

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MOTİF YAPISI İTİBARİYLE LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVÎLERİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME

DOKTORA TEZİ

Hacer SAĞLAM

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Ankara, 2020

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MOTİF YAPISI İTİBARİYLE LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVÎLERİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME

DOKTORA TEZİ

Hacer SAĞLAM

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN

Tez Danışmanı

Ankara, 2020

ONAY SAYFASI

Hacer SAĞLAM tarafından hazırlanan "Motif Yapısı İtibariyle Leylâ ve Mecnûn Mesnevîleri Üzerinde Bir İnceleme" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvan Adı Soyadı	**Kurumu**	**İmza**
PROF. DR. MUSTAFA ARSLAN	AYBÜ	
PROF. DR. MUAMMER METE TAŞLIOVA	AYBÜ	
PROF. DR. MUSTAFA ERDOĞAN	AYBÜ	
PROF. DR. ADNAN KARAİSMAİLOĞLU	KKÜ	
DOÇ. DR. NESLİHAN İLKNUR KOÇ KESKİN	AHBVÜ	

Tez Savunma Tarihi: 16.12.2020

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Unvan Ad Soyad

……

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 08.01.2021.

İmza:

Hacer SAĞLAM

TEŞEKKÜR

Çalışmam süresince üstün bilgi ve birikimleri ile beni yönlendirip aydınlatan çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mustafa ARSLAN'a, zamanlarını ayırarak önemli yönlendirmelerde bulunan, ilmî seviyelerinden istifâde etme imkânı bulduğum kıymetli hocam Prof. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA'ya ve değerli katkıları ile şevkimi yükselten saygıdeğer hocam Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, Arapça bilgisi ile çalışmamı destekleyen kıymetli babam emekli öğretmen Âbit SAĞLAM ve diğer Arapça hocalarıma; süreç boyunca ilgisi ve zengin kütüphanesini benden esirgemeyen çok kıymetli Öğr. Gör. Hülya AYAS'a, daimî destekçim saygıdeğer Dr. Öğr. Üye. Nilüfer ÇELİK'e teşekkür ederim.

ÖZET

Motif Yapısı İtibariyle Leyla ve Mecnun Mesnevîleri Üzerinde Bir İnceleme

Sağlam, Hacer

Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Mustafa ARSLAN

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında kaleme alınmış olan Leyla ve Mecnun hikâyeleri, kültürden kültüre geçiş sürecinde, gittikçe daha zengin bir motif varlığına sahip olmuştur. Bu çalışma, Leyla ve Mecnun hikâyelerinin söz konusu motif zenginliğini ortaya çıkarma ve açıklamalı bir motif-indeksi oluşturma amacı taşımaktadır.

Çalışmamızda öncelikle motif kavramı ve mahiyeti konusu değerlendirilmiş, motif tasnif ve tespit yöntemleri tartışılmıştır. Motif araştırmalarının hangi amaçla gerçekleştirildiği hususu ve metin tahlil yöntemleri bağlamında Yapısalcılık, Rus Biçimciliği ve Yeni Eleştiri kuramlarının bakış açıları ele alınmış, Leyla ve Mecnun mesnevilerinde benimsenen bir yöntem olarak tema merkezli inceleme yöntemi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, ayrıca, *motif* ile *mazmun* arasındaki ilişki, izaha çalışılmıştır.

Divan edebiyatı eserleri üzerinde yapılan motif çalışmaları ve kullanılan yöntemler ile Türk halk edebiyatı sahası motif araştırmalarının divan edebiyatı motif incelemelerine etkisi tartışılmıştır. Mesnevilerin motif indeksinin oluşturulmasında karşılaşılan zorluklar ve motif-indeksin oluşturulmasının divan edebiyatı geleneği ve motif incelemeleri açısından önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Leyla ve Mecnun hikâyeleri üzerinde yapılan motif çalışmalarına yer verilerek Leyla ve Mecnun hikâyelerinin motif-indeksinin oluşturulmasında karşılaşılan zorluklar, faydalanılan kaynaklar ve Stith Thompson kataloğunun etkisi açıklanmıştır.

Stith Thompson'ın *Motif-Indeks Of Folk Literature* adlı kapsamlı eserinin başlıklandırma ve numaralandırma sisteminden faydalanılan çalışmada, Arap ve Fars edebiyatlarından öne çıkan mesneviler ile Türk edebiyatının tüm Leyla ve Mecnun eserleri olmak üzere, toplamda yirmi dört mesnevi göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmanın ana bölümünü açıklamalı motif-indeks kısmı oluşturmaktadır. Temel Motifler grubu içerisinde bulunan Tasavvufi Motifler grubunda, motiflerin tasavvufi çerçevesi tespit edilmiştir. Dini ve tasavvufi motiflerin birbiri ile ilişkisi ve Leyla ve Mecnun mesnevilerinin tasavvufi yönü, bugüne kadar ortaya konan kıstaslarla yeniden ele alınmıştır.

Yan Motifler grubunda, Aşk ve Evlilik Motifleri, Akıllılar ve Âşıklar ile Hayvan Motifleri indeksi bulunmaktadır. Hayvan Motifleri grubunda, hayvan motifleri ve Türk edebiyatındaki belirleyici yönleri tartışılmıştır. Devamında, Leyla ve Mecnun mesnevilerinde geçen motif-hayvanların genel incelemesi ele alınmış ve Hayvan Motifleri indeksine yer verilmiştir.

Diğer Motifler grubunda; Toplum Motifleri, Din Motifleri, Karakter Özellikleri, Fıtrî, Kesbî ve Şeklî Özellikler ile mesnevilerdeki renk ve sayı sembolizmleri, başlangıç, hikâye ve hâtime bölümlerinin formelleri şeklindeki çeşitli motif maddelerinin indeksi sıralanmıştır.

Divan edebiyatının önemli kaynaklarından olan mesnevilerin motif varlığının ortaya çıkarılması, söz konusu edebiyatın geleneksel ve evrensel boyutlarının anlaşılabilmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışma, Leyla ve Mecnun mesnevileri temelinde, bunun ilk kapsamlı ve teorik bir örneğini oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Motif, Mesnevî, Leyla ve Mecnun, tema, Türk edebiyatı, Fars Edebiyatı, Arap edebiyatı, açıklamalı motif-indeks.

ABSTRACT

Written in Arabic, Persian and Turkish literature, the stories of Layla and Majnun have gained motifs which have become gradually very rich during transition process from a culture to another one. The aim of this study is to reveal motifs richness in the stories of Layla and Majnun and to establish an annotated motif-index.

First, the present study evaluated the concept of motifs and their nature, and then discussed motif classification and identification methods. Perspectives from Structuralism, Russian Formalism and New Criticism theories were examined within the contexts of purposes of motif studies and of text analysis methods and theme-centred analysis method as a method adopted in Layla and Majnun masnavis was emphasized. In this section, the relationship between *motif* and *mazmûn (proposition)* was tried to be explained.

The effect of motif studies and methods used on divan literature works and motif studies in the field of Turkish folk literature on motif studies in divan literature was discussed. The difficulties encountered in creating motif-index of masnavis and its importance in terms of divan literature tradition and motif reviews were highlighted. The effect of the difficulties encountered in establishing motif-index of Layla and Majnun stories as well as the resources used, and the Stith Thompson catalogue was explained by mentioning motif studies conducted on these stories

In the study utilizing the title and numbering system from Stith Thompson's comprehensive work, “Motif-Index Of Folklore Literature,” a total of twenty-four masnavis including primary masnavis from Arabic and Persian literature, as well as all works on Layla and Majnun from Turkish literature were taken into consideration.

The annotated motif-index constituted the main section of this study. The sufistic framework of the motifs was identified within the sufism motif group under the group of basic motifs. The relationship between religious and sufistic motifs and the sufistic aspect of Layla and Majnun masnavis were examined again with criteria revealed to date.

There are three indexes in the group of side motifs: love and marriage motifs, clever men and lovers motifs, and animal motifs. Animal motifs and their deterministic characteristics in Turkish literature were discussed in the group of animal motifs. A general examination of motif-animals in the Layla and Majnun masnavis was discussed and included in the animal motifs index.

The “group of other motifs” included the index of various social motifs, religious motifs, character traits, natural, acquired, and figurative traits, and colour and numerical symbolism in masnavis, as well as various motifs in the form of beginning, story and epilogue parts.

It is important to reveal the presence of motifs in masnavis being a key resource in divan literature in order to understand the traditional and universal dimensions of the literature in question. This study constitutes its first comprehensive and theoretical example based on the masnavis of Layla and Majnun.

Keywords: Motif, masnavi, Layla and Majnun, theme, Turkish literature, Persian literature, Arabic literature, annotated motif-index.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **V**

KISALTMALAR ..... **XIII**

GİRİŞ **1**

1. MOTİF: TANIM, MAHİYET, TÜRK EDEBİYATINDA MOTİF KULLANIMI **4**

1.1. "Motif" Kelimesinin Tanımı **4**

1.2. Motifin Mahiyeti **6**

1.2.1. Motifin Canlılığı ve Dinamikliği **6**

1.2.2. Motif Grupları / Sınıfları ile Motif Tespit Yöntemi **8**

2. Motif Araştırmasının Metin İncelemelerinde Kullanımı **11**

3. Metin Tahlil Yöntemleri ve Yapısalcılık **12**

4. Motif Merkezli ve Metin Merkezli Yöntemler **20**

4.1. Motif Merkezli Yöntem **21**

4.2. Metin Merkezli Yöntem **23**

4.2.1. Motif Araştırmasında Temanın Önemi **24**

4.2.1.1. Temel Motifler, Yan Motifler, Diğer Motifler **26**

5. Motif ve Mazmun İlişkisi **29**

I. BÖLÜM **33**

1. Divan Edebiyatı Eserleri Üzerinde Yapılan Motif Çalışmaları ve Kullanılan Yöntemler **33**

1.1. Makale, Bildiri ve Diğer Yayınlar **43**

2. Türk Halk Edebiyatı Motif Çalışmalarının Divan Edebiyatı Motif İncelemelerine Etkisi **45**

3. Mesnevîlerin Motif-İndeksinin Oluşturulmasında Karşılaşılan Zorluklar **47**

3.1. Şeklî Yapıya Ait Zorluklar **47**

3.2. Türe Ait Zorluklar **51**

4. Mesnevîlerin Motif-İndeksinin Oluşturulmasının Divan Edebiyatı Geleneği ve Motif İncelemeleri Açısından Önemi **53**

5. Leyla ve Mecnun Hikâyeleri Üzerinde Yapılan Motif Çalışmaları **55**

6. Leyla ve Mecnun Hikâyelerinin Motif-İndeksinin Oluşturulmasında Karşılaşılan Zorluklar, Faydalanılan Kaynaklar ve Stith Thompson Kataloğu **57**

II. BÖLÜM **65**

I. TEMEL MOTİFLER **65**

1. TASAVVUFÎ MOTİFLER **65**

1.1. Tasavvufun Bâtınî (Dikey) Tarihi **65**

1.2. Esma-i Zat, Esma-i Sıfat, Esma-i Fiil 68
1.3. Taalluk, Tahakkuk, Tahalluk 69
1.4. Ayna-Sûret İlişkisi ve Sevginin Çeşitleri 71
1.5. Aşkın Hâlleri 73
1.6. Mecazdan Hakikate Geçiş 74
1.7. Tasavvufî Motiflerin Belirlenmesi 77
1.8. Dinî ve Tasavvufî Motifler 82
1.9. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinin Tasavvufî Yönü 87
1.9.1. Ebû Bekr el-Vâlibî 87
1.9.2. Nizâmî 89
1.9.3. Emir Hüsrev-i Dihlevî 91
1.9.4. Süheylî 92
1.9.5. Câmî 92
1.9.6. Mektebî 93
1.9.7. Hâtifî 93
1.9.8. Gülşehrî 94
1.9.9. Âşık Paşa 94
1.9.10. Şâhidî 95
1.9.11. Nevâyî 99
1.9.12. Behiştî 100
1.9.13. Hamdullah Hamdî 102
1.9.14. Ahmed-i Rıdvan 104
1.9.15. Celîlî 105
1.9.16. Sevdâyî 107
1.9.17. Hakîrî 108
1.9.18. Fuzûlî 109
1.9.19. Lârendeli Hamdî 114
1.9.20. Celâlzâde Sâlih 117
1.9.21. Halîfe 119
1.9.22. Atâyî 119
1.9.23. Örfî 120
1.9.24. Andelîb 122
1.9.25. Nâkâm 122
1.10. Seyr-i Sülûk, Bireyleşme Süreci ve Monomitin Çekirdeği 126
1.11. Kahramanların Döngüsü ve İç-İsim 134

1.11.1. Kays ve Mecnun 136
A. TASAVVUFİ MOTİFLER 142
A0-A450. Tasavvufî Motifler 143
A0-A0. Tasavvufî Kişilikler 143
A1. A1. Abdal / Mürşid-i Kâmil / Ehl-i Kâmil / Pîr / Derviş 143
A10-A410. Kâmil Kahraman 148
A10. A10. Kâmil Kahraman'ın Nüzulü ve Çocukluğu 149
A30. A30. Kâmil Kahraman'ın Yetiştirilmesi 168
A40. A40. Kâmil Kahraman'ın İlim Süreci 173
A70-A380. Kâmil Kahraman'ın Nitelikleri 203
A71. A71. Kâmil Kahraman'ın Fizikî Nitelikleri 203
A72. A72. Kâmil Kahraman'ın Kalbî Nitelikleri 212
A80. A80. Hâl Motifleri 212
A81. A81. Şevk Motifleri 213
A82. A82. Aşk Motifleri 220
A120. A120. Vecd Motifleri 368
A130-130. Sema Motifleri 383
A131. A131. Kabz Motifleri 384
A132. A132. Bast Motifleri 391
A140-140. İmtihanlar 404
A280. A280. Hakiki Sevgiliye Dönüş / Fenafillah 520
A283. A283. Hayret 524
A290. A290. Makamlar 527
A291. A291. Fakr 527
A310-310. Şehadet 541
A350. A350. Kerametler 554
A370. A370. Kâmil Kahramanın İbâdâtı 585
A380-380. Kâmil Kahraman'ın Aklî Nitelikleri 586
A390-A400. Kâmil Kahraman'ın Yetenekleri 587
A410-420. (Küllî) Ağaç ve Kuşlar 594
A420-A430. Tasavvufî Nesneler 599
II. YAN MOTİFLER 601
B. AŞK ve EVLİLİK MOTİFLERİ 601
B0-B119. Aşk Motifleri 602
B20. B20. Aşkın Tezâhürleri 626

B50. B50. Âşıkların Tanışması ve İletişimi 682
B65. B65. Vuslat 706
B66. B66. Âşıkların Karşılaşması 709
B70. B70. Aracılar 710
B71. B71. Arkadaşlar / Sırdaşlar 718
B80. B80. Elde Etmeye Çalışma 722
B90. B90. Hazin Aşk 725
B100. B100. Aşkta Rakipler 734
B120. B120. Evlilik 742
C. AKILLILAR ve ÂŞIKLAR 762
C0—C99. Akıllıların Âşıklara Sözel Tepkileri 766
C0. C0. Nasihatler 766
C10. C10. Azarlama 788
C20. C20. Sitem 789
C30. C30. Kınanma 792
C40. C40. Vasıyet 799
C50-69. Akıllıların Âşıklara Eylemsel Tepkileri 800
C51. C51. Geri Döndürme Çabaları 800
C52. C52. Hile / Yalan 803
C55. C55. Sınama 808
C56. C56. Men Etme 809
C60. C60. Hapsetme 814
C70. C79. Şiddet ve İşkence 815
C73. C73. Öldürmeye Teşebbüs 817
C80. C89. Başkasıyla Evlendirme ve Evlendirmeye Çalışma 818
C100-199. Âşıkların Akıllılara Sözel Tepkileri 830
C100. C100. Nasihatlere Cevaplar 830
C140. C140. Geri Döndürme Çabalarına Tepki 846
C150. C150. Vasıyet Etme 847
C160-199. Âşıkların Akıllılara Eylemsel Tepkileri 850
C160. C160. Tecrit Olma 850
C161. C161. Başkasıyla Evlendirilmeye Tepki 852
C165. C165. Geri Döndürme Çabalarına Tepki 854
C200-C299. Âşıkların Zaferi 857
1. HAYVAN MOTİFLERİ 864

1.1. “Hayvan Motifleri” ve Türk edebiyatındaki Belirleyici Yöntemleri 864
1.2. “Hayvan Motifleri”ni Tespit Sorununun Kökeni 865
1.3. “Motif-Hayvan” ve “Motif-Dışı-Hayvan” 867
1.4. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinin Hayvan Motifleri Tespitinde Temel Motiflerin Önemi 869
1.5. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Geçen Motif-Hayvanların Genel İncelemesi. 876
1.5.1. Karga 876
1.5.1.1. Dinî Kaynaklarda Karga 876
1.5.1.2. Dünya Mitlerinde “Karga” 878
1.5.1.3. Türk Kültürü ve Anlatılarında “Karga” 881
1.5.1.4. Arap Edebiyatında “Karga” 883
1.5.1.5. Fars Edebiyatında “Karga” 884
1.5.1.6. Türkçe Mesnevîlerde “Karga” 886
1.5.1.6.1. Müşebbehün-bih Olarak “Karga” 886
1.5.1.6.2. Karganın Olumsuz Özellikleri ile Anılması 888
1.5.1.6.3. Karganın Diğer Kuşlardan Hakir Görülmesi 889
1.5.1.6.4. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde “Karga” 891
1.5.1.6.5. Türk Edebiyatındaki Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde “Karga” 893
1.5.2. Deve 896
1.5.2.1. Dinî Kaynaklarda “Deve” 896
1.5.2.2. Dünya Mitlerinde “Deve” 897
1.5.2.3. Türk Kültürü ve Anlatılarında “Deve” 898
1.5.2.4. Arap Edebiyatında “Deve” 899
1.5.2.5. Türkçe Mesnevîlerde “Deve” 900
1.5.2.6. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde “Deve” 901
1.5.3. Bülbül 903
1.5.3.1. Dünya Mitlerinde “Bülbül” 903
1.5.3.2. Türk Kültürü ve Anlatılarında “Bülbül” 905
1.5.3.3. Fars Edebiyatında “Bülbül” 905
1.5.3.4. Türkçe Mesnevîlerde “Bülbül” 907
1.5.3.5. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Bülbül 912
1.5.4. Güvercin 913
1.5.4.1. Dinî Kaynaklarda “Güvercin” 913
1.5.4.2. Dünya Mitlerinde “Güvercin” 915
1.5.4.3. Türk Kültürü ve Anlatılarında “Güvercin” 917

1.5.4.4. Fars Edebiyatında "Güvercin" 918
1.5.4.5. Türkçe Mesnevîlerde "Güvercin" 919
1.5.4.6. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde "Güvercin" 923
1.5.5. Ceylan / Âhû / Gazâle 925
1.5.5.1. Dinî Kaynaklarda "Ceylan" 925
1.5.5.2. Dünya Mitlerinde "Ceylan" 925
1.5.5.3. Arap Edebiyatında "Ceylan" 926
1.5.5.4. Fars Edebiyatında "Ceylan" 926
1.5.5.5. Türk Kültürü ve Anlatılarında "Ceylan" 927
1.5.5.6. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde "Ceylan" 927
1.5.6. Geyik 930
1.5.6.1. Dinî Kaynaklarda "Geyik" 930
1.5.6.2. Dünya Mitlerinde "Geyik" 931
1.5.6.3. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde "Geyik" 933
D. HAYVAN MOTİFLERİ 935
D0-D10. Tasavvufî Nitelikli Hayvanlar 936
D1. D1. Ârif Hayvanlar 936
D2. D2. Vahşi Hayvanlar 938
D10-20. İnsanî Nitelikli Hayvanlar 960
D11. D11. Konuşan Hayvanlar 960
D20-D30. Özel Nitelikli Hayvanlar 961
D30-40. Haberci Hayvanlar 962
D40-D50. Dost Hayvanlar 962
D50-60. Kehanet Gösteren Hayvanlar 966
D60-D70. Mitik Hayvanlar 967
III. DİĞER MOTİFLER 966
E. TOPLUM MOTİFLERİ 968
E0-E10. Yöneticiler 970
E0. E0. Asil Yönetici Sınıfı 970
E10-E20. Diğer Toplumsal Sınıflar 993
E11. E11. Soylu Kişiler 993
E12. E12. Dinî / Tasavvufî Şahıslar 994
E13. E13. Zengin Kişiler 995
E14. E14. Fakir Kişiler 1000
E15. E15. Dilenciler 1000

E20-E30. Aile **1001**
E30-E40. Diğer Toplumsal İlişkiler **1014**
E70-E80. Gelenekler **1039**
F. DİN MOTİFLERİ **1055**
F0-F9. Dinî İbadetler **1056**
F0. F0. Namaz **1056**
F1. F1. Oruç **1056**
F2. F2. Hacc **1057**
F3. F3. Kurban **1059**
F4. F4. Sadaka **1059**
F5. F5. Dua **1060**
F6. F6. Secde **1070**
F7. F7. Köle Âzâd Etme **1071**
F10-F19. Dinî Yapılar ve Nesneler **1071**
F30-F39. Dinî / Manevî Kişilikler **1073**
G. KARAKTER ÖZELLİKLERİ, FITRÎ, KESBÎ VE ŞEKLÎ ÖZELLİKLER **1076**
G0-G99. Karakterin Olumlu Özellikleri **1078**
G0. G0. Ahlâklılık, Akıllılık, Cömertlik, Cana Yakınlık, Maharet, Adalet ve Fazilet Sahibi Olma **1078**
G10. G10. Misafirperverlik **1085**
G20. G20. Cengâverlik **1086**
G30. G30. İtaatkârlık **1088**
G40. G40. Ahlâk ve Hayâ Sahibi Olma **1090**
G50. G50. Şefkat **1095**
G60. G60. Temizlik / Titizlik **1097**
G70. G70. Vefakârlık **1097**
G80. G80. Merhametli Olma **1109**
G90. G90. Minnettarlık **1111**
G93. G93. Şükretme **1114**
G100-199. Olumsuz-Kişisel **1115**
G100. G100. Hainlik **1115**
G110. G110. Hilekârlık **1116**
G200- G299. Kesbî Özellikler **1117**
G200. G200. İlim Sahibi Olma **1117**
G300-G399. Fıtrî Özellikler **1117**

G300. G300. Şairlik 1117
G310. G310. Âşık-Tabiatlık 1118
G320. G320. Fasih Konuşma 1121
G330. G330. Diğer 1121
G400-499. Şeklî Özellıkler 1122
G400. G400. Güzellik 1122
G500-599. Olumlu-Toplumsal 1128
G500. G500. Vefakârlık 1128
G510. G510. Minnettarlık 1131
G520. G520. Hayâ 1131
G530-530. Olumsuz-Toplumsal 1131
G531. G531. Hilekârlık 1131
H. ÇEŞİTLİ MOTİF GRUPLARI 1133
H0-H59. FORMÜLLER 1134
H10. H10. Mesnevîlerin Biçimsel Çerçevesi 1134
H10.1. H10.1. Başlangıç Formülleri 1134
H10.1.15. Diğer Nazım Şekilleri 1142
H10.2. H10.2. Geçiş Bölümleri 1143
H10.3. H10.3. Sonuç Formülleri 1146
H20-H29. RENK MOTİFLERİ 1148
H30-H49. SAYI MOTİFLERİ 1149
H50-H50. SEMBOLİZM 1152
H51. H51. Renk Sembolizmi 1152
H60-H69. İsimler 1153
SONUÇ 1159
KAYNAKLAR 1159
EK (MOTİF-İNDEKS) 1179

Kısaltmalar

age.: Adıgeçen eser

bk.: Bakınız

hzl. : Hazırlayan

s.a.s. : Sallallahu aleyhi ve sellem

C. : Cilt

E. T.: Erişim Tarihi

H. : Hicrî

Hz. : Hazreti

Nu : numara

p. : page

s. : Sayfa

S. : Sayı

yty. : Yayın tarihi yok

GİRİŞ

Masallar bünyesinde ortaya çıkmış, genel olarak anlatma esasına dayalı metinler için söz konusu edilen bir kavram olan "motif", son yıllarda, divan edebiyatı tahkiyevî eserleri için de inceleme sahası oluşturmuştur. Özellikle mesneviler üzerinde gerçekleştirilen motif çalışmaları, divan edebiyatı geleneğinin geleneksel ve evrensel boyutlarının mesnevilere yansımasının görülmesi açısından mühimdir. Bununla birlikte, mesnevilere yönelik motif çalışmaları, genellikle belli başlı motif maddelerinin tek bir mesnevide veya tek bir motifin çeşitli mesnevilerde aranması esasına dayandırılmıştır. Bunun nedeni, diğer tahkiyevî eserlerden farklı, kendine mahsus bir forma sahip mesnevilere dikkatle kapsamlı ve metodik çalışmaların oluşturulmamış olmasıdır.

Divan edebiyatının tahkiyevî eserleri, halk edebiyatı sahası mensur eserlerine nazaran çoğunlukla manzum şekilli eserlerden oluşur. Mesnevîler, bu bakımdan, motiflerin arandığı tahkiyevî eserlerin başında gelir. Ancak, mesnevîlerin kendine has, sözlü gelenek türlerinden farklı olan tasvir-tahkiye-manzum esasları üzerine kurulu uzun şekilli yapısı, bu eserler üzerindeki motif çalışmaları için zorlaştırıcı etkendir.

Mesnevîlere yönelik motif çalışmaları, genellikle iki şekilde gerçekleştirilir. Bunlar:

1. Metin aktarımına dayalı çalışmalarda motif incelemesine de yer vermek,

2. Özellikle motif incelemesini esas almak.

Motif incelemesine yer verilen çalışmalarda, divan edebiyatı sahası araştırmacılarının belirlediği belli başlı motifler göz önüne alınır. Motif incelemesini esas alan araştırmalarda ise, Thompson'ın kataloğu tercih edilir veya söz konusu esere özgü bir yöntem geliştirilir. Tüm bu çalışmalar, divan edebiyatı sahasının anlatma esasına dayalı metinlerini kapsayıcı olmaktan çok, ele alınan esere yönelik çalışmalar olması bakımından dikkat çekicidir. Bu nedenle, diğer eserlere de uygulanabilecek bütüncül metoda dayanan bir örnek çalışmaya rastlanmaz.

Türk edebiyatında yapılan motif çalışmaları, motif tespitinin "amaç"landığı örneklerden ibaret kalır. Bu çalışmalarda, motiflerin metinlerdeki varlıklarının tespiti yeterli görülür ve motif araştırmasının neye hizmet ettiği konusu belirsiz kalır. Oysa, bir eserin

metinlerarası[1] bağlamdaki yerini ortaya çıkarmak açısından motifler, önemli bir araç; araştırma yöntemi vaziyetindedir. Bu bakımdan, metin merkezli inceleme yöntemlerinden olan Yapısalcı Eleştiri yöntemi, motif temelinde, edebî eserlerin metinlerarası bağlamdaki yerini tespit amacı taşır. Ancak, Yapısalcı Eleştiri yöntemi, metnin edebî değerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılmasını sağlamaz. Bu bakımdan, motiflerin tespitinin bir metnin, genelde, metinlerarası bağlamdaki yeri yanında, özelde, edebî değeri hakkında da bilgi vermesi beklenir.

Motiflerin metnin edebî değerini oluşturmadaki vazifesi, metinlerin tema bakımından incelenmesi ile mümkün olabilir. Yeni Eleştiri kuramına göre, metnin merkezinde yer alan "tema", motiflerin kendisine göre oluşup şekillendiği özdür. Buradan hareketle metnin merkezinde yer alan motiflerin "temel motifler", temaya destek veren motiflerin "yan motifler", etki oranı daha düşük motiflerin ise "diğer motifler" çerçevesinde ele alınması, metnin doğru betimlenmesini sağlar[2].

Bu çalışmada, tüm bu hususlar göz önünde bulundurularak tasavvufi temalı Leyla ve Mecnun mesnevileri merkezinde, genel olarak tasavvufî konulu çift kahramanlı aşk mesnevîlerine uyarlanabilecek açıklamalı motif-indeks çalışması, bu yöntem ve amaçla oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırmada, Leyla ve Mecnun hikâyesinin ilk sağlam kaynağı kabul edilen *Ebû Bekr el-Vâlibî*'nin eseri ve hikâyeyi sistematik hâle getiren *Nizâmî* ile Fars edebiyatının şairlerinden, *Emir Hüsrev-i Dihlevî*, *Süheylî*, *Câmî*, *Mektebî*, *Hâtifî*'nin eserleri; Türk edebiyatının şairlerinden ise, *Şâhidî*, *Nevâyî*, *Behiştî*, *Hamdullah Hamdî*, *Ahmed-i Rıdvan*, *Celîlî*, *Sevdâyî*, *Hakîrî*, *Fuzûlî*, *Lârendeli Hamdî*, *Celâlzâde Sâlih*, *Halîfe*, *Atâyî*, *Fâizî*, *Örfî*, *Andelîb*, *Nâkâm* olmak üzere, toplamda yirmi dört şairin eseri incelenmiştir. Bu şairlerden, Fâizî'nin eseri eksik olduğu için bu sayı yirmi üç kabul edilebilir[3]. Ayrıca,

[1] *Kristeva* tarafından ortaya atılan *metinlerarasılık kuramı*, en az iki metin arasındaki alışveriş, bir tür konuşma ve söyleşim biçimi olarak anlaşılır. Her söylemin başka bir söylemi tekrar ettiği, her edebî eserin kendinden önceki metinlere çeşitli bakımlardan bağımlı olduğu ve hiçbir metnin, başka bir metinden ayrı olarak yazılamayacağı görüşü, kuramın temelini oluşturur. Metinlerarasılığa göre, bir metnin kaleme alınması, kendinden önceki metinlere öykünmeden başka bir şey değildir. Bu bakımdan her eser, bir metinlerarasıdır. Rus Biçimciler, eser incelemelerinde metinlerarasılıktan büyük ölçüde faydalanmışlardır. Önce her eseri kendine özgü kapalı bir yapı olarak kabul eden Biçimciler, daha sonra eserlerin, birbirini etkilediği ilkesi doğrultusunda ele alınması gerektiği kanatine ulaşmışlardır. Eserler arasında kurulacak ilişkiler, yazınsalllığın anlaşılmasında temel rolü oynayacaktır. Metinlerarasılığı tanımlayan Rus Biçimciler: Mihail Baktin, Kulia Kristeva, Roland Barthes, Michael Riffaterre, Laurent Jenny ve Gerard Genette'dir (Aktulum, 1999: 17-92).

[2] Motiflerin metinden hareketle gruplandırılması hususunda bk.: Arda, 1970: 20-23.

[3] Listede yer almayan Kadimi'nin eseri bu incelemenin dışında tutulmuştur. Bunun nedeni, Agâh Sırrı Levend'in, Kadimi'nin Şahidi'nin eserini neredeyse birebir taklit ettiği yönündeki beyanlarının tarafımızca teyididir. Kadimi ve Şahidi'nin eseri üzerinde gerçekleştirilen karşılaştırmalı tez çalışması ise, bu noktada, sonuçları itibariyle tarafımızı ikna etmemiştir. Bk.: Ayaz, 2014.

Nizâmî'nin eserine, Agâh Sırrı Levend'in ifadesi ile *Şair-i İlhâkî* tarafından yapılan eklemeler, selef şairler tarafından dikkate alındığından, söz konusu ismin eklediği motifler, Nizâmî / Şair-i İlhâkî olarak kaydedilmiştir.

Çalışmada sunulan beyitler, ilgili motif maddesine mesnevilerdeki en çarpıcı örneği teşkil etmeleri ve diğer mesnevilerde karşılığı bulunmaları bakımından tercih edilmiştir. Aynı motif maddesine örneklik teşkil edecek diğer beyitler, dipnotlarda, ilgili eser içindeki numaraları ile belirtilmiştir.

Çalışmanın hacmi nedeniyle, örnek gösterilen şiirlerde, kaynak alınan eserlerdeki yazı sistemi esas alınmıştır. Bu bakımdan, bazı şiirlerde transkripsiyon görülebilirken diğerlerinde transkripsiyonsuz bir yazı sistemi bulunmaktadır.

Stith Thompson'ın *Motif-Index of Folk Literature* eserinde yer alan motif başlıkları ve numaralandırma sisteminden faydalanılan indeks bölümü, yalnızca indeks değil, motif maddelerinin ilk kaynakları ve yorumları ile açıklamalarını da içermektedir. *Temel motifler, yan motifler* ve *diğer motifler* dikkate alınarak meydana getirilen çalışma, motif grupları bakımından bu esasa dayandırılarak oluşturulmuş bir tahlil çalışması olarak da nitelendirilebilir.

1. MOTİF: TANIM, MAHİYET, TÜRK EDEBİYATINDA MOTİF KULLANIMI

1.1. "Motif" Kelimesinin Tanımı

Edebiyat, müzik, görsel sanatlar gibi çeşitli kullanım alanları bulunan "motif" kavramı, bugüne kadar araştırmacılar tarafından birçok farklı şekilde tanımlanmış ve motif endeksli araştırmalarda bu tanımlara yer verilerek yeni tanımlar önerme yoluna gidilmiştir. Motifin terim anlamını zihinlere işleme konusunda oldukça başarılı olan bu tanımlar, motif çalışmaları için yol gösterici olmuş; ancak motif konusundaki muğlaklığın ortadan kalkması konusunda yeterli olmamıştır. Gelinen noktada, motifin araştırmalardaki itibarî kullanımı meselesi dikkat çekmeye başlamıştır.

Motifin itibarî kullanımı meselesi, bunca yapılan tanım ve tarife rağmen bizi, yine de kavramın tam olarak anlaşılamamış olduğu sonucuna götürmektedir[4]. Öyle ki motif eksenli araştırmalarda "motif" kelimesi çıkartılıp yerine; tema, unsur, öge, işlev türünden farklı bir kelime yerleştirilse içerikle örtüşmeyen bir duruma pek de rastlanmamış olunacaktır. Bu da; motif olarak sunulmuş pek çok örneğin, motif olmadığının göstergesidir.

"Motif" kavramının, anlamı dışında ele alınıp bir veya birden fazla kelimenin karşılığı olarak kullanılması sonucu ortaya çıkan anlam kargaşalıkları, motifin terim anlamından önce, temel anlamının anlaşılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Genel olarak "bütünün anlamlı en küçük parçası" şeklinde tanımlanan motif, bütünün sadece pasif bir parçası olmayıp canlılık içeren bir ögesidir. Vaka içindeki motifler, bir bakıma, bir tuğla gibi fonksiyon icra ederek bir yapı / metin inşa ederler. Motifi, bir bütünün parçasını ifade eden herhangi bir kelimeden ayıran, onun icra ettiği bu fonksiyondur. Motifin bu özelliği, söz konusu olduğu her alan için geçerli olmak durumundadır.

Motifler, en küçük birim olmaları bakımından, bir bütünün parçasını ifade eden herhangi bir unsurdan farksız görünebilir; ancak bütünün özelliklerini mikro düzeyde

[4] Bu konuda Z.Cemil Arda, benzer tespitlerde bulunur: "Gerek edebiyat dersleri uygulamalarında gerek tek ve özel olarak yapılan motif tespit ve araştırmalarında birçok güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Bu güçlük her şeyden önce, motif kavramının tam ve kesin olarak 'anlaşılamaması' ya da 'anlatılamamasından' doğmaktadır", bk.: Arda, 1970: 20.

taşımaları açısından onlardan oldukça farklıdırlar[5]. Bu nedenle, motif olduğu düşünülen her unsurun, bütünün genel birtakım niteliklerini mikro düzeyde taşıma potansiyelini haiz olup olmadığı hususu, her şeyden evvel dikkate alınması gereken bir konudur. Müzikte, tamamlanmış bir bestenin; görsel sanatlarda işlenmiş bir bezemenin; edebî sahada ise tahkiyevî bir metnin birtakım makro özelliklerini içeren unsur olma potansiyeli, motifin en ayırıcı vasfıdır.

Araştırmacılar, motif konusunda çeşitli tanımlar dile getirmiş ve motifler, Stith Thompson tarafından detaylı bir şekilde tasnif edilmiştir. Motifin edebî sahadaki tanımı hususunda önde gelen araştırmacılar arasındaki ayrılıkların birçok çalışmada zikredildiği görülür. Söz konusu kavramın, edebiyat dünyasınca benimsenmesi sürecine etkili ileri gelen araştırmacıların görüşlerinin bir tasnifi gerekirse ortaya aşağıdaki gibi bir tablo çıkmaktadır:

KOŞULLAR	**ARAŞTIRMACILAR**						
Sıradışı / Olağanüstü	S.Thompson	Arthur Chrestensen	Ali B. Alptekin	Doğan Kaya			
Geleneksel	S.Thompson	Max Luthi	Cahide Keskiner				
En Küçük Unsur / Ayrıştırılamaz	S.Thompson	Max Luthi	Ali B. Alptekin	Doğan Kaya	Veselovsky	Linda Degh	Josef Kerner
Mütekerrir	S.Thompson	Doğan Kaya	Muhan Bali	B. Tomachevsky	Goethe		
Ayrıştırılabilir	Arthur Chrestensen	V. Propp					
Canlı	Arthur Chrestensen	Doğan Kaya	Veselovsky	Max Luthi	W. Flemming		

Tablo-3: Araştırmacıların Görüşleri[6]

Bu tanımlarda, bütün araştırmacıların mutabık olduğu bir koşuldan bahsetmek güçtür. Üzerinde en fazla birlik sağlanan koşullar, motifin "parçalanamaz / en küçük unsur"

[5] William Freedman, romana ait bir kavram olarak ele aldığı motif ile ilgili şu tespitlerde bulunur: "Sembolik motif, esasında mikrokozmik olduğu, edebi eserin bütünü temsil eden bir parçası olduğu için metaforik bir işlev görür. … Bütünün ya da diğer parçaların tekil bir parça ile sembolik temsili hem şeyleri görme hem de iletme biçimimizin vazgeçilmez bir parçasını oluşturur.", Özşener, 2009: 65. Freedman'ın burada kastettiği motif, roman boyunca bilinçli şekilde tekrarlanan sembolik değerdeki motiftir. Yukarıda kastettiğimiz ise, sembolik veya değil, bütünün bir parçası olma özelliği gösteren motiflerdir.

[6] Bk.: Thompson, 1946: 415; Alptekin, 2009: 295; Sakaoğlu, 2007: 99-100; Kaya, 2007: 532; Bali, 1973: 206; Keskiner, 1995: 8–9; Rifat-Rifat, 2008: 16-17; Aslan, 1990: s.43; Gümüş, 2017: 42-45; Arda, 1970: 20.

ve "mütekerrir-mütekerrer" olduğudur. Bununla birlikte, motif tanımlarındaki bu farklılıklar, büyük ölçüde, araştırmacıların öne çıkardığı koşulların değişiklik arz etmesi ile açıklanabilir. Araştırmacıların öne çıkardıkları şartların farklı olması, diğer anılan hususları kabul etmedikleri anlamına gelmemektedir. Nitekim araştırmacıların tamamı özellikle belirtmese de motifin alışılmadık, geleneksel, mütekerrir-mütekerrer, ayrıştırılamaz veya ayrıştırılabilir vasıflarının bir "canlı"lık iktiza ettiği, hatta "motif" kelimesinin köken itibariyle de *canlılık*[7] "ihtiva ettiği" kesindir. Bu küçük canlılar, konu denen bütünlüğü oluşturmak vazifesini ancak bu şartla üstlenebilir. Dolayısıyla, canlılığın söz konusu olmadığı bir unsurun motifliğinden bahsetmek de mümkün değildir.

1.2. Motifin Mahiyeti

1.2.1. Motifin Canlılığı ve Dinamikliği

Motifin canlılığı ile kast edilen, yukarıda geçtiği üzere, bir bütüncenin oluşmasını sağlayan mikro düzeydeki küçük dinamikliktir. Mikro dinamikler, makro düzeyde öne çıkan nitelikleri haizdir. Bu niteliklerin bir kısmı, söz konusu anlatıyı betimlemede kullanılan vasıfları içerir. Olağanüstü kahraman, aşk hikâyesi, hayvan masalı, tasavvufî anlatı şeklinde anılan özellikler, metin içinde çeşitli kahraman ve unsurlarla konumlandırılmış olmak durumundadır. Bunun dışında kalanlar ise metnin iskeletini kurma işlevi dolayısıyla varlığını hissettirir.

Motifin canlı olması, atfedildiği kahramanın, durumun, olayın veya nesnenin olay örgüsü bağlamında aktive edilmiş olmasıdır. Eğer söz konusu olan bir kahramanın veya başka bir canlının özelliği ise, bu özellik dikkat çekici bir biçimde varlık sergileyerek akışa etkide bulunur. Söz konusu olan bir nesne veya olay ise de durum aynıdır. Motifliğinden bahsedilen unsur, bulunduğu bağlamda, hiç değilse, *anlık bir öne çıkış* sergileyerek konunun şekillenmesine doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlar.

Motifin dinamikliği, onun değişebilen yapısının zeminini oluşturur. Metin içindeki dinamik unsurlar, "kendi içinde statik" bir metin kurmaya yarar. Diğer bir deyişle motif, metnin iç dinamiğidir ve konunun sürerliliğini sağlayarak konu bütünlüğünün oluşmasını mümkün kılar. Dinamik unsur, her metnin kendi içinde statik özellik gösterir. Her motif, kendi bulunduğu metin içinde statik olsa da motiflerin dinamiklik özelliğini, onlar değiştikçe

[7] Partridge, "move" kelimesinden gelen kelime için "hareket edebilme" (Partridge, 2006: 2057-8) manasını verir. Hareket edebilme özelliğinin ilk şartı "canlılık"tır.

metnin de buna bağlı olarak değişmesi açıklar. Örnek olarak; "uçan at" motifinde, bir anlatının içinde geçen "uçan at" statik bir unsur olarak motif değeri taşır. Ancak "uçan at", anlatının diğer varyasyonlarında "uçan arslan" olabilir. Hatta "ışınlanan at" veya "ışınlanan arslan" olarak tamamen değişmiş de olabilir. Bu durumda, motif, her metnin kendi içinde statik olup hariçte dinamik olmuş olur.

Motif, konu ve metnin birbiriyle olan ilişkisi, makroskopik fiziğin dallarından biri olan termodinamik (enerji bilimi) sistemlerin durumuna benzetilebilir. Termodinamikte, belli bir hacmin karşılığı olan "sistem", edebiyatta *metin*'in karşılığı olarak ele alınabilir. Sistem içerisinde depolanmış olan mikroskopik enerji (iç-enerji), edebî metinlerde, metni oluşturan motiflerdir. Moleküllerin kendi enerjileri ve birbirleriyle olan enerji alışverişlerinin sistemi oluşturması gibi, motiflerin canlılıkları ve metin içerisindeki diğer motiflerle olan iletişimleri de konuyu ve metni oluşturur[8].

İç ve dış-enerjinin varlığı, her türlü sistemin varoluş temelidir. Buna en bariz ve bilindik örnek, insan vücudu ve iç-enerjileri olan hücreleridir. Hücreler canlı olmasa, mikro düzeyde gerçekleşmemiş olan canlılığın makro düzeyde gerçekleşerek uzuvları ve yapıyı oluşturması beklenemez. Bu prensip, kapalı veya açık tüm sistemleri kapsar. Birer kapalı/açık sistem olarak metinler de motif denen iç-enerjilerden, motiflerin oluşturduğu konulardan (uzuv) müteşekkil bir yapı meydana getirir:

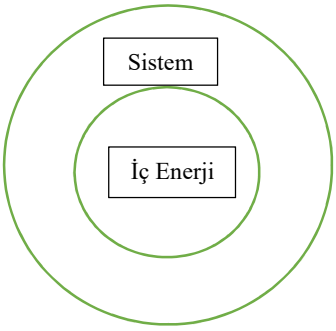

Şekil 1: İç-Enerji-Sistem

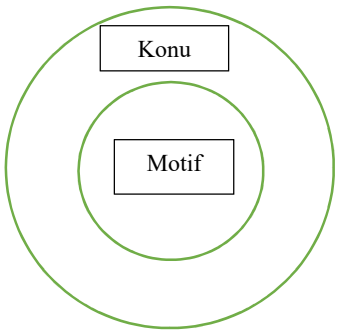

Şekil 2: *Motif-Konu*

Metinlerin hem kapalı hem açık sistemler olarak düşünülmesi, her metnin kendi oluşumu içinde sabit, ancak haricen, sürekli etkiye açık yönüyle de değişken olması ile ilgilidir. Metin, iç dinamiği ile bütüncül bir kapalı varlık gösterirken yazara ve zamana göre

[8] Termodinamiğin yasaları konusunda geniş bilgi için bk.: Yüncü, 2000.

değişme temayülü ile daima açık bir sisteme sahiptir. Yazara ve zamana göre değişen tarihsellik gibi unsurların da bu açık sistemin değişimi üzerinde büyük bir etkisi söz konusudur[9]. Edebî metinlerin açık sistemler olması, hermeneutik süreçlerden kaynaklanır. Gelenek içindeki esere, tam anlamıyla müdahale edilemese de yazarın tarihselliği, bu noktada, eserin oluşumunda etkin rol oynar. "Her şeyden önce metnin kendisi, hermeneutik süreçlerle oluşmuştur" (Bilen, 2016: 29).

Motiflerin iç-dinamikler olarak canlılık barındırdıkları, motif tespit çalışmalarında göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Canlılık içermeyen veya mikro düzeyde varlık gösteremeyen unsurların motif olması, bu unsurların da konu ve metni meydana getirmesi mümkün değildir. Motiflerin barındırdığı canlılık, yukarıda geçtiği üzere, araştırmacılar tarafından çeşitli yönleriyle ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, motif tespit araştırmalarında motifin en küçük unsur olması, tek başına yeterli görülebilmektedir. Hâlbuki yukarıda adı geçen hiçbir araştırmacı, motifin *ayrıştırılamazlık* özelliğini tek başına âmil bir neden olarak ele almamış, diğer vasıfların en az birini de bu özellikle beraber anmıştır. Yapılan birçok motif araştırmasında ise, konuya ve metne hiçbir etkisi olmayan, *canlılık barındırmayan* en küçük unsurlar, motif çatısı altında değerlendirilebilmektedir.

Her canlı, içinde bulunduğu sistemin ayakta durmasına katkıda bulunur. Birer canlı yapı olarak motifler de içinde bulunduğu metnin temelini ve devamını sağlar. Motifi diğer kavramlardan ayıran asıl yön de budur. Motiflerin canlılıklarının diğer bir ispatı, sadece içinde bulundukları metinle sınırla kalmayıp diğer metinlerin oluşumu noktasında da devreye girmeleridir. Böylece ortak motifler oluşabileceği gibi, bu motifler aracılığı ile orijinal motiflerden de bahsetmek mümkündür.

1.2.2. Motif Grupları / Sınıfları ile Motif Tespit Yöntemi

Bir motifin tespiti, ait olduğu sınıf temel alınarak yapılmak durumundadır. Diğer deyişle, her motif, bir motif grubunu da beraberinde getirir ve gerektirir. Bir "uçan at" motifinden bahsetmemiz için "hayvan motifleri" grubunun söz konusu olması gerekir. "Sihirli meyve"yi kapsayan bir "büyü" motifleri grubu var olmalıdır.

[9] Bu noktada, hermeneutiğin edebî eserlere etkisinden söz etmek gerekir. "Hermeneutik", Eski Yunanca bir kelime olup "anlama, yorumlama, konuşma" gibi manâlara gelmektedir. Hermeneutik ile ilgili çalışmalar, İncil'in doğru açımlanması için özel anlama yöntemlerine ihtiyaç duyulduğu 1500'lü yıllara kadar gitmektedir. Hermeneutiğin edebî metinleri "anlama öğretisi" olarak edebiyat alanını da kapsaması, 20. yüzyılın başlarında olmuştur. Schleiermacher, Wilhelm Dilthey, Emilio Betti, Martin Heidegger, Gadamer, ... hermeneutiğe katkıda bulunmuş önemli araştırmacılar arasındadır (Geniş bilgi için bk.: Toprak, 2016).

Thompson'ın İndeks'inde motiflerin gruplandırılması, her motifin bir gruba dâhil olması mantığına dayanması ile ilgilidir. Bir motifi diğer motiflerden ayıran, ait olduğu cins içinde değerlendirebilmesinin yanı sıra, haiz olduğu vasıfları açısından da diğer motiflerle müşterek bir nitelik taşıyabiliyor olmasıdır. Örnek olarak; güvercinle ilgili bir motif, hayvan motifleri içinde, kuş türüne ait olarak ele alınır. Ancak bir metindeki bir güvercini diğer güvercinlerden ayıran birtakım vasıfların da varlığı söz konusudur. Bu noktada söz konusu motif, genel bir türe bağlı olduğu gibi, özel vasıflar taşıması dolayısıyla aynı vasıflara sahip diğer motifleri de kapsamına almış olmaktadır. Dolayısıyla her motif, hem bir motif grubuna bağlı hem de bir motif grubunun belirleyiciliği fonksiyonuna sahiptir:

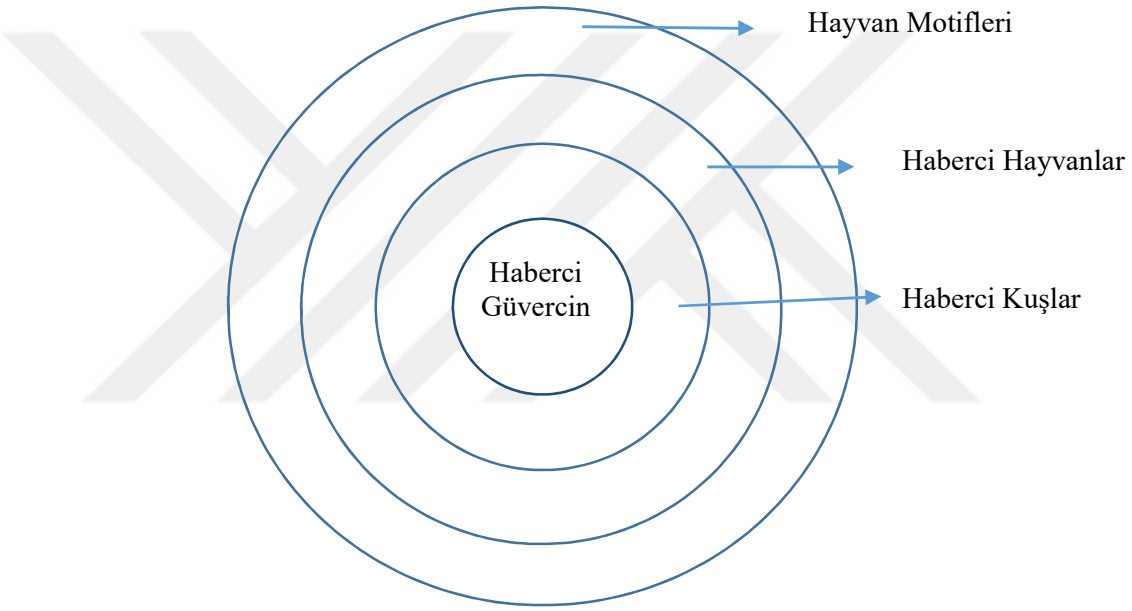

Şekil-3: Motif Grupları / Sınıfları

Motifleri, sahip oldukları vasıflardan soyutlayarak ele almanın tehlikesi, motif tespitinin tek bir koşula bağlanmasına yol açmasıdır. "Güvercin motifi" tamlaması, güvercinin tek başına bir motif olduğu anlamını içerdiğinden bu kanı, güvercini motif yapan unsurun ne olduğu sorusunu cevapsız bırakacaktır. Ayrıca bu, her güvercinin doğal olarak motif olduğu sonucuna ulaştıracaktır. Böylece, tüm güvercinler motif düzeyine çıkarılacak ve metinde hiçbir etkiye sahip olmamasına rağmen betimleme içerisindeki yerini almış olacaktır. Hatta, "güvercin motifi" adlandırması, diğer metinlerin betimlemesi için de bir yöntem sunmuş olacaktır. O hâlde, bir unsurun motif olup olmadığı, bütün bağlamındaki

rolü ile ortaya çıkmaktadır. Diğer deyişle, *küçük resimlerin motif olup olmadıkları hususu, büyük resmin "gerçek" parçaları olup olmadıkları konusu ile yakından ilgilidir*.

Bu nedenle, motif araştırmalarında tek başına bir motif olarak alınan bazı unsurların başlıklandırılması hususunda yeniden düşünülmesi gerekmektedir. *Su motifi* yerine, *su motifleri* veya "engel oluşturan su motifi" gibi isimlendirilmelerde bulunmak, motifin niteliğini anlatmak bakımından daha doğrudur. Aksi hâlde, hangi su motifinden bahsedildiği konusu muğlak kalmaktadır. Bir bütüncenin içinde yer alan her unsurun canlı olup olmadığı ve bir gruba dâhil olup olmadığı hususu dikkate alınmaksızın motif olarak değerlendirilmek tehlikesi mevcuttur.

Bunu tespit etmenin bir başka yolu da motif-hayvan, motif-kahraman, motif-nesne, motif-olay gibi çoğaltılabilecek adlandırmalarda bulunmaktır. Böylece, her varlığın motif olarak adlandırılmasının önüne bu şekilde geçilmesi sağlanabilir. Örnek olarak; Thompson, "aktörler" maddesi ile "Tanrılar, sıradışı hayvanlar; periler, devler, cadılar gibi sıradışı yaratıklar veya gözde en küçük çocuk veya zalim üvey anneler gibi geleneksel insan karakterleri"ni (Thompson, 1946: 415-416) kasteder. Sayılan unsurların tamamı, sıradışılık niteliğini haizdir ve söz konusu olan hayvanlar ve insanlar dahi, bulunduğu metin içerisinde diğerlerinden sıradışı özellikleri açısından farklılık arz etmek durumundadır. Bunlardan biri olan en küçük çocuk, masallarda babasının gözdesi olarak motif özelliği gösterir. En küçük çocuğun diğer kardeşleri ise, bir kahraman veya aktör olarak değil, sadece onun kardeşleri olarak motif değeri taşıyabilirler. Aynı durum, "sıradışı hayvanlar" için de söz konusudur. Metinlerde yer alan sıradan hayvanlar; kahramanlar veya aktörler sınıfına dâhil edilemeyeceği gibi, hayvan motifleri grubuna da alınamaz. Öyleyse, küçük gözde çocuk, motif-kahraman veya motif-aktör iken sıradışı hayvanlar da motif-hayvan olarak öne çıkarlar.

Bazı motifler, bütün metinlerde motif olmak bakımından aynı özelliği gösterir. Bunlardan biri olan "dev" motifi, sıradışı bir varlık olması bakımından şüphesiz ki her anlatı türü içinde motif değerindedir. "Dev motifi" dendiğinde, zihinde ona ait bir imaj doğal olarak uyanır[10]. Ancak bu durum her motif için geçerli değildir. Kahraman, en küçük çocuk olmayıp en büyük akıllı kardeş olabilir. Küçük kardeşin ise, metinde motif-kahraman olarak değeri bulunmayabilir. Bu durumda, hikâyede geçen her motifin, hikâyedeki vasfı, değeri dolayısıyla ele alınma zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Her motif, ancak, hikâyedeki varoluş

[10] Bununla birlikte, devlerin vasıfları dikkate alındığında, "dev motifleri" adlandırması da daha doğru olacaktır.

amacı dikkatli bir şekilde analiz edildiğinde, ait olduğu motif sınıfı içerisinde değerlendirilebilir. Sonuç olarak; motif, bir anlam ifade etme potansiyeli açısından bağımsız olduğu gibi, onu motif yapan vasıflar açısından diğer motiflere, konuyu oluşturmada etken olması nedeniyle de metnin anlam dünyasına bağlıdır.

2. Motif Araştırmasının Metin İncelemelerinde Kullanımı

Metin tahlil yöntemlerinde motif, özellikle metni merkeze alan bakış açılarında önem kazanır. Hemen her yöntemle elde edilen sonuçlar, az veya çok motiflerin varlığına işaret eder. Motifin eser içindeki fonksiyonu, eser merkezli bir bakış açısı için, metnin anlaşılmasında önemli rol oynar. Bununla birlikte, motiflerin saptanması, çeşitli nedenlerle gerçekleştirilir. Motiflerin en geniş indeksinin sahibi S.Thompson, Tarihi-Coğrafi Fin Okulu çerçevesinde, metnin aslî yapısına (*ur-form)* ulaşmayı amaçlar. Bu nedenle, Fin Okulu, metin merkezli bir bakış açısından hareketle; fakat motifi merkeze alarak sonuca (*ur-form*a) ulaşmayı hedefleyen bir yöntem geliştirir.

Fin Okulu yönteminde, saha araştırmasının ardından elde edilen metinlerin motif unsurları ayrıştırılır. Saptanan motifler, uygun bulunan başlıklar altında toplanarak tasnif edilir. Fin Okulu yönteminde motiflerin adlandırılma ve gruplandırılmaları, metin ve konu fazlalığı dolayısıyla metinlerden yola çıkılarak değil, motiflerin ait oldukları temel varlık sınıfı dolayısı ile gerçekleştirilir.

Metin merkezli kuramlardan olan *Tarihi Yeniden Kurma Kuramı, Evrimsel halk Bilimi Kuramı, Psikoanalitik Halk Bilimi Kuramı, Tarihi-Kültürel Halkbilimi Kuramı, Biyolojik Halkbilimi Kuramı, İdeolojik Halkbilimi Kuramı, Yığın Kültürü Kuramı* (Çobanoğlu, 2005:111-188), motiflerin merkeze alındığı inceleme yöntemini sunmazlar. *Yapısalcılık Halkbilimi Kuramı* ise, motif ve epizotları içine alan eylemler / işlevler üzerine inşa edilir.

Metnin mahiyeti ve bu doğrultuda edebî değerini ortaya çıkarmak, tahkiyevi eserlerin en küçük birimleri olan motifler ile gerçekleştirilebilir. Bu yöntemde, motif ve konu birbirinden ayrı düşünülmez. Motiflerin birbirine bağlı unsurlar grubu olmaları ve bu bağlılık ile metni meydana getirmeleri, araştırmanın başlangıç noktasını oluşturur. Motiflerin, konunun işleniş biçimi olan tema bağlamında nasıl bir araya geldikleri tespit edilerek motif gruplandırmaları gerçekleştirilir. Böylece, hem aktarılagelen motiflerin varlığı hem de bu motiflerin metinde işleniş biçimi ortaya konmuş olur.

Motiflerin metinler içinde saptanma amacı, araştırmanın hedefleri doğrultusunda değişkenlik gösterir. Diğer deyişle, motif araştırmasının neye hizmet edeceğini, araştırma ve araştırmacının amacı belirler. Amaç, *ur-form*a ulaşmak olabileceği gibi, söz konusu metnin metinlerarası bağlamdaki (geleneksel veya evrensel) konumunu tespit de olabilir. Dolayısıyla motif araştırmaları, bir *amaç* olmayıp *araştırma yöntemi* vazifesi görürler. Motif tespitlerinin bir sonuca götürmeyip amaç düzeyinde kalması, çalışmada belli bir hedefin bulunmadığı anlamını taşır[11]. Bu nedenle motif araştırmasının amacı, yapılan çalışmalarda net bir şekilde ortaya konmalıdır.

3. Metin Tahlil Yöntemlerinde Motif ve Yapısalcılık

Metin merkezli tahlil yöntemleri[12], metnin, toplum / gelenek, yazar ve okurdan bağımsız olarak tek başına yeterli olduğu savından yola çıkar. Metin tahlil yöntemleri olan *Rus Biçimcilik*, *Yapısalcılık*, *Yeni Eleştiri* ve *Arketipçi Eleştiri* (Moran, 2005: 159-225), metnin bu kendine yeten yapısını dikkate almayı yeğler.

Rus Biçimcilik, olay örgüsünün yazar tarafından eserde sıralanış biçimini dikkate alır. Rus Biçimcilik'in Fransız Yapısalcıları tarafından geliştirilmesi ile ortaya çıkan Yapısalcılık ise, eserin olay örgüsünü içeren yapısını tahlile yönelir. Yapısalcı yöntemde, olay örgüsü bir şemaya indirgenir ve anlatılardaki sabit ögeler saptanır (Moran, 2005: 177-197).

Halkbilimin yapısal çözümleme yöntemleri, ilk olarak kahramanların biyografisinden yola çıkar. Johann Georg von Hahn, Otto Rank[13], Lord Raglan[14], Eric Hobsbawm'ın (Çobanoğlu, 2005: 189-195) kahraman kalıpları, metin tahlilinde kahraman merkezli bir metodu önerir. Kahraman kalıplarının eser tahlilinde yetersiz olduğu görüşünü savunan Propp ise, Yapısalcı yöntemi geliştirerek, eser merkezli inceleme yönteminde, işlevlerden hareketle, J. Bédier'nin "sabit" ve "değişken" olarak isimlendirdiği değerlere ulaşır (Rifat-Rifat, 2018: 17). Sabit ve değişkenlerin masalların temel yapısı hakkında net

[11] Araştırmacıların, motif çalışmalarının bu eksene yöneldiği görülmektedir. Motif tespitleri S.Thompson'ın kataloğu veya başka yöntemlerle ortaya çıkartılır; ancak sonuçta, bulunan motiflerin tespit amacı ifade edilmez.
[12] Halkbilimin metin merkezli tahlil yöntemleri için bk.: Çobanoğlu, 2005: 111-221.
[13] Otto Rank'ın kahraman kalıbı, Mecnun'a kısmen uyarlanabilir: Kahraman sıradışı bir ailenin çocuğudur, kahramanın babası kıraldır, kahramanın ana rahmine düşüş şartları zordur, kahramanın doğumuna karşı kehanetler ve uyarılar vardır, kahraman, hayvanlar ve iyi insanlar tarafından korunur. Bk.: Çobanoğlu, 2005: 191-192.
[14] Lord Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbının iki maddesi, Mecnun'da gözlemlenir: Babası bir kıraldır, kahramanın ana rahmine düşüş şartları olağandışıdır. Bk.: Çobanoğlu, 2005: 193-194.

sonuçlar verdiği muhakkaktır; çünkü Propp'un sabit olarak belirlediği işlevler; eylemlerdir. "Eylemler, masalın yapısını yansıtır; özneler, tümleçler ve diğer sözcük türleri de konuyu tanımlar" (Rifat-Rifat, 2018: 181). Propp, konuyu oluşturan ögelerle değil, masalların değişmez birimleri ile ilgilenir. Propp'un bir motif incelemesi yapmak yerine işlevleri tespit etmesi, onun atomculuktan yapısalcılığa geçmesine olanak vermiş asıl özelliktir (Rifat-Rifat, 2018: 181).

Propp'un yöntemi, masalların yapısal bakımdan çözümlenmesi yoluyla ortak işlevleri saptamayı hedefler. Çok sayıda anlatının iskelet yapısı bu yöntemle ortaya çıkarılabilir. Burada "işlev" olarak çevrilen, sabit eylemler ve sıralamadır. Aynı eyleme sahip iki farklı türdeki kahramanın amacı, işlev ile aynı doğrultuyu göstermez. "Yolculuğa çıkma", bir karakter için büyülü nesneyi alıp getirmekse diğeri için manevi bir tamamlanma işlevi görür. Propp'un "işlev" (fonksiyon) olarak çevrilen motif / değişmezleri, bu noktada "işlevleri" değişen "eylem"lere dönüşmüş olur. Diğer deyişle; sabit olan eylemler, ancak anlama göre değişen işlev / fonksiyonlardır[15]. Alan Dundes, kendi çalışmasında, "fonksiyon" tabiri yerine, "motifbirim" (motifeme) terimini kullanmış ve motif birimin parçaları olan motifleri belirtmek için de "motif birimsel değişke" (allomotifeme) terimini önermiştir. Böylece, A.Dundes, yaygın olarak benimsenen S.Thompson'ın belirsizlik içinde kullandığı motifler ile halk türlerini tam anlamıyla temsil eden yapısal model arasında köprü kurmayı başarmıştır (Çobanoğlu, 2005: 196-197).

Propp'un olağanüstü masalları merkeze alan tasnifinde, yedi kişi ve otuz bir eylem yer alır. Bu yedi kişi, *saldırgan, bağışçı, yardımcı, prenses ve babası, gönderen, kahraman, düzmece kahraman*ın eylem alanıdır. Otuz bir işlev ise; *uzaklaşma, yasaklama, yasağı çiğneme, soruşturma, bilgi toplama, aldatma, suça katılma, kötülük (eksiklik), aracılık (geçiş anı), karşıt eylem başlangıcı, gidiş, bağışçının ilk işlevi, kahramanın tepkisi, büyülü nesnenin alınması, iki krallık arasında yolculuk, çatışma, özel işaret, zafer, giderme, geri dönüş, izleme, yardım, kimliğini gizleyerek gelme, asılsız savlar, güç işi yerine getirme, tanı(n)ma, ortaya çıkarma, biçim değiştirme, cezalandırma, evlenme* şeklindedir (Rifat-Rifat, 2018: XI-XII).

Söz konusu yedi kişiden Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde bulunanlar; *saldırgan* (rakip=İbn Selam, Nevfel), *bağışçı* (Nevfel), *yardımcı* (Zeyd, Selim-i Âmiri, pîr, Şerif, Kerime), *prenses ve babası* (Leyla ve babası) ve *kahraman*dır. Hikâyede *gönderen* halk;

[15] "… değişmeyen ise, kişilerin eylemleri ya da işlevleridir". Bk.: Rifat-Rifat, 2008: 23.

düzmece kahraman Selam-ı Bağdadî olarak düşünülebilir; ancak bunlar tam olarak masallardaki fonksiyonları üstlenmezler. Hikâyedeki saldırgan ve yardımcı kişilerin sayısı ise, birden fazladır.

Otuz bir işlev, sırası aynı şekilde olmamakla birlikte, kısmen Leyla ve Mecnun hikâyelerinde yer alır. Bu eylemler için gereken verilerin Leyla ve Mecnun hikâyelerine uyarlanmasında aşağıdaki gibi bir sonuca ulaşılır:

Leyla ve Mecnun Hikâyesinin Çizelgesi[16]

ÇİZELGE I (Başlangıç Durumu)

1. Uzamsal / Zamansal Tanım (Bir Arap Kabilesi)
2. Ailenin Kimlerden Oluştuğu
    a. Baba (Seyyid-i Âmiri)
    b. Anne
3. Kısırlık

4-5. Bir erkek çocuğun dünyaya gelmesi için dua

    4. Namaz, sadaka, hayır-hasenât
    5. Yalvarma

6. Gebeliğe yol açan neden
    a. Duaların kabulü
    b. Abdalın verdiği "mive-i hûb".
7. Sıradışı Doğumun Biçimi
    a. Olağanüstü güzellikte doğma
8. Kehanetler
    a. İlerde uhrevi bir aşkın pençesine düşeceği
        a.1. Kavim üyeleri
        b.2. Müneccimler
9. Kötülükten Önce Mutluluk

[16] Çigelgenin aslı için bk.: Rifat-Rifat, 2018: 121-129

10. Geleceğin Kahramanı
    a. Ad koyma
    b. Güzelliği
    c. Dadı ile büyümesi
    d. Sıradışı tepkileri
        d.1. Kendini yaralaması
        d.2. Güzele meyli
    e. Sünnet

ÇİZELGE II (Hazırlayıcı Bölüm)

11. Kahramanın Eğitimi
    a. Güzelliği ile hayranlık uyandırması
    b. İlimdeki başarısı
12. Maşukla Karşılaşma
13. Âşık Olma
    a. Bahanelerle görüşme
    b. Dersi aksatma
14. İfşa Olma (x2)[17]
    a. Arkadaşlarına ifşa olma
    b. Hocaya ifşa olma
    c. Topluma ifşa olma
    d. Anne-babaya ifşa olma
15. Kınanma (x2)
    a. Arkadaşları tarafından kınanma
    b. Toplum tarafından kınanma
    c. Anne-baba tarafından kınanma
16. Desteklenme
    a. Anne tarafından desteklenme

[17] x2 işareti, aynı durumun yalnız başkahraman için değil, maşuk için de geçerli olduğu eylemleri gösterir.

17. Yasak

    a. Okuldan men edilme (Leyla)

    b. Sevgilinin yakınına yaklaşmaktan men edilme (Mecnun)

18. Ceza

    a. Esir Edilerek Cezalandırılma (x2)

19. Uzaklaşma

    a. Mecnun'un Uzaklaşması

    b. Divanelik

    c. Kınanma / Tecrit

20. Yasağın Çiğnenmesi

    a. Mecnun'un Leyla'nın mahallesine gitmesi

        a.1. Biçim değiştirerek gitme

21. İstenilen şey (Sevgilinin istenmesi)

    a. Kavim ile istemeye gitme

22. Gerekçelendirmeler

    a. Hünerli, emsalsiz ve âşık olduğu

ÇİZELGE III (Olay Örgüsünün Düğümlenmesi)

23-24. Kötülük

23. Kötülüğü yerine getiren kişi

    a. Sevgilinin babası

    b. Sevgilinin kavmi

24. Kötülüğün biçimi

    a. Kahraman'ın isteğinin reddedilmesi

    b. Kahraman'ın öldürülmek istenmesi

25. Gerekçelendirmeler

    a. Âkıl olmadığı

    b. Kınanmaya sebep olduğu

26. İsteğin şartlı kabul edilmesi

    a. Akıllanması

27. Sınanma

    a. Kahraman'ın âkıl olduğu konusunda sınanması

28. Kahraman'ın tepkisi

    a. Tecrit olduğu mekâna dönme

    b. Öldürülmeye karşı koymama

29. Kahraman'ın yolundan döndürülmeye çalışılması

    a. Babanın çabaları

        a.1. Nasihat

        a.2. Aldatma

        a.3. İkna etme

    b. Annenin çabaları

        b.1. Nasihat

    c. Kavmin çabaları

        c.1. Nasihat

30. Kahraman'ın yönlendirilmesi

    a. Kâbe'ye gitmesi

    b. Pîr / mürşid-i kâmil bir zata iletilmesi

31. Rakibin ortaya çıkışı

ÇİGELGE IV (Bağışçılar)

32-37. Bağışçı (Nevfel)

    32. Bağışçının hikâyeye girişi

        a. Nevfel'in Mecnun'a rastlaması

        b. Bir mecliste şiirini duyması

    33. Kimliği (Savaşçı, kumandan)

    34. Eski bir âşık olması

    35. Kahraman'la konuşma

36. Kahraman’a sunulan yemek

37. Kahraman’a sunulan kıyafet

38. Arzunun yerine getirilişinin hazırlanması

a. Vaatte bulunma

b. Beraber vakit geçirme

c. Kahraman’ın sitemi

d. Savaş

39. Kahraman’ın tepkisi

a. Bağışçı aleyhine davranması (Savaşta sevgilinin tarafını tutma)

40. Bağışçının başarısızlığı

41. Kahraman’ın tepkisi

a. Olumsuz (Sitem edip mekânına dönmesi)

42. İkinci savaş

43. İkinci başarısızlık

44. Kahraman’ın tepkisi

a. Olumsuz (Sitem edip mekânına dönmesi)

45. Bağışçının vaadinden dönmesi

a. Kahraman’ın âkıl olmadığına ikna olması

b. Sevgilinin nişanlı olduğunu öğrenmesi

c. Arzu edilen sevgiliye âşık olması

46. Bağışçının ölümü

a. Kendi hazırlattığı zehri içmesi

ÇİGELGE V (Yardımcılar)

47-49. Yardımcılar

a. Zeyd

b. Selim-i Âmiri (Kahraman’ın dayısı/amcası)

c. Pîr

47. Hikâyeye giriş biçimi

a. Sevgilinin arkadaşı (Zeyd)

b. Kahraman ile karşılaşma (Zeyd)

c. Sevgili ile karşılaşma (Pîr)

d. Kahraman'ı arayıp bulma

48. Bilgi Toplama (x2)

a. Bilgi veren kişi (Zeyd, Selim-i Âmiri, pîr)

b. Bilgi toplama biçimi

b.1. Elçi ile Mektuplaşma

b.2. Gelip geçene sorma

49. Eksikliğin giderilmesi

a. Konuşma

b. Yasağın çiğnenmesi (Vuslat)

c. Yardımcının rolü

d. Giderme biçimi

50. Rakibin saldırısına uğrama

a. Saldırma biçimi (Hançer ile öldürmeye kalkma)

51. Rakibe karşı zafer

a. Rakibin elinin havada kalması

52. Rakibin af dilemesi ve dua istemesi

a. Kahraman'ın dua edip affetmesi

53. Kahraman'ın mekânına dönüşü

ÇİGELGE VI (Olayların devamı)

54. Kahraman'ın anne-babasının ölümü

ÇİGELGE VII (Son)

55. Sevgiliyi reddetme

56. Sevgilinin hastalanması

57. Sevgilinin ölümü

58. Sevgilinin ölümü üzerine mezarına kapanıp ölme.

Propp'un inceleme yönteminde, masalların çizelgesini oluşturmak için gereken veriler, Leyla ve Mecnun hikâyeleri ile birçok bakımdan benzerlik taşır; ancak Leyla ve Mecnun mesnevîlerine tam olarak uyarlanamaz. Bazı eylemlerin mesnevîlerde karşılığının bulunmadığı sonucuna ulaşılır.

Propp'un yöntemindeki eylemler kimi zaman motif ve epizotları içerir. Ancak, genel olarak bu yöntem, motif incelemesini ifade etmez. Ayrıca, yapısal inceleme yönteminde, çeşitli sorunların varlığı dikkati çeker[18]. İlk olarak, işlevlerin sayısı, araştırmacılar tarafından en çok eleştirilen hususlardan biridir. Todorov'a göre, işlevlerin sayısının otuz bir olması, *keyfi*dir. Bu keyfi sayı, bütün olanaklı eylemlerin empirik gruplamalarının yalnızca otuz bir tane olabileceği düşünüldüğünde çok küçük; eylemlerin çeşitliliğinden değil, modelden yola çıkıldığında ise çok büyüktür. Dolayısıyla çok sayıda işlevi, farklılıklarını korumakla birlikte tek bir işlev içinde toplamaktan bahsetmek, Propp'un en çok eleştirildiği noktadır (Todorov, 2018: 92).

Ayrıca, Propp'un yönteminde, metinlerin dili, kişileri ve masal-toplum ilişkisi incelenemez (Çobanoğlu, 2005: 216). Motiflerin temaya etkisini görme imkânımız olmaz. İşlevlerin değişmezliğini tespit etmek, tema içindeki "değer"leri hakkında bilgi vermez. Diğer deyişle; Propp'un "işlev" olarak belirttiği birliklerin tespiti, metnin öz değerini ortaya çıkarmaz. Bu durumda, Propp'un yöntemi, her ne kadar metin merkezli olsa da "metnin yapısı merkezli" bir yöntem olarak görülmelidir.

4. Motif Merkezli ve Metin Merkezli Yöntemler

Anlatma esasına dayalı bir metne motiflerini tespit amacı ile yaklaşan araştırmacı, ilk etapta yöntem sorunu ile karşı karşıya kalır. İlk sorun, metne motiflerin yapısı açısından mı, yoksa metnin yapısı bakımından mı yaklaşılacağıdır. Diğer deyişle; motif merkezli mi, yoksa metin merkezli bir incelemenin mi gerçekleştirileceği sorunudur.

Anlatma esasına dayalı metinler; folklorik metinler, divan edebiyatı sahası eserleri ve modern anlatılar olarak üç sınıfta düşünülebilir. Folklorik metinler; varyant ve versiyonlar temelinde motiflerin değişkenliği meselesine eğilir. Metinlerin, motiflerin değişimine bağlı olarak değişmesi, metinleri oluşturan birimlerin tespitini gerektirir. Bu nedenle motiflerin

[18] Alan Dundes, Propp'un yöntemini "anlamsız" olarak niteler. Bk.: Çobanoğlu, 2005: 215.

metinlerdeki değişkenliği meselesine eğilme, motif merkezli bir yöntemin esas alındığını göstermektedir.

Divan edebiyatı sahasındaki motif çalışmaları, folklorik metin çalışmaları ile aynı düzlemde ilerlediğinden, bu sahadaki çalışmaların da büyük çoğunlukla motif merkezli olduğu ifade edilebilir. Modern anlatılarda ise, motiflerin metindeki işlevlerine dikkatle metnin genel yapısı temel alınmaktadır. Metnin yapısı, motiflerin metinde ne şekilde bir araya geldiği sorusunu cevaplamak üzere, temadan hareket ederek metin merkezli bir metodu benimser.

Motiflerin metni oluşturmadaki önemini ortaya koyan çalışmalar, araştırmacıların metne yaklaşım biçimi bakımından ayrıca incelenebilir. Söz konusu yaklaşım tarzları, motif merkezli ve metin merkezli olarak tasnif edildiğinde, her iki yaklaşım tarzının da kendi içinde birtakım sorunları taşıdığı fark edilir. Çeşitli alt başlıklarla tasnif edilebilecek bu sorunlar, aşağıdaki şekilde belirlenebilir:

4.1. Motif Merkezli Yöntem

Motif merkezli yöntem, motif çalışmalarının, motiflerin ayrıştırılabilir unsurlar olarak kabul edilmesinden hareketle gerçekleştirilmesini ifade eder. Todorov'un ifadesi ile karşılaştırmalı incelemede, değişik eserlerde bulunan tema "birim"inden hareketle yapılır. Bu incelemelerde, motifin en küçük birime kadar ayrıştırılabilmesinde bir mahsur yoktur (Todorov, 2016:252-253).

Motif merkezli inceleme metodu iki bakımından ele alınabilir.

1. Thompson'ın belirttiği şekilde *aktörler*, *nesneler* ve *olaylar*ı göz önüne alarak bir tasnif yöntemine gitme,

2. Temel varlık düzeyinde buluşan motifleri bir arada değerlendirme.

Her ne kadar, Türkçe kaynaklar üzerinde, *aktörler, nesneler, olaylar*[19] şeklinde bir motif tasnifi bugüne kadar yapılmamış olsa da[20] karmaşık olarak bu şekilde tespit edilmiş

[19] Alan Dundes, Thompson'ın "single incidents" olarak isimlendirdiği "tek(il) olaylar" maddesini eleştirir. Araştırmacı'ya göre, aktör ve nesneden bağımsız bir olay motifinden söz etmek mümkün değildir. Bk.: Dundes, 1997: 195-202.

[20] Volkov'un masallar için önerdiği yöntem de yaklaşık olarak buna benzemektedir. Volkov, masalların; kahramanların nitelik ve nicelikleri, nesneler ve olaylar bakımından tasnifini önermiş, böyle bir yöntemin sayısal sonuçlarının hesaplanamayacak boyutlara ulaşabileceğini de ifade etmiştir. Propp, bu yöntemden çıkarılabilecek tek sonucun, "benzer masalların birbirine benzerliği" olduğunu ve bunun da kayda değer bir sonuca ulaştırmayacağını ifade eder (Rifat-Rifat, 2018: 19).

motif çalışmalarını görmek mümkündür. Kimi zaman, olayların, "macera motifleri" gibi aynı başlık altında toplandığı örnekler mevcuttur.

"Thompson'ın *aktörler, nesneler, olaylar* olarak belirlediği motifler, gerçekten de bu üç sınıfın varlığından mı ibarettir?" sorusu, bu noktada doğan sorulardandır. Thompson, gelenekler ve inançları bu motif unsurlarından hangisi içinde değerlendirmektedir? Belirlediği her bir motif sınıfında, *aktörler*, *nesneler* ve *olaylar* şeklinde bir tasnif yapmamış olsa da motif maddeleri bu unsurları içeren İndeks'te, diğer yandan, örnek olarak; *Religion* grubunun motif başlıklarında yer alan "V310. V310. Particular dogmas→V311. V311. *Belief in the life to come*" (Özel dogmalar→Gelecek hayata inanç) gibi motif maddeleri, *aktörler*, *nesneler* ve *olaylar* maddelerinden hangisine dâhildir?

Bu ve benzeri örneklerden anlaşılacağı üzere, Thompson, İndeks'inde "soyut olgu"lara yer vermesine karşın, motifi "somut olgu" şartlarına (aktörler, nesneler, olaylar) bağlamıştır. Araştırmacı, İndeks'te, gelenekler ve inançları ait oldukları motif gruplarında değerlendirerek andığı maddeler dışında kalan motiflerin de varlığını kabul etmiş olmaktadır. Araştırmacılar da gelenekler, inançlar ve diğer tespit edip başlıklandırdıkları "soyut olgu" motiflerini, bu incelemelere dâhil ederek yukarıdaki soruya cevap vermiş olmaktadırlar.

Motif merkezli ilk metotta, motiflerin aktörler, nesneler, olaylar şeklinde belirlenmesi, metin içindeki, örnek olarak; tüm aktörlerin aynı başlıkta değerlendirilmesini gerektirecektir. Bu durumda, insanlar ve sıradışı hayvanlar, cadılar, periler, … aynı motif grubunun üyelerini oluşturmak durumundadırlar. Bu tür bir tasnifin, metindeki aktif ve yardımcı varlıklarla diğer unsurların sayısal değerini belirleyeceği muhakkaktır. Bununla birlikte, tek başına bu tip bir inceleme, Propp'un da yukarıda işaret ettiği üzere, metin tahlili bakımından kısıtlı bir yöntem olarak görülebilir.

Motif merkezli yaklaşımda ikinci metodu benimseyen araştırmacı, ortak paydada buluşan motiflerin tasnifini temel alır[21]. Thompson'ın İndeks'i bu tip bir inceleme yöntemine en uygun örnektir. Araştırmacı, motifleri, metinlerdeki fonksiyonları bakımından değil, ait oldukları varlık sınıfı bakımından tasnif etmiştir. Aktif rol oynayıcı, nesne, olay motifleri, buluştukları ortak tabandan hareketle gruplandırılmıştır. Buradaki amaç, her motifin, metin içindeki rolü dikkate alınmaksızın metinden bağımsız şekilde, bir motif sınıfı veya grubunun

[21] Motif merkezli yöntemin tasnif metodunun tetkiki için bk.: *1.2.2. Motif Grupları / Sınıfları ve Motif-Unsurlar ile Motif Tespit Yöntemi*.

üyesi olduğunu göstermektir. Buradan çıkacak sonuç ise, bir motifin, dâhil olduğu motif grubu ifade edilmeksizin belirtilmesinin, motif merkezli bir inceleme yöntemi açısından uygun olmadığıdır. Diğer deyişle; alt tabanda veya temel varlık düzeyinde buluşmayan motiflerin tespiti, motif merkezli bir tasnif yöntemine uyum sağlamaz.

Tüm bu noktalar dikkate alındığında, motif merkezli ikinci inceleme yöntemi, birden fazla anlatının motiflerini tespit için ideal bir yöntemdir, denebilir. Ancak tek bir metnin motif inceleme çalışmasında, bu tip bir yöntem, metnin dinamiklerini tespit noktasında yetersiz kalacaktır.

4.2. Metin Merkezli Yöntem

Metin merkezli yöntem, motiflerin, metindeki fonksiyonlarına göre tasnifini içerir. Metin merkezli inceleme yöntemi, kendi içinde üç şekilde ele alınabilir:

1. Motiflerin, epizotlar temelinde tespiti,

2. Konu bakımından incelenmesi,

3. Tema bakımından incelenmesi.

Epizot bakımından inceleme yönteminde, metindeki olaylar silsilesinden hareketle motifler tespit edilir. Motiflerin metindeki konumları, başlangıç-konu-bitiş bölümleri dikkate alınarak veya epizotlar temelinde belirlenir. Burada, olay sıralaması önemlidir. Ancak bu yöntemde görülebilen problem, motiflerin mütekerrir-mütekerrer olma vasıfları dolayısıyla birden fazla epizot içinde yer alabilme durumunun, aynı motifin birden fazla yerde anılmasına neden oluşudur. Dolayısıyla tespit edilen motifler, "tasnifsiz bir tespit" sonucunu beraberinde getirir.

Metnin yapısal bakımdan incelenmesi metodu olarak da anılabilecek konu bakımından inceleme yönteminde, konuyu oluşturan motifler belirlenir. Böylece, Veselovski'nin ifade ettiği, "konunun gerisinde tasarlanan motifler bütünü"ne (Rifat-Rifat, 2018: 16) ulaşılabilir. Veselovski, motifi birincil, konuyu ise ikincil olarak tanımlamıştır. Konu, bir yaratma, birleştirme işi olduğuna göre, inceleme, önce konulara değil, motiflere göre yapılmalıdır (Rifat-Rifat, 2018: 16).

Tema bakımından inceleme yönteminde ise, metnin konu ve epizotlarından ziyade temasına yönelme söz konusudur. "Eserin teması; kişiler ve bunlar arasındaki çatışma, olay örgüsü, imge ve simgeler, anlatım tekniği gibi birtakım özellikleri kapsar" (Moran, 2005:

209). Tema merkezli inceleme yöntemi; Rus Biçimciliği ve Yeni Eleştiri kuramlarının benimsediği yöntemdir.

4.2.1. Motif Araştırmasında Temanın Önemi

Metin merkezli araştırma türlerinden olan tema bakımından inceleme yönteminde, motifler, eserdeki konum ve birbirleri ile olan ilişkileri bakımından değerlendirilir. Metindeki motifler, ana temadan yola çıkılarak tasnif edilir.

Rus Biçimcilerin metne bakışında, olay örgüsü önemlidir. Metindeki olayların neden-sonuç ilişkisi ile birbirine bağlanması, konu bütünlüğünü meydana getirmektedir. Aralarında birleşmiş olan motifler, eserin tema desteğini oluşturur. Konuda, motif sıralaması esas alınır. Öyküdeki sıralama bozulmaksızın gözardı edilebilecek olan motifler, "bağlı motifler" olarak adlandırılır. Olaylar arasındaki nedensel ilişki sıralamasını bozmayan motifler ise, "özgür motifler"dir (Todorov, 252-253).

Metin merkezli tasnif, benzer şekilde, bazı araştırmacılarca, motifin edebi eserdeki durumları dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Filolog Hans Sperber, motifleri pozisyonlarına göre, üç şekilde tasnif eder: *primer* (merkezi) motifler, *sekunder* (yan veya merkezi motiflere destekçi) motifler, *detay* (ayrıntı) motifleri. Sperber'e göre, motif gruplandırmasındaki primer ve sekunder motifler hemen hemen aynı değerdedir. Böylece, iki esas motif grubu ayırt edilmiş olur: primer+sekunder ve detay motifleri (Arda, 1970: 20-21).

Sperber'in tasnifinde primer motifler, aslî motif unsurlarını oluşturmakla birlikte, sekunder motifler, primer motiflere destekçi motifler fonksiyonundadır. Detay motiflerin ise, eserin bir yapı bütünlüğü içinde ortaya çıkmasını sağlayan tamamlayıcılar vazifesi gördüğü anlaşılmaktadır.

Filolog ve folklorist Robert Petsch, motifleri, *çekirdek ana* motifler, *çeper* motifler ve *doldurucu* motifler olmak üzere üç şekilde tasnif etmekte ısrarcıdır. *Çekirdek* motifler, konunun değişmez değeri; *çeper* motifler, değiştirilebilir olmakla birlikte, çekirdek motifler üzerinde aksi tesire neden olabilecek motifler; *doldurucu* motifler ise, en etkisiz şekilde değiştirilebilecek motifleri oluşturur (Arda, 1970: 21).

Petsch'nin tasnifinde, belirlenen motif gruplarının sabit ve değişebilirlik özelliklerine yapılan vurgu ön plâna çıkar. Petsch, eserin aslî unsurunu oluşturan motifleri, eserin

filizlendiği "çekirdek" motifler olarak isimlendirmiş ve bu motifleri, değişmez olarak kabul etmiştir. Çekirdek motiflere bağlı olarak gelişen çeper motifler ise, çekirdek motiflere nazaran daha değişebilir durumda olmakla birlikte, bunların değiştirilmesi, çekirdek motiflerin de değişmesine yol açacaktır. Doldurucu motifler, Sperber'in detay motiflerine karşılık gelen, etki oranı düşük motiflerdir.

Bir başka filolog Willy Krogmann'a göre ise motifler; *merkezi*, *yan* ve *kenar motifler* şeklinde tasnif edilebilir. Merkezi motifler, eseri açık bir şekilde belirtirken yan motifler ikincil derecede önem taşır. Kenar motifler ise, esere önemli bir katkıda bulunmazlar (Arda, 1970: 21).

Krogmann'ın tasnifinde, motifler; merkezi, yan ve kenar motifler olarak isimlendirilerek birbirine bağlı değişebilen durumlarından söz edilmez. Burada öne çıkan husus, motiflerin, direkt olarak yer aldıkları eserdeki konumlarıdır.

Yeni Eleştiri kuramının tezi olan eserin içeriğine yönelme, eserlerin tema ile birlikte, içerik ve biçim bakımından ele alınmasını önerir. Yazarın / şairin vermek istediği mesaj ve *içerik*, eserin kendine mahsus olmasını sağlayan yanıdır. *İçerik*, konudan farklı olarak eserin içindeki konu, yazarın eseri işleme biçimidir. Leyla ve Mecnun konusu, birçok şair tarafından ele alınmıştır; ancak her şairin eseri, içerik yönünden diğerinden ayrılır. Eserdeki karakterlerin duygu ve düşünceleri, psikolojileri, olayları ve diğer hususlar, içeriği oluşturur (Moran, 2005:166).

İçeriğin karşıtı olan *biçim*, eserde yer alan tüm unsurların birbiri ile bağlanması sonucu meydana gelen düzen ve yapıdır. Leyla ve Mecnun'daki kişilerin, oluşturulan duygu atmosferlerinin, olayların, fikirlerin, veznin ve tüm bunlar arasında kurulan bağın oluşturduğu bütün, biçimdir. Her eserin biçimi, onun içeriği ile içeriği de biçimi ile belirlenir. Böylece biçim ve içerik kaynaşmış olur (Moran, 2005:167). Yapısalcılık, edebî metinlerin ortak iskeletlerini ararken Yeni Eleştiri, her eseri kendine özgü kabul eder. Çünkü *ne içeriği aynı olan iki eser vardır ne de biçimi* (Moran, 2005:167).

Şiir inceleme yöntemlerinden biri olan Yeni Eleştiri kuramı; şiire yaklaşan, aksiyonun azaldığı, ritm, simge, örüntü ve bilinç akışının ön plâna geçtiği roman türlerine uygulanır. Metnin yapısı, imge, simgeleri ve tekrarlanan motiflerine eğilinerek eserin zenginlik ve bütünlüğünün ortaya çıkarılması hedeflenir (Moran, 2005:170).

Yeni eleştiri, biçim ve içeriği beraber değerlendirir ve konu ile biçim arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmayı hedefler. Yakın okuma (close reading) (Bk.: Yoksul, 2019: 112)

tekniği ile metinlerdeki derin yapıyı keşfetmeyi dener. Yeni Eleştiri, Yapısalcılığı andırsa da metinleri ayrı ayrı ele alıp değerlendirmesi ve ortak yapılarla ilgilenmemesi hususlarında ondan ayrılır (Akt.: Yoksul, 2019: 113). Yeni Eleştiri kuramcılarına göre bir eserin yazınsallığı, içinde bulundurduğu ögelerle değil, bunların nasıl düzenlendiği ve hangi işlevleri yüklendikleri ile ilgilidir. (Dilidüzgün, 2013:815).

Yeni Eleştiri'nin yöntemi olan tema merkezli inceleme, mesnevîlerin motif yapısını ortaya koyma konusunda bir metod olarak belirlenebilir. Bu yöntemle şairin motifleri nasıl bir araya getirdiği, metnin teması dikkate alınarak tespit edilebilir. Motiflerin ait oldukları gruplar da metinden hareketle oluşturulur. Bunun için, metindeki *temel*, *yan* ve *diğer motifler*in belirlenmesi gerekir.

4.2.1.1. Temel Motifler, Yan Motifler, Diğer Motifler

Tahkiyevî bir eserin motiflerini inceleme aşamasında Yeni Eleştiri'nin yöntemi ile hareket edecek araştırmacı için, ilk olarak eserin teması ve içeriğine yönelme zorunluluğu doğar. Eserin içeriğini meydana getiren motifler, onun edebî değerini de oluşturan yapılardır[22]. Motifleri; tema, içerik ve içerikle bütünleşmiş olan biçimden yola çıkarak tespit etmek, motifleri tespitten öte, edebî esere kattığı asıl değer ve eser içindeki fonksiyonları ile görmeyi sağlar. Motifler;

1. Temayı oluşturan *temel motifler*,
2. Temaya etki eden içerik ve biçimi oluşturan *yan motifler*,
3. Etki oranı düşük olan *diğer motifler*

olmak üzere üç şekilde incelenebilir. Temayı oluşturan motifler, eserin merkezindeki motifler olmak bakımından "temel motifler" olarak adlandırılabilir. Örnek olarak; "beşeri aşkı" işaret eden bir anlatının temel motiflerini, "aşk motifleri" grubu oluşturur. Tasavvufî bir gayeyle kaleme alınan Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde, tasavvufî motifler temel motiflerdir. Metnin temel motiflerini tespit noktasında, kahramanın dönüşümünün dikkate alınması gereklidir. Kahramanın ne tür bir dönüşümün merkezinde olduğunun belirlenmesi, metnin temel motiflerinin de hangi merkezde toplandığı sorusunu cevaplayacaktır.

[22] Yeni Eleştiri'nin yöntemlerinden biri olan motif konusu için bk.: Freedman, 1971.

Mecnun'un "mecazdan hakikate" bir dönüşüm gerçekleştirmesi, Leyla ve Mecnun hikâyelerinin temel motiflerinin "tasavvufî" olması gerekliliğine işaret etmektedir.

Bir anlatının motiflerini belirlemek, metnin mahiyetinin somut düzlemde ortaya konması manasına geldiğinden, ilk olarak temel motiflere yönelmek, sadece metnin teması bağlamında kullanılan motiflerin tasnifine değil, aynı zamanda metnin diğer motiflerinin tahlil ve tasnifine de yardımcı olmaktadır. Temel motifleri saptanan metnin ikincil motifleri, yardımcı, destekçi veya "yan motif"ler işlevi görecek ve metnin sabit ve değişkenlerinin belirlenmesine katkıda bulunacaktır. Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde, temel motifler olarak tespit edilen tasavvufî motifler; aşk ve evlilik motifleri, hayvan motifleri, biçime ait motifler gibi *yan* ve *diğer* motif gruplarının da tasnifini kolaylaştırmaktan öte, doğru tasnifini sağlar. Eserde yer alan aşk, ölüm, hayvanlar ve diğer unsurların tasavvufî niteliklerden bağımsız ele alınması, metinlerin betimlemesinin de hatalı olmasına yol açacaktır. Tasavvufî motifler başlığı altında yer alan bazı motiflerin bağımsız veya farklı bir başlık altında değerlendirilmesi, bu muhtemel hatalardan biridir. Ayrıca, motif olmayan unsurların da motif sınıfına alınma ihtimali, bu hatalara dâhildir.

Metnin temasını oluşturan motiflerin tespitine yönelme, motiflerin metindeki fonksiyonlarını açığa çıkarma amacına hizmet eder. Teması anlaşılamamış bir anlatının olaylar silsilesinden ibaret yapıdan başka bir anlam ifade etmemesi gibi, temel motifleri saptanmamış metnin belirlenen motifleri de yalnızca bir motifler yığınından ibaret olacaktır. Eserin değerinin anlaşılması, temel motiflerin esere kattığı anlamın keşfi ile mümkündür. Bu nedenle, her metnin öz değerini ortaya çıkarmak için, ona mahsus temayı, içerik ve biçimi algılama hedefinde olmak gerekir.

Yeni Eleştiri'nin biçimi ve temayı oluşturan tüm yapıları göz önüne alması, manzum şekilli tahkiyevi eserler olan mesnevîlerin incelenmesinde uygun bir yöntem olarak görülebilir. Bu yöntemle mesnevîlerin konuyu ele alma şeklini ifade eden biçim ve içeriklerin, şairlerin sunduğu şekilde ortaya çıkarılması hedeflenir. Örnek olarak; çeşitli anlatı türlerinde "çocuksuzluk motifi" adıyla bilinen motif, Kâmil Kahraman merkezinde "arzulanan çocuk" motifi adıyla ele alınır. Anlatılarda, "şifalı / büyülü meyve" olarak geçen motif, "mive-i hûb" olarak geçen eserde, tema merkezli yakın okumayla "tasavvufî motifler" grubu altında değerlendirilir. Yine, motif merkezli bir yaklaşımla "dost" ve "yardımcı hayvanlar" olarak adlandırılan motif-hayvanlar, tasavvufî nitelikli anlatıda, kahramanın kerametinin göstergesi olarak belirlenir.

Tüm bu ve benzeri hususlar, motiflerin metinlerden metinlere aktarıldığı; ancak onların işleniş biçimlerinin konunun teması çerçevesinde değişkenlik gösterdiği gerçeğini göz önüne sermektedir. Eserlerde bu değişkenliğin izi takip edilmeli ve dil hususiyetleri yardımıyla yazarın konuyu kendine özgü bir biçimde işleyişi dikkate alınmalıdır. Kişi unsurları açısından bakıldığında, öne çıkarılan kahramanların içsel dönüşümleri, istidadları ile alakalı isimleri, yaşadıkları zaman, tercih ettikleri veya zorunlu olarak bulundukları mekânlar, çeşitli unsurlarla konuşma, kişileştirme gibi hususlar, bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ayrıca, manzum olarak ifade edilen eser, mesnevî içinde yer alan farklı nazım şekilleri, başlangıç ve bitiş formelleri, eserlerin edebi değerinin motifler temelindeki diğer ifade şekilleri olarak tespit edilmelidir.

Tema merkezli inceleme yönteminde, Yeni Eleştiri ile birlikte, kahramanın dönüşümünü merkeze alan yöntemler ve Arketipçi Eleştiri yönteminden de faydalanılarak arketipsel motiflerin de tespiti bu şekilde sağlanabilir. Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde görülen "arama motifleri" esasında arketipsel motiflerdir. Arama, tüm kahramanların döngülerinin başladığı noktayı ifade etmektedir.

Tema merkezli inceleme yöntemi, tek tek eserler üzerinde çalışmayı gerektirir ve ortak yapıların peşine düşmez; bu nedenle Yeni Eleştiri'nin yöntemi, mesnevîler üzerinde yapılan inceleme için bir başlangıç aşamasıdır. Edebî metinlerin içerdiği değerin motifler bazında ortaya çıkarılması, bu tek tek yapılan incelemeyi daha genel bir sonuca götürmelidir. Tercüme-nazire geleneğinin ürünü olan mesnevîlerin Yapısalcı yöntemden faydalanması, bu noktada, kaçınılmaz görünmektedir. Ayrıca, metni kendine yeterli ve gelenekten kopuk bir bütün olarak benimseyen Yeni Eleştiri'nin bu yaklaşımı, tercüme-nazire geleneğinin ürünleri olan mesnevîler için esas alınamaz.

Tüm mesnevîlerin ortak motif-indeksinin meydana getirilmesi mümkünse de bu durum, motif merkezli bir yöntemle çözümlenebilir; ancak bu yöntem, metinlerin teması hakkında bizi bir sonuca ulaştırmaz. Farklı konularda yazılmış mesnevîlerin aynı motif-indeksine tâbi tutulması, mesnevîlerin sağlıklı incelenmesi bakımından, doğru bir araştırma yöntemini oluşturmaz. Tasavvufî aşk hikâyesini konu alan mesnevîler; menkabaler ve hatta diğer ikili aşk mesnevîleri ile aynı motif incelemesine tâbi tutulmamalıdır. Böyle bir yöntem, mesnevîlerin edebî değerlerinin üstünü örtmekle eş değerdir. Maksat, ortak konuya sahip tercüme ve nazire geleneğinin ürünü olan metinlerin, motif düzlemindeki karşılıklarına ulaşmaktır. Bu nedenle aynı konu etrafında şekillenmiş mesnevîlerin temasına yönelik yapılacak çalışmalar, konunun şairlerce işleniş biçimlerinin motif düzleminde ortaya

çıkarılmasını sağlar. Böylece, her anlatıya uygulanabilecek bir motif-indeksi var etmenin imkânsızlığını, konu ve tema bakımından gruplandırılmış metinlerin ortak motif tasnifini oluşturarak kırmak mümkün olabilir.

Bununla birlikte, farklı konularda yazılmış mesnevîlerin ortak motiflerini tespit etmek, bir araştırmacının amacını oluşturabilir. Bu durumda, bir mesnevî inceleme metodu ve hedefinden değil, farklı konulardaki mesnevîlerin ortak ve değişen motiflerini tespit amacından bahsedilebilir. Motif merkezli bu yaklaşımda, motifler, temadan bağımsız olarak düşünülüp isimlendirilme ve gruplandırılmaları buna göre yapılır. Ortaya çıkan tasnif, diğer konulardaki mesnevîlerin zaman içinde çalışmaya dâhil edilmesi ile genişletilebilir. Bu tip bir çalışmanın sonucunda, motiflerin diğer edebî türler ve mesnevîlere intikalinin bilgisine ulaşılır.

5. Motif ve Mazmun İlişkisi

Sözlü edebiyat ürünü eserlerde yer alan motif ile divan şiirinin bir ögesi olan mazmun, içinde bulundukları metnin oluşumunu sağlayan yapı taşlarıdır. Çeşitli bakımlardan müştereklikleri bulunan mazmun ve motif kavramları ele alınırken ilk etapta, motifin sınırları belirlenmiş bir kavram olmasına karşın, mazmunun tartışmalı durumda olduğu sorunu ile karşılaşılır. Araştırmacılara göre çeşitli şekillerde tanımlanan mazmun, beytin ardında gizli bulunan mana ve "klişeleşmiş mecaz"dır. Ali Nihad Tarlan'a göre, "*Bir şeyi, o şeyin vasıflarını veya o şeyi tedaî ettirecek kelime ve kavramları zikrederek bir ibarenin içinde gizlemektir*" (Çavuşoğlu, 1984: 205). Bununla birlikte, "*açık istiarelerin kalıplaşmış olanları (da) mazmun olarak kabul görmüştür*" (Mengi, 2010: 6).

"Mazmun", Arapça "içerik, kapsam, muhtevâ" (Mutçalı, 1995: 509), Lugat-ı Nâcî'ye göre, henüz, "peder sulbünde" olan (Muallim Naci, 2006 : 791), bir nevi "gizli" demektir. Beytin ardında bulunan gizli mana, beyitteki kelimelerin ve kelimeler arasındaki bağın ardına gizlenmiştir. İslam Ansiklopedisi "Divan Edebiyatı" maddesinde, *"motiflerdeki, biri söylenince ötekilerin de zihinde ve ifadede onun ardı sıra hazır bulunduğu bu bağlı unsurlar 'mazmun' denen şeyi meydana getirir. Motiflerin bünyesinde mevcut bağlı unsurlar arasındaki belirli ve değişmez münasebeti ifade için mazmun terimi kullanılmıştır*" (Akün, 1994: 422) cümleleri yer alır. Mazmunun, Ali Nihad Tarlan'ın ifade ettiği gibi, beytin ardındaki gizli mana olduğu belirtilen tanımda, "*bir şeyi, o şeyin vasıflarını veya o şeyi tedaî ettirecek kelime ve kavramlar...*" (Çavuşoğlu, 1984: 205) tarifindeki "vasıflar" ile "kelime

ve kavramlar", Ömer Faruk Akün'e göre motifleri oluşturmaktadır. Cümlede, mazmunu izah için faydalanılan motif kavramı, elbette, anlatıların birimini ifade eden *motif* değil, bütünü oluşturan bağlı unsurlar karşılığındadır. Motifler arasındaki bu bağlılık, aynı sonucu, mazmunu işaret eder. O hâlde mazmun; beytin içerdiği mana, motif ise o manaya giden yoldur. "Klişeleşmiş mecaz" anlamındaki mazmunlar da "ifade edilmemiş" mazmunu oluşturan motifler olarak adlandırılır (Sağlam, 2020: 364-365). Motiflerin işaret ettiği, beytin ardındaki mazmuna ulaşmakta, divan edebiyatı geleneğine vâkıf ve hâkim okuyucu zorlanmaz; ancak geleneğe yabancı kimse için anlaşılması istenen manaya ulaşmak zordur.

Mazmunun beyit ardındaki mana ile "klişeleşmiş mecaz" anlamları, kavramın tanımlanmasındaki kilit noktayı oluşturur. Mazmun "gizlenmiş mana" demek olduğuna göre, beyit ardındaki mana, gizlenmiş olması bakımından bu manayı karşılar. Ancak, klişeleşmiş mecaz, remiz veya istiareli ifadeler, "gizlenmiş" manalar mı, yoksa "manayı gizleyen" ibareler midir?

İlk etapta, beytin ardındaki mana gibi, "klişeleşmiş mecaz" da kelimedeki gizli manaya işaret ediyor gibi görünmektedir:

Beyit→Mana=Mazmun

Kelime→Mana=Mazmun

Ancak, "klişelemiş mecaz" ile kastedilen, mecazın kendisi değil, ifadesidir. Bu husus, gösteren-gösterilen-gösterge ilişkisi ile daha iyi idrak edilebilir:

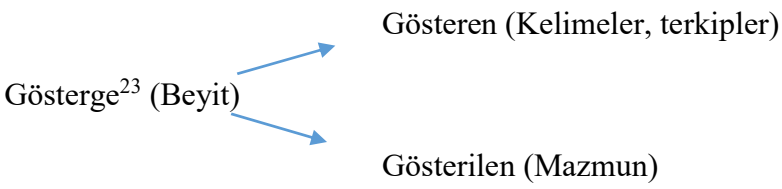

Buna göre, mazmun, *gösterge* içinde saklı, *gösteren* vasıtasıyla ulaşılan *gösterilen* olmaktadır.

Arz ettim ana nâme ile lü'lü-yi eşkim

*Cân rişte*si *mektûb-ı dürer-bâre sarıldı* (Bâkî, G. 535/2)

(*Gözyaşı incimi mektup ile ona arz ettim. Can ipliği, inci yüklü mektuba sarıldı*.)

[23] Göstergebilim konusunda bilgi için bk: Barthes, 1979.

Gösterge olan beyitte, *lü'lü-yi eşk* ve *cân riştesi* birer gösteren ve "tesbih", gösterilen olarak 'mazmun'dur.

Klişeleşmiş mecazlar olan serv, gül, gonca, … ise;

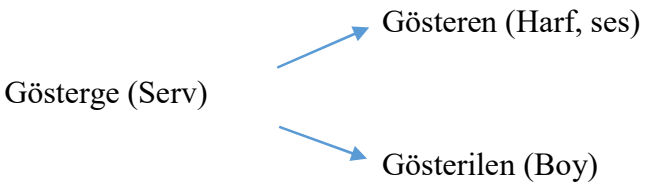

şeklindedir. O hâlde, *mazmun* olan, gösterge değil; gösterilen, yani *boy* olmalıdır.

Bu analojiye göre, mazmun kelimesinin, araştırmacılar tarafından, daha sonra yüklendiği ifade edilen "klişeleşmiş mecaz" anlamını, mana olarak karşılamadığı açıktır.

Motif ile mazmunun müştereklerinden bahsetmek için; artık; mazmunu, tanımı muğlak bir kavram olarak değerlendirme noktasından uzaktayız; ancak, divan edebiyatı araştırmacıları nezdinde, mazmunun "klişeleşmiş mecaz" karşılığından soyutlanmamış olması, motif ve mazmunun müştereklerinden bahsederken söz konusu manayı da ele alma zorunluluğunu doğurmaktadır.

Beytin ardındaki gizli mana olarak mazmun, bir nevi "konu ve tema"ya ya da "mesaj"a karşılık gelmektedir. Motifler, konuyu oluşturan mikro canlılar olarak bu noktada, mazmundan ayrılır. Çünkü mazmun, sonucu; motif, sonuca giden yolu ifade etmektedir.

Mazmunun "klişeleşmiş mecaz" karşılığı ise, beyti oluşturan unsurlar olması bakımından motif ile daha çok benzerlik gösterir. Motifin, "sıradışı, ayrıştırılamaz, geleneksel ve mütekerrir-mütekerrer" vasıfları, mazmunun gerek özel anlamda içinde bulunduğu beyit gerekse genel anlamda içinde bulunduğu gelenekteki varlığını ifade etmektedir[24].

Bu gül gibi açılmadı gülzâr arasında

Ol serv gibi bitmedi bûstânlar içinde (Hamdullah Hamdî, G.131/2)

[24] Hilmi Yavuz, görsel sanatların bir terimi olarak motif ile divan şiirinin eğretilemeleri olan mazmunun, çeşitli bakımlardan benzerlik gösterdiğine dikkat çeker. Divan şiirinin simgeciliğine işaret edilen yazıda, tıpkı halkın, ısrarlı ve devamlı olarak motifleri kullanması gibi, divan şairinin de aynı şekilde mazmunu (klişe mecaz) kullandığı ifade edilir (Bk.: Yavuz, 1987: 87).

beytinde, “gül” ve “serv” klişeleşmiş mecaz karşılığındaki mazmunlar olarak beytin oluşmasını sağlarlar. “Gül” ve “serv”, mikro unsurlar olarak hem gelenekteki süreklilik hem ilgi çekicilik bakımlarından motif ile benzerlik taşımaktadır (Sağlam, 2020: 366-367).

Motif, “konu ve mesaja” karşılık gelen mazmun ile uzlaşmaz iken “klişeleşmiş mecaz” manasındaki mazmun ile anılan şartlar noktasında müştereklere sahiptir. Motif ve mazmun, edebî eserleri oluşturan yapı taşları ve temel unsurlar olmak bakımından aynı nitelikleri haizdir.

Sonuç olarak; içinde bulunduğu bütüne göre anlam kazanan motif; gazel ve kaside gibi nazım biçimlerinde mazmunu oluşturan öge işlevi görürken anlatma esasına dayalı eserlerde, konu ve temayı oluşturan ögeler olarak bulunur. Birer manzum anlatılar olan mesnevilerde, motife, hikâyeyi oluşturan birim olması bakımından yaklaşılır.

Mesneviler içerisinde, çalışmamızın kaynağını oluşturan Leyla ve Mecnun mesnevilerinin ise, daha çok durum odaklı yapısı, tema merkezli Yeni Eleştiri kuramından hareket etmeyi gerektirmektedir. Ancak, Arap, Fars ve Türk edebiyatlarından yirmi dört mesnevinin karşılaştırmasını esas alan bu çalışmada, eserlerdeki motiflerin değişkenliği noktasında Yapısalcılıktan da faydalanmak zorunluluğu doğmaktadır. Eser içindeki motiflerin sayısal çoğunluğundan ziyade, tema merkezinde nasıl işlendiği ve eserdeki pozisyon ve konumlarının metnin edebi değerini ne şekilde belirlediğinin anlaşılması için; *temel*, *yan* ve *diğer motifler* şeklinde bir tasnife ihtiyaç vardır.

I. BÖLÜM

1. Divan Edebiyatı Eserleri Üzerinde Yapılan Motif Çalışmaları ve Kullanılan Yöntemler

Divan edebiyatı eserleri üzerinde gerçekleştirilen motif endeksli araştırmalar, manzum ve mensur tahkiyevî eserler dikkate alınarak yapılmış çalışmalar olmak bakımından iki şekilde incelenebilir. Manzum tahkiyevî eserler olan mesnevîler üzerindeki motif çalışmaları, mensur eserlere nazaran daha fazladır. Elbette bunun nedenini, geleneğin şiire temayülünde aramak gerekir.

Mesnevîler üzerindeki ilk motif çalışmalarından biri *Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ* mesnevîsidir. Eserde yer alan motifler, ilgili çalışmanın *Masal Unsurları* başlıklı bölümünde incelenmiştir. Masal-hikâye arası bir görünümü olup ağırlıklı olarak masal unsurları taşıdığı belirtilen eserde, W. Eberhard ile P. N. Boratav'ın Türk masallarını tasnif listesi kullanılmıştır. Tasnifte bulunmayan motifler için ise, uygun yerler belirtilmiştir (Ayan, 1983: 103-107). *İslamî Unsurlar* başlıklı bölümde, besmele, dua, peygamber, İsm-i Azâm, nikâh gibi motiflere yer verilmiştir (Ayan, 1983: 108-112). Ancak, gerek İslamî motifler gerek savaş, usûl ve âdetler, aşk, gibi motifler, motif başlığı altında incelenmemiş, dolayısıyla motif tasniflerindeki karşılığı da aranmamıştır.

Garîb-Nâme Üzerinde Bir Motif İncelemesi başlıklı tez çalışması, mesnevîler üzerinde gerçekleştirilen ilk motif araştırmalarındandır. Çalışmada, önce Garîb-nâme'deki motifler tespit edilmiş, daha sonra bu motifler Thompson'ın İndeks'indeki motif başlıklarına uygun olarak tasnif edilmiştir. İndeks'te karşılığı bulunmayan motifler *Özel Motifler* başlığı altında sıralanmıştır. *Mitolojik Motifler, Hayvanlar, Büyü, Ölüm, Harikuladelikler, Devler-Canavarlar, İmtihanlar, Akıllılar ve Aptallar, Şans, Kader, Talih, Toplum (Cemiyet), Cinsiyet, Uyum, Din, Karakter Özellikleri, Formülistik Sayılar, Özel Motifler* olarak ele alınan motiflerde, Thompson'ın İndeks'inde bulunanlar özellikle belirtilmiştir (Feyzioğlu, 1996: 17-48).

Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Zeliha Mesnevî'sinde Tipler ve Motifler adlı tez çalışması, tip ve motif incelemesini esas almaktadır. Çalışmada motifler; *maddî motifler (cansız eşya, bitkiler, hayvanlar, olağanüstü yaratık), fikrî ve hissî motifler (rüya, aşk ve sevgi, vatan-gurbet, bereket (bolluk), kıtlık (kızlık), açlık (köpek açlığı), dinî motifler (Allah'ın isim ve sıfatları, iman-küfr, hidayete erme, kader, hatif, gaybdan gelen ses, melek,*

şeytan, dua-beddua, ibadet, Hz. İbrahim'in şeriatı, tasavvufî motifler), sosyal hayat ile ilgili motifler (ticaret, mimarlık ve mühendislik, hukuk, hiyerarşi (devlet düzeni), aile ve akraba ilişkileri, gelenek, düğün, eğlence, ziyafet verme, giyim-kuşam, kadınların yas tutmaları, sayılar (belirsiz sayılar, kesirli sayılar), şeklinde tasnif edilmiştir (Öztürk, 1993).

Araştırmacı, mesnevîde tespit edilen motifleri kendi içerisinde bir tasnife tâbi tutmuş ve uygun başlıklar altında değerlendirmiştir. Bu motif tespitlerinde dikkati çeken husus, başlıkların altında yer alan motiflerin iç içe verilmiş olması dolayısıyla ortaya çıkan bir yöntem sorununun varlığıdır. Örnek olarak; *Giyim-Kuşam* motifinin alt maddesi olan *Erkek Giyimi*'nde, "*Yusuf gömlek giyiyor, kemer takıyor, elinde âsâ bulunuyor. Genellikle yüzünde peçe var. ... Yusuf'un saçlarına güzel koku sürülüp gözlerine sürme çekildiğini görüyoruz.*" (Öztürk, 1983: 138) ifadelerine yer verilir. Gömlek giyme, kemer takma, sürme çekme şeklinde birer alt başlık olarak sunulması gereken motifler, bir yığın içerisinde sunulmuş, bu da giyim-kuşama dair motiflerin anlaşılmasını güçleştirmiştir. Giyim-kuşam motif*leri* şeklinde çoğul olarak verilmesi gereken motif başlığı, tekil olarak tercih edilmiş, motifler de bu tekillikten kaynaklı olarak birer madde olarak varlık kazanamamıştır.

Diğer bir örnek olarak *Hayvanlar* motifinin alt maddesi olan *Deve* motifinde, hikâye içinde geçen deve ile ilgili motiflerin tam olarak ne olduğu konusu muğlaklık arz etmektedir. Araştırmacı, "… *önce kelime-i tevhid getirerek konuşmaya başlıyor*." (Öztürk, 1983: 116) şeklinde ifade ettiği motifin ne motifi olduğunu belirtmemiştir. Başlık altında yer alan motiflerin, *konuşan deve*, *âşık deve* gibi şekillerde tasnife tâbi tutulmaması, motiflerin gizli kalmasına yol açmıştır. Diğer tüm motifler için de geçerli olan bu belirsizliklere rağmen, söz konusu çalışma, Divan edebiyatı sahasına ait manzum tahkiyevî bir eserin motif incelemelerini konu alması ve özellikle tasavvufî motiflere yer vermesi bakımından önemli çalışmalar arasındadır.

Nev'î-zâde Atâyî'nin *Heft-H˘ân* adlı eserinde Binbir Gece Masalları, Sindbadnâme, Tûtînâme gibi tanınmış eserler ve halk hikâyeleri ile masallardan alınan unsurların varlığına dikkat çekilmiştir. *Mirasyediler, korsanlar, acuzeler, dev, cin, büyücü gibi insanüstü varlıklar, denize düşmek, denize atılmak, fırtınaya yakalanmak, denizde bir ağaca veya tahtaya tutunmak, olağanüstü olaylar, büyü, benzerlik yüzünden öldürülme, göze mil çekilmesi, çarpılmak, zindana düşmek, hayatı etkileyen rüyalar* ve benzerleri, bu unsurlar arasında sayılmıştır (Kortantamer, 1997: 385).

Cem Sultan'ın *Cemşid ü Hurşid* adlı eserinde motifler, *rüyada görüp âşık olma, kılık değiştirme, doğa dışı varlıkların yardımı (peri ve onun verdiği sihirli saç teli, sihirli taş; uçan at), doğa dışı varlıklarla savaş (dev, ejderha), ıssız ada, insan olmayan varlıklarla konuşma, mektuplaşma* şeklinde belirlenmiştir. Eserdeki motifler, İsmail Ünver'in *Mesnevî* maddesinde belirlediği, motifler çerçevesinde tespit edilmiştir (İnce, 2000: XXXI-XXXII).

Hatâyî-i Tebrizî ve Molla Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevîlerindeki motifler, her iki mesnevînin karşılaştırıldığı çalışmada ortak başlıklar altında değerlendirilmiştir. *Rüya, rüyada görüp âşık olma, mucizevi meyve, hayvanların konuşması, tılsımlı eşya, insan olmayan varlıklarla konuşma, âşıkların aynı mezara gömülmesi, yardımcı dâye, görmeden âşık olma, mektup* motiflerinin tespiti, metinlerde geçtikleri yerler belirtilmeksizin gerçekleştirilmiştir. Belli başlı motiflerin dikkate alındığı incelemede, herhangi bir yöntem takip edilmemiştir (Demir, 2006: 143-147).

Diyarbakırlı Ahmedî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı eseri, motif tespiti yapılan diğer bir çalışmadır. Ancak bu kısa çalışmadaki motifler, temalar çerçevesinde (rüya teması ve rüya ile ilgili motifler; haset, kıskançlık, hile teması ve ilgili motifler, ...) (Kadıoğlu, 2009: 9-10) maddelenmiş ve motiflerin yer aldığı beyitler belirtilmemiştir.

Garib'in *Yûsuf u Züleyhâ* adlı mesnevîsinde tespit edilen belli başlı motifler şu şekildedir: *Rüya, rüyada görüp âşık olma, rüyada âşık olunan sevgiliyi arama, kılık/şekil değiştirme, mektup, insan olmayan varlıklarla konuşma, yardımcı kişi, gömlek, tılsımlı eşya, dile düşme, evladından ayrı düşen anne, sembolik sayılar, olağanüstü/mucizevi durumlar*. İsmail Ünver'in ilgili yazısı ve halk edebiyatı sahasından öne çıkan motiflerin ele alındığı çalışmada, motif tespitinde belirli bir yöntem uygulaması göze çarpmamaktadır (Karakaya, 2012).

Türk edebiyatı sahasındaki Yûsuf u Züleyhâ mesnevîleri üzerinde yapılan bir motif çalışmasında, motifler *dinî motifler (Allah'ın isim ve sıfatları), peygamberler, melekler, iman ve itikada dair bahisler (iman-küfür), tebliğ-irşad, şeriat ve ibadetler; Hz. İbrahim'in şeriati, günahlar ve tevbeler, dua-beddua, nefisle mücadele), sembolik motifler (kuyu; kuyuyla ilgili diğer motifler: kova/delv, ip/resen, pınar ve nar, kandil, taş, kuşlar), zindan (inci), gömlek (cennetten getirilen mucizevi gömlekler), kemer, kadeh /tas/kâse, asa, leğen, sembolik rakamlar (7 rakamı, 40 rakamı, 3 rakamı, 100 rakamı), mekânlarla ilgili motifler (mabet / deyr / puthane; külbe-i ahzan/beytü'l-hazen, saray), mesnevîlerde yer alan masal motifleri (olağanüstü unsurlar: tılsımlı nesneler), ölüm (kadeh, bâde-şarap; elma),*

olağanüstü hayvanlar (balık/ejderha, kurt, kuşlar), diğer motifler (mucizeler: duvarın yarılması, hatiften gelen ses, diğer mucizeler), kervan, mektup, putlar, ayine/gözgü, hançer, zincir, bulut, musiki âletleri (Türkdoğan, 2011: 253-336), şeklinde tespit ve tasnif edilmiştir.

Abdi'nin *Heft-Peyker* (Ocak, 2008) adlı mesnevîsinde, araştırmacı tarafından *çocuğu olmayan padişah, anahtarı saklı gizli bir oda, resimde görüp âşık olma, mektuplaşma, padişah seçme, sevgililerin kavuşması, kötülerin cezalandırılması* motifleri, öne çıkan motiflerini Cem Dilçin'in *Süheyl ü Nevhabar* eserinden yola çıkılarak tespit etmiştir (Güzelova, 2008: 146-150).

Ahmed-i Rıdvan'ın *Hüsrev ü Şirin* (Karabey, 2000) adlı mesnevîsinde yer alan motifler, "Folklorik Unsurlar" başlığı altında yer almaktadır. Herhangi bir tasnife tâbi tutulmamış olan motifler, öne çıkan motifler olarak "*emaneti sahibine teslim etme, misafire hürmet ve ikramda bulunma, hükümdar olanın sikke bastırıp adına hutbe okutması, ölünün ardından yas tutmak, gelinin kızıl duvak takması, ziyafete katılanların değerli kap kacağı yanlarında götürmesi, saçı saçmak, kılık değiştirme ve Kaf Da*ğı" şeklinde tespit edilmiştir (Tavukçu, 2000: 206-207).

Celîlî'nin *Hüsrev ü Şirin* adlı mesnevîsindeki motifler, "Motif ve Masal Unsurları" başlığı altında verilmiştir. Çalışmada, *çocuğu olmayan padişah, âşık olma ve aşk yüzünden bayılma, gurbete çıkma / vatandan ayrılma, kılık değiştirme, tanınma aracı, mektuplaşm, rüyada görme, kötülerin cezalandırılması, iyilrein ödüllendirilmesi, sevgililerin kavuşması, olağanüstü şekilde davranma* olarak belli başlı motifler tespit edilmiştir (Nas, 2017: 72-76).

Edirneli Güftî Ali'nin *Şah u Derviş* Mesnevîsi'nde motifler, *Motifler ve Olağanüstü Unsurlar* başlığı altında ele alınmıştır. Eserde motifler, *eğlence meclisleri, av sahneleri, mektup, rüya, çocuğu olmayan padişah* şeklinde genel olarak tespit edilmiştir. *Avlanma* motifi çalışmada, *av sahneleri* olarak görülmektedir (İnan, 2006: 73-76).

Gülşehri'nin *Mantıku't-Tayr*'ı *ve Ali Şir Nevâyî'nin Lisanü't-Tayr*'ında bulunan motifler, iki eserin karşılaştırmasının yapıldığı araştırmada tespit edilmiştir. Araştırmacı, Mantıku't-Tayr'ındaki motifleri, *rüya motifi, âşık olma motifi, ilk görüşte âşık olma, aşk hastalığı, kırklar motifi, Hızır motifi (Dinî Yardımcı), taziye tutmak, her işe Allah'ın adıyla başlamak, Dua-Ka'be, namaz, abdest alma, ölüp diriltme motifi, hayvan motifi (konuşan kuş), harikuladelikler (olağanüstü dağ), imtihan motifi, kerametler, yardımcılar, zalim işkenceler, formülistik sayı: 7 ve katları* olarak; Lisanü't-Tayr'daki motifleri ise, *taziye tutmak, kırklar motifi, kılık değiştirme motifi, okuma yasağı, rüya motifi, , âşık olma motifi,*

ilk görüşte âsık olma, aşk hastalığı, rüyada âşık olma, dua, Kur'an okumak, Ka'be, hayvan motifi (konuşan kuş), formülistik sayı: 7 ve katları, harikuladelikler (olağanüstü dağ), olarak tespit etmiştir. Belli başlı motiflerin dikkatlere sunulduğu maddelerde *okuma yasağı* başlığı altında verilen motifin, hikâyeye dâhil olmayıp Nevâyî'nin çocukluk çağına ait bir anı paylaşımı olduğu dikkat çekmektedir (Ateşli, 2010: 288-312).

Lami'î'nin *Veyse vü Râmîn* adlı eserindeki motifler, diğer eserlerde de sık karşılaşılan motifler dikkate alınarak tespit edilmiştir. Araştırmacı, *çocuğu olmayan padişah, düş görme, kılık değiştirme, resimde görüp âşık olma, mektuplaşma, girilmemesi gereken yerler, insan olmayan varlıklar* olarak İsmail Ünver'in *Mesnevî* (Ünver, 1986: 456) başlıklı yazısında belirlediği motifler çerçevesinde incelenmiştir. Söz konusu motiflerin yer aldığı beyitler ise bu incelemeye dâhil edilmemiştir (Öztürk, 2009: 58-60).

Manisalı Câmî'î'nin *Muhabbet-nâme* (Vamık u Azra) adlı eserindeki motifler, *resmini yaptırıp ülke ülke dağıtma, kahramanların birbirinin gerçek yüzünü görmeden âşık olmaları, sevdiği uğruna canına kıymaya teşebbüs, rüyada tehlikeye karşı sevdiğini uyarma, çocuğu olmayan padişah, mektup aracılığı ile kız isteme, arkadaşı sevdiğine kavuşmadan kendi evliliğini erteleme, derde deva tiryâk-i ekber, sevgiliyi bulmak üzere gurbete gitme, sevgililere doğadışı varlıkların yardım etmesi, sevgililerin kavuşması, kırk gün kırk gece düğün yapılması* şeklinde on iki madde olarak tespit edilmiştir. Öne çıkan birtakım motiflerin dikkatlere sunulduğu ve tasnifin bulunmadığı araştırmada, motiflerin yer aldığı beyit numaraları söz konusu motif maddelerinin sonunda belirtilmiştir (Harmancı, 2003: 149-150).

Lâmi'î'nin *Vamık u Azra* mesnevîsi üzerinde yapılmış tez çalışması, eserdeki masal motiflerinin tespitini esas alır. Eserdeki motifler, Thompson'ın İndeks'ini merkeze alan çalışmalardan yola çıkarak saptanmıştır. Bununla birlikte motifler; *doğum*, *evlenme* ve *ölüm* olarak adlandırılan *geçiş dönemleri* içerisinde değerlendirilir. Bu başlık altında yer alan motiflerin ne olduğu konusu ise belirsizdir. Örnek olarak; doğum bölümünde, çocuk sahibi olmayan padişahın durumu hikâye edilmiş ancak bu motif, *çocuksuzluk motifi* veya *çocuk sahibi olmayan padişah motifi* şeklinde belirtilmemiştir. *Evlenme* bölümünde, evlilik motiflerine dair birçok motif unsurundan (isteğini belli etme, ailesinden isteme, söz kesimi, ...) bahsedilmiş; ancak bunlar, hikâye içindeki konumları verilirken *söz kesilme motifi, kız isteme motifi* gibi adlandırmalardan uzak kalınmıştır. Mitolojik motifler, olağanüstülükler, mükâfatlar ve cezalar, esirler ve kaçaklar, şans ve kader, imtihan motiflerinin de tespit edildiği çalışma, Thompson'ın motif gruplarını esas almasına rağmen, bunlar sadece üst

başlıklarla sınırlı kalıp söz konusu İndeks'teki motif maddeleri esere uygulanmamış ve esere yönelik yeni maddeler de oluşturulmamıştır (Yiğit, 2017: 80-106).

Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşah* adlı mesnevîsinde motifler, diğer mesnevîlerdeki incelemelere benzer şekilde, Ali Berat Alptekin'in *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, İsmail Ünver'in "*Mesnevî*" adlı yazısı ve Cem Dilçin'in *Süheyl ü Nevbahar* adlı çalışması kaynak gösterilerek tespit edilmiştir (Yıldız, 2008: 370). Buna göre, eserdeki motifler, *kahraman (vakanın kahramanı, doğum, ad verme), aile (kardeş, baba-oğul, anne-kız, baba-kız, kuzen, amca-yeğen, dayı-yeğen, anne), aşk (âşık olma, kahramanların birlikte okula gitmesi ve âşık olmaları, kulaktan âşık olma, aşkın ilan edilmesi), yöneticiler (padişah-bey, vezir), tabiat (ağaç, avlanma, bahçe, çeşme /pınar, kuyu), dinî arka plan (namaz, cenaze merasimleri, dinî yardımcılar, Cebrail, Yusuf), işler ve meslekler (avcılık, tüccar, asker, harami, hekim), kadın, evlilik (evlenme, kadın kahramanların rızası dışında evlendirilmesi), düğünün engellenmesi), iyi kalpli rakip, hatıra / yadigâr (yüzük, gömlek), tanıma nişanı, tebdil giyinme / kılık değiştirme, imtihan, intihar, ölüm, (Tanrı'dan ölüm dilenmesi, erkek kahramanın ölümü, erkek kahramanın ölümünü duyan kadın kahramanın erkek kahramanın mezarının başında ölümü / intiharı, iki kahramanın aynı mezara defnedilmesi), yasla ilgili âdetler (siyah giyme, başa toprak saçma, elbise parçalama, saç yolma, taşlarla dövünme), yeniden dirilme, yolculuk (sevgililerin buluşmaları ve ayrı düşmeleri), yalan, yardımcılar (erk sahibi bir yakının yardımı, sırdaş kız arkadaş, zenci köle), sembolik renkler (beyaz, siyah, mor, kırmızı, mavi), sayılar (iki, üç, yedi, kırk), diğer maddi ve manevi hâller (bayılma, gurur, hastalık*) (Yıldız, 2008: 369-541) olarak belirlenmiştir. Motiflerin tasnif edilerek sunulduğu araştırma, mesnevîler üzerindeki motif çalışmaları içinde en kapsamlılarından biri olarak göze çarpmaktadır.

Vücudî'nin *Hayâl u Yâr* mesnevîsindeki motifler, *gaybdan nida gelmesi, rüya, vahşi hayvanlarla yakınlık kurma, avdan kaçan ahunun bir dervişe sığınması, fal* olmak üzere belli başlı motifler çerçevesinde sunulmuştur (Aydemir, 2009: LIV-LV).

Zati'nin *Şem ü Pervane* adlı mesnevîsindeki motifler, *çocuğu olmayan padişah, talih öğrenme, küçük yaşta yetenekli olma, genç yaşta savaşçı olma, resimde görüp âşık olma, duvardaki resmin kazdırılması, kuyuya düşme, resimdeki sevgilinin aranması, işiterek (kulaktan) âşık olma, kılık değiştirme, sevgililerin birlikte kaçması, yedi gün yedi gece düğün yapılması* şeklinde sıralanmıştır. Eserde öne çıkan motiflerin tasnifsiz bir şekilde sunulduğu maddelerde, örnek beyitler söz konusu motif başlıklarında belirtilmiştir (Armutlu, 1998: 374-379).

Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ı üzerinde yapılmış tez çalışmasının, *Motifler ve Fantastik Unsurlar* başlıklı bölümünde, eserdeki masal motiflerine yer verilmiştir. Söz konusu çalışmada motifler, motif başlığı ve grubu ile herhangi bir yöntem izlenerek değil, eserde geçen motiflerin genel olarak maddelenmesi ile oluşturulmuştur. Motiflerin bulunduğu beyitlerin belirtilmediği çalışmada, bazı motiflerin ne olduğu ise muğlaktır. Örnek olarak; "İsimler sembolik değerdedir. Hüsn, Aşk, Suhan, ..." şeklinde geçen maddede, söz konusu motifin ne olduğu belirsizdir. Oysa burada, Thompson'a göre, "Sembolik İsimler" motifinin varlığı söz konusudur. Diğer bir maddede yer alan "Aşk'ın Kalp ülkesinden Kimya'yı getirmek için yola çıkması da birçok masalda, kahramandan istenen şartlarla aynı niteliktedir.", şeklinde belirtilen motifin esasında ne motifi olduğu muğlaktır. Masal unsur ve özelliklerinin, söz konusu eserdeki mevcudiyetlerine işaret edilen bölümün, tam olarak motif incelemesini konu aldığından bahsetmek güçtür. Bununla birlikte, çalışmanın bu bölümü, mesnevîdeki masal unsurlarına işaret etmektedir (Tanç, 2013: 76-78).

Sâlim Efendi'nin *Husrev ü Şîrîn Mesnevîsi ve Türk Edebiyatındaki Hüsrev ü Şîrîn Mesnevîleri* başlıklı tez çalışmasında, motifler ve masal unsurlarına yer verilmiştir. Söz konusu eserdeki motifler, *çocuğu olmayan padişah, resimde görüp âşık olma, resimde görüp âşık olunan sevgilinin aranması, tanınma aracı, mektuplaşma, padişah seçme, sevgililerin kavuşması, kötülerin cezalandırılması, rüya motifi, diğer motifler* başlıkları, Cem Dilçin'in Süheyl ü Nevbahar adlı eserinden yola çıkılarak tespit edilir. Öne çıkan motiflerin sıralandığı çalışmada herhangi bir yöntem uygulanmamıştır. Çalışmada, *tanınma aracı* şeklindeki motif başlığı, Thompson'ın İndeks'inde *Tanınma İmtihanları* olarak geçmektedir. Kılık değiştirme, gurbete çıkma gibi önde gelen motifler, *Diğer Motifler* başlığı altında incelenmiştir (Ayan, 2010: 245-261).

On Altıncı Yüzyıl İkili Aşk Mesnevîlerinde Tahkiye Unsurları başlıklı tez çalışmasında, söz konusu yüzyıla ait aşk mesnevîlerindeki ortak motiflerin tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bunlar, *zor elde edilen çocuk motifi, dua motifi, masal motifleri* olarak belirlenmiştir. Masal motifleri içinde, yolculuk motifi, periler, devler, sihir türünden motiflerin varlığına da dikkat çekilen çalışmada, masal motifleri dışındaki motiflerden yalnızca iki motifin varlığının zikredilmesi, atlanmış birçok motifin varlığını düşündürmektedir (Keskin, 2008: 29-53).

Hâşimî'nin *Mihr ü Vefâ* adlı eserinin ele alındığı çalışma, özellikle bir motif çalışması olmasa da eserdeki motiflere yeri geldikçe işaret edilmiştir. Araştırmacı, söz konusu mesnevînin halk hikâyesi motifleri ile kaleme alındığına işaret ettikten sonra, *Hızır,*

uzaklaşma motifi; masallarda da izleri bulunan *yasağı çiğneme motifi, ceylan/geyik motifi, kötülük ve kötülerin cezalandırılması, neşeye ortak olmak, fon karakterler* olmak üzere çeşitli motiflerin varlığından söz etmektedir (Uçak, 2015: 12-96).

Bunlardan başka, özel olarak tek bir motif kapsamında ele alınmış çalışmaların varlığından da söz etmek mümkündür. *Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîlerinde Allah Korkusu Motifleri* adlı çalışma, bunlardan biridir. Araştırmacı; *işlenen günahtan dolayı duyulan korku, Allah'ın emrine karşı gelmekten ve Allah'ın azabından duyulan korku, yaratıcı, her şeye gücü yeten Allah'a karsı hissedilmesi gereken korku, Allah korkusunun karşılığı* olmak üzere, söz konusu kapsamda tespit ettiği motifleri, Erzurumlu Darîr, Hamdullah Hamdî ve Yahya Bey'in aynı adlı mesnevîleri üzerinde ortaya koymuştur (Dinçtürk, 2008: 17-80).

Leylâ ve Mecnûn Mesnevîlerinde Allah Korkusu (Hamdullah Hamdî ve Fuzûlî Örnekleri) adlı tez çalışması, aynı motif çerçevesinde hazırlanan bir başka çalışmadır. *Duanın Allah'ın takdirine uygunluğu (Mecnun'un babasının evlat arzusu, duanın takdire uygun düşüp sonuç vermesi), anne-baba nasihatleri (Mecnun'un babasının ölümü, Mecnun'un, babasının vefatını öğrenmesi), Mecnun'un Kâbe'ye yönelmesi (Mecnun'un durumunu Kâbe'de anlatması, Mecnun'un derdinîn artması için dua etmesi), Mecnun' un zahitlere götürülmesi, Nevfel'in Leyla'nın kabilesiyle savası (Mecnun'un düşmana duası, Mecnun'un Nevfel'e nasihati), Mecnun'un yabani hayvanlarla arkadaşlığı, Leyla'nın İbni Selam'la evliliği, Leyla'nın vefatı (Leylâ'nın vasiyeti, Leylâ'nın ölümü), Mecnun'un vefatı (Mecnun'un Leyla'ya duası, Mecnûn'un ölüm arzusu)* (Taştan, 2009: 74-142) şeklinde belirlenen motifler, iki mesnevîde de ortaya konulmuştur.

Mesnevîlerde Şehzadelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi adlı tez çalışması, tek bir motif ekseninde yapılmış tez çalışmaları arasında yer alır. Çalışmada, *Hüsrev ü Şîrîn, Mevlâna'nın Üç Mesnevîsi (Üç Şehzade Hikâyesi), Süheyl ü Nev-Bahâr, Hurşîd-Nâme, İskender-Nâme, Işk-Nâme, Yûsuf u Züleyhâ, Vâmık u Azrâ, Hüsn ü Aşk* mesnevîleri üzerinden söz konusu motif incelemesi gerçekleştirilmiştir. Adı geçen mesnevîlerin geniş özetine yer verilen çalışmada, şehzadelerin resmi görüp âşık olma motifi, geçtikleri yerlerle birlikte ayrıntılı olarak sunulmuştur (Derman, 2009).

Işknâme (Ferruh u Hümâ) Mesnevîsinde Sevgililerin "İlk Âşık Olma" Motifinin İran Aşk Mesnevîleriyle Karşılaştırılması adlı tez çalışması, ilk âşık olma motifinin çeşitlerini ortaya koyma bakımından ele alınmıştır. Çalışmada ilk âşık olma motifleri, *rüyada görerek âşık olma, birlikte alınan eğitim sürecinde âşık olma, görmeden âşık olma / güzelliğini*

duyarak âşık olma, sevgilinin resmine bakarak âşık olma, birlikte söyledikleri şiirlerden etkilenerek âşık olma: aşk mesnevîlerinde "gazel" motifi, görür görmez âşık olma şeklinde tasnif edilmiştir. Söz konusu motifler, *Gurgânî'nin Vîs u Râmin, Nizâmî"nin Hüsrev ü Şîrîn, Hoca Mesud"un Süheyl ü Nevbahâr, Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşîd u Ferahşâd, Muhammed'in Işknâme (Ferruh u Hümâ)* mesnevîleri üzerinden tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, *güzel ve güçlü ama yaşlı olan kadının kızı ya da akrabası olan genç bir kadına âşık olma motifi* de İran ve Osmanlı 'Işknâmelerine özel olan motifler kapsamında değerlendirilmiştir (Taghizadehzonuz, 2016).

On Altıncı Yüzyıl İkili Aşk Mesnevîlerinden Şâh u Gedâ (Bursalı Rahmî) Hüsn ü Dil (Âhî) Şem ü pervâne (Zâtî)'de Tahkiye Unsurları başlıklı tez çalışmasında, eserdeki belli başlı motifler söz konusu edilmiştir. Bunlar: *Çocuğu olmayan padişah motifi, mektuplaşma motifi, düş görme motifi, resimde görüp âşık olma motifi* şeklindedir. Ayrıca, eserdeki masal motiflerinden de söz edilir. Bunlar: *resmi görerek âşık olma, uçarak bir yerden bir yere gitme, kötülük yapma, hayvanlarla dostluk kurma, yapılan duaların anında kabul edilmesi*, *yedi gün yedi gece süren düğünler,* şeklindedir. Araştırmada, motifler başlıklandırılmamış ve tespitleri bir yönteme dayandırılmamıştır. Çalışmada, adıgeçen eserlerdeki ortak motifler üzerinde durulduğu ifade edilmiştir (Coşkun, 2009: 23-51).

Her ne kadar Divan edebiyatı sahasında olmasa da *Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Mesnevîsindeki Dinî Motiflerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi* başlıklı tez çalışması da, motif başlığı taşıması bakımından değerlendirilebilir. Araştırmada dinî motifler üzerinde durulmuştur. *Allah inancı, Peygamber inancı, Kitap inancı, ahiret inancı, melek inancı, insan sevgisi ve hoşgörü, ibadet inancı* olarak belirlenen motifler, eserdeki yer alış şekilleri açısından değerlendirilmiş ve açıklanmıştır. Ancak, bu başlıkların *dinî motifler* değil, *dinî temalar* adı altında isimlendirilmesi, çalışmanın doğru anlaşılabilmesi bakımından önem arz etmektedir (Özer, 2002: 48-101).

Divan edebiyatı sahası içerisinde gerçekleştirilmiş ilk motif çalışmalarından biri olan Hamzavî'nin manzum-mensur eseri *İskender-Nâme*'sinin incelendiği çalışmada, yöntem olarak Thompson'ın İndeks'i belirlenmiştir. Thompson'ın ortaya koyduğu motif gruplarının esas alındığı eserde, motif başlıklarının alt maddeleri ise araştırmacı tarafından belirlenmiştir. Eserde tespit edilen motiflerin varlığı, Thompson'ın İndeks'indeki motif maddeleri ile yer yer mukayese de edilmiştir (Feyzioğlu, 1991: V-XXI).

Mensur eserlerden *El-Ferec Ba'de'ş-Şidde* ise, divan edebiyatı sahasında, üzerinde müstakil bir motif çalışması yapılmış eserlerden olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca çalışma, *motif* kavramı üzerindeki tartışma ve yeni görüşlere de yer vermesi bakımından önem arz eder. Yirmi hikâyeden oluşan eserde, motifler, serim-düğüm-çözüm bölümleri dikkate alınarak tespit edilir. Serim bölümünde, *çocukla ilgili motifler (çocuksuzluk motifi, tek çocuk motifi, çocuk olması için dua etme ve iyilikte bulunma, çocuk olması için şartlar, yeni doğan çocuğu büyütmesi için dadılara verme), talih baktırma, kaderi değiştirme isteği, yönetimle ilgili motifler, kötü yönetici, kötü yöneticiye iyi yardımcı, bir şeyin aslını öğrenme* motifleri belirlenmiştir. Düğüm bölümünde, *olağanüstülükler (olağanüstü nesneler, olağanüstü ağaç ve kadeh, insan donduran ilaç, olağanüstü yağ, olağanüstü kuş, olağanüstü kıl, Hz. Süleyman'ın yüzüğündeki İsm-i Azam duası, büyülü zincir, olağanüstü yüzük*), *büyü ile ilgili motifler (büyü ile şekil (don) değiştirme, büyü ile hasta iyileştirme, cadının askerlerinin hayvan olması), kurtarıcılar (gizemli kurtarıcı, yunus balığı), sıkıntıya düşüren motifler (harami motifi, geminin batması, himayenin çekilmesi), cinlerle ilgili motifler (cinin hayvana dönüşmesi, insanların cinlere karşı vefasızlığı, insanın cin tarafından başka bir yere götürülmesi, büyü ile cinden korunma, cin gemici, cinlerin vefa duygusu, cin ile insanın evliliği, cinin gizli olanı ve bilinmeyeni bilmesi, cinlerin beslenmesi), evlilik ile ilgili motifler (mehir, talak-ı selase, çeyiz), kıyafet değiştirme (tebdil-i kıyafet), misafirin gözünün kaldığı şeyi ona hediye olarak verme, yalan söyleme (iyi karakterlerin söylediği yalanlar, kötü karakterlerin söylediği yalanlar), kuyuya atılma, zehirli yüzük, akıllı kadın (hile ile hakkını alma), adalet terazisi, dinî kaidenin uygulanışı, vefasız kardeş, Şahmaran, altın bulma (yardımcı nesne), av motifi, kolan motifi (av hayvanı), sandığı koruyan yılan, not bırakma, cadı ve cadıya kurban sunma, dua ile zor durumdan kurtulma ve beddua* motif maddeleri olarak tespit edilmiştir. Çözüm motiflerini ise, *birden fazla evlilik (çok evlilik), kötü karakterlerin cezalandırılma şekli, kadının yönetimi eşine bırakması* motifleri oluşturmaktadır. Çalışmada ayrıca serim, düğüm ve çözüm bölümlerine ait *ortak motifler* de tespit edilmiştir. Bunlar: *aşkla ilgili motifler (ilk görüşte aşk, görmeden âşık olma, aşktan yataklara düşme ve ölme), işaret bırakma, rüya ile ilgili motifler (rüyada âşık olma, rüyada olacakları görme)*'dir (Yıldız, 2011).

Eserdeki motifler, tahkiyevî eserlere mahsus serim-düğüm ve çözüm bölümleri içerisindeki varlıklarına göre tasnif edilmesi bakımından farklılık arz etmektedir. Burada dikkati çeken, motiflerin, bulundukları bölüm içerisindeki konumları itibariyle ele alınmış olmalarıdır. Bu durum, aynı motifin farklı bölümlerde ortaya çıkması dolayısıyla *ortak*

motifler başlığını gerekli kılmıştır. Bunlardan biri olan çocuk ile ilgili motiflerle, evlilik motiflerinin aynı motif grubu içerisinde yer alması, motif merkezli bir tasnifin göstergesidir. Oysa söz konusu çalışmada bu motifler, farklı bölümlerde bulunarak bir motif grubuna dâhil olmaktan da hâlî olmaktadırlar. Hikâyelerdeki motifler, *sıkıntıya düşüren motifler, cinlerle ilgili motifler* gibi, belli ruh hâlleri veya kavramlar çerçevesinde karşılaşılan motiflerin ortak noktaları üzerinden hareket edilerek değerlendirilmiş ve çoğu motif, herhangi bir motif grubuna dâhil edilmemiştir. Böylece, serim-düğüm ve çözüm bölümlerindeki varlıklarına göre sıralanmış motifler, hikâyelerdeki yerleri bakımından ele alınmış olması bakımından dağınık motif maddelerini ortaya çıkarmıştır.

1.1. Makale, Bildiri ve Diğer Yayınlar

Tasavvufî Mesnevîlerde Sıklıkla İşlenen Bir Motif: Sefer/ Seyahat (Özkan, 2009: 1755-1778) adlı makale, mesnevîlerde, kahramanların fiziki ve manevi seferlerini konu alır. Bazı mesnevîlerde, amaca ulaşmak için kahramanın çıkmaya zorlandığı sefer, bazı mesnevîlerde, kahraman için manevi bir seyrdir. Genel itibariyle harici ve dâhili seferler olarak da nitelenebilecek olan bu yolculuklar, araştırmacı tarafından tek bir motif olarak ele alınmışsa da esasında farklı amaçlara hizmet etmektedir. Bu nedenle, kahramanın kendi içine doğru çıktığı yolculuk olan seyr ü sefer, tasavvufî motifin ta kendisi iken salt fiziki olarak yapılan yolculuk, *gurbete çıkma* motifi olarak bilinmektedir.

Geleneksel Anlatı Formları Olarak Mesnevîler ve Klâsik Aşk Mesnevîlerinin Motif Yapısı (Aykanat, 2012: 883-906) adlı çalışmada, klâsik edebiyat sahası eserleri üzerindeki motif çalışmalarının eksiklik ve yetersizliğine dikkat çekilir. Çalışmada, mesnevîlerdeki benzer iskelet yapısının benzer motiflerin varlığından ileri geldiği görüşünden hareketle, bu eserler arasındaki bağlamı çözmenin metinlerin geniş çaplı olarak yorumlanmasını sağlayacağı ifade edilerek mesnevîlerdeki belli başlı motifler değerlendirilmiştir. Mesnevîlerde, *çocuğu olmayan padişah motifi, evlat sahibi olma motifi, ad verme motifi, beşikteyken nişanlama (beşik kertmesi), huzursuzluk motifi, eğitim görme motifi, âşık olma motifi, mücadele motifi, hapsedilme, kaleye kapatılma motifi, rüya motifi, fal/müneccim motifi, av/avlanma motifi, hile/karşıt gücü kandırma motifi, kılık değiştirme motifi, haberleşme motifi, âşıklığın sınanması motifi, üçleme / eylemi üç kez tekrar etme motifi, kahramanlar / tipler ve kişilikler, olağanüstülükler, formulistik (bir kurala bağlı olarak kıymet bildiren) sayılar, bitiş formeli, diğer unsurlar* olmak üzere yirmi iki çeşit motiften

söz edilmektedir. Bunlardan *mücadele motifi* bünyesinde *savaşma, sefere çıkma, amaca ulaşmak için birtakım engelleri aşma, sevgiliyi arama* maddelerine yer verilmiştir. Bu durumda mücadele bir değil, birden fazladır. *Mücadele motifleri* şeklinde isimlendirmenin daha uygun olacağı motif grubundaki motiflerden sefere çıkma ve sevgiliyi arama, genellikle bağımsız birer motif olarak ele alınırken burada mücadele kapsamına dâhil edilmiştir[25].

Tespit edilen motifler arasında *bitiş formeli*nin yer almasına karşın *başlangıç* ve *geçiş* formellerine yer verilmemesinin dikkat çektiği çalışma, mesnevîler üzerindeki motif çalışmalarının eksikliğine işaret etme ve müşterek kültür eserlerinin metinlerarası bağlamını ortaya koymanın önemini belirtmesi bakımından dikkate değer çalışmalar arasındadır.

Mesnevî ve Halk Hikâyelerinin Yapı (Zaman, Mekân, Kişi) ve Motif Açısından Mukayesesi adlı çalışmada, halk hikâyeleri ile mesnevîler arasındaki ortak motifler tayin edilir. Araştırmada, İsmail Ünver'in belirlediği; *çocuğu olmayan padişah, düş görme, kılık değiştirme, resmi görerek âşık olma, mektuplaşma, girilmemesi gereken yer, insan olmayan varlıklarla konuşma* motifleri dikkate alınarak çeşitli mesnevî ve halk hikâyeleri arasındaki müşterek motifler üzerinde durulmuştur. Böylece, iki farklı sahanın eserlerinin, çok da farklı iskeletlere sahip olmadıkları, birbirleri ile etkileşim hâlinde oldukları ortaya konulur (Çelik, 2016: 108-114).

Süleymânnâme'de Eski Türk Destanlarına Ait Unsurlar Dil-Üslûp ve Motifler adlı çalışmada, eser üzerinde yirminin üzerinde motif tespiti yapıldığı, öne çıkan motiflerin ise şu şekilde olduğunu belirtilmiştir: *At motifi, savaş motifi, savaş aletleri ile ilgili motifler (kılıç, ok, zırh ve örme zırh, yay, yay kabı-okluk, kalkan, ağır topuz), Sîmurg kuşu, konuşan kuşlar* (Güleç, 2006: 243-258).

Anılan çalışmaların tamamına yakını, motif incelemesine yer vermiş araştırmalar olması bakımından dikkat çekicidir. Bunlar arasında, "İskendernâme" ve "El-Ferec Ba'de'ş-Şidde" adlı eserler üzerindeki incelemeler, özellikle motif araştırmasını konu alması nedeniyle diğerlerinden farklıdır. "Varka ve Gülşâh" mesnevisindeki motif araştırması da özellikle motif incelemesini konu almamasına rağmen, diğer mesnevilere göre kapsamlılığı bakımından dikkate değerdir.

Bu motif araştırmalarının, divan edebiyatının önemli bir ayağını oluşturan anlatma esasına dayalı eserlerin motif varlığını tespit için yeterli olduğunu söylemek mümkün

[25] Nerin Köse, halk hikâyelerindeki bu bölümü, *macera bölümü* olarak isimlendirmiştir. Kahramanın âşık olması, gurbete çıkması ve gurbette dönüşü bu bölüm içerisinde yer alır. Araştırmacı, macera bölümü içerisindeki bu olayları "epizot" olarak tanımlar. Bk.: Köse, 1996: 33-42.

görünmemektedir. Bunun nedeni, divan edebiyatı sahası eserlerine yönelik bir motif araştırması yönteminin belirlenememiş olmasıdır. Çoğu mesnevilerden oluşan divan edebiyatı anlatma esasına dayalı eserlerin motif incelemesi için, öncelikle bir yöntemin esas alınması gereklidir. Bunun için, incelenecek olan eserin kendine mahsus yapısı dikkate alınmalıdır. Eserin olay veya durum odaklı konusu, eserin merkezindeki tema, bu bakımdan ilk olarak tespit edilmesi gereken unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Leyla ve Mecnun mesnevilerinin durum odaklı ve kahramanın dönüşümü merkezli tasavvufî yapısı, kendine mahsus bir incelemeyi esas almayı gerektirmektedir. Bu çalışmada, Leyla ve Mecnun mesnevilerinin ayrıcalıklı yapısı merkezinde, tema odaklı bir incemele yöntemi tercih edilmiştir.

2. Türk Halk Edebiyatı Motif Çalışmalarının Divan Edebiyatı Motif İncelemelerine Etkisi

Türk halk edebiyatında, çeşitli araştırmaların etkisi ile masallar bünyesinde başlayan motif incelemeleri halk hikâyesi, efsane, destan türleri üzerinde de devam etmiştir. Thompson'ın *İndeks*'i ve İndeks'in uygulandığı *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması, Erzurum ve Çevresinden Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerinde Araştırmalar* ve diğerleri, araştırmacıların çeşitli türler üzerindeki motif incelemelerine ivme kazandıran önemli çalışmalardır.

Mensur tahkiyevî eserlere yönelik bu temel çalışmalar, mesnevîler ve divan sahası mensur tahkiyevî eserlerin motif bakımından incelenmesi fikrinin de oluşmasına zemin hazırlamıştır. Divan sahasında, metin okuma ve divanları incelemeye odaklı çalışmaların önemli bir seviyeye ulaşmış olması, araştırmacıları; yeni ve pek de işlenmemiş bir saha olan mesnevîler üzerindeki motif çalışmalarına yönlendirmiştir. Özellikle, manzum tahkiyevî eserler olan mesnevîler, motif incelemeleri için en fazla tercih edilen temel eserlerdir.

Mesnevîlerdeki motiflerin saptanması süreci, tıpkı bu fikrin oluşma süreci gibi, halk edebiyatı sahasının tesiri altında ilerlemiştir. Divan edebiyatı sahasının bu konudaki yeniliği, aynı zamanda halk edebiyatı sahasının gelmiş olduğu nokta, eserleri incelerken kaynak ve yöntem sorunları ile karşı karşıya kalan araştırmacıları, halk edebiyatı sahasının yöntem ve kaynaklarından faydalanmaya itmiştir.

Ali Berat Alptekin ve Esma Şimşek'in adıgeçen çalışmaları, halk edebiyatı sahası için olduğu gibi, mesnevîler ve mensur tahkiyevî eserlerdeki incelemeler için de önde gelen

başvuru kaynaklarını oluşturmaktadır. Ayrıca, *Eberhard-Boratav Kataloğu, Saim Sakaoğlu'nun Masal Araştırmaları ve Gümüşhane Masalları, Vladimir Propp'un Masalın Biçimbilimi, Umay Günay'ın Elazığ Masalları, Bilge Seyidoğlu'nun Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar* ve diğerleri, motifin terim anlamının anlaşılması ve eserlerdeki motiflerin tespiti aşamasında devreye giren temel eserlerdir.

Mesnevîlere yönelik motif inceleme çalışmaları, araştırmacılar tarafından genellikle iki şekilde oluşturulmuştur: Bunlardan birincisi; İsmail Ünver'in belirlediği, mesnevîlerdeki belli başlı motiflerin göz önüne alınması[26], diğeri ise, Thompson'ın Motif-İndeks'inde belirlenen motiflerin dikkate alınmasıdır. İsmail Ünver, "mesnevîlerde sık karşılaşılan motifler"i *çocuğu olmaya padişah, düş görme, kılık değiştirme, resimde görüp âşık olma, mektuplaşma, girilmemesi gereken yer, insan olmayan varlıklarla konuşma* (Ünver, 1986: 456) şeklinde belirlemiştir. Söz konusu motiflerin temel alındığı çalışmaların varlığının yanında, bu motiflerin yetersiz kaldığı eserlerde, yukarıda adıgeçen kaynaklardan faydalanarak halk edebiyatı sahası türlerinden (masal, halk hikâyesi) motiflerin eklendiği çalışmalar da mevcuttur. Hatta bu çalışmalar, diğerlerine oranla daha fazla sayıdadır.

Thompson'ın İndeks'inin yöntem olarak belirlendiği ikinci tip araştırmalar ise, Thompson tarafından belirlenen motiflerin mesnevîler veya mensur tahkiyevî eserlere tatbikini içermektedir. İncelemelerin bir kısmı, araştırmacının belirlediği motif başlıklarının esas alındığı; ancak motif gruplarının alt maddelerinin yok sayıldığı çalışmalardan oluşmaktadır. Çok az bir kısmı ise, İndeks'in tamamını baz alarak eserdeki motifleri ortaya koymaktadır. Bu çalışmalarda ayrıca, İndeks'te yer almayan motiflerin varlığı da İndeks maddelerine eklenmektedir.

Bazı araştırmacılar, motifi anlama ve mesnevîlerdeki motifleri saptama sürecinde olduğu gibi; çalışmalarının sonucunda da ister istemez halk edebiyatı sahasından gelen etkiler ışığında tespitlerde bulunmaktadırlar. Sadece masal motiflerinin mesnevîlere uyarlanması, söz konusu motiflerin mesnevîlerdeki varlığının tespiti sonucunu kaçınılmaz olarak beraberinde getirmektedir. Bu itibarla masal motiflerinden yola çıkılarak gerçekleştirilen mesnevîlerdeki motiflerin tespiti, mesnevîlerdeki motifleri mi tespit etmek veya masal motifleri ile mesnevîlerdeki ortak motiflerin varlığına mı işaret etmek tezlerinden hangisinin hedeflendiği konusunu muğlak bırakmaktadır. Bu durum, mesnevîlere mahsus

[26] Bunlar, genellikle İsmail Ünver tarafından belirlenen motif maddelerinden oluşmakta veya halk sahası motiflerinden aşina olanların eklenmesi ile de genişletilmektedir.

motiflerin tespitine yönelinememesi sonucu, bazı çalışmalarda, *masal motifleri* başlığını görmeye neden olmaktadır.

Aynı durum, halk edebiyatı sahasının diğer türleri için de geçerlidir. Halk edebiyatı sahası türlerinde belirlenen epizot ve motiflerin mesnevîlerdeki mevcudiyetinin adeta ispatlandığı motif inceleme araştırmaları, bunun bariz bir örneğini sunmaktadır.

Sonuç olarak, divan edebiyatı sahası tahkiyevî eserlerinin motif araştırmaları,

1. Fikir: Motif tespiti,

2. Süreç: Metot, kaynak,

3. Sonuç: Ortak motifler,

bakımlarından, halk edebiyatı sahasına bağlı bir çizgide ilerlemektedir. Tüm bu sonuçlar, halk edebiyatı sahasının bu konudaki geldiği nokta yanında, divan edebiyatı sahası tahkiyevî eserlerine mahsus bir motif inceleme yönteminin yokluğu ile de ilişkili görünmektedir.

3. Mesnevîlerin Motif-İndeksinin Oluşturulmasında Karşılaşılan Zorluklar

Manzum şekilli tahkiyevî eserlerden olan mesnevîler, kendine özgü yapıya sahiptir. Genel olarak şekil ve türe ait olmak üzere iki şekilde incelenebilecek olan nitelikler, motiflerin tespitinde dikkat edilmesi gereken hususları içermektedir. Bu nedenle, şekil ve türe ait zorlukların ayrı ayrı ele alınması gerekir.

3.1. Şeklî Yapıya Ait Zorluklar

Mesnevîlerin şeklî yapısı incelenirken;

A. Giriş Bölümü

B. Konunun İşlendiği Bölüm

C. Bitiş Bölümü (Ünver, 1986: 432; Kartal, 2013: 93)

dikkate alınmak zorundadır. Genel olarak belirtilen şekilde düzenlenen eserlerin her bölümü, sabit başlıklar içermekle birlikte, şairden şaire değişen farklılıkları da barındırmaktadır.

Giriş Bölümü'nde genellikle görülen başlıklar,

1. Besmele

2. Tahmîd

3. Tevhid

4. Münâcât

5. Na’t

6. Mi’râc

7. Mu’cizât

8. Din ulularına övgü

    a. Medh-i Çihâr-yâr-i Güzîn

    b. Hz. Hamza ve Abbas’a övgü

    c. Hz. Hasan ve Hüseyin’e övgü

    ç. Dört mezhep kurucusuna övgü

    d. Aşere-i mübeşşereye övgü

    e. 12 İmam’a övgü

    f. Diğer din büyüklerine övgü

9. Şairlere övgü

10. Padişah için övgü

11. Devlet büyüğüne veya şehzadeye özgü

12. Sebeb-i telif / Sebeb-i terceme (Kartal, 2013: 96)

şeklindedir; ancak bu durum da şaire göre farklılaşabilmektedir. Bazı mesnevîlerde “Dibace”nin varlığına şahit olunurken bazı mesnevîlerde bu bölümlerde mesnevî dışında bir nazım şekline de yer verilebilmektedir. Ayrıca, söz konusu türler, mesnevîde ayrı bir başlık altında değil, beyitlerin devamında da bulunabilmektedir. Bunlardan biri olan *besmele*, kimi mesnevîlerde başlık olarak bulunurken bazı mesnevîlerde ilk beytin içinde yer almaktadır. Şairin nasihati, zamaneden ve hasetçilerden şikâyet de bu bölüm içinde görülebilmektedir.

Mesnevîlerde, *âgâz-ı destân, âgâz-ı hikâye, âgâz-ı kitâb*, *matla-ı destân* (Kartal, 2013: 145-146) gibi başlıklarla geçilen konunun işlendiği bölümün plânı, mesnevînin türüne göre değişiklik gösterir. Genel olarak dört grupta değerlendirilen mesnevîlerden ikili aşk

mesnevîleri, üçüncü grup mesnevîler kapsamındadır[27]. İkili aşk mesnevîlerini ise, tasavvufî aşk mesnevîleri ve diğer ikili aşk mesnevîleri olmak üzere iki şekilde tasnif etmek mümkündür.

Konunun işlendiği bölüm, giriş bölümünde olduğu gibi farklı nazım şekilleri içerebilmektedir. Özellikle, ikili aşk mesnevîlerinde şairler, yeknesaklığı kırmak maksadıyla zaman zaman gazel, murabba, muhammes gibi nazım şekillerine yer vererek eserlerini renklendirirler. Genellikle kahramanların ağzından verilen bu örnekler, mesnevî ile kahramanların duygu durumları arasında bir "geçiş" vazifesi görür. Görülen geçiş örneklerinden biri de muktezâ-yı hâle uygun hikâyelerdir. Şairler, kahramanların davranışlarındaki manayı hikâyelerle açar ve anlamlandırırlar. Turan'a göre, gazeller, şairin mesnevîde kullandıkları üst bir dil, bir nevi alıntılanmış hikâyeye şairin kendi imzasını atma gayretidir. Araştırmacı, bunların, "hikâyenin hikâyesi" veya "hikâyenin yorumu" olarak değerlendirilebileceğini ifade eder[28] (Bk.: Turan, 2017:158, 160).

Bu bölümde, diğer mesnevîlerden farklı olarak Fuzûlî'nin Leyla ve Mecnun mesnevîsinde, "Tamâmî-i Sühan" başlıkları da bulunmaktadır. Şair, bu başlıklar ile olay örgüleri arasındaki bağlantıyı kurmakta, geçişi sağlamaktadır.

Mesnevîlerde, geçiş özellikleri arasında sayılabilecek unsurlardan biri de şairlerin hikâye arasına girerek bulundukları müdahalelerdir. Şairler, muktezâ-yı hâle uygun söyleyiş ve nasihatlerde bulunabilmekte, durum değerlendirmesi yapabilmektedirler. Konunun işlendiği bölümde, şairin birdenbire kendisini hissettirmesi, mesnevîlerde sık görülen özelliklerden biridir[29].

Mesnevîlerin şeklî yapısından kaynaklanan motif tespitlerine ait zorluklar arasında, eserlerin beyitlerle ifadesi ön sıralarda yer alır. Bir beyitte birden fazla motif örneğinin görülebilmesi bunlardan bir tanesidir. Bunlardan biri olan, karakter özelliklerine ait motifler, aynı beyit içerisinde bulunabilmekte, beyitlerin, yapısı gereği bir arada bulunma zorunluluğu da aynı beytin farklı motif başlıklarında tekrarını gerektirebilmektedir. Aşağıda Celîlî'ye ait beyit örneğinde, Mecnun'un babası, hem kabile reisi hem akıllılık hem de çocuksuzluk nitelikleri ile aynı beyit içerisinde anılır. Söz konusu beyit, üç ayrı motif başlığında yer alır:

[27] Geniş bilgi için bk.: Kartal, 2013: 147-168.
[28] Araştırmacının, mesneviden gazele giriş ve gazelden mesneviye geçiş tekniklerini incelediği bölüm için bk.: Turan, 2017: 249-255.
[29] Dursun Ali Tökel, bunun nedeninin yazar ile anlatıcının birbirine karışması ile alakalı olduğunu ifade eder. Bk.: Tökel, 2011: 184.

Hem mansıb-ı câh u hem hıredmend
Dürcinde yog idi dürr-i ferzend (250-52)

Lârendeli Hamdî'ye ait aşağıdaki beyitte de aynı kişi için, cömertlik, olgunluk, hünerlilik ve cefa-keş nitelikleri mevcuttur:

Sahî vü kâmil ü sâhib-hüner merd
Oturmuş turmuş u çekmiş ögüş derd (3680)

Bir arada bulunan nitelikler, tek tek bir mana ifade etmekten ziyade, beraber ele alınma zorunluluğunu meydana getirmektedir. Özellikle karakterlere ait nitelikler, her türlü olumlu motifleri içerdiğinden, her karakter özelliği için ayrı ayrı başlıklar açmak, mesnevîlerin yapısına uymamaktadır. Bu durumun bir nedeni de özelliklerin tek bir karaktere mahsus olmamasından kaynaklı olarak karakterlerin öne çıkan vasıflarını tespit etmenin mümkün olamamasıdır.

Birden fazla motifin bir beyitte bulunması durumunun tersine olarak tek bir motifin onlarca, hatta yüzlerce beyit içerisinde yer alması da mesnevîlerde görülen özelliklerdendir. Beyit sayılarının fazlalığı; motifin başladığı beyit ile sonlandığı beyitlerin tespitini ve bu böylece tüm beyitlerin alıntılanmasını zorlaştırıcı etkenlerdendir. Bu nedenle, motiflerin tespitinde, bir-iki beyit örneği ile iktifa edinilmek zorunluluğu doğmaktadır.

Mesnevîlerin "bitiş bölümü", "hâtime" başlığı ile gerçekleştirilir. Hâtime'de, genel olarak;

1. Tanrı'ya hamd ü sena ve dua,

2. Sultana övgü ve saltanatının devamı için dua,

3. Şairin eseri ve şairliği ile övünmesi,

4. Tanınmış mesnevî şairleri ve eserlerini anma,

5. Şairin eserine verdiği ad,

6. Hasetçilerden, dikkatsiz müstensihlerle cahil okuyucular sebebiyle eserin göreceği zarardan Allah'a sığınma,

7. Mesnevînin beyit sayısı,

8. Tarih,

9. Okuyucudan dua isteme,

10. Mesnevînin vezni (Ünver, 1986: 448),

başlıkları yer almaktadır. Elbette, bitiş bölümüne ait bu özelliklerin mesnevîlerdeki varlığı, tıpkı giriş bölümü ve konunun işlendiği bölümde olduğu gibi, şairin tercihine göre değişebilmektedir. Bazı mesnevîlerde bulunmayan başlıklar, diğer bazısında yer almakta, ayrıca bulunan formeller, ayrı bir başlık ile dile getirilmemiş olabilmektedir. Motiflerin tespitinde, bitiş bölümüne ait bu hususların motif araştırmasının sağlıklı olması açısından tetkiki önemlidir.

Giriş, asıl konu ve bitiş bölümlerine ait anılan başlıklar, mesnevîlerin şeklî yapısına ait formelleri, dolayısıyla motif çalışmalarının mühim bir parçasını oluşturmaktadır. Her mesnevîde değişebilmesi göz önüne alınarak motif incelemelerinde her bölümün dikkatle gözden geçirilmesi ve incelemeye dahli gerekmektedir. Böylece, mesnevîlerin şeklî niteliklerine ait motifler, tam olarak ortaya konabilir.

3.2. Türe Ait Zorluklar

Mesnevîlerin şekil itibariyle kendine özgü yapısı gibi, farklı türlerde yazılabilmeleri de hemen her tahkiyevî tür için özel bir tasnifin ortaya konulmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun nedeni, eserlerin konularındaki farklılıkların temel motifleri etkilemesidir. Örnek olarak; tasavvufî ikili aşk mesnevîlerinin motif yapısı, diğer ikili aşk mesnevîlerinin motif yapısından büyük farklılık gösterecektir. Bu nedenle, aynı konu etrafında teşekkül etmiş mesnevîlerin motif incelemesi, kendi bünyesi içinde gerçekleştirilmeli, ardından dâhil olunan türdeki diğer mesnevîlerle motif karşılaştırmasına gidilmelidir. Bu işlem gerçekleştirilirken konunun işleniş biçimi olan temanın göz önüne alınması zorunludur. Leyla ve Mecnun konulu mesnevîlerdeki motiflerin değişkenliği hususu, konunun şairden şaire farklılaşan işleniş biçimi ile ilgilidir. Motiflerin genişleyerek konuyu oluşturması gibi, birbiri ile insicamı ve gruplaşması da temayı meydana getirir.

Motiflerin tahkiyevî eserlerdeki bazen değişen bazen benzer veya aynı kalan ortak varlıkları, mesnevîler üzerindeki motif çalışmaları temel alınarak tam manası ile ortaya konulabilir. Bunun için, önce ayrı ayrı mesnevîlerin motif yapısının deşifre edilmesi, ardından bu motiflerin uygun şekilde tasnifi gerekmektedir. Geniş hacim yapısına sahip mesnevîlerin bu tür bir incelemenin merkezinde olması, tek bir araştırmacının gerçekleştirebileceği bir çalışma olmayıp ancak aynı hedefle bir araya gelmiş araştırmacılar için söz konusu edilebilecek bir çalışmadır. Tüm tahkiyevî mesnevîlere ait kapsamlı bir

motif-indeksin oluşturulması, ancak motif incelemelerinin tamamlanmasını gerektiren bir çalışma neticesinde söz konusu olabilir.

Bir mesnevî türünün, ilk örneğinden son görülen örneğine kadar değişen motifler içermesi, mesnevîlerdeki motif tasnifini en çok zorlaştırıcı unsurlar arasındadır. Bunun nedeni, mesnevî geleneğinde, şairlerin kendinden önceki eserleri tercüme etmesi, tercüme esnasında nisbî değişikliklerde bulunması veya kendinden önceki örnekleri okuduktan sonra kendi anlayışlarına göre hikâyeyi yeniden kaleme alması gibi hususlardır. Şairlerin, isimlerden olaylara kadar algıladıkları şekilde aktardıkları bazı motifler, ilk eserden itibaren takip edildiğinde ortaya ilginç sonuçlar çıkmaktadır. Örnek olarak; Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde, tüm eserlerde "Zeyd", Mecnun'un arkadaşı olarak yer alırken XVI. yy. şairi Ahmed-i Rıdvan'ın eserinde Mecnun'un dayısı olarak anılmaktadır. Aynı hikâyede, Arap kaynağında tahsildar olan Nevfel, Fars edebiyatından itibaren yiğit bir kumandan rolündedir. Mecnun, bazı mesnevîlerde Leyla'ya benzeterek kurtardığı ceylanın ardından giderken bazı mesnevîlerde ceylan Mecnun'un peşine takılmaktadır. Diğer mesnevîlerde de görülmesi kuvvetle muhtemel bu ve benzeri unsurlar, mesnevîlerdeki motif tasnifini zorlaştırıcı etkenler arasındadır.

Karşılaşılan sorunları dikkate alarak mesnevîlerin motif-indeksinin oluşturulmasındaki zorluklar aşağıdaki şekilde maddelenebilir:

A. Şeklî Özellikler

1. Giriş bölümünün şairden şaire değişiklik gösterebilmesi

    a. Çeşitli başlıkların bulunması,

    b. Başlık içeriklerinin beyitler içinde yer alması,

    c. Mesnevî dışındaki nazım şekilleri.

2. Konu bölümünün şairden şaire değişiklik gösterebilmesi (Tema faktörü)

    a. Diğer nazım şekillerinin varlığı,

    b. Hikâyeler,

    c. Şairin müdahaleleri,

    d. Diğer geçiş bölümleri.

3. Bitiş bölümünün şairden şaire değişiklik gösterebilmesi

    a. Çeşitli başlıkların bulunması,

b. Başlık içeriklerinin beyitler içinde yer alması,

c. Mesnevî dışındaki nazım şekilleri.

4. Beyitlerden oluşması

a. Birden fazla motifin bir beyitte bulunması,

b. Bir motifin beyitlerce sürebilmesi.

B. Türe Ait Özellikler

1. Konu ve tema farklılıkları.

2. Motiflerin mesnevîler boyunca değişkenlik gösterebilmesi.

4. Mesnevîlerin Motif-İndeksinin Oluşturulmasının Divan Edebiyatı Geleneği ve Motif İncelemeleri Açısından Önemi

Yüzyıllar boyu süren bir geleneğin şiirlerinin kendine özgü mazmunlar içermesi ne kadar doğalsa anlatı türlerinin kendine özgü motifler içermesi de aynı derecede doğaldır. Mazmunları anlaşılmayan bir beyit gibi, motifleri ortaya çıkarılamayan bir tahkiyevî eserin mahiyetinin idrakinden de bahsedilemese gerektir.

Divan edebiyatı geleneğinin önemli bir ayağını oluşturan mesnevîler, destanlardan itibaren, diğer anlatı türlerinden aktarılan motifler içerir. Metinlerarası bağlam açısından bu durum, mesnevîlerin evrensel birtakım motiflerin taşıyıcısı olmalarını işaret eder. Mesnevîlerin destanlar, masallar, efsaneler, halk hikâyeleri gibi türlerle olan müştereklikleri bu esasa dayanır.

Anlatma esasına bağlı diğer metinlerle müştereklikliere sahip mesnevîler, her anlatı türünde olduğu gibi, dar çerçevede de kültürel formların taşıyıcısıdır. "Arap edebiyatında İslam öncesi tarihlerde oluşmuş" (Kartal, 2013: 21-23); ancak son formunu İslam kültürü dairesi içerisinde kazanmış mesnevîler, gerek yapı gerek tür bakımlarından, elbette, bu kültürel çerçeveden bağımsız olarak değerlendirilemez. Türk edebiyatında, Fars edebiyatından yapılan tercümelerle varlık kazanmış, şairlerin elinde yer yer özgünleşen örneklere dönüşmüş olan mesnevîlerin tercümelerle başlayan serüveni, doğal olarak içerdikleri motiflerin de aynı edebiyattan intikaline dayanmaktadır. Fars edebiyatının şairlerinin gerek Arap edebiyatından gerek Şehname'den gerekse dinî kaynaklardan

aktardıkları motifler, Türk edebiyatının şairlerince bazen tekrar edilmiş bazen de farklılaştırılmıştır.

Dinî, tasavvufî, tarihî, beşerî, … türlerde kaleme alınmış olan mesnevîler, bir milletin anlatılara olan ihtiyacını temin eden, geleneklerden de aynı şekilde etkilenen eserlerdir. Bu bakımdan mesnevîler, Arap ve Fars edebiyatından alınmış motiflerin taşıyıcısı olarak içinde bulunduğu geleneğin yabancı bir uzvu değil, o toplumun gelenekleri, inanışları, hayâlleri, yaşam tarzı gibi nice niteliklerinin aksettiği metinlerdir. Bu durum, mesnevîlerin; geleneksel, kültürel ve evrensel taşıyıcılık fonksiyonlarına işaret eder:

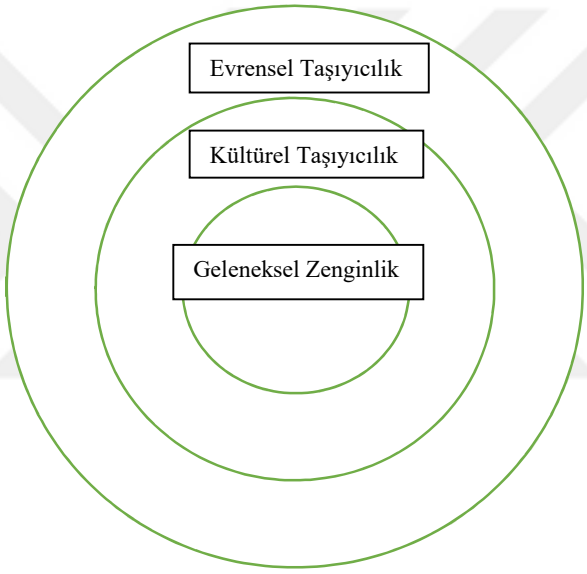

Şekil-4: *Motiflerin Görevleri*

Her anlatı türü örneğinde olduğu gibi, içinde bulunduğu geleneği yansıtma fonksiyonları mesnevîlere daha dar bir çerçevede geleneğin malzemesi, varlığı olarak bakmayı gerektirmektedir. Bu açıdan, motiflerin taşıyıcısı olmak bakımından mesnevîler, genelden özele bir seyre sahiptir. Mesnevîlere yönelik motif çalışmaları, menkul ve geleneksel motiflerin deşifre edilmesiyle metinlerin içerdiği zenginliği de anlamayı mümkün kılmaktadır. Sadece Arap ve Fars kaynağından değil, evrensel kaynaklarla ortak motiflerin tespiti de aynı derecede önemlidir.

Mesnevîlerdeki motifleri tespit etmek, onlardaki menkul değerleri tespit kadar, içerdikleri özgün motifleri ortaya çıkarma amacına da hizmet etmektedir. Motiflerin

kaynakları her ne olursa olsun, sadece divan edebiyatı geleneğinin tahkiyevî eserlerinin motiflerini saptamak dahi bu geleneğin eserlerinin anlaşılmasının birincil koşulunu oluşturmaktadır. Motif yapısının tespiti ile daha da derinleştirilip genişletilebilecek olan incelemeler, mesnevîlerin okunma yöntemi ve kendine mahsus niteliklerinin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunacaktır.

Motif çalışmalarının sağladığı fayda, tek taraflı olarak sadece söz konusu metin dinamiklerinin ortaya çıkarılmasıyla sınırlı değildir. Diğer deyişle, sadece motif incelemeleri, mahiyetini tespit etmek bakımından metinlere katkıda bulunmaz. Aynı zamanda, metinlerin dinamikleri de bağımsız bir alan olarak motif araştırmalarına katkıda bulunur. Metinlerin içerdiği zenginlikler, motif-indekslerin oluşup genişlemesini, kültürel ve evrensel birtakım sonuçlara ulaşmayı kolaylaştırır. Bu yüzden, mesnevîlere yönelik motif çalışmaları; geleneksel, evrensel değerler yanında, motif incelemelerine sağlayacağı katkılar açısından da önemlidir.

5. Leyla ve Mecnun Hikâyeleri Üzerinde Yapılan Motif Çalışmaları

İlk olarak Ali Nihad Tarlan tarafından hazırlanan *İslâm Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevîsi* (Tarlan, 1922) adlı tez çalışmasından sonra, Leyla ve Mecnun hikâyeleri, motifleri bakımından ilk kez Agâh Sırrı Levend tarafından incelenmiştir. Araştırmacı, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnun Hikâyesi* (Levend, 1959) adlı eserinde, söz konusu edebiyatlarda geçen hikâyeyi, motifleri bakımından karşılaştırdığını ifade etmiştir. Ayrıca, eserde, söz konusu unsurların ilk olarak hangi şair tarafından kullanıldığı hususu da dikkatlere sunulmuştur.

Motifin, halk edebiyatı eserlerinden masallar bünyesinde ortaya çıkmış bir kavram olmasından olsa gerektir ki divan edebiyatı sahası araştırmacılarının söz konusu kavramı tanımlayışı yeterli oranda netlik kazanmış değildir. Nitekim Agâh Sırrı Levend'in *motif* başlıklı sunduğu maddelerde dikkati çeken husus, mukayese edilen unsurların motifler kadar epizotlardan da oluşuyor olmasıdır. Araştırmacı, hikâyelerdeki olay örgülerini ayrıntılı bir şekilde aktarmış ve bunları birbiri ile *motif* adı altında karşılaştırmıştır[30]. Örnek olarak; "*Nevfel savaşından sonra, fitneye sebep olduğu için, Leyla'yı babasının öldürmeğe kalkmasını Mecnun rüyasında Leyla'dan öğrenir. Nevfel Mecnun'un kerametine inanır*"

[30] Agâh Sırrı Levend'in *motif* kavramını araştırmacılar tarafından belirtilmiş manâsı dâhilinde kullanma amacında olmadığı, genel olarak, yalnızca hikâyelerdeki olayları *motif* çatısı altında değerlendirdiği görülmektedir.

(Levend, 1959: 146) maddesi bunlardan bir tanesidir. Bir başka bölümde, araştırmacı, motif maddesi olarak "*Leyla, İbn-i Selam ile evlenmeğe razı olmaz; üstünü başını yırtar. Kadı ile müftünün nasihatini dinlemez. İbn-i Selam donup gider. Herkes Leyla'yı takdir eder*" (Levend, 1959: 191) örneğini sunar. "*Leyla, Kays'ın sevgisini denemek için ona yüz vermez, Kays ağlar. Bunun bir hile olduğunu anlayınca sevincinden bayılır. Kendine geldikten sonra ikisi de aşkları için yemin eder*" (Levend, 1959: 56), bir başka örnektir.

Görüldüğü üzere; bahsi geçen olaylar, tek bir motiften değil, motifler grubundan oluşmaktadır. Bunlardan bazısı ise, epizottur. İlk örnekte, "rüya" ve "keramet" olarak iki çeşit motifin varlığından söz etmek, son örnekte bir "imtihan" ve "aşkta sadakat sözü" motiflerinden bahsetmek gerekir. Çalışmada, "Mecnun'un başına kuşların yuva yapması" (Levend, 1959: 236) gibi, motif-epizot türündeki olayların sayısı ise az sayıdadır. Benzeri birçok örneğin yer aldığı inceleme, Leyla ve Mecnun hikâyelerinin olay örgüleri bakımından karşılaştırmasını sunan önemli başvuru kaynaklarından birini oluşturmaktadır.

Celîlî'nin eserindeki motifler, "Motif ve Masal Unsurları" başlığı altında dikkatlere sunulmuştur. Bunlar: *Çocuğu olmayan padişah, âşık olma, kılık değiştirme, mektuplaşma, insan olmayan varlıklarla konuşma, yabani hayvanlarla arkadaşlık etme, kolundan kan gelmesi, rüyada görme, kötülerin cezalandırılması, iyilerin ödüllendirilmesi, gurbete (çöllere) çıkma* (Nas, 2017: 59-63) motifleridir. İsmail Ünver'in belirlediği motif maddelerinden faydalanılan çalışmada, hikâyedeki sosyal hayata ait gelenekler, motif çatısı altında değerlendirilmemiştir (Nas, 2017: 63-71).

Leyla ve Mecnun ile ilgili, Lârendeli Hamdî'nin eserinin ele alındığı diğer bir çalışmada, araştırmacı, Thompson'ın masal unsurları olarak tanımladığı motiflerin, halk hikâyesi, efsane, destanlarla birlikte, müşterek bir geleneğin mahsulleri olan mesnevîlerin de bir unsuru olduğunu ifade etmiştir. Motif kavramını yeniden tanımlayan araştırmacı, eserdeki motifleri *çocuğu olmayan padişah, yardımcı pîr (Hızır), mucizevî meyve, çocuğun sürekli ağlaması ve sadece bir güzelin kucağındayken susması, kahramanın okula verilmesi ve iki, üç yılda bütün ilimleri öğrenmesi, rüyada görüp âşık olma, rüyada âşık olunan sevgilinin aranması, bir cadının iki âşık arasındaki münasebeti kızın babasına haber vermesi, kaleye kapatılma, dağ motifi, mağara motifi, vahşi hayvanlarla dost olma ve onlardan yardım alma, Kâbe motifi, kılık değiştirme, mektup, görmeden âşık olma, kuşların Mecnun'un başına yuva yapması, Mecnun'un kolundan kan gelmesi, rüya, av, yardımcı padişah, savaş, keramet, insan olmayan varlıklarla konuşma, iyilerin ödüllendirilmesi, âşıkları yan yana gömme ve mezarlar arasında pencere açma motifi, formulistik sayı (bir,*

iki, üç, yedi, otuz, kırk) (Kütük, 2002: 211-224) olarak tespit etmiştir. İsmail Ünver'in belirlediği motif maddelerinden faydalanılan çalışmada, halk edebiyatı sahasından alınan motiflerle beraber, eserde belirlenen motifler de dikkat çekicidir.

Nizamî, Hâtifî ve Celilî'nin Leylâ ve Mecnûn'unda Âşıkların Haberleşmesi (Atik, 2010: 37-47) adlı makalede, *âşıkların haberleşmesi* motifi konu edilmiştir. Araştırmacı, *mektuplaşma, yardımcı tipler aracılığıyla haberleşme, insan olmayan varlıklarla haberleşme, şiir aracılığıyla haberleşme* motifleri ile âşıkların birbirleri ile kurdukları iletişimleri ele alır. Bunlardan, *insan olmayan varlıklarla haberleşme* motifi, Âşık'ın insan olmayan varlıklarla dertleşmesi sonucu, söz konusu varlıktan sevgiliye haber götürmesini istemesi dolayısıyla bir haberleşme motifi olarak düşünülmüştür. Oysa Âşık'ın bu arzusunun söz konusu varlık tarafından yerine getirilmemesi, haberleşmenin sağlanma imkânını da ortadan kaldırmış bulunmaktadır. Bu itibarla âşığın varlık ile kurduğu iletişim, haberleşme arzusunun bir ifadesi olarak durmaktadır.

6. Leyla ve Mecnun Hikâyelerinin Motif-İndeksinin Oluşturulmasında Karşılaşılan Zorluklar, Faydalanılan Kaynaklar ve Stith Thompson Kataloğu

Arap edebiyatından Fars edebiyatına, Fars edebiyatından Türk edebiyatına intikal eden Leyla ve Mecnun hikâyeleri, gerek bu kültürden kültüre geçiş sürecinde gerekse aynı kültürün şairlerinin kaleminde farklılıklara uğramış ve her defasında bünyesine farklı motifler alabilme özelliği göstermiştir. Hermeneutik açıdan ayrıca incelenebilecek olan bu durum, şairin aktarılan esere ulaşımı ile okur merkezli bir noktayı işaret ederken eseri kaleme alma sürecinde ise yazar merkezli bir bakış açısını incelemeyi gerektirmektedir.

Agâh Sırrı Levend'in geniş özetleri ve motifleri bakımından (Levend, 1959), Belal Saber Mohamed Abd El Maksoud'un (Abd El Maksoud, 2004) ise, daha ayrıntılı bir biçimde olay örgüsü, şahıs kadrosu ve kaynakları bakımından ele aldığı hikâye, şairlerin ulaştıkları kaynaklara göre değişiklik arz eder. Söz konusu kaynaklar, bazı şairler için Arap edebiyatına kadar uzanırken bazı şairler için, içinde bulunulan çevreden belli eserler ile sınırlı kalmış görünmektedir.

Hikâyenin intikal sürecinde ulaşılan veya ulaşılamayan kaynaklar, eserin motif yapısını, aynı kültür coğrafyası içerisindeki şairler için bile, büyük farklılıklardan

bahsedilebilecek ölçüde etkilemiştir. Şüphesiz ki bu etki, eserin motif yapısının tahlilini de aynı ölçüde zorlaştırıcı âmillerden olmuştur.

Hikâyenin tasavvufî nitelikli yönü, şairlerin şahsî tercihleri bir yana, ulaştıkları eserlerin mahiyetine de işaret etmektedir. Leyla ve Mecnun hikâyeleri, onuncu yüzyıldan itibaren görüldüğü Arap coğrafyasında, tasavvufî nitelikli bir hikâye olarak tavsif edilse de tasavvufun mesnevîlere intikalinin Nizâmî ile başladığı, genel olarak üzerinde ittifak edilen bir konudur. Oysa kaynaklarda sahihliği kabul edilen Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde, Mecnun'un şiirlerinden anlaşılan mana, onun nefsinin artık Leyla'dan geçtiği ve kalbinin Allah'a ait olduğudur[31].

Nizâmî'nin, El-Vâlibî'nin eserinde bulunduğu ölçüde mesnevîsine dâhil ettiği tasavvufî mahiyet, Nizâmî'yi takip eden şairlerce de sürdürülmüşse de bu nokta, her şairde aynı derecede güçlü değildir. Mesnevîlerde, genel olarak Mecnun, üstün bir karakter olarak tavsif edilirken bazı mesnevîlerdeki üstünlük derecesi kemâlât seviyesine ulaştırılmıştır. Şairlerin, eserlerini tasavvufî bir mahiyet ile ele alıp almamaları konusu, baş karakterin bu üstünlük derecesi ile beraber, eserlerdeki motifleri de büyük ölçüde etkilemiştir.

Eserlerin, tasavvufî gaye ile kaleme alınıp alınmamaları, temel, yan ve diğer motifler düzleminde belirlenen motif tasniflerinin neye göre yapılacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Zira bazı mesnevîlerde tasavvufî motifler temel motifler seviyesinde iken bazı mesnevîlerde yan motifler görevindedir. Dolayısıyla aynı hikâyenin motif yapılarına bağlı değişenleri, motif şablonunu çıkarmayı zorlaştırmaktadır. Bu noktada, mesnevîlerin genel omurgasından hareket etme zorunluluğu dolayısıyla tüm mesnevîlerdeki tasavvufî motifler, temel motifler olarak kabul edilmiş ve tasnif, bu düşünce temeli üzerine kurulmuştur.

Tasavvufî motiflerin belirlenme süreci, eserin tasavvufî mahiyetine yönelmekle birlikte, motif konusundaki en yetkin çalışmanın sahibi Thompson'dan faydalanmayı gerektirmiştir. Thompson'ın yirmi üç maddede belirlediği motifler,

A. Mitolojik Motifler

B. Hayvanlar

C. Yasak

D. Sihir

[31] "Kalbim Allah'ındır ona ne verildiyse / Aşkın, acıların ve hastalığın hararetidir", (s.26). Ayrıca bk.: Tasavvufi Motifler- *Leyla ve Mecnun Mesnevilerinin Tasavvufî Yönü*.

E. Ölüler[32]

F. Harikuladelikler

G. İnsan Yiyen Devler[33]

H. İmtihanlar

J. Bilge ve Aptal

K. Hileler

L. Kaderi Tersine Çevirme

M. Geleceği Takdir Etme

N. Şans ve Kader

P. Toplum

R. Esirler ve Kaçaklar

S. Anormal Zulüm

Ş. Cinsiyet

T. Hayatın Tabiatı

U. Din

V. Karakter Özellikleri

Y. Mizah

Z. Çeşitli Motif Grupları, şeklindedir.

Thompson'ın yirmi üç maddede belirlediği bu motif gruplarından, Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde bulunan ve bulunmayanlar değerlendirilerek mesnevîlere uygun bir motif tasnifi çıkartılmaya çalışılmıştır. Buna göre, Thompson'da yer alan "Mitolojik Motifler", "İnsan Yiyen Devler", "Kaderi Tersine Çevirme", "Geleceği Takdir Etme", "Esirler ve Kaçaklar", "Hayatın Tabiatı", "Mizah" motif grupları, hikâyede yer almadığı için tasnif dışı bırakılmıştır. Diğer motifler olan "Yasak", "Sihir", "Ölüler", "Hileler", "Şans ve Kader" maddeleri, tasavvufî motifler grubu içinde yeniden değerlendirilmiştir. "Hayvanlar",

[32] Thompson'ın "Ölüm" diye bir motif maddesi yoktur. Aslı, "The Dead" olan bu madde, araştırmacılar tarafından yanlış olarak "Ölüm" şeklinde çevrilmiştir. Bu yanlış daha evvel de tespit edilmiştir. Bk.: Özşener, 2010; Karagöz, 2019: 77.

[33] Karagöz, "Devler" olarak çevrilen motif adının (Ogres) "İnsan Yiyen Devler" Olarak doğru çevirisini yapmıştır. Bk.: Karagöz, 2019: 77.

"Toplum", "Din", ve "Çeşitli Motif Grupları", içerikleri birebir aynı olmamakla birlikte, isim olarak aynen alınmıştır. Bunlar dışında, eserin ana temasını şekillendiren motiflere dikkatle "Temel Motifler" olarak "Tasavvufî Motifler" grubu oluşturulmuştur. Geriye kalan motif grupları ise, "Yan" ve "Diğer Motifler" sınıfı altında değerlendirilmiştir. Thompson'ın "Cinsiyet" motifi, "Aşk ve Evlilik Motifleri" olarak mesnevîlere uyarlanmıştır. Motif-İndeks'te "Bilge ve Aptal" olarak geçen motif grubu yerine, Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde, iki karşıt kesimi ifade eden "Akıllılar ve Âşıklar" grubu belirlenmiştir. "Karakter Özellikleri" motif grubu ise, mesnevîlerdeki karakterlere ait nitelikler dikkate alınarak "Karakter Özellikleri, Fıtri, Kesbi ve Şekli Özellikler" olarak yeniden adlandırılmıştr. Buna göre belirlenen motif grupları aşağıdaki gibidir:

I. Temel Motifler

A. Tasavvufî Motifler

II. Yan Motifler

B. Aşk ve Evlilik Motifleri

C. Akıllılar ve Âşıklar

D. Hayvan Motifleri

III. Diğer Motifler

E. Din

F. Toplum

G. Karakter Özellikleri, Fıtrî, Kesbî ve Şeklî Özellikler

H. Çeşitli Motif Grupları

Thompson'ın, *Mitolojik Motifler* grubunda belirlediği motifler, başkahraman olan kültür kahramanını; nitelikleri, ailesi gibi birçok etmenler bakımından bir araya toplar. Tasavvufî bir aşk hikâyesinin başkahramanı olarak Mecnun'un nitelikleri, çevresi, ailesi gibi özelliklerin mesnevîler boyunca hemen hemen aynı şekilde ilerlemesi de bu analojiden yola çıkılarak tasavvufî motifler grubunun aşağı yukarı aynı minvalde oluşturulması fikrini meydana getirmiştir. Ayrıca, bu düşüncenin temelinde, kahraman merkezli metin tahlil yöntemi bulunmaktadır. Kahramanın dönüşümünün merkeze alındığı yöntem, motif

yapısının ortaya çıkarılmasında belirleyici olmuştur. Halk edebiyatı sahasının, kahramanın biyografisinin yapısal çözümlemesini esas alan kuramları (Bk.: Çobanoğlu, 2005: 189-196), bir kâmil kahraman olan Mecnun ile bazı noktalarda benzeşmesine rağmen, Mecnun'a tam anlamıyla uyarlanamaz. Mecnun'un seyr-i sülûktaki gelişimi, tasavvufî motiflerin temel alınması ile belirlenir.

Mecnun, içinde bulunduğu seyr ü sefer gereği, çeşitli hâller ve makamlar tecrübe eder. Dolayısıyla hikâye boyunca, doğumundan ölümüne kadar yaşadığı her hâl, bu seyr ü sefere dâhildir. Bu çerçevede, gerek kâmil bir kahraman olarak Mecnun'un nitelikleri gerekse tasavvuftaki hâller ve makamlar bazında Mecnun'un üstünlükleri tasavvufî motifler grubunun belirleyicileri konumundadır.

Tasavvufî motiflerin tespiti, Mecnun'da tezahür eden birtakım hâllerin takibi yapılarak oluşturulmaya çalışılmış; ancak mesnevîden mesnevîye değişiklik gösteren motifler, bu hâllerin tespitini oldukça zorlaştırmıştır. Örnek olarak; bazı şairlerde kabz bazı şairlerde bast hâline tekabül eden bir olay veya bazı şairlerin makam diğerinin hâl olarak ifade ettiği bir tecrübe, motiflerin tasnifi noktasında düşülen çıkmazlar arasındadır. Bazı şairlerin keramet bazı şairlerin beşeri aşkın sonucu olarak dile getirdikleri nice hâller ve işaretler de tasnifi aynı şekilde zorlaştırıcı etkenlerdendir.

Bu ve benzeri bakımlardan, tasavvufî motiflerin oluşturulmasında, şairlerin yönlendirmesi doğrultusunda bir tasnif oluşturmaya gayret edilmiş ve hâl, olay veya makamı nasıl aksettirdiği hususunda her şaire ayrı ayrı intibak edilmeye çalışılmıştır. Tasavvufî motifler kapsamına giren diğer motifler ise, tasnifin geriye kalan kısmında ayrıca maddelenmiştir.

Tasavvufî motiflerden sonra en fazla zorluk yaşanan motif grubunu "Hayvan Motifleri" grubu oluşturmaktadır. Hayvan motifleri grubu, eserlerdeki sabit ve değişen değerler dikkate alınarak tasnif edilmiş, maddeler, Thompson'ın İndeks'i ile karşılaştırılarak ortak motifler saptanmıştır. "Mitik hayvanlar, dost ve yardımcı hayvanlar", "İnsanî Nitelikli Hayvanlar", Thompson'ın Motif-İndeks'i ile ortaklık gösteren maddelerdir. Ancak tasnifin oluşturulmasında esas olarak alınan, hikâyenin temel motifleridir. Hayvanlar, genel olarak Kâmil Kahraman'ın çevresinde varlık kazandığından, motiflerin oluşturulması hususunda da tasavvufî nitelikli hayvanlar etkili olmuştur.

Hikâyenin öne çıkan motiflerinden olan "Aşk ve Evlilik" motifleri, Kâmil Kahraman dışındaki karakterlerin tamamını kapsayıcı mahiyette hazırlanmıştır. Leyla'nın dâhil olduğu motif maddelerinde ise, âşık olarak Mecnun'un dahli gerekmiştir.

Hikâyenin mahiyeti bakımından önem arz eden motif gruplarından birini de, "âşıklar" ve âşıkların süreç boyunca karşısında durmak zorunda kaldıkları "akıllılar" oluşturur. Thompson'ın "Bilge ve Aptal" motif grubundan alınan ilhamla oluşturulan başlık, her iki kesimin hikâye içindeki rollerine göre tasnif edilmiştir.

"Akıllılar ve Âşıklar" motif grubunun oluşturulması, akıl ve kalp karşıtlığı esası üzerine kurulmuştur. Akıl, sufiler nazarında, aşk'ın mahalli olan kalbin karşısındadır. Kalp, imanın merkezi ve isimlerin tecelligâhıdır[34]. Kalbe ancak, süflî-tabiatler, nefs-i emmâre düzeyindekiler düşmandır (Kara, 2005: 513). Akıl ve kalbi karşılaştıran Mevlana şöyle buyurur:

> "*Mutlak nûra, kuru akıl vâsıtasıyla değil, ancak gizlilikleri keşfeden gönül aracılığı ile ulaşılır*" (Kara, 2005: 494).

Akıl, kulun, kemâl noktasına erişmesinde aktif rol oynar; ancak, "akıl, İbn Arabi'ye göre, nihayetsiz kavrayış aracı olsa da muhakeme aracı olarak sınırlıdır. Akıl, dünyanın bir parçası olduğundan sınırlı duyulara dayanır. Bu yüzden filozofların yaratılış hakkındaki bilgisi Atlas feleğine kadar olup bundan öteye geçemez. Bu nedenle sufiler, akıl yerine ***kalb***e (keşfin mahalline) itimat ederler (Muhammed Yusuf, 2019: 124-125). Çünkü kalp, bedende yaratılan ilk varlık olması nedeniyle yönetici uzuvdur ve bedenin merkezinde bulunur. Beyin ise, bedenin merkezinde değil, üst kısmında bulunur (Fahruddin er-Râzî 2019: 69, 75). Kalp, Allah'ın isimlerinin tecelli aynası olarak ilahi bilgiye erişme noktasında akıldan ziyade etkin rol oynar; çünkü kalp, nefsin onunla ilişkisi vasıtasıyla bilginin mahalli olur (Fahruddin er-Râzî 2019: 73). Kalp, aşkın nurlarını zahir eden mahal olarak aklı da kuşatan bir yüceliğe sahiptir. Kalpten filizlenen aşk, tüm vücudu sarar ve hakiki vuslatı mümkün kılar.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, Maarifet-nâme'de, kalp ile ilgili ayet ve hadisleri nakleder ve kalbin üstün nitelikleri üzerinde uzun uzun durur. Feyz ve marifetin yerinin kalp olduğu hususunu bu vesileyle izah eden İbrahim Hakkı, "gönül kudret levhidir, akıl marifetin nakışlarıdır. Gönül, akl-ı meâdın zahiridir. Kalp, iman madenidir. Tevhid ve irfan kaynağıdır" buyurur (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1997: 550-562).

[34] Kalp ile ilgili ayetler için bk.: Hacc, 46; Âraf, 179; Kâf, 37; Bakara, 10, 88; Mâide, 41, 52; Enfal, 49; Nisa, 155; Tevbe, 64; Mutaffifin, 14; Muhammed, 24. Akt.: Fahruddin er-Râzî, 2019: 68.

Hikâyelerde, âşık karakterler, başkahraman ve maşuk dışındaki bazı karakterleri de kapsamaktadır. Âşıkların engelleyicisi durumunda ise, aklı önceleyen gerek aileden gerek toplumdan kişiler bulunmaktadır. Esasında aşk hikâyelerinin temelinde olan bu motifler, âşıkların bir dizi imtihandan geçip tekâmüle erme süreçlerine işaret etme bakımından önem arz etmektedir. Bu bakımdan, akıl ve aşkın toplumsal temsilcisi olan "Akıllılar ve Âşıklar" motif grubunun oluşturulması elzemdir.

Thompson'ın İndeks'inden model alınarak oluşturulan motif gruplarından biri de "Toplum"dur. Hikâyenin geçtiği Arap toplumu, Araplardaki neseb asabiyeti, toplumun yönetici ve diğer sınıfları, hikâyeye doğrudan veya dolaylı etkide bulunan kabileler ve benzeri hususlar, ilgili başlık altında tasnif edilmiş ve incelenmiştir.

Thompson'ın "Karakter Özellikleri" olarak belirlediği motif grubu, hikâyelerdeki kapsam dolayısıyla "Karakter Özellikleri, Fıtrî, Kesbî ve Şeklî Özellikler" olarak adlandırılmıştır. Hikâyeye yön veren etmenler arasında, karakterler özellikleri kadar, fıtrî, kesbî ve şeklî özellikler de yer almaktadır. *Ahlâklılık, akıllılık, cömertlik, cana yakınlık, maharet, adalet ve fazilet sahibi olma misafir-perverlik* karakter özellikleri olarak; *şairlik ve âşık-tabiatlık, fasih konuşma* fıtrî özellik; *ilim sahibi olma* kesbî; *güzellik* ise şeklî özellik olarak değerlendirilmiştir.

"Din" motifleri ve "Çeşitli Motif Grupları", Thompson'ın İndeks'inden yola çıkılarak oluşturulmuş motif gruplarındandır. Din motifleri grubunda *ibadetler, dinî kişilikler, dinî yapılar*; *Çeşitli Motif Grupları*nda ise, mesnevîlerin başlangıç, süreç ve bitiş formelleri, diğer nazım şekilleri, mesnevîler içinde yer alan hikâyeler, renk ve sayı motifleri, semboller yer alır. Thompson'ın adıgeçen motif gruplarında yer alan ortak motifler ise ilgili yerlerde belirtilmiştir.

Mesnevîlerin motif incelemelerinde, Thompson'ın İndeks'i numaralandırma sistemi, başlıkları ve bazen tasnif içerikleri bakımından model alınmakla birlikte, mesnevîlere mahsus bir indeks çalışması ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunlardan numaralandırma sistemi, kullanışlı olması dolayısıyla tercih edilmiş, ancak tasnif sıralamasına göre yeniden oluşturulmuştur. Bu bakımdan, bu çalışmadaki numara sistemi, Thompson'ın İndeks'i ile uyumlu değildir.

Destanlardan sonra masal, efsane, halk hikâyesi, mesnevî gibi şekillerde devam eden tahkiyevî anlatılar, sadece aynı tür içinde değil, farklı türler arasında da motiflerin taşıyıcılığını üstlenmişlerdir. Destan türündeki eserde görülen bir motifin, masallarda veya

diğer tahkiyevî eserlerde görülebilmesi gibi, mesnevîlerde de bulunması, bu aktarımın doğal bir sonucudur. Motif-İndeks'teki masal motifleri, bugüne kadar çeşitli türdeki eserlerin incelemesinde kullanılmış ve geniş kapsamı dolayısıyla olumlu sonuçlar vermiştir. Bu çalışmada da motif başlıkları ve zaman zaman alt maddeleri ile faydalanılan İndeks, bazı açılardan ise yeterli bulunamamıştır. Bunun ilk nedeni, incelenen eserlerin –çoğunlukla- birer mesnevî olması ise, ikinci nedeni de ikili aşk mesnevîsinden öte, tasavvufî bir aşk hikâyesini içeriyor olmasıdır.

Bu bakımdan, mesnevîlere mahsus bir motif inceleme metodunun geliştirilmesi, en kapsamlı motif-indeks çalışmasından yola çıkılarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Thompson'ın Avrupa ve Batı Asya halklarının anlatılarını tasnif ettiği İndeks'i, bu süreçte, direkt olarak alınan motifler ve motif grupları açısından faydalı olduğu gibi, yöntem belirleme açısından da dolaylı olarak en önemli başvuru kaynağını oluşturmuştur. İndeks'in modelliğinde, tasavvufî mahiyetteki ikili aşk mesnevîlerine mahsus kapsamlı bir motif-indeks çalışmasının ilk ve kapsamlı örneği verilmeye çalışılmıştır.

II. BÖLÜM

I. TEMEL MOTİFLER

1. TASAVVUFÎ MOTİFLER

1.1. Tasavvufun Bâtınî (Dikey) Tarihi

Tarih sahnesinde Hicri ikinci asırdan itibaren görülen tasavvuf, sufilere göre sonradan doğmuş olmayıp Asr-ı Saadet'e kadar giden ahlaki bir gelenektir. Hicri ikinci asırda İbn Arabi'ye kadar, kelam ve fıkıhtan farklı şekilde; nazariyatsız, yalnızca fiilî yönüyle öne çıkan bir yaşam tarzı iken bu tarihte İbn Arabi tarafından, merkeze konulmak suretiyle diğer din bilimlerinin etrafında toplandığı metafizik bir bilim şeklinde sistematize edilmiştir (Demirli, 2017: 20-23). İbn Arabi'den önce, farklı zamanlarda yaşamış sufilerin ifadelerinde bu nazariyeyi işaret eden yönelimler bulunsa da İbn Arabi, vahdet-i vücud nazariyesini sistematize eden ilk kişi olmaktan öte, günümüze değin bu ekolün en büyük temsilcisi de olmuştur (Afîfî, 2018: 166).

Hiçbir zaman *vahdet-i vücud* söylemini dile getirmemekle beraber eserlerinde vahdet-i vücud hakkındaki görüşlerini şüpheye mahal bırakmayacak ölçüde ortaya koyan İbn Arabi, tasavvufu, vahdet-i vücud ilkesi ve sudur teorisine dayanan varlık anlayışı ile belirli bir mantık düzleminde ele alır. Buna göre varlık, Vücud-ı Mutlak'tan cisimler âlemine nüzul eden bir ***tecelli*** ve ***tasavvur***dan ibarettir. Cisimler âlemine taayyün eden varlıklar içinde insan, Zât-ı Mutlak'a kendi gayreti ile rücu şuurunun kendisine bahşedildiği tek varlıktır.

Arabi'nin varlıkları bir tecelli olarak gören sudur anlayışının esası, ***ayna*** metaforuna dayanmaktadır. Ayna metaforuna göre Hak, kendisini kendisi ile görmekten farklı olarak Zat'ını fiilleri ve sıfatları ile yansıtan bir aynada seyretmeyi murad etmiş ve bu murad ile insanı ve âlemi yaratmıştır. İnsan ve âlem, biri ilk ve ***fail***, diğeri ikinci ve ***münfail*** olarak Allah'ın esmalarının mazharıdırlar.

Metafizik üçleme de denilen Allah-insan-dünya[35] ilişkisinde, *Allah* zatı, *insan* taayyünü, *dünya* ikinci taayyünü ifade etmektedir[36]. *Akl-ı evvel* veya ***insan-ı kâmil***, Hakk'ın sureti olup aynı şekilde dünya da bu insan-ı kâmilin bir sonraki suretidir[37]. İnsan, Tanrı-

[35] Bu temel aynı zamanda Allah-Akıl-Dünya üçlemesidir. Bk.: Muhammed Yusuf, 2019: 149. Cevher-i fert, Akl-ı evvel ve aynı zamanda Kalem'dir de. Yusuf, 2019: 189.
[36] Buradaki insan, urucu tamamlayan, esma-i ilahi'yi yansıtan insandır.
[37] İnsan-ı kâmil, aynı zamanda *cevher-i ferd*'dir. Cevher-i ferd, yeri-göğü, aklı-nefsi, ruhu-bedeni içeren kâmil insandır. Bk.: Muhammed Yusuf, 2019: 149. Cevher-i fert, Akl-ı evvel ve aynı zamanda Kalem'dir de. Bk.: Muhammed Yusuf, 2019: 204.

Âdem-âlem ilişkisi bağlamında, âlem gibi Allah karşısında Allah'ın esmasını yansıtması açısından edilgen bir varlık sergilemez. Bunun nedeni, insanın Allah'ın suretinde yaratılmış bir halîfe olmasıdır. "Epistemolojik-ontolojik bir ilke olarak varlığın merkezinde olan insan, halîfeliğini irade edene hem onun zıt esmalarını[38] kendinde barındırması hem de doğrudan ona benzemesi bakımlarından iki şekilde bağlıdır" (Demirli, 2017: 261). Bu nedenle, Allah'ın zıt esmalarının ***ayna***ya yansıması ile etkinleşen süreç, Allah'ın esması ve bu esmadan kaynaklanan sefer anlamını taşır.

İbn Arabi, Vücud-ı Mutlak'a rabıt varlıkların ilk ve son taayyünlerini ***nüzul*** ve ***uruc*** seferleri[39] ile izah etmektedir. Nüzul ve uruc seferleri, ***tümel*** durumlara dayanan ***tikel süreç***lere karşılık gelir. Tümeller, Allah ve insan arasındaki irtibatın nitelikler bazındaki genel durumları anlamını taşırken tümelin bil-fiil zuhurunu ifade eden tikel süreç, varlıkların kendisinden çıktıkları menbalarına dönmelerini kapsamaktadır. Varlıkların asıllarına dönmeleri, "Tanrı-tikel" ilişkisi (İbn Arabi, 2015: 175) bağlamında, Allah'ın tüm varlıklarla ayrı ayrı ilişki içinde olması (İbn Arabi, 2009: 260) ile mümkündür. Bu ilişki, "***vech-i hâs* / *Rabb-i hâs***" tabiri ile nitelendirilir. Vech-i hâs, Arabi'nin, vahdet-kesret ilişkisinin hakikatini izah için kullandığı bir tabirdir. Arabi, Allah'ın yarattığı her varlığa ait bir vech-i hâsının olduğunu ve bununla varlığın idame ettirildiğini eklemektedir (Muhammed Yusuf, 2019: 182).

Allah'ın kuluna dönük özel yüzü olan vech-i hâs / Rabb-i hâs, kulun ***isti'dâd***ına göre ortaya çıkar. ***İsti'dâd*** insanın, *Vücûd Dairesi*'nden nüzul ederken ilahî isimler sayesinde yetkin bir bütün olarak hareket etme kabiliyetini ifade etmektedir (Chittick, 2008:165). İnsan, *Vücûd Dairesi*'nden esma ile nüzul ettiği gibi, daireyi tamamlama sürecinde de yaratılış cevherinin içerdiği esma ile uruc etmek durumundadır ki bu da onun istidad kabiliyetinin isimler bazında açığa çıkması anlamına gelir.

Hadd-i zattan başlayıp Zât'a yönelme sürecinde insan, Zât isme, Rabb'inin isimleri yoluyla ulaşma açısından kendine mahsus bir istidad ile kendine mahsus bir sefere sahip ve rabıttır. Bu bakımdan insan, *Vücûd Daire*si'nin başlangıcı, yaratılan ilk varlık "Akl-ı

[38] İnsanın Allah'ın suretinde yaratılması, lütuf-kahır, cemal-celal, hadi-mudill gibi Allah'a ait birbirine zıt vasıfların insanda da bulunması anlamına gelir. "… iki elimle yarattığıma" (Sa'd/75) ayetinde geçen iki el, bu zıt özelliklerin insanda da var olduğuna işaret etmektedir. Bk.: İbn Arabi, 2017: 255. İnsan-ı kamilin ayna olması, bu isimlerin tümünü yansıtabilme özelliğinden kaynaklanır. Zaman zaman, sıradan insanlarda da çelişki gibi görünen zıt söz ve fiiller, esasında Allah'ın zıt isimlerinin aynı kişide, aynı mekân ve zaman düzlemindeki yansımasıdır. Bu durum, çoğu kişi tarafından bir eksiklik veya kusur gibi algılanırsa da aslında kişinin daha fazla esmayı yansıtabilme istidadını işaret etmektedir.

[39] "Sefer" kelimesini kullanma nedeni, *sefer*in perdeyi açma, örtüyü kaldırma manalarına gelmesi olarak açıklanır. İbn Arabi, "Sefer, insanın ahlakından örtüyü kaldırır" der. Bk.: İbn Arabi, 2009: 18.

Evvel"den sefer edip yaratılışın son halkası olarak *Vücûd Daire*si'ni tamamlamak suretiyle tekrar *Akl-ı Evvel*'e vasl ile *kemâl* seviyesine ulaşma istidadındadır. Bu dönme sürecinin ifadesi olan seyr-i süluk, ilk insandan itibaren tüm insanları kapsayan bir sürecin ifadesidir.

Tasavvuf, yatay boyuttaki tarihsel sürecinden farklı olarak Âdem'den itibaren tüm insanların tikel sürece tâbiiyetini ve esmaların hakikati ile insanın Vücud Dairesi'ni tamamlama seferini ihtiva etmektedir. Âdem, gerek şer'î (zahirî) kaidelere gerek nüzul-uruc seferlerine (batınî) rabıt olarak bu ahlaki tecrübeden hâlî değildir. Bu durumda, tasavvufun dikey tarihi, ilk insan kadar eski olmaktadır[40].

İlk insan ve tüm insanların kendinden var edilmesi bakımından tek nefs olan Âdem'in (İbn Arabi, 2009: 243) mertebe ve yaratılışının kemâle ermesi, dünyaya nüzulündeki ilk seferini (zahiri taayyün), tikel süreç ile dünyada nefsinin arzularından arınıp marifet noktasına ulaşması ise ikinci seferini (batınî taayyün) işaret eder. *Akl-ı Evvel* noktasından çıkan *Kavs-i Nüzul* ve *Akl-ı Evvel* noktasına yükselen *Kavs-i Uruc*, ilk olarak Âdem'in tamamlamış olduğu dairenin yarım halkalarıdır.

Âdem'in mertebe ve yaratılışının tamamlanma süreci olan ilk taayyünün ardından Cennet'ten dünyaya nüzulü, Hakk'ın katından yapmış olduğu bir seferdir (min-indihî). Âdem, Cennet'te, nimetler içinde, sıkıntı ve yorgunluk nedir bilmezken dünyaya inip nefsini idrak etmiş (***marifetü'n-nefs***) ve nefsinin dünyada ermiş olduğu kemâl neticesinde (seyr-i fi'llâh, seyr-i maâ'llah) tekrar Cennet'e girmeye hak kazanmıştır. Âdem'in, nefsinin arzularından kulluğun marifetine (***marifetullah***) manevî bir sefer gerçekleştirmek suretiyle kemâl yurdu Cennet'e rücu ederek -önce dikey sonra yatay boyutta- gerçekleştirdiği sefer, Rabb'inin birtakım esmasından elde ettiği müşahede neticesindedir (İbn Arabi, 2009: 29-35).

Âdem'in, Rabb'inin esmasından ve bu esmanın müşahedesinden elde ettiği isimlerden biri "el-Ğâfir"dir. Allah'ın mağfiretinin "el-Ğâfir" isminden gelmesi, Âdem'in işlemiş olduğu tek bir günaha, isyanına atfendir[41]. "El-Ğâfir" isminin tezahür etmesi ile Âdem, mağfirete nail olmuştur. Eğer Âdem yasağı unutmuş olsaydı cezalandırılmaz ve bu ismin hakikatine ermezdi. Böylece Âdem, istiğfarı, tevbeyi, affı, korku ve emniyeti elde etti. Bu sefer Âdem için, terkip, inşa ve tahlil ile neticelendi. Âdem bu seferle, cennetteki sırf lezzet ve nimetlere yönelik gayretinin aksine, dünyada bilgisinin arttırılması ve araştırması

[40] "İlk sufi Âdem idi", Frager, 2019: 234.
[41] *Ğâfir* affeden demek olup tek bir günah nedeniyle zahir olan isimdir. Ğafur ise, birçok günahı affeden manasına gelir. Âdem'in ise günahı tektir. Bk.: İbn Arabi, 2009: 34.

(***akıl***) neticesinde, bir hâlden diğerine doğru gerçekleşen devirler ile ***(kalp)*** cismani yaratılışını bildi. Çünkü Allah, nazar eden hakkında bu hükmü verdi (İbn Arabi, 2009: 35).

Tüm bu açılardan Âdem, insanlığın temsili ve bir insanlık ideasıdır (İbn Arabî, 2019: 243). Cennette yaratılması, Havva'nın kendisinden sudur etmesi ve ilk günah sebebiyle yeryüzüne indirilmesi gibi hususlar, bir yönden Âdem'e, diğer yönden bütün insanlığa karşılık gelen "tarihsel Âdem"e ait varoluşsal bir süreci ifade eder (İbn Arabî, 2019: 243-44). Bu bakımdan, tasavvuf, ahlakî bir tecrübe olarak zahiri tarihi ile Âdem'den itibaren devam eden bir sefer olduğu gibi, her sâlikin kendinde mündemiç bulunan Âdemî mana açısından da batınî bir tarihe tekabül etmektedir. "Bu nedenle işe, Âdemlik ile başlanmalıdır. Âdemlik hükmü, kişinin kendini idrakidir" (Ardıç, E.T.: 20.06.2020, s.39). Çünkü Âdem'in cennetten dünyaya inmesi, sureten bir iniş olmaktan ziyade Âdemî mananın dünyaya ayak basmasıdır. Kişi, kendi varlığını idrak edip yaşadığında, Âdemlik hükmü meydana gelir (Ardıç, E.T.: 20.06.2020, s.58). Nitekim "kişi Âdemoğlu olarak iner, Âdem olur, ondan sonra insan olur" (Ardıç, E.T.: 20.06.2020, s.59).

1.2. Esma-i Zat, Esma-i Sıfat, Esma-i Fiil

İbn Arabi, Âdem'in ***marifetü'n-nefs*** ve ***marifetullah*** bilgisine erme sürecini ayna metaforu ve isimlerle açıklar. Âdem'in isimler sayesinde, isimlerde ve isimlerle yapmış olduğu sefer, esasında âlemdeki ilk sefer olan *Rabbani seferler*e dayanmaktadır. Rabbani seferler, isimlerin sıfatlar, sıfatların fiiller tarafından örtülmesini izah eden ontolojik süreci ihtiva eder.

Arabi'ye göre, ilk sefer olan "Rabbani seferler", *Rahman* ismi ile başlayan isimlere ait seferdir. İlk olarak, *Rabbanî Amâ*'dan Arş'a *Rahman* ismi sefer ettiğinde, diğer isimler de onunla birlikte sefer ederler. Bunun nedeni, onların âlemin koruyucusu ve idame ettiricisi olmalarıdır. Bunlar özellikle, *er-Rezzâk, el-Muğîs, el-Muhyî, el-Mümît, ed-Dârr, en-Nâfi'* isimleri ile *esmâ-i ef'âl* yani ilahi fiillere ait isimlerin tamamıdır. Çünkü ancak, bir fiilden bilinen isimler Rahman ismiyle beraber sefer eden fiil isimlerdir, diğerleri bu sefere katılmamışlardır (İbn Arabi, 2009: 13-14).

Rahman ismi ile sefer eden isimler, metafizik üçlemenin isimler temelindeki yansıması olan, *esma-i Zat*, *esma-i sıfat* ve *esma-i fiil*[42]lerdir. Esma-i Zât'tan esma-i sıfatlar, esma-i sıfatlardan ise esma-i fiiller ortaya çıkar. Kâinattaki tüm varlıklar ve nesnelerin özü, esma-i Zat'a dayanmaktadır. Varlıklar ve eserlerden oluşan kudret âlemi, Rabbani fiillerin, Rabbani fiiller Subhani sıfatların, Subhani sıfatlar ise ilahi Zât'ın tecelli aynasıdır. Allah'ın fiilleri varlık ve eserlerle, sıfatları fiiller ve Zât'ı da kudsi sıfat perdeleri ile örtülmüş ve gizlenmiştir. Varlıklar ve eserlerdeki fiillerin hakikatine fiilleri birlemek (**Tevhîd-i Ef'âl**) suretiyle vakıf olan kimse, fiillerde Allah'ın sıfatlarından başka bir şey göremez. Allah'ın sıfatlarına mazhar olan ve sıfatları birleyen (**Tevhîd-i Sıfât**) kimse ise fiiller ve sıfatlarda Zât'ın tecellisini müşahede eder. Bu kimseler, hakikate vasıl olmak yolunda bir mertebe daha kat etmiş sayılırlar. Zât'ı birleyen (**Tevhîd-i Zât**) kimse ise Zât'ın tecellilerine mazhar olur ki burası tam yokluk (***fenâ***) makamıdır (Sunar, 2003: 160-162).

Mutlak yokluğa karışmak, bir başka sefer olan "imtihan seferleri" ile mümkündür. "İmtihan seferi", insanın Rabbani isimlerden birtakım isimler vasıtasıyla ve bu isimlerdeki seferi ile açığa çıkan süreci ihata eder. Dolayısıyla imtihan seferi, ***marifetü'n-nefs***'in vasıtası ve kulun, isimleri elde edip hakikatine ermesini ifade eden tikel sürecin tamamıdır.

1.3. Taalluk, Tahakkuk, Tahalluk

Tikel süreç, Allah'ın kulu ile arasındaki irtibatın isimler bazındaki ***taalluk***, ***tahakkuk***, ***tahalluk*** düzeylerine dayanır. Kulun, fiil ve hâllerinde Allah'ın zatına delaleti nedeniyle isimlere mutlak ihtiyacını hissetmesi ile *taalluk* ortaya çıkar. Allah'ın kulu ile bağlantılı olduğu isimlerin mahiyetini bilmek ise, *tahakkuk* seviyesidir. Perdelerden ve suretlerden arınarak isimlerin sırları ve asıllarıyla mutmain olmak ve onların ahlakıyla ahlaklanmak *tahalluktur* ki bu noktada kul, isimlerin tam bir meclası olur (İbn Arabi, 2018: 27-35). Tüm esmanın tahakkuk seviyesine nail olmak, ***marifetullah*** sırrına ermektir.

İbn Arabi'ye göre, Zât'a ulaşma seferinde kaçınılmaz olarak her hakikat kendine mahsus bir isimle taayyün eder. ***O hakikatin Rabb***'i, ait olduğu isimdir[43]. Dolayısıyla herkes

[42] Arabi, bütün isimlerin yedi ana isim tarafından içerilmiş olduğunu söyler. Bunlar Rab isimlerdir: el-Hayy, el-Âlim, el-Mürîd, el-Kâil, el-Cevâd, el-Muksit, el-Kâdir. Bk.: İbn Arabi, 2019a: 274-275.

[43] Söz konusu isim o hakikatin kulu olup kul, onun tasarrufu altındadır. Her cevher-i fert, farklı hakikatlerle ortaya çıkar ve bu hakikatler, sayıları nispetince ilahî isimlerden kendine mahsus olanları talep eder. Bir varlığın var olma hakikati *el-Kâdir*, sağlam bir şekilde var edilmesi *el-Âlim*, seçilmesi *el-Mürîd*, ortaya çıkması *el-Basîr* ve *er-Râî* isimlerini gerektirir. Cevherde, bu şekilde isme tâlip olan pek çok yön bulunur. Bu yönleri tam olarak ortaya çıkarmak ise oldukça güçtür. Bk.: İbn Arabî, 2019a: 273-274.

bir ismin mazharı olarak o ismin hâkimiyeti altındadır. Kul, uruc seferinde, ait olduğu ismin *hakkı* ile tam bir meclası olma imtihanı verir. Ancak, mazharı olduğu ismin hâkimiyeti altında olmak, kulun fiiliyatının kendisi, insanlar ve el-Hakk için bir zulüm nedeni olmuş olur. Çünkü hâkimiyet yalnızca ***el-Hakk*** isminin hakkıdır (İbn Arabi, 2018b: 22-30). Bu hâlden çıkmak, ancak mazharı olunan isimden yola çıkarak diğer isimlere sefer etmekle mümkün olur. Bu durumda, mazharın ait olduğu isim ondan gizlenmiş olur. "Yani her mazhar, ona hâkim olan ismin tecellisinin gizlenmesi ile fani olmuş olur. Böylece, onun için "kudsiyet mertebesi" vacib olmuştur (Albülkerim el-Cilî, 2015: 145).

Her ismin bir *taalluk*, *tahakkuk*, *tahalluk* mertebesi vardır. İbn Arabi, Vedûd'un *taalluk*unu, "Allah sevgisinin devamlılığı ile onun sevdiği özelliklerin kişinin hayatında yeşermesi bakımından ona ihtiyaç duyulması" şeklinde açıklar. *Tahakkuk*u ise, sevginin devamlı hâle gelmesi ile açığa çıkmaktadır. Vedûd'un *tahalluk*u, Allah'ın sevgisi ve onun sevdiklerinin sevgisinin kulun kalbinde yerleşmiş olması ile mümkün olur (İbn Arabi, 2018a: 100).

Kulun, kemâl noktasına erişmesi, yani marifetullah için marifetü'n-nefs, ***akl***[44] ile elde edilir. Ancak, "akıl, İbn Arabi'ye göre, nihayetsiz kavrayış aracı olsa da muhakeme aracı olarak sınırlıdır. Akıl, dünyanın bir parçası olduğundan sınırlı duyulara dayanır. Bu yüzden filozofların yaratılış hakkındaki bilgisi Atlas feleğine kadar olup bundan öteye geçemez. Bu nedenle sufiler, akıl yerine ***kalb***e (keşfin mahalline) itimat ederler (Muhammed Yusuf, 2019: 124-125). Kalp, Allah'ın isimlerinin tecelli aynası olarak ilahi bilgiye erişme noktasında akıldan ziyade etkin rol oynar. Çünkü Allah'ın yarattığı ilk şey olan akıl, kalpte belirir[45]. Kalp, isimlerin meclası olma hususiyeti bakımından *Arş* gibidir. Nasıl Rahman ismi ile birlikte diğer isimler Arş'a sefer ettilerse kulun uruc seferinde de isimler kalbe sefer ederler. Kalp aynası, tevhid-i ef'âl, tevhid-i sıfât ve tevhid-i Zât bilgilerine ererek üzerindeki nefse ait kirlerden arınmak suretiyle, Hakk'ın isimlerinin tecelligahı olur[46].

[44] Hakk'ın yarattığı ilk şey olan "akıl", parlak bir cevherdir. Hakk, bu cevhere üç sıfat bahşetmiştir: 1. Hakk'ı tanıma, 2. Kendini yanıma 3. Önceden olmayıp sonradan var olan sıfatları tanıma. Bk.: Sühreverdi, 2016: 23.
[45] Nitekim Hz. Ali, "akıl, kalbin içindedir" der. Bk.: S.F. Mehmet Paşa, 2010: 61. "Kur'ân-ı Kerim'de kalp, Allah'tan öğrenen akıldır". Bk.: Suad el-Hakîm, 2017: 314.
[46] "Yer ve göklerim beni istiâb etmedi, ancak yumuşak ve sakin olan müminin kalbi beni istiâb etmiştir." Gazali, 1992: 33.

1.4. Ayna-Sûret İlişkisi ve Sevginin Çeşitleri

Kalbin marifetullaha erme süreci olan marifetü'n-nefs, bir başka ayna metaforu ile açıklanır. Arabi'ye göre, kişinin kendini tanıması, hemcinsi vasıtasıyla kendisini doğrudan tanıması ile mümkündür. Bu da, kulun tahakkümü altında olduğu ismin başka bir aynaya yansıması dolayısıyla olur[47]. Erkek; Allah ve kadınla münfail-fâil yoluyla kendisini tanırken kadın; Allah ve erkekle münfail-münfail olarak kendisine ve Zât'a ait bilgiyi zevk yoluyla idrak eder (Demirli, 2017*:*272-286). Bunun anlamı, kişinin kendisini ve Rabb'ini tanıma konusunda sahiplik ve aitlik konumlarından kaynaklanan hazza (tatminkârlık) ait duyguya aynı anda ermesi ile mümkün olabileceğidir[48].

Kadın ve erkeğin birbiri vasıtasıyla kendileri ve Allah hakkındaki bilgiyi elde etmesi, birbirlerinden yaratılmaları dolayısıyla birbirlerinin aynası olmalarından kaynaklanır. Sudûr teorisinin temeli olan ***ayna-suret***[49] ilişkisi, en kâmil olarak kadın-erkek ilişkisinde belirir. Suretin varlığı, aynanın varlığını gerektirdiği gibi, suretin belirmesi de ***cemâl*** vasıtasıyladır. Allah'ın âlemi ve Âdem'i yaratıp cemâl aynasında kendisini seyretmesi nasıl ***sevgi*** dolayısı ile ise insanın da hemcinsini cemâl aynasında seyretmesi sevgi dolayısıyladır. "Allah güzeldir, güzeli sever" hadis-i şerifinin de işaret ettiği üzere, en güzel surette yaratılan insan, âlemdeki güzelliği Allah'ın "Cemîl" ismini mündemiç olması bakımından seyredebilir. Bu seyir, hemcinsinde daha ziyade aşikâr olur. Cemâlin görülmesi, Hakk'ın suretini hatırlattığından, insan, güzel gördüğünü sever. "Bu sevgi hareketi, Allah'ın *bilinmekliği sevme*sinden kaynaklandığı için, ilahî sevgiden doğan bir hareket olmaktadır. Hakk'ın

[47] Hakk'ın esmasını insan-ı kâmil (cevher-i ferd)in kalp aynasında zahir etmesi, insan-ı kâmilin Hakk'ın mazharı olması gibi, insan da kemale erme seferinde, kendi ismini zahir edecek bir aynaya muhtaçtır.
[48] Arabi, sahiplik ve aitliği, etkenlik-edilgenlik (fail-münfail) olarak ifade eder. Buna göre, erkek, Allah karşısında münfail, kadın (hem-cinsi) karşısında fâildir. Kadın ise, hem Allah hem erkek karşısında, iki kere münfaildir. Bilgi için bk.: Demirli, 2017: 280-86.
[49] Allah, Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır. Bk.: İbn Arabi, 2019d: 25-35; Uluç, 2015: 135; Ögke, 2009: 75-99.

görünüşü ise en mükemmel şekilde kadında meydana gelir[50]. Cemâlin kemâli[51], aşkı kaçınılmaz kılar[52]". Bu bakımdan sevgi, ismi ve aksini buluşturan mayadır.

İbn Arabi, insanın hemcinsi ve Allah'a dönük sevgisini çeşitli bakımlardan tasnif eder. Buna göre sevgi; *ilahi*, *ruhani* ve *tabii* olmak üzere üç çeşittir. ilahi sevgi, Allah'ın kuluna olan sevgisini; ruhani sevgi, sevenin sevdiğine tâbiiyetini ifade etmektedir. Tabii sevgi ise, nefsani arzuların tatmini üzerine kurulmuş olup bunları karşılayan kişiye yönelir. Tabii sevgi, tabii ve unsuri olmak üzere iki türdür. Unsuri sevgi, tek bir surete olan bağlılığı ifade eder. Kays'ın Leyla'ya olan sevgisi bu türden bir sevgidir (İbn Arabi, 2005: 39-69).

Sevgi, derinliği ve aşamaları bakımından da çeşitlere ayrılır. Bunlar: *Heva, vedd, hubb* ve *ışk*dır. *Heva*, sevginin kalbe ilk düşme hâli, bir ya da birden çok varlıkla kavuşma arzusunu ifade ederken *vedd*, sevginin kalpte karar kılması, sebat etmesidir. Kişinin diğer sevgilerden kurtulup sevgisini Allah'a bağlaması *hubb* ile ifade edilir. *Işk* ise, muhabbetin ifratıdır ki Züleyha'nın yakalamış olduğu seviye budur (İbn Arabi, 2005: 79; Konevi, 2014: 153-154)[53].

Sevginin ortaya çıkışı, kişinin sevgi sıfatını taşımasına bağlı değildir; "çünkü sevgi, kişinin sıfatında olmasa bile yaratılışında vardır" (İbn Arabi, 2005*:* 32). Kişinin sevgi sıfatını taşıması, *Vedûd* isminin tasarrufu ve tahakkümü altında olması durumudur. Vedûd isminin tasarrufu altında olmak, kişiyi, daimi ve ifrat derecesindeki bir sevgiye istidadlı kılar. Bununla birlikte, Vedûd ismine mazhar herkesin aynı istidad ölçüsüne sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Diğer deyişle, Vedûd'un aynası olmak bakımından her mutasarrıf, farklı istidada sahiptir.

Vedûd ismi, sevgideki sebatı ifade etmesi dışında, sevginin cemâl ile ortaya çıkması bakımından cemâle meftunluk, cemâlin ayna ile ilgili olmasından dolayı da aynalık

---

[50] "Bana dünyanızdan üç şey sevdirildi". Hadis-i Şerif, Kütüb-i Sitte, https://hadis.ihya.org/kutubusitte/konu/314.html, E.T.: 24.06.2010. Beşir Ayvazoğlu, tasavvufî şiirde kadın güzelliğinin övülmesinin Leyla'da tecelli eden ilahi güzellikten kaynaklandığını, öne çıkarılan bağımsız parçaların cüz'îden küllîye ulaştırmayı amaçladığını ifade eder. Bk.: Ayvazoğlu, 2017: 61.

[51] Cismin bütünlüğü içindeki her uzuv ve unsurun kendi varlık alanında kemâl seviyede güzellik sergilemesi, cemâlin hem makro hem mikro düzeyde kendini gösterebilmesi demektir. Bu yüzden divan edebiyatının ideal sevgili tipi, cemâlin matuf olduğu kişinin kaş, göz, ağız, boy gibi tüm unsurları ile mükemmel düşünülmesini gerektirir. Mükemmel cemâle sahip olan cisim, Tanrı'nın mükemmel bir aynası olduğu hissi ve hazzını uyandırır. Bunun nedeni *güzelliğin iki isminden birinin 'cemâl', diğerinin 'kemâl' olmasındandır. Cemâle kavuşmak ancak aşk ile mümkün olur*. Bk.: Sühreverdi, 2016: 34.

[52] Âlemin ve Âdem'in yaratılışı, Allah'ın bilinmeyi sevmesinden kaynaklanır. Bu sevgi, âlemdeki her hareketin nedeni, başlangıç noktasıdır. Zira üst âlemde meydana gelen her hareketin alt âlemde karşılığı mevcuttur. Bk.: İbn Arabi, 2019d: 465-469; İbn Arabi, 2005: 34, 111; Sunar, 2003: 219-222.

[53] "İman edenler ve salih ameller işleyenler için Rahman, kararlı bir sevgi yaratacaktır." (Meryem 19/96), "O çok bağışlayan ve çok sevendir" (Buruc 85/14).

vasıflarını mündemiçtir. Ayrıca, "çok seven, çok sevilen" (Topaloğlu, 2012: 98-99) manasını taşıyıp hem fâil hem münfail kılma hususiyeti dolayısıyla bu ismin tasarrufu altında bulunan kişiyi diğerlerinden daha fazla seven ve sevilen kılar. Bu yüzden, Vedûd isminin tasarrufu altında bulunan kişi, güzel gördüğü cisme hızlıca ve derinden âşık olup sevgisini letafetleştirmede[54] istidadlı olur. Ayrıca, aynalık vasfı taşıdığından gerek sevdiği gerekse diğer kişiler tarafından sevilmeye yatkın olur. Vedûd ismi, sevgiyi devam kılma arzusu nedeniyle kişiyi, sevdiğine karşı itaatkâr kılar. Bu ismin tasarrufundan çıkmak, kişinin, sevgisini hemcinslerine değil, Hakk'a yönlendirmesi ile gerçekleşir.

1.5. Aşkın Hâlleri

Sufiler, aşkın hâllerini *semâ*, *aşk*, *vecd*, *cezbe* ve *şevk* olarak görürler (Ahmed Gazali, 2019: 6). Semâ, işitme yoluyla kabz veya bast hâli ile ortaya çıkan feryat, nara, bayılma gibi hâlleri karşılar. Aşk, sevginin kalpte kök salması ve âşığın maşuğuna tâbiiyetini ifade eder. Vecd; aşk ve iştiyak sarhoşluğu ile âşığın herhangi bir etki olmaksızın kendinden geçme hâlidir. Vecdin ortaya çıkış yeri *kalp* olup kalpten bedenin diğer âzâlarına sirayet ederek âşığın titreme, inleme, bayılma, nara atma, feryat etme gibi birtakım hâller göstermesine neden olur (Ceyhan, 2012: 583-584). Cezbe, âşığın sevgiliye çekimini, şevk ise, kalbin daima sevgiliye meyl etmesini ifade eder. Başka bir deyişle, kalbin sevgiliye vasıl olmak için çalkalanmasıdır (Çağrıcı, 2010: 480)[55].

Marifetullaha erme seferinde marifetünnefs seviyesindeki kişi, Vedûd isminin tasarrufu altında ise, kendisini maşuğunun aşkı içinde ve onun vasıtasıyla tanır. Bu süreçte, yaşadığı ayrılık dolayısıyla da bazı hâller tecrübe eder. *Şevk*, *gârâm*, *hıyâm*, *zefrât*, *sevda* bu hâllerdendir. Şevk, yukarıda görüldüğü üzere şiddetli arzu; *gârâm*, sevgilide helak olmayı isteme (İbn Arabi, 2005: 89-90); *hıyâm*, çılgınlık (İbn Arabi, 2005:.89-90); *zefrât*, derin derin iç çekişler (İbn Arabi, 2005: 89-90) anlamlarına gelmektedir.

Âşığın, maşuğun suretini aradan çıkarıp aşkın kendisine bağlı ve aşk ile meşgul olması, maşukta fani olmak ile aynı değildir. İbn Arabi bunu, sevgilinin *ma'dûm* olması kaidesi ile açıklar. Aşkta ileri giden kişi, maşuğun suretinin hayalinden daha fazla zevk alır ve onun cismine duyduğu şevkten kurtulur. Mecnun'un, yanına gelen Leyla'yı

[54] Sevginin letafetleşmesi konusu için bk.: İbn Arabi, 2005: 86.
[55] Söz konusu hâller, "Tasavvufî Motifler" başlığı altındaki ilgili motif maddelerinde kapsamlı şekilde açıklanmıştır.

tanıyamaması, bu nevidendir (İbn Arabi, 2005: 82). Aşkta, maşuğu aradan çıkarıp aşka tutulmak, "Platonik / Eflatunî sevgi" diye de adlandırılır.

1.6. Mecazdan Hakikate Geçiş

Vedûd isminin tasarrufu altında olan âşık, Zât-ı Mutlak'a doğru olan seferini, bu isimden yola çıkarak gerçekleştirir. Suretten Öz'e, mecazdan hakikate olan yolculuk, Vedûd isminin tahallukunun gerçekleşmesi ve diğer isimlerin meclası olunması neticesinde, kişinin Mutlak Cemâl'i yansıtan saf bir aynaya dönüşmesi ile son bulur. Bu nokta, marifetullah veya fenafillahtır.

Âşığın mecazdan hakikate ulaşması, aşkın aslî unsuru olan "nâr" ile izah edilebilir. "Nûr" ile aynı kökten gelen "nâr", "nûr"dan farklı olarak ışığı ve aydınlığı değil, yakıp kül etmeyi ifade eder. Ateşin bir varlığa yönelerek onu yakması ise, onu arındırması ve içindeki nûrun ortaya çıkması demektir. Kalbin bütün âlemi içine alma ve esmanın mahalli olma konusundaki kabiliyeti, onun Allah'tan başka bir varlığı ebedi olarak kabul etmesini önler. Bunun için kalp çekirdeğinin ateş ile yanması ve Allah'tan başka her şeyi yok ederek o çekirdekten nûrun açığa çıkmasının sağlanması gerekmektedir (Said-i Nursî, 1995: 117).

Nârın nûra inkılabı, nârın son haddine gelmesi ile mümkün olur. Aşk ateşinin yakıcı etkisi, aşkın derecesinde, bu da, sevginin her bir mahallinde ortaya çıkar.

Sevginin mahalleri *nefsî*, *kalbî* ve *ruhî* olmak üzere üç türlüdür. Muhatabın nefs ile sevilmesi, onun dünyevi / bedeni düzeyde sevilmesi manasına gelir. Nefsani sevgi, muhatabın cismani arzuların kaynağı olarak görülmesi demektir. Ateşin bedenî noktadaki tezahürü, nefsi, bu arzunun etkisi ile ele geçirir ve cismanî vuslatın gerçekleşmesi için nefs, sevginin sahibine baskı yapar. Nefs mücahedesine dönüşen durumda, cismanî vuslatın gerçekleşmemesi, ateşin, nefs mahallinde nihai noktaya gelmesine neden olur. Diğer deyişle tevhid arzusu, nefsten kalbe yükselir.

Sevginin, nefs mahallinden kalp mahalline geçmesi, dünyevi olmaktan çıkıp kalbe ulaşmasıdır. Esasında bu, sevginin kalpte zahir olması, aşka dönüşmesidir, demek, daha doğrudur. Sevginin kalpte belirmesi ile oluşan aşk ateşi, vuslatın nefsani mertebenin üzerinde arzulanmasına neden olur. Bu noktada, nefs için, cismani vuslat yeterli olmaz. Âşık, maşuk ile batıni bir vuslat arzular.

Aşk ateşinin kalbi tamamen ele geçirmesi, kalbin yanması, adeta kül olması sonucunu doğurur. Bir şeyin nihayeti, başka bir şeyin başlangıcıdır. Kalbi yakan aşk, bu defa, bir üst seviye olan ruha intikal eder ve ruhani sevginin doğuşu gerçekleşir. Esasen ruhani sevgi, yalnızca Allah'a ait olması gereken sevgidir. Diğer deyişle, ruh ile sevilmeye layık olan, ancak ve ancak Allah'tır. Fakat, Vedûd isminin tasarrufu altında olan âşık, sonsuz bir aşk emeline, yalnızca beşerden ilahi olana geçerek ulaşabilir. Bu nedenle, beşeri aşkta ruhani boyuta ulaşan âşık, maşuğu, ilahı olarak görmeye başlar. Ona kul olmak ister, ona secde eder, onun hilafına bir tavırda olmaktan beri olur. Bu nokta, fenafilmahbub noktasıdır ki âşık, bu seviyede maşuğun sıfatları içinde tamamen yok olmuştur. Ateşin fenaya neden olması ile âşık, tevhide vasıl olmuş olur.

Âşığın maşuk ile tevhid hâlinde olduğu boyutta, âşık, tamamen divaneleşir ve aklın aşk ateşinden nasibini alarak yanması da bu seviyede gerçekleşir. Cüz'î aklın nihayeti, küllî aklın algılanmasına kapı aralar. Çünkü aşkın var olduğu yerde aklın varlığı, aşkın tam olarak tahakkümüne mani olur. *Eğer âşığın sevgisinde, başka bir sevgiliyi düşünmeye fırsat veren bir **akıl** yürütme varsa, o aşk gerçek bir aşk olmayıp nefiste arız olan geçici bir durumdur* (İbn Arabi, 2005: 33). Böyle bir durumda aşk, kişideki kemâl noktasını bulana kadar sürekli nesne değiştirir. Bu hem âşıktan hem de maşuktan kaynaklanabilen durumlara dayanır. Âşıktan kaynaklanması, kişinin istidadının yetersizliği, kesafete[56] yatkınlığı, maşuktan kaynaklanması ise, âşığın aynasına paralel olmaması ile açıklanabilir[57].

Fenafilmahbub seviyesindeki âşık, "vakt"in gelmesi ile, ruhani sevginin gerçek sahibini "hatırla"r. Nitekim, tüm bu yolculuk, hakiki sahibi ve sevilmeye layık olanı hatırlamak içindir. Çünkü sevginin sıfatlarından biri de kıskançlıktır. Kıskançlık, ilahi olup Allah'ın *gayur*[58] ismine dayanır. "Allah, kendisinden başkasının sevilmesini kabul etmez. Bunun nedeni, sevginin sebebinin cemâl olması, cemâlin ise ona ait olmasıdır. Allah, kendi sevgisini Zeynep'in, Hind'in, Leyla'nın sevgisi veya para ve makam gibi, dünyevi diğer sevgilerle gizlemiştir" (İbn Arabi, 2005: 34). Allah'ın, Leyla'nın sureti ile perdelediği sevgi,

---

[56] Kesafet, sevgilinin maddi varlığına meyletmektir. Bunun aksi olan *letafet*, sevgilinin hayâl âlemine yükseltilerek maddeden soyutlanmasıdır. Mecnun'un Leyla'yı reddetmesi, sevgisinin latifliğindendir. Bk.: İbn Arabi, 2005: 52.

[57] Ayna, ancak kendisine paralel olan cismi tam anlamıyla yansıtabilir. Bunun dışındakiler aynadaki görüntünün eksik yansımasına neden olur ki bu da kişinin maşukta fani olmasını imkânsızlaştırır. Aynaya paralel olmak, bazan bir sanı olarak da var olabilir. Âşık, ayrılık hâlinde iken maşuğu ile tam bir ayna-suret illişkisi kurar. Ancak vuslata erdiğinde aşkın sönme ihtimali vardır. Bunun nedeni, maşuğun sıfatlarının âşığın hayal ettiğinin altında veya zıddında olmasıdır. Bu nedenle, hakikate dönen aşk hikâyelerinde ayrılık, aynadaki görüntünün kaybolmaması için şart bir motif olarak korunur.

[58] *Gayûr,* "en kıskanç" demektir. *Gayret*: Maşuğun kıskançlığıdır. Maşuk, âşığın kendisinden başkasını sevmesini istemez. Bk.: Fahreddin-*i* Irâkî, 2012: 103.

Mecnun'da ilk olarak nefsani boyutta aşikâr olur. Mecnun'un Leyla'ya, Züleyha'nın Yusuf'a olan meyli, ilk etapta bu seviyededir. Ancak, her iki âşıkta da gerçekleşmeyen cismani vuslat, âşıkların sevgisinin yükselip ruhani boyuta ulaşmasına neden olmuştur.

Âşığın hakiki sevgiliyi hatırlaması ile, beşeri konumdaki sevgilinin hükmü ortadan kalkar ve âşık, mecazi sevgiliye verdiği sevgiyi, ilahî noktada da zahir etme mücadelesine girer. Çünkü beşer için geçerli olan fenanın, Allah için de gerçekleşmesi arzusu, ruhu ve aşkın hakiki mahalli olan kalbi ele geçirmiştir. Kul, bundan sonra, Allah'tan başka bir sevgiliyi, bu derece sevmeye layık bulamaz.

Allah'ın suretlere gizlediği sevginin, fena mertebesine eremeyen âşıklarda hakiki mertebeye ulaşması mümkün değildir. Kişinin istidadı ile doğru orantılı olan bu seviye, ancak Mecnun ve Züleyha gibi, aşkı, onu Yaratan'a yöneltenlerde ortaya çıkabilir.

Hakiki sevgi/li/ye ulaşmak, mecazdan hakikate ulaşmak olsa bile, hakikate mecaz kadar vakıf olmak manasına gelmez. Hakikatte fena bulmak; fenafillah olmak, çok daha çetin bir mücahedenin sonucu olarak gerçekleşir. Bu seviye, kalpte ***süveyda***ya erme noktasıdır. Sevda kelimesinden türemiş olan süveyda, kalbin en gizli siyah noktası olup metafizik üçlemenin insandaki unsurlarından olan kalbin en derin noktasıdır. Süveydaya erme, Allah'a dönme yolculuğunun tamamlanmasıdır. Sonuçta kul, Allah hakkındaki ilme vasıl olur ve *siva*dan tamamen yüz çevirir.

Mesnevîlerde, mecazdan hakikate geçiş; mecazi, Eflatuni ve ilahi aşk olmak üzere üç evrede ele alınır. En uzun süreç, mecazi aşka tekabül eden süreçtir. Eflatuni aşk evresi, ilk evre kadar uzun olmayıp hakiki ile mecazi aşk boyutu arasındaki geçiş evresidir. Hakiki aşka vasl, tüm bu sürecin nihayetinde gerçekleşen boyut olarak sonuç mahiyetinde, bu yüzden de nispeten kısadır.

Beşeri aşkın uzun bir sürece tekabül etmesi, şairlerin, mesnevîlerde, Mecnun'un Leyla'ya olan aşkını derin bir lirizm ile işlemelerine yol açmıştır. Âşık'ın bu süreçteki divaneliği, onun nihai amaç olan ilahi aşka istidadı hakkında bilgi verecektir. Şairler, bu nedenle şairlik kudretlerini bu süreci ifadede daha çok sergilemişlerdir. Araştırmacıların dikkatini çeken mecazi aşkın geniş bir bölüme yayılan evresi, tasavvufî nitelikli mesnevîlerin hangi aşkı esas aldığı hususunda birtakım soru işaretlerine neden olmuştur. Bu yüzden, bazı araştırmacılar, eserlerde beşeri aşkın işlendiği hususunda ısrarcı olmuşlardır. Oysa, bütün süreç, ilahi aşkın dile getirileceği sonuç içindir.

Mesnevîlerde, Eflatuni aşk ile hakiki aşkın motiflerinin zaman zaman birbiri yerine kullanıldığı da görülür. Örnek olarak; Mecnun'un Leyla'yı tanımaması, bazen Eflatuni bazen hakiki aşkın bir tezahürü olabilmektedir. Bunun nedeni, iki aşk evresi arasındaki sürecin kısalığı ve neticede, ikisinin de beşere yönelik olmamasıdır.

Sonuç olarak; mesnevîlerde, mecazi, Eflatuni ve hakiki olmak üzere üç aşk boyutu mevcuttur; ancak, mecazi ve Eflatuni aşk evreleri, hakiki aşkın basamakları olarak yer alır. Bu nedenle, Leyla ve Mecnun hikâyelerinin hakiki aşkı konu aldığı konusu tereddüte mahal bırakmayacak derecede açıktır.

1.7. Tasavvufî Motiflerin Belirlenmesi

Her tahkiyevi eser bünyesindeki motifler, eserin meydana getiriliş amacı ve verilmek istenen mesajını doğrudan veya dolaylı olarak oluşturmak için vardır. Bu motiflerin bazısı, konuyla aynı zemine sahip olmasından dolayı "esas motifler" olarak metnin temelini oluştururken bazısı da tâlî şekilde, temel motiflere katkı sağlayan yan motifler olarak bulunmaktadır.

Bu mantık düzleminden hareketle tasavvufî olarak tavsif edilen veya tasavvufî mahiyet taşıyan[59] bir anlatı için de tasavvufî motiflerin varlığından söz etmemenin imkânı yoktur[60]. Tasavvufî bir metindeki motiflerin varlığı, anlatının temel düzlemde mistik bir mesajı ve yolu amaç edindiğini ifade eder. Bunun yanında, tasavvufî motiflerin bir anlatıda temel olmayıp tâlî unsurlar olarak var olması da ihtimal dâhilindedir. Bir anlatıda tasavvufî motifler tâlî motifler olarak bulunuyor ise, bu durum, bahsi geçen metnin tasavvufî olmayıp

[59] Tasavvufî anlatı, "Leyla ve Mecnun", "Yusuf u Züleyha" mesnevilerinde olduğu gibi, "mecazî aşktan hakikî aşka geçiş" çerçevesinde düşünülebileceği gibi, farklı temalar çerçevesinde de düşünülebilir.

[60] Tespitlere göre, mesneviler üzerinde yapılan motif çalışmalarında, tasavvufî motiflere ilk dikkat çeken araştırmacı, *Yusuf u Zeliha Mesnevisinde Tipler ve Motifler* başlıklı doktora tezi ile Zehra Öztürk'tür. Araştırmacı çalışmasında, Mesnevi'nin tasavvufî olması dolayısıyla tasavvufî motiflere değinme ihtiyacı hissetmiş ve tasavvufî motifleri dinî motiflerin son alt başlığı olarak ele almıştır. Çalışmada belirlenen tasavvufî motifler şu şekildedir: Aşk, Sabır, İddiadan Vazgeçme, Belalara Şükretme, Fakr, Nefs, Enaniyyet, Nazar, Mahv-Ender-Mahv, Aşkla Ar Bir Arada Bulunmaz, Halvet Der-Encümen, Sevgilinin İçinde Yok Olma, Muhibb İken Mahbub Olma. Ayrıca Araştırmacı, tasavvufla ilgili bazı kelime ve kavramlara, ayet ve hadislere de çalışmasında yer vermiştir. Tespit edilen bu motifler, hikâyedeki kahramanların tekâmül süreçlerinde geldikleri noktaları ifade etmesi dolayısıyla değerlendirilmiştir. Bunlardan aşk, beşerden ilah'a yükselmesi nedeniyle Zeliha'nın tecrübe ettiği bir motiftir. Mahv-ender-mahv, aşkla ar bir arada bulunmaz, halvet der-encümen, sevgilinin içinde yok olma ve muhibb iken mahbub olma motifleri de Zeliha'nın seferinde ortaya çıkmış motifler olarak saptanmıştır. Sabır ve nazar, Yakup Peygamber ve diğer büyük zatların; fakr Baziğa'nın; belalara şükretme ve enaniyyet Yusuf Peygamber'in; nefs ise Yusuf'un kardeşlerinin seferlerinde önem taşıyan motiflerdir. Çalışmada tasavvufî motifleri içeren dinî motifler ise; Allah'ın isim ve sıfatları, iman-küfr, hidayete erme, kader, hatif, gaybdan gelen ses, melek, şeytan, dua-beddua, ibadet ve İbrahim'in şeriati şeklindedir. Bk.: Öztürk, 1993: 131-134.

amacının mistik güzergâhı işaret etmek olmadığı anlamına gelmektedir. Bu metinde tasavvufî motifler, sadece tasavvuftan destek alan ve temel motiflere bu yolla hizmet eden tâlî motifler düzeyinde varlık göstermektedir.

Tasavvufî motiflere işaret etme, bir anlatıda öncelikle tasavvufun temel mesaj veya yan unsur olarak var olup olmadığının tespitini gerektirir. Bu durum ise, anlatının hangi ölçüye göre tasavvufî olduğu veya tasavvufî motiflerin temel ve yan olması bakımından hangi ölçülere göre saptandığı sorularını gündeme getirmektedir. Burada birincil ölçüt olarak değerlendirilebilecek unsurlar, tasavvufî kavramlardır. Tasavvufî kavramların söz konusu olduğu her eser, anlatının tasavvufî olduğu anlamına mı gelmektedir veya tasavvufî bir eserin, tasavvufî kavramları içermemesi, o eserin tasavvufî olmadığını mı ifade etmektedir?

Bir diğer soru ise, tasavvufî motiflerin dinî motiflerden sayılması üzerinedir. Tasavvufî motifler, dinî motifler bünyesinde, onun bir alt başlığı olarak mı kabul edilmelidir? Bu iki motif sınıfı, birbiri ile irtibatlı olarak mı metinlerde yer alır, yoksa varlıkları birbirlerinden bağımsız mıdır? Tasavvufî ve dinî motifler, ayrı motif grupları olarak değerlendirilecekse onları birbirinden tam olarak ayıracak ölçütler nelerdir?

Tüm bu sorular, tahkiyevi bir metin motif bağlamında tahlil edilirken cevaplanması gereken sorular olarak ortaya çıkar. Bu nedenle, kökeni ve tarihselliği içinde, hikâyenin motiflerine etki eden tasavvufî kavramlar belirlenerek tasavvufun ve tasavvufî bir anlatının çerçevesi çizilmelidir.

Yukarıda belirlenen tasavvufun dikey tarihi ve seyr-i sülukun insanda, insanın seyr-i süluktaki seferi, tasavvufî bir anlatıyı belirlemenin temel ölçütlerini oluşturmaktadır. Buna göre, mitik bir eserden bahsederken mitik kahramandan, epostan bahsederken epik kahramandan bahsettiğimiz gibi, tasavvufî bir anlatıdan bahsederken de tasavvufî bir kahramandan bahsetme zorunluluğu vardır. Tasavvufî bir anlatının tespiti, başkahramanın bu seferin içinde olmasını gerektirir.

"Tarikat"ten başlayarak dinîn batıni cephesini ifade eden "marifet" ve "hakikat" kapıları, şer'î yoldan farklı olması nedeniyle "tasavvuf"un dile getirilmesini kaçınılmaz kılar. Tasavvuf, bireyin Allah'a yönelişinin derinleşmesindeki *içkin* (include) boyutu ifade eder. Dolayısıyla tasavvufî motifler, bireyin batınî seyr ü seferine imkân veren aşamaları mündemiç unsurlar olarak ortaya çıkar. Tasavvufî motifler, dinî motiflere zahiren bağımlı olup esasında "manevi kahraman"ın tekâmül sürecini işaret eden motifleri içermektedir. Bu

nedenle, bir anlatının tasavvufî olduğundan bahsedebilmek için, batınî sefere dâhil olmuş manevî (tasavvufî) bir kahramanın varlığından söz etmek gerekir. Bu kahraman "sâlik"tir[61].

"Sâlik kahraman", "mitik kahraman" ile dış dünyanın maddî ihtiyaçlarına hizmet eden "epik[62] kahraman"a nazaran, iç dünyanın (manevi) ihtiyacını gidermek ve var oluşun gereğini yerine getirmek gayesiyle kuşatılmış batınî kahramanı simgeler. Batınî kahraman, uruc seferini gerçekleştirmek üzere tikel sürece dâhil olmuş kahramandır. Nüzulün ardından, Âdem'den beri her insanın Allah ile ayrı ayrı, istidadı ölçüsünde; taalluk, tahakkuk ve tahalluk süreçleriyle kendisine tevcih edilen isimler bazında tecrübe ettiği süreç, uruc seferini ihtiva eder. Kahramanın bu tikel süreci tamamlaması, istidadı ve bu istidada bağlı olan gayreti ile bütünleşir.

Sâlik kahraman, "vehbî" olarak gerekli nitelikleri haiz kişinin, ilahî bir emir ve "murad" gereği batınî sefere ilticasına karşılık gelir. Bu kimseler, manevi boyuttaki tikel seferleri ile toplumun dikkatini çekme ve toplumu ortaya çıkardıkları seyre dâhil etme potansiyelini taşıma hususiyetleri dolayısıyla "kahraman" niteliğini hak ederler. Bu nedenle, epik kahraman ve sâlik kahraman, biri dış, biri iç âlemin yüceltilmiş kişiliklerini ifade etmek üzere tercih edilen kavramlar olma özelliği taşırlar.

Sâlik kahramanın seçilmiş olması, tasavvufta "murad" ve "mürid" kavramları ile karşılık bulur. "Murad" Hak tarafından "arzu edilen" kişiler için söz konusu edilen bir kavramken "mürid", kendi arzusu ve gayreti ile Hakk arayışına girmiş kimseler için dile getirilir. Kelabazi'nin ifadesiyle, "keşf mertebesine ulaşmadan evvel mücahede ve riyazatla meşgul olan kimseye 'mürid'; mücahede ve riyazatla meşgul olmadan evvel keşf derecesine ulaşan kimseye ise 'murad' adı verilir" (Kelabazi, 2013: 204). Murad edilen kişi, adım attığı ve irade ettiğini zannettiği her işte, ilahî bir güçle Hakk'a yönlendirildiğinin farkında olmaz. "O, Hakk'ın cezbe kuvvetiyle kendisine çektiği ve içindeki hâlleri müşahede ettirdiği kimsedir" (Kelabazi, 2013: 204) [63]. Hatta batınî olarak belli bir seviyeye mazhar olmadıkça

[61] "Sâlik" kavramı, şairlerin eserlerinde geçer: Sâlik-i râh-ı Hakk idi kâmil, Kütük, 1995: b. 1175). Dursun Ali Tökel, makalesinde Mecnun'u sâlik olarak niteler: Tökel, 1998: 19.

[62] Mitoslar, eposlar ve halk hikâyeleri sürecine bakıldığında, mitik, epik ve âşık olmak üzere üç tip kahramanın söz konusu olduğu görülür. Burada, âşık kahramanın tercih edilmeme sebebi, âşık kahraman söyleminin, daha çok mecazi aşk için geçerli olmasındandır. Bu noktada, âşık kahramanı; 1.mecaz 2. hakikat âşığı olarak iki şekilde tasnif etmek elbette mümkündür. Ancak bu tercih de tasavvufî bir anlatıdan bahsedildiği konusunu muğlak bırakacaktır. Kâmil, batıni veya salik kahraman söylemi ile tasavvufî bir anlatıda tikel süreci konu edinîlmiş kahraman kastedilmektedir. Mitik, epik, âşık ve salik kahraman; varoluşsal, toplumsal, bireysel ve mistik düzeyde varlığı temsil eder.

[63] İbrahim Edhem'in geyik avı esnasında, "Sen bunun için mi yaratıldın?" nidası duyması, murad edilen kimseye tevcih edilen bu cezbe kuvvetinin göstergesidir. İbrahim Edhem, geyik peşinde koştuğu bir av esnasında, geyik kendisine "Ya'nî bunun-çün mi halk oldun şâh / Emir olundun mu buna ey şâh / Pes benim-

murad edildiğinin şuurunda dahi değildir. Dünyevî her amaç ve gayreti sonunda kendisine sunulan veya mahrum bırakıldığı arzularında sabır ve şükürle Hakk'a doğru yükselme seyri izler.

Ezoterik[64] bir tecrübe olan seyr-i sülukta sâlike kılavuzluk etmesi için bir şeyh / mürşid-i kâmil muhakkak bulunur. Bu manevi şahıslar, edebî metinlerde sâliki her adımda yönlendiren kişiler olarak yer almasa da sâlikin yolun sonunda marifetullaha ulaşmış olmasından yola çıkarak onun manevi âlemden bir mürşid tarafından yönetiliyor olduğu sonucuna ulaşılır. Bu yol ise, "Üveysi"lerin yoludur[65].

Tasavvufta, seyr-i süluka iltica etmiş sâliklerin mürşidlerinin ezelden belli olduğu, kişinin er ya da geç kendisi için belirlenen mürşid-i kâmile ulaşacağı inancı yaygındır. Üveysilik de sanılanın aksine, sâlikin, bir velinin yardımı olmadan, kendi gayreti ile makamlara ulaşması değil, ezelde kendisine tayin edilen bir mürşid-i kâmilin, cismen bu dünyada olmasa da ruhani yollarla müridi irşada vazifeli olmasıdır. Dolayısıyla tasavvufî bir anlatıda[66] başkahramanın irşadına somut olarak yardımcı olan bir mürşide rastlanmaması durumunda, sâlikin, Üveysi olduğu çıkarımı yapılabilir; ancak eserde yer almayan bir motifin var kabul edilmesi, yazara ve esere bir nevi müdahaledir. Bu nedenle, eserde yazara ait bir hatadan söz edilmesi kaçınılmaz olacaktır.

Her kahramanı hikâye eden metin için geçerli olduğu gibi, sâlik kahramanın var olduğu bir anlatı da onun başlangıç, süreç ve sonucunu konu alıyor demektir. Varılmak istenen amaç, özel niteliklere sahip kahramanın bu niteliklerini ortaya çıkarma gücünü ortaya koyarak anlatıyı duyan veya okuyan kimselerin kendi potansiyellerinin farkındalığını

çün mi yaratdı Hak seni / Sana neyledim ki kovarsın beni" diye seslenir. İbrahim Edhem, bu uyarının ardından yerini yurdunu, tahtını bırakıp mücahede ile uğraşır: Bk.: Güder, 2011: 27.

[64] "Ezoterizm", "bâtınîlik" ve "içrek" manâlarına gelmektedir. Binlerce yıl öncesine dayanan ezoterik öğreti, "herkese açıklanmayan, öğretilmeyen, gizli bir yerde ve gizli bir şekilde" gerçekleştirilen öğretim şeklidir. Ezoterik öğretide, yolun tamamına "inisiyatik öğrenim" denir. İnisiyatik öğrenim, gizli bilgilerin sır olarak kalması ilkesini ifade eder. Bu nedenle ezoterik öğretinin üç temel kuralından biri, sır ve sükûnet içinde kalmak ve öğrenilen bilgileri kimse ile paylaşmamaktır. Öğretinin ikinci temel kuralı, sembolik öğretim metodunun uygulanmasıdır. Sembolik öğretim metodu ile tüm süreci aşmaya kabiliyetli olmayanların sırların tamamını öğrenmesinin önüne geçilmiş olur. Üçüncü temel kural ise, öğretmenin, öğrenciye enerji aktarımında bulunmasıdır. Öğrenci, bu manyetik enerjiler sayesinde sürece uyum sağlar. Ezoterizm, çeşitli uygarlık ve dinlerde görülür. Mısır, Yunan, Hint ezoterizmi kadim ezoterik öğretilerdir. İslam ezoterizmi ise, "tasavvuf" olarak kabul edilir. Sûfilerin, evrâd ve ezkâr ile meşgul oldukları tarikatler, bâtınî öğretilerin merkezidir Candan, 2020: 33-264).

[65] Kökü Veysel Karani'ye dayanan Üveysilik yolu, sahabelerin bizzat Hz. Peygamber vasıtasıyla irşad olmasına karşın, Hz. Peygamber'i göremeyen Veysel Karani'nin rüya ve manevi yollarla Hz. Peygamber tarafından irşadı manasına gelir. Üveysilikten bahseden ilk kaynak Feridüddin-i Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliya*'sı, ilk Üveysi ise, İbrahim b. Edhem'dir. Bk.: Tosun, 2012: 400-401.

[66] Tasavvufî anlatı ile kasıt, artık, anlatının başkahramanının sâlik olması, tasavvufî motiflerin metnin temel motifleri olmasıdır. Tasavvufî motifleri tâli olarak barındıran eserler, tasavvufî anlatı olarak tavsif edilmemektedir.

oluşturmaktır. Sâlik kahraman, anlatı boyunca bu mücadeleyi vermiş ve başarıya ulaşmış kişi olma niteliği dolayısıyla tasavvufî metinlerin oluşumuna sebebiyet vermiştir.

Tasavvufî motifler eserlerde tecrübe olarak var olur. Örnek olarak; şair veya yazar, "cezbe"nin adını dahi anmayabilir; ancak kahramanın tecrübe ettiği hâl bir cezbedir veya "fark", "cem" gibi tasavvufî ıstılah ve makamlardan bahsedilmeyebilir; ancak kahramanın geldiği seviye bu mevkilerin göstergesidir. Bundan başka, yazarın yansıttığı her motif, eserde aslına uygun şekilde ele alınmasa da var kabul edilmelidir. Sâlikin kemâl seviyesine ulaşması disiplinsiz şekilde gerçekleşse dahi, eserde kâmil bir kahramanı dikkate alarak tasavvufî anlatıdan bahsetme zorunluluğu doğar.

Tasavvufun içkin boyuta karşılık gelmesi, anlatıya dâhil olan her kişi, olay ve nesnenin tasavvufî mahiyet kazanması demektir. Bu bakımdan, tasavvufî motiflerin temel motifler olduğu bir anlatıda, Thompson'ın, Mitolojik Motifler, Hayvanlar, Yasak, Sihir, Olağanüstülükler, Geleceğin Tayini, Toplum gibi motif grupları, ayrı ayrı tasavvufî motifler grubunun alt elemanları olma özelliği gösterebilirler. Örnek olarak; *aşk*, "Evlilik" motif grubunun bir ögesi iken "İlahi aşk", tasavvufî motifler sınıfına ait bir motif olmaktadır veya *karga*, "Hayvan Motifleri" grubuna ait olan mitik bir kuş olarak bilinmesine rağmen, tasavvufî mesnevîde, batınî boyutun bir temsili (ârif / sufi / şeyh / mürşid-i kâmil) olarak bulunuyorsa tasavvufî bir motif olarak değerlendirilmek durumundadır. Herhangi bir eser için "olağanüstülükler" grubuna dâhil olan bir motif, tassavvufi bir anlatı söz konusu ise, "keramet motifleri" sınıfında yer alır. Bu yüzden, her motif, eserde varlık gösterdiği temel, yan ve diğer motif grubuna göre tahlil edilmek durumundadır.

Tasavvufî motifleri oluştururken dikkat edilmesi gereken noktalardan biri tasnifte tasavvufî literatürü baz almanın gerekliliğidir. Şairlerin, üzerinde durduğu ıstılahların bağlamlarda somut şekilde ortaya çıkışı, eserin motiflerinin belirlenme yöntemine ışık tutar. Bu bakımdan, Kâmil Kahraman'ın aştığı basamaklar ve bunların iç unsurları, tasavvufa vukufiyeti zorunlu kılmaktadır. Ancak, sadece ıstılahların dikkate alındığı bir tasnif çeşidi de kahramanın gelişim evrelerini gözden kaçırmak anlamına gelecektir. Bu nedenle, bu iki hususun bir arada değerlendirilmesi ve kahramanın gelişim evrelerinin tasavvufî ıstılahlar temelinde ele alınması gerekmektedir. Kahramanın doğumu, âşık olması gibi süreçler, tasavvufî bir mahiyet içermeyip zahiri bir tarihi sürece karşılık gelir. Tasavvuf, dikey tarih olduğuna göre, kahramanın zahiri düzlemde tecrübe ettiği her durum ve olay da onun batıni tarihi olan seferine denk gelmektedir. Seyr-i süluk ve seyr-i sülukta ortaya çıkan bu olayların ise tasavvufî literatürdeki karşılıkları farklı olmaktadır. Örnek olarak; *doğum*, tasavvufa göre

kişinin dünyaya *nüzul*üdür. Güzele duyulan iştiyak, isimden kaynaklanan *şevk* hâlinin zuhurudur.

Tasavvufa göre, fiiller âleminde zuhur eden olguların ayan-ı sabitedeki varlıkları isimler temeline dayanmaktadır. Bu nedenle, tasavvufî motiflerin ortaya çıkışı da görünenin ötesinde, isimlerin varlığına işaret etmektedir. Kahramanın yaşadığı süreç, kuvvetle hissettiği ismin fiile gelişidir. Bu nedenle tasavvufî motifleri belirleme, kahramanın taallukunu yaşayacağı ismin belirlenmesi ve kahramanın söz konusu isimdeki seyrinin takibini gerekli kılmaktadır; çünkü kahramanın önce tahakkümü altında olup sonra mazharı olacağı isim, eserin vücuda geliş nedenini meydana getirmektedir. Kahraman, isminin gereğini aşikâr ettikçe gelişim evresini oluşturma yoluna girer ve yolun sonunda ismin tahallukuna vâsıl olur. İsmin taallukuna gelme süreci de bu sona dâhildir. Bu yüzden, kahramanın yansıttığı ismin belirlenmesi, bu ismin tecellileri ve kahramanın tecellileri taayyünü, motiflerin varlığını ispat noktasında önem taşımaktadır.

Tasavvufî motiflerin başkahramanı olan sâlik kahraman, seyr-i süluku tecrübe eden kahramanın kendisidir; ancak sâlik kahramanın varlığı, seyr-i süluku tamamlamış kâmil bir kahramanın varlığından bahsetmeyi zorunlu kılmaz. Eserler, kahramanları idealize etme hedefi doğrultusunda kaleme alındığı için, salt sâlik bir başkahramanın varlığının görüldüğü anlatılardan bahsetmek de mümkün olmayabilir. Anlatılarda, kâmil bir başkahramanın yanında, onun mertebesine erişememiş sâlik kahramanların bulunması buna göre daha fazla ihtimal dâhilindedir. Sonuç olarak, sâlik kahraman kâmil kahraman demek değildir. Bu nedenle, tasavvufî motiflerin başkahramanının sâlik mi, kâmil olacağı konusu, kahramanın sülukunu tamamlamış olma koşuluna bağlıdır. Eserin sonunda kemâle ermiş bir başkahramanın varlığı, ondan "kâmil kahraman" diye söz etmenin daha uygun olacağına işaret etmektedir.

1.8. Dinî ve Tasavvufî Motifler

Tasavvufî motiflerin belirlenmesinde ortaya çıkan sorun, tasavvufî motiflerin dinî motiflerden sayılması üzerinedir. Dinî motifler, tahkiyevî eserlerde inançların bireysel ve toplumsal zeminde, gelenek bünyesindeki yansımasını ifade eder. Dinîn zahirî cephesi olan "şeriat" kapısı, bireyin Allah'a yönelme sürecindeki *aşkın* (exclude) boyuta karşılık gelir ve "şer'î" denilen kaideler bütünü, eserlerde aşkın boyutun tezahürleri olarak görülür. *Dinî ibadetler*, *dinî kişilikler*, *dinî yapılar* (Thompson, 1955-58) ve diğer şekilde bireysel ve

toplumsal zeminde kendini gösteren dinî motifler, bütünceye yayılmış bir biçimde hikâye akışına, yeri geldikçe dâhil olur[67].

Tasavvufî ve dinî motiflerin, dinîn zahiri ve batını cephelerini ifade etmeleri bakımından birbirinden ayrılması, sağlıklı bir motif incelemesinin yapılabilmesi açısından izlenmesi gereken yöntemdir. Bu ayrım, özellikle tasavvufî olarak tavsif edilen bir anlatı için önem taşımaktadır. Tasavvufî motifler, başkahramanın tekâmülünü söz konusu etme gayesi güttüğünden tasavvufî motiflerin yer aldığı bir anlatıda, hikâyenin asıl konusu Kâmil Kahraman'ın tekâmül sürecidir. Bu noktada, dinî motifler de dâhil olmak üzere, diğer tüm motifler, tasavvufî motiflere yardımcı motifler konumundadır.

Tasavvufî motifleri dinî motiflerden ayıran unsurlar birçok noktada netlik taşır. Bunların bazısı zahiri unsurlara batıni düzeyde karşılık gelen ögeler iken bazısı da yalnızca tasavvufî yolun kendine mahsus literatüründen kaynaklanır. Örnek olarak; imam, müezzin, şeyhülislam gibi şahsiyetler, toplumsal düzlemde kabul görmüş ve dinîn zahiri cephesini temsil eden kişilikler olmaları bakımından "dinî kişilikler" kategorisini temsil ederken şeyh, insan-ı kâmil, mürid, gibi batıni boyutun temsilcileri olarak tasavvufî kişilikleri oluşturmaktadır. Bu ve bunun gibi birçok motif, Thompson'ın dinî motifler indeksinden takip edilebilir. Thompson'ın "Din" motif grubu, "dinî hizmetler, dinî yapı ve nesneler, kutsal insanlar, dinî inançlar, dinî erdemler, dinî kurallar, diğer dinî motifler" (Thompson, 1955-58: V0-V99) başlıklarından oluşur. Bu başlıklar tablolaştırılırsa ortaya aşağıdaki gibi bir sonuç çıkar:

Dinî Hizmetler	Dinî Fedakârlıklar	Günahların İtirafı	Dinî Tören	Dua/Namaz	Cenaze Ayinleri	Dinî Bayramlar ve Oruç
Dinî Yapı ve Nesneler	Dinî Binalar	Simgeler	İbadetle Bağlantılı Diğer Nesneler	Kutsal Emanetler		
Kutsal İnsanlar	Dinî Kurucular	Azizler	Melekler	Bakire Meryem	Diğer Kutsal Kişiler	

[67] Dinî motifler, ilgili başlıkta ele alındığından bu başlık altında tasavvufî motiflerden ayrılması nedeniyle gerektiği ölçüde yer verilecektir.

Dinî İnançlar	Özel Dogmalar	Kâfirler	Bir Dinden Diğerine Dönüş	Mucizenin İnanmayanlara Tezahürü	Dinler Arası Çatışma	Hristiyan ve Yahudi Gelenekleri
Dinî Erdemler	Sadaka	Sadakanın Ödüllendirilmesi	Yardım Edilemez Olanın Ödülü	Diğer Erdemler		
Dinî Kurallar	Rahiplerle İlgili Erdem ve Kötülükler	Rahiplerle İlgili Yeminler				
Diğer Dinî Motifler	Çeşitli Dinî Görüşler	Günahlardan Kurtulma	Hac			

Tablo-5: Dinî Motifler

İndeks'te, Thompson'ın, ibadat ve muamelat ile ilgili her fiil ve durumu, din çatısı altında topladığı görülür. Bunlar, tüm inananların kabul ettiği kişiler, yapılar, kurallar, erdemler, ibadetler gibi unsurlardır. Bireysel ve toplumsal cihetleri bulunur.

Thompson'ın belirlediği motifler, başlıkları aynı kalmakla birlikte tasavvufî motiflere uyarlandığında ise ortaya şöyle bir tablo çıkar:

Tasavvufî Hizmetler / İbadetler	İrşad, tevbe alma, çile, zikir (hafi, cehri), rabıta, hatme, hizmet, sema, vd.
Tasavvufî Yapı ve Nesneler	Çilehane, tekke, zaviye; hırka, vd.
Tasavvufî Kişilikler	Âşık, arif, meczub, insan-ı Kâmil, abdal, veli, mürşid, mürid, sufi, sâlik, şeyh, vd.
Tasavvufî İnançlar	Mürşid ile Hakk'a vasıl olma, manevi ölüm, keramet, mükellefiyet-teklif, vd.
Tasavvufî Erdemler	Vera, fena, belaya şükretme, fakr, havf, takva, ihlas, tevekkül, rıza, mücahede, vd.

Tasavvufî Kurallar	Mürşide tabi olma, dersi aksatmama, çile süreci, vd.
Hal ve Makamlar	Fena-beka, fark-cem, tecrid-tefrid, vecd, galebe, sekr-sahv, şuhud-gaybet, keşf, vd.
Diğer Tasavvufî Motifler	Secde, aşk, vb.

Tablo-6: Tasavvufî Motifler

Görüldüğü üzere, dinî motiflerin başlıklarını tasavvufa uyarlayabilmek mümkündür. Bu motifler, Thompson'ın motif tanımında belirttiği gibi, *kişiler*, *nesneler* ve *olayları* kapsar.

Tablo'da bir kısmı ifade edilebilen tasavvufî motifler, büyük oranda kavramlardan müteşekkildir. Bu kavramlar; kişilikler, erdemler, eylemler ile vücut bulmuştur. Bununla birlikte, tasavvufî motiflerin bir kısmı, eser bağlamında ortaya çıkması açısından belirsizlik de taşır. Örnek olarak; nefs, vera gibi kavramlar, hikâyeye herhangi bir katkısı olmadan, şairin nasihat veya başka bir gerekçe ile andığı kavramlar ise, bu durumda bu kavramların motif sayılması söz konusu olamaz. Kavramların, tıpkı tema gibi, motif sayılabilmesi için, hikâyeye dâhil ve hikâye içinde aktif edilmiş olmaları gerekir. "Aşk", kahramanların yaşadıkları bir olgu olması nedeniyle motif kabul edilir; ancak nefs, heva, vera,… sadece şairin bağlamda zikrettiği hususlar ise, bunları, yan motif olarak bile saymak, hikâyeye etkilerini ispatlamak zorunluluğunu da beraberinde getirir.

Tasavvufî motiflerin netleştirilmesi ile ilgili bir başka husus, motiflerin anlatı kapsamında tasnif edilme durumudur. Diğer eserlerde dinî veya din dışı motifler sınıfında ele alınan bazı motifler, tasavvufî anlatı söz konusu olduğunda, tasavvufî bir motif olarak değerlendirilir. Örnek olarak; *secde*, normalde Allah'a karşı gerçekleştirildiği için dinî(n zahiri boyutuna ait) bir motif iken âşığın mahbubu karşısında eğilmesi, tasavvufî bir motif olarak ortaya çıkar. Çünkü burada âşık, seyr ü seferin içinde fena-fi'l-mahbub makamındaki kahramandır ve secde, onun bu makamın gereğini yerine getirme sembolüdür.

Tasavvufî ıstılahların motif olup olmadığı konusu, tasavvufî motiflerin ölçütleri ortaya konulurken karşılaşılan sorunlardan biridir. Esasında bu konu, sadece tasavvufî değil, herhangi bir motif grubunun ıstılahları için de söz konusu edilebilecek bir konudur. Motifler, Thompson'ın tasnifi ile **kahraman**, **olay** ve **nesne** unsurları etrafında oluşur. Bu canlı

unsurlar / motifler, anlatılarda somut olarak yer alır. Kültür kahramanı, anlatıda somut olarak bulunur. Uçan süpürge, somut bir obje olarak eserde belirlenir. Olaylar; zaman ve mekân unsurlarına bağlı somut örgüleri oluşturur. Soyut unsurların motif olabilmesi ise, onların somut düzlemde ortaya çıkmasına bağlıdır. Örnek olarak; "aşk" motifleri, iki âşığın etkileşimi ile veya "imtihan" motifleri, kahramanın koşullu bir sürece dâhil olması ile ortaya çıkar. O hâlde soyut unsurların motifliği, kahraman ve olay ögelerinin bir araya gelmesi ile tespit edilebilir demektir. Tasavvufî ıstılahların motif olması da ancak bu analojiden yola çıkılarak kabul edilebilir.

Tasavvufun önemli belirleyicileri olan hâller ve makamlar, tasavvufî anlatıların olmazsa olmazları, aynı zamanda ıstılahların da temelidir. Hâl ve makamların soyutluğu, eserlerde somut olaylardan anlaşılır. Örnek olarak; kahramanın sabır sürecinden geçmesi, "sabr" makamında veya mahbubunu tanımaması, "fena" makamında olduğunu işaret etmektedir. Bu durumda, hâller ve makamlar, kahramandan yansıyan davranışlar merkezinde değerlendirilmelidir. Burada dikkat edilmesi gereken, ıstılahları tek başına bir motif olarak ele almamaktır. Örnek olarak; "kabz motifi" yerine, "kabz motifleri", "fena motifi" yerine, "fena motifleri" adlarının kullanılması gerekmektedir. Böylece, ıstılahların, birer soyut unsurlar olarak "motif" kabul edilmesinin önüne geçilebilir ve ayrıca her motifin bir motif grubuna dâhil olduğu durumu göz ardı edilmemiş olur.

Sonuç olarak; bir anlatının motif düzleminde doğru bir çözümlemesinin gerçekleştirilebilmesi, anlatının konusu, mesajı ve başkahramanı çerçevesinde doğru şekilde betimlenmesi ile mümkündür. Temel, yan ve diğer motiflerin belirleyiciliği bu anlamda, büyük önem taşır. Aksi hâlde, birbirinden kopuk bir motifler yığını ortaya çıkacak ve bu motifler bizi anlatının mesajı doğrultusunda aydınlatmaktan uzak olacaktır. Belirleyici olan, anlatının tasavvufî / kâmil bir kahraman çerçevesinde oluşmuş olup olmadığıdır. Tasavvufî motifler, her ne kadar, dinî motiflerin bir alt başlığı gibi değerlendirilmeye uygun görülse de tasavvufî bir anlatının motifleri, anlatının esas motifleri olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle, bir anlatıda temel motifleri oluşturan tasavvufî motifler, dinî motifler çatısı altında değerlendirilmeyip ayrı bir başlık olarak ele alınmak durumundadır. Bahsi geçen anlatıdaki dinî motifler ise, dinîn zahiri cephesini temsil eden yan veya diğer motifler olarak tespit edilmelidir.

Tek bir eser merkezli gerçekleştirilecek, temel motifleri tasavvufî olmayan bir anlatıda, yan ve diğer motiflere uygulanan yöntem, tasavvufî motiflere de uygulanmalıdır. Her motif, kendine mahsus bir motif grubu bünyesinde var olduğundan, tasavvufî bir motif

de kendi grubunun içinde, temel motiflerin altında mütalaa edilerek ayrı bir başlık altında değerlendirilmek durumundadır[68].

1.9. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinin Tasavvufî Yönü

Leyla ve Mecnun hikâyesinin tasavvufî bir anlatı olarak değerlendirilmesi, başkahraman Mecnun'un mecazdan hakikate seyreden aşkından kaynaklanır. Şairler, Mecnun'u, içinde bulundukları geleneğin bir yansıması olarak marifetullaha vasıl olmuş bir "veli" olarak idealize ederler. Hikâyenin gerek Arap gerek Fars kaynaklarından alınan birçok motifi, gittikçe tasavvufî bir mana ile temellendirilmiştir. Bu seyir, hikâyenin, başlangıçtaki çizgisinden itibaren, geleneğin anlatı üzerindeki etkisini görmek açısından önemlidir.

Leyla ve Mecnun mesnevîlerinin tasavvufî motifleri, mesnevîlerde belli olay örgülerinde ortaya çıkar. Bunlardan bazıları, hemen her mesnevîde olan ortak motiflerken bazıları bir veya birkaç şairin mesnevîsinde yer alır. Mecnun'un etrafında teşekkül eden bu örgüler şunlardır:

1. Doğumunun veli tarafından haber verilmesi
2. Doğumundaki olağanüstülükler
3. Leyla'yı tanımaması / reddetmesi
4. Mürşid-i kâmilin duasını alması
5. Keramet göstermesi
6. Kolundan kan gelmesi
7. Kabe'deki duası

1.9.1. Ebû Bekr el-Vâlibî

Leyla ve Mecnun hikâyesinin ilk sistematize edildiği eser olan ***Ebû Bekr el-Vâlibî***'nin Divanü Mecnun ve Leyla'sında Mecnun, divane bir âşık imajı çizer. Yaşadığı aşk, mecazi aşkın ileri noktasıdır. Hikâyede Kays, Leyla'ya olan aşkı ile toplumda şaşkınlık

[68] Farklı konu ve temaya sahip birden fazla eserin motifini tespite yönelik çalışmalarda ise, temel, yan ve diğer motiflerin tasnif etmek, araştırmanın amacına hizmet etmeyebilir. Bu durumda, tüm motifler, metinden bağımsız motif grupları altında değerlendirilebilir. Thompson'ın Motif-İndeks'i bunun örneğidir.

yaratan bir "deli" karakterindedir. Mesnevîleri tasavvufî açıdan değerlendiren Ali Nihad Tarlan, hikâyenin "*Arap'da basit bir sergüzeşt-i hicrandan ibaret"* (Tarlan, 1922: 1) olduğunu söyler. Ahmet Ateş, Leyla ve Mecnun hikâyesinin Arap edebiyatında, sufiler için mecazdan hakikate geçme bağlamında, ilahi aşka mülhem olduğunu, sufilerin hikâyeyi bu yüzden sürekli andığını ifade eder (Ateş, 1957: 49-50). Agâh Sırrı Levend de hikâyenin Arap toplumunda onuncu yüzyıldan sonra, mecazi aşktan hakiki aşka ulaşmanın sembolü hâline geldiğini kaydeder (Levend, 1959: 7). Bu bilgilerden, Leyla ve Mecnun hikâyesinin Fars edebiyatına geçmeden evvel, toplumsal zeminde tasavvufî bir mahiyet kazandığı anlaşılmaktadır[69].

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eseri dikkatle incelendiğinde, araştırmacıların görüşlerinin aksine, eserde, ilahi aşka atıf olduğu fark edilmektedir. Örnek olarak; Mecnun'a ait aşağıdaki beyitler, onun, mecazi aşktan hakiki aşka geçtiğini göstermektedir:

إليك عنى فإنى هائم وصب　　أما ترى الجسم قد أودى به العطب

لله قلبى ماذا قد أتيح له　　حر الصابة و الأو جاع و الصب

["Kalbim Allah'ındır ona ne verildiyse / Aşkın, acıların ve hastalığın hararetidir", s.26][70].

ألا قاتل الله الهوى ما أشده　　و أسرعه للمره وهو جليد

دعانى الهوى من نحوها فأجبته　　فأصبح بى يستن حيث يريد

["Allah aşkı öldürsün ne kadar güçlü. Ve güçlü insana bile ne kadar hızlı / Onun tarafından aşk çağırdı, gittim. / Beni istediği yere götürmeye başladı.", s.88.]

Mecnun, nefsani aşkta fena bulma seyrini ise şöyle ifade eder:

برى حبها جسمى و قلبى و مهجتى　　فلم يبق الا أعظم و عروق

["Cismim ve kalbim aşkından yok olmuşlar / Kemik ve deriden başka bir şeyim kalmamıştır.", s.44].

حتى تكاد النفس عنك تطيب

["Az kalsın nefs senden vazgeçecek gibi.", s.107].

Mecnun'a ait bu ve benzeri beyitler, El-Vâlibî'nin eserinde, Mecnun'un sadece mecazi aşkın bir tutkunu olarak var olmadığının ispatıdır. Bu eserde Mecnun,

[69] Nitekim gerek ilahi aşk konusundaki ilk kitaplardan olan Ahmed-i Gazzali'nin *Sevanihu'l-Uşşak*'ı gerekse İbn Arabi'nin ilah*i Aşk* kitabı ve sufiler elinden çıkmış benzeri birçok kitap, Leyla ve Mecnun'un aşkını ilahi aşkın bir sembolü olarak ele almıştır.

[70] Ebû Bekr el-Vâlibî'ye ait beyitler için bk.: Ebû Bekr el-Vâlibî, 1987.

araştırmacıların ifade ettiği gibi, mecazi bir aşk macerasının kahramanından ibaret olmayıp nefsani duygulardan arınma ve Allah aşkına vasıl olma seferini gerçekleştirmiş bir âşıktır.

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde, dikkatle bakılmadığı takdirde gözden kaçabilecek bu hususlar, hikâye içinde aktifleşmediği için sufiyane tarzın Nizâmî ile başladığı öne sürülmüştür. Oysa Nizâmî'de de Mecnun'un aşkta geldiği nokta, El-Vâlibî'de olduğu gibi, kendi ifadelerinden ibaret olarak yer almakta, Leyla'ya yönelik böyle bir tavır, tutum veya söz göze çarpmamaktadır.

Vâlibî'nin eserinde, Mecnun'un, diğer mesnevîlerde manevi üstünlüğüne atfedilen özellikleri ise, mecazi aşkın bir tesiri olarak değerlendirilir. Örnek olarak; yeme-içmekten uzak olması, vahşi hayvanlarla beraberliği gibi hususlar, divaneliğinin bir sonucu olup herhangi bir kerametin göstergesi olarak öne çıkmamıştır:

يتفكر فى امرها حتى منعه ذلك من الطعام و الشراب

["Onun hâlini düşünmek yemekten ve içmekten onu engellemiştir", s.13.]

فى هذه الفيافى يرعى مع الوحوش ويرد المياه و نحن نبعث إليه كل يوم بطعام و شراب فيوضع له حيث يرى، فإذا انتحى عنه الواضع جاء و أكل

["O çöllere gitmesine ve oradaki canavarlarla yaşamasına ve suyu aramasına izin verdik, biz de her gün ona yiyecek ve içecek gönderiyorduk ve o bulunduğu yerde orada bırakılıyordu, yemeği bırakan uzaklaşınca yemek yerdi.", s.104.]

Bu nitelikler, hikâye sufiyane tarza büründüğü oranda, tasavvufî motifler olarak ele alınmış, kerametin veya üstünlüğün göstergesi sayılmışlardır.

1.9.2. Nizâmî

Araştırmacılar, Leyla ile Mecnun hikâyesine tasavvufî imgenin, ilk olarak hikâyeyi sistematik hâle getiren ***Nizâmî*** ile girdiğini ifade ederler (Tarlan, 1922: 225; Levend, 1952: 256). Araştırmacıların Nizâmî'deki aşkı bu seviyede değerlendirmelerine mesned olacak kısımlar, Leyla ile bir olduğu, aralarındaki ikiliğin kalktığını ve nefsani arzulardan arındığını ifade ettiği kısımlardır. Ali Nihad Tarlan, Nizâmî'nin, hikâyeyi Arap edebiyatından alırken tamamen değiştirdiğini ve tasavvufu eserine dâhil ettiğini ifade eder. Onun eserinde sufiyane tarzın baştan anlaşılmadığını, daha ziyade eserin sonunda hissedildiğini belirtir. Mecnun, aşkta erdiği yokluk seviyesini, şu şekilde ifade etmektedir:

Bundan sonra sen ben, ben sen olacağız

İkimizin arasında bir gönüle sığacağız

Bu gönül seninki olacak, doğrusu bu
Çünkü benimki perişan, doğrusu bu
...
Sikkemiz birleşecek ve tek sikke olacak
Böylece ikili görünüm ortadan kalkacak
...
Bende kalan şey, senden yansıyan nurdur
Senden uzak olan şey, benden de uzak olur. (3212-19)[71]

Mecnun'un mecazi aşkta ulaştığı mertebe, onu mahbubuna duyduğu nefsani arzudan ve diğer dünyevi şehvetlerden arındırmıştır. Mecnun, bunu, kendi aşkını anlamaktan aciz görüp ona nasihat eden Selam-ı Bağdadi'ye izah eder:

Dünya zevklerinden arındırdım nefsimi
Gusledip paklanıp arındırdım nefsimi

Nefsin her türlü pisliğinden kurtuldum
Şehvet pazarını yok ettim, kurtuldum

Sonunda serapa aşk oldu vücudum
Aşk ateş, ben ateşte yanan öd oldum

Aşk geldi aldı elimden varlık evimi
Ben de çektim evden elimi, eteğimi

Benliğimde gördüğün kişi ben değilim
O sevgilinin ta kendisidir, ben değilim (3329-33)

Nizâmî'deki aşk, Mecnun'un nefsani boyuttan soyutlanması, Leyla ile bütün olması çerçevesinde olup Mecnun'un Hakk'a vasıl olduğu açıkça belirtilmez[72]. Bu nedenle, Ali Nihad Tarlan, Şair'in Mecnun'un aşkındaki safiyete işaret ederken esasında, ilahi aşkı ima ettiğini ifade eder (Tarlan, 1922: 225).

Nizâmî'nin eserindeki bu temayül, yukarıda görüldüğü üzere, sözlü gelenekten ziyade Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserindeki ilahi aşka atıftan kaynaklanmaktadır. Nizâmî'nin hikâyeyi sistematik hâle getirirken ilahi aşka imada bulunması, Vâlibî'nin eserindeki ilahi aşka vurgunun yeterince güçlü olmaması ile ilgilidir. Vâlibî, eserinde duyduklarını aktarmış

[71] Nizami'ye ait beyitler, A.Naci Tokmak'ın çevirinden alıntılanmıştır. Bk.: Tokmak, 2013.
[72] Bazı araştırmacılar, Nizami'deki aşkın ideal veya tasavvufî olduğu konusunda ikilemde kalmıştır. Örneğin; Zülfi Güler, tasavvuf konusundaki ilk değerlendirmesinde, Leyla ve Mecnun hikâyesinin Nizami'de, tasavvufî olmayıp idealize edilmiş bir aşk olarak sunulduğunu, Mecnun'un "aşka âşık" bir kahraman olduğunu söylerken bir başka değerlendirmesinde ise, Nizami'nin Mecnun'un aşkını ilahileştirdiğini, hikâyeye tasavvufî bir yön verdiğini ifade eder. Bk.: Güler, 1982: 143-144.

ve Mecnun'a ait rivayetlerle şiirleri bir araya getirmiştir. Mecnun'un ilahi aşka dönüşü, şiirlerinden anlaşılmaktadır. Hikâyede, Mecnun'un Leyla'ya yönelik böyle bir bakışı veya tavrı söz konusu değildir; çünkü onlar, belli bir noktadan sonra neredeyse hiç karşılaşmamışlardır. Nizâmî'nin, eserinde, ilahi aşka vuslatı ima etmesinin nedeni, kendisinden önceki eserin geldiği düzeyle ilgilidir. Nitekim şairler, sonraki yüzyıllarda, kendilerinden önceki eserlerden faydalanarak tasavvufî mahiyeti derinleştirmişlerdir. Bu konuda, yeni bir söylem gelişene kadar, Türk edebiyatındaki en etkili şairin, *Gülşehri* olduğunu ifade etmek mümkündür.

1.9.3. Emir Hüsrev-i Dihlevî

Hüsrev-i Dihlevî'nin eserindeki tasavvufî cihet, Tarlan'a göre, Nizâmî'deki çizgiden çok aşağıda kalır. Dihlevî'deki aşk ne sufiyane ne de eflatunidir (Tarlan, 1922: 225). Oysa araştırmacının Nizâmî'nin eserinin sonunda görüldüğünü ifade sufiyane tarz, aynı şekilde, Hüsrev-i Dihlevî'nin eserinin de sonunda görülür. Leyla'nın ölümünden sonra onun mezarına kapanan Mecnun, bu aşkın nefsani arzulardan sıyrıldığını, ulvi bir seviyeye ulaştığını ifade eder:

این کار نه شهوت نه هوا ییت

سری زخزینهٔ خدا ییت

ور نه بهوس کسی بخوید

کزجان عزیز دست شوید

خو شوقت کسی که ازدل پاك

در راه وفا چنین شود خاك

وصل ارچه بر اهل دل و بالست

وصلی که چنین بود حلالست

["Bu iş ne şehvet ne heva değildi. Bu iş, Allah'ın hazinesinin sırrıdır. Yoksa hevesten kimse değerli canından geçemez. Ne mutlu ona ki saf gönüllüdür ve vefa yolunda böyle ölür. Vuslat, gönül ehline vebalse de böyle olan vuslat helaldir", s.257][73]

[73] Dihlevi'ye ait beyitler için Moskova baskısı kullanılmıştır. Bk.: Dihlevi, 1965.

1.9.4. Süheylî

Süheylî'nin eserinde, hayvanların Mecnun'un emri ile hareket etmesi, Leyla'nın kabilesinden on güngörmüş ihtiyarın rüyalarında Hızır'ı gördüklerini, Hızır'ın Leyla ile Mecnun'un nikâhını kıydığını ve ikisinin de cennette bulunduklarını söyledikleri bölüm, tasavvufî mahiyettedir (Bk.: Abd El Maksoud, 2004: 114-115).

1.9.5. Câmî

Ali Nihad Tarlan, ***Câmî***'nin eserinde, Nizâmî'deki kadar tasavvufî mana bulunmadığını, ancak Şair'in Mecnun'un Leyla'yı tanımadığı kısımda bu manayı hissettirmek istediğini ifade eder (Tarlan, 1922: 226). Şair, kendisini bekleyen Leyla tekrar geldiğinde Mecnun'a şunları söyletir:

کفتا: رو! رو! که عشقت امروز در من زده آتشی جهان سوز

برد از نظرم غبار صورت دیگر نشوم شکار صورت

عشق ام کشتی به موج خون راند معشوقی و وعاشقی برون ماند

[Mecnun: "Git! Git! Artık bugün senin aşkın bende cihanı ateşleyecek bir yangına sebep olmuş." der. "Ki bu ateş senin yüzünü unutmamı sağladı. Ben artık sana giriftar olmayacağım" der. "Aşkımın gemisi kanlı dağların peşinden gitti. Maşukluk ve âşıklıktan uzak kaldı." der. (s.39-41)[74].

Şair, Mecnun öldükten sonra, bir sufinin onu rüyasında, cennet bahçesinde gördüğünü anlatır[75]. Gayretullah, Mecnun'a, kendisine bahşettiği aşk şarabını, Leyla yolunda feda ettiği için itabda bulunmaktadır.

شد روضه ی جان، حظییره ی او رضوان ابد، ذخیره ی او

آرند که صوفی ای صفا کیش برداشت به خواب پرده از پیش

مجنون بر وي شد آشکارا با او نهبه صواب مدارا

کفت ای شده از خرابی حال، بر نقش مجاز، فتنه سي سال

چون کرد اجل نبرد با تو، معشوق ازل چه کرد با تو؟

کفتا، ای به بساط عشق گستاخ! شرم ات نمد که چو درین کاخ

[74] Cami'den yapılan alıntılar için eserin Tahran baskısı kullanılmıştır/ Bk.: Cami, 1313.
[75] Burada sufinin geçmesi, Mecnun'un ulaştığı makamın sezdirilmesi açısından önemlidir.

خوردی می ما ز جام لیلی　　خواندی ما را به ناملیلي؟

بر من چو در عتاب بگشود　　با من بجز این عتاب ننمود

["Onun gittiği yer Rızvan'ın ta kendisiydi, yani cennet. / Derler ki bir sufi uykusunda perdeyi Mecnun'un üzerinden çeker. / Mecnun uykusuna gelir ve onunla müdara etmeden konuşur. / Ona durumunun vahimliğinden tam otuz yıl dünyanın fitnesine düşmüş olduğunu söyler. / Ölüm peşinden gelince Ezeli Maşuk (Tanrı) sana nasıl davrandı?' diye sorar. / Mecnun: 'Beni büyük bir saraya davet etti ve beni Ferdos mertebesine götürdü'. / Bana: 'Ey aşkta küstah olan, bizim meyimizi Leyli'nin camından içerken onu bizim yerimize koymaktan hiç utanmadın mı?' dedi. / 'Hiç kimse senin gibi gözünü benden çekmedi', dedi.", s.49].

1.9.6. Mektebî

Mektebî'nin eserinde babasının Mecnun'u şifa bulmak için götürdüğü Pîr, üstünlüğünü anlayarak Mecnun'un ayaklarına kapanır ve ağlayarak şöyle dua eder: "Ya Rabbi, bu delikanlı asla bu dertten kurtulmasın; onu ebedi ateşle yak. Sonra ilacını öbür dünyaya bırak. Öyle bir ateş ki ondan hayat çıksın; teni yaksın, fakat kemikleri bıraksın." Mecnun bu duayı işitince yerinden kalkıp "amin" der ve kendini umutsuzca çöllere atar. Mecnun Kabe'ye varınca; "Ya Rabbi, dedi; beni bu beladan kurtar. Dizginimi gönlümün elinden al. Gam gecesinin karanlığından kurtulmak için bana bir ışık yak. Beni olduğum yerde tut; bu dağınıklıktan kurtulmak için bana doğru yolu göster. Leyla'nın ıztırabından kurtar. Deliliği dimağımdan çıkar" (Levend, 1959: 63-65). Ayrıca, Mecnun'un Leyla'nın mezarında ölüp kabile halkının kendilerini kınadıkları bölüm de tasavvufî motifler içerir (Levend, 1959: 73).

1.9.7. Hâtifî

Hâtifî'nin eserinde, Mecnun'u öldürmek isteyen rakibin havada kalan eli, Mecnun'un duası ile açılır (Levend,1959: 80). Mecnun'un Leyla'nın ölümünden sonra "ruhunu teslim etmek zamanı gelince gökten "fütûhât" kapıları açıldı. Dostların makamını gördü, Leyla diye can verdi" (Levend, 1959: 80). Hâtifî'nin eseri konusunda, Ali Nihad Tarlan, onun mesnevîsinin tasavvufî mana içermediğini, Eflatuni aşktan öteye geçemediği tespitinde bulunur (Levend, 1959: 80).

1.9.8. Gülşehri

Türk edebiyatında Leyla ve Mecnun hikâyesinin tasavvufî mahiyet kazanması, hikâyeyi Türk edebiyatına ilk kazandıran şair ***Gülşehri*** iledir. *Mantıku't-Tayr*'daki bölüm, müstakil bir Leyla ve Mecnun hikâyesi olmasa da içinde bulunan *Dâstân-ı Leylâ vü Mecnûn* başlıklı hikâyede, Leyla ve Mecnun'un aşkı dolayısıyla ilahi aşka değinilmiştir. Arap ve Fars edebiyatındaki gerek mecazi gerek Eflatuni aşk, Gülşehri'de tam manasıyla ilahi aşka döner. "Leyla-Mevla" ifadesi de ilk kez Gülşehri'de yer alır. Gülşehri'nin hikâyeden bir kesiti hakiki aşk ile kaleme alması, Leyla-Mecnun hikâyesinin gelenekte ilahi aşk bağlamında kabul gördüğünü işaret etmektedir.

Gülşehri eserinde Mecnun'u, Mevla'ya vasıl olduğu için Leyla'yı tanıyamayan bir âşık olarak resmeder:

> Leyli Leyli diyü kamu dünyadan
> Kendüzümi kesdüm uş gör kim neden
>
> Leyli'den dahı kesicegin tamâm
> Mevla kala iy birâder ve's-selâm (1741-1742) (Yavuz, 2007).
>
> Saña 'âşık nefs içün olmaduguz
> Anuñ-ıçun nakşuña kanmaduguz
>
> Gönli ilkin Leyla'ya virmişvenin
> İlla soñra Mevla'ya irmişvenin (1747-1748) (Yavuz, 2007).

Gülşehri'nin ilahi aşkı bulması dolayısıyla Leyla'yı tanımaması, sonraki yüzyıllarda yazılan müstakil mesnevîlerde form olarak aynı kalsa da içeriği değiştirilmiş olarak yer almıştır. Şairler, Mecnun'un Leyla'yı tanımamasını, her zaman hakiki aşka dönmüş olması ile değil, divaneliğin bir gereği olarak ideal / Eflatuni sevgi ile de bağdaştırmışlardır.

1.9.9. Âşık Paşa

Mantıku't-Tayr'dan sonra kaleme alınan *Garib-name*'de, ***Âşık Paşa***, Leyla ve Mecnun hikâyesine tasavvufî amaçla yer vermiştir. Hikâyede, Mecnun'un "Leyli Leyli" diye devam eden zikrinin "Mevli"ye döndüğü ifade edilir:

> Leyli Leyli dir-iken Mecnûn dili
> Dile Mevlî geldi gitdi müşkili (6460) (Yavuz, 2000).

Garibname'de, Mantıku't-Tayr'dan farklı olarak dikkat çeken husus, Mecnun'un yedi

yıl ilim tahsil ettikten sonra Leyla'ya âşık olup bütün ilminin heba olmasıdır[76]:

Yidi yıl ögrendügi 'ilmi tamâm
Bir sâ'atda yile virdi ve's-selâm (6444) (Yavuz, 2000).

Bu husus, seyr-i sülukta sufilerin kalp ile ilerlemeyi akl ile ilerlemeye tercih etmelerini hatırlatır. Şems-i Tebrizi'nin, Attar'ın Mevlana'ya hediye ettiği kitabı denize atması, ilmin akl ile değil, kalp ile olacağının ifadesidir (Ardıç, E.T.: 20.06.2020: 8).

1.9.10. Şâhidî

Anadolu sahasının ilk müstakil Leyla ve Mecnun mesnevîsi olan ***Şâhidî***'nin eseri, Şair'in hikâyeyi *vahdet-i vücud* ilkesi doğrultusunda kaleme alacağının beyanı ile başlar:

Vücûd-ı mümkine k'irdi tekessür
Vücûb-ı vahdeti bildi tefekkür

Bu kesretten degül vahdet müberka
Ki her bir şeydür ol envâra matla

Ne denlü kim ola mümkinde kesret
Görinür pertev-i vâcibde vahdet (255-57)[77] [78]

Eserde ağırlıklı olarak bulunan tasavvufî motifler, hikâyenin mecazdan hakikate eren bir Kâmil Kahraman'ın hikâyesi olarak gelenekte yerini almış olduğunu gösterir. Şâhidî, hikâyeye başlamadan evvel, maksadının bu minvalde olduğunu ifade eder. Şair, maarif hazinesinden bahsetmek için, deniz-damla ve güneş-ışın (zerre) metaforlarından faydalanır. Buna göre, hakiki aşk, bir deniz ve güneş; mecazi aşk, denizde bir katre veya güneşin bir zerresidir. Şair, bu metaforlarla tasavvufun ayna-suret, hakiki-tecelli tezatlarını kastetmektedir. Hakk'a yakınlık için gerekli olan bu tecellilerde aşk, kılavuzdur. Şair, hakiki aşk nasip olmasa da mecazi aşktan gafil olmamak gerektiğini ifade ile adeta, güneş nasip olmasa da zerresine, deniz nasip olmasa da damlasına niyet etmenin lüzumuna işaret eder:

Künûz-ı 'ışkun idüb feth-i bâbın
Ma'ârif gencinün ref' it hicâbın

Dem urub bahr-ı 'ışkun katresinden
Haber vir câne mihrün zerresinden (815-16)

[76] Larendeli Hamdi'nin eserinde de durum buna yakındır. Âşık, zahirî ilim tahsil ettikten sonra âşık olur.
[77] Şahidi'den yapılan alıntılar için, Nazire Erbay'ın tezi kullanılmıştır. Bk.: Erbay, 2002.
[78] Şiir alıntılarının bazısında transkripsiyon sistemi kullanılmışken bazısında metin transkripsiyonsuz olarak yer almaktadır. Bunun nedeni, söz konusu mesnevilere ait çalışmalardan yapılan birebir alıntılardır. Alıntılarda, çalışmalarda yer alan yapı korunmuştur.

Olursan sûziş-i ‘ışkıla fânî
Sana odur hayat-ı câvidâni (819)

Kime kim ‘ışk şem‘-i reh-nümâdur
Makâm-ı ravza-i kurb-ı Hüdâdur (826)
...
Hakiki ‘ışka gerçi yok nihâyet
Mecâzîye hakîkî oldı gâyet (828-32)

Hikâyedeki tasavvufî mahiyet, Kays’ın doğumu ile başlar. Kays’ın doğumundan sonra müneccimler, onun aynasına sırr-ı ilahi’nin tecelli edeceği öngörüsünde bulunurlar:

Veli âyinesine sırrı Mevlâ
İde bir mihr-i peykerden tecellâ (873)

Şair, Leyla ile Mecnun’un birbirine olan aşkını ayna-suret ilişkisi ile açıklar:

İki âyîne-i tâbende manzar
Biribirine kılmışdı ciger-sûz (961)

Uruc sürecinde kişinin kendisinden arınması gereken ***hevâ***sı, Şâhidî’nin hakikat ve *hûb* karşısında sık sık andığı kavramlardan biridir. Hevâ, kulun nefsini ifade ettiği gibi, İbn Arabi’ye göre sevginin, kulun kalbine ilk girdiği andaki duygusunu da karşılamaktadır. Mecnun, Kâbe’de Allah’tan aşkının artmasını dilerken “Ziyade eyle gönlümde hevâyı” demektedir. Hevânın artması, sevginin *hub*’a, yani Allah’a dönmesinin ifadesidir:

Yüzün âyinesidir Sun‘-ı Bârî
Hevâdan ana kondurma gubarı (1053)

İlahî bir nefes idüb ‘atâyı
Ziyâde eyle gönlümde hevâyı (1548)

Uruldı sikke-i birlik hevâdan
İkilik nakş-ı mahv oldı aradan (4267)

Dili nâr-ı hevâda dûd-ı peymay
Teni dâr-ı fenâda renc-i fermây (4317)

Hevâ’-i nefs bûy-ı serserîdür
Bular ol bûydan külli beridür (4969)

Buluşan Leyla ile Mecnun, Şair’e göre hakiki aşka tutulmuş, hevâdan ve nefsani hazdan arınmış âşıklardır. Mecnun’un vuhuşa tahakkümü de nefs-i emmareden kurtulmuş

olması ile ilgilidir. Onun bu tahakkümü, Süleyman Peygamber'in hükümdarlığına benzetilir. Mecnun'u *abdal* olarak nitelendiren Şair, onun sevincinden semaya girdiğini de ekler:

Vuhuşıyle tolub etrâf-ı murgân
Aña irmişdi san mühr-i Süleymân (3055)

Sözin Zeyd'ün çü gûş itdi ol abdâl
Sevincinden semâ'a girdi derhâl (4912)

Hakîkîdür degildür bu mecazî
Mecaz olmaz bu resme 'ışk-bâzı
...
Dahi virmedi ol emmâreye kâm
Pes oldı kamu vahşi hükmine râm
... (4962-64)

Şair, Mecnun'un, Leyla'nın aynasına mukabil düşmesi ile aklen hasta olduğunu ifade eder. Mecnun, bu ayna ile gönlünü tecelliye uygun hâle getirmektedir[79]:

Dil-i Mecnûn 'aklı idi bimar
Mukabil düşdi çün âyine-i yâr (5092)

Virür yâre özi âyinesini
İder şevkile rûşen sinesini (5102)

Şâhidî'de, Mecnun'un, Leyla ile vahdet hâlinde olması, onu tanıyamaması ile değil, onun cemâline bakmaya lüzum görmemesi şeklinde yer alır. Bunun nedeni, Mecnun'un, aşkta ve maşukta fena bulmuş olmasıdır. Buradaki fark, aşk ve âşık (fena-fi'l-hub) veya âşık ve maşuk (fena-fi'l-mahbub) değil, bu üçünün (aşk-âşık-maşuk) bir olmasıdır. Şair, Mecnun'un ulaştığı mertebeyi ifade ederken onun için "sâlik" kelimesini kullanır. Sâlik, aşk içinde olunca tehlikeli her yer onun için güvenilir bir mekân hâline dönüşmektedir. Çünkü aşk içindeki âşık, aklının cenaze namazını kılmıştır. Şair, tasavvuftaki ayna-suret metaforunu *hicab*, *âlem*, *sırr*, *âfîtab* mecazları doğrultusunda işler. Leyla'nın suretinde (âlem) tecelli eden Hakk'ın (Âfitab) *sırr*ının *hicab*ı Mecnun'un gözünden kalkmış ve böylece Mecnun, Hakk'ı müşahede ederek onda *mahv* (fena) olmuştur. Şair'in bu bahiste, Gülşehri'den etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır:

Tecellîden ki bulmışdı eser ol
Cemâl-i yâre itmedi nazar ol
...

[79] Şair'in aynanın mukabil düşmesi ile kastettiği, İbn Arabi'deki aynanın paralelliği meselesidir. Bk.: Uluç, 2015:129-130.

Kemâle irdi ‘ışk-ı pâk bâzun
Farîza ‘akla olmışdur nemâzun
...
Anunla mahv olur Hakk’un hicabı
Ki odur sırrı ‘âlemün âfitâbı (5131-5139)

Mecnun, Selîm-i Âmiri’nin kendisine getirdiği yemeklerden yemeyi nefsânî hususiyetlerden arındığını, bitkilerle beslendiğini ifade ederek reddeder:

Tenüm ‘aşkıla k’olmışdur füsürde
Gıdâya meyl iden nefs ola mürde (3544)

Mecnun’un vasıflarının en önemlisi, onun gaybın sırlarına vakıf, manaları müşahedeye ermiş, feleklerin virdinî gıda edinmiş bir veli olmasıdır. Yani Mecnun, Allah’ın daimi zikrine ulaşmış, tam bir tecelli aynası hâline gelmiş, sözü cüz’i değil, külli iradeye rabıt bir insan (insan-ı kâmil), bir veliyullahtır:

Rümûz-ı gayb u sırr-ı câne vâkıf
Muvâfık hâle gerçi oldı muhâlif

Temâşâgâh-ı sahra-i me’ânî
Gıdâsı vâridât-ı âsümânî
...
Olıb maklûb hayvaniyyet andan
Şeref bulmışdı insaniyyet andan
...
Ayagı tozını kuhl itse a‘mâ
Olurdı kudret-i Hakkıla bînâ (Şâhidî, 3070-77)

Mecnun’un aşkı, *kemâl-i aşk* olarak tavsif edilir. Bu nedenle mezarı, âşıkların hâcetgâhı olmuştur:

Anuñ kim var dilinde ‘ışk-ı kâmil
Nite ayruğa bundan ola mâyil (4092)

Kemâl-i ‘ışkıla bulmışdı ıtlâk
Mezârı oldı hâcetgâh-ı ‘uşşâk (5453)[80]

Eserinde ilahi aşkı anlatmayı amaçlayan Şâhidî, Agâh Sırrı Levend’in da beyan ettiği gibi, tasavvufu en iyi işleyen şairlerdendir (Levend, 1959: 132). Onun eserinde tasavvufî motifler, temel motifler olarak var olur. Ancak o da -A.S. Levend’in ifadesiyle- Şair-i İlhaki’nin Nizâmî’nin mesnevîsine bulunduğu eklemelerden etkilenmiş ve iki sevgiliyi yakınlaştırmıştır. Mecnun’un fenafillaha ermesi bu vuslat sahnesinden sonra gerçekleşir:

[80] Nazire Erbay, eserdeki temel unsurun tasavvuf olduğunu ifade eder. Araştırmacı’ya göre, Mecnun, mecazi aşktan ilahi aşka ulaşma ve insan-ı kâmil olma adına verilen mücadelenin bir sembolüdür. Erbay, 2012: 111.

İki ten anda bir zevkile kandı
İki dil anda bir şevkile yandı

Dolaşub birbirine iki peyker
Karışdı nitekim şîriyle şekker (4909-10)

1.9.11. Nevâyî

Nevâyî, hikâyeye tasavvufî bir mana yüklememiştir; ancak zaman zaman tasavvufî kavramlara meylettiği görülür. Bu nedenle, tasavvufî motifler, Şair'in eserinde yan motifler olarak varlık gösterir. Ali Nihad Tarlan eser için, tasavvufî olmasa da ona yakındır, der. Tarlan'a göre Şair, tasavvufî manayı eserin sonunda sezdirmeye çalışmıştır (Tarlan, 1922: 228). Agâh Sırrı Levend'e göre ise Nevâyî, Mecnun'u keramet sahibi bir ermiş gibi göstermeye çalışmıştır. Nevfel ile Leyla'nın kabilesinin savaşında Leyla'nın öldürüleceği haberi ile anne-babasının vefat etmesi, Mecnun'a rüyasında bildirilir. Leyla'nın hastalandığından ise gaibten gelen bilgi sayesinde haberdar olur (Levend, 1959: 146).

Diğer mesnevîlerde görülen Mecnun ile Leyla'nın vuslat sahnesi, Nevâyî'de de mevcuttur. Şair, iki sevgiliyi gayet samimi bir hâl içinde tasvir eder:

Cırmaştılar eyle kim ten u can
Ya serv-i sehi vu 'ışk-ı bican

Gahı bu opup amng ayağın
Gah ol ıslap mıming şakağın (2803-68)[81]

Şair, Mecnun ve Leyla'nın beraber defnedildiğini anlattığı kısımda, ikisinin tek beden olduklarını, Cennet'e nail olduklarını ifade eder:

Kirdi eki cism bir kefenga
Yok yok eki rûh bir bedenga
…
Kim şiddet-i vahdet-i visâli
Bermey anga ekkilik mecâli

El-kıssa ol ekki yâr-ı cânî
Tapkaç bu visâl-ı câvdânî (3345-3362)

[81] Nevai'den alıntılanan beyitler için Ülkü Çevik Şavk'ın eseri kullanılmıştır. Bk.: Şavk, 2011.

1.9.12. Behiştî

Behiştî'nin mesnevîsi, tasavvufî unsurların en fazla öne çıktığı mesnevîlerdendir. Ali Nihad Tarlan'ın da ifade ettiği gibi, Behiştî, "… eslâfından ziyade mana-yı sufiyaneyi anlayıp müdafaa etmiştir" (Tarlan, 1922: 229). Gerçekten de Behiştî'de, ilahi aşka vurgunun fazlalığı dikkati çeker. Tasavvufî motiflerin öne çıktığı kısımlardan olan Mecnun'un Leyla'yı reddetme nedeni, Behiştî'de tam manasıyla ilahi aşkın yansıması olarak işlenmiştir. Mecnun, Leyla'nın buluşma isteğini kendisine bildiren Şerif'e, hakiki Leyla'yı bulduğunu ifade eder:

Leylî-yi hakîkîyi bulan er
Leylî'yi n'idermiş iy birâder

Ben Leylîmi bulmışam beni ko
Ben beni kodum bana ne o bu

Leylî olup arada bahâne
İrdüm hele ben murâd-ı câne
… (1651-58)[82]

Şerif, Mecnun'un manevi üstünlüğünü anlayarak onun duasını alır:

İrdügini cezbe bildi ol yâr
Dimedi haberlerini tekrâr

Yalvardı ana du'âsın aldı
Ol gitdi vü Kays anda kaldı (1667-68)

Mecnun'un vuhuş ile beraberliği keramet ehli olmasına yorulur:

Ol 'âşık-ı zâr u mest ü rencûr
Çün oldı kerâmet ile meşhur (1354)

Mecnun'un aşkta ulaştığı mertebe, fenafillah noktasıdır:

Oldum çü mecaz-ı 'ışk ile yâr
Gösterdi hakiki yar didar (875)

Kâbe'de aşkının artması için dua eden Mecnun'un bu durumuna, bir kâmil zât şahit olur. Kâmil kişi, onun mecnun olmayıp âkıl olduğunu, aşkta kemâle erdiğini, insan değil, melek derecesinde bir varlık olduğunu ifade eder:

[82] Behişti'ye ait beyitler, Zeynel Abidin Aygün'ün tezinden alıntılanmıştır: Bk.: Aygün, 1999.

Mecnûn dime ana ‘âkil ancak
Bu ‘ışk yolında kâmil ancak
...
Âdem degül ol ferişte ancak
‘Işk-ı Hak’ile sirişte ancak (1259-87)

Tasavvufî motiflerin temel motifler düzeyinde olduğu mesnevîde, Behiştî yine de Leyla ve Mecnun’u fizikî yakınlaşmadan alıkoymamıştır. Bununla birlikte Şair, iki âşığın sevgisinin de mecazi ve nefsani arzudan uzak olduğunu belirtir:

Nefsânî hevâdan ikisi pâk
Gerçi dil ü cânlan heves-nâk
…
Başını alur dizine dildâr
Gözlerini açdı ol dilefgâr
…
Mecnûn'un öpüp iki gözini
Sürdi yüzine birez yüzini
…
Gitdi ikilik çün oldı vahdet
Olundı muvahhid-âne sohbet (1418-1446)
…
Cân biridi ikiyidi manzar
Olduk velî şimdi çün dü-peyker

Çün sen ben olup ben olmışam sen
Kalmadı arada pes sen ü ben (1583-84)

Hikâyenin sonunda Şair, âşıkları şehadete erdirmiştir:

Defn itdiler ol iki şehidi
Makbul-i Huda’yı ve saîdi (1776)[83]

[83] Araştırmacı, eserde, mecazi, Platonik ve ilahi aşkın iç içe işlendiğini, eserin sonunda kahramanların ilahi aşka ulaştırıldığını, bu belirsizliğin, sanatçının eserini bir ölçüde de olsa somut gerçekliğe bağlama kaygısından kaynaklanmış olabileceğini ifade eder. Bk.: Aygün, 1999: 86. Çalışmada, eserde geçen tasavvufî kavramlar tespit edilmiştir; ancak tasavvufî mahiyeti olduğu düşünülen çoğu kavramın geleneğe mâl olmuş mecazlar olduğu görülmektedir. Bk.:Aygün, 1999:72-75. Araştırmacı, Şair’in, dinî ve tasavvufî ögelerden “birbirinden kaynaklanan olgular” olarak faydalandığını ve bu ögelerin günlük yaşamın pratiği olarak değil, “İlahi Varlık”ı algılamaya yönelik etmenler olarak ön plana çıkarıldığını ifade eder. Bununla birlikte, tasavvufun, aşk ile beraber temel konu durumunda olup eserin temel dayanağı olduğunu belirten Araştırmacı, eserde, “adak adama, Hacc’a gitme” vb. dışında, dinî ve tasavvufî unsurlara pek rastlanmadığını ve daha çok toplumdan ve toplum kurallarından uzaklaşmaya çalışan bireyin psikolojik değişimlerinin konu alındığını ifade ederek bir önceki cümleleri ile çelişmiş görünmektedir. Bk.: Aygün, 1999: 61-64.

1.9.13. Hamdullah Hamdî

Hamdullah Hamdî'deki tasavvufî mana, eserin başından itibaren sezilir. Eserde, Mecnun'un Leyla'yı tanımadığı, Mecnun'u gören velinin onun ahvaline vakıf olduğu ve Mecnun'un kolundan kan gelen sahneler, ilahi aşka vurgu yapılan bölümler olarak öne çıkar. Mecnun, Leyla'yı tanımadığı kısımda, vahdete erdiğini ifade eder:

Didi Mecnûn beni 'aşkun alupdur
Vücûdum mahv idüp kendü kalupdur
...
Bu vahdet sohbetine sıgmaz ağyâr
Giren olma yüri bu bezme zinhâr (3301-5)[84]

Mecnun, babasının Leyla'dan vazgeçmesi yönündeki öğüdüne olumsuz cevap verirken kolundan kan akar. Mecnun, bunun, o esnada kan aldırmakta olan Leyla ile yek-vücut oluşlarının bir ispatı olduğunu ifade eder. Bu motif, Arap ve Fars sahası dâhil, ilk defa Hamdullah Hamdî'nin eserinde yer alır. Adeta Mecnun'un sözüne fiili bir ilahi tasdik söz konusudur:

Tininden taze kan oldı revâne
Ne niş t er darbı var ne bir bahane

Peder biçâre çûn gördi bu kanı
Tevehhüm muztarib iyledi anı
...
Gidüp benlik bir oldum yâr ile bil
Kokalı kim sığışmaz araya kıl (577-83)[85]

Eserde, Leyla ve Mecnun hikâyeleri içinde Hâtifi'den alınma, Türkçe yazan şairlerde ilk defa Hamdullah Hamdî'de görülen Mecnun'a ait bir keramet de dikkati çeker. Mecnun'u öldürmek isteyen rakibin (İbn Selam) eli havada kurur. İbn Selam Mecnun'a yalvarır, onun duası neticesinde eli tekrar eski hâline gelir:

İrişdi çala ol şûrîde mesti
Kurudı ol kılıç tutdugı desti
...
Du'âsın Hak kabûl itdi garîbün
Kurumış desti hôş oldı rakîbün (2372-83)

[84] Hamdullah Hamdi'ye ait beyitler, Zülfi Güler'e ait tez çalışmasındna alıntılanmıştır. Bk.: Güler, 1982.
[85] Araştırmacılar tarafından ilahi aşka vasıl olmakla bağdaştırılan bu motif, esasında Mecnun'un Leyla ile vahdete ermesi, henüz ilahi aşk düzeyine yükselmemiş olmasını ifade etmektedir.

Şair, tüm bunlara tezatlık edecek şekilde iki sevgilinin fizikî olarak yakınlık kurmalarında sakınca görmez. Bu sahneyi de vahdet motifi ile açıklar[86]:

Elif gibi iki togru vefâ-dâr
Tolaşdı birbirine lâm-elif-vâr
...
Kucuşup mest ü hayrân Leylî Mecnûn
Bu resme kaldılar bir gice bir gün

İki sâye gibi çün ol iki nûr
Bu vahdet sûretinden oldılar dûr (3616-20)

Mecnun'un, duası makbuldür. Dua neticesinde ölür:

O dem Mecnûn niyâz itdi Hudâ'ya
Gözin yumdı elin açdı du'âya
...
Dehânından çıkınca bu du'âsı
Bile çıkdı anunla cân hümâsı (3860-63)

Şair'e göre Mecnun âriftir, ancak herkes anlamaz:

Dila zann itme kim Mecnun-ı pür-derd
Ola zen-pare vü na-pak ü na-merd
…
Zarif ü arif-i devr idi belki
Her işde manzar-ı gavr idi belki
…
Meğer ölmezden evvel ölmiş idi
Beka zevkin fenada bulmış idi (3256-70)

Şair, insanların Kays gibi bir âkıle mecnun demesini Ebu Cehl'in Hz.Muhammed'e mecnun demesine benzetir:

Ebu Cehl'ün çün oldı cehli bî-had
Anınçün didi mecnundur Muhammed (3282)

Eserde tasavvufî motifler, temel motifler olarak var olur.

[86] Araştırmacı, Hamdullah Hamdi'nin Mecnun'un mecazdan hakikate yolculuğunu makul bir düzen içinde anlattığını, ancak Mecnun'u hakiki aşka ulaştırdıktan sonra Leyla ile buluşturup fiziksel yakınlık kurdurduğunu, dolayısıyla bu durumun hakiki aşk algısına ters düştüğünü ifade etmektedir. Bk.: Güler, 1982: 59-60. Araştırmacı, eserdeki tasavvufî unsurlardan biri olarak Şair'in Nizami'den aldığı, Mecnun'un yazıldığı yerden Leyla'nın adını silmesi olayını zikretmiştir. Mecnun, bunun nedenini soranlara, "Didi bu aşk işi birlik işidür / İki gören biri ehvel kişidür" der. Ancak, buradaki mana, Âşık'ın maşuk ile bir olması olup, ilahi aşka vasıl olduğunu işaret etmemektedir.

1.9.14. Ahmed-i Rıdvan

Ahmed-i Rıdvan'ın eseri, tasavvufa oldukça uzaktır. Şair, eserinin başında;

Ezel 'ışḳın añub eyledüm āh
Murādum vaslına tā kim bulam rāh (14b)[87]

beytiyle ezeli aşka varmak niyetiyle hikâyeyi kaleme aldığını ifade eder; ancak eserde buna dair bir emare görülmez. Agâh Sırrı, Şair, zaman zaman tasavvufla eserine bir çeşni katmak istemişse de eserin tasavvufla ilgisi yoktur, der (Levend, 1952: 393). Şâhidî'nin eserinde keramet göstergesi olan vuhuş ile beraber olma, Ahmed-i Rıdvan'da insanlardan nefret etme ve onlardan sadakat görmemenin bir neticesi olarak yer alır:

Sadâḳat ḳılmadı çün nesl-i Âdem
Bu yigdür kim olam vaḥşîye hem-dem (43b)

Müdâmî vaḥşişe olmışdı ünsi
Kaçardı dâyimâ görseydi insi

Kenârında ḳamu dirilmişidi
Vuhuşile sibâ' oturmışıdı (111a)

İderdi âdemîlerden çü nefret
Sibâ'ile kılurdı 'ıyş u 'işret (119a)

Eserde, babası Mecnun'u bir mürşid-i kâmile götürür. Mürşid, Mecnun'a bakınca onun baştan ayağa aşk olduğunu görür ve yapılacak bir şey olmadığını anladığı hâlde, babasının hatırına ona duada bulunur. Mecnun, mürşidin duasından etkilenir ve ondaki hakikat sırlarını sezer:

Baḳınca yüzine şeyḫ-i muṭahher
Görür Mecnūnı 'ışḳ olmış ser-ā-ser
...
Atası ḫāṭırıy'çün çār u nā-çār
Elin ḳaldurdı ol dem şeyḫ-i ebrār
...
Dilüñdür genc-i esrār-ı ḥaḳīḳat
Yüzüñdür virdi gülzār-ı ṭarīḳat (58b)

Şair'in eserinde Mecnun'un Leyla'yı tanıyamadığı bahsi yer almaz. İki âşığın buluşup yakınlaşmaları bahsi de Şair'in vahdet üzerine dile getirdiği birkaç cümle ile sınırlı kalır. Leyla ile Mecnun buluştuklarında, her ne kadar yaşadıkları şer'î kurallara uygun

[87] Ahmed-i Rıdvan'a ait beyitler, Erzurum Atatürk Merkez Kütüphanesinin Seyfi Özege Bölümü'nde bulunan ASL 414 numaralı yazma eserden alıntılanmıştır.

olmasa da aradaki aşkın mecazi değil hakiki olduğunu, aksi hâlde Hikâye'nin bu kadar meşhur olmasının mümkün olamayacağı ifade edilir:

Didiler kim budur 'ışḳ-ı hakîkî
Ki bu 'ışḳun degül şehvet refîki

Hakîkî olmasa bu 'ışḳ-ı bâzî
Haka sıdḳıle kılmasa niyâzı

Cihân içinde bu nâm olmazidi
Kamu derler buna râm olmazidi (148b)

Biri birini itmedin der-âgûş
Biri ser-mest olur birisin mey-hûş (149a)

Kolın çenber kılub zülfin halka
Anun bend eyledi boynın bu tavka (149a)

İki şem'idi bir tas içre tâbân
Ya bir tende mukîmidi iki cân (149a)

Eserde, safiyetlerini korumak adına, iki aşığın cennette olduğu, hadis ve tefsir âlimi bir pir; bir mürşid-i kâmilin murakabe yoluyla edindiği bilgiye dayanarak verilir:

Meger var idi ol devr içre bir pîr
Hadîsün 'âlimi hem ehl-i tefsîr
...
Gidüb perde olur kalbi münevver
Bihişt içinde açılur ana kār (169b)

Tasavvufî motifler, eserde, yan motifler olarak varlık gösterir.

1.9.15. Celîlî

Celîlî, eserinde tasavvufî bir gaye gütmemiş, hikâyedeki aşkı mecazi bağlamda kaleme almıştır. Bununla birlikte, zaman zaman tasavvufa temayülü gözlenir. Bunlardan biri, Mecnun'un karga ile konuşmasıdır. Mecnun, *karga* ile tasavvufî terminoloji ile konuşur. Gölgesinde oturduğu ağaç *tekyegâh*a benzetilirken karga kâh başında siyah sarığı olan bir şeyh kâh hâlveti dervişi ile özdeşleştirilir. Mecnun, kargaya "ey ehl-i vera" (takva sahibi) diye hitap eder ve ona kuru zahid diyenlerin haksız olduğunu ifade eder:

N'ola işigün penâh idine
Ol sâyeyi tekyegâh idine
...

Sarunur idi siyeh ‘imâme
San şeyh idi zâkir-i hamâme
...
Baş hırkaya çekmiş ol siyeh-pûş
Bir hâlvetî sûfî gibi hâmûş
...
Kokar nefesünden ‘anber ü müşk
Kimdür diye sana zâhid-i huşk (830-49)[88]

Mecnun, karganın ardından baykuş ile de aynı minvalde konuşur. Bu defa, bulunduğu viraneliği menzil edinîp baykuşun gölgesine sığınmayı ve baykuştan kendisine mürşid olmasını ister. Âşık, bu vesile ile gönlünün fenaya düştüğünü, dünyayı temaşadan geçtiğini de ifade eder[89]:

Ey künc-i kanâ‘at içre tenhâ
Yok sana bu ‘uzlet içre hem-tâ
...
Geçdüm bu ‘alâ’ik-i cihândan
Yudum elüm eşk-i hûn-feşândan
...
Çün nâr-ı fenâya yandı rahtum
Vîrâneye çekdi raht u bahtum (871-96)

Mecnun’un kâsesinin Leyla tarafından kırıldığı bahiste, Şair, nefis kâsesini kırmak yolunda nasihat eder:

Sı kâse-i nefsün ey birâder
Hakka sınıcak dür olmaz ebter
... (1587-1595)

Mecnun’un etrafında vuhuşun toplanması, eserde onun kerameti imiş gibi görünür. Bunlardan özellikle arslanın dua etmesi ve Mecnun’un ölümünden sonra vuhuşun onu defnetmesi, bu yöndeki intibaı kuvvetlendirir:

Şîr uzadup el du‘â iderdi
Hem pençeye merhabâ iderdi (1823)

[88] Celili’ye ait beyitler, Şevkiye Kazan Nas’ın çalışmasından alıntılanmıştır. Bk.: Nas, 2011.
[89] Araştırmacı, Celili’nin eserinin bazı noktalarda tasavvufî algılanması gerektiğini söyler. Bunlardan bir tanesi, Mecnun’un anne-babasının nasihatlerine verdiği cevaplardır. Araştırmacı’ya göre, Mecnun’un babasının yerine geçmeyi kabul etmemesi, dünya nimetlerinden fariğ olduğu anlamını içermektedir. Kâbe’de aşkının artması yolunda ettiği dua da bu feragatin bir örneğidir. Araştırmacı, Fuzuli kadar bariz bir tasavvuf örneği sergilemese de Mecnun’un bu eserde, hakiki aşka gitmenin işaretlerini taşıdığı görüşündedir. Celili de kendisini Mecnun ile özdeşleştirmek suretiyle bir tekkeye bağlanarak aşk basamaklarını bir mürşid-i kâmil vasıtasıyla çıkmak arzusundadır. Ayrıca, Mecnun’un Leyla ile bir olduğunu ifade ettiği sahneleri, diğer araştırmacıların aksine fenafillah mertebesinin bir yansıması olarak değerlendirmemiştir. Bk.: Nas, 2011: 124-131, 175-176.

Ol mürdeye ‘ankebût-ı pîçân
Târ-ı kefen itdi rişte-i cân
...
Şîr oldı bu derdden çü bî-kût
Gögsin ana kıldı tahta tâbût (2032-6)

Eserdeki başka bir tasavvufî örnek, Mecnun’un duası neticesinde ölmesi ve melek tarafından kendisine makamının gösterilmesidir:

Mecnun çü duâya götürür dest
Fi’l-hâl düşüp yire olur pest
...
Gösterdi makamını ferişte
Bakdı gül-i gülşen-i behişte (2013-2026)

Tüm bunlar sonucunda, eserdeki tasavvufî motiflerin temel motifler olarak var olmadığı gözlemlenir.

1.9.16. Sevdâyî

Sevdâyî’nin mesnevîsindeki aşk, Celîlî’nin mesnevîsindeki gibi beşeridir. Şair’in zaman zaman ilahi aşk konusunda nasihatler verdiği görülmekle beraber, bunlar Mecnun’un aşkının işlenişine aksetmemiştir[90].

Bu naḳş-ı cihāna ḳılma meyli
Tā kim göresin cemāl-i Leylî
...
Gel ‘āşıḳ-ı pāk pāk-bāz ol
Mevlā’ı unutma bā-niyāz ol (1010-14)[91]

Eserin sonunda Mecnun, Allah’a ölmek için dua eder. Duası kabul olur:

İy bâd-ı ecel gel olma pinhân
Kurtar beni vireyim sana cân (1214)

Mecnun şehid olarak anılır ve kabri hacetgah olur:

Çün gördiler ol sa‘id-i ‘ışkı
Götürdiler ol şehid-i ‘ışkı (1232)

Kabr üstine koydılar nişâne
Faş oldı bu macera cihâne

[90] Araştırmacı’nın değerlendirmeleri için bk.: Bayak, 2019: 13.
[91] Sevdai’ye ait beyitler, Cemâl Bayak’a ait çalışmadan alıntılanmıştır. Bk.: Bayak, 2019.

Tavfından olup murâd hâsıl
Ol kabre hâlâyık oldı mayil (1237-38)

1.9.17. Hakîrî

Hakîrî, eserini tasavvufî gayeyle kaleme alan şairlerdendir. Annesinin nasihatlerine cevap veren Leyla, Mecnun'un aşkının mecazi olmaktan uzak olduğunu söyler:

Ol-durur sulṭān-ı 'uşşāḳ-ı cihān
'Işḳ elinde terk ḳıldı ḥānmān

Mest-i Ḥaḳḳdır daḥı huşyār olmaz ol
Menden özge kimseye yār olmaz ol
...
Cümle işi uş anıñ Ḥaḳḳānīdir
Öyle s̱anursız ki ol nefsānīdir (149a/3-5)[92]

Mecnun, nefsi için değil, Hakk'ın cemâlini onda seyrettiği için Leyla'yı sevmektedir:

Ḥaḳḳ cemālin sende gördi gözlerim
Vaṣf-ı ḥüsnüñdür tamāmıñ sözlerim (163a/11)

Nefsim içün sevmemişem men seni
Bu söze vāḳıf durur Rabb-ı Ġanī
...
Kāfir olur Ḥaḳḳ-ıla éden ḥilāf
Mü'min olur ola köñli 'ışḳa s̱āf (164a/ 9-11)

Leyla'nın, vuslat teklifine Mecnun, kendisini nefsi için değil, Hak için sevdiği cevabını verir:

Nefsi kāmın isteyen şeytānīdir
'Işḳ yolını gözleyen Raḥmānīdir

'Işḳımız ḥaḳīḳatdir bizim
Yolumız doġru ṭarīḳatdir bizim (164b/ 1-3)

Hakîrî'de diğer mesnevîlerden farklı olarak Leyla'nın kabrinde matem tutarken uyuyan Mecnun, rüyasında Leyla'nın kendisine gül atıp onu teskin ettiğini görür. Âşık, uyandığında gül destesini elinde bulur. Şair, bu bölümün ardından onların vahdete erdiğini, şeytanı kesret iddiasının ayırdığını, bu yüzden Rahman'a eremediğini ifade eder. Şair'in bu

[92] Hakiri'ye ait beyitler için Arzu Solak ve Ahmet Koçak'a ait tezlerden faydalanılmıştır. Bk.: Solak, 2003; Koçak, 2006.

motifle vahdete işaret etmesi, söz konusu motifin keramet motifi sınıfına dâhil olduğunu göstermektedir:

Vérdi destine anıñ bir deste gül
Ṣundı la'l-i leblerinden aña mül
...
Ol gül anıñla ol-néce yār idi
Géce gündüz derdine ġam-ḫār idi (167a/ 1-3)

Şair'in eserinde tasavvufî motiflerin temel motifler olduğu görülmektedir.

1.9.18. Fuzûlî

Fuzûlî, "Dibace"de, "mecaz bahanesiyle hakikate talip olmak ve Leyla vasıtasıyla Allah'ın sıfatlarını anlatmak" niyetinde olduğunu ifade eder:

Dutsam taleb-i hakikate râh-ı mecaz
Efsane bahanesiyle arz etsem râz
Leyli sebebiyle vasfun etsem âgâz
Mecnun dili ile etsem izhar-ı niyâz[93] [94]

Tasavvufa göre, dünyaya ait bir cisme girmek, ruh için bir ızdıraptır ve bundan kurtulmak için sabır gereklidir. Şair, Mecnun'un kalbinin bunu çok küçükken idrak edip ızdıraba düştüğünü dile getiriyor. Mecnun'un daha bebekken ortaya çıkan huzursuzluğu bu idrakin neticesidir[95]. Fuzûlî, Âşık'ın yaşadığı her evreyi tasvirde oldukça başarılıdır:

Ol dem ki bu hâk-dâna düşdi
Hâlini bilüp figâna düşdi
…
Ya'nî ki vücûd dâm-ı gamdur
Âzâdelerün yeri ademdür
…
Zevk ile geçürme rûzgârum
Fânî olana yoh i'tibârum
… (508-525)

[93] Fuzuli'ye ait beyitler için Muhammed Nur Doğan'ın eserinden faydalanılmıştır. Bk.: Doğan, 2010.
[94] Muhammed Nur Doğan, esere hâkim olan ruhun, Vahdet-i Vücud düsturu ile Platonik aşk anlayışı olduğunu ifade ederek Vahdet-i Vücud ilkesi ile Eflatuni sevginin birbirine denk olduğunu iddia etmiştir. Araştırmacı, eserin kuru kuruya bir tasavvuf öğretisi olmayıp didaktik tarzda kaleme alınmadığını belirterek ilahi aşkın ve coşkun panteist duyguların ruhunun, beşeri aşkın canlı tezahürleri içine yerleştirildiği şeklinde bir yaklaşımda bulunmuştur. Ayrıca, Araştırmacı, Şair'in bu hikâyeyi kaleme almasında, hikâyenin devir nazariyesinin en uygun örneklerinden biri olmasının etkin rol oynadığı düşüncesindedir. Eser, tasavvufî manayı taşımasına rağmen, beşeri aşkın bütün unsurlarını da barındırmaktadır. Bk.: Doğan, 2010: 13-14.
[95] Ruhlar, bezm-i elestte verdikleri söz esnasında farklı yaşlarda bulunurlar. Kimisi dünyada iken bu sözü hatırlar ve ızdıraba düşer kimisi de hatırlamaz. Mevlana, E.T.: 20.06.2020: 27.

Kays'ın, bebekken bir güzelin kucağında susup ondan ayrılınca ağlaması, Şair tarafından zatında muhabbet olması ile ilişkilendirilir. Şair, aşkın cemâl ile ortaya çıktığını, çocuk bilmese de ehl-i hâlin bunu bildiğini ifade etmektedir:

Zâtında çü var idi mahabbet
Mahbûb görünce dutdı ülfet

Aşk idi ki oldı hüsne mâil
Hüsni ne bilürdi tıfl-ı gafil

Ma'lûm idi ehl-i hâle ol hâl
Kim nüsha-i aşkdur bu timsâl

Elbette bu tüflı zâr eder aşk
Âşüfte-i rûzgâr eder aşk (529-544)

Şair, aşkın karşısında aklın yerle bir olduğunu, bu manayı vurgulamak için ifade eder:

Bir gâyete yetdi neş'e-i hâl
Kim oldı havâs-ı akl pâ-mâl (610)

Mecnun'un Kâbe'de aşkının artması için ettiği dua, diğer mesnevîlerdeki dualardan farklılık arz eder. Burada Mecnun, Hakk'ın Leyla'nın cemâlinde kendisine tecelli ettiğinin farkındadır ve bunun daimi olmasını dilemektedir:

Artur mana zevk ü şevk-i Leylî
Dâim mana anda kıl tecelli (1118)

Mecnun'un, savaşta Leyla'nın tarafı için ettiği dua, sıradan bir insanın değil, ehl-i Hakk'ın duası olarak tavsif edilir:

Elbette ki Hak rızâsıdur bu
Bir ehl-i Hak'un du'âsıdur bu
…
Bilmişdi ki sâhib-i nazardur
Elbette du'âsı mu'teberdür

Bildi ki müyesser olmaz ol kâm
Te'sîr kılur du'â ser-encâm (1556-62)

Mecnun, Leyla'yı *akl*ının zail olduğunu gerekçe göstererek tanıyamaz:

Kimsen mana zahir eyle adun
Bu badiyede nedür muradun (2646)

Akl olsa idi menümle hem-râh
Ahvâlünden olurdum âgâh
...
Çün mende yoh ihtimal-i idrak
Sen söyle özün ki kimsen ey pâk (2654-57)

Fuzûlî'nin eserinde tasavvufî mahiyetin en çok hissedildiği, hikâyenin kaleme alınma gayesinin meyvesini verdiği kısım, Mecnun'un Leyla'yı reddetttiği kısımdır. Şair, bu bölümü, mantıkî bir çerçevede okuyucuya sunmuş ve Mecnun'un mecazdan hakikate geçişini, diğer bazı mesnevîlerden farklı olarak sağlam bir temele oturtmuştur. Araştırmacılar tarafından sorgulanan[96] mecazdan hakikate geçişin nasıl gerçekleştiği hususu, Fuzûlî'de açık bir şekilde yer almaktadır.

Fuzûlî'nin eserinde, Kahraman'ın mecazdan hakikate geçişi *dua* sayesinde meydana gelir. Mecnun, Leyla ile karşılaşmadan evvel, maşuk ile vahdete ermek suretiyle aşk derdine Allah'tan derman diler ve ızdırabının dinmesini ister:

Dâim anı mende zâhir eyle
Lutf et iki sûreti bir eyle (2302-2329)

Leyla'dan kendisine mektup geldiğinde talihinin ona yâr olduğunu sanır:

Mecnûn ki eşitdi ol peyâmı
Baht-ı mütemerrid oldı râmı (2384-87)

Oysa, duası, Allah katında, onun zannettiğinden daha yüksek bir karşılık bulmuş ve Mecnun, beşeri aşktan ilahi aşka kalb olarak mecazi aşkta fani olmuştur. Onun duasının kabul olduğu, Leyla ile çölde karşılaştığında ortaya çıkacaktır. Mecazi aşkta fani olan Âşık, cismani bir vahdeti arzulamaz. Leyla'nın vuslat arzusuna karşılık Mecnun, surete itibarının kalmadığını ifade ederek red cevabı verir:

Aşk etdi binâ-yı vaslı muhkem
Ma'nîde meni senünle hem-dem

[96] "... Leyla ve Mecnun'un aşkları, nasıl oluyor da beşerî bir düzlemden yarı ilahî seviyelere yükseliyor? Eseri biz veya başkaları böyle algılayabiliriz. Fakat nasıl gerçekleşiyor? Bunun bir izahı yok mudur? İnsanî bir olgu ya da iki kişi arasında cereyân eden bir aşk hadisesi hangi şartlarda ilahî niteliklere bürünebilir? Ayrıca bu hikâyede ilâhîlik vasfına Leylâ ve Mecnun'un bizatihi kendileri mi yükseliyor, yoksa bu aşkı bize hikâye eden / anlatan kişinin bakış açısı mı esere tasavvufî bir muhteva yüklüyor? Bunlar birbirinden o kadar uzak ve farklı yorumlar ki *Leyla vü Mecnun* değerlendirmelerinde bu hususlara ilişkin önemli bir atıfa tesadüf edemiyoruz.", Turinay, 1996: 223-224.

Ref' oldı bu i'tibâr-ı sûret
Hâşâ ki olam şikâr-ı suret
…

Kim sende ne olsa resm ü âdet
Etvârumadur menüm şehâdet

Men aşk güzergehinde hâkem
El cümle bilür meni ki pâkem

Rahm et mana ey büt-i vefâdâr
Ta'n ehlinün agzın açma zinhâr

Çün men reh-i resm ü aşk dutdum
Nâmûs tarikini unutdum (2698-2725)

Şair, Mecnun'un mertebesini anlatırken onun makamının Hakk'a çok yakın olduğunu, ruhların üzerine ona saygı duymanın farz olduğunu ifade eder. Mecnun'un vuhuşla beraberliğini, Âdem'in neslinin şerrinden nefretine bağlar. Her bir vahşi, aslında hayvan donunda bir melektir. Mecnun, zahiren vuhuşla beraber görünse de esasında meleklerle beraberdir. Dünyadan yüz çevirmiş, ehl-i tevhidin yolunu tutmuş, terk ü tecridde[97] geldiği noktada vücudu nura gark olmuş[98], bu yüzden dünyevi gıdalara ihtiyaç duymayan bir veli hâline gelmiştir. Mecazdan hakikate ulaşmış olan Mecnun, nakıştan (Leyla) geçip nakkaşa (Mevla) talip olmuş, böylece her sözü nükte ve hikmetle dolmuştur:

Ma'mûre-i kurb-ı Hak makâmı
Ervâha farîza ihtirâmı

Çün nefret-i şerr-i nesl-i Âdem
Kıldı ana vahşeti müsellem

Her vahş donunda bir firişte
Yâr oldı ol âdemî-sirişte

Zâhirde refîki vahş ile tayr
Bâtında melâik ile hem-seyr
…
Kim olsa bu iç kemâle kâbil
Demek olur ana zât-ı kâmil (2787-2809)

[97] Tasavvufta *terk*, dört türlüdür: Terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hestî (varlığı terk) ve terk-i terk. Bk.: Haksever-Altıntop, 2016: 1432.

[98] "*Allah'ım! Kalbime büyük bir nur ver; gözüme bir nur, kulağıma bir nur ver; sağıma bir nur, soluma bir nur ver; üstüme bir nur, altıma bir nur ver; önüme bir nur, arkama bir nur ver; bana büyük bir nur ihsân eyle*!", (Buhârî, Hadis No: 1811, https://hadis.ihya.org/kutubusitte/hadisler.php?t2=ara&ara=Allah%92%FDm%21+Kalbime+b%FCy%FCk+bir+nur+ver%3B+g%F6z%FCme+bir+nur%2C+kula%F0%FDma+bir+nur+ver%3B+sa%F0%FDma+bir+nur%2C+soluma+bir+nur+ver%3B+%FCst%FCme+bir+nur%2C+alt%FDma+bir+nur+ver%3B+&yer=hadis, E.T.: 24.06.2020.

Fuzûlî'de, Leyla'nın kemâl derecesi de dikkat çekicidir. Onun, Mecnun'a vuslat talebinde bulunması, Mecnun'un aşktaki kemâl derecesini ölçme anlamı taşımaktadır. Mecnun'un red cevabı ile Leyla, suret tozunun aynasını karartmayacağından ve sıfattan Zât'a geçişin artık mümkün olacağından emin olur:

Leyli dedi ey vücud-ı kâmil
Kurb-i Haka ismet ile kâbil

Mi'rac-ı kemâlüni sınardum
Keyfiyyet-i hâlüni sınardum
...
Aşkunda riya güman ederdüm
Etvarını imtihan ederdüm
...
Hâlâ mana ruşen oldı hâlün
Mi'râc-ı hakikat-i kemâlün
...
Nesh-i hat-ı i'tibâr kıldum
Râh-ı 'adem ihtiyâr kıldum

Tâ niçe vere gubâr-ı sûret
Âyîne-i zâtuma küdûret

Vakt oldı ki rûşen ola mir'ât
Müstağnî ola sıfatdan zât
... (2736-2759)

Leyla fena mertebesini müdriktir. Ölümünden hemen önce Allah'a fenaya ermek için dua eder. Çünkü Âşık'ının onu reddetmesi, kendi cemâline verdiği değeri kaybetmesine, Mutlak Cemâl'i idrak etmesine yol açmıştır. Bu idrak, onu fena arzusuna yöneltir. Leyla'nın fenadan muradı, ölüm vasıtasıyla Hakk'a ermektir. Yokluğun, Hakk'a giden yol olduğunu idrak eden Leyla, ölmek için dua eder ve duası kabul görür[99]:

Ya Rab meni et fenâya mülhak
Kim râh-ı fenâ reh-i Hak

Pâk idi du'âsı etdi te'sîr
Fi'l-hâl mizâcı buldı tagyîr (2856-57)

[99] Tasavvufî mesnevilerin özelliklerinden birisi de âşıkların çilede tahammül edilmez bir noktaya geldiklerinde dua etmeleridir. Şairler, âşıkların dualarının kabulünü, bu çerçevede tasavvufî bir unsur olarak işlemeyi ihmal etmezler. Duaların kabulü, onların mertebelerinin işaretidir.

Mecnun ve Leyla'nın kabri, zamanla insanların dilek için uğradıkları bir hacetgâh hâline gelir:

Tavfında kılup murâd hâsıl
Ol kabre hâlâyık oldı mâil

Geçdükçe zamân mükerrem oldı
Hâcetgeh-i ehl-i âlem oldı (3011-12)

Fuzûlî'ye göre Mecnun ve Leyla birer şehittir, bu yüzden de kabirleri meşheddir:

Ol meşhede Zeyd olup mücâvir
Âsâr-ı sadâkat etdi zâhir (3014)

Mecnun'un, Leyla'nın ölümünden sonra feryat figan ederek âlemin boşluğundan yakınması ve ona kavuşmayı arzulaması, fena mertebesine ulaşmış bir âşık için çelişkili bir durum arz eder. Fena mertebesine ulaşmış kişinin, Hakk'ın tecelli ettiği bir surete ihtiyaç duyması mümkün değildir. Bu sonuç, araştırmacılar tarafından, Leyla'nın Mutlak Cemâl'in temsili olduğu ile izah edilir. Bunu kabul etmemiz durumunda, beşerden ilahî olana geçişi ve Leyla'nın güzelliğini mutlak ile eş değerde tuttuğu hatasını idrakini açıklamamız mümkün olmaz. Genel olarak Şair, burada geleneğe uymuş ve Mecnun'un ölümüne Leyla'nın ölümünü etken saymıştır sonucuna ulaşmak, kanaatimizce daha doğrudur. Mecnun, Leyla gibi, ettiği dua neticesinde ölür:

...
Müştakunem ey ecel kerem kıl
Def-i elem eyle ref-i gam kıl

Âyînemi eyle jengden pâk
Kıl perde-i i'tibarumı çâk
...
Yâ Rab mana cissm ü cân gerekmez
Cananumsuz cihan gerekmez (2969-80)

Kahraman'ın kemâle erme süreci boyunca, beşeri aşkın boyutlarının derin şekilde hissedildiği eserde, tasavvufî motiflerin temel motifler düzeyinde olduğunu göstermektedir.

1.9.19. Lârendeli Hamdî

Lârendeli Hamdî, "Kitab-ı Hayret-nâme" adını verdiği eserinin başlangıç kısmında, Hikâye'yi tasavvufî bir gayeyle kaleme aldığının işaretlerini vermektedir. Eserin, gaybın hakikatinin başlangıcı olduğunu dile getiren Şair, *Allah* lafzının harflerinin gönül ehline yol

gösterdiğini ve bu yola giren sâlikin amacına derhal erişebileceğini ifade eder. "Dil ehli" ve "sâlik" kelimeleri ile Mecnun işaret edilmektedir:

Zihî tuğrâ-yı defter hayy-ı lâ-reyb
Ser-âgâz-ı hakikat nâme-i gayb
…
Dil ehline hurûf-ı lafzullah
Derûn-ı fercesinden gösterür râh

Ki sâlik girse bu yolda be-her-hâl
İrişür mülk-i maksudına derhâl (6-12)[100]

Oğul derdine düşen Kays'ın babasına bir abdalın verdiği ayva şifa olur. Abdal, doğacak çocuğun geleceğinden de haber verir ve çocuk rüşde eriştiğinde ona kendisinden bahsetmesini söyleyerek gözden kaybolur: Mecnun'un bir abdalın verdiği meyve ile dünyaya gelmesi ve akıbetinin önceden haber verilmesi, onun fazileti hakkında ön bilgi sunar:

Eline sundı bir ayvayı fi'l-hâl
Giderdi şahdan ay vayı fi'l-hâl
…
Çün irişdi sana bu mive-i hûb
Yakınlarda bir oğlun ola mahbub
…
Kaçankim ola âlemden haberdar
Beni vasf eyleyesin ana zinhar

Bunı didi vü gözden oldı pinhân
Serayına yöneldi şâh-ı handân (778-85)

Şair, Mecnun henüz fenaya ermemişken ondan abdal diye bahseder:

Çü Leyli'den cüda düşdi ol abdal
Katı âşüfte oldı vü diğer-hâl (1700)

Şair, Mecnun'un babasının Mecnun'un hâline çare bulması için kâmil bir pîre danışır:

Var idi andabir pîr-i yegâne
Ferîd-i dehr ü dânâ-yı zemâne

Şarâb-ı 'ışkdan mahmur olmuş
Vücudı 'ışk envarıyla tolmuş
…

[100] Larendeli Hamdi'ye ait beyitler için Rıfat Kütük'e ait tez çalışmasından faydalanılmıştır. Bk.: Kütük, 2002.

Değil ol şeh harâc u bâca muhtâc
Başına terk-i dünyadan konmuş tâc
… (1833-1842)

Mecnun'un Kâbe'deki duasında tasavvufî mahiyet sezilir:

Çü vahdette durur 'ışkile cânum
Ölürven 'ışksuz yokdur gümanum

Kemâle 'ışk ile irdi hâsıl-ı din
Şiriste 'ışk birledür gül-i dil (1903-4)

Şair, İbn-i Selam'ın Mecnun'a kalkan elinin havada kaskatı kesilmesi vesilesi ile bir abdal olduğunu ifade eder[101]:

Bular bu söz içindeydi ki nâ-gâh
Rakîb-i şûm u bed-kâr oldı âgâh

Eline aluben bir tîğ-i bürrân
İrişdi hışmla çün şîr-i ğarrân
…
Beni bu derdde koma giriftar
Dile hâcet Huda'dan yine kurtar

Du'â kılub bu sözden sonra ol abdâl
Anı ol derden kurtardı derhâl (4210-24)

Eserde, Lârendeli Hamdî, Mecnun'u namaz ve oruç gibi dinî kaidelere riayet eden biri olarak resmeder:

Bunı zann itme kim Mecnûn-ı nâlân
Şu şeydâlar gibiydi kim var el'ân

Değildi bı-namâz u rüze vü nûr
Edeble yâr idi ᶜaklile maᶜmûr (4363-64)

Eserde tasavvufî motiflerin, temel motifler olduğu görülmektedir.

[101] Araştırmacı, Larendeli Hamdi'nin eserinin, sâlikin mutlak hakikate ulaşma mücadelesinde çektiği sıkıntıların bir sembolü olduğunu ifade eder. Leyla, mutlak hakikatin tecellisidir. *Akl*ı temsil eden Kays unutulur, *aşk*ı temsil eden Mecnun onun yerini alır. Kays'ın ismi gibi, çevresi de değişir. Maddi kayıtlardan kurtulma yeri olarak Dağ'da yaşamaya başlar. Burası, adeta bir çilehanedir. Çilenin olgunlaştırdığı Mecnun, keramet gösterecek derecede bir olgunluğa erişir. Hayvanlara, bitkilere ve insanlara hükmeder. Bk.: Kütük, 2002: 137.

1.9.20. Celâlzâde Sâlih

Celâlzâde Sâlih'te Mecnun, ibadetlerinde dikkatli, ilahi aşka vasıl olmuş, mübarek bir şahsiyettir. Şair, Mecnun'u hakikat yolcusu bir *sâlik* olarak vasf eder. Onun insanlardan uzak durması, âkıl ehlinde hayır görmemesi, dünyaya meyl etmelerinden duyduğu rahatsızlıktır. Celâlzâde Sâlih, Leyla ile Mecnun'u vuslata nail etmemek ve Mecnun'u amellere riayet eden bir âşık olarak resmetmek bakımlarından Âşık'a yüklemiş olduğu sufiyane mahiyete sadık kalmıştır. Bununla birlikte, Şair'in Mecnun'un üstün manevi vasıflarına yer vermesi dışında, eserinde tasavvufa sık sık atıf yaptığı görülmez. Hatta birçok şairin, motifler yüklediği sufiyane manayı o tabii akışlar olarak işler. Bunlardan biri, Mecnun'un Leyla'yı tanıyamadığı bahistir. Mecnun'un babasını ve Leyla'yı tanıyamadığı epizotlar, vahdetin gereği değil, Mecnun'un aşk ile hem-hal olmasındandır:

Bilmedi hayretinden anı hiç
'lşk ile olmuş idi hîç-â-hîç (766)

Sanma Mecnun'ı sen sakın iy yar
Ola nâ-pâk bir delü zinhar

Bil ki meczûb-ı Hakk'idi ol pâk
Dam u bendidi ana ferş-i hâk

Zikr olman hikâyeti anun
Olmuşidi hidâyeti anun

Râh-ı 'ışk içre agleb-i evkât
Her-giz itmezdi terk-i savm u salât
...
'lşk gayre tarîkat olmuşidi
Ana 'ayn-ı hakikat olmuşidi

Sâlik-i râh-ı Hakk idi kâmil
Nice divâne merd idi ʿâkil
...
Her birinden taʾallukı kesdi
Yüze gülen ʿalâike küsdi

Hıred ehlinde yok hayır gördi
Sureti cezbe küncine urdı

Gördi yok 'ârı câme-i delkden
Dâmenin çekdi sohbet-i halkdan (1160-83)[102]

[102] Celalzade Salih'e ait beyitler için Rıfat Kütük'e ait tez çalışmasından faydalanılmıştır. Bk.: Kütük, 1995.

Mecnun, hakikat yolcusu olmasına rağmen çölde tesadüf ettiklerinde Leyla ile samimi olurlar. Ancak hikâyede iki âşığın vuslata nail olduğu görülmez.

Vardı geldi bu ʿâleme tekrar
Dizi üstünde yârun âhir-kar (2021)

Mecnun, Leyla'nın vuslat talebini, ilahi aşka vasıl olduğu için, Leyla'nın adını koruma kaygısı ile reddeder:

Seni hıfz eylerin yine iy yâr
Sene bundan gelür be gâyat ʿâr

Seni bed-nâm ider ʿArab kavmi
Nergisüne harâm ider nevmi (2044-59)

Mecnun'u öldürmek isteyen İbn-i Selam'ın elleri havada kaskatı kesilir. Mecnun'un duası sonucu açılır:

Söyleşürken bular bunı nâ-gâh
Oldı sırrdan rakîb-i şûm âgâh

Elde yalun kılıç ile fı'l-hâl
İtdi Mecnûn'ı katle isti'câl
...
Tîg elin tâ ki kaldurub zâlim
Oldı kan dökmeğe o dem azim

Kolı turdı hevâda inmedi zar
Dikili kaldı kurı hîzem-vir

Tîgi çün bir ele dahi aldı
Bu dahi eyle kurıyı kaldı
...
Sag oldı ol iki kolak el
Nice sagidise hemîn evvel (1770-94)

Mecnun'un vuhuş ile ünsiyeti, keramet olarak değil, insanları vefadar bulmaması ile ilişkilendirilir:

Çün vefâ-dâr bulmadum enisi
Vahş ile geldüm eyledüm ünsi (1675) (Kütük, 1995).

Şair'in eserinde tasavvufî motifler, temel motifler görünümündedir.

1.9.21. Halîfe

Halîfe'nin eserinde ciddi bir sufiyane temayül görünmemektedir. Şair'in, kendinden önceki şairlerden özellikle Hâtifî ve Fuzûlî'den oldukça etkilendiği fark edilir. Âşık'ın babasına yaşadığı duygunun cismani değil, ruhani olduğunu söylediği kısımda, tasavvufî mana hâkimdir (Levend, 1959: 314-328).

1.9.22. Atâyî

Atâyî'nin eseri, tasavvufî bakımdan öne çıkmış olan mesnevîlerdendir. Şair, her fırsatta Mecnun'un manevi üstünlüğüne atıfta bulunur ve motifleri tasavvufî açıdan işler. Örneğin, Mecnun'un vuhuş ile ünsiyeti velayet sahibi olmasındandır:

Mecnun'un yanında gezer cümlesi
Bu velayetdür bil ey şāh kesi (13a)[103]

Mecnūn eydür men dīdāra 'āşıḳam
Ḥaḳ ḳatında ḳavlim üste ṣadıḳam (22b)

Mecnun'un aşkı mecazi değil, hakikidir:

Çün menim 'aşḳım mecāz olmaz mecāz
Çün mecāzī 'aşḳ eyā yoḳ mende az (22b)

Bununla birlikte, Mecnun, Leyla'yı başından öper:

Munı didi öpdi Leylī başını
Tökdi ol dem iki gözyaşını (22b)

Eserde dikkat çeken motiflerden biri, Leyla'nın da Hak âşığı olduğunu ifade etmesidir:

'Āşıḳam men Ḥaḳḳıng dīdārına
Ḳalmışam nefsimin murdārına

Murdārından nefismin men geçmişem
Zerrece Ḥaḳ şerbetinden içmişem (24a)

Mecnun, Hakk'ın cemâlinden bir an bile yoksun değildir:

Leyli değil maksudum birdir heman
Hak cemâlinden kesilmen bir zaman (47b)

[103] Atayi'ye ait beyitler için, Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Bölümü'nde bulunan ASL 644 numaralı yazma eserden faydalanılmıştır.

Mecnun, Allah katında sevgilidir:

Beñzi sapsarı olupdur nā-tüvān
Allāh ẕātında öz ḫūb-cevān (12b)

Leyla'nın vuslat talebine Mecnun, kendisinin Hak âşığı olduğunu söyleyerek red cevabı verir. Mecnun için Leyla'nın cemâli, Hakk'ın tecelli aynasıdır. Mecnun'un Leyli dediği esasında Allah'tır; Leyli adı semboldür:

Men didara aşığım ey gül-izar
Vallah billah mende yokdur ol bazar

Hak didarını senin yüzünde men
Baktığım saat görürüm anda men (42b)

Ayinedir ol cemâl-i pak mana
Ondan ötrü bakarım her dem ona
...
Leyli Leyli dediğim Allah durur
Maksudum ondan hem ol bir şahdur
...
Menden ön vardır ki maksud bir dürür
Leyli adı ortada bir sır durur (43a)

Şair, Mecnun'u abdal olarak tavsif eder:

Eksik olmaz Mecnun abdal sohbeti
...
Ey Atâyî kudreti çokdur onun
Misl-i hem-tası yok durur onun (44a)

Beyle gördü Mecnun abdal hâlini
Sonra sordu atası ahvalini (48a)

Tüm bu hususlar, eserdeki tasavvufî motiflerin, temel motifler olarak var olduğuna işaret etmektedir.

1.9.23. Örfî

Kısa mesnevîsinde ***Örfî***, tasavvufî aşkın en bariz örneklerinden birini vermiştir. Mecnun'un Leyla'yı tanımaması, vuhuş ile ünsiyeti, kıyafetlerinden, yeme-içme gibi cismani hazlardan arınması, hep tasavvufî çerçevede ele alınan motiflerdir. Mecnun, sırların kendisine ayan olduğu, kime baksa mahiyetine vakıf olduğu bir kemâl derecesine yükselir:

İrüşdürdi kemāle ‘ışkı anı
‘Iyān oldı ana sırr-ı nihānī

Olup yanında zişt ü ḫūb yeksān
Kime itse naẓar görürdi cānān (97-98)[104]

Ṭa‘ām u āb câme-ḫˇāb [u] pister
Bular gitmişdi fikrinden birader (100)

Bahāyimden gidüp bi’l-cümle vahşet
İderler idiler Ḳays ile ülfet

Müsaḫḫar oldı ḥayvānāt-ı kūh-sār
Serīr üzre Süleymān idi eṭvār (101-102)

Seven kim sevilen kim oldı ma‘lūm
Ḥaḳīḳatde bir imiş cümle mefhūm

Bu ilhām olıcak gitdi mecāzī
Ḫudā’ya eyledi cümle niyāzı

Ki yā Leylī diyu eylerken efġān
Didi yā Hazret-i Mevlā-yı Sübḥān (155-60)

Vuhuş, Mecnun’a “lebbeyk” diyerek yakınlık göstermektedir. Mecnun, bu hâl üzere iken gelen Leyla’yı tanıyamaz ve Leyla’ya Mevla’yı bulduğunu söyleyerek onu reddeder:

Anı gördi ki her sū bunca ḥayvān
Olup bu deŋlü Leylīler nümāyān

Dimekde her biri Mecnūn’a lebbeyk
Ki dirler idi ol meftūna lebbeyk

Dönüp Leylī’ye baḳdı Ḳays-ı ‘āşıḳ
Cefān itdi beni bu luṭfa lāyıḳ

Nigārā seyr idüp gördün mi ḥāli
Ḥaḳīḳat ‘ışkınuŋ budur me’āli

Yüri Leylā ki ben Mevlā’yı buldum
Ararken ḳaṭreyi deryāyı buldum (180-88)

Eserde, Mecnun’un Leyla’dan Mevla’ya nasıl geçtiği de izah edilir. Buna göre Mecnun, “Leyli” diye diye gün gelir “Mevli” der:

[104] Örfi’ye ait beyitler için Rıfat Kütük’e ait tez çalışmasından faydalanılmıştır. Bk.: Kütük, 2002.

Ki yā Leylī diyu eylerken efġān
Didi yā Hazret-i Mevlā-yı Sübḥān (160)

Eserdeki tasavvufî motifler, temel motiflerdir.

1.9.24. Andelîb

Andelîb'de hikâyenin tasavvufî boyutu eserin sonunda sezilir. Sorgu melekleri tarafından sorguya çekilen Mecnun'a Allah, Leyla suretinde bir gılman verir. İki âşık cennete giderler:

"... Mecnūn dergāhı "Rabbim Allāh" diyip ḫāk-i meẕelletden baş götürip bu cevabını ayġan:

Rabbimge Münker Nekīr āh-ı seḥer geltirmişem
Cismim imis ṭāḳat-peẕīr ḫūn-ı ciger geltirmişem
..."[105].

"*İrse andan song Perverdigār-ı 'ālemge Mecnūnnıng cevābı ḫoş gelip Leylī-dil-efkārıng ṣūretinde bir ġılmān zīb ü zīnet berip Mecnūn dergāhınıng aldıġa ez-berāy-ı imtiḥān iberdi*". (s.140)

Âşıkların ruhaniyeti kuş olup uçarak cennete girer:

"*... Leylī-dil-ārāmnıng rūḥāniyeti ve Mecnūn-dil-efkārnıng rūḥāniyeti ikisi ḳuş bolup, bihişt-i 'anber-sirişt içre dāḫil boldı ve iki 'āşıḳ bir ḳoşulıp, 'ayşı-'işretde boldular*". (s.141)

Eserde, tasavvufî motiflerden yan motifler olarak faydalanılmıştır.

1.9.25. Nâkâm

Nâkâm'da tasavvufî mana yeterince iyi işlenmiş olmamakla beraber, Mecnun'un mecazi değil, hakiki aşkın müptelası olduğu ifade edilmiştir. İki âşık vuslata nail olduklarında bile, görenler onların yaşadığı aşkın nefsanilikten uzak olduğunu vurgular:

Ki nəfsani degildir bu məhəbbət
Bu eşq olsaydı ger şəhvət həvasi (129-130)[106]

[105] Andelib'e ait beyitler için, eserin Türkmenistan baskısındna faydalanılmıştır. Bk.: 1378.
[106] Nakam'a ait beyitler için, eserin Bakü baskısından faydalanılmıştır. Bk.: Piriyev, 2007.

Şair, Leyla ile Mecnun'un vuslatında iki âşığın da iffetlerinden bir şey kaybetmediklerinin altını çizer. Nitekim Mecnun, namaz ve oruç gibi şeri kurallardan hâli olmayıp feraset ve ahlak sahibi biridir. Öyle ki nefsini terbiye edip melekler gibi pak olmuştur:

Gümani-nabica etmə ki Məcnun
Həvayi-nəfsinə olmuşdu məftun
…
Salatü somdən məhrumü məhcur
Fərasətdən kənar, adabdan dur
…
Məazallah, bu bir zənni-xətadır
Ki Məcnun əqələhli-vəfadır
…
Həvayi-nəfsini etmişdi mədum
Mələksirət olub, olmuşdu məsum (s.135)

Mecnun ile Leyla'nın kabri insanların ziyaretine açılır. Oraya gelen maksuduna ermeden gitmez:

Nə rövzə qibtəgahi-beyti-məmur
Məqami-ruhbəxşi mənbəi-nur

Nə dəm kim gəlsə bir rəncuri-bitab
Olur filhal rəncindən rəhayab

Təhi bir kimsə getməz ol məkandən
Gedər ancaq bulub məqsudin andən (s.150)

Eserde tasavvufî motifler, temel motifler olarak yer almaktadır.

Hikâyelerde, şairlerin aynı motif ve olaylara yaklaşımını, eseri tasavvufî bir gayeyle kaleme alıp almama kaygıları belirler. Mecnun'un Leyla'yı tanımaması, vuhuş ile beraberliği, yeme-içme ve temel ihtiyaçlardan fariğ olması, keramet göstermesi gibi hususlar, eserlerde bu gayeye göre şekillenmiştir. Şairlerin çoğu tasavvufa öykünmüş olsa da tam anlamıyla tasavvufî olarak nitelendirilebilecek eserlerin sayısı fazla değildir. Eseri tasavvufî bir gayeyle kaleme almayan şairler, geleneğin tesiri ile tasavvufî motifleri eserlerine katmaktan kendilerini alıkoyamamışlardır. Bununla birlikte, tasavvufî mahiyeti amaç edinen şairler de zaman zaman tasavvufî tema ile çelişen motifleri eserlerine dâhil etmekten uzak kalamamışlardır.

Şairlerin genel olarak hikâyenin kendilerine gelene kadar geçirdiği evrelere riayet etmeleri, onları amaç edindikleri tasavvuf konusunda çelişkilere düşürmüştür. Bunun en

büyük nedeni, üstad sayılan Nizâmî'nin mesnevîsidir. Nizâmî her ne kadar çizgiyi korumada başarılı olsa da Agâh Sırrı Levend'den öğrendiğimiz, eserine *Şair-i İlhaki* tarafından yapılan eklemeler, şairlerin yönelişlerinde etkili olmuştur. Şair-i İlhaki'nin eklemeleri sonraki şairler tarafından dikkate alınmış ve tasavvufî mahiyet ve nefsani arzular eserlerde birbirine iç içe geçmiş şekilde beraber anılmıştır. Bu durumun yol açtığı sonuçlardan biri ve hemen her eserde görülen en önemlisi, Leyla ve Mecnun'un hakiki aşk düsturuna aykırı olan fizikî yakınlıklarıdır. Tasavvufî literatürle ifade etmek gerekirse kemâl mertebesine ulaştırılmış bir âşığın nefs-i emmare seviyesindeki arzulara iltifatkâr olması, birbirine tezat teşkil eden iki tutum olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan, hikâyenin gelenekteki aktarımının etkileri de tasavvufî mahiyet bakımından düşündürücü sonuçlara sebebiyet vermiştir. Örnek olarak; Mecnun'un Leyla'nın ölümü nedeni ile can vermesi, eserin sonunda, Mecnun'un hakiki aşka ulaştığına şüphe bulunmadığı bağlamda gerçekleşmektedir. Bu durum, Leyla'yı tanıyamayan veya onu reddeden âşığın tutumu ile ters düşmektedir. Oysa, Hakk'a yönelimi başlayan âşığın tekrar mecazi aşka düşmesi seyr-i süluka göre mümkün sayılmaz[107]. Mecnun, eğer fenafillaha vasıl oldu ise, Hakk'ın tecelli ettiği aynaya muhtaç değildir. Bu durumun, özellikle tasavvufî geleneğin içinde yetişmiş şairler tarafından bilinmemesi imkânsızdır. Anlaşılabilir ki hikâyenin genel şablonunun dışına çıkmama gayreti, şairleri onu Leyla için can veren bir âşık seviyesine düşürmüştür. Şairler, bu konularda, kendilerine kadar gelen hikâye yapısına bağlı kalarak geleneğin devam ettiricisi olmayı ve tasavvufî motifleri bu şablona dâhil etmeyi tercih etmişlerdir.

Hikâyedeki tasavvufî seyr ile aynı değerde görülen tüm mesnevîlerdeki ortak hususlardan biri de Mecnun'un Leyla ile vahdet hâlinde olmasının fenafillah ile aynı anlama geldiği konusundaki yanılgıdır. Şairler, gerek Mecnun'un Leyla'yı tanımama gerek Leyla'nın adını nakşedildiği yerden silme gerekse kolundan, Leyla ile aynı anda kan gelmesi motiflerini, Mecnun'un Leyla ile vahdet hâlinde olduğu anlamında ele almışlardır. Bu seviye, âşığın maşuktan kendini fark edemediği, sıfatlarının onun sıfatlarında fani olduğu seviyeyi ifade etmektedir. Bu seviyede âşık, mikro düzeyde bir vahdet hâline geçer. Mikro seviye ile kastedilen, esasında kendisi de maşuğu da suret olan, ancak geçici olarak kendisinin ayna, karşısındakinin suret konumunda olduğu durumdur. Maşuğun âşığın aynasına paralel olması ile gerçekleşen bu tecelli, âşığın fena bulma hâlidir. Ayna ve suret

[107] Leyla, *Mutlak Güzel*'e teşbih edildiğinde bu durum makul görülebilir; ancak o zaman da hikâyenin baştan itibaren *mecazdan hakikate* doğru gelişen çizgisini açıklamak imkânsız olmaktadır.

bir olur ve hangisinin ayna hangisinin suret olduğu hususu muğlak kalır. Tasavvufî terimle bu, "fena-fi'l-mahbub" hâlidir.

Tasavvufta, fenafilmahbub olma, şairler ve eserler üzerinde incelemelerde bulunan araştırmacılar tarafından fenafillah mertebesi ile aynı seviyede kabul edilmiş ve Mecnun'un fenafilmahbub olduğu bağlamlar dahi tasavvufî aşk bağlamında değerlendirilmiştir. Oysa tasavvuf, seyr-i süluka dâhil olmuş sâlikin, fenafillah olmadan evvel, fenafilmahbub olmasını gerektirir. Sâlikin istidadı süluku için yeterli olmasa da onun bu noktadaki niyeti tasavvufî seyir için yeterlidir. Bu, şuurlu bir seyr ü sefere dâhil olmak anlamına gelir. Ancak murad edilen kişi, ihtiyarı elinde olmadan, fenanın ilk noktasına ulaşabilir ki bu noktada, o da bir seyr ü sefere dâhil kişi olmuş olur. O hâlde, fenafilmahbub olma, mecazi aşkın son mertebesi, sâlikin seyr-i süluka dahil olmasına sebep, ilk merhaledir. Sâlik, bu noktada, ilahi aşkı sezer ve beşerin faniliğini kalp ile tecrübe etmiş olarak idrak (akl) seviyesine ulaşır. Bu onun, marifetü'n-nefsin ilk basamağında olduğunu gösterir ve henüz nefs-i emmare seviyesinde olup yolun başındadır. Sâlikin, bir mürşid-i kâmil vasıtasıyla irşadı, bu noktadan itibaren gerçekleşmeye başlar. Onun, fenafilmahbub olma başarısını, fenafillah mertebesinde de gösterip gösteremeyeceğini istidadı belirleyecektir. Bu nokta ise, muğlaktır.

Fenafillah, sâlikin, şer'î kurallara tam riayeti ile maarif kapısından geçerek hakikat kapısına ulaşması ile söz konusu olabilir. Her nefs mertebesinin yetmiş bin perdeyi mündemiç olduğundan yola çıkarak denebilir ki sâlikin bu yolculuğu ilk yolculuğuna göre epeyce uzun ve zordur. Eğer sâlik, marifetullaha ermeyi başarabilirse onun için tekrar nefs-i emmareye değil, nefs-i marzıyyeye dahi dönme imkânı dahi yoktur. Çünkü hâller değişir, ancak makamlar sabittir. Çünkü mutasavvıflara göre, Allah, kuluna bahşettiği makamı ondan geri almaktan münezzehtir.

Neticede, Mecnun'un fenafil-Leyli olması, fenafil-Mevli makamına ulaştığı anlamına gelmemektedir. Bir varlıkta fena bulmak, aynı anda aşkın varlık olan Tanrı'da da fena noktasına erişildiği manâsına gelmez. Fenafillah noktasına erişmek, bu ilk fenadan sonra ya hayatta olan bir mürşid-i kâmil ya da Üveysilik vasıtasıyla gerçekleştirilecek bir mücahede ile mümkün olabilir.

Hikâyelerde, Mecnun'un bir mürşid-i kâmil tarafından irşad edildiğine dair herhangi bir motife rastlanmaz. Çoğu mesnevîde, Mecnun'un dinî mükellefiyetlerini yerine getirdiğini gösterir herhangi bir işaret dahi yer almaz. Üstelik Mecnun, bazı mesnevîlerde Leyla ile vakit geçirmek suretiyle şer'î kurallara dahi riayet etmeyen bir âşık portresi çizer.

Her şeye rağmen o, Leyla'dan Mevla'ya sadece kalbî bir yanışla amelsiz geçmiştir[108]. Bunun nedeninin, söz konusu olanın edebî bir eser olması ve gelenek bünyesindeki dikkat çekicilik vasfının sıkıcı gelebilecek unsurlarla gölgelenmemesi ve şairlerin ikili aşk hikâyesinin gelenekteki yerini koruma gayretleri olduğu söylenebilir. Hikâyenin adının iki kahramanın isimlerini içermesi de şairlerin bu konuda serbest hareket etmelerini ayrıca engellemiştir. Hikâyenin Arap toplumundaki doğuşundan itibaren belli motifler üzerinden aktarılıyor olması da bir başka etkendir. Şairler, bazı değişiklikler söz konusu olmakla beraber, bu aktarılan asıl çatıyı korumuşlardır. Hikâyenin iki âşığın birlikte ölümleri ile bitmesi, okuyucu için yeterince ilgi çekici ve dramatik olduğundan hikâye ne kadar sufiyane bir tarza evrilirse evrilsin bitişinin iki âşık ekseninde kalması daha uygun görülmüştür, denebilir.

1.10. Seyr-i Sülûk, Bireyleşme Süreci ve Monomitin Çekirdeği

Metin merkezli tahlil ve tenkit yöntemlerinden olan arketipsel eleştiri, ilkellerin "ölüm-yeniden doğum" ayinlerinin mitosların kaynağını oluşturduğu savına dayanır. Carl Gustav Jung, mitoslar ve sonrasında gelişen edebi türlerde insan ırkına ait kolektif bilinçdışı unsurların hep aynı öz etrafında tekrar ettiğini ileri sürerek arketipal eleştiriye yeni bir boyut kazandırmıştır. Jung'a göre, insan ırkına ait kolektif bilinçdışı unsurlar; mitoslar, eposlar, halk hikâyeleri, masallar ve modern edebi türlerde süregelmektedir. Eleştirmenleri, edebî eserlere farklı bir dikkatle bakmaya iten Jung'un görüşü, Joseph Campbell tarafından "monomitin çekirdeği" ile sistematize edilir. Campbell, tek bir ana mitosu ifade eden "arama arketipi" ile "ayrılma-erginleşme-dönüş" aşamalarının anlatıların temelini oluşturduğunu iddia eder (Moran, 2005: 219-225).

Joseph Campbell, ünlü kitabında mikrokozmik bir kahraman olarak insanın dönüşüm evrelerini tasnif etmiştir. İlksel kahraman, doğuş aşaması olan mitlerde, kozmosun oluşumunda etken bir kültür kahramanı iken çocukluk aşaması olan efsanelerde tanrısallığını keşfeden bir mucizedir. Çocukluk evresinin tamamlanmasının ardından bulunduğu noktadan ayrılır ve düşmanına galip gelerek savaşçı-kahraman olur. Kahraman, egemenliği ele geçirdiği bu dönüşten sonra, taşıdığı yaşam enerjisinin sembolü kadını fethetmek için âşık kahraman olarak geri döner. Diğer yarısına sahip olduğu bu aşama, onun dünya hâkimi olacak kudrete kavuştuğu anlamına gelir. Bu merhalenin ardından, geldiği özün; tanrısallığın

[108] Kimi zaman, şairlerin Leyla'yı da büsbütün Mecnun'dan farklı bir âşık olarak çizmeme kaygısı, tüm bunlara eşlik eder ve Leyla, kâh Mecnun'a şer'i kaygılarla uzak duran kâh onun nefsini imtihan etme gayesi güden ahlaki olgunlukta bir kadın olarak resmedilir.

kaynağını keşfedip dünyayı kurtarır. Yaşamın son bölümünden önce ise, dünyadan tamamen vazgeçerek aziz kahraman olma yoluna girer. Kahramanın mezarla barışmasını hazırlayan sürecin sonunda, aziz kahraman tipi doğar ve kesin ayrılış / dönüş gerçekleşir (Campbell, 2015: 279-346).

Jung'un bireyleşme sürecinden ilham alan monomitin çekirdeği, kahramanın tecrübe ettiği her aşamada ortaya çıkan bilinçdışı unsurlarla mücadelesini arketipler temelinde ifade eder. Arketiplerin gidiş-dönüş süreçlerinde büründüğü formlar, kahramanın kişisel ve kolektif bilinçdışının yansımaları olarak belirlenir. Kahraman, her aşamada bu arketiplerin gölgeleri ile yüzleşerek içinde bulunduğu yolculuğu başarı ile tamamlamış olur.

Gölge, *anima*, *animus*, *persona, yaşlı bilge* arketipleri ile ifade edilen kolektif biliçdışı unsurlar, kişinin bilinç düzeyine erişemeyen problemlerini açıklamadaki kilit kavramlardır. Kendi gölge yanlarının ve cinsiyet kimliğini oluşturmadaki sorunların kişisel veya kolektif kökenini saptayan kişi, bilinç düzeyine erişme ve bireyleşme yolundaki önemli aşamaları geçmiş demektir. Bununla birlikte, bireyleşme, ömür boyu devam eden bir süreçtir.

Jung'un, bireyleşme süreci ile bağdaştırdığı numinous tecrübe, monomitin çekirdeğinde, kahramanın dönüşüm evreleri aracılığıyla takip edilebilir. Kültür kahramanı (mitik), insan, savaşçı (epik), âşık kahraman, bireyleşme yolculuğundaki aşamaları katetmiştir. Sondan bir önceki aşamayı temsil eden "aziz kahraman", Campbell'ın ifade ettiği şekilde, yaşamın ve mitin ötesindedir. İçinde bulunduğu cismani dünyadan ve kendi cisminden arınmış hâlde ilahi öze döner ve geriye *bir tek sessizlik kalır* (Campbell, 2015: 312-313).

Campbell'ın bahsettiği aziz kahraman, tüm dinlerde beşeri varlığından soyutlanmayı başaran yüceltilmiş kişiyi ifade eder. Bu bakımdan, İslam dinînin içkin boyutu olan tasavvuf ve sâlik kahraman da bireyleşme süreci ve monomitin çekirdeği merkezinde değerlendirmeye tâbi tutulur.

Monomitin çekirdeği, "yol-yolcu-yolculuk" temeline dayanması bakımından, aynı öze sahip seyr-i süluk ile bütünleştirilir. Seyr-i sülukun *Kavs-i Nüzul* ve *Kavs-i Uruc* seferlerini kapsayan yolculuk olarak tanımlanması, bu iki tip yolculuğun aynileştirilmesinin yolunu açar. Mitik, epik, âşık tiplerinin serüvenlerini esas alan anlatılar, araştırmacılar tarafından bireyleşme sürecinin gerçekleştirilmesinin seyr-i sülukun tamamlanmasına denk olduğu açısından değerlendirilir. Son yıllarda, modern anlatı türlerinde iç yolculuğunu

gerçekleştiren kahramanı[109] da çözümleme yöntemi olan monomitin çekirdeği, bu yüzden, kahramanın seyr-i sülukta kemâle erdiği türünde yorumlara neden olmuştur. Buna göre, bireyleşme sürecinde herhangi bir aşamayı geçen kahraman, insan-ı kâmil olarak tavsif edilebilmektedir.

Yol-yolcu-yolculuk, İslam kültüründeki zahiri yolculuklar ile (hicret, miraç) tasavvufta cereyan eden batıni yolculukların (seyr-i süluk) temelini oluşturur. Akl-ı Küll'den yola çıkıp esfel âlemine gelen yolcu, bu âlemde *tekâmül kanunu gereğince* (Sunar, 2003: 25) madenat-nebatat-hayvanat-melek-cin (İbnü'l-Arabi, E.T.: 20.06.2020: 18) aşamalarını ikinci bir yolculuk ile geçerek tekrar insanat noktasına yükselir[110]. İnsanat sınıfındaki yolcu, kendisinden geldiği cevheri *hatırla*yıp ona tekrar dönme seyrini bilinçli bir şekilde gerçekleştirme görevini üstlenmiştir.

Hatırlama, yolcunun, esma düzeyindeki varlığını tanıyarak kendini bilmesine (marifetü'n-nefs) imkân sağlar[111]. *Marifetü'n-nefs*, Jung'da *kısmî* olarak *bireyleşme süreci*ne tekabül ederken[112] *nefs*, *psişe*ye karşılık gelir. Nefsin en alt derecesi olan *nefs-i emmare*, *gölge*yi karşılar. "Gölgenin kolektif tarafı, şeytan, cadı gibi unsurlarla özdeşleştirilir" (Frieda Fordham, 2019: 64). Kişinin, kişisel veya kolektif bilinçdışına ait gölgesini tanıyarak bilinç düzeyine yükselmesi, nefsini tanıyarak marifetü'n-nefsi tecrübe etme seferidir. Ayna ise *anima* ve *animus* arketiplerinde karşılık bularak ayna-suret ilişkisine tekabül eder:

Tasavvuf	Marifetünnefs ('in bir cüzü)	Nefs	Nefs-i Emmare	Ayna-Suret	Mürşid-i Kâmil
Bireyleşme Süreci	Bireyleşme	Psişe	Gölge / Persona	Anima/Animus	Yaşlı Bilge

Tablo-7: Tasavvuf ve Bireyleşme Sürecinin Arketipleri

[109] Modern kahraman. "... artık insanın kendisi asıl gizemdir". Campbell, 2015: 342-346.
[110] Bu iniş ve yükseliş *tenezzül* ve *taayyün* ile ifade edilir.
[111] Nefsin, tenezzül ve taayyün sürecinde indiği mertebeler, her bir nefsin var oluş mertebesidir. Dolayısıyla nefsin ilk kaynağı ilim mertebesidir. Nefsin yükseliş ve soyutlanma esnasında ulaşabileceği son seviye de ilim / idrak noktasıdır. Çünkü bir şeyin ilim sınırları varoluş sınırları ile sabittir. İbn Arabî, 2019d: 436.
[112] Marifetü'n-nefs, genel olarak iki farklı (zıt) şekilde tecrübe edilebilir: İstidadın, diğerlerine ait nefsani zırhların etkisinde kalarak ortaya çıkarılamadığının fark edilmesi ve aslında yeterince güçlü olmayan, ancak bundan kaçmak amacıyla şişirilen bir istidada sahip olunduğunun fark edilmesi. Bu yolcu/lukların zıt olması, yolcunun taayyün ve tenezzül mertebelerindeki istidadı ve vech-i hâs / Rabb-i hâsının ona özgü (esma) olmasından kaynaklanır. (Şişirme, Jung da arketiplerin etkisi altında kalan insan için kullanılan bir tabirdir. Bk.: Fordham, 2019: 789). Jung da bireyleşme sürecinde iki tip tutumun varlığından söz eder: İçe-dönük, dışa-dönük. Bk.: Frieda Fordham, 2019: 45.

Anima ve *animus*un kökeni, aynı özden gelen Âdem ve Havva'nın birbirinden olmaları dolayısıyla kendi kimliklerinde birbirlerine ait parçaları taşıyor olmalarına dayanır. *Persona*, gölgenin kolektif yanıdır. Her türlü toplumsal statü, personanın oluşması için zemin hazırlar. Persona, gölgenin içeride bireyin bilincine yaptığı baskıyı, dışarıda ayna konumundaki insanlar üzerinde (olumlu veya olumsuz) gerçekleştirir.

Bireyleşme sürecinin ortaya çıkan kolektif bilinçdışı arketiplerinden biri de *yaşlı bilge adam* ve *büyükanne* arketipleridir. Anlatılarda, yolculuğa çıkan kahramana yol gösteren kişi, çoğunlukla yaşlı bilge adamdır. Yaşlı bilge adam, seyr-i sülukta, mürşid-i kâmil ile özdeşleştirilir. Mürşid-i kâmil, nefs mertebelerinde sâlike rehberlik ederek seferini tamamlamasında ona yardımcı olur. Mürşid-i kâmil, esasında Hz. Peygamber'in varisidir. Peygamber ise Akl-ı Küll'ün kendisidir[113].

[113] Jung, yaşlı bilge arketipi için, sanki o Tanrı'dır der. Bk.: Jung, 2017: 94.

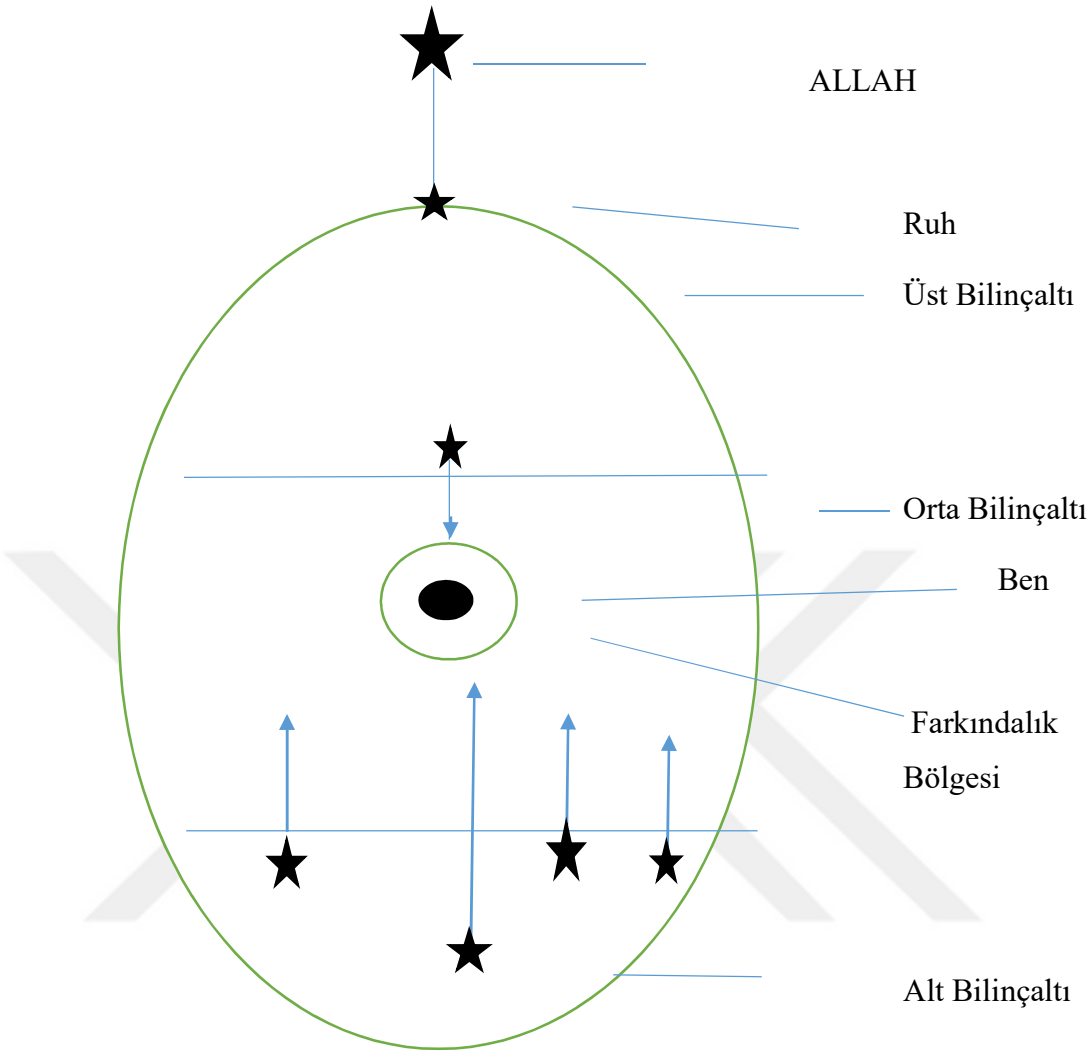

Şekil 1: Nefs-i Emmare[114]

Nefs-i emmare / ego, nefs / psişenin en alt noktasıdır. Emmare nefs güçlü olduğu müddetçe, orta bilinç ile arasındaki bariyer üst bilinçaltından gelen bilginin alt bilinçaltına aktarımına mani olur (Frager, 2019: 112). Bu durumda, güdülerinin kontrolünde olan kişinin nefsini bilmesi için bir şeyhe / mürşide ihtiyacı vardır. Mürşid, üst bilince ulaşmış ve üst bilincin kendisi olan Peygamber'den bu vazife için ruhsat almıştır. "Zahiri şeyh, içimizdeki kutsalı bulmadan önceki gerekli bir ara adımdır"[115] (Frager, 2019: 123).

Jung, bireyleşme sürecinde, kişisel ve kolektif unsurların ortaya çıkış zemini olarak *rüya*ların üzerinde durur. Rüyaların takip edilmesi ve sembolik açımlarının yapılması, kişisel

[114] Şekil için bk.: Frager, 2019: 112.
[115] Şeyh, nebati, hayvani, nefsani, kişisel, insani, sırlı ruh ve en sırlı ruh düzeylerinden hangisinin aktif olduğunu bilmek konusunda önemlidir. Bk.: Frager, 2019: 149.

ve kolektif bilinçdışından kaynaklanan gölge yanların görülmesinde büyük öneme sahiptir. Tasavvufta ise, sâlikin, süluku boyunca nefsinin bulunduğu mertebeyi idrak etmesinde rüyaları önemli rol oynar. Sâlik, rüyalarının verdiği mesajı alabilirse geldiği noktayı kavrayabilir. Tıpkı, psikiyatristin hastasının rüyalarını yorumlamada yetkin olması gibi, sâlikin rüyalarını yorumlamada da mürşid yetkindir.

Ayrılma-erginleşme-dönüş aşamalarını içeren kahramanın yolculuğu, Jung'un bireyleşme sürecindeki arketipler ve bunların ortaya çıkış düzlemindeki unsurlar açısından seyr-i süluk ile epeyce benzerlik gösterir; ancak tasavvuf, her ne kadar numinous bir tecrübe olsa da bireyleşme süreci ile kişinin sülukunu tamamladığı çıkarımında bulunmak mümkün görünmemektedir.

Kişi, "kendilik" bilgisine sahip oldukça ilahi öz hakkında bilgi sahibi olmaya başlar. Bu gerçek, "Men arefe nefsehu, fekad arefe Rabbehu" hadisi ile ifade edilir. Nefsin bilgisine sahip olmak, nefs mertebelerini geçmek suretiyle aşılan her mertebede idrak seviyesinin yükselmesinin sonucu olarak Akl-ı Küll'e yaklaşmak demektir.

Seferler, çok olmakla beraber, genel olarak üç tür sefer söz konusu edilir. Bunlardan ilki, kişinin Akl-ı Küll'den ayrılıp cisimler âlemine indiği seferdir ki sureten insan mertebesinde olmayı ifade eder. Bu sefer "fark" olarak anılır. İkinci sefer, bir mürşid-i kâmile tâbi olarak Akl-ı Küll'e doğru gerçekleştirilen sefer olup bu da "cemül-badel-fark" (farktan sonraki cem) ile ifade edilir. Üçüncü sefer, Akl-ı Küll'e vasıl olduktan sonra, irşad için görevli olarak halka karışmaktır ve bu da "fark-badel-cem" (cemden sonraki fark)dir. Mürşid-i kâmil, cemden sonraki farktaki kişidir (Bk.: İbnü'l-Arabi, E.T.: 20.06.2020: 18-21).

İnsanın, toplam yolculuklarını özetleyen bu üç sefer, monomitin çekirdeğindeki ayrılma-erginleşme-dönüş aşamalarını hatırlatır. Esasında, ayrılma, Akl-ı Küll'den ayrılıp esfel-i safiline gelme sürecine tekabül eder. Erginleşme, verilen mücahedenin sonucunda tekrar Akl-ı Küll'e vasıl olmaktır. Dönüş ise, Akl-ı Küll'den, halka karşı bir sorumluluk sahibi olarak inmenin karşılığıdır[116].

Bireyleşme sürecinin tamamlanmasını ifade eden ayrılma-erginleşme-dönüş aşamaları, anlatılardaki kahramanları, daireyi tamamlamış bireyler olarak görmenin yolunu açar. Monomitin çekirdeğini kahramanların dönüşüm evreleri bakımından analiz eden

[116] İnsanın ilk sorumluluğu kendine karşıdır. Kendi seferini gerçekleştirmeyen kimse, başkasının seferi için sorumluluk üstlenemez.

Campbell, kahraman tiplerinin dönüşüm evreleri için bu döngüyü kullanmıştır. Ancak, bunlardan seyr-i süluk bağlamında değerlendirilebilecek olanı sadece "aziz kahraman"dır. Aziz kahramandan önce, mitik, epik, âşık rollerinin icraacısı olan kahraman, bu bakımlardan erginleşme sürecini tamamladıktan sonra topluma geri dönmektedir. Topluma dönme, toplumsal sorumluluğu üstlenebilecek yetkinliğin kazanıldığının göstergesidir. Aziz kahraman ise, cismani varlığından tecrit olarak geldiği öze geri döner.

Her kahramanın yola çıkışı ve dönüşü, esasında aziz kahraman olmak içindir. Mitik, epik, âşık kahraman olarak dönmek, çekirdeğin sadece görev çerçevesinde, seyr-i süluka göre "mikro düzeyde" gerçekleştirildiği anlamına gelmektedir. Kişi, bu tip gidiş ve dönüşleri hayatının her devresinde tecrübe eder. Bireyleşme sürecinde içinden çıktığı hiçbir mikro döngü, onun makro daireyi tamamladığı anlamına gelmemektedir. Bunu, ilk sefer düzleminde ifade edecek olursak, kişinin emmare düzeyde tecrübe ettiği hiçbir yolculuk, bu seferin içinde bulunduğu müddetçe onu ikinci sefere taşıyamaz.

İlk seferdeki bireyin, nefsini tanıma süreci, emmare nefs mertebesinden başlayıp kâmile nefs mertebesine kadar devam eder. Her mertebe ise, yetmiş bin perdeden müteşekkildir. Kişinin kendini tanıması / kendilik bilgisine ulaşması, eğer bir mürşid-i kâmil yoksa ilk mertebede kalmaya mahkûmdur. Herhangi bir kişi, hayatı boyunca kendini tanıma sürecinde olsa da mürşid-i kâmilin önderliği olmaksızın bu aşamanın dışına çıkması mümkün değildir.

Jung'un, bir terapist sayesinde gerçekleşebileceğini öne sürdüğü bireyleşme süreci, nefsin bu ilk mertebesindeki kişinin, emmare nefs mertebesinde hayata geçirmeyi hedeflediği süreçtir. Terapist, psişeyi tanıma konusunda yetkin olmakla beraber, onun nefs üzerindeki yetkinliği, kalp, ruh, akl, sırr seviyelerinden mahrum olduğu için, dünyevi sınırlarla sınırlıdır; çünkü o, Akl-ı Küll'ün görünümü olan mürşid-i kâmilin dünyevi bir cüzünden ibarettir. Cüz, zahiri olarak kişinin bilinçdışı ile bilinci arasındaki irtibatın derecesini algılayabilir; ancak batıni olarak nefsin kökeni, kalp, ruh, akl ve sırr seviyelerini göremez. Bunlar, manevi âlemin nefs sûretleri olup maddi âlemde algılanamaz. Diğer deyişle, cüz, küllü; sûret, aslı -hakkıyla- algılayamaz[117].

Seyr-i süluk ve bireyleşme sürecinin sistematize edilmiş hâli olan monomitin çekirdeğini birbirinden ayırmanın bazı ölçütleri bulunur:

[117] Terapist, bilinç ve alt bilinç arasındaki irtibatı algılayabilirse de üst bilinç bilgisinden mahrumdur. Jung'un bilinçaltında aradığı "can" merkezi konusunda yaptığı hatalar için bk.: Merter, 2014: 41-110.

1. Seyr-i süluk, tüm yolculukların üstündedir; bireyleşme süreci ve monomitin çekirdeğinin dış çerçevesi, makro ölçeğidir. Diğer yolculuklar ve dönüşler, bu seferin alt basamaklarında gerçekleşir. Bu bakımdan, monomitin çekirdeği, seyr-i sülukun bir sureti / benzeri olarak değerlendirilebilir.

2. Monomitin çekirdeği, mitik, epik, âşık gibi birbirinden farklı kahraman tiplerinin döngüleri için geçerli olabilir. Bunlardan sadece aziz kahraman tipi insan-ı kâmil ile aynılık gösterir; çünkü seyr-i süluk, sadece manevi kahraman olan sâlik için söz konusudur.

3. Seyr-i süluk gerek yaşayan gerek uhrevi âlemden (Üveysilik) bir mürşid-i kâmil vasıtasıyla gerçekleştirilebilir[118]. Monomitin çekirdeğindeki yardımcı ihtiyar tipi, mürşid-i kâmil ile benzerlik gösterir. Yardımcı ihtiyar, kahramanın karşısına ihtiyacı olduğu zaman çıkar, oysa mürşid-i kâmil, müridi manevi gözü ile devamlı takiptedir.

4. Monomitte, kahraman tipleri, erginleşme süreçlerini tamamlamalarının ardından, dünyevi bir sorumluluğu yerine getirmek için dönüş gerçekleştirirler. Mürşid-i kâmil de Akl-ı Küll'e ulaştıktan sonra, halka karışarak onları irşad etme vazifesi üstlenir. Ancak, epik ve mitik kahramanlar maddi bir sürece dâhil olup dünyevi bir görev için dönerken aziz kahraman ve aziz kahramana karşılık gelen insan-ı kâmil, ilahi öze döner. Mürşid-i kâmil ise, tam mükellefiyetle tekrar dünyaya döner. Bu bakımdan, monomitin çekirdeğindeki kahramanlar arasında mürşid-i kâmili temsil eden bir tip mevcut değildir.

5. Seyr-i süluk, kalbî bir yolculuk olup dünya sınırlarının ötesinde gerçekleşir. Bireyleşme süreci, seyr-i sülukun içinde, süluk boyunca devam eder. Sâlik, manevi olarak yükseldikçe, bilinçdışı da bilinç seviyesine doğru yükselir. Bu yükselme üst bilinç sayesinde olur.

6. "Kendilik" bilgisine sahip olmak, "marifetünnefs"in bir cüzünü ifade eder. Kendini bilmek, geldiği özü bilmekten ayrı düşünülemez.

7. Psikoloji, insanın, akıl, kalp ve psişe olmak üzere üç unsurdan oluştuğunu öne sürer. Akıl, diyalektik düşüncenin merkezi; kalp, duyguların oluştuğu merkez; psişe ise, bu iki zıt unsurun birleşim noktası, kişiliğin tümüdür. Tasavvufa göre ise, akıl; akl-ı maâş ve akl-ı me'âd olmak üzere ikiye ayrılıp bunlardan akl-ı maâş, diyalektik düşünme aracını, akl-

[118] Seyr-i süluk, mürşidsiz gerçekleştirilmeye çalışılırsa kişi, önemli hâller yaşasa da nefsini kendisine gösterecek bir aynadan mahrum olduğu için sülukta tıkanır. Kişi, bu tıkanmanın, amelleri yerine getirmedeki eksiklikten kaynaklandığına yorup daha fazla amelle meşgul olmaya başlar. Neticede, kendini göremeyen (Jung'un ifadesiyle 'bireyleşemeyen') kişi, manevi boyutun nurunu kaldıracak nefs mertebesine ulaşamamış olduğundan depresif bir ruh hâline bürünüp intihara teşebbüs edebilir.

ı maad ise, manevi ilmin merkezini oluşturur. Kalp, "letaif-i hamse" denilen unsurların ilkidir. Kalbin zahiri yönü dünyaya bakar. İçe doğru *ruh*, *sır*, *hafi*, *ahfa* mertebeleri manevi âleme bakar. Psişe, nefse karşılık gelir. Psişe; bilinçaltı, bilinç ve bilinçüstünü kapsarken nefs, "etvar-ı seb'a" denilen yedi mertebeden oluşur. Seyr-i sülukta ilerlemek için, sırasıyla kalp, ruh, sır, hafi ve ahfa zikirlerini yapmak ve bu suretle nefs basamaklarında yükselmeyi sağlamak gerekir.

1.11. Kahramanların Döngüsü ve İç-İsim

Neden her kahramanın döngüsü farklıdır? Neden kimi mitik veya epik bir rolün icracısı olurken kimi aşk kahramanı olur? Oysa tüm kahramanların geçtiği döngü aynıdır: "ayrılma-erginleşme-dönüş".

Mitoslarla başlayan kahramanın bulunduğu yerden ayrılıp potansiyelini keşfetme sonucu geldiği yere dönme, eposlar, halk hikâyeleri ve masallarda öz aynı kalmakla beraber gittikçe form değiştirerek var olmayı sürdürmüştür. Modern anlatılar olan romanlarda aynı öz, içsel bir yolculukla özdeşleştirilip kahramanın kendine ait bilgi ve şuur seviyesinin yükselmesi şeklinde devam eder.

Kahramanların toplumların ihtiyaçlarına göre şekilleniyor olması, toplumun kahramanı doğurduğu anlamına gelmektedir. Öyleyse fizikî manada varoluşsal bir kaygı yaşayan ilkel kabileler, mitoslarda kahramanları öldürüp yeniden doğdurma yoluyla bu duyguyu aşmaya çalışmışlardır[119]. Eposlarda millet olarak var olma duygusu öne çıkarken haşk hikâyeleri ve masallarda bu özün gittikçe bireysel bir çerçeveye indirgendiği görülür. Bu yumuşak geçiş, modern anlatı türleri olan romanlarda kıvamını bulur ve modern kahramanlar, içsel bir erginleşme ve dönüşün seyrine tâbi olur.

Kahramanların seçilmiş olduğu, onların doğumlarından önce başlayan süreç ile anlaşılır. Kahraman ya zor sahip olunan bir çocuk ya da kardeşlerinden farklı yetenekleri ile sivrilen bir karakterdir. Kahramanlar genel olarak "sıradışı bir şekilde doğma, sıradışı yetenek ve davranışlar sergileme, toplumla karşı karşıya gelme, alışkanlık ve kabulleri değiştirerek ölme" bakımlarından aynı süreçlere tâbi olsalar da farklı rollerin icracıları olmaları, onların birbirlerinden ayrılan yönleridir. Kahramanların birbirinden ayrılan

[119] Esasında bu güdünün temeli, esfel-i safilin mertebesinden gelen insanın, insanat boyutuna yükselirken verdiği mücadeleye dayanır. İnsan, insanat boyutuna kadar, fiziki bir varoluş mücadelesi vermiştir. Dünyadaki bütün mücadelesi, bu ilk mücadelenin izini silmek üzerinedir.

yönleri, onların ilahi bir güç tarafından belli bir merkeze doğru itildiği intibaını uyandırır. Dışarıdan gelen tüm müdahalelere karşın kahraman, sahip olduğu istidadı ortaya çıkarma konusunda müthiş bir mukavemet gösterir. Onları farklı yapan, istidadları kadar, ilahi isimlere ait hükümlerin de farklılığından kaynaklanır. Bu isimden dolayı, istidadları da toplumdaki diğer insanlara nazaran üstündür.

Ait olunan isim, kahramanların doğumlarından itibaren zuhur ederek onları kontrol altına alır. Diğerlerine farklı gelen bu durum, toplumda ilk önce *şaşkınlık*, ardından *müdahale* ile karşılanır. Kahramanın istikrarı ve ısrarı bir ömür boyu sürer. Toplumun kabullerinin aksine bir gidişat içinde olan kahraman, engellemelere rağmen süreci tamamladığında, topluma onu *kabullenmek*ten başka çare kalmaz.

Kahramanların döngülerinin türünü belirleyen isim "iç-isim" olarak adlandırılabilir. Kişi, dünyaya, boyunduruğu altında olduğu bir iç-isimle gelir. Kahramanın kişisel ve kolektif mücadelesini bu iç-ismin mahiyeti oluşturur[120]. Kültür, epik, âşık ve diğer seçilmiş kahraman, iç-ismin mahiyetini hayatının erken dönemlerinde, hatta doğumundan itibaren gösterir. "Kahraman, anlatılarda, sadece şans ve cesaret sahibi sıradan bir insan olarak değil, doğum, hatta doğumdan önceki sürecinden itibaren sıradışı güçlerin hâkimi olarak da düşünülmüştür" (Campbell, 2015: 282).

Kahramanların tahakkümü altında oldukları ismin çeşidi, onların ne tür bir maceraya / döngüye dâhil olacağını belirler. Örnek olarak; âşık kahraman tipi, *el-Vedûd* isminin bâtını olarak gelir. Bu ismin dairesinde doğma, kahramanın bu ismin tahallukunu gerçekleştirme görevi üstlendiğini işaret eder. Eğer kahraman, *Melik* isminin mazharı olma görevi ile gelirse bu, onun söz konusu ismin tahakkukunu gerçekleştirmek için epik bir kahraman olma sürecine gireceğinin habercisidir[121].

Anlatılarda, kahramanlar içinde, ilahi öze dönme vasfının âşık kahraman tipi ile sağlanması, ilahi öze dönmenin "sevgi hareketi"ne bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Âşık kahraman, dünyevi kayıtlardan kurtulma seyr ü seferinde, diğer kahramanlara nazaran daha fazla istidada sahip ve ayrıca ayna-suret ilişkisine göre, mecazda hakikati görme konusunda daha yetkindir. Tasavvufun, her şeyden önce "aşk" temeline dayandığı düşünülürse âşık kahramanın aşkın kaynağına "dönme"si, idealize edilen bir kahraman için

[120] Bunlar, Allah'ın esmasıdır ve -herkes bir kahraman olarak düşünülürse- hiç kimse bu isimlerden hâlî değildir. Kişinin, ismini bilip onu tezahür ettirecek bir aynaya dönüşmesi, onun bu dünyadaki tek imtihanıdır. Tek; çünkü diğer bütün imtihanlar bunun içindir.

[121] Kahramanlar, toplumların doğurduğu tipler olma vasfı taşırlar. Toplumun ihtiyacı olan kahramanı(n) ortaya çık(arıl)ması, toplumun ihtiyacı olduğu ismin ne olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca, diğer tiplerin dünyevi bir seyir izlemesi kadar *Vedûd* isminin tahakkümü altında olan kişi olarak *sevgi hareketini* en derin âşık kahraman hissedebilir. Bu durum, Allah'ın "küntü kenzen mahfiyyen..." kelamının mesnedi olan yaratılışın sevgi ile başladığı hakikatinin, âşık kahraman tarafından mikro düzeyde tecrübe edilebilmesine dayanır. Âşık kahraman, tikel sürecinde, tahakkümü altında olduğu ismin taalluk ve tahakkuk seviyelerini özümseyerek sevgi hareketine dâhil olma seyri izler. Tahalluk sürecini tamamlaması ile de aziz kahraman olma başarısını gösterir[122].

Vedûd isminin tahakkümü altında bulunan kahraman, aşk macerasını tecrübe edecek ve istidadına göre ya sayısız aşk macerası sonucunda, en azından dünyevi bir aşk bağından kurtulacak -ki bu seviye bile çoğunluğa nazaran yüksek derecedeki bir istidadın göstergesidir- ya da istidadının el vermesi durumunda, ilahi aşkı keşfedecektir (seyr-i ilallah). ilahi aşkı keşfetmek ise, bir sonun, kemâle ermenin göstergesi olmayıp onu bu defa -eğer istidadı üstünse- ilahi aşk içindeki mertebelerde bir döngü karşılayacaktır (seyr-i fillah; Campbell'ın aziz kahramanı). Son seferini tamamlayan kişi, tam yetkinlik ile topluma dönen (seyr-i anillah) mürşid-i kâmildir.

1.11.1. Kays ve Mecnun

Divan edebiyatı geleneğinin ideal tipi olan Mecnun, içsel yolculuğu manevi bakımdan en kâmil şekilde icra eden kahramandır. Kays'ın, sâlik ve kâmil kahraman olarak idealize edilmesi ve ilahi aşka vuslatı, hikâyenin başlangıcına da tesir ederek yelpazenin genişlemesine neden olmuştur. Âşık'ın doğumundan itibaren görülen cemâlinin güzelliği, güzele meyli, huzursuz tabiatı, onun *el-Vedûd* olan iç-isminin fizikî ve fiili zuhurunun göstergeleridir. Nitekim çevresi tarafından da bu durum fark edilir ve ileride uhrevi bir aşkın pençesine düşeceği yorumları bu süreçte yapılır. Kays'ta batın olan iç-isim *fiilen* zuhur eder ve istidadının gereğinin gerçekleşip âşık olması ile *kalp*te de zâhir olur. Aşka istidadının yüceliği, onun taşıdığı iç-ismin "Mecnun" olarak *kavlen* zuhurunu da beraberinde getirir. Böylece Kays, tahakkümünde olduğu isim tarafından tam anlamıyla kuşatılmış olur[123].

[122] "Örüntü, babaya gitme örüntüsüdür", Campbell, 2015: 312.
[123] Söz, yaratmadır. Nitekim yaratma, "Kün" ile başlar. Kays'a *Mecnun* demek, onun seferinde, onu söz ile de kuşatmak demektir ki bu, onun döngüyü tamamlamasında yardımcı etkendir.

Mecnun'u yöneten ve yönlendiren istidadıdır[124]. Bu istidad, onun *murad* olması vesilesiyle ortaya çıkar. Şuursuzca neden acı çekmekten zevk aldığını bilmeyen kişi, aslında cemâle ulaşmanın acıdan geçtiğini sezen kişidir. Cemâli idrak eden, vuslata karşı şevk içindedir. Vuslata hasret, kesrette olmanın dayanılmaz acısı şeklinde tezahür eder. Mecnun, bebekken bu acı ile kendini yaraladığı gibi, yetişkinken de *mürid* olup daha fazla acıya talip olmuştur; çünkü;

> *Cemâl'e kavuşmak için Aşk'ın aracılığı lazımdır. Aşk ise, herkesi bu saadete layık görmez. Eğer birini buna layık bulursa evi temizlemesi ve başkalarının oraya girmesini engellemek için Hüzn'ü vekil olarak gönderir. Bundan sonra Aşk, gönül hücresine girer. Hücreyi yıkıp yeniden inşa eder. Daha sonra da Cemâl'in dergâhına doğru yol alır* (Sühreverdi, 2016: 35).

> *Muhabbet, son haddine ulaştığında ona "aşk" denir. Her aşk muhabbettir; fakat her muhabbet aşk değildir. Muhabbet de marifetten daha üstündür. Yani her muhabbet marifettir; ancak her marifet muhabbet değildir* (Sühreverdi, 2016: 35).

> *Âşığı maşuğuna kavuşturanın Aşk olduğu anlaşıldığında, insan, vücudunda Aşk'ı meydana getirmek için gerekli istidada sahip olmaya çalışmalı, Aşk'ın mertebelerini tanımalı ve kendini ona teslim etmelidir. Bunları yerine getirebilen kişi, sıradışı hâllere vakıf olur* (Sühreverdi, 2016: 35).

Mesnevîlerde Mecnun, mecazdan hakikate geçiş süreci boyunca pasif bir âşık olarak resmedilir. Herhangi bir mücadelenin içerisinde olmaz. Tam aksine, içinde bulunduğu kesif duyguya alabildiğine teslim olmayı yeğler. Mecnun'un geleneğin ideal tipi olarak tezahür eden bu marjinalliği, deli mi[125], ruh hastası mı yahut abdal mı olduğu yönünde soruların doğmasına neden olmuştur. Bu konuda Mehmet Kaplan, onun Türk kültüründeki "gazi" tipine aykırı düşen bir portre çizdiğini ifade eder. Kaplan'a göre Mecnun, "iyileşmek istemeyen bir ruh hastasıdır". Onda derin bir yok olma, "manevi intihar" duygusu vardır. Ruh hastalığının temeli, insanlara karşı taşıdığı nefret duygusundan kaynaklanmaktadır. Bu duygu öyle bir raddeye gelir ki Mecnun, kendisi için hayatından vazgeçtiği Leyla'yı bile reddeder. Mecnun, baştanbaşa Türk kültürüne aykırı bir tiptir. Leyla, Mecnun'a göre, daha sağlıklı, Türk kültürüne uygun, mücadeleci bir âşıktır (Kaplan, 2019: 142-156).

---

[124] Fuzuli, bu istidadı Mecnun'un ağzından şöyle ifade eder: "Su sifleliğinden ayrılabilir mi? / Od yandurabilmeyebilir mi?" (b. 995).

[125] "Sanma Mecnun'ı sen sakın iy yar / Ola nâ-pâk bir delü zinhar." (Kütük, 1995: b. 1160)

Benzer bir görüş de Birol Emil'e aittir. Birol Emil de Mecnun'un sağlıklı bir âşık imajı çizmediğini, Freud'un libido nazariyesini doğrulayan bir tip olduğunu belirtir (Kütük, 2002: 155). Emil, Mecnun'un bebeklikten itibaren görülen huzursuz tavırları ve ileriki yaşlarda ortaya çıkan aşka müptelalığının ruh hastalıkları ve bazı komplekslerin temeli olan bastırılmış libido duygusundan kaynaklandığını ifade etmektedir (Emil, yty : 488-489).

Mecnun'un dönüşümünü gerçekleştirme sürecinde, Leyla'ya kavuşmak için herhangi bir mücadelede bulunmamasına, Schopenhauer'in aşk metafiziği açısından bakıldığında da ortaya "türün ruhu" veya "irade"sine aykırı davranan bir âşık tipi çıkmaktadır. Schopenhauer'e göre âşık, türün kendini devam ettirme iradesinin etkisi altında olarak maşuğuna kavuşmak için canı pahasına çetin bir mücadeleye girmekten çekinmeyen kişidir. Bu konuda, en ürkek karakterlerin dahi cengâver tavırlar sergilediği gözlenir (Schopenhauer, 2018: 56). Nitekim masallarda veya diğer âşık tipini konu alan anlatılarda, kahramanların maşuğa kavuşmak uğruna yolculuklara çıkarak kendilerinden isteneni yerine getirdikleri malumdur. Yazar'a göre, âşık, beklentiyi karşılamak suretiyle bireyselliğini gerçekleştirme değil, türün ruhunu içgüdüsel bir biçimde yaşatma temayülündedir[126] (Schopenhauer, 2018: 56).

Mecnun'un, Schopenhauer'ın tespiti çerçevesinde türün ruhu gereği Leyla için mücadele etmek yerine hüzne kendisini teslim etmesi, Sühreverdi'nin kastettiği ilahi aşkı duyumsamasındandır. Mecnun esasında, ilahi aşka ulaşmadan evvel de *murad* bir âşık olarak mecazi aşk düzeyinden hakiki olana meyl etme istidadı ile hareket et/eme/mektedir; çünkü Mecnun, salt âşık kahraman tipinin değil, aziz kahraman tipinin formudur. Aziz kahraman olarak erginleşme safhasını aşması için, içinde bulunduğu duygunun azalmaması, hatta gittikçe yükselmesi gerekmektedir. Kâbe'de aşkının artmasını dileyerek dua etmesi de bu *murad* ve *istidad*ın bir göstergesidir. Mecnun, türün ruhuna / maddi boyuta değil, ilahi ruha / manevi boyuta bağlı olarak sefer etmektedir; çünkü nasıl türün ruhu, uzun vadedeki çoğalmaya (kesrete) sevk-i tabii ile kısa vadede cismani vahdete yönlendiriyorsa ilahi öz de

[126] "… aşkın en yüksek mertebesinde, bu serap öylesine parlak bir hâle gelir ki sevgiliye kavuşamama durumunda hayat cazibesini kaybetmekle kalmaz, … yaşama duyulan tiksinti, ölüm korkusunu bile bastırabilir. … eğer bir kimse, türün ruhunun izharında etkili olamazsa kendi için olmayı kaale bile almaz". Bk.: Schopenhauer, 2018: 59. Diğer yandan Schopenhauer, ailelerin "daha uygun" bir kişiye yönlendirmesi durumunda, âşığın tercih ettiği kişinin, sağlıklı bireylerin dünyaya gelmesi bakımından türün ruhuna daha uygun olduğunu, ailelerin tutumunun kişiyi bireyselliğe yönlendirmesine karşın, âşığın daha büyük bir iradeye yönelme iradesine olmakla daha uygun bir tutum içinde olduğunu ifade etmektedir. Bk.: Schopenhauer, 2018: 66.

sonsuz bir an için aslî vahdeti hedeflemektedir. Bu yüzden, esasen, türün ruhunun vahdeti, ilahi özün hedeflediği vahdetin bir sureti mahiyetindedir[127].

Tasavvufî açıdan bakılacak olunursa seyr-i sülukta, sâlikin istidadını ortaya koyan hâl ve tutumlar, ardında ayan-ı sabitelerin inkâr edilemez varlığına işaret etmektedir. Ayan-ı sabitenin kendisi olan isimlerin kul üzerindeki etki gücü, her insanın istidadı ile yakından ilgilidir. Mecnun'da küçük yaşta izhar olan ismin gücü, tıpkı tasavvufun ilk insana dayanan tarihi gibi, onun da doğumundan başlayan tarihini anlamayı zorlaştıran değil, kolaylaştıran bir durumdur. Allah'ın bazı kullarına bahşettiği *Vedûd* ismi, cemâle ve cemîl olan ile vahdete duyulan iştiyakı kaçınılmaz kılar. Vahdet, esasında, manevi bir makam olmasına karşın, onun manevi boyutuna / aslına nail olmak için maddi boyuttaki varlığını / suretini idrak etmek gereklidir.

*Sevgi hareketi*nin kesreti meydana getirmesi, vahdeti tekrar oluşturmak üzere yine ona muhtaç olunmasını zorunlu kılar. *Vedûd* ismini izhara istidadlı kişi, ilk olarak ilahi özü yansıtan cemâle ve cemâli yansıtan ile zahiri vahdet manasına gelen cismani birleşmeye müştak olacaktır. Libidonun tanrısallığa dayanan kökeni (Eliade, 2018: 23), onun sapkınlık boyutundaki bir duyguya işaret etmediğini anlamak için yeterlidir[128]. Seyr-i sülukta kişi, maddi arzulardan fariğ olmak için, vahdetin ruhani noktasını keşfe çalışır. Neticede, Jung'un libidinal enerji dediği, esasında vahdete duyulan iştiyaka sahip kişi, ilahi öze duyulan vuslat arzusuna kalb olma noktasını tecrübe etmiş olur; ancak tüm bunlar için, öncelikle libidinal enerjinin varlığını Âşık'ın kendisinde hissetmesi gerekmektedir.

Mecnun'un doğumundan itibaren görülen bu iştiyakın dışavurumları, bastırılmış arzuların izharı bile olsa her maddi yönelimin ayan-ı sabitede bir karşılığının bulunması, kişinin tahakkümü altında olduğu ismin varlığına işaret etmektedir. Mecnun'un bu

[127] Vahdet, bireyin kendisinde dişil ve eril vasıflarını toplama hâlidir. Kişinin kendisine ilahi konumdan verilenleri alma kapasitesi, dişil bir tabiata sahip olması ile birebir ilişkilidir. Dişillik, alma; erillik verme vasfı ile yaratılmıştır. Dişillik, değişkenlik demektir. Verilenleri kendisine dönüştüren birey (erginleşme), daha sonra bunları dışarıya aktarma (dönüş) vazifesi üstlenir. Dışarıya verme, erilliğin gereğidir. Bu durumda, sâlik veya aziz kahraman, dişil ve eril vasıfları eşit oranda taşıma potansiyeline sahip olmak zorundadır. Bireyin, kişisel bilinçdışının bilinç düzeyine erişmesinden sonra kolektif bilinçdışı ile irtibata geçmesi için de bu zorunludur; çünkü eril ve dişil birdir; aynı kaynaktandır. Âşık, aşkı yaşarken alabildiğine dişil, onu anımsatan bir simgeyi tuzaktan kurtarmaya azmederken ise alabildiğine erildir. Bu yüzden Mecnun'un sevgiliyi elde etmede gösteremediği erilliği, onu andıran bir simgeyi kurtarırken göstermesi gibi bakımlardan tavırlarında çelişkiler görülebilir. Mecnun, tüm bu kompleks yapıyı yansıtan bir kahraman olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden onu anlamak, önce bu kompleks yapının mahiyetinin idrakini gerektirir.

[128] Tüm arzuların altındaki arzu, tevhid arzusudur. Ef'âl âlemindeki tevhid, cismani arzu olarak ortaya çıkar. Bu arzunun terbiye edilmesi, sıfat ve isim âlemlerindeki tevhidin ortaya çıkmasına yol açar. Esma âlemindeki arzunun nihayeti ise, Zât'ın birliğine ermektir. Bu nedenle, ef'âl âlemindeki arzuya müştak olmak, Zât'a iştiyakın dünyevî bir suretidir.

olağanüstü hâline, Jung'un tahlil yöntemi açısından bakıldığında da durum, Kahraman'ın aleyhine görünmemektedir. Jung'a göre, kişinin hayat boyu sürecek olan *bireyleşme süreci*, bilinçaltı ögelerin bilinç düzeyine erişimi esasına dayanmaktadır. Bilinçaltının kişiyi yönetmesi, söz konusu ögelerin kişi tarafından idrak edilememesi durumundan kaynaklanır. Bu bakımdan, bireyleşme süreci, herkesin içinde olduğu; ancak bazılarının tamamlayabildiği bir süreci işaret etmektedir. Bu sürecin tamamlanabilmesi ise, kişinin bilinçaltı ile erken yaşlarda temasının önemini ortaya çıkarmaktadır. O hâlde, Kahraman'ın bilinçaltı ögelerinin bilinç düzeyine ulaşmaya erken yaşlarda başlaması, bireyleşme adına sağlıklı bir sürecin varlığının kanıtıdır. Çoğu insan, bu ögeler tarafından hayatı boyunca yönetildiğinin farkında dahi olmazken Mecnun, erken yaşlardaki bu zuhur ile hayatının belli bir noktasından sonra –var olduğu söylenen- söz konusu baskılanmışlıktan tamamen kurtulmuştur. Mecnun'un bu süreci tamamlaması, tasavvufî literatüre göre, ancak onun *istidadı* ile mümkün olmuştur. İstidadın derinliği / kesifliği, bu sürecin erken yaşlara inmesi / genişlemesi sonucunu getirmiş ve Mecnun, bu sayede kendi hakikatini idrak edebilmiştir. Dolayısıyla Mecnun'un davranış farklılığı, tasavvufî literatüre göre *istidad*, Jung'un terminolojisine göre ise *libidinal enerjisinin üstünlüğü* ile ifade edilebilir.

Fenafillaha erme, Kaplan'ın da ifade ettiği gibi, bir disiplin ve tarikate intisap ile mümkündür (Kaplan, 2019: 155). Mecnun'un (Fuzûlî'nin eserinde) bunlardan kayıtsız olması, genel olarak diğer şairlerin de düştükleri bir hata olarak yorumlanabilir[129]. Hatta bu yanlışlığın boyutu, fenafillaha eren Mecnun'un nasıl olup da Leyla için ölebildiği sorusu sorularak daha da genişletilebilir. Bununla birlikte, şairler daha çok, hikâyenin olay örgüsü bakımından iskeletine sadık kalmayı yeğlemişler, Mecnun'u çölden alıp tekkeye götürmek suretiyle fenafillaha erdirmeyi, hikâyenin gelenek içinde aktarılan çatısına aykırı bulmuşlardır. Bu bakımdan, şairlerin, içinde bulunulan geleneğin yansıtılması açısından mecazdan hakikate "bir şekilde" vasıl olan bir kâmil tipi çizmeyi yeterli buldukları görülmektedir[130].

Monomitin çekirdeğinde, ilahi öze dönüş olarak ele alınan aziz kahramanın dönüşü, tasavvufta "fark-cem-fark" olarak gelişen süreç, fenafillaha eren kişinin Hakk'a vasıl olduktan sonra tekrar topluma dönmesini içine alır. Yani, aziz kahramanın Hakk'tan ayrılış, dünyaya gelip erginleşme ve tekrar Hakk'a dönüş olan süreci, tasavvufta Hakk'tan ayrılış,

[129] Âşığın Allah'a teslim olmasının ilk şartı, şeriata tâbi olmasıdır. Âşık, ancak Allah'ın emirlerine uyarak O'nun kendisinden isteyip istemediklerini anlayabilir. Bk.: Fahreddin-i Iraki,2012: 163.

[130] Bununla birlikte, Mecnun'un âşık, Leyla'nın Mutlak Cemal olarak algılanabileceğini söyleyen aaraştırmacılar da vardır. Bk.: Aliyev, 1996: 245.

Hakk'a dönüş ve Hakk'tan ayrılış (topluma irşad üzere tekrar dönen) kahraman şeklinde bir seyir izlemektedir. Bu durumda, Campbell'ın aziz kahraman modeli, seyr-i sülukun mürşid-i kâmilini tam olarak kapsamamaktadır. Dolayısıyla Mecnun'un, âşık kahramandan ziyade aziz kahraman modeline uygun olduğu fark edilmektedir; çünkü ilksel anlatılardaki mitik, epik kahramanlar gibi âşık kahramanlar da kendilerini sadece kendilerine değil, topluma da ispat etme sorumluluğu taşırlar. Bunlar içinde, fiziki dinamiği en zayıf olan âşık kahramanın dahi, maşuğu ile vuslatı hak etmesi için somut engelleri aşıp somut başarılar elde etmesi beklenir. Kahraman, kendisinden beklenen hedefe ulaşıp geldiği yere fizikî manada geri döndüğünde bireyselliğini ispatlamış, dönüşü sağlamıştır. Mecnun ise, mücadele içermeyen hayatı ile bu âşık kahraman modeline uyum sağlamamaktadır. Bununla birlikte aziz kahraman modeli, toplumdan ve cismani hazlardan tecrit olup ardından fizikî olarak dünyayı terk eden kahramandır; *aziz ya da çileci, dünyayı terk eden kişi* (Campbell, 2015: 312).

Mesnevîlerde şairler, Mecnun'u zaman zaman mürşid-i kâmil veya abdal olarak tavsif etseler de Mecnun'un fenafillaha erdikten sonra topluma dönüp irşada çalıştığı söz konusu değildir. Dolayısıyla her ne kadar şairler tarafından abdal, mürşid-i kâmil olarak vasf edilmiş olsa da Mecnun, insan-ı kâmil kahramandır. Eğer Mecnun'u bir abdal veya mürşid-i kâmil olarak görmeyi kabul edecek olursak onun topluma dönüş safhasını da gerçekleştirdiğini iddia etmek durumundayız. Oysa Mecnun, tasavvufî seferlere göre, ayrılma-erginleşme safhalarını aşmış; ancak dönmemiş, erginleşme safhasında ölmüştür. Aziz kahramana göre yorumlamak gerekirse, ilahi öze dönüş gerçekleşmiştir.

A. TASAVVUFİ MOTİFLER

A0-A10. Tasavvufî Kişilikler

A10-A410. Kâmil Kahraman

A10. Kâmil Kahraman'ın Nüzulü ve Çocukluğu

A30. Kâmil Kahraman'ın Yetiştirilmesi

A40. Kâmil Kahraman'ın İlim Süreci

A50. Kâmil Kahraman'ın Kökeni, Ailesi ve Çevresi

A60. Kâmil Kahraman'ın Arkadaşları

A70-A380. Kâmil Kahraman'ın Nitelikleri

A80. Hâl Motifleri

A140. İmtihanlar

A260. *Vedûd* (Çok Sevilen) İsminin Zuhuru

A270. Uruc Seferi / İsra / Fena-fil-Mahbub / Fena-fil-Leyli

A280. Hakiki Sevgiliye Dönüş / Fenafillah

A290. Makamlar

A310. Şehadet

A350. Kerametler

A360. Rüyalar

A390-A400. Kâmil Kahraman'ın Yetenekleri

A400. A410. Şahsi ve Diğer Nitelikleri

A410-420. (Küllî) Ağaç ve Kuşlar

A420-A430. Tasavvufî Nesneler

A430-A450. Yeryüzü Unsurları

A0-A450. Tasavvufî Motifler

A0-A0. Tasavvufî Kişilikler

A1. A1. Abdal / Mürşid-i Kâmil / Ehl-i Kâmil / Pîr / Derviş

Tasavvufta, "ricalü'l-gayb" (gaybın adamları) diye adlandırılan veliler zümresi içinde yer alan "abdal", yeryüzünün nizamını korumakla vazifeli seçkin kimselerdir. "Abdal", Hicri üçüncü yüzyıldan itibaren, manevi makamlarda "birbirinin yerine geçen" veya "diledikleri yerde diledikleri görünüme bürünebilen" kimseler manasında kullanılmıştır (Uludağ, 1988: 59-61). Bununla birlikte, velayette üstün kimseleri tavsif için de "abdal" kelimesi kullanılabilmektedir.

Abdal, mürşid-i kâmil veya pîr ile kastedilen fark-bade'l-cem makamındaki kimselerden üstün mevkiye sahiptir. Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde şairler, "abdal" kelimesini, bu bilinçle değil, daha çok manevi üstünlüğe dikkat çekmek üzere tercih etmişlerdir. Şairlerin, abdal, mürşid-i kâmil, ehl-i kâmil, veli ve pîri, aşağı yukarı aynı manevi dereceyi kastetmek maksadıyla kullandıkları görülmektedir[131].

Eserlerde görülen manevî şahıslar, Kahraman'ın üstünlüğünü teyit eden kişilerdir. Bu bakımdan en üstün şahıs, Kahraman'ın kendisidir. Bazı eserler, bu manayı sezdirmekle beraber, diğerleri açıkça onun kemâl mertebesinde bir zat olduğunun altını çizerler:

***Şâhidî*:**

Sözin Zeyd'üñ çü gûş itdi ol abdâl
Sevincinden semâ'a girdi derhâl (4890-4912)

***Behiştî*:**

Mecnûn dime ana 'âkil ancak
Bu 'ışk yolında kâmil ancak (1259-87)

***Hamdullah Hamdî*:**

Dila zann itme kim Mecnun-ı pür-derd
Ola zen-pare vü na-pak ü na-merd (3256-70)

[131] Abdal, mürşid-i kâmil manevi makamlarda farklı mertebelerin sahibi olmakla beraber, mesnevilerde birbirinin yerine kullanımları fark edildiğinden, aynı maddede değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

***Fuzûlî*:**

Kim olsa bu iç kemâle kâbil
Demek olur ana zât-ı kâmil (2787-2809)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü Leyli'den cüda düşdi ol abdal
Katı âşüfte oldı vü diğer-hâl (1700)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Sâlik-i râh-ı Hakk idi kâmil
Nice divâne merd idi ʿâkil (1160-83)

***Atâyî*:**

Beyle gördü Mecnun abdal hâlini
Sonra sordu atası ahvalini (48a)

***Örfî*:**

İrüşdürdi kemāle 'ışkı anı
'Iyān oldı ana sırr-ı nihānī (97-98)

***Nâkâm*:**

Həvayi-nəfsini etmişdi mədum
Mələksirət olub, olmuşdu məsum (s.135)

A1.1. A1.1. Kahraman'ın Doğumunun Babasının Tesadüf Ettiği Bir Abdal Sayesinde Olması

Lârendeli Hamdî'de Mecnun'un babası bir gün yolunun üstünde bir harabe ve içinde de bir abdal görür. Abdal, şekil itibariyle ilginç, uzun saçlı, daima dua eden ve tayy-ı mekân sahibi, duaları makbul bir zattır. Babanın derdinî, o söylemeden anlar:

Var içinde anun bir turfe abdâl
Yüz urmuş hâke ᶜarz eyler Hak'a hâl
...
Nedür gördükde şâhun bildi hâli
Derûnında muradı vü hayâli (762-777)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde N844. N844. *Dervish as helper.* maddesi ile yer alır.

A1.2. A1.2. Kahraman'ın, Babası Tarafından Pîre Götürülmesi

A1.2.1. A1.2.1. Abdal'ın, Kahraman'ın Aşktan Kurtulmaması İçin Dua Etmemesi

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde görülmeyen abdal / mürşid-i kâmil / pir / veli motifi, ilk kez ***Mektebî***'nin eserinde görülür. Babasının oğlunun hâline çare olması için götürdüğü pîr, Mecnun'un derecesini anlar ve onun ayağına kapanıp aşktan kurtulmaması için dua eder:

بکریست که یا رب این جوانمرد

هرکز نبود خلاصش از درد

سوز ابدی ده از عطایش

وانکه بعدم فکن دوایش

سوزی که ازو حیات خیزد

تن سوزد و استخوان نریزد

["Ağlar ve şöyle dua eder: 'Ya Rabbi, bu delikanlı asla bu dertten kurtulmasın; onu ebedi ateşle yak. Sonra ilacını öbür dünyaya bırak. Öyle bir ateş ki ondan hayat çıksın; teni yaksın, fakat kemikleri bıraksın'. Mecnun bu duayı işitince yerinden kalkıp " âmin" der ve kendini umudsuzca çöllere atar", Levend, 1959: 63.]

Hatifî'nin eserinde, babası Mecnun'u, çare olması için bir dervişe götürür (Levend, 1959: 79).

A1.2.2. A1.2.2. Kahraman'ın Pîrden Dua İstemesi

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun'un babası oğlunu Pîr'e götürür. Mecnun, ondan kendisine dua etmesini ister:

Urup el-kıssa Mecnûn destine dest
İletdi hâne-kâh-ı şeyha ser-mest
…
Du'â it kim ziyâde ola her rûz
Gam-ı Mecnûn u ol hüsn-i dil-efrûz (927-41)

Ahmed-i Rıdvan'da kabilesinin istişaresi sonucu Mecnun, bir mürşid-i kâmile iletilir. *Abdu'r-Rahman* isimli kâmil mürşid, zamanının bütün ilimlerine vakıf, insanların hacetlerine çare bulan bir zattır. Mecnun'u görünce onun baştan başta aşka gark olduğunu anlar:

Meger kim varidi bir şeyḫ-i kāmil
Zamānında fünūn içinde kāmil
…
Sürüb Mecnūn Şeyḫuñ ḥażretine
Revān cebri iletdi ḫalvetine (56b-58b)[132]

***Celâlzâde Sâlih*:**

İy reh-i Hakk'da mürşid-i kâmil
Bir du'â eyle bana himmet kıl
…
Ya Râb olsun hemîşe rûz-efsûn
Nâr-ı Leyli mahabbet-i Mecnun (1307-1311)

***Halîfe*:**

"Babası, Mecnun'u Necd dağında arayıp bularak dua için bir şeyhe götürür. Mecnun Şeyh'den dua ister:

Lutf it ben-i zâra bir dua kıl
Zinhâr bu hâcetüm revâ kıl" (Levend, 1959: 305).

A1.2.3. A1.2.3. Pîrin Çare Önermesi

***Lârendeli Hamdî*:**

Leyla'nın oğluna verilmemesinden sonra Mecnun'un babası, duaları makbul bir pîrin yanına gidip derdinî döker. Pîr, Mecnun'un babasına Leyla'nın mahallesinden bir köpeğin boynundaki ipten Mecnun'un yakasına dikilmesini sâlik verir. Böylece, Mecnun, yakasından elini çekecektir. Leyla'nın mahallesinden alınacak toprağın Mecnun'un gözüne sürülmesi ile gözyaşı duracaktır:

Var idi anda bir pîr-i yegâne
Ferîd-i dehr ü dânâ-yı zemâne
…
Pes andan sonra ol miskîn-i güm-râh
Yakasından elini kıldı kûtâh (1833-63)

***Celâlzâde Sâlih'*te** Mecnun'un babası, vaktiyle aşk şarabından içip mest olmuş bir "pîr"e danışır. Pir, Leyla'nın sokağından alınan toprağın Mecnun'un gözüne sürme olarak çekilmesini ve sokağındaki köpeklerden birinin ipinin Mecnun'un yakasına dikilmesini sâlik verir:

[132] Eksik varaklar nedeniyle Kahraman'ın Mürşid-i Kâmil ile konuşması yarım kalmıştır; ancak gidişattan, Kahraman'ın ondan dua istediği anlaşılmaktadır.

Varidi ol diyârda bir pir
Pir-i rüşen zarfûr-i pür-tedbîr
…
Ta ki artuk yakasın itmeye çak
Ol cefâ-pîşe ʿâşık-ı çâlâk (922-52)

Halîfe'nin eserinde Mecnun'un babası, zamanında aşk acısı çekmiş bir "pîr"e danışır. Pîr, Mecnun'un ağlamaması için, Leyla'nın sokağından alınacak toprak ile gözüne sürme çekilmesini, yakasını yırtmaması için de Leyla'dan bir nişane alınıp boynuna takılmasını söyler. Mecnun, gözündeki sürme dökülmesinden diye ağlamaz, ancak bu defa da eteğini yırtar (Levend, 1959: 305):

Andelîb'de Mecnun'un divaneliğine babası, annesi ve kavmi çare aramak için onu nereden bir evliya görseler ona götürürler:

"*... andan song Mecnūn cigergāhından bu sözlerni işidip ata anası ve ḫ ̔īş tebāları cüst cūyıġa tüşüp her yerden ve her ḥācetgāhdan derdige devā istep, her ṭarafġa yügürip her yerde bir şerāfetlıġ bozorg görseler bula ayaġa yıḳılıp andan ḥacet tiler irdiler ve yine* ***evliyālar****ge is ve çerāġ ḳılıp ervāḥlardan Mecnūnnıng derdige şifā tiler irdiler*". (s.49)

A1.3. A1.3. Ehl-i Kâmilin, Kahraman'ın Üstün Olduğunu Anlaması

Mektebî'de, babasının oğlunun hâline çare olması için götürdüğü pîr, Mecnun'un derecesini anlar ve onun ayağına kapanıp aşktan kurtulmaması için dua eder[133]:

Kâmil zat, Türk edebiyatının şairlerinden, ilk kez ***Behiştî***'de görülür. Behiştî'de Kâbe'de aşkının artması için dua eden Mecnun'un hâline üzülen babasını, bu olaya şahit olan bir *ehl-i kâmil* teselli eder. Kâmil zat, Mecnun'un mecnun değil, âkıl olduğunu, mecazi sevgiliden ayrı düşmesiyle hakiki yarini bulduğunu, bu hâli ancak yaşayanların bilebileceğini ifade eder:

İşitdi sözin bir ehl-i kâmil
Envâ'-ı kemâl içinde fâzıl
…
Râh-ı Hak'a oldı ışk rehber
Devlet ana kim ola müyesser (1259-87)

[133] "Ağlar ve şöyle dua eder: 'Ya Rabbi, bu delikanlı asla bu dertten kurtulmasın; onu ebedi ateşle yak. Sonra ilacını öbür dünyaya bırak. Öyle bir ateş ki ondan hayat çıksın; teni yaksın, fakat kemikleri bıraksın'. Mecnun bu duayı işitince yerinden kalkıp " âmin" der ve kendini umudsuzca çöllere atar". Levend, 1959: 63.

A1.4. A1.4. Pîrin Sevgililer Arasındaki İletişimi Sağlaması

Hamdullah Hamdî'de, Leyla'nın Mecnun'u kendisinden sorduğu Pîr, Hızır gibi kâmil bir zattır. İki sevgili arasındaki irtibatı o sağlar:

O yola nâgehân ugradı bir pîr
Beli za'f ile egri togru tedbîr
…
Ki andan sordı hâl-i derd-mendi
Garîbi ya'nî Mecnûn müstemendi (3035-61)

A1.5. A1.5. Pîrin Âşıkların Sonunu Murakabe Yoluyla Görmesi

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Meger var idi ol devr içre bir pīr
Ḥadīṣüñ 'ālimi hem ehl-i tefsir
…
Gidüb perde olur ḳalbi münevver
Bihişt içinde açılur aña kār (169b)

A10-A410. Kâmil Kahraman

Tasavvufî eserlerin başkahramanı "Kâmil Kahraman"dır. Kâmil kahraman, eserin "tasavvufî" vasfını kazanmasına neden olan kahramandır. Kültür kahramanı gibi o da bir başlangıç, süreç ve sonuç geliştirir. Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde Mecnun, tüm mesnevîlerde olmamakla birlikte, bir kısım mesnevîlerde kemâl derecesine erişmiş, mecazi aşktan hakiki aşka ulaşmış bir kâmil kahraman olarak yer alır. Onun kâmil kahraman olarak tavsif edildiği mesnevîler, *Şâhidî, Behiştî, Hamdullah Hamdî, Hakîrî, Fuzûlî, Lârendeli Hamdî, Celâlzâde Sâlih, Atâyî, Örfî* ve *Nâkâm*'ın eserleridir; ancak tasavvufî bir gelenek içinde mesnevîlerin birbirlerinden etkilenerek kaleme alınmış olması, tüm eserlerin bu bağlamda değerlendirilmesini gerektirmektedir.

A10. A10. Kâmil Kahraman'ın Nüzulü ve Çocukluğu

A10.1. A10.1. Kâmil Kahraman Arzulanan Çocuk

Fars edebiyatının en önemli kaynağı olan Şehname'de, Zâl, arzu edilen ve beklenen çocuktur. Destan kahramanı Sâm'ın yaşı ilerlemesine rağmen henüz hiç çocuğu olmamıştır. En büyük arzusu, gönlüne rahatlık verecek bir çocuk sahibi olmaktır (Firdevsî, 2014: 152).

"Çocuksuzluk motifi" olarak bilinen motif, Leyla ve Mecnun mesnevîlerine destan ve masallar yoluyla girmiştir[134]. Kâmil kahraman bağlamında "arzu edilen çocuk" veya ebeveyn bağlamında "çocuksuzluk motifi"nin kökeni, Hz. İbrahim'e kadar gider. Hz. İbrahim, yaşı epey geçmiş olduğu hâlde bir çocuk sahibi olamamış, zürriyyetsiz kalma endişesi taşımıştır. Hâcer'den olan oğlu, mirasçısı İsmail dünyaya geldiğinde Hz. İbrahim seksen altı yaşındadır. Hz. İsmail, İbrahim'in yaşlılık döneminde, bir dua neticesinde dünyaya gelmiştir (Harman, 2001: 76-80).

Aynı durum, Zekeriya Peygamber için de söz konusudur. Yaşı ilerlediği hâlde çocuk sahibi olamayan Zekeriya Peygamber, "Ya Rabbî, bana katından hayırlı bir zürriyet ihsan eyle. Şüphesiz sen, dualayı işitensin!" (Al-i İmran /3:38), şeklinde ettiği duası sonucu evlat sahibi olur.

Leyla ve Mecnun hikâyelerinde, Kâmil Kahraman, doğması arzu edilen çocuktur. Dünyaya gelmesi için epey beklenmesi ve gayret edilmesi gereklidir:

***Nizâmî*:**

Bir halîfe kadar şöhret sahibi biriymiş
Oğlu yokmuş, ışıksız bir mum gibiymiş
…
Şansı gülsün diye hasret çekermiş
Ağacından bir dal yeşersin istermiş (811-13)

İnci istiyormuş, ama bulamıyormuş
İnci aramaktan da vazgeçmiyormuş

Gecikmedeki hikmeti çözemiyormuş
Gizli maslahat nedir anlayamıyormuş (820-1)

İnci arzusuna bir oğlu olsun dilemiş
Madende saklı la'l-i bulmak istermiş (828)

[134] "Çocuksuzluk motifi", sözel hikâyelerde de aynı şekilde yer alır. "Saltanat veya zenginlik içinde yaşayan padişah, bey veya tüccarın mutluluklarındaki tek eksiklik, çocuksuz olmalarıdır. Bunlar yaşlı, artık ömürlerinin son demlerinde olan kimselerdir", Bk.: Taşlıova, 2006: 339.

***Süheylî*:**

"Âmiri kabilesi reisinin … bir çocuk sahibi olmak içi Allah'a yalvardığı, … (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Mektebî*:**

"Tanrı'nın lutfettiği bütün nimetlere malik olduğu hâlde, oğlu olmadığı icin üzgün bulunan bu Şah,…" (Levend, 1959: 60).

Hâtifî

"Yalınız oğlu yoktu; bu yüzden daima dertli idi; üzüntü içinde yaşıyordu" (Levend, 1959: 77).

***Şâhidî*:**

Egerçi mâh-ı sâf idi selefden
Dilî bî-nûr idi mihr-i hâlefden

Şeref bulmagiçün gül-zâr-ı baḫtı
Dilerdi şâh-ı nev vire dırahtı (842-45)

***Ali Şir Nevâyî*:**

Malı köp ü 'ömr-i süst-peyvend
Ferzendga erdi ârzûmend (613-22)

***Hamdullah Hamdî*:**

Hem ehl-i haşmet idi hem hıred-mend
Yoğ idi eksügi illa ki ferzend

Halîfe-var egerçi nâmı meşhur
Halef suzlikda amma şem'-i bî-nûr (223-26)

Celîlî:

Hem mansıb-ı câh u hem hıredmend
Dürcinde yog idi dürr-i ferzend

Saçdukca sehâb katre-i pür
Olmazdı sadefde dâne-i dür (252-55)

Sevdâyî:

Olmazıdı hiç uşağı anun
Virmez idi behre bağı anun

Pes bunun içün çekerdi çok gam
Dâyim tutar idi gönli mâtem (150-65)

***Hakîrî*:**

Yalvarır Hâlık'a leyl ü nehâr
Söyler idi yâ Kerîm ü Kirdgâr (119a/1)

***Fuzûlî*:**

Ferzende olup hemîşe tâlib
Tahsîl-i bekâ-yı nesl râgıb

Çok mâh-likâ sanemler aldı
Çoh turfe zemîne tohm saldı[135] (495-497)

***Lârendeli Hamdî*:**

Halîfe-vâr gerçi olmuşdı meşhûr
Halefsizlikden idi lîk mecbur

Ne kim isterse virmişdi Hudâvend
Müyesser kılmamışdı lîk ferzend (741-42)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Oğul isterdi kim ala kâmın
Andura yirde komıya nâmın

Bu cihetden ziyâde gamdayidi
Ölümün yâd idüb elemdeyidi (340-56)

Halîfe:

"Amirilerin büyüğü olan bu adam, oğlu olmadığı icin üzgündür. Allah'a yalvarır" (Levend, 1959: 301).

***Atâyî*:**

Dünyā aḥvāli olarda çü yoḫdı
Allāh hīç ferzend dil-bendler yoḫıdı

Çünki kemlik yoḫıdı ez-mülk-i māl
Dāyim Allāh'dan dilerlerdi 'ayāl (2b)

Fâizî:

Ol pir ėdeydi terk-i cānı
Ḳalurdı ḫalifesiz mekānı

[135] Babanın, çocuk sahibi olmak için çok sayıda evlilik yapması, sadece Fuzuli'de vardır. Bu durum, Hz. İbrahim'in Sare'den çocuk sahibi olamayınca Hâcer ile evlenmesini hatırlatır.

Soyunse çerāġ-ı ‘ömri ol ān
Olurdı ol encümin perisān (915-916)[136]

Andelîb:

“*Dānege ārzūmend irdi, Seyyid benī ‘Āmirī ferzendge andaḳ müştāḳ irdi*”. (s.29)

Çocuksuzluk motifi Thompson’ın İndeks’inde, *M444. M444. Curse of childlessness* maddesinde yer alır.

A10.2. A10.2. Kâmil Kahraman’ın Dua ve Hayır-Hasenat ile Gelmesi

Kahramanların niteliklerinden biri, doğumlarından evvelki olağanüstü süreçtir. M.M.Taşlıova’nın sözel hikâyelerde tespit ettiği üzere, elma motifinin yerini bazen “dua” almaktadır. “Dua edilirken kurbanlar kesmek, adak adamak, açları doyurup çıplakları giydirmek, han, çeşme gibi hayır kurumları yaptırmak bu duanın icaplarındandır” (Taşlıova, 2006: 341).

Tasavvufî bir eserin belirleyici özelliklerinden biri de Kâmil Kahraman’ın doğumundan evvel başlamış olan erginleşme sürecidir. Öyle ki bu süreç, kahramanın anne-babası, maddi ve manevi çevresi gibi birçok hususiyeti bünyesine dâhil eder. Bu süreç, kahramanın nüzul sürecine tekabül etmektedir. Nüzul sürecindeki sıradışılık veya olağanüstülükler, kahramanın istidadının yansımalarının işaretlerini ortaya koyması açısından özel önem arz eder. Bu nedenle, hikâyelerde kahramanın doğumundan evvelki süreçler, müessirler tarafından bilhassa dile getirilen süreçler olarak var olur.

Nüzul süreci, kahramanın doğumuna vesile olan anne-babanın tikel süreçlerini kapsar. Bir dizi imtihan seferinden sonra belli bir tekâmül noktasına ulaşan anne-baba, kahramanın nüzul sürecindeki istidadını ortaya çıkarma görevini üstlenmişlerdir. Anne-babanın tikel süreçlerinde belli bir olgunluk noktasına erişmesi ve kahramanın bu olgunluğu taşıyan bir yapı ile dünyaya gelmesi sağlanır. Anne-babanın anlatılarda yansıtılan kahramana dönük ilk imtihanı, çocuk arayışı içinde olmalarıdır. İmtihan seferinden kaynaklanan bu arayış, “çocuksuzluk motifi” olarak ortaya çıkar.

“Arama”, anlatılardaki kahramanların büyülü nesneyi veya modern anlatılardaki iç huzuru aramasını hatırlatır. Arama, Hakk’ın, kendisinde tecelli edeceği bir meclayı murad

[136] Kafzâde Fâizî’den yapılan alıntılar için bk.: Büyüker, 2011.

edip melekût âleminin yaratılması ile başlar. Bunun insandaki ilk tezahürü Âdem'de ortaya çıkar. Âdem'in, henüz kendisinden sudûr etmeden önce kendisinin aynası olan Havva'yı arzu etmesi bundan kaynaklanır. Ayrıca, Âdem, cennetten indikten sonra da yüzyıllarca Havva'yı fiili olarak aramıştır. Dolayısıyla tüm aramalar, kahramanların, bulduklarında kendilerini tamamlayacak olduklarını hissettikleri "ayna" arketipine dayanan arketipsel bir motif olarak ortaya çıkar. Arama bir form; çocuk, nesne, aşk, iç huzuru gibi unsurlar birer içerik olarak düşünülebilir. Bunlara sahip olma arzusuna, tamamlanma duygusu hâkimdir. Arama, eksikliği gidermek suretiyle bu duyguyu elde etme gayretini ifade eder. Yol, yolcu ve yolculuk, aramanın mekân, kişi ve zaman bağlamındaki izdüşümleridir. Allah'ın ayna murad etmesi karşısında isimler, insanın aslını murad etmesi karşısında ise Hakk bir arayış olarak ortaya çıkar. İnsan, bu bakımdan yolda yolculuk yapan bir yolcudur. Nüzul ve uruc seferleri, geniş ölçekte bu yolculuğu ifade eder.

Kahraman'ın babasında ortaya çıkan bu arayış imtihan seferleri dairesindedir. İmtihan seferi ise, kalpte "kabz[137]" hâlinin meydana gelmesine neden olur:

Sefer	**Hâl**	**Arketip**	**Motif**
İmtihan	Kabz	Arama	Çocuksuzluk

Tablo-8

Özellikle babaya verilen arama / gayret görevi ise, fiili ve kavli şekillerde zuhur eder:

	Fiili		**Kavli**
Arama	Hayır, Hasenat	Namaz, Secde	Dua

Tablo-9

[137] Kabz, daralma demektir. Babada meydana gelen bu kabz ve arama daha sonra Kahraman'da ortaya çıkacaktır. İbn Arabi: "Çocuk babanın sırrıdır". Bk.: İbn Arabi, 2019d, 176.

Tüm bu imtihan sürecinde yaşanan kabz, el-Kâbız ismi ile taalluk eden babanın olgunlaşması ve tikel sürecinde Allah'a yakınlaşmasına vesile olan ibadetlerdir[138]. Baba, hayırlarının ve dualarının neticesini alır[139]:

Nizâmî:

Arzusuna kavuşmak için bağışlıyormuş
Fakir-fukaraya para, sadaka veriyormuş

Çocuk olsun diye bin kese altın harcamış
Sürekli yasemin ekmiş ama tutturamamış (818-19)

Sonunda Tanrı dualarını kabul etmiş
Ona dilediği gibi bir oğul ihsan etmiş (829)

***Süheylî*:**

"… bir çocuk sahibi olmak için Allah'a yalvardığı ve Allah'ın ona güzel bir erkek çocuk ihsan ettiği zikredilir" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Mektebî*:**

"Tanrı'nın lutfettiği butun nimetlere malik olduğu hâlde, oğlu olmadığı icin üzgün bulunan bu Şah, muradına ermek icin fakirlere yardım eder; yıkık mezarlarda saraylar yaptırır" (Levend, 1959: 60).

***Hâtifî*:**

"Üzgün olan bu adam Allah'a yalvarır. Allah ona bir oğul ihsan eder" (Levend, 1959: 77).

***Şâhidî*:**

İderdi bu murâd içün keremler
Virürdi sâyil olana diremler

Kılurdı lutfıla eytâma ihsân
Ki ihsânına ihsân ide Sübhân (842-49)

[138] "Dua edenler Rabbine ulaşmak için bir vesile edindiler.", İsra 17:57.
[139] Çocuğun dua neticesinde dünyaya gelmesi, Thompson'ın İndeks'inde, "Evlilik" motif grubunda İspanya, İtalya, İsrail, Çin, Japon, Kore ve Hint anlatılarına ait bir motif yer alır: T548.1. T548.1. *Child born in answer to prayer*. Bk.: Thompson, 1955-58. Ayrıca, Türk anlatılarında da çocuğun dua neticesinde dünyaya gelmesi motifine rastlanır: Bk.: Bakırcı, 2000: 162; Erşahin, 2011:162, 176, vd.

***Nevâyî*:**

Çün Tenrige kıldı köp tazarru‘
Taptı ne kim eyledi tevakku‘ (625)

***Hamdullah Hamdî*:**

İderdi bu tama‘da çok keremler
‘Atâ iylerdi dinar u diremler (223-33)

Sevdâyî:

Bu resme kılurdı çok niyâzı
Şâm u seher ol Hudâ’ya sûzı
…
Her subh kılur salâda râzı
Ol hazrete karşu çok niyâzı (153-65)

***Hakîrî*:**

Bir oğul vergil mana bi-çareyem
Haste vü derdmen (ü) âvâreyem
…
Verdi bir oğul ana ol-dem İlâh
Hüsnini görüb hacîl olurdı mâh (119a/1-6)

***Fuzûlî*:**

Te’sîr kılup figân u âhı
Avn etdi inâyet-i İlâhî

Bir gece açıldı bâb-ı rahmet
Buldı esr-i duâ icabet (499-501)

***Lârendeli Hamdî*:**

Dilerdi nesl ü peyvend içün ol şâh
Hudâ'dan bir veled şâm u seher-gâh
…
Bu idi cedd ü cehdinden muradı
Ki 'âlemden güm olmayaydı adı (743-49)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bir seher ki Hudâ'ya itdi niyâz
Didi iy ʿâlem-i serâyir-i râz
…
Yalunuzlık hemîn sana yaraşur
Bir oğul vir ki ol bana yaraşur (340-366)

***Halîfe*:**

"Amirilerin buyuğu olan bu adam, oğlu olmadığı icin üzgündür. Allah'a yalvarır. Allah hâline acıyarak ona bir oğul ihsan eder" (Levend, 1959: 301).

***Atâyî*:**

Çünki kemlik yoḫıdı ez-mülk-i māl
Dāyim Allāh'dan dilerlerdi 'ayāl (2b)

***Faizî*:**

Giryeyle geçerdi vaḳti ekser
Bir gevher içün dökerdi dürler

Bir yėrde ėşitse bir naẓar-gāh
Bulurdı ziyāretiyle dil-ḫ̌āh (426-28)[140]

***Andelîb*:**

"… *bu ṭāha birle sā'il ve dervīşlerge köp köp ḫayır ve iḥsān ḳılıp, zārī vü tażarru' birle dergāh-ı vācibü'l-vücūdġa yüz urup, yıġlar irdi*". (s.29).

Dua ile çocuk sahibi olma, Thompson'ın İndeks'inde T526. T526. *Conception because of prayer*, maddesi ile yer alır.

A10.3. A10.3. Kâmil Kahraman'ın Abdal'ın Verdiği Mive-i Hûb Yardımı ile Dünyaya Gelmesi

"Büyülü meyve" motifi arketipsel bir motif olup cennette, Âdem ile Havva'nın yediği yasak meyveye dayanır. "Hikâye kahramanının mitik kahramanlar gibi olağanüstü şekilde dünyaya gelmesi, hikâyelerin asıl kahramanlarına özgü bir durumdur. Bunun, Allah tarafından verilmiş bir kut olduğu belirtilir: 'Tanrı tarafından kut verilmiş kahramanlar, genellikle anne-babalarının ihtiyarlık çağında kutlu bir kişi tarafından (aksakallı pir, eren, dede, Hızır) verilen elmanın yenilmesi ile dünyaya gelirler'", (Aydoğan, 2006: 18). Anlatılarda görülen yardımcı ihtiyarın görevlerinden biri de çocuksuz çifte çocuk sahibi olmada yardım etmesidir (Bk.: Çorbacı, 2000: 28.; Çalışkan, 2018: 249, 284; Erşahin, 2011: 240).

[140] Ayrıca bk.: 940-953.

Arayışın sonunda belli bir kemâlât düzeyine erişen baba, Allah'ın inayetine mazhar olacak seviyeye geldiğinin bir işareti olarak abdal / mürşid-i kâmil / veli ile karşılaşır. Bu karşılaşma, doğacak kahramanın özel olduğunun da bir alametidir. Babanın ve annenin bu kabz sürecinin ardından imtihanı tamamlanmış ve kalplerine "bast"[141] hâli hâkim olmuş olur[142]. Abdal, Mecnun'un babasına bir meyve vererek onu yediği takdirde bir oğlu olacağını haber verir. Meyve, *hûb* meyvesidir. Doğacak kahramanın Hakk indinde *mahbûb* olmasına sebeptir. Bu motif, sadece ***Lârendeli Hamdî***'de vardır:

Eline sundı bir ayvayı fî'l-hâl
Giderdi şâhdan ay vâyı fî'l-hâl
…
Çün irişdi sana bu mîve-i hûb
Yakınlarda bir oğlun ola mahbûb (778-83)

"Büyülü meyve" motifi, Thompson'da "Evlilik" motif maddesinde, *T510. T510. Miraculous conception > T511. T511. Conception from eating*, şeklinde yer alır. Sayılan meyveler içinde "ayva" bulunmamaktadır[143]. Ayrıca, bu motif, Thompson'ın İndeks'inde N121. N121. *Fate decided before birth* (doğumdan önce kaderin belli olması) motifini de kapsamaktadır.

A11. A11. Kâmil Kahraman İçin Ziyafet ve İhsanda Bulunma

***Nizâmî*:**

Baba görünce oğlunu coşup taşmış
Hazinenin kapısını ardına kadar açmış.

Mutluluktan hazîneyi saçıp savurmuş
Gül dağıtır gibi, altın saçıp savurmuş. (832-33)

***Dihlevî*:**

بنشست پدر بشادماني — بكشاد دري بهيهماني
بيكانه و خوش را صلا دار — هم نزل فشاند او هم عطا دار
و اندر پس پرده مادرش نيز — آراست زصفه تا بدهليز
ميريخت بخوبتر شماري — اندازه هريكي نثاري

[141] *Kabz* hâlinin zıddı olan *bast*, sevinç ve neşenin kalpteki sürekliliğidir. Gazali'ye göre, *üns*ün sürekliliğidir. Bk.: Ateş, 2004: 495.
[142] "Her güçlükten sonra bir kolaylık vardır.", İnşirah 94/5-6.
[143] Türk anlatılarındaki büyülü meyve motifi örnekleri için bk.: Aydoğan, 2006: 17-18.

[“Babası çok sevindi ve kapısını misafirlere açtı, ikramda bulundu. Akrabaları ve yabancıları davet etti. Sadaka ve bahşiş dağıttı. Annesi de perde arkasında odayı dehlize kadar süsledi. Kabilenin ileri gelenlerini çağırdı. Gökleri nağmeyle tazelendirdi. Birçok iyilere onların ağırlığı kadar bağışlar dağıtır”, s.71.]

***Şâhidî*:**

Re’is-i Âmiri idüb neşâtî
Ziyâfet eyleyü dökdi simâtı
…
Şu deñlü halka in’âm itdi genci
Atâsından ki tuydı her dilenci (858-60)

***Nevâyî*:**

El-ḳıṣṣa atası tapḳaç ol dür
Köp saçtı güher ḳılıp teḫāfür (639)

***Hamdullah Hamdî*:**

Peder çün gördi ferzendi cemâlin
Ana şükrâne virdi bunca mâlın
…
Anun-çün mâlı hare itdi firâvân
Fakire çok ᶜatâlar itdi ihsân (245-7)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḫazāyın ḳuflini acdı tamāmî
Ṭoyurdı ṭoy idüb ḫāṣile ‘āmı (19a)

***Celîlî*:**

Şükrâne nisâr idiser peder genc
Ol sîm-beri alur güher-senc (271)

***Sevdâyî*:**

Atası ‘azîm toy kıldı
Gavga vü haşem yögüş yığıldı

Malı vü hazînesi ne ki var
Cümlesini kıldı ana îsar (170-71)

***Hakîrî*:**

Muştulug verdi o dem çok sîm ü zer
Hem murassa tâc hem zerrîn güher

Mey içüb ol-dem kıldılar toy düğün
‘Iyd hem nev-rûz idi o gün (119a/8-11)

***Fuzûlî*:**

Şâd oldılar andan ata ane
Şükrâne verildi çok hizâne (505)

***Lârendeli Hamdî*:**

İderlerdi bu tertîb üzre timâr
Güzellendi varurak ol peri-vâr
…
ᶜArab resmince çekdürdi taᶜâmı
Konukladı kamu hâssı vü ᶜâmı (800-3)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İtdi şükrâne Hakk yolına nisâr
Niçe yüz bin derâhim ü dinîr

Kesdi kurban ana dil ü candan
Niçe dürlü semîn-i hayvandan (372-74)

***Fâizî*:**

Çün gördi peder cemāl-i pākın
Beẕl eyledi ḫalḳa çoḳ ḫazā’in
...
Çün ġonçe-i ser-girān-ı gülzār
Çoḳ kīseler eyledi nigūnsār (956-8)

***Andelîb*:**

“Seyyid benī ‘Āmirī anıŋg ḫarıslıġından ḫazīnesiniŋg işigini açıp, zer u neḳreden Ḫudānıŋg yoluġa taṣadduḳlar birür irdi”. (29)

“*Seyyid benī ‘Āmirībol sözüni tamām ḳılġandan soŋ tamām ra’iyyet ü tābi’atlarıġa toy birip, ḫamd-i ṣenā birle meşġūl boldi*”. (s.30)

A12. A12. Kahraman Doğunca Şükür Secdesi Yapılması

***Celâlzâde Sâlih*:**

Geldi gördi atâsıçün yüzini
Ferahından yitürdi kendüzini

Tâ ki geldi özine bir pare
Secde-i şükre vardı bî-çâre (370-1)

A12. A12. Köle Âzâd Edilmesi

Fâizî'de bulunan bu motifte, Kahraman'ın babası oğlu olduktan son bütün kölelerini âzâd eder.

Şükrāne-i ṭal'at-ı peri-zād
Hep ėtdi nökerlerini āzād (959)

A14. A14. Ad Konulması

Masallar ve halk hikâyelerinde (Alptekin, 2005: 350) görülen kahramana ad konulması Şehname'de de yer alan motiflerdendir. Oğullarını sınayan Feridûn, onların hünerlerini gördükten sonra, "sizlere akıllılara yaraşan adlar vereceğim" der ve oğullarına özelliklerine göre *Tûr*, *Selm* ve *Îrec* adlarını verir[144].

Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde ad koyma genellikle kabilenin ortak kararı olarak nakledilir. Bunun dışındakilerde Kahraman'ın babası tarafından bu ismin verildiği kaydedilir. "Kays" kelimesi, sözlüklerde "ölçme, kıyas etme" (Mutçalı, 1995: 742) manası ile anılmaktadır. Mesnevîlerde ise, "hünerli / hüner sahibi" olduğu için "Kays" adının konulduğundan bahsedilir. Kays'ın, "kıyas" edilemeyecek derecedeki güzelliği ve farklılığı, onun "Kays" adını almasında etkili olmuştur.

"Ad Koyma" motifi, Thompson'da "Evlilik" motifinin "Hamile Kalma ve Doğum" maddesi altında yer alır. Bk.: *T590. Conception and birth—miscellaneous motifs*- T596. T596. *Naming of children.*

A14.1. A14.1. Kabile Tarafından Ad Konulması

Nizâmî'de, Kays adı, kabilenin ortak kararıdır:

Gereken ne varsa her şeyi yapmışlar
Çocuğa hünerli Kays adını takmışlar (842)

***Mektebî*:**

"Çocuğun adını Kays koyarlar" (Levend, 1959: 60).

[144] "Dedi ki: 'Soluklarıyla yeryüzünü yakma isteyen o ejderha, sizin insanlık değerinizi artırmak isteyen babanızdı. Şimdi size, akıllılara yaraşan güzel birer ad vereceğim. Sen ki en büyük oğlumsun, senin adın *Selm* olsun ve yeryüzü emellerinle dolsun. ...İlk anda kızgınlığına kapılan ve ateşten daha atılgan davranan ortanca oğlumuza *Tûr* adını verelim. ... En küçüğünüz akıl ve savaş eridir. ... Şimdi öyleyse onun adını da *Îrec* koyalım. Bk.: Firdevsî, 2014: 114.

***Hâtifî*:**

"Çocuğun adını Kays koyarlar" (Levend, 1959: 77)

Şâhidî'nin mesnevîsinde de Nizâmî'nin etkisi ile Kahraman'ın adı, kabilenin ortak kararıdır:

Arûsı resm çün oldı temâmı
Dinîldi ittifâkı Kays nâmı (881)

Fuzûlî'de, büyük oranda takip edilen Nizâmî etkisi ile ad koyma kabile tarafından gerçekleştirilir:

Akvâm u kabâili olup şâd
Ol nev-rese Kays koydılar ad (528)

Lârendeli Hamdî de, Nizâmî'ye uyarak Kahraman'ın adının maharetinden kaynaklanarak kabile tarafından ortak kararla konulduğunu ifade eder:

Görürler pür-hünerdür şeker-hand
Ururlar adını Kays-ı hüner-mend (794)

***Halîfe*:**

"Çocuğun adını Kays koyarlar" (Levend, 1959: 301).

Sevdâyî'de, Kays'ın adını kabilenin koyduğu anlaşılmaktadır:

Kays urdılar ol zamân ana ad
Oldılar anunla hurrem u şâd (172)

***Fâizî*:**

Nāmın ḳomaġa çün ėtdiler 'azm
Ḳays eylemek üzre ḳıldılar cezm (960)

A14.2. A14.2. Baba Tarafından Ad Konulması

Hamdullah Hamdî, Nevâyî'nin de etkisi ile Kays'ın adını babasının koyduğunu ifade eder:

Cihâna bî-kıyâs inᶜâm itdi
Gözi nârına Kays'ı nâm itdi (248)

Celîlî'de Kays'ın adını babası koyar:

Çün gördi nihâd-ı Emîrü'l-Kays
Bünyâd ider adını peder Kays (272)

Celâlzâde Sâlih'te, Kahraman'ın adı, babası tarafından konulur:

Kodı Kays-ı hüner anun âdın
İdeler tâ bu adile yâdın (375)

***Hakîrî*:**

Hayr ü ihsân eder idi subh-ı şâm
Oğlunun Kays etdi ismini ol (119a/11)

Atâyî'de, Kahraman'ın adı, babası tarafından konulmuştur:

Ḳays idüb ḳoydılar anuñ adını
Çünki Allāh virdi bende dadını (2b)

A14.3. A14.3. Dedesinin Adını Alma

Nevâyî'de, baba, oğluna kendi babasının aadını verir. Yani, Kays'ın adı, kabile başkanının babasının adıdır. Bu adlandırma, diğer mesnevîlerde yoktur.

Kays eyledi oglı atını bat
Kim öz atasıga bu edi at (640)

A15. A15. Kâmil Kahraman'ın Talihinin Öngörülmesi

A15.1. A15.1. Müneccimlerin, Âşık Olacağını Öngörmesi

Kahraman, doğduğunda talihi, yaşayacakları öngörülür. Bu iş için müneccimler çağrılır. Şehname'de, Feridûn, oğullarının talihine bir kitap vasıtasıyla bakar (Firdevsî, 2014: 114-115). Bir başka padişah Menuçehr, oğlu Zâl'in geleceğini öğrenmek için mûbedler ve müneccimleri davet eder (Firdevsî, 2014: 161). Onun ilim ve maharette devrinin en üstünü olacağı, bir güzelin aşkına müptela olup ömrünü mahv edeceği öngörüsünde bulunulur.

Bu motifin, Musa'nın doğumunun Firavun'a müneccimler tarafından haber verildiği tarihi hadiseye dayandığı düşünülebilir. Firavun, müneccimlerin doğacak bir çocuğun kendisini tahtından edeceğini haber vermesi üzerine hâkimiyetini korumak için tedbirler aldırmıştır. (Bk.: Harman, 1996: 118-121).

***Dihlevî*:** Bu motif, mesnevîler içinde ilk kez Emir Hüsrev'in eserinde görülür:

میریخت بخوبتر شماری　　اندازهٔ هریکی نثاری

جستند حکیم طالع انندیش　　کالهٔ کند از حکایت پیش

...

کین طفل مبارك اختر خوب	یوسف صفتی شود چو یعقوب
با آنك زکردش زمانه	در فضل و هنر شود یکانه
از عشق بتی نژند کرد	دیوانهٔ و مستمند کردد
اندیشه چنان کند بزارش	کز دست رود عنان کارش

[Birçok iyilere onların ağırlığı kadar bağışlar dağıtır. Yıldızbakıcı aradılar. Geçmiş hikâyeyi oradakilere anlatsın. Bu çocuk iyi bir yıldıza benzer. Yakub'un oğlu Yusuf'a benzer. Dünyanın dönüşü ile hüner ve fazilette birinci olur. Bir güzelin aşkından pejmürde olur. Deli ve divane olur. Düşünce, teşviş onu o kadar yorar ki elinden kendi ihtiyarını çıkarır", s. 71-72].

***Mektebî*:** "Taliine bakan hakîm, Kays'ın felekten yüksek bir ay olacağını, bilgi edinmek için kitap sandıklarını yutacağını, ancak gönlünde alevlenen aşk ateşinin bütün bu kitapları yakacağını, insanlardan kaçıp çöllerde vahşi hayvanlarla yaşayacağını söyler. Bu haber, aileyi matem içinde bırakır" (Levend, 1959: 60).

***Şâhidî*:**

Kevâkib seyrinüñ sırrın bilenden
Sevâbit hükminüñ şerhin kılandan
…
Ola meydân-ı ışkun şehsüvârı
Çıka elden inân-ı ihtiyârı (861-75)

***Halîfe*:**

"Taliine bakan müneccim, Kays'ın aşk yüzünden yerini yurdunu bırakıp çöllerde vahşi hayvanlarla yaşayacağını haber verir" (Levend, 1959: 301).

Thompson'ın Motif-İndeks'inde, "Geleceğin Tayini" motif grubunun "Kehanet" maddesinde, Hint anlatılarında tespit edilmiş çocuksuz çiftin çocuklarının olacağı kehaneti yer alır. (Bk.: Thompson, 1955-58: *M311.0.3.1. M311.0.3.1. Prophecy: child to be born to childless couple*). Aynı motif grubunda, yıldızlar aracılığı ile horoskopa bakmak ve geleceği öğrenmek için görevlerin tayini maddeleri de bulunmaktadır. (Bk.: Thompson, 1955-58: *M302.4. M302.4. Horoscope taken by means of stars*).

A15.2. A15.2. Abdal ve Ehl-i İrfan'ın Âşık Olacağını Öngörmesi

Bazı eserlerde, kahramanın talihi hakkında abdal ve irfan ehli öngörüde bulunur. Onların bulunduğu öngörü, esasında haber vermedir. Kahramanın akıbeti hakkında haber vermek, onun maneviyatının üstünlüğüne işaret etmektedir.

A15.2.1. A15.2.1. Kahraman'ın Doğmadan Önce Âşık Olacağının Öngörülmesi

Lârendeli Hamdî'de, Abdal, doğacak çocuğun aşka müptela olacağı bilgisini Mecnun'un babasına önceden verir:

Çün irişdi sana bu mîve-i hûb
Yakınlarda bir oğlun ola mahbûb
…
Olısar ᶜâkıbet meşhûr-ı devrân
Şehen-şâh-ı gürûh-ı mest-mendân (781-83)

A15.2.2. A15.2.2. Kahraman'ın Doğduktan Sonra Âşık Olacağının Öngörülmesi

Lârendeli Hamdî'de, Mecnun'un daha bebekken sadece bir güzelin kucağında iken sükûn bulmasından, irfan ehli, onun aşka müptelâ olacağını anlar:

Mukarrer bildi her sâhib-ferâset
Ki iriser ʿışkdan ana felâket (819)

A15.3. A15.3. Halkın Âşık Olacağını Öngörmesi

***Hâtifî*:**

"Bu hâli görenler, çocuğun büyüyünce âşık olacağına hükmederler" (Levend, 1959:77).

Ahmed-i Rıdvan:

Didiler ʻāḳıbet Mecnūn olayu
Ṣaçı Leylīsine meftūn olayu

Ola ʻışḳile ʻālemde nişāne
Cihān içinde rüsvāy-ı zamane (19b)

Sevdâyî:

Çün yaşına irdi vü yüridi
Görenler anı yakın diridi
…

‘Âlemde fesâne olasıdur
Rüsvâ-yı zemâne olasıdur (183-87)

***Hakîrî*:**

Dediler u ‘âşık olur âhiri
Uş eger nece yıl kalsa diri (119b/8)

Celâlzâde Sâlih’te, Kahraman hakkında öngörüde bulunanlar, onun güzele meyline şahit olan kabilesi olarak geçmektedir:

Her gören kavl ü fi’lini ta’ayyün
Hükm iderdi feraset ile ta’yîn
…
Hem olısar durur bu ehl-i hâl
Bu degildür nişân-ı ehl-i kâl (412-22)

***Halîfe*:**

Cümle didiler bu ıtfl-ı hod-rây
‘Işkile ola çuhanda rüsvây (Levend, 1959: 302).

A16. A16. Kâmil Kahraman Tek Halef

Tek hâlef motifi, Şehname’de Keyumers bahsinde geçer. Keyumers’in yegâne oğlu ve varisi Siyamek’tir. Babası tarafından çok sevilen Siyamek, Karadev’in pençeleri arasında can verir ve babasını mateme boğar (Firdevsî, 2014: 60). Leyla ve Mecnun hikâyelerinin ekserisinde de Mecnun, babasının tek oğlu, tek hâlefidir[145]. Babası, onu aşktan vazgeçirme çabalarında genellikle bu mevzuya değinir ve oğluna mirasının, kabilesinin başına geçmesini öğütler. Mecnun, babasına, kendisinden hâlef olmayacağı cevabını verir:

Nizâmî:

Tek çocuk ve tek hâlef olma motifi, ilk kez Nizâmî’de görülür. Şair’in Şehname’den etkilenmiş olduğu düşünülebilir:

Kişi ardında bırakırsa bir hâlef yaşar,
Ardından gelen evlâdında adı-sanır yaşar. (814-817)

Dihlevî’de, Mecnun’un babası, oğluna, tek umudunun kendisi olduğunu ifade eder:

كاي چشم من و چراغ ديده تو از من او من زخود رميده

دارم دل خسته درد پرورد درمان دلم توي برين درد

[145] Ebû Bekr el-Vâlibî’nin eserinde Mecnun, babasının tek oğlu değildir. Bu motif, ilk kez Nizami ile görülür. Cami’de de Mecnun, en büyük oğuldur.

در خانه خلف چراغ باشد	ني از پي سينه داغ باشد
داسته ديدم كه روز پيري	كرد آوريم بدستكيري
اينم نه كان كه بخت ناشاد	شاخ خشكم دهده شمشاد

[Ey benim gözümün nuru, sen benden uzak ve ben kendimden. Dertle beslenmiş bir gönlüm var, gönlümün derdine ilaç yalnız sensin. Evde evlat çerağdır. Yok ise gönülde dağ olur. İhtiyarlandığımda elimden tutacağını zannetmiştim", s.133-134].

***Süheylî*:**

"… bir çocuk sahibi olmak için Allah'a yalvardığı ve Allah'ı ona güzel bir çocuk ihsan ettiği zikredilir" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Mektebî*:**

"Nihayet bir oğlu dünyaya gelir" (Levend, 1959:60).

***Hâtifî*:**

"Allah ona bir oğul ihsan eder" (Levend, 1959: 77).

***Şâhidî*:**

Yerümi bekledim kaldım selefden
Seni koyub gidem bâri hâlefden (2862-66)

***Nevâyî*:**

Rûhum boluban hâlef bile şâd
Kalgay barı kavm u haylım âbâd (2432)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ol atanun kamu sa'yı telefdür
Ki sonında senün gibi hâlefdür (2555)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Gine aḳvāmınuñ olub kebīri
Atası yirine ola emīri (119a)

***Celîlî*:**

Sen yirüme pâyedâr olaydun
Serv-i çemen-i vakâr olaydun (573)

***Sevdâyî*:**

Ben bir oğıl istedüm Hudâ'dan
Bâ-devlet ü 'akl Kibriyâ'dan

Dünyâdan eger gidersem iy cân
Benüm yerüme sen olasan han (430-31)

***Hakîrî*:**

Verdi bir oğul ana ol-dem İlâh
Hüsnini görüb hacîl olurdı mâh (119a/6)

***Fuzûlî*:**

Men yoh olubem sen imdi var ol
Özge hâlefe ümîd-vâr ol (884)

Kurbun bilürem mana şerefdür
Ammâ hâlefün aceb hâlefdür (1059)

***Lârendeli Hamdî*:**

Cihan içinde oldum nâ-halef ben
Ki kıldum ata nâmusum telef ben (1480)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ola ardumca tâ ki hayr-halef
Olmaya mal u mülk ü nâm telef (363)

***Halîfe*:**

"Allah'a yalvarır. Allah hâline acıyarak ona bir oğul ihsan eder" (Levend, 1959: 30).

***Atâyî*:**

Senden özge dahı oğlum yok durur
Mal u beytü'l-mal u mülküm çok durur (30a)

Andelîb'de, Kahraman'ın tek hâlef olduğu kabilesi ve babası tarafından vurgulanmamakla birlikte, o tek oğludur:

"Ammā sā'atlerden bir sā'at tīr-i du'ā semāyı nişānġa degip, ḳılġan du'āsı be-dergāh-ı vācibu'l-vücūdġa ḳabūş düşüp Seyyid benī 'Āmirīġa bir oġul birdi...

***Nâkâm*:**

İriş sərvətimə fövtündən əqdəm
Bəni dünyada qıl bir ləhzə xürrəm (s.82)

A17. A17. Kâmil Kahraman İlk ve En Sevilen Çocuk

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فقد كنت أرجى ولدى، أفضلك عليهم و أوثرك

[Sen benim en sevdiğim oğlumdun, seni onlardan üst ve yakın tutuyordum.", s.42].

Câmî'nin eserinde Mecnun, babasının on oğlunun ilkidir ve babası onu diğerlerinden ziyade sever:

لیکن ز همه، کهینه فرزند — می داشت دلش به مهر خود بند

بر دست بود بلی ده انکشت — در قوت حمله، جمله یك مشت

آری، بود او ز برج امید — فرخنده مهی تمام خورشید

فرخنده کی مه تمامش — بیرون ز قیاس، و قیس نامش

[Ama aralarından ilk oğlu ile kurduğu bağ çok güçlü idi ve ona bel bağlıyordu. On parmağında on marifet vardı, gücü yumruk gibi keskindi. Evet, o ümit kalesinden gelmişti. Onun mübarek yüzü güneş gibi idi. Onun saygıdeğer ve güzel yüzlülüğü kıyasa sığmazdı ve adı da Kays idi", s.4].

A18. A18. Kâmil Kahraman'ın Maşuk İle Aynı Gün Dünyaya Gelmesi

***Atâyî*:**

Leylī atasına daḫı Girdgār
Ḳız virdi ki anga Perverdigār (2b)

A30. A30. Kâmil Kahraman'ın Yetiştirilmesi

A31. A31. Kâmil Kahraman'ın Dadıya Verilmesi

Çocuğun dadı tarafından özenle yetiştirilmesi, Şehname'de, "Menuçehr'in Doğması" bahsinde geçer. Feridun'un oğlu Menuçehr'i büyüten dadının ayakları dahi yere basmaz (Firdevsî, 2014: 126-127). Sâm'ın oğlu Zâl'e bakan Simurg, Zâl'e, onun dadısının kendisi olduğunu ve ona "Destan" adını verdiğini söyler (Firdevsî, 2014: 156). Leyla ve Mecnun hikâyelerinde, Kâmil Kahraman, doğduğu anda hemen bir dadıya verilir. Dadı, ona özenle bakmaktadır:

***Nizâmî*:**

Dadı motifi ilk kez Nizâmî'de görülür:

Bir dadıya verilmesini buyurmuş onu,
Şefkat sütüyle besleyip büyütmüş onu. (834)

***Şâhidî*:**

Ne şiri kim virürdi aña dâye
Alurdı ışkdan tab'ında mâye

Çü gördi çihresinde mihrden behr
İçerdi şir-i şevki dâye-i dehr (886-7)

***Ali Şir Nevâyî*:**

Hıfz eyledi anga neçe daye
Her nev' işidin taparga vaye (642)

***Hamdullah Hamdî*:**

Sarılup kundağa ol gonce-i ter
Açup dâye dehânın sundı şekker (243)
…
Gönülden besler idi cânı gibi
Sakınup sinede imânı gibi (249-50)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Buyurdı ḳıldılar bir dāye ḥāẓır
Kim ola her nefesde aña nāẓır

Anı ḫoş bisleye mihrile dāye
Vire ferzende anuñ şīri māye

Severdi cānı bigi anı dāye
Görüb dīdārını bulmışdı vāye (19a)

***Celîlî*:**

Bir lahza komazdı dâye elden
Kılmazdı anı cüdâa bagalden (273)

***Hakîrî*:**

Dâyeye dapşırdı hem ayda hem-sâr
Perveriş kıla ana leyl ü nehâr (119a/12)

***Fuzûlî*:**

Dâye anı pâk kıldı kandan
Kaldurdı bu tîre hâk-dandan

Guslin verüp âb-ı çeşm-i terden
Süt yerine verdi kan ciğerden (526-27)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü dâye menzil itdi mâha mehdi
Sanasın oldı hizmet-kâr-ı Mehdi
...
Virüb hem şîr-i rahat ana devrân
Kılardı dâye-veş perverde her ân (795-99)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bâri aldı çü dâye oğlanı
Eydünüb cânile oğul ânı
…
Ditreridi anunçün üstine
Can virürdi o dâye miskine (376-81)

***Fâizî*:**

Baġrına başup o ṭıflı dāye
Ṣan dā'ire çekdi hāle aya

Ol mehveşe dāye cān eritdi
Cānı gibi sinede yėr ėtdi (961-62)

Dadıya verilme motifi Thompson'da, "Mitolojik Motifler"de, kültür kahramanının dadıya verilmesi olarak geçer (Bk.: Thompson, *1955-58: A511.2.2. A511.2.2. Nursing of culture hero*).

A31.1. A31.1. Kahraman'ın Dadılara Teslim Edilmesi

***Sevdâyî*:**

Pes dâyeler anı çok harîre
Sardılar u koydılar serire (169)

A31.2. A31.2. Dadıya Verilip Geri Alınması

***Süheylî*:**

"Geleneklere uyularak Kays, sütanneye verilir, dört-beş yaşına gelince alınır" (Abd El Maksoud, 2004: 11).

A32. A32. Kâmil Kahraman'ın Sünneti

Araplarda "hitân" adıyla bilinen sünnet, kelime olarak "kanun, olay, yol, âdet" manâlarına gelmektedir. Hz. Peygamber'in gelenekleşen uygulamayı tasvip etmesi ile bu

adla anılmıştır. Sünnet, Allah ile Hz. İbrahim arasındaki ahde dayandırılır. Hz. İbrahim, on üç yaşındaki oğlu İsmail ile birlikte, doksan dokuz yaşında iken sünnet olmuş, daha sonra bu uygulama devam ettirilmiş ve gelenek hâlini almıştır (Gürkan , 2010: 155-157; Bozkurt, 2010: 157-159; Coşkun, 2010: 9).

Sünnetin törene dönüştürülmesi, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde görülmeyen bir hadisedir. Sünnet törenlerine, ilk kez Hz. Ömer devrinde rastlanır. Bu törenlerde, eğlencenin tertip edilmeye başlandığı da görülür. Sünnet, Türklerde de tören şeklinde gerçekleştirilir. Osmanlı'da, *Sûr-ı Humâyûn* denilen saray düğünleri arasında nikah düğünleri gibi, şehzadelerin sünnet düğünleri de vardır (Yaran, 1994: 15-16; Nutku, 1994: 16-18; Coşkun, 2010: 9).

Sünnet, Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde Kâmil Kahraman'ın büyüme sürecindeki basamaklardan birini teşkil eder. Motif, Türk edebiyatının şairlerinin elde bulunan eserleri içinde ilk kez Hamdullah Hamdî'de görülür. Hamdi'den sonra, diğer şairlerin eserlerinde de yer alır. Kahraman'ın sünneti, çeşitli mesnevîlerde çoğunlukla on, diğerlerinde on dört ve üç yaşlarında gerçekleştirilir:

A32.1. A32.1. On Yaşına Girince Sünnet Edilir

***Hamdullah Hamdî*:**

Kaçan kim ömrinün on oldı sâli
Hikâyet oldı illerde cemâli
…
Ataya terbiyet çün vâcıb oldı
Pes oğlı sünnetine râğıb oldı (264-77)

Sevdâyî:

Beslediler anı nâzile hûb
On yaşma çün irişdi mahbûb
...
Anası çü gördi oğlı yetdi
Pes vardı yarağ-ı sünnet itdi (191-99)

***Hakîrî*:**

Çünki on yaşına girdi ol püser
Cânına 'ışk âteşi kıldı eser

Sünnet içün ez-nesîm etdi yarağ
Kûfe'den Bağdad'a kıla derdi sorağ (119b/11-120a/1)

***Fuzûlî*:**

Çün sür'at ile dönüp zamâne
On yaşına yetdi ol yegâne

Babasına muktezâ-yı âdet
Farz oldı ki anı ede sünnet (550-57)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Girdi çün on yaşına ol cânân
Hüsnle oldı bir meh-i tâbân
…
'Âkıbet Kays'ı sünnet itdiler
Emr-şer'i yirine iltediler (430-80)

***Halîfe*:**

"On yaşına gelince Kays'ı sünnet ettirip …" (Levend, 1959: 302).

A32.2. A32.2. On Dört Yaşında Sünnet Edilmesi

***Hâtifî*:**

"14 yaşına gelince Kays'ı sünnet ettirip …" (Levend, 1959: 77).

***Ahmed-i Rıdvan*:**

İrişdi çünkim on dört sāle yaşı
Bu dünyā ḫalḳına and oldı başı
...
Atası gösterüb biñ dürlü raġbet
Anı ḳaṣd itdi kim eyleye sünnet (20b)

A32.3. Üç Yaşında Sünnet Edilir

***Lârendeli Hamdî*:**

Kaçan ki irdi üçe garrâyla yaşı
Halayık anda çâbüke oldı başı

Atası diledi kim sünnet ide
İlinün ululaın da^{c}vet ide (821-22)

A40. A40. Kâmil Kahraman'ın İlim Süreci

A41. A41. Kâmil Kahraman'ın Mektebe Verilmesi

Kahramanın eğitimine önem verilmesi, ilme verilen değerden ziyade, kahramanın her alanda yetkin olmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Kahraman, çeşitli bakımlardan (güzellik, âşıklık istidadı gibi) üstün olduğu gibi, ilim bakımından da yaşıtlarından üstün olmalıdır. İlim, her müslümanın üzerine farzdır. Onun da bu farzı yerine getirmede kimseden geri kalmayıp öne geçmesi gereklidir. Bu, seçilmiş kahraman olmanın gereğidir. İlk kez Nizâmî'de görülen mektebe verilme, Şehname'de, kahramanların eğitimine önem verme şeklinde görülür. Ferîdun, Menuçehr'e, padişahlıkla ilgili gereken tüm eğitimleri verir (Firdevsi, 2014: 127).

***Nizâmî*:**

Oğlunu görünce babası mutlu olmuş
Artık okula gitmesini uygun bulmuş

Bilgin bir öğretmene vermiş onu
Gece, gündüz eğitip yetiştirsin onu (849-50)

***Dihlevî*:**

زيرك دليش چو باز خواندند درپيش معلمش نشاندند

["Akıllı olduğunu bildikleri için onu muallime götürdüler.", s. 73]

***Mektebî*:**

"Nihayet Kays'ı okula verirler" (Levend, 1959: 61).

***Hâtifî*:**

"… okula verirler" (Levend, 1959: 77).

***Şâhidî*:**

Çü zeyreklik yüzünden açdı râzı
Virürler mektebe ol ser-firâzı

Hurûfu levh-i sîmîn üzre tahrîr
İdüb ta'lîm ider üstâd-ı tahrîr (898-99)

***Ali Şir Nevâyî*:**

Bir kün edi hem-sebakka hem-tek
İkinçi kün ötmiş erdi bi-şek
…
Az vaktda eyledi zamane
Anı barı ‘ilm ara yegâne (738-40)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çü sünnet emrin irgürdi kemâle
Ol ayı mektebe itdi havale

Ki tahsil iyleye ᶜilm ü kitabet
Hece vü harf u tecvîd ü kıra’at (278-79)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bes andan mektebe gönderdi Ḳays'ı
Ki ta‘līm ide üstād aña dersi (21a)

***Celîlî*:**

İsterdi peder mü’eddeb ola
Kim kûşe-nişîn-i mekteb ola

Kıldı anı üstâda teslîm
Tâ mâha ‘utârid ise ta‘lîm (283-84)

***Sevdâyî*:**

Çün buldi şifâ vü oldı hurrem
Gönderdi anı mektebe ol dem (200)

***Hakîrî*:**

Mektebe gönderdiler Kays’ı revân
Ohır idi cehd edüb rûz u şebân (120a/4)

***Fuzûlî*:**

İmama yetüp tarik-i sünnet
Ta’lîm-i ulûma yetdi nevbet

Esbâb ana eyleyüp mürettep
Verdiler anunla zîb-i mektep (557-58)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çün ol meh-talᶜat irdi çar sâle
Atası mektebe itdi havale (839)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ber-taraf oldı çünki ʿigvası
Mektebe virdi Kays'ı İtası
…
Virdiler mektebe safâyile
Herbiri mihrile vefâyile (489-91)

***Halîfe*:**

"… okula verirler" (Levend, 1959: 302).

***Atâyî*:**

Mektebe ḳoydılar oġlanlar hamı
Tertibinde olalar onlar hamı (3a)

***Örfî*:**

Ḳabā'ilden idiler Ḳays u Leylā
İkisi oḳudı bir ḫˇācede tā (2)

Andelîb:

"... şenbe güni Seyyid benī ʻĀmirī Ḳaysnı uluġ ḳadalar birlen mektebge iltip muʻalliming aldıġa tabşırdı." (s.32)

Fâizî:

Çūn ėrdi zamān-ı nükte-dānı
Sevḳ ėtdi peder kemāle anı

Olınmaġa ders-i ʻilm-i tefhim
Taʻlim-serāya ḳıldı teslim (981-82)

***Nâkâm*:**

Çü getdi məktəbə, açdı kitabı
Ona dərs oldu ancaq əşq babı (s.10)

Thompson'da bu motif "Kültür Kahramanının Eğitimi" şeklinde geçer. Kahraman'ın eğitim sürecinde inzivaya çekilmesi ve üstün yetenekli kişiler tarafından eğitilmesi motifleri de bu madde altında yer alır (Bk.: A511.3. A511.3. *Education of culture hero.* A511.3.1. A511.3.1. *Culture hero reared in seclusion.* A511.3.2. A511.3.2. *Culture hero reared (educated) by extraordinary (supernatural) personages*).

A42. A42. Özel Hoca Tutma

***Süheylî*:**

"Zamanın en değerli bilginlerinden biri Kays'a hoca olarak tutulur" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

A50. A50. Kâmil Kahraman'ın Kökeni, Ailesi ve Çevresi[146]

A51. A51. Kâmil Kahraman'ın Kabilesi

Aynı atadan gelip birbirine kan bağıyla bağlı büyük insan topluluğu olan kabile, Arap toplum yapısının alt kümelerinden birini oluşturur. Soy birliği bilincine dayalı, ekonomik, sosyal ve siyasi örgütlenme biçimini ifade eden, sonraki nesillere aktarılan, ortak kültürün bir arada tutma gücünün ifadesi olan kabilenin kimliğini, din, lehçe, rivayet ve töre gibi farklılıkların oluşturduğu temel belirler. Kabilelerin adlandırılması ya ortak atanın adı ya da kabilenin bağlı bulunduğu ana gövde veya alt kollarına atfedilen kan bağının belirtilmesi ile ortaya çıkar; Benî, Hâşim vb. (Avcı, Şentürk, 2001: 30-32).

Yerleşik veya göçebe şeklinde hayat süren Arap kabilelerinin, çöl ve vahalarda develeriyle beraber konargöçer olarak çadırlarda yaşayanlarına "bedevî"; köy, kasaba ve şehirlerde yaşayanlarına ise "hadarî" denilmekte idi. Kabilelere ise, şahsî meziyetleri veya zenginlikleri gibi nedenlerle kabilenin öne çıkan kişileri başkanlık etmekte idi. Kabile başkanı olan kişiye "şeyh", "reis" veya "seyyid" denilirdi (Avcı, Şentürk, 2001: 30-32).

Arap kökenli Leyla ve Mecnun hikâyesinin zaman içinde gelişen çizgisi Fars ve Türk kültürlerinden etkilenmiş olsa da Hikâye'nin aslındaki Arap izleri her mesnevîde kendisini belli etmektedir. Mecnun'un kabile esasına dayalı bir toplumda bulunması, göçebe olarak devam eden hayat anlayışı, çöl hayatı, Arap toplumlarında sıklıkla görülen şiire ve söze atfedilen değer, kabileler arasındaki ilişkiler, hikâyedeki Arap izlerini vurgulayan başlıca etmenlerdir. Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde, bu ortam çok daha realist bir çizgide iken Hikâye'nin toplumdan topluma aktarılışı onun gittikçe idealize edilmesine neden olmuş ve Kahraman'ın mensup olduğu kabile üstün bir kabile ve babası da kabilenin en üstün şahsiyeti olarak belirlenmiştir. Destan ve masalların etkisi ile izah edilebilecek olan bu durum,

[146] Bu motif Thompson'ın İndeks'inde "A510. A510. Origin of the culture hero (demigod)", maddesi ile yer alır.

Başkahraman'ın ideal çizgiye yükseltilmesi ile paralel olarak gelişir. Mecnun, ilahi aşka vasıl olma seviyesine çıktıkça geldiği soy da aynı şekilde üstün bir nesebe dayandırılmıştır.

Arap toplumunda üstün bir kabileye mensup olma ve kabilenin her bakımdan en üstün kişisi olan reisin oğlu olma, toplumda nesebe verilen önem, kabile başkanının neslini devam ettirme ve mirasını emanet etme kaygısı ile bir erkek çocuk sahibi olma dileği vb. hususlar, Kahraman'ın dünyaya geldiği ortamın koşulları ve bu doğrultuda ondan beklenenlerin boyutuna işaret etmektedir. Gerek Fars gerek Türk edebiyatının şairleri, Kahraman'ın geldiği soy ve içinde bulunduğu çevreyi bu doğrultuda titizlikle şekillendirmişlerdir.

Mesnevîlerde "Benî-Âmir" olarak anılan Mecnun'un kabilesi, âşık olduğu ve tecrid edildiği dönemde, kabilenin geleceği için onu sükûnetle akıl ve mantığa davet eden kişiler olarak var olur. Leyla'nın babası kızının Mecnun ile evlenmesine razı olmadığında istişare ederek çareler arayan kabile halkı, doğumundan itibaren Kahraman'ın hayatında aktif rol oynarlar. Bazen daha güzel bir kızla evlenmesi için bazen babasının yerine kendilerine başkanlık etmesi için Mecnun'u iknaya çalışan kabile halkı, Mecnun, Leyla'nın kabri başında can verdiğinde ise, ona karşı son vazifelerini yerine getirip iki âşığın kabrini türbeye çevirmeyi görev addederler.

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde Mecnun ve Leyla aynı kabileden olup kabilenin adı da "Benî Âmir"dir:

قال ابو بكر الوالبى : اختلاف فى اسم مجنون بنى عامر : هل هو عامر او مهدى او الاقرع او معاذ او قيس ابنه او ابن الملوح ابو البحترى بن الجعد ؟ والصحيح الاول. و فى نسبه : هل هو عامرى او كلابى او جعدى او قشيرى، او المجانين فى بنى عامر؟ والصحيح الاول.

["Ebu-Bekir El-Vâlibî dedi ki: Beni Amir "Mecnun" isminde ihtilafa düştü. O Âmir midir? Yoksa Mehdi, El-Akra', Meaza Oğlu Kays, İbn-i El-Melluh, Behtari bin El-Ca'd mıdır? Doğru olan birincisi… Soyunda ise: O Âmiri midir, yoksa Kelabii, Ce'daii, Kuşeyri veya Mecanin midir? Doğru olan birincisi...", s.1].

***Nizâmî*:**

Benî 'Âmir kabilesinin reisi imiş
Oraların en bayındır ili onun imiş (806)

***Süheylî*:** "Amiri kabilesi" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Câmî*:**

كز عامريان ستيزه خوبي

["Âmiri kabilesinden bir savaşçı ki şiirle, gazelle, boş konuşmakta"., s.18]

***Şâhidî*:**

Arab mihterleri içinde server
Anuñla fahr iderdi Âmiri'ler (841)

Hamdullah Hamdî'de, Mecnun'un kabilesi "benî-Âmir" olarak geçer:

'Arabda bir ulu var idi meşhur
Beni Âmir ili anunla ma'mûr (219)

Ahmed-i Rıdvan'da, kabile değil, "kavim" kelimesi kullanılır. Mecnun'un kavminin ismi, "Âmiriler"dir:

Bu güftārı işidüb 'Āmirīler (34b)[147]

***Hakîrî*:**

"Seyyid-i 'Âmiriyân derler ana dinleyesen.", (118b/8)

Celâlzâde Sâlih'te, Mecnun'un kabilesi, Salih'te, "Arap içre bir kabile" şeklinde geçer:

Varidi dir meger evayilde
'Arab içre olan kabâyilde (333)

***Halîfe*:** "Âmirilerin büyüğü olan bu adam …" (Levend, 1959: 301).

Atâyî'de kabile yerine kavm kelimesi tercih edilmiştir.

İbn 'Āmir ḳavmi dirler anlara
Gör zamāne niyler ol yārānlara (2b)

Andelîb'de, kabile ve kavim yerine "cemaat" kelimesi geçer:

"... 'Arab iḳlīminde 'Āmirī diŋilen bir cemā'at bar idi", (s.29).

Nâkâm'da, Mecnun'un kabilesi Âmiriler'dir:

"Əbi-Məcnun idi Amiridə ol dəm", (s.15).

Thompson'da bu motif, "Kültür Kahramanının Soyu" şeklinde yer alır (Bk.: A512. A512. *Parentage of culture hero*).

[147] Ayrıca bk.: 44a, 46a, 48a, 57a, 115a, 118b, 119a.

A52. A52. Kâmil Kahraman'ın Ailesi

A52.1. A52.1. Kâmil Kahraman'ın Babası

A52.1.1. A52.1.1. Kâmil Kahraman'ın Babasının Haseb ve Neseb İtibariyle Üstün Olması

Arapların Cahiliye döneminden kalmış övünç kaynaklarından olan "neseb", kabileler hâlinde yaşayan halkın, kendilerini güçlü hissetmek adına öne çıkardıkları, "asabiyye" olarak da ifade edilen özellikle baba tarafından "soy"larıdır. Çoğul şekliyle "ensab" olarak ifade edilen soy bilgisi, Araplar için en üstün ilim alanlarından birini teşkil eder. Bu konuda kaleme alınmış kitaplar da belli bir yekûn tutar. Sadece kabileler değil, satılık hayvanlar adına da tutulmuş neseb kayıtları, Arapların bu övüncü ne derece ileriye götürdüklerinin kanıtıdır (Fayda, 1991: 244-45; Kılıç, 2017: 45-55). İslam dinî, nesebin üstünlüğü ile övünmenin manasızlığını beyan ederek buna karşı koymuşsa da[148] Araplar arasında neseb temayüzü İslamiyetten sonra da devam etmiştir.

Arap kavmiyetçilik anlayışında, asabiyete dayalı nesebin gayesi, iktidar olmaktır. Böylece, hâkimiyet denilen mülk, asabiyetin etkisiyle diğer kabilelerden tek bir kabileye, oradan bir aileye, aileden belli bir ferde geçerek gittikçe özelleşip tek bir kişide toplanır (İbn Haldun, 1982: 128). Arap kaynaklı bir hikâye olan Leyla ve Mecnun, bedevi Arapların geleneklerine uygun bir zemin üzerine kuruludur. Bu nedenle, Arapların İslamiyetten sonra da devam eden kavmiyetçilik anlayışlarının izlerinin, mesnevîlerde kalın çizgilerle çizilmiş olduğunu görmek mümkündür. Genel itibariyle, Mecnun'un babası, kavmin önde gelen ailelerinden birisi olarak reis konumunda bulunmaktadır. Böylece, idealize edilen karakter, özellikle yöneticilik vasfını haizse diğer şahsi özelliklerinden önce, asaleten üstün; neseb ve haseb itibariyle mühim bir karakter olmalıdır. Mecnun'un babası, bu maksatla bazı mesnevîlerde asaleten de övülmüştür. Behiştî, Hamdullah Hamdî, Celîlî, Sevdâyî ve Celâlzâde Sâlih'te asalet, şairler tarafından dile getirilir. Asalet, "haseb" ve "neseb" kelimeleri ile ifade edilir. Neseb, kişinin soyunu işaret ederken "haseb[149]" soyunun temizliğini, şerefini işaret etmektedir.

Şahname'de, hükümdarların aynı soydan geldikleri, bu nedenle övülmeye layık oldukları ifadelerine sık sık rastlanır. Bunlardan birinde, Feridûn, babasının kim olduğunu annesine sorar. Annesi, babasının geçmiş hükümdarlardan Tehmurs'un soyuna dayandığını

[148] Müminun 23/101; Hucurat 49/13; Tekasür 102/1. Ayrıca bu konuda, "Asabiyet davası güden bizden değildir." (Müslim, İmaret 57) hadis-i şerifi mevcuttur.
[149] حَسُبَ: "Asil olmak, şerefli nesebi olmak; itibarlı, değerli olmak", Mutçalı, 1995.

söyler (Firdevsî, 2016: 87). Keyhüsrev'in tahtını Lohrasp'a bırakması, sıradan birisi olduğu gerekçesiyle abes karşılanırken Keyhüsrev'in, onun soyunun hükümdar Peşeng ile Keykubad'dan geldiğini ifade etmesi üzerine herkes Lohrasp'a biat eder (Firdevsî, 2016: 1023).

Leyla ve Mecnun hikâyelerinde, Mecnun, Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinden itibaren, toplumun önde gelen şahsiyetlerinden biri olarak anılır. Baba, Vâlibî'nin eserinde, "büyük bir hoca" iken, hikâyeyi ilk şekillendiren şair Nizâmî'nin tesiriyle kaleme alınan hikâyelerde Mecnun, haseb ve neseb itibariyle üstün bir babanın oğlu olarak tavsif edilmiştir[150]:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فإذا أبوه شيخ كبير

[Babası büyük bir hocaydı, …", s.103].

***Nizâmî*:**

Arap ülkesinde varmış bir soylu kişi
Bu güzel diyarda varmış bir soylu kişi

Benî 'Âmir kabilesinin reisi imiş
Oraların en bayındır ili onun imiş
…
Hüner sahibiymiş, yiğitlikte eşsizmiş
Kabile reisliğine en çok yaraşan o imiş (805-810)

***Câmî*:**

كز عمريان بلند قدري بر صدر شرف خجسته بدري

مقبول عرب به كارسازي محبوب عجم به دلنواز

[Âmeriyanlardan daha da saygıdeğersin, şeref mertebesinin en üstün onurusun. Araplar içinde yolu aydınlattığın için makbul, Acemler içinde de cana yakın davranışlarından dolayı mahbubsun.", s.4].

***Mektebî*:**

"… Arap diyarında şan ve şeref sahibi bir büyük Şah var idi" (Levend, 1959: 60).

[150] Tasavvufî mesnevilerden Behişti'nin eserinde, Mecnun'un babası değil, bizzat kendisi, asaleten üstünlüğü ile öne çıkarılır. *Kays idi vü bî-kıyâs mâli / Bî-misl kemâli vü cemâli / 'Âlemde sahâyile yegâne / Dirleridi Hâtem-i zemâne* (b. 218-266).

***Hâtifî*:**

"Arap ülkesinde, akıllılar arasında tanınmış adı kutlu bir adam vardı. … Taç ve tahta lâyıktı. Arap kabileleri içinde ün kazanmıştı. Soyu sopu yüksekti. Mevki sahibi ve akıllı idi" (Levend, 1959: 77).

***Şâhidî*:**

Ki varıdı meger bir ferruh ahter
Kabâil-i Arab içinde mihter
…
Arab mihterleri içinde server
Anuñla fahr iderdi Âmiri'ler (835-41)

***Ali Şir Nevâyî*:**

Kim berr-i 'Arabda kâr-dânî
Bar erdi 'Arabga hükm-rani
…
Bi-çare uluska çare-saz ol
Hân-güster ü mihmannevâz ol (606-09)

***Hamdullah Hamdî*:**

'Arabda bir ulu var idi meşhur
Beni Âmir ili anunla ma'mûr
…
Kaba'ilde şehir idi ʿArab'da
Hasebde eşref ü a'lā hasebde (219-224)

Ahmed-i Rıdvan'da, Hikâye'nin başı, Mecnun'un babasının üstünlüğü ile değil, Kahraman'ın doğumu ile başlar. Hikâyenin geri kalan kısımlarında da eksik parçalar mevcuttur. Hikâye'nin bu hâlinden çıkarıldığına göre, Şair, *Âmir* adlı Mecnun'un babasının niteliklerinden özel olarak bahsetmez:

Hemān-dem yitişüb ol kişi ẓāhir
Ḫaber virdi ki irdi şāh-ı 'Āmir (33a)

Kavminin, Mecnun'a babası gibi kendilerine önder olmasını istedikleri kısımda da Âmir'in üstünlüğünü sezmek mümkündür:

Çü ḳavmi ḳıldılar Mecnūniçün cehd
K'ideler atası bigi velī'ahd (119a)

***Celîlî*:**

Kim vardı kabâ'il-i 'Arab'da
Bir merd-i kavî haseb nesebde

Ferhunde-şemâ'il ü hasâ'il
Meşhûr-ı efâzıl-ı kabâ'il (250-52)

***Sevdâyî*:**

Varıdı memâlik-i 'Arabda
Bir Hüsrev-i hûbân nesebde

Meşhûrıdı tâc [u] tahtıla ol
Mağrûrıdı nîk bahtıla ol (148-50)

***Hakîrî*:**

Seyyid-i 'Âmiriyân dirler ana dinleyesen
…
Nâm-dâr-ı şehsüvâr ü şehr-yâr
Kâm-rân kâm-yâb u kâm-kâr (118b/8-11)

***Fuzûlî*:**

Kim hayl-i Arab'da bir cevân-merd
Cem'iyyet-i izz ü câh ile ferd
…
Emrine Arab mutî' ü münkad
Geh Basra makâmı gâh Bağdâd (477-79)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki var idi ᶜArab mülkünde bir mîr
Saha vü lutf kânı vü cihân-gîr (733-40)

Mecnun, babasına hitap ederken onun üstün nesebini öne çıkarır:

Ḳara evden rūḥ-ı ṣaḥrāya her-sāl
Ḳor ey ᶜālī-neseb ḳavmüñ siyeh ḥāl (1189)

***Celâlzâde Sâlih*:**

ʿÂmir adlu kabileden bir er
Hayli dânâ idi vü ehl-i hüner

Ḥasebile nesebde kāmilidi
Gün gibi luṭfi ḫalḳa şāmilidi (333-4)

***Halîfe*:**

Amir ilinün büzürk-vârı
Ma'mûr andan 'Arab diyarı

Hem-sâhib-i fazl idli vü hem cûd
Fazl u keremi 'Arabda mevcûd (Levend, 1959: 301).

Atâyî'de, Kahraman ile Maşuk'un babası beraber anılmıştır:

Ol ulusda iki beyler var idi
Baġdād ilinde olar ser-dār idi (2b)

***Faizî*:**

Kim ḫayl-ı 'Arabda bir kerem-verz
İḥsān-ıla rū-sināş her merz

Bulmışdı kemāl-i 'izz u iḳbāl
El vėrmiş-idi zamān-ı muḥtāl (888-89)

Andelîb'in mesnevîsinde Arap kabilelerinin lliderlerine "Seyyid" adını verdiklerine rastlanır. Kays'ın babası, Seyyid benî-Amirî'dir:

"*Ziyāde uluġ –bozorgüvār irdi, vilāyeti hem ma'mūr u ābādanlıḳ irdi. Seyyid benī 'Āmirī ziyāde ṣāḥib-hüner ve cümle'-i āfāḳdan şāyeste, dervīş-nüvāz, mihmān-divist hoş-iḳbāl irdi. Her çend ki özi görünir irdi ve meşhūr irdi*". (s.29)

***Nâkâm*:**

Əbi-Məcnun idi Amiridə ol dəm
Əmiri-möhtərəm, miri-müəzzəm (s.15)

A52.1.2. A52.1.2. Kâmil Kahraman'ın Babasının Zengin Olması

Dünyaya gelişi özel birtakım yollarla vuku bulan kahraman, üstün bir aileye mensubiyetinin gereği olarak hem saygın hem zengin bir babanın evladıdır. Kabile lideri Seyyid-i Âmirî, bu bakımdan, hükmü altındakilerden zenginlik ile de öne çıkmaktadır. Zenginlik, toplumsal bir vasıf olarak Kahraman'ın içinde doğduğu şartları tamamlayan, onun her bakımdan diğer insanlardan üstün olduğunu vurgulayan bir hususiyettir.

***Nizâmî*:**

Gönlünce yaşamada sultanı Arapların,
Zenginliğe gelince Kânûn'u Acemlerin (809)

***Dihlevî*:**

میریخت بخوبتر شماری اندازۂ هریکی نثاری

["Birçok iyilere onların ağırlığı kadar bağışlar dağıtır", s.71].

***Süheylî*:**

"Âmirî kabilesi reisinin çok varlıklı bir kimse olduğu …" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Mektebî*:**

"Tanrı'nın lutfettiği butun nimetlere malik olduğu hâlde …" (Levend, 1959: 60).

***Hâtifî*:**

"Hevdeç ve amar sahibi idi. Taç ve tahta lâyıktı" (Levend, 1959: 77).

***Şâhidî*:**

Mecnun'un babasının zenginliği Karun'un zenginliğine benzetilmiştir:

Halâsiçün ki dökdi mâl-i Ḳârûn
Dahi turdukça Mecnûn oldı Mecnûn (2788)

***Nevâyî*:**

At u tevesi hisab ile çöp
Koy u kozısı hisabdın köp (612)

***Behiştî*:**

'Âlemde sahâyile yegâne
Dirleridi Hâtem-i zemâne (219)

***Hamdullah Hamdî*:**

Dirüp emsâl ü genci sanki Karun
Virüp iyledi harcı misl-i Ceyhun (235)

***Celîlî*:**

Hem mansıb-ı câh u hem hıredmend (252)

***Sevdâyî*:**

Meşhûrıdı tâc [u] tahtıla ol
Mağrûrıdı nîk bahtıla ol (149)

***Hakîrî*:**

Çoh hazîne vermiş idi Hak ana
Vâhid ü Hayy-i ebed (ü) mutlak ana (118a/12)

***Fuzûlî*:**

Emvâli cemî‘-i cinsden çoh
Ammâ bu cihanda varisi yoh (486)

***Lârendeli Hamdî*:**

Şu denlü var idi mâl anda efzûn
Ki udamazdı zekâtın genc-i Kârûn (733-40)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bâri mâl u merîâli ol kavmün
Gûsfend ü cemâli ol kavmün (986-89)

***Halîfe*:**

Hem-sâhib-i fazl idli vü hem cûd
Fazl u keremi ‘Arabda mevcûd (Levend, 1959: 301).

***Atâyî*:**

Çünki kemlik yoḫıdı ez-mülk-i māl
Dāyim Allāh'dan dilerlerdi ‘ayāl (2b)

***Andelîb*:**

“*Ziyāde uluġ –bozorgüvār irdi, vilāyeti hem ma ‘mūr u ābādanlıḳ irdi*”. (s.29)

A52.1.3. A52.1.3. Kahraman’ın Babasının Kararsız / Çok Gezen Olması

Bazı mesnevîlerde Kahraman’ın babası, çok mekân değiştiren, gezen, kararsız ve huzursuz biri olarak nitelendirilir. Onun bu huzursuzluğu çocuğu olmamasındandır.

Fuzûlî’de kabileler reisi su kenarlarında konaklar kurar, oralarda sefalar sürer:

Bir buk’ada olmayup karârı
Gezmekde geçerdi rüzgârı
…
Evzâ’-ı hıyâm-ı müşg-fâmı
Halka şeb-i Kadr tek girâmî (s. 117)

***Fâizî*:**

Bir menzili çün meh-i seb-ārā
Ancaḳ iki gun ėderdi me’vā
…

Geh kūhda gāh destde idi
Ḥāṣıl ki mudām gestde idi (901-908)

A52.2. A52.2. Kâmil Kahraman'ın Annesi

Kâmil Kahraman'ın annesi, mesnevîlerde genellikle silik bir tip olarak yer alır. Anne, oğluna nasihat eden, onu gittiği yoldan döndürmeye çalışan, onun bakımıyla ilgilenen ve eşinin ölümüne dayanamayıp onun ardından ölen sadık bir kadın portresi çizer. Anne tipi, geleneğin beklentisini tam olarak karşılayan bir tip olarak görülür. Mesnevîlerde ona mahsus bir tavsif bulunmayıp olaylar arasında varlığı sezilir.

A52.2.1. A52.2.1. Annenin Müşfik Olması

***Nizâmî*:**

Annesi görünce oğlunu uzaktan
Yarasına tuz basılmış sanki o an (3019-25)

***Dihlevî*:**

مادر چو بدید حال فرزند — بکست زدرد بندش ازبند
بو سپید چو مادران سرش را — ترکرد بکریه پیکرش را
که جماهدرید بهر سامانش — کاه از مژه دوخت اك دامانش
کریان نفسي ببر کشیدش — پس جمه پاره برکشیدش
شست ازنم دیدکان نخستش — اراست بجبه و عما مه
زین لاله کري چو باز پرداخت — کرمي سوي مطبخ خورش تاخت
آورد زراه مهرباني — مادر پختي چنانك داني
میراند مکس زروي خوانش — مي داد نواله در دهانش
مجنون که درونه پرزغم داشت — زاندیشه کجا غم شکم داشت
میخود ز بهر روي مادر — ني لقمه که شعلهاء آذر
چون خورد بقدر رغبت آن خورد — مادر سر سفره را بهم کرد

[Annesi çocuğunun hâlini görünce bedeni kederden parça parça oldu. Diğer anneler gibi onun başını öptü ve gözünden akan yaş onun elbisesini ıslattı. Onun derdinî görerek bazan elbisesini yırttı, bazan da kirpikleri ile yırttığı cameyi dikti. Şefkatle annesi pişirdiği yemeği ona getirdi. Onun sofrasından sivrisinekleri kovuyor ve onun ağzına da yemek veriyordu. Gönlü dertle dolmuş Mecnun karmaşıklıktan karnını düşünmezdi.

Annesinin pişirdiği yemeklerden yerdi ama yemeği değil sanki yakıcı alev gibi lokmalar yerdi. İster istemez biraz yedi, annesi sofrayı topladı." ... s.104-106][151]

***Şâhidî*:**

Çü mâzer gördi bu hâletde anı
Diline od düşüp yandı cânı

Yüz urup yüzine öpdi serini
Yaşından eyledi nem peykerini (1351-57)

Hamdullah Hamdî'de, babası tarafından bir bahane ile eve gelen Mecnun'a annesi kavuşur:

Görüp ferzendinî bî-çâre mâder
Dögindi ağladı geh sine gâh ser

Kucup öpdi biraz boynın 'ızarın
Silüp şefkat yeniyle hem ğubârın (499-500)

Oğluna kavuşan Mecnûn'un annesi onu yıkar, paklar:

Tonatdı ildi dikdi vuşla-i çak
Yuyup cismi ğubârın iyledi pâk (501)[152]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü gördi anası oġlın ıraḳdan
Fiġān itdi görince ḳarşuraḳdan

Gül-i sürḫin gördi zerde olmış
Yüzi āyīnesi jeng ḫurde olmış (115a-115b)

***Celîlî*:**

Karşuladı kocdı öpdi gözin
Pâk itdi gül-âb-ı terle yüzin
…
Egninden alup pelâs-ı çâki
Geydürdi ana libâs-ı pâki (558-60)[153]

***Sevdâyî*:**

Mâder çıkarup pelâs-ı çâki
Geydürdi ana harîr-i pâki (1798)

[151] Diğer motifler için bk.: s. 107-108.
[152] Diğer motifler için bk.: 2510-11, 3004, 2970-73, 2983-94, 3003-3005, 3041-82.
[153] Diğer motifler için bk.: 1798.

***Celâlzâde Sâlih*:**

Koçub öpdi yüzini hem gözini
Sildi yerliyle yüzünün tozını
…
Giydürüb yini câmeler kat kat
Urdı başa ʿimâmesün heyhât (782-88)[154]

Halîfe'de babası tarafından eve getirilen Mecnun'u annesi yıkayıp giydirir (Levend, 1959: 303).

A52.2.2. A52.2.2. Annenin, Kahraman'a Yol Gösterici Olması

***Nizâmî*:**

Demiş: "Oğlum, bu hırçınlığın sebebi nedir?
Oyunsa eğer, bu ne biçim aşk oyunudur?
...
Kalk evine gel, boşuna inat etme
Yurdunu yuvanı darmadağın etme
...
Canını ve gönlünü gam çekip incitme
Ne taş kalplisin ne demirden incitme" (3029-40)

***Dihlevî*:**

به گر ننهی اگر توانی برمن سمتی بدین گرانی

زین واقعه وارهی بتمییز تا مادر پیر وارهد نیز

["Eğer yapabilirsen bu sitemler benim hakkımda yapma, bu işten vazgeç, bu senin ihtiyar annen de kurtulsun", s.107-109]

***Şâhidî*:**

Nedir bu girye vü feryâd-ı hayret
Kanı nâm u kanı nâmûs-ı gayret

Zemânuñ olmışıken zü fünûnı
Hevâ-i nefsinüñ olma zebûnı (1369-73)[155]

[154] Diğer motifler için bk.: 392-411.
[155] Diğer kısımlar için bk.: 3573-3585.

***‚Ahmed-i Rıdvan*:**

Anası gösterüb envā‘-ı şefḳat
Talaṭṭuflar ḳılub itdi naṣīḥat (115b)

***Fuzûlî*:**

Etvâr-ı mülûk dut hemişe
Âyîn-i şecâat eyle pîşe

Ebrû-yı ham ise ger murâdun
Süst etme kemân-ı itikâdun (944-971)

Lârendeli Hamdî'de eve dönen Mecnun'a annesi, boşuna bu dertle yanmaması, Leyla'yı almak için talepkâr olması ve bunun için de sabretmesi konusunda nasihat eder. Bu örgüde, anne, daha aktif bir rol sergiler:

Elâ ey derd ü gamdan ᶜaklı gitmiş
Dilünde şol peri kim mesken itmiş

Firakından niçe giryân olasın
Dil odında yanub biryân olasın (1542-47)[156]

***Atâyî*:**

Dedi oğul mürvet eyle mürvet et
Gel geç imdi sen bu işin terkin et
...
Gece gündüz zikr ü fikrim sen ü sen
Eridi bir kıla döndü ten ü ten (49a)

***Andelîb*:**

Kays'ın annesi oğluna aşkını gizli tutmasını öğütler:

"*El-ḳıṣṣa, andan song Ḳaysdan annesi:"Bu sözlerni aytmaġıl, 'aşḳıngnı pinhān saḳlaġıl, birüning ḳısına melāmet ḳılmaġıl, mübādā, Leylīning annesi işidip, anneng birlen 'adāvet ḳılmasın ve yine atang işitse, seni bu ḥālda ḳomas..." diyip her çend naṣīḥatler berip amma köp te'kīd ḳılıp, yine mektebge iberdi*", (s.36).

***Nâkâm*:**

Dedi: "Ey cani-madər, gəl kərəm qıl
Bu gurbətdən keçib, tərki ələm qıl!
…
Bu vəhşətgahi qılma aşiyanə

[156] Diğer motifler için bk.: 964-997, 1532-41, 3770-80.

Gəl, ey puri-əzizimi xanimanə! (s.109-10)

A52.2.3. A52.2.3. Annenin, Baba İle Müşterek Hareket Etmesi

Ali Şir Nevâyî'nin eserinde Mecnun'un annesi kendinden önceki mesnevîlere göre baba ile beraber hareket etme konusunda daha aktif rol oynar. Mecnun Kabe'ye gitiğinde annesi de onunla beraberdir. Mecnun ile ilgili her konuda baba ile istişaresi söz konusudur. Ayrıca, diğer mesnevîlerde Mecnun'u yedirip giydiren yalnızca anne iken Nevâyî'de de bu hususta anne-baba müşterektir:

hak rahm etip ekki bi-nevâğa
bergey anı ol ata anağa

hac mevsimi erdi ittifakı
eylep barı kaᶜbening yarakı

barıp neçe kün tilep öz ü yat
mecnûnnı tapıp ketürdiler bat (1583-90)

***Dihlevî*:**

روزی دوسه برگ کار پرداخت واسباب عروس يك بيك ساخت

پس گفت به پير خانه تزود پيرانه دود زبهر مقصود

["Annesi onu evlendirmesi için her gün uğraşmaya başladı. Kocasına dedi ki hemen maksudumuz için koşalım", s. 109].

***Nevâyî*:**

lâl etti yana anasını gam
bi-hâl hazin atasını hem

olturdılar ikki zâr-ı bi-hod
köp fikr etip ettiler yana red (1576-77) [157]

***Andelîb*:**

"*Anda Mecnūnnıng annesi Mecnūnnıng atasıġa ḳarap Mecnūn beyān ḳılıp niçe yerlerden timṯāl geltirip bul muḫammesin oḳur irdi. Muḫammes-i ẕu'afā-yı bī-çāre bu turur…*", (s.41-42).

[157] Diğer motifler için bk.: Nevayi, 2011: b. 1579-82,

A52.2.4. A52.2.4. Annenin, Kahraman'ın İlk Sırdaşı Olması

Andelîb'de Kahraman'ın annesi, diğer mesnevîlere göre çok daha olayların içindedir. Kays'ın okuldan geldiği ilk gün annesi ona okulda ne öğrendiğini sorar. Kays bunun üzerine sırrını ilk kez annesine açar ve ona âşık olduğunu nazm ile ifade eder:

"*İrse Ḳays'nıng annesi ẖursend bolup, Ḳaysnıng ḳolundan taẖtesin alıp "ey" balam bol gün mektebge barıp, nāme okıdıng?" diyip sordı. İrse Kays annesige görgen ü işitgening beyān kılıp bir söz aytdı:*

Elḳıṣṣa, annesi Ḳaysdan bu sözlerni işidip bildi kim, oġlı 'aşḳ sevdāsıġa ulaşıpdır". (s.33)

A52.3. A52.3. Kâmil Kahraman'ın Dayısı / Amcası

Çoğu mesnevîde Kahraman'ın amcası iken bazı mesnevîlerde dayısı olarak görülür. Adı genellikle *Selim-i Âmiri*'dir. Kimsesiz kaldığı çöl hayatında zaman zaman Mecnun'u ziyaret ederek ona destek olan, ona yiyecek ve giyecek götüren, annesi ile buluşmasını sağlayan akrabası olarak adeta ikinci bir baba fonksiyonu üstlenir. Bazı mesnevîlerde, aşktan haberdar ârif bir zat olarak da tanımlanır. Mesnevîlerde, Nizâmî'nin tesiri ile çoğunlukla Mecnun'un dayısı olarak yer alan Selim-i Âmiri, Şâhidî ve Nâkâm'da *amca* olarak geçer. Ahmed-i Rıdvan'ın eserinde adı hâl*îm-i Âmiri*, Atâyî'nin mesnevîsinde ise *Zeyd*'dir.

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde, Mecnun'un kabilesi içinde zaman zaman amcası zikredilir; ancak bahsi geçen amcanın Leyla'nın babası olduğu düşünülmektedir. Amcası, Mecnun'a kızını vermek istemediği gibi, başka bir zamanda da Mecnun'un şiirini duyup ağlar ve ona acır:

سمع عمه هذه الأبيات رقلبه له و قال: لا يزوجها أحد سوي اين أختى إلا قتلته

["Amcası bu beytleri duyunca, kalbi ona acıdı ve dedi ki: Yeğenimden başka kimse onunla evlenmeyecek yoksa öldürürüm", s.89-90].

***Nizâmî*:**

Mecnun'un dayısı:

Mecnun'un hâlini anlatanlar şöyle derler:
"Onun iyi niyetli, yaşlı dayısı varmış" derler.
…
Selim-i Amiri adıyla bilinirmiş
Çare bulmakta sanki Samiri imiş. (2954-6)

***Mektebî*:**

"Dayısı Selim-i Amirî …" (Levend, 1959: 70).

Şâhidî'de Mecnun'un amcası olan Selim-i Âmiri, hüner sahibi, Mecnun'a sahip bir zattır:

Hüner ehliydi dünyâsı ma'mûr
Selîm-i 'Âmirî dimekle meşhûr (3508-10)

Hamdullah Hamdî'nin eserinde Selim-i Âmiri, Mecnun'un dayısıdır:

Didi ba'zî ruvât-ı hâl-i Mecnûn
Selîm-i 'Âmirî'dür hâl-i Mecnûn (2922-24)

***Ahmed-i Rıdvan*:** Eserde adı hâl*im*-i *Âmiri*'dir. Eserde, üstün nitelikli bir kişi olarak yer alır. Mecnun ile babası öldükten sonra o ilgilenir.

Ḥalīm-i 'Āmirī dinürdi adı
Bulurdı her kişi andan muradı
…
Ḥalīm ol ḥāleti çün bilmişidi
Bile ḳaftān u göñlüñ almışıdı (111a-112a)

Lârendeli Hamdî'nin eserinde, Selim-i Âmiri, Mecnun'un dayısı olarak geçer. Selim-i Âmiri, hüner sahibi, cömert, olgun, arif bir kişidir:

Ki Mecnûn'un karâbâtından anda
Var idi bir tayısı ol zemânda
…
Selim-i 'Âmiri idi ana nâm
Kılardı herkese ihsân u in'âm (3679-82)

Atâyî'nin mesnevîsinde Mecnun'un dayısı *Zeyd* olarak geçer:

Mecnun'un bir dayısı Zeyd var idi
Gönlü onun Mecnun ilen yar idi
…
Gine yemek giymek aldı bir pare
Geldi kim Mecnun'u dağda göre (47a)

Nâkâm'da Selim-i Âmiri Mecnun'un amcasıdır:

Səbuk qalxıb Səlimi nazikəndiş
Gətirdi nanü büryan həddindən biş
...
Səlim axır dedi: "Ey dərdə mötad!
Bulur gult ilə qüvvət, adamizad (s.107-8)

A60. A60. Kâmil Kahraman'ın Arkadaşları

Kahraman'ın arkadaşları, mesnevîlerde üç şekilde yer alır. İlk grup, mektep arkadaşlarıdır ki bunlar, Mecnun'un hayatında yer işgal etmezler; ancak ona hayranlıkları dolayısıyla eserlerde yer alırlar. İkinci grup arkadaşları, hayatının ilk döneminde, henüz Leyla'ya yeni âşık olduğu süreçteki arkadaşlarından meydana gelir. Bunlar, zaman zaman Mecnun'a hem-dert olurken zaman zaman da Mecnun'u tecrit olduğu hayata dönmeye zorlayan ve onu iknaya çalışan arkadaşları olarak yer alırlar. Diğer grubu ise, tecrit olduğu dönemde yardımını gördüğü arkadaşları oluşturur. Bunlar, Mecnun'un şöhretini duyup onu bulmuş, onunla arkadaş olmak istemişlerdir. Çünkü vaktiyle onlar da aşk acısını tadıp çile çekmişlerdir. İkinci gruptaki arkadaşları, Mecnun'un Leyla ile iletişimini sağlamak konusunda ona yardımcı oldukları gibi, onun şiirlerinin yayılmasında da etkili olmuşlardır.

A61. A61. Mektep Arkadaşları

***Nizâmî*:**

Sınıf arkadaşları azametinden ürkmüş
Ona uyarak ders çalışmaya düşmüş
…
Her biri bir kabile, bir yerden gelmiş
Eğitim merkezinde bir araya gelmiş (851-4)[158]

***Mektebî*:**

"Okul bülbüllerle dolu bir gül bahçesidir. Bir yanda melek gibi oğlanlar, bir yanda huri gibi kızlar oturmaktadır" (Levend, 1959: 61).

***Halîfe*:**

"Kays'a arkadaşlık etmek üzere kız ve oğlan çocuklar da okula verilir" (Levend, 1959: 302).

A62. A62. Eski Arkadaşları

***Hüsrev-i Dihlevî*:**

زنجیر زهدمان گسته در حلقهٔ دام ودد نشته

["Arkadaşlarından ilişkilerini kesmiş, kimsesiz, vahşi hayvanlarla birlikte", s. 168]

[158] Diğer motifler için bk.: 880-882.

***Câmî*:**

همزادانش دوان هر سوی حاضر گشتند مرحبا گوی

دهشتزده گشت قیس از آنان لب بست زگفت و گوی جانان

می رفت دلی ب درد او غم جفت با خویشتن این سرود می گفت

کای قوم که همدمان یارید! یك دم او را به من گذارید

تا سیر جمال او ببینم خرم به وصال او نشیتم

["Ama o an arkadaşları Kays'ı gördüğü zaman merhaba demek için yanına giderler. / Kays onlarla karşılaştığında donup kalır ve cananla sohbetini bölmek zorunda kalır. / Bu yüzden yüreği acı ve hüzün doluydu ve kendi kendine bu şarkıyı mırıldanıyordu: Ey benim kan kardeşlerim, aziz dostlarım! Beni bir an Leyla'mla yalnız bırakın. / İzin verin onun güzel cemalini doyasıya seyredim. Ona ulaşmanın tadını çıkarmama izin verin.", s.8]

***Hâtifî*:**

"Mecnun'u arayan arkadaşları, onu vahşi hayvanlar arasında bulurlar" (Levend, 1959: 80).

***Halîfe*:**

"Bir bahar günü, arkadaşları Mecnun'u görmeğe giderler" (Levend, 1959: 307).

A63. A63. Arkadaşları / Dostları / Sırdaşları

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

سيرهم اذ قال المجنون لفتي منهم كان يانس به و يفشي مره اليه ويحك اني ذكرت ليلي ولا بد و الله من الانصراف فان نفسي تكاد تهلك شوقا إليها فناشده، فأوى، فقال استاذن أباك، فقال إذا لا يأذن لى و لكن أنا منصرف وحدى، قال و أنا معك ...

["… Onlar yürürken, Mecnun güvendiği ve sırrını anlattığı gencin birine dedi ki: Sakın! Ben Leyla'yı hatırladım ve vallahi gitmem gerekiyor, çünkü benim içim ona hasretten öldü ölecek ve onun yardımını istedi, genç te kabul etmedi ve ona (babanın iznini al) dedi, o da (babam bana izin vermez, o zaman ben tek başıma gidiyorum) diye cevap verdi, genç ona (tamam ben de geliyorum", s.74]

***Nizâmî*:**

İki üç tane dostu vardı gönlü yaralı
Güngörmüş onun gibi, acılı ve tatlılı.

Bu iki üç arkadaşıyla her sabah gidermiş
Gidip sevdiğinin mahallesini tavaf edermiş (944-5)[159]

[159] Diğer motifler için bk.: 976, 1006-7.

***Andelîb*:**

"*Ammā Mecnūn-ı bī-nevā bir niçe birāderler vāḳı'a işitgiler birlen her seḥergāhı nālā vü fiġān birle ol şol māh-ı dil-ārāmnıng ṭavāf ḳavīge barur irdi.*", (s.39).

A64. A64. Kahraman'ın Yeni Arkadaşları

A64.1. A64.1. Kahraman'ın, Yeni Arkadaşının Sevgilinin Kabilesinden Aşk Ehli Olması

Zeyd

***Şâhidî*:**

O devrân içre var idi heves-bâz
Hevâ'-i dil-rûbâdan vâkıf-ı râz
…
Adı Zeyd idi ahlâkıla mevsûf
Çü 'Amr Zeyd hüsn idi ma'rûf (3853-3861)

***Hamdullah Hamdî*:**

O 'asr içre meger bir tâze 'âşık
Belâ-yı gamda Mecnûn'a muvâfık

Diyâr-ı Leylî'den kopdi hoş-âvâz
Ney-i dil-sûza benzer âteş-âvâz (3315-18)

***Hakîrî*:**

İsterem dâim senin tek hem-demi
Sende bulunur bu derdim merhemi (129a/10)

A64.2. A64.2. Kahraman'ın, Yeni Arkadaşının Sevgilinin Arkadaşı Olan Bir Aşk Ehli Olması

***Nizâmî - Şair-i İlhaki*:**

"Muradına eren Zeyd arkadaşı Mecnun'u da unutmaz. Onun da derdine care düşünür. Görenler Zeyd'i takdir ederler" (Levend, 1959: 27).

***Nâkâm*:**

Bu bəxti qarə yəni Zeydi-dilxun
Təəşşüqdə olub həməsri-Məcnun
…

Ona razi-dərunin söyləmişdi
Anı hâlindən agâh eyləmişdi (s.90-92)

A64.3. A64.3. Kahraman'ın, Yeni Arkadaşının Aşk Ehli Olması

Zeyd:

***Fuzûlî*:**

Kim var idi bir nedîm-i nâdir
Zeyd adlu vefâ-yı ahde kâdir

Meşhûr idi fazlı vü kemâli
Ma'rûf idi hüsni vü cemâli (1831-32)

***Lârendeli Hamdî*:**

Var idi ol zemân bir nev-cüvân hûb
Mahabbet yâr ana vü ışk matlûb (4405-10)

A64.4. A64.4. Kahraman'ın Yeni Arkadaşının Kumandan (Nevfel)'in Ordusundan Bir Aşk Ehli Olması

Zeyd:

***Andelîb*:**

"Ammā anda Zeyd adlıḳ bir ādem bar irdi. Ol: "Ey şāh-ı 'ālem! Ey sulṭāb-ı ekberim, munung aḥvālini men yaġşı men bilür men. Munung adını Mecnūn diyirler, Leylī diyigen ḳıza 'āşıḳ durur" diyip...", (s.78).

A64.5. A64.5. Kahraman'ın Yeni Arkadaşının Şiir Heveslisi Bir Aşk Ehli Olması

Selâm-ı Bağdadî:

***Şâhidî*:**

Yürirdi 'âlem-i 'ışk içre çâlâk
Dili ebyâtıla şi're heves-nâk (4314-19)

***Hamdullah Hamdî*:**

Zarâfet ehli 'âşık-meşreb idi
Safâ fenninde sâhib-mezheb idi (3148-53)

Nedîm idindi çün Mecnûn Selâm'ı
Anunlaydı selâmı vü kelâmı (3247)

***Lârendeli Hamdî*:**

Var idi bir yiğit 'âşık-tabiat
Cihânı hiçe saymışdı hakikat
…
Tarîk-i 'ışk içinde cüst ü çâlâk
Mizâcı nazm u eş'âra heves-nâk (4237-44)

***Atâyî*:**

Ol dedi gördüm men ahvalin nedir
Mecnun eydür uşta hâlim beyledir (60a)

Zeyd:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḳaṣāyid kim anuñ her beyti çü nedür
Anuñla ḫaṭırum ḳılmışıduñ pür

Heves ḳıldum gine iy kān-ı gevher
Direm bāġ-ı süḫandan mīve-i ter (164b)

Müslim:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bu 'ışḳuñ dürdüni nūş itmişidi
Nehān ḳahrını bī-ḥad çekmişidi

Aña ismiyle Müslim dirleridi
Anı her fende 'ālim dirleridi

'Ulūm içinde bulmışıdı nihāyet
Hevesnākidi eş'āra be-ġāyet (129a)

A64.6. A64.6. Kahraman'ın Yeni Arkadaşının Sevgilinin Kabilesinden Olması

Zeyd:

***Nevâyî*:**

Leylî haşemi mening penâhım
Ol hay tofragı tekye-gâhım

Ol hayl atım hitâb etip Zeyd
Bir hayl-i ‘ıyâl meni kayd (1960-94)

***Hakîrî*:**

Vardı ol Zeyd-i refîk hoş-yâr
Ne yerdedir göre Mecnûn-ı bî-karâr
…
Mecnûn’a çünki erişdi şi’r-i yâr
Öpdi koydı başına ol bî-karâr (128a/10-129b/1)

A64.7. A64.7. Kahraman’ın Yeni Arkadaşının Savaşçı Olması

Nevfel

***Nizâmî*:**

Adı Nevfel’miş gözü pek, kahraman bir yiğit
O taraflardaki herkesi itaat ettirmiş bir yiğit (1564-7)

***Süheylî*:**

“Nevfel, avlanırken vahşi hayvanlar arasında insana benzer birinin, hayvanları avcıların elinden kurtarmaya çalıştığını görür. Gördüğü kişinin Mecnun olduğunu öğrenir ve Mecnun’un isteği üzerine hayvanları salıverir” (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Şâhidî*:**

Ki ol devr içre bir mîr-i civân baht
Varaydı mülk gerü sâhib-i taht
…
Kemâl-i lutf-ı halk içinde ekmel
Şeh-i kişver küşâne Şâh-ı Nevfel (1974-78)

***Nevâyî*:**

Nevfel ki ᶜarabda erdi nadir
tiğığa kader okığa kadir

yahşilik ile ᶜarabda mevsüm
ârâm-gehi bu merz ile bûm (1707-8)

***Hamdullah Hamdî*:**

Meger Nevfel emîr idi ‘Arab’da
Hünerde bî-nazîr idi ‘Arab’da
…
Savâş içinde bulsa düşmene yol
Atılmış ok çekilmiş tîg idi ol (1354-57)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ki ismiyidi Nevfel pür-şecā‘at
Gice gündüz ḳılurdı ẕikr ü ṭā‘at

Şehe düşmen-şiken merd-efgenidi
Cihāngīr-i zamān Rüstem-tenidi (68a)

***Celîlî*:**

K’ol server-i ‘ahd Nevfel-i gurd
K’itmişdi hasûd mağzını hurd (1123)

***Sevdâyî*:**

Kim varıdı bir huceste-fercam
Ol ‘asrda ‘âdil ü nigû-nâm

Tîğıla musâf müşkile hâl
Ma‘rûf-ı zemâne adı Nevfel (887-89)

***Hakîrî*:**

Nōfel adlu var idi bir pād-şāh
Bā-şecā‘at hem ġükūmet-i dest-gāh

Şeh-süvār u şehriyār u kām-rān
Ḳorḥur idi andan uş cümle cihan (152152a/ 11-13)

***Lârendeli Hamdî*:**

Melik-zâde vü şâhib-efser idi
Eben ᶜan cedd emir-i server idi
…
Rahim idi dem-i ihsânda ol hân
Gazab vaktinde amma şîr-i ğarrân (1989-93)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ol nevâhîde var idi bir şâh
Adı Nevfel büzürk ü ʿâli câh

Mihr-bân idi dûsta çün mîgi
Kahraman idi düşmene çün tîgi (1801-2)

***Atâyî*:**

Nevfel idi adı onun şehriyār
Memleket dutmışdı anunla karar (12b)

***Andelîb*:**

"*Şol ʻaṣrda Nüfül atlıḳ bir pādiṣāh bar irdi, ziyāde ṣāḥib-i ʻadālet ü ṣāḥib-i ṣecāʻat, ehl-i pehlevān irdi. Ṣūreti leşker-şiken, şīr-terkīb, ṭāʻat-perest pādiṣāh u mihrli ġazāl u şīr-i ġażabādem irdi.*", (s.78).

A64.8. A64.8. Kahraman'ın, Yeni Arkadaşının Savaşçı Bir Aşk Ehli Olması

Nevfel

***Dihlevî*:**

نوفل ملکی بد آدمی خوی آزاده و مهربان او دجوی

ازکش مکش دل ستمکار در سلسلهٔ بتی کرفتار

[Nevfel, Çok yiğit birisi, serbest şefkatli ve gönül arkadaşı. O da bir sitemkâr gönülle meşgul olan ve o sitemkâr güzelin saçına tutkun olan (Nevfel tecrübeli bir âşık)", s. 115].

***Mektebî*:**

"Nevfel Şah, vaktiyle aşk ateşinden yanmış, harab olmuştur" (Levend, 1959: 66).

***Fuzûlî*:**

Kim var idi bir huceste-fercâm
Ol asrda âdil ü nîkû-nâm

Tîgiyle mesaff müşkili hâll
Ma'rûf-ı zemâne adı Nevfel

Hem aşk yolunda çoh yögürmiş
Hem çoh site-i zemâne görmiş (1455-57)

***Halîfe*:**

"Vaktiyle aşk belası çekmiş olan Nevfel üzülür" (Levend, 1959: 307-8).

A64.9. A64.9. Kahraman'ın, Yeni Arkadaşının Savaşçı, Şâir Bir Aşk Ehli Olması

Nevfel:

***Behiştî*:**

bi't-tab' suhen-şinâs u şâ'ir
eş'âr u kasâyid içre mâhir
…

Sâhib-dil idi vü ‘ışk-pîşe
‘Uşşâka mu’în idi hemîşe (994-1003)

***Nâkâm*:**

Delir bərgüzidə adı Nofəl
Nəsəbdə cümlədən əlavü əfzəl
…
Götürsəydi nədəm şəmşiri-bürran
Verərdi şirlər şəmşirinə can (s.51)

A65. A65. Kahraman’ın Arkadaşları ile Tanışması

A65.1. A65.1. Av Esnasında Tanışma

***Süheylî*:**

“Nevfel, avlanırken vahşi hayvanlar arasında insana benzeyen birinin, hayvanları avcıların elinden kurtarmaya çalıştığını görür” (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Nevâyî*:**

her hayldın el kılıp müretteb
sahrâ sarı sürmiş erdi merkeb
…
barısığa iş anğa yalınmak
tâ mümkin anınğ sarı sığınmak (1710-13)

Celîlî’de Nevfel, ava çıktığında Mecnun ile karşılaşır:

Sayd eyler idi çü deşt içinde
Mecnûna sataşdı geşt içinde

Sordı ki bu nice âdemîdür
Kim bunda vuhûş hem-demidür
…
‘Arz eylediler çü şehryâra
Pinhân gamın idüp âşikâra (1125-29)

***Hakîrî*:**

Bir gün ez-taḳdír-i Hayy u kār-sāz
Ava çıhdı nāgehān ol ser-firāz
…
Nōfel éşitmiş idi Mecnūn adıñ
Líkin anı görmemişdi ol emín (152152b/ 01-153153a/ 09)

***Lârendeli Hamdî*:**

Gözi tuş oldı şâhun ol gedaya
Belâ sicni içinde mübtelâya
…
Yilişür vahşîler purâheninde
Yatub bir seg uyumuş dâmeninde (1995-2001)

***Andelîb*:**

Ava çıkan bir Nevfel, Mecnun'u görüp ahvalini yanındakilere sorar:

"*Şol 'aṣrda Nüfûl atlıḳ bir pādişāh bar irdi, ziyāde ṣāḥib-i 'adālet ü ṣāḥib-i şecā'at, ehl-i pehlevān irdi. Ṣūreti leşker-şiken, şīr-terkīb, ṭā'at-perest pādişāh u mihrli ġazāl u şīr-i ġażabādem irdi*". (s.78)

***Nâkâm*:**

İradət eyləyib bir gün şikarə
Əzimət eyləmişdi mürci-zarə
…
Baxıb bir güşadə Məcnuni gördü
Həman aşüftəyi-dilxuni gördü (s.51-52)

***Atâyî*:**

Nevfel eydür gelmişim av itmege
Uşbu dağda geyik alıp gitmege

Geyik oldugı bunun yanındadır
Bizden özge cümle muna bendedir (13a)

A65.2. A65.2. İşret Üzre Gezerken Karşılaşma

***Hâtifî*:**

"Nevfel, bir gün dolaşırken Mecnun'a rastlar. Yanındakilerden Mecnun'un hikâyesini öğrenerek ona acır" (Levend, 1959: 80).

***Sevdâyî*:**

Nevfel çıkuban kılurdı seyrân
Ol tağda gezerdi bir gün iy cân
…
Nevfel ki işitdi bildi anı
Mecnûn içün oda yandı cânı (890-97)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İşret üzre gezerken anda meğer
Necd Tağı dibinden itdi güzer
…
Söyledi ol da Nevfel'e bir bir
Hâl-i Mecnûn'ı evvel ü âhir (1803-1818)

***Halîfe*:**

"Nevfel Şah, bir gün Necd'de dolaşırken Mecnun'a rastlar. Bir hâcibine bunun kim olduğunu sorar. O da Leyla'nın Mecnun'a yaptıklarını bir bir anlatır." (Levend, 1959: 307).

***Atâyî*:**

Nevfel idi adı onun şehriyār
Memleket dutmışdı anunla karar

……. tā ki olardı o dağda bir kişi
Uġradı gör Mecnūna noldı işi (12b)

A65.3. A65.3. Namını Duyup Arayarak Bulma

***Mektebî*:**

"Askerini alıp Mecnun'un bulmak üzere Necd'e çıkar. Mecnun'u bitkin bir hâlde uzaktan görünce atından inip yanına yaklaşır, …" (Levend, 1959: 66).

A65.3.1. A65.3.1. Şiir Meclisinde Şiirini Duyup Arayarak Bulma

***Fuzûlî*:**

Bezminde misâl-i dürr-i meknûn
Bir gün ohunurdı şi'r-i Mecnûn
…
Mecnûn'a yetişdi ol vefâdâr
Âsâr-ı telattuf etdi izhâr (1458-1466)

A70-A380. Kâmil Kahraman'ın Nitelikleri

A71. A71. Kâmil Kahraman'ın Fizikî Nitelikleri[160]

[160] Bu motif Thompson'da, "Kültür Kahramanının Fiziksel Özellikleri" şeklinde yer alır. Bk.: Thompson: 1955-58: A526. A526. *Physical characteristics of culture hero (demigod).*

A71.1. A71.1. Kâmil Kahraman "Cemil" İsminin Mazharı

A71.1.1. A71.1.1. Olağanüstü Güzellikte Doğması

Kahraman'da tezahür eden ilk özellik, gözle görülebilir olması dolayısıyla fizikî özellikleridir. Kahraman, olağanüstü güzellikte doğar. Onun dikkat çekici güzellikle dünyaya gelmesi, istidadının ilk zuhurlarından biri olan ***Cemil*** ismindendir[161]. Cemâl, Hakk'ın ***ayna***sı olması bakımından özeldir. "Allah, insan dışında hiçbir yaratılmışa *El-Cemil* ismiyle tecelli etmemiştir; sadece insanda bu isimle tecelli etmiştir" (İbn Arabi, 2019a: 16). ilahi güzelliğin en açık zuhuru beşeri güzelliktir (Fahreddin-i Iraki, 2012: 15). Çünkü "gizli hazine" en mükemmel şekilde insanda zuhur etmektedir. "Muhibleri Allah, cemâliyle keşfederse güzel olurlar (Kuşeyri, 2012: 115). Kays'ın cemâli, bu isimle keşfedilme istidadının emaresini ve müşahedenin sureti olma özelliğini taşır. Cemâl, Kays'ta ***Bâtın***'dır, Bâtın onda zuhur etmiştir (***Zâhir***). Bu hem doğduğu anda hem de sonradan kemâle erdikçe ortaya çıkar. Ayrıca, cemâl ***Vedâd***'ı harekete geçirir[162].

Şehname'de, doğan çocuğun güzel yüzlü olması durumuna çokça rastlanır. Bunlardan biri, Sâm'ın oğlu Zâl'ın bahsinde geçer. Zâl'in yüzü güneş gibidir (Firdevsî, 2014: 156). Aynı şekilde Rüstem'in yüzü de doğduğunda güneş gibi parlaktır (Firdevsî, 2014: 216).

Çocuğun olağanüstü güzellikte doğması motifinin, Hz. İsmail'e kadar gittiği düşünülebilir. İbrahim tarafından uzun süre beklendikten sonra dünyaya gelen İsmail, güzel yüzlü bir çocuktur (Bk.: Harman, 2001: 80).

Kahraman'ın olağanüstü güzelliği ilk olarak ***Nizâmî*** ile görülür. Nizâmî, Kays'ın güzelliğini ifade için, kıyaslanacak bir varlık bulunmadığını söyler:

> Yeni yetişmiş bir gül, nar gibi açan
> Ne nar ne gül bin kez güzel ondan
>
> Görünüşü âdeta parlayan inci sanki
> Geceyi gündüz yapan bir ışık sanki
>
> Sanırsın ki süte karıştırılmış balmış o
> Veya beşikte yatan bir dolunaymış o (830-840)

[161] Burada, her insanın dünyaya nüzulünde carî olan ortak isimler değil, vech-i hâsa yönelik özel isimler ele alınacaktır. Mecnun'u farklı yapan, ondan tezahür eden bu vech-i hâsa ait isimleridir.

[162] Kahramanın olağanüstü güzellikte doğması, Thompson'ın İndeks'inde "Mythological Motifs" başlığında, "Kültür Kahramanı'nın Fiziksel Özellikleri" maddesinde yer alır. Motif, İrlanda mitinde geçmektedir. Bk.: Mythological Motifs, *A526. Physical characteristics of culture hero (demigod). A526.3. A526.3. Culture hero has irresistible beauty spot (ball seirc). Irish myth: Cross.* Motif, Leyla ve Mecnun hikâyesinde tasavvufî öz ile özdeşleştirilmiştir.

***Süheylî*:**

"… Allah'ın ona güzel bir erkek çocuğu ihsan ettiği zikredilir" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

Şâhidî'de Kays, bir sevgi (***hubb***) çocuğudur; cemâli görenlere ***mahbub*** olur. Bu yüzden onun cemâli, herkesi mağlup eder. Öyle ki cemâlinden cihan parlar, kokusundan rüzgâr faydalanır. Kays'ın sureti, Yusuf Peygamber, sireti Yakup Peygamber gibidir. Nasıl Yakup, Yusuf'un cemâlinde Hakk'ı seyrederse Kays'ın cemâlinde de Hakk sırrının tecelli edeceği aşikârdır. Cemâli, ayna-suret ilişkisi bağlamında ele alan ve tasavvufî manayı en güzel şekilde ilk kez aktaran şair, ***Şâhidî***'dir. Şâhidî'de, Kays'ın akılları idrakte aciz bırakan güzelliği, satranç metaforu ile aktarılır. Onun bindiği güzellik atı, tüm diğer güzelleri yaya bırakacak derecede hızlıdır:

Didi bu tıfl-ı hûb u mâh-ı manzar
Hüceste tâli ü ferhunde ahter
...
Cemâlinden cihân oldı münevver
Nesîminden hevâ oldı muattar (851-857)

Gönüllerde ola can bigi mahbub
Nazarda Yusuf siretde Yakub
...
Veli ayinesine sırr-ı Mevla
İde bir mihr-i peykerden tecellâ (870-90)

Vedûd, Hak ile perdelenmiştir. El-Vedûd bu perdelenmişlik sebebiyle ***el-Gafûr'u*** da beraberinde getirir (İbn Arabî, 2019a: 16). Kays'a bakanların onu sevmesi, bu gizlenmeden dolayıdır. Onlar, Hakk'ı değil, tecelligâhı müşahede ederler:[163]

İrişdi pençden çün hefte sâli
Düşürdi fitneye halk-ı cemâli (894-97)

***Nevâyî*:**

Mihr âfeti allıda hüveydâ
Menşûr-ı vefâ yüzide peydâ (630)

Hamdullah Hamdî'de babası, oğlunun cemâlini gördükçe fakire sadaka verir:

Tokuz ay çün tamâm oldı vü geçdi
Ayun on dördi yüzden perde açdı

[163] Perdelenmiş olmasalardı Hakk'ı müşahede ederlerdi.

…
Peder çün gördi ferzendi cemâlin
Ana şükrâne virdi bunca mâlın (240-45)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṣadefde lülü-yi ḫoş ābidi ol
Ya ḫod ma‘dinde la‘l-i nābidi ol (19a)

Görince atası oġlı cemālin
‘Ayān gördi hemān ferḫunde-fālin

***Celîlî*:**

Çün burc-ı şerefde togdı ol mâh
Kim görse dir idi zâdehullâh (265-70)

***Hakîrî*:**

Verdi bir oğul aa ol-dem İlâh
Hüsnini görüb hacîl olurdı mâh (119a/6)

Fuzûlî'de Kays'ın ay gibi yüzü bir nur çeşmesini andırır. Şekli ve şemailinin güzelliği, kemâlliğin sıfatlarından sayılır. Fuzûlî, cemâli bir ayna-suret ilişkisi ile ele almamış, ancak Âşık'ın yüzünün nurdan pay aldığını ifade etmiştir:

Çün va'de erişdi doğdı bir ay
Hurşîd ruhıyla âlem-ârây (504)

***Lârendeli Hamdî*:**

Nice oğlan yüzi hurşîde benzer
Kaşı yayı hilâl-i ‘îde benzer
…
Mükahhal çeşm-i fettanı Hudâ'dan
Münevver tal‘atı şems-i duhâdan (789-92)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ay u güni anun çü oldı temam
Togdı bir hoş gulâm-ı sîm-endâm

Yüzi gül gerçi saçı sünbül idi
Mülidi la'li hâli fülfül idi (366-7)

***Fâizî*:**

Ebrūsı meh-i nev-i muḥarrem
Ya‘ni ki hilāl-i sehr-i mātem
...

Çūn ġonca-i ser-girān-ı gulzār
Çoḳ kîseler eyledi nigūn-sār (954-58)

Andelîb'de, Mecnun'un yüzü *mübarek* olarak tavsif edilir. Öyle ki gören dua etmekten kendini alamaz:

"*Her kişi kim, anıng mübārek yüzüni görse, çün bād-ı nesīm yüzüge du'āyı ve dem salur irdi*" (s.30).

Kays'ın babası, oğlunun güzelliğinde Rahman'ın nurunu görür:

"*Ammā bir gün Ḳaysnıŋg cemāliġa muḥabbet birle temāşā ḳıldı kim, gūyā āfītāb-ı cihān irediŋ 'aks-i cemāl-i cihānnı münevver ḳılur irdi…*" (s.29).

Yüzde nūr-ı Raḥmānī
Münevver andan īmānı" (s.30)

Bu motif Thompson'da, "Kültür Kahramanının Karşı Konulamaz Güzellik Noktası" şeklinde yer alır (Bk.: A526.3. A526.3. *Culture hero has irresistible beauty spot (ball seirc)*).

A71.1.2. A71.1.2. Gittikçe Güzelleşme

Kâmil Kahraman, büyüdükçe güzelleşir ve güzelliği dillere destan olur. Kahraman'ın büyüdükçe güzelleşmesi genellikle *ay* metaforu ile anlatılır. Kahraman büyüdükçe güzelliği hilalin dolunaya dönmesi gibi kemâle erer. Tasavvufî manada, şairler, Kahraman'ın cemâlinin güzelliğinin "nur"dan kaynaklandığını ifade ederler. Cemâlin tasavvuf ile irtibatı, "büyüdükçe güzelleşen kahraman" bağlamında ilk olarak ***Nizâmî*** ile görülür:

Derken çocuk iki haftalık olmuş
Aynen ayın on dördü gibi olmuş (841)

Doğumun üstünden tam bir yıl geçmiş
Çocuğun güzelliği günden güne artmış (843)

***Dihlevî*:**

یکچند چو دور چرخ در کشت　　آن کلبن تر شکفته ترکشت

سالش بشمار پنچم افتاد　　زو نور بچرخ و انجم افتاد

["Birkaç gün felek dolandı ve o gül yüzlü aydın daha açılmaya başladı. Yaşı beşe erişti. Onun yüzünden ışık yıldıza ve gökyüzüne ulaştı.", s.72].

***Mektebî*:**

"Yedi yaşına gelen Kays, büsbütün güzelleşir" (Levend, 1959: 60).

Şâhidî'de, bir yaşına gelen Kays'ın yüzü, ay gibi kemâle erer, açmış bir cennet gülü gibi olur:

Şuhûrı seyr idüb çün yetdi sâli
Kamer bedri bigi toldı cemâlî

Olub perverde ol ruhsâr-ı sâde
Gül-i cennet bigi oldı küşâde (890-891)

***Nevâyî*:**

Ruhsarıda lem'a-yı melahat
Güftarıda neş'e-yi fesâhat (658)

Behiştî'nin eserinde, Kays'ın vücut unsurları tek tek tasavvufî mana ile bütünleştirilerek idealize edilir. Kays'ın yanağındaki ben, dağlanmış gönlünün izi olarak tasvir edilir, sureti sireti ile irtibatlandırılarak cemâlinin güzelliği kemâline bağlanır. Şair, Âşık'ın saçının zünnara benzediğini, avuç içinin bir tecelli aynası olması dolayısıyla mücella olduğunu belirtir. Zünnar, tasavvufî literatürde, sevgiliye hizmet ve itaati, keendinî Hakk'a vakfetmeyi ifade eder (Bk.: Uludağ, 2012: 137). Tasavvufta, elin dışı dünyaya, avuç içi ahirete yorulur. Avuç içi bâtını ve melekûtu temsil eder. Bu yüzden, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in sağ avuç içini öptüğü rivayet edilir. Şair, Kays'ın avuç içinin parlak bir ayna olmasından bahsederek bu inanışa işaret ediyor (Bk.: Friedlander, 2017). Güzelliği tasavvuf ile ilişkilendirirken Behiştî'nin diğer şairlerden farkı, sadece yüzü değil, uzuvları da ayna-suret ilşkisi bağlamında ele almasıdır:

Dili dağıydı ruhında hâli
Virmişdi cemâline kemâli
...
Âyine idi kefi mücellâ
Rûşen idi anda rûy-ı zîbâ (234-40)

Hamdullah Hamdî'de, ezelden cevherinde var olan muhabbet, yedi ve on yaşına gelen Kays'ın adeta bedeninde mücessem olmuş, zuhur etmiştir. Şair, Nizâmî gibi, Kays'ta ezelden beri var olan aşk cevherine dikkati çeker:

Dü hafta mâh olınca heft-sâle
Cemâli ayı yüz tutdı kemâle
…

Kaçan kim ömrinün on oldı sâli
Hikâyet oldı illerde cemâli (259-62)

Ahmed-i Rıdvan'da, Kahraman, iki, yedi, on ve on dört yaşlarında, gittikçe güzelleşen bir cemâle sahip olur:

İki üç yaşadañ bu 'ışḳ-bāzı
İdüb ḳıldı nişāṭ-ı dil-nüvāzı
…
İrişdi çünkim on dört sāle yaşı
Bu dünyā ḫalḳına and oldı başı (20b)

***Celîlî*:**

Ol şâh-ı gül erdi çün dü-sâle
Gonca dehenine düşdi jâle

Çün müddet-i çâr-sâle irdi
Meh gibi ruhı kemâle irdi (281-282)

***Sevdâyî*:**

Çün yaşına irdi vü yüridi
Görenler anı yakın dir yidi (184)

***Hakîrî*:**

Yetdi yedi yalına Kays-ı şîrîn
Ol cemâli mâh-ı enverdeb latîf (119b/8-119b/10)

***Fuzûlî*:**

Gün günden edüp kemâl hâsıl
Ol mâh-ı nev oldı bedr-i kâmil (546-47)

Öz ârızına olurdu meyli
Kılmazdı hevâ-yı hüsn-i Leylî (594)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çün iki hefte geçdi toğmasından
İki heftelik ay oldı yüzi san
…
Yüzi günden güne bedr aye döndi
Hilâl-ebrûları kej yaye döndi (789-96)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Girdi çün on yaşına ol cânân
Hüsnle oldı bir meh-i tâbân (430)

Halîfe'de, mektepteki her güzel çocuğun Kays'la arkadaşlık etmek için can atmasından Kays'ın dikkat çekici bir güzelliğe sahip olduğu anlatılır" (Levend, 1959: 302).

***Atâyî*:**

Virmiş eyle şekl eyle ḫūb-ı uṣūl
Kim mekr-i cenned-ḥūrī olsa ol (3a)

***Fâizî*:**

Her ẕerresi oldı mihr-i nevvār
Her ġoncası oldı resk-i gülzār

Ėrişdi çü heft u hest sāli
Yaḳlaşdı ki bedr ola hilāli (978-79)

***Andelîb*:**

"*... gün günden cemāli ṭarāvet tapıp efsāne-i ḫalāyıḳ bula başladı. Her kişi kim, anıng mübārek yüzüni görse, çün bād-ı nesīm yüzüge du'āyı ve dem salur irdi*". (s.30)

A71.1.3. A71.1.3. Güzelliği İle Meşhur Olma

***Nizâmî*:**

Yedi seki geçmiş on yaşını bulmuş
Halkta güzelliği dillere destan olmuş
...
Yüzünü uzaktan görenler duruyormuş
Nazar için dualar okuyup üflüyormuş (844-48)

Dihlevî'de, Kays, mektebe başladığı zaman güzelliği fark edilir. Mektepte her çocuk ona meyillidir:

و ان لاله رخان ارغوان ساق نیز از دل و جانش کشته مشتاق

["Onların hepsi Kays'a meyilli ve o ancak o Leyli'ye yanmıştır." s.77]

***Câmî*:**

فرخندکی مه تمامش بیرون زقیاس، و قیس نامش
بینا، نظر پدر به حالش خرم، دل مادر از جمالش
قیس آن ز قیاس عقل بیرون نامش به کمان خلق مجنون

["Onun saygıdeğer ve güzel yüzlülüğü kıyasa sığmazdı ve adı da Kays idi. Atasının aydın bir şekilde gözü üzerinde idi. Anasının yüreği cemalinden sevinçli idi. Kays'ın güzelliği akla sığmazdı, insanlara göre mecnundu", s.4]

Şâhidî'de Kahraman'ın beş yaşını geçmeye başladığında güzelliği halkı fitneye düşürür:

Binüb hüsn atına ol rûy-ı sâde
Kamu güzelleri kıldı piyâde (852)

İrişdi pençden çün hefte sâlî
Düşürdi fitneye halkı cemâlî (894)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çaçan kim ᶜömrinün on oldı sâli
Hikâyet oldı illerde cemâli

Gören ol hüsn ü hulk-ı meh-likâyı
İderdi alkış okurdı duᶜâyı (262-263)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü deh sāle yitişdi Ḳays-ı Mecnūn
Cemāliyle cihānı ḳıldı meftun

İrişdi çünkim on dört sāle yaşı
Bu dünyā ḫalḳına and oldı başı (20b)

***Fuzûlî*:**

Âvâzı vü zihni vü cemâli
Kılmışdı mukayyed ehl-i hâli (2808)

Lârendeli Hamdî:

Yidiye irdi i'zâzile sâlı
İl içre dâstân oldı cemâli
…
Muᶜanber caᶜdı oldı piç-der-piç
Cihan içre nazîri yoğidi hiç (863-66)

Kays, on yaşına girince âşıkları daha da artar:

Çün irdi on yaşma ol kamer-veş
Gönüller hirmenine urdı âteş

Nireden kim geçe ol şâh-zâde
Olur 'âşıkları binden ziyâde (873-74)

Halîfe'nin eserinde Kays'ın mektebe başladığı zaman, sınıftaki arkadaşlarının onunla yakınlaşmak arzusu, Kays'taki güzelliğe işaret etmektedir (Levend, 1959: 302).

Atâyî'de, mektebe başladığında dikkat çekecek derecede güzeldir. Kays'ın güzelliği, Leyla'nın güzelliği ile beraber anlatılır:

Eyle ṣūret iki sīne pür-kemāl
Virmiş anlara ki göre viṣāl
… (3a)

***Fâizî*:**

Ḥüsnine kemāl-i munżam oldı
Her menḳabede müsellem oldı (980)

A72. A72. Kâmil Kahraman'ın Kalbî Nitelikleri

A72.1. A72.1. *Vedûd* (Çok Seven) İsminin Erken Zuhuru[164]

"Fürû"[165] isimlerinden olan Vedûd, sevginin kalpteki sürekliliğini ifade eder. Seven, sevdiğini görür. Allah, insan mesabesinde olan âlemi, dolayısıyla sevdiğini görür. Görmekle sevinir. Âlemdeki şahıslar, organlar gibidir. Organlar içinde insandaki *göz*, âlem içinde sevenler mesabesindedir. Göz, seven sıfatının aşikâr olması ile sevdiğini müşahede eder (İbn Arabi, 2019a: 15-16). O hâlde seven, sevdiğini görmek ister ve ancak bu şekilde sükûna kavuşur.

A80. A80. Hâl Motifleri

Makamlara giden yolun döşendiği taşların adı olan hâller, sâlikin yol boyunca tecrübe ettiği duygu durumlarından oluşur. Âşık, kalbe hâkim olan çeşitli hâller neticesinde sabit bir noktaya gelir ve makamlara vâsıl olur.

Sufilerin sülûkları boyunca tecrübelerinin esasını oluşturan duygu, et-tabii "aşk"tır. Zaten sufiler, tasavvufî hayatın esasını *semâ*, *aşk*, *vecd*, *cezbe* ve *şevk* olarak görürler (Ahmed Gazali, 2019: 6). Her bir hâl, âşığın kemâle ermesi noktasında, büyük önemi haizdir.

Hâl motiflerinde, mesnevîlerdeki *şevk, aşk, vecd, semâ*, *cezbe* motifleri, şairlerin Âşık'a tecrübe ettirdiği dikkati ile ele alınmıştır. Bunlardan *cezbe*, mesnevîlerde neredeyse

[164] Thompson, İndeks'inde "Kültür Kahramanının Erken Gelişimi" maddesine yer vermiştir. Bk.: A527.1. A527.1. *Culture hero precocious.* Irish myth: Cross.
[165] Sâliklerin, seyr-i sülukta ilerlemeleri için bazı esmanın zikrine devamı "Fürû'ât" olarak adlandırılır. Fürû isimler: Yâ Settâr, Yâ Müheymin, Yâ Bâsıt, Yâ Vedûd, Yâ Hâdî'dir. Geniş bilgi için bk.: Aynî, 2017: 280-281.

hiç görülmeyen bir motif olması dolayısıyla hâl motifleri içinde yer almamıştır. Diğer motifler, şairlerin aktardığı minval üzere, Âşık'ın yaşadığı olaylar ile noktasında değerlemdirilmiştir.

A81. A81. Şevk Motifleri

"Arzulamak, özlemek" manasına gelen *şevk*, varlığın, kendi miracına kavuşmak için, istidadını tam manasıyla ortaya çıkarmayı arzulaması ve bu arzu ile kendisine ayna olabilecek bir surete duyulan heyecan, şiddetli özlemdir. Mahabbetin etkilerinden olan şevk, kalbin daima sevgiliye meyl etmesidir. Başka bir deyişle, kalbin sevgiliye vasıl olmak için çalkalanmasıdır. İbn Atâ'ya göre, "bağırsakların yanması, kalplerin alevlenmesi, ciğerlerin parçalanmasıdır" (Çağrıcı, 2010: 480).

Şevk, derece olarak muhabbetten aşağıda olup, kalbin muhabbete duyduğu iştiyakı ifade eder. Başka bir deyişle, kalbin muhabbete duyduğu şiddetli arzu, şevk ile ortaya çıkar. Şevkin fazla olması, Vedûd'un kalbe yönelmesindendir. Afifi, bu hâli şöyle ifade eder:

> *Şevkin nuru, muhabbetin nurundandır. Fazlası Vedûd'un sevgisindendir.*
> *Kalpte şevkin artması, Vedûd'un nurundandır* (Ebu'l-Alâ Afifi, 2018:188).

Şevk, muhabbetin sevgiliye seferidir. Ona vasıl olunca şevkin yerini sevinç alır. Eğer kalbe, sevgiliyi görme arzusu galip gelirse şevk gelmez; çünkü şevk, arama ve bir şeyin ardına düşme, görmek için sabırsızlanmadır. Mevcut bir şey aranmaz. Kalbin sevgiliyi görmek için aranıp çalkalanması, görüşme ile sona erer (Ateş, 2004: 480-481).

A81.1. A81.1. Küçükken Ortaya Çıkan Şevk

Vedûd'ın Kahraman üzerindeki zuhurlarından biri, onun sebepsiz yere ızdırap çekmesidir. Kahraman, ismin tahakkümü altında olarak bir şeyi sonsuzca sevme istidadındadır. Erken yaşlarda ortaya çıkması, bu istidadın üstünlüğünü işaret eder. O, âşık olarak doğmuştur. Bir şeyde yok olma *şevk*i ile kendi maddi varlığından rahatsızlık duyar. Rahatsızlığı, onu kendini yaralamaya, marazi hâller yaşamaya ve huzursuz tavırlar sergilemeye sevk eder. Diğer deyişle, manen yok olma şevki ve fena arzusunun şiddeti, maddi varlığını yok etme çabası olarak ortaya çıkar; zira kalp, yanma istidadındadır. Ateş ise, yok edicidir.

Âşık, esasında bir aşk hâli içindedir; ancak ortada maşuk / mahbub yoktur. Son derece ileri bir derecedeki eziyet, hâtibin muhatabını bulamaması[166], yetkinliği olan bir varlığın, yetkinliğini yansıtacak bir aynadan yoksun olmasıdır. "Âşığın bizzat kendisi bunu bilmez; ama kalbi o cemâl ve nazar mahallini elde edinceye kadar arar durur" (Gazâlî, 2019: 69). Bu duruma, *fark*ın *cem*i arzulaması da denebilir. *Fark*taki âşık, *cem*in şevki ile yanıp tutuşmaktadır. Vahdet için kesretten, cennet için cehennemden kurtulmak iştiyakındadır. İbn Arabi bu durumu şöyle izah eder:

> "*Âşık, kalbinde hissettiği sebepsiz aşk duygusu ile gerçekten birini seviyor gibi acı çekmektedir. Bu etki, şiddetli bir "aşk", etkileyici bir "şevk"tir. Gönül vermek, yok olmaktır. İnsanın uykusunun kaçması, yemeden içmeden kesilmesidir. Sevgi kimdedir, kimden gelir, bilinmez. Mahbub kimdir, bilinmez. Kime âşık olduğunu, nasıl âşık olduğunu, aşkın ne olduğunu anlayamazsın. İnsanlar bu duyguya kabz ya da bast hâlinde tutulurlar. Neden böyle olduğu da meçhuldür. Bu hâllerde hüzün gelirse, anlarsın ki kabz hâlidir. Yok, eğer neşe gelirse anlarsın ki bast hâlidir. Bu hâller daha dış duygularda ortaya çıkmadan, nefsin bu hâller üzerindeki ilk önsezisidir bu. İşte bunlar sevginin oluşumundaki ilk belirtilerdir* (İbn Arabi, 2005: 27).

Kays'ın, küçük yaşlarda sevginin belirtilerini göstermesi, onun *rüşd* seviyesine işaret eder. Reşid olma / buluğ, üç çeşittir: İlki, kişinin cismani yaratılışını bilmesi ve nefs-i natıkasının olgunlaşmasıdır. İkincisi, nefs mertebelerinde olgunlaşması, üçüncüsü ise insan-ı kâmil aklı ile nefs-i natıkasını olgunlaştırmasıdır (Ceylan, 2000: 182). Rüşdün hangi yaşlarda ortaya çıktığı, istidadın üstünlüğü hakkında bilgi verir. Kays'ın, henüz bebekken gösterdiği sıradışı tavırlar, onun doğuştan reşid olduğunun işaretidir. Kays, dünyaya cismani kabiliyetlerini bilerek gelmiştir[167]. Elest bezminde bazı kişiler, diğerlerine göre üstün bir yaşta bulunmaktaydılar (Mevlana, E.T.: 20.06.2020: 27). Kişinin dünyada Âdemî manayı

[166] Âşık, maşukta kendi varlığını seyretme arzusunda, kendini sevme meylindedir. Bu motifin temelinde, Allah'ın insanı yaratıp onda kendi cemalini seyretme muradı vardır. İnsanın "irade"si ile bu "murad"a karşılık ver/e/memesi, yaratılışının sebeb-i hikmetini bilmekten âciz olması ve Allah'ın kuluna gazabı, kulun bu ilimden cahil olmasındandır. Cemali seyredememek, celalin zuhuruna sebebiyet verir; çünkü ayna sureti ister. Suretin ayna bulamaması, şiddetli bir ızdıraba dönüşür. Mecnun'un kendini yaralamasının temeli, bu ayna-suret arketipine dayanır.

[167] Âşığın vahdeti arzulaması, aşkın mahiyetine ermeden evvel, ilk etapta cismani bir vahdet arzusu; İbn Arabi'nin deyimiyle "kesafet" ile ortaya çıkar. Cismani vahdet arzusunun şiddeti ve erken yaşlarda ortaya çıkması dahi, kişinin manevi vahdete olan istidadının göstergesidir. Bu esasında, zahirden batına bir seferdir. Nitekim Kays, ileride sevgisini letafetleştirmeyi başarmış ve Leyla'yı tanımayarak onun vuslat talebini reddetmiştir. "Âlemin yokluktan vücuda çıkma sebebi olan sevgi hareketi, bütün eylemlerin temelidir. Bu açıdan, libido da zahire dönük bir sevgi hareketidir". Bk.: Sunar, 2003: 219-228.

hissettiği yaş, Elest'teki yaşı ile ilgilidir. Kays, henüz bebekken verdiği sözü *hatırla*mış ve batınî nüzul olan Âdemî manayı sezmiştir. İç-isim bazında bakılacak olursa Mecnun, *Vedâd* isminin taallukunu çok erken seviyede arzu etmiştir. Bu manada onun duyduğu hâl, *şevk* hâlidir. Şevk, Kahraman'a kabz hâlinde geldiğinde, Kahraman huzursuzlanmakta, güzeli gördüğünde ve ona yaklaştığında ise bast hâlinde gelmektedir. Bu iki hâl, art arda seyreder.

Bebeklikte görülen "huzursuzluk ve güzele meyil" motifi, ilk olarak ***Hâtifî***'nin eserinde görülür:

"Kays daima ağlamakta, fakat güzellerin kucağında susmaktadır" (Levend, 1959: 77).

Nevâyî, Türk edebiyatında huzursuzluk ve güzele temayülün ilk görüldüğü mesnevîdir.

Süt bogzıdın ötkeç ok bolup kan
Bagrı bu bahanedin tolup kan
…
Mehd içre tartıban figanlar
Efganıda derddin nişanlar (646-54)

Hamdullah Hamdî, Âşık'ı, ezelden beri âşık, bu yüzden cemâle düşkün olarak tavsif eder. Dadısı ve annesine temayülü olmayan Âşık, güzeli görünce susmakta, güzele yaklaşmakta, görmeyince feryat figan etmektedir:

Meğer 'aşk ile gelmişdi ezelden
Anun-çün var idi hazzı güzelden
…
Görüp hayran olurdı reng ü rûyı
Güzel görmese efğan idi huya (252-58)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Velī aġlardı oġlan gice gündüz
Anasına ulurdı gice gündüz
…
Gözi bir mehveşe nā-gāh olub ṭuş
Kesildi aġlamaḳdan oldı ḫāmūş (20a)

***Celîlî*:**

Ol tıfl iderdi girye dâyim
Olmazidi mâdere mülâyim
…

Bir serv-kade olup hevâdâr
Bir lâle-ruh idiser dil-efgâr (274-79)

***Sevdâyî*:**

Ağlarıdı durmayup be-nâ-kâm
Ne emer idi ne hod kılar râm
…
Yoh dili ki kimse bile hâlin
Ya anlayalar nedür makâlin (173-175)

***Hakîrî*:**

Ağlar idi gece gündüz zâr zâr
Ata ana oldı ününden bîzâr
…
Bahar idi ol nigârın yüzüne
Gelmez idi hergiz uyhu gözine (119a/14-119b/7)

Fuzûlî, Âşık'ın huzursuzluğunu en güzel işleyen şairdir. Kays, onun mesnevîsinde sadece güzele temayülü nedeniyle feryat eden değil, aynı zamanda kendini de hırpalayan, yaralayan bir bebektir. Şair, Kays'ın söyleyemediklerine tercüman olur. Kays, Kâbe'de Leyla'nın aşkının artmasını dilediği gibi, henüz yeni doğmuş bir bebekken gamının arttırılması için de içten içe dua etmektedir:

Âhir günine evvel eyleyüp yâd
Ahıtdı sirişk kıldı feryâd
…
Zâtında çü var idi mahabbet
Mahbûb görünce dutdı ülfet (508-544)

***Lârendeli Hamdî*:**

Velî giryân idi ol tıfl dâim
Değildi dâyeye râm u mülâyim
…
Değil öz dâyesine bir nefes ram
Buçuk dem bir şanemsiz tutmaz ârâm (807-18)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Hidmet itdükçe dayesi candan
Ol yakışmaz kaçaridi ândan
…
Gülüb oynayub olmazidi şad
Eyleridi geh âh u geh feryâd (383-411)

***Halîfe*:**

Nâgâh anı bir perîveş aldı
Ol mâh-ruhi kucaga saldı
…
Tahmiri mahabbet ile olmış
Mihrile sirişt-i paki tolmış (Levend, 1959: 301-302).

***Andelîb*:**

"*Ammā Ḳays bir yaşıġa yetdi. 'Aşḳ diyesi gelip, sevü ḳoydı ve ḫurşīd-i 'aşḳ peykerige tāb bere başladı*". (s.30)

***Fâizî*:**

Her gece o ṭıfl-ı derd-i 'unvān
Tā ṣubha degin olurdı giryān
...
Bir kimse ḳucaġa alsa anı
Ṭutardı fiġān-ıla cihānı (964-76)

A81.2. A81.2. Çocukken / Gençken Ortaya Çıkan Şevk

Eldeki mesnevîler içinde şevk motifi; huzursuzluk motifi ilk olarak ***Mektebî***'nin eserinde görülür:

"On yaşına gelince coşar; sebebsiz ağlayıp inler. Arayanlar onu her zaman bir harabede bulurlar; yüzünü gözünü gül suyu ile yıkarlar" (Levend, 1959: 60).

Kahraman'ın bebekliği dışında gençliğinde de duyduğu şevkten bahsedilebilir. ***Câmî***'nin eserinde Kays, nerede bir güzel duysa onu görmeye gider:

آهنك به هر قبیله کردی جویایی هر جمیله کردی

جمعی به دیار وی رسیدند و آن میل و شعف وی بدیدند

["Her bir kabileye gidip gezip ve güzel kızlar arayışındaydı. Etrafındakiler onda bu neşe ve meyli gördükten sonra onunla bu hususta önemli bir şey paylaşırlar". Câmî, 1313: 5]

Behiştî'nin Câmî'den etkilendiği anlaşılan mesnevîsinde Mecnun, Leyla ile karşılaşmadan evvel, cemâle müştak bir gençtir. Aradığı aşktır. Aşka şevk duymaktadır:

Her kanda ki görse bir cemîle
Vaslına bulurdı bir vesîle (254)

A81.3. A81.3. Dua Etme

A81.3.1. A81.3.1. Kâbe'de, Aşkının Artması İçin Dua Etme

Vecd motiflerinden biri, duâdır. Mecnun, Kâbe'de, vecde gelip aşkının artması için dua eder:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فلما قدما مكة قال له : يا قيس! تعلق باستارالكعبة، ففعل، فقال : قل الهم ارحني من ليلي و حبها، فقال: اللهم من علي بليلي و قربها

["Mekke'ye ulaştıklarında babası ona dedi ki: Ey Kays! Kabe'nin örtülerine tutun. Yaptı ve dedi ki: De ki: Allah'ım beni Leyla'dan ve aşkından uzaklaştır. Dedi: Allah'ım Leyla'yı bana ihsan et ve onu yaklaştır bana…" s.5]

***Nizâmî*:**

Halkayı bağrına basmış şöyle diyormuş:
"Bugün kapındaki halka benim" diyormuş
…
Tanrı'm Leyla'yı görme arzumu artır
Ona olan meylimi günden güne artır (1178-98)

***Dihlevî*:**

گنجینهٔ عشق شد او جودم بی عشق مباد تار او پودم

[Vücudum ışk hazinesi oldu, ya Rab olmasın vücudum aşksız. /… /, s.220-221]

***Mektebî*:**

"Ya Rabbi, dedi. Beni bu beladan kurtar. … Leyla'nın gamını gönlümde artır. Onun aşkından başka gönlümden her şeyi çıkar" (Levend, 1959: 64-65).

Şâhidî:

Elinde halka dilden didi yâ Rab
Beni kim halka kıldı tâbıla tab
…
Cemâline fidâ olsun revânum
Helâl olsun eger içerse kanum (1531-51)

***Nevâyî*:**

leyli ᶜışkın tenimde can kıl
leylî şevkin regimde kan kıl (1583-61)

***Behiştî*:**

‘âşıklarun eyleyüp emîri
darb-ı mesel eyle ben fakîri

ma’mûr o ki ‘ışkun ide vîrân
‘âkil o ki ‘ışkun ide hayrân (1222-56)

***Hamdullah Hamdî*:**

Beni ‘aşkumda irgür ol makâme
Yitem ben kala ‘aşkum bi’s-selâme
…
İli ‘âlemde ‘aşk olsun bana dîn
Emîn olsun belâdan diyen âmîn (836-78)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ki Leylī ‘ışḳını bende müdām it
Anuñ ‘ışḳı yile ‘ömrüm tamām it (46a-46b)

***Celîlî*:**

‘Işkı dil ü câna reh-nümûn kıl
Günden güne derdümi füzûn kıl (790-804)

Fuzûlî’de, Mecnun’un Kabe’deli duasının oradaki manevi havanın tesiri ile olduğuna dikkat çekilir. Âşık, o makamda şevke gelerek aşkının artması için dua etmekten kendini alamaz:

Mecnûn bulup ol makâmdan zevk
Saldı anı çerhe neş’e-i şevk

Sûz ile çeküp ciğerden âvâz
Arz etdi binâ-yı Kabe’ye râz (1101-1130)

***Lârendeli Hamdî*:**

Şarab ı ᶜışkdanven gerçi mecnûn
Veli sen ᶜışkumı dem dem kıl efzûn (1895-1925)

***Atâyî*:**

Menden ayurma menim hem Leylīmi
Artuḫ itgil daḫı gerek meylimi (8b-9b)

***Örfî*:**

Benüm ‘ışḳum Ḫudā’ya izdiyād it
Derūnum ‘ışḳ-ı Leylī ile şād it (121-30)

***Andelîb*:**

Be ḫāk-i ẕāt-ı pāking derdimni bisyār ḳıl, yā Rab
‘İlācı bolmasın andaḳ ki zār u zār ḳıl, yā Rab
Gözüm yaşın ciger ḳanı bilen gül-nār ḳıl, yā Rab
Ser-ā-pā peykerim Leylī üçin efkār ḳıl, yā Rab
Başımġa raḥmeti ‘aşḳıngnı bes ser-şār ḳıl, yā Rab (s.51-52)

***Nâkâm*:**

Tənimdə daim et asari-eşqin
Dilimdə şöləvar qıl nari-eşqin” (s.25)

A81.3.2. A81.3.2. Dervişin Yanında Aşkının Artması İçin Dua Etme

***Hâtifî*:**

“Babası Mecnun’u dervişe götürür. Mecnun aşkının artması için dua eder” (Levend, 1959: 79).

A82. A82. Aşk Motifleri

A82.1. A82.1. En Güzele Âşık Olma

Kahraman’ın doğumunun akabinde görülen *şevk* hâli, suretini tam manasıyla yansıtacak bir ayna bulduğunda *aşk*a dönüşür. *Her isim ve sıfat kemâlinin açığa çıkacağı bir mazharı talep eder* (Iraki, 2012: 69). Âşık maşuğu, kendi kemâlinin isticlasına sebep ve cemâlinin saltanatının nüfuzuna ve hükümlerinin yayılmasına mahal olduğu için sever. Hakk’ın cela ve isticlanın kemâlini sevmesi gibi, âşık da kendi sıfatlarının zuhurunu sever (Iraki, 2012: 76-77).

Saîdüddin-i Ferganî, aşkı, “kemâle erişmede batınî bir meyil” olarak tanımlar. Aşkın hakikati, tâlib ile matlubu birleştiren bir vasıta; manası, ittihad ve iştirake yol açan şeylerin hâkimiyetidir. Aşkın eseri, talib ve matlub arasındaki imtiyaz ve ihtilafa yol açan şeylerin yok olmasıdır. Dolayısıyla aşk, bir noksanlığı bertaraf etme bilinciyle başlar. Kemâle erme arzusu, noksan olan âşığın amacı veya maşuğu hâline gelir. Bu meylin varlığı, iki taraf

arasındaki vahdet ilişkisine bağlıdır. Bu ilişki ıstılahta "münasebet" olarak ifade edilir (Iraki, 2012: 68-69).

Konevi'ye göre, bir şeyin, başka bir şeyi kendisinden farklı oluşu bakımından sevmesi mümkün değildir. İki âşık arasındaki münasebet ancak, ortak noktaların varlığı dolayısıyla kurulabilir. Âşık ile maşuk arasındaki münasebete dayanan ve sonu vahdete varan aşk, ilahi bir prototipten kaynaklanmaktadır. O, sonsuz ontolojik kemâllerden biri olmak zorundadır (Iraki, 2012: 68-69).

Aşkın başlangıcı *güzellik* tohumunun müşahede elinden gönül toprağına saçılmasıyla olur. Tohumun serpilip gelişmesi, nazarın parıltısı altında gerçekleşir (Ahmed Gazali, 2019: 37). Aşk, hem âşık hem maşuk için esrarengiz bir aynadır; hem kendini hem maşuğunu gösterir. Âşık, maşuğun cemâlinin mükemmelliğini aşk aynası dışında asla göremez (Ahmed Gazali, 2019: 92). Cemâlinin güzelliği üstün olan Kahraman, *Vedûd*'un "çok seven" sıfatının tesiri ile cemâlin kemâline aşk duyar. *Aşk, evi boş bulup ayna da saf olunca ruhun tertemiz havasında suret apaçık ortaya çıkar* (Ahmed Gazali, 2019: 14). Hüsnün gözü kendi cemâline kapalıdır; öyle ki âşığın aşk aynası olmadıkça kendi güzelliğinin mükemmelliğini temaşa edemez. Bu yüzden cemâl için bir âşık gerekir. Ta ki maşuk aşk aynasında kendini görebilsin ve âşığın talebinden nasibini alabilsin. Bu, büyük bir sırdır ve nice sırrın da anahtarıdır (Ahmed Gazali, 2019: 35).

Güzellik, Kâmil Kahraman'a münhasır bir özellik gibi görünmekle beraber Leyla'nın güzelliği de cemâlin kadında kemâlini bulması dolayısı ile Kays'tan aşağı kalmayıp çok daha üstündür (Iraki, 2012: 68). Leyla'nın cemâli, sıfatların tecelli yeridir ki Mecnun bu tecellide taayyünü görmüştür. Sûrî, dünyevî ve beşerî güzellikten Mutlak Güzel'liğe doğru bir mertebe vardır. *Cemîl*, Allah'ın isimlerinden olarak güzelliğin tamamı ve ilahi kadehten yere düşen bir damla gibidir. İşte bu damla, Mutlak Güzel'i hatırlamaya sebep olur. Ârif için güzellik, tahdit edilmiş, bunaltıcı bir âlemde kendisi olmadan yaşayamayağı temiz hava gibidir (Iraki, 2012: 15). ilahi güzelliğin en sarih zuhur yeri hiç şüphesiz beşeri güzelliktir; çünkü Allah insanı kendi suretinde yaratmıştır (Iraki, 2012: 15).

Mecnun'un bakışının kıblesi esasen, Leyla'nın cemâlidir; fakat Leyla, aynadan başka bir şey değildir. Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurmuştur ki: "Her kim âşık olup iffetini de muhafaza ederek aşkını gizler ve böylece de ölür ise şehid olarak ölmüş olur". Her ne kadar Mecnun, "Allah güzeldir (cemîl)"i bilmezse de onun bakışı, Leyla'nın güzelliğinde mutlak cemâledir (Iraki, 2012: 114).

Mesnevîlerde, Mecnun'un Leyla'ya âşık olmasını, Leyla'nın da ona olan aşkı izler. Aşkın tek taraflı değil de karşılıklı olması ayna-suret ilişkisinin tezahürünü ispatlar niteliktedir. Şayet bu münasebet gerçekleşmese idi, Mecnun'un müşahede imkânı olmayacaktı. *Aslında aşk, iki gönül arasındaki yakınlıktır*; ancak tasavvufta asıl aşk, âşığın aşkı olup maşuğun aşkı âşığın aşkının bir yansımasıdır (Ahmed Gazali, 2019: 37). Bu nedenle, tasavvufî motiflerde "karşılıklı aşk" motifinden değil, Kahraman'ın âşık olmasından bahsetmek gerekmektedir.

A82.1.1. A82.1.1. Karşılaşma

Çalışmalarda, kahramanların "nasıl" âşık oldukları, çeşitli şekillerde tasnif edilir. Örneğin; halk hikâyelerinde kahramanların âşık olması dört şekilde görülür: Beraber büyüyen kahramanların kardeş olmadıklarını anlamaları sonucu, ilk görüşte, rüyada ve resmi görerek (Abalı, 2009: 99).

Masallarda âşık olma motifleri, Thompson'ın kataloğunda hiç görmeden[168], tarif ile[169], resmi görerek[170], rüya ile[171] şeklinde yer almaktadır.

İkili aşk mesnevîlerindeki ilk âşık olma motifleri ise, aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

1. Rüyada görerek âşık olma

2. Birlikte alınan eğitim sürecinde âşık olma

3. Görmeden âşık olma / güzelliğini, iyi huylarını ve aşkının büyüklüğünü duyarak âşık olma

4. Sevgilinin resmine bakarak âşık olma

5. Şiirlerinden etkilenerek âşık olma

6. Görür görmez âşık olma (Taghġzadehzonuz, 2016: 26).

Bunlardan "eğitim sürecinde âşık olma" ve "ilk görüşte âşık olma", iki kahramanın "karşılaşma"sı neticesinde gerçekleşir. Mektebe giden kahramanlar, ilk kez orada karşılaşmış olurlar. Kahramanlar, mektepte birbirlerine, "görür görmez âşık olurlar".

[168] Thompson, 1955-58: T11. T11. *Falling in love with person never seen*.
[169] Thompson, 1955-58: T11.1. T11.1. *Love from mere mention or description*.
[170] Thompson, 1955-58: T11.2. T11.2. *Love through sight of picture.*
[171] Thompson, 1955-58: T11.3. T11.3. *Love through dream*.

Dolayısıyla "eğitim sürecinde âşık olma" ve "görür görmez âşık olma" motifleri, "karşılaşarak âşık olma" motifinin alt maddeleri olabilir.

Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde, kahramanların âşık olması, genellikle mektepte karşılaşmaları ile başlar. Kahramanlar, mektepte, ilk günden, birbirlerine âşık olurlar.

A82.1.1.1. A82.1.1.1. Çocukken Âşık Olma

A82.1.1.1.1. A82.1.1.1.1. Koyunları Otlatırken Âşık Olma

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde Mecnun, Leyla'ya henüz çocukken beraber koyun otlatırlarken âşık olur. Bu motif, diğer mesnevîlerde görülmez:

انه كان صغيرا، و ليلى و هى ابنة عمه كانت صغيران ايضا، فكانا يجتمعان في تبهم (اي اغنام لهما) يتحدثان و هما صغيران ، فلما شيا و كبرا جعل حبهما يزيد و ينمو كل يوم و ساعت

["O küçüktü ve amcasının kızı Leyla da küçüktü, ikisi de ahırda toplanır, (koyunlar onlarındı), konuşurlardı. İkisi de büyüyüp genç olduklarında sevgileri her gün, her saat artıyordu." (Ebû Bekr el-Vâlibî, 1987: 1-2]

A82.1.1.1.2. A82.1.1.1.2. Mektepte Karşılaşma / Ta'lim Sürecinde Âşık Olma

Tasavvufî yolculukta ilim, sâlik için, çıktığı yolda atacağı adımların neye göre belirleneceğini bilmesi açısından olmazsa olmazdır. Zahiri / şer'î bilgi olmaksızın yolda yürümek mümkün olmayacak, amellerin ne şekilde yerine getirileceği konusu muğlak kalacaktır. Ancak ilim, aynı zamanda sahibinde kibir oluşturması bakımından iki uçlu bir mahiyet de taşır. Seyr-i süluk yoluna azmetmiş nice sâlik vardır ki ilmi ile kibirlenmiş, ilimleri amellerine, amelleri kalplerine perde olmuştur. Lübbü'l-lübb'e (sırrın sırrına) varmak için, sâlikin kendi ilim ve amellerini yetersiz görmesi, tekebbürün Allah'a mahsus olduğunu idrak etmesi gerekmektedir. Bu ilim seviyesine ulaşmak, ilmin temelidir. Bu temel ise, ilimleri kaydetmek ile değil, sâlikin kendisini başkasının aynasında görebilmesi, kalp sırrına vakıf olabilmesi ile mümkündür. Çünkü asıl ilim, marifetünnefs yoluyla elde edilecek

olan marifetullahtır. Marifetullah, kalp sırrına vukufiyet ve batınî ilme sahip olmak demektir ki bu noktada sâlik, zâhiri ilme de ilham ile vakıf olma yetisi kazanmış demektir[172].

İlme vakıf olarak Allah'a vasıl olma gayesi güdenler, kitapları, asl'a rücu etmenin vasıtası olarak görürler. Ancak kesbettikleri ilim, bir aynada kendi suretlerini seyretmedikçe zahiri seviyede kalmaya mahkûmdur. Nitekim Fahreddin-i Iraki[173], Mevlana gibi nice âlimler, aşk ile karşılaşınca okuyarak elde ettikleri ilmi terk etmiş, bütün kitaplarını yakmışlardır. Bu seviye, sâlikin tenezzülündeki istidad ölçüsünde taayyün eder.

Mecnun'un istidadı henüz doğduğunda kendini âşikâr etmiş, mektepte aynası ile karşılaşınca ayyuka çıkmıştır. Bu yüzden Mecnun'un asıl ilim menzili mektep değil, Leyla'dır; çünkü *güzellik, bilginin gözüne, yüzünü tam anlamıyla hiç göstermemiştir, göstermeyecektir de* (Ahmed Gazali, 2019: 25).

Kâinat ve kâinattaki her şey "üçleme" üzerine kuruludur. Noktayı hat yapmak, noktanın zuhura gelip harf olması için üç sebep lâzımdır. "Aşk" da iki zıddın üçüncüsü olarak meydana gelir. "Aşk üçlemesi", *kalem*, *kâğıt* ve *yazı* ile izah edilebilir. Kalp, kalem; kâğıt cemâl; yazı, aşktır. Kâğıt kalemin gölgesi olduğu gibi, yazı onların çocuğudur. Cemâl, kalbin gölgesi, aşk, onların çocuğudur. Kalem olan kalp, aşkı ile beslendiği mecazi sevgiliyi bulup ona yazdığı mektupları hakiki sevgiliye yazmalı ve Leyla'sını Mevla yapmalıdır (Sunar, 2003: 217, 407).

Mecnun, ilim mektebinde, hakiki ilmin menbaı olan kalbi ile Leyla'nın gönlüne yazılar yazar ve marifetünnefs olan asıl ilmin doğuşuna talip olur. Mecnun'un ilim mektebinde aşkı seçmesi, zahiri değil, hakiki ilmi tercihi ile izah edilebilir.

Kahraman, âşık olduktan sonra zahiri ilimden uzaklaşır ve tıpkı Leyla'nın cemâlinde Hakk'ı müşahede ettiği gibi, yazdığı her harfte de Leyla'nın cemâlini seyreder. Âşık, Leyla'nın gönlüne batınen yazdığı hattı, kâğıda zahiren yazmaktadır. Mecnun'un ilimden vazgeçmesi, *akl*dan; akl-ı ma'âşdan vazgeçmesi, akl-ı ma'âda meyl etmesi anlamına gelir. *Aşk* ile *akl* karşıtlığının galibi, aşktır. *Aşk* kelimesinde *ayn*, "göz"e, *şın* "şevk"e işaret eder. *Ayn* ve *şın* aşk, *kaf* "kalp"tir (Ahmed Gazali, 2019: 72). Aşk, tikel süreçte *şevk* hâlinden sonra zuhura gelmiştir.

[172] İlim, zahiri ve batınî olmak üzere iki çeşittir. Her varlığa dair ilim sahibi olmak, onun hem dış ve iç niteliklerine vakıf olmayı gerektirir. Kemâl noktasına ilerleyen insan da ilmin bu iki cephesine vakıf olma yaratılışındadır. Geniş bilgi için bk.: Sunar, 2003: 124-134. Ayrıca, ilmin mertebeleri hakkında Bk.: İbn Arabi, 2019a: 74-87.

[173] "Fahreddin Iraki, bütün kitaplarını tek tek atmaya başladı.", Bk.: Iraki, 2012: 24.

Mecnun'un mektebe verilmesi ve mektepte iyi derecede bilgi sahibi olup aşka meyil göstermesi, her mesnevîde aynı şekilde yer almamaktadır. Örneğin; Lârendeli Hamdî'nin eserinde Mecnun, mektepte hocalarından daha üstün olarak ilim kesbetmişken diğer bazı mesnevîlerde henüz okuldayken aşka kapıldığından ilim öğrenme süreci daha başından inkıtaya uğramıştır. Lârendeli Hamdî'nin eserinde mektep, seyr-i süluka akıl ve ilimle çıkmanın sembolik bir unsuru olarak düşünülebileceği gibi (Kütük, 2002: 237), ilmin aşk yanında yanıp kül olacağı ve Âşık Paşa'nın *Garibname*'sinde ifade ettiği gibi, yıllar süresince kesbedilen ilmin aşkın yanında bir anda savrulacağı şeklinde de düşünülebilir:

Yidi yıl ögrendügi 'ilmi tamâm
Bir sa'atda yile virdi ve's-selâm (Yavuz, 2000: b. 6444).

Nizâmî'den itibaren, Mecnun, Leyla ile aynı kabileden olmayıp sonradan tanıdığı, başka kabileye ait bir kızdır. Mecnun, onu görünce güzelliği aklını başından alır ve bu güzelliğe gönlünü verir:

Kays görünce bu cazibeyi gönül vermiş
Bütün benliğiyle sevmiş, gönül vermiş (871)

Kays vermiş canını cananının güzelliğine
Gönül vermiş canana, canan geçmemiş eline (876)

Arkadaşları ilimden bir yaprak okuyormuş
Bunlarsa sevgi ve aşk teneffüs ediyormuş
…
Kays Leyla'nın nazından, işvesinden
Sararıp solmuş turuncun üzüntüsünden (880-8)

Hüsrev-i Dihlevî'de, Mecnun'un ilim için gittiği mektep, aşk mektebi olur. Mecnun, güzelliği yıldızlara benzeyen Leyla'dan başka ilim bilmez:

در مکتب عشق شد غلامش　　خواند شب او روز لوح نامش
مقصودوی آن بت یکانه ست　　وان درس او تعلمش بهانه ست
زو هرچه شنید یاد کیرد　　تعلیم دکر بباد کیرد

["O güzel şirin güzellerin arasında Zühre, Venüs, Ay ve Pervin gibi parlak. Devamlı bir güzelliğe dönüyor", s.75]

***Süheylî*:**

"Komşu kabile reisinin biricik kızı Leyla, Kays'ın okuduğu okula gönderilir. İkisi birbirlerine âşık olurlar" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Mektebî*:**

"Kays kızın yüzünü görüce âşık olur" (Levend, 1959: 62).

***Hâtifî*:**

"Okuldaki güzel çocuklar arasında hepsinden güzel biri vardı. … Kays Leyla'yı görünce âşık olur. … Kays çocuklarla oynamaz; hep Leyla'yı düşünür" (Levend, 1959: 77-78).

Şâhidî, âşık olma motifini, diğer şairlere göre tasavvufî manada daha güzel işlemiştir. Âşık olma, onun eserinde, ayna-suret ilişkisi ile ele alnır. İki âşık, birbirinin aynasına tam manasıyla yansır. Şair bunu, "âyine-i tâbende" terkibi ile ifade eder:

Cemâli matla'-ı envâr-ı Mevlâ
Ruhı şem'-i nehâr-ı nâm-ı Leylâ
...
Vechinde irdi hüsn-i melâhat kemâline
La'linde buldı zevk-i hâlâvet nihâyeti (908-939)

İki âyine-i tâbende manzar
Biribirine arz itmişdi peyker (957-996)[174]

Nevâyî'nin eserindeki karşılaşma, Mecnun'un Leyla'nın okulunda ilim tahsiline başlaması ile gerçekleşir. Şair, iki âşığın aynı mektepte okumasını sıradan bir rastlantı eseri olmaktan kurtarıp belli bir mantığa oturtmaya çalışmıştır. Kays'ın kabilesinde mektep olmayışı, Kays'ın eğitimine önem veren aileyi, Leyla'nın kabilesinin olduğu bölgedeki mektebe yönlendirmiş ve iki âşık orada karşılaşmıştır:

Ya'ni körüp anı Kays-ı mahzun
Ruhsarını kıldı kehrüba-gûn
…
Köp sa'y özige kıldı hem-dest
Tâ bolmadı yerge sâye kadar pest (801-8)

Hamdullah Hamdî'nin eserinde Mecnun, arkadaşlarının aksine, Leyla ile ilgilenmekten harfleri bile öğrenemez:

[174] Ayrıca bk.: b. 1120-1027.

Gözi sihriyle meftun itdi Kays'ı
Saçı bendiyle mecnun itdi Kays'ı (282-298)

Bulardan gayri ders ü ilme meşgul
Bularun dilleri şevk ile meşgul
…
Ne harf öğrendi ne nokta ne mektub
Hemân sevdâ-yı zülf ü hâl-i mahbub (303-17)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Velīkin içlerinde biri fettān
Nigār-ı sīb-i ġabġab nār-ı pistān
…
Çün ol dil-dārı Ḳays'uñ çeşmi gördi
Dil ü cānın revān mihrine virdi (21a-21b)

Bahāne eyleyüb dersi idüb ḫīz
Giderlerdi mu'allim-ḫāneye tīz (22a)

***Celîlî*:**

Ol bâg-ı cemâli gördi çün Kays
Nev-reste nihâli gördi çün Kays
…
Ol tâze bahâra oldı bülbül
Âşüfte-i gül esîr-i sünbül (318-20)

Sevdâyî, Mecnun'un ilim öğrenme sürecinde, her harfte Leyla'yı hatırlayışını diğer şairlerden daha edebî şekilde aktarmıştır. Mecnun, her harfte Leyla'nın bir güzelliğini hatırlar:

Işk eyledi Kays*'ı* eyle şeydâ
Pes nâle vü âh kaldı peydâ (217-20)

Elife bakınca ol dil-efgâr
Yâdına gelürdi kâmet-i yâr
…
Alurdı hayal-i lâm-elifden
Şol kadar hayal-i zülf-i pür-fen (243-49)

***Hakîrî*:**

Ol ehl-i mekteb ana hayrân oldılar
Hasretinden sine-i büryân oldılar
…
Mekteb içre Kays gördi Leyli'ni
Ol melek-gılmân hûrun haylini (120a/8-120b/10)

Fuzûlî, iki âşığın yazı yazmayı öğrenme sürecini *meşk* ile ifade eder. Âşıklar, aşk ile hat meşk ederler. Her harfte birbirlerinin bir hattını çizerler:

Ol kızlar içinde bir perî-zâd
Kays ile mahabbet etdi bünyâd
...
Endâmı latîfe-i İlâhî
Deryâ-yı letâfet içre mâhî (564-81)

Mecnun'un Leyla'yı görünce talîm süreci başlamadan biter. Sadece iki harf öğrenir: *Lâm* ve *Yâ*:

Ol iki semen-ber ü sehî-kad
Birbirine oldılar mukayyed
…
Hat üzre kılurdı ol güzeller
Min naz ile bahsler cedeller (595-604)[175]

Fuzûlî, cemâlin kemâlinin Leyli'de, aşkın Mecnun'da oluşunu şöyle ifade eder:

Leylîde kemâl-i hüsn ile zevk
Mecnûnda cemâl-i Leylîye şevk (837)

***Lârendeli Hamdî*:**

Okuyub yazma tedbîrinde sâir
Buların fiᶜli anlara mugayir
…
Lugat sormakda birbirine yârân
Kitâb-ı ᶜışk okur bunlar firâvân (1310-28)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İçlerinde güneş gibi ser-bâz
Bir sanem varidi meğer mümtaz
...
Göricek Kays oldı hayranı
Der-miyan itdi yolına canı (492-527)

***Halîfe*:**

Ol cem'de bir latif duhter
Duhter dime bir huceste ahter

Bir mah-ruhidi namı Leyli
Kim varidi Kays'un ana meyli (Levend, 1959: 302).

[175] Ayrıca bk.: 623-631,637-39.

***Atâyî*:**

Zihī ḥāl ü ḫaṭṭ u ḳudret ıssı
Yeryüzünde ḥūrīler pervāne ıssı
...
Düşdi onuñ göngline ‘aşḳ āteşi
Anuñ reng-i aḥvālini bilmez kişi (3a)

Her göngülde bir hevādur …
İmdi ey molla bulardan dersi kes (3a)

Kays ile Leyla, aynı tahtadan ders okurlar. Harfleri okudukça birbirlerine sevgi duyarlar:

Birbirinüñ levḥinde oḫurlar müdām
Elif ḳaddünge gelür nūn lām
…
Bir oyun ki āyet-i sem‘ hey ola
Lā-cerem dāyim vücūdı pey ola (3a)

***Fâizî*:**

Her dil gorup eyledükde meyli
Ḳoymıslar o māha nām-ı Leyli
...
‘Işḳ eyledi Ḳaysı zār u pā-māl
Sim-āb misāl mużṭarib ḥāl (998-1028)

***Örfî*:**

O vaḳte irdi ki bu iki ma‘ṣūm
İkisi daḫı oldı ‘ışḳa mefhūm

Biri ma‘şūḳa oldı biri ‘āşıḳ
Biri Leylī birisi Ḳays-ı ṣādıḳ (3-6)

Andelîb’de, Mecnun, okula gittiği ilk gün, annesinin ne yaptığını sorması üzerine, Leyla’yı anlatır. Annesi, onun âşık olduğunu anlar:

Kâkili müşkdür Leylī-nām
Yüz yaşırur Ĥayā bilen

Sözlişedir birin birin
Leźźeti cānımdan şīrīn
Yüzüde zülfi ‘anbering
Aḳ ḳoşulup ḳara bilen
…

Ḳaysnı otġa saladır (s.33)

"*El-ġaraż, ehl-i mekteb 'ilm taḥṣīlige dem ursalar, bul iki nāzenīn 'aşḳ ḫuṣūṣlıġa nefs urar erdiler*". (s.34)

Nâkâm, ilim için çıkılan yoldaki aşk engelini "ona ders oldu ancak aşk kitabı" cümlesi ile özetler:

Çü getdi məktəbə, açdı kitabı
Ona dərs oldu ancaq əşq babı

Görüb məktəbdə Leyli'nin üzarın
Müsəlsəl kəştə zülfi-tabdarın. (s.10)

Bu naz ile bu ətvar ilə saqi

Alıp Qeysin əlindən ixtiyarın
Edip nabud aramü qərarın

Kəməndi-əşkinə dilbəstə qıldı
Əsiri mübtəlayı xəstə qıldı. (s.11)

A82.1.1.1.3. A82.1.1.1.3. Namını Duyması Üzerine Ararken Karşılaşıp Âşık Olma

Güzellere düşkün Mecnun, nerede bir güzel duysa onu görmeye giden, hercai bir gençtir. Leyla'nın tarifini duyunca onu aramaya çıkar. Çok aramasına rağmen bulamaz. Ümidinî kaybetmek üzereyken Leyla birdenbire karşısına çıkar. Mecnun, Leyla'nın tarifsiz güzelliğine âşık olur.

Mecnun'un, Leyla'nın güzelliğini duyunca merak ederek aramaya çıkması, "tarif ile âşık olma" şeklinde ifade edilen (İbn Hazm, 2017: 43) kulaktan / duyarak âşık olma motifini hatırlatır. Ancak buradaki fark, Mecnun'un medhini duyduğu Leyla'yı aramaya koyulması ve ilk görüşte âşık olmasıdır. İbn Hazm, âşık olmanın çeşitleri bahsinde bu tür sevgiyi "bir görüşte sevenler" sınıfında değerlendirir. Karşılaşılan kişi, ismi, cismi bilinen bir kişidir. Görür görmez aşk doğar. Aramaya çıkma motifi, halk hikâyelerinde, ozanların bade içtikten sonra rüyalarında gördükleri güzeli uyanınca aramaya koyulmalarını hatırlatır (Abalı, 2009: 83).

***Câmî*:**

رویی ز حساب وصف بیرون	کلکونه نکرده، لیك کلکون
آهو چشمی که کویی آهو	چشچش به نظاره دوخت بر رو
هر موی ز زلف او کمندی	بر پای دلی نهاده بندی
کشتند به روی یکدکر خوش	در خرمن هم زدند آتش

["Güzelliği kelimelere sığamıyordu, yüzüne bir şey sürmemişti ama yine de parlıyordu. Geyik güzlü hatta sanki kendisi geyiktir. Öyle ki Kays gözlerini ondan alamadı. Saçının her teli ip gibi bir yüreği kendine bağlamıştı. Kays ve Leyli birbirlerine iyi geldiler ve artık ateş bacayı sardı", s.5-6]

Câmî'den etkilendiği anlaşılan ***Behiştî***'de, Mecnun'un hikâyesi, doğumundan itibaren değil, gençliği ile beraber başladığı için, Kahraman'ın, Leyla'ya mektepte âşık olması da hikâye içinde yer almaz. Onun eserinde Mecnun, âşık olma ihtiyacı ile duyduğu her güzele meyleden bir hercaidir. Kahraman aradığı aşkı, benzeri görülmemiş güzellikteki Leyla'yı görünce bulur:

bir gün ideridi Kays seyrân
bir mâh görür ki oldı hayrân

ne meh ki cihânda yok nazîri
ser-geşte kalur bu çerh pîri

bir câzibe gördi ol kamerde
kim kendüyi virdi bir nazarda (279-81)

Motif, Thompson'da "Evlilik" motif grubunda yer alır (Bk.: T15. T15. *Love at first sight*).

A82.1.1.1.4. A82.1.1.1.4. Rüyasında Resmini Görüp Âşık Olma

Rüyada âşık olma motifi, daha çok âşıkları anlatan halk hikâyelerinde görülmektedir. Âşık / ozan bâde içer ve rüyasında görüp âşık olduğu kızı aramak için yollara düşer (Abalı, 2009: 99). Leyla ve Mecnun mesnevîleri içinde de sadece Lârendeli Hamdî'de görülür.

Lârendeli Hamdî'de Kays, rüyasında cemâlini resimde gördüğü Leyla'ya âşık olur:

Şu resme bî-bedel tasvir idübdür
Ki san dest-i kazâ tahrir idübdür
...

Çü gördi nakş-ı rûyın reng-ber-reng
Cihan hayretden oldı başına teng (1046-1123)

Bu motif Thompson'da, "Rüya Yoluyla Aşk" olarak yer alır (Bk.: T11.3. T11.3. *Love through dream*).

A82.2. A82.2. Güzel Gördüğüne Âşık Olma

Aşk, cismani güzellere yönelir. Bunun nedeni, maddi güzelliğin bir tekâmül ifadesi olmasıdır. Sıfatların istidadlarının cisim üzerindeki kemâli, kişinin, Hakk'ın kemâlini hatırlamasına neden olur; çünkü noksanlık ilgi uyandırmaz. Fakat şu kadar vardır ki güzellerin sevilmesine sebep, esasen onlara, ezelden oluşan aşinalıktır. Bu nedenle, asıl güzel, maddi güzel değil, gönlün sevdiği güzeldir. Gönlün sevdiği, ezelden aşina olunandır (Sunar, 2003: 219).

Örfî'de, Mecnun'a, Leyla'nın bu derecede ah u zarı hak edecek bir güzelliğe sahip olmadığı söylenip kendisine emsalsiz güzeller teklif edildiğinde Mecnun, onun yüz aynasında kendisini gördüğünü ifade etmektedir:

Gelüp bir kimse Ḳays'a didi ey yār
Neden olduŋ bunuŋ gibi dil-efgār
…
Saŋa duḫter bulayım ki cemāli
Bulunmasun aransa bir misāli (37-40)

Güli bülbül gözinden eyle seyrān
Görünsün tā ḥaḳīḳatde gülistān (41-45)

Nâkâm'ın mesnevîsinde Leyla güzel olmayıp aksine kendisine deli divane âşık olunmasını sorgulatacak derecede vasattır. Leyla'yı gören biri, ona Mecnun'un aşkını haklı gösterecek güzellikte olmadığını ifade eder. Bunun üzerine Leyla, "Sen Mecnun değilsin, aşk belasından yaralı değilsin. Mecnun'un gördüğü güzelliği senin bende görmene imkân yok. Sen aşkın suretine, zahirine talipsin, o ise mahiyeti görmektedir" şeklinde cevap verir:

Görüb bir eybcu ol mahi nagah
Cəmalin seyr qıldı dedi: "Ey mah!
…
Mənim hüsnüm sana olsa hüveyda
Olursan sən dəxi Məcnuni-şeyda. (s.38-39)

A83. A83. Aşk Sırrını Açma

A83.1. A83.1. Babaya Sırrını Açma

Behiştî'de Babası, Mecnun'a sırrını kendisine açmasını söyler. Bunun üzerine Mecnun, Leyla'ya âşık olduğunu ifşa eder:

ma'şûka kimise itme pinhân
vaslıla idem ola ki dermân

bin dürlü hacâletile miskin
Leylî idügini itdi ta'yîn (602-3)

***Atâyî*:**

Mecnūn ol dem öz atasına didi
Leylīni algil menümçün söyledi (3b)

A83.2. A82.2. Anneye Sırrını Açma

***Andelîb*:**

"*Elḳıṣṣa, annesi Ḳaysdan bu sözlerni işidip bildi kim, oġlı 'aşḳ sevdāsıġa ulaşıpdır*". (s.33)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ol iki turfe âhûnun sözüni
Bu nakş-ı dil-keşün garrâ yüzüni

Öninde cümle ᶜarz itdi ser-â-ser
Bırakdı mâderi cânına âzer (964-997)

A83.3. A83.3. Arkadaşlarına Aşk Sırrını Açma

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Hevā-dārıyıdı hem yār-ı cānı
Dimişdi anlara rāz-ı nihanı (27a)

A83.4. A83.4. Aşkını Sevgiliye İlan Etme

***Nevâyî*:**

Key canıma hasret otı salgan
Könglümni burun nazarda algan

Evvel ki cemâlidin saçıp berk
Ot içre vücudum eylegen gark (905-15)

***Hakîrî*:**

Söyledi bu şi'ri ol-dem zâr ilen
Söz ederdi hem dil-i bîmâr-lan
…
Kays devr etdi bu şi'ri rûz şeb
Leylî anı dinledi kaldı 'aceb (127a/2-7)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde *T57. T57. Declaration of love* maddesinde yer alır.

A83.5. A83.5. Topluma Aşk Sırrını Açma

***Halîfe*:**

"Aşkını faş etmekten başka çare bulamaz":

Dilden dile düşdi bu fesane
Vir doldı bu kıssa her zebane (Levend, 1959: 303).

A84. A84. Sadakat

A84.1. A84.1. Sadakat Yemini

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

والله ما انساك ما هبت الصبا وا ناحت الأطيار في وضع الفجر[176]

["Yemin ediyorum ki rüzgar olduğu sürece / Ve sabah vaktinde kuşlar dikizlediği sürece seni unutamam.", s.7.]

***Nizâmî*:**

Birbirimize kavuşmak için verilen sözler?
Mütevazı davranışlar, karşılıklı edilen yeminler? (2224)

Bundan sonra sen ben, ben sen olacağız
İkimizin arasında bir gönüle sığacağız (3282)

***Hüsrev-i Dihlevî*:**

بودند بياري آن دو هم عهد آميخته هچوشير با شهد

["Sözünü tutan o iki sevgili birbirinin yanında birbirine dayaktır. Süt ile balın birbirine karşılması gibi ayırmak olmazdı onları.", s.201]

[176] Diğer motifler için bk.: s. 8, 73.

***Câmî*:**

سوگند به ذات ايزد پاك كردش ده چرخ هاي فلاك

سوگند به هر غريب مهجور افتاده ز يار خويشتن دور

كز مهر توتا مجال باشد ببريدن من محال باشد

صد بار گر از غمت بميرم پيوند به ديگري نگيرم

["Ulu Tanrı'nın kutsallığına ve kudretine yemin ederim. / Bu sırlı ve gizli âleme basiret gözlerle bakan didelere yemin ederim. / Sevdiklerinden uzak düşen garibanlar üzerine yemin ederim. /Ömrümün bana eşlik ettiği kadar senin sevginin benimkalbimden çıkması imkânsızdır.", s.11-12]

***Behişt*î:**

'ahd eyledi pes ol iki cânân
oldukça bedenlerinde kim cân

itmeyeler ayruğına meyli
dildâr ana Kays u Kays'a Leylî (493-94)

***Hamdullah Hamdî*:**

O 'ahdi kim senünle itdüm ey yâr
Bozulmaya bozıla çarh-ı gaddâr (2233)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Budur 'ahdüm ki tā cān ola tende
Ola rūḥum bigi şevḳuñ bedende

Ḥużūruñdan vücūdum irmeyem hīc
'Itāb itseñ yüzüm döndürmeyem hīc (145b)[177]

***Hakîrî*:**

Tā bilem doġru mıdır iḳrārını
'Ahdiñ üzre göreyem girdārını (162162a/ 11)

***Atâyî*:**

'Āşıḳım men Ḥaḳ cemāle 'āşıḳım
Söz budur ki ḳavlim üste ṣādıḳım (23b)

[177] Diğer motifler için bk.: 108b.

A84.2. A84.2. Başkasıyla Evlenmeyi Reddetme

***Süheylî*:**

"Nevfel, Mecnun'un sadakatini denemek için Leyla yerine kızı Hûr'u vereceğini kendisine bildirir. Mecnun, birkaç beyit yazarak teklifi kabul edemeyeceğini açıklar ve dağlara düşer" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

A84.3. A84.3. Evlendiği Gece Ayrılma

***Dihlevî*:**

شبگیر که ابر نوبهاری بگریست چو عاشقان بزاری

از باغ نسیم صبح میجست کان مرغ رمیده دام بگست

بر شخص فرو درید جامه هم کفش گذاشت هم عمامه

بر بوی گلی که بود یارش دامن نگرف هیچ خارش

["Sabahleyin nisan yağmuruna benzer ağlayan âşıklar gibi ağlamaya (yağmaya, yaş dökmeye) başladı. / Sabah nesimi bağdan eserken o esir düşmüş kuş tuzaktan kaçtı. / Kendi elbisesini giyip ammame ve ayakkabısını aldı. / Gül gibi olan sevgilisinin damenine diken dokunmadı. Eli ona dokunmadan gitti.", s.141]

***Nevâyî*:**

Çıkdı dagı 'azm-i pûye etti
Gam badiyesiga kirdi ketti (2722)

Bu motif, Thompson'da T165.4. T165.4. *Bride and groom separated on wedding night* maddesinde geçer.

A85. A85. İç-İsmin Zuhuru

A85.1. A85.1. Kays, *Mecnun* Olur

Kahraman'ın "toplumsal" adı, onda görülen birtakım özellikler dikkate alınarak konulur. Kahraman, yeteneklerini gösterdiğinde ismi hak etmiş olur. Destanlarda bulunan adın hak edilmesi, tasavvufî mesnevîde, kahramanın iç-isminin zuhuru şeklinde gerçekleşir. Kahraman'ın istidadı ve Allah ile arasındaki vech-i hâs, onda batın bulunan *Vedûd* isminin zuhurunu gerektirmiş ve bu durum, Kahraman'ın her türlü hâl ve davranışlarına yansımıştı. *Kalbî* yanışın gerçekleşmesi ile akl-ı maâşı fânî olan Kahraman, ilim gibi akıl ile

gerçekleştirilebilecek kazanımlar şöyle dursun, fizikî hayatını idame ettirecek ihtiyaçlarından dahi feragat etmiştir. Aklen ve fiilen, dünyevi varlık unsurlarından fâriğ olma, onun bu hâlinin kavlen de zuhura gelmesini gerektirmiştir. Kahraman bu seviyede, "akl-ı ma'âd"a doğru ilerlemektedir.

Kays, Kahraman'ın hünerliliği ve *kıyas* kabul etmez varlığının toplumsal bir remzi; *Mecnun* ise, istidadının üstünlüğünün bir sembolüdür. Kays, *Mecnun* isminin arkasına sığınarak içinde bulunduğu aşkın hâli yaşamakta özgür olur[178]. Her insanın anlaşılmak ihtiyacından yola çıkılarak ifade edilebilir ki Kays'ın bu isimden zaman zaman muzdarip olması yanında zaman zaman onunla teselli bulması bile söz konusudur. Zira o da kendisini bu ismin manasından farklı hissetmemektedir. "Mecnun" diye anılmak, onun için, bir nevi anlaşılmaktır.

Jung'un kişisel arketiplerinden olan "persona" açısından bakılacak olunursa kabilesi Kahraman'dan *Kays* olarak kalmasını, ailesi ve kabilesinin geleceğine uygun davranış ve tutumlar içinde olmasını beklemiştir. Toplumun bu beklentisi, onun bir "persona" sahibi olmasını arzuladıklarını ifade eder[179]. Toplumun umduğu rolü mükemmel şekilde oynamayı gerektiren persona sahibi olma, dünya ile sağlanan irtibatın bir gerekliliği ve kolektif bir olgu olarak kişiliğin aynı oranda kendi dışında birine de ait olabilecek yönüdür. Genellikle yanlış olarak kişiye özgü olarak anlaşılmaktadır (Fordham, 2019: 62-63). Kays'ın kendine özgü olan iç-ismi ise, toplum ile bağdaşmaz. Tüm mesnevîler boyunca Kahraman, ailesi dışında içinde bulunduğu toplum tarafından da aksi yönde bir seyre davet edilmekte, zorlanmaktadır. "Mecnun", onların bu kınamalarının bir tezahürüdür.

Mecnun, toplum tarafından Kahraman'ın kabul edilen yüzü gibi görünse de asıl problem, bir persona oluşturulamayıp bütün hissiyatın dışa vurularak toplumun kabul ve beklentilerinin aksine bir tutumun gerçekleştirilmesidir. Mecnun'un bir persona sahibi olamaması, toplum için ciddi bir problemdir. Bu açıdan bakıldığında, Kâmil Kahraman, içinde yaşadığı toplumun ideal bir tipi değil, hikâyenin yazıldığı andaki toplumun ideal tipidir. *Mecnun* adının toplum tarafından konması bunun bir ispatı, hikâyelerin sonunda, Kahraman'ın şehadete erdirilip toplum tarafından ancak bu şekilde yüceltilmesi, başka bir ispatıdır.

[178] "O da artık bıkıp ipin ucunu bırakmış / Kendini deliliğe vurmuş, öyle davranmış", Nizami, 2013: 915-916.
[179] Nitekim Nevayi Âşık'a *Ne buyrugung olsa söz demes-men / Mecnûn-men lîk Kays emes-men* (b. 2488) dedirtir.

Epik anlatılarda kahramanların özelliklerinin isimlerine yansıması, tasavvufî anlatıda da esasen aynı şekilde gerçekleşmiştir. Her iki isim alma türü de istidadların zuhuru ile gerçekleşir. Şu kadar farkla ki *Mecnun*, toplumun, hoşnut olduğu değil, kabul etmek zorunda kalarak taktığı bir isimdir.

Mecnun, "delilik, çılgınlık" manasındaki "cünûn"dan, "cünûn" ise "delirmek, çıldırmak" anlamındaki "cünne"den gelir. "Cin" de aynı kökten gelip bu mana ile ilgilidir (Mutçalı, 1995: 131). Gizli varlıklar olan cinlerin hâkimiyeti altında olmak, "mecnun" olmaktır. Bu mana, bir tahakküm altında bulunmayı ifade eder. *Vedûd* isminin tahakkümü altında bulunan Kahraman'a, bu mana, toplum tarafından yakıştırılmıştır. Kontrolsüzlüğü ve bilinçsizliği, "cinlenmiş" bir varlığın izlenimini uyandırmaktadır.

Cinnet hâlindeki varlık, akıl noksanlığı ile tavsif edilmektedir. Oysa "cinnet", yani delilik, esasta iki türlü olup nisbetleri ile yetmiş türlüdür. Esasla ilgili olan cinnetin birincisi şuurun noksanlığı, muvazenesizliği iken, ikincisi, şuurun maddesi olan beyne nisbetle fazlalığı demektir. İdrakin şiddeti külli hakikatlere nüfuz ederek ebedî zevk ile zevklenmektir. Tasavvuf dilinde bu gibilere "mecnun", "meczub" denilmektedir. Bu gibi kimselere deli gözü ile bakanlardır ki asıl, akıl noksanlığı onlardadır. Çünkü tam şuur sahibi insan, ancak külli kudrettir. Tikel varlıkların şuuru, ancak birbirine nisbetle az veya çoktur. Tam şuur sahibi varlığın cinneti, aslında cennettir (Sunar, 2003: 204).

Kays'ın Mecnun olmasının, seyr-i sülukun / tikel sürecinin hangi evresinde gerçekleştiği önemli bir husustur. Kahraman, "fenafilmahbub" seviyesinden hemen önce yeni ismini almıştır. Çünkü artık kesindir ki o *Kays* değildir.

Kahraman, fenaya doğru ilerlerken kontrolden çıkar. Onun çöle düşmesi de tam bu seviyede gerçekleşir. *Kalb ülkesi*nin bütün varlıklardan arınması ve sadece sevgilinin kalması, bütün varlıklardan soyutlanıp sevgilinin (hayalinin) sınırsızca var olduğu çölü, sadece *çöl ülkesini*, nefes alınabilecek tek yaşam alanı kılar. Çöl, aynı zamanda, cinlenmiş ve mücerred bir varlığın yaşayabileceği mücerred yerdir.

Kays'ın Mecnun olması, aşkın, *vedd* noktasına gelip kalpte karar kılması ve *vecd* hâlinin vakt'teki zuhuru ile gerçekleşir. Âşık burada, beşeri aşktaki tahakkuk seviyesinde olup henüz ilahi aşka evrilme aşamasını tahayyül dahi edememektedir; çünkü o, beşeri fenaya ermenin kıyısındadır.

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde, Kays'ın Mecnun olma sürecinden bahsedilmese de nihayetinde ona bu yakıştırmanın yapıldığı bahsi geçer:

قال: فسالت عنه فقيل هذا مجنون ...[180]

[Dedi ki: Onu sormuştum, bana bu Amirîlerin delisi dediler", s.10.]

Nizâmî'de, Kays'ın Mecnun olma süreci de hikâyenin birçok motifi gibi, ilk kez Nizâmî'de geçer. Kays'ı anlamayan insanlar, ona *Mecnun* lakabını verirler. Mecnun, bu durumu sonunda kabullenir:

Aşka düşmemiş, aşk nedir bilmeyenler
Kalkıp Kays'a Mecnun lakabını vermişler

O da bu durum karşısında âciz kalmış
Ve sonunda bu lakabı o da onaylamış (907-8)

***Dihlevî*:**

رازش بزمانه وعام كردند مجنون زمانش نام كردند

["Onun sırlarını yeri geldikçe söylediler ve ismini zamanla 'Mecnun' koydular", s. 92]

Câmî, Mecnun ismi ile Kays'ın cünun seviyesinde olduğuna dikkat çeker:

وسواس محبتش فزون شد و آن اوسوسه عاقبت جنون شد

آمد به جنون ز پرده بيرون مجنون لقبش نهاد كردون

در هر محفل كه جاش كردند مجنون مجنون نداش كردند

["Onu o kadar derin duygularla sevmeye başlamıştı ki artık cünun noktasına gelmişti. Cünun hâlinden de çıktığı zaman artık mecnuna dönmüştü. Her bir yere adım attığı an ona "Mecnun! Mecnun!" diye seslenirler", s.12.]

Şâhidî'de, Âşık'ın Mecnun adını alması sürecindeki cinnetine işaret eder. Âşık, inleyip ağlamakta, nâleleri her yerden duyulmakta, çöllerde perişan hâlde dolaşmaktadır. Âşık, aşkın hâllerinden *hıyâm*[181] derecesindedir:

Sadâsı tutdı afâkı temâmı
Dinîldi Kays iken Mecnûn nâmı (1171)

Ali Şir Nevâyî:

El dep çü yetişse ol ciger-hûn
Keldi mecnûn vü keldi mecnûn
…

[180] "Diğer motifler için bk.: s.91.
[181] "Çılgınlık". Bk.: İbn Arabi, 2005: 89-90.

Kim kıldı çü gerdiş-i zamâne
Mecnûn sözin el ara fesâne (1213-26)

***Behiştî*:**

Bu hüsnile Kays'ı itdi meftûn
'Âkıl iken oldı adı Mecnûn (336)

***Hamdullah Hamdî*:**

Kaşı nüm dilinde oldı meknûn
Anun-çün didiler mecnuna Mecnun (300)

O kim bu fitneye olmadı meftun
Didi gıybet dilinden K a y s ' a M e cnûn (339)

Ahmed-i Rıdvan, Mecnun'un bu adı almasında aşkta cününa ermiş olmasının neden olduğunu ifade eder:

Şu deñlü eyledi 'ışḳ anı meftūn
Ki görenler didi ismine Mecnūn

Ne bilsünler çü 'ışḳa düşmişler
Anuñ'çün 'āḳıle Mecnūn didiler
…
Cünūn-ı 'ışḳ irmişdi kemāhī
Sözi ḥālinüñ olmışdı güvahī (23b)

***Celîlî*:**

Dîvâne-i 'ışk u zâr-ı bî-bâk
Mecnûn lakab oldı ol şagabnâk

Mecnûn oldı diyü buldı iştihârı
Ol milket-i derd şehriyârı (489-90)

***Sevdâyî*:**

Divaneliği çün itdi bünyâd
Mecnûn kodılar o dem ana ad (382)

***Hakîrî*:**

Koydılar Mecnûn adın dîvânenin
'Ik odına cân ilen pervanenin (124b/2)

***Fuzûlî*:**

Söz muhtasar ol esîr-i sevdâ
Bir nev' ile oldı halka rüsvâ

Kim Kays iken adı oldı Mecnûn
Ahvâlini etdi gam diğer-gûn (796-797)

Lârendeli Hamdî, Mecnun'un aklını yitirme noktasında bu adı aldığını ifade eder:

Tarîk-i ᶜakldan çün geldi bîrûn
Kabile takdılar adını Mecnun (1358)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Hemin ol günden il görüb meftun
Lakabın takdılar anun Mecnûn (732)

***Halîfe*:**

Çün oldı cünûnı halka i'lâm
Mecnûn diyü itdiler ana nâm (Levend, 1959: 303).

Atâyî, "Mecnun" adının aklın yitirilmesi ile ilgili olduğuna dikkat çeker:

Gitdi gelmez aḫter gelmez daḫı
'Aşḳlan āşinādur 'aḳlın yaġı

Ondan ötür ona Mecnūn didiler
Ya'nī abdāl didi ol söylediler

'Aḳl u dāniş onga çün yār oldı dir
Mecnūn idi anda bünyād oldı dir (5a)

***Örfî*:**

Gelüp bir yire her birisi maḥzūn
Didiler Ḳays olur ḥasretle mecnun (48)

***Andelîb*:**

"*Dīvānevār her ṭarafda yürüp "Mecnūn" ad göterdi*". (s.62)

***Nâkâm*:**

Edip Qeys adını axər o dilxun
Fədayi-eşqi-Leyli oldu Məcnun
…
Salahi-əqldən adabdən dur
Olub məcnunluğu aləmdə məşhur (s.13)

A86. A86. Hayâ

Aşkın başlangıcında bocalayan Âşık, maşuğa duyduğu aşktan dolayı ağyardan hayâ eder. Melametten önceki bu hâl, onun davranışlarına yansır. Maşuğa duyduğu vahdet arzusu, ağyardan sakınarak onu hayal âlemine sığınmaya iter. Zira aşkın başlangıcındaki ayrılıkta, âşığın azığı hayalden sağlanır (Ahmed Gazali, 2019: 45):

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde, Leyla ve Mecnun arasında geçen şer'î kaidelere aykırı herhangi bir yakınlık söz konusu değildir. Mecnun, Leyla ile görüştüklerinde, hayâ dışı davranışlardan tamamen uzak olduğunu ifade eder:

و والله ما أحببت حبك فاعلمى لنكر ولا أحببت حبيك مأثما
لقد أكثر اللوام فيك ملامتى و كانوا لما أبدوا من اللوم ألوما
و قد أرسلت ليلى إلى رسولها بأن ائتنا سرا إذا الليل أظلما
فجئت على خوف و كنت معوذا أحاذر إيقاظا عدا ة و نوماء
فيت و باتت لم نهم بريبة و لم تجترح يا صاح والله محرما

["Bil ki vallahi ben sevdanı kötülükle sevmedim / Senin sevdanı günahlı bir şekilde sevmedim / Suçlayanlar senin için beni çok suçladılar / Onlar da bunu gösterince suçlamaktan daha ağır oldu / Leyla da bana elçisini gönderdi. / Gece karardığında bize gizlice gel, diye / Korkarak ve sığınarak gittim uyuyanları ve / Düşmanları uyandırmamak için dikkat ediyordum. / Yanlış bir şey yapmadan orada o kaldı, ben de kaldım. / Ve vallahi günah olan hiçbir şeyi yapmadık", s.70, 28]

***Nizâmî*:**

Kâh ar ve hayâ: "Otur oturduğun yerde" der
"Çünkü şahin keklikten daha kuvvetlidir" der. (2769)

***Süheylî*:**

"Her ikisi de aşklarını gizlemeye çalışırlar" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Mektebî*:**

" … bunlar karşıdan karşıya gizlice sevişirler" (Levend, 1959: 62).

***Şâhidî*:**

Melâmet itmesün deyü özini
Tutardı hileyle kendüzini
…
İderdi şûr-ı ışkla müdârâ
Ki tâ olmaya sırrı âşikârâ (1103-5)

***Behiştî*:**

Endîşe-i fikr-i hâm iderdi
Hem gayret ü neng ü nâm iderdi
…
Bu derdi çekerdi ol dil-efgâr
Fikr idemezidi çâre-i kâr (376-79)

A86.1. A86.1. İşaret Dili Kullanma

***Mektebî*:**

"Çocuklar okuyup yazarken bunlar karşıdan karşıya gizlice sevişirler" (Levend, 1959: 62).

***Şâhidî*:**

Oturup her birisi bir kenâre
Göz ucıyla iderlerdi nezâre

Sözi söylerleridi perde ile
Açarlarıdı râzı hurde ile (1016-7)

***Celîlî*:**

Birbirine âşık olan Leyla ile Mecnun kınanmaktan korkarak gizlice anlaşırlar:

Agyârdan ihtirâz iderler
Remz ile niyâz u nâz iderler (329)

Agyârdan ihtiyât iderler
Bu vechile ihtilât iderler (341)

Fuzûlî'de, âşıkların diğer çocuklar tarafından fark edilince çaresiz ihtiyatlı davranmaya başlarlar. Mecnun, Leyla'ya dersi anlamamış gibi yaparak sorular sorar:

Gerd âyîne-i neşâta düşdi
Min-ba'd iş ihtiyâta düşdi

Söyleşmeğe ol iki yegâne
Kalmadı sebep meğer bahâne (612-29)

***Andelîb*:**

"*İki dil-ber köngül ḳuşları pervāzġa salıp, birbirlerige ḳaş u gözlerini ilçi ḳılıp olturdılar*". (s.34)

A86.2. A86.2. Maşuğun Adının İfşa Olmasından Hayâ Etme

***Nizâmî*:**

Demişler: “Niçin onun adını kazıdın
O kaybolup gitti, sadece sen kaldın?
…
Bana dostu koruyup kollamak yaraşır
Veya özün üstüne kabuk olmam yaraşır” (2518-25)

***Hâtifî*:**

“Dedikodudan korkarak reddeder. Sonra Leyla’yı evine kadar götürür” (Levend, 1959: 82).

***Şâhidî*:**

Egerçi rûhdır revnak-ı beşerde
Görinen lîk cisim oldı nazarda

Olıpdur cism çün rûhuñ hicâbı
Boyın kim ben olam anuñ nikâbı (1738-49)

***Hamdullah Hamdî*:**

Didiler kıl bu sırra hem beyânı
Niçün ol gitdi sen kaldun nişânî
…
Bana hôşdur nikâb-ı dôst olmak
Serine magz-ı ‘aşkun pôst olmak (2611-18)

***Celîlî*:**

Seni hıfz eylerin yine iy yâr
Sene bundan gelür be gâyat ʿâr

Seni bed-nâm ider ʿArab kavmi
Nergisüne harâm ider nevmi (2044-59)

***Hakîrî*:**

Leylî eder Mecnûn’a dur gedelim
Şehr içinde ‘îş ü işret edelim
…
Mecnûn aydur ey cemâl-i mâhımız
Vasl-ı rûyundur bizim dil-hâhımız (139a/9-139b/9)

A86.3. A86.3. Maşuğun Sûretinin İfşa Olmasından Hayâ Etme

***Fuzûlî*:**

Dedi reh-i aşkda ne lâyık
Ma'şûk ola nikâb-ı âşık
...
Ma'şûka ne bâk olursa mestûr
Âşık gerek el içinde meşhûr (2225-28)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi ben hasteye hoş gelmez el'ân
Ki ben mağz olam ü pöst ola ol cân
…
Bunı didi vü geçdi ol aradan
Gider fark itmeyüb tağı ovadan (3312-22)

***Nâkâm*:**

Nəçün bir üzrə bir də olsun əfzun
Həman Leyli bənəm Leyli də Məcnun
…
Cəsəddir aşiqan məşuqdur can
Cəsəd peyda gərəkdir ruh pünhan (s.88-89)

A86.4. A86.4. Maşuğun Vuslat Talebini Reddetme

***Hâtifî*:**

"Leyla visal ister. … Mecnun, bunu işitince ağlar. Dedikodudan korkarak reddeder." (Levend, 1959: 81).

***Sevdâyî*:**

Mecnûn işidüp bu razı andan
Namus odına dutuşdı candan
…
Çün girmez ise ele visâlün
Yegdür bana kim çekem hayâlün (1072-84)

***Fuzûlî*:**

Dut perde-i ismet içre ârâm
Rûsvây menem sen ol nîkû-nâm
…
Çün men reh-i resm ü aşk dutdum
Nâmûs sahla her hâlelden (2714-2726)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Seni bed-nâm ider ʿArab kavmi
Nergisüne harâm ider nevmi
…
Yâr şimden gerü hayâlündür
Vaslun olınca bu visâlündür (2044-59)

A86.5. A86.5. Sevgiliyi Korumak İçin Onunla Buluşmaktan Vazgeçme

***Câmî*:**

گشت از تك او پوی، پاي او سست　　وز حرف امید، لوح دل شست

بنشست او کشید پا به دامان　　از رفتن آشکر و پنهان

نی از غم خویش، از غم یار　　کز جور پدر نبیند آزار

["Mecnun Aynı gün bu hengâmeden haberdar olur. / Çabalarına ve direnişlerine son vermek zorunda kalır. Ümitsizliğe kapanır. Dizini kırıp olduğu yerde kalır. / Ta ki hem kendi acısından, hem sevgilisinin, hem de Leyli'nin Baba'sının öfkesinden hiçkimse zarar görmesin.", s.18]

A87. A87. Melâmet

Melâmiliğin sureti olarak düşünülebilecek olan hâl, aşk yolunda, her şeyden geçmek gibi, kınanma korkusundan da fariğ olmaktır. "Kınayanın kınamasından korkmamak" (Maide, 5/54), sâlik için varılması gereken bir mertebe, bir terbiye sürecidir. Aşkta melâmiliğin üç yüzü vardır: Bir yüzü halkta, bir yüzü âşık ve diğer yüzü maşuktadır. Halka dönük yüz, maşuğun kıskançlığıdır ki âşık dönüp ağyara bakmasın. Âşığa dönük yüz, "vakt"in kıskançlık kılıcıdır ki âşık kendine bakmasın. Maşuğa dönük yüz, aşkın kıskançlık kılıcıdır ki sadece aşktan beslensin (Gazzali, 2019: 18).

Âşık için, maşuktan başkasını düşünmek, ciddiye almak kusur sayılabilecek bir durumdur. Aşk yolunda ciddiyetle ilerleyen âşığın ağyar ile meşgul olmasının, onlar tarafından kınanmaktan korkmasının imkânı yoktur. Esasen âşığın, toplum tarafından kınanması kaçınılmazdır. Ancak, gerçek aşk, kınanma, ayıplanma gibi tepkilerden etkilenmez[182]. Şairler, Âşık'ın bu süreçte, hayâsızlığı ele aldığını, Leyla'nın aksine, edebi gözeten tavırlar sergilemekten uzak olduğunu ifade ederler ki bu hâl *vecd* ile ortaya çıkar.

[182] Araştırmacı Zehra Öztürk, ilgili tezinde bu motif maddesini "Aşkla Ar Bir Arada Bulunmaz" adı altında değerlendirmiştir. Bk.: Öztürk, 1993: 132.

Melâmet, ***Ebû Bekr el-Vâlibî***'den itibaren görülür:

لها حب تنشافي فؤادي فليس له و ان زجر انتهاء

و عاذلة تقطعني ملاما و في زجر العواذل لي بلاء

["Ve bir kınayan beni suçlamakla kesiyor / Kınayanların zecirlerinden bende bir bela var", s.30]

لعمري اني يوم جرعاء مالك لعاص لامر العاذلين مطيع

["Ömrümle yemin ediyorum eğer kumluk yerim olursa / Kınayanların emirlerine asi olurum", s.69]

الا لا تبين روعات قلبي و عصياني عليك العاذلينا[183]

["Benim kalbimin korkmalarını unutmayın / Ve senin için kınayanlara isyan ettiğimi", s.81]

***Nizâmî*:**

İhramı parça parça olmuş, başı açılmış
Melâmet erbabının arasına karışmış (1069-72)

Vahşileşmiş tamamen gemi azıya almış
Halkın kınamasından canını kurtarmış (2528)

***Dihlevî*:**

فریاد که دل و بال من شد رسوائ من جمال من شد

["Figan, kolum kanadım gitti (yok oldu), kendi simam rezilliğim oldu", s.155]

***Câmî*:**

عا شق زده کوس جامه چاکي معشوق او لباس شرمناکي

["Âşık aşkından yırtılmış elbiseler giyer ve herkes ona acır. Maşuk ise aşkından utanç elbisesi giymek zorunda kalır", s.7].

Mecnun, kendisine öğüt veren babasına, âşığın aşktan başka sakınacağı bir şey olmadığını söyler:

عاشق به نسب چکار دارد ؟ کز هر چه نه عشق، عار دارد

["Âşığın şecereye ne ihtiyacı var ki? Çünkü aşktan başka utanacağı, sakınacağı hiçbir şey yoktur", s.13]

[183] Diğer motifler için bk.: s.72.

***Şâhidî*:**

K'ericek hüsn şehrinden çeküp baş
Melâmetlükdürür ol aña yoldaş
...
Nedimi âşıkuñ şeydâylıkdur
Ki ol şeyzâyluk rüsvâylıkdur (998-1000)

***Behiştî*:**

terk eyledi nâmı oldı bed-nâm
yanında bir oldı hâsile 'âm (1299)

***Hamdullah Hamdî*:**

O fâriğ medh ü zemminden cihânun
Cihân halkı kamu hayrân anun
...
Şu denlü atdılar her yanadan seng
Ki sındı câm-ı nâm u şîşe-i neng (770-781)

***Celîlî*:**

Günden güne 'ışk olup ziyade
Pes nâmıla nengi virdi bâde (229-34)

Gitdi çü elinden ihtiyârı
Terk eyledi nâm u neng ü 'ârı

Sahrâya yüz urdı nâ-murâd ol
Raks itdi nite ki gird-bâd ol (486-88)

Babasının ölümü üzerine bir süre annesinin yanında kalan Mecnun, daha sonra kınanmaktan korkmadan tekrar dağa döner:

İdüp dil-i mâderini âbâd
Turur bir iki gün anda nâ-şâd
...
Kıldukça havâle sîneye seng
Olurdı şikeste şîşe-i neng (1801-8)[184]

***Sevdâyî*:**

Günden güne 'ışk olup ziyade
Pes nâmıla nengi virdi bâde

'Işk eyledi çün gönülde nakli
Elden kadılar 'ınân-ı 'aklı (229-34)

[184] Diğer motifler için bk.: 1197.

***Hakîrî*:**

Nâlesinden uyumazdı mûr u mâr
Eylemişdi terk nâmûs ile ‘âr (134a/12)

Terk kıldı ‘ışk yolında neng ü nâm
Zâr ederdi dâimâ der subh-ı şâm (139b/13)[185]

***Fuzûlî*:**

Aşk âteşine budur alâmet
Kim baş çeke şu’le-i melâmet (608)[186]

***Lârendeli Hamdî*:**

Mecnun, mağarada kendisine nasihat eden babasına, nasihatin bir işe yaramayacağını, bunun kendi elinde olmadığını ifade eder:

Bugün oldum kabilem içre ben hâr
Ki ider yârânlarını benden kamu ᶜâr

Cihan içinde oldum nâ-halef ben
Ki kıldum ata nâmusum telef ben (1479-80)

Meğer aldı ayağın dest-i hayret
Ki gitdi hatırından ᶜâr u gayret (1397)[187]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mecnun, Leyla’nın evine doğru onu görmeye giderken insanların onu kınamasından korkmaz:

Ağlayu gitdi yâr kûyına
Bakmadı ağyâr güft ü gûyına (1725-35)

Atâyî’de, Mecnun, Leyla’ya âşık için namusun söz konusu olamayacağını söyler:

Mecnūn eydür ‘āşıḳa nāmūs mı var
Ne dirsing ne işidir sen ey yār (18b)

Babası Mecnun’a namuslu olmasını salık verir:

Eytdi namus etgil namus yek dürür
Öz yerinde ger geda ger beğ dürür
...

[185] Diğer motifler için bk.: 139b/13-140a/2159159a/ 05.
[186] Diğer motifler için bk.: 868, 2470.
[187] Diğer motifleri için bk.: 1390;1426.

İllâ mende kalmamış namus u neng
Eyle sangil ki menim tabut-ı teng (50a)

***Nâkâm*:**

Şüurü nəngü nami verdi badə
Biyaban içrə qaldı o üftadə (s.13)

Toxundu şişeyi-namusumə səng
Şikəst oldu o şişə, qalmadı nəng (s.18-19)

A88. A88. Aşkın Yuvası / Uzlet / Çile / Kâmil Kahraman'ın Vatan-ı Aslîsi

Aşkın nüfuzu ne kadar çok olursa cemâl de o kadar fazla güzel görünür. Bu noktada maşuğun âşığa ilgisizliği arttıkça artar. Sonunda âşık, bu ilgisizlik eziyetinden kurtulmak için aşk sığınağına kaçar. İkilikten kaçarak aşkın birliğine sığınır; çünkü nurların zuhuru istidad miktarınca, feyz de kabiliyyet nispetindedir (Iraki, 2012: 147).

Âşığın, aşkın birliğini bulduğu yer, aşk sığınağıdır. Aşk sığınağının aslı, mekânın hakikati olan *vatan*dan gelir. Vatan, içinde varlıkların meydana geldiği vakitlerin mahallidir (İbn Arabi, 2018c: 13). Vatanlar, dünyada sayısızdır. Dünyanın da içinde bulunduğu, aslî vatan sayısı ise altıdır. İlk vatan, ruhların Rabb'inin varlığını tasdik ettiği *Elest Bezmi*'dir ki burası aslî vatandır. İkinci vatan *dünya*, üçüncü vatan dünya ve ahiret arasındaki *Berzah* âlemidir. *Haşr* vatanı dördüncü vatan, *Cennet* ve *Cehennem* beşinci vatandır. Allah'ın cemâlinin görüleceği Adn cennetindeki *Kum Tepesi (el-Kesîb)* ise altıncı vatandır. Bütün vatanların aslı, bu altı vatandır (İbn Arabi, 2018c: 13-19).

Vatan, vaktin mahalli olduğuna göre, *vecd* de vaktin çocuğudur. İbnü'l-vakt olan sâlik, *vecd* hâline mutî olup vatan-ı aslîsine yönelir. Böylece vakt ve mekân tarafından kuşatılmış olur. Vecdin ortaya çıkışı, ibnü'l-vakt olmayı gerektirir. Âşık, vakte teslim olarak kendisinde zuhur edecek hâlleri müşahede imkânı bulur. Vuslatın tahakkukundan önce, *vakt*in onu, aşkın sınırsız, uçsuz bucaksız mekânına dâhil etmesi söz konusudur. Mekân, ancak zaman ile vardır. Zamanın meydana gelişi, mekânın varlığını görünür kılar. İbnü'l-vakt olan âşık, vaktin mekânı olan yuvada yaşamaya başlar[188].

Her varlığın, vatan-ı aslîsine doğru bir sefer içinde olması dolayısıyla sâlikin de vatan-ı aslîsine özlem duyması muhakkaktır. Bu özlem, *hatırlama* ile zahir olur; hatırlama,

[188] Zaman ve mekanın yaratılışı bahsi için bk.: Muhammed Yusuf, 2019.

cemâli görünce... Cemâli görmek ise, vaktin cilvesidir. Sâlik, vatan-ı aslîsine vasıl olmak için vatan-ı seferlerde bulunmak zorundadır. Vatan-ı sefer, aslî vatana ulaşmak için geçilen duraklardır. Misafir olan sâlik[189], vatan-ı aslîsine daimi bir sefer içindedir.

Dünya vatanındaki her suret, üst âlemdeki bir aslı gerektirir. Beşeri sevgili, Allah'ın cemâlinin bir sureti, sevgilinin mekânı ise, Allah'ın cemâlinin seyredileceği Kum Tepesi'nin bir suretidir. Kum Tepesi, sâlikin son vatanıdır. Burası, Adn cennetinde zorlu, güçlü bir yerdir. Öteki cennetlerin dışında bir hisardır (İbn Arabi, 2018c: 17).

Leyla, cemâlin kemâlinin bir sureti, meskûn olduğu Necd Dağı da Kum Tepesi'nin bir suretidir. Bazı mesnevîlerde Leyla, Necd'de bir saray ve hisar içinde gösterilir. Burası, Mecnun için ulaşılması zor bir mekândır. Âşık, son vatana, vatan-ı sefer olan baba ocağından sefer eder. Onun sığınağı, zaman zaman sevgilinin mekânı olan dağ, zaman zaman o mekândaki bir mağara ve çöldür. Sevgili yücedir, onun mekânı da yeryüzünün en yüce mekânı olmak durumundadır. Âşık, bu zirvede, aşkını da zirve noktasına taşıma seferi verir.

Çöl, âşığın, ağyardan; *hevâ*dan boşalan kalbinin temsilidir. Cansız ve canlı varlık unsurlarından arınmış olan çöl, âşığın kalp ikliminin dünyevi aksidir. Çöl, kumdan oluşması sebebiyle de âşığın öze dönüşünde bedensel boyutuna dönme meylinin ifadesidir. Topraktan yaratılmış olan insan, ruhani olarak geldiği öze dönerken bedeni olarak da toprağa döner. Aşk cevherinin kalbini maşuğa çekmesi gibi, toprak da bedenini toprağa çeker. Esasında maşuk, âşığın bir yansıması, çöl de vatan olarak toprağın bir suretidir.

Âşık'ın bulunduğu vatanlardan biri olan mağara, dağın içindedir. Âşık burada, uzlet hâlindedir. Burası âdetâ, sevgilinin müşahede yeri olan dağın vech-i hâsıdır. Müşahede, vech-i hâsın tahalluku ile mümkün olur.

Aşkın yuvası, seyr-i süluktaki uzlet ve çilenin mekânı olarak da düşünülebilir. Nefsin terbiyesi, dar ve eşyadan soyutlanmış, kesretten hâlî olan mekânda gerçekleştirilir. *İhlas ve sıdk, ancak halktan kaçınıp onlara olan muhabbeti kalbten söküp atmakla mümkündür* (İsmail Ankaravî Dede, E.T.: 28.03.2020). Sâlikin, fena bulma seferi, dünyevi bir fena mekânında gerçekleştirilebilir. Âşığın, sıradan bir sâlikten farkı, belki sâlikin ulaşma arzusunda olduğu aşka ulaşmış olmasıdır. Sâlik, aşk cevherini tatmak için nefsini tezkiye,

[189] "Suâl: Müsâfir nasıl olur? Sâlik hangisidir? Kime merd-i tamâm diyelim?" Cevâb: "Yine bu yolda "müsâfir kimdir" diye sordun. Müsâfir kendi asl ve hakikatinden habîr olan kimsedir. Müsâfir, tabî'î ve nefsânî menâzil-i şehevâttan âcilen geçer. Ateş dumandan mücellâ olduğu gibi kendi zulmetinden musaffâ olur. Kabâyih ve rezâili terk eyleyerek onun imkân ve ta'ayyünâttan vâcibe doğru yol tutması seyr-i keşfîdir. O müsâfir, insân-ı kâmil olmak için seyr-i evvelin aksine olarak takayyüdden ıtlâka tayy-i menâzil eder". Hüseyin Bey, 2006: 150-151).

kalbini tasfiye eder. Oysa âşık, aşka dûçar olmuş olarak aşkta fenaya geçip maşukta fena sürecine ulaşma yolundadır. Bu nedenle buradaki fark, tam olarak çilenin çıkarıldığı yerden ziyade, vuslata hazırlanmadır. Âşığın yuvasının anlamı, iştiyaktan önce, aşka müştak olmadır. Aşka müştak olma, *vecd* hâlinin sonuçlarından biridir. Âşık, burada, fenafilmahbub seviyesi olan aslî vuslata hazırlanır. Aşkın yuvası, onu eğitmek, fena için gerekli olan seviyeye getirmek içindir.

Zaman zaman mesnevîlerde anılan virane; zayıflamış, harab olmuş nefsin bir temsili olarak da düşünülebilir. Aşkın viran ettiği nefsin sahibi, kendi gibi bir virane / harabe içinde hayat sürmektedir.

A88.1. A88.1. Kâmil Kahraman'ın Vatan-ı Aslîsi Olarak "Dağ"

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinden itibaren görülen Necd dağında yaşama, diğer mesnevîlerde de aynı şekilde devam etmiştir. Mecnun, Leyla'nın kabilesinin meskûn olduğu bu dağın başını kendine mesken edinmiştir. Her nereye giderse gitsin, dönüp dolaştığı yer, yine Necd dağıdır. Bu nedenle, Necd, onun aslî vatanıdır[190]:

قال: فسالت عنه فقيل هذا مجنون بني عامر اخرجه ابوه الي هذا الجبل يستقبل الريح التي تهب من ناحية نجد،

["Dedi ki: onu sormuştum, bana bu Amiri'lerin delisi dediler, babası bu dağa Necd'den gelen rüzgârdan yararlanması için onu buraya getirdi…", s.9.]

براني شوق لو بر ضوي لهده و ان كن قد ابدين للناس ما بيا

["Beni bir şevk teselli etti, eğer dağ onu sakinleştirseydi de toz olup gidecekti", s.17.]

ثم جلس يالني عنه و عن بلاد نجد، فاقبلت احدثه و اصف له، و هو يبكي اشد بكاء و اوجعه للقلب، و يقول الا حبذا نجد و طيب ترابها

["Ondan sonra oturdu ve bana onu sordu, Necd ülkelerini sordu, ben de ona anlattım, o da ağlıyor, çok fazla ve kalbi ağrıtan bir şekilde ağlıyor ve diyor ki: 'Keşke Necd'de olsaydım, onun toprağını koklasaydım…'", s.9.]

فمضي الغلام و لم يزل يطلبه في الصحاري حتي اصابه في يوم صاءف شديد القيظ و السموم ، قد الجا الي كهف جبل عظيم

[190] İbn Teymiyye'ye göre, "ricâlü'l-gayb" adı verilen gaybın erenleri, mağaralarda ve dağlarda yaşayan, salih kişiler olduklarına inanılan cinlerdir. Bk.: Uludağ, 2008: 81-83.

["Genç adam kalktı ve çölde aramaya başladı, onu çok sıcak, kuru ve sıcak rüzgârla dolu bir günde buldu, büyük bir dağın mağarasına sığındı", s.97.]

احن الي نجد و اني لايس طوال الليالي من قفول الي نجد

و ان يك لا ليلي و لا نجد فاعتراف بهجر الي يوم القيامة و الوعد[191]

["Necd'i özlüyorum ben de umutsuzum / Geceler boyunca Necd'e dönmekten / Ve eğer ne Necd ne de Leyla ise itiraf et / Kiyamet gününe kadar hicranı", s.58.]

***Nizâmî*:**

Oralarda Necid denilen bir dağ varmış
Leyla kabilesiyle o bölgede yaşarmış

Aşk ateşiyle yanar, dumanı başında tütermiş
Sadece o dağlık yere gelince sakinleşirmiş (948-50)[192]

***Dihlevî*:**

بر پشتهٔ کوه پشت داده بر بالش خار سر نهاده[193]

["Sırtını dağın bir tepesine yaslamış, dikenden bir yastığa başını koymuş", s.195.]

***Süheylî*:**

"… evinden kaçarak dağ yolunu tutar." (Abd El Maksoud, 2004: 112).

***Câmî*:**

کفتا که ز خاك پاك نجدم کحل بصرست خاك نجدم

["Necd'liyim, Necd'in temiz toprağı gözümün sürmesidir, dedi", s.38.]

***Mektebî*:**

"Mecnun, Necd dağlarında taht kurmuş, vahşi hayvanlara hükmeden bir şahdır" (Levend, 1959: 69).

Şâhidî'de, Mecnun Necd'de otuz yılını geçirir:

[191] Diğer motifler için bk.: Ebû Bekr el-Vâlibî, 1987: 56-57, 62,64-65.
[192] Diğer motifler için bk.: 1005, 2716.
[193] Diğer motifler için bk.: s.93, 166.

Ḥuṣûl-ı kâm çün olurdı derḥâl
Yüridi nâ-murâd olınca sî sâl (3691) [194]

***Nevâyî*:**

Necd etekidin çıkıp bulağı
Kim taze bolup bu nev‘ bağı (858)[195]

***Behiştî*:**

bes eyledi geşt-i deşt ü kühsâr
kalmadı karârı bâd girdâr (1303)

bir kûh idi Necd sa’b gâyet
me’menleri dahi bî-nihâyet (1130-31)[196]

***Hamdullah Hamdî*:**

Ne dem kim cûş ideydi bâd-ı Necdî
Bunun da cûş iderdi hâl-i vecdî

Alup Necd’ün nesîminden safâyı
İderdi ana yüz yüz merhabâyı (1191-2)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Meger varıdı bir kūh-ı mu‘aẓẓam
Ki ismi Necd’idi ġāyetde a‘ẓam
…
Bu kūh-ı Necd'e ol Mecnūn giderdi
Gözinüñ yaşını ırmaġ iderdi (27a)[197]

***Celîlî*:**

Arkadaşları Mecnûn’u dağı saray gibi kabullenmiş hâlde bulur:

Kûhsâr ana sarây-ı dil-gîr
Cârûb-ı sarâydur düm-i şîr (1044)[198]

***Sevdâyî*:**

Necd adlu meğer varidi bir dağ
Mecnun'idi anda hicre tutsağ (890)

[194] Diğer motifler için bk.: 2963, 3213-14, 4311
[195] Diğer motifler için bk.: 2902-19.
[196] Diğer motifler için bk.: 1321, 1336.
[197] Diğer motifler için bk.: 57b, 67b, 91a-91b, 94a.
[198] Diğer motifler için bk.: 495, 955-57, 1808-9.

***Hakîrî*:**

Mecnun, dağda, Leyla'nın mahallesini görebildiği için mesken tutmuştur:

Leylí mülkinden hemān ol daş <u> daġ
Altı aylıġ yol-ıdı mušlaḳ ıraġ

Líkin anda görinürdi ol diyār
Anıñ içün anda dutardı ḳarār (157157b/ 11)[199]

***Fuzûlî*:**

İhyâ kıluben merâsim-i vecd
Dutdı reh-i gûr-hâne-i Necd (2205-6)

***Lârendeli Hamdî*:**

Meğer varidi anda bir yüce tağ
Ki dehr itmişdi Keyvân'ı ana râğ
…
Anun adına dirler Necd Tağı
Kamu vadileri ejder yatağı (1360-68)[200]

Celâlzâde Sâlih, Mecnun'un vecd hâlinde iken Necd'e revan olduğunu ifade eder. Bu vecd, şevkinin vecdidir:

Hâlet-i vecde geldi âni hemân
Âh ide ide oldı Necd'e revân (891)[201]

***Atâyî*:**

Gördi yetmez yetmedi yoldaşına
Başın aldı gitdi dağlar başına (4b)[202]

***Örfî*:**

Ġam-ı fürḳat anuŋ cānına yitdi
Beyābānı tutup kūhsāra gitdi (49)[203]

[199] Diğer motifler için bk.: 129b/5-6.
[200] Diğer motifler için bk.: 1379, 1398, 1504, 1831-32, 1985, 3815.
[201] Diğer motifler için bk.: 901, 957, 1585, 1795-96.
[202] Diğer motifler için bk.: 10a, 12a, 14b, 41a, 61b.
[203] Diğer motifler için bk.: 133, 153-54.

***Andelîb*:**

"*Līkin cemā'a Yemen birlen Şāmnıng arasında kūh-ı Necd diyigin bir dag̱ bar irdi. Şol dag̱da sākin irdiler*". (s.36)[204]

***Nâkâm*:**

Var idi anda bir kuhi-sərəfraz
Ki ədərdi asimanə zirvəsi naz

O kâhin olmuş idi Nəcd nami
İrişmişdi süpehrə ehtişami (s.14)

Mecnun, Necd'e çıkıp Leyla'nın evini gözler:

Gedirdi hər gecə ol kuhsara
Təvəccöh eyləyirdi kuyi-yara (s.14)

A88.1.1. A88.1.1. Dağda Otuz Yıl Geçirme

Mecnun, dağda otuz yıl geçirir. Bu süre onun çile sürecidir.

***Şâhidî*:**

Ḥuṣûl-ı kâm çün olurdı derḥâl
Yüridi nâ-murâd olınca sî sâl (3691)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu resme hâlle Mecnün-ı bî-dil

Geçindi kûh-ı hâmûnda otuz yıl (4401)

A88.1.2. A88.1.2. Dağda Kırk Yıl Geçirme

Tasavvufta, çilenin süresini ifade eden kırk yıl, Kâmil Kahraman'ın vatan-ı aslîsinde geçirdiği süredir.

***Atâyî*:**

Bu ḥāl ile geçer 'ömrüm menim bil
O ḥāl ilen o dag̱da geçdi ḳırḫ yıl (17a)

[204] Diğer motifler için bk.: s.39, 40, 60, 63, 53-54, 78, 124.

A88.2. A88.2. Kâmil Kahraman'ın Vatan-ı Aslîsi Olarak "Çöl"

Kuraklık, sıcaklık, uçsuz bucaksız olma özellikleri dolayısıyla çöl, kişinin, yiten umudunun bir temsilidir. Uçsuz bucaksız bir kuraklıkta Âşık'ın amaçsızca dolaşması, yolunu kaybettiği hissini verir. Çölün görülebilen her noktasının aynı olması, Âşık'ın bir çıkış yolu bulamamasını ifade eder. Ne yöne gitse kuraklık ve sıcaklık, çöl vatanında meskendir.

Kuraklık ve sıcaklık, çölde bulunan "ateş"e münhasır mizaç özellikleridir. Ateş unsurunun kendine mahsus tabiatı sıcak ve kuru olup, mutlak ulvî bulunduğundan diğer unsurlara zıttır. Çeşitli şekiller almaya kabiliyeti vardır. İkinci derecede güçlü olan ateş, bitki ve ağaçları yakıp kül etme kabiliyetine sahiptir (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1997: 188-189).

Topraktaki varlığıyla bitki unsurlarını yok eden ateş, Âşık'ın kalbinde var olduğunda da nefsini yakıp kül eder. Bu mizaç uyumu, Âşık'ı, kendi tabiatına uygun, ateş-tabiat bir mekânı vatan edinmeye zorlar.

Mesnevîlerde çöl, Necd'e giden yolun üzerindedir. Kahraman, her defasında sadece Necd'e değil, çöle de döner:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

اطوف بظهر البيد قفرا الي قفر[205]

["Deveye bindim çöl çöl dolaşıyorum", s.39.]

***Nizâmî*:**

Her gün sabah koşturmaya başlarmış
Başı açık, yalınayak çölde dolaşırmış (923-5)

İnsanlardan uzaklaşan Mecnun da çölde
Terse dönmüş bahtı gibi dolaşıyormuş çölde (1557) [206]

***Dihlevî*:**

بر داشت ز خانه راه صحرا چون خضر نمود میل خضرا

["Evden çöle yol tuttu, Hızır gibi çöllere düştü", s.90.]

[205] Diğer motifler için bk.: Ebû Bekr el-Vâlibî, 1987: 19, 20, 42, 60, 87, 92, 97, 98, 103, 118.
[206] Diğer motifler için bk.: Nizami, age., 1066, 1083, 1636, 1898, 2517, 2526-53, 3055, 3086-9, 3251, 3264-66.

***Süheylî*:**

"Mecnun durumu öğrenince elbiselerini yırtar ve çöle düşer" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Hâtifî*:**

"Kays, deliye dönerek sahralara düşer" (Levend, 1959: 79).

Câmî'de, Mecnun, âşık olmadan evvel de dağları ve çölleri mesken edinmiştir:

آن روي به دشت کرد يا کوه وين ماند به جا چو کوه اندوه[207]

["Mecnun dağlara, çöllere seferber olur. Leyli de dağ kadar ağır kederiyle olduğu yerde kalır", s. 28.]

چون خيمه درين بساط غبرا مي بود مقيم کوه و صحرا

["Çadırın, çölün ortasında kurulması gibi kendisi de her zaman dağlar ve çöllerde yaşıyordu, s.3.]

***Şâhidî*:**

Leylâ'dan ayrı kalan Mecnûn çöllere düşer:

Meger kim Hızrıdı hazrâya düşdi
Delürdi derdile sahrâya düşdi (1140)

Beyâbân içre gezinirdi bî-râh
Degüldi kendü kendüzünden âgâh (1166)[208]

Nevâyî:

Bir yatkanı südrelip şitâbân
Dîvâne kibi tutup beyâbân (1192)

andın sonğ eşkidin töküp seyl
sahrâ san çün kılur edi meyl (1220)[209]

***Behiştî*:**

bes eyledi geşt-i deşt ü kühsâr
kalmadı karârı bâd girdâr (1303)[210]

[207] Diğer motifler için bk.: s.25, 36.
[208] Diğer motifler için bk.: 1296-1300, 1453-56, 1714-17, 1721-22, 3645-48, 3836-7.
[209] Diğer motifler için bk.: 1402, 2560, 2722, 2804, 2964-5.
[210] Diğer motifler için bk.: 1303-9, 1319-20, 1325-42.

***Hamdullah Hamdî*:**

Irag oldı çu Mecnun mâh-ı nevdan
Düşüp sahralara dur oldı evden (451-58)[211]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Gehī dīvāneye kūhidi Me'vā
Gehī āhū bigi ṭutardı ṣaḥrā (31b)

Aña çün 'Arab'da gösterdi ġaddār
Ṭutub vaḥşī bigi bu daḫı ṣaḥrā (160b)[212]

***Celîlî*:**

Kim Kays çü tutdı râh-ı sahrâ
San Hızrdur itdi meyl-i hadrâ (492)

Bunun gibi günde ol ciger-hûn
Dil hasta-i 'ışk ya'nî Mecnûn

Sahrâya düşüp giderdi giryân
Ol dîde pür-âb u sîne biryân (822-3)[213]

***Sevdâyî*:**

Mecnûn tutuban reh-i beyâbân
Ol pir kalup o yirde hayrân

Tenhâ-sefer ihtiyâr kıldı
'Azm-i ser-i kûy-ı yâr kıldı (382-84)

Bir gün meğer ol şikeste Mecnûn
Sahrâda gezerdi zâr u mahzûn (756)[214]

***Hakîrî*:**

Ol zemân Mecnûn çün oldı bî-karâr
Mesken etdi deşt hem-dem mûr u mâr (126b/13)

Padişah Mecnun'a çölde yatarken rastlar:

Deşt içinde gördi bir 'üryān yatar
Hācibe dér başını yérden götür (152b-2)
…

[211] Diğer motifler için bk.: 451-58, 1789, 1798, 2608-10, 2620, 3146, 3784-6.
[212] Diğer motifler için bk.: 94b, 102b, 116b, 122a.
[213] Diğer motifler için bk.: 488, 494-507, 947-49,.
[214] Diğer motifler için bk.: 567-81.

Yārdan ayru olmışam bí-çāre men
Kūh-ı ṣahrālarda hem āvāre men (152152b/ 09-10)[215]

***Fuzûlî*:**

Aşkın yuvası, Fuzûlî'de, Şair'in tabiatının da etkisi ile dağdan daha çok çöl olarak geçer. Şair, çöl için "aşk vadisi" tabirini kullanır. Eserinde Mecnun'u kendisi ile özdeşleştiren Şair, hayatında elde edemediği imkânları ve aşka temayülü, adeta batını vatanı olan "çöl"ü sık sık anarak ifade eder:

Ger gâfil idün ol imdi âkil
Sahrâlara düşme gezme gâfil (2100)

Efgân edüp etdi hırkasın çâk
Sahrâlara düşdi zâr ü gamnâk (1601)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çölün en fazla anıldığı eserlerden biri de Lârendeli Hamdî'nin eseridir:

Beyâbânlarda ol turfe gazale
Sürer üştür idüb feryâd u nâle (1088)

Mecnun çölde şiir söyleyerek dolaşır:

Bu resme niçe ebyât iderek yâd
Gider düşdi yine sahraya çün bâd (2596) [216]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Aşkı haddi aşan ve halk tarafından kınanan Kays, mekân olarak kendine çölleri seçer:

Düşdi sahraya ʿâkıbet hayran
Ser ü payı bürehne vü ʿüryân (727-31)

Bu beyâban meger ki Mecnûn'un
Geşt-gâhıyidi o mahzunun (1996)[217]

***Halîfe*:**

"Mecnun artık sahralara düşmüştür" (Levend, 1959: 303).

[215] Diğer motifler için bk.: 156b/4164b/8, 164164b/ 11.
[216] Diğer motifler için bk.: 2505, 2536, 2546, 2576, 3325.
[217] Diğer motifler için bk.: 890- 895, 2057.

***Atâyî*:**

Vardı gitdi dagı gelmez munda ol
Bilmedi ona vaṭan oldı bu çöl (19b)[218]

***Örfî*:**

Firāḳ-ı Leylī ile çünki Mecnūn
Mekānun eylemişdi deşt-i hāmūn (135)

***Andelîb*:**

Mecnun boynundaki zinciri koparıp çöllere gider:

... *çöllerde gerdesinde vaḥşī*... (s.90)

"*... andan ṣong Mecnūn-ı dil-efkār bu sözlerni aydıp yüz ferr-i beyābāngа barıp āh u efgān tartıp ısıḳ ḳumlarnı başıġa saçıp durur, kūh-be-kūh deşt-be-deşt çarḫ urup yürür irdi*". (s.84)

Ṣaydıng ḳoyaber, ṣayyād dil-pāre iken men kadar
Çöllerde gezip yürgen seyyāre iken men kadar (s.85-86)[219]

***Nâkâm*:**

Şüurü nəngü nami verdi badə
Biyaban içrə qaldı o üftadə (s.13)

Bulub şiddət dili-Mecnundə sevda
Gəzərkən ah edib səhrabə sehra (s.21)[220]

A88.3. A88.3. Kâmil Kahraman'ın Vatan-ı Aslîsi Olarak (Viran) Mağara

Mesnevîlerde, Mecnun, Necd'in içinde bir mağarada yaşamaktadır. Kahraman'ın aşk sığınaklarından biri mağaradır. Mağara, dağın içinde, adeta bir çile mekânıdır[221]. Mağara, dar ve alçak bir mekân olarak, sâlikin, etrafındaki evrâdlara (nesne / eşya) dikkat vermesini engeller. Etrafını seyr edemeyen sâlikin iç gözü açılır ve nefsinin tanımadığı noktalarını keşfe başlar. Organların istidadlarını dış dünyadan çekip içe yöneltmesi, sülukun özelliklerinden biridir. Bu süreç, bedenî ihtiyaçları giderme temayülünün mümkün mertebe azaltılması ile mümkün olur. Böylece, beden zayıflar, kalp güçlenir ve batını bilgiyi elde

[218] Diğer motifler için bk.: 7b, 9a, 19a, 47a.
[219] Diğer motifler için bk.: s.31-32, 52, 54, 62, 88, 90, 93, 98, 103, 119-120.
[220] Diğer motifler için bk.: s.218, 4, 26, 32, 38, 49, 50, 64, 79, 81, 85, 89, 106, 112-113, 120.
[221] Hz. İbrahim bir mağarada doğmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), bir mağarada uzlete çekilmiştir.

edecek seviyeye ulaşır. Nefsin tanınması, kalbin ilme ermesine, her nefs mertebesi arasında bulunan yetmiş bin perdenin kaldırılmasına imkân sağlar veya perdelerin açılması, marifetünnefsi sağlar.

Âşığın vatanlarından bir vatan ve bir aşk yuvası olan mağara, her vatan gibi kendi hakkını ister. Cehennem vatanının dünyadaki suretlerinden biri olan kuyu, hikâyede mağara[222] olarak yer alır. Burada vaktin ve vatanın içinde Âşık, aslında kendi "kuyu"sundadır. Her sâlik, bir "kuyu" vatanından geçmek zorundadır. Hikâye içindeki en dar mekân olarak mağara, Kahraman'ın kuyusudur. Bu kuyu, onun batınî olarak düştüğü en dip noktanın zahiri bir yansımasıdır. "Her zorlukla beraber bir kolaylık" (İnşirah, 94/5) olması, her kolaylık / bast / genişlikten önce bir zorluğu / kabz / darlığı şart koşar[223]. Genişlik / ferahlık veya marifetünnefs, bu darlığın bir ödülüdür.

Mağara, "rahim" isminin bir tecelligâhıdır. "Merhamet" ve merhametle bağlantılı olarak "koruma" manasındaki rahim, dişildir ve kadına özgüdür. Doğum, Âdem ve Havva'dan, Havva'ya verilmiş bir özelliktir. Dişil form olan mağara -çünkü *saklı olan her şey dişidir*- (Bachelard, 1995: 51) kuşatır, sarar, büyütür ve doğum için gerekli seviyeye gelinmesini sağlar. Mağaraya girmeyi reddeden veya korkan kişi, kendi ölümü ve dolayısıyla doğumunu da görmeye istidadı olmayan kişidir. Dişil mizacı ağır basan Mecnun'un istidadı, onu bu ürkütücü mekânlara ait korkudan alıkoyar.

Jung' un düşünce sistemine göre, kuyu / mağara, Cehennem arketipinin dünyevi bir formudur. Ateş, kötü vasıfların ölümünü sağlar. Böylece, iyi vasıfların doğumu gerçekleşir. Esasen Cehennem de bir cezadan çok, arınma mahallidir.

Kâmil Kahraman'ın mağarada yaşaması motifi, ilk eserden itibaren diğer mesnevîlerde yer alır. Bazı mesnevîlerde, babası tarafından aranan Kahraman, "virane bir mağarada" bulunur. Burada, mağaranın virane ve harap olması özellikle vurgulanır. Kahraman'ın viran hâlinin yansıması olan viraneler, Kahraman'ın düştüğü kuyunun türü olarak sadece bir mağara değil, viran bir mağaradır.

[222] "Moğolların mitsel kıralı Kesar, öte dünyaya kabul imtihanı olarak, dağların tepesinde yer alan bir mağaradan girmişlerdir; şamanın cehenneme inişi de aynı şekilde bir mağara sayesinde olmaktadır." Eliade, 2018: 60.

[223] Her cehennemden sonra bir cennet şeklinde de anlaşılabilir. Cennet ve cehennem, bu suretlerin aslı veya arketipidir.

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فمضي الغلام و لم يزل يطلبه في الصحاري حتي اصابه في يوم صائف شديد القيظ و السموم، قد لجا الي كفه جبل عظيم و هو مطرق ينسكت الارض باصبعه

["Genç adam kalktı ve çölde aramaya başladı, onu çok sıcak ve kuru ve sıcak rüzgârla dolu bir günde buldu, büyük bir dağın mağarasına sığındı, dalgınken yere parmağıyla kurcalıyor...", s.98.]

***Nizâmî*:**

Babası, oğlunu mağarada bulur:

Hiç çekinmeden her mağaraya bakmış
Her tarafta çılgın oğlunu aramaya çıkmış

Onu daracık bir köşede yatarken görmüş
Düşmüş, başını taşa koymuş uyurken görmüş (1260-65)[224]

***Dihlevî*:**

هر كوه كه جاه تست غارش بر جان او دل منست بار[225]

["Dağ mağarasındaki olduğun yerin yükü benim can u gönlümdür", s.150.]

***Câmî*:**

ليلي و چو مه به قلعه داري مجنون و به غار غم حصاري

["Ay gibi kale sahibi gam mağarasında bir hisar (Mecnun gam mağarasında bir hisar içinde", s.25.]

***Mektebî*:**

"Arayanlar onu her zaman bir harabede bulurlar." (Levend, 1959: 60)

"Karanlık büsbütün basınca kalkıp mağaraya gider" (Levend, 1959: 67).

***Şâhidî*:**

Mecnun'u arayan babası ve kabilesi onu bir mağarada bulur:

Meger ol genç künc-i gâr içinde
Yaturdı halka olup mâr içinde (1583)

Ki tutmış anda bir gâr içre mesken
O gârı eylemiş âhıla külhan (2795-99)

[224] Diğer motifler için bk.: 1906-9, 2146-7.
[225] Diğer motifler için bk.: s.233- 34.

***Hamdullah Hamdî*:**

Denerken her yirün viranesine
Buluşdı gendünün dîvânesine (470-71)

Perî gibi yürürken buldı bir gâr
Girüp kıvrıldı yatdı nitekim mâr (1791)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Naẓar ḳılduḳda gördi bir maġāra
Ser-ā-ser yolları pür-seng-i ḫare (68a)

Çün irişdi şebüñ dūd-ı siyāhı
Yitişdürdi anı bir ġāra rāhı

Ḳarār itti gice ol ġār içinde
Ṣabāḥ olınca yatdı mār içinde (83a)

***Celîlî*:**

Oldı vatanı harâbe vü deşt
Vîrânede cugdveş ider geşt (487)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ki falan deşt içinde virane
Bir kasır vardurur o divâne
…
Oturur bahr-ı hayrete talmış
Fikr ile başın aşağa salmış (743-51)

***Lârendeli Hamdî*:**

Yiridür kûh-ı Necd evcinde bir gâr
Ki taşdur bâlisi vü bisteri hâr (1398)
…
Teb-i gam iki kat itmiş nihâlin
Yumuş eşgi ruhi verdinün alın (1411-15)[226]

Tutub ol tarîki pîr-i mazlum
Göneldi şöyle kim viraneye bum (3094-3102)

***Andelîb*:**

Mecnun, Leylayı beklediği bir gün mağaraya girip yatar:

"... yine bir ġārġa girip nāle feryād birle bir post üstüḫ̆ān bolup yatdı". (98)

[226] Diğer motifler için bk.: 1561, 1999-2000, 2038.

A88.4. A88.4. Vatan-ı Aslî Olarak Sevgilinin Kûyu

Âşık, maşuğun cemâlini görmeden duramaz. Onun cemâlini görme şevki, onu sürekli maşuğun yakınına çeker. "Bu durumda, âşığın kendisi maşuğun hüsnüne maşuktan daha yakındır; zira maşuk, kendi hüsn ve cemâlinden onun vasıtasıyla beslenir. Şüphesiz âşık, maşuğa onun kendisine olduğundan daha yakın olmaktadır" (Ahmed Gazali, 2019: 35).

Necd dağının bulunduğu yerde Leyla'nın çadırı / evi / sarayı vardır. Mecnun, Necd'de bulunan Leyla'nın kûyuna sürekli gitmekte, bu amaç için çeşitli yollar arayıp bulmaktadır.

A88.4.1. A88.4.1. Her Fırsatta Maşuğun Kûyuna Gitme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

سيرهم اذ قال المجنون لفتي منهم كان يانس به و يفشي مره اليه ويحك اني ذكرت ليلي ولا بد و الله من الانصراف فان نفسي تكاد تهلك شوقا إليها

["… Onlar yürürken, Mecnun güvendiği ve sırrını anlattığı gencin birine dedi ki: Sakın! Ben Leyla'yı hatırladım ve vallahi gitmem gerekiyor, çünkü benim içim ona hasretten öldü ölecek", s.74.]

***Nizâmî*:**

Artık gönlüne söz geçirememiş, âciz kalmış
Sarhoş olup sevgilinin çadırının içine dalmış (981)[227]

***Câmî*:**

چون رو به دیار آن دل افروز شد قیس روان به رسم هر روز[228]

["Kays her günkü gibi Leyli ile buluşmak için onun diyarına gider", s.16.]

***Mektebî*:**

"Leyla kabilesinin bulunduğu yere gider. Uzaktan sevgilisinin çadırını görünce bir ah çekip derdinî döktükten sonra Necd dağına çıkar" (Levend, 1959: 62).

***Hâtifî*:**

"Mecnun bir gün Leyla'yı görmeğe gider" (Levend, 1959: 80).

[227] Diğer motifler için bk.: 1995.
[228] Diğer motifler için bk.: s.6, 8.

***Şâhidî*:**

Dahi gayrı yere çün bulmadı yol
Yüridi kûy-ı Leyli'den yaña ol (1241)

***Nevâyî*:**

Leylî haşemiga çün yavuştı
Tüşti anga he ne iş ki tüşti (1162)

Mecnun savaştan sonra göçmüş bulunan Leylâ'nın kabilesinin mahalline gider ve gamlanır:

Kim yetti çü ol dimenga Mecnûn
Kim seyre tip erdi mihr-i gerdûn (2038-80)

***Hamdullah Hamdî*:**

Tavâf-ı kuy-ı yâre gitdi san peyk
Safasından diyüp lebbeyk lebbeyk (621-25)[229]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Olurdı her nefes anlara hem-râh
Giderdi kūy-ı yāre her seḥergāh (27a)[230]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Sevinüb hüzn içinde ol nâ-şâd
Kalkdı yirinden iderek feryâd

Ağlayu gitdi yâr kûyına
Bakmadı ağyâr güft ü gûyına (1724-69)

***Fuzûlî*:**

Azm eyledi hâk-i kûy-ı yâra
Leylînün evi olan diyara (1159)

***Atâyî*:**

Gine gelürdi anung kūyuna ol
Yurtlarına yirine suyına ol

Yurtlarına gelip söylerdi sözini
Göreyim kūyın görem yüzüni (6b-7a)

[229] Diğer motifler için bk.: 1888-9, 2359-63.
[230] Diğer motifler için bk.: 94a, 95b.

***Nâkâm*:**

Məgər bir gün Nəsimi-kuyi-Leyli
Həvayi-muyi-ənbər buyi-Leyli

Məşami-arzusin qıldı məşhun
Rəvan oldu diyari-yarə Mecnun (s.65)

A88.4.2. A88.4.2. Sevgilinin Sarayına Su Yolunu Takip Ederek Gitme

***Mektebî*:**

"Mecnun, mağarada, Leyla'nın sarayına giden bir su yolu bulur. Yolu takip ederek Leyla'nın sarayına varır" (Levend, 1959: 67).

A88.4.3. A88.4.3. Diğer Âşıklarla Gitme

***Nizâmî*:**

İki üç tane dostu vardı gönlü yaralı
Güngörmüş onun gibi, acılı ve tatlılı.

Bu iki üç arkadaşıyla her sabah gidermiş
Gidip sevdiğinin mahallesini tavaf edermiş (944-5)[231]

***Hamdullah Hamdî*:**

Tavâf-ı kuy-ı yâre her seher-gâh
Varurlardı bile bir iki hem-râh (595-600)

***Andelîb*:**

"*El-ḳıṣṣā, andan song Mecnūn bu sözlerni aydıp ṭāḳati ṭāḳ bulup bir iki civan birlen Leylīning ḫaymesiġa bardı*". (s.40)

"*Ammā Mecnūn-ı bī-nevā bir niçe birāderler vāḳı'a işitgiler birlen her seḥergāhı nālā vü fiġān birle ol şol māh-ı dil-ārāmnıng ṭavāf ḳavīge barur irdi*". (s.39)

A88.4.4. A88.4.4. Geceleri Sevgilinin Kûyuna Gitme

***Nizâmî*:**

Her gece özlem dolu şiirler okuyormuş
Gizlice sevgilinin sokağına gidiyormuş (927)

[231] Diğer motifler için bk.: 976, 1006-7.

***Câmî*:**

شبها به لباس شب روانه گشتی به ره طلب روانه[232]

"Geceleri özleme bürünüp Leyli'nin yolunu tutardı.", s.17.]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bolsa ger kuş olub uçaridi
'Azmi çünkim diyar-ı yaridi
…
Giceler zar u zar içlerdi figan
Hem gider hem diridi bunı revan (895-905)

A88.4.5. A88.4.5. Bahane ile Gitme

A88.4.5.1. A88.4.5.1. Yemek Alma Bahanesiyle Sevgilinin Kûyuna Gitme

***Hakîrî*:**

Aldı ol dem daşa vurdı kāsesin
Oldı ḥandān anda Mecnūn-ı ḥazín

Bir zemān yārın ḳatında durdı ol
Bu bahāne-y-ile yārın gördi ol (153153b/ 09)

***Celîlî*:**

Tebdîl idüben libâs-ı pâki
Egnine salar palâs-ı çâki

Bahş olur iken ta'âm nâsa
Mecnûn hem irişdi sundı kâse (1577-79)

***Sevdâyî*:**

Mecnûn işidüp bu hâli geldi
Hem eline bir çanağı aldı

Maksûdı degül kim aş alaydı
Geldi Leyli'nün yüzin göreydi (986-91)

***Halîfe*:**

"Leyla'nın sabahları fakirlere yemek dağıttığını bilen Mecnun, eline çanağı alıp sevgilisinin diyarına gider" (Levend, 1959: 304).

[232] Diğer motifler için bk.: s.8

***Örfî*:**

Şitābān irdi kūy-ı dil-rübāya
Nesīm-āsā irişdi ol araya

Girüp ḫalḳun arasına o şeydā
Cemāl-i Leylī'yi itdi temāşā (137-151)

***Hâtifî*:**

"Leyla ile görüşmek için vesileler arar. Akşamları da birer bahane bularak onun evine gider" (Levend, 1959: 78-79).

***Celâlzâde Sâlih*:**

Aldı kendüsi tahtasın anun
Haberi olmadın o cananın
…
Bu bahaneyle gördi cânânın
Bir nazar anun itdi seyrânın (549-61)

Kays, Leyla'yı görmek için çeşitli bahanelerle onun oturduğu evin etrafında dolaşır. Hatta okula dahi Leyla'yı görmek bahanesiyle gelir:

Bunun emsali turmayub her-bâr
Bir bahaneyle ol esîr-i zar
…
Sebebin sanma gayre meyliyidi
Bil ki derdi cemâl-i Leyli'yidi (562-67)

***Halîfe*:**

"Akşamları okuldan çıktıktan sonra Kays, birer sebep bulup Leyla'nın evine gider" (Levend, 1959: 303).

A88.4.6. A88.4.6. Hile İle Gitmek / Kılık Değiştirme

A88.4.6.1. A88.4.6.1. Esir Kılığında Gitme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

قال الوالبى : فلما طار به الوجد و لم يقدر على النظر، خرج متنكرا يريد حى ليلى، فلما انتهى إلى قرب الحى بقى متحيرا لم يدر كيف يحتال و يصنبع فى دخول الحى عسى أن ينظر إليها نظرة ، فبينما هو كذلك إذ رأى عجوزا معها سائل فى عنقه سلسلة تدور به على الأ بواب ، فقال يا عجوز ما تريدين من هذا السائل ؟ قالت نصف ما يأ خذ قال ضعى و أقبلت تدور به على الأ بواب والصبيان يرمونه بالحجاره و يصيحون بالكلاب عليه

["El-Vâlibî dedi ki: Özlem de onu uçurttuğunda ve bakamadığında, gizlenerek Leyla'nın mahallesini aramak için çıktı. Mahallenin başına gelince kafası biraz karışık kaldı. Mahallenin içine girebilmek ve ona bir kere bakabilmek için nasıl bir hile yapacağını bilemedi. O bu hâldeyken yaşlı bir kadın gördü. Yanında sürdüğü zincirle bağlamış bir dilenci vardı. Onunla kapıları dolaşıyordu, ona sordu: Yaşlı kadın bu dilenciden ne istiyorsun? Ona " aldığının yarısı" diye cevap verdi, ona "bu zinciri boynuma sar ve üstümdeki kıyafeti al" dedi. Zinciri boynuna asmış kapıları dolaşmaya başladı. Çocuklar ona taş atıyorlar ve köpekleri ona havlatıyorlar, sonra Leyla'nın evine yakın olunca…", s.75.]

***Nizâmî*:**

Uzaktan bir kocakarı çıkmış meydana
Yanında bir çılgın, geliyormuş o yana
…
Bağladıktan sonra okşamış Mecnun'u
Boynunda iple götürüyormuş Mecnun'u (1998-2049)

***Şâhidî*:**

Çü buldı pîre-zen bu hôş şikârı
Şimârınuñ görindi râst-gârı

Alub boynundan ol şahsuñ kemendi
Bırakdı gerden-i Mecnûn'a bendi (2453-2503)

***Hamdullah Hamdî*:**

Meger gördi gelür bir pîre 'avret
Bile bir şahs var dîvâne hey'et
…
Did Mecnûn düşüp pâyına fil-hâl
Bana tak bagı boynından anun al (1893-1940)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didi āzād idüb bu derdümendi
Benüm boynuma daḳ zencīr ü bendi

Ki ben zencīre lāyıḳ derdmendem
Bugün dīvāneyem hem müstemendem (86b)

Fuzûlî'de, esiri gezdiren kocakarı değil, yaşlı bir adamdır:

Mecnûn dedi sehv edüpsen ey pîr
Dîvânelere gerek bu zencîr
…
Zencîre girüp remîde Mecnûn
Erbâb-ı cününa düzdi kânûn (1616-1623)

***Lârendeli Hamdî*:**

Kazâ bir gün irürdi nâ-gehânî
Harîm-i dergeh-i Leylî'ye anı (2744)

***Atâyî*:**

Taktı tınab Mencun'un boynuna ol
Kim yetipdir dünyanın oynuna ol (24a-24b)

***Nâkâm*:**

Bilib bu sirri Mecnuni-pərişan
Əcuzun damənin bus etdi nalan
…
Verib təbdil güftarə dübarə
Təvəccöh eyləyib kuyi-nigarə (s.66)

A88.4.6.2. A88.4.6.2. İkinci Kez Kılık Değiştirerek Gitme

***Celîlî*:**

Bir gün dagı ol fesâne-perdâz
Eyler yine bir bahâne âgâz
…
Leylî göricek gedâ-yı kûrı
Dir mâderine k'ey dîde nûrı (465-77)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Tutdı bir gün dahi gedâ şeklin
Ne gedâ merd-i bî-nevâ şeklin (700-13)

***Lârendeli Hamdî*:**

Gelüb Mecnûn'a hoş bu resme hâlet
Dem-â-dem kendüye idindi ʿadet

Ki girüb dürlü dürlü şürete tâ
Gedâ gibi ider her sü temannâ (2800-1)

A88.4.6.3. A88.4.6.3. Kör Dilenci Kılığında Gitme

***Hâtifî*:**

"Bir gün kör dilenci kılığına girerek Leyla'ya gider. Leyla'nın kapısına gelince değneğini vurarak yere düşer" (Levend, 1959: 79).

***Hamdullah Hamdî*:**

Bahane iyleyüp M e c n u n-ı rencur
Gözin bağladı bir gün nitekim kör
…
Çü M e c n u n'ı bu hile iyledi şad
Yine bir dürlü âle itdi bünyâd (430-48)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Gözin yumub cihāndan öynürdi
Görenler anı nā-bī-nā ṣanevber

'Aṣā aldı eline sürdi gitdi
Diyār-ı Leyli'ye ol demde yitdi (30a)
…
Gedālar biñ şeklini düzetdi
Varub Leylī diyārını gözetdi (30b-31a)

***Celîlî*:**

Bir subh ider bahâne ol pâk
Şeb-gûn geyünür libâs-ı sad-çâk
…
Leylî göricek bilür gedâyı
Bîgâne-sıfat ol âşnâyı (452-59)

***Sevdâyî*:**

Bir gün meğer ol şikeste Kays'ı
Tağyir virüp libâsa Kays'ı
…
Leyli işidecek ol sadâyı
Bildi işigündeki gedâyı (365-70)

***Hakîrî*:**

Girdi bir gün Kays dervîş donuna
Vara ol kisvetle Leylî yanına (122a/12)

***Fuzûlî*:**

Bir gün dahi ol behâne-perdâz
Bir özge behâne kıldı âgâz
…
Takrîb ile azm-i yâr kıldı
Leylî evine güzâr kıldı (1680-83)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bulub Mecnûn dilencilikde vaslı
Varimiş gördi tedbirinün aslı
…
Virüb her hâline tağyir turdı
Eline bir ᶜasâ aldı vü sürdi (2786-88)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bir gün ol derd-mend ü ʿâşık-ı zâr
Kûy-ı dil-dâre ʿazm içün nâ-çâr
…
Büridi perdeyile tiz gözini
Körlüğe urdı def'i kendüzüni (681-99)

Tutdı bir gün dahi gedâ şeklin
Ne gedâ merd-i bî-nevâ şeklin (700-13)

A88.4.6.4. A88.4.6.4. Posta Girip Gitme

***Mektebî*:**

"Mecnun, bir gün İbn-i Selam'ın sürülerine bakan çobana yalvarır; koyun postu giyerek sürü ile birlikte Leyla'nın çadırı önüne gelip derdinî döker" (Levend, 1959:68).

***Halîfe*:**

"Onu giyerek sürüye karışıp Leyla'nın diyarına gider" (Levend, 1959: 304).

A88.4.6.4.1. A88.4.6.4.1. Posta Girmiş Âşık'ın, Maşuk Tarafından Tanınması

***Halîfe*:**

"Koyunları seyretmeye çıkan Leyla, dostunu tanıyarak niçin post giydiğini sorar" (Levend, 1959: 304).

A88.4.6.4.2. A88.4.6.4.2. Post İçinde Yere Düşen Âşık'ın, Çoban Tarafından Hasta Olduğu Gerekçesiyle Kurtarılması

***Mektebî*:**

"Bir koyunun yere düştüğünü gören kasap bıçak ve satırla gelir. Telaşlanan çoban koşar, koyunun hastalandığını, onu ilaçla iyi edeceğini söyleyerek Mecnun'u eve götürüp üstünden postu çıkartır" (Levend, 1959: 68).

***Şâhidî*:**

İderlerdi aña cebrile ikrâh
Sürüp virmezleridi kûyına râh
…
Çü virdi çâr pa idüp özini
Ganem şeklinde giydi postını (1695-1713)

***Nevâyî*:**

Allıga yetişti bir sürük koy
Çûbânı köründi âşnâ-rûy
…
Mecnûn yapınıp terini muhkem
Koylar ara kaddin eyleben ham (2567-2617)

***Hakîrî*:**

Dedi Mecnûn rahtımı al ey çoban
Bir koyun derisi ver bana hemân (135b/2)

A88.4.6.5. A88.4.6.5. Derviş Kılığında Gitme

***Hamdullah Hamdî*:**

Meger Mecnûn o gün sûret degişdi
Varup dervîşler içre karışdı (2904)

***Celîlî*:**

Tebdîl ider kamu libâsın
Egnine alur gedâ pelâsın
…
Leylî göricek görür ki dervîş
Dil pür-gam u dîde nem-ciger rîş (466-71)

***Hakîrî*:**

Girdi bir gün Kays dervîş donuna
Vara ol kisvetle Leylî yanına (122a/12)

A88.5. A88.5. Vatan-ı Aslî Olarak Sevgilinin Kabri

Kahraman'ın, mahbubu öldükten sonraki mekânlarına "Leyla'nın kabri" de eklenir. Âşık, soluğu onun kabrinde alır. Çoğu mesnevîde, burası Mecnun'un son vatanı olur:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ثم إنه كان يأوى إلى قبر ليلى ويدور نهاره حتى

["Sonra Leyla'nın mezarına gitmeye başladı ve orada kalıyordu.", s.103.]

***Nizâmî*:**

Kâh Leyla'nın kabrini kıble yapıyormuş
Kâh yaban eşeğinin peşinden koşuyormuş (3544)

***Şâhidî*:**

Bu halk içinde kim olmışdı pest
Yerinden sıçradı Mecnûn ser-mest

Salub lahdine özin düşen berdüş
İrüb itdi habîbini der-âgûş (5383-4)[233]

***Dihlevî*:**

مجنون زميان انجمن جست و افتاد بدخمهٔ لحد پست

["Mecnun yaşlıların ortasından kalktı ve kendini o kabre attı", s.256.]

***Süheylî*:**

"Leyla'nın naaşını kucaklar ve can verir" (Abd El Maksoud, 2004: 115).

***Mektebî*:**

"… yüzünü Leyla'nın ayağına koyar, böylece canını verir" (Levend, 1959: 73).

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu hâletde olup âvâre gitdi
Varup âhır mezâr-ı yâre gitdi
…
Sürünü sürünü yüz üzre çün mâr
İrüp kucdı mezârı nitekim yâr (3789-3828)

***Ahmed-i* Rıdvan:**

Gidüb ta'cīlile ḳabrine yitdi
Giyāhı ter bigi türbinde bitdi (161a)

***Sevdâyî*:**

Kabrini kucağladı nigârun
Hakine sürer yüzin mezârun

Feryâdile kabrin üzre yatdı
Toprağa ayağı başı batdı (1216-17)

[233] Ayrıca bk.: 5390.

***Hakîrî*:**

Ḳabriniñ üstine geldi yārınıñ
Hem-refîḳ ü mūnis ü ġam-ḫˇārınıñ

Türbe üzre bir néçe gün ḳıldı zār
Dédi yā Hayy u Kerím ü Kirdgār (165165b/ 11)

***Fuzûlî*:**

Kabrini kucakladı nigârun
Cân sadkası etdi ol mezârun (2993)

***Lârendeli Hamdî*:**

Götürüb şöyle kim eşk-i revanı
Bırakdı ravza-ı Leylî'ye anı
…
Şu resme kocdı varub ol mezârı
Ki nakş itdi ruhâmini ᶜizârı (5211-13)

***Andelîb*:**

Mecnun Leylanın kabrini kucaklayıp efgan eder:

"*... Leylīning ḳabrini ḳucaḳlap feryād fiġānlar iyler irdi ve gözüning yaşı bilen Leylīning mezārınıng taşıġa su sepip yine bir taşını alıp gögsüge urar irdi. Bürehne ḳanı maḫşer kadar bolup rūy be-cānib-i beyābān ḳılıp raḳṣ urup feryād fiġān ḳılıp yıġlap barıp yer ḳarġa girer irdi*". (s.125)

A89. A89. Vatan-ı Aslîye Dönüş Motifleri

A89.1. A89.1. Necd'e Dönüş

A89.1.1. A89.1.1. Yolculuk Esnasında Sevgiliyi Hatırlayınca Dönme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

أذ قال المجنون لفتى منهم كان يأنس به و يفشى سره إليه و يحك إنى ذكرت ليلى ولا بد و الله من الانصراف فإن نفسى تكاد تهلك شوقا إليها

["Onlar yürürken, Mecnun güvendiği ve sırrını anlattığı gencin birine dedi ki: Sakın! Ben Leyla'yı hatırladım ve vallahi gitmem gerekiyor; çünkü benim içim ona hasretten öldü ölecek, dedi", s.75.]

A89.1.2. A89.1.1.1. Anne-Babanın Kabrinden Dönme

***Mektebî*:**

"… bir ah çekip derdinî döktükten sonra Necd dağına çıkar" (Levend, 1959: 62).

"Derdinî döktükten sonra mezarın üstüne kapanarak sabaha kadar orada kalır. Sabahleyin dağ yolunu tutar" (Levend, 1959: 69).

"… sonra kalkıp dağ yolunu tutar" (Levend, 1959: 70).

***Nizâmî*:**

Yürüyen toprak gibi Mecnun kalkmış yerinden
Üzüntü içinde, Necid Dağı'na gitmiş o yerden
…
Her gün bir belayla karşılaştığı çölde
Yolu sevgilinin diyarına düşmüş çölde (2510-2517)

***Şâhidî*:**

Bir âh kıldı vü tutdı râh-ı kûhı
Getürdi rahtı terk itdi gürûhı
…
Fenâya kim tutupdı berk veş râh
Cihândan kılmışıdı dest-i kûtâh (3645-48)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Atası ḳabrinüñ çün terkin itdi
Gine deştile kūha düşdi gitdi (94b)

***Celîlî*:**

Çıkdı ser-i kûha şîr gibi
Şemşîr-i gelû-gîr gibi (1801-8)

***Fuzûlî*:**

Çün müşg tökildi gerd-i kâfûr
Zulmâta bırahdı pertevin nûr

İhyâ kıluben merâsim-i vecd
Dutdı reh-i gûr-hâne-i Necd (2205-6)

***Lârendeli Hamdî*:**

Anne ve babasının vefatından sonra Mecnun, kendisini velîahd olarak görmek isteyen kabilesinin bu talebini reddederek tekrar dağa döner:

Çok itdiler eve iletmeğe cehd
Ki varub ola mülkine veli-‘ahd
…
Yine eyledi ʿazm-i kûh Mecnûn
Yine başladı gözden dökmeğe hûn (3831-34)

***Nâkâm*:**

Gəzib əqbincə vəhşilər qatari
Gəhi səhraləri, gəhi kuhsari

Cəhan əhlindən etdi qəti-peyvənd
Təcərrüd aləmində oldu xursənd (s.112-13)

A89.1.3. A89.1.3. Evden Dönme

***Şâhidî*:**

Mağaradan eve getirilen Mecnun, evde daha fazla sabredemeyerek Necd dağına gider:

Bir iki gün ol anda kâm ü nâ-kâm
Belâ vü mihnetile dutdı ârâm

Pes idüp girü sabrı yerden çâk
İrişdi kûh-ı Necd’e cüst ü çâlâk (1985-87)

***Hamdullah Hamdî*:**

Turup çâk itdi bir gün perde vü pôst
Düşüp Leylî yolına na‘ra-i dôst
…
Elinde seng ü âhen ayagında
Tolup vecd ile ol Necd’ün tagında (1134-6)

A89.1.4. A89.1.4. Annesini Terk Edip Dönme

***Şâhidî*:**

Bilürdi kalmadugın kâbiliyyet
Döküb mâzer gözinden cûy-ı hasret

Çü bu yas odına bagrı göyündi
Kân aglayu vedâ’ı itdi döndi (3603-4)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bunı beyle diyüp düşdi ayaga
Veda‘ idüp revâne oldı taga (3003)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Gine Mecnūn olub ṭaġına gitdi
Bayaġı derdile dağına gitdi (41b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Vü ger ni ko ki ben dil-riş ü bî-mâr
Geçinem gârda ölünce nâ-çâr (1561)

Ögüş ᶜözr ile öpüp hâk-i payın
Gözetdi ol deli kendi kalayın

Yüriyü virdi ol sahrâ yüzine
Görünmez oldı^anasınun gözine (3797-98)

A89.1.5. A89.1.5. Babasını Terk Edip Dönme

***Celâlzâde Sâlih*:**

Vecd hâli ağır basan Mecnun, Necd’e döner:

Bunı söylerken oldı nâ-peydâ
Tutdı sahra yolını bî-ser ü pâ

Hâlet-i vecde geldi âni hemân
Âh ide ide oldı Necd'e revân (890-1)

Ya᾽ni bilmezdi vecd-i şevkinden
Necd'e nice giderdi şevkinden (901)[234]

***Atâyî*:**

Çıḫdı gine kūh-ı Necding başına
Kūh-ı Necd’e iyledi azmi gine (12a)

[234] Diğer motifler için bk.: 1795-97.

A89.1.6. A89.1.6. Kâbe'den Dönme

Mecnun, Kâbe'den geldikten sonra sahralara ve çöllere döner:

***Behiştî*:**

bes eyledi geşt-i deşt ü kühsâr
kalmadı karârı bâd girdâr (1303)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bitürdiler çü ḥac emrin yirine
Dönüb 'azm itdiler yirlü yirine

İrişdiler ḳamusı menziline
Gine Mecnūn daḫı geldi iline (46a)

A89.1.7. A89.1.7. Sevgiliye Vasıl Olamayınca Dönme

***Celîlî*:**

Leyla'nın kendisine verilmemesinden sonra Mecnun dağa döner:

Çün bâg-ı vefâdan oldı mahrûm
Kasd itdi harâbe düşe ol bûm

Dîvâne gibi yüz urdı taga
Bulut gibi yaşı yaga yaga (755-56)

***Lârendeli Hamdî*:**

Leyla'nın kendisine verilmediğini öğrenen Mecnun, yine Necd'e döner:

Yine divşürdi kasr u hândan raht
Yine kondı varub Necd evcine baht

Yine vaḥşîler ile oldı muᶜtâd
Yine oldı işi efgân u feryâd (1831-32)

A89.1.8. A89.1.8. Savaştan Sonra Dönme

***Dihlevî*:**

میگشت بگرد کوه و صحرا چون خضر بر وضهاء خضرا

["Hızır gibi yemyeşil bahçelerde dolaştığı gibi toprakta, dağda ve çölde dolaşıyordu", s.130.]

بی داشت زبیخودی ره دشت

["Ve kendinden çıkarak dağa doğru yola düştü," s.126.]

***Lârendeli Hamdî*:**

Nevfel'in Mecnun kendisi için hazırlattığı zehri yanlışlıkla içip ölmesinin ardından Mecnun tekrar Necd'e döner:

Ne hâlise hele Mecnûn-ı nâlân
Yine ᶜazm itdi kûh-ı Necd'e giryân (2534)

Ki çün ᶜazm eyledi Necd'e diger-gün
Gider Mecnun gözinden cûy idüb hün (2545)

***Atâyî*:**

Seyyid 'Āmir ṭa'nasından ol kişi
Leylīni virdi anga bitdi işi
...
Munı didi kūh-ı Necd'e hū didi
Bed dürür 'aşḳung maḳāmı bu didi (14b)

Nevâyî'de, düğün gecesinin sabahı Necd'e döner:

Çıktı dagı 'azm-i pûye etti
Gam bâdiyesiga kirdi ketti (2722)

A89.1.9. A89.1.9. Maşuk İle Buluştuktan Sonra Dönme

Mektebî'de, Mecnun, Leyla'nın sarayına gidip ona hitap eder, ancak kabile halkı tarafından taşlanıp yaralanınca dağa döner:

"Yaralanan Mecnun dağa döner" (Levend, 1959: 67).

Mektebî'de, koyun postu kılığındaki Mecnun, çoban tarafından eve getirildikten sonra Necd'e döner:

"Sürüden ayrılan hasta koyun kurt olarak dağ yolunu tutar" (Levend, 1959: 68)

Mektebî'de Mecnun, leyla ile buluştuktan sonra derdinî döker ve dağa döner:

"Mecnun böylece söylendikten sonra fırlayıp dağın yolunu tutar" (Levend, 1959: 72).

***Şâhidî*:**

Semâ' ile idüb ney bigi feryâd
İrişdi kûh-ı Necd'e nitekim yâd
…
Gözinin yaşı bahra irürüb yol
İrişdi derdile hargâhına ol (4309-13)[235]

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü Leylî'den cüdâ düşdi ol abdâl
Katı âşüfte oldı vü diger-hâl

Göç itdi ol sa^{c}âdetle şitâbân
Bu kaldı anda şürîde vü hayrân (1700-1)

Mecnun, Leyla'nın kapısından ayrıldıktan sonra tekrar Necd'e döner:

İdüb mihrâb-ı bâb-ı yâre secde
Turub 'azın itdi yine kûh-ı Necd'e (2781)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Andan itdi vedâ' cânâne
Ten gibi mevt gicesi câne

Tutdı ol tağ yolunı giryân
Yine göründi suret-i hicrân (1795-96)

***Atâyî*:**

Ḳoydı gitdi gine dağlar başına
Cennet-i ḫuld-i berīn olsun yeri (22b)

Örfî'de, maşuğun sevgisinden emin olunca döner:

Mecnun, Leyla'nın kendisine yemek vermeyip çanağını kırması üzerine tekrar dağa döner:

Bu vech üzre diyüp Mecnūn-ı şeydā
Firāz-ı kūha çıkdı gitdi tenhā (153)

A89.1.10. A89.1.10. Zincirlerini Kırıp Maşuğun Kûyundan Dönme

***Nizâmî*:**

Çektiği gamın şiddetinden deliliği tutmuş
Birden cinlenerek dağının yolunu tutmuş

[235] Diğer motifler için bk.: 5098-5100.

Necid Dağı'na çıkıp feryat, figan etmiş
Dövünmüş, kendi yüzüne tokat aşketmiş (2050-51)

***Şâhidî*:**

Bunı didi vü pür tâb oldı çün tîr
Yeñilmedi delürdi kopdı zencîr
…
Sipâh-ı gamla idüb dâr u gîri
İrişdi Necd'e varurdı nefîri (2511-13)

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi bunı atıldı nitekim tîr
Delülük tâzelendi kırdı zencîr
Kılup mihrâb-ı yâra karşu secde
Semâ' u vecd ile 'azm itdi Necd'e (1941-2)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bunı didi revān yil bigi esdi
Ḳaçub dīvāneveş zencīri kesdi

Gice gündüz dimedi sürdi gitdi
Gine yārı kuhun dağına yitdi (88a)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Andan itdi vedâ' cânâne
Ten gibi mevt gicesi câne

Tutdı ol tag yolunı giryân
Yine göründi suret-i hicrân (1795-97)

***Nâkâm*:**

Rəvan zəncirin etdi parə-parə
Rəvanə oldu getdi ruhsarə (s. 68)

Dihlevî ve ***Nevâyî***'de köpeğe yakınlık gösterdikten sonra döner:

به کوه شدو نفیر میزد وز دل بستاره تیر میزد

["Dağa gidip feryat ediyor ve gönlünden yıldızlara ok atıyordu", s.195.]

***Nevâyî*:**

Yeşti ata boynıdın resenni
'Azm etti havâ kılıp vatanını (2503-5)

A89.1.11. A89.1.11. Maşuğun Kabrinden Dönme

***Nizâmî*:**

Bunları söyleyip ellerini birleştirmiş
Dönüp etrafını saran kalabalığı yarmış

Yola çıkıp kendi yurduna doğru gitmiş
Bir grup yabani hayvan da yanında gitmiş (3525-6)

***Behiştî*:**

Didi bunı vü kodı dest-ber-dest
Dönüp raks ile Necd'e girdi ser-mest (3829)

A89.2. A89.2. Çöle Dönüş

A89.2.1. A89.2.1. Anne-Babanın Kabrinden Dönme

***Şâhidî*:**

Bir âh kıldı vü tutdı râh-ı kûhı
Getürdi rahtı terk itdi gürûhı
…
Fenâya kim tutupdı berk veş râh
Cihândan kılmışıdı dest-i kûtâh (3645-48)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çü fârig oldı pîrün mâteminden
Yine kaçdı tekellüf 'âleminden (2608-9)

Didi bunı vü tutdı râh-ı sahrâ
Cigerde kan dimâg-ı serde sevdâ (3146)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Atası ḳabrinüñ çün terkin itdi
Gine deştile kūha düşdi gitdi (94b)

***Nâkâm*:**

Gəzib əqbincə vəhşilər qatari
Gəhi səhraləri, gəhi kuhsari

Cəhan əhlindən etdi qəti-peyvənd
Təcərrüd aləmində oldu xursənd (s.112-13)

A89.2.2. A89.2.2. Üç Gün Kalıp Dönme

Andelîb'de, Mecnun babasının kabrinde üç gün kalıp Kur'an-ı Kerim okuduktan sonra tekrar çöllere döner:

"... yine çöl beyābānġa yüz urup kūh be kūh, deşt be deşt yörürdi", (s.103).

A89.2.3. A89.2.3. Evden Dönme

***Hamdullah Hamdî*:**

Turup çâk itdi bir gün perde vü pôst
Düşüp Leylî yolına na'ra-i dôst
…
Elinde seng ü âhen ayagında
Tolup vecd ile ol Necd'ün tagında (1134-6)

***Sevdâyî*:**

Mecnûn tutuban reh-i beyâbân
Ol pir kalup o yirde hayrân

Tenhâ-sefer ihtiyâr kıldı
'Azm-i ser-i kûy-ı yâr kıldı (382-84)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Önce eve babası tarafından döndürülen Mecnun daha sonra çöllere döner:

Bunı söylerken oldı nâ-peydâ
Tutdı sahra yolını bî-ser ü pâ

Hâlet-i vecde geldi âni hemân
Âh ide ide oldı Necd'e revân (890-1)

***Andelîb*:**

"*El-ġaraż bar-bar Mecnūnnıng 'aşḳ hevesi zor ḳılıp bend-i pāyını üzüp be-rāh-ı beyābān çıḳıp çarḫ urup bedr gitdi ve tīriklik āfeti ötüp renc-i nā-tüvānlıḳ birle 'aşḳ odundan ḥāceti kerem bolup: "Vay Leylī! Vay Leylī!" diyip zār-zār yıġlap çöllerde gezer irdi*", (s.62).

***Nâkâm*:**

Nəşimə neylədi möhnət hasarın
Müsəxxər eylədi vəhşət diyarın (s.32)

A89.2.4. A89.2.4. Zincirlerinden Kurtulup Dönme

***Nevâyî*:**

bir deştka ketti ol mekândın
kim katʿi yırak edi gümândın (1402)

A89.2.5. A89.2.5. Annesini Terk Edip Dönme

***Mektebî*:**

"… özür diledikten sonra çöle yollanır" (Levend, 1959: 70).

***Lârendeli Hamdî*:**

Ögüş ʿözr ile öpüp hâk-i payın
Gözetdi ol deli kendü kalayın

Yüriyü virdi ol sahrâ yüzine
Görünmez oldı anasınun gözine (3797-98)

A89.2.6. A89.2.6. Babasını Terk Edip Dönme

***Mektebî*:**

"… çölün yolunu tutar" (Levend, 1959: 69).

A89.2.7. A89.2.7. Kabilesinden Dönme

***Nizâmî*:**

Yeniden evine döndürmek için çalışmışlar
Kendi vatanına dönsün diye uğraşmışlar

Ama o bir ah çekip dağın yolunu tutmuş
Yakınlarından ayrılıp dağın yolunu tutmuş (3086-7)

A89.2.8. A89.2.8. Maşuktan Dönme

Mecnun'un Leyla'yı gördükten sonraki her seferinde bile tekrar vatanına dönüşü, Âşık'ın maşuğu görmeye, görüp de onda kalmaya dayanamaması ile açıklanır. Bu durum, Ahmed-i Gazali'de bir örnekle şöyle geçer: "Mecnun'un kabilesi bir araya gelmiş. Mecnun, Leyla'yı bir kerecik olsun görsün, yoksa helak olacak demişler. Leyla'nın kabilesi demiş ki: Bizim için mahsuru yok, ama Mecnun onu görmeye dayanamaz. Mecnun'u Leyla'nın çadırının kapısına götürmüşler, Mecnun Leyla'nın gölgesini görür görmez yere yığılıvermiş". Âşık maşuğu gördüğünde içine bir ızdırap ve sızı düşer; çünkü onun vecd hâlindeki varlığı, yüzünü yokluk kıblesine çevirmiştir ve işin aslını anlayıncaya kadar muzdariptir (Gazali, 2019: 41).

Mecnun, Leyla ile buluşup ona gazel okuduktan sonra tekrar çöle döner:

***Nizâmî*:**

Bunları der demez çölün yolunu tutmuş
Canı burnunda yüreği kan ağlıyormuş (3251)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çü Mecnûn sîeneden saçdı bu odı
Od olup başa agdı sîne dûdı

Cigerden na'ra urup deşte gitdi
Yini sevdâ ile ser-geşte gitdi (3637-8)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didi bu sözleri Mecnūn-ı şeydā
Tamām idüb gözetdi rāh-ı ṣaḥrā (128b)

***Nâkâm*:**

Leyla'ya şiir okuduktan sonra Mecnun tekrar çöllere döner:

Bu əşari qılıb irad Məcnun
Edib fəryad, getdi ru bəhəmun (s.120)

***Hakîrî*:**

Düşdi ṣahrāya yéne efġān-ilen
Āb-ı çeşmi ḳulzüm ü 'ummān ilen (164b/8)

A89.2.9. A89.2.9. Vuslattan Sonra Dönme

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Nara atarak çölün yolunu tutar" (Levend, 1959: 29).

***Hamdullah Hamdî*:**

Çü Mecnûn sîeneden saçdı bu odı
Od olup başa agdı sîne dûdı

Cigerden na'ra urup deşte gitdi
Yini sevdâ ile ser-geşte gitdi (3637-8)

***Nâkâm*:**

Gəzib səhradə aqibincə sipahi
Cəhani-eşqin oldu padşahi (s.134-35)

A89.2.10. A89.2.10. Sevgiliyi Göremeden Kûyundan Dönme

Şâhidî:

Düşüb sahrâya efgânile Mecnûn
Giderdi vâlih ü hayrân bir gün (1697)[236]

A89.2.11. A89.2.11. Zincirlerini Kırıp Dönme

***Fuzûlî*:**

Bir lahza kılup bu resme feryâd
Sultânına zulm-i aşkdan dâd

Zencîrini etdi pâre pâre
Dutdı yine halkdan kenâre (1676-79)

***Andelîb*:**

Leyla'yı görünce boynundaki koparan Mecnun çöllere gider:

"*... çöllerde gerdesinde vaḥşī, başında ḳuşlar uyası: "Vay, Leylī! Vay Leylī!" diyip, fiġān-nāle birlen çöllerni bī-ḥużūr ḳılıp yörür irdi...*" (s.90).

[236] Diğer motifler için bk.: 1714-17.

A89.2.12. A89.2.12. Kör Dilenci Kılığında Maşuğu Görüp Dönme

***Hamdullah Hamdî*:**

Düşüp sahrâya mest ü lâ'ubalî
Enisi Leyli'nün hayli hayali

Gezüp ahu gibi âvâre miskin
Gönül göz gussadan gam-gîn ü nem-gîn (457-58)

***Celîlî*:**

Oldı vatanı harabe vü deşt
Viranede cugdveş ider geşt
...
Sahraya yüz urdı na-murad ol
Raks itdi nite ki gird-bâd ol (486)

***Fuzûlî*:**

Munı deyüp ol garîb ü hayrân
Dutdı reh-i bâdiye kemâ-hân (1702)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Düşdi sahrâya âkıbet hayrân
Ser ü pâyı bürehne vü üryân (731)

A89.2.13. A89.2.13. Kaybolan Sevgiliyi Yerine Ulaştırıp Dönme

Fuzûlî'de, Mecnun, çölde kaybolan Leyla'yı yerine ulaştırdıktan sonra sahraya döner:

Aldı gitdi o mâh-ı tâbânı
Mahfi iletdi menzile anı

Kendüsi döndi yine sahrâya
'Işkile cenge âh u gavgâya (2057)

A89.2.14. A89.2.14. Sevgiliye Vasıl Olamayınca Dönme

A89.2.14.1. A89.2.14.1. Savaştan Sonra Dönme

***Mektebî*:**

"… ağlayarak çölün yolunu tutar" (Levend, 1959: 67).

***Şâhidî*:**

Görür dîvâne çün sahra-i hâli
Yerinden durdı mest ü lâ'ubâli
…
Düşüb ol geşteler içinde bî-hûş
Yüz urdı geşte bigi yetdi hâmûş (2304-9)

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi ol nâ-bedîd olan remîde
Çûn oldı Nevfelî'lerden bürîde

Binüp yile yiler eyle şitâbân
Ki irmez tozına bâd-ı beyâbân (1747-8)

***Fuzûlî*:**

Mutlak eser etmedi ana pend
Zencîr-i hevâ kaçan dutar bend

Efgân edüp etdi hırkasın çâk
Sahrâlara düşdi zâr ü gamnâk (1600-1)

***Hakîrî*:**

Düşdi ṣahrāya yéne efgān ilen
Baġrı başlu díde-i giryān ilen (156b/4)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Tutdı sahra yolın yine hayrân
Uydı yanına vahş bî-pâyân (1941)

***Nâkâm*:**

Gənə çün oldu səhragərd Məcnun
Təzaid qıldı gün-gün dərd Mecnun (s.64)

A89.2.15. A89.2.15. Maşuğun Adını Levhadan Silip Dönme

Bir sayfadan Leylâ'nın resmini silip kendi resmini bırakan Mecnun, ardından tekrar çöllere döner:

***Hamdullah Hamdî*:**

İder sahrâda mestâne sürûdı
Hayâl-i Leylî'ye okur dürûdı (2620)

***Nâkâm*:**

Edib irad bir türfə qəsidə
Rəvan səhrayə getdi ol rəmidə

Olub giryan həmişə qıldı nalə
Mübəddəl oldu hâli qəyri hâlə (s.89)

A89.2.16. A89.2.16. Köpekle Konuştuktan Sonra Dönme

***Şâhidî*:**

Düşib sahrâya urırdı nefîri
İderdi bahtıyla dâr u gîri (3836-7)

A89.2.17. A89.2.17. Servi ile Konuştuktan Sonra Dönme

Lârendeli Hamdî'de, servi ile konuştuktan sonra döner:

Ol arada biraz gözden döküb kan
Turub tağa yöneldi zâr u giryân (2837)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Tutdı sahra yakaların dervâ
Nâ-ümîd ü ğarib ü bî-pervâ (1975)

A89.2.18. A89.2.18. Evlilikten Sonra Dönme

***Nevâyî*:**

Kim Nevfel üyidin ol ciger-hûn
Ya'nî ki garîb haste Mecnûn

Çün bâdiye sarı 'azm kıldı
Tangla ki ata anası bildi (2964-5)

A89.2.19. A89.2.19. Kâbe'den Sonra Dönme

***Behiştî*:**

Mecnun, Kâbe'den geldikten sonra çöllere döner:

Bes eyledi geşt-i deşt ü kûhsâr
Kalmadı karârı bâd girdâr (1303)

***Andelîb*:**

“El-ḳıṣṣa Mecnūn gice bilen ḫāne-i Ka‘beden çıḳıp ferr-i beyābānlarına yüz urup, mest-i bī-iḫtiyār bolup bider gitdi”, (s.52).

***Fuzûlî*:**

Ol pîr kalup orada hayrân
Mecnûn dutuben reh-i beyâbân (1134)

***Nâkâm*:**

Kabe’den dönen Mecnun’un aşkı artmıştır. Mecnun, tekrar çöllere düşer:

Tutub Məcnun yenə rahi-biyaban
Biyabangərd oldu Leyliguyan (s.26)

A89.2.20. A89.2.20. Başına Yuva Yapan Bülbüllerin Uçup Gitmesinden Sonra Dönme

***Celîlî*:**

Çünkim per ü bâl açup hevâdan
Bülbül beçeler uçar yuvadan

Mecnûn yine tutdı dâmen-i kûh
Ol lâle-i dâgdâr-ı endûh (1636-7)

A89.3. A89.3. Mağaraya Dönüş

A89.3.1. A89.3.1. Annesini Bırakıp Dönme

***Lârendeli Hamdî*:**

Mecnun, eve gidip annesi ile görüştükten sonra mağarasına geri döner:

Vü ger ni ko ki ben dil-riş ü bî-mâr
Geçinem gârda ölünce nâ-çâr (1561)

A89.3.2. A89.3.2. Sevgilinin Kabrine Dönüş

***Nizâmî*:**

Mecnun, Leyla aklına gelince tekrar onun kabrine gider:

Ağlayıp inlemekten harab ü bitab düşünce
Harekete geçermiş sevgili aklına düşünce

Dağdan sel misali düze akarmış
Leyla'nın istirahatgahına koşarmış (3532)

***Hamdullah Hamdî*:**

Gehî 'azmı mezâr-ı yâre oldı
Vuhûş ile gehî âvâre oldı (3843)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Żarūrī derdile 'azm itdi geşte
Gine ḳaṣd eyledi ṭaġıle deşte (152b)

A89.3.3. A89.3.3. Her Gün Maşuğun Kabrine Dönme

***Andelîb*:**

Mecnun her gün Leyla'nın kabrine gelip Fatiha okur:

"Günde barıp Leylīning mezārıġa yüzüni sürtüp nevḥa zārı ḳılur irdi ve yine du'ā Fātiḥalar ḳılıp yıġlar irdi". (s.125)

A90. A90. Tanıyamama

Tanıyamama, âşığın maşuktan başkasının varlığı ile ilgilenmemesinin neticesinde ortaya çıkar. Âşık, maşuk ile aşinalığı had safhaya ulaşınca onun dışındaki varlıkları bigâne görür, hatta algılayamaz. Zihnen ve kalben maşuk ile o derece meşguldür ki öz anne-babasının varlığı bile ona yabancıdır. *Vedûd* isminin *tahakkuk* süreçlerinden olan *tanıyamama* motifi, âşığın maşukta fani olmasından önce ortaya çıkar.

"Tanıyamama" motifi, Thompson'da *H0—H199. Identity tests: Recognition*, maddesinde "Tanıma İmtihanları" olarak yer alır. Tanıma, daha önceden tanışan kahramanların, sonradan karşılaşarak birbirlerini birtakım yollarla tanımalarını anlatır. Bu bakımdan tanıma, bir imtihandır ve ilk defa karşılaşıp tanışan kahramanların başından geçeni hikâye etmeleri bu motif kapsamında yer almaz. Araştırmacılar tarafından tanıma imtihanları, tanışma yöntemleri olarak algılanmıştır (Bk.: Alptekin, 2018: 306-310).

A90.1. A90.1. Babasını Tanıyamaması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

Vâlibî'nin eserinde Mecnun'un babası veya başka bir yakınını tanıyamaması motifi yer almamakla birlikte, babası, kendisi ve oğullarını Mecnun'a tanıtır:

فناداه ابوه : يا قيس! انا ابوك الملوح و هذا أخوك

["… Seslendi: Ey Kays! Ben babanım ve onlar kardeşlerindir", s.52.]

***Nizâmî*:**

Babasının yüzüne yabancı gibi bakmış
Tanımamış babasını, ondan uzağa kaçmış
…
Demiş: "Kimsin, benden ne istiyorsun?
Yoluna kurban, nereden geliyorsun? (2304-09)

***Mektebî*:**

"Kimsin, burada ne arıyorsun" demesi üzerine, ihtiyar kendini tanıtarak yalvarıp yakarır" (Levend, 1959: 69).

***Şâhidî*:**

Atâsı yüzine idüb nizâre
Bileymedi özin çekdi kenâra
…
Didi kimsen nedür benden murâdın
Ne yerdendir gelişüñ nedür aduñ (2819-23)

***Nevâyî*:**

Kim kördi bu nev' âdemî-zâd
Kim bermegey eyle âdemî yâd
…
Mecnûn atası ekenni bildi
Âh urdı vü ağlığa yıkıldı (2399-2404)

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi ne kimsesin kandan gelişün
Bilişlikden gibi def'î bilişün
…
Yitürdüm ben beni ne ata meyli
Çıkaldan hâtırumdan ğayr-ı Leylî (482-87)[237]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didi kimsin ne kişisin 'ayān it
Bize aḥvālüñi söyle beyān it (89a)

[237] Diğer motifler için bk.: b.2018-22.

***Celîlî*:**

Mecnun nazar itdi gördü bir pîr
Ham kaddi kemân sözleri tîr (529)

***Sevdâyî*:**

Sorar atasına ol dil-efgâr
Kimsen bana söyle ne haber var

Eydür atanam ben iy perişan
Yakdum senün od ma dil ü cân (414-5)

***Fuzûlî*:**

Mecnun dedi ey mana veren pend
Bânâ-yı sühan-ver ü hıredmend

Kimsen nedürür bu güft ü gûlar
Bî-fâide bâtıl ârzûlar (930-35)

***Lârendeli Hamdî*:**

Gözüme âşnâ göründün ey pîr
Ne kişisin ne ildensin haber vir

Didi ol haste kim ben hâk-i bed-rûz
Senün atanven âhî ey ciger-sûz (1457-61)[238]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didi Mecnûn diye ata kimdür
Bana ma'lûm ola tâ kimdür
…
Alduran gönli ʿışk bâdına
Ata âna alur mı yâdına (764-71)

***Atâyî*:**

Bakdı Mecnun tanımadı atası
Bilmedi handan gelir gider onu (32b)

***Andelîb*:**

"*Mecnun "Ne adam durur sen, Leylī mi anda?" didi.* (s.58)

Ne ādem sen melek-ḫūylı
Naẓar iylep mihr-bāna

[238] Diğer motifler için bk.: 3114-18.

Çemen yüzli servi boylı
Sāye saldıng kūyın cāna... (s.98-9)

***Nâkâm*:**

Dedi: “Kimsən, nədir məndən sualın
Bəyan eylə, nədirse vəsfi-halin?

Nə üçün sâlik olub pürxof rahə
Gəlibsən həy ikən bu gurgahə.” (s.80-81)

A90.2. A90.2. Dayısını Tanıyamaması

***Nizâmî*:**

Mecnun verilen selamı duyunca sormuş
“Adın nedir? Kimsin sen?” diye sormuş (2964-68)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü Mecnûn anladı anun selâmın
Nişânın istedi vü sordı nâmın
…
Selim'i çünki kimdür bildi Mecnûn
Okıdı yanına mahzfin mahzûn (3692-96)

***Atâyî*:**

Mecnun eydür ne ne kimsin ey yiğit (60a)

A90.3. A90.3. Amcasını Tanıyamaması

***Şâhidî*:**

Didi kim ne kişisin nedür adûñ
Neyidi bunda gelmekde murâduñ

Ayıttı kim Selîm-i ‘Âmirî’yem
Saña hâlim yirem derdüñile gam (3518-19)

***Nâkâm*:**

Görüb Məcnun işarəti səlamin
Dedi: “Kimsən nədir ey dost, namin?”
…
Sənin xali siyəhruzin Səliməm
Ki dərdinlə cigərxunəm, səqiməm (s.106)

A90.4. A90.4. Arkadaşını Tanıyamaması

Kahraman Şerif'i tanıyamaz:

***Behiştî*:**

Mecnûn'ı peyâm-ı âteş-engîz
yandurdı vü akdi eşk-i hûn-rîz

kimsin didi bilmezem seni ben
incitme kerem idüp beni sen (1649-50)

A91. A91. Sevgiliyi Sorma

A91.1. A91.1. Sevgilinin Diyarından Gelen Kişiye Sevgiliyi Sorma

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ثم جلس یسأ لنی عنها و عن بلاد نجد

["...sonra oturdu ve bana onu sordu, Necd ülkelerini sordu", s.10.]

A91.2. A91.2. Sevgilinin Diyarından Gelen Çobana Sevgiliyi Sorma

***Câmî*:**

و آخر که به هوشیاری آمد در پیش شبان به زاری آمد

کام روز ز وی خبر چه داری؟ گو روشن و راست هر چه داری

["Kendine geldiğinde çaresizlikten çobanın yanında ağlamaya başladı. Şimdi Leyli'ye ait olan haberleri bir bir, doğru dürüst bana anlat", s.26.]

A91.3. A91.3. Kendisini Öldürmek Üzere Gelen Kişiye Sevgiliyi Sorma

***Mektebî*:**

"Adamdan: 'Sevgilinin diyarından geliyorum' cevabını alınca kalkıp özür diler ve sevgilisinden bahsetmesini ister.

A91.4. A91.4. Tanıdığa Sevgiliyi Sorma

Mektebî'de, Mecnun, dayısı Selim-i Âmiri'ye Leyla'yı sorar:

"Mecnun, dayısını görünce Leyla'dan haber yahut mektup getirip getirmediğini sorar" (Levend, 1959: 70).

***Lârendeli Hamdî*:**

Denerken tağdan bir gün ovayı
Göre düşdi gözi bir âşnâyı
...
Çok ağlayub ana kıldı figânı
Son ucı sordı yârından nişânı (3443-48)

***Atâyî*:**

İgi ḫoş gelding ṣafā gelding igit
Leylī ḫoş mıdır sen onı evvel (9b)

A91.5. A91.5. Babasına Sevgiliyi Sorması

***Atâyî*:**

Ger bilirsen ver bana ondan haber
Ol meni beyle kılupdur bi-haber (32b)

A92. A92. Sevgiliyi Bulamama

***Nevâyî*:**

Mecnun, Leyla'nın kabilesine gittiğinde kabile göç etmiştir:

Ol yerge yetişti nâ-gehândın
Kim köçmiş edi kabile andın
…
Köçmiş edi barı hayl-hâne
Yerde kalıp ornıdın nişâne (2059-61)

***Lârendeli Hamdî*:**

Görünmeyüb gözine rûy-ı dil-dâr
Batırdı seyr-i gül-şen canına âr

Yaşmdan dîdesi deryâya döndi
Kodı gül-zârı vü sahrâya döndi (4002-4004)

A93. A93. Fizikî Değişim

A93.1. A93.1. Üzüntüden Kaynaklanan Olumsuz Değişim

A93.1.1. A93.1.1. Âşık Olunca Değişim / Zayıflama

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ثم رميت نظرى فى نواحيها فإذا أنا بشخص أقبل ما على جسده غير شعر منسدل على صدره، وز غبات على عنكه، فراغى منظره و استطار قلبى خوفاً و و جلا، و خشيت أن أكون على شرف الهلاك، و ما شككت أنه شيطان مارد

["… sonra etrafa baktım, gelen bir adam gördüm, onun saçları göğsünü kapatmış ve göbeği kıllarla doluydu. Onun şeklinden korktum ve içimi korku ve panik kapladı, ben de ölmek üzereyim diye korktum. Onun dev bir şeytan olduğundan hiç şüphem yoktu.", s.25.]

***Nizâmî*:**

O pırıl pırıl bedeni şarap tortusuna dönmüş
Sanki iki taş arasına düşüp un ufak olmuş

Sanki içten yanıp biten bir muma dönmüş
Veya eşinden ayrı düşen bir kuşa dönmüş (1080-1)

Süheylî'de, Mecnun'u zayıflığından dolayı Hüma kuşu kemik sanır:

"Leyla'nın hastalığını duyan ve yere düşen Mecnun ölümle pençeleşirken "Hümâ" diye adlandırılan efsanevî talih kuşu imdadına yetişir. Onu kemik sanarak yerden kapar ve Leyla'nın açık bulunan mezarının yanına Mecnun'u düşürür" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Behiştî*:**

ışk odıyile dimağı pür-dûd
her bir müj esinden akıdur rûd

kaddi ham olup kemâne döndi
dikdi gam oka nişâne döndi (349-50)[239]

***Hamdullah Hamdî*:**

Kara vâdîde kuru mîle dönmiş
Dehân-ı ejdehâda kıla dönmiş
…
Yatur hâr içre 'üryân mâra dönmiş
Teninde her kılı bir hâra dönmiş (2408-14)

[239] Ayrıca bk.: 563-69.

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḳamu endāmı ḫurd olmış şikeste
Teninde ṣaġ yoḳ ser-cümle ḫaste (115b)

Teninde ḳılları olmışdı beşte
Ki dönmişdi vücūdı ḫār-ı pişte (68a)

***Hakîrî*:**

Rûz şeb eder idi âh u figân
Gamdan olmuşdı vücûdı nâ-tüvân (134a/10)

***Fuzûlî*:**

Dönmiş gül-i sürhi zağferâna
Şimşâd-ı latîfi hîzrâna (916-918)

Kaşı kimi kâmeti bükülmiş
Yaşı kimi peykeri tökilmiş (1637)

***Lârendeli Hamdî*:**

Vücûdı gark-ı deryâ-yı gam oldı
Nihâlî kameti gamdan ham oldı (1071)

Ki ol âşüfte-hâl ü bî-tesellî
Hilâle döndi bî-ebrû-yı Leylî (1711)

***Atâyî*:**

Gördü ki iki bükülmüşdür beli
Ḳalmamış ḥāli hemīn söyler dili (11a)

Gördi bir erdir bükülmüşdür beli
Ḥāleti ḳalmamış hemān söyler dili (12b)

***Nâkâm*:**

Qərarü səbrdən aramdən dur
Dili baqəm, qəddi xəm, cismi rəncur. (s.64)

A93.1.1.1. A93.1.1.1. Aşırı Zayıflık Sonucu Zincirlerden Kurtulma

***Nevâyî*:**

çün cismi edi nahif asra
ayağ eliği zaʿîf asra

salğanda ayağ elig urup tâb
cân rişteleriğa keltürüp tâb

hem sınğan emiş yığaçka peyvend
hem çıkmış ayağıdın temür bend (1393-1402)

A93.1.2. A93.1.2. Sevgilinin Evliliğinden Sonra Daha Da Zayıflama

***Nizâmî*:**

O peri yüzünün diyarına doğru seğirtmiş
Istıraptan eriyen bedeni, adeta kıl gibiymiş (1221)

***Şâhidî*:**

Nizâr olmış teni dönmiş hayâle
Özin bilmez kılur ki gâhı nâle

Şu resme bulmışdı cism-i hiffet
Ki bilinmezdi etmeyince dikkat (2808-13)

Fuzûlî

Kaşı kimi kâmeti bükilmiş
Yaşı kimi peykeri tökilmiş (1636-37)

***Lârendeli Hamdî*:**

Vücûdı gark-ı deryâ-yı gam oldı
Nihâlî kameti gamdan ham oldı (1070)

Görünmez aşkare vü nihanî
Şerâr-ı dilden özge hem-zebânı (1415)[240]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Kâmeti incelüb hilal olmuş
Boynı nây misâl-i nal olmuş
…
Cismi pul pul nisân-ı seng olmuş
Kûh-ı ʿışka hernîn peleng olmuş (752-57)

***Atâyî*:**

Gördü ki iki bükülmüşdür beli
Ḳalmamış ḥāli hemīn söyler dili (11a)[241]

[240] Diğer motifler için bk.: 1711, 1999-2000, 3102-8, 4079-84.
[241] Diğer motifler için bk.: 12a, 49a.

***Nâkâm*:**

Qərarü səbrdən aramdən dur
Dili baqəm, qəddi xəm, cismi rəncur. (s.64)[242]

A93.2. A93.2. Mutluluktan Kaynaklanan Değişim

A93.2.1. A93.2.1. Sevgili ile Vuslat Ümidi Üzerine Fizikî Değişim

***Nizâmî*:**

Sararmış yüzüne yeniden renk gelmiş
Bükülmüş, kamburlaşmış beli düzelmiş (1632-4)

***Şâhidî*:**

Yüzünüñ rengi döndi ergûvâna
Şibîh oldı boyı serv-i revâne
…
Beyâz hüsninde hatt-ı siyeh-kâr
Çekipdi girdi mâhe devr-i per-kâr (2094-99)

***Lârendeli Hamdî*:**

Hamîde kaddi oldı heyzurânî
Ruh-ı zerdine renk virdi erguvânî (2105-6)

A94. A94. Sevgili ile Haberleşme

A94.1. A94.1. Sevgili ile Haberleşme

A94.1.1. A94.1.1. En Yakın Arkadaşı Vasıtasıyla Haberleşme

***Şâhidî*:**

Beni gönderdi ol ser çeşme-i nûr
Ki iletüb seni idem anı mesrûr

Tapuñ dahi irüb ol dil-rubâya
Düşesin şevk-i zevkinden safâya (4054-66)[243]

***Nevâyî*:**

Dedi ki eger ‘azîmet etseng
Leylî haşemiga yana yetseng

[242] Diğer motifler için bk.: s.80.
[243] Ayrıca bk.: 4890-4911.

Ne til bile de yetür selâmım
Yâ beyle vü beyle de peyâmım (2002-32)[244]

A95. A95. Buluşma / Görüşme

***Nizâmî*:**

Çadırda yaşayan o peri yüzlü güzel koşmuş
Melekler gibi uçarak yârine doğru koşmuş (3173)

***Câmî*:**

يك شب به هم آن دو پاك دامان در كشور عشق نيك نامان

["O iki iffetli âşık bir gece birlikte iyi adlıların âşık ülkesinde…", s.17.]

ديدند جمال يكدگر را بردند ملال يكدگر را

هر راز كهن كه بود گفتند هر در سخن كه بود سفتند

["Birbirlerinin cemalini gördüler, birbirinin melâlini giderdiler. Var olan / mevcut eski sırları söylediler; var olan inci gibi szleri dediler (yani; inci deler gibi güzel sözler söylediler.", s.44.]

***Mektebî*:**

"Mecnun sevinerek kalkar ve Leyla'nın çadırına gider. … Leyla ile mecnun birbirlerini görünce kendilerinden geçip yere düşerler" (Levend, 1959: 71).

***Şâhidî*:**

Diledi kim varub keşf eyleye râz
Ola bir lahza Mecnûn'la dem-sâz
…
Görir kim cûş idüb göñlüñde sevdâ
Mey-i 'ışkıla olmış mest ü şeydâ (5108-111)

***Nevâyî*:**

Birbirini körgeç ekki dil-hâh
Çektiler anıng kadar âteşîn âh
…
Emdi ki kül oldı hırmen-i hûş
Bî-hûş yıkıldı ekki medhûş (1139-41)

***Behiştî*:**

bî-hûş yatur ol iki 'âşık
ahvâlde her biri muvafik (1371-1615)[245]

[244] Ayrıca bk.: 2188-94.
[245] Diğer motifler için bk.: 432-38.

***Celîlî*:**

İrüp koçuşur ol iki ‘âşık
Dil-dâde vü dilsitân-ı muvâfık
…
Şükr eyledi her biri hudâya
Bu ni‘met ü ‘işret ü safâya (955-65)[246]

***Hakîrî*:**

Dédi-kim muştulıġ éy zār u hazín
Geldi hāliñ ṣormaġa ol meh-cebín
…
Ġayġudan ḳurtuldılar onlar o dem
Güçlenmiş idiler sert ḳadem (159159b/ 01-159159b/ 03)

***Lârendeli Hamdî*:**

Biri birine ol iki yâr-ı cânî
Hikâyetler diyişdiler nihânî

Sözile deldiler bî-havf-ı ağyâr
Dür-i gencîne-i râz ol iki yâr (1673-82)[247]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ol iki zar yirine yirine
Yakdı hasret odını birbirine (700-13)

***Andelîb*:**

“*El-ġaraż, bar bar bul iki belā-keşlering ‘aşḳları zor ḳılıp derd ü elemleri ziyāde bolup pīç ü tābga tüşüp yılan kadar tolġanur erdiler. El-ġaraż bul ḥāletde bir niçe furṣat zār zār çūn ebr-i nev-bahār yıġlaşıp durur erdiler.*”, s.40.

A95.1. A95.1. Çeşme Başında Buluşma

***Sevdâyî*:**

Hoş çeşme idi anun kenârı
Sen san ki behişt [ü] merg-zârı
…
Bunı didi ince kıldı zâri
Mecnûn’u didün ki yahdı varı (589-619)

[246] Diğer motifler için bk.: 458-61.
[247] Diğer motifler için bk.: 4778-96.

***Atâyî*:**

İmdi munda gel oturgil bir zamān
Göreyim bir dem seni ey mihrbān

Leylī eydür subaşıdır uş bu yer
Hem öten geçrü çoḫ olur munda der (18b)

***Nâkâm*:**

İrişdi xeymeyi-Leylayə axir
Təni-zarində oldu rəşə zahir

Deyib: Ya dust" çəkdi nəreyi-hu
Anı guş etdi Leylayi-mələkru (s.67-68)

A95.2. A95.2. Sevgilinin Peçesini Açması

***Şâhidî*:**

Bu itmişdi cemâl-i burka'ın bâz
Ol urırdı hevâ içinde pervâz (1248)

***Hakîrî*:**

Burkasın ref' etdi Leylî ol zemân
Hüsnüni görsetdi Mecnun'a revân (138b/7)

***Lârendeli Hamdî*:**

Nikâbın açub itdi 'arz-ı ruhsâr
Cihanı kıldı cennet-veş pür-envâr
…
Açub bürka[c] ye bü hür-ı müzeyyen
Yüzin gösterdi cennet revzeninden (4121-23)

***Nâkâm*:**

Edib Məcnununi mehman didar
Niqabın açdı qıldı ərz rüxsar (s.67)

A96. A96. Mektuplaşma

A96.1. A96.1. Mektup Yazma

***Süheylî*:**

"… ona bir mektup yazarak kendisi için çıkarılan dedikoduların asılsız olduğunu bildirir" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Mektebî*:**

"… sonra yazdığı cevabı süvari ile gönderir" (Levend, 1959: 70).

***Hâtifî*:**

"Bir mektup yazarak Leyla'ya sitem eder" (Levend, 1959: 80).

***Nevâyî*:**

Ol tengri atı bile bu nâme
Kim 'ışk elidin köterdi hâme
…
Bir söz bile derdime devâ ber
Nâmeng bar ese çıkar manga ber (2280-2375)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu sevdâdan midâd-ı tâze ezdi
Anunla dil-berine nâme yazdı (2153-2224)

A96.1.1. A96.1.1. Kâsıddan Kâğıt-Kalem Alıp Mektup Yazma

***Dihlevî*:**

پس قصد بسوی قبیله شدراست

واورد او سپردش آپخ در خواست

[**"**Mektubu getiren kâsıddan çabuk bir kalem ve kâğıt getirmesini buyurdu.", s.154.]

***Şâhidî*:**

Didi nidem ne kâgıd var ne hâme
Cevâbiçün ki yazam yâre nâme
…
Dili dürcinde ne itmişdi derc
Yazarken nâme anı eyledi harç (3411-3419)

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi bende ne kâgıd var ne hâme
Cevâb olmag içün yazmaga nâme
…
Ele aldı çü Mecnûn hâmesini
Yazup dürdi cevâbun nâmesini (2856-60)

A96.1.2. A96.1.2. Mektup Gönderme

A96.1.2.1. A96.1.2.1. Kuşlarla Mektup Gönderme[248]

***Nevâyî*:**

Mecnun, mektup yazarak kuşların kanadına bağlar:

Cân safhası üzre nâme yazıp
Her lafz yazarda köngli azıp
…
Geh tayr-ı havâdın eylep i'lâm
Geh bâd-ı sabâdın eylep i'lâm (2956-58)

A96.1.3. A96.1.3. Kâsıd Vasıtasıyla Mektuplaşma

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فدنا منه قال : يا قيس هذا كتاب ليلى و هي تقرأ عليك السلام، فلما ذكرها رجع إليه عقله و استوى قاعداً و تناول الكتاب و قرأه

["Ona yaklaştı ve dedi ki: Kays bu mektup Leyla sana gönderdi ve onun sana selamı okuyor, onu söylediğimde kendine geldi ve düzgün oturdu, mesajı aldı ve okudu, …", s.98.]

***Nizâmî*:**

Sana uzak yoldan bir haber getirdim
Yani dosttan dostuna haberler getirdim
...
Mektubu Leyladan aldığı gibi çıkarıp verdi
Öperek saygıyla Mecnun'un eline verdi (2717-2802)

***Dihlevî*:**

مجنون كه بديد نامهٔ دوست ميخواست برون فتادن از پوست

["Mecnun dostunun mektubunu görünce, kendi kendine sığmadı", s.165.]

[248] Sözel hikâyecilik motifleri arasında da bulunan kuşlar, âşıkların birbirlerine ahvâlini bildirmesi için en önemli haberleşme vasıtasıdır. Bk.: Taşlıova, 2006: 356.

***Câmî*:**

مجنون چو به نامه در، قلم زد در اول نامه این رقم زد

["Mecnun mektuba kalem vurunca ilk başta böyle yazdı,...", s.40.]

***Mektebî*:**

"İşte o benim, gördüğün dertli de o; yazdığım şu satırları ona götür, dedi ve başörtüsüden çıkardığı mektubu verdi" (Levend, 1959: 70).

***Şâhidî*:**

Murâdınca çü oldı hatem nâme
Virüb lutfıyla ol merd-i kirâme
...
Çü cehdiyle bu yolda eyledi cid
İrürdi nâmeyi Leylî'ye kâsıd (3411-3504)

***Hamdullah Hamdî*:**

Tamâm oldı dürüldi çün bu nâme
Alup peyk anı uçdı san hamâme (2225)

***Celîlî*:**

Hatm oldı çü şerh-i sîne-i çâk
Dil-dâra iletdi peyk-i çâlâk (1427)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü Mecnûn nâmeye buldurdı pâyân
Deminden didesinün yazdı ᶜunvân
...
Pes alub nâmeyi ol peyk-i çâlâk
İrürdi ol nigâıına ferah-nâk (3542-49)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Nâmeyi çün yazıb temam itdi
Mühr urub misk ile hitâm itdi

Peyk-i Mecnûn'ı istedüb geldi
Nâmeyi virdi ol da çün aldı (1499-1568)

A96.1.4. A96.1.4. En Yakın Arkadaşı Vasıtasıyla Mektuplaşma

***Şâhidî*:**

Alurdı nüshasın ol yâr-ı cânı
İrürürdi gelib dildâre ânı

Aralıkda resûl-ı rûh perver
Olupdı bunlara ‘ışk içre rehber (3905-7)

***Hamdullah Hamdî*:**

Dise Mecnûn kasâ’id pür-letâ’if
Alup anı çü helvâ vü katâ’if
…
İledüp ‘âşık u ma‘şûka nâme
Ara yirde uçardı san hamâme (3365-7)

***Hakîrî*:**

Zeyd aldı nâmeyi düşdi yola
Kim bilür kim Hâlı’ın hükmi n’ola
…
Verdi yârın nâmesin bir dest-i yâr
Aldı munı ohıya ey kâm-kâr (146b/1-4)[249]

***Fuzûlî*:**

Yazdı aluben eline hâme
Dildârına bir itâb-nâme (1855-1935)
…
Mektûb ile Zeyd olup sebük-per
Azm eyledi eyle kim kebûter (1936-37)

***Atâyî*:**

Beyle diyüp yazdı Mecnun nâmeyi
Tîn idüben Zeyd’e tapşırdı onu (57a)

***Andelîb*:**

“*Ammā Leylī dil-ārāmıng ḳaṣīdeni ta‘vīż ḳılıp Zeydge berip*”, ... (s.96)

***Nâkâm*:**

Götürsün xətti-Məcnuni açıb bal
Yetirsin, eyləsin Leylini xoşhal (s.95)

[249] Ayrıca bk.: 147a/10-147b/1, 147b/2-5.

Behiştî'de Âşık'ın yakın arkadaşı Şerif'tir. Mecnun, Leyla'ya yazdığı mektubu Şerîf aracılığı ile Leyla'ya iletir:

Başına sokar Şerîf anı
Tâ kim vire Leylîye nihânî
...
Mecnûn'dan idüp selâm evvel
Mektûbı virür ana muhassal (839-43)

Ahmed-i Rıdvan'da, Âşık'ın yakın arkadaşı Âmir'dir:

Tamām eyledi Mecnūn nāmesini
Ḳodı ol dem elinden ḫāmesini

Anı ṣundı revān Āmir eline
Getürdi ol ṣenālardan diline (143b)

A96.1.5. A96.1.5. Kocakarı Vasıtasıyla Mektuplaşma

Hâtifî'de, Leyla'nın evlendiği haberini Mecnun'a veren kocakarı vasıtasıyla mektuplaşıldığı anlaşılmaktadır" (Levend, 1959: 80).

***Sevdâyî*:**

Pes söyle bunı o zâr yazdı
Ol hicrile bi-karâr yazdı

Ol karı gelüp getürdi anı
Leyli'ye revân yetürdi anı (771-91)

***Halîfe*:**

"Leyla'nın evlendiğini bir kocakarıdan işiten Mecnun, Mektup yazarak Leyla'ya sitemler eder" (Levend, 1959: 306).

A96.1.6. A96.1.6. Belirsiz Aracılar Vasıtasıyla Şiirle Haberleşme

Leyla Mecnun'a şiirler yazıp Necd'e atar, bulanlar Mecnun'a ulaştırır, Mecnun da cevaplayarak aynı şekilde Leyla'ya şiir ulaştırır:

***Nizâmî*:**

O da hemen cevap verirmiş irticalen
Leyla'nın şiirine cevap verirmiş hemen (1434)

***Şâhidî*:**

Bedîhi ol dahi bir şi'r-i garrâ
Münâsib hâline iderdi inşâ

Bu resmile ol iki yâr-ı dilbend
Biribiriyle iderlerdi peyvend (1826-30)

***Hamdullah Hamdî*:**

Revân ol da bedîhî nazm iderdi
Getüren suyı od ile giderdi

Bu resme arada odlu haberler
Gelüp varurdı her şâm u seherler (1200-6)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Anı Mecnūna iltürlerdi der-ḥāl
Gelürdi başına biñ dürlü aḥvāl
...
Geçerdi remzile çoḳ dürlü esrār
İderlerdi bu resme niçe bāzār (55a-55b)

***Nâkâm*:**

Edirdi guş Məcnunin kəlamin
Kəlamində bulub buyi-pəyamin
...
Anı hifz eyləyib qasid kəman
Olurdu kuyi-Leylidə sərayan (s.35)

A97. A97. Vuslat

***Dihlevî*:**

چون بود دو دل یکی بسینه	یعنی که دو در بیك خزینه
تن نیز بیك سبیله شد راست	نقش دویی از میانه بر خاست
در ساخت بمهر دوست بادوست	وا میخت دو مغزدریکی پوست
شد تازه دوچاشنی میکخوان	شد زنده دوکالبد بیك جان
آسود د مرغ در یکی دام	وامیخت او باده در یکی جام

["İki gönül bir göğüstedir, iki incinin bir hazinede olduğu gibi. / Cisim ise bir büyük yol gibi doğruldu. İkilik ortadan kalktı. / İki sevgili sevgiyle birbirine sarıldı ve iki ruh bir tende birleşti. / İki taze tat bir sofraya,

bir araya geldi. / İki cisim bir canla canlandı. /İki bade bir kadehte oldu. İki kuş bir kafeste huzur buldu.", s.200-201.]

***Şâhidî*:**

İki ten anda bir zevkile kandı
İki dil anda bir şevkile yandı

Dolaşub birbirine iki peyker
Karışdı nitekim şîriyle şekker (4953-5011)

***Nevâyî*:**

Mecnûn bile ol sipeh-büd-i çüşt
Yüz mihr bile kuçuştılar rüst (2519)

El kıssa ol ekki yâr-ı dil-bend
Çün boldılar etle vasl peyvend (2803-68)

***Behiştî*:**

nefsânî hevâdan ikisi pâk
gerçi dil ü cânlan heves-nâk (1418)

gitdi ikilik çün oldı vahdet
olundı muvahhid-âne sohbet (1444-48)

***Hamdullah Hamdî*:**

Düşicek sâye gibi ol iki nûr
İki yâr u iki müştâk u mehcûr
…
Kolından boynına takdı hamâ'il
Rakîb-i dîve tâ kim ola hâ'il (3588-3636)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bu vaż'ıle niçe gün bu iki yār
Biri biriyle ḳıldı niçe bāzār (144b)

Biri birine bulmışdı iki yār
İki bī-'aḳl u bī-hūş u dil-efgār (148a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu hâl üzre ol iki yâr-ı dil-sûz
Tolaşub kaldılar bir gice bir rûz

İki şeydâ biri birini koçmuş
Ğaraz murgı aralık yirden uçmuş (4778-96)

***Nâkâm*:**

Əyandır kim bu iki cismi tinin
Bu iki pakzadü pakdinîn

Degil sevdaları eşqi-məcazi
Həqiqi eşqdir bu eşqbazi (s.129-30)

A98. A98. Aşkın Artması

A98.1. A98.1. Kâbe'den Dönüşte Aşkın Ziyade Olması

***Ahmed-i Rıdvan*:**

aşüfte vü bî-karâr oldı
her dem işi âh u zâr oldı

bir veçhile oldı haste vü zâr
olurdı ʿasâ yürise dîvâr (1289-1302)

***Nâkâm*:**

Tutub Məcnun yenə rahi-biyaban
Biyabangərd oldu Leyliguyan (s.26)

A98.2. A98.2. Ehl-i Kâmil'in Duası Sonucu Aşkın Ziyade Olması

***Behiştî*:**

câmi'de hatıb ider du'âyı
tâ kurtara Hak bu mübtelâyı
…
mecmû'ı du'âlar itdi ammâ
vardukça ziyâde oldı sevdâ (1153-55)

A99. A99. Aranıp Bulunma

A99.1. A99.1. Aranıp Bulunma

A99.1.1. A99.1.1. Arkadaşı Arayıp Bulur

Zeyd Arar ve Bulur:

***Şâhidî*:**

Yüriyüb geşt kıldı kûhı çün bâd
Tolandı deşt-i vîrânile âbâd

Bir iki gün aradı ol diyârı
Girüb gözlerde her irdügi gârı

Sorardı gördigi pîr ü civânı
Son ucı buldı bir vâdide ânı (4033-38)

***Hakîrî*:**

Gördi sahrâda gezer bâ-nevha zâr
Hem yanında vahşî bî-had bî-şümâr (147a/5)

***Nâkâm*:**

Rəvanə oldu Zeydi-paksurət
Cünun səhrasinə qıldı əzimət

Gəzib vadibəvadi hər məkani
Bulub Məcnuni axir nagəhani (s.115)

Şerif Arar ve Bulur:

***Behiştî*:**

dönmişdi vücûdı bî-revâne
başında çü serv âşiyâne
…
pür zemzemeden anun dimağı
fark eylemez oldı sol u sağı (1633-37)

A99.1.2. A99.1.2. Annesi Arar

***Dihlevî*:**

غلطيد بخاك تيره مويان آن كيم شده را باك جويان

["Saçını yolarak kara toprağa düştü ve kayıp Mecnun'u sürüne sürüne aradı", s.92.]

A99.2. A99.2. Yerinin Haber Verilmesi Üzerine Bulma

A99.2.1. A99.2.1. Babasının, Yerinin Haber Verilmesi Üzerine Bulması

***Nizâmî*:**

Yabani hayvan derisinden bir karış kesmiş
Göbeğinden aşağıya don yerine giymiş (2291-2301)

***Hamdullah Hamdî*:**

O pir agâh olıcak bu haberden
Turup ile haber sordı püserden

…
Eriyüp bu haberden pir-i mazlum
Tutuşdı nar-ı ara nitekim mum (465-69)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Aradı kūşe kūşe kūh u ġārı
Yatur bir yerde gördi dil-fikārı
…
Şarāb-ı şevḳıle şeydā vü ser-mest
Özini nistemi bilmez yeḫud hest (49b)

***Sevdâyî*:**

Eydürdi filan harabede zar
Gördüm gezeridi ol dil-efgâr

Pes atası çün anı işitdi
Tiz durdı revan oğıına yetdi (394-98)

***Hakîrî*:**

Dedi tâ ki bir kişi k'ey der-beder
Dinle menden vereyem sana haber

Oğlunı gördüm filân sahrâda men
Çâresiz tedbirsiz gavgâda men (129b/11-130a/6)

***Atâyî*:**

İstedi çoḫ bulmadı yoldaşını
Āh idüben yere tökdi yaşını
…
Rāvī söyler anda bir ṣayyād-ı kār
Ol er imiş ol gezipdür kūhsār (10b-11a)

***Örfî*:**

Hemān-dem vālid-i Ḳays-ı dil-efgār
Tutub rāh-ı beyābānile kuhsār
…
İrişdi bir firāz-ı kūha nā-gāh
Anı gördi ki Mecnūn itmede āh (112-5)

***Nâkâm*:**

Müfəssəl söyləyib Məcnun nişanın
Ona göstərdi Məcnunun məkanın
…
Baxıb gördü düşüb bir təngnadə
Başı səng üzrə qalmış üftadə. (s.28)

A99.3. A99.3. Aranıp Divane Bulunma

A99.3.1. A99.3.1. Babasının Arayıp Divane Bulunması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ذكر أن أباه الملوح و إخوته ساروا إلى الصحراء ليأخذه ويردوه إلى الحى و أهل بيته، و ذلك بعد ما نحل جسمه و اسود وجهه وجف جلده على عظامه، فلما وردوا عليه لقوه قاعداً على تل من رمل وهو يخط بأصبعه، فلما دتو منه نفر

["Söylendi ki onun babası Mülevvah ve kardeşleri çöle gittiler, onu mahallesine ve ailesine geri götürmek için, bu da vücudu zayıflayıp yüzü kararıp derisi kemiklerine yapışmıştı. Ona yaklaşınca onu bir kum tepesinin üstünde oturmuş, parmağıyla kuma bir şeyler çiziyor buldular.", s.42.]

***Mektebî*:**

"… oğlunu bulmak için dağları dolaşır. Nihayet Kays'ı çıplak, btkin bir hâlde bulur" (Levend, 1959: 62).

***Hâtifî*:**

"Oğlunun hâlinden dertli olan babası Mecnun'u arayıp bulur" (Levend, 1959: 79).

***Şâhidî*:**

Ciger kûşem diyü gitdi şitâban
İñledü yile keşt itdi beyâban
…
Pezer çün gördi bu hâletde anı
Gözünden sıza geldi bagrı kanı (1296-1300)[250]

***Nevâyî*:**

tapıp anı bir kum içre nâlân
kılğan kişi kadar karakçı tâlân

deşt üzre anğa karâr bermey
keltürdiler ihtiyâr bermey (1275-78)[251]

***Hamdullah Hamdî*:**

Şeb-i gamdan solup taze nihâli
Harâb olmış harâbâd işre hâli

[250] Diğer motifler için bk.: 1578-1602, 2795-99.
[251] Diğer motifler için bk.: 2377-84.

…
Hemâh kara saçı kalmış libâsı
Anun dahi perişan her pelâsı (472-75)[252]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çün işitdi atası bu kelāmı
Anı bulmaġa ḳıldı ihtimāmı

Çü geçdi ‘Āmirī ol kūh u deşti
Görür bir kūşede Mecnūn-ı mesti (37a-b)[253]

***Celîlî*:**

K’ol gül-bün-i ter yüz urdı taga
Bulut gibi yaşı yaga yaga
…
Her zahm ki görinür o tenden
Bir şu‘le durur gül ü çemenden (494-507)

***Fuzûlî*:**

Sahrâlara dutdı seyl tek yüz
Vâdîlere açdı çeşme tek göz
…
Düşmiş yere hâk-sâr ü gamnâk
Ahvâli harâb ü sînesi çâk (911-915)[254]

***Lârendeli Hamdî*:**

Görür yatmış vücûdı garka-i hâk
Yaşı yir yir yüzüni eylemiş çâk
…
Gam-ı dil berden özge mahremi yok
Figân u nâleden yeg hem-demi yok (1411-17)[255]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Vardı geşt eyledi temâm anı
Buldı âhir o kasr-ı viranı
…
Oturur bahr-ı hayrete talmış
Fikr ile başın aşağa salmış (747-51)[256]

[252] Diğer motifler için bk.: 1009-15, 2400-7.
[253] Diğer motifler için bk.: 57b, 89a.
[254] Diğer motifler için bk.: 2040-50.
[255] Diğer motifler için bk.: 3102-8.
[256] Diğer motifler için bk.: 1259-63.

***Halîfe*:**

"Daha çok dayanamayan babası, Mecnun'u aramaya çıkar. Nihayet dolaşa dolaşa onu bir harabede "Leyla Leyla" diye inler bulur" (Levend, 1959: 303).

***Andelîb*:**

"*... oġlunı kūh be kūh, deşt be deşt aġtarıp yörür irdi. ... Gördi kim bir dağıng ḳarında bir ādem yatıpdır bir teng ü dārıng cāyda ādem ḥaẕer ḳılġu kadar ammā Seyyid benī 'Āmirī bir ism oḳıp özge dem salıp ol cāyġa bardı. Mecnūn mest ü müstaġrıḳ yatur irdi. Seyyid benī Emīr yüzüge yaġşı naẕar salıp gördi kim irse bildi ciger pāresi ve nūr-ı çeşmi 'azīz ferzendi dürür.*" (s.98)

***Nâkâm*:**

Yazıq Məcnun atası didə giryan
Biyabandə olub Məcnunu cuyan

Bulub vəhşətdə ol dilxunu axır
Gətirdi Kəbəyə Məcnunu axır (s. 24-25)

A99.3.2. A99.3.2. Annesinin Divane Bulması

***Mektebî*:**

"Anası Mecnun'u görmek için dağları dolaşır. Nihayet dar bir delikte acınacak bir hâlde bulduğu oğlunun yanına oturur" (Levend, 1959: 70).

A99.3.3. A99.3.3. Kabilesinin Arayıp Divane Bulması

***Nizâmî*:**

Akrabaları Mecnun'un haberini almışlar
Onu hoşa gitmeyecek şekilde bulmuşlar (2052-55)

***Nevâyî*:**

Tofrag ile yer üze hem-aguş
Eylep gam-ı 'aşk garet-i huş

Barı kılıban figan u zari
Hazır kılıban revan 'imarî (1036-40)

A99.3.4. A99.3.4. Başka Kabileden Bir Adamın Arayıp Divane Bulması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فمضى الغلام و لم يزل يطلبه فى الصحارى حتى أصابه فى يوم صائف شديد القيظ والسموم، قد لجأ إلى كهف جبل عظيم وهو مطرق ينكت الأرض بأصبعه و يقول

["Genç adam kalktı ve çölde aramaya başladı, onu çok sıcak ve kuru ve sıcak rüzgârla dolu bir günde buldu, büyük bir dağın mağarasına sığındı, dalgınken yeri parmağıyla kurcalıyor ve diyordu ki:", s.98.]

***Nizâmî*:**

Beni Sad kabilesinden bir kişi gelmiş
Büyük bir şans eseri ona rast gelmiş

Ona bir su kenarında otururken görmüş
Bir harabede çok perişan hâlde görmüş (1246-7)

A99.3.5. A99.3.5. Tesadüf Edip Divane Bulma

A99.3.5.1. A99.3.5.1. Yabancının Tesadüf Etmesi

***Hamdullah Hamdî*:**

Geçerken oldı Mecnûn'a gözi tuş
Anı gördi yatur ser-mest ü medhûş
…
Sözinden çün anun ümmîdi kesdi
Koyup anı geçüp yil gibi esdi (996-1003)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Be-nā-gāh aña bir kimse olur ṭuş
Görür bir kişi yatur deng ü bī-hūş (48b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Meger ol vakt ol genc-i perîşân
Özin bir kuşede kılmışdı pinhân
…
Ne nâlesinden özge hem-demi var
Ne sayesinden ayru mahremi var (2302-08)

***Nâkâm*:**

Kəçirkən nagahan bir rahpeyma
Nigah etdi görüb bir mehsima.

Biyaban içrə düşmüş xakə qəntan
Əninü bixudü bitabü nalan (s.27)

A99.3.5.2. A99.3.5.2. Kumandan'ın Tesadüf Etmesi

Nevfel tesadüf eder:

***Hamdullah Hamdî*:**

Yürür Mecnûn'da hayran deşte düşmiş
Kara bahtı gibi ser-geşte düşmiş
…
O vecd ile ser-âgâz itse Mecnûn
Ana âheng iderdi kûh u hâmûn (1346-1352)

***Hakîrî*:**

Deşt içinde gördi bir 'üryān yatar
Hācibe dér başını yérden götür (152b-2)

***Lârendeli Hamdî*:**

Hezârân yirde olmuş sinesi çâk
Gözi nem-güı vücüdı ğarka-i hâk

Tenini ğuşşa döndürmüş hilale
Geh ağlar gâh ider feryâd u nâle (1999-2000)

A99.4. A99.4. Vuhuş ile Bulma

A99.4.1. A99.4.1. Babasının Vuhuş ile Bulması

***Nizâmî*:**

Etrafını yine birkaç vahşi hayvan sarmış
Mecnun'u da bir hazine gibi koruyorlarmış (3148-51)

***Hamdullah Hamdî*:**

Garîb ü derd-mend ü zâr u miskîn
Dili vü dîdesi gamgîn ü nemgîn (906-20)

***Atâyî*:**

Geldi gördi bir kaya dibinde
Kurt u kuş kaplan geyikler anda (32b)

A99.4.2. A99.4.2. Dayısının Arayıp Vuhuş İle Bulması

***Nizâmî*:**

Bulmuş onu bir dağın yamacında
Herkesten uzak oturuyormuş orada

İnsanlardan ürktüğü için yolu kapamış
İki üç vahşi hayvan yanında oturuyormuş (2959-62)

***Şâhidî*:**

İdüb vahşetle râh-ı halkı beste
Bir iki vahşiyile ol şikeste

Oturub hayret içre kalmışıdı
Ferâgat ‘âlemini bulmışıdı (3511-15)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Varub buldı anı ṭaġ içinde
Yüregi derdile biñ dāġ içinde

Müdāmī vaḥşişe olmışdı ünsi
Ḳaçardı dāyimā görseydi insi (111a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çok aradı vü âhir buldı anı
Gök itmiş gördi dûdı asmanı (3685-89)

A99.4.3. A99.4.3. Arkadaşlarının Arayıp Vuhuş İle Bulması

***Dihlevî*:**

صحرا چو غبار می نوشتند تا بر سر خلوتش گذشتند

در کوچ گهش جمازه راندند وز در جمازمرانشاندند

رفتند پیاده پیش مجنون ریزانز دو دده در مکنون

دیدند بگوشهٔ خرابی غولی بکنارهٔ سرابی

زنجیر زهدمان گسسته در حالقهٔ دام ودنشته

[“Toz toprak misali çölü arayarak nihayet onu dinç bir yerde (kendi hâlvetinde) buldular. / Mecnun’un olduğu tarafa develerini sürdüler ve ona yetişmeden develerini bir yere oturttular. / İnci gibi gizli gözyaşlarını dökerek yaya olarak Mecnun’un yanına gittiler. / Yıkık bir evin köşesinde, çorak kenarında bir deli / Arkadaşlarından ilişkilerini kesmiş kimsesiz, vahşi hayvanlarla birlikte.”, s.168-69.]

***Hâtifî*:**

"Mecnun'u arayan arkadaşları onu vahşi hayvanlar arasında bulur" (Levend, 1959: 80).

***Celîlî*:**

Yârân gam u gussadan ciger hûn
İrişdiler evlerine mahzûn (1121)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Gitdiler Necd'e toğrı ol yârân
İrdiler çün o tağa âhir-i kâr
…
Bulub âhir birinde gördiler
Bir isuzlık yirinde gördiler (1582-89)

***Halîfe*:**

"Bir bahar günü, arkadaşları Mecnun'u görmeye giderler. Onu vahşi hayvanlar arasında bularak …" (Levend, 1959: 307).

A99.4.4. A99.4.4. Pîrin Arayıp Vuhuş İle Bulması

***Hamdullah Hamdî*:**

Anı buldı ol ahır iyleyüp geşt
Dili pür-gam yatagı damen-i deşt
Yatur vahşî gürûhı yöresinde
Yini mihnetde eski töresinde (3063-5)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Niçe gün istedi deştile ṭaġı
Ḳamu geşt eyledi ṣaḥrā vü bāġı

İrişdi 'āḳıbet bir yire ol pīr
Ki Mecnūn anda yatmışdı çü naḫcīr (122a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Son ucı gördi ki olub ğarka-i hâk
Yatur bir râğda dil-teng ü ğam-nâk (4079-84)

A99.4.5. A99.4.5. Maşuk'un Arayıp Vuhuş İle Bulması

***Dihlevî*:**

خورشید باوج رفت خندان	چون نور دل نیاز مندان
چون شیب و فراز را بسی جست	وز هر خاری چو گلبنی رست
دیدش چو زبن شکسته شاخی	افتاده میان سنگ لاخی
بر پشتهٔ کوه پشت داده	بر بالش خار سر نهاده
بر بجد رسیده بارکی راند	لختی چپ و راست در طلب ماند

["O kırın yokuşunu, inişini pek aradı, bir gül gibi dikenlerden kurtuldu. / Kırılmış bir dalın dibinde, taşlık bir yere uzanmıştı o sevgili (Mecnun). / Sırtını dağın bir tepesine yaslamış, dikenden bir yastığa başını koymuş; / Sabah rüzgârı Leyli'nin kokusunu getirmiş, uykuya meyilli gözlerini kirpiği kapatmış. / Yüzü toprağın üzerinde uyumuş, vahşi hayvanlar etrafını sarmış, kuşatmışlar.", s.197.]

***Şâhidî*:**

Yetür bµ-hûşıña ki iñiler zâr
Degüldür iki âlemden haber-dâr
…
Diline şevk itdikçe tecelli
Dem urub derdle dir âh-ı Leyli (5111-14)

***Hamdullah Hamdî*:**

Aradı buldı Mecnûn'ı fütâde
Yatur bî-hûş olup bî-nuş-ı bâde
…
Mahabbet eyle bî-hûş itmiş anı
Ki bilmez âsmândan rîsmânı (3288-90)

A99.4.6. A994.6. Maşuk'un Annesinin Arayıp Vuhuş İle Bulması

***Celâlzâde Sâlih*:**

Dörd yanına çokub sipâh-ı vahş
Olmuş ol tağda pâdişâh-ı vahş (2238-53)

A99.4.7. A99.4.7. Şiirlerini Kaydetmek İsteyen Gencin Arayıp Vuhuş İle Bulması

Selam-ı Bağdadî:

***Nizâmî*:**

Sormuş herkese yolunu izini bulmuş
Sonunda çırılçıplak Mecnun'u bulmuş

Etrafını bir sürü vahşi hayvan sarmış
Gerdanlık gibi Kays'ın etrafını sarmış (3267-8)

***Şâhidî*:**

İdüb ol bî dili bulmaga âheng
Yüridi bâdiyede niçe ferseng
…
Görir bir şahs niteki ehl-i mahşer
Bürehne cismim varı pâ vü tâ-ser (4324-34)

***Hamdullah Hamdî*:**

Var etrâfında vahşî cinsi bir cevk
Kuşatmışlar anı san halka-i tavk

Yatur ol halkada san halka-i mâr
Yahud san halka halka zülf-i dil-dâr (3159-62)

***Lârendeli Hamdî*:**

Nişânunı sordı vü bildi yirini
Sürüb ser ü katına geldi yirini (4252)

Âmir:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Varur Āmir görür dil-i ḫaste Mecnūn
Yatur ṭobraġ içinde ġarḳa-i ḫūn (144a)

***Andelîb*:**

Bekir, Mecnun'u bir dağın eteğinde bulur:

"*... Mecnūnnı bir dağnıng dāmenesinde tapdı...*"(s.92)

A99.5. A99.5. Gelen İnilti ile Bulma

A99.5.1. A99.5.1. Babasının Gelen İnilti İle Bulması

***Dihlevî*:**

بیچاره پدر دوید بیرون	همراه سرشك اوهمدش خوش
میرفت زسوزدل شتابان	فریاد کنان بهر بیابان
چون کشت بسی بدشت و کهسار	از کوه شنید نالهٔ زار
اندر پي آن ترانه زد کام	افکنده زاشك باده در جام
در یافت حریف را چوستان	باز مزمهٔ هزار دستان
میگفت دران فراق خونریز	با خود غزلی جراحت انگیز

["Çaresiz babası dışarıya çıktı, onun da gözü kan ağlıyordu. / Yaralı gönlüyle acele bir şekilde çöle gidiyordu. / Çok yol gittikten sonra dağdan bir inilti işitti. / O sese doğru gitti, onun gözünden dökülen yaşı yel kenara attı. / Rakip, Mecnun'u sarhoş gibi gördü, binlerce hikâye mırıldanıyordu. / Bu ayrılıktan kan ağlayarak kendisi için dertli gazeller söylüyordu.", s. 93.]

***Mektebî*:**

"Oğlunun ayrılığına daha fazla dayanamayan Mecnun'un babası, arkadaşlarıyla birlikte oğlunu aramağa çıkar. Dağları dolaşırken ansızın mezardan gelir gibi bir inilti işiterek yaklaşır" (Levend, 1959: 69).

A99.6. A99.6. Duyduğu Feryat Üzere Bulma

A99.6.1. A99.6.1. Babasının Duyduğu Feryat Figan Üzerine Bulması

***Şâhidî*:**

Tolandı çünki deşt ü kuhsârı
İşitdi kûhdan feryâd u zârı
…
Görir kim yaşlar olmış revâne
İder murg-ı seher bigi terâne (1296-1300)

Nâkâm:

Eşitdi nagəhan kari bir əfğan
O əfğan canibə getdi şitaban
…

Görüb Məcnuni bu hâlətdə babi
Kəsildi taqəti məhv oldu tabi (s.80)

A99.6.2. A99.6.2. Dayısının Duyduğu Feryat Üzerine Bulması

***Nâkâm*:**

Qəmi-Məcnun ilə ol piri-dilxun
Gəzib səhraləri həmun bə hamun
…
Edib ətf nagəh gördü ki Məcnun
Həman əfgan edər məhzun-məhzun (s.106)

A99.7. A99.7. Şiir Okurken Bulma

A99.7.1. A99.7.1. Babasının Şiir Okurken Bulması

***Nizâmî*:**

Zavallı baba alınca biçare oğlunun haberini
Yola düşmüş, terk etmiş vatanını, kabilesini
…
Kendi kendine durmadan gazeller okuyormuş
Bazen ağlayıp inliyor, bazen feryat ediyormuş (1260-65)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yatur ne hânümanı var ne hâne
Dehânı huşk ü kavlı ter-terâne

Dilinde geh gazel gâhî gazâle
Özine nâleden düzmiş nevâle (1015-16)

A99.8. A99.8. Maşuk'un Kûyunda Bulma

A99.8.1. A99.8.1. Kabilesinin Arayıp Maşuk'un Kûyunda Bulması

***Nevâyî*:**

Her yan kişiler kılıp revâne
Andın tilemek üçün nişâne
…
Bolgaç üçev ekkisi ozalıp
Kum üzre anıng nişânı kalıp (1161-1185)

A99.9. A99.9. Sorarak Bulma

A99.9.1. A99.9.1. Babasının Avcıya Sorarak Bulması

***Andelîb*:**

"*Anda Seyyid benī ʻĀmirī: "Ey ṣayyād Mecnūn digen oġlumnı aḫtarur men, ey birāder Mecnūn balamdan bilir mi sen?" diyip, başdan ayaḳ oġlunıng eṭvārını ve aḥvālini aydıp zār-zār yıġlar irdi.*" (s.56)

"*Ammā Seyyid benī ʻĀmirī Mecnūnnıng bul ḫaberini uṣul kişiden işidip kemāli ṣafaḳtiden bir niçe ḫ ̌īş tebālarından alıp "Teki nā-būd ḳılmaġaylar" diyip dil-nüvāzlıḳ ḳılıp Mecnūn bī-nevānı aġtarıp çıḳtılar ve anı istep çöl-be-çöl barur erdiler. Hīç tapabilmediler. İrse efsūs ıp dırīġ tartar erdiler.*" (s.54-57)

A100. A100. Aranıp Bulunamama

A100.1. A100.1. Babasının Arayıp Bulamaması

***Nizâmî*:**

Dağ, çöl dememiş gezmiş her yeri
Yeşil ovalarla kara kumlu çölleri

Bir ümitle çırpınıp duruyormuş
Mecnun'dan bir iz bulamıyormuş (2286-90)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bile uydurdı birkaç yâr-ı hem-zâd
Gül-i bustân-ı 'ömre gitdi çün bâd
…
Kayurdı Kays'ı her kavm u kabîle
Kamu aglaşdılar pîr ile bile (974-79)

***Lârendeli Hamdî*:**

Aradılar çi ger küh u yabanı
Veli bulmadılar andan nişanı (2784-85)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Arayub her yiri bulmadılar hīç
İzini tozını görmediler hīç (48a)

***Atâyî*:**

Mecnūn'uñ atası Seyyid ʻĀmirī
Vardı gezdi Necd dağın anda varı (10a)

A100.2. A100.2. Kabilesinin Arayıp Bulamaması

***Atâyî*:**

Soñra gine terk idüben döndiler
Uçuban giden gelüben ḳondılar (9a)[257]

***Nâkâm*:**

Tərəfdarani-Məcnun şitaban
Bəyani-bəladə qıldı puyan
…
Ənisi valideyni-ah oldu
İqamətgahi matəmgah oldu (s.27)

A100.3. A100.3. Arkadaşlarının Arayıp Bulamaması

***Nizâmî*:**

Durumu dostlarından birkaçına duyurmuş
Rüzgâr gibi peşine düşmelerini buyurmuş
…
Koşuşturup her tarafta onu aramışlar
Aramış, sormuşlar ama bulamamışlar (1227-9)

A100.4. A100.4. Pîrin Arayıp Bulamaması

***Hamdullah Hamdî*:**

Bir iki gün aradı her mekânı
Bulınmadı ne nâmı ne nişânı (3060-62)

[257] Diğer motifler için bk.: 36a.

A100.5. A100.5. Arkadaşının Aratıp Ancak Bulamaması

Nevfel Aratır, Ancak Bulamaz

***Hamdullah Hamdî*:**

Ne denlü kim aratdı Nevfel anı
Bulınmadı ne nâm u ne nişânı (1723-4)

A100.6. A100.6. Maşuk'un Aratıp Bulamaması

Leyla aratır ancak bulamaz:

***Lârendeli Hamdî*:**

Gezüb vâdî-be-vâdî ğâr-be-ğâr
Bulımadı vü yine döndi nâ-çâr (2294-97)

A101. A101. Hitaplar

A101.1. A101.1. Kendine Hitap

***Nizâmî*:**

Oturup bir köşeye hüngür hüngür ağlamış
"Âh! Ne yapsam derdimin çaresi ne?" demiş.
... (1184-1105)

***Mektebî*:**

"Mecnun sevgilisinin diyarını görünce yere kapanır: "Ağlayarak benim Kâbe'm budur, ruhumun dilek yeri burasıdır, dedi" (Levend, 1959: 64).

***Şâhidî*:**

Gönül aç hâb-ı gafletden göziñi
Olub bî-dâr düşer kendüzüñi (2934-56)

***Nevâyî*:**

öz hâliğa kıldı nevha âğâz
her derdiğa boldı nevha-perdâz

kim bolmasa netkey erdi bûdum
yâ bolsa edi ᶜadem vücudum (1328-90)

***Hamdullah Hamdî*:**

‘Aceb âvâre düşdüm hânumândan
Cihân benden usandı ben cihândan
...
Kamu dillerde Mecnûn oldı adum
Kamu illerde mat‘ûn oldı adum (778-822)[258]

***Atâyî*:**

Meni dünyāda ol pür-derd idüpdür
Bu derd-i aĥmer meni zerd idüpdür (16b)

***Nâkâm*:**

O kuhin damənin qıldı neşiмən
Cülus etdi dedi: “ Ah, ey dili-mən!

Nə deyim bilməm, nədir dərdim dəvası?
Nə başımda bu sövda həvası? (s.18-19)

A101.2. A101.2. Kendisi İle Özdeşleştirdiği Varlıklara Hitap

A101.2.1. A101.2.1. Ağaç Üstündeki Kargaya Hitap

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

يا غراب البين هيجت لوعتى فويحك خبرنى بما أنت تصرخ
[259]...

[“Benim ızdırabımı yeniden başlattın benekli / Karga seni bağırtanı söyle bana / Leyla’nın sevdasında dürüst isen.”, s.78.]

***Nizâmî*:**

Eğer sen de bağrı yanıklardan biriysen
Aşk acısı çekenlerden niye kaçıyorsun? (1957-87)

***Şâhidî*:**

Dir iy bahtım yüzi gibi siyeh-pûş
Gam-ı dilberi sini kıldı hâmûş (2401-39)

[258] Diğer motifler için bk.: 610-15.
[259] Diğer motifler için bk.: s.33, 79.

***Hamdullah Hamdî*:**

O zâgı çûn u ‘aşk abdâlı gördi
Kararmış gönlinün hem-hâli gördi (1856-81)

***Celîlî*:**

Ben hastaya nûr-ı dîde sensin
Hem-derd-i dil-i remîde sensin (840-66)

***Lârendeli Hamdî*:**

Yazılmışdur meğer ᶜışkile nâmun
Ki olubdur kare bahtum gibi camun (2673-96)

***Atâyî*:**

Hem anuñla bir pāre söz söyledi
Hallerin bir pīre ma‘lūm eyledi (16a)

***Andelîb*:**

Şāh üstünde durġan ḳara donlu ḳuş
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi!
Könglüng ġamlıḳ gördüm bes özüng nā-ḫoş
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi! (s.87-8)

A101.2.2. A101.2.2. Ağaç Üstündeki Bülbüle Hitap

***Dihlevî*:**

مرغ از سر سوز درمقالت مجنون بميان وجد و حالت

چون ديد نشان آشنايی داد انده سينه را روايی

كفت اي زشراب عاشقی مست باغمز دگان بناله همدست

[“Bülbül dağından, gamdan okumakta, Mecnun ise neşeli hâletlere dalmış bir durumda. / Bülbülde benzer gamını görüp ona kendi derdinî anlatmaya başladı. / Dedi ki: “ Ey aşk şarabından sarhoş, dertli âşıklarla birlikte inleyen, …”, s.173.]

***Nevâyî*:**

Yanıngda sening gül-i baharî
Könglümde mening firak hârı (1003-16)

***Celîlî*:**

Mecnûnı çü hem-zebân idindi
Bülbül saçın âşiyân idindi
…
İncitmedi ol garîb murgı
Gönli gibi bî-nasîb murgı (1605-1630)

A101.2.3. A101.2.3. Ağaç Üstündeki Baykuşa Hitap

***Celîlî*:**

Ben kim zer-i vasldur murâdum
Var künc-i fenâya i'timâdum
...
Olsan n'ola mürşid-i tarîküm
Yokdur çü senün gibi refîküm (871-96)

A101.2.4. A101.2.4. Dağa Hitap

***Fuzûlî*:** *Dağ*, tasavvufî literatürde "ricâlü'l-gayb" (gayb erenleri) manâsındaki "evtâd'ın temsilidir. Buna göre, Mecnun'un "dağ" ile dertleşmesi, edebî bir sanat olmanın ötesinde, bu sembolik manâ ile de ilgilidir. Mecnun'un dağ ile sohbeti, aslında dört kişi olan "evtâd"dan biri ile yapılan sohbetin ifadesidir (Tahralı, 1996 :219-220).

Bir daga erişdi yolda nâgâh
Kaddine libâs-ı vehm kûtâh
...
Gel aglayalum bu mâ-cerâya
Bir dem koşalum sadâ sadâya (1138-1157)

A101.2.5. A101.2.5. Avcıdan Kurtardığı Güvercine Hitap

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

لقد هتفت فی جنح لیل حمامة علی فتن وهنا و إنی لنائم
فقلت اعتذارا عند ذاك و إننی لنفسی فیما قد أتیت للائم
أأزعم أنی عشق ذو صبابة بلبلی ولا أبکی و تبکی البهائم
کذبت و بیت الله لو کنت عشقا لما سبقتنی بالبکاء الحمائم

["Gece vaktinde bir güvercin bağırdı / Uyurken bir zayıf dalın üstünde / Ben de o anda özür diledim / Ben de kendimi yaptıklarımla suçlayanım. / Leyla'ya âşık bir özleyen olduğuma iddialıyım. / Ve hayvanlar

ağlıyor ben de ağlamam. / Yalan söylemişim Allah'ın eviyle yemin ediyorum ki / Ben âşık olsaydım güvercinler benden önce ağlamazdı.", s.34-35.]

***Fuzûlî*:**

K'ey tîz-perver ü bülend-pervâz
Erbâb-ı vefâya mahrem-i râz
…
Anca dedi ana her gam-ı dil
Kim kıldı anı hem ünse mâil (1187-1212)

A101.2.6. A101.2.6. Avcıdan Kurtardığı Ceylana Hitap

***Lârendeli Hamdî*:**

Pes âhûnun yanına geldi Mecnûn
Niteki ata oğıl yanına mahzûn (2619)

A101.2.7. A101.2.7. Köpeğe Hitap

Dihlevî:

هستیم من او تو هر دوشب گرد لیکن تو بناله او من از درد

["Biz ikimiz de geceyi dolaşan bekçileriz. Fakat sen derdinden inleyerek dolaşır, ben ise inlemeden derdimle beraber dolaşırım", Dihlevi, 1965: 187.]

***Şâhidî*:**

İkimizde şeb oldı rûz-ı hestî
Kim buldık darb-ı hicrile şikesti (3739-3802)

***Nevâyî*:**

Sendin kılur erse el teneffür
Bardur manga sohbeting tefâhür (2125-71)

A101.2.8. A101.2.8. Deveye Hitap

***Celîlî*:**

Geh dirdi ki ey cumâze cuş it
Dem-sâz-ı figânum ol hurûş it
…
Kef kim dehenünde ola peydâ
San subh-ı neşâtdur hüveydâ (777-83)

A101.2.9. A101.2.9. Geyiğe Hitap

Ahmed-i Rıdvan 'da Mecnun, geyikleri kendisi ile özdeşleştirerek onlarla dertleşir:

Varub gevzenleri luṭfile gördi
Ṣanasın kim peẕer ferzende irdi
...
Çü 'aynuñdur naẓīri çeşm-i yārum
Ḥabībümden ḳoḫuñdur yādigārum (84b)

A101.3. A101.3. Farklı Unsurlara Hitap Edip Allah'a Dönme

A101.3.1. A101.3.1. Gök Cisimlerine Yalvardıktan Sonra Allah'a Yönelme

Gökyüzündeki yıldızların cazibesine kapılan Âşık, onlara yönelerek onlardan yardım ister. Ancak, gök cisimlerine yönelip onlardan medet ummanın bir netice getirmediğini gördükten sonra Allaha yönelir. Allah'a yöneldiğinde ise duası kabul olur.

İlk olarak Nizâmî'nin eserinde geçen motif, Hz. İbrahim Peygamber (a.s.)'den alınmış görünmektedir. En'am Suresi 76-79. ayetlerde, Hz. İbrahim, önce yıldızlara, sonra aya, en sonunda da güneşe yönelerek "İşte Rabbim!" der. Fakat hepsinin batması neticesinde Allah'a yönelir:

> "*Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. "İşte Rabbim!" dedi. Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem" dedi. Ay'ı doğarken görünce de, "İşte Rabbim!" dedi. Ay da batınca, "Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapıklardan olurum" dedi. Güneşi doğarken görünce de, "İşte benim Rabbim! Bu daha büyük" dedi. O da batınca (kavmine dönüp), "Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım" dedi. "Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, Allah'a ortak koşanlardan değilim*"[260].

***Nizâmî*:**

Mecnun bakmış ki yıldızlar gidiyorlar
Başının üstünden kaçarak uzaklaşıyorlar
...
Benim de günlerim mutluluk içinde geçsin
Bu bahaneyle kurtulayım bahtım uyansın". (2686-2702)

[260] İbrahim Peygamber'in (a.s.) esasında Allah'tan başka bir varlığı ilah kabul etmesinin mümkün olmadığı, bu vakıanın kavmine bir tarizden ibaret olduğu müfessirlerce ifade edilmiştir. Bk.: Yazır, E. T.: 24.03.2020.

***Şâhidî*:**

Ki ey âyine-i hûrşîd-i ‘âlem
Cihân bâgı ruhuñ ‘aksiyle hürrem
...
Ki iy dâr iy ‘âlem dâver-i cûd
Kapuñdandur küşâde bâb-ı maksûd (3116-75)

***Hamdullah Hamdî*:**

Temâşâ iyleyüp Mecnûn bu bezmi
Niyâz ile du‘âya itdi ‘azmi
...
Demidür tâli‘üm pîrûz idesin
Kara bahtum şebini rûz idesin (2704-25)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didi iy Zühre-i rūşen şeb-efrūz
Ki sendendür cihān aḥvāl-i pīrūz
...
Didi pāk ü ma‘būdum İlāhum
Senüñ luṭfuñ ḳapusıdur penāhum (100a-101b)

Fuzûlî’de, Mecnun’un dua ettiği vakit, gök kapılarının açıldığı vakit olarka sezdirilir. Mecnun, gök cisimlerine hayran kalarak şaşkınlıkla onlara yönelir ve yakarır. Ancak onların birer mahlûk olduğunu hatırlayınca Allah’a dönerek niyaz eder:

Evvel olup âsmâna mâil
Şerh etdi Utâride gamd-ı dil
...
Dergâhına dutup ruh-i niyâzın
Ma’bûdına arz kıldı râzın (2283-2329)

Nâkâm:

Sanıb hər kokəbi bir babi-hacət
Kəvakibdən edib ümidi-nüsrət
...
Mübarək qıl bənə, ya Rəb səbahi!
Bəni boylə pərişanhal qoyma (s.95-97)

A101.3.2. A101.3.2. Diğer Unsurlara Yalvardıktan Sonra Allah’a Yönelme

Celîlî’de Mecnun, gök cisimlerine değil, *ecel*e, *ölüm*e, *can*a, … unsurlara seslenir. En nihayetinde Allah’a dua eder:

K'ey peyk-i ecel irüp sebük-hîz
Vir müjde-i merg-i râhat-engîz
...
Mecnûn çü du'âya götürür dest
Fi'l-hâl düşüp yire olur pest (2013)

A101.4. A101.4. Gıyabında Sevgiliye Hitap

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فيا ليلى جودى بالوصال فإننى بحبيك رهن و الفؤاد كشيب[261]

["-Ey Leyla vuslata varmakla iyi edersin, çünkü ben / Senin sevginle rehinim ve yürek üzüntülüdür", s.15.]

***Nizâmî*:**

Sana âşık olan bu adamın yaşaması iyidir
Yolunda ölmektense yaşaması daha iyidir
...
Ana sütüyle girdi bedenime benim bu sır
Can çıkınca çıkar ancak, tenimden bu sır (1111-45)[262]

***Dihlevî*:**

گرچه زدم سرد مردم ای دوست خون سرد نشد هنوز در پوست

باگرمی خونم آر در بر پیوند بخون گرم بهتر

["Ey dost, halkın soğuk kanından, şimdilik kanımız damarda soğuk olmadı. / Kanım sıcakken al kucağına (yanına) beni, sıcakkanla birbirimize ulaşmamız iyidir. / ...", s.245.]

***Câmî*:**

کای قلبه ی نور او حجله ی حور! در سایه ات آفتاب مستور

بر گربه ی زار من ببخشای! وز طلعت یار پرده بگشای

["Ki ey aydınlatıcı kıble, hur hiclesi; senin gölgende güneş gizli kalmış. / Benim hüngür hüngür ağlayan çığlıklarımı affet! Gül cemaline aç", s.231.]

***Mektebî*:**

"… sevgilisine hitab eder" (Levend, 1959: 64).

[261] Diğer motifler için bk.: s.11, 33, 35, 40.
[262] Diğer motifler için bk.: 2222-2274.

***Celîlî*:**

K’ey gonca-dehân ü sîb-gabgab
Sensüz bana mahbes oldı mekteb (438-52)

***Atâyî*:**

Yār kūyında eyler idi ol fırāḳ
Ey ḥabībim aramaz oldı ırak (6b)

Bu maḳāmuñdur senüñ ey gül’-iẕār
Bilem imdi ḫandasın gel yār yār (7b-8a)

***Nâkâm*:**

Neçün təslimi-canan olmadın sən?
Səni canansız şimdi nedim mən?
…
Yenə düşdün bəlayi-iftiraqə
Ya qıl şimdi şərari-iştiyaqə (s.23-24)[263]

A101.4.1. A101.4.1. Sevgili İle Özdeşleştirilen Varlıklara Hitap

A101.4.1.1. A101.4.1.1. Serviye Hitap

***Dihlevî*:**

با سبزه زدوست راز کفتی با سرو غم دراز کفتی

[“Selviyle uzun gamdan konuştu ve çimenle dost sırrını.”, s.231.]

***Sevdâyî*:**

Mecnûn kıluban hevâ-yı Leyli
Ol serve bahup tökerdi seyli

Eydürdi ne serv-i dil-sitânsan
Ârâm-ı gönle karâr-ı cânsan (1038-40)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Müdām eylerdi ol serve ḫıṭābı
Velī añlardı ḥālinden cevābı

Diridi dem-be-dem iy serv-i bālā
Bugün sensin ḳad-i dil-dāra hem-tā (81b)

[263] Diğer motifler için bk.: s.34.

***Lârendeli Hamdî*:**

Hitâb itdi ki ey nahl-i yegâne
Ki yârum kâmetindensin nişâne
...
Kadündür şem^{c} olmuş adı 'ar'ar
Ki cân u dildür ol şem^{c}e semender (2832-35)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ana yüz tutdı didi iy zîbâ
Serv-i nâzik-beden bülend-bâlâ

Kadd-i mevzûn-ı yâre benzersin
Dil-ber-i cûy-bâre benzersin (1964-74)

A101.4.1.2. A101.4.1.2. Avcıdan Kurtardığı Geyiğe Hitap

***Nizâmî*:**

Demiş: "Ey eşinden ayrı düşen arkadaş!
Sen de mi sevdiğinden uzaksın arkadaş?
...
Bu türden bir değil, belki yüz söz söylemiş
Geyikle oturup bir güzel hasb-ı hâl eylemiş (1927-42)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṭutub gevzenleri oḫşardı Mecnūn
Varub her birine söylerdi Mecnūn

Ki iy yārından olan zār u mehcūr
Nigārından benüm bigi düşen dūr (84b)

A101.4.1.3. A101.4.1.3. Avcıdan Kurtardığı Ceylana Hitap

***Nevâyî*:**

Key dil-şüdelerga âşnâ-hûy
Baştın ayagıngga âşnâ-rûy

Mâlîde tening ipek kibi çum
Astıngda ipek yerige kakum (2929-53)

***Celîlî*:**

Tolaşmaya sana şeh kemendi
İrişmeye pâyuna semendi

Tîr irse bahâr-ı servi olsun
Peykânı anun tezervi olsun (925-43)

***Fuzûlî*:**

Ey çeşm-i nigâr yâdigârı
Sehl eyle mana gam-ı nigârı

Kıldukda hayâl-i çeşm-i Leylî
Sen ver men-i hasteye teselli (1174-1183)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi bu göz değilse çeşm-i yârum
Hele ol çeşnıdendür yâd-gârum
…
Bunı diyüb ol iki mübtelâyı
Çıkarub dâmdan virdi rehâyı (2547-71)

***Andelîb*:**

"*Ammā Mecnūn-ı dil-şikeste āhū-beççelering başların sıpap ve gözlerinden öpüp alıp aydur irdi: "Ey cānverler, gözleringiz Leylīning gözüge oḫşar, diyip āzāde ḳıldı*", (s.85).

A101.4.1.4. A101.4.1.4. Ağaç Üstündeki Güvercine Hitap

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فقلت حمام الأيك مالك باكيا أفارقت ألفا أم جفاك حبيب

تذكرنى ليلى على بعد دارها و ليلى قتول للرجال خلوب

["Dolu ağacın güvercinine 'Neden ağlıyorsun?' diye sordum / Yakınından mı ayrıldın, yoksa sevdiğin mi sana soğuk? / Bana Leyla'yı ve uzak evini hatırlatıyorsun. / Ve Leyla, sahte adamların katilidir", s.36.]

A101.5. A101.5. Rakibe Hitap

***Nizâmî*:**

Ey anlamayanlar benim ah u derdimden
Kalkın, çekilin artık yolumun üstünden
...
Elden ayaktan düştü ne gelir elden
Arkadaş! Eğer dostsan gel tut elimden (1106-1110)

***Hamdullah Hamdî*:**

Irâğ idüp beni sen serv-i nav-bahâra rakib
Katanda saye gibi kaldı yüzi kara rakib
…
Nifak hançerini mekr ü hile zehri ile
Visal kat içün nice bir suvara rakib (646-50)

A101.6. A101.6. Suya Hitap

***Mektebî*:**

"Akşam karanlığında suya vuran hilâle hitap eder" (Levend, 1959: 67).

A102. A102. Tecrit Olma / Mücerred Yaşamı Seçme

Sâlikin, istikamet üzre olması, avâmdan uzaklaşmasına bağlıdır. Toplum, hem sâliki her fırsatta kınayıp yargılar hem de onun kalbinin mahbubun zikrinden hâlî olmasına neden olmak suretiyle seyr ü seferini olumsuz etkiler. Bu bakımdan sâlikin, ağyârdan sadece kalben değil, sureten de uzaklaşıp kendi seyr-i sülûkuna yoğunlaşması için yalnız olması gerekmektedir. Bu durumu Ankaravî İsmail Hakkı şöyle ifade eder:

> "Ve tarikimizin en önemli şartlarından biri de avâmdan olan insanlardan i'tizâl etmektir (uzaklaşmaktır). Bu mânâya muvafık olarak Hz. Mevlânâ "Dünya ve âhiret iyiliği için insanlardan kaçmak daha hayırlıdır" buyurmaktadır. Ebu Bekir el-Verrâk şöyle dedi: "Dünya ve ahirete ait hayrı, uzlette buldum. Hem dünya ve hem ahiretin şerrini ise kesrette (insanların çok oldukları yerlerde) buldum." İhlas ve sıdk, ancak halktan kaçınıp onlara olan muhabbeti kalbten söküp atmakla mümkündür." (İsmail Ankaravî Dede, E. T.: 28.03.2020: 10)

Eğer sâlik *murâd* ise, toplum tarafından dışlanmak suretiyle mecburen uzlete girer ve tecrid olur. İnsanların davranışları, onu bu tür bir yaşamı tercihe zorlar. Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde Mecnun, çoğunlukla toplum tarafından bu dışlanmaya maruz kalarak tecrid olmuştur. Bazı mesnevîlerde ise, avâmın davranışlarından bîzâr olup mücerred yaşamı seçer.

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

انا و ترك محادثه الناس

["... İnsanların dediklerini terk etti", s.13.]

***Nizâmî*:**

Türkler gibi evini barkını terk etmiş
Göç yerindeki bir çadırda ikamet etmiş (1067)

Yırtıcı hayvanlarla can yoldaşı olmuş
Böylece canavar insanlardan kurtulmuş (2528-53)

***Dihlevî*:**

آمیختنی نداشت باکس مونس غم آشناء حود بس

["İlişkisini herkesten kesmiş, onun dostu yalnız gam olmuş.", s.195.]

***Süheylî*:**

"… evinden kaçarak dağ yolunu tutar" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Mektebî*:**

"Uzaktan sevgilisinin çadırını görünce birh çekip derdinî döktükten sonra Necd dağına çıkar" (Levend, 1959: 62).

***Hâtifî*:**

"Leyla'yı göremeyen Kays, deliye dönerek sahralara düşer" (Levend, 1959: 79).

***Câmî*:**

مجنون و به غار غم حصاري

["Mecnun ve mağarada gam kalesi...", s. 25.]

همواره ز مردمان رمیده با وحش رمیده آرمیده

["Hep halktan ürküp ürkek hayvanlarla beraber yatar" dedi, s.38.]

***Şâhidî*:**

Meger kim Hızrıdı hazrâya düşdi
Delürdi derdile sahrâya düşdi (1140)[264]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṣadāḳat ḳılmadı çün nesl-i Ādem
Bu yigdür kim olam vaḥşīye hem-dem (43b)[265]

***Hakîrî*:**

Düşmen oldı cümle-i 'ālem maña
Hem-dem olmaz bir zemān ādem maña (154154a/ 01)

[264] Diğer motifler için bk.: 1166, 1453-56, 1685-89, 1697, 1714-17, 1721-22.
[265] Diğer motifler için bk.: 32a, 42b.

***Fuzûlî*:**

Kıldı gözedüp tarîk-i vahşet
Eshâbdan inkıtâ'ı ülfet (898)[266]

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü terk itdi atayı vü anayı
Varub evc-i cebelde tutdı câyı
…
Olub tağ içre dem-sâz-ı ded ü dâm
Bularla tutdı vahşî gibi ârâm (1389-93)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mâ-hasal gördi mülk-i dünyâda
Cümle eşya zevale âmâde
…
Hıred ehlinde yok hayır gördi
Sureti cezbe küncine urdı (1180-82)

***Atâyî*:**

Gördi yetmez yetmedi yoldaşına
Başın aldı gitdi dağlar başına (4b)

A103. A103. Kendini Unutma

Âşık'ın, mahbub ile nefsen, kalben ve ruhen meşgul olması neticesinde yakınlarını unutması gibi, kendi varlığını da unutması mümkündür. Bu durum, âşığın maşukla var olduğunun ifadesidir.

***Atâyî*:**

Mecnun eydür adımı hod bilmezem
Anca ki fikr eylerim yâd kılmazam

Öz özümni unudalı çok durur
Neyleyim yâdımda hiç kim yok durur (32b)

A104. A104. Sevgilinin Adını Zikretme

Zikir *hatırlamak* demektir. Seyr-i süluk kişinin aşkın bir varlığa dâhil olma süreci değil, kendi özüne dönme sürecidir. Bunun içinse ayrıldığı Küll'ü hatırlaması gerekir. Hatırlama, kalp ile olur, akıl ile idrak edilir. Duyu organlarının dışarda gördüğü bir varlığı

[266] Diğer motifler için bk.: 1216, 2790.

zahiren algılaması, kişinin aynaya yansımasıdır. Kişi, bu ayna ile karşılaştığında şaşkınlık yaşar, çünkü birdenbire hatırlamaya başlar. Hatırlamayı tetikleyen duygu ise, sevgidir. Kişi, bu hatırlama ile ilk sevgi hareketine döner. Nasıl ki Allah'ın yaratması ilk sevgi hareketi ile başladıysa kişinin özüne dönmesi de bu sevgi hareketi ile başlar. Aynaya paralel olma durumu, kişiyi, sondan başa doğru seyreden bir hatırlamanın içine çeker. Kişi, hatırladıkça dâhil olur. İlk duhul, erkek için kendisinden ayrılan parçayı hatırlama (kadın), kadın için kendisinden geldiği bütünü (erkek) hatırlama şeklinde zuhur eder. Ayna paralelliği devam eder ve kişinin istidadı yüksek olursa ayrılık vasıtasıyla geriye doğru hatırlama süreci sürdürülür. Bu noktada vuslatın olması, duyu organlarının tatmin olması ile hatırlamaya son vereceğinden ayrılık şarttır. Ayrılık da bir arketip olarak kişinin Küll'den ayrılığını hatırlatır. Bu zahiri ayrılık acısı aslında kökenine ait olan ayrılık acısının bir suretidir. Erkek, fail olduğunu hatırladığı an, parçası ile bütünleşir ve Küll'e ait olma seyri izler. Kadın, münfail olduğunu hatırlayıp önce fail olana, ardından en / ilk / asıl fail olana dâhil olma seyri izler[267].

Hatırlamak, dağılmamak, yoğunlaşmak, bellli bir noktada derinleşmektir. Hatırlamanın tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için, birtakım fizikî etkenler devreye girmelidir. Bunlar: Uzlet, (Toplumsal) riyazat, (fizksel) ibadet (ruhsal) ve zikir (dil)dir. Tamamı, Tanrı'ya doğru seyir için geçerli olduğu gibi kul için de bunların sureti geçerlidir. Toplumdan uzaklaşma, hatırlamada sebat etmek, belli noktada yoğunlaşıp dağılmamak açısından önemlidir. Bu nokta, kendi birimsel varlığıyla bütünleşme dönemidir. Kişi, kendi etrafında dönmeye başlar. Riyazat (fakr), fizikî dağılmayı önler. Riyazat, organların tek bir düşünce ve duygu etrafında dönmeye başlamasıdır.

Dağılmayı önleme süreci fizikî ve kavli veya toplumsal ve bireysel olarak da ikiye ayrılabilir. Bunlar da ruhsal ve bedensel olarak ikiye ayrılır. Ruhsal olanlar, ibadet. Fizikî olanlar, toplumsal ve bedensel: Uzlet, riyazat, zikirdir. Söz (kelam), yaratış icrasının ilk etkeni olduğundan (kün), söz bu evrede mühim önem taşır. Kişi organlarının sessiz bir şekilde söylediği isim, kalp başta olma üzere bütün vücut tarafından uyumlu bir şekilde tekrar edilmeye başlandığında dil de bu zikre katılır ve zahiri söylem başlar. Dilin zikri devam ettikçe, kişi "kün" kelamından vücut bulduğunu hatırlar. Bu noktada, fena hâli gerçekleşmiştir.

Neticede, zahiri ayrılık, batıni bir vuslata sebep olmuş olur.

[267] Bu, kadının, nefs-i küll olmasındandır.

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

لئن كان لى قلب يذوب بذ كرها

["Çünkü onun zikriyle (hatırlamasıyla) eriyen bir kalbim vardı", s.15.]

***Nizâmî*:**

Sayısız kez Leyla Leyla Leyla dermiş
Ondan başka da bir söz söylemezmiş (946-7)[268]

***Dihlevî*:**

باشب زرفيق راز ميگفت نامش ميگفت او باز ميگفت

["Geceye, dostundan, dostunun sırrından söz ederdi, adını söyler, durmadan adını söylerdi.", s.207.]

***Nevâyî*:**

öz atı vü kavm u hayli atı
yok yâdıda ğayr-ı leylî atı

leylî leylî deben çekip ün
el dep mecnûn-dur uşbu mecnun (1213-14)

***Hamdullah Hamdî*:**

Nidâsı zikri dâ'im Leylî Leylî
Dili pür-Leylî'dür yok gayra meyli (3044)[269]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Cihāna ḳalmamış bir ẕerre meyli
Dilinde ẕikrile teşbīḥ-i Leylī (121a)

***Celîlî*:**

Leylî Leylî diyü şitâbân
Yürürdi tutup reh-i beyâbân (519)

***Hakîrî*:**

Leylî Leylî deyü ederdi efgân
Söyler idi yâ İlâh Müste'ân (134a/8)

Hîç sözi yoh idi fikri zülfi
Hem Leylî'nin ismidir anın zikri (141a/1)

[268] Diğer motifler için bk.: 1071.
[269] Diğer motifler için bk.: 757, 1371, 1785, 1947.

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki dir derdâ diriğâ âh Leylî
Helâk oldum gamından vâh Leylî (4053)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ayrılub akraba vü yarândan
Leyli Leyli diyu diyu candan (725)

Leyli Leyli diyu giderdi hemîn
Çekmez illâ çekerdi yâr hemîn (904)

***Halîfe*:**

"Leyla" adından başka söz bilmez" (Levend, 1959: 303).

***Örfî*:**

Hemān ezkārı Leylā idi taḥḳīḳ
İrişdi 'ākıbet peygām-ı tevfīk (155)

***Nâkâm*:**

Dəmadəm yâd edib Leylisi adin
Yaxırdı nari-həsrətdə nəhadin. (s.49)[270]

A104.1. A104.1. Âşığın Zikrinin Sevgiliye Malum Olması

***Hamdullah Hamdî*:**

Nidâsı zikri dâ'im Leylî Leylî
Dili pür-Leylî'dür yok gayra meyli

Bu kıssa oldı çün Leylâ'ya ma'lûm
Tutuşdı yandı cânı nitekim mûm (3044-45)

A105. A105. Sevgiliden Başkasından Bahsedilmesini İstememek

***Nizâmî*:**

Biri ondan başka bir şeyden söz etseymiş
Ona kulak asmaz, cevap bile vermezmiş (947)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ana her kim ki gayri söz açardı
Ya tınmaz ya uyur yahud kaçardı (1948)

[270] Diğer motifler için bk.: s.67, 73.

***Andelîb*:**

"*Her kişi kim, Leylīning vāḳāsından özge söz ursa anga ḳulaḳ salmaz irdi*". (s.39)

A105.1. A105.1. Ona Yaklaşabilmek İçin Sevgiliden Bahsetmenin Gerekmesi

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

قال نوفل: والله لقد كنت أهبه و أحب لقاءه فكيف لى بالدنومنه؟

["Nevfel dedi ki: Vallahi onu severdim ve onunla buluşmayı da çok severdim, ona nasıl yaklaşabilirim?", s.67.]

***Lârendeli Hamdî*:**

Anılmasa içinde nâm-ı Leylî
Dür-i mahz olsa kılmaz ana meyli
...
Düzüb anun murâdınca kelâmın
Becidd yâd itdi turdı Leylî nâmın (2050-55)

A105.2. A105.2. Kahraman'ın, Babasına Başkasından Bahsetmemesini Söylemesi

***Fuzûlî*:**

Men böyle kelâma dutmazan gûş
Leyli sözi söyle yoksa hâmûş (933)

A106. A106. Anne-Babasının Ölümüne Aldırmamak

***Mektebî*:**

"Babamla anam öldüyse ne korkum var; sevgilim sağ ya!" (Levend, 1959: 70).

A107. A107. Sabırszlık

Sevgiliye ulaşma ve sevgiliden gelen bir hediye veya mektubu açmada gösterilen sabırsızlık olarak yer alır. Sabırsızlık, aşk ile ortaya çıkan bir hâldir. Âşık, gerek sevgilinin güzelliğini görünce gerek aşk hâlinde ilerleyince ona vasıl olmak için sabırsızlanıp feryat eder:

A107.1. A107.1. Aşk Hâlinde Hissedilen Sabırsızlık

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

وما زلت محمود التصبر في الذي

ينوب و لكن في الهواي ليس لي صبر

["Bana olanlarda hâlâ sabırlıyım / Ama aşkta benim sabrım yoktur", s.94.]

***Nizâmî*:**

Sabırsızlanıp kanlı gözyaşı döküyormuş
Leyla'nın vefasızlığı için şiir söylüyormuş (2212)

***Hüsrev-i Dihlevî*:**

پرداخته دل ز صبر و آرام كشتي همه شب چو ماه بربام

["Ne sabrı, ne huzuru kalmış, ay gibi bütün geceyi çatıları dolaşmaktadır", s.196.]

***Câmî*:**

آن پرده ز رخ كشاد مي داشت وين صبر او خرد به مي داشت

["Leyli güzelliğini ortaya koyuyordu, Kays'ın da aklı ve sabrı elden gidiyordu", s.6.]

Nevâyî:

Öz hâliga zar yığlar erdi
Bi-sabr u karar yığlar erdi (886)

***Sevdâyî*:**

Oturmış idür figân u zârı
Ne 'akl u ne sabr u ne karârı (400)

***Andelîb*:**

"*... irse yine zār-zār çūn ebr-i nev-bahār yıġlap başını daşlarġa urup bī-ḳarār bī-ṣabr bolup*" ... (s.97)

A107.2. A107.2. Sevgiliden Gelen Mektubu Okumada Gösterilen Sabırsızlık

***Nizâmî*:**

Bir müddet sonra ayılarak kendini buldu
Açtı mektubu sabırsızca okumaya koyuldu (2803-6)

A107.3. A107.3. Sevgilinin Kûyuna Gitmede Gösterilen Sabırsızlık

***Şâhidî*:**

Pes idüp girü sabrı yerden çâk
İrişdi kûh-ı Necd'e cüst ü çâlâk (1686)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḳılurdı terk idüb ṣabr u ḳarārı
Ṭavāf-ı Ka‘be-i kūy-ı nigārı (27a)

A107.4. A107.4. Tecritte Gösterilen Sabırsızlık

***Hamdullah Hamdî*:**

Kodı deryâyı terk itdi diyârı
Yakup sabrı yile virdi karârı (756)

A108. A108. Kendisi ile Özdeşleştirdiği Varlıklara Meyil

A108.1. A108.1. Köpeğe Meyil

***Lârendeli Hamdî*:**

Vefadan düzmege ana taᶜâmı
Tenüm dürcine toldurdum iᶜzâmı

Dimişler yig durur kelb-i vefa-dâr
Şol âdemden ki ola merdüm-âzâr (2038-48)

A108.2. A108.2. Kahraman’ın, Köpeğin Tasmasını Boynuna Bağlaması

***Nevâyî*:**

Yeşti resenni cehâzıdın çüşt
Öz boynığa bağladı anı rüst
…
Yeşti ata boynıdın resenni
‘Azm etti havâ kılıp vatanını (2502-5)

A108.3. A108.3. Kendisi İle Özdeşleştirdiği Hayvanları Kurtarma

A108.3.1. A108.3.1. Güvercini Kurtarma

Sadece ***Fuzûlî***’de görülen güvercini avcının tuzağından kurtarma, her ne kadar güvercin dişil bir simge olsa da Mecnun’un, güvercini sevgili ile özdeşleştirmesinin bir sonucu değildir. Güvercin burada, Leyla’yı Âşık’a anımsatan bir varlık değil, Âşık’ın kendisi ile özdeşleştirdiği bir motif olarak bulunur. Fuzûlî’den önce güvercin, ***Ebû Bekr el-Vâlibî***’nin eserinde Mecnun’un kendisi ile özdeşleştirdiği bir kuş olarak geçer. Mecnun, güvercinin kendisinden daha âşık olduğunu ifade ederek onu kendisi ile özdeşleştirir:

لقد هتفت فی جنح لیل حمامة علی فتن وهنا و إنی لنائم

فقلت اعتذارا عند ذاك و إننى لنفسى فيما قد أتيت للاثم

أأزعم أنى عشق ذو صبابة بلبلى ولا أبكى و تبكى البهائم

كذبت و بيت الله لو كنت عشقا لما سبقتنى بالبكاء الحمائم

["Gece vaktinde bir güvercin bağırdı / Uyurken bir zayıf dalın üstünde / Ben de o anda özür diledim / Ben de kendimi yaptıklarımla suçlayanım. / Leyla'ya âşık bir özleyen olduğuma iddialıyım. / Ve hayvanlar ağlıyor ben de ağlamam. / Yalan söylemişim Allah'ın eviyle yemin ediyorum ki / Ben âşık olsaydım güvercinler benden önce ağlamazdı.", s.34-35.]

Fuzûlî'nin mesnevîsinde de Âşık, güvercini kendisi gibi sevdiğinden ayrı düşmüş bir âşık olarak tahayyül eder. Onun güvercini kurtarması, içinde bulunduğu âşıklık durumunun bir sonucudur. Mecnun, güvercini inci vererek kurtarır:

Bir menzile yetdi zâr ü muztar
Bir dâmda gördi bir kebûter
…
Var idi kolunda bir dür-i ter
Şeffâf çü dîde-i kebûter

Verdi anı aldı ol esîri
Üftâdenin oldı dest-gîri (1187-1212)

A109. A109. Sevgili İle Özdeşleştirdiği Varlıklara Meyil

A109.1. A109.1. Ceylan / Geyiğe Meyil

Âşık, aşk hâlinde, henüz aşkın başlangıcında iken sevgiliyi anımsatan her şeye ilgi duyar. Mecnun, ağzına günlerce lokma koymamış olmasına rağmen tuzağına düşen ceylanı Leyla'yı hatırlattığı için salıverir. "Ancak bu hâl, aşka yeni adım attığı zamanlarda idi. Aşk kemal noktasına ulaşınca âşık, mükemmelliğin sadece maşuğa ait olduğunu anlar ve hiçbir şeyi ona benzetemez. Ağyardan uzaklaşır. Uzaklaşamayacağı şeyler, mahallesinin köpeği, yolunun tozu-toprağı gibi onunla alakası olan şeylerdir" (Bk.: Gazali, 2019: 39). Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinden itibaren, Mecnun'un, ceylan ve geyikleri Leyla ile özdeşleştirdiği motifine heman her mesnevîde rastlanır. Mecnun, nerede bir ceylen / geyik görse Leyla'yı hatırlar, daima yanında bir ceylan yavrusu bulundurur.

Câmî'nin eserinde Mecnun, ceylanlarla bir sofrada oturur:

خونابه ز كاس لاله خوردي

هم كاسكي غزاله كردي

["Lalenin kâsesinden kan su içer, ceylanla bir sofrada olurdu", s.25]

Eserin sonunda, Mecnun, kucağında bir ceylan yavrusu ile ölü bulunur:

با آهو كي سفيد او روشن همچون ليلي به چشم و كردن

بربالش خاك او بستر خار جان داده ز درد فرقت يار

همخوابه چو ديده ماجرا ايش او نيز بمرده در وفايش

"Beyaz ve parlak bir ceylancık; gözü ve boynuyla Leyla gibi. Toprak yastıkta ve diken yatakta yârini ayrılık derdiyle can verdi. Eşi onun macerasını görünce o da ona vefa içinde öldü", s.47.]

Ali Şir Nevâyî:

Mecnun'un, ceylan ile ünsiyeti vardır:

Ol vahş ki erdiler celisi
Bir ciyrân edi anıng enîsi
…
Eşkin arıtıp kulagı birle
Cismini kaşıp tuvagı birle (2923-28)

***Hamdullah Hamdî*:**

Var idi bir geyicek key şegab-nâk
Güzel âdem gibi nâzük tarab-nâk
…
Gözi Leylî gözine ohşar idi
Öpüp gözin anun-çün ohşar idi (2636-43)

Celîlî,'de Leyla ile buluşup ayrılan Mecnun, yanında gezen geyiği âzâd eder:

Mecnûn çü gazâli kıldı âzâd
İrişdi gazâl-i hüsne dil-şâd (1022)

A109.1.1. A109.1.1. Ceylanın Ardından Gitme

Mecnun, Leyla'ya benzetip azad ettikten sonra ceylanın ardından gitme ihtiyacı duyar. Mecnun'un, ceylanın ardından gitmekten kendini alıkoyamaması, animasını takip ederek erginleşme yolundaki macerasına talip olması anlamına gelir.

Şâhidî'de Mecnun kurtardığı ceylanın bir süre ardından gider:

Bunı didi vü kıldı âh u feryâd
Götürdi bendinî vü itdi âzâd

Olub ney bigi efgânile nâlân
Biraz yer gitdi ardınca şitâbân (2382-83)

Hamdullah Hamdî'de Mecnun, avcının tuzağına düşmüş birkaç âhûyu kurtardıktan sonra, onların ardından gider:

Yilüp âhûlar ardınca şitâbân
Gezerdi âh ile deşt ü beyâbân (1782)

Ahmed Rıdvan'da Mecnun avcının elinden kurtardığı ceylanların ardından gider:

Çü buldı āḥūlar ġamdan rehāyı
Ḳılur Mecnūn bulara çoḳ du'āyı

Bulargile gidüb Mecnūn şitābān
Segirdür ṣanasın şāhīn-i perrān (83a)

Lârendeli Hamdî'de Mecnun, avcının elinden atını vererek kurtardığı iki ceylanın ardına düşer:

Figân u âh iderek düşdi yine
Şitâbile bularun der-peyine (2572)[271]

A109.2. A109.2. Güvercin

İlk olarak ***Ebû Bekr el-Vâlibî***'nin eserinde görülen güvercin, Mecnun'un zaman zaman muhatap aldığı, bazen Leyla bazen kendisi ile özdeşleştirdiği bir semboldür. Aşağıdaki şiirde, Mecnun güvercine, "bana Leyla'yı hatırlatıyorsun" der:

فقلت حمام الأيك مالك باكيا أفارقت ألفا أم جفاك حبيب

تذكرنى ليلى على بعد دارها و ليلى قتول للرجال خلوب

["Dolu ağacın güvercinine neden ağlıyorsun diye sordum / Yakınında mı ayrıldın, yoksa sevdiğin mi sana soğuk? / Bana Leyla'yı ve uzak evini hatırlatıyorsun. / Ve Leyla, sahte adamların katilidir", s.36.]

A109.3. A109.3. Sevgilinin Mahallesinin Köpeğine Meyil

***Hüsrev-i Dihlevî*:**

ديد از طرف كذر بسويي غلطيده سكي بكنج كويي

خارش زده و خراش خورده وز پهلوي خود ترا خوده

[271] Mecnun'un dost hayvanlardan azad ettiği bir ceylan motifi de Celili'de vardır. Ancak, Celili'de Mecnun, Leyla'nın yerine koyarak sevdiği ceylanı, Leyla ile buluşmasının ardından âzâd eder:
Mecnûn çü gazâli kıldı âzâd / *İrişdi gazâl-i hüsne dil-şâd* (1022)

در كرد سرش چو فرق نقاب نه خشم او نه عفو مانده در وي

…

مجنون چو بحال او نظر كرد در پيش دويد او ديده تركرد

…

دامن بتهش فكنده در خاك ميكرد بآ ستين سرش پاك

…

جوله چه برد تنسته را نام اين جمله تنست و آن همه كام

["Bir mahalle yolu kenarında, yuvarlanmış bir köpek gördü. Bu köpek yan taraflarından yaralanmıştı. Köpeğin başında, delicinin açtığı delik gibi bir yara vardı ve bedeninde icad olan yara da kasabın soyduğu inek derisi gibiydi. Savaşı, barışı arkada bırakmış; ne kavgadaki sinir ne de kavgadan sonraki afv kalmıştı onda. … Onun hâlini gören Mecnun ağlayarak ona koştu. … Eteğini onun altına serdi ve elbisesinin yeni ile başını temizledi… Ayağın sevgilinin kapısı eşiğine ermişti. Bu yüzden o ayağın gözümüz üstünde yeri vardır."..., s.183-195.]

***Şâhidî*:**

Kaşıyub nermile arkasın anuñ
Didi iy server bu nâ-tüvânuñ
…
Meger bundandurur kim ol yüzi mâh
Nazar kılurdı anda saña her-gâh (3739-3802)

***Nevâyî*:**

Her yan yügürür erdi urup âh
Kim bir kutur itni kördi nâ-gâh

İti teri zahmetidin arıp
A'zâsı hırâşdın kızarıp (2081-2123)

***Sevdâyî*:**

Nâ-geh bir it ez-sükkân-ı Leyli
Giçerdi arada bâ-tufeyli

Mecnûn göricek heman sebük-bâr
Eyledi figân u nâle vü zâr (528-49)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi kim bir sege ey küh ulusı
Nedir senden bu nfk u câblüsı
…
Dimişler yig durur kelb-i vefa-dâr
Şol âdemden ki ola merdüm-âzâr (2038-48)

A109.4. A109.4. Sevgiliyi Anımsatan Varlıkları Kurtarma

A109.4.1. A109.4.1. Geyik / Ceylan

A109.4.1.1. A109.4.1.1. Koyun / Kuzu Vererek Kurtarma

Mecnun, aşk hâlinin etkisi ile Leyla'ya benzettiği canlılara kıyamaz. Bu durum, mesnevîlerde, ***Ebû Bekr el-Vâlibî***'nin eserinden itibaren görülür. Mecnun, bir ceylan yavrusunun avcı tarafından avlandığını görünce ağlar ve ceylan yerine dişi deve almasını öğütler. Ceylanı onun elinden kurtarana kadar da yoluna devam etmez:

خف الله، لا تقتله ان شبيه حياتي و قد ارعدت مني فراتصي

فوالله ما برح حتي اشتراه و خلي سبيله

["Allah'tan kork, onu öldürme, doğrusu o onun benzeridir. Hayatımdır ki sen benim göğsümü titrettin / Vallahi onu satın alıp bırakana kadar yoluna gitmedi"., s. 17-18.]

Ardından bir dağın başında iki ceylan görür ve onlara yaklaşmak için uğraşır; ancak ceylanlar onu görünce kaçar. Mecnun, bu kaçışı "beni öldürüp kaçtılar" şeklinde yorumlar:

قال: فلما فرغ من انشاد هذه الاشعار ظهر له غزالن في اصل جبل، فتبعهما حتي وقف بحذاتهما و جعل ينظر اليها و يبكي و يقول :

ايا جبل الثلج الذي في ظلاله غزالان مكحولان مؤتلفان

غزالان شببا في نعيم و غبطة و رغدة عيش ناعم عطران

ارغتهما ختلا فلم استطعهما ففران وشيكا بعد ما قتلاني

["Bu şiirleri söylemeyi bitirince bir dağın başında iki ceylan gördü. Onların yanına durana kadar yaklaştı, onlara bakıp ağlamaya başladı ve şöyle söyledi: Ey gölgelerinde oturan sürmeli / Anlaşık iki ceylan kar dağı / Refah ve gıpta içinde yetişen güzel kokulu / İki ceylan ve yumuşak refah yaşamın içinde / Onlar beni farketmeden yaklaşmaya çalıştım ama yapamadım. / Onlar da beni öldürdükten sonra kaçtılar.", s.58.]

Mecnun, avcıların elindeki iki geyiği kurtarmak için dört koyun teklif eder. Geyikleri satın alana kadar yoluna devam etmez:

ثم نهض من الواديين و مر علي وجهه يدور في الصحراء فمر يرجلين قد قنصا ظبيا وربطاه، فدنا منهما المجنون و تهمله ساعة ثم قال لهما اختارا مثاة من غنمي مكانه و خلياه، فابيا عليه، فلم يزل بهما حتي اعطاهما اربع شياه من غنمه مكانه، ثم خلياه، فا نشا يقول

شريت بشاتي شبه ليلي ولو ابوا لاعطيت من مالي طريقي و تالدي

فلو كستما حرين ما بعتما معا شيها لليلي بيعة المتزايد

و اعتفتماها رغبة في ثوابها ولم ترغبا في ناقص غير زانه

و قال ايضا

يا صاحبي اللذين اليوم قد اخذا في الحبل شبها لليلي ثم غلاها

اني اري اليوم في اعطاف حبلكما مشابها اشبهت ليلي فحلاها

و ارشداها الي خضراء معشبة يوما و ان طلبت الفا فدلاها

و اورداها غديرا لا عدمتكما من ماء مزن قريب عند مرعاها

["Sonra Vadiyeyin'den kalktı ve çölde dolaşmaya gitti. Bir geyiği avlamaya başlamış iki adamla karşılaştı. Mecnun onların yanlarına yaklaştı ve geyiğe bir saatliğine baktı. Sonra onlara dedi ki: Onun yerine benim koyunlarımdan birini seçin ve onu bırakın. Onlar da kabul etmediler, onlara kabul ettirmek için onun yerine dört tane koyun verene kadar ısrar etti, kabul ettiler ve bıraktılar, ondan sonra dedi ki: Koyunlarımla Leyla'ya benzeyeni satın aldım / Kabul etmeseler benim paramdan ve mirasımdan verirdim. / Siz özgür olsaydınız birlikte satmazdınız / Leyla'yı benzeyenle pazarlık yapıyor gibi / Ve onu sevabı almak için bırakırdınız / Ve eksilmeyip artmayanı istemezdinîz. Dedi ki: Bugün Leyla'ya benzeyeni ipte alan / Ve onu değerlendiren arkadaşlarım. Bugün sizin geyiğinizde Leyla'ya benzeyeni görüyorum o yüzden onu bırakın. / Yeşillikle dolu bir yere götürün bir gün / Ve eğer sevgi isterse gösterin / Allah sizi eksik etmesin, ona su götürün / Bırakacağınız otlağa yakın bir nehirden.", Bk.: Ebû Bekr el-Vâlibî, 1987: 60-61.]

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde görülen ceylan ve geyik unsurları, hemen hemen bütün şairler tarafından aynı şekilde alınmıştır.

***Halîfe*:**

"Mecnun bir gün, sahrada dolaşırken bir avcının tuzağına ayağı takılır. Biraz sonra da bir ahu o tuzağa düşer. Mecnun, ahuyu öldürmek isteyen avcıya yalvarır. Avcı acır ve ahunun ipini Mecnun'un eline verir. Mecnun ahuyu okşayıp öper. Babasının sürüsünden aldığı bir kuzuyla koyunu vererek onu avcının elinden kurtarır" (Levend, 1959: 307).

A109.4.1.2. A109.4.1.2. At /lar/ ını Vererek Kurtarma

Nizâmî'de Mecnun, ceylanları avcının elinden atlarını vererek kurtarır:

Acılar içinde ağlayıp giderken birden
Kurulmuş bir tuzak görmüş berilerden
…
Bu göz sevgilinin gözü olmasa da diyormuş
O kara gözlerin yadigârı diye avunuyormuş (1867-96)

Mecnun, ceylanlar için dua eder ve onları serbest bırakır:

El açıp Tanrı'ya ceylanlar için dua etmiş
Ardından da tuzaktan kurtarıp âzâd etmiş (1897)

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun, çölde avcının tuzağına düşmüş ceylanlar görür ve atını vererek ceylanları kurtarır:

Giderken iyleyüp efgân u âh o
Irakdan gördi birkaç miskîn âhû
…
İdüp her bir gazâle âferîn-bâd
Öpüp iki gözin de itdi âzâd (1752-81)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çölde, avcının tuzağına düşmüş iki ceylan gören Mecnun, onları serbest bırakması için avcıya yalvarır ve atının karşılığında ceylanları kurtarır:

İki âhû-beçe zâr u dil-efkâr
Hatâdan anda olmuşlar giriftâr
…
Bunı diyüb ol iki mübtelâyı
Çıkarub dâmdan virdi rehâyı (2547-71)

Andelîb'de Mecnun Leylaya benzeyen ceylanları kesmek üzere olan avcının elinden onları atını bedel verek alır:

"*Bi-nā-gāh aldıdan bir pīr-i ṣayyād çıḳdı, iki āhū beççeni tutup başın kisirmin bolup duranda, Mecnūn üstüge bardı. Āhū beççelerge raḥmi gelip: "Ey ṣayyād, bu bī-çārelerni ḳoyabergil, mening başımnı kesgin" diyip ṣayyādġa bu ġazelni aytur irdi*:

...
El-ḳıṣṣa andan song Mecnūn bu sözlerni tamām ḳılıp irse, ṣayyād aydı: "Ey dīvāne cān! Sözüng cān u dil birle ḳılur irdim, līkin beççelerim aç dururlar, men bularnı alarġa ḳuvvet ḳılur men" didi. El-ḳıṣṣa Mecnūn Nüfül bergen atını śayyādġa berip u śayyād hem āhū-beççelerini Mecnūnġa berdi", (s.84-5).

Mecnun ceylanları avcının elinden aldıktan sonra onlara Leylaya benzediklerini söyler:

Ammā Mecnūn-ı dil-şikeste āhū-beççelering başların sıpap ve gözlerinden öpüp alıp aydur irdi: "Ey cānverler, gözleringiz Leylīning gözüge oḫşar, diyip āzāde ḳıldı. (s.85)

A109.4.1.3. A109.4.1.3. Silah, Para ve Elbiselerini Vererek Kurtarma

***Nizâmî*:**

Mecnun, ceylanların ardından, avcının tuzağına düşmüş geyiği de kurtarır:

Gide gide yolu bir yerlere düşmüş
Orada da kurulmuş bir tuzak görmüş
…
Ayağındaki ipi çözüp geyiği etmiş âzâd
Gözlerinden öptüğü geyiği etmiş âzâd (1905-41)

***Mektebî*:**

"Bir temmuz günü Mecnun çölde dolaşırken tuzağa düşmüş bir ahu görür. Ayağındaki ipi çözüp ahuyu salıverir" (Levend, 1959: 67).

***Şâhidî*:**

Giderken nâgâh ol Mecnûn-ı eyyâm
Kurulmış gördi karşusında bir dâm
…
Virür biñ 'öşrle sayyâda hâli
Alur âhû-yı merd-i lâ'ubâli (2343-2383)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Mecnun, ayrıca tuzağa düşmüş birkaç geyiği de yanındakileri vererek kurtarır:

İrişü giderek bir ḫoş maḳāma
Velīkin ṭuş olur bir niçe dāma
…
Ḳabūl itdi bunuñ ḳavlini ṣayyād
Giriftārın ḳamu eyledi āzād (83b-86a)

***Fuzûlî*:**

Kâbe'den dönüşünde Leyla'nın evinin yolunu tutan Mecnun, yolda bir avcı tarafından tuzağa düşürülmüş ceylan yavrusu görür ve avcıdan onu serbest bırakmasını ister. Avcının kabul etmemesi üzerine Mecnun, bütün atlarını vererek ceylanı kurtardıktan sonra onunla hasbihal eder. Mecnun, Leyla gözlü ceylandan kendisi ile beraber gezmesini, varlığıyla kendisine teselli vermesini ister:

Bir âhû esîr-i dâmı olmuş
Kan yaşı kara gözüne dolmuş
...
Kıldukda hayâl-i çeşm-i Leylî
Sen ver men-i hasteye tesellî (1162-1183)

A109.4.1.4. A109.4.1.4. İnci Vererek Kurtarma

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görür Mecnūn iderken yolda nāle
Ṭutulmış dāma bir niçe ġazāle
…
Eliyle bunlaruñ bendinî çözdi
Hezār iḳdāmile ol dāmı bozdı (82a-82b)

***Celîlî*:**

Etrâfı biraz ki eyledi geşt
Görindi gözine âhû-yı deşt
…
Benzer diyü çeşm-i yâra
Sürer anı çeşm-i eşk-bâra (901-24)

***Hakîrî*:**

Yéne bir gün ol ża‘íf ü bí-nevā
Geşt éderdi deşt içinde ez-ḳażā
…
Anlarıñ haḳḳına ḳıldı çoḥ du‘ā
Éyledi āzād ol merd-i Ḥüdā (157157a/ 01-157157b/ 01)

Mecnun, avcının tuzağından kurtardığı iki ceylan için dua eder:

Anlarıñ haḳḳına ḳıldı çoḥ du‘ā
Éyledi āzād ol merd-i Ḥudā

Haḳḳ te‘ālā çünki dér Nahnü ḳasem
Ḳudret ile başıma çekdi ḳalem (157b/2-158158b/ 11)

***Andelîb*:**

Mecnun ikinci defa arkasından geyiğin avcı tarafından hedefe alındığını fark ederek, onu kurtarır:

"*... Mecnūn bu aḥvālde yine bir menzilge yetdi irse gördi kim bir ṣayyād bir gözni tutup boynuġa ip salıp keseyin diyip duranda, Mecnūn üstüge bardı ve aydı: "Ey ṣayyād bu cānveri öltürmegil dāmıngnı boynundan alġıl ve āzād ḳılġıl" diyip bu muḫammesni oḳurdı.*

...

İrse ol ṣayyād: "Ey dīvāne cān sözüngi cān birlen ḳabūl ḳılur irdim, līkin men ne ḳılayım köp 'ıyāmend ve ḳatsaḳ durur men, munı ehl-i 'ıyālim ve beççelerimge ḳuvvet ḳılur men" didi.

İrse mecnūn nüfül bergen ehlilerni anga çıḳarıp berdi. Ṣayyād hem ol gözeni Mecnūnġa berdi.", (s.85-6).

A109.4.2. A109.4.2. Gâv

Tasavvufta "gâv-ı arz" dünyanın üzerinde olduğu öküzün adıdır. Şark mitolojisine göre, dünya bir melek üzerindedir. Melek taş üzerinde, taş inek üzerinde, inek ise daha büyük bir taş üzerindedir. Bu taş balık üzerinde olup balık su üzerinde, su hava ve hava zulmet üzerindedir. İbn Abbâs'ın rivayetine göre ise, dünya bir balık, balık, başı ve kuyruğu arşın altında kavuşmuş şekilde derya üzerindedir. Derya taş üzerinde olup taş öküz üzerinde ve öküz sera üzerinde durmaktadır. Kıyamette bütün nehirler bu öküzün içerisine akarak dünya mahv olacaktır (Ceylan, 2000: 297).

İlk olarak Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde görülen *gâv*, Leyla'nın gözleri için bir benzetme unsuru olarak yer alır:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

و أعينها من أعين البقر النجل

["Ve gözleri ineklerinki gibi geniştir.", s.31.]

***Hamdullah Hamdî*:**

Meger ol dâma düşmiş gâv-ı deştî
Ayagın dâma tutmiş tîga püşti
…
Görüp şâd oldı bu esbâbı sayyâd
Alup yolına gitdi nitekim bâd (1800-15)

A109.4.3. A109.4.3. Kâmil Kahraman'ın Serviyi Kurtarması

A109.4.3.1. A109.4.3.1. İnci Vererek Kurtarma

***Hâtifî*:**

"Bahçıvanın bir ağacı kesmek istediğini görerek yalvarır. Bahçıvan çocuklarının eve üşüdüğünü söyleyince olundaki la'li vererek ağacı satın alır" (Levend, 1959: 81).

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḳamu dāmānına ṣoḳmış bilene
Ṣoyunmış baltasın almış eline
...
Virüb ol ḳıymetīyi bāġbāna
Teberden ṣaḳladı servi yegāne (80b-81a)

***Celîlî*:**

Leyla'yı hatırlatan servinin kesilmesine göz yumamayan Mecnun bahçıvana kolundaki inciyi vererek serviyi satın alır ve böylece kesilmesine mani olur:

Bir serv ağacına eylemiş kasd
Ta kim kese eyleye anı pest
…
Çün fakrdan eyledi anı şâd
Pes ol dem o servi kıldı âzâd (1021-38)

***Lârendeli Hamdî*:**

Eyitdi kim değil mi hayf ki ey pir
Kesile buncılayın nahl-i dil-gîr
...
Çün ol serv oldı Mecnûn'un ğulâmı
Pes âzâd ol zemândan kaldı nâmı (2814-31)

A110. A110. Dua Etme

A110.1 A110.1. Savaşı Sevgilinin Tarafının Kazanması İçin Dua Etme

İlk kez Nizâmî'de görülen motif, *vecd* hâlinin tezahürlerinden biridir. Âşık, vuslata nail olmak gayesi ile çıktığı yolda, mahbubuna vasıl olmak için bile onun karşısında yer almayı düşünemez. Onu üzüleceği bir durumun içinde bulunmak, Âşık için maşuktan *fark*a düşmektir. Oysa Âşık'ın arzusu daimi *cem*dir.

***Nizâmî*:**

Mecnun, savaşta Leyla'nın tarafı için dua eder:

Herkes süvari herkes savaş derdinde
Mecnun ise bir köşede can çekişmede
…
Bu tarafın askerleri içinde coşuyormuş
Karşı tarafın başarısı için çalışıyormuş (1691-1706)

Birisi demiş: "Delikanlı neden seviniyorsun
Niye er meydanının dışında dolanıyorsun

…
Demiş: “Düşman eğer sevgilimse benim
Kılıçla, kalkanla ne işim olur ki benim? (1707-15)

***Şâhidî*:**

Kişi tîgiyle urır hasme âheng
Velî ‘âşık ider mi yârla ceng
...
Alupdır göñlüm ol serv-i revânum
Göñül her kande ise anda cânum (2228-49)

Hamdullah Hamdî:

Anun-çün biz atarduk düşmene tîr
O düşmen fethine iylerdi tekbîr

Biz anun yolına olduk fedâyî
Kılur ol kavm-ı Leylâ’ya du‘âyı (1685-99)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Sürerler atı cengīler şitābān
Du‘ā-yı ṣulḥ oḳur Mecnūn-ı ḫayrān
…
Eger şūm olmayaydı hem-çenān mīġ
Ururdı Nevfel'üñ aṣḥābına tīġ (74b)

***Celîlî*:**

Mecnun, savaşta Leylâ’nın tarafının galip gelmesi için dua eder:

Mecnûn-ı şikeste-hâl u dil-teng
Kılmışdı bu sâza gerçi âheng

Lîk olsa du‘âyiçün nevâ-sâz
Eylerdi muhâlifin ser-âgâz (1220-21)

***Fuzûlî*:**

Biz cân kıluruz yolunda pâ-mâl
Sen düşmen içün dilersen ikbâl
…
Çün leşker-i yârdur kılan rezm
Ol rezme ne lâyık eylemek ‘azm (1526-43)

***Lârendeli Hamdî*:**

Nevfel, savaşı kazandığı Leylâ'nın babasına, Mecnun'a uyarak hata ettiğini itiraf ettikten sonra, onun savaşta dahi düşmanının galip gelmesini isteyen biri olduğu konusunda şikâyette bulunur:

Ben anun içün eylerven neberdi
Anun yine ᶜadü fethinde derdi (2483-89)

***Örfî*:**

Görüb bu ḥālet Mecnūn-ı şeydā
Şecā'atle yüridi cenge ammā
…
Degilsem vasl-ı dil-dārile ḫurrem
Benümçün olmasun tek tab'ı pür-ġam (77-94)

***Nâkâm*:**

Vəli Məcnun edib bir qeyri-ahəng
Olub Leyli sipahi birlə yekrəng
…
Tərəfdarani-Leyli olsa Mənsur
Qılıb xəndə olurdu şadü məşkur (s.58-59)

A111. A111. Beddua Etme

***Câmî*:**

کن کس که مرا ازو جدا ساخت کاری به مراد من نپرداخت

در هر نفسی ش باد مرگی! وز زند گی اش مباد برگی

["Onu benden ayıran, benim muradıma ermeme engel olanı / Öyle yap ki her nefeste ölüm yaşasın ve hayattan bir fayda görmesin.", s.24.]

Motif, Thompson'ın İndeks'inde Q556. Q556. *Curse as punishment,* maddesi ile yer alır.

A112. A112. Sevgili ile Hac Kafilesine Katılma

***Câmî*:**

لیلی به طواف خانه در گرد مجنون ز قفاش سینه پر درد

["Leyli Kabe'yi tavaf ediyordu, Mecnun onun arkasından yüreği gamla dolu oluyordu.", /… /, s.30-31.]

A113. A113. Mektubu Boynuna Muska Olarak Asma

Câmî:

از خواندن نامه چون بپرداخت در گردن جان حمایل اش ساخت

["Mektubu okuyup bitirince ondan boynuna bir muska yaptı", s.40.]

Sevdâyî:

Pes boynına asdı çün hamâyıl
Kim cânı belâdan oldı mayil

Cânından anı 'azîz tutardı
Şâd olup özin göge atardı (818-9)

A114. A114. Kuşların Başına Yuva Yapması

***Behiştî*:**

dönmişdi vücûdı bî-revâne
başında çü serv âşiyâne

tolmışdı ol âşiyâne bülbül
eylerdi hezâr içinde gulgul (1633-34)

***Fuzûlî*:**

Başında olup şeb âşiyânı
Gündüz ol olurdı pâsbânı (1187-1212)

Lârendeli Hamdî'de Mecnun'un başına yuva yapan kuş akbabadır. Şair'in leş yiyici özelliği ile öne çıkan akbabayı tercih etmesinin, Mecnun'un divanelikteki aşırılığı ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Akbaba, cisminde adeta can kalmamış bir varlık olarak Mecnun'da hayat emaresi bulmamış ve başına yuva yapmakta kendini sakınmamıştır:

Çemen bezminde bir hûbile herkes
Yuva yapmış ser-i Mecnûn'a kerkes (3889)[272]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Kuşda başında âşiyân itmiş
Tâc-ı şah turub nişan itmiş (1602)

[272] Şair, başka bir beyitte, Mecnun'un saçlarına kuşların yuva yaptığını söyler: *Saçından âşyân iden tuyûra / Gıdâ viren teninden mâr u mûra* (3432)

***Andelîb*:**

"*... başında ḳuşlar uyası ...*" (s.90)

***Örfî*:**

Serinde murġ idince āşyāne
Dinîlmez mi Süleymān-ı zemāne (103)

A114.1. A114.1. Sevgiliyi Beklerken Kuşların Başında Yuva Yapması

Saça yuva yapma, Thompson'ın İndeks'inde, *Ödüller ve Cezalar* maddesinde geçer. Hint anlatılarında tespit edilmiş motifte, cezalı kişi, on ay bir yerde gözleri kapalı olarak kalır ve kuşlar saçlarına yuva yapar[273]. Motif burada, Âşığın maşuğa aşkının bir tezahürü olarak alınmıştır.

***Câmî*:**

گر زآنکه درین مقام باشی — از دیدن من به کام باشی
این رفت ز جای و او به جاماند — چون مرده تنی ز جان جدا ماند
بر موجب جعده ای که بشني — از منزل خویشتن نجنبید
در حیرت عشق آن دلارای — ننشست درخت وار از پای
می بود ستاده چون درختی — مرغان به سرش نشسته لختی
یك جا چو درخت پاش محکم — مو رفته چو شاخه هش درهم
عهدی چو گذشت در میانه — مرغی بهسرش گرفت خانه

["Eğer burada olursan beni görme şansın olabilir" der. / Leyli geri döner ve Mecnun teninden canı alınmış gibi ortada kalakalır. / Aldığı söze istinaden olduğu yerde kalır ve hiç kımıldamaz. / Yürek yakan aşkının hayretinden yerinde oturmadı bir ağaç gibi. / Ağaç gibi yerinde dimdik duruyordu ve zaman zaman kuşlar başına konuyorlardı. / Ağacın köküne tay durduğu yerde sabitti ve dalları (saçları) perişandı. / Zaman akıp gider ve bir kuş, başında yuva kurar.", s.45.]

***Atâyî*:**

Geldi laklak yuva vurdu başına
Uş bu hâl âşık yeter yoldaşına (20a)

[273] Thompson, 1955-58: Q541.5. Q541.5. *Penance: staying for ten months rooted to one spot, with eyes closed, while birds build nests in one's hair.* India: Thompson-Balys.

***Halîfe*:**

"Ortalık kararınca Leyla, sabaha kadar beklemesini Mecnun'a söyleyerek döner. Mecnun, günlerce orada bekler. Kuşlar, başına yuva yapar" (Levend, 1959: 307).

A115. A115. Aşkın Meşhur Olması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ثم انه لما اشتهر بحبها و ابتلي

["Ardından sevgisiyle meşhur olduğunda ve sınandığında..." Ebû Bekr el-Vâlibî, 1987: 4.]

***Nizâmî*:**

İnci güzelliğinde hikâyeler saçılmış dört yana
Kays ile Leyla'nın hikâyesi yayılmış her yana (3259)

***Mektebî*:**

"Bu iki dertlinin serüveni sokaktan pazara düşmüş, gazellerde Leyla ve Mecnun adı yer almıştır" (Levend, 1959: 65).

***Behiştî*:**

efsânesi düşdi her lisâne
pür oldı sipihre bu terâne (742)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çün zebân halka Mecnûn kıssası fâş
Zebân-ı ta'n uzatdı nice evbâş
...
Düşüp bu her iyü yavuz zebâne
İyü yavuz haber toldı cihâne (949-51)

***Ahmedi Rıdvan*:**

Bulub rūy-ı zemīnde 'ışḳı şöhret
İrişdi çarḫa āvāz-ı maḥabbet (46a)

Çü Mecnūn oldı 'ışḳile nişāne
Ḥikāyāti anuñ ṭoldı cihāne (55b)

***Celîlî*:**

Kim oldı fesâne hâl-i Mecnûn
Endûh u gam u melâl-i Mecnûn

…
Her şehr içinde oldı meşhûr
Dillerde gam u melâli mezkûr (947-49)[274]

***Sevdâyî*:**

Kabr üstine koydılar nişâne
Faş oldı bu macera cihâne

Tavfından olup murâd hâsıl
Ol kabre hâlâyık oldı mayil (1237-38)

***Lârendeli Hamdî*:**

Cihanı tutdı günden güne nâmı
Kamu aşüftelik oldı temâmı (1868-72)[275]

***Andelîb*:**

"*İrse Mecnūnnıng ʻaşḳı ḫalāyıḳ aġzıġa düşdi, ʻālenge āvāze boldı. Ammā Leylīden söz işiding.*" (s.52)

***Nâkâm*:**

Salahi-əqldən adabdən dur
Olub məcnunluğu aləmdə məşhur (s.13)
…
Qılıb Məcnunun axər eşqi şiddət
Bulub aşiqliyi aləmdə şöhrət. (s.38)

Mecnun'un Leyla'ya olan aşkı insanlarda Leyla'ya merak ve onu görme duygusu uyandırır:

Bilənlər eşqdə Məcnun kəmalin
Edibdi arzu Leyli cəmalin
…
Təmami-əhli-cəhan bu arzudə
Təkapu eylər ikən cüstcudə. (s.38)

A116. A116. Gözünü Kargaya Gagalatma

***Dihlevî*:**

چون ماند فتاده بر زمین دیر تشنه جگری زخون خود سیر
مرغان که باوج میپریدند گستاخ بسوی او دویدند
زاغی برش نشست خونخوار درديده کشی کشید منقار

[274] Ayrıca bk.: 1631-33.
[275] Ayrıca bk.: 4365-4403, 5258.

["Uzun süre düştüğü yerde kendi kanına doymuşlar gibi kaldı. / Gökyüzünde kuşlar, küstahçasına ona doğru uçuyorlardı. / Vahşi bir karga onun üzerine oturup gözünü gagaladı. / Ve tutkun o dost, sabırsızca olayı gürüp bulut gibi ağlardı. / Bunu gören akıllı adam gözün zarar göreceğini fark etti.", s.123.]

***Şâhidî*:**

Buña dahi irüb bir zâğ-ı hˇûn-hˇâr
Gözini oymağa uzatdı minkâr

A117. A117. Bazen Gülüp Bazen Ağlama

***Dihlevî*:**

زان شیوه که حالتی عجب دید بگر میستگهی گهی بخندید

["O davranışlarda acayip hâlet gördü. / Bazen ağlar bazen gülerdi.", s.125.]

A118. A118. Temizlenip Giyinme

A118.1. A118.1. Sevgiliye Kavuşma Neşesiyle Temizlenip Giyinme

A118.1.1. A118.1.1. Temizlenip Hâmîsinin Verdiği Kıyafetleri Giyme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ثم أمر فأدخل الحمام و أمر الحجام فأخذ شعره، وغير حليته و كساه كسوة فاخرة

["… sonra onu hamama götürmelerini söyledi ve berberi ermetti onun saçını da kestirdi, şeklini ve tipini değiştirtti ve ona pahalı elbiseler giydirdi", s.72.]

***Mektebî*:**

"Mecnun sevinir; yıkanıp temizlenir, verilen elbiseyi giyerek Nevfel'in misafiri olur. Sevgilisine kavuşmak umuduyla bekler" (Levend, 1959: 67).

***Şâhidî*:**

Girüb hammâme çıkardı palâsı
Vücûdın pâk idüp giydi libâsı

Arab resmince sarındı imâme
Oturup 'ayşa meşgûl oldı câme (2083-84)

***Hamdullah Hamdî*:**

Girüp hammâma çıkdı giydi câme
‘Arab tavrı sarındı ter ‘imâme (1433)

Çü râhat buldı giymekden yimekden
Safâ sürdi işitmekden dimekden (1444)

***Hakîrî*:**

Vérdi aña ḫil‘ati esb ile zín
Ol libāsı géydi Mecnūn-ı hazín (153153a/ 13)

***Fuzûlî*:**

Hem cismine verdi zîb-i câme
Hem başına zîver-i imâme (1496-97)

***Lârendeli Hamdî*:**

ᶜArab resmince bağlandı ᶜimâme
Giyindi il gibi eğnine câme
…
Teni râhat bulub yidi talmı
Giyüb dîbâ kabâ nûş itdi camı (2101-04)

A118.2. A118.2. Sevgiliyle Buluşmak İçin Temizlenip Giyinme

A118.2.1. A118.2.1. Maşuğunun Hediye Ettiği Elbiseyi Temizlenip Giyinme

***Hamdullah Hamdî*:**

İrişdi burc-ı gâr-ı yâre kondı
Didi ahvâli ol esbâbı sundı (3568)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yüzine sürüben öpdi ḳabāsın
Tenini pāk idüb geydi libasın (147a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü Mecnun giydi ol zıbâ kabayı
Vücûdı derdden buldı rehâyı (4109)

A118.2.2. A118.2.2. Pîrin Verdiği Elbiseyi Giyinme

***Nizâmî*:**

Dedikten sonra çıkarmış heybeden elbiseyi
Yeminler verip söz alıp giydirmiş elbiseyi (3165)

A119. A119. Sevgiliye Haber Göndermek için Ulağa Varını Yoğunu Verme

***Nevâyî*:**

Dep her ne keymiş erdi soydı
Mecmu ‘ın anıng kaşığa koydı

Hem kaşığa çekti bâd-pâyın
Kalkan u kılıç u ok u yayın (1999-2000)

A120. A120. Vecd Motifleri

“Bulma, muradına kavuşma” manâlarına gelen *vecd*, aşk ve iştiyak sarhoşluğu ile âşığın herhangi bir etki olmaksızın kendinden geçme hâlidir. Vecdin ortaya çıkış yeri *kalp* olup kalpten bedenin diğer âzâlarına sirayet ederek âşığın titreme, inleme, bayılma, nara atma, feryat etme gibi birtakım hâller göstermesine neden olur (Ceyhan, 2012: 583-584).

Kahraman, sevgiliyi görünce, mektubunu alınca, kûyuna gidince vb. sevgilinin varlığına yaklaşma, onu *bulma* durumlarında, figan etme, sarhoş olma, bayılma gibi istemsiz hareketlerde bulunur.

A121. A121. Âh Etme / Feryat-Figan

***Nevâyî*:**

leylî leylî deben çekip ün
el dep mecnûn-dur uşbu mecnun (1215)

***Örfî*:**

Yine Leylī diyüp eylerdi feryād
‘Acā’ib ṣavtile ol merd-i āzād (154)

***Nâkâm*:**

Gəzirdi sübhlər taşam nalan
Edirdi şamlər ta sübh əfgan (s.64-65)

A121.1. A121.1. Sevgiliyi Görünce Âh Etme

***Dihlevî*:**

مجنون که زخواب دیده بگشاد چشمش بجمال لیلی افتاد

از جانش بر آمد آتشین جوش مهمان عزیز نیز در گشت

["Mecnun gözünü açtığında Leyli'nin güzel simasını gördü. / Sımsıcak sevgi alevi canından taştı, çoştu; Mecnun feryad edip tekrar bayıldı.", s. 198.]

***Celîlî*:**

Âvâz ile dirken Allâh Allâh
Tayandı 'asâsı düşdi nâ-gâh (468)[276]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ol buna bu ana nigâh itdi
Gâh ol gâh u geh bu âh itdi (713)

***Nâkâm*:**

Təsadüm etdi riş bağrınə niş
Edib fəryad düşdü xakə bixiş (s.77)

A122. A122. Sevgilinin Kûyuna Giderken Feryat Etme

***Nevâyî*:**

Mecnun, Leylâ'nın kapısına gider ve âh çeker:

Tîre kılıban tünin kara tün
Kim nâgeh eşitti bir hazîn ün

Ol ündin içige tâb tüşti
Könglige hem ıztırâb tüşti (1128-30)

Celâlzâde Sâlih:

Sevinüb hüzn içinde ol nâ-şâd
Kalkdı yirinden iderek feryâd (1725)

A122.1. A122.1. Sevgiliden Ayrılınca Feryat Etme

***Dihlevî*:**

میکند بصد شکنجه جانی میزد بهزار غم فغانی

[276] Diğer motifler için bk.: 1582.

["Yüz işkence yüzünden can verirdi ve binler gam için feryad ederdi.", s.216.]

***Andelîb*:**

"*Ammā Mecnūn-ı bī-nevā bir niçe birāderler vāḳı'a işitgiler birlen her seḥergāhı nālā vü fiġān birle ol şol māh-ı dil-ārāmnıng ṭavāf ḳavīge barur irdi*". (s.39)

A122.2. A122.2. Sevgili Ölünce Feryat Etme

***Hamdullah Hamdî*:**

Düşüp sahrâ-be-sahrâ deşt-ber-deşt
Figân u nâle ile iyledi geşt

Gezer efgân ile ol yile yile
Uluşur vahşlar yanınca bile (3784-5)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Firāḳıle giderdi câme pâre
Aña dedler iderlerdi neẓāre (160b)

Oturmışdı gelüb çün mest ü şeydā
Fiġānile cihān ḫalḳına rüsva (161a)

***Andelîb*:**

"*... Leylīning ḳabrini ḳucaḳlap feryād fiġānlar iyler irdi ve gözüning yaşı bilen Leylīning mezārınıng taşıġa su sepip yine bir taşını alıp gögsüge urar irdi. Bürehne ḳanı maḥşer kadar bolup rūy be-cānib-i beyābān ḳılıp raḳṣ urup feryād fiġān ḳılıp yıġlap barıp yer ḳarġa girer irdi".* (s.125)

A123. A123. Sevgiliyi Görünce Nara Atma

***Hakîrî*:**

Na'ra urdı ḳıldı cūş ol dil-i ḥūn
Ḳopdı n'éyler beylesince ṣad hezār (163163a/ 05)

A123.1. A123.1. Sevgiliyi Tanıyınca Nara Atma

***Örfî*:**

Ki yā Leylī diyü bir na'ra urdı
Ol istiġrāḳ ile bir laḥza durdı (182)

A124. A124. Sekr / Sarhoşluk

Seyr-i sülûktaki salike, vâridin (feyz) etkisinin üstün gelmesi ile ortaya çıkan hâldir. Salik, cemâl tecellisi seyretmeye başlayınca yaşadığı sevinç ile sekr hâline girer ve kendinden geçer (Kartal, 2009: 334-335). Bu durum, Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Musa (a.s.)'ın Rabb'i dağa tecelli edince onu paramparça etti. Musa bayılıp düştü" (A'râf 7/143), ayeti ile özdeşleştirilir.

A124.1. A124.1. Sevgiliyi Görünce Sarhoş Olma / Vuslat Düşüncesi İle Sarhoş Olma

***Nizâmî*:**

Artık gönlüne söz geçirememiş, âciz kalmış
Sarhoş olup sevgilinin çadırının içine dalmış (981-1001)[277]

***Şâhidî*:**

Leyla ile buluşmasında Mecnun vecde gelmiştir:

Bu hâlet birle kim gelmişdi vecde
Sibâ' ile yüridi kûh-ı Necd'e (5098-5100)[278]

***Fuzûlî*:**

Ya'nî bu behâne ile bir dem
Yârın göre ola şâd ü hurrem (633-636)

Ol bahtı muna neşât buldı
Bu gördi anı mukayyed oldı (843)[279]

***Nâkâm*:**

Görüb rüxsarını Məcnun o mahın
Edib əğyardən pünhan nigahın

Düşüb torpağə rumal xakə
Xitab etdi o mahi-tabi nakə (s.67, 77)

[277] Diğer motifler için bk.: 3184-3250.
[278] Diğer motifler için bk.: 4100-26, 4937-48.
[279] Diğer motifler için bk.: 1495-98, 1702.

A124.2. A124.2. Mektubu Alınca Sarhoş Olma

***Mektebî*:**

"Mecnun mektubu açar; kabuğundan ayrılmış bir fıstık gibi yere düşer, …" (Levend, 1959: 70).

***Hakîrî*:**

Çoḥ meni şād éylediñ éy rū-yı māh
Şād-mān étsün seni dā'im ilah (150150a/ 09)

A124.3. A124.3. Öpüp Yüzüne Gözüne Sürme

A124.3.1. A124.3.1. Mektubu Öpüp Yüzüne Gözüne Sürme

***Mektebî*:**

"… her harfini tekrar tekrar okur, öper" (Levend, 1959: 70).

***Hakîrî*:**

Çünki ana erdi peygam u nigâr
Öpdi koydı başına ol dil-figâr (147a/6)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü Mecnûn okıdı ol hattı tekrar
Yüzine gözine sürdi du'â-vâr (3655-74)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Şöyle itdi hücum ana şâdi
Ferahından deriye sığmadı

Gark idüb gözlerin hemîn yaşa
Öpüp anı kodı o dem başa (1464-1568)

***Atâyî*:**

Aldı sürttü yüzüne hem başına
Nameyi ğark etti hem gözyaşına
...
Göğsüne kasdı nameyi bir zaman
Değmiş ola buna der dostân-ı can (53b)

***Andelîb*:**

Mecnun, Bekirden aldığı Leylanın mektubunu özel ihtimamla açar:

"*Mecnūn nāmeni alıp gözüng sürtüp, "Leylīning ḳolı degen ve naẓarı düşen nāme" diyip, ḫaṭṭını tanıp, ḫaṭṭını būse ḳılıp …*" (s.93).

A124.3.2. A124.3.2. Sevgilinin Bastığı Yerleri Öpme, Yüz Sürme

***Andelîb*:**

Mecnun Leyla'nın bastığı yerleri öper, yüz sürer:

"*... Leylīning ḫayme ve ḫargāhlarından gird-ā-gird aylanıp, "şol yerlerden yürügün sem!" diyip yerlering toprakların būse ḳılıp gözlerige sürter irdi ve yine Leylīning ḳarap durġan yirige başın ḳoyup, āh tartar irdi. "Şol yerde sen ḳarap durup irding!" diyip, yerini ḳucaḳlap, bī-hūş bolup yıḳılur irdi*" (s.41, 62).

***Atâyî*:**

Leylīsini çeşme görmiş mi ola
Geşte gelüp munda oturdı mı o
...
Koçar idi çeşme başlarını
Öperdi toprağı daşlarını

A124.3.3. A124.3.3. Sevgiliden Gönderilen Hediyeyi Öpüp Yüze Sürme

A124.3.3.1. A124.3.3.1. Elbiseyi Yüzüne Sürüp Öpme

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yüzine sürüben öpdi ḳabāsın
Tenini pāk idüb geydi libasın (147a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Mecnun, Leyla'nın kendisine hediye ettiği elbiseyi öpüp yüzüne sürer:

"Alub ol hil'ati yüz hürmetile
Öpüp yüzine sürdi ʿizzetile" (4735)

A124.3.4. A124.3.4. Habercinin Elini Ayağını Öpme

***Nizâmî*:**

Basmış bağrına mektubu getiren ulağı
Kâh ellerini öpmüş ulağın kâh ayağını (2863)

A125. A125. Sekr / Bayılma

A125.1. A125.1. Sevgiliyi Görünce Bayılma / Sevgili İle Görüşmeye Giderken Bayılma

Nizâmî:

Bakmış ki Mecnun düşmüş, yere yığılmış
Sükûnetini yitirmiş, aklı başından gitmiş (3184-6)

***Dihlevî*:**

مجنون که زخواب دیده بگشاد چشمش بجمال لیلی افتاد

از جانش بر آمد آتشین جوش مهمان عزیز نیز در گشت

["Mecnun gözünü açtığında Leyli'nin güzel simasını gördü. / Sımsıcak sevgi alevi canından taştı, coştu; Mecnun feryad edip tekrar bayıldı.", s.198.]

***Süheylî*:**

"Mecnun Leyla'nın geleceğini önceden sezmiştir. Leyla gelince onu baygın bulur" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Câmî*:**

چشمش چو بر آن سهی قد افتاد بی خود بر جست او بی خود افتاد

شد کالبدش ز هوش خالی لیلی به سرش دوید حالی

["Biçare Mecnun ne görür? Leyli'ni. Ve onunla birlikte olan kabilekadınlarını... / Gözü, güzel duruşlu Leyli'ye düşünce aniden şaşırıp kalır ve bayılır.", s.44.]

***Hâtifî*:**

"Mecnun, Leyla'nın sesini işitince bayılır" (Levend, 1959: 81).

***Nevâyî*:**

Ol yerge degin ki Kays-ı bî-dil
Tofrağ üze yatmış erdi gâfil

Köyüp ana kadar gamıda cânı
Geh südredi geh köterdi anı (1133-58)[280]

[280] Diğer motifler için bk.: 1068-69, 2614-17.

***Behiştî*:**

ʿAklı gidüp oldı şöyle hayrân
Vehm eylediler ki ola bî-cân (455-98)[281]

Hamdullah Hamdî'nin Câmî'den aldığı motifte, Mecnun, yavrusundan ayırdığı bir deveye binerek Leyla'yı görmeye gider. Leyla'nın diyarına gelince Mecnun'un bayılması üzerine yavrusundan ayrılan deve geri döner. Şair bu olayı, "*Aña kūşek ḳayusı Ḳays'a Leylī / Olur her ḫāṭıruñ bir yāre meyli*" (612) beytiyle izah eder:

Kūşegin nāḳasından ayırurdı
Binüp Leylī diyārına yürürdi
…
Düşüp ḳalurdı ol şūrīde vü şüst
Dönerdi nāḳa añup kūşegin cüst (606-609)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü Mecnūn gördi Leylīnüñ cemālin
Perīşān eyledi ol-demde ḥālin

Düşüb ṭopraġa cismi 'aḳlı gitdi
Anı fehm itmedi n'eyledi n'itdi (47b)

Biri birin göricek 'aḳlı gitdi
İkisi daḫı bī-hūş oldı yatdı (123a)

***Sevdâyî*:**

Âh eyledi titredi revânı
Düşdi sanasan ki gitdi cânı (589-619)

***Fuzûlî*:**

Mecnûnda karâr dutmayup hûş
Deryâ-yı tehayyür eyledi cûş

Bir dem bahabilmedi ol aya
Düşdi yüzi üzre misl-i sâye (844-5)

***Andelîb*:**

"*Ammā Leylī āfet görmegin çemenge uġşap cilve berip ḫūn-ı ḥasret edip durur irdi. Mecnūn hem ḫazān bādı degin toprāġa uġşap titrep durur irdi*" (s.40).

[281] Diğer motifler için bk.: 556-58.

A125.2. A125.2. Mektup Alınca Bayılma

***Nizâmî*:**

Mecnun, Leyla'nın mektubunu alınca bayılır:

Mecnun bu lütufkâr mektubu görünce şaşırdı
Mektup dışında ne var ne yok yırtıp parçaladı
...
Sonra sarhoşların düştüğü gibi yıkıldı yere
Bayılıp düştü, ama mektubu tutuyordu elde (2803-6)

***Süheylî*:**

"Mecnun, Leyla'dan mektup alınca bayılır …" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Câmî*:**

مجنون چو شنید نام نامه　　پا ساخت ز فرق سر چو خامه

چون بر سر نام او دید　　بوسید وجه چشم مالید

افتاد ز عقل و هوش رفته　　خاصیت چشم و کوش رفته

["Mecnun mektup ismini duyunca kalem gibi başı ayağa dönüştü. / Mektubun başında onun ismini görünce öpüp gözüne sürdü. / Bayılıp yıkıldı, göz ve kulağı işlevini kaybetti.". Câmî, 1313: 40-41.]

***Şâhidî*:**

Çü dilber nâmesini gördi Mecnûn
Yerinden cûşa geldi toldı Mecnûn
…
Çü bu lutf irdi aña fazl-ı rabdan
Düşüb hâk üzre ol merduñ şagabdan (3335-40)

***Nevâyî*:**

Ne erkenini çü bildi Mecnûn
Za'f etkenidin yıkıldı Mecnûn

Cismiğa ki yerge pest tüşti
Nâme kibi yüz şikest tüşti (2199-2200)[282]

***Sevdâyî*:**

Ol nâme[y]i alıcak yıkıldı
Andan ana Leyli bûyı geldi

[282] Diğer motifler için bk.: 2200-2204.

Pes ohıdı geldi çün özine
Sürerdi yüzine gâh gözine (817-29)

A125.5.1. A125.5.1. Mektubu Okuyunca Bayılma

***Nizâmî*:**

Leyla'dan başka kelime ağzından çıkmamış
Bir süre de kendine gelememiş, baygın kalmış

Bir süre sonra kendine gelmiş Mecnun
Uzun bir süre gözyaşı dökmüş Mecnun (2861-2)

A125.5. A125.5. Diğer -- Bayılma

A125.5.1. A125.5.1. Aşkın Şiddeti ile Bayılma

***Dihlevî*:**

گریان بزمین فتاد بی تاب بر خاك مراغه کرد اون آب

["Ağlayarak bayıldı, su gibi yere yayıldı", s.90.]

چون خوشدلیش بغرق برشد یکباره زخویش بیخبر شد

["Sarhoşluğu başına vurdu, bir an kendinden habersiz oldu.", s.173.]

A125.5.2. A125.5.2. Sevgilinin Kabilesinden Çobanla Tanışınca Bayılma

***Câmî*:**

گفتا که : شبان لیلی ام من پرورده ی خوان لیلی ام من
مجنون چو نشان دوست بشنید چون اشك به خون او خاك غلتید
افتاد ز پای رفته از کار چشم از نظر او زبان ز گفتار
بی خود به زمین فتاد تا دیر در بی خودی ایستاد تا دیر

["Ona dedi: Kurban olayım sana, seni gördüğüme çok sevindim. / Seni gözüm bir yerden ısırıyor. Kimsin? Kimlerdensin? / Çoban der: Ben Leyligillerin çobanıyım, onların sofrasında yetişmişim. / Mecnun'un kulağına dost sesi gelir, gözyaşı gibi yere dökülür. / Gözü görmekten dili ise konuşmaktan âciz kalır. / Uzun bir süre bilinçsiz kaldı.", s.26.]

A126. A126. Üstünü Başını Yırtma

A126.1. A126.1. Âşık Olunca / Aşktan Üstünü Başını Yırtma

***Dihlevî*:**

مجنون ز سماع این ترانه برداشت نفیر عاشعانه

آزرده دل او جکر دریده بردر بعیادتش رسیده

["Üstü başını yırtarak, Leyli'nin kapısına ulaşmıştı.", s.249.]

***Sevdâyî*:**

Yırtdı yakasın u açdı başın
Seyl itdi akıtdı kanlu yaşın (381)

***Fuzûlî*:**

Çâk eyledi câme kıldı nâle
Hâli bedel oldı özge hâle

Terk etdi libâs-ı lâle-gûnı
Raht oldı tenine eşk-i hûnı (857-864)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Râh-ı sahrâ tutub ki gitmiş idi
Câmesin pâre pare itmiş idi

Teni 'üryân yüreği büryan
Gözi giryân bağrı tolu kan (894-95)

***Nâkâm*:**

Edənlər guş olub zar şəğəfnak
Edirdi ta bədamən caməsin çak (s.49)

A126.2. A126.2. Vuslat Anında Üstünü Başını Yırtma

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Bundan sonra Mecnun üstünü başını yırtar" (Levend, 1959: 29).

***Behiştî*:**

Gül gibi idüp yakasını çâk
Ol servün olur rehinde hâşâk (474)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü Mecnūn eyledi aña naẓāre
El urdı kim ḳabāsın ide pare (152b)

A126.3. A126.3. Mektubu Alınca Üstünü Başını Yırtma

Nizâmî:

"*Mecnun bu mektuptan başka üstünde başında nesi varsa yırttı, parçaladı*." (Nizâmî, 2016: 142).

***Atâyî*:**

El vurup donu yakasın yırttı ol
Baştan ayağa yakasın yırttı ol (53b)

A126.4. A126.4. Diğer – Üstünü Başını Yırtma

A126.4.1. A126.4.1. Sevgiliyi Göremeyince / Sevgiliden Ayrılınca Üstünü Başını Yırtma

***Dihlevî*:**

بیرون شد او کرد پیرهن چاك وافکند بتارك از زمین خاك

["Dışarı çıktı, yakasını yırttı, başına toprak saçtı", s. 90.]

Süheylî'de, Leyla Mecnun'a deli olduğu için verilmeyince Mecnun üstünü vaşını yırtar:

"Mecnun durumu öğrenince elbiselerini yırtar, …" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Şâhidî*:**

Olub dîvâne sürdi topraga ten
Girîbânına kadar çâk itdi dâmen (1452)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Gine çāk itdi Mecnūn cāmesini
Ḫalāṣ oldı bozub hengâmesini (53a)

***Celîlî*:**

Gül gibi yakasın eyledi çâk
Bülbül gibi koydı başına hâk (481)

***Sevdâyî*:**

Yırtdı yakasın u açdı başın
Seyl itdi akıtdı kanlu yaşın (381)

***Fuzûlî*:**

Çâk eyledi câme kıldı nâle
Hâli bedel oldı özge hâle (859)

A126.4.2. A126.4.2. Sevgilinin Ölüm Haberini Alınca Üstünü Başını Yırtma

***Dihlevî*:**

مجنون زخبر کشی وفادار آگه شده بود زحمت یار

آزرده دل و جگر دریده بردر بعیادتش رسیده

["Mecnun, o vefalı güzelin ölümünden haberdar olmuştu. / Üstünü başını yırtarak Leyli'nin kapısına ulaşmıştı.", s.250.]

***Halîfe*:**

"Mecnun bu sözü işitince yakasını yırtar" (Levend, 1959: 304).

A126.4.3. A126.4.3. Sevgilinin Kendisini Unuttuğu Söylenince Üstünü Başını Yırtma

***Andelîb*:**

"*El-ḳıṣṣa andan song atasıdan bu süzüni işidip yüregige ot düşüp ḳayta beter tāze bolup libāslarını cān huvludan pāre pāre kılıp* ..." (s.46).

A126.4.4. A126.4.4. Sevgilinin Evlendiği Haberini Alınca Üstünü Başını Yırtma

***Hâtifî*:**

"Bir kocakarı, Leyla'nın evlendiğini MecnuN'a haber verir. Mecnun ağlayarak üstünü başını yırtar" (Levend, 1959: 80).

A127. A127. Secde Etme

A127.1. A127.1. Sevgiliyi Görünce Secde Etme / Vuslat Düşüncesi İle Secde Etme

A127.1.1. A127.1.1. Şükür Secdesi

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṣafādan vardılar şevḳile vecde
Bu vaṣla ḳıldılar şükrile secde (123b)[283]

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu söz zevkiyle Mecnûn düşdi vecde
Bu va'de iyledi şükrâne secde (1394)

***Lârendeli Hamdî*:**

Dahi sonra uyub rûyın zemine
Sücûd-ı şükr kıldı ol kemine (4734)

[283] Diğer motifler için bk.: 52b, 70a, 147a.

A127.1.2. A127.1.2. Sevgilinin Vuslat Haberini Alınca Secde Etme

***Şâhidî*:**

Bu cûşile gelüp Mecnûn vecde
Yüz urıp hâlikına kıldı secde (2080-81)[284]

***Nâkâm*:**

Düşüb xaki-niyazə oldu rumal
Mükərrər səcdeyi-şükr etdi filhal (s.128)

A127.2. A127.2. Mektubu Alınca Secde Etme

A127.2.1. A127.2.1. Şükür Secdesi

***Nâkâm*:**

Qılıb Məcnunu xürrəm nameyi-yar
Fərəhdən səcdəyə şükür səd bar
…
Gəhi bus etdi ol məktubu xürrəm
Gəhi bus etdi Zeydin çeşmini həm (s.99-105)

A127.3. A127.3. Sevgiliye Yapılan Secde

Sevginin dereceleri, *alaka*, *irade*, *sababet*, *ğarâm*, *vedâd*, *şeğaf*, '*ışk*, *teteyyüm*, *te'abbüd* ve *hullet*ten oluşur. *Alaka*, sevginin kalbe girmesi; *irade*, kalbin sevdiğini istemesi; *sabâbet*, kalbin uzaktaki sevgiliye doğru akması; *ğarâm*, sahibine yapışan sevgi; *vedâd*, sevginin çok temiz ve hâlisi; *şeğaf*, kalbi istilâ eden sevgi; *'ışk*, sahibinin sonundan endişe ettiren sevgi; *teteyyüm*, sevgiliye tapma durumu; *te'abbüd*, teteyyümün üstünde sevgiliye fiilen tapma, kulluk etme; *hullet* ise, sevenin kalbinin ve ruhunun en derinine işleyen sevgiyi ifade etmektedir (Ateş, 2004: 421-422).

Âşık'ın, sevgilinin karşısında secdeye gitmesi, onun aşktan öte, teteyyüm ve te'abbüd düzeyindeki bir sevginin sahibi olduğu anlamına gelmektedir. Kahraman, sevgilisini görünce, ona fiilen eğilme ihtiyacı hissedip secde etmektedir.

Sevgiliye secde etmek, secdenin vahdeti temsili dolayısıyla sevgili ile vahdet arzusunun en bariz tezahürlerindedir. Âşık, sevgilide fanî olma iştiyakı ile vecde gelir ve

[284] Ayrıca bk.: 4915.

didarın önünde ister istemez secde eder. Sevgiliye yapılan secde, ayna-suret ilişkisinin kemâli, aynı zamanda ismin tahakkukunu gerçekleştirme düzeyidir:

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Mecnun da sevgilisinin yüzünü görünce ayağına düşer" (Levend, 1959: 27).

***Şâhidî*:**

Sücûd ider ırakdan kapuña ol
İcâzet vir ki ire tapûña ol (4925-26)

***Nevâyî*:**

Menzilga yüz urdı gam-ber-gam
Yüz koydı vü secde kıldı her gam (2072)

***Hamdullah Hamdî*:**

Görüp Mecnûn da yârin düşdi vecde
Su olup iyledi dîdâra secde (3590)
…
Kılup mihrâb-ı yâra karşu secde
Semâ' u vecd ile 'azm itdi Necd'e (1942)

***Hakîrî*:**

Ḳarşusında Leylíniñ ḳıldı sücūd
Dédi-kim ḳurbān saña cān u vücūd (163163a/ 06)

Yār eşiginde sücūd étdi revān
Sürdi toprağa yüzin ol nā-tüvān (164164b/ 07)

***Lârendeli Hamdî*:**

Irakdan secde kıla kıla Mecnûn
Kapuya geldi turur zâr u mahzûn (4745)

A127.3.1. A127.3.1. Sevgilinin Mekânında Yapılan Secde

Mektebî'de, Mecnun, Kâbe'ye giderken "*sevgilisinin diyarını görünce yere kapanır*" (Levend, 1959: 64).

***Nevâyî*:**

Leyla'nın terk ettiği mekânda bulunan Mecnun, secde eder:

Menzilga yüz urdı gam-ber-gam
Yüz koydı vü secde kıldı her gam (2072)

***Hakîrî*:**

Secde étdi anda éderdi niyāz
Dédi hanısan éyā éy {éy} dil-nüvāz (159159a/ 11**)**

A130-130. Sema Motifleri

Sema / Semi' İsminin Sırrına Vasıl Olma

"Hatırlama"nın ortaya çıkma yollarından biri de işitmenin kaynağı olduğu "sema"dır. Sema, "işitmek, dinlemek, güzel ses, şöhret" manalarına gelir. Hatırlama, cemâli görerek olduğu gibi, işiterek de meydana gelir. Hatta sufiler, işitmenin görmekten daha önce olduğunu ifade ederler. Tasavvufî fiil ve hâllerden önce gelen sema eyleminde marifetin elde edilmesi için işitme zorunludur ve sema, "şarkı, nağme, mûsiki, raks" manalarını çağrıştıracak biçimde kullanılır.

Sema esnasında müridde, kabz, bast ve basta dayanan vecd hâlleri hâsıl olur. Kabz ile gelen semada, ağlama, üst-baş yırtma, feryat figan etme; bast ile gelen semada raks, alkış, neşelenme; vecd ile gelen semada ise şuurunu kaybetme, nara atma, kendini kontrol edememe durumları meydana gelir (İmam Gazali, 1992: 675-751).

Mesnevîlerde, Mecnun'un sema hâli, bast, kabz ve vecd hâllerinde zuhur eder; ancak bunlar birbirine geçmiş biçimde yer alır. Bazı mesnevîlerde, kabz hâlinin semasına neden olan bir olay, başka bir mesnevîde vecd hâlinin ortaya çıkışına neden olmuştur. Bu bakımdan, mesnevîlerde ortaya çıkan sema hâllerini tahlil etmek epey güçtür. Sema, duyma yoluyla yaşanan bir hâl olması nedeniyle Âşık'ın, Leyla'nın adını, sesini veya mahallesinden gelen bir sesi duyması ile ortaya çıkan hâller, semanın esası olarak kabul edilmiştir. Âşık'ın semâlardaki hâllerinde, ağlama ve feryat figan etmeyi üstünü başını yırtma da takip eder. Hâller, tam olarak birbirinden ayrılamadığından sadece "bayılma", vecd semasına alınıp diğerleri bast ve kabz semâları içinde değerlendirilmiştir.

A131. A131. Kabz Motifleri

A131.1. A131.1. Şiir Söyleme[285]

A131.1.1. A131.1.1. Dili Açılır Açılmaz Şiir Söyleme

***Andelîb*:**

Mecnun henüz bebek denecek yaşta şiir söyler:

"Ammā Ḳaysnıng dili çıkıp, tekellüm ḳılur da Ḫudā-yı Te'ālā kefli dilini açıp, bu ebyāt birle kelāmı āġāz ḳılıp bul muḫammesni aytdı:

Ey Ḫudā, öz şevḳunga yār it, ayırma 'aşḳdan
Ẕāt-ı pāking ḥürmeti zār it, ayırma 'aşḳdan
Tā ser ü pā peykerim ḫuvār it, ayırma 'aşḳdan
Ġonçe gönglümni efkār it, ayırma 'aşḳdan
Derd ü miḥnetden ne miḳdār it, ayırma 'aşḳdan (s.31-32)".

A131.1.2. A131.1.2. Âşık Olunca Şiir Söyleme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

بني عم ليلي من لكم غير انتي مجيد لليلي ما حييت القوفيا

["Leyla'nın amcasının oğluyum, size ne? Ben yaşadığım sürece ona şiir söyleyeceğim". s. 76.]

***Nizâmî*:**

Dillendirdiği her beyit şiiri insanlar
O, bu, herkes ezberliyormuş insanlar (1075)

Ayrılık acısı Mecnun'u inim inim inletirmiş
Geceleri sabahlara de aşk şiirleri söylermiş (1004)[286]

***Dihlevî*:**

میراند زآب دیده رودی میکفت چو بی دلان سروری[287]

["Köşede bucakta aşk teranesini tekrarlardı", s.89.]

[285] Bu motif Thompson'da "Şair Olarak Kültür Kahramanı" şeklinde yer alır. Bk.: A527.4. A527.4. *Culture hero as poet (musician).*
[286] Diğer motifler için bk.: 914, 927, 951, 977, 1004, 1214, 1248, 1423-35, 1500-9, 1865, 1904, 2212, 2511, 2527, 3069-70, 3187-3205, 3344-5, 3350-51, 3527.
[287] Diğer motifler için bk.: s.93.

***Şâhidî*:**

Virür bir gün ṣabā-i kūy-ı cāna
Bu şīrīn şi‘rile düzdi terâne (1228-34)[288]

***Nevâyî*:**

laᶜli ğamıdın kılıp tefekkür
yüz beyt ü gazel dep eyle kim dür
…
her lafzıda şevk harfi mübhem
her harfide ᶜışk sırrı müdğam (1680-87)

***Behiştî*:**

Derdile oḳurdı muḥrik eş‘ār
Her beyti çü ders iderdi tekrār (1339)[289]

***Hamdullah Hamdî*:**

Belâ-yı fürkat olsa cana gâlib
Gazel aydurdı hâline münasib

İrdi çün kavs-ı felekden cânuma tîr-ı firak
Kalmadı ölmekden özge dahi tedbîr-i firak (414-420)[290]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Oḳurdı dāyimā şi‘r ü ḳaṣīde
Ḳamu şīrīnidi hem-çün ‘aṣīde (118a)[291]

***Celîlî*:**

Gerçi ki tururdı zâr u bî-hûş
Tûtîveş okırdı şi‘r-i pür-nûş

İnşâ ider idi hasb-i hâlin
Şerh-i gam u gussa vü melâlin (1605-24)[292]

***Sevdâyî*:**

N'itdüm saña ḳaṣd-ı cānum itdün
Ḳaṭ‘-ı reh-i dil-sitānum itdün
...

[288] Diğer motifler için bk.: 1172-74, 1568-9, 1600-9, 1988-93, 2004, 2504-10, 3031, 3301-18, 4321-4779-87, 5345-73.
[289] Diğer motifler için bk.: 229, 241-244, 265, 491-92, 1268.
[290] Diğer motifler için bk.: 599-605, 646-650, 763-768, 1016-20, 1137-45, 1473-77, 1708-16, 2601, 2144-49, 3104-45, 3631-36, 3830-35.
[291] Diğer motifler için bk.: 32a, 35a-35b, 48b-49a, 71b, 83b, 95a, 118a, 124b, 125a, 147a, 166b.
[292] Diğer motifler için bk.: 160-7, 980-1015.

Uşşāḳ ḫamu oḳımaga meşgūl
Başladı figān u nāle[y]e ol (350-7)[293]

***Hakîrî*:**

Söyledi bu şi'ri ol âşüfte-hâl
Derd-i firâk dilber-i hûrî-cemâl (121b/11-122a/3)[294]

***Fuzûlî*:**

Gāhī ġazel ü gehī ḳasīde
İnşā ḳılup ol sitem-resīde

Sūz ile oḫurdı gāh ü bī-gāh
Bir niçe 'azīz anuñla hem-rāh (2803-6)[295]

***Lârendeli Hamdî*:**

Mecnun, mağarada, vahşi hayvanlarla beraber iken şiir söyler:

Bu ḥālile ġazeller vaz^{c} iderdi
Ki işidenlerün ^{c}aḳlı giderdi (2012-18)[296]

***Örfî*:**

'Aceb midür gönül eylerse giryān
Benüm āvāre-i kūh-sār-ı hicrān
…
Unutma Ḳays'ı ey Leylā unutma
Mekānı oldı 'ışḳunla beyābān (27-31)

***Andelîb*:**

Kays, annesinin neden bu kadar keder çektiğine dair sorusuna şiir ile cevap verir:

Sāḳī 'aşḳ-ı ezel berdi bugün cām manga
Ġuṣṣa deyrü'l-meyden bir niçe en'ām manga
Çarḫıdan yetdi ḥaẕer ṣubḥ bilen şām manga
Şīre urnuġa berip zehr ü zehr ġam manga
Vaḥşī könglümge ne ṣabr u ne ārām manga (s.35-36)[297]

[293] Diğer motifler için bk.: 358-64, 620-31, 968-85, 1091-98, 1099-1106.
[294] Diğer motifler için bk.: 122b/5-123a/13, 124b/5-126b/11, 164b/10-165a/4, 150a/11-150b/07, 153b/2-153b/09, 159a/4-159a/8, 159b/04-160a/11, 165a/10-165b/ 09.
[295] Diğer motifler için bk.: 788-97, 888-96, 1015-21, 1339-44, 1484-91, 1669-75, 1921-34, 2475-81, 2592-2607, 2608-17, 2658-62, 2810-4, 2981-88.
[296] Diğer motifler için bk.: 1339-44, 2587-95, 3297-3302, 4158-4207.
[297] Diğer motifler için bk.: 39-40, 47-48, 48-49, 56-57, 58, 61-2, 63, 70, 76-77, 80-81, 86-7, 87-88, 88-9, 90, 93-6, 97, 102-3, 111, 114, 118, 122-3, 124-5, 126, 127, 127-8, 129, 130-1, 133-4, 134-5.

***Nâkâm*:**

Bədən üryan, cigər xun, dil rəmidə
Edib hər dəmdə inşad bir qəsidə (s.18)[298]

A131.1.3. A131.1.3. Diğer – Kabz

A131.1.3.1. A131.1.3.1. Buluşmada Âşık'ın, Maşuk'a Şiir Okuması

***Nizâmî*:**

Ona söyle şeker gibi tatlı dille şiir okusun
Lütfedip şiirlerinden birkaç beyit okusun

O şiir okusun ben dinleyeyim
O şarap getirsin ben de içeyim (3181-2)

***Şâhidî*:**

Gelüp ol perdeden keşf eylesün râz
Okusun bir niçe şi'r-i tarab-sâz
…
Kalub hayrân yetmişlerdi bî-hûş
Çü ol hâletden irdi anlara hûş (4981-87)

***Behiştî*:**

Mecnûn okudı şu denlü eş'âr
mest oldı semâ'ıyile dildâr

ma'şûk oluban ol iki 'âşık
biri birine olur muvâfık (491-92)

***Hamdullah Hamdî*:**

Dilek it var ki ol dil-dâr u dil-bend
İde teşrîf okıyup şi'r çün kand

Ol ebyât okıya ben iyleyem gûş
O câm-ı bâde suna ben kılam nûş (3105-9)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ola kim cūş idüb ol 'ayn-ı âteş
Ḳatumda oḳıya ebyāt-ı dil-keş (122a)

Ġazeller oḳıya gūş eyleyem ben
Mey-i ḥamrā ṣuna nūş eyleyem ben (123b)

[298] Diğer motifler için bk.: 53, 69-70, 93, 118-20, 135-6.

***Celîlî*:**

Mecnûna dedi ki ey ciger-hûn
V'ey bahtı siyâh eşki gül-gûn
…
Bir şi'r okı hasb-i hâl olsun
Şerh-i dil-i pür-melâl olsun (973-78)

***Sevdâyî*:**

Ohıdı bu şi'ri anda ol mâh
Yüz derd ü firak-ı mihnet-âgâh
…
Cânumde bu dâğ-ı 'ışkunı koy
Olsun bana yâd-gâr hoş var (620-31)

***Lârendeli Hamdî*:**

Buyurdı pır ki ey merd-i güşâde
Bize vaşl olmaya bundan ziyâde
…
Ol ebyât okısun biz idelüm gûş
Getürsün bâde ol biz kılalum nûş (4134-46)

***Atâyî*:**

Munı didi öpdi Leylī başını
Tökdi ol dem iki gözyaşını (22b)

Deve üstünde onu kucakladı
Eli ayağın öpüp ol söyledi (42a)

A131.2. A131.2. Şarkı / Gazel / Kaside

Nizâmî:

Hiç durmadan aşk şarkıları söylüyormuş
Yemen Yıldızı şevkiyle şarkı söylüyormuş (1074)[299]

***Dihlevî*:**

در گوشهٔ صحن او کنج دیوار میکرد سرود عشق تکرار[300]

["Köşede bucakta aşk teranesini tekrarlardı", s.89.]

[299] Diğer motifler için bk.: 914, 1211, 1544, 2527, 3050-51, 3070, 3344.
[300] Diğer motifler için bk.: 217.

***Câmî*:**

چون بیهوشی اش ز سر برون شد هوشش به نشید، رهنمون شد

با ز خمه ی عشق ساخت چون چنگ شد ساز بدین نشیدش آهنگ

["Kendine geldiği zaman, şarkı söylemeye başladı. / Aşk acısıyla bir saz yapıverdi ve bu ahenkle kendini ifade etti.", s.20.]

***Şâhidî*:**

Akardı yaşları örterdi cûşı
Gazeller dirdi itdikçe hurûşı

Uşup etrâfına dânâ vü nâdân
Anuñ hâline kılmışlardı hayrân (1685-89)[301]

***Nevâyî*:**

Laʿli ğamıdın kılıp tefekkür
Yüz beyt ü gazel dep eyle kim dür (1680)

***Behiştî*:**

Gül gibi olurdı subh handân
Bülbül gibi her gice gazel-hˇân (265)[302]

***Hamdullah Hamdî*:**

Dögüp gögsin okurdı hôş gazeller
Derülüp gûş iderlerdi güzeller (1137-45)[303]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ġazeller oḳıyu sūzān u giryān
Gine rāhına ʻazm itdi şitābān (83b)[304]

***Celîlî*:**

Mecmûʻa olur ana gül-i ter
Rengîn gazel eyler andan ezber

Çekdükçe derûn-ı dilden âgâz
Bülbül olur idi ana dem-sâz (1605-9)[305]

[301] Diğer motifler için bk.: 1292, 1568, 3302.
[302] Diğer motifler için bk.: 451, 491, 1268.
[303] Diğer motifler için bk.: 414-420, 599-605, 646-650, 763-768, 1016-20, 1473-77, 1708-16, 2601, 2144-49, 3104-45, 3631-36, 3830-35.
[304] Diğer motifler için bk.: 71b, 118a, 123a-124b.
[305] Diğer motifler için bk.: 1673-1723, 1794.

***Hakîrî*:**

Éy şehā men bendeni sen şād ḳıl
Vaṣl-ılan bu ġayġudan āzād ḳıl (153153b/ 03)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu hâlile gazeller vaz^{c} iderdi
Ki işidenlerün ^{c}aklı giderdi (2008)[306]

***Atâyî*:**

Ḫandasın ey gül'iẓarım gel gel
Ey ḥabībim sevgi yārim gel gel (5a)[307]

A131.3. A131.3. Raks

A131.3.1. A131.3.1. Aşkın Etkisi İle Raks Etme

Dihlevî:

میزد ز درون جان دم سرد زان بارچو ریگ رقص میکرد

["Badirede biten dikenler gibi yel ile dans ediyordu", s.91.]

A131.3.2. A131.3.2. Sevgilinin Evlendiği Haberini Alınca Raks Etme

***Câmî*:**

Mecnun, Leyla'nın evlendiği haberini alınca birdenbire raksa başlar:

مجنون ز سماع این ترانه بر خاست به رقص صوفیانه

["Mecnun, bu şarkı gibi sözleri duyunca sufiyane bir raksa kalkar", s.35.]

A131.3.3. A131.3.3. Sevgilinin Cenazesinde Raks Etme

***Şâhidî*:**

Bu resme derdile idüb terâne
Öñünde raks urardı 'âşıkâne
…
Sanur ol halk kim bu merd-i bî-hûş
Özini bilmedüginden ider cûş (5374-78)

[306] Diğer motifler için bk.: 2012-18, 2027, 4104, 4368, 4884-5.
[307] Diğer motifler için bk.: 17a, 24b, 60a,

A131.3.4. A131.3.4. Sevgilinin Cenazesinden Dönerken Raks Etme

***Hamdullah Hamdî*:**

Leyla'nın kabrinde ağlayan Mecnun, daha sonra raks hâlinde Necd'e döner:

Didi bunı vü kodı dest-ber-dest
Dönüp raks ile Necd'e girdi ser-mest (3829)

A132. A132. Bast Motifleri

A132.1. A132.1. Sevgilinin Davetini Duyunca Sema Etme

***Hamdullah Hamdî*:**

Semâ' itdi çün ol peygâma Mecnûn
Safâsından semâ' itdi çü gerdûn (3569)

Gider yâre ider zevk u semâ'ı
Yanınca leşker idinmiş sibâ'ı (3577)

A132.2. A132.2. Şiir

A132.2.1. A132.2.1. Sevgilinin Adını Duyunca Şiir Söyleme

***Dihlevî*:**

زان قصه بدییهٔ نوانگیخت میگفت و زدیده اشك میریخت

از کفت خودش چو وقت خوش گشت برداشت زبیخودی ره دشت

["O kıssadan irticalen güzel söz söylemeye başladı. Söyleye söyleye gözden yaş akıttı. Söylediği sözlerle çok hoş zaman geçirdi ve kendinden çıkarak badireye doğru yola düştü", s.126.]

***Nizâmî*:**

Mecnun, Nevfel Leyla'dan bahsettikçe mutlu olup kasideler okur:

Mutluluktan coşuyor, içi içine sığmıyormuş
Sürekli gönül okşayan kasideler okuyormuş

Her söylenen söze tatlı tatlı gülüyormuş
O söze irticalen şiirle cevap veriyormuş (1592-3)

A132.2.2. A132.2.2. Vuslat Şevki İle Şiir Söyleme

Mecnun, Leyla'ya kavuşacağı ümidi ile gazel okur.

***Şâhidî*:**

Ḥabībi yādına ol mihr-i pervez
Dir idi ḫûb ter ġarrâ ġazeller (2085-93)

***Hamdullah Hamdî*:**

Gün ‘âlemi geşt iyledügi hâne-be-hâne
‘Âvâre gibi bencileyin yâr-ı nihâne (1435-42)[308]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Cemālin fikr idüb dirdi ġazeller
Düzerdi yādına ḳavl u ‘ameller (71b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Nigārun ḥüsn-i vaṣfında dem-ā-dem
Ġazeller söyledi zībā vü ḫurrem (2103)[309]

A132.2.3. A132.2.3. Vuslata Giderken Gazel Okuma

Mecnun, Leyla ile buluşmaya giderken sevincinden gazeller okur:

***Hamdullah Hamdî*:**

Ġazel-gūyān u mest ü lā’übālī
Revān oldı ki ṣayd ide ġazāli (3574)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yola düşdi ġazeller oḳıyaraḳ
Dehānından güherler aḳıduraḳ (147b)

A132.2.4. A132.2.4. Sevgiliden Gelen Haberle Şiir Okuma

Mecnun, Leyla’dan gelen haberle mutlu olup şiir okur.

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yola düşdi ġazeller oḳıyaraḳ
Dehānından güherler aḳıduraḳ (147a)[310]

[308] Diğer motifler için bk.: 1452-57, 3588-92.
[309] Diğer motifler için bk.: 2116.
[310] Diğer motifler için bk.: 71b, 125a-128b.

A132.3. A132.3. Şarkı / Gazel / Kaside

A132.3.1. A132.3.1. Sevgilinin Cenazesinde Şarkı Söyleme

***Dihlevî*:**

از دیده ره جنازه میروفت میگفت سرود او پای میکوفت[311]

["Gözünden akan yaşlarla cenazenin yolunu temizlerdi, şarkılar söyler, dans ederdi.", s.251.]

A132.3.2. A132.3.2. Sevgiliden Mektup Alınca Şarkı Söyleme

***Câmî*:**

آمد چو ز بي خودي به خود باز اين نغمه ي شوق كرد آغاز

كاين نامه كه غنچه ي مرادست زو در دل تنك صد كشادست

["Tekrar kendine gelince bu sevinç şarkısını söyledi: Bu murad goncası olan mektup yüzünden dargın yürek açılır", s.35.]

A132.3.3. A132.3.3. Sevgiliden Bahsedilince Şarkı Söyleme

***Nizâmî*:**

Mecnun, Nevfel Leyla'dan bahsettikçe mutlu olup kasideler okur:

Mutluluktan coşuyor, içi içine sığmıyormuş
Sürekli gönül okşayan kasideler okuyormuş (1592)

A132.3.4. A132.3.4. Sevgili İle Buluşmaya Giderken Şarkı Söyleme

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yola düşdi ġazeller oḳıyaraḳ
Dehānından güherler aḳıduraḳ (147a)

A132.3.5 A132.3.5. Sevgili İle Kavuşma Umuduyla Gazel / Kaside / Şarkı Söyleme

***Şâhidî*:**

Mecnun, Leyla'ya kavuşacağı ümidi ile gazel okur:

Ḥabībi yādına ol mihr-i pervez
Dir idi ḫûb ter ġarrâ ġazeller (2085-93)

[311] Diğer motifler için bk.: s.255.

***Hamdullah Hamdî*:**

Nevfel ile işret meclisinde olan Mecnun gazeller okur:

Gün ‘âlemi geşt iyledügi hâne-be-hâne
‘Âvâre gibi bencileyin yâr-ı nihâne (1435-42)[312]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Cemālin fikr idüb dirdi ġazeller
Düzerdi yādına ḳavl u ‘ameller (71b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Okurlardı gazeller ᶜaşıkâne
Yoğidi gamdan anlarda nişâne (2116)[313]

A132.4. A132.4. Raks

A132.4.1. A132.4.1. Sevgilinin Cenazesinde Raks Etme

***Dihlevî*:**

از دیده ره جنازه میروفت میگفت سرود او پای میکوفت[314]

["Gözünden akan yaşlarla cenazenin yolunu temizlerdi, şarkılar söyler, dans ederdi.", s.251.]

***Şâhidî*:**

Bu resme derdile idüb terâne
Öñünde raks urardı ‘âşıkâne (5374)

***Andelîb*:**

"*İrse mest-i bî-ihtiyâr âhı pür-şerer tartıp raks edip çün bad-ı sarsar deg her tarafga bakıp Leylî'nin mezârını istep yürür irdi.*", (s.121).

A132.4.2. A132.4.2. Sevgilinin Adını Duyunca Raks Etme

***Dihlevî*:**

مجنون که شنید نام دیدار کشتش بهزار جان خریدار

از وجد برقص شد چومستان زد زمزمه چون هزار دستان

[312] Diğer motifler için bk.: 1452-57, 3588-92.
[313] Diğer motifler için bk.: 2103.
[314] Diğer motifler için bk.: s.255.

["Mecnun aşığının ismini duyunca, çok neşeli ve canlı oldu. Sevinçten sarhoşlar gibi raks etti ve binlerce şarkıyı zemzeme etti", s.126.]

A132.4.3. A132.4.3. Sevgiliyi Görmeye Giderken Taşlanınca Raks Etme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

اذا ذكرت ليلي اهيم لذكرها و كانت مني نفسي و كنت لها ارضي

["Leyla anılınca anılmasıyla sevinirim / Nefsimin isteğiydi ve ben ona razıyım", s. 90.]

Nizâmî'de, Leyla'yı görmeye gelen Mecnun, taşlandıkça dans eder:

Bir çadırın önüne gelince bağırıyormuş
Sarhoşlar gibi sürekli naralar atıyormuş.

Leyla Leyla dedikçe taşlanıyormuş
Taşları yedikçe de dans ediyormuş (2019-2020)

***Mektebî*:**

"Bunu gören kabile halkı Mecnun'u taşa tutar" (Levend, 1959: 67).

A132.4.4. A132.4.4. Sevgili Kâseyi Kırınca Raks Etme

Câmî'de, Leyla'nın kâsesini kırdığı Mecnun, sevincinden raks eder:

مجنون چو شكست جام خود ديد كويا كه جهان به كام خود ديد

آهنك سماع آن شكست اش چون راه سماع ساخت مست اش

["Kâsesinin kırılma sesi kulağına bir terane gibi gelir ve mest olmasını sağlar. Bu ahenkle raks ediyordu ve kendi kendine özel bir şarkı söylüyordu", s.26, 43.]

***Sevdâyî*:**

Mecnûn gelüben çanag uzatdı
Leyli uruban revan uşatdı

Şâd oldı bu remzi bildi Mecnûn
Oynadı revân güldi Mecnûn (992-3)

***Halîfe*:**

"Mecnun sevincinden oynar" (Levend, 1959: 304).

A132.4.5. A132.4.5. Mektup Alınca Raks Etme

***Şâhidî*:**

Mecnun, Leyla'dan mektup alınca raksa girer:

Çü Mecnûn'a peyâm-ı dil-nüvâzı
İreydi raksıla kılurdı bâzı (3902)

Leyla'nın kendisi ile görüşmek istediğini duyan Mecnun, semâ'a girer:

Sözin Zeyd'üñ çü gûş itdi ol Abdâl
Sevincinden semâ'a girdi derhâl (4912) [315]

***Hamdullah Hamdî*:**

Anı mest itdi eyle şevk-ı nâme
Ki raks itdi safâdan san hamâme (2814-16)

A132.4.6. A132.4.6. Sevgilinin Davetini Duyunca Raks Etme

***Hamdullah Hamdî*:**

Leyla'nın kendisini çağırdığını öğrenen Mecnun sevincinden semâ eder:

Gider yâre ider zevk u semâ'ı
Yanınca leşker idinmiş sibâ'ı (3577)[316]

***Lârendeli Hamdî*:**

Leyla'nın vuslat arzusunu anlayan Mecnun, yedi kere semâ eder:

Çü Mecnun kâsid-i dil-dârı gördi
Turub bir döndi yine oturdı
…
Yedi kerre pey-â-pey urdı çarhı
Ki geçdi lu'b-ı çarhı yidi çarhı (4731-33)

A132.4.7. A132.4.7. Sevgilinin Kendisine İsteneceğini Duyunca Raks Etme

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Kabilesinin Leyla'yı istemeye karar vermesi üzerine Mecnun raksa girer:

Ṭolub göñli feraḥdan raḳṣa girdi
Nigārı yādına varını virdi (33a)

[315] Diğer motifler için bk.: 3715-16, 2476-83, 4309-13.
[316] Diğer motifler için bk.: 1913, 2814-16, 3569.

A132.4.8. A132.4.8. Sevgilinin Diyarına Gidince Semâ Etme

Esir kılığında Leyla'nın kûyuna giden Mecnun, semâ'a girer:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yolı çünkim irişdi kūh-ı Necd'e
Semā' urub yitişdi vecde (88a)[317]

A132.4.9. A132.4.9. Sevgili İle Buluşup Ayrıldıktan Sonra Raks ve Semâ Etme

***Celîlî*:**

Leyla ile buluşup ayrılan Mecnun, kâh raks kâh semâ eder:

Leylîye dönüp vedâ' iderdi
Geh raks u gehî semâ' iderdi (350)[318]

A132.4.10. A132.4.10. Sevgilinin Evliliğinin Gerçek Olmadığını Duyunca Raks Etme

***Atâyî*:**

Leyla'nın İbn-i Selam ile evliliğinin gerçek olmadığını öğrenen Mecnun sevincinden oynar:

Şad oluben durdu Mecnun oynadı
Ahdi kayim kavli bir yârim didi (56b)

***Nâkâm*:**

İbn-i Selam'ın ölüm haberini alan Mecnun, raks eder:

Dilində oldu bir ümmid mövcud
Nişatindən gəhi rəqs etdi xəndan (s.124)[319]

A132.4.11. A132.4.11. Savaşta Raks Etme

***Şâhidî*:**

O raks urıb iderdi âh-ı serdî
Bular germiyle iderdi neberdî (2251)

[317] Diğer motifler için bk.: 128b, 138a.
[318] Diğer motifler için bk.: 488.
[319] Diğer motifler içn Bk.: s.99.

***Hamdullah Hamdî*:**

Gezüp raks ile Mecnun lâubâlî
Bu vasf olan gibi meydânda hâli (1557)

A133. A133. Sekr / Bayılma

A133.1. A133.1. Sevgilinin Şiirini Duyunca Bayılma

Ebû Bekr el-Vâlibî:

فأجابته ليلى و هى باكية لما سمعت شعره

و كل مظهر للناس بغضا و كل عند صاحبه مكين

تخبرنا العيون بما أردنا و فى القلبين ثم هوى دفين

فلما مقالتها مغيشان عليه

["Leyla'nın şiirini duyduğu zaman ağlar hâlde cevapladı: İnsanlara sunulan her görünüş nefretle karşılanmakta / Her şey sahibinde itibarlıdır (sağlamdır) / Gözler istediklerini bize söylerler / İki kalp için orada gömülü yer vardır.", Dediklerini duyduğu zaman bilinci gitti, ...", s. 3-4.]

A133.2. A133.2. Sevgilinin Adını Duyunca Bayılma

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فبينماهو بمنى إذ سمع مناديا ينادى من بعض تلك الخيام يا ليلى فخر مغشيا عليه ... [320] **...**

["...o Mina'dayken ordaki çadırlardan birinin seslendiğini duydu: Ya Leyli! O anda düştü ve bayıldı...", s. 5.]

***Câmî*:**

مسكين چو شنيد از وى اين نام زين گفت و شنو گرفت آرام

از گرد وجود خويشتن پاك افتاد بسان سايه بر خاك

["Adını duyar duymaz içine su serpilir ve heyecandan bayılır.", s.29.]

***Mektebî*:**

"Mecnun sevgilisinin adını duyar duymaz baygınlıklar geçirir" (Levend, 1959: 65).

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Diyüb bu sözi düşdi 'aḳlı gitdi
Biraz bī-'aḳl u bī-hūş oldı yatdı (38a)

[320] Diğer motifler için bk.: s.25, 71. Mecnun, başka bir şairin şiirini okuyup Leyla'yı hatırlayınca da bayılır: "Sonra dedi ki: ben bundan hissetmiyorsam, şunu söyleyince hissediyorum: …, Sonra da bayıldı,…", s.109.

A133.3. A133.3. Sevgilinin Sözlerini Duyunca Bayılma

***Câmî*:**

چون قیس شنید این بشارت شد هوشش ازین سخن به غارت

بر خاك چو سایه بی خود افتاد در سایه ی آن سهی قد افتاد

…

ننشست از آن پری رخان کس او ماند همین او لیلی او بس

تا آخر روز حالش این بود چون مرده فتاده بر زمین بود

["Leyli'nin bu uyarıları Kays'a ağır gelir ve duyar duymaz bilincini kaybedip yere düşer. O heybetli adamın gölgesi yerlere serilir." /…/ Günün sonuna kadar sanki ölmüş gibi baygın kalır. / Ertesi gün gözlerini açtığında gözü Leyli'nin güzel ruhsarına düşer.", s.9.]

A133.4. A133.4. Sevgilinin Adını Çağırması Üzerine Bayılma

***Mektebî*:**

"O gece yine Mecnun diye haykırınca Leyla'nın sesini dışarıdan duyan Mecnun sevincinden kendnini kaybedip yere düşer" (Levend, 1959: 68).

A133.5. A133.5. Sevgilinin Öldüğünü Duyunca Bayılma

***Halîfe*:**

"Kendini kaybedip yere düşer" (Levend, 1959: 309)

***Andelîb*:**

Leyla'nın vefat haberini alan Mecnun şuurunu kaybeder ve sonra kendine gelir:

... hūşdan gidip yıḳıldı ve ölüm kadar nefesi gelmey yatur irdi. Bir niçe sā'atden song, Mecnūn özüge gelip... (s.115)

Mecnun Leyla'nın kabrinde bir müddet kendinden bi-haber kalır:

... bu merātibde mest-i bī-ḥāl bir niçe sā'at özüni bilmedi. Zamandan song hūşūġa gelip... (s.121)

A133.6. A133.6. Sevgilinin Evlendiğini Duyunca Bayılma

***Câmî*:**

بانگی بزد و به سر بغلتید از صرع زده بستر بغلتید

[“Bir çığlık atıp başını yerlere vurup bayılarak kendini kaybeder.”, s.35.]

A133.7. A133.7. Kabilenin Nasihatleri Üzerine Bayılma

***Câmî*:**

هوشش زسر و توان ز تن رفت مصروع آساز خویشتن رفت

[“Mecnun bu sözleri duyduktan sonar aşk çığlıklarına sığındı / Aklı başından gitti ve kendini kaybetti.”, s.20.]

A134. A134. Sahv / Ayılma

“Ayıklık, kendinde olma hâli, kendine gelme” demektir. Şuurunu yitiren ve kendinden geçen âşığın bilincine dönmesidir (Uludağ, 2012: 305). Her sekrin bir sahvı vardır (Suad el-Hakim, 2017: 528).

Sekr hâlinden sonra zuhur eden sahv hâli, sekrden daha mükemmel bir hâl olarak görülmüştür. Bunun nedeni, sekrde kişinin bilinci yerinde değilken, sahv hâlinde bilincin yerinde gelmiş olmasıdır (Uludağ, 2013: 176).

A134.1. A134.1. Ayıldığında Sevgilinin Yüzünü Görme

***Câmî*:**

تا آخر روز حالش این بود چون مرده فتاده بر زمین بود

[“Ertesi gün gözlerini açtığında gözü Leyli’nin güzel ruhsarına düşer.”, s.54.]

A134.2. A134.2. Gül Suyu ile Ayıltılma

A134.2.1. A134.2.1. Sevgilinin Dizinde Gül Suyu İle Ayılma

***Câmî*:**

شد کالبدش ز هوش خالی لیلی به سرش دوید حالی

بنهاد سرش به زانوی خویش خونابه فشان ز سینه ی ریش

ز آن خواب خوش از گلاب ریزی زود آوردش به خواب خیزی

[“Bilincini kaybeder ve Leyli çabucak yanına koşar. / Mecnun’un başını yaralı sinesi kan ağlarken dizine koyar. / O güzel uykudan uyanması için gül suyuyla kendine getirilir.”, s.44.]

***Nevâyî*:**

Koynığa alıp nigâr başın
Saçıp yüzidin yüzige yaşın

Bî-hûşığa eylep ıztırâbı
Her dem yüzige urup gül-âbı (918-20)

***Hamdullah Hamdî*:**

Anı gördi ki yatur bî-dil ü hûş
Ki meyden serhôş olmış itmedin nûş
…
Başına çün ki ‘akl u hûş geldi
Hevâ-yı yâr ile pür-cûş geldi (3092-94)

***Hakîrî*:**

Dizi üstine aldı Mecnûn’un başın
Saldı gözinden anun kanlu yaşın

Bahdi gördi ‘aklı gelmez başına

Yüz yana sepdi anın verd ü gül-âb
Özine geldi o medhûş u harâb (137b/12-138a/4)

A134.2.2. A134.2.2. Arkadaşı Tarafından Gül Suyu Ayıltılma

***Hamdullah Hamdî*:**

Yanınca Zeyd çün sâye siyeh-pûş
Yüzine su saçar düşdükce bî-hûş (3786)

***Lârendeli Hamdî*:**

Getürdi Zeyd mâ-ı verdle canber
Ol iki nev-bahân eyledi ter (4763)

A134.2.3. A134.2.3. Hekim Tarafından Gül Suyu İle Ayıltılma

***Mektebî*:**

“Hekim, korku ve telaş içinde bunları gül suyu ile ovar, ikisi de kendilerine gelir” (Levend, 1959: 71).

A134.3. A134.3. Pîr Tarafından Gözyaşı İle Ayıltılma

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görür Mecnūnı yatur mest ü bī-hūş
Cihān aḥvālini ḳılmış ferāmūş

Anı ta‘cīlile çekdi özine
Gözi yaşıle şu sepdi yüzine

Hezārān sa‘yile pīr ol cüvānuñ
Getürdi başına ‘aḳlını anuñ (124a)

A135. A135. Sevgiliye Kavuşma Neşesiyle Temizlenip Giyinme

A135.1. A135.1. Temizlenip Hâmîsinin Verdiği Kıyafetleri Giyme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ثم أمر فأدخل الحمام و أمر الحجام فأخذ شعره، وغير حليته و كساه كسوة فاخرة

[“… sonra onu hamama götürmelerini söyledi ve berberi emretti, onun saçını da kestirdi, şeklini ve tipini değiştirdi ve ona pahalı elbiseler giydirdi”, s.72.]

***Mektebî*:**

“Mecnun sevinir; yıkanıp temizlenir, verilen elbiseyi giyerek Nevfel’in misafiri olur. Sevgilisine kavuşmak umuduyla bekler” (Levend, 1959: 77).

***Şâhidî*:**

Girüb hammâme çıkardı palâsı
Vücûdın pâk idüp giydi libâsı

Arab resmince sarındı imâme
Oturup ‘ayşa meşgûl oldı câme (2083-84)

***Hamdullah Hamdî*:**

Girüp hammâma çıkdı giydi câme
‘Arab tavrı sarındı ter ‘imâme (1433)

Çü râhat buldı giymekden yimekden
Safâ sürdi işitmekden dimekden (1444)

***Hakîrî*:**

Vérdi aña ḥil‘ati esb ile zín
Ol libāsı géydi Mecnūn-ı hazín (153153a/ 13)

***Fuzûlî*:**

Hem cismine verdi zîb-i câme
Hem başına zîver-i imâme (1496-97)

***Lârendeli Hamdî*:**

ᶜArab resmince bağlandı ᶜimâme
Giyindi il gibi eğnine câme
…
Teni râhat bulub yidi talmı
Giyüb dîbâ kabâ nûş itdi camı (2101-04)

A135.2. A135.2. Sevgiliyle Buluşmak İçin Temizlenip Giyinme

A135.2.1. A135.2.1. Temizlenip Maşuğunun Hediye Ettiği Elbiseyi Giyme

***Hamdullah Hamdî*:**

İrişdi burc-ı gâr-ı yâre kondı
Didi ahvâli ol esbâbı sundı (3568)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yüzine sürüben öpdi ḳabāsın
Tenini pāk idüb geydi libasın (147a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü Mecnun giydi ol zıbâ kabayı
Vücûdı derdden buldı rehâyı (4109)

A135.2.2. A135.2.2. Pîrin Verdiği Elbiseyi Giyme

***Nizâmî*:**

Dedikten sonra çıkarmış heybeden elbiseyi
Yeminler verip söz alıp giydirmiş elbiseyi (3165)

A136. A136. Sevgiliye Haber Göndermek için Ulağa Varını Yoğunu Verme

***Nevâyî*:**

Dep her ne keymiş erdi soydı
Mecmu ‘ın anıng kaşığa koydı

Hem kaşığa çekti bâd-pâyın
Kalkan u kılıç u ok u yayın (1999-2000)

A140-140. İmtihanlar

İmtihanlar, Kahraman'ın, mecazdan hakikate ilerleyen seyr ü seferinde, kaldırmakta zorlandığı yükleri ifade eder. Kahraman, tek başına gerek ailesi gerek arkadaşları gerekse içinde bulunduğu toplum tarafından müdahale ve kısıtlanma nevinden çeşitli imtihanlara maruz kalır. Bazen bu imtihanlara, Sevgili'nin tutum ve tavırları da eklenir. Âşık, her imtihan sürecinden sonra aşkta bir basamak daha ilerler. Bu bakımdan imtihanlar, esasında, Âşık'ın seferindeki istidadını kuvetlendirme amacı ile otaya çıkarlar.

A141. A141. Kınanma / Aşağılanma

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

حتي دعاني الناس احمق مائقا و قالوا تبوع للضلال مطيع

["... Hatta insanlar beni en aptal olarak isimlendirdiler, çağırdılar..." Ebû Bekr el-Vâlibî, 1987: 11.]

ثم أنه مر ببنى عمه، و كانوا معادين له يسخرون منه و يهزمون به و يقولون كيف ليلى و كيف حبك لها؟[321]

["...Ondan sonra kuzenlerine uğradı, onlar ona küsmüştü ve onunla dalga geçiyorlardı. Ona diyorlar ki: Leyla ve ona olan sevgin nasıl?", s.61.]

***Nizâmî*:**

Mecnun'u haddinden fazla kınamışlar
Âşıktan ay yüzlü Leyla'yı saklamışlar (909)

Dedikoduculardan kurtulmak istemişler
Gözyaşı döküp temize çıkmak istemişler (1441-2)

***Dihlevî*:**

از دشنهٔ غم خراش خورده چه دشنهٔ که دورباش خورده

صد رخنه دلش زخنجر غم هر سو خلهٔ مخالفات هم

آن تن که شود ز تیغ روزن دوزند دگر بز خم سوزن

["Gam hançerinden aşınıp uzaktan ne hançerler yemiş. Gam hançerinden yüreğinde binlerce yara var ve o boş yerleri de muhalifler, rakipler doldurmuş. O kılıçtan yaralanan teni iğneyle dikerler", s.80.]

خلقی زپش دوان بانوه میرفت چو باد کوه بر کوه

["Yel gibi dağdan dağa gidiyor, birçok halk onun peşine düşmüş onu takip ediyordu", s.90-91.]

***Câmî*:**

عا شق زده کوس جامه چاکي معشوق او لباس شرمناکي

[321] Diğer motifler için bk.: s. 9, 11, 30, 70, 90.

["Âşık aşkından yırtılmış elbiseler giyer ve herkes ona acır. Maşuk ise aşkından utanç elbisesi giymek zorunda kalır", s.7.]

***Şâhidî*:**

Cefâ taşda ki ol dutmışıdı baş
İrerdi her tarafdan başına taş (2476-83)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

'Adūlar ḳıldılar çoḳ mekrile fen
Dırāz oldı zebān-ı ṭa'n-ı düşmen (55b)

***Celîlî*:**

Birbirine âşık olan Leyla ile Mecnun kınanmaktan korkarak gizlice anlaşırlar:

Agyârdan ihtirâz iderler
Remz ile niyâz u nâz iderler (329)

Agyârdan ihtiyât iderler
Bu vechile ihtilât iderler (341)

***Sevdâyî*:**

Mecnûn ne yana ki yüz tutardı
Kim ta'na kimisi taş atardı (383-5)[322]

***Hakîrî*:**

Düşmen oldı cümle-i 'ālem maña
Hem-dem olmaz bir zemān ādem maña (154154a/ 01)

***Lârendeli Hamdî*:**

Biri birine dirlerdi gelün tiz
Delü geldi uralum taşile biz (1352)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Dile düşüb ʿalâmet oldılar
İl içinde melâmet oldılar (577-81)

[322] Diğer motifler için bk.: 383-5, 1072-84.

***Andelîb*:**

Mecnun'un Leyla'dan vazgeçmemesi üzerine kavmi Seyyid Bin Amiri'ye oğluna artık nasihatin fayda etmediğini söyleyip onu kınarlar:

"*Andan song, Seyyid benī 'Āmirīġa: "Ey Seyyid benī 'Āmirī! İmdi oġlungdan ṣıḥḥatlıḳ ümīdinî üzgül. Naṣīḥat birle tatarki bolmaz, imdi sen bilgil!" diyip, her ḳaysı bir ṭa'ne ḳılıp her ṭarafġa gitdiler*". (s.45-6)

"*El-ġaraẓ Ḳaysnıng aḥvāli ḥalāyıḳġa meşhūr bulaberdi ve yine ṭa'neden iki ṭarafda nām-ı neng peydā buldı*". (s.36)[323]

A141.1. A141.1. Aşk Sırrının İfşa Olması

A141.1.1. A141.1.1. Toplum Tarafından Kınanma

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ثم انه لما اشتهر بحبها و ابتلي

["Ardından sevgisiyle meşhur olduğunda ve sınandığında...", s.4.]

***Nizâmî*:**

Gizli olan aşkı artık saklanamaz olmuş
Sır saklanamamış gün gibi aşikâr olmuş (2152)

***Dihlevî*:**

چون رفت بگوش هرکس این راز　　وز هر طرفی بر آمد آواز

کا زاده جوانی از فلان کوی　　شد شیفتهٔ فلان پری روی

در مکتب عشق شد غلامش　　خواند شب و روز لوح نامش

مقصودوی آن بت یکانه ست　　وان درس و تعلش بهانه ست

["Çünkü bu sır her kimin kulağına erişti ve her taraftan bir ses geldi. Ki filan mahalleden doğmuş genç, bir peri-çehreye âşık oldu. Aşk mektebinde köle oldu ve gece gündüz onun ismini levhadan okudu. Yalnız ondan işittiğini öğrenir, diğer ilimleri boşverir", s.83.]

[323] Diğer motifler için bk.: s.45-46.

***Süheylî*:**

"Her ikisi de aşklarını gizlemeye çalışırlar. Buna rağmen haber her tarafa yayılır" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Câmî*:**

در كفتن اين فسانه ي راز نمام زبان كشيد ي غماز

["Bu gizli ilişkinin içeriği ikiyüzlü ve haberci insanların ağızlarındda sakız olmaya başladı", s.15.]

***Hâtifî*:**

"İki genç arasında başlayan aşkı arkadaşları sezerek evlerinde anlatırlar. Serüven çabuk yayılır" (Levend, 1959: 79).

***Şâhidî*:**

Egerçi kıldılar dilde nihânı
Ve likin kokusı dutdı cihânı (1003-1015)

***Nevâyî*:**

Bu vâkı'adın ki Kays ol şam
Tutmaydur edi vatanda aram (1021-25)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bular setr iyledükçe nâr-ı aşkı
Bürehne itdiler esrâr-ı ᶜaşkı (321-29)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü düşdi dillere Mecnūn u Leylī
Cihānda dāsitān oldı bu ḫaylī (24a/b)

***Celîlî*:**

Etfâle bu râz oldı rûşen
Pinhân ola mı nesîm-i gülşen
...
Ol gevher-i râz toldı her gûş
Oldı dür-i sufte gibi mengûş (368-77)

***Sevdâyî*:**

Gün gördi bular duyıldı esrar
'Âlem hamu oldılar haber-dâr (262-7)

***Hakîrî*:**

Ol zeman cümle cihân içre ey yâr
Anların ahvâli oldı âşikâr

Gizlü râzı fâş oldı anların
Gözi dolı yaş oldı anların (121b/4-5)

***Fuzûlî*:**

Dilden dile düşdi bu fesâne
Fâş oldı bu mâcerâ cihâna

Kim Kays oluben esîr-i Leylî
Leylî dahi salmış ana meyli (618-644)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu resme itdügünden dem-be-dem âh
Anun hâlinden oldı halk agâh

Tuyub kavm-i karabeti de yek-sân
Perîşân oldılar çün zülf-i hûbân (1144-45)

***Atâyî*:**

Ṣoñra eyle çav düşdü ‘āleme
Sıġmaz oldu degme defter ḳaleme (3b)

***Örfî*:**

Bu ḥālet giderek oldı nümāyān
Bu rāzın ketmine olmadı imkān
…
Ḳızuŋla Ḳays oḳur ders-i maḥabbet
Seni rüsvā ider bu ḥālet elbet (10-12)

***Andelîb*:**

“*El-ḳıṣṣa bu reviş birlen bir niçe gün ‘ömr ötkürdiler. Bularnıng ‘aşḳ u maḥabbetleri gün günden ziyāde bolup, kem kem ‘Arab ḳabīlesiġa āşikāra bula başladı. Her ṭarafdan ġıybet ü şikāyet ḳıla başladılar*”. (s.34)

***Nâkâm*:**

Keçib bir dövr böylə dövri-dövran
Bu sirri bildi axər bəd seklan

Bu pünhan bəhs düşdü göftguyə
Çəkildi pərdə ruyi-arzuyə. (s.35)

A141.1.1.1. A141.1.1.1. Çocuklar Tarafından Kınanma / Alay Edilme

A141.1.1.1.1. A141.1.1.1.1. Çocuklar Âşık'ı Taşlar

***Dihlevî*:**

طفلان بنظاره سنگ دردست اینش زدوان شکست وان خست

["Çocuklar ellerinde taş ona bakıyorlardı, buna taş atıyorlardı, bu da koşuyordu.", s.91.]

***Fuzûlî*:**

Ardınca koşun koşun uşaglar
Ahvâline kim güler kim ağlar (11677-79)

***Lârendeli Hamdî*:**

Biri birine dirlerdi gelün tiz
Delü geldi uralum taşile biz

Ne yoldan ki eyleye geçmeye âheng
Uşağ oğlan elinden yir idi seng (1346-58)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Elde taşlarla cem olub etfâl
Düşdiler arduna anun fi'l-hal
…
Gâh seng oldı hâli gâhî ceng
Kaldı miskin arada valih ü deng (716-29)

***Halîfe*:**

"Kays, çarşıyı, pazarı serseri gbii dolaştıkça çocuklar onu taşa tutarlar" (Levend, 1959: 303).

A141.1.2. A141.1.2. Bir Yıl Sonra İfşa Olmaya Başlaması

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bunun üstine geçdi çün bir yıl
Başladı hâl olmağa tebdil
...
Dile düşüb ʿalâmet oldılar
İl içinde melâmet oldılar (576-90)

A141.1.3. A141.1.3. Arkadaşlarına İfşa Olur

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Gülerlerdi laṭīfe diyü aña
İşiden kişiler ḳalurdı ṭaña (22b)[324]

***Örfî*:**

Ḳays'la okuldaki arkadaşları alay eder:

Anı bir mel'abe idindi ṣıbyān
Olurlar idi reftārına ḥayrān

Lisāne yārun alsa ol şikeste
Niçe ṭaşlar atarlardı o meste (33-36)

A141.1.4. A141.1.4. Babasına İfşa Edilmesi

***Dihlevî*:**

بردند خبر زروزگارش

سوی پدر بزر گوارش

["Onun haberini alıp hoca babasına götürdüler.", s.91.]

***Şâhidî*:**

Mey-i ışkıla çü oldı lâ'ubâli
Atasına didiler vasf-ı hâli
…
Heves hengâmesi başına üşdi
Delürdi gitdi vardı taga düşdi (1286-91)

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi ir irmedin Kays'a subaşı
Anı gamz itdi ana bir iki nâşî
…
Ne hâsıl cân-ı Kays'a bu haberden
Girürse gûşına çıkdukda serden (968-73)

***Celîlî*:**

Kim Kays çü tutdı râh-ı sahrâ
San Hızrdur itdi meyl-i hadrâ

[324] Diğer motifler için bk.: 22b, 36a-36b, 55b.

Yârândan irüp birisi nâ-gâh
Kıldı pederin bu gamdan âgâh (492-3)

***Sevdâyî*:**

Kim atası anun oldı âgâh
Derd ile revân eyledi âh

İşitdi çü bildi oglı hâlin
Hasret odı yahdı perr ü bâlin (389-90)

***Fuzûlî*:**

K'ol bir niçe bî-karâr ü mahzun
Nâ-çâr kılup vedâ'-ı Mecnûn

Nevmîd dönüp şikeste vü hâr
Kıldılar atasını haberdâr (909-910)

***Lârendeli Hamdî*:**

Pes ol efsâneyi bir iki sır-daş
Atasınun öninde kıldılar faş

Ki ol âşüfte-hâl ü bî-tesellî
Olubdur ᶜâşık-ı dîdâr-ı Leyli (1151-52)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Olıcak böyle hâl Mecnûn'a
Oldı maʿlûm atası mahzuna

Derdle âteşîn bir ah itdi
Dûd ile ʿâlemi siyah itdi (733-34)

***Örfî*:**

Rākīb-i rū-siyāhuŋ biri nā-gāh
Didi kim vālid-i Leylā'ya eyvāh

Ḳızunla Ḳays oḳur ders-i maḥabbet
Seni rüsvā ider bu ḥālet elbet (11-12)

***Andelîb*:**

"*El-ġaraż, Leylī birle Ḳaysnıng şöhreti vü 'aşḳı alarnıng ḳulaḳlarıġa yetişdi*". (s36)

A141.2. A141.2. Görüşme Sırrının İfşa Olması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

توسل بالمجنون اليها، فلم يزالا كذالك برهنة من الدهر حتي فشا امرهما وار تاب بهما قومهما

["... Mecnun da Leyla'ya yalvardı, hâlâ da sonsuzluğa kadar öyleler. Ta ki durumları ifşa olana ve kavimleri onlardan şüphelenene kadar...", s.2.]

***Hâtifî*:**

"Bahaneler devam edince etraftan duyulur. Leyla'yı göremeyen Kays, deliye dönerek sahralara düşer (Levend, 1959: 79).

***Nevâyî*:**

Kızlar boluban ol işin âgâh
Kim beyle yıkıldı eki dil-hâh (2618)

***Hamdullah Hamdî*:**

Kör dilenci kılığına giren Mecnun'un bu hilesi insanlar tarafından fark edilir:

Çü bu resme bahane oldı bisyar
Rakîb ol hileden oldı haber-dâr (449)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü gördi bunlar bir niçe ḫāsid
Hemān-dem ḳıldılar çoḳ fikr-i fāsid
…
Gidüb Mecnūn'uñ elden iḫtiyārı
Ḳılurdı derdile feryād u zarı (31b)

***Celîlî*:**

Agyâr çü tuydılar bu hâli
Bu kıssa-i gussa vü melâli

Men' eylediler o bî-nasîbi
Gülden ayurup o 'andelîbi (478-80)[325]

***Sevdâyî*:**

Pes anda muhalifânı bed-kâr
Oldı meğer onlara haber-dâr
…
Çün sırları oldı âş-kâra
Kays'ı kılabilmedi müdâra (378-80)

[325] Diğer motifler için bk.: 368-77.

***Hakîrî*:**

Kıldılar ma'lûm anın Kays oldıgın
Al ile anın oraya geldügin (124a/9-12)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü zahir oldı bu iş püşt ü pesden
İşitdi ta'n Leylî degme kesden (2801-4)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bunı tuydurdı nâ-geh ağyâre
Yine başladılar dil-âzâre (716-20)

***Halîfe*:**

"Leyla'ya gidip gelişini duyan rakibin inadı yüzünden Kays Leyla'ya gidemez olur. Izdırap içinde yanar" (Levend, 1959: 303).

***Andelîb*:**

"*Ammā Leylī hem atasıdan tırs edip ve raḳīpler ṭa'nesinden atası ḳorkusından ḥaẕer ḳılıp ḫaymesiġa girdi*". (s.140)

A141.3. A141.3. Diğer – Kınanma

A141.3.1. A141.3.1. Vuhuşun İntisabının Kınanması

***Hamdullah Hamdî*:**

İl anun tanlar idi bu hisâbın
Gürûh-ı vahşun ana intisâbın (2621-44)

A141.3.2. A141.3.2. Postundan Dolayı Kınanması

***Şâhidî*:**

Çölde gezmekte olan Mecnun'u, karşılaştığı bir kavim postundan dolayı kınar:

Didi ey 'ışkıla hayrân u şeyzâ
Yürirsen ser bürehne zâr ü tenhâ

Yüziñdür bağ-ı hüsn içre yaraşık
Degüldür giydügüñ ton saña lâyık (1722-1737)

A141.3.2.1. A141.3.2.1. Postundan Dolayı Maşuk Tarafından Kınanması

***Halîfe*:**

"Koyunları seyretmeye çıkan Leyla, dostunu tanıyarak niçin post giydiğini sorar" (Levend, 1959: 304).

A141.3.3. A141.3.3. Savaşın Çıkış Nedeninin Kınanmasına Neden Olması

***Lârendeli Hamdî*:**

Nevfel'in ordusu ile Leylâ'nın kabilesi arasındaki savaşta Nevfel mağlup olunca her şeyin Mecnûn'un başının altından çıktığı yolunda bir söylenti yayılır ve Mecnûn toplum tarafından kınanır:

Beg oglıymış koyub taht u külahı
İdenmiş tağlar başında âhı
…
Bu resme eyleyüb her kişi teşni[c]
İlün ta'nı nigâre virdi taşdı (2252-57)

A141.3.4. A141.3.4. Âkıl Olmadığı Ortaya Çıktığında Kınanması

Mecnun'un babası, oğluna Leyla'yı istemeye gittiklerinde oğlunun aklı başında biri olduğunu ispat etmek için Leyla'nın babasının oğlunu sınamasını ister. Leyla'nın kûyundan bir köpeği görünce aklı başından giden Mecnun, meclistekileri kendine güldürür ve babasını mahcup eder:

***Hamdullah Hamdî*:**

Peder-i Leyli bakup bu dâstane
Gülüp gösterdi anı dostâne

Didi ger bunda olsa şemme-i huş
Seg-i bed-bûya olmazdı hem-âgûş (705-28)

***Hakîrî*:**

Yüzin öper ayağına düşer
Gülüşür işine hep cümle beşer (133a/7-133b/7)

***Lârendeli Hamdî*:**

Meger düşdi önine tal'at-ı yar
Ki unutdı gayreti vü [c]ârı nâ-çâr (1815)

A141.3.5. A141.3.5. Sevgilinin Cenazesinde Alay Edilme

***Dihlevî*:**

وانکس که نداشت لذت درد درگریهٔ فراق خوش بود

["Derdin lezzetini tatmayan kimseler, o hıçkırıklar içinde gülerlerdi.", s.255.]

A141.3.6. A141.3.6. Avcı Tarafından Babasının Vefasızlığı Nedeniyle Kınanması

***Mektebî*:**

"Mecnun, babasının ölümünü bir avcıdan işiterek okla vurulmuş bir ahu gibi yere düşer" (Levend, 1959: 69).

***Şâhidî*:**

Mecnun'a babasının ölüm haberini veren avcı, onu vefasızlığından dolayı kınar:

Ne âta pâder ki gelür ne mâzer
Ne hem-râh u ne yâr u ne birâder
...
Hayâtında tutam kim tûr olub sen
Kaçardıñ eyleyü vahşet pezerden (2962-71)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ceylana gösterdiği ilgiden dolayı avcı Mecnun'u kınar:

Ol âhûyı görüp bu tünd çün şîr
Dilinden atdı ana bir nice tîr (2551)[326]

***Fuzûlî*:**

Mecnun, babasının ölümüne sebep olduğu için bir avcı tarafından kınanır:

Yoh sende nişân-ı nâm ü nâmûs
Efsûs ki ârzûzsen efsûs
...
Yohdur mı cibilletünde âzerm
Allâh'dan eylemez misen şerm (2172-78)

Dut perde-i ismet içre ârâm
Rûsvây menem sen ol nîkû-nâm (2714)

[326] Diğer motifler için bk.: 642-45.

A145. A145. Ayrılık

Ayrılık, vuslata bağlı olarak gelişir ve vuslattan sonra gelir. Vuslat olmazsa ayrılık olmaz. Bu nedenle ayrılık, vuslattan bir derece üstündür. Maşuk ile vuslatın karşıtı olan ayrılık, esasında âşığın kendisi ile vuslatıdır. Ancak bu durum, aşkta kemâle ermemiş âşık için söz konusu olamaz. Maşuktan ayrılığın âşığın kendisi ile vuslatına dönüşmesi için, âşığın pişmesi gerekmektedir (Gazâli, 2019: 44).

A145.1. A145.1. Maşuğun Okuldan Alınması Sonucu Ayrılık

***Nizâmî*:**

Mecnun'u haddinden fazla kınamışlar
Âşıktan ay yüzlü Leyla'yı saklamışlar

Köpek gibi hırlamışlar, uzaklaştırmışlar
Yavru ceylanın önüne ot koymamışlar (909-13)

***Süheylî*:**

"Kays, Leyla'nın başına gelenleri öğrenince üzülür ve evinden kaçarak dağ yolunu tutar" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Mektebî*:**

"Kays da Leyla'yı okulda göremeyince deliye döner. Ne yapacağını bilemez" (Levend, 1959: 62).

***Hâtifî*:**

"Leyla'yı göremeyen Kays, ızdırap içinde kıvranır" (Levend, 1959: 79).

***Şâhidî*:**

Olub kasrında ders ü 'ilme meşgûl
Kesildi varmaz oldı mektebe ol (1096)

Belâ-i hecr elinden çekdi cebri
Başarı bildügince itdi sabrı (1115)

***Hamdullah Hamdî*:**

Kaçan kim Leyli'den dûr oldı Mecnun
İki çeşminden akdı Nîl ü Ceyhûn

Varurdı mektebe pür-derd ü pür-sûz
Visâl-i yârı yâd itmeğe her rûz (391-420)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü vaṣl-ı dil-ber olmadı müyesser
Żarūrī hicr-i yār oldı mukadder (29a)

***Celîlî*:**

K'ey gonca-dehân ü sîb-gabgab
Sensüz bana mahbes oldı mekteb (438-452)

***Sevdâyî*:**

Sensiz bana mekteb oldı zindân
İy serv-i bihişt [ü] hûr u Rıdvân

Ağlardı vü dirdi âh Leyli
Ez-derd ü firak u âh [u] veyli (359-60)

***Hakîrî*:**

Kaldı Kays nâ-tüvân ü efgân ilen
Sine-i mecruh dil-i biryân ilen (121b/9-122a/5)

***Fuzûlî*:**

Bir niçe gün ol esîr-i hicrân
Mektebde gezüp kılurdı efgân (738-88)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ayrılub Kays çünki Leyli'den
Görmedi gün yüzini hayliden

Mektebe varur idi her günde
Gele şayed bulam diyu bunda (645-80)

***Halîfe*:**

"Kays, Leyla'yı okulda göremeyince âh eder, ağlar, dövünür" (Levend, 1959: 303).

***Atâyî*:**

İki 'āşıḳa zevāl oldı firāḳ
Leylī Mecnūn düşdi birbirden ırak (3b)

***Örfî*:**

Özin çatup ki Ḳays-ı 'āşıḳ-ı zār
Perīveş çün görünmez oldı dil-dār
…

Bu ḥasret ü hū ile bulmadı yārı
Firāḳ u ḥasret ile itdi zārı (23-25)

***Andelîb*:**

"*Andan song Leylī dil-ārām yüregige ṣabr dānişi baġlap, külbe-i aḥzānıġa girip olturdi*". (s.39)

***Nâkâm*:**

Ziyadə bulmadı tabü şəkiba
Gedin qıldı məkanın guyi-Leyla
…
Sürüdü Qəys cəbrən ol məkandan
Olundu mən Leyli dəxi ondan (s.13)

A145.2. A145.2. Buluşma / Vuslat Sonucu Ayrılık

Her vuslattan sonra gelen ayrılık, âşığın bast ve kabz hâllerini ardı ardına tecrübe etmesine neden olur. Âşık, bu iki uç hâl arasında olgunlaşır ve maşuk ile bir olmayı, maşuk ile vuslat söz konusu değilken bile onunla vuslat hâlinde olmayı; onda fani olmayı öğrenir.

***Nizâmî*:**

Sevgilinin diyarına giden yol kesildiğinde
Irmak üstündeki köprü berheva edildiğinde (1003)

***Dihlevî*:**

میرفت او دو چشم خون فشان تر خونابهٔ چشم زو روان تر

["Gidiyor ve iki gözünden kanlı yaş akıyordu. Gözünün kanlı yaşı kendinden önce gitmekteydi.", s.207.]

***Câmî*:**

قیس و لیلي ز هم بریدند دیدند ز فرقت آنچه دیدند[327]

["Kays'la Leyli ayrıldılar ve mesafe yüzünden olacaklar oldu.", s.6.]

***Şâhidî*:**

Bu gitdi mihnetle hor u gamnâk
O kaldı derdile idüb pîrehen çâk (1275-78)[328]

[327] Diğer motifler için bk.: s.29, 45.
[328] Diğer motifler için bk.: 1714-17, 2511-13, 4309-13, 5098-5100.

***Nevâyî*:**

Bir birlerining öpüp ayagın
Tâze kılışıp firâk dâgın (2869-79)[329]

***Behiştî*:**

gitdi çü vedâ' kıldı cânân
Mecnûn kalur ol arada hayrân (1614)

***Hamdullah Hamdî*:**

Cigerden na‘ra urup deşte gitdi
Yini sevdâ ile ser-geşte gitdi (3637-8)[330]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṣoñ ucı tefriḳa düşüb miyāne
Firāḳ oldı bu vaṣlat bī-bahāne (144b)[331]

***Celîlî*:**

Men‘ eylediler o bî-nasîbi
Gülden ayurup o ‘andelîbi

Kays oldı çü dûr dil-sitândan
Bülbül gibi bâg u gülsitândan (476-80)[332]

***Sevdâyî*:**

Pes ol kış oturdı ol dil-âşûb
Ol va‘deye tâ gelmedi mahbûb (632-36)[333]

***Hakîrî*:**

El-vedā‘ étdiler anlar ol zemān
Her bir[i] bā-nāle vü āh u fiġān (160b/6)[334]

***Lârendeli Hamdî*:**

Vedâ idüb nigâre Kays ol şeb
Güline nergisinden saçdı kevkeb (1132-35) [335]

[329] Diğer motifler için bk.: 1133-58, 2627-32, 2883-84.
[330] Diğer motifler için bk.: 2385-6.
[331] Diğer motifler için bk.: 129b, 153b.
[332] Diğer motifler için bk.: 1018, 1240-1, 1724-5.
[333] Diğer motifler için bk.: 1087-89.
[334] Diğer motifler için baknz.: 164b/8.
[335] Diğer motifler için bk.: 1132-35, 2781, 4877.

***Celâlzâde Sâlih*:**

Andan ayrıldı bi-neva andan
Mürde-ten gibi ayrıla candan (700-13)[336]

***Atâyî*:**

Birbirine çün bu dem yetti bular
İkisi onda firak etti olar (42a)[337]

***Andelîb*:**

"Mecnūn-ı dil-efgār hem zār zār yıġlap ḳaydıp Necd dağına bardı..." (s.40)

***Nâkâm*:**

Gəzib səhradə aqibincə sipahi
Cəhani-eşqin oldu padşahi (s.134-35)[338]

A145.2.1. A145.2.1. Bir Yıl Süren Ayrılık

***Nizâmî*:**

Böylece âşıklar bir yılı böyle geçirmişler
Sadece birbirlerinin hayaliyle yetinmişler (1443)

A145.3. A145.3. Dadı Tarafından Ayrılma

***Nevâyî*:**

Dâye ki bu 'ışk-ı pâk kördi
Ol şu'le-yi sûznâk kördi
…
Keltürdi vü bisteriga saldı
Yatkurdı vü yandı pûye aldı (1133-58)

A145.4. A145.4. Beraber Hac Görevini İfa Ettikten Sonra Ayrılma

***Câmî*:**

هر دو به وداع هم ستادند وز درد ز دیده خون گشادند

کردند وداع یکدگر را چون تن که کند وداع، سر را

["İkisi de acı içinde ağlarken vedalaşmaya başladılar. / Öyle vedalaşıyorlardı ki sanki baş tenden ayrılıyor gibiydi.", s.30.]

[336] Diğer motifler için bk.: 2044-59, 2067.
[337] Diğer motifler için bk.: 59a-b.
[338] Diğer motifler için bk.: s.129.

A150. A150. Tecrit Edilme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

و صارفی حد یرحمه من آه من عدو و صدیق

["...ve öyle bir noktaya ulaştı ki ona ne dost ne de düşman merhamet eder oldu", s.13.]

***Nizâmî*:**

Vahşileşmiş tamamen gemi azıya almış
Halkın kınamasından canını kurtarmış (2528)

***Dihlevî*:**

آنکس که بکوه او دشت خوکرد زو انس نشاید آرزو کرد

["Dağa taşa alışmış, kimseyle dostluk arzu etmesi mümkün değil. Kimse onunla arkadaş olmaz", s.168.]

***Nevâyî*:**

Bu vâkı'adın ki Kays ol şam
Tutmaydur edi vatanda aram (1021-25)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Beni hem-demlerüm görüb ḳaçarlar
Beni görüb ḳamu ṭurmaz giderler

Çü ādemden beni vaḥşī görürler
Baña ṭuş olsalar heb ṭaş ururlar (36a)

***Hakîrî*:**

Düşdi sahrâ yüzine dil-i müptelâ
'Işḳ-ıla Ḥak ana verdi belâ (124b/4)

***Lârendeli Hamdî*:**

Vararak halk andan nefret itdi
Halâyıkdan hem ol da ʿuzlet itdi

Anub ol sûreti feryâd iderdi
Füzûn olurdı günden güne derdi (998-1001)

A155. A155. Şiddet ve İşkenceye Maruz Kalma

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Atası üstine nāẓır ḳomışdı
Annı bir kimseye ışmarlamışdı

Aña her gün şikence eyleridi (53a)

A155.1. A155.1. Şiddete Maruz Kalma

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فضربه أبوه

["... babası ona vurdu", s.5.]

A155.1.1. A155.1.1. El ve Ayaklarından Bağlanma

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فحن ابنى بها وجدا فحبسناه و قيدناه، فكان يعض لسانه و شفتيه حتى كاد يقطعهما

["… sonra oğlum sevgiden onu özledi biz de onu tuttuk ve bağladık, sonra dudaklarını ve dilini ısırmaya başladı, az kalsın kesiyordu, …", s.103.]

***Nevâyî*:**

Leyla'nın babasının şikâyeti üzerine Mecnun'un babası, oğlunu eve getirip zincir ile bağlar:

Saldılar anı üy içre bî-hod
Zencîr ile eyleben mukayyed (1279)

***Andelîb*:**

"Gerdenige rîsmân hem bağlap koyılar. Amma Mecnun-ı bî-nevâ ayağıda zencîr boynıda ip..." (s.48).

A155.1.2. A155.1.2. Maşuğun Kabilesi Tarafından Zincire Vurulma

***Mektebî*:**

"Leyla'nın kabilesi Mecnun'u yakalayıp zincire vurur" (Levend, 1959: 67).

A160. A160. Şikâyet Edilme

A160.1. A160.1. Maşuğun Babasının Şikâyeti

A160.1.1. A160.1.1. Halîfeye / Padişaha Şikâyet Edilme

***Nizâmî*:**

Arabistan'da kızımı anmayan kalmadı
Esip de kızımı anmayan rüzgâr kalmadı

Ona sahip olmadan kızımı dile düşürdü
Dünya dedikoducularının diline düşürdü (1808-9)

***Câmî*:**

چون مانع دل رمیده مجنون　　از صحبت آن نگار موزون
یعنی پدر بزر گوارش　　آن در همه فن بزرگ کارش
بر خواند به رسم داد خواهی　　محمل به خلیفه افکند
بر خواند به رس داد خواهی　　افسانه ی خویش را کماهی
کز عامریان ستیزه خویی　　در بیت او غزل بدیهه گویی
از قاعده ی ادب فتاده　　خود را مجنون لقب بهاده

["Güzel yüzlü nigarından mahrum kalan Mecnun / Yani Leyli'nin babası tarafından cezalandırılan. / Kalkıp yargıcın yanına gider. / Leyli'nin babası başına gelenleri hâlifeye anlatır. / Ameri kabilesinden bir savaşçı ki; şiirle, gazelle, boş konuşmakta / Davranışları saygı çerçevesinin dışında olurken bir de utanmadan kendine "Mecnun" adı vermiş", s. 18.]

***Fuzûlî*:**

Dün Leylî atası ol siyeh-dil
Ol mün'im-i sifle pîr-i câhil
...
Çün mahz-ı şer oldı zât-ı ef'î
Vâcib görinür müdâm def'i (2026-30)

***Andelîb*:**

"*El-ḳıṣṣa Leylīning atası vü ḫ ̔īş ü tebārı ve ehli ḳabīlesi Mecnūnnıng vaḳāsını işidip neng ḳılıp pādişāġa barıp arż ḳıldılar kim: "Dād-ı pādişāhımız fülān deştden bir cinli dīvāne yigit glip bizing diyārımızġa Leylīni bed-nām ḳılmaḳ üçin baş açıḳ ayaḳ yalang gāh raḳṣ ḳılıp ve gāh yerini būse ḳılur ve yine sā'at sā'at ġazel-ḫ ̔ānīlıḳlar ḳılur ve ḫoş āvāz birle oḳır, il andan yād alur ve Leylī hem anıng ferāġından bir post u üstüḫ ̔ān bolup yanıp turur, şol vaḳt 'ilācını ḳılmasangız bolmaz, ḳızımızını ḫalāyıḳġa bed-nām ḳılıp yürür, bizler ulusnıng*

ṭa‘nesinde ḳaldıḳ” diyip feryād ḳıldılar ve ol cemā‘a maṣlaḥat birle silāḥ-ı ḫūn-rīzlıḳ alıp ve anıng def‘i üçin kūşişde buldular.

İrse pādişā der-ġażab bolup kişi buyurdı: “Ol yigitni tapıp alıp geling anıng ḫūb ihtimāmını ḳılayın!” didi.”, (s.53).

A160.1.2. A160.1.2. Babasına Şikâyet Edilme

***Nevâyî*:**

hem oğlunga hem sanğa bilür-men
kim her ne kılay desem kılur-men
…
kıl zabtın anıng çü boldung agâh
mundın narı kim ne‘üzubillâh (1260-72)

A160.1.3. A160.1.3. Halkın Şikâyeti

***Hamdullah Hamdî*:**

Perişan oldı halka bu hikâyet
Hikâyetten kabile pür-şikâyet (661)

A160.1.4. A160.1.4. Maşuğun Babasına Şikâyet Edilme

***Nevâyî*:**

Leyla’nın babasına iki kişi tarafından kızına Mecnûn’un âşık olduğu bildirilir:

Leylî atasıga hem nihânî
‘Arz etti bir ekki mihr-bânı
…
likin anga her salâh u her şâm
yetmey bu kabıleğa yok ârâm (1228-56)

***Nâkâm*:**

Leyla’nın kavminden birileri, Mecnun’un Leyla’nın mahalline gelip inlediğini Leyla’nın babasına bildirirler:

Gedib ol qövmdən bir nəçe qəmmaz
Olub həmdəstü həmrayü həmavaz
…
Qəbilə əhlini bədnam edibdir
Səni həm şöhreyi-əyyam edibdir (s.26-27)

A165. A165. Tedaviye Çalışılma

A165.1. A165.1. İlaçla Tedaviye Çalışılması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

بلغنى أنه دخل بابل واجتمع إليه المطببون و أقبلوا يسقونه شربة بعد شربة ويكو و نه، فلما أكثروا عليه أنشأ يقول[339]

["Bana ulaştı ki o Babil'e girdi ve başına doktorlar toplandı, onu yudum yudum su vermeyi ve dağlamayı kabul ettiler, üzerine fazla geldikleri zaman söylenmeye başladı", s.15.]

***Nevâyî*:**

başı üze keltürüp hakimi
kim bergey anga ümid ü bimi (1298)

***Sevdâyî*:**

Mecnun'un babası her gördüğü tabipten deva ister:

Ol pîr şikeste-hâl u hayrân
Tedbir-i 'ilac ider [u] firâvan
…
İzhâr idüp ana ihtiyacın
Bîmârınun istedi 'ilâcın (564-66)

***Fuzûlî*:**

Ol pîr-i şikeste-hâl ü hayrân
Tedbîr-i ilâc edüp firâvan
…
Bîmârına min tabîb-i hâzık
Bir şerbet içürmedi muvâfık (1080-83)

A165.2. A165.2. Pîr / Mürşid-i Kâmil İle Tedaviye Çalışılması

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bunuñ tedbīrini n'itmek gerekdür
Bunı ol mürşide iltmek gerekdür
…
Sürüb Mecnūn Şeyḫuñ ḥażretine
Revān cebri iletdi ḫalvetine (56b-58b)

[339] Diğer motifler için bk.: s.100.

***Hamdullah Hamdî*:**

O mecrûh irse ger pîşine anun
'İlâc iylerdi her rîşine anun (894-905)

***Fuzûlî*:**

Re'yiyle melûlin etmege şâd
Min pîrden almadı bir irşâd (1086)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İttifâkile itdiler tedbîr
Böyle söyleşdiler cevân u pîr

Meger anda varidi ehl-i dil
Bir ulu şeyh ü mürşid-i kâmil (1231-33)

***Lârendeli Hamdî*:**

Mecnun'un babası, oğlu için duası makbul bir pire danışır:

Çün el aça duᶜâya ol şeh-i dîn
Dil açub dir bile süccâd âmîn (1862)

***Andelîb*:**

Mecnun'un divaneliğine babası, annesi ve kavmi çare aramaya başlarlar:

"*... andan song Mecnūn cigergāhından bu sözlerni işidip ata anası ve ḫᶜīş tebāları cüst cūyıġa tüşüp her yerden ve her ḥācetgāhdan derdige devā istep, her ṭarafġa yügürip her yerde bir şerāfetlıġ bozorg görseler bula ayaġa yıḳılıp andan ḥacet tiler irdiler ve yine evliyālarge is ve çerāġ ḳılıp ervāḥlardan Mecnūnnıng derdige şifā tiler irdiler.* (s.49)

A165.3. A165.3. Pîr / Mürşid-i Kâmilin Sevgilinin Mahallesinin Toprağından Âşık'ın Gözüne Sürülmesini Salık Vermesi

***Hâtifî*:**

"Hekimler: "Az ağlasın; üstünü başını az paralasın" derler ve: "Sevgilisinin toprağından biraz alıp gözüne sür; … diye tavsiye ederler" (Levend, 1959: 79).

***Lârendeli Hamdî*:**

Cevâbında didi pîr-i hıred-mend
Ki ey üftâde-i sevdâ-yı ferzend
…

Gubâr-ı makdeminden dil-berinün
Çek iki çeşmine ol ʿışk erinün (1833-35)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didi ol pir kûy-ı yârından
Kûyı toprağınun gubârından

Çek gözine cû tûtiyâ anun
Ağlamaz ola tâ o giryânun (935-36)

Halîfe'nin eserinde Mecnun'un babası, zamanında aşk acısı çekmiş bir "pîr"e danışır. Pîr, Mecnun'un ağlamaması için, Leyla'nın sokağından alınacak toprak ile gözüne sürme çekilmesini sâlik verir (Levend, 1959: 305).

A165.4. A165.4. Pîr / Mürşid-i Kâmilin Sevgilinin Mahallesinden Bir Köpeğin İpinin Âşık'ın Yakasına Bağlanmasını Salık Vermesi

***Hâtifî*:**

" … köpeklerden birinin ipini vücuduna bağla" diye tavsiye ederler" (Levend, 1959: 79).

***Lârendeli Hamdî*:**

Hem ol kuyun bir iti gerdeninden
Getür oğluna bir pâre resen sen

Giribânına dik ol rismânı
Ki ceybin çekmeye sakınub anı (1886-7)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Dahi ol kûy-ı segleri içre
Der-geh-i yârı begleri içre

Bir seg ipin ana girîbân it
Ya'ni kim yakasına kaytan it (937-9)

Halîfe'nin eserinde Mecnun'un babası, zamanında aşk acısı çekmiş bir "pîr"e danışır. Pîr, Mecnun'un yakasını yırtmaması için Leyla'dan bir nişane alınıp yakasına dikilmesini söyler (Levend, 1959: 305).

A165.5. A165.5. Muska ve Büyü İle Tedaviye Çalışılma

***Fuzûlî*:**

Çoh sihr olunup yazıldı ta'vîz
Çoh mekrlere dutuldı ümmîz (1087)

A165.6. A165.6. Kâbe'ye Götürerek Tedaviye Çalışılması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فأقبل الناس إلى أبى المجنون و قالوا: لو أخرجته إلى مكة فعوذته بيت الله الحرام لعل الله يعافيه مما ابتلى! فأخرجه أبوه إلى مكه

["İnsanlar Mecnun'un babasına kabul ettirdiler ve ona dediler: Eğer onu Mekke'ye ve Beytullah'a gönderirsen umulur ki sınandığı şeyde onu iyileştirsin! Babası onu Mekke'ye yolcu etti,...", s.4-5.]

***Nizâmî*:**

Babası oğlunu bin bir zahmetle ikna etmiş
Ay parçası evladını taht-ı revana bindirmiş (1167)

***Mektebî*:**

"Babası Mecnun'u dua etmek üzere Kâbe'ye götürür. … Fakat Mecnun'u bırakmazlar; deveye bindirip uzaklaştırırlar." (Levend, 1959: 64).

***Şâhidî*:**

İdüp biñ dürlü cehd âşuftesin ol
Koyup mehdine dutdı Ka'beye yol

Göñülden terk idüb fi'l-i güzâfı
Çün irdi Ka'beye itdi tavâfı (1528-29)

***Nevâyî*:**

barıp neçe kün tilep öz ü yat
mecnûnnı tapıp ketürdiler bat (1583-61)

***Behiştî*:**

esbâbını cümle hâzır itdi
dil-dâde'i aldı hacca gitdi (1156-61)

***Hamdullah Hamdî*:**

Olındı ittifâk âhır bu râya
Varalar Ka'be'ye sa'y-ı du'âya

Ki hâcet-gâh odur cümle du‘âya
Du‘â mihrâbıdur arz u semâya (836-7)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Elini aldı Mecnūn'uñ eline
Atası yüridi Mekke yolına (44b)

***Celîlî*:**

Sa’y itdi defer idüp Hicâza
Bî-çâreyi ilte çâre-sâza

Mecnûnı bile alup şitâbân
Tutdı reh-i Ka’be-i beyâbân (757-59)

***Fuzûlî*:**

Ursa Hacer-i mübâreke baş
Yumşana eger ola kara taş (1089-1092)

***Lârendeli Hamdî*:**

Alub yüz cehd ile Mecnûn'ı bile
Göneldi Ka'be'ye mır-i kabile (1882)

***Atâyî*:**

Mecnūn atası diledi Mecnūnı
Alıp ilet Ka‘be evine anı
...
Mecnūn’ı aldı yüridi ol yola
Tā ki göre taḳdīri gör kim n'ola (8b)

***Örfî*:**

‘Azīmet itdiler semt-i Ḥicāze
Ser-āgāz ideler tā bī-niyāze
…
Teveccüh itdirüp beyt-i Ḫudā’ya
El açdı her biri ḫayır du‘āya (121-123)

***Andelîb*:**

“*El-ḳıṣṣa muḫtaṣar Seyyid benī ‘Āmirīğa bu sözler ma‘ḳūl bolup ferzendi dülbendinîng bir tivege mundurıp ḫāne-i Ka‘bege revān boldi*”, (s.49)

***Nâkâm*:**

Yazıq Məcnun atası didə giryan
Biyabandə olub Məcnunu cuyan

Bulub vəhşətdə ol dilxunu axır
Gətirdi Kəbəyə Məcnunu axır (s. 24-25)

A165.7. A165.7. Sadaka Dağıtma

A165.7.1. A165.7.1. Kahraman'ın Babasının Sadaka Dağıtması

Kahraman'ın babası, Kâbe'ye giderken yolda karşısına çıkan fakir ve zor durumdaki insanlara sadaka dağıtır:

***Behiştî*:**

cûşişde dili hemîşe çün dîg
dîg üzre dökerdi sîmi çün rîg
…
şol-denlü iderdi ana ihsan
kalmazdı havâyicinde noksan (1200-5)

A170. A170. Dönüşe Zorlanma

A170.1. A170.1. Babasının Dönüşe Zorlaması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ذكر أن أباه الملوح و إخوته ساروا إلى الصحراء ليأخذه ويردوه إلى الحى و أهل بيته، و ذلك بعد ما نحل جسمه و اسود وجهه وجف جلده على عظامه، فلما وردوا عليه لقوه قاعداً على تل من رمل وهو يخط بأصبعه، فلما دتو منه نفر، فناداه ابوه : يا قيس! انا ابوك الملوح و هذا أخوك، فطب نفسا و ابشر فقد وعدنى ابوها ان يزوجكها ويردك من نفارك و ينزل عند حكمك ورضاك

["Söylendi ki onun babası Mülevvah ve kardeşleri çöle gittiler, onu mahallesine ve ailesine geri götürmek için. Vücudu zayıflayıp yüzü kararıp derisi kemiklerine kurup yapışmıştı. Ona yaklaşınca onu bir kum tepesinin üstünde oturmuş, parmağıyla kuma bir şeyler çiziyor buldular. Ona yaklaşınca kaçtı, babası ona seslendi: Kays! Ben babanım ve onlar kardeşlerindir, içini ferah tut ve sevin, onun babası onu seninle evlendireceğine ve husumetinden kurtarmaya söz verdi. Senin istediğini yapacak ve razı olacak.", s.42.]

***Dihlevî*:**

هر جنس زمردم اوددودام — در صحبت جنس گیرد آرام
قمری که نوای عشق سنجد — با زاغ نشانیش برنجد
بوم آید سوی بوم منحوس — طاوس بجلوه گاه طاوس
تو مردم او دانشی زحدبیش — چو نست که باددان شدی خویش
بر خیزکه شکفه نوکرد — دلها بنشاط می گرو کرد

["Yaratılan her bir insan veya hayvan, kendi cinsinden olanın sohbetiyle huzur bulur. Aşk şarkısı okuyan bir kumru karga ile hem-sohbet ederse incinir. Baykuş uğursuzluğa taraf gider, tavus kuşu ise cilve edilecek yere gidip cilve yapar. Sen insansın ve az çok insan bilgisine sahip biri nasıl bu vahşi hayvanlarla musahip olur? Olmazsın. Bu sana yakışmaz. Kalk hadi gidelim, güller yeni tomurcuklandı ve gönüller şarap neşesi için grev olarak meyhaneciye verildi", Dihlevi, 1965: 169.]

***Süheylî*:**

"Kays'ın babası olayı öğrenince yine eve götürür" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

Mektebî'de "babası bir adam gönderip Mecnun'u eve getirir" (Levend, 1959: 67).

***Hamdullah Hamdî*:**

Peder bir kûşede oturdı giryân
Yatur Mecnûn düşüp bir yana 'üryân

Yine anı iletdi hânesine
Tarahhum iyleyüp dîvânesine (1130-3)

Mecnûn, babasını görünce kendisini götürmemesi için ona yalvarır:

Siyeh rûyem fütâde sâye gibi
Beni götürme bas geç pâye gibi

Götürmek sâyeyi kâbil degüldür
Muhâle sa'y iden 'âkil degüldür (1025-29)

***Celîlî*:**

Mâder çeker intizâr sana
Giryandur o dil-efgâr sana
…
Gönderme buradan ey ciger-hûn
Sensüz beni nâ-murâd u mahzûn (545-54)

***Atâyî*:**

Soñra evine apardı Mecnūn'ı
Tā ki hem ana göre bir kez onı (12a)

A170.2. A170.2. Kabilesinin Dönüşe Zorlaması

***Nizâmî*:**

Mecnun'u kabilesi evine döndürmek için çalışır:

Yeniden evine döndürmek için çalışmışlar
Kendi vatanına dönsün diye uğraşmışlar (3086-7),

***Celîlî*:**

Gel kim idelüm teferrüc-i bâğ
Bu tağda urma gönlüne dâğ (1065-83)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çok itdiler eve iletmeğe cehd
Ki varub ola mülkine vell-‘ahd (3826-32)

A170.3. A170.3. Arkadaşlarının Dönüşe Zorlaması

***Celîlî*:**

Etrâfına halka oldı yârân
Ser-halka-i cem‘ zâr u giryân
…
Yârândan öninde kılma vahşet
N’oldı o kadîmi ‘ahd u ülfet (1039-83)

***Sevdâyî*:**

Bunlar ana itdi iy dil-âzâr
Gel gideli olma beyle efgâr
…
Gider bu hevâyı başdan iy yâr
Kalma bu fürakıla dahi zâr (852-67)

A180. A180. Nasihatler

Âşık’ın, kararlılıkla yürüdüğü sülûkunda karşılaştığı engeller, sözlü ve fiili olarak ortaya çıkar. Nasihatler, en başta gelen sözlü engelleme çabalarıdır. Kabullerin dışında olan Âşık’ın hâllerini ortadan kaldırma amacı taşıyan nasihatleri, bu nedenle, Âşık’ı kahraman olma seferinden çevirme çabaları olarak anlamak da mümkündür. Âşık, bu nasihatlere direndiği oranda, kendi sülûkunda *istikamet* üzredir, demektir. Tasavvufî ıstılahta, “doğru hareket etmek” demek olan *istikamet*, ahde vefayı ifade eder. İstikamet üzre olmak, “sırat-ı müstakim” üzre olmaktır. “Sıfatında müstakim olmayan, bir üst hâle geçemez, sülûkunu sağlam temel üstüne kuramaz. Müptedi, daha işin başında istikamet üzere olmalıdır ki sonu da sağlam olsun”. (Bk.: Ateş, 2004: 291-292).

Anne-baba, arkadaş, kabile, Âşık’a nasihat eden kimseleri oluşturur. Âşık için, oldukça zorlu olan bu süreçte, kendisi gibi aşk acısı çekmiş, ancak yeterli istidada sahip olmadığı için bu yoldan bir şekilde dönmüş kimseler tarafından verilen nasihatler,

karşılanması en güç nasihatleri oluşturur. Mecnun, bu nasihatlere, kendi âşıklık istidadının yüksekliğini ispat etmeye çalışarak cevap verir.

Thompson'ın İndeks'inde birçok motif grubunda yer alan nasihatler, Mitolojik Motifler"de, A40. A40. *Creator's advisers* maddesindeki varlığı ile dikkat çeker. Kültür kahramanına ait motiflerde ise nasihatlere rastlanmaz.

A180.1. A180.1. Babasının, Kahraman'a Nasihat Etmesi

***Câmî*:**

كاي جان پدرا چه حال داري؟	رو بهر چه در او بال داري؟
امروز شنييه ام كه جايي	داري دل خود به دلربايي
در خطه ي اين خط مازي	نيكوهنري ست عشقباز،
ليكن همه كس به آنسزا نيست	هر منظر خوب، دلكشا نيست
ليلي كه به چشم تو عزيزست	نيست به كمترين كنيزست
بردار خداي را دل از وي!	پيوند اميد بكسل از وي
كن حي كه به لي اند موسوم،	وين نيز مقررست و معلم
داريم درين نشيمن جنك	صد تيغ به خون يكدكر رنك

["Ki ey birtanem! Nasılsın? Hayatın nasıl gidiyor? / Duydum ki bir güzele tutulmuşsun. / Bu tehlikeli çizginin üstünde büyük hünerdir sevdalanmak. / Lakin her kimse bu sevgiye layık değil ve her güzelin zatı güzel değildir. Leyli senin gözünde azizdir; ama bil ki senin boyuna posuna layık bir kız değil. / Ne olur bu sevdadan vazgeç ve ayrıl ondan. / Her yer senin Leyli'n gibi hatunlarla dolu. / Bu arada bizim öyle düşmanlarımız var ki kanımıza susamışlar", s.12-13.]

***Mektebî*:**

"Ona nasihatler eder, …" (Levend, 1959: 62).

" Mecnun'u ölü gibi uzanmış görünce oğlunun ayaklarına kapanır. ... nasihatler eder" (Levend, 1959: 69).

***Behiştî*:**

Babası, Mecnun'un Leyla'dan bahsetmesi üzerine ona nasihat eder:

didi pederi ki iy hıred-mend
pend-i pederi duta çü ferzend

…
gördügine meyi ideydi âdem
mahbûb olurdı cümle ‘âlem (606-625)

***Lârendeli Hamdî*:**

Kılardı dâima pend ü nasihat
Ki ey ferzend nedür bu fazıhât

Ana bu ne kadar kim pend iderdi
Yine ol bildügi yola giderdi (1862-63)

Leyla’ya âşık olan Kays’a ondan vazgeçmesi, kendi kabilelerinden bir kızla evlenmesi konusunda nasihatte bulunur:

İşidüb bu sözi ol pîr-i dil-riş
Ta'accüb birle urdı barmağa diş
…
Çi ger Leylî durur bir mâh-ı tâbân
Degildür gevherinde bize akrân (1154-69)

A180.1.1. A180.1.1. Babasının, Kâbe’de Felahı İçin Dua Etmesini Nasihat Etmesi

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

Babası, Mecnun’a, Kâbe’de aşkından kurtarması yönünde dua etmesini nasihat eder:

فلما قدما مكة قال له : يا قيس! تعلق باستارالكعبة، ففعل، فقال : قل الهم ارحني من ليلي و حبها، فقال: اللهم من علي بليلي و قربها

[“Mekke’ye ulaştıklarında babası ona dedi ki: Ey Kays! Kâbe’nin örtülerine tutun. Yaptı ve dedi ki: ‘De ki: Allah’ım beni Leyla’dan ve aşkından uzaklaştır’. Dedi: ‘Allah’ım Leyla’yı bana ihsan et ve onu yaklaştır bana…’”, s.5.]

***Nizâmî*:**

Tutmuş oğlunun elini sevgi ve şefkatle
Kâbe’nin gölgesinde tutmuş bir süreliğine

Demiş: “Burası oyun yeri değil ey oğul!
Durma koş, çünkü çare buradadır ey oğul! (1172-77)

***Mektebî*:**

“Babası, Mecnun’u dua etmek üzere Kâbe’ye götürür” (Levend, 1959: 64).

***Şâhidî*:**

Elini lutfile dutup harîfüñ
Getürdi zıllına beyt-i şerîfüñ
…
El urub halka-i bâb-ı Kerîm'e
Derûnuñdan niyâz eyle Rahim'e (1531-39)

***Nevâyî*:**

hac mevsimi erdi ittifakı
eylep barı kaᶜbeniılğ yarakı (1583-61)

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun'u Kâbe'ye götüren babası ona bu aşktan kurtulması yönünde dua etmesini öğütler:

Getürüp anı Kâbe sâyesine
Didi ol 'ömrinün sermâyesine
…
Di yâ Rab ben garîbe lutf-ı hâs it
Belâ-yı 'aşk-ı Leylî'den hâlâs it (849-52)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didi Mecnūn'a 'Āmir iy oġul gel
Ḥarem ḥalḳasına yapış urub el
…
Teferru' ḳıl göñülden iste taḥḳīḳ
Ki rūzı eyleye Ḥaḳ saña tevfīḳ (44b-45a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi kim bu degildür lehv-i câyi
Bulursın bunda derdüne devâyı
…
Kıl ey uran cihan tâkına bünyâd
Beni bu ibtilâ bendinden âzâd (1888-94)

***Örfî*:**

Gidelüm gel senüŋ ile Hicāz'a
Du'ālar idelüm ol bī-niyāza
…
İdüp Mecnūn'a nuṣḥ u pendi tefhīm
Ne disün vālideyne oldı teslīm (116-120)

***Andelîb*:**

"*El-ḳıṣṣa ḫane-i Ka'bege barıp Mecnūnnı girgizip ütgüzdi ve ḳoldan tutup: "Ey cānım balam Mecnūn-ı dil efkārım ey gözüming nūrı yüzigiming peyvendi, bu cāy bāzı oyun u dīvāneliḳ ḳılaturġan cāyı irmis. Bu cāy ālet tilemek taẓarru' u zārı cāyıdir. Bu yirde her kim ḥācet tilese revā bulur pāk köngül brlen ve ṣıdḳı iḫlāṣıng birlen bu mübtelālıḳ ve perīṣānlıḳdan ḳutulmaḳ üçin Ḫudādan dermān tilep yıġlaġıl, inşā'Allāh Te'ālā bu belālardan ḫalāṣ bulursın!" diyip naṣīhat ḳıldı*". (s.49)

A180.1.2. A180.1.2. Babasının, Uzletteki Kahraman'a, Bu Yoldan Dönmesi İçin Nasihat Etmesi

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

يا قيس أما تتقى الله و تراقبه! كم تطيع هواك و تعصينى، فقد كنت أرجى ولدى، أفضلك عليهم و أوثرك، ... فعد عن ذكرها ولك فى قومك من هو خير لك منها

[“Allah'tan korkmuyor musun? Hevana uyup benim sözümden çıkıyorsun, sen benim en sevdiğim oğlumdun, seni onlardan üst ve yakın tutuyordum, ... ondan bahsetmeyi bırak, senin milletinde sana ondan hayırlı olanlar vardır...,”, s.42.]

***Nizâmî*:**

Ey âşık, bu kararsızlık nereye kadar?
Bu bağrı yanık, boş çaba nereye kadar?
...
Yeter artık, sona erdir bu ham hevesini
Yele verdin şerefimle kendi haysiyetini (1275-1321)[340]

***Hüsrev-i Dihlevî*:**

ميسوخت بزاري از كزندش ميداد زسوزسيه پندش

كاي شمع دل او چراغ ديده وي ميوهٔ جان اوباغ ديده

با آن خوردي كه داشت رايت چون دروحل اوفتاد پايت [341]

["Onun yaralı elini ayağından dolayı ona acıyıp ona gönülden nasihat ediyordu. Ey benim gönlümün şemi ve çırağı, ey benim can ve gözümün meyvesi ve bağı. Sen çok aklı başında birisiydin, bu çukura ayağın düştü"…, s. 94.]

[340] Diğer motifler için bk.: 2316-69.
[341] Diğer motifler için bk.: s.130.

***Mektebî*:**

"Ona nasihatler eder" (Levend, 1959: 62).

Hâtifî (Levend, 1959: 79)

***Şâhidî*:**

Baña hod pirlikle telhini dehr
İçerdi sende ayşım eyleme zehr
…
Özüñ dîvânelikde itme bed-nâm
Ki kâm olmaz deli dîvâneye râm (1318-1333)[342]

***Hamdullah Hamdî*:**

Refîk it dôstdan bir nice hâsı
Bulasın tâ ki düşmenden hâlâsı

Demür yüreklü olsa yolda yoldaş
Ne gussa yol erine olsa yol taş (1031-83)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yaman olma heves ḳıl yaḫşı kāra
İşüñ her-dem tā kim gele her dem şümār (51a)[343]
…
Ne'çün bī-menfe'at ṭaġa düşersin
'Abeş yire yüzüñ ṣuyın dökersin (50a-51b)

***Celîlî*:**

Sevgend ana ki sen ey dil-efgâr
Oldun gam-ı 'ışkına giriftâr

Rahm eyle sirişk-i lâlezâra
Ey tâze-nihâl-i gül kenâra (523-28)

***Hakîrî*:**

Ne gezersin deşt içinde dil-figâr
Nete edersin figan u âh u zâr (13a/9)

***Fuzûlî*:**

Ne seyrdesen sana taleb ne
Bu nâle vü zârına sebeb ne (924-29)

[342] Diğer motifler için bk.: 1620-55, 2830-72.
[343] Diğer motifler için bk.: 57b.

…
Terk eyle bu herze herze seyri
Yâd eyle İlâhı anma gayri (2058-2102)

***Lârendeli Hamdî*:**

Oğlunu mağarayı mesken bulan Mecnun'un babası, ona nasihat eder:

Tenüne niş ire çün mâr-ı gamdan
Tiz ur tiryâk ᶜakl-ı muhteremden
…
Tur evden yana gidelüm gözün ac
Ki anandur anda dîdâruna muhtaç (1438-56)[344]

***Atâyî*:**

Sana n'olmuşdur ki olmuşsun bu hâl
Gel gideli gider elden mülk ü mal (33a-35b)[345]

***Andelîb*:**

"*El-ḳıṣṣa, muḫtaṣar, Seyyid benī ʻĀmirī oġluna yine pend naṣīḥat ḳılıp: "Ey oġlum Leylī üçin köp köymegil, bizler sening üçin köp kūşişler ḳıldıḳ, Leyl[ī] seni dimedi, ol seni unutdı Leylī seni sevmez, sen hem andan geçgil!" diyip bir niçe yerlerden timṯāl geltirip bir söz aytdı* …" (s.45-46)[346]

***Nâkâm*:**

Ki rahi-eşq afətdir bəladır
Bəlasi afəti namüntəhadır

Həmişə şadman ol meygüsar ol
Nə atəşdə yaxıl nə dağdar ol! (s.31)[347]

A180.1.3. A180.1.3. Eve Dönen Kahraman'a Babasının Nasihat Etmesi

***Hâtifî*:**

"Evde Mecnun'a nasihat eder" (Levend, 1959: 79).

***Nevâyî*:**

Yıglap atası kılıp şikâyet
Aytıp yana pend-i bî-nihâyet (2637)

[344] Diğer motifler için bk.: 3122-56.
[345] Diğer motifler için bk.: 9a, 50a.
[346] Diğer motifler için bk.: s.59-60, 99.
[347] Diğer motifler için bk. s.82-84.

***Celîlî*:**

Ey cân-ı peder cihâna bakma
Su üzre bu hâkdâna bakma (563-629)

***Sevdâyî*:**

Mecnun atası gör imdi neyler
Oğlına dönüp nasihat eyler
…
Ol demde gözüm görür cihânı
Gözüm açuban görem ben anı (427-46)[348]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mecnun'un babası ve annesi eve getirdikleri oğullarına nasihat ederler:

Ata ana ana kıyamadılar
Mihrin elden anun koyamadılar
…
Ya'ni kim anı pende çekdiler
Ayağın pây-bende çekdiler (790-841)[349]

***Halîfe*:**

"Babası nasihatler ederek kadınlara aldanmamasını, çalışıp hüner sahibi olmasını, kabilelerdeki kzlardan hangisini isterse kendisine onu alacağını söyler" (Levend, 1959: 303).

A180.1.4. A180.1.4. Sevgiliyi İsteyip Vasıl Olamadıktan Sonra Babasının Kahraman'a Nasihat Etmesi

***Mektebî*:**

"Hem kendini hem de beni mahvedeceksin. Üzülme, ben sana daha güzel kız bulurum" (Levend, 1959: 63).

Şâhidî:

Abes sevdâda düşme ıztırâba
Elüñle kendiñi virme harâba
…
Nesâyiḥ itdiler ol dil-fikâre
Diyeydüñ k'urdı bunlar hâr-ı nâre (1442-44)

[348] Diğer motifler için bk.: 567-81.
[349] Diğer motifler için bk.: 953, 1263-71, 1292-93.

***Fuzûlî*:**

Mecnûna dedi ki ey belâ-keş
Hâcet biter olmagıl müşevveş
…
Ref’ ola alâmet-i cününun
Akl ola hemîşe reh-nümûnun (1068-71)

A180.1.5. A180.1.5. Ölmek Üzere Olan Babanın Nasihati

***Celîlî*:**

Deryâ-yı felek serâba benzer
Mihr ü meh iki habâba benzer
...
Ger kâhkeşân çevürse dîvâr
Âhir olısar zemîne hemvâr (1733-40)

***Fuzûlî*:**

Budur keremünden iltimâsum
Kim dutasen öldügümde yasum
...
Bî-kesligüm olmaya mana âr
Ma’lûm edeler ki vârisüm var (2147-53)

***Lârendeli Hamdî*:**

Muhassal ger harâbedür ger âbâd
Degildür hîçbirine bâkî bünyâd (3212-33)

***Nâkâm*:**

Künun gülabanundən sən olma xamuş
Bəni həm gahü gah qılma fəramuş

Ki sənsən gülşəni-eşqin həzari
Bu gülşən görməsin sənsiz bəhari. (s.84-85)

A180.2. A180.2. Annesinin, Kahraman’a Nasihat Etmesi

***Nizâmî*:**

Demiş: “Oğlum, bu hırçınlığın sebebi nedir?
Oyunsa eğer, bu ne biçim aşk oyunudur?
...
Canını ve gönlünü gam çekip incitme
Ne taş kalplisin ne demirden incitme” (3029-40)

***Dihlevî*:**

در پیش نشست او زار بگریست گفتا که به است مرگ ازین زیست

…

باری که گهی نبردم آن بار خود گوی که چون برم بیکبار

رندان که برند برهوا سنگ افزون نکنند جز بپا سنگ

["Annesi onun karşısında oturdu ve zulüm zulüm ağladı / Ve ona dedi ki: Bu hayattansa ölüm iyidir. /... / Taşımadığım yükü şu an bu yaşta bana taşıttırmak nasıl olur, sen söyle. Taşıyamam zaten. / Eğer yapabilirsen bu zulümleri bana yapma, bu işten vazgeç, bu senin ihtiyar annen de kurtulsun.", s.106-107.]

***Mektebî*:**

"Anası kanlı gözyaşları dökerek yalvarır, nasihatler eder" (Levend, 1959: 70).

***Şâhidî*:**

Nedir bu girye vü feryâd-ı hayret
Kanı nâm u kanı nâmûs-ı gayret
…
Çü guş itdi bu pendi ol dil-fikâr
Cigerden ney bigis iniledi zâr (1369-73)[350]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Anası gösterüb envā'-ı şefḳat
Talaṭṭuflar ḳılub itdi naṣīḥat (115b)

***Celîlî*:**

Mâder çü görür ki irdi ferzend
Ser-rişte-i mihrden ider pend (557)

***Fuzûlî*:**

K'ey râhat-ı cân u nûr-ı dîde
Ferzend-i yegâne-i güzîde

Şânunda riyâset-i Arab var
Mirâs-ı şecâat ü edeb var (944-978)

[350] Diğer motifler için bk.: 3573-3585.

***Lârendeli Hamdî*:**

Eve dönen Mecnun'a annesi, boşuna bu dertle yanmaması, Leyla'yı almak için talepkâr olması ve bunun için de sabretmesi konusunda nasihat eder:

Elâ ey derd ü gamdan ᶜaklı gitmiş
Dilünde şol peri kim mesken itmiş
…
Eger takdir olursa muvafık
Olasın mâhe ol hurşîd-i lâyık (1542-47)[351]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mecnun'un babası ve annesi eve getirdikleri oğullarına nasihat ederler:

Ata ana ana kıyamadılar
Mihrin elden anun koyamadılar
…
Ya'ni kim ânı pende çekdiler
Ayağın pây-bende çekdiler (790-841)

***Andelîb*:**

Kays'ın annesi oğlunun âşık olduğunu anlayınca ona nasihat eder:

"*Ey cān oġlum, sen ḥālā nārsīde tursın, bu sözlerni ḳoyġıl. 'Aşḳbāzlıḳdan ḥālā sanki hīç peydā yoḳdur." Diyip bir niçe naṣīḥatlar birip, erte birlen yine mektebge iy*birdi". (s.36)

"*... men ne çāre ḳılayın kim, 'Arab ḳabīlesi bisyār nām-ı neng, 'ar ṭaleb tururlar, be nā-gāh atang be-ḥālingni işidip, urup yarıp, cānıngnı āzürde ḳılmasın. Avāzıngnı çıḳarmaġıl. Sırrımızını kişi bilmesin" diyip köp naṣīḥatler ḳıldı*". (s.64)

***Nâkâm*:**

Mecnun ile çölde buluşan annesi, Mecnun'a nasihat eder:

Dedi: "Ey cani-madər, gəl kərəm qıl
Bu gurbətdən keçib, tərki ələm qıl!
…
Əsamü rusiyahəm, hümmət eylə!
Qüsurimdən güzər qıl, ovdət eylə." (s.109-10)

[351] Diğer motifler için bk.: 1862-63, 3770-80.

A180.3. A180.3. Anne-Babasının Nasihat Etmesi

***Nevâyî*:**

Her yandın olup nasîhat-engîz
Her pend anga bir sinân-ı hûn-rîz
…
Bu dedi kerek kulağığa pend
Ol dedi kerek ayağığa bend (1191-94)

A180.4. A180.4. Kabilesinin Kahraman'a Nasihat Etmesi

A180.4.1. A180.4.1. Tecrit Olan Kahraman'a Görenlerin Nasihat Etmesi

***Şâhidî*:**

Kimi rahm eyleyüb virürdi pendi
Kimi sarbıyla iderdi güzendi

Ne pendinden bunuñ dutardı bir râh
Ne darbından anuñ olurdı âgâh (1144-45)

Kabîle halk-i hişâvend kamu
Dirilüp virdi aña pend kamu (1284)

A180.4.2. A180.4.2. Aşkını İfşa Eden Kahraman'a Kabilesinden Birkaç Kişinin Nasihat Etmesi

***Nevâyî*:**

Dedi yeme ğam ki bâk emestür
Kim 'ışk otıdın helâk emestür

Sen kopkıl u bizge tapşur anı
'Azm eyle kabîleğa revânî (926-31)

A180.4.3. A180.4.3. Leyla'yı İstemeden Eli Boş Dönen Kabilesinin Kahraman'a Nasihat Etmesi

***Nizâmî*:**

Karşılarına oturtup nasihat etmişler
Ateşe çalı, çırpı atıp alevlendirmişler
...
Gönlünü okşayacak bir kız alalım sana
Sütle şeker gibi uyuşan bir kız alalım sana (1056-62)

***Hamdullah Hamdî*:**

Unut Leylâ'yı kim Leyli siyehdür
Anun mihrinde yan kim mihr ü mehdür (737-48)

A180.4.4. A180.4.4. Babası Tarafından Eve Getirilen Kahraman'a Kavminin Nasihat Etmesi

***Hamdullah Hamdî*:**

Üşüp başına kavmi nitekim gam
Nasihat iylediler ana muhkem (502)

***Halîfe*:**

"Kabile halkı toplanıp nasihat ederler" (Levend, 1959: 303).

A180.4.5. A180.4.5. Anne-Babasının Ölümünden Sonra Aklını Başına Alması İçin Nasihat Edilmesi

***Şâhidî*:**

Nasîhat virüb aña itdiler cehd
Vatandan yaña varub k'ola hem 'ahd

Bularuñ pendinî çün eyledi gûş
Derûn-ı 'ışk-ı nârından idüb cûş (3637-44)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bu ḳavmi virdiler cümle naṣīḥat
Didiler vaḳtidür eyle ḥamiyyet

Getür şimden girü başuña 'aḳluñ
Yitürdüñ ḫod bugün aṣluñla senüñ (118b-119a)

***Hakîrî*:**

Babasının kabri başında nedamet getirip ağlayan Mecnun'a insanlar çöl hayatını terk etmesi konusunda nasihat eder:

Dédiler aḳvām éy şūríde-ġāl
Kimseye vérmez ecel bilgil amān
…
Gel oturgil ḥānmānıñda müdām
'Ayş ilen dāim dirilgil ṣubġ <u> şām (158158b/ 09)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didiler ki ey şikeste-hâtır u zâr
Nedür tenhâ bu yirde ne işün var

Üzüldün dost u mahremlerimden
Çekildün sohbet-i hem-demleründen (3923-47)

A180.4.6. A180.4.6. Maşuğun Babasının Halîfeye Şikâyeti Üzerine Yapılan Nasihat

***Câmî*:**

گفتند که غور کار دیدی؟! منشور خلیفه را شنیدی؟

من بعد مجال دم زدن نیست بالاتر این سخن، سخن نیست

["Hep beraber ona tavsiyelerde bulunup merhametle aydınlanmasını sağlamak istiyorlar. / Ona diyorlar ki: Yaptıklarının sonucunu gördün mü? Reis'in sözlerini duydun mu? /… /", s.19-20.]

A180.5. A180.5. Dayısı / Amcasının Mecnun'a Nasihat Etmesi

***Nizâmî*:**

Selim öğrenince yeğeninin neler yediğini
Aş ekmek yerine bitki yemekle yetindiğini
…
"Karnı doysun diye tane yiyen pek çok kuş
Farkına varmadan tuzağa düşü pek çok kuş (2988-90)[352]

***Şâhidî*:**

Girür semmince ol merd-i kirâme
Ta'âmiyle getürmişdi aña câme
…
Ki kıl bu câme-i cismüñe perde
Vücûduñ varı olmasun nazarda (3529-31)

A180.6. A180.6. Avcı, Kahraman'a Babasına Vefasızlığı Nedeniyle Nasihat Edilmesi

***Nizâmî*:**

O öldü, Allah sana uzun ömür versin
En azından adını dile getiremez misin?
…

[352] Diğer motifler için bk.: 3292-3300, 3113-15, 3319.

Türbesine gel, seni affetmesini dile
Özrünü dile getir, ruhundan af dile" (2457-60)

***Şâhidî*:**

Çün ol âşufteye dûş oldı sayyâd
Didi ey ehl-i beytinden olan yâd
…
Halef hakkında ba'zılar selefden
Didiler hâk yekdür nâ-halefden (2962-71) [353]

***Fuzûlî*:**

K'ey ârdan el içinde ârî
V'ey nâkıs olan yâr-ı ârı
…
Yohdur mı cibilletinde âzerm
Allâh'dan eylemez misen şerm (2173-78)

***Lârendeli Hamdî*:**

Mecnun'a babasının vefat haberini getiren haberci, ona babasının kabrini ziyaret edip ondan af dilemesi konusunda nasihat eder:

Atandan vahşet iderdün kaçardun
Göricek başuna toprak şaçardun
...
Yüri kabrine var eyle ziyaret
Ki ire cânuna rahmundan beşâret (3240-46)

A180.7. A180.7. Arkadaşlarının Nasihatleri

A180.7.1. A180.7.1. Arkadaşlarının Nasihat Etmesi

***Nizâmî*:**

Nasihat etmişler hiçbirine kulak asmamış
Birçok hikâye anlatmışlar, dikkate almamış (1009)

A180.7.1.1. A180.7.1.1. Tecritten Vazgeçmesi Konusunda Nasihat

***Sevdâyî*:**

Mecnun'u dağda ziyaret eden iki arkadaşı ona bu divanelikten vazgeçmesi ve eve dönmesi yönünde nasihat ederler:

[353] Diğer motifler için bk.: 3529-31.

Yoldaşlar o dem ileri geldi
Ol dem hamu cân-ver dağıldı
…
Al sözümüzi gel imdi sende
Gam yakasını tik imdi sende (852-76)

***Celîlî*:**

Mecnun'un bir-iki dostu onu evine döndürmek niyetiyle yanına giderek kendisine nasihat eder:

Bir gün ki bir iki yâr-ı gam-hâr
Mecnûn içün oldular dil-efgâr
…
Yârândan öninde kılma vahşet
N'oldı o kadîmi 'ahd u ülfet (1039-83)[354]

A180.7.1.2. A180.7.1.2. Çemen Seyrine Çıkma Konusunda Nasihat

***Dihlevî*:**

وقت چمنست و بوستان هم ما منتظایم ودوستان هم

امروز اگر دمی چو یاران باشی بمراد دوستداران

گلگشت چمن کنیم چونباد باشیم بروی یکدگر شاد

["Çimene ve bostana girme zamanı geldi, biz bekleriz seni ve dostlar da… / Bugünler dostlar gibi bir zaman, arkadaşlarının istedikleri gibi davranırsan / Rüzgâr gibi bağı bostanı gezer dolaşırız, birbirimizin yanında sevinir eğleniriz.", s.169.]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didiler ana iy garîb-i zar
Dahi çıkmadı mı başa bu kar
…
Gideyüz tâze yaze seyrine
Uyasın yine eski yârine (1612-57)

***Fuzûlî*:**

Bir niçe musâhib-i vefâdâr
Mecnûn-ı şikesteni görüp zâr

Her yan dediler ki ey belâ-keş
Gül çağıdur olmagıl müşevveş (802-812)

[354] Diğer motifler için bk.: 1039-83, 1741.

A180.7.2. A180.7.2. Ehl-i Aşk Olan Yakın Arkadaşının Nasihat Etmesi

Zeyd:

***Nizâmî / İlhakî*:**

"Bu kadar güzel şiir soyluyorsun, niçin bu hâlde yaşıyorsun? Ben senden fazla dertliyim. Vaktiyle ben de çok ağladım. Fakat sabrettim. …" (Levend, 1959: 25-26).

***Şâhidî*:**

Didi Mecnûn kim iy merd-i kâmil
Sözüñe fehm irürmez 'akl-ı 'âkil
…
Öziñ hûşyâr idüb mestânelikden
Berî kıl nefsüñi dîvânelikden (3911-30)

***Hamdullah Hamdî*:**

Sözin kim gevher-i nâ-süfte ola
Niçün sen süfte-dil âşüfte ola
…
Belâ pîrine ol tıfl-ı tarîkat
Bu resme iyledi pend ü nasîhat (3371-7)

***Hakîrî*:**

Ol ahdına çoh kılmadı ol mef vefâ
Sen dahı üzgil ümidündür kafâ (!45b/13-146a/2)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi Zeyd ana ta'n ile ki ey cân
Senün işünde 'aklum oldı hayran
…
Gel it bu şiftelikden feragat
Ki ere aşüftelik olur hakaret (4474-83)

***Nâkâm*:**

Təəssüf eylədi Zeydi-müşəvvəş

Dedi Məcnunə kim xanimansuz
Güruhi-arifanə daneşamuz
…
Məni seyr et ki oldum didəgiryan
Fəraqi-yardə səndən pərişan (s.93-95)

Selâm-ı Bağdadî:

***Şâhidî*:**

Terahhüm birle kıldı dil-nüvâzı
Didi ol bu belânuñ çâre-sâzı
…
Olasın ger anuñ def'ine mâyil
İdersin anı tedrîcile zâyil (4397-4410)

***Atâyî*:**

O Selam eydür ki tedbir edeli
Aşkını aklını hem cem‘ edeli

İlteyim men seni hublar katına
Bağdad'ın mahbubları sohbetine (60a)

Müslim, Mecnun'a Nasihat Eder:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didi Mecnūna iy merd-i dil-efkār
Bu ġamdan eyleme sen göñlüñi ṭar

Şitābıle virür gerdūn sebaḳlar
Ki bir demde durar biñ biñ varaklar (132a-1332b)[355]

Âmir Mecnun'a Nasihat Eder:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Anı Āmir görüb didi kim iy yār
Neden ḳılduñ özüñ bu resme bīmār
…
İgen çoġ aġlama çoġ aġladum ben
Bu nārile cigerler dağladum ben (138b)

A180.7.2.1. A180.7.2.1. Aşk Sırrını Muhafaza Etmesi Konusunda Nasihat

***Behiştî*:**

Şerif, Mecnun'a Leyla'nın kendisine âşık olduğu sırrını söyledikten sonra ikisinin aşkı konusunda sırrı muhafaza etmesi konusunda nasihatte bulunur:

pes didi Şerîf Kays'a iy yâr
kimseye bu sırrı kılma izhâr

[355] Diğer motifler için bk.: 133-a-133b.

…
çün ‘ismetile ola meveddet
incecük uzun olur mahabbet (416-421)

A180.7.2.2. A180.7.2.2. Sabretmesi Konusunda Nasihat

***Behiştî*:**

sabr ile irer murâda âdem
bu hâliledür umûr-ı ‘âlem
…
feryâd u fıgândur işi dâyim
bir lahza degül gicede nâyim (751-57)

A180.7.2.3. A180.7.2.3. İfşa Olmamak İçin Mektup Yazması Konusunda Nasihat

***Behiştî*:**

bir nâme yazup velî bana vir
kim bula tesellî ol semen-ber

ben de vereyin ana nihânî
eglensün anunla bari cânı (758-66)

A180.7.2.4. A180.7.2.4. Âkıllerle Olması Konusunda Nasihat

Nevfel, Mecnun’a âkıllerle olması yönünde nasihat eder:

***Mektebî*:**

“Ancak bu derbederliği bırakması için ona nasihatlerde bulunur” (Levend, 1959: 67).

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi Mecnûn’a hem ey bülbül-i mest
Gerek şûrîdelikden yuyasın dest
…
Eger anunla yâr olursa ef‘î
Vücûdı zehr-i kâtil ola def‘î (1422-27)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Niçe gün olasın bu yirde sākin
Bizümle idesin ‘ıyş-ı sevākin

Hevāyı terk idüb ‘aḳla uyasın
Dili pür-āteşi elden ḳoyasın (71a)

***Fuzûlî*:**

Sen cehd eyle ki yâr ola ehl
Çün yâr ola ehl kârdur sehl (1494)

***Celîlî*:**

Lîkin umaram ki ey nigû-rây
Vahşî gibi olma deşt-peymây
…
Yâkût lebün pür ideyüm ben
Ol hokkayı pür-dür ideyüm ben (1146-59)

***Lârendeli Hamdî*:**

Recâ oldur velî senden de ey nûr
Ki bu şûridelikden olasın dûr
…
Çün âdem oğlısın âdemle yâr ol
Ko bu şeydâlığı sâhib-vakâr ol (2092-95)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Sana dâhi velî budur lâzım
Şâd u handan olasın dâyim
…
Ehl-i ‘akl ile oturaturasın
Kendü ıslâh-ı hâlüni göresin (1824-37)

***Halîfe*:**

“ ‘Fakat sen de aklını başına toplai bu hâli bırak’, der” (Levend, 1959: 308).

A180.8. A180.8. Maşuk’un, Kahraman’a Sabırlı Olup Tecriti Terk Etmesini Nasihat Etmesi

***Hakîrî*:**

Leyla, Mecnun’a çölleri terk etmesini nasihat eder:

‘Işḳım ile oldıñ uş ‘ālemde zār
Ḥalḳa rüsvā vü perîşān-ı rüzgâr
…
Menden imdi ġāṣıl éyle kāmıñı
Ẓāyi‘ étme éy ‘azíz eyyāmıñı (163163b/ 13-163163b/ 13)

***Halîfe*:**

Virmese rıza kabile vü hîş
Zinhâr bu gamdan olma dil-riş (Levend, 1959: 304)

***Atâyî*:**

Leyli eydür uşbu Mecnun dervişe
Sabır muhtacu'l-furuhdur her işe
...
Bir nasihat eyleyim men sanga men
Gam gelende ta ki dayim anga sen (28a-30b)[356]

A180.9. A180.9. Diğer -- Nasihatler

A180.9.1. A180.9.1. Yoldan Geçen Kervandakilerin Kahraman'a Nasihat Etmesi

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

يا قيس ما منع أبا ليلى أن يتلافى أمرك ويتداركه إلا أن قدصار مشهوراً فى الأ مصار ذكر ما دار بينكما من الرفث و الفسوق، فهولا كففت نفسك عن المعاصى وز جرتها عن القذع والأمور الفظيعة حتى يدوم لك صفاه المودة و غضارة النعمة خلليا عما أنت بصدده؟

["Esed kavminden birkaç kişi ticaret maksadıyla Şam'a yöneldiler ve yollarında Mecnun'a rastladılar ve dediler ki: Ey Kays, Ebu Leyla'nın senin işini engelleyişi ve tamamlamasından kaçışı aranızdaki olan açık saçık sözler ve ahlaksızlıkları dünyanın her tarafında duyulmuş olmasından başka bir şeyden değildir. Kendini günahlardan alıkoyup aldatıcı ve korkunç şeylerden yasaklarsan böylece sefanın, nezaketin ve zarafetinin içinde yaşarsın.", s.45.]

A180.9.2. A180.9.2. Benî-Âmir'den Bir Adamın Mecnun'a Nasihat Etmesi

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ويحك استشعر البصر واستبق مودة الحبيب بكتمان الحب، واعلم أنك لا تصل إلى الحبيب إلا با لستر و نفيك الشنعة، فإن التهتك يقطع مواد الغبطة. وليس للمهتوك ألفة، والمستور طويل مدة الغبطة

["Mecnun'u Beytü'l-Haram'dan dönerken gördüm, ona dedim ki: Yazık sana, sabırlı ol ve sevdiğinin sevgisini saklayarak seğirt ve bil ki sevdiğine sadece gizlemekle ve kabih şeyleri reddetmekle varırsın. Çünkü açılmak gıptanın maddelerini öldürür ve açılana ülfet yoktur ve mestur olana gıptanın süresi uzundur.", s.29-30.]

***Hüsrev-i Dihlevî*:**

پرسيد يكيش ازان ميانه كاي كرده زعافيت كرانه

اين سك سك كيست اندرين كرد وز بهر كه ميكني چني جان

[356] Diğer motifler için bk.: 54a.

سك را چه خبر كه كام توچيست　　يا نيك و بد پيام تو چيست

اورا چو ز عقل نيس تمكين　　تعظيم ويت چراست چندين

ديوانه بدرد پا سخش داد　　كاي از غم من دل تو آزاد

["Etrafına toplanmış olanlardan biri sordu: Ey afiyetten (sağlıktan) uzak kalmış kimse (Mecnun). Bu köpek kimin köpeği, bu gam yemeler kimden ötürüdür? Kimin için üzülüyor, kimin için böyle can veriyorsun? Niye köpeye anlatıyorsun, köpek seni ve sözünü nasıl anlar ki! Köpek iyiden kötüden anlamaz ki. O akıldan yoksul köpeye niye yalvarırsın, onun bu dünyadan haberi yok ve bu dünyayı anlamaz". s.191-192.]

A180.9.3. A180.9.3. Maşuk'un İstiğnasını Görenlerin Kahraman'a Nasihat Etmesi

***Hakîrî*:**

Tabağı Leyla tarafından yere vurulup kırılan Mecnun'u gören halk, Leyla'nın kendisini sevmediği, bu aşktan vazgeçmesi gerektiği yolunda ona nasihat eder:

Dédiler ḥalḳ aña éy Mecnūn-ı zār
Çanaġıñı nite daşa urdı yār
…
Yār démez çünki saña ol lāle-zār
Terkini ét éyleme zinhār 'ār (151151b/ 01- 05)

A180.9.4. A180.9.4. Kahraman'ın Divaneliğini Gören Bir Güzelin Ona Nasihat Etmesi

Mecnun'u zincirle gören bir güzel, ona Leyla'dan vazgeçmesini, kendisini sevmesini öğütler:

***Nâkâm*:**

Görüb Məcnuni nagah bir pəriru
Dedi: "Ey aşiqi-valeh, nedir bu?
…
Olardım bən sənə yari-vəfadar
Səni hicranə etməzdim giriftar. (s.69)

A180.9.5. A180.9.5. Çobaın Kahraman'a Nasihat Etmesi

***Hakîrî*:**

Uş bu Leylî 'ışkını gel terk kıl
Men sana dedim bu lafzı toğrı bil (136a/4-7)

A180.9.6. A180.9.6. Habercinin Kahraman'a Nasihat Etmesi

A180.9.6.1. A180.9.6.1. Babasının Öldüğünü Söyleyen Habercinin Nasihat Etmesi

Mecnun'a, babasının ölümünü haber veren adam, ona babasının mezarını ziyaret etmesi konusunda nasihat eder. Bu nasihat, diğer mesnevîlerde avcı tarafından verilir.

***Nâkâm*:**

Həyatında olmadın ona övlad
Matəminlə künun bir dəm qılıb şad
…
Ziyarət qıl anı guş eylə bəndən
Ki olsun qəbdə xoşnud səndən (s.86)

A180.9.6.2. A180.9.6.2. Leyla'nın Evlendiği Haberini Veren Habercinin Nasihat Etmesi

***Câmî*:**

کن تازه گهر کز آرزویش شد عمر تو صرف جست

تو جان کدنی او دیگری یافت دل کند ز تو چو بهتری یافت

تو نیز ودار دست ازین کار! وه پهلوی خود بیفکن این با

یاری که ره وفا نورزد صد خرمن از او جوی نیرزد

["Bu dilekten ve gece-gündüz kederlenmekten vazgeç" der. / Arzusundan bir tek arayıp taramakla ömür heba etmek oldu sana kalan. / Sen direnip emek verirken başkasının bulması ve onun senden iyisini bulunca senden koptuğu için / Sen de bu sevdanı koyuver ve sırtındaki bu yükü yere indir / Yüzlerce insan olsa bile değmez vefaya sadık kalmayan yara.", s.31.]

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun'a Leyla'nın evlendiği haberini veren süvari ona kadınlar hakkında nasihat eder:

Zenûn teftîş olınsa sad-hezârı
Bulunmaz bir vefâda üstüvârı
…
Bu sözler togru zen hakkında hakdur
Zen egri olsa evsâfı uzakdur (2112-23)

A180.9.7. A180.9.7. Hekimin Nasihat Etmesi

***Nevâyî*:**

geh nükte sürüp nasîhat-âmiz
otın bu nefesdin eyleben tiz (1301)

A190. A190. Kahraman'ın Nasihatlere Cevapları

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فكان من جوابه أن قال:

إن الغوانى قتلت عشاقها يا ليت من جهل الصيابة ذاقها

["O da şöyle cevap verdi, dedi ki: "Güzeller âşıklarını öldürdüler / Keşke sevgiyi bilmeyen onu tatsaydı", s.29-30.]

A190.1. A190.1. Babasının Nasihatlerine Cevabı

***Nizâmî*:**

Mecnun tatlı dilli babasına cevap vermiş
Ağzından bal damlatarak cevap vermiş
...
Canıma ateş düştü ama ben memnunum
Bütün sıkıntılarıma rağmen memnunum (1322-56)[357]

***Dihlevî*:**

با پیر بشرم گفت گریان کای زاقش من دل اندکی دود

["Babasına utanıp ağlayarak dedi ki: Ey baba! Benim bu alevimden senin gönlün pişmiş. Bana bundan bir darbe sana binlerce darbe olur. Ne yapayım ki ihtiyarı elimde olmayan nefs hile ile râm olmaz.", s.100-103.]

***Câmî*:**

ترك غم عشق كار من نيست وين كار به اختيار من نيست

["Onun aşkını da, acısını da terk etmek benim işim değil, çünkü irademin dışında bir şeydir", s.13-14.]

***Mektebî*:**

"Mecnun: 'Sen gözyaşlarını bir sel gibi akıtıyorsun, hâlbuki ben Leyla'nın yüzü suyunu istiyorum'. Bunu dedikten, Leyla'dan başka bir şey düşünmediğini ve nasihatin faydasız olduğunu söyledikten sonra kalkar, …" (Levend, 1959: 69).

[357] Diğer motifler için bk.: 2372-2401.

***Şâhidî*:**

Baña Hak'dan irişdi gerçi bu iş
Tapuñ andan ciger bigi dürlü teşvîş

Ve lîkin neyleyim bu nefs-i hod-gâm
Ki olmaz hîle vü efsunla râm (1335-49)[358]

***Nevâyî*:**

Key haylıng eşiki kıble-gâhım
Derding otını yarutkan âhım

Her çâre ki sen kılıp tahayyül
Könglüm otı hırmenin kılıp kül (2471-2501)

***Behiştî*:**

Mecnûn didi iy şefîk-i nâsıh
ma'kûl durur itdügün nasayih

çâre ne velî olan mukadder
k'aynıdur eger eyü gerek şer (626-58)

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi ey hurde-dân u hoş şema'il
Cemâlün kıble-i kavm u kaba'il

Cemâl-i ᶜâleme bendür sevâdun
Cihanda zikr olmur yahşi adun (552-576)[359]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Dilümden dūridi ṣabr u ḳarārum
Elümde yoġıdı hīç iḫtiyārum (51b-52b)[360]

***Sevdâyî*:**

Besdür bu kadar ki nâle kıldun
Gayr okına can havâle kıldun

Olma dahi beyle mest [ü] medhûş
Kılma özini dahi ferâmuş (567-81)

[358] Diğer motifler için bk.: 1657-81, 2873-98.
[359] Diğer motifler için bk.: 1084-1129, 2995-3002.
[360] Diğer motifler için bk.: 58a-58b.

***Hakîrî*:**

Gece gündüz yoldaşımdır yâr menim
Derd ü gamdan ne fikrim var menim (130a/10-130b/13)

***Fuzûlî*:**

Aşk aldı derûnum u bîrûnum
Getdi yele sabrum u sükûnum

Men akla teveccüh eylerem çoh
Sevda yolumı duta ki yoh yoh (2108-2136)

***Lârendeli Hamdî*:**

Mahabbetden nasihatler ki dirsin
Benümçün dürlü dürlü kayd yirsin

Ki dirsin dil ᶜinânın zabt kıl var
Çekil kim pîr-belâdur turre-i yâr (1170-1201)[361]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bu melâmet libâsını bilsen
Almadum ihtiyarî egnüme ben

Bil ki giydürdi şûh-ı ʿışk anı
Cebr ü kahr ile söyledür mi beni (842-78)[362]

***Halîfe*:**

"Mecnun, ilgisinin cismani değil, ruhani olduğunu söyleyerek 'Beni kendi hâlime bırakın, incitmeyin' diye yalvarır" (Levend, 1959: 303).

***Atâyî*:**

Neyleyim ki şerm-sarım men sana
Sen mana âdem dime yok di mana
...
Mende yoktur ihtiyarım bil meni
Ondan ötrü eylerim nevmid seni (35b)

***Andelîb*:**

"*... Ey şāhı 'ālem, ey vay, māh-ı müslimim, ve ey āsmān-ı şükūh-ı 'Arab, sening ḥaḳḳı dergāhıng secde-i maḳṣūdım, ḳıble-i mescūdım durur, mening bol göygen cānımġa*

[361] Diğer motifler için bk.: 1468-99, 3157-83.
[362] Diğer motifler için bk.: 1272-84.

pāre pāre bolġan yüregime sen merhem aġtarmaġıl, manga taḳdīri ezelden şol bolsa men ne çāre ḳılayın, tā men dīdārdan duymasam, dīvānelīkdan ayrılmas men, diyip,…", (s.60-1).

A190.2. A190.2. Annesinin Nasihatlerine Cevabı

***Nizâmî*:**

Demiş: "Ey ayağı başımın tacı annem
Cevherimle sedefini incittiğim annem!
...
Beni kendi dertlerimle başbaşa bırak
Sen evine dön, beni dertlerimle bırak[363] (3042-52)

***Mektebî*:**

" 'Ben sevgilimin yüzünün aşkına bağlıyım, anayı ne yapayım, süt çocuğu değilim', der" (Levend, 1959: 70).

***Şâhidî*:**

Nasîhatde dehânuñdır şeker-rîz
Kelâmuñ şerbetidür sıhhat-âmîz

Velî yandım çün oldı ışk-ı maksûd
Deli dîvâneye pend eylemez sûd (1377-82)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Baña ṭa'n eyleyüb hīç itmegil 'ayb
Olur mı ādemī 'ālemde bī-'ayb

Ḫaṭāsuz olmaya dünyāda insān
Ḫuẕādur lem-yezel bī-'ayb u noḳṣān (66b-67a)[364]

***Celîlî*:**

Dîvâne-i 'ışkam ü ciger çâk
Yana ne peder ne mâder ey pâk

Ben dîde pür-âb u dil pür-âzer
Ne mihr-i peder diler ne mâder (530-43)

***Lârendeli Hamdî*:**

Velî ben derd ü gamdan dil-figârum
Elümden ne gelür bî-ihtiyârum

[363] Diğer motifler için bk.: 2400-2502, 3586-3602.
[364] Diğer motifler için bk.: 116b.

Ana kim zahm urubdur mâr-ı gîsû
Füsûnile selâmet bula mı o (1551-61)[365]

***Atâyî*:**

Her yokuşun bir inişi var durur
Her yamanın yahşı işi var durur (49b)

A190.3. A190.3. Anne-Babasının Nasihatlerine Cevabı

***Fuzûlî*:**

K'ey rûh- revânum ata ane
Kâm-ı dil ü cânum ata ane

Tahkîk edübem iüm hatâdur
Her ne desenüz mana revâdur (980-982)

A190.4. A190.4. Kabilesinin Nasihatlerine Cevabı

***Nizâmî*:**

Mecnun duyunca akraba nasihatlerini
Acı gelmiş nasihatler, kaybetmiş kendini

Kendi elleriyle üstünü başını parçalamış
"Ben öldüm, ölü kefeni ne yapsın?" demiş. (1063-4)

***Nâkâm*:**

Dedi: "Çoxdur fələkdə nəcmi-rəhşan
Vəli anlardan olmaz mahi-taban

Zühurə çıxsa da hər nardən nur
Hər atəşden olurmu atəşi-Tur? (s.17-18)

A190.5. A190.5. Dayısının / Amcasının Nasihatlerine Cevabı

***Nizâmî*:**

Arzulu Selam bu sözlere kulak vermemiş
Mecnun'un nasihatlerini kabul etmemiş

Demiş: "Allah aşkına boşa çaba gösterme
Bu susuz adamı duru sudan mahrum etme (3301-4)

[365] Diğer motifler için bk.: 3781-96.

***Şâhidî*:**

Didi kim ben hevâ yolında mestim
Sanursın ola kim şehvet pür sitem

Benüm o reng ‘ışkuñ pâdişâhî
Başımda efser-i şevk ilâhî (4412-4432)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bunı fikr itme k'anı giyerem ben
Geyersem de gine çāk eylerem ben (112a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi yâra sanır mısın ki mestüm
Ye hod âşüfte-i sevdâ-perestüm

Emir-i kişver-i 'ışk-ı helâlüm
Ki nefsüm hacletinden bî-vebâlüm (4330-46)

A190.6. A190.6. Arkadaşlarının Nasihatlerine Cevabı

***Dihlevî*:**

گفت ای شب اوروزتان همه سور بادا شبتان زروزمن دور

من کز عمل جهان شم فرد بازم بجهان چه جاه ناورد

[“Dedi: “Gece-gündüzünüz hep neşeli, seviçli olsun, geceniz gündüzüm gibi olmasın hiçbir zaman. Yalnızım cihan işinden, kaderim böyle yazılmış, savaştığım cihana yenildim ve cihan, savaşmama rağmen bana huzur vermedi.”, s.170-171.]

***Celîlî*:**

K’ey bana nasîhat eyleyenler
Rüsvây-ı fazîhat eyleyenler

Yokdur kalem-i kazâya tagyîr
Hak olmaya hatt-ı levh-i takdir (1084-1116)

***Sevdâyî*:**

Mecnûn idür itmenüz bu pendi
Dutası degül bu pend bendi

Ben yâr ğamıyla olmışam şâd
Bu pend-i belâyı eylemeng yâd (869-76)

***Hakîrî*:**

Mecnūn eyder éy yārānlar n'édeyem
Men néce taḳdíre tedbír édeyem

Haḳḳ Te'ālā çünki dér Naǧnü ḳasem
Ḳudret ile başıma çekdi ḳalem (158158b/ 11-12)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi tanz eyleyüb bunlara yek-ser
Ki elâ ey 'ışk işinden bî-haberler (3949-75)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didi iy yâr-ı suret ağyarum
Herbiri düşmen-i dil-âzârum

Hem beni hem özünüz incitmen
Gelün incindügüm yola gitmen (1658-81)

A190.6.1. A190.6.1. Ehl-i Aşk Olan Arkadaşının Nasihatlerine Cevabı

Zeyd'in Nasihatlerine Cevabı

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Ben bu " harabat" icinde mesudum. Butun yakınlarımdan ilgimi kestim. Kendi deliliğimden başka bir şey gormuyorum. Deli eğer bu ise ben deliyim" (Levend, 1959: 25-26).

***Şâhidî*:**

Didi Zeyd'e ki iy merd-i heves-bâz
Saña çün olmamışdur keşfi bu râz

Beni dîvâne diyü itme bed-nâm
Odur dîvâne kim ol oldı hod-gâm (3936-72)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bana sen gerçi dîvâne didün nâm
Velî divâne oldun ola hôd-kâm

Beni dîv anlama kim dîv-bendem
Ferişte hırzı gibi bî-gezendem (3381-3407)

***Hakîrî*:**

Mecnun aydur men bu işi işlemen
Andan ayru kimseye yârim demen (146a/3-5)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki ey Zeyd eylüden sözi ziyâde
Sana düşmezdüm urmak bu arada

Hemîn sen gel götür dâim peyâmı
Dahi söyleme bu resme kelâmı (4486-4530)

Âmir'in Nasihatlerine Cevap:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Baña dīvāne sen neyüçün ḳoduñ nām
Aña dīvāne dirler k'ola ḫodgām

Çün cinnī degülven diyü bendem
Melek ḥırzī miṣāli bī-güzendem

Nevfel'in Nasihatlerine Cevap:

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bahtı yok bir siyah rûyın ben
Bir belâ-cü vü zişt-hüyın ben

Beni vîrânlugumda ko nâ-şâd
Bir harâbın ki olmazın âbâd (1838-46)

A190.7. A190.7. Diğer – Nasihatlere Cevaplar

A190.7.1. A190.7.1. Çoban'ın Nasihatlerine Cevap

***Hakîrî*:**

Bilmedin sen 'ışk rumuzundan haber
Leylî hüsnün görmedin ey kec-nazar (136a/9-137a/1)

A190.7.2. A190.7.2. Maşuk'tan Vazgeçmesi Konusundaki Nasihatlere Cevap

A190.7.2.1. A190.7.2.1. Müstağni Davranan Sevgiliden Vazgeçmesi Yönündeki Nasihatlere Cevap

Hakîrî'de, Leyla'nın Mecnun'un kâsesini kırması üzerine, olaya şahit olanlar, Mecnun'a Leyla'dan vazgeçmesini öğütlerler:

Mecnūn eyder yār olan böyle gerek
Derd içün ġam-ḫvār olan böyle gerek (151151b/ 07-151151b/ 13)

A190.7.2.2. A190.7.2.2. Kocakarının Nasihatlerine Cevap

***Lârendeli Hamdî*:**

Yüri var müşteri bul özge yirden
Ki olmuşdur beri Mecnûn bu berden (3045-51)

A190.7.2.3. A190.7.2.3. Maşuk'tan Vazgeçmesi Konusunda Nasihat Eden Zata Cevap

***Örfî*:**

İşitdi bu sözi çün Ḳays'ı nālān
Didi Leylā gibi yā var mı cānān
…
Güli bülbül gözinden eyle seyrān
Görünsün tā ḥaḳīḳatde gülistān (41-45)

A190.7.2.4. A190.7.2.4. Bir Güzelin Leyla'dan Vazgeçmesi Konusundaki Nasihatlerine Cevabı

***Nâkâm*:**

Vəli Leyli degilsən neyləyim bən
Ki məhbubi-pəsəndidə degilsən!

Əgər məftunü dildadə bən isəm
Əgər Məcnuni-üftadə bən isəm (s.69-70)

A190.8. A190.8. Maşuk'un Nasihatlerine Cevap

***Hakîrî*:**

Nefsi kāmın isteyen şeytānídır
'Işḳ yolını gözleyen Rahmānídır

'Işḳımız haḳíḳatdir bizim
Yolumız doġru taríḳatdir bizim (164164a/ 03-164164b/ 03)

A195. A195. Diğer – İmtihanlar

A195.1. A195.1. Çölde Susuz Kalma

***Mektebî*:**

"Bu sıcak günde susuzluktan bunalan Mecnun, uzakta bir çeşme görür. Yaklaşıp sudan kana kana içer" (Levend, 1959: 67).

A195.2. A195.2. Âşık'ın, Sebep Olduğu Savaş Dolayısıyla Üzülmesi

***Süheylî*:**

"Mecnun, sebep olduğu savaştan dolayı üzülür" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

A200-200. Hileler / Yalanlar

A201. A201. Eve Döndürmek İçin Yapılan Hileler

Mecnun'u mağarada bulan babası, onun katline mani olmak için hilelere başvurarak onu eve götürmenin yolunu bulurlar:

***Şâhidî*:**

Gerü bin mekrile idüp fesâne
Eve iletir sımarlar dostâne (1683)

***Lârendeli Hamdî*:**

Atası cehd ü hiyelle revânî
Götürdi evlerine ol cüvânı (1499-1501)

Mecnun'u perişan hâlde görenler, onun hâline acıyıp çeşitli hilelere başvurarak onu evine gönderirler:

***Şâhidî*:**

Girü bin mekrile ol ten güdâzı
Eve iletüp olurlar çâre sâzı (1510)

A201.1. A201.1. Maşuğun Başkasıyla Evleneceği Yalanı

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ذكر أن أباه الملوح و إخوته ساروا إلى الصحراء ليأخذه ويردوه إلى الحى و أهل بيته، و ذلك بعد ما نحل جسمه و اسود وجهه وجف جلده على عظامه، فلما وردوا عليه لقوه قاعداً على تل من رمل وهو يخط بأصبعه، فلما دنو منه نفر، فناداه ابوه : يا قيس! انا ابوك الملوح و هذا أخوك، فطب نفسا و ابشر فقد وعدنى ابوها ان يزوجكها ويردك من نفارك و ينزل عند حكمك ورضاك

["Söylendi ki onun babası Mülevvah ve kardeşleri çöle gittiler onu mahallesine ve ailesine geri götürmek için, bu da vücudu zayıflayıp yüzü kararıp derisi kemiklerine yapıştıktan sonra, ona varınca onu bir kum tepesinin üstünde oturuyor ve parmağıyla kumun içine çiziyor, ona yaklaşınca kaçtı, babası ona seslendi: Kays! Ben babanım ve onlar kardeşlerindir, içini ferah tut ve sevin, onun babası onu seninle evlendireceğine ve husumetinden kurtarmaya söz verdi. Senin istediğini yapacak ve razı olacak.", s.42.]

***Celîlî*:**

Mecnûn çün işitdi bu nüvîdi
Gönlinde yir itdi vasl ümîdi

Turdı pedere uyup şitâbân
İrdi eve kat‘ idüp beyâbân (555-56)

A201.2. A201.2. Maşuğun Çirkin Olduğunu Söyleme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فليت شعرى ما إراها يمن يوصف با لجمال و الحسن ، و قد بلغتى أنها فوهاء قصيرة جاحظة العينين شهله سمجة، فعد عن ذكرها

[“… Ben de söylendiği gibi onun güzel ve hoş biri olduğunu ümit ediyorum ama bana onun ağzı geniş ve çirkin, kısa ve gözleri patlak, koyungözlü ve kabih olduğunu söylediler, ondan bahsetmeyi bırak, …”, s.42.]

A201.3. A201.3. Maşuğun Kahraman’ı Evde Beklediği Yalanı

***Hâtifî*:**

“ ‘leyla seni istiyor’ diye kandırıp eve getirir” (Levend, 1959: 79).

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi tutup elin tur ey heves-dâr
Seni L e y l î taleb iyler ana var
…
Uyup atasına oldı revana
İnandunnadı gerçi bu bahâhe (489-97)

***Sevdâyî*:**

Virdi bu cevâb ile teselli
Kim dur gidelüm çağırdı Leylî
…
Atayıla Mecnun-u şikeste
Geldi ive dil-figâr u haste (418-22)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Gerçi aldaduğın gümân itdi
Hele kalkub atasile gitdi
…
İltüb ısmarladı anasına
Çünki mu’tâd idi cefâsına (779-82)

***Fuzûlî*:**

Verdi bu firîb ile tesellî
Kim dur gedelüm çağırdı Leylî
…
Pîr ile cevân-ı dil-şikeste
Geldi eve dil-figâr ü haste (936-941)

***Halîfe*:**

" 'Seni Leyla istiyor' diye Mecnun'u aldatarak eve getirir (Levend, 1959: 303).

***Andelîb*:**

"*Ammā Mecnūn bu sözüni işitgeç cāyından bī-iḫtiyar turup atası aldıġa düşdi. Ammā seyyid benī 'Āmirī bu ḥīle birle Mecnūn-ı ḫāṭır-perīşānı alıp öz menzilige yörüyiberdi*". (s.62)

***Nâkâm*:**

Edib məhbubi namin guş Məcnun
Rəvan oldu rəvan məsrurü məmnun
…
Firib ilə gətirdi ganimanə
Anı təslim qıldı dustanə (s.32)

A201.4. A201.4. Sevgilinin Gülzarda Olduğunu Söyleme

Arkadaşları, Leyla'nın gülzarda olduğunu söyleyip Mecnun'u çölden çıkarırlar:

***Dihlevî*:**

شك نیست که روی یار دیدن خوشتر زگل و بهار دیدن
لیکن گل توکه رشك باغست او نیز دران چمن چراغست
گه گه که دلش بگیرد ازکاخ جان تازه کن بسبزی شاخ
هر جا که بنفشهٔ ببوید از قامت تو فسانه گوید
…
بر خیز مگر زبخت روشن بیی گل تازه را بگلشن

["Şüphesiz sevgili yüzünü görmek, bahar çiçeklerini görmekten yeğdir. / Lakin bostanın güllerini kıskandıran o parlak kandil misali sevgilin de o çimendedir. / Gönlü sıkıldığında ara sıra bostana gelir ve ağaçların yeşil dalları gibi canını tazelendirir. / Menefşeyi kokladığı zamanlar, senin boyundan söz edip kıssa

der. / … / Kalk gidelim, kim bilir; belki şansın yaver geldi de o taze gül sevgilini o gülşende gördün.", s. 171-72.]

***Lârendeli Hamdî*:**

Leb-i cüda hırânıân ol sabâ-vâr
Kim anda muntazırdur sana dil-dâr

Ümîd-i vasl-ı yârile ol abdâl
Kodı deşti vü tağı turdı derhâl (3977-4004)

A202. A202. Savaşı Durdurmak İçin Yapılan Hileler

A202.1. A202.1. Maşuk'un Kabilesinin Savaşı Durdurmak İçin Maşuk'un Öldüğü Haberini Yayaması

***Dihlevî*:**

چون فتنهٔ ما برون زد این تاب آن به که کنیم فتنهٔ در خوا

خیزیم و سبك زخون لیلی در خاك روان کنیم سیلی

آفت زجهان چو گشت گم نام غوغا ز دو سوی گیرد آرام

هم رخنهٔ فتنه بسته کردر هم دل کزند رسته گردد

هم سکهٔ قیس اندران راز بد سوختهٔ درونه پرواز

["Bu fitne bizden çıktı, o hâlde en iyisi bu fitneyi susturmak. / Ağlayıp gözyaşımızı toprağa serpe serpe Leyla'nın öldüğünü söyleyelim. / Bu güzelin ölüm haberi her iki tarafı da susturur. / Hem fitne yatar hem gönlümüz serbest olur. / Bu söz içi yanan Kays'ı rahatlatır ve bu şekilde Kays da kurtulur.", s.119.]

A202.2. A202.2. Maşuk'un Kabilesinin Bir Kızın Başını Kesip Rakibini Aldatmaya Karar Vermesi

***Şâhidî*:**

Çü Mecnûn oldı bu hâletden âgâh
Döküb gözyaşın itdi derdle âh
…
Baña yüz duta deyu baht-ı fercâm
Helâk-i cânına itmişler ikdâm (2268-77)

A203. A203. Yalanlar

A203.1. A203.1. Maşuğun Evlenerek Aşkına Sadakatsizlik Ettiği Yalanı

Nizâmî:

Süvari bir Arap, Mecnun'a, Leyla'nın aşkına sadakatsizlik ettiği yalanını söyler:

Kocasının hizmetine girmeyi kabul etti
Diklenmedi kocasına sarıldı itaat etti (2164-92)

Şâhidî:

Bir sipahi Mecnun'a Leyla'nın vefasız olduğu konusunda yalan söyler:

Dügün ayini olub bi-behâne
Virildi akılla bir nev-civâne
...
Seni yıllarla çün añmaz o bi-dâd
Neden sen anı dâyim idesen yâd (2685-2700)

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun'a çölde bir süvari Leyla'nın evlendiği yalanını söyler:

Ol âvâre tuş oldı bir süvârâ
Yanından geçdi benzer tünd-mâra
…
Seni yıllar geçer ol iylemez yâd
İnende Leylî diyü itme feryâd (2096-2112)

***Lârendeli Hamdî*:**

Mecnun'a Leyla'nın evlendiği haberini getiren kocakarı, ona Leyla'nın Mecnun'u unuttuğu, başkasıyla evlenerek mutlu yaşadığı yalanını söyler:

Didi ki_ey devr-i gerdündan habersiz
Bed-efâlinden eflâkün hazersiz
...
Niçe demdür ol itmedi seni yâd
Anı sen dahi anma düşdinüz yad (3010-3033)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Gördi bir karı geldi yanına
Didi bil iy gülen ziyanına
…
Sıdı itdügi ʿahd ü peymânı
Şimdi gör sen yalancı cananı (1433-49)

***Andelîb*:**

Leyla'nın Mecnun'a ulaştırmak üzere kendisine mektup verdiği Bekir, Mecnun'un Leyla'yı unutması için ona yalan söyler. Daha sonra da pişman olarak doğruyu söyler:

"*Munga bir söz aydayın, şāyed Leylīni unutġay" didi ve "Ey Mecnūn-ı āşüfte-aḥvāl miḫneting rīgen boldı, sen Leylīni vefādār diyip erding. İmdi bī-vefālıḳ ḳılıp şād u ḫürrem bolup İbn Selām diyigen yigitge tenini baġışlap Baġdād şehrige gitdi. Sen henīz Leylī diyip, nāle ḳılur sen" didi. El-ḳıṣṣa Mecnūn Bekr'den bu sözi işidip başını daşa urup pāre pāre ḳıldı. Ḳanı ayaġa cārī boldı. "Vay Leylī! Vay Leylī!" diyip yıḳıldı. Yaḳındır ki terk-i cān ḳılsa, ammā Bekr ayġan sözüge peşīmān ḳılıp, aydur irdi: "Ey Mecnūn! Men ḫaṭā ḳıldım yalġan söz didim, turġul, Leylī vefādār durur" diyip Mecnūnġa tesellī berip bu ġazelni aytdı*:

Bir söz birlen könglüng melūl eyledim
'Arżım işit şāh-ı Mecnūn yıġlama
İmtiḥāndan Leylī sözün söyledim
Feryād idip köngli maḥzūn yıġlama (s.92-3)

A204. A204. İhanetler

A204.1. A204.1. Vaadinî Tutmakta Gecikme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فلما أتم هذه الا بيات قال له نوفل: هل لك أن تجئى معى حتى أقدم يلادك و أرغبهم فى جميع ما يحتاجون إليه ؟ قال هل أنت فاعل ذالك؟ قال، نعم و الله إن خرجت معى لأجهدن ولو غرم فيك ملكى وما حوته يدى، ثم أمر فأدخل الحام و أمر الحجام فأخذ شعره، و غير حليته و كساه كسوة فاخرة، فلما خرج نوفل أخرج المجنون معه، فلما كان بالقرب من بلادهم بلغهم ذلك فتلقوه بالسلاح الشاك و أقبل عليهم نوفل و أدبر فأبوا إلاالمحاربة و تشمروا للمقارعة، فلما رأى نوفل ذلك قال انصرف فإن لأمر عندهم لصعب، فأنصرف المجنون عنه بخيبة، و قد كان أمر له نوفل بقلائص فردها عليه و قال ما و فيت لى بالعهد ثلاثا

["Bu beyitleri bitirdiğinde Nevfel ona dedi ki: "Benimle gelmez misin, senin yurduna gidip onu sana nişanlayıp onlar ne istiyorlarsa verelim? O da dedi ki: Gerçekten yapar mısın? Nevfel dedi ki: Evet, yemin ediyorum, tüm varımı ve elimde ne varsa hepsini feda etmem gerekse bile. Sonra onu hamama götürmelerini söyledi ve berberi emretti, onun saçını da kestirdi, şeklini ve görünüşünü değiştirtti ve ona pahalı elbiseler giydirdi. Sonra Nevfel yola çıktı ve yanına Mecnun'u aldı. Gittiği yere varmak üzereyken halk öğrendiler, onu silahla karşıladılar ve dediler ki: Vallahi bu adam, Sultan onun kanını dökmek istediği sürece buraya giremez. Nevfel onlarla konuştu ve anlaşmaya çalıştı, ama onlar savaştan başka cevap vermediler. Nevfel de bunu görünce, gel gidelim onlarla senin işin zor, dedi. Mecnun hayal kırıklığına uğradı. Nevfel ona çiftlik hayvanlarını emretti; ama Mecnun onları reddetti ve dedi ki: Bana üç söz verip tutmadın.", s.71.]

Nevfel, Mecnun'a vaadinî tutmakta gecikir:

***Nizâmî*:**

Onu benim gibi bir deliye vermez diyormuş
Annesi Leyla'yı asla bana vermez diyormuş
...
Bu sözlerin kaynağı bir serapsa eğer
Beni kendi hâlime bırak sevabı bana yeter (1601-12)[366]

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun kendisine verdiği sözü tutmayan Nevfel'e sitem eder:

Şikâyet-gûne Mecnûn ol civâna
Bir iki beyt okıdı 'âşıkâne
…
Egerçi va'deler itdün safâya
Velî olmadı ikdâmun vefaya (1457-77)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didi şevḳıle Mecnūn-ı süḫanver
Ne'çün iy ḳameti serv-i ṣanev-ber
…
Benümle oldı yüz biñ kerre va'düñ
Velīkin görmedüñ nīmine 'ahdüñ (72a-b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi sultâne ki ey mîr-i kavî-cehd
Bizümle böyle mi itmüşdinüz ᶜahd
…
İrürmezsün bana ol yâr-ı cânı
Ne ben 'âlemde ne hod zindegâni (2117-27)

***Andelîb*:**

Mecnun'u Leyla'ya kavuşturma sözü veren padişahın asıl niyeti Mecnunun âşıkane sözlerinden nemâlanmaktır:

"*Mecnūnnıng sözleriden işidip ḥalāvet ḳılsa ammā Mecnūn Leylīning 'aşḳıdan bir niçe sözleri 'āşıḳāne aytur irdi. Nüfül ẕevḳ ḳılur irdi*".

…
"*Ammā bir gün Mecnūn Nüfülġā: "Ey şāhı ḳılġay 'ālem manga sen ḳaçan yārımnı müyesser ḳılur sen*?" didi.

[366] Diğer motifler için bk.: 1644-7.

..., irse Nüfülġa aydı: "Sen mening yārımnı ḳaçan müyesser ḳılur sen?" diyip mest-i bī-iḫtiyār bolup bu muḥammesni oḳur irdi ve Nüfül işidür irdi …" (s.80-81)

***Nâkâm*:**

Qılıb irad şeri-aşiqanə
Şikayət eylər oldu arifanə
…
O əhdin kim deyil sidqi nümayan
Deyildir sən kimi zişanə şayan (s.56)

A204.2. A204.2. Savaşı Kaybettiği İçin Sözünü Tutmama

Mecnun, savaşı kaybeden Nevfel'i vaadinî tutmamakla suçlar:

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun, Leyla'nın kabilesiyle barış yapan Nevfel'e sitem eder:

Görüp Mecnûn bu sulhu âteş oldı
Kümeyt-i kîne bindi ser-keş oldı
…
Yıkup bünyadumı vîrân sen itdün
Bu mecnûn hasteyi hayrân sen itdün (1589-1611)

***Lârendeli Hamdî*:**

Hezârân aferin serverlik itdün
Alıvirdün nigârı erlik itdün

Şecâ'atden bülend oldı külâhun
İl içre yüzün ağ itdün sipâhun (2327-44)

A204.3. A204.3. Vaadinden Dönme

Nevfel, Leyla'nın babasının yalvarması üzerine Leyla'nın kabilesi sulh yaparak Mecnun'a vaadinden döner:

***Nizâmî*:**

Barıştan sonra Mecnun, Nevfel'e sitem eder:

Mecnun duyunca barış sağlandığını
Sinirlenip Nevfel'in üstüne sürmüş atını
...
Çok civanmert, çok ünlüsün bilirim
Ama sözünde duramadın ne edeyim." (1738-50)[367]

[367] Diğer motifler için bk.: 1848-54.

***Mektebî*:**

"Bir gün, sabahtan başlayan içki ve saz meclisinde Mecnun Nevfel'e sitem eder" (Levend, 1959: 67).

"Mademki beni sevgilime kavuşturmayacaksın, niye öldürmüyorsun?" diye Nevfel'e sitemler eder" (Levend, 1959: 67).

***Şâhidî*:**

Benümle etmişidüñ ahd-i safi
Kerimüñ vadesinde yok ilâfı

Çün itdüñ baña evvel dil-firibi
Bil âhir noldığın hâl-i garibi (2114-23)

***Hamdullah Hamdî*:**

Sürüp Nevfel katına geldi Mecnûn
Akıtdı dilden âteş dîdeden hûn
…
Basup kâfir rakîbi tutdun anı
Hey îmânsuz niçün virdün emânı (1708-16)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bu ṣulḥı işidüb çün bildi Mecnūn
Gine derdin ziyāde ḳıldı Mecnūn
…
Eyitdi iy şeh-i dānā-yı pür-fen
N'olaydı bu işi itmeyedüñ sen (76a)

***Fuzûlî*:**

Mecnûn der-i i'tirâz edüp bâz
Ol servere ta'ne etdi âgâz
…
Ne fâide sikkesüz diremden
Ne sûd netîcesüz keremden (1594-99)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi kim ey mürüvvetsüz yalan şâh
Diyüb bir sözi altında kalan şâh
…
Muhâlif vaᶜde vü bed-'ahd imişsin
Vefa râhında key bî-cehd imişsin (2496-2504)

***Atâyî*:**

Seyyid ‘Âmir tanesinden ol kişi
Leylîni virdi anga bitdi işi (14a)

***Andelîb*:**

Mecnun Leylayı babasına iade eden Padişah’a sitemini şiirle dile getirir:

Ey Nüfül, fi‘li, ḳolu bed
Şol ardımı rıżāliġıng
Köngli tilige nā-pesend
Ne eyleding āşinālıġıng
…
Mecnūn didi sen ey şākī
Derdimni ḳuzġādıng tāḳı
Ḥūn ḳılıban be-nāĥaḳı
Bes zehī nā-sezālıġıng (s.83)

***Nâkâm*:**

Leyla’nın kabilesi ile sulh yapan Nevfel’e Mecnun sitem eder:

Sənin peymanına təhsin ki axır
Vəfadən etmədin bir rəng zahir
…
Götürdük gah tici gah sinani
Bənimlə düşmən etdin dustani (s.60-61)[368]

A204.4. A204.4. Arkadaşının Sevgilisine Âşık Olması

***Hâtifî*:**

“Kızın yüzünü görür görmez âşık olur” (Levend, 1959: 81).

***Hamdullah Hamdî*:**

Eger Mecnûn’a virürsem bu ayı
O vasl olur çekerem ben belâyı

Ben alursam eger virmeyüp ana
Cefâ vü gadr ile ta‘n ola bana (1725-33)

***Celîlî*:**

Cilve idicek cemâl-i Leylî
Nevfel dil ü cândan itdi meyli

[368] Ayrıca bk.: s.63-64.

Çün esdi hevâ-yı bâg-ı Leylî
Ol lâleyi yakdı dâg-ı Leylî (1224-5)

***Sevdâyî*:**

Nevfel görüp ana ‘âşık oldı
Özi tama‘ itdi gör ne kıldı (955)

***Hakîrî*:**

Gördi Nōfel Leylíniñ ruḥsārını
Şol müselsel miṣl-i ‘anber-bārını

Bir naẓarda oldı uş ġayrān aña
İster idi cān ḳıla ḳurbān aña (155155b/ 10)

***Lârendeli Hamdî*:**

Açılup yolda yilden bürka’-i mâh
Cemâline tuş oldı dîde-i şâh (2521)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Yâriken affa bî-ğam u teşviş
Oldı ani rakîb-i bed-endîş

Bu da ʿışk içre bir temâşadur
‘lşk gavğası özge gavgadur (1917-20)

A204.5. A204.5. Kahraman’ın Zehirlenerek Öldürülmek İstenmesi

A204.5.1. A204.5.1. Zehirli Şerbetle Öldürmek İsteme

Leyla’ya âşık olan Nevfel, Mecnun’u öldürmek niyetiyle Mecnun’a zehirli şerbet hazırlatır:

***Hâtifî*:**

“Mecnun’u ortadan kaldırmak için zehirli şerbet hazırlatır” (Levend, 1959: 81).

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu sohbet germ iken ol demde nâ-gâh
Rakîb-i serd o hâle oldı âgâh

Alup def‘i ele şemşîr-i ‘üryân
İrüp Mecnû’a kasd itdi ala cân (2369-70)

***Celîlî*:**

Emr itdi ki sâkî-i perî-çehr
Mecnûna içerü şerbet-i zehr (1229)

***Sevdâyî*:**

Eydür ana virmeyüp alam men
Almasam anı nice kılam ben
…
Buyurdı idün agulu şerbet
Mecnunile biz kılalı sohbet (956-59)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didi ben dâhi zâr-ı Leylâ'yın
Buna Mecnûn'dan ben evlâyın
…
Ol dahi emri üzre zehr-âmîz
İtdi bir şerbet-i helâhil tîz (1921-28)

***Halîfe*:**

"Mecnun'u ortadan kaldırmaya karar verir" (Levend, 1959: 308).

A204.5.2. A204.5.2. Zehirli Yemekle Öldürmek İsteme

***Hakîrî*:**

Zehr tökgil ol ta'āma éy cevān
Meclise sen ġāẓır ét anı revan
…
Ol ölicek Leylí hem-rāżım ola
Menim ile oynıya dā'im güle (156156a/ 05)

A205. A205. Sınanma

A205.1. A205.1. Sadakati ile Sınanma

A205.1.1. A205.1.1. Sevgili Tarafından Sınanma

Âşık'ın aşktaki sadakati, bazen sevgili, bazen ilahi güç tarafından sınanır. Âşık, bu imtihanlarla *kabz* hâli yaşar:

Câmî'de Leyla, Mecnun ile herkesin içinde ona müstağni tavır içerisinde olur. Mecnun, bu durumdan son derece rahatsız olup artık onun aşkından vazgeçmeyi düşünür:

ليلي سوي او نظر نينداخت	زآن جمع به حال او نپر داخت
از عشوه كشيد زلف برو	وز ناز فكند چين در ابرو
با هر كه نه قيس، در تبسم	با هر كه نه قيس، در تكلم
رو در همه بود او پشت با او	خوش با همه و درشت با او
قيس ار به خش نظاره كردي	از پيش نظر كناره كردي
ور آن به سخن زبان كشادي	ا ين كوش به ديكري نهادي
...	
زو خواستمي به روزكاران	عذر كنه كناهكاران
كوبا همه بي كناهي من	يك تن پي عذر خواهي من؟

["Leyli ona hiç bakmaz ve o ortamda onunla hiç ilgilenmez. / Artık cilvesinin yerini ve nazlı hâllerini çatma kaşları tutmuş. / Kays'tan başka herkesle haşır neşir oluyordu. / Ondan başka herkesle gülüp eğleniyordu. / Herkese karşı nazik ve yakın, Kays hariç. / Kays ona baksa yüzünü ondan çeviriyordu. / Kays konuşurken onu değil, başkasını dinlemeyi tercih ediyordu"... "Sormak istiyorum: Yapmadığım günahın cezasını. / Ben günahsız olduğum hâlde, benden neyin özrünü bekliyor?", s.9.]

***Hamdullah Hamdî*:**

Ta'âmın bahş iderken Leylî nâsa
O da ol demde sundı ana kâse

Bilüp anı tecâhül itdi Leylî
Kılup şîve tegâfül itdi Leylî (2905-7)

***Celîlî*:**

Leylî göricek tegâfül itdi
Mecnûnı bilüp tecâfül itdi

Bir kefçe urur o kâse-pâke
Kim kâse ufandı düşdi hâke (1577-86)

***Sevdâyî*:**

Mecnûn gelüben çanag uzatdı
Leyli uruban revan uşatdı (992-3)

***Hakîrî*:**

Aldı ol dem dasa vurdı kāsesin
Oldı ḥandān anda Mecnūn-ı hazin (151a/08)

***Halîfe*:**

"Leyla, Mecnun'u tanır; fakat tanımazlıktan gelerek Mecnun'un uzattığı kâseyi kepçesiyle vurup kınar" (Levend, 1959: 304).

***Atâyî*:**

Vardı Mecnun tepsi aldı gitti dir
Leyli ana gör kim anda netdi dir

Hamçe ilen yudu sıldı tebşini
Özünden seçmek dilerdi çün anı (62a)

***Örfî*:**

Uzatdı çenaġun anda nigāra
Didi lutf eyle gül ben dil-efkāra
…
Urup kepçe şikest itdi çanāġı
'Acā'ib 'işve gösterdi bayağı (137-151)

A205.1.2. A205.1.2. Başkası Tarafından Sınanma

***Süheylî*:**

"Nevfel, Mecnun'un sadakatini denemek için Leyla yerine kızı Hûr'u vereceğini kendisine bildirir. Mecnun, birkaç beyit yazarak teklifi kabul edemeyeceğini açıklar ve dağlara düşer" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

A205.2. A205.2. Âkıl Olup Olmadığı Hususunda Sınanma

Leyla'nın babasının, deli olduğu gerekçesiyle kızını Mecnun'a vermek istememesi üzerine, Mecnun'un babası oğlunun âkıl olduğunu, bunu ispat için sınanabileceğini söyler. Meclise gelen Mecnun, Leyla'nın köpeğini görünce birdenbire kalkar ve onunla konuşup ona hürmet eder. Böylece âkıl olmadığı ortaya çıkar:

***Hâtifî*:**

"Deli olup olmadığını anlamak için Mecnun'u getirirler. Mecnun, o sırada odaya giren Leyla'nın köpeğini görünce hamen ayağına kapanır. Bunu gören baa utanarak döner" (Levend, 1959: 79).

***Hamdullah Hamdî*:**

Peder-i Leyli bakup bu dâstane
Gülüp gösterdi anı dostâne

Didi ger bunda olsa şemme-i huş
Seg-i bed-bûya olmazdı hem-âgûş (705-28)

***Lârendeli Hamdî*:**

Meger düşdi önine tal'at-ı yar
Ki unutdı gayreti vü ᶜârı nâ-çâr (1815)

***Hakîrî*:**

Yüzin öper ayağına düşer
Gülüşür işine hep cümle beşer (133a/7-133b/7)

***Halîfe*:**

"Deli olup olmadığını anlamak üzere Mecnun'u getirirler. Mecnun, Leyla'nın köpeğini görünce hemen diz çökerek köpeğin yüzünü gözünü öpmeye başlar. Bu hâli gören Leyla'nın babası, gülümseyerek böyle bir adama kızını veremeyeceğini söyler" (Levend, 1959: 306).

***Andelîb*:**

"*El-ġaraż cemāʿa benī ʿĀmirī alarnıng bu nevʿ ṭaʿne sözlerige ḳahrı gelip ḳaytdılar, her ḳaysı ġam-resīde bulup, izleriġa yanıp gelür erken, bir fikr itdiler kim, bul dīvānening bir ʿilācını göriling" diyip gelip Mecnūn bī-nevānı çaġırıp, naṣīḥat birle: "Ey Mecnūn! Leylīni unutġıl! Öz ḳabīlemizden ḳaysı ḳızını hâlasang müyesser ḳılayınng!" didiler. İrse Mecnūn bī-nevā, bul sözler nā-ḫoş gelip öz cemāʿasıġa ḳarap bir muḫammes oḳıdı. Beyānı bu turur:*

Bir ḫaste men derdime dermān geregim yoḳ
Āşüfte men bes manga ārman geregim yoḳ
Bul ḫˇīş ü tebārdan manga iḥsān geregim yoḳ
Ẕevḳ etgüden özge gülistān geregim yoḳ
Leylī geregim cismim üçin cān geregim yoḳ (s.44-5)

A205.3. A205.3. Kahraman, Ölümünden Sonra Gılman ile Sınanır

***Andelîb*:**

Mecnun'a imtihan aracı olarak Leyla suretinde bir gılman verilir:

"*İrse andan song Perverdigār-ı ʻālemge Mecnūnnıng cevābı ḫoş gelip Leylī-dil-efkārıng ṣūretinde bir ġılmān zīb ü zīnet berip Mecnūn dergāhınıng aldıġa ez-berāy-ı imtiḥān iberdi*." (s.140)

Ancak Mecnun kendisine verilenin Leyla olmadığını anlar:

"*Ammā ol ġılmān gelgeç Mecnūn dergāhı ol ġılmānları hevā-yı iştiyāḳı ḳılıp gördi kim Leylīge oġşamaydır. El-ḳıṣṣa Mecnūn dergāhı ol iki melā'ikġa sözni aydur iken*:

...
Ne sevdāġa saldı meni dūn felek
Sizler meni aldap eylemeng helāk
Mening Leylim irmis meger bu melek
Leylī bolsa dağı 'aşḳı bolmaz mı? (s.140-1)

A210. A210. Sabretme

A211. A211. Aşkın Ortaya Çıkmaması Hususunda Sabırlı Olma

Nizâmî:

Sabretmiş, çalışmışlar, çabalamışlar,
O çıplak aşkı gizlemeye uğraşmışlar (888)

A212. A212. Aşkı Taşıma Hususunda Sabırlı Olma

Kâmil Kahraman'ın kemâle erme sürecinde aşkın olgunlaşması noktasındaki sabrı, hikâyenin özünü oluşturur. Kahraman'ın, tecride, kınanmaya, dağda ve çölde geçirdiği insani koşullardan uzak hayatına karşı mukavemeti, aşktaki sabrının üstünlüğüne dayanır.

***Fuzûlî*:**

Kim anı görende derdi gerdûn
İnsâf kemâl-i sabr-ı Mecnûn (1770-73)

Çün munda rızâ verüp kazâya
Sabr eylediler gam ü belâya (3031)

***Lârendeli Hamdî*:**

Dil ü cânına hasret cebr iderdi
Firâka bi'z-zarûri sabr iderdi (1046-69)

A213. A213. Uzlet Süreci

A213.1. A213.1. Otuz Yıl Süren Uzlet

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu resme hâlle Mecnûn-ı bî-dil
Geçindi kûh-ı hâmûnda otuz yıl (4365-4401)

A213.1. A213.1. Kırk Yıl Süren Uzlet

***Atâyî*:**

Bu ḥāl ile geçer ‘ömrüm menim bil
O ḥāl ilen o daġda geçdi ḳırḳ yıl (17a)

A214. A214. Sevgilinin “Bekle” Demesi Üzerine Bekleme

A214.1. A214.1. Sevgilinin “Bekle” Demesi Üzerine Yedi Yıl Bekleme

***Andelîb*:**

Mecnun Leyla’nın sabretmesini söylemesi üzeriye yedi yıl bekler:

“*... Mecnūn Leylīning “ṣabr ḳılġıl” diyigeng rāżī bolup ṣabr ider irdi. El-ḳıṣṣa Mecnūn tā yedi yıl ṣabr ḳıldı*”. (s.97)

Thompson’ın İndeks’indeki Hint anlatılarında bu motif âşığın sevgilisini yedi yıl boyunca beklediği şeklinde geçer: T24.7. T24.7. *Waiting for twenty-two years to see a beauty.*

A214.2. A214.12. Sevgilinin “Bekle” Demesi Üzerine On İki Yıl Ayakta Bekleme

***Atâyî*:**

Mecnun Leyla’nın sabretmesini söylemesi üzeriye on iki yıl ayakta bekler. Bu süre zarfında kamışlar içinde görünmez olur, uyumaz, yiyip içmez:

Ḳamış içinde görünmez imiş ol
Öz özin ger ḫoş mı bilmez olmış ol
…
On iki yıl durmuş anda ol kişi
‘Aceb olmaz özün ola taḳdīr işi
...
Yimeyüben içmeyüben ḳalmış diri
Hem bir Allāh bilir ancaḳ bu sırrı (20b-21a)

A220. A220. Maşuğa Vasıl Olamama

A221. A221. Maşuk'un İstenmesi Üzerine Karar Almak İçin Süre İsteme

***Süheylî*:**

"Leyla'nın ailesi, konuyu görüşüp neticeyi bildireceklerini beyan eder. Kays'ın babası geri döner" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

A222. A222. Kızın Adını Çıkardığı Gerekçesiyle Reddedilme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

و قيل إن المجنون لما شهر أمره بليلى خطبت له، فأبى أبو ها أن يزوجها، وهكذا كانت العرب إذا شهر رجل يحب امرأة لم يزوجوها منه

["Diyorlar ki, Mecnun Leyla'ya şiir istedi ve onu sevdiğini söylediğinde onunla nişanlanmak istedi, ama Leyla'nın babası onunla evlendirmeyi kabul etmedi, çünkü Arapların adeti böyleydi, bir adam bir kızı sevdiğini herkesin arasında söylerse, kızı ona vermezlerdi, ...", s.89.]

A223. A223. Âkıl Olmadığı Gerekçesiyle Vasıl Olamama

A223.1. A223.1. Geleneklere Göre İstediğinde Vasıl Olamama

***Nizâmî*:**

"Bu sözler söylendiği gibi gerçekleşmez
Sen durma konuş felek işinden vazgeçmez
...
Sürekli delilik alametleri gösteriyor o
Deli olduğu için aileme yaraşmıyor o (1042-51)

***Hüsrev-i Dihlevî*:**

شخصي كه زنفس نا سرانجام مارا بقبيله كرد بدنام

ديوانه و مسست او لاابالي وز مردمي زمانه خالي

از بي ننگي فتاده درننگ وز بي سنكي بخوردن سنگ

...

در ديو دلان توان نباشد در ديوچه استخوان نباشد

["O söylediğin Kays öyle bir adamdır ki nefsini kontrol edemediği için bizi kabile içinde rezil etti. Sarhoş ve laubali hâlde ve gelenek görenekten çok uzaktır. Hayâsızlıktan alçaklığa düşmüş ve eli boşluktan taş yemeğe mecbur olmuş. ... O cin çarpanlarda kudret olmaz, küçük cinlerde kemik bile olmaz (o aile kuracak kadar güçlü değil).", s.111-112.]

***Süheylî*:**

"Leyla'nın kabilesi, damat olacak kimseyi deli olduğu için red kararı alır" (Levend, 1959: 113).

***Câmî*:**

گفت این چه خیال نا درست است؟

چون خانه ی عنکبوت سست است

گر این طلب از نخست بودی

درر کیش خرد درست بودی

...

رسوایی ازین بترچه باشد؟

باشد بتر این ز هر چه باشد!

["Bu ne uygunsuz hayal? Örümcek yuvası gibi berbattır. Bu istek ilk başta olsaydı akla uygunluk bakımından doğru olurdu. ... Bundan kötü rüsvalık mı olur? Bu her şeyden beterdir! ...", s.22-23.]

Mektebî'de Mecnun'un şeytana benzetilmesi, Dihlevî'nin etkisini göstermektedir.

"Bu teklife kızan baba şu cevabı verir: "Senin oğlun yola gelmeyen bir şeytandır. Şeytanla melek nasıl bir arada geçinir. Onu baykuş gibi her yıkık yerde bulabilirsin. Sanki harab bir adam harabede yerleşmiştir. Kendi kızıma bir harabede gelin odası kurmağa nasıl razı olurum" (Levend, 1959: 63).

***Hâtifî*:**

"Kays'ın deli olduğu ileri sürülerek teklif reddedilir" (Levend, 1959: 79).

***Behiştî*:**

her neyse murâdun oldı ma'lûm
kizbi koyalum ki kizbdür şum
...
ma'zûr tutar bu ᶜözri 'âkil
cehd eyleye mi muhale kâmil (708-27)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ciger-gûşen senün Mecnûn lakabdur
Belü dîvane rüsvây-ı ʿArab'dur
…
Veli yar alımaz mecnuna ᶜakıl
Hususa olmaya ıslaha kabil (698-704)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Senüñ dīvānedür ferzendüñ iy şāh
Degüldür bī-nevāya lāyıḳ ol māh

Laṭīf olur çü dirler erüñ ẓarīfi
Degül dīvāne ferzāne ḥarīfi (34a)

***Celîlî*:**

Bir şahsa ki ola ilde bed-nâm
Pâ-mâl-i cünûn u gussa-fercâm

Dîvâne vü mest ü lâ'ubâlî
Hadden aşıru gam u melâli (728-44)

***Sevdâyî*:**

Dîvânedür ol cihân içinde
Başı gözi cümle kan içinde

Başı açug u ayağı yalın
Kim görse onun bu resme hâlin (528-49)

***Fuzûlî*:**

Dîv ile perî olur mı hem-dem
Olmaz sözi açma ebsem ebsem

Dîvâneye zâyi' eyleme renc
Vîrâne gerek nedür ana genc (1063-66)

***Lârendeli Hamdî*:**

Katı dîvânedür ol yâve-gûyun
Nişân-ı sengidür tıflân-ı kûyun

Delüdür kendüye ᶜaklı değil yâr
Görinür bana bu işden ögüş ᶜâr (1768-91)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ebedi anlama o divâne
Gele ʿaklı yirine uslane

Umma ıslâhını hâyâlündür
Bâl sanma belâ-yı bâlündür (1103-1159)

***Halîfe*:**

" … Kays'ın deli olduğunu söyleyerek babası reddeder" (Levend, 1959: 306).

***Atâyî*:**

Leylī atası yine ḳız virmedi
Virmenem ḳız delüdür oġlung didi (4a)

***Örfî*:**

Velīkin Ḳays olup mecnūn-ı şeydā
Anuŋla niçe ülfet ide dānā
...
Ṣaḥīḥ olursa 'aḳlı ḥall ü 'aḳde
Ṣaḥīḥ olur nikāhı daḫı 'aḳde (58-63)

***Andelîb*:**

"*Leylīning atası Seyyid benī 'Āmirīden bu sözüni işidip: "Ey Seyyid 'Āmirī sözüngizni bisyār ābdār görür men, anı cān u dil birlen ḳabūl ḳılur erdim ve līkin işidür men sizing oġlungız dīvāne vü āşüfte-aḥvāl, ḫāṭırı perīşān irmiş, dīvāne bizing herimiz irmez. Özüngiz hem ḫūb bilürsiz kim ḳabīle-i 'Arab āyīn cūy ādemler tururlar. Özümiz görüp bilip, (ḳızımızını) yanar otġa urmas biz oġlungız tā dīvānelıḳdan ḫāṭırı perīşānlıḳdan ṣıḥḥat bulmasa manga bul sözlerni ıẓhār ḳılmangizi ḳabūl ḳılmas biz." Diyip bir bir beyān ḳıldı*". (s.44)

***Nâkâm*:**

Dedi "Sən tək mana olmazdı peyvənd
Əgər fərzəndin olsaydı xərədmənd
…
Verərsəm mən əgər bu əmrə əncam
Məni eylər məlamət xasü həm am (s.16)

A223.2. A223.2. Tehdit ile İstendiğinde Vasıl Olamama

Nevfel, Leyla'yı Mecnun için tehdit ile ister. Ancak Leyla'nın babası, âkıl olmadığı için bu talebi reddeder:

***Nizâmî*:**

Leyla'nın kabilesi Nevfel'e red cevabını ulaştırır:

Giden ulak dönüp haberi kabileye iletmiş
İyi niyetleri ve sevgiyi de yerle bir etmiş

Cevaben demişler tuttuğun yol yol değil
Leyla bir Ay kursudur, yağlı poğaça değil (1667-77)

***Hüsrev-i Dihlevî*:**

دیوی که بود زحاضران دور کش جفت کند فرشته یاحور

کاری که ز نستبش جدا بیست کوشیدن آن نه نیك را بیست

["... halktan uzak cin çarpmış birisi (şeytan) nasıl meleği kendisine çift olarak isteyebilir. Birbiri ile ilgisi olmayan işlerin birbiriyle vuslat bulması için çalışmak iyi bir iş değildir. ...", s.115-6.]

***Süheylî*:**

"Nevfel, Leyla'nın kabilesine mektup yazarak Leyla'yı Mecnun'a ister. Red cevabı alınca …" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Mektebî*:**

"… Leyla'nın babasına haber gönderip kızını Mecnun'a ister. Leyla'nın babası, bu teklifi cevaba bile layık görmeyip yapılan tehdidi reddedince …" (Levend, 1959: 67).

***Hâtifî*:**

"Nevfel bir mektup yazarak kızı babasından ister. Red cevabı alınca … (Levend, 1959: 81)"

***Şâhidî*:**

Haberci Nevfel'e çün irdi bî-kâm
Didi her ne ki denildiyse peygâm (2181)

***Nevâyî*:**

ol ay ki esiri bi-ᶜaded-dür
bu lahza birevge nâm-zed-dür

ger tapsa bu sözidin nedamet
ol narı vü siz beri selâmet (1807-26)

***Behiştî*:**

olmaz işi itme bana teklîf
var sana dahi bu işde tahfîf
...
sulh eyleyesiz vekîle nâ-çâr
olmaya 'adavet üzre ısrâr (1044-54)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ki Leylî sanma bir leyl-i siyehdür
Degül kuru gülîçe kurs-ı mehdür

Seg almaz ürmek ile kurs-ı mâhı
Gedâ giymek ne lâyık tâc-ı şâhı (1488-1502)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ber-ā-ber olmadı çün dürdile ṣāf
Kişi ḳadrince ḫoşdur kim ura lāf
...
Bu nām olmaya virdi her zübānuñ (73b)

***Celîlî*:**

Haddinden aşurma bu humârı
Tasdî'i ko ey gül-i bahârı
…
Sanma bizi bî-nevâ vü bî-berg
Hem gönlüne derd ü derdüne merg (1177-82)

***Sevdâyî*:**

Leylî kaçan ola ana hem-dem
Lâyık mı görür bizi ana hem

Nevfel özini bir işde gözler
'Aklından ırağ ola bu sözler (926-31)

***Hakîrî*:**

Bü'l-Hasan dér ben aña ḳız vérmezem
Men anı Leylíye lāyıḳ görmezem
…
Anda híç ādem nişānı yoḫ-durur
Terbiyet hayvānda andan çoḫ-durur (154154b/ 07)

***Fuzûlî*:**

Kim bizde cünûn ilâcı yohdur
Dîvâneler ihtiyâcı yohdur

Genc ü zere eyleme tefâhur
Besdür bize gencümüzdeki dür (1507-10)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki Leyli fi'l-mesel bir mâh-ı nevdür
Gamma şad dil-i ᶜâşık girevdür
...

Şu resme göresin benden cidali
Ki unudasın ol itdügün hayâli(2145-59)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Kendüyi bilmez olmıyan Mecnun
Niçün endazeden çıkar birûn

Bizi inen zebûn sanmasın
Kendüden şöyle dûn sanmasın (1856-68)

***Halîfe*:**

"Kabile buna kızar: 'Nevfel, bir şah ise biz de o kadar alçak değiliz. Bizden zorla kız alınmaz' diyerek silahlanır" (Abd El Maksoud, 2004: 308).

***Atâyî*:**

Allāh billāh diyülsün uşbu sözi
Men delüye virmezem virmen ḳızımı (14a)

***Andelîb*:**

"*Ol cemā'a Nüfülning ḫaṭṭını oḳıp görüp, muṭāla'a bolup ning ü nāmūs ḳılıp "Leylīni Mecnūnġa aṣlā bermes miz, Nüfül ḳoludan her ne gelse ḳılsın, bizing ṇüfülden ẕerre pervāyımız yoḳ" diyip ilçini īẕā vü ḫaḳāretler bilen ḳartarıp iberdiler. Gelip alarnıng sözlerin ve ḫaḳāretlerin Nüfülġa bir bir beyān ḳıldı.*" (s.81-2)

***Nâkâm*:**

Dedilər: "Leylidir bir mah əkməl
İrişməz mahə dəsti-əzəmi-Nofəl

Təriqi-namdə namuskaruz
Rahi-namusda həm cansinaruz (s.57)

A223.3. A223.3. Savaşa Rağmen Vasıl Olamama

***Nizâmî*:**

Hüner sahibinin nezdinde badbaht olmak
Şerefsiz olmaktan hayırlıdır bedbaht olmak (1807)

***Hamdullah Hamdî*:**

Velî bu şerbeti Mecnûn'a virmen
güli ol tab'-ı nâ-mevzûna virmen (1665)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yile virdi benüm adumla şānum
Düşürdi dillere rāzı nihānum
...
Beni bī-‘ār u bed-nām itme raḥm it
Sürūşı cinniye rām itme raḥm it (79a-b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Velîkin göz göre ferzendin âdem
Güc olur eylemek dlvile hem-dem
...
Bu bir şüridedür âlemde bî-ᶜâr
Buçuk dem kendüye ᶜaklı değil yâr (2449-68)

***Atâyî*:**

İmdi meni hem ḳızı öldür digil bugün
Virme anga baġrına ḳoma dügün (14b)

***Andelîb*:**

“*Līkin Leylīni Mecnūna bersengiz bizler sizden aşlā rāżī imesmiz vallāh siz bilür siz” didiler*. (s.82)

***Nâkâm*:**

Vəli Məcnune anı yar etməm
Bu nəngi kəndimə həmvar etməm

Ki odur bir vəhşiyi-hümayunpeyma
Necə vəhşiylə bulsun üns Leyla? (s.62-63)

A223.3.1. A223.3.1. Savaşın Yinelenmesi

***Nizâmî*:**

Nevfel ordularını harekete geçirdiği gün
Gören herkes hayretler içinde kalmış o gün
...
Öylesine şiddetli ve katı savaş yapmışlar
Ki kılıç testeresiyle tahtayı tabut yapmışlar (1760-75)

***Süheylî*:**

“Nevfel’in gerçekten geri döndüğü görülür” (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Hamdullah Hamdî*:**

Mübârizler savaşa bindi çâlâk
Omuzda nîzeler san mâr-ı Dahhâk

Kabîle-gâh-ı Leylî'ye seher-gâh
Mededci haylî leşker irdi nâ-gâh (1559-1638)

***Fuzûlî*:**

Başlarda belânı çoh görüp akl
Bir özge makâma eyledi nakl

Peykân sünük içre oldı peyvend
Gül şahlarında gonca mânend (1567-73)

***Lârendeli Hamdî*:**

Anun bu nüktesin ki işitdi Nevfel
Diledi kim yine cenge ura el

Kılub dîvân okıtdı ehl-i harbi
Kamusına yedürdi nefk-ı cerbi (2347-48)

***Nâkâm*:**

Çəhar ətrafdən cəm oldu ləşkər
Təmami şircəngali-dilavər
…
Edirdi zəxmi qərqi-xun -xun yəlani
Qılırdı tiği bəhri-xun cəhani (s.61-62)

A223.3.2. A223.3.2. Savaşın Durdurulması

A223.3.2.1. A223.3.2.1. Âşık'ın Yaralanması Üzerine Savaşın Durdurulması

***Süheylî*:**

"Bu arada Mecnun'un yaralandığını öğrenen Nevfel, askerlerini geri çeker ve savaştan vazgeçer" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

A223.3.2.2. A223.3.2.2. Âşık'ın Esir Edilmesi Üzerine Savaşın Durdurulması

***Mektebî*:**

"Barışa razı olur" (Levend, 1959: 67).

A224. A224. Nişanlı Olduğu Gerekçesi İle Vasıl Olamama

***Nevâyî*:**

bir özge muhib habibi bolğay
özge kişininğ nasibi bolğay (1807)

***Fuzûlî*:**

Ger Leylî içündür ıztırâbun
İkrâh ile vermezem cevâbun

Ammâ reh ü resmdür mukarrer
Bir avrete aybdür iki er (1575-79)

A225. A225. Evlendirilmek İstenme / Evlendirilme

A225.1. A225.1. Kabilesinin Başka Bir Güzelle Evlenmeyi Teklif Etmesi

Kahraman'ı başkasıyla evlendirme motifi, Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinden itibaren görülmeye başlanır.

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

و قالوا لا خيرلك في ليلي و لا لها فيك، و قد رددنا عنها، ولك في بنات عمك من هي خيرلك منها، فل تزوجت واحدة منهن نرجو ان يزول عنك بعض ما بقلبك من حبها

["Ne Leyla'nın sana hayrı var ne de senin ona, ondan geri çevrildik, amcanın kızları içerisinde ondan daha hayırlı birisi vardır sana, eğer onlardan birisiyle evlenirsen kalbindeki ona karşı olan sevginden bir kısmının silinmesini umarız…", s. 11.]

فليت شعرى ما إراها يمن يوصف با لجمال و الحسن ، و قد بلغتى أنها فوهاء قصيرة جاحظة العينين شهله سمجة، فعد عن ذكرها و لك فى قومك من هو خيرلك منها.

["… Ben de söylendiği gibi onun güzel ve hoş biri olduğunu ümit ediyorum ama bana onun ağzı geniş ve çirkin, kısa ve gözleri patlak, koyungözlü ve kabih olduğunu söylediler, ondan bahsetmeyi bırak, senin milletinde sana ondan hayırlı olanlar vardır.", s. 42.]

***Nizâmî*:**

Mecnun'a kabilesi başka bir güzelle evlenmeyi teklif eder:

Karşılarına oturtup nasihat etmişler
Ateşe çalı, çırpı atıp alevlendirmişler
...
Gönlünü okşayacak bir kız alalım sana
Sütle şeker gibi uyuşan bir kız alalım sana (1056-62)

***Şâhidî*:**

Degüldür Leylî cismüñde revânuñ
K'anınçün urasın terkin cihânuñ

Şu kim itmez şarâbı mihrüñi nûş
Bu hoş kim idesin anı ferâmuş (1442-44)

***Andelîb*:**

"Öz kabilemizden kaysı kızını hâlasang müyesser kılaylıng!" didiler". (s.34).

A225.2. A225.2. Babasının Başka Bir Güzelle Evlenmesini Teklif Etmesi

***Mektebî*:**

" 'Üzülme, ben sana daha güzel kız bulurum' der" (Levend, 1959: 63).

***Hâtifî*:**

" 'Sana başkasını alalım' der" (Levend, 1959: 79).

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bu milk içinde dil-berler öküşdür
Nigārī-i semen-berler öküşdür (34b)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Akrabâ vü kabile içre hezâr
Çok cemile reşide kızlar var
…
Kankısın dirsen anlarım alalum
Eyü çekdük gamım şad olalum (839-841)

A225.2.1. A225.2.1. Sevgili Soylu Olmadığı Gerekçesi İle Başkasıyla Evlenmeyi Teklif Etme

***Câmî*:**

بردار خدای را دل از وی! پیوند امید بگسل از وی

وین نیز مقررست او معلوم کن حی که به لیلی اند موسوم

["Ne olur bu sevdadan vazgeç ve ayrıl ondan. / Her yer senin Leyli'n gibi hatunlarla dolu.", s.12.]

***Behiştî*:**

kimse sana görmez anı lâyık
andan çoğa nâzenîn ü fâyık (611)

A225.2.2. A225.2.2. Kabileden Biriyle Evlenmeyi Teklif Etme

***Lârendeli Hamdî*:**

Hevâ-yı Leylî'den döndür yüzüni
Yeter incid bizi vü kend'özüni

Bizüm öz kavmümüzde nazeninler
Ögüşdür mihr-hadd ü meh-cebînler (1154-69)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Akrabâ vü kabile içre hezâr
Çok cemile reşide kızlar var

Hüsn ile herbirisi efsâne
Ta'n ider gökde mâh u tâbâne (838-841)

A225.3. A225.3. Annesinin Başka Bir Güzelle Evlenmesini Teklif Etmesi

***Fuzûlî*:**

Bir serv-i sehî-kad ü semen-ber
Tezvîcüne edelüm mukarrer (967)

A225.4. A225.4. Hâmîsinin Onun İçin Başka Bir Kız Almayı Teklif Etmesi

***Süheylî*:**

"Nevfel, Mecnun'un sadakatini denemesi için Leyla yerine kızı Hur'u vereceğini kendisine bildirir." (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi Nevfel idüp anca mürâ'ât
Ki bu eksügüge idem mükâfât
…
Sürûr u mûr olup hüsn ü cemâli
Sana devlet kapusın aça mâlı (1717-21)

A225.5. A225.5. Diğer – Başkasıyla Evlenmeyi Teklif Etme

A225.5.1. A225.5.1. Maşuk'u Almak İçin Savaşan Askerlerin Başka Bir Kızla Evlenmeyi Önermesi

***Fuzûlî*:**

Andan yeğin edelüm sana yâr
Âsân işüni gel etme düşvâr (1598-99)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didiler Nevfeliler ana kim gel
Ko bu sevdayı bunda şahla kal

Vatan tut bir begendügün arada
Dilersen küh u dilersen ovada (2506-16)

A225.5.2. A225.5.2. Kızı İçin Talip Olma

***Lârendeli Hamdî*:**

Leyla'nın evlendiği haberini Mecnun'a getiren kocakarı, ona kendisine Leyla'dan vazgeçmesini öğütler ve kendi kızıyla evlenmesini teklif eder:

Benüm bir duhterüm var hûb u ferruh
Semen-simâ vü nergis-çeşm ü gül-ruh
...
Çü Leyli ğayre oldı yâr u hem-dem
Ko anı sen de özge yâr tut hem (3034-41)

***Nevâyî*:**

Könglige tüşüp bu söz ki Nevfel
Mecnûnnı çü körmiş erdi evvel
…
Râzî ese bahtdın kuvansak
Yok dese kabîle sarı yansak (2527-35)

A225.5.3. A225.5.3. Başka Bir Güzelin Kahraman'a Talip Olması

***Nâkâm*:**

Mecnun'u zincirle gören bir güzel, ona Leyla'dan vazgeçmesini, kendisini sevmesini öğütler:

Görüb Məcnuni nagah bir pəriru
Dedi: "Ey aşiqi-valeh, nedir bu?
…

Bənə aşiq olub məftunim olsan
Bənə məftun olub Məcnunim olsan (s.69)

A230. A230. Başkasıyla Evlendirilme

***Hüsrev-i Dihlevî*:** Kahraman, Nevfel'in kızı ile evlendirilir:

با آن حق نعمتي كه داري واجب نكند حرام خواري

اينست چو خواهش الهي تن دردادم بهرچه خواهي

["Boynumda büyük emeğin var, hiç bir zaman zahmetlerini boşa vermem. Allah'ın isteği ise budur. İstediğiniz her işi yaparım". s. 137.]

***Nevâyî*:**

Bir yatlıgı bar emiş perî-veş
Baştın ayagı latîf ü dil-keş
…
Mecnûn tilin andak eyledi bend
Kim boldı rızâsı birle hursend (2642-63)

A240. A240. Rakip

Âşıkların birlikteliğini engelleyen, maşuğa âşığın gözüyle bakan, iki âşık arasına giren kişi olarak karşımıza çıkan rakip, divan edebiyatı geleneğindeki tiplerdendir[369]. Rakip, her ne kadar, âşığın nefretini celb etmiş olsa da maşuk ile âşığın vuslatına mani olmak suretiyle âşığın aşkta ilerlemesine, âşığın zahirî manâdaki fenadan uzak kalmak suretiyle batınî fenaya ermesine imkân sağlayan kişidir.

Rakibin âşıkta oluşturduğu duyguların başında *gayret* gelir. *Gayret*, "kıskançlık" demek olup sevgilinin ikinci bir varlık tarafından sahiplenilme ihtimaline karşı duyulan *korku*dan kaynaklanır. Rakip, âşıkta bu korkunun zahir olma nedenidir. Çünkü korku, sevginin karşıtıdır ve fena yolunda ilerleyen âşık, her türlü korku /eksiklikten münezzeh olmalıdır. Bu nedenle, âşığın sevgisinde pişmesi, gayretin ortadan kalkması ile mümkündür. Zahir olan *gayret*, âşığın maşukta fani olması ile son bulur. Dolayısıyla, "sevginin başlangıcında oluşan bir duygu olan *gayret*, maşuk ile birlik içinde olan; tevhide ermiş âşığın vasıfları arasında yer almaz" (Ateş, 2004: 485-87).

Mesnevîlerde, Leyla ile evlenerek Mecnun'un ona yaklaşmasını önleyen İbn-i Selam / İbn-i Selam'ın oğlu, rakibi oluşturur. Leyla'nın kocası olan rakip, Mecnun'da *gayret*

[369] Rakiple ilgili olarak bk.: Şentürk, 1995; Aydın, 2018.

duygusunun oluşmasına sebebiyet verir. Aynı zamanda, Âşık'ın aşktaki istidadının mukayese zemini de rakip ile ortaya çıkar. Rakibin varlığı, âşığın kendi istidadını ölçme ve gayret (kıskançlık) ile gayret (cehd)inin artmasını sağlaması açısından önemlidir. Nitekim mesnevîlerde, rakibin maşuğun aşkından ölümü, âşığın onun kendi derecesini geçtiği endişesini duymasına neden olmuştur. Bu durumda, âşığın gayreti, zaman zaman rakibin maşuk karşısındaki varlığına yönelmekle birlikte, zaman zaman onun âşıklık istidadını da muhatap almaktadır.

A241. A241. Rakibin Maşuk İle Evliliği

Ebû Bekr el-Vâlibî:

فلما تمادي به الحب طلبناها فمنعها ابوها ثم زججها غيره

["Sevgisi çok fazla olunca kızı ona istedik, ama babası vermedi ve başka adamla evlendirdi", s.103.]

قال فحطبوها من كل جانب، فأخبرت أن أبا ليلى حج بهافرآها رجل من ثقيف، فحطبها، فزوجه، فبلغ ذلك المجنون

["Dedi ki: onu her yerden istemeye geldiler, ben de öğrendim ki Leyla'nın babası onu Hacc'a götürdü ve orada Sakif'ten bir adam gördü ve istedi babsı da onu evlendirdi, bundan Mecnun'un haberi oldu,...", s. 91.]

***Nizâmî*:**

Mecnun, Leyla'nın evlendiği haberini alınca dövünür:

Başını öylesine vurmuş ki dağa taşa
Dağ, taş kana bulanmış baştanbaşa

Kayalar üstüne yığılmış paramparça
Canı yaralanmış, elbisesi paramparça (2195-6)

***Mektebî*:**

"Nihayet nikâh kıyılır, düğün yapılır" (.Levend, 1959: 68)

A241.1. A241.1. Âşık'ın, Maşuk'un Rakip İle Evliliği Üzerine Alayın Önüne Çıkıp Sitemler Etmesi

***Mektebî*:**

"Mecnun kafileye yetişerek sitemler eder ve döğünür. " (Levend, 1959: 68).

***Câmî*:**

Mecnun, Leyla'nın evlendiği haberini alınca birdenbire raksa başlar:

مجنون ز سماع این ترانه بر خاست به رقص صوفیانه

["Mecnun, bu şarkı gibi sözleri duyunca sufiyane bir raksa kalkar.", s. 35.]

***Şâhidî*:**

Düşüb gayret odına cânı nâgâh
Derûn-ı dilden itdi derdile âh
...
Düşüb şol deñlü dökdi taşa yâş
Ki la'lin itdi anda kamu taş (2703-2720)

***Hamdullah Hamdî*:**

Leyla'nın evlendiği haberini alan Mecnun, dövünür:

İşidüp haste Mecnûn bu güzâfı
Akıtdı gözlerinden hûn-ı sâfı
…
Yatur seng arasında sanki hâre
Dögünmekden ten oldı pâre pâre (2124-27)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Zübānuñla beni aldarsın iy dost
Gülersin ġayrıle oynarsın iy dost (104b)[370]

***Celîlî*:**

Mecnun, Leyla'nın, İbn Selam'n oğlu ile evlendirildiğini duyar:

Mecnûn bu sovuk sözi ider gûş
Çekdi dem-i germ oldı bî-hûş

Yakdı cigerin şerâr-ı gayret
Pür oldı dimâgı dûd-ı hayret (1392-93)

***Sevdâyî*:**

Mecnun, Leyla'nın, İbn Selam'ın oğlu ile evlendirildiğini duyar:

Eydür nice beyle yanaşan sen
Leyli ere vardı eydeyüm ben
…

[370] Eksik olan varak sayfaları, Mecnun'un Leyla'nın evliliğinden haberdar olduğu andaki tepkisini bilmeyi engelliyor. Ancak, Mecnun'un Leyla'yı ahdi bozmakla itham ederek kaleme aldığı mektubu, onun Leyla'nın zengin biriyle evlendiğinden haberdar olduğu bilgisini vermektedir.

Efgâna getürdi mâr u mûrı
Aglatdı vuhûşı vü tuyûrı (758-70)

***Fuzûlî*:**

Mecnûn ki haberden oldı âgâh
Gerdûna yetürdi şu'le-i âh (1851-54)

***Lârendeli Hamdî*:**

Gözinden yaş döküb yine dem ile
Çağırub didi yârına ğamile

Sen itdünse kayurmaz bî-vefalık
Gamunla kılalum biz âşnâlık (3063-80)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Leyla'nın evlendiğini duyan Mecnun, bu habere dayanamayıp kendinden geçer:

Kendüden geçdi bir zemân gitdi
Ta ki kendüye geldi âh itdi (1459)

***Atâyî*:**

Leylī ḥālin Mecnun'a söylediler
Leylīni virdiler ere virdiler
…
Gine tökdi avuç avuç gözine
Bī-ḫūd oldı gelmez oldı özine (24b)

***Andelîb*:**

Mecnun Leyla'nın evlendiği haberini alınca şiir söyler:

Mundaḳ iri müdde'ā-yı āşināliḳ yārliḳ
Ayırdı birbiriden rıżā-yı āşināliḳ yārliḳ
Her ṣabā mung merḥabā-yı āşināliḳ yārliḳ
Şol mudır ẓālim vefā-yı āşināliḳ yārliḳ (s.93-96)

***Nâkâm*:**

Bilib Məcnuni-sərgəştə bu hâli
Olub piçidə suzan mu misali (s.73-74)

A242. A242. Rakibin Kılıcına Hedef Olma

***Mektebî*:**

… Leyla'nın Mecnun'u sevdiğini bidiği için onu öldürmek üzere silahını alıp dağa çıkar" (Levend, 1959: 71).

***Hâtifî*:**

"Bu sırada rakip görünür; elindeki kılıçla Mecnun'a saldırır" (Levend, 1959: 80).

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu sohbet germ iken ol demde nâ-gâh
Rakîb-i serd o hâle oldı âgâh

Alup def'i ele şemşîr-i 'üryân
İrüp Mecnûn'a kasd itdi ala cân (2370-71)

***Lârendeli Hamdî*:**

Kılıç çekdi vü gösterdi 'itâbı
Didi bununla ana virem cevâbı (2260-74)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Elde yalun kılıç ile fi'l-hâl
İtdi Mecnûn'ı katle isti'câl
...
Tîg elin tâ ki kaldurub zâlim
Oldı kan dökmeğe o dem azim (1160-83)

***Halîfe*:**

"O sırada rakip elinde kılıçla görünür" (Levend, 1959: 304).

A243. A243. Rakibin Ölümüne Üzülme

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"İbn-i Selam gitti, sen sağ ol" der. Mecnun hem sevinir, hem ağlar. Yanıldın, İbn-i Selam ömrünü sana bağışladı, dedin; Leyla'ya bağışladı" diyecektin" (Levend, 1959: 27).

***Şâhidî*:**

İder tîgile bunlar kâr-zârı
Dirîgiyle kalur Mecnûn zârı
…
Alupdır gönlüm ol serv-i revânum
Gönül her kande ise anda cânum (2228-49)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çü Mecnûn'a irişdi bu nevâl
Felek devine bakup kıldı nâle
…
O var iken katumda anma cânı
O besdür bana ko cân u cihânı (3490-3500)

***Fuzûlî*:**

Mecnûn çeküp âh kıldı nâle
Efgân edüp agladı bu hâle (2466)

***Lârendeli Hamdî*:**

Egerçi geldi bir yüzden hoş ol kâr
Ki üzüldi dâmeninden verdinün hâr
…
Ana şol hûn ki olmuşdur havâle
Bize de irse kâş andan nevale (4656-61)

A243.1. A243.1. Önce Sevinip Sonra Üzülme

***Nâkâm*:**

Ki gəncindən kənar olmuşdu ər ğəm
Vəli digər cəhətdən bitəhəmmül

Edib ənCâmî-əhvalin təəmmül
Sürurin eylədi ənduhə təbdil (s.124-25)

A244. A244. Rakip'in, Âşık'tan Özür Dilemesi

***Hâtifî*:**

"O da havada kalınca hemen Mecnun'un ayaklarına kapanır" (Levend, 1959: 80).

***Halîfe*:**

"Tövbe edip yalvarır" (Levend, 1959: 305).

***Andelîb*:**

"*İrse ol ādem zār-zār yıġlap ḫacālet deryāsıġa ġarḳ bolup Mecnūnnıng ayaġıġa yıḳılıp göz yüzleriden sürüp yıġlap zebān-ı 'öẕr ma'ẕeret açıp aytdı: "Ey Mecnūn! Muḳadder tutġul ḫaḳḳıngız cebr ḳıldım, imdi tevbe ḳıldım, ḳabūl ḫażretingiz bolsun. Günāhımnı ötgül?*" (s.127).

A245. A245. Rakip'in, Âşık'a, Maşukla Gerçek Bir Evlilik Yaşamadıklarını Söylemesi

***Andelîb*:**

"*Ve ammā bir niçe gün Leylī birlen rūzgār geçirdim. Be-ḫāk-i nām-ı perverdgār hicdeh hezār 'ālem ve be-ḫāk-i ḫāne-i Ka'be bir mertebe Leylīning ḳolunı şerī'at işine tutġānım yoḳ. Her laḥẓa Leylī āşüfte-aḥvāl sening hicringde yıġlap manga bir rūy-ḫoş bermedi.*", (s.128)

A250. A250. Hastalık ve Ölüm

A251. A251. Anne-Babasının Ölümüne Neden Olma

A251.1. A251.1. Babanın Ölümü

A251.1.1. A251.1.1. Kahraman'ın Babasının Mezarında Nedamet Getirmesi

Nizâmî:

Demiş: "Baba! Sevgili baba neredesin?
Niçin oğlunun imdadına yetişmezsin?
...
Ah baba ah, yaptıklarıma pişmanın
Bir kez değil, belki bin kez pişmanım (2475-2505)

***Mektebî*:**

"Mecnun, babasının ölümünü bir avcıdan işiterek okla vurulmuş bir ahu gibi yere düşer. Sonra bağırıp ağlayarak babasının mezarına koşar. Derdinî döktükten sonra mezarın üstüne kapanarak sabaha kadar orada kalır" (Levend, 1959: 69).

***Şâhidî*:**

Saña itdüklerimden ey pezer âh
Ki olmayışım senüñ yoluñda gümrâh

Eger benden tapuñ olmaya hoşnuz
Olurım Hâlik'uñ katında ma'hûz (2995-3015)

***Nevâyî*:**

Bildi ki ata anası ölmiş
Hurşîd-i tîre bolmış
...
Çün gördi ata ana mezarın
Gûyâ çakın urdı cism-i zârın (3003-86)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu eksüklük suçın âh ey peder âh
Ne müşkildür ki ‘afv itmeye Allâh

Seni incitdüm itdüm halka rüsvây
Helâl itmezsen anı hâlüme vây (2562-94)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Diridi iy ata ḳanda muḳīmsin
Serüñ bī-tāc u sen ‘aẓm-i remīmsin (91b)

***Celîlî*:**

Mecnûn dile seng idüp havâle
Çün kıldı biraz figân u nâle (1787)

***Hakîrî*:**

Menden ötrü dünyede bimār idiñ
Müptelā vü ‘āciz ü efgār idiñ (158158a/ 09-158158b/ 05)

***Fuzûlî*:**

Kabrin sorup istedi nişâne
Oldı gözi yaşı tek revâne

Çün gördi atasınun mezârun
Şem’ eyledi ana cism-i zârın (2181-82)

***Lârendeli Hamdî*:**

Yaşına yüz tolandurdı cihanı
Bulımadı atasından nişânı

Gehî başına koydı kabri hâkin
Gehî sadrına çekdi hâk-i pâkin (3248-55)

***Atâyî*:**

Hasret oldum hizmetine yitmedim
Nevmid oldum ona kulluk etmedim
...
Toprağa bulandı Mecnun ser-be-ser
Ağla ki gelmez gider mader peder (39a)

***Andelîb*:**

Yār-ı miḥnet ġarīb men erdim ey şāh-ı ‘Arab
Dāġı derdim üstüge hem boldı ḥayrān men ‘aceb
Pending almay ḥażretinge ‘āṣī boldum bī-edeb
İsti‘ānet isterim ḫāki şerīfing ṭavāf
İstesem imdi seni ḳaydan tapay ‘ālī neseb (s.102-3)

***Nâkâm*:**

Dedi: “Ey pədər! Ey babi-qəmxar!
Yetim etdin bəni, qoydun diləfkar”.
…
Diriğa tutmadım etdin nəsihət
Künun oldum giriftari-fəzihət (s.87)

A251.2. A251.2. Annenin Ölümüne Neden Olma

***Mektebî*:**

“Anası ağlayarak birkaç adım arkasından koşar, sonra düşüp can verir. İhtiyar kadını gömerler, üstüne de büyük bir mezar yaparlar. Mecnun, bir gün çölde dolaşırken mezarı görür. … Anasının mezarı olduğunu anlayınca ciğeri yanarak mezarın üstüne kapanır; ağlar, yanar, yakılır, göğsünü döver” (Levend, 1959: 70).

***Nevâyî*:**

Çün boldı vatan anası gûrı
Tüşti yene ‘âlem içre şûrı
…
Bî-çâre-men özge neylegey-men
Derdimga ne çâre eylegey-men (3041-82)

***Hamdullah Hamdî*:**

Evine gitdi mâder zâr u giryân
Anun derdinde virdi ol dahi cân

İşidüp anı Mecnun tutdı matem
Gamın anun da çekdi bir nice dem (3004-5)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

İşidüb anesi fevtin Mecnūn
Revān itdi gözinden çeşme-i ḫūn
...
Anasıyla atasın yād iderdi
Yüzini ḫāk idüb feryād iderdi (118a-b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Atasını anasını idüb yâd
Saçub kan gözlerinden kıldı feryâd
...
Gehı ol kabre sürdi geh buna rû
Ölümden sonra kılmaz assı dârû (3823-25)

***Nâkâm*:**

Cəhani tutdu əfğani, sədasi
Fəğanin guş qıldı əqrəbasi (s.112-13)

A251.1.2. A251.1.2. Kahraman'ın Anne-Babasının Mezarında Baygınlık Geçirmesi

***Nizâmî*:**

Her göz onu teselli için gözyaşı dökmüş
Sanki ayılsın diye yüzüne gülsuyu serpmiş

Baygınlığı geçip kendine gelince Mecnun'u
Selamlamışlar, kucaklamışlar, övmüşler onu (3084-5)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Türāb üzre yatur bī-'aḳl u bī-hūş
Cihān aḥvālini ḳılmış ferāmūş (118b)

A252. A252. Sevgilinin Hastalığı ve Ölümü

A252.1. A252.1. Sevgilinin Hastalığı

***Şâhidî*:**

İşitmişdi meger Mecnûn-ı gam-hˇâr
Hevâdan Leylî oldıgını bîmâr (5327)

A252.1.1. A252.1.1. Kahraman'ın Anne-Babasının Vefatı Üzerine Sevgilinin Hastalanması

***Nevâyî*:**

Çün nevhası otı haddin aştı
Cismiga harâreti tutaştı
…
Ter suyı bile gark-nişîn gül
Hummâ otı birle âteşîn gül (3148-51)

***Hamdullah Hamdî*:**

Senün ‘aşkundan olmışdı şikeste
Peder mevtinden oldı tâze haste (2739-2811)

A252.2. A252.2. Sevgilinin Ölümü

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

إن المجنون بينما هو ذات يوم فى أردية مصلة، قد أسند ظهره إلى بعض الصورى حزيناً كئيباً، إذ مربه فارسان فنعيا إليه ليلى و قالا: مضت ليلها، فخر المجنون مغشيا عليه

[“Mecnun bir gün Musla vadilerinde otururken, üzgünken ve neşesizken sırtını tepedeki kayalara dayadı, yanına iki şövalye gitti. Leyla’nın ölüm haberini verdiler ve ona dediler ki: ‘Yoluna gitti’. Orada Mecnun düşüp bayıldı, ...”, s.102.]

***Nizâmî*:**

Kâh Leyla’nın kabrini kıble yapıyormuş
Kâh yaban eşeğinin peşinden koşuyormuş

Sanki karıncanın gözüne yerleşmiş o
Bir mezara bir zebraya koşuyormuş o (3541-4)

***Dihlevî*:**

مجنون زخبر كشى وفادار آگه شده بود زحمت يار

آزرده دل او جگر دريده وز خا نه پديد شد سريرى

كآمد ز درون در نفيرى وز خانه پديد شد سريرى

[“Mecnun, o vefalı güzelin ölümünden haberdar olmuştu. / Üstü başını yırtarak Leyli’nin kapısına ulaşmıştı. Kapının arkasından feryatlar gelmeye ve evin içinde bir tabut görünmeye başladı.”, s. 250.]

***Süheylî*:**

“Leyla’nın naaşını kucaklar ve can verir” (Abd El Maksoud, 2004: 115).

***Mektebî*:**

“Bu kara haberi alınca aklı başından giden Mecnun hemen koşar, karalar giyinmiş halkın arasında Leyla’nın cenazesini görünce yaklaşıp kucaklar. … Mecnun gizlice örtüyü açarak sevgilisinin yüzünü görür; ağlayıp inler, yanar, yakılır” (Levend, 1959: 73).

***Hâtifî*:**

“Mecnun döğünür, Allah’a yalvararak ölümünü ister. Nihayet ‘Leyla’ diyerek can verir” (Levend, 1959: 82).

Şâhidî:

İşitmişdi meger Mecnûn-ı gam-hˇâr
Hevâdan Leylî oldıgını bîmâr
...
Firâk-ı eyyâm ya'ni buldı pâyân
Gerek kim vasla ola cânânıya cân (5327-39)

***Nevâyî*:**

Düşdi yire Mecnûn-ı dil-efgâr
Dilinde bu idi söz[i] her-bâr
...
Yüzin yire koydı virdi ol can
Mecnun bu cihâne gelmemiş san (1210-23)

***Hamdullah Hamdî*:**

Benefşe kaddi gibi kâmeti ham
Boyamış reng-i hîle anı mâtem
...
Öpüp kucup bu hâki ol vefâ-dâr
Cigerden zâr zâr aglardı tekrâr (3839-42)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didi budur benüm cānum helāki
Ten-i bī-cānumuñ hem cān-ı pāki (165b)

***Celîlî*:**

Mecnûn işidüp bu âh u zârı
Çâk eyledi sîne-i figârı
…
K'ey hâkde menzîl eyleyen mâh
Efsûs efsûs Allâh Allâh (1979-82)

***Sevdâyî*:**

Bunı didi düşti oldı bî-hûş
Cân gitdi sanasan oldı hâmûş

Düşdi yire Mecnün-ı dil-efgâr
Dilinde bu idi söz[i] her-bâr (1210-23)

***Fuzûlî*:**

Mecnûn ki haberden oldı âgâh
Sûz-ı ciger ile çekdi cihânda (2935)

***Lârendeli Hamdî*:**

İşitdi bu kelâmı çünki Mecnûn
Agu içmiş gibi oldı diger-gûn

El urub gönlegini eyledi çâk
Diline geleni söyledi bî-bâk (5191-5193)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İşidicek bu sözleri Mecnun
Oldı girçekden âh idüb Mecnun

Def'i çak itdi sineyi çâkin
Çak çak eyledi ten-i pâkin (2254-68)

A252.2.1. A252.2.1. Kahraman'ın, Ölmüş Sevgilisinin Yüzündeki Örtüyü Gizlice Açması

***Mektebî*:**

"Mecnun gizlice örtüyü açarak sevgilisinin yüzünü görür" (Levend, 1959: 73).

A252.2.2. A252.2.2. Kahraman'ın Maşuk'un Ölümü Üzerine Feryat Figan Etmesinden Halkın Uyuyamaması

***Andelîb*:**

"*... onung otluḳ āh u öynüden ve tebbi tāb şiddetiden ḫalḳ ıżṭırābġa düşüp şol güẕergāhdan öte bilmes erdiler ve giceler hem yatabilmes erdiler*". (s.125-6)

"*Hīçbir ḫalḳ munung nālesine dözüp düşünden gice bilmez irdi.*", (s.132).

A252.2.3. A252.2.3. Sevgilinin Ölümü Üzerine Kahraman'ın Feleğe İsyan Etmesi

***Hamdullah Hamdî*:**

Yatup bu hâl ile bir nice dem süst
Turup çarha dil uzatdı didi cüst

Ki ey bed-fi'l ü bed-âyîn ü bed-devr
Nedür bu mübtelâya yine bu cevr (3773-6)

***Hakîrî*:**

Dédi bu şi'ri revān efġān édüb
Nāle vü feryād hem giryān édüb

Dād eliñden her zemān éy dehr-i dūn
Baġrumı ḳıldıñ menim sen dolu ḥūn (165165a/11)

***Andelîb*:**

Hīç kimsening senden işi bitmedi
Munça hem cebrli cefālı felek

Müflis birü murād tapıp ötmedi
Miḥnetli külfetli belālı felek (s.121)

***Nâkâm*:**

Ki: “Ey çərxi-sitəmpişə, nədir bu?
Nəçün oldun zəbunkoş, ey cəfacu?
…
Nədir bu tiri zülmü, tiği-bidad
Ki bən nə əjdərəm, nə adü Şəddad.” (s.145)

A253. A253. Öldürülmeye Çalışılma

A253.1. A253.1. Maşuğun Kabilesi Tarafından Öldürülmeye Çalışılma

***Mektebî*:**

“… Mecnun’u öldürtmek üzere birini gönderir” (Levend, 1959: 65).

***Şâhidî*:**

Çü oldı şahneye ma’lûm bu hâl
Ki uğrı çâbuk idi şahne kıtâl (1562-72)

***Hamdullah Hamdî*:**

O Mecnûn’ı bulun itmen dirîgı
Ana şerbet vireyin âb-ı tîgı (953-67)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Verā ḳatl eyleye Mecnūn-ı pāki
Ola nā-ḥaḳ yire anuñ helaki (47b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Kesüb ya'ni başın ol bi-günâhun
Alalar hil'atini pâd-şâhun (2260-74)

***Nâkâm*:**

Gərək qanın töküb naçar anın
Daşin eəlin edim ol astanın (s.27)

A253.2. A253.2. İnfaz Edecek Kişinin, Âşık'ın Hâlini Görünce Ona Acıyıp Öldürmekten Vazgeçmesi

***Mektebî*:**

"Adam Mecnun'u arayıp bulur. Onun bitkin hâlini görünce utanır. Zavallının dökülecek kanı bile kalmamıştır. " (Levend, 1959: 65).

A253.3. A253.3. İnfaz Edecek Kişinin, Âşık'ın Karşı Koymaması Üzerine Kendini Yaralayarak Âşık'ı Bulamadığını Söylemesi

***Mektebî*:**

"Kendine gelince şöyle söyler: "Mademki beni yar için öldürmek istiyorsun, engel olmam. Aşk yüzünden öldürülen canlı demektir.". Bu sözleri işiten adam bağırır; hançerini çekip kendi kanını akıtır ve yeri öptükten sonra çekilip gider. Sonra Emir'in karşısına çıkıp bütün harabeleri dolaştığı hâlde o "Hane-harab"ı bulamadığını, çölde ölmüş yahut canavarlar tarafından parçalanmış olacağını söyler" (Levend, 1959: 65-66).

A260. A260. *Vedûd* (Çok Sevilen) İsminin Zuhuru

A261. A261. Kâmil Kahraman'ın Ailesi Tarafından Çok Sevilmesi

Vedûd isminin zuhurlarından olan "çok sevilme", Kahraman doğduğu andan itibaren zâhir olur. Nizâmî'nin mesnevîsi ile başlayan Kahraman'ın gözdeliği, diğer mesnevîlerde de devam eder. Kahraman'ın sevilmesi, ilk olarak cemâlinin güzelliği ile ilgilidir. Güzelliğin sevgiyi getirmesi dolayısıyla onu gören, sever.

***Nizâmî*:**

Baba görünce oğlunu coşup taşmış
Hazînenin kapısını ardına kadar açmış (832)

***Dihlevî*:**

بنشست پدر بشادمانی بگشاد دری بمیهمانی
...
واندر پس پرده مادرش نیز آراست زصفه تابدهلیز

["Babası çok sevindi ve kapısını misafirlere açtı. Annesi de perde arkasında odayı dehlize kadar süsledi.", s.71.]

***Şâhidî*:**

Görüb mâzer müheyyâ ‘ömr-i bâğın
Harîre sardı dürr-i şeb-çerâğın (882)

***Nevâyî*:**

Merdün kibi közde asrap anı
Gafil emes erdiler zamanî (645-6)

***Hamdullah Hamdî*:**

Nazar itdükce mihr ile o bedre
Gedâya zer virürdı bedre bedre (246)

***Sevdâyî*:**

Doğdı bu cihâna geldi ol mâh
Şâd itdi atası gönlin Allâh (166-68)

***Fuzûlî*:**

Şâd oldılar andan ata ane
Şükrâne verildi çok hizâne (505)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Atası mihre o meh-rûya
O gül-i nâzerîn-i hoş-bûya

Sakınurdı gezend irmekden
Hâli olmazdı pend virmekden (423-29)

***Andelîb*:**

"*Ammā bir gün Ḳaysnıŋg cemāliġa muḥabbet birle temāşā ḳıldı kim, güyā āfītāb-ı cihān irediŋ ‘aks-i cemāl-i cihānnı münevver ḳılur irdi ve leblerinden şeker saçılur irdi. Anıŋg ḳāmetini gürgen ü işteginiŋ ārzūsıġa ol durur irdi*". (s.29-30)

A262. A262. Dadısı / Dadıları Tarafından Çok Sevilmesi

***Hamdullah Hamdî*:**

Gönülden besler idi cânı gibi
Sakınup sinede imânı gibi (249-50)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Severdi cānı bigi anı dāye
Görüb dīdārını bulmışdı vāye (19a)

***Celîlî*:**

Bir lahza komazdı dâye elden
Kılmazdı anı cüdâ bagalden (273)

***Sevdâyî*:**

Pes dâyeler anı çok harîre
Sardılar u koydılar serire (169)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü dâye menzil itdi mâha mehdi
Sanasın oldı hizmet-kâr-ı Mehdi

Ne mâye ki ana virdi gıdâdan
Pür iderdi derûnını safadan (795-99)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bâri aldı çü dâye oğlanı
Eydünüb ‘ânile oğul ânı

Üstine döneridi merdâne
Kûyı ol şem’idi bu pervane (376-82)

A263. A263. Kabilesi Tarafından Çok Sevilmesi

***Nizâmî*:**

Yüzünü uzaktan görenler duruyormuş
Nazar için dualar okuyup üflüyormuş (846-48)

***Dihlevî*:**

كان روز كه زاد قيس فرخ رخشنده شدآن قبيله را رخ

[“Güzel Kays’ın doğduğu gün, kabilenin yüzü parladı”, s.71.]

چون مردم ديده ز ارجمندی

[“... Toplumun gözbebeği oldu”, s.73.]

***Şâhidî*:**

Tulû’ itdi çün ol mâh-ı şeb-efrûz
Hüceste oldı ‘Âmirîlere rûz (857)[371]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

‘Iẕārı üzre Nīl'i kim çekerdi
Anuñla dilleri meftūn iderdi (19a)

A264. A264. Karşı Cins Tarafından Çok Sevilmesi

A264.1. A264.1. Okul Çağında Çok Sevilmesi

***Dihlevî*:**

ایشان همه را بقیس میلی

[“Onların hepsi Kays’a meyilli”, s. 77 .]

***Şâhidî*:**

Kamunuñ Kays’a idi gerçi meyli
Veli anı yakardı şevk-i Leyli (957)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ne denlü varsa ol mektebde mahbûb
İdinmişlerdi rûy-ı Kays'ı matlûb

Bu dâhi eyleyüb anlara nâzı
Kılardı her biriyle ᶜişve-bâzı (843-48)

***Halîfe*:**

“Her güzel çocuk, Kays ile arkadaşlık etmek için can atar” (Levend, 1959: 302).

A264.2. A264.2. Maşuk’u Tarafından Çok Sevilmesi

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

قيس بن معمر قال: قلت لليلى من أعز خلق الله عليك؟ قالت: من إذا عثرت نهضت باسمه، و إذا رقدت حلمت بوجهه: قيس ابن الملوح

[371] Kahraman’ın çok sevileceğine dair ilk işaretlerden birisi, Şair’in; “*Gönüllerde ola cân bigi mahbûb / Nazarda Yûsuf u suretde Yakûb*” (s.870) mısraıdır.

["Kays İbn Muammar dedi ki: Leyla'ya sordum ki: Allah'ın halkından en çok kimi seviyorsun? Dedi ki: Düşünce onun ismiyle kalktığım ve uyuduğumda rüyamda yüzünü gördüğüm Kays İbn Al-Mulavvah", s. 95.]

***Nizâmî*:**

Leyla dikmiş Kays'ın yüzüne bakışlarını
Gönül vermiş, ama vermemiş ona muradını (877)

***Dihlevî*:**

لیلی خود از او خراب جان تر گشته نفس اتنفس گران تر

["Leyli ondan daha beter ve onun nefes nefese kalışı ondan daha beter (ondan daha âşık)", s.77.]

***Süheylî*:**

"İkisi birbirlerine âşık olurlar" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Câmî*:**

گشتند به روی بکد گر خوش در خرمن هم زدند آتش

["Kays ve Leyli birbirlerine iyi geldiler ve artık ateş bacayı sardı", s. 6.]

***Mektebî*:**

"Kız da Kays'a gönül verir" (Levend, 1959: 62).

***Hâtifî*:**

"Leyla da Kays'ı sever" (Levend, 1959: 78).

***Şâhidî*:**

Dil-i Leyli'ye dahi ışk-ı serkeş
Cemâl-i Kays'dan salmışıdı âteş (958)

***Nevâyî*:**

Koynıga alıp nigâr başın
Saçıp yüzidin yüzig yaşın (918)

***Behiştî*:**

çünkim nazar itdi Kays'a Leylî
anun dahi oldı ana meyli

ol-dahi olup cünûn-ı sevdâ
Mecnûn gibi oldı zar u şeydâ (339-40)

***Hamdullah Hamdî*:**

Olup Leyli de Kays'un mübtelâsı
Tolaşdı boynına zülfi belâsı (303)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Virüb Leylī de Ḳays'a göñlüni hem
Maḥabbet iki beşden oldı muhkem (21b)

***Celîlî*:**

Leylî dahı 'ışkdın dil-efgâr
Ol serv-kade olur hevâdâr (321)

***Sevdâyî*:**

Leylî dahi çünki anı gördi
'Işkına ne dil ki cânı virdi (221)

***Fuzûlî*:**

Ol nâdire hem ki Kays'ı gördü
Min zevk bulup özin itürdi (559)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çün uyhudan götürdi baş o meh-veş
Görür kalmış gözinde ol nakş ı dil-keş

Dil ü cânına gamdan sûz düşmüş
Cihân gavgâları başına üşmüş (1046-63)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ol iki nâzenîn-i nâreste
Birbirisine oldılar beste (517)

***Halîfe*:**

"Birbirini seven Kays ile Leyla …" (Levend, 1959: 303).

***Atâyî*:**

'Aşḳ oları bir araya salda vir (3b)

***Örfî*:**

Biri ma'şūḳa oldı biri 'āşıḳ
Biri Leylī birisi Ḳays-ı ṣādıḳ (4)

***Andelîb*:**

"Ammā Leylī hem sīnesiġa Ḳaysnıng tīr-i 'aşḳı cān boldı erse anıng tāb ṭāḳati ḳalmadı.", (s.32).

***Nâkâm*:**

Olup Leyli dəxi Qeysin əsiri
Anın Qeys olmuş idi dilpəziri (s.11)

A265. A265. Kabiledeki Arkadaşları Tarafından Sevilmesi

***Nizâmî*:**

Bu iki üç arkadaşıyla her sabah gidermiş
Gidip sevdiğinin mahallesini tavaf edermiş (944-5)

***Dihlevî*:**

یاری دو زمحرمان دردش　　خونابه زداه روی زردش

بودند بکوه او دشت پویان　　آنکم شده را بخك جویان[372]

["Yüzünün sarılığını kızartan, derdinî paylaştığı iki sır arkadaşı; peşinden dağa taşa, çöle badireye düşen bu iki arkadaşı. Onu aramaktaydılar", s.168.]

***Câmî*:**

همزادانش دوان هر سوی　　حاضر گشتند مرحبا گوی

["Ama o an arkadaşları Kays'ı gördüğü zaman merhaba demek için yanına giderler", s.8.]

***Celîlî*:**

Bir gün ki bir iki yâr-ı gam-hâr
Mecnûn içün oldular dil-efgâr (1039)

***Sevdâyî*:**

Yoldaşlar o dem ileri geldi
Ol dem hamu cân-ver dağıldı (852)

[372] Diğer motifler için bk.: s.170.

A266. A266. Yakın Arkadaşları Tarafından Çok Sevilmesi

Nevfel Tarafından Sevilmesi:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

قال نوفل: والله لقد كنت أهبه و أحب لقاءه فكيف لى بالدنومنه؟

["Nevfel dedi ki: Vallahi onu severdim ve onunla buluşmayı da çok severdim, ona nasıl yaklaşabilirim?", s. 67.]

***Nizâmî*:**

Nevfel tatlı dille Mecnun'u teselli ediyormuş
Yıkılmış, viran olmuş gönlünü onarıyormuş (1594)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Severdi cānile çün Nevfel anı
Hezārān nāzile ṣaḳlardı anı (72a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Katı ikram iderdi Nevfel Han
Tutardı nâzla anı hezârân

Şarâb içmezdi bir dem hazretinsüz
Huzûr itmezdi cânı tal'atınsuz (2111-2112)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Andan oturdılar olub halka
Cümle ğam-gin paydan fırka (1612)

***Nâkâm*:**

Nə Məcnunsuz tərəbpərdaz olurdu
Nə bəzmi-eyşi bir dəm saz olurdu

Bu növilə iki-üç mak yekca
Bərabər tutdular Câmî-müsəffa (s.55)

Zeyd Tarafından Sevilmesi:

***Hamdullah Hamdî*:**

Çün oldı Zeyd Mecnûn'un celîsi
Sibâ' u vahşun oldı hem enîsi (3364)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḳadīmī muḫliṣem hem ḥaḳ-şināsem
Senüñ ni‘metlerüñle pür-sipāsem (164b)

***Fuzûlî*:**

Ol âşık-ı müstemend ü mahzun
Eylerdi hemîşe meyl-i Mecnûn (1835)

A266.1.1. A266.1.1. Kızı İle Evlendirilecek Kadar Çok Sevilmesi

***Dihlevî*:**

زان گونه شدست نوفلش دوست کان دلشده مغزگشت و این پوست

گوید که اکر دل آیدش باز من دخت خودش دهم بصد ناز

["Öylesine Nevfel onunla dost olmuş ki sürekli aklında onu tutar. Bu yüzden bir deri bir kemik kalmıştır. Der ki: " Eğer can ciğere gelirse, minnetini çekip kendi kızımı ona veririm", s.132-3.]

***Nevâyî*:**

Könglige tüşüp bu söz ki Nevfel
Mecnûnnı çü körmiş erdi evvel
…
Râzî ese bahtdın kuvansak
Yok dese kabîle sarı yansak (2527-35)

A267. A267. Diğer Sevenler

A267.1. A267.1. Gören Herkesin Sevmesi

***Lârendeli Hamdî*:**

Irakdan her kim iderse nezâre
Virürdi gönlüni ol gül-ʿizâre (863-66)

Nireden kim geçe ol şâh-zâde
Olur âşıkları binden ziyâde (873-74)

A270. A270. Uruc Seferi / İsra / Fena-fil-Mahbub / Fena-fil-Leyli

A271. A271. Âşığın Kolundan Maşuk ile Aynı Anda Kan Gelmesi

A271.1. A271.1. Babasının Yanında Kolundan Kan Gelmesi

Mecnun babasının Leyla'dan vazgeçmesi yönündeki öğüdüne olumsuz cevap verirken kolundan kan akar. Mecnun, bunun, o esnada kan aldırmakta olan Leyla ile yek-vücut oluşlarının bir ispatı olduğunu ifade eder. Bu motif, Arap ve Fars dâhil ilk defa Hamdullah Hamdî'nin eserinde yer alır. Adeta Mecnun'un sözüne fiili bir ilahi tasdik söz konusudur.

***Hamdullah Hamdî*:**

Tininden taze kan oldı revâne
Ne nişter darbı var ne bir bahane
…
Gidüp benlik bir oldum yâr ile bil
Kokalı kim sığışmaz araya kıl (577-83)

A271.2. A271.2. Kan Gelirken Bayılma

***Sevdâyî*:**

Leylî kolına çü degdi nişter
Mecnûn yüreğine batdı hançer
…
Leyli[y]i sağınma benden ayru
Ben hasta isem o dahı sayru (460-8)

A271.3. A271.3. Kan Gelirken Titreme

***Fuzûlî*:**

Lerzân oluben ten-i hazîni
Kan doldı kolından âstîni
…
Bizde ikilik nişânı yohdur
Her bir tenün özge cânı yohdur (2128-2136)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu sözlerdeyken atasıyla Mecnûn
Revân oldı yeninden nâ-gehân hûn
…
Ne ben Mecnûn'um ü ne Leylî cânân
İkimüz bir ten ü bir cânuz el'ân (3184-92)

A171.4. A171.4. Kan Gelirken Gözlerinin Kanlanması

Celâlzâde Sâlih:

Bunı dirken atasına Mecnûn
Gözleri kâsesi olup pür-hûn
…
Ne o Leyli ne hod benin Mecnûn
Bir olubdur iki ten-i mahzun (879-89)

A271.5. A271.5. Koldan Akan Kanın Maşuğun Adını Yazması

Koldan akan kanın maşuğun adını yazması motifi, Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Zeliha adlı mesnevîsinde yer alır. Ancak, adıgeçen mesnevîde, maşuktan alınan kanın âşıktan akması değil, âşıktan alınan kanın akarak maşuğun adını yazması söz konusudur (Bk.: Öztürk, 1993: b.5102-5108).

***Celîlî*:**

İrişdi yanına bir cüvân-merd
Kim göre nedür bu nâ-tüvân merd
...
Her katre-i hûn ki düşe hâke
Leylî yazılur o levh-i pâke (1531-50)

A271.6. A271.6. Titreme

Halîfe'de, Mecnun, sıtma olan Leyla'nın titremesi ile titreyerek iki cismin bir olduğunu ifade eder:

***Halîfe*:**

"Bu sırada titremeye başlar. Biraz sonra kendine gelince: 'Buna şaşmayın; aşkta böyle acayip şeyler vardır. Şu anda sevgilim sıtma çekiyor, onun titremesi bana da geçti' diyerek …" (Levend, 1959: 303).

A272. A272. İki İsimden Birini Silme

Âşık, maşuk ile adının yazıldığı yerden maşuğun adını silerek tek ismin yeterli olduğunu söyler:

***Nizâmî*:**

Demiş: “Adlardan birini silmek iyidir
İkimizden birinin adı kalsa yeterlidir

Çünkü biri kalkıp âşıkı araştırırsa eğer
Maşuku onun benliğinden dışarı fırlar” (2518-25)

***Şâhidî*:**

Urıp dırnak aña ol merd-i meftûn
Kazıdı Leylî vü kaldı Mecnûn
…
Çü bizde cism ber oldı revân-ber
İkimizden gerek ki ola nişân-ber (1738-49)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yirinden el urup ol nakşı aldı
Tırâş itdi refîkı kendü kaldı
…
Didi bu ‘aşk işi birlik işidür
İki gören biri ehvel kişidür (2611-18)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görüb bir yirde kim Leylī vü Mecnūn
Yazılmış ikisi püs-ḥüsn ü mevzūn
…
Didi ‘ışḳ işidür ‘ālemde birlik
İkilik olıcaḳ olmaya birlik (94b-95a)

A273. A273. İki Suretten Birini Kazıma

Âşık, maşuk ile suretlerinin kazılı olduğu yerden maşuğun suretini kazıyarak tek suretin yeterli olduğunu ifade eder:

***Fuzûlî*:**

Bir safhada gördi iki peyker
Leylî Mecnûn ile musavver

Mahv eyledi nakş-ı dilsitânın
Koydı özinün hemîn nişânın (2218-21)

***Lârendeli Hamdî*:**

Birisi kendü şekli biri Leylî
Ol arada nırub ağladı hayli

…
Didi ger hâl-i'âlem piş ü pesdür
Biz iki şeklden birlik besdür (3312-22)

***Nâkâm*:**

Ki nəqş olmuşdu onda bikəmü biş
Həmana Leyliyü Məcnuni-dilriş
…
İkilik eşqdən məktum olubdur
Qalıb bir digəri mədum olubdur (s.88-89)

A274. A274. Sevgilinin Adını Benimseme

Âşık, kendi adı yerine sevgilinin adını benimser:

***Hakîrî*:**

Terk kıldı ‘ışk yolında neng ü nâm
Zâr ederdi dâimâ der subh-ı şâm
…
Ol sebebden Leylî derdi adın
Leylden almış idi irşâd yâr (139b/13-140a/2)

A280. A280. Hakiki Sevgiliye Dönüş / Fenafillah

Allahu Teâla, ruhları üstün mertebelerden düyaya indirmiş, imtihan ve deneme için beden elbiselerini giydirmiştir. Kimi, indirildiği âleme kanarak aslını unuturken kimi de daima bu asla dönme arzusunda olmuştur. Bütün gayesi, Allah’ın ondan aldığı *mîsâk*a vefa ile karşılık vermedir. Ruh, murad ettiği hâl ve makamlar tamamlanınca Allah’ı kâmil veya buna yakın bir tarzda tevhid eder ve içinde bulunduğu zamandan fena bulup sadece Allah ile bâkî olur. Hakk’ta gerçekleşen bu fenada, (fenâ-fi’l-Hak) ilahi sevginin mahiyeti tahakkuk eder. Çünkü taayyün etmiş zattan fani olmak, zatın kendisinde varlığına devam ettiği (bekâ-billah) kimseye karşı muhabbetin ta kendisidir (Ebu’l-Alâ Afifi, 2018: 191).

Mecnun’un, Leyla’da, daima adını zikretmek, hicrana sabır göstermek, fakr içinde olup beşeri ihtiyaçlarından sıyrılmak suretiyle fani olmasının ardından, Vedûd isminin ilahî boyuttaki *taalluku* gerçekleşmiştir. Bunun akabinde Mecnun, fenafillaha erme yolunda isminin *tahakkuk* ve *tahalluk* seviyelerini tecrübe eder. Bu seviyenin sonunda ise, fenafillah mertebesine vasıl olur[373].

[373] Leyla, Fuzuli’nin eserinde, Mecnun’un kendisini tanımayıp cemaline bakmaması ile suretine duyduğu güveni fark ederek sıfatların zâta perde olduğunu idrak eder: “*Tâ niçe vere gubâr-ı suret / Âyîne-i zâtuma*

A281. A281. Tanıyamama ve Reddetme

***Câmî*:**

گفتا که: منم مراد جانت! کام دل و رونق روانت

گفتا: تو که ای و از کجایی بیهوده به سوی من چه آیی؟

…

گفتا: روا! روا! که عشقت امروز در م زده آتشی جهن سوز

برد از نظرم غبار صورت دیگر نشوم شکارصورت

["Mecnun Leyli'ye: "Sen kimsin ve nereden geliyorsun? Gereksiz yere neden yanıma gelmişsin?" der. Leyli: "Benim, muradımda olan canın! Ben senin kalbinin ve ruhunun arzu ettiği kişiyim!" der. /…/ Mecnun: "Git! Git! Artık bugün senin aşkın bende cihanı ateşleyecek bir yangına sebep olmuş." der. "Ki bu ateş senin yüzünü unutmamı sağladı. Ben artık sana giriftar olmayacağım.", der.", s. 45.]

***Behiştî*:**

bile ki hayâlimiş bu evhâm
eyleye ilâhî 'ışka ikdâm
…
irdügini cezbe bildi ol yâr
dimedi haberlerini tekrâr (1619-71)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ferâgum var benüm ay ile günden
Adun söyle seni fehm itmen ünden
…
Bu vahdet sohbetine sığmaz ağyâr
Giren olma yüri bu bezme zinhâr (3292-3305)

***Fuzûlî*:**

Mecnûn dedi ay mana açan râz
Lutf ile kılan meni ser-efrâz
...
Dâim sana mendedür tecelli
Men gayrden olmuşam teselli (2645-57)

küdûret". Leyla da Mecnun'un ardından bu idrakin neticesinde zâtını yok etmek ve hakiki sevgiliye vasıl olmak arzusu duyar: "*Vakt oldı ki rûşen ola mir'ât / Müstağnî ola sıfattan zât … Farz oldı ki tayy kılam bisâtum / Kat edem özümden ihtilâtum*" (2758-62) diyerek kesretten vahdete erişmenin vaktinin geldiğini ifade eder. Mecnun'un duasının kendisini fenafillaha eriştirmesi gibi, Leyla'nın iffetini koruyamamaktan korkup ettiği duası da onu Zât'ı idrake ulaştırır.

***Atâyî*:**

Mecnun eydür siz ne kimsiz ey püser
Hem dermansız dahı yol azmış gezer
…
Men didara aşığım ey gül-izar
Vallah billah mende yokdur ol bazar (41b-43a)[374]

***Örfî*:**

Ne yirdensüŋ kimüŋ neslisin ey māh
Seni farḳ idemedüm birdür Allāh
…
Yüri Leylā ki ben Mevlā'yı buldum
Ararken ḳaṭreyi deryāyı buldum (180-88)

A282. A282. Vuslatta Nefsin Olmaması

Mesnevîlerde, Mecnun ile Leyla, cismani vahdet yaşamalarına rağmen, şairler, onların nefsani arzunun peşinde değil, saf bir aşkın içinde olduğunu ifade eder. Bundan maksat, tasavvufî mahiyetteki hikâyenin, bu öze aykırı motifler içermesinin uygun düşmeyeceği kanaatidir. Bununla birlikte, âşıkların cismani vuslatı, sanıldığı gibi nefsani değil, ruhani bir boyutta teşekkül edebilir. Nitekim İbn Arabi, iki âşığın cismani vahdetinin ruhani boyutunu şu şekilde izah eder:

> "*Birinin nefesi çıkar, öbürünün nefesi girer; onun nefesi çıkar, bu kez de öbürününkü girer. Tabii suretlerdeki hayvani ruh da bu nefesten başka bir şey değildir. Öyle ki her nefes, nefes alıp verenlerden her birinin ruhudur. Nefes alıp vermez ya da öpme anında nefes onu diriltir. Böylece Zeyd'in ruhu, aynıyla Amr'ın ruhu olur. Bu nefes, bir kez sevenden çıktı mı, sevgi suretinde telekkül eder ve sevgi lezzeti, tadı ona eşlik eder. Kendisine intikal eden nefes birinde ruh lduğu zaman, onun nefesi de ötekinde ruh olur. İşte o zaman, o iki şahıstan her biri hakkında "ittihat"tan söz edilebilir*" (İbn Arabi, 2005: 63-64).

Mesnevîlerde, Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde olmayıp Şair-i İlhakî'den intikal eden âşıkların vuslatı, tasavvufî özle birleştirilerek nefsani değil, ruhani sevgi ile özdeşleştirilmiştir.

[374] Atayi'de, Leyla, evlendiği İbn Selam'a Hak âşığı olduğunu söyler: " 'Āşıḳam men Ḥaḳḳıng didarına / Ḳalmışam nefsimin murdarına", s.24a.

***Nizâmî / Şair-i İlhaki*:**

"Bu gercek aşktır, hastalık değildir; şehvetle bulaşmamıştır. Ellerindeki kadehten henüz bir yudum içmeden biri harab, öteki de mest oldu. Henüz birbirini kucaklamadan bu elden gitti; o da aklını kaybetti.

Leyla kolunu Mecnun'un boynuna atar. Onu çember gibi sarıp kendine ceker. İki vücud bir olur. Böylece bir gün bir gece kalırlar. Mecnun şaşkınlık icindedir. Günlü coşkun, fakat dili bağlıdır" (Levend, 1959: 28).

***Dihlevî*:**

خودرا چو نکرد زآشنا فرق میکرد بخون دودیده را غرق

یعنی که چو هست یار دردل دیده زچه شد بشخص مایل

دو سوخته دل بهم رسیده سیوم نه کسی جزآب دیده

باد از دو طرف عبیرمی بیخت بر دیدهٔ تر غبار میریخت

حوران زنسیم شو قشا مست بگشاده فرشته درد عادست

["Kendisini sevgilisinden ayırt edemez ve edemediğinden iki gözünü akıttığı kanla boğar, kan ağlardı. / Sevgili gönülde olduğu hâlde, göz diğerine bakmaz, kendi şahsına bakar. / İki gönlü yanmış birbirine kavuşmuş, üçüncü bir kişi yoktur. Varsa gözyaşıdır. / Yel iki taraftan abir/ıtır saçardı ve nemli göze toz toprak dökerdi. / Huriler, sevinçli nesimlerinden sarhoşlardı ve melekler ellerini duaya açmışlardı", s. 203.]

کین کار نه شهوت هوا ییست سرری ز خزینهٔ خدا ییست

["Bu iş (sarılmak) şehvetten değildi. Bu iş Allah'ın sırrıdır.", s.257.]

***Behiştî*:**

pür kalbi ikisinün dahi şevk
rûhânîyidi aradağı zevk

bir âteş urup ikisine keyy
mest eyledi ikisini bir mey (1371-1615)

***Hamdullah Hamdî*:**

İki sâye gibi çün ol iki nûr
Bu vahdet sûretinden oldılar dûr (3620)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didiler kim budur ‘ışḳ-ı ḥaḳīḳī
Ki bu ‘ışḳuñ degül şehvet refīḳi

Ḥaḳīḳī olmasa bu ‘ışḳ-ı bāzī
Ḥaḳa ṣıdḳıle ḳılmasa niyazı (148b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki bu ‘ışk-ı hakîkîde garaz yok
Hevâ-yı şehvet ü fi’l-i ‘araz yok (4778)

***Nâkâm*:**

Yox idi qəlbkoş əmraz andə
Degildi sui-niyyət andə mövcud (s.129.)
…
Bu eşq olsaydı ger şəhvət həvasi
Olurdu münəkis, həm macərasi (s.129)

A283. A283. Hayret[375]

Yakîn alametlerinden biri olan *hayret*, bir tür marifettir. Hatta, “marifetin nihai noktası” olarak da ifade edilir. Arabi’ye göre, hayret, vuslata tâbidir. Ona göre, Hakk’a vasıl olan, hayrete düşer. Bunun nedeni, celal ve cemal tecellilerinin bir noktada buluşmasının sufide yol açtığı hâldir (Yetik, 1998: 60-61).

Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde, Mecnun, Leyla ile vuslat anında veya vuslat düşüncesi doğduğunda hayrete düşerek çeşitli hâller yaşar.

A283.1. A283.1. Sevgiliyi Görünce Hayrete Kapılma

Nizâmî:

Bakmış ki Mecnun düşmüş, yere yığılmış
Sükûnetini yitirmiş, aklı başından gitmiş (3184-6)

***Dihlevî*:**

مجنون که زخواب دیده بگشاد چشمش بجمال لیلی افتاد

از جانش بر آمد آتشین جوش مهمان عزیز نیز در گشت

[375] *Hayret*, kimi mutasavvuflarca hâl kimi mutasavvıflarca bir makamdır. Burada, İbn Arabi’nin vuslata tâbi olarak oluştuğu düşüncesine binaen, vuslat motifleri ile değerlendirilmiştir.

["Mecnun gözünü açtığında Leyli'nin güzel simasını gördü. / Sımsıcak sevgi alevi canından taştı, coştu; Mecnun feryad edip tekrar bayıldı.", s.198.]

***Câmî*:**

مسکین مجنون چه دید؟ لیلی! با او ز زنان قوم خیلی

چشمش چو بر آن سهی قد افتاد بی خود بر جست او بی خود افتاد

["Biçare Mecnun ne görür? Leyli'ni. Ve onunla birlikte olan kabile kadınlarını... / Gözü, güzel duruşlu Leyli'ye düşünce aniden şaşırıp kalır ve bayılır.", s.44.]

***Mektebî*:**

"Leyla ile Mecnun birbirlerini görünce kendilerinden geçip yere düşerler" (Levend, 1959: 71).

***Nevâyî*:**

Ol yerge degin ki Kays-ı bî-dil
Tofrağ üze yatmış erdi gâfil

Köyüp ana kadar gamıda cânı
Geh südredi geh köterdi anı (1133-58)[376]

***Behiştî*:**

ʿAklı gidüp oldı şöyle hayrân
Vehm eylediler ki ola bî-cân (455-98)[377]

***Hamdullah Hamdî*:**

Görüp Mecnûn anun zîbâ yüzini
Yire düşüp yitürdi kendüzini (2366)

***Celîlî*:**

Ol Kays'a vü Kays ana hayrân
Birbirine karşu zâr u giryân (458-61)

***Lârendeli Hamdî*:**

Biri birine karşu nice müddet
İkisini de medhûş itdi hayret (4754)

[376] Diğer motifler için bk.: 1068-69, 2614-17.
[377] Diğer motifler için bk.: 556-58, 1409-1417.

***Sevdâyî*:**

Âh eyledi titredi revânı
Düşdi sanasan ki gitdi cânı (589-619)

***Fuzûlî*:**

Mecnûnda karâr dutmayup hûş
Deryâ-yı tehayyür eyledi cûş

Bir dem bahabilmedi ol aya
Düşdi yüzi üzre misl-i sâye (844-5)[378]

***Andelîb*:**

"*Ammā Leylī āfet görmegin çemenge uġşap cilve berip ḫūn-ı ḥasret edip durur irdi. Mecnūn hem ḫazān bādı degin toprāġa uġşap titrep durur irdi*" (s.40).

A283.2. A283.2. Sevgilinin Kûyunda Hayrete Kapılma

***Fuzûlî*:**

Leylî evine erişdi nevbet
Ol hasteye gâlip oldı hayret (1632)

Munı deyüp ol garîb ü hayrân
Dutdı reh-i bâdiye kema-kân (1702)

A283.3. A283.3. Hayrete Kapılmaktan Korkma

Zeyd, Mecnun'u, Leyla ile buluşmasında ona yaklaşması konusunda sınar; ancak Mecnun Leylâ'ya yaklaşmayı reddeder. Âşık, maşuğa yaklaşırsa ölür.

Dilerseñ yanuña gelsün nigâruñ
Dahi rûyıla zeyn itsün kenâruñ
...
Tecellîsine duymaz seng-i hârâ
İrerse kûhe olur pâre pâre (4111-4126)

[378] Mustafa Tahralı, Fuzuli'nin eserinde *hayret* makamının işlenişine dikkat çeker. Bk.: Tahralı, 1996: 218-219.

A290. A290. Makamlar

A291. A291. Fakr

Yoksulluk manasındaki *fakr*, tasavvufî literatürde, kişinin, maddi ve manevi manada Allah'a muhtaç olmasını ifade eder. Sufi, Allah'a muhtaçlığının idrakinde olup bu idrakten yola çıkarak her türlü dünyevi zenginlikten fariğ olmayı seçen kişidir. Çünkü fakr, "el-fakru fahrî" hadis-i şerifi gereğince sufide olması gereken bir meziyettir.

Sufilere göre, Allah'a giden yol olarak *tövbe, vera, zühd, fakr, sabır, tevekkül, rıza* biçiminde sıralanan tasavvufî makamların dördüncüsünü teşkil eden fakr, çoğunlukla bir makam değil, bir metot olarak kabul edilir. Çünkü fakirlik, Allah'a giden yolların en etkilisidir. Fakrın, bu bakımdan, ilahi bir lütuf olarak görülüp korunması gerekir (Uludağ, 1995: 132-134). Nitekim Ebû Yezid Bestâmî'ye bu marifeti nasıl elde ettiği sorulduğunda, "aç bir mide ve çıplak bir bedenle" cevabını vermiştir (Ebu'l-Alâ Afîfî, 2018: 189).

Mecnun, Leyla'nın aşkından başka bir şeye muhtaç olmayarak fakr makamına ulaşmış, yeme-içme, giyinme gibi dünyevi ihtiyaçlardan uzaklaşmıştır. Kahraman'ın içinde bulunduğu fakr, onun önce, Leyla'nın aşkında, ardından ilahi aşkta kemâl seviyesine ulaşmasında gittiği yollardan birisidir.

A291.1. A291.1. Yeme-İçmeden Fâriğ Olma

Tasavvufta dil, kulak, göz, eller, ayaklar, mide ve üreme organlarını kapsayan riyazet çeşitlerinden, mide için geçerli olan riyazet, açlıktır. Açlık, riyazetlerin başı olup diğer riyazet çeşitlerini doğrudan etkileyen bir işleve sahiptir (Salihoğlu, 2019: 2).

Açlıktan maksat, bedeni ve nefsi güçsüzleştirmek, diğer âzâların hareket kabiliyetini en aza indirgemektir. Dolayısıyla açlığın, diğer âzâları terbiye etmek suretiyle kişiyi bütün olarak dönüştürme gücüne sahip bir "eylemsizlik" olduğunu ifade etmek mümkündür (Salihoğlu, 2019: 2).

Kelabazi'ye göre, sufiler, aç kimseler olmaları bakımından "cûiyye" olarak adlandırılırlar. Bunun nedeni, yalnızca zaruret hâlinde, zaruri miktarda gıda maddelerinden faydalanmalarıdır. Ayrıca, sufilerin adlarından biri olan *fakr* da yoksulluğu ifade etmesi bakımından açlık ile ilişkilidir. Maddi ve manevi fakirliği seçen sufiler, Allah'tan başka hiçbir şeye muhtaç olmamayı benimsemişlerdir (Salihoğlu, 2019: 40-44).

Sufilerin açlık riyazetindeki yöntemleri; yemek miktarını azaltmak, öğünlerin arasını açmak, değersiz şeyler yemek şeklindedir. Bunlardan, yemek miktarını azaltmak, söz konusu riyazeti uç noktaya taşımanın ilk aşamasını oluşturmaktadır. Haftalar ve aylarca sürecek açlık, bir anda kesilen bir yeme-içme ile elde edilemez olduğundan, sufiler ilk önce yemek miktarını azaltarak bu sürece hazırlanırlar. Öğünlerin arasını açmak ise, insan bedenini, açlığa dayanabileceği son noktaya kadar zorlamayı esas alır. Bu sürede, yeme miktarında bir azalma olmaz. Böylelikle, sufi açlığı gittikçe artan öğün aralarına yayar. Değersiz şeyler yemek, nefsin haz alma duygusunun köreltimesi sonucu, sufinin gıda nevinden sayılmayacak yiyeceklere yönelmesidir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s.), muttakiler için "yedikleri kuruyup çatlamış yiyecekler, giydikleri yamalı elbiselerdir" buyurmuştur (Salihoğlu, 2019: 44-50).

Sufilerin, açlık yöntemiyle elde ettikleri sabr, rıza, takvâ seviyeleri, âzâların dünyevi ihtiyaçlara yönelik işlevlerini terbiye ile elde edilir. Sufinin, açlık sayesinde, organlarının dünyaya (zahiri âleme) yönelik temayülü, manevi boyutta fonksiyonlarını icra eder. Sufi, dünya mekânı ve zamanına sıkışmış bir varlık olmayıp tarihinin Elest'e dayandığı idrakine açlık yöntemi ile varır.

Mesnevîlerde Mecnun, gıdaya değer vermediğini her fırsatta ifade ederek "cûiyye" seviyesinde bir sufi olduğunu ifade etmiş olur. Mecnun, ayakta duracak kadar gıda ile bedeni olarak beslenir; kalbini ve ruhunu besleyen esas gıdası ise "aşk"tır.

***Nizâmî*:**
…
Tanrı içi dışı tertemiz yaratmış beni
Onun için gıdasızlık öldüremez beni (3306-12)

Şâhidî, yemekten fârig olmayı tasavvufî mahiyete en uygun işleyen şairdir. Kâmil Kahraman'ın gıdası, göklerin virdidir. Kahraman, dünyevi gıda ile değil, *evrâd* ile doygunluğa ulaşmakta, yani bedeninin değil, kalbinin vasıtasıyla ayakta durmaktadır:

Temâşâ-gâh-ı sahra-i me'ânî
Gıdâsı vâridât-ı âsumânî (3670-71)

***Hamdullah Hamdî*:**

Meger ana gıdâ rûhânî idi
Vücûdında safâ revhânî idi (988-94)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ta‘āmından bu dünyānuñ yimezdi
Şarābından daḫı nūş eylemezdi (69a)

***Örfî*:**

Ṭa‘ām u āb câme-ḫˇāb [u] pister
Bular gitmişdi fikrinden birāder (100)

A291.1.1. A291.1.1. Yemek Yemesi Konusundaki Israrları Reddetmesi

A291.1.1.1. A291.1.1.1. Arkadaşını Reddetmesi

Selam-ı Bağdadi'nin yemek ısrarını reddeder ve bu konuda nefsinin terbiye olduğunu söyler:

***Nizâmî*:**

Yemek yememek iyi bir şey olsa bile
Bir iki lokma yemek gereklidir herhalde
...
Demiş: "Ben bu konuda bir istisnayım
Yemek yeme duygumu yok etmekten yanayım (3306-12)

***Şâhidî*:**

Hevâ odınla virdim anı bâde
Ola mı bâd ola nâz u âde (4396)

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi ‘aşk aşına ben sunıcak el
Gıdâ hân-ı tenümden yidüm evvel
…
Yakup ‘aşk odı idelden beni hâk
Yimek içmek gamından iyledi pâk (3204-08)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü ben kendülügümden olmuşam pâk
Yimemekden vücûdum bulmaz ihlâk (4309-13)

A291.1.1.2. A291.1.1.2. Dayısının / Amcasının Yemek Israrını Reddedip Bu Konuda Nefsinin Terbiye Olduğunu Söylemesi

***Nizâmî*:**

Yemeye yemeye vücudum çok yıprandı
Artık bir şeyler yiyecek takatim kalmadı

Yemek yeme alışkanlığımı terk ettim
Artık beslenme ihtiyacını yok ettim (2979-81)

***Şâhidî*:**

Niçe kim sa'y idüb gösterdi nâle
Yimedi ol yemekden bir nevâle
…
Tenüm 'aşkıla k'olmışdur füsürde
Gıdâya meyl iden nefs ola mürde (3558)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Egerçi ṭayısı ḳıldı ciger-ḫūn
Ġıdādan ṣunmadı bir loḳma Mecnūn (112a)

Tırāz oldı tenüm gerçi emekden
Velī müstaġnidür göñlüm yimekden (113a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Kerâmetden bana virmiş durur Hakk
Yiyüb içmekden istiğnâ-yı mutlak (3713-25)

***Atâyî*:**

Eytdi dayı boğaza gitmez yemek
Bir acayip dürür olmaz demek (47a)

***Nâkâm*:**

Ki Məcnun keçib zövqi cəhandən
Fənavül etmədi bir loğmə andən
…
Bəşərlik hâli etdikdə təqaza
Anı dəf etməgimdir səhl zira (107-108)

A291.1.2. A291.1.2. Yemeğini Hayvanlara Vermesi

***Nizâmî*:**

Kendisi yiyebilecekken yemiyormuş
Yemeği alıp hayvanlara yediriyormuş (2978)

***Şâhidî*:**

Ve lîkin her ne dürlü gelsedi hˇân
Olub bir lokman ol şem'-i sûzân

Kalanını verüridi vuhûşa
İderdi anlara ni'met-i tuşa (3067-3086)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yir idi kendü bir zerre nevâle
İderdi bâkîsin vahşe havâle (2647)

Turup ol hânı vahşe iyledi bahş
Bu bir lokma yimedi hep yidi vahş (2941)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yimezsem ben n'ola yiyiciler var
Bu dünyā çirkini yuyucular var

Ġıdā-yı cānıle çün sīr olurven
Vuḥūşum yiyicek ben sīr olurven (113a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ne yimek başladı kılmağa nâle
Ki ol hândan yimedi bir nevale

Yemekden ol mu^{c}arrâ idi h'ânı
Alub andan vuhûşa virdi anı (3709-12)

***Atâyî*:**

Kurt u kuş geyikler adlı yedirir
Kirdgar'un takdiri beyle dürür (47a)

A291.1.3. A291.1.3. Annesinin Yemeklerinden Zorla Birkaç Lokma Yemesi

***Dihlevî*:**

مجنون كه درونه پرزغم داشت زاندیشه كجا غم شكم داشت

ميخود ز بهر روي مادر ني لقمه كه شعلهاء آذر

چون خورد بقدر رغبت آن خورد مادر سر سفره را بهم كرد

["Gönlü dertle dolmuş Mecnun karmaşıklıktan karnını düşünmezdi. Annesinin pişirdiği yemeklerden yerdi ama yemeği değil sanki yakıcı alev gibi lokmalar yerdi. İster istemez biraz yedi, annesi sofrayı topladı.", s.104-106.]

***Lârendeli Hamdî*:**

Hem ol dem turdı Kays önine mâder
Getürdi hoş taᶜâm-ı rûh-perver
…
Çü bir kaç lokma yidi çâr u nâ-çâr
Söze girdi anası haste vü zâr (1527-31)

A291.1.4. A291.1.4. On İki Yıl Yemeden İçmeden Kalması

***Atâyî*:**

Yimeyüben içmeyüben ḳalmış diri
Hem bir Allāh bilir ancaḳ bu sırrı (21a)

A291.1.5. A291.1.5. Nebat İle Beslenmesi

Nebat ile beslenme, organların işlevlerini yerine getirirken yorularak kalbin zikrini inkıtaya uğratmaması nedeniyle sufilerin seçtikleri yöntemler arasındadır. Bitkiler, yağ gibi asidik madddeler barındırmadıklarından bedeni ayakta tuttukları gibi, sufiyi ibadetlerinden de alıkoymazlar. Bu nedenle Mecnun, nebat ile beslenme yöntemini uygular.

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yoġıdı nān u ni‘metden ṣafā̄sı
Hemīşe bīḫ nebātidi ġıdā̄sı (95a)

***Atâyî*:**

Yemeği dağlarda otlar başıdır
İçmeği şerbeti gözü yaşıdır (52a)

A291.1.6. A291.1.6. Kötü Yiyeceklerle Beslenmesi

Nefsi yeterince terbiye olmuş olan sufi, nefsinin hoşuna gidecek gıdalarla beslenmekten de feragat eder. Yukarıda ifade edildiği gibi, değersiz gıdalarla beslenmek, muttakilerin seçtiği yollardandır (Salihoğlu, 2019: 44-50).

***Nizâmî*:**

Güzel yiyeceği yokmuş kısmetsiz Mecnun
Zehir gibi nevaleyle besleniyormuş Mecnun (1241)

A291.1.7. A291.1.7. Diğer – Yeme-İçmeden Fariğ Olma

A291.1.7.1. A291.1.7.1. Bebekken Güzeli, Yemeğe Tercih Etme

Âşık'ın istidad seviyesinin, henüz gıdaya muhtaç bir yaşta, bedenî rüşde erişmediği bir çağda iken zâhir olmasının göstegelerinden biri, gıdaya iltifat etmemesidir. Âşık'ın cemâle düşkünlüğü, gıdaya düşkünlüğünden üstündür.

***Celîlî*:**

Dâyeye hiç baş eğmezdi
Hûrd u âşâmı bile arımazdı (407)

A291.1.7.2. A291.1.7.2. Âşık Olunca Yeme-İçmeden Kesilme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

يتفكر فى أمرها حتى منعه ذلك من الطعام و الشراب

["… onun hâlini düşünmek yemekten ve içmekten onu engellemiştir", s.13.]

***Behiştî*:**

Yatup uyuyup içüp yimezdi
Kimesneye râzını dimezdi (355)

***Atâyî*:**

Yimek içmekden kesildi ser ser
Leb lūy ḫuşk-i ḳadi dāli vü çeşm-ter (5a)

A291.1.7.3. A291.1.7.3. Sevgilisi Olmadan Yemek Yemez

***Nizâmî*:**

Mecnun için Nevfel'e Mecnun'un Leyla'sız yemek yemediği söylenir:

Demişler: " Mecnun yemeğe el sürmez
Sevgilisi olmadan asla yemek yemez. (1586)

A295. A295. Uykudan Fârig̈ Olma

Açlığın organlar üzerindeki etkilerinden biri, sufinin uykuya ihtiyaç duymamasıdır. *Kıllet-i menâm* olarak adlandırılan az uyku, sufinin marifet yolundaki yöntemleri arasındadır (Salihoğlu, 2019: 29-30). Uykunun gafletin benzeri olması, gecelerini uyku ile geçiren kimsenin, daimi gaflette olmasına yol açar. Böylece, sufi, marifet kesbedemez.

Mesnevîlerde Mecnun, gıdaya iltifat etmediği gibi, uykudan da fârig̈ olmuştur.

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yetüb bir laḥẓa uyḫu uyumazdı
Varub bir kimseye ḥālin dimezdi (43a)

***Hakîrî*:**

Gelmez idi gözlerine ḫˇâb anın
Kalmadı çeşminde hergiz tâb anın (124a/9)

***Lârendeli Hamdî*:**

Gamile za'fdan Mecnûn-ı nâlân
Taᶜâm u hᵛâbdan hâli ᶜüryân (4357)

***Örfî*:**

Ṭa‘ām u āb cāme-ḫˇāb [u] pister
Bular gitmişdi fikrinden birāder (100)

A295.1. A295.1. Âşık Olunca Uyumama

Nevâyî:

Yok kündüz ü keçe hurd u hâbı
Dâm içide kuş kadar ıztırabı (1286-88)

***Behiştî*:**

Yatup uyuyup içüp yimezdi
Kimesneye râzını dimezdi (355)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Giderdi mektebe ol gice gündüz
Uyumazdı ṣayardı her şeb ildüz (22a)

A295.1.1. A295.1.1. Arkadaşının Onun Uyumadığını Fark Etmesi

***Nizâmî*:**

Mecnun çok zayıfmış, hiç iyi değilmiş
Bu yüzden ne uyurmuş ne yemek yermiş (3346)

***Şâhidî*:**

Gözini âb tutmış bağrını tâb
Ne yimek yirine uyar ne içer âb (4436)

***Lârendeli Hamdî*:**

Yakın geldi Selâm'a ki ol ciger-sûz
Uyumaz u yimez içmez şeb ü rûz

Ne var bir yirde ârâm u karârı
Ne hod gönünde sabr u ihtiyarı (4309-13)

A300. A300. Giyim-Kuşamdan Fariğ Olma

A301. A301. Kahraman'ın, Aşk Ateşinin Fazlalığı Dolayısıyla Elbiselerini Parçalaması

***Nizâmî*:**

Demiş: "Bedenim elbise giymeye alışık değil
Zira tenim ateş, o buhardan başka bir şey değil (2974)

***Dihlevî*:**

گدهی ز سلب درید پیوند گه پوست زتن بگاز برکند

["Kimi elbisesini üstünden çıkarırdı, kimi çıplak bedenini dişiyle koparırdı.", s. 181.]

***Şâhidî*:**

Teni uryândı ve bagrı büryân
Dökerdi katre katre gözleri kan (1146)
…
Niçe kim giymişim çü idem nezzâre
Kıluram şevk-i dilden pâre pâre (3529-36)

***Behiştî*:**

Kâbe'den dönen Mecnun, kendisine kefende başka bir giyecek bulunmaması gerektiğini düşünerek üzerindeki elbiselerinden kurtulur:

didi ki libâs-ı ʿâşık-ı zâr
‘âlemde kefendür ancak iy yâr
…
‘üryân olup itdi câmesin çak
ya’nî ki libâsı n’eylesün hâk (1312-18)

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi âteş tabî‘atdur vücûdum
Bana hıl‘at yiter sevdâ-yı dûdum

Safâsı ‘âşıkun ol dem olur pâk
Vücûdun her libâsın iyleye çâk (2636-7)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Buḫūr oldı ḳabā ben ‘ayn-ı nārem
Anı bu sā‘at içinde yaḳaram (112a)

***Hakîrî*:**

Oldı ‘uryân haste Mecnûn der-be-der
Âh u feryâd ile sahrâda gezer (129b/3)

Düşdi sahrâ yüzine ‘uryân olub
Hicr elinde yüreği biryân olub (140b/6)

***Fuzûlî*:**

Çâk eyledi câme kıldı nâle
Hâli bedel oldı özge hâle

Terk etdi libâs-ı lâle-gûnı
Raht oldı tenine eşk-i hûnı (857-864)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Hûy idindi libâsını yırtar
Her zemânda bürehnelik ister

Çâk ider her ne giyse ferzâne
Yakasından irince dâmâne (930-33)[379]

***Andelîb*:**

“*Ammā Mecnūn ser-tā-pā açıḳ ve bürehne irdi*”, (s.99).

[379] Diğer motifler için bk.: 731, 894, 948, 1177-78.

***Örfî*:**

Ṭa‘ām u āb cāme-ḫˇāb [u] pister
Bular gitmişdi fikrinden birāder (100)

***Nâkâm*:**

Təəllüq damənimdən dur olubdur

Hesab et bu libasi dər bərə etdim
Genə qaldım onu sədparə etdim

Vücudimdir bənim bir atəşi-tiz
Həmin kərbaslardır pənbəamiz (s.107)

A302. A302. Kahraman’ın Elbiselerini Yakması

***Nevâyî*:**

Yok kim bu libasını sovurdı
Kim cismidin anı otka urdı

Çün boldı libası ateş-alud
Gerdunga yetişti ahı kadar dud (966-67)

A303. A303. Çıplak Bulunup Zorla Giyindirilme

A303.1. A303.1. Süvarinin Kahraman’ı Çıplak Bulması

***Nizâmî*:**

Üstsüz, başsız Mecnun’u görünce durmuş
Devesinin dizginini sertçe çekip durmuş (2165)

A303.2. A303.2. Dayısının Kahraman’ı Çıplak Görüp Giyindirmesi

***Nizâmî*:**

Selim Mecnun’u öyle çırılçıplak görünce
Mezarsız, kefensiz mezarda gibi görünce
…
Selim çok fazla ısrar edince sonunda
Elbiseyi alıp giyinmiş çıplak vücuduna (2970-75)

***Şâhidî*:**

Bu sözlerden Selîm’üñ yandı cânı
Agûş-ı cehd eyledi giyürdi ânı (3529-36)

***Hamdullah Hamdî*:**

Selîm anı çü ‘üryân gördi gâyet
Çıkardı hegbesinden virdi hıl‘at (2635)
…
Selîm ana o denlü itdi ibrâm
Ki giydi ol libâsı kâm-nâ-kâm (2638)

***Lârendeli Hamdî*:**

Selim anı çü gördi böyle ʿüryân
Kefensiz gurlar içinde giryân
…
Selim itdi be ğâyet cehd ü ikdâm
Ki tâ giydi anı dîvâne-i nâ-kâm (3700-06, 3818)

***Atâyî*:**

Gine yemek giymek aldı bir pare
Geldi kim Mecnun’u dağda göre (47a)

A303.3. A303.3. Babasının Kahraman’ı Çıplak Görüp Giyindirmesi

***Mektebî*:**

“… getirdiği elbiseyi giydirir,…” (Levend, 1959: 62).

***Şâhidî*:**

Söyinmüş şem’ bigi şöyle bî-nûr
Sen ü benden degül bel kendüden dûr
…
Getürdi yanına çekdi kenâre
Giyürdi lutfıla ol dil-fikâre (2804-28)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yatur hâr içre ‘üryân mâra dönmiş
Teninde her kılı bir hâra dönmiş (2414)
…
Çıkarup hegbeden giydürdi câme
Ter ince pîrehen tâze ‘imâme (2425)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Atası gördi kim Mecnūn-ı ḥayrān
Zi-ser-tā-pā bürehne cismi ‘uryān (89b)
…
Getürdi egnine geydürdi câme
Geyürdi başına tāc u ‘imāme (89b)

***Andelîb*:**

"*... bir donun çıḳarıp, egnige salıp, 'avretlerin yapıp...*" (s.99).

***Nâkâm*:**

Təni gördü ki üryandır sərasər
Bəsani-üryan dəşti-məhşər
…
Müləbbəs etdi sər ta payi cismin
Güşadə eylədi bənd-tilsimin (s.81)

A303.3.1. A303.3.1. Babasının Kahraman'ı Şeyhe Götürürken Giydirmesi

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Sözin işitmeyüb anuñ atası
Gine geydürdi egnine libası (58b)

A303.4. A303.4. Annesinin Kahraman'ı Giyindirmesi

***Şâhidî*:**

Tonın k'itmişdi özi pâre pâre
Çıkardı atdı vü çekdi kenâre
…
Giyürdi egnine rengîn câme
Başına sardı bir mısrı imâme (1355-57)

***Celîlî*:**

Egninden alup pelâs-ı çâki
Geydürdi ana libâs-ı pâki (558-60)

Mâder çıkarup pelâs-ı çâki
Geydürdi ana harîr-i pâki (1798)

***Lârendeli Hamdî*:**

Libâs-ı çâkini soyub ser-â-ser
Giyürdi eğnine yini kabalar
…
Çün anı câmelerle düzdi mâder
Getürdi varuben bir micmer-i zer (1518-22)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Eski pâlasını soyub atdı
Yini giysi tedârikin itdi
…
Giydürüb yini câmeler kat kat
Urdı başa ʿimâmesün heyhât (782-88)

A303.5. A303.5. Diğer – Giyindirme

A303.5.1. A303.5.1. Anne ve Babasının Giyindirmesi

***Nevâyî*:**

Evine dönen Mecnun'u anne-babası giydirir:

Hem koydı atası nâ-tüvânglık
Hem boldı anası tâze-cânlık

Keydürdiler aga haz u dîbâ
Hil'atleri barça çüşt ü zîbâ (2510-11)

A304. A304. Giyinmeyi Reddetme

A304.1. A304.1. Kahraman'ın Dayısının Getirdiği Elbiseyi Giymeyi Reddetmesi

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görür ḫāliñi bu Mecnūn ḥayrān
Yürür vaḥşīler içre cismi ʻuryān

Ḥalīm-i ʻĀmirī çoḫ itdi ibram
Dili Mecnūn aña hīç olmadı rām (111b-112a)

***Nâkâm*:**

Ki bən varəstəyəm çünü çaradən
Bu vadidə tənim ta ur olubdur
…
Səlimi guşəşindən oldu məstər
Həman əsvabi Məcnun qıldı dərbər (s.107)

A305. A305. Kıyafetlerini Bağışlama

A305.1. A305.1. Kahraman'ın Geyik / Ceylanı / Gâv-ı Deştîyi Kurtarmak İçin Kıyafetlerini Bağışlaması

***Nizâmî*:**

Avcı Mecnun'un silah ve eşyasını almış
Bu değerli av karşısında avı ona bırakmış (1923)

***Şâhidî*:**

Cevâbından olıb hâl-i diger-gûn
Çıkardı giydigün fi'l-hâl Mecnûn (2374)

***Hamdullah Hamdî*:**

Virüp Mecnûn silâh esbâb u varın
Ol avcıdan satun aldı şikârın

Görüp şâd oldı bu esbâbı sayyâd
Alup yolına gitdi nitekim bâd (1814-15)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Silāḥ u at u esbābın çıḳardı
Neyi varise heb ṣayyāda virdi (84a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çıkarub cümle esbâbmı fi'l-hâl
Kodı şayyâdun öninde ol abdal (2617)

A310-310. Şehadet

A311. A311. Kahraman'ın Sevgilinin Mezarında Dua Edip Şehadete Ermesi

***Nizâmî*:**

Tanrım! Beni bu mihnetten kurtar artık
Beni sevdiğimin huzuruna kavuştur artık
...
Leyla'nın mezarına sarılınca feryat etmiş
"Ey sevgili! Demiş ruhunu teslim etmiş (3551-60)

***Hâtifî*:**

"Allah'a yalvararak ölümünü ister. … Ruhunu teslim etmek zamanı gelince gökten 'fütûhât' kapıları açıldı. Dostların makamını gördü, Leyla diye can verdi" (Levend, 1959: 82).

***Hamdullah Hamdî*:**

Za'îfem döymezem ben bu belâya
Döyer mi peşşe darb-ı ejdehâya (3777-8)

Dehânından çıkınca bu du'âsı
Bile çıkdı anunla cân hümâsı (3863-65)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Hemān ol dem göge ṭutdı yüzini
Elini ḳaldurub yumdı gözini
...
Görüb cānān yolında zaḥmet ü bīm
Revān iy dost diyüb oldı teslīm (166b-167a)

***Celîlî*:**

Mecnûn çü du'âya götürür dest
Fi'l-hâl düşüp yire olur pest (2013)

***Lârendeli Hamdî*:**

Beni kurtar İlâhi bu belâdan
Belâ yı ref kıl bir mübtelâdan
…
Be-hakk nâle-i 'uşşâk-ı nâ-şâd
Beni bu vartadan yâ Rabb kıl âzâd (5207-9)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Beni kurtar cefâ-yı dünyâdan
Hazzımı vir safa-yı ʿukbâdan
...
Olduğı içün du'â güzer-gâhı
Kendü gibi ğaribler rahı (2269-74)

***Andelîb*:**

Ey Ḫudāya yār diyip derdimni efzūn ḳıl meni
Aḳızıp gözyaşımı deryā-yı Ceyḥūn ḳıl meni (s.132)

... cān-ı be-Ḥaḳ teslīm ḳıldı. (s.134)

***Nâkâm*:**

Güşad et bəxtimə babi-fəlahi
Mübarək qıl bənə, ya Rəb səbahi!

Bəni boylə pərişanhal qoyma (s.96-97)

İrişdi dari-üqbayə səlamət
Zəbanbənd oldu əfvahi-məlamət (s.149)

A312. A312. Sevgilinin Kabrini Kucaklayıp Dost Diyerek Ölme

***Hamdullah Hamdî*:**

Kucup ol bir nefesde dost hâkin
Diyüp ey dost virdi cân-ı pâkin (3864)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görüb cānān yolında zaḥmet ü bīm
Revān iy dost diyüb oldı teslim (167a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Görüb cennetde cây-ı dûstânı
Çığırub döst diyu virdi cânı (5227-28)

A313. A313. Sevgilinin Kabrini Kucaklayıp Adını Zikrederek Ölme

***Hâtifî*:**

"Nihayet 'Leyla' diyerek can verir" (Levend, 1959: 82).

***Celîlî*:**

Çün hûra uzandı cism-i hâki
Leylî diyü virdi rûh-ı pâki (2023)

***Fuzûlî*:**

Kabrini kucakladı nigârun
Cân sadkası etdi ol mezârun

Leylî dedi verdi cân-ı şîrîn
Ol âşık-ı bî-karâr ü miskîn (2992-93)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Çünki geldi zemânile anı
Virdi Leyli diyu diyu cânı (2281)

***Nâkâm*:**

Deyib: “Leyli! Xamuş etdi fəğanin
Rəvan cananinə tapşırdı canin (s.149)

A314. A314. Kahraman’ın Sevgilinin Mezarına Girip Can Vermesi

***Dihlevî*:**

بگرفت عروس را در آغوش روداشت بروی او دوش بر دوش

دوا ختر سعدرا بپاکی افتاد قران ببرج خاکی

خویشان صنم ز شرم آن کار جستند بغیرت اندران غار

تا ساز کنند خشم و خون ریز بر کشته زنندخنجر تیز

چون دست به پنجه درزدندش پیچاك غضب بسر زدندش

او از سر او پنجه بیخبر بود پنجش بشکنجهٔ دگر بود

با هم شده بود پوست باپوست پرواز نموده دوست بادوست

[“Gelini (Leyli’ni) kucağına aldı, yüzünü yüzüne ve omuzunu omuzuna koydu. İki uğurlu yıldız (Zühre ve Venüs) toprak burcunda (kabirde) birleşti. Put gibi güzel Leyli’nin akrabaları bu işi görünce, gayretten yerlerinden kalkıp o mağaraya (kabire) yaklaştılar. Ölmüş Mecnun’a kılıç çekip kanını dökmek istediler. Onun sıkı tutmuş elini açmak istediler ve sinirden, kıvrım kıvrım saçını yolmak istediler. O (Mecnun), kendi elinden habersizdi, onun eli başka işkence altındadı. El artık o bedenin değildi. İki beden bir olmuştu ve iki sevgili birbiriyle uçmuş gitmişlerdi / ölmüşlerdi”, s. 256.]

***Şâhidî*:**

Salub lahdine özin düşen berdûş
İrüb itdi habîbini der-âgûş
...
Olub sevdâyla cânâne mâyil
Kolını boynına kılmış hamâyil (5383-92)

A315. A315. Sevgilinin Ayağına Yüzünü Koyarak Can Verme

***Mektebî*:**

“Sonra tekrar örtüyü açarak yüzünü Leyla’nın ayağına koyar, böylece can verir” (Levend, 1959: 73).

A316. A316. Kahraman'ın Yanı Başında Yazılı Şiirle Ölü Bulunması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فالصرفت إلى الحى و أعلتهم، فقام إخوته و بنو عمه و أهل بيته فطلبناه يومنا و ليلتنا فلما أصحنا هبطنا إلى واد كثير الحجارة و الرمل إذا نحن به ميتا، و قد كان خط بأصبعه عند رأسه هذين البيتتين :

توسدأحجار المهامه و القفر

و مات جريح القلب مندمل الصدر

فياليت هذا الحب يعشق مرة

فعلم ما يلقى الحب من الهجر

["Ben de mahallesine gittim ve onlara söyledim, kardeşleri ve amcasının oğulları ve evinin halkı kalktılar. Gündüzlerimizi ve gecelerimizi onu aramakla geçirdik. Sabah gelince tozu ve taşı çok olan bir vadiye indik ve onu ölü bulduk. Başının yanında parmağıyla bu iki beyti yazılıydı: Çöl ve taşlı yerin taşlarını yastık yaptı / Ve ferahlı göğsün yaralı kalplisi olarak öldü. / Keşke bu sevgi bir kere âşık olsa / Aşığın kavuşmamaktan ne gördüğünü bilsin", s.119.]

A317. A317. Kahraman'ın Dişi Geyikle, Arkasındaki Taşta Yazılı Şiirle Ölü Bulunması

***Câmî*:**

چون يك دوست روز جستجو كرد — نوميد به راه خويش رو كر د

ناگاه نمود زير كوهى — جمع آمده وحشيان گروهى

شد تيز به سويشان رانه — مجنون را ديد در ميانه

با آهوكى سفيد و روشن — همچون ليل به چشم و گردن

بر بالش خاك او بستر خار — جان داده ز درد فرقت يار

همخوابه چو ديده ماجرايش — او نيز بمرده در وفايش

...

كردش چو نگاه در پس پشت — بر ريگ نوشته ديد ز انگشت

كوخ! كه ز داغ عشق مردم! — بر بستر هجر جان سپر دم!

["İki üç gün aradıktan sonra ümitsizlik içinde geri dönmek ister. / Giderken dağın eteğinde bir sürü yaban hayvanının toplanmış olduğunu görür. / Hızır gibi oraya varmaya çalışır ve onların arasında Mecnun'u görür. / Beyaz ve parlak bir ceylancık; gözü ve boynuyla Leyla gibi. Toprak yastıkta ve diken yatakta yârini ayrılık derdiyle can verdi. Eşi onun macerasını görünce o da ona vefa içinde öldü. / Hayvanlar etrafında dolaşıyorlardı ve etrafını halkalamışlardı. Herkesin hevesi kursağında kalmıştı. / Dişi geyiklerin sinelerinden

ah haykırışları çıkıyordu ve erkek geyiklerin gözlerinden yaşlar akıyordu. / Mecnun'un arkasında, parmakla çakıl taşlarının üstünde bu yazı yazılmıştı: Heyhat! Aşk acısından heba oldum. Ayrılık yatağında can verdim. Kader bana sert yüzünü gösterdi. Hiç kimse bana acımadı. / Hiçbir canlı benim gibi yiyecek tüketmedi. Hiçbir ölü benim hâlimde ölmedi. / Sabırlı olmak belimin bökülmesine sebep oldu. Günlerim ayrılıktan dolayı o kadar zor geçti ki beni ölüme götürdü. Hiç kimse benim gibi diyetsiz öldürülmedi. Hiç kimse benim gibi baş sağlığından mahrum kalmadı. / Devranın dönmesi yüreğimi darladı. Hayatımın camını taşa vurdu. / Şimdi bu darmadağın olan yüreğim kıyamete kadar her yaralı kalbi söküp delecek. …", s.47.]

A318. A318. Kahraman'ın Dişi Bir Geyikle Ölü Bulunması

***Behiştî*:**

virmiş koçuban bir âhûyı cân
âhû dahi sanki itdi peymân

olmış idi Kays'ile hem-âğûş
itmiş idi mevt camını nûş (1760-63)

A319. A319. Kahraman'ın Sevgili ile Aynı Anda Ölmesi

***Nevâyî*:**

Cismi yatıp erdi yerge makrûn
Leylî bile barmış erdi Mecnûn (3338-41)

Bu motif Thomson'da T86.2. T86.2. *Lovers die at the same time* maddesinde geçer.

A320. A320. Sevgilinin Adını Söyleyip Ölme

***Halîfe*:**

"… Leyla deyip canını verir" (Levend, 1959: 309).

A321. A321. Kahraman'ın, Sevgilinin Ölüm Haberi Alınca Dua Edip Ölmesi

***Halîfe*:**

"Kendine gelince Allah'a yalvarıp ölümünü ister. Leyla deyip canını verir" (Levend, 1959: 309).

A330. A330. Kahraman'ın Şehadetinin Malum Olması

A330.1. A330.1. Bir Sufiye Rüyasında Malum Olması

***Câmî*:**

شد روضه ی جان، حظییره ی او رضوان ابد، ذخیره ی او

آرند که صوفی ای صفا کیش برداشت به خواب پرده از پیش

مجنون بر وي شد آشكارا	با او نهبه صواب مدارا
كفت ای شده از خرابی حال،	بر نقش مجاز، فتنه سي سال
چون كرد اجل نبرد با تو،	معشوق ازل چه كرد با تو؟
كفتا، ای به بساط عشق گستاخ!	شرم ات نمد كه چو درين كاخ
خوردی می ما ز جام ليلی	خواندی ما را به ناملیلي؟
بر من چو در عتاب بگشود	با من بجز اين عتاب ننمود

["Onun gittiği yer Rızvan'ın ta kendisiyidi, yani cennet. / Derler ki bir sufi uykusunda perdeyi Mecnun'un üzerinden çeker. / Mecnun uykusuna gelir ve onunla müdara etmeden konuşur. / Ona durumunun vahimliğinden tam otuz yıl dünyanın fitnesine düşmüş olduğunu söyler. / Ölüm peşinden gelince Ezeli Maşuk (Tanrı) sana nasıl davrandı?' diye sorar. / Mecnun: 'Beni büyük bir saraya davet etti ve beni Ferdos mertebesine götürdü'. / Bana: 'Ey aşkta küstah olan, bizim meyimizi Leyli'nin camından içerken onu bizim yerimize koymaktan hiç utanmadın mı?' dedi. / 'Hiç kimse senin gibi gözünü benden çekmedi', dedi.", s. 49.]

A330.2. A330.2. Kahraman'ın Şehadetinin Arkadaşına Rüyasında Malum Olup Halka Duyurulması

***Şâhidî*:**

Bu bâg içre ki bunlar nûş ider câm
Cenân içine 'Adn olmışdurur nâm (5487-5528)

***Hamdullah Hamdî*:**

Elinde mül öninde gül-cemâli
İderler birbiriyle hoş-makâli
…

Turup Zeyd uykusından oldı bîdâr
Hikayet kıldı halka ol haberdar (3955-90)

A330.3. A330.3. Kahraman Rüyasında Âşıklar Üzerine Üstün Kılındığını Öğrenir

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi Mecnun bana Hak rahmet itdi
Beni âşıklar üzre hüccet itdi (4005)

A331. A331. Kahramanın Ölümünün Anlaşılmaması

***Nizâmî*:**

Düştüğü yerde olduğu gibi kalakalmış
Duydum ki bir ay belki de bir yıl kalmış (3574)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu hâlet üzre çünkim geçdi bir yıl
Tagıldılar sibâ‘lar duydular il (3939)

A331.1. A331.1. Kahraman'ın Ölümünün Vuhuşun Dağılması İle Bir Yıl Sonra Anlaşılması

***Nizâmî*:**

Aradan yıl geçince onlar da dağılmışlar
Kimi mutlu kimi mutsuz uzaklaşmışlar (3587-9)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu hâlet üzre çünkim geçdi bir yıl
tağıldılar siba'lar tuydılar il (3938)

A332. A332. Kahraman'ın Sadece Kemiklerinin Kalması

***Nizâmî*:**

Vücudundan geriye hiçbir şey kalmamış
Kemikten başka geriye bir şey kalmamış (3585)

***Hamdullah Hamdî*:**

O yirde hâzır olan gördi anı
Tagılmış cismi kalmış üstühânı (3940)

A333. A333. Kahraman'ın Ölümüne Vuhuşun Matem Tutması

***Câmî*:**

كردش دد و دام حلقه بسته شاخ طرب همه شكسته

از سينه ى آهو آه خيزان وز چشم كوزن اشك ريزان

…

در ريخت ز دشت او در دد او دام كردند به خوابكاهش آرام

["Hayvanlar etrafında dolaşıyorlardı ve etrafını halkalamışlardı. Herkesin hevesi kursağında kalmıştı. Dişi geyiklerin sinelerinden âh haykırışları çıkıyordu ve erkek geyiklerin gözlerinden gözyaşları akıyordu. ... Sahra ve çöllerden canavar ve yaban hayvanları mezarına geliyorlardı.", s.49.]

***Behiştî*:**

sincâb idüben yakasını çâk
rûbeh saçar idi başına hâk (1764-70)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bunı gördi behāyim oldı Mecnūn
Ḳamusı ḳıldılar ġamdan ciger-ḫūn (167b)[380]

***Celîlî*:**

Cân eyledi ol cihâna çün râh
Feryâd ü girîv kopdı nâgâh

Ol deşt vuhûşı vü sibâ'ı
Feryâd idüp itdiler vedâ'ı (2028-9)

***Sevdâyî*:**

Tutmışlarıdı kamusı mâtem
Kılurlarıdı figân her dem (1224-28)

***Lârendeli Hamdî*:**

ʿAcebdür vahşîden böyle keramet
Ki yokdur âdemîde bu emânet (5230-51)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Def'i vahş içine figân düşdi
Başlarına şerâr-ı gam üşdi (2281-89)

***Halîfe*:**

"Vahşi hayvanlar ağlaşırlar" (Levend, 1959: 309).

***Nâkâm*:**

Bu hâl üzrə keçib bir neçə əyyam
Pərakəndə olub getdi dədü-dam (s.150)

[380] Eksik varaklar nedeniyle Mecnun'un ölümünden sonraki bölüm takip edilememektedir.

A334. A334. Kahraman'ın Naaşının Gül Suyu İle Yıkanması

***Mektebî*:**

"Mecnun'un nâşını gül suyu ile yıkadıktan sonra, …" (Levend, 1959: 73).

A340. A340. Kahraman'ın Defnedilmesi

A341. A341. Hac Kafilesi Tarafından Defn Edilmesi

***Hâtifî*:**

"Oradan geçen bir Hac kafilesi, Mecnun'un ölüsünü görür, yıkayıp kefenleyerek gömer" (Levend, 1959: 82).

***Celîlî*:**

Ol vâkı'adan melûl u mahzûn
Hâk içre iderler anı medfûn (2037-41)

***Sevdâyî*:**

Tavfından olup murâd hâsıl
Ol kabre hâlâyık oldı mayil (1237-38)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Geldi hüccâc gördiler anı
Mürde yatur bir âdem oğlanı (2294-2300)

***Halîfe*:**

"Bir gün Hicaz'a gide bir kafile onu görüp gömer" (Levend, 1959: 309).

A342. A342. Kahraman'ın Kabilesi Tarafından Defnedilmesi

***Nizâmî*:**

Akrabaları seçkin büyükler, iyi kalpliler
Özetle bütün dertliler bir araya gelmişler (3595-3601)

***Lârendeli Hamdî*:**

Pes âhir âb-ı dîdeyle yudılar
Götürüb hâkden kabre kodılar (5262-3)

***Andelîb*:**

"*Ammā ḳabīle-i 'Arabnıng bozorgüvārı: "Zinhār bularġa yaman til ötgürmeng. Bular 'āşıḳ-ı pāk erkenler!" diyip*" ... (s.136).

A343. A343. Sevgili ile Beraber Defnedilme

A343.1. A343.1. Sevgili İle Aynı Mezara Gömülme

Bu motif Thomson'ın İndeks'inde T86. T86. *Lovers buried in same grave* maddesinde yer alır.

***Mektebî*:**

"Bu hâli görüp şaşan kabile halkı, … Mecnun'un nâşını gül suyu ile yıkadıktan sonra, iki cenazeyi yan yana iki kabre koyup üzerine bir türbe yaparlar" (Levend, 1959: 73).

***Şâhidî*:**

Kılur bir lahd içinde ol iki nûr
İderler bunları hâkile mestûr (5400-8)

***Nevâyî*:**

Çün rûhlarıga-dur nihânî
Cennetde visâl-i câvdânî

Netkey koşulup eki beden hem
Gûr bolsa alarga bir kefen hem (3345-3362)

***Behiştî*:**

bir türbe yapup ol iki yâre
başladı bu halk âh u zâre

defn itdiler ol iki şehidi
makbûl-i Hudâ'yı ve sa'îdi (1775-76)

***Hamdullah Hamdî*:**

Akıdup gözyaşın anı yudılar
Getürüp Leylî katında kodılar
...
Bular dünyâda olmışlardı yek 'ahd
Anun-çün oldılar âhırda yek mehd (3942-5)

***Sevdâyî*:**

Koydılar anı hem ol mezâra
Gam-nâk irişdi ğam-güsâra (1229-34)

***Fuzûlî*:**

Bir bezm iki âha mahfil oldı
Bir burc iki mâha menzil oldı (3004-3009)

***Andelîb*:**

"*... cem' bolup şüst-şūy ḳılıp birbirige aydur irdi kim "Elbette bular 'āşıḳ-ı pāk bolġaylar. İkilerin bir cāyda defn ḳılaylıng. İki 'āşıḳ birbirige dāḫil bolġay" dir erdiler.*", (s.136)

***Nâkâm*:**

Güşadə qıldılar Leyli məzarin
Gülagin etdilər Məcnun kənarin (s.150)

A343.2. A343.2. Sevgilinin Yanına Gömülmesi

***Nizâmî*:**

Leyla'nın mezarının yanını kazmışlar
Leyla'sının yanı başında toprağa vermişler
…
Hayattayken birbirlerine hep sadık kalmışlar
Mematta da birlikte aynı kabirde yatacaklar (3602-4)

***Câmî*:**

خاکش به جوار دوست کندند در خاك چو گوهرش فکندند

["Onun yanında mezarını kazdılar. Bir inci gibi toprağa gömdüler.", s. 52.]

A343.2.1. A343.2.1. Sevgilinin Yanına Gömülüp İki Mezar Arasına Pencere Açılması

***Lârendeli Hamdî*:**

Pes ol iki mezârun ortasından
Geçürdiler biri birine revzen (5266)

A344. A344. Mezarın Türbe / Hâcetgâha Çevrilmesi

***Nizâmî*:**

Yakınları ikisinin üstüne bir türbe yaptırmış
İkisinin kabrini içine alan bir türbe yaptırmış
…
Gelenler oradan ayrılmak bilmiyormuş
Muradına ermeden oradan ayrılmıyormuş (3605-8)

***Mektebî*:**

"… üzerine bir türbe yaparlar" (Levend, 1959: 73).

***Şâhidî*:**

Kemâl-i 'ışkıla bulmışdı ıtlâk
Mezârı oldı hâcet-gâh-ı 'uşşâk
…
Görindi anda çün lutf u ilâhî
Cihân halkınıñ oldı kıble-gâhî (5453-56)

***Behiştî*:**

hâcet-geh olup mezâr-ı pâkî
iksîr-i mücerreb oldı hâki (1777)

***Sevdâyî*:**

Kabr üstine koydılar nişâne
Faş oldı bu macera cihâne

Tavfından olup murâd hâsıl
Ol kabre hâlâyık oldı mayil (1237-38)

***Lârendeli Hamdî*:**

Havâlisine tâ kim pür-letâfet
Binâ eylediler bir hoş imâret (5270-1)

A345. A345. Kahraman'ın Cennette Olduğunun Halka İfşa Edilip Mezar Taşına Yazılması

***Süheylî*:**

"Leyla'nın kabilesinden güngörmüş on ihtiyar adam, Hızır'ı rüyalarında gördüklerini ve onun Leyla ile Mecnun'un nikâhını kıydığını ve ikisinin cennette bulunduklarını haber verirler" (Abd El Maksoud, 2004: 115).

***Şâhidî*:**

Yazub bu hˇâb-ı sırrını mezâra
Didi remzini halka âşikâre

Bular unutdığını 'ışk-ı cemmâş
Cihân halkına oldı Zeyd'den fâş (5535-6)

A350. A350. Kerametler

A351. A351. Hayvanlara Hükmetme / Vuhuşun Kahraman'a Tâbî Olması[381]

Vahşi hayvanlar, Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinden itibaren tüm mesnevîlerde yer alır. Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde vahşi hayvanlar olarak ceylan ve geyikler, Leyla'yı anımsatması bakımından Mecnun'un yakınlık duyduğu hayvanlar olarak geçer. Nizâmî'den itibaren görülen diğer vuhuş ise, Mecnun'a yakınlık gösteren hayvanlar olarak anılır.

Vahşi hayvanların var oluşu, eserin tasavvufî mahiyetine göre şekil değiştirir. Bazı şairler, vuhuşun Mecnun'a tabiiyetini, onun hayvanları beslemesi ile ilgili olarak aktarırken tasavvufî gaye ile ele alınmış mesnevîlerde vuhuş, Mecnun'un hâkimiyeti altına girmiş hayvanlar olarak geçmektedir. Bu durum, Mecnun'un manevi üstünlüğüne, kerametine yorulmaktadır[382].

Seyr-i sülukta, hayvanların sâlike boyun eğmesi konusunu İbn Arabi açıklığa kavuşturur. İbn Arabi, seyr-i süluka girip zikre devam eden sâlike, madenler ve bitkiler âleminden sonra hayvanlar âleminin de teslim olacağını, bütün hayvanların ona selam duracağını ifade eder (İbn Arabi, 2018: 29). Mecnun'un hâkimiyeti altına giren hayvanlar da onu korur, ona hizmet eder ve sevgi gösterirler.

[381] Halk anlatılarında da görülen bu motif için bk.: İnevi, 2019: 32-25.
[382]Aynı mesnevi içerisinde, şairler, Kahraman'ın vuhuşa tahakkümünü hem kerametine hem de onları beslemesine bağlayabilmektedirler.

Birçok motifin olduğu gibi, bu motifin de çıkış yeri peygamberlere dayanır. Bilindiği gibi, Hz. Süleyman, bütün hayvanları hâkimiyeti altına almış, onlar da Peygamber'in hizmetine girmişlerdi. Bu hayvanların arasında aslan ve kartal gibi yırtıcı hayvanlar da bulunmaktaydı (Usta, 2004: 99). Ayrıca, İbrahim Peygamber'in de hayvanlara hâkim olduğu bilinmektedir. "Bazen yırtıcı ve yabani hayvanlar İbrahim'le beraber giderler ve dile gelerek gayet açık bir şekilde onunla konuşurlarmış" (Harman, 2010: 56-60).

Şehname'de, ilk padişah Keyumers'i gören yırtıcı hayvanlar Padişah'a boyun eğer, tahtının önünde oturur (Firdevsî, 2014: 58-60).

İlk kez Nizâmî'de görülen bu motifte, Şair'in dinî kaynaklardan etkilendiği barizdir. Onun eserinde Mecnun'un vuhuşa tahakkümü açıkça tasavvufî mahiyetle özdeşleştirilmese de Şair, Süleyman Peygamber gibi Mecnun'un da hayvanlara hükmettiğini dile getirerek adeta bu kemâlâtı sezdirmiştir. Öyle ki çölde yaşayan vahşiler, Mecnun'un hizmetine koşarak girmiş, kurt ile kuzu dost olmuş, Mecnun başlarında Süleyman Peygamber gibi hükümran olmuştur. Nizâmî'den sonraki şairler de vuhuşun Mecnun'a yakınlığını hep onun yüklediği manaya tâbi olarak aktarmışlar, bu konuda Süleyman Peygamber'in hâkimiyeti ile alaka kurmuşlardır.

Nizâmî:

Çölde bulunan bütün vahşiler gelmiş
Koşa koşa Mecnun'un hizmetine girmiş
...
Hepsi Mecnun'un emrine amade olmuş
O Süleyman gibi onlara padişah olmuş (2528-53)[383]

***Dihlevî*:**

نفسی که نباشدش هوا رام رامش زکجا شود دد او دام

["Heva ve hevesine ram olmayan nefse, nerede vahşi hayvan varsa râm olur", s.257.]

***Süheylî*:**

"Vahşi hayvanlarla arkadaş olur. Hayvanlar onun emri ile hareket ederler" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

[383] Diğer motifler için bk.: 1557-61, 2716, 3148-51, 3267-8, 3525-6, 3574-81, 3586.

***Câmî*:**

وا کرد ز انس ناکسان خوی	و آورد به سوی وحشیان روی
با وي همه وحش رام کشتند	در انس به وی تمام گشتند
می رفت به کوه و دشت چون شاه	با او چو سپه، وحوش همراه
چون بر سر تخت خود نشستی	گردش دد و دام حلقه بستی

["Değersiz insanlardan uzaklaştı; vahşi hayvanlara yöneldi. Bütün vahşi hayvanlar ona râm oldu; onunla dost oldular. Padişah gibi dağda ve çölde gidiyordu; vahşi hayvanlar ordu gibi onunla birlikteydi. Tahtına oturduğunda vahşi hayvanlar çevresinde halk oluşturuyordu.", s.36-37.]

***Mektebî*:**

"… vahşi hayvanlara hükmeden bir şahdır" (Levend, 1959: 69).

***Şâhidî*:**

Vuhuşıyle tolub etrâf-ı murgân
Aña irmişdi san mühr-i Süleymân (3032-3065)

***Nevâyî*:**

Ol vahş ki erdiler celîsi
Bir ciyrân edi anıng enîsi (2920-23)

***Behiştî*:**

yürürdi sibâ'ile selâmet
'uşşâka 'aceb mi bu kerâmet (1343-56)

***Hamdullah Hamdî*:**

Gürûh-ı vahş-ı sahrâ vü beyâbân
Ana hizmetde olmışlar şitâbân
…
O 'âşık çün cihândan vahşet itdi
Kerâmet buldı vahşî hızmet itdi (2647-9)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Sibā' ardınca giderdi firāvān
Muṭī'idi ḳamu emrine ferman (152b)

***Hakîrî*:**

Gezmez idi anda gayrı cânavar
Anda bumaz idi insandan eser (129b/7)

Ḥānmāndan olmışam āvāre men
Ġayr-i vahşí kimse gelmez yanıma (153153a/ 03)[384]

Fuzûlî'de vahşi hayvanların onun hâkimiyetine girmesi, zatında görülen hayır nişanesine bağlanır:

Zâtında görüp nişâne-i hayr
Hem vahş mutî'i oldı hem tayr
...
Ol zâr idi mülk-i derd şâhı
Hayl-i ded ü dâm anun sipâhı (1213-1215)[385]

***Lârendeli Hamdî*:**

Kamusı hükmineydi bende ferman
Arada şâh idi ol çün Süleyman (3326-51)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Cümle olmuş ana muti᾽ ü ram
Dedleri sayd eylemiş bî-dâm (1587 -1602)[386]

***Atâyî*:**

Mecnunun yanında gezer cümlesi
Bu velayetdür bil ey şāh kesi (13a)

Pâk-damenlik nasib olmuş bize
Hal-i ma işit ki arz ettim bize (43a) [387]

***Örfî*:**

Bahāyimden gidüp bi'l-cümle vahşet
İderler idiler Ḳays ile ülfet (101-3)

***Nâkâm*:**

Şükuhi oldu bir həddə rəsidə
Ki oldu cümle vəhşi aramidə (s.135)[388]

[384] Diğer motifler için bk.: 154154a/ 01, 157157b/ 07.
[385] Diğer motifler için bk.: 898, 1458-1466, 1602.
[386] Diğer motifler için bk.: 1658-81, 2067, 1582-1602, 2067, 2240, 2283-90.
[387] Diğer motifler için bk.: 12b, 34b, 43b, 52a.
[388] Diğer motifler için bk.: s.115, 145, 150.

A351.1. A351.1. Sevgiliyi Beklediği Yedi Sene Boyunca Vahşilerle Beraber Olması

***Andelîb*:**

"Beyābān cānverleri hezār ḳılmay gerdeside yörür irdiler...", (s.97)

A351.2. A351.2. Tüm Geyiklerin Onun Yanında Olması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فلما صرت بناحية الحمى اذا انا باراكه قد بدا منها قطيع من ظباء فى شخص انسان يرى من ظل تلك الاراكة، فتعجب قصحابى منه

["Hima tarafına varınca misvak ağaçlarını gördüm Arkasından bir geyik sürüsü gözüktü, bir kişinin etrafında, o misvak ağaçların gölgesinin arkasından gözüküyordu. Arkadaşlarım şaşırdı", s.88-89.]

***Atâyî*:**

Nevfel eydür gelmişim av itmege
Uşbu dağda geyik alıp gitmege

Geyik oldugı bunun yanındadır
Bizden özge cümle muna bendedir (13a)

A351.3. A351.3. Vuhuşun Kahraman'a Hizmet Etmesi[389]

***Nizâmî*:**

Bazen uyumak isteyip seçince bir yeri
Tilki gelip süpürürmüş kuyruğuyla o yeri (2540-44)

***Şâhidî*:**

Peleng ü yer ü ser tâkıyla ser-hân
İderdi hizmetin cânıyle yeksân (3039-46)

***Behiştî*:**

olup kemer ana mar-ı gerze
hem-h^{v}âbesi oldı şîr-i şerze (1343-46)

[389] Halk anlatılarında da görülen motif için bk.: İnevi, 2019: 325-31.

***Hamdullah Hamdî*:**

Gürûh-ı vahş-ı sahrâ vü beyâbân
Ana hizmetde olmışlar şitâbân (2622-35)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Müdāmī şīrile ‘işret iderdi
Peleng ü bebr aña ḫıdmet iderdi (95a-b)

***Celîlî*:**

Ana ser-i şîr gerd-bâliş
San oldı harîr-i zerd-bâliş (1043-58)

***Sevdayi*:**

Aslan dahi kuyrugıyla iy yâr
Yelpüler idi Mecnûn’ı her bâr (843-50)

***Hakîrî*:**

Ac olub ol dem-ki isterdi ta‘ām
Anlarıñ şirin içerdi éy hümām (157157b/ 05)

***Lârendeli Hamdî*:**

Kemer idi beline halka-i mâr
Serîn olmuşidi püşte-i hâr (1383-88)[390]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Her biri hıdmetinde pervâne
Kendüye düşen işde merd-âne (1587 -1602)

***Atâyî*:**

Yer süpürüp kurt ona kardaş olup
Can-averler cümlesi yoldaş olup (43b)

***Nâkâm*:**

Çəkib ətrafına möhkəm hasari
Olurlardı o şahın pasidari (s.86)

A351.4. A351.4. Kahraman Dönünce Vuhuşun Şükretmesi

***Celîlî*:**

Şîr uzadup el du‘â iderdi
Hem pençeye merhabâ iderdi (1821-23)

[390] Diğer motifler için bk.: 3326-30.

A351.5. A351.5. Vuhuşun Huy Değiştirmesi ve Evcillerle Vahşilerin Barış İçinde Yaşaması

***Nizâmî*:**

Onlara çok iyi bir padişah gibi hükmetmiş
Öyle ki vahşi hayvanlar vahşiliği terk etmiş (2536-45)

***Câmî*:**

در پرتو آن مزار پر نور کشتند ددان ز خوی بد، دور

["Sahra ve çöllerden canavar ve yaban hayvanları mezarına gelirler. O kendinden ışık saçan mezarda kötü huylu hayvanların huylarıiyileşir.", s.49.]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Peleng itmezdi āhū berreye zūr
Ġanemden nāb-ı şīr olmışıdı dūr

Aranıb kelbile ṣulḥ itmişidi
Ara yirden 'adāvet gitmişidi (95b)

A351.6. A351.6. Vuhuşun Kahraman'ın Üzüntüsü İle Üzülmesi

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görürlerdi çü ḳan aġlardı Mecnūn
Dökerlerdi anuñ'çün eşk-i pür-ḫūn (160a)

***Atâyî*:**

Hem geyikler cümle ağlaşdı o dem
Gözyaşından yeryüzüne çökdi nem (34b)

A351.7. A351.7. Vuhuşun Kahraman'ı Yabancılardan Koruması

***Mektebî*:**

"Kılıcını çekip saldırdığı sırada vahşi hayvanlar üzerine atılıp İbn-i Selam'ı parçalar" (Levend, 1959: 71).

***Şâhidî*:**

Şu kim bî-izin irem derd-i kenâra
İderlerdi hemân-dem pâre pâre (3057)

Behiştî'de, Mecnun nerede dursa vahşiler orada ona bekçilik eder:

Ârâm ide kanda kim nihânî
Dâm u ded olurdı pâspânı (1352)

***Hamdullah Hamdî*:**

İcâzetsüz o yire gelse bir yâd
Üşüp yırtarlar idi sanki cellâd (2633)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Eger bir sevmedügi kimse gelse
Gelüb Mecnūn-ı nā-gāh kimse görse

Baḳışından anı bilürleridi
Peleng ü şīr anı yırtarlardı (96a)

Kimesne ol yire hīc uġramazdı
Tiyüklerini daḫı aramazdı (148b)

***Celîlî*:**

Şîr ana seg-i der-i serâdur
Her halka-i der bir ejdehâdur (1043-58)

***Atâyî*:**

Kasdı olan Mecnun'a korkar idi
Gel geçen bular tutup yırtar idi (44a)

***Nâkâm*:**

Kimə kim olmasaydı yar Məcnun
Anı eylərlər idi qərqeyi-xun (s.90)

Pələngü şir olublar pasibani
Edirlər hifz ol gənci-rəvani (s.115)

A351.7.1. A351.7.1. Kahraman'ın Yakınlarına Vuhuşun Müsaade Etmesi

***Behiştî*:**

gitdiler ırağ ü kaldı tenhâ
her birisi tutdı râh-ı sahrâ (1632-33)

***Nâkâm*:**

Kimə olsaydı Məcnundən icazət
Ona izhar edərlərdi məhəbbət
…
Olub dərəndəgan yeksər qulami
Cəhani qıldı heyran ehtişami (s.89-90)

A351.7.1.1. A351.7.1.1. Kahraman'ın Vuhuşa, Ziyaretçiye Yol Vermelerini İşaret Etmesi

***Şâhidî*:**

Kudûmından bulup gönül beşâret
Vuhûşuñ hayline itdi işâret (3222-23)[391]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bilür Mecnūn gelen yār-ı ḥarīfi
Ricāl içinde ol merd-i şerīfi

Yasaġ idüb sibā'a didi dinmek
Bunuñ bir ḳılına sehvile değmek (102b)

***Nâkâm*:**

Kimə kim olmasaydı yar Məcnun
Anı eylərlər idi qərqeyi-xun (s.89-90)

A351.7.1.2. A351.7.1.2. Kahraman'ın Vuhuşa, Ziyaretçiye Yol Vermeleri İçin Bağırması

***Nizâmî*:**

Vahşi hayvanlara yüksek sesle bağırmış
İhtiyara saldırmasınlar diyerek bağırmış (3151-54)

Derhal etrafındaki hayvanlara seslenmiş
Tırnakları pençelere çekmelerini söylemiş (3268-71)

***Hamdullah Hamdî*:**

Katından ürküdüp dirende şîri
Huzûrına okudı döndi pîri (3065-6)

Çağırdı ol sibâ'-ı vahşe hâ'il
Selâm'a olmayalar tâb ki hâ'il (3163-4)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Sibā'ı ṭaġıdub ḳıldı perīşān
Ḳıġırdı ḳatına pīri şitābān (122a)

[391] Diğer motifler için bk.: 4339.

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu vahşiler tağılsun diyu turdı
Deründan derdle bir na'ra urdı (4255-57)

A351.7.1.3. A351.7.1.3. Kahraman'ın Sevgilinin Kabrine Giderken Vuhuşun Yanında Olması

***Nizâmî*:**

O kalkıp gitmedikçe kuştan karıncaya
Hiç kimse yaklaşamazmış onun mezarına (3536-40)

***Lârendeli Hamdî*:**

Peyince vahşiyân-ı pür-mehâbet
Bile varmışlar idi bî-nihâyet (5212)

***Nâkâm*:**

Olub Zeydi-vəfacu həm inani
Səbaü vəhşiyan həm peyrəvani (s.145)

A351.7.1.4. A351.7.1.4. Sevgilinin Kabrini Ziyaretten Sonra Vatanına Vuhuş İle Dönmesi

***Nizâmî*:**

Yola çıkıp kendi yurduna doğru gitmiş
Bir grup yabani hayvan da yanında gitmiş (3526)

A351.7.1.5. A351.7.1.5. Sevgilinin Kabrinde Vuhuşun Âşık'ı Koruması

***Mektebî*:**

"Yanındaki vahşi hayvanların korkusundan kimse sokulmaya cesaret edemez" (Levend, 1959: 73).

A351.8. A351.8. Vuslat Anında Vuhuş

Nizâmî'de, Agâh Sırrı Levend'in Şair-i İlhaki tarafından eklendiğini haber verdiği, iki âşığın buluşma anında vahşiler onları korurlar. Nizâmî'nin kaleminden çıkmamış olan bu motif, nerdeyse bütün mesnevîlerde tekrar edilmiştir.

A351.8.1. A351.8.1. Vuslata Giderken Vuhuşun Kahraman'ın Peşinden Gelmesi

***Nizâmî*:**

Yırtıcı hayvanlar da peşinden geliyormuş
Şaha sadık ordu gibi ardı sıra geliyormuş (3169)

***Şâhidî*:**

Vuhûşıyla tolubdı vâdi-i kûh
Revân oldı yanınca leşker-i enbûh (4917)

***Hamdullah Hamdî*:**

O gice Hızr gibi pîr-i zinde
Yanınca leşkeri vahşî dirende (3076)[392]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Sibā' envā'-i cümle māde vü ner
Bilāsınca giderlerdi çü leşker (147b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bile yırtıcılar yanınca anun
Çerisi gibi sultân-ı cihânun (4112)

Tururlar yolda tursa ol yegâne
Yürürler olsa dîvâne revâne (4740-42)

A351.8.2. A351.8.2. Vuslat Anında Vuhuşun Raks Etmesi

***Dihlevî*:**

از عشرت آن دوست بیجام در رقص در آمده ددو دام

["Kadehsiz o iki serhoşun işretinden, vahşi hayvanlar dans etmişlerdi.", s.204.]

***Behiştî*:**

İşretde ol iki mest-i bî-câm
raks urdı bu şevkile ded ü dâm (1441-43)

[392] Ayrıca bk.: 3577, 3639.

A351.8.3. A351.8.3. Vuslat Anında Vuhuşun Âşık'ı Koruması

***Şâhidî*:**

Sibâ'uñ hayl-i cem' olmış buları
Araya almışıdı kâmû vârı (4944-5)

***Hamdullah Hamdî*:**

Sibâ' anları kaplayup çü halka
Kesüp yol virmediler gayr halka (3602)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Sibā' almış ḳamu çevre buları
Ṭolayu ḳaplamış bu iki yarı (148a)

***Lârendeli Hamdî*:**

İhata eyleyüb ol iki yârı
Demürden sanki yapmışlar hisârı (4757-61)

Tutub ol cân-verler her kenârı
Harem gerdine çekdiler hisârı (4769-74)

A351.8.4. A351.8.4. Vuslat Anında Vuhuşun Emri Üzerine Uzaklaşması

***Lârendeli Hamdî*:**

Pes emr itdi vuhûşa mâr eger mûr
Ki bir mikdâr özinden turalar dûr (4115)

A351.8.5. A351.8.4. Vuslat Anında Vuhuşun Kendiliğinden Uzaklaşması

***Atâyî*:**

Gidüp her birisi bir semte nā-gāh
Yüridi bezm-i Ḳays'a vardı ol māh (172-3)

A351.8.6. A351.8.6. Âşık'ın Vuslattan Sonra Vatanına Vuhuş İle Dönmesi

***Şâhidî*:**

Bu hâlet birle kim gelmişdi vecde
Sibâ' ile yüridi kûh-ı Necd'e (5100)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Giderken dedile Mecnūn-ı bī-dād
Görindi ḳarşudan bir dām-ı ṣayyād (81b)

Sibā‘ ardınca giderdi firāvān
Muṭī‘idi ḳamu emrine ferman (152b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Revân çün âsyâb-ı cüst-i gerdân
Vuhûş ardınca hem-çün şîr-i merdân (4878)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Buyimiş didi ʿışk içre kâr
Yine vahş u sibâ‘a oldı yâr (2067)

A351.9. A351.9. Ölüm Anında Vuhuş

A351.9.1. A351.9.1. Vuhuşun Kahraman'ın Na'şını Çevrelemesi

***Nizâmî*:**

Bütün vahşi hayvanlar başına toplanmış
Etrafını sarıp mezarın başında halkalanmış (3574-81)

***Behiştî*:**

bu yirde görür vuhûş bisyâr
anda idügin bilür vefâ-dâr (1757)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yatup ol hâlet üzre kaldı bir yıl
Sibâ‘un dehşetinden tuymadı il (3933)

***Lârendeli Hamdî*:**

ʿAcebdür vahşîden böyle keramet
Ki yokdur âdemîde bu emânet (5230-51)

***Nâkâm*:**

Zəbaü vəhşlər bir neçə müddət
Edip ol türbeyi-pəeki hərasət (s.150)

A351.9.2. A351.9.2. Vuhuşun Kahraman'ın Ölü Bedenine Saldırmaması

***Nizâmî*:**

O kemik yiyen kurtlarla köpekler bakıyormuş
Hiçbiri onun kemiğini yemeye kalkmıyormuş (3586)

***Lârendeli Hamdî*:**

ʿAcebdür ki ol segân-ı üstühᵛân-hᵛâr
Yimezler üstühᵛânmdan anun bâr (5249)

A351.9.3. A351.9.3. Dağlardaki Vuhuşun Kahraman'ın Mezarına Gelmesi

***Câmî*:**

در ریخت ز دشت او در ددو دام کردند به خوابکاهش آرام

در پرتو آن مزار پر نور کشتند ددان ز خوی بد، دور

["Sahra ve çöllerden canavar ve yaban hayvanları mezarına gelirler. O kendinden ışık saçan mezarda kötü huylu hayvanların huyları iyileşir.", s.49.]

A351.9.4. A351.9.4. Vuhuşun Kahraman İçin Matem Tutması

***Câmî*:**

کردش دد و دام حلقه بسته شاخ طرب همه شکسته

از سینه ی آهو آه خیزان وز چشم کوزن اشك ریزان

...

در ریخت ز دشت او در دد او دام کردند به خوابکاهش آرام

["Hayvanlar etrafında dolaşıyorlardı ve etrafını halkalamışlardı. Herkesin hevesi kursağında kalmıştı. Dişi geyiklerin sinelerinden âh haykırışları çıkıyordu ve erkek geyiklerin gözlerinden gözyaşları akıyordu. ... Sahra ve çöllerden canavar ve yaban hayvanları mezarına geliyorlardı.", s. 47, 49.]

***Behiştî*:**

âhûlar iderdi bakışup âh
pençeyle kazar sibâ'lar çâh
...
sincâb idüben yakasını çâk
rûbeh saçar idi başma hâk (1764-70)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bunı gördi behāyim oldı Mecnūn
Ḳamusı ḳıldılar ġamdan ciger-ḫūn (167b)[393]

[393] Eksik varaklar nedeniyle Mecnun'un ölümünden sonraki bölüm takip edilememektedir.

***Celîlî*:**

Cân eyledi ol cihâna çün râh
Feryâd ü girîv kopdı nâgâh

Ol deşt vuhûşı vü sibâ‘ı
Feryâd idüp itdiler vedâ‘ı (2028-9)

***Sevdâyî*:**

Tutmışlarıdı kamusı mâtem
Kılurlarıdı figân her dem (1224-28)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Def‘i vahş içine figân düşdi
Başlarına şerâr-ı gam üşdi (2281-89)

A351.9.5. A351.9.5. Vuhuş, Kahraman'ın Ölümü Üzerine Ölür

***Mektebî*:**

"Vahşi hayvanlar da Mecnun'un ayağı dibinde ölürler" (Levend, 1959:73).

A351.9.6. A351.9.6. Hüma Kuşu Tarafından Sevgilinin Mezarına Götürülme

***Süheylî*:**

"Leyla'nın hastalığını duyan ve yere düşen Mecnun ölümle pençeleşirken "Hümâ" diye adlandırılan efsanevî talih kuşu imdadına yetişir. Onu kemik sanarak yerden kapar ve Leyla'nın açık bulunan mezarının yanına Mecnun'u düşürür" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

A351.10. A351.10. Vuhuşun İtaatinin Meşhur Olması

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun'un vahşi hayvanlarla ünsiyeti şöhrete sebep olur:

İşidüp çâvını her ehl-i idrâk
Gelürdi görmege anı heves-nâk

Katında eksük olmazdı müsâfir
Getürürlerdi lût âlâtı vâfir (2645-6)

Atâyî'de, tüm geyiklerin Kahraman'ın yanında olduğu meşhurdur:

Nevfel eydür gelmişim av itmege
Uşbu dağda geyik alıp gitmege

Geyik oldugı bunun yanındadır
Bizden özge cümle muna bendedir (13a)

A352. A352. Kahraman'ın Arandığında Vuhuş İle Bulunması

A352.1 A352.1. Babasının Vuhuş İle Bulması

***Hamdullah Hamdî*:**

Düzüp seng-i melâmetden otagı
Hak itmiş anı vahşîler turagı (913)

***Lârendeli Hamdî*:**

Nitekim mâr olmuş pîç-der-pîç
Görüb anı atası kıldı seyr hiç (3109-10)

***Atâyî*:**

Geldi gördi bir kaya dibinde
Kurt u kuş kaplan geyikler anda (30b)

A352.2. A352.2. Dayısının Vuhuş İle Bulması

***Nizâmî*:**

İnsanlardan ürktüğü için yolu kapamış
İki üç vahşi hayvan yanında oturuyormuş (2962)

***Şâhidî*:**

Oturub hayret içre kalmışıdı
Ferâgat 'âlemini bulmışıdı (3511-15)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Kenārında ḳamu dirilmişidi
Vuḥūşile sibā' oturmışıdı (111a-b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Özi bir turfe yirde kılmış ârâm
Havalisine saf çekmiş ded ü dam (3690-91)

A352.3. A352.3. Ziyaretçilerinin Vuhuş İle Bulması

***Nizâmî*:**

Etrafını bir sürü vahşi hayvan sarmış
Gerdanlık gibi Kays'ın etrafını sarmış (3268-71)

Dihlevî

ازدامن پاره خاك می بیخت وز دیدهٔ تر سرشك میریخت

["Arkadaşlarından ilişkilerini kesmiş kimsesiz, vahşi hayvanlarla birlikte.", s.169.]

***Hamdullah Hamdî*:**

Yatur vahşîler ile yâr u me'nûs
Der ü dâmı kılup bî-dâm u mahbûs (2289-90)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Sibā'ıle mekānı cümle ṭolmış
Kenārın bağlamış çün ḥalḳa olmış (129b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Vuhûş etrafın alub cavk-ber-cavk
Tolayu bağlamışlar halka çün tavk (4254)

A352.4. A352.4. Arkadaşlarının Vuhuş İle Bulması

***Celîlî*:**

Ana ser-i şîr gerd-bâliş
San oldı harîr-i zerd-bâliş (1043-58)

***Lârendeli Hamdî*:**

Gelüb gördiler olmuş hâli düşvâr
Oturmuş vahşîlerle bî-dil ü zâr (3916-19)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Cümle olmuş ana muti᾽ ü ram
Dedleri sayd eylemiş bî-dâm (1587 -1602)

***Nâkâm*:**

Düşübdür gördü bir vadidə qəmnak
Pərişanü mükəddərruy bərxak (s.115)

A352.5. A352.5. Aracının Vuhuş İle Bulması

İki âşık arasında aracı olan Pîr, Kahraman'ı vuhuş ile bulur:

***Nizâmî*:**

Vahşi hayvanlar uzaklaşınca yanından
İhtiyar teşekkür edip yaklaşmış korkmadan (3151-54)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yatur vahşî gürûhı yöresinde
Yini mihnetde eski töresinde (3064)

A352.6. A352.6. Sonradan Hâmîsi Olacak Kumandanın İlk Kez Vuhuş İle Görmesi

Nevfel, Kahraman'ı ilk kez gördüğünde, vahşi hayvanlar içinde, garip bir mahlûk gibi görünür. Nevfel, bu nedenle onunla tanışmak ister:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فلما صرت بناحية الحمى اذا انا باراكه قد بدا منها قطيع من ظباء فى شخص انسان يرى من ظل تلك الاراكة، فتعجب قصحابى منه

["Hima tarafına varınca misvak ağaçlarını gördüm Arkasından bir geyik sürüsü gözüktü, bir kişinin etrafında, o misvak ağaçların gölgesinin arkasından görünüyordu. Arkadaşlarım şaşırdı", s.88-89.]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görür vaḥşīler içre bir ʻaceb merd
Ṭutuşmış āteş-i ʻışḳa ruḫ-ı zerd (67a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Yilişür vahşîler purâheninde
Yatub bir seg uyumuş dâmeninde (2001)

A352.7. A352.7. Maşuk'un Kahraman'ı Vuhuş İle Bulması

***Dihlevî*:**

او خفته و سر بخا كدانش شيران شكار پاسبانش

["Yüzü toprağın üzerinde uyumuş, vahşi hayvanlar etrafını sarmış, kuşatmışlar.", s.197.]

***Behiştî*:**

etrâfa nazar iderken ol mâh
bir yirde vuhûşı gördi nâ-gâh

sahrâda sibâ' halka olmış
ol halka içinde Kays kalmış (11389-90)

A353. A353. Yiyip İçmeden Yaşama[394]

***Nizâmî*:**

Tanrı içi dışı tertemiz yaratmış beni
Onun için gıdasızlık öldüremez beni (3306-12)

***Şâhidî*:**

Temâşâ-gâh-ı sahra-i me'ânî
Gıdâsı vâridât-ı âsumânî (3670-71)

***Hamdullah Hamdî*:**

Meger ana gıdâ rûhânî idi
Vücûdında safâ revhânî idi (988-94)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ta'āmından bu dünyānuñ yimezdi
Şarābından daḫı nūş eylemezdi (69a)

***Örfî*:**

Ṭa'ām u āb cāme-ḫˇāb [u] pister
Bular gitmişdi fikrinden birāder (100)

A353.1. A353.1. On İki Yıl Yemeden İçmeden Kalması[395]

***Atâyî*:**

Yimeyüben içmeyüben ḳalmış diri
Hem bir Allāh bilir ancaḳ bu sırrı (21a)

A354. A354. Uykusuz Yaşaması

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yetüb bir laḥẓa uyḫu uyumazdı
Varub bir kimseye ḥālin dimezdi (43a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Gamile za'fdan Mecnûn-ı nâlân
Ta^{c}âm u h^{v}âbdan hâli ^{c}üryân (4357)

[394] Bu motif, *Yeme-İçmeden Fârig Olma* maddesinde, *Fakr*'ın bir maddesi olarak ele alınmıştı. Ancak, mesnevilerde şairler, Âşık'ın yeme-içme ve uyumadan yaşamasını bir keramet göstergesi olarak da değerlendirmişlerdir. Bu çalışma boyunca şairlerin esas alınan temayülleri, bu noktada da bu hususu dikkate almayı gerektirmiştir.

[395] Halk anlatılarında da görülen bu keramet için bk.: İnevi, 2019: 193.

***Örfî*:**

Ṭa‘ām u āb câme-ḫˇāb [u] pister
Bular gitmişdi fikrinden birāder (100)

A355. A355. Rakip'in Elini Kurutup Dua İle Eski hâline Çevirme

Rakibin elinin tutulup dua ile açılması motifi, tarihi bir hadise olan Sare ve Firavn arasında geçmiştir. Sare'ye sahip olmak isteyen Firavn'un eli, Sare'nin duası ile tutulup yine onun duası ile açılır. Bu hadise hadis-i şerifte şöyle dile getirilir:

"… Sare adamın yanına girince, kraI (onu ayakta karşıladı, fakat) elini ona uzatamadı. Eli şiddetli şekilde tutuldu. Sare'ye: "Elimi salması için Allah'a dua et! Sana zarar vermeyeceğim!" dedi. Sare de dediğini yaptı. Ama kral tekrar Sare'ye sataşmak istedi. Eli, öncekinden daha şiddetli tutulup kaldı. Sare'ye aynı şekilde ricada bulundu. O da kabul etti. (Adam normal hâle dönünce tekrar) sataşmak istedi. Eli önceki iki seferden daha şiddetli şekilde tutuldu. Sare'ye yine: "Allah'a dua et, elimi salsın, sana zarar vermeyeceğim!" diye rica etti. Sare dua etti, adamın elleri açıldı"[396].

***Hâtifî*:**

"Eli havada kalınca kılıcı öteki eline alır. O da havada kalınca hemen Mecnun'un ayaklarına kapanır. Mecnun'un duasıyla rakip iyi olur".

***Hamdullah Hamdî*:**

İrişdi çala ol şûrîde mesti
Kurudı ol kılıç tutdugı desti
…
Du‘âsın Hak kabûl itdi garîbün
Kurumış desti hôş oldı rakîbün (2372-83)

***Lârendeli Hamdî*:**

Diledi ki ura bir tığ ol arada
Eli inmeyüben kaldı hevâda
...
Du‘â kılub bu sözden sonra ol abdâl
Anı ol derden kurtardı derhâl (4210-24)

[396] Buharî, Enbiya 8; Müslim, Fezail 154. http://hadisci.com/yalan-hakkinda-hadisler-sayfa-002 , E.T.: 25.03.2020.

***Celâlzâde Sâlih*:**

Kolı turdı hevâda inmedi zar
Dikili kaldı kurı hîzem-vir
…
Evvelâ pend-i bî-dağa itdi
Sonra el kaldurub du‘â itdi (1770-94)

***Halîfe*:**

“Mecnun’a saldırınca kılıcı tutan eli havada kalır. Rakip, kılıcı öteki eline alır. O eli de havada kalınca Mecnun’un ayağına düşer. … Mecnun acıyarak dua eder” (Levend, 1959: 304-305).

A356. A356. Rakip’in Vahşiler Tarafından Parçalanması

***Mektebî*:**

“Kılıcını çekip saldırdığı sırada vahşi hayvanlar üzerine atılıp İbn-i Selam’ı parçalar” (Levend, 1959: 71).

A357. A357. Maşuk’un Kabrinde Rüyasında Gördüğü Gülü Elinde Bulması

***Hakîrî*:**

Vérdi destine anıñ bir deste gül
Ṣundı la‘l-i leblerinden aña mül
...
Ol gül anıñla ol-néce yār idi
Géce gündüz derdine ġam-ḫār idi (167a/ 1-3)

A358. A358. İlham

Terim olarak “Allah’ın kulunun kalbine, iyilik telkin eden bilgiyi aktarması” manasına gelen *ilham*, duyu, haber ve akıl gibi herhangi bir bilgi kaynağına dayanmaksızın elde edilen bilgiyi ifade eder. Vesvese, şeytani; ilham ise ilahi veya meleki kaynaklıdır (Yavuz, 2000: 98-100).

Sufinin yaşayarak elde ettiği kalp bilgisi, gayb âleminin akislerinin kalbe düşmesi neticesinde elde edildiği için, kalbin safiyeti ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, ancak, kalp aynasının tasfiyesini sağlayan sufi, âleme bakarak gerekli bilgiyi elde edebilir (Uluç, 2015: 176-177).

A358.1. A358.1. Babasının Ölümü Kalbine İlham Olunması

***Atâyî*:**

Ol gönül Ḥakk'ın evidir ey püser
Bir haber Ḥak verse hakdır ser-be-ser (38a)

A358.2. A358.2. Savaştaki Hilenin Kahraman'a Malum Olması

***Süheylî*:**

"Mecnun Leyla'nın geleceğinin önceden sezmiştir" (Abd El Maksoud, 2004: 114)[397].

***Şâhidî*:**

Meger tuydı bu hâli ol füsûn-sâz
K'aña gülşende keşf olmışıdı râz

Bu fitne şerefi kılmağa i'lâm
Virir bir sırrla Mecnûn'a peygâm (2268-77)

A360. A360. Rüyalar

İlkel kabilelerden itibaren insan ırkının en çok ilgilendiği sahalardan biri olan rüyalar, Freud'un psikanaliz metodu olarak benimsemesiyle psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmaya başlanmıştır. Rüyalar, Freud'a göre, bilinçdışının bir dışavurumu olarak hasta hakkında önemli bilgiler içermesi bakımından dikkat edilmesi gereken ögeler barındırır. Rüyaların, hastanın kontrol edemediği bir alan olan bilinçdışından tezahür ederken kendine has bir dil ile ortaya çıkması, bu dilin bir uzman tarafından çözümlenmesini gerekli kılmaktadır. Rüyalarda ortaya çıkan bu sembolik dilin açımlanması, hastanın bilinçdışının tanınması ve hastalığın tedavisinde etkin bir rol oynar.

Analitik Psikoloji ekolünün kurucusu Jung, rüyaların bilinçdışının bir ögesi olduğu konusunda Freud'a katılmakla birlikte, Freud gibi, rüyaların bastırılmış arzuların bir tezahürü olduğu düşüncesinden hareket etmez. Jung'a göre, rüyalar, kişisel bilinçdışının bir ögesi olmaktan çok, kolektif bilinçdışına aittirler. İnsan ırkının ortak birtakım düşünce, duygu ve hayallerinin merkezi olan kolektif bilinçdışı, rüyalar yoluyla kendini ifade etmektedir. Tarih öncesi devirlere ait tecrübelerin bir yansımasını ifade eden bu görüntüler, Jung'un *ilk imgeler* / *arketipler* olarak isimlendirdiği en eski düşünüş biçimlerini içerir.

[397] Süheyli'nin eserinde, Leyla da öleceğini sezip bu durumu Mecnun'a bildirmiştir. Bk.: Abd El Maksoud, 2004: 114.

Rüyalar, Jung'a göre, kolektif bilinçdışının bir ögesi olması bakımından, sadece geçmişle ilgili değil, gelecekle ilgili de bilgiler verir (Abdu'l-Hakîm El-Afifi, 2011: 66-74).

Rüya, Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm'de, çeşitli vesilerle üzerinde durulan bir olgudur. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim, Hz. Yusuf ve Mısır hükümdarının rüyalarından bahsedilmekte (Yûsuf 12/4-5, 43, 100; es-Saffât 37/105), Hz. Peygamber (s.a.s.)'in rüyasının doğru çıktığı Fetih suresinde bildirilmektedir (El-Feth 48/27) (Çelebi, 2008: 306-309).

Rahmani, *şeytani* ve *nefsani* olmak üzere üç şekilde tasnif edilen rüya, İslam filozoflarına göre, birtakım suretlerin tahayyül gücü oranında ortak duyuya yansımasını ifade etmektedir. Şeytani ve nefsani rüyadan farklı olarak *sadık* rüya şeklinde de isimlendirilen *Rahmani* rüya, nefsin melekût âlemi ile kurduğu ilişkinin bir sonucu olarak tezahür etmektedir. Melekût âleminden gelen manâların suretlerle / sembollerle ortaya çıkması, rüyanın tabire muhtaç olduğunu göstermektedir. "Muabbir" denilen rüya tabircilerinin yazdığı "tabirname"ler, bu sembolik dilin çözümlenmesine katkıda bulunur. Başta peygamberler olmak üzere, rüya ilmi kendisine verilen rüya tabircileri, sembolik dili anlayan kimseleri oluşturmaktadır (Çelebi, 2008: 306-309).

İlk zahid ve sufilerden itibaren tasavvufun önemli bir konusu ve bilgi kaynağı olan rüya, bazı mutasavvıflara göre, kerametin göstergelerinden biri sayılır. Tasavvufî hayatta rüya, irşad, hikmet, marifet gibi hususların kaynağıdır. Pek çok dinî ve ahlakî hakikatler rüya yolu ile bildirilmiştir. Tarikatlarda rüyalar, seyr-i sülûkun bir parçası olarak müridin yolunu çizmesine vesile olur (Uludağ, 2008: 309-310).

Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde bir sâlik olarak Mecnun'un gördüğü rüyalar, onun seyr-i sülûkunun bir parçası ve kerametlerinden biri olarak tezahür etmektedir. Kahraman, bazı mesnevîlerde sevgilisini rüyasında görerek ona âşık olurken bazı mesnevîlerde kendi akıbeti Allah tarafından ona bildirilir. Savaş esnasında sevgilisinin ahvalini görerek savaşın bitmesine sebep olması, sevgilisinin evlendiğinden haberdar olması, ayrıca anne-babasının ölümünün ona malum olması, rüyanın, onda keramet nevinden zuhur ettiğini göstermektedir. Kahraman öldükten sonra, salih kimselerin rüyalarında da görülmeye devam eder. Bu rüyalar, onun ahiret hayatının dünya hayatına nazaran üstünlüğüne işaret etmektedir.

A360.1. A360.1. Kahraman'ın Rüyasında Âkıbetini Görmesi[398]

***Nizâmî*:**

Rüyasında bahtına şöyle bir ağaç düşmüş
Kökü yerdeki ağaç, arşa kadar büyümüş
...
Gagasından aşağı inci mücevher saçmış
Mecnun'un tacının tepesine inci takmış (2704-6)

***Şâhidî*:**

Görir kim nûrdan h˘âb içre bahtı
İrermiş göge yerden birdür hakkı
...
Bu ta'birile şevk idüb tecellî
Dili gamgînine virdi tesellî (3191-3205)

***Hamdullah Hamdî*:**

Dil-i Mecnûn'a düş gösterdi bahtı
Ki gördi evce irmiş bir dırahtı

Uçar bir şu'besinden murg-ı hôş-per
Gelür farkında kor tâbende gevher (2726-29)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Dıraḫtından anuñ ḳuşlar uçarlar
Ki var her ḳuşlarıñ aġzında dürler (101b)

A360.2. A360.2. Kahraman'ın Rüyasında Maşuk'un Öldürüleceğini Görmesi

Kahraman, rüyasında savaş sonlanmadığı takdirde maşuğun öldürüleceğini görür:

***Nevâyî*:**

Nevfel ile Leyla'nın kavminin savaşında Mecnun rüyasında Leyla'nın kendisine gelerek savaşın sonlandırılmasını istediğini, aksi hâlde babasının kendisini katledeceğini söyler:

Kördi ki kelür nigâr-ı zîbâ
Baştın ayağığa haz u dîbâ
...
Kim katkime tangla eylep âheng
Kanım bile yerni eylegey reng (1905-1937)

[398] "Rüyada geleceği görme" motifi, Thompson'ın İndeks'inde D1810.8. D1810.8. *Magic knowledge from dream*, maddesinde yer alır.

A360.3. A360.3. Kahraman'ın Rüyasında Anne-Babasının Öldüğünü Görmesi

***Nevâyî*:**

Kim ekki kebûter-i yegâne
Bir üyde çıkardılar cevâne
...
Bildi ki ata anası ölmiş
Hurşîd-i tîre bolmış (2990-3003)

A360.4. A360.4. Kahraman'ın Rüyasında Âşık Olması

Âşığın rüyasında âşık olması, aşk için *vakt*in geldiği anlamına gelir. İstidadın göstergelerinden biri olarak da yorumlanabilecek olan bu durum, âşığın *murad* olduğunun işaretlerinden biridir. Dolayısıyla bu durum, ilahi bir müdahaledir.

***Lârendeli Hamdî*:**

Göricek yârınun resmin o müştak
Gidüb ârâmı oldı takati tâk (915-64)

A360.5. A360.5. Kahraman'ın, Maşuk'un Evlendiğini Rüyasında Görmesi

Âşığın sevgiliyi rüyasında görmesi, yüzünü kendisine çevirmesidir. Bütün yüz ve varlığı göz kesilmiştir. Artık âşık ya maşukta ya da maşuğun varlığına nakşedilen suretindedir (Ahmed Gazali, 2019: 47).

***Lârendeli Hamdî*:**

Be-nâ-geh ol tezerv ü âteşin bâl
Turub ol şâhdan pür-hüe vü âl

Gelüb kapdı elinden şeb-çerâğın
Füzûn itdi ğaribün dilde dağın (2986-98)

A360.6. A360.6. Kahraman'ın Rüyasında Kendisine Muska Bağlandığını Görmesi

***Mektebî*:**

"Bir gece Allah'a yalvardıktan sonra yere kapanır, uykuya dalar. Rüyasında yanına birinin geldiğini görür. Gelen adam Mecnun'a bir muska bağlar. Mecnun'un gönlü dertten kurtulur" (Levend, 1959: 69).

A360.7. A360.7. Kahraman'ın Rüyasında Hakk'ın Ona Rahmet Ettiğini Gördüğünü Söylemesi

***Câmî*:**

شد روضه ی جان، حظییره ی او	رضوان ابد، ذخیره ی او
آرند که صوفی ای صفا کیش	برداشت به خواب پرده از پیش
مجنون بر وي شد آشکارا	با او نهبه صواب مدارا
کفت ای شده از خرابی حال،	بر نقش مجاز، فتنه سي سال
چون کرد اجل نبرد با تو،	معشوق ازل چه کرد با تو؟
کفتا، ای به بساط عشق گستاخ!	شرم ات نمد که چو درین کاخ
خوردی می ما ز جام لیلی	خواندی ما را به ناملیلي؟
بر من چو در عتاب بگشود	با من بجز این عتاب ننمود

["Onun gittiği yer Rızvan'ın ta kendisiyidi, yani cennet. / Derler ki bir sufi uykusunda perdeyi Mecnun'un üzerinden çeker. / Mecnun uykusuna gelir ve onunla müdara etmeden konuşur. / Ona durumunun vahimliğinden tam otuz yıl dünyanın fitnesine düşmüş olduğunu söyler. / Ölüm peşinden gelince Ezeli Maşuk (Tanrı) sana nasıl davrandı?' diye sorar. / Mecnun: 'Beni büyük bir saraya davet etti ve beni Ferdos mertebesine götürdü'. / Bana: 'Ey aşkta küstah olan, bizim meyimizi Leyli'nin camından içerken onu bizim yerimize koymaktan hiç utanmadın mı?' dedi. / 'Hiç kimse senin gibi gözünü benden çekmedi', dedi.", s. 49.]

***Hamdullah Hamdî*:**

Ki Mecnûn fevt olup düşde görüldi
Hudâ ana ne itdügin soruldı

Didi Mecnûn bana Hak rahmet itdi
Beni 'âşıklar üzre hüccet itdi (4004-6)

A360.8. A360.8. Âşık'ın Rüyasında Sevgilisinin Ona Bir Deste Gül Verdiğini Görmesi

***Halîfe*:**

"Mecnun, bir gece rüyasındaa Leyla'nın kendisine bir deste gül verdiğini görür" (Levend, 1959: 307).

A360.8.1. A360.8.1. Rüyasında, Mezarında Uyuduğu Maşuğun Ona Gül Verdiğini Görmesi

***Hakîrî*:**

Vérdi destine anıñ bir deste gül
Ṣundı la'l-i leblerinden aña mül

Na'ra urdı yuḥudan oldı bídār
Gördi destinde hemān ol deste var (167167a/ 01)

A360.9. A360.9. Kahraman'ın Rüyada Cennette Görülmesi

***Hamdullah Hamdî*:**

Ana hôş hâb gösterdi ferişte
Ki varmış ravza-i bâg-ı behişte (3957-80)

***Fuzûlî*:**

Hâb içre görindi ol figâra
Bir bâğda iki mâh-pâre
...
Getdükde cihân-ı bî-vefâdan
Kurtıldılar ol gam ü belâdan (3019-3033)

***Lârendeli Hamdî*:**

Döşenmiş sû-be-sû yüz nâf-ı dibâ
Nitekim ferş-i cennet hûb u zîbâ (5319-60)

***Andelîb*:**

"*Bir gice uyḳuda irdim. Nā-gāh ma'lūm boldı kim bihişt-i 'anber-sirişt üzre bir köşk peydā boldı. Ol içre bir niçe öy peydā boldı ve öy içinde bir taḫt-ı 'ālī ve ol taḫt üzre iki dil-rübā birbirlerige ḳadeḥ berip şarāb-ı cennet içip gerdenleriden ḳol salışıp ve būse alışıp oltururlar. Men sürüdüm: "Bular kimler dururlar kim, zīb ü ferr birle olturırlar?" anda aydılar kim: "Bular Leylī birle Mecnūn dururlar. Ol dünyāda 'āşıḳ bolup cebr ü cefā miḥnet köp çekmişler. İmdi bol dünyāda Ḥaḳ Te'ālā bularnı birbirlerige ḳoşup bihişt-i'anber-sirişt içre mekān bermiş maḳṣad-ı aşlıġa yetip munda devrān sürerler1 diyip aydılar.*", (s.142).

A360.10. A360.10. Rüyayı Tabir Ettirmek

Rüyaların kendine mahsus sembolik dili, onun herkesçe anlaşılmasını zorlaştırıcı bir nitelik taşır. Bu bakımdan rüya, rüya ilmine sahip kimseler tarafından tabir edilir. Rüyanın, iyi niyet sahibi kimseler tarafından tabir edilmesi, rüyanın gerçekleşme süreci açısından önemlidir.

A360.10.1. A360.10.1. Kahraman'ın, Rüyasını Annesine Tabir Ettirmesi

Mesnevî'de Mecnun, gördüğü rüya konusunda annesine başvurarak kendisine en yakın kişiye rüyasını tabir ettirmeyi seçer:

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi ki olmuşsun ey ferzend-i dil-teng
Hazer kıl kim esîr-i nakş ı nireng (964-997)

A360.10.2. A360.10.2. Rüyasını Tabir Edecek Birini Araması

Mecnun, rüyasını tabir etmesi için uygun bir muabbir aramaktadır:

***Lârendeli Hamdî*:**

Dir idi ğam kılub cânma teᶜsîr
Kim ider ola bu rüyâyı taᶜbir (3001)

A361. A361. Duasının Makbuliyeti

A361.1. A361.1. Rakip'in Tutulan Kolunun Onun Duası İle Açılması

***Hâtifî*:**

"Bu sırada rakip görünür; elindeki kılıçla Mecnun'a saldırır. Eli havada kalınca kılıcı öteki eline alır. O da havada kalınca hemen Mecnun'un ayaklarına kapanır. Mecnun'un duasıyla rakip iyi olur" (Levend, 1959: 80).

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu resme pend idüp lutf ile evvel
Du'â kıldı götürüp 'akıbet el

Du'âsın Hak kabûl itdi garîbün
Kurumış desti hôş oldı rakîbün (2372-83)

***Lârendeli Hamdî*:**

Du‘â kılub bu sözden şonra ol abdâl
Anı ol derden kurtardı derhâl (4210-24)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Evvelâ pend-i bî-dağa itdi
Sonra el kaldurub du‘â itdi (1770-94)

A361.2. A361.2. Savaşın Duasıyla Kaybedilmesi

Savaş meydanlarında hiç yenilgi görmemiş olan Nevfel, yenilgisinin nedenini anlayamaz. Daha sonra bunun Mecnun'un duası ile ilgili olduğunu idrak eder ve onun üstünlüğünü anlar:

***Fuzûlî*:**

Hem-demlere râzın açdı Nevfel
Kim müşkil-i hâlümi kılun hâll
...
Bilmişdi ki sâhib-i nazardur
Elbette duâsı muteberdür (1552-64)

A361.3. A361.3. Ölmek İçin Ettiği Duanın Kabul Olması

***Nizâmî*:**

Tanrım! Beni bu mihnetten kurtar artık
Beni sevdiğimin huzuruna kavuştur artık
…
Leyla'nın mezarına sarılınca feryat etmiş
"Ey sevgili! Demiş ruhunu teslim etmiş (3551-60)

***Hâtifî*:**

"Allah'a yalvararak ölümünü ister. … Ruhunu teslim etmek zamanı gelince gökten 'fütûhât' kapıları açıldı. Dostların makamını gördü, Leyla diye can verdi" (Levend, 1959: 82).

***Hamdullah Hamdî*:**

Dehânından çıkınca bu du‘âsı
Bile çıkdı anunla cân hümâsı (3863-65)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Hemān ol dem göge ṭutdı yüzini
Elini ḳaldurub yumdı gözini

...
Görüb cānān yolında zaḥmet ü bīm
Revān iy dost diyüb oldı teslīm (166b-167a)

***Celîlî*:**

Mecnûn çü du'âya götürür dest
Fi'l-hâl düşüp yire olur pest (2013)

***Hakîrî*:**

Lutf ḳıl şimdi meni aña yétür
Bu firāḳı hecri aradan götür

Vāṣıl éyle sen meni dil-dārıma
Mahrem éyle ol püt ü 'ayyārıma (165165b/ 09)

***Lârendeli Hamdî*:**

Beni kurtar İlâhi bu belâdan
Belâ yı ref kıl bir mübtelâdan
…
Be-hakk nâle-i 'uşşâk-ı nâ-şâd
Beni bu vartadan yâ Rabb kıl âzâd (5207-9)

Görüb cennetde cây-ı dûstânı
Çığırub döst diyu virdi cânı (5227-28)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Beni kurtar cefâ-yı dünyâdan
Hazzımı vir safa-yı ʿukbâdan
...
Olduğı içün du'â güzer-gâhı
Kendü gibi ğaribler rahı (2269-74)

***Halîfe*:**

"Kendine gelince Allah'a yalvarıp ölümünü ister; Leyla deyip canını verir" (Levend, 1959: 309).

***Andelîb*:**

Ey Ḫudāya yār diyip derdimni efzūn ḳıl meni
Aḳızıp gözyaşımı deryā-yı Ceyḥūn ḳıl meni
... (s.132)

... cān-ı be-Ḥaḳ teslīm ḳıldı. (s.134)

***Nâkâm*:**

Bəni boylə pərişanhal qoyma (s.96-97)

İrişdi dari-üqbayə səlamət
Zəbanbənd oldu əfvahi-məlamət (s.149)
Motif, Thompson'ın İndeks'inde M451. M451. *Curse: death.*maddesi ile yer alır.

A361.4. A361.4. Vahdete Ermek İçin Ettiği Duanın Kabul Olması

Fuzûlî'de, Kahraman'ın mecazdan hakikate geçişi bu dua sayesindedir. Aşk derdine çare isteyen Kahraman, Zeyd, Sevgili'den haber getirdiğinde vuslata nail olarak deva bulacağını zanneder. Oysa Leyla ile karşılaştığında, duası kabul olmuş, mecazdan hakikate erişmiş, cismani bir vuslat arzusundan geçmiş bulunmaktadır:

Dâim anı mende zâhir eyle
Lutf et iki sûreti bir eyle (2302-2329)

Mende olan aşikâr sensen
Men hod yohem ol ki var sensen (2698-2735)

A361.5. A361.5. Duası Sonucu Rüya Görmesi

***Mektebî*:**

"Bir gece Allah'a yalvardıktan sonra yere kapanır, uykuya dalar. Rüyasında yanına birinin geldiğini görür. Gelen adam Mecnun'a bir muska bağlar. Mecnun'un gönlü dertten kurtulur" (Levend, 1959: 69).

A361.6. A361.6. Muradı Olanın Ona Gelmesi

***Nevâyî*:**

Her yan kişiler kılıp revane
Andın tiler erdiler nişane

Çün ol iş edi hilaf-ı 'âdet
Her dem edi gamları ziyadet (1024-25)

A361.7. A361.7. Duasının Alınması

***Behiştî*:**

yalvardı ana du'âsın aldı
ol gitdi vü Kays anda kaldı (1667-8)

A370. A370. Kâmil Kahramanın İbadatı

A371. A371. Namaz

***Behiştî*:**

Mecnûn, Kâbe'de iki rekat namaz kılar:

mihrâb idinüp namaz kıldı
yüz hâke sürüp niyâz kıldı (1219)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü 'ışḳuñ yolına gelmişdi ḳāyim
Namāzidi işi ṣavmile dāyim (56a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bunı zann itme kim Mecnûn-ı nâlân
Şu şeydâlar gibiydi kim var el'ân

Değildi bı-namâz u rûze vü nûr
Edeble yâr idi ᶜaklile maᶜmûr (4363-64)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Râh-ı 'ışk içre agleb-i evkât
Her-giz itmezdi terk-i savm u salât (1164)

***Nâkâm*:**

Gümani-nabica etmə ki Məcnun
Həvayi-nəfsinə olmuşdu məftun
…
Salatü somdən məhrumü məhcur
Fərasətdən kənar, adabdan dur (s.135)

A372. A372. Oruç

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü 'ışḳuñ yolına gelmişdi ḳāyim
Namāzidi işi ṣavmile dāyim (56a)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Râh-ı 'ışk içre agleb-i evkât
Her-giz itmezdi terk-i savm u salât (1164)

***Nâkâm*:**

Salatü somdən məhrumü məhcur
Fərasətdən kənar, adabdan dur (s.135)

A380-380. Kâmil Kahraman'ın Aklî Nitelikleri

A381. A381. İlimde Üstünlük[399]

A381.1. A381.1. Kâmil Kahraman'ın Arkadaşlarını Geçmesi

***Nizâmî*:**

Sınıf arkadaşları azametinden ürkmüş
Ona uyarak ders çalışmaya düşmüş (851-2)

***Nevâyî*:**

Az vaktda eyledi zamane
Anı barı 'ilm ara yegâne (738-40)

A381.2. A381.2. Kâmil Kahraman'ın Arkadaşları Kıskanması

***Lârendeli Hamdî*:**

ᶜUlûmı çün ihata itdi ol mâh
Döşürdi ders-gehden bâr-ı büngâh

Çü gitdi hˇâceden ol serv-i dil-cû
Sebak etfale görindi siyeh-rû (853-54)

A382. A382. Kâmil Kahraman İrfan Sahibi

A382.1. A382.1. Çocukken Olgun Davranışlara Sahip Olması

***Fuzûlî*:**

Hurşîd kimi kemâle kâbil
İsa kimi tıfllıkda kâmil (507)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Her gören kavl ü fi'lini ta'ayyün
Hükm iderdi feraset ile ta'yîn
…
Hem olısar durur bu ehl-i hâl
Bu degildür nişân-ı ehl-i kâl (412-22)

[399] Bu motif Thompson'ın İndeks'inde T615.3. T615.3. *Precocious wisdom* (Erken Bilgelik) maddesinde yer alır.

A382.2. A382.2. Konuştuğunda Fasih Konuşması

***Nevâyî*:**

Çün eyley başladı tekellüm
El huşın etip tekellümü güm
…
Ne kılsa beyan hıredga ma‘kul
Baştın ayagı nazarda makbul (655-60)

A382.2.1. A382.2.1. Fasih Konuşmasının Meşhur Olması

***Nevâyî*:**

Her sarı haber tapıp kabayil
Körmeklikige tilep vesayil
…
Ba‘zı yüzidin tapıp tahassür
Ba‘zı sözidin kılıp tahayyür (660-63)

A390-A400. Kâmil Kahraman'ın Yetenekleri

A391. A391. Kâmil Kahraman'ın Meşhur Şair Olması

A391.1. A391.1. Sevgilinin Çoluk Çocuk Herkesten Kahraman'ın Şiirini Duyması

***Nizâmî*:**

Çarşı, pazardan gelen her bir çocuk
Mecnun'dan bir beyit okurmuş o çocuk

Evinin yanından geçen her kimse
Bir beyitle haber ulaştırırmış o kimse (1423-25)

***Şâhidî*:**

Düşüb efvâha nazm-ı ta'b pâkî
Okunurıdı şi'r-i derd-nâkî

İşitse derd ehli sözin anuñ
Urırdı hırmanına od-ı cânuñ (4320-21)

A391.2. A391.2. Sevgili Çemende Otururken Birisi Mecnun'un Gazelini Okuyarak Geçmesi

***Nizâmî*:**

Leyla'nın ağzından söz henüz uçmadan
Oradan geçen birinin sesi gelmiş sokaktan

İnci tanesi gibi güzel gazeller okuyormuş
Mecnun'un gazellerinden birini okuyormuş (1500-9)

***Fuzûlî*:**

Bir kimse ohurdı şi'r-i Mecnûn
Bu nükte ibâretinde mazmun (1405-1418)

A391.3. A391.3. Kahraman'ın Şiirini Duyan Kumandan'ın Onunla Tanışmak İstemesi

***Fuzûlî*:**

Bezminde misâl-i dürr-i meknûn
Bir gün ohunurdı şi'r-i Mecnûn
…
Nevfel kılup ârzû-yı Mecnûn
Ashâb ile kıldı azm-i hâmûn (1458-62)

A391.4. A391.4. Kahraman'ın Şiirleri Duyanların Aşka Getirmesi

***Nizâmî*:**

Onun şiirlerini okuyan gam-zede herkes
Devesini sürer, görmeye gidermiş herkes

Ünü yayılmış şehirden şehire, Bağdat'a kadar
Kays'ın aşk hikâyesi ulaşmış Bağdat'a kadar (3259-63)

***Şâhidî*:**

Sözi âvâzesi etrâfa düşdi
Sadâsı şehr-i Bagdâd'a irişdi
…
Sözi zevkile talebindi cânı
Dili meyl eyledi görmege ânı (4320-26)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

İderken bu süḫande Leyl-i pervāz
Gelür yolca gidenden bir ḫoş āvāz

Lisānından ḳamu eş‘ār-ı Mecnūn
Ne sözler her biri çün dürr-i meknūn (62a)

A391.5. A391.5. Şiirlerinin Kayda Geçirilmesi

A391.5.1. A391.5.1. Şiirlerin Şöhretini Duyup Gelen Birinin Şiirleri Kayda Geçirmesi

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فقلت: سألنك بحق قبر ليلى أن تنشدنى قصيدتك التى قلتها فى الثمدين، و قد كنت أخدت معى دواة و قر طاسا

["Dedim ki: Leyla'nın mezarının hakkı ile senden Samdeyin'de söylediğin şiiri bana söylemeni rica ediyorum, yanımda kâğıt ile hokka getirmiştim", s.111.]

قال الأعرابى: ثم مضيت إلى الحى فأخبرتهم خبره و أنشدتهم قصيدته فكتبوها

["Göçebe dedi ki: Kalktım ve mahallesine gittim ve onun haberini ilettim ve onlara şiirini söyledim, onlar da yazdılar", s.117].

***Nizâmî*:**

Söylediğin her şiire kulak vereceğim
Can u gönülden çalışıp ezberleyeceğim

Söylediğin bütün şiirleri ezberleyeceğim
Gönlüm onlarla dolana kadar okuyacağım (3153-86)

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Selam-ı Bağdadi, Mecnun'dan topladığı şiirleri Bağdad'a götürür" (Levend, 1959: 30).

***Şâhidî*:**

Kasâyidile şi'rinden idüb yâd
Revân oldı yola ol nitekim bâd (4446-4451)

***Hamdullah Hamdî*:**

Kaçan bir beyt okısa ol cihân-gerd
Yazardı levh-ı dilde ol civân-merd (3249)

***Fuzûlî*:**

Gâhî gazel ü gehî kasîde
İnşâ kılup ol sitem-resîde
…

Yazarlar idi tamâm şi'rin
Ohurlar idi mudâm şi'rin (2803-5)

Ahmed-i Rıdvan'da şiirleri kayda geçiren *Müslim*'dir:

Ḳamu hıfẓ eyleyüb yādına aldı
Le'ālī dürcini gencīne ṣaldı (134a)

Ḳılub Āmir bu ebyātı çü mey-nūş
Ḳamusın eyledi çün ḥalḳa der-gūş (153a)

Diğer bir neşr eden *Âmir*'dir:

Ḳılub Āmir bu ebyātı çü mey-nūş
Ḳamusın eyledi çün ḥalḳa der-gūş (153a)

Nâkâm'da, Zeyd, Mecnun'un söylediği şiirleri kaydeder:

Olub Zeyd andə peyvəstə mücavir
Vəfasın eylədi aləmdə zahir
…
Qılıb izhar nəşr etdi cəhanə
Cəhandə qaldı andan bu fəsanə (s.151)

A391.5.2. A391.5.2. Yabancı Bir Kabile Tarafından Kayda Geçirilmesi

***Andelîb*:**

Mecnun'un şiirleri rastgele katıldığı bir kabile tarafından kayda geçirilir:

"*Ḳursaḳ urup Leylīning 'aşḳıdan bī-ṭākat bolup bir niçe ġazeller ḳaṣīde vü bedīheler aytur irdi. Ammā işitgen görgen ḫalāyıḳlar gürūh gürūh gelip yazıp oyḳur örgenür irdiler*.", (s.52)

A391.5.3. A391.5.3. Şiirlerin Halk Tarafından Kayda Geçirilmesi

***Mektebî*:**

"Mecnun dolaştığı yerlerde şiirler söyler. Halk bunları toplar (Levend, 1959: 64).

A392. A392. Kâmil Kahraman Güçlü Avcı

***Behiştî*:**

geh sayd idi işi gâh seyrân
geh mest olur-idi gâh hayrân

geh yûz ile sayd iderdi âhû
şehbâzile gâh alurdı tıhû (249-50)

A400. A410. Şahsi ve Diğer Nitelikleri

A401. A401. Kahraman, Âdil Hükümdar

***Fuzûlî*:**

Mecnûn idi mülk-i derd şâhı
Hayl-i ded ü dâm anun sipahı

Âhûnun alurdı müşgi bâcın
Rûbâh semûrınun harâcın (2229-31)

A402. A402. Büyüklerine Saygılı ve İtaatkâr Olması

A402.1. A402.1. Evliliğe Razı Olma

***Hüsrev-i Dihlevî*:** Mecnun, babasına duyduğu hürmet sebebiyle Nevfel'in kızıyla evlenmeyi kabul eder:

با آن حق نعمتي كه داري واجب نكند حرام خواري

اينست چو خواهش الهي تن دردادم بهرچه خواهي

["Boynumda büyük emeğin var, hiç bir zaman zahmetlerini boşa vermem. Allah'ın isteği ise bu dur. İstediğiniz her işi yaparım"s.137.]

***Süheylî*:**

"Nevfel, Mecnun'un sadakatini denemesi için Leyla yerine kızı Hur'u vereceğini kendisine bildirir. Mecnun susar, onun susması yapılan teklifi kabul ettiği şeklinde yorumlanır" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Nevâyî*:** Mecnun babasının rızasını kazanmak için istemeden Nevfel'in kızı ile evliliği kabul eder:

Andak ki tilep hudâ rızâsın
Andın song ata ana rızâsın
…
Hükm et ki ne nev' etey şi'ârım
Etmekde anı ne ihtiyârım (2642-63)

A402.2. A402.2. Hatır İçin Yemek Yemek

Mecnun, anne-babasının hatırı için istemediği hâlde yemek yer:

***Dihlevî*:**

چون خورد بقدر رغبت آن خورد مادر سر سفره را بهم کرد

["İster istemez biraz yedi annesi sofrayı topladı", s.104.]

***Şâhidî*:**

Bir iki lokma ol ışkile meftûn
Sunıb yidi atası hâtırıyçün (1358-60)

***Lârendeli Hamdî*:**

Hem ol dem turdı Kays önine mâder
Getürdi hoş taᶜâm-ı rûh-perver

Anası hâtıriyçün ol şikeste
Bir iki kerre sundı haste beste (1527-31)

A402.3. A402.3. Vasıyeti Yerine Getirme

A402.3.1. A402.3.1. Babasının, Mezarını Ziyaret Etmesi Yönündeki Nasihatini Yerine Getirmesi

***Fuzûlî*:**

Levh eyledi gögsini mezara
Dırnag ile kıldı pâre pâre
...
Efgân le tâze kıldı mâtem
Efgânı içinde deerdi her dem (2182-2204)

A402.4. A402.4. Özür Dileme / Ayaklarına Kapanma

A402.4.1. A402.4.1. Annesinden Özür Dilemesi

***Nizâmî*:**

Verdiği öğütleri dinlemediği için utanmış
Özür dileyip onun ayak bastığı yeri öpmüş (3054)

***Mektebî*:**

"Mecnun anasının ayaklarına kapanır" (Abd El Maksoud, 2004: 70).

"… alın yazısından bahsederek özür diledikten sonra …" (Abd El Maksoud, 2004: 70)

A402.4.2. A402.4.2. Kahraman'ın Babasından Özür Dilemesi

***Mektebî*:**

"… özür diler, babasının elini ayağını öperek yolunu tutar" (Abd El Maksoud, 2004: 69).

***Nevâyî*:**

Fehm olgaç atasının melâli
Tofrag etip anı infi'âli
…
Dedi ki keçür günâhım âhır
Kim lutfung erür penâhım âhır (2639-41)

***Hamdullah Hamdî*:**

Peder dîdârını çün gördi Mecnûn
Düşüp ayagına yüz sürdi Mecnûn

Didi katunda pür-cürm ü günâhem
Kabul it 'özrümi kim ''özr-hâhem (1022-3)

***Nâkâm*:**

Görüb məxdumini Məcnuni-şeyda
Sərildi məkdəmində sayə asa

Dedi: "Ey validi-vala nəvanəm
Qəbul üzrümi kim, natəvanəm (s.29)

A405. A405. Ahlâkı

A405.1. A405.1. Kahraman'ın Maşuk'un Vuslat Talebini Reddetmesi

***Sevdâyî*:**

Mecnûn işidüp bu razı andan
Namus odına dutuşdı candan (1072-84)

***Fuzûlî*:**

Dut perde-i ismet içre ârâm
Rûsvây menem sen ol nîkû-nâm
…
Çün men reh-i resm ü aşk dutdum
Nâmûs sahla her hâlelden (2714-2726)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Seni bed-nâm ider ʿArab kavmi
Nergisüne harâm ider nevmi (2044-59)

A406. A406. Temizliği

***Behiştî*:**

pak idi şu resme ol peri-rû
kondurmaz-idi ki üstine mû (257)

A407. A407. Gençliğinde Sefahate Düşkünlüğü

***Câmî*:**

يك ناقه ی رهكذار بودش كرنده به هر ديار بودش

هر روز بر او سوار گشتی بوينده به هر ديار گشتی

["Bir devesi vardı ve zevk ü safa içinde onunla diyarları gezerdi.. Her gün ona binip farklı farklı dünyaları keşfetmeye çalışırdı.", s.5.]

***Behiştî*:**

pür-şûr u şeğab teni vü cânı
cârî idi şu gibi zebânı

'ayyaş idi olmaz-idi hafi
bi'ttab' severdi hoş-cemâli (246-8)

***Lârendeli Hamdî*:**

Muhassal ol peri-ruhsâr-ı tannâz
Olub bir kaç kamer-ruhlarla dem-sâz

Yiyüb içüb sürerdi îş u 'işret
Teni kuvvet tutardı cânı râhat (873-80)

A410-420. (Küllî) Ağaç ve Kuşlar

Yaratılışın gayesi olan, insanın kendi miracına ulaşması, her birinde bir peygamberin bulunduğu yedi kat göğün aşılması ile mümkündür. Kendi birliğine vararak mükemmelliğe ulaşan kişi, insan-ı kâmil seviyesinde yaratılışın prensibi olarak sunulur. O zaman, insan; *ağaç* ve *dört ruhanî kuş* ile sembolize edilir. Önce ağaç, keşfen malum olur. Dört ruhani kuş art arda doğup âlemin kendisinden tezahür ettiği prensibin tamamlayıcı görünümleri şeklini

alırlar. Bundan sonra her biri birer konuşma (hutbe) yaparak kendi mahiyetlerinden haber verirler (İbn Arabi, 2005: 57).

> "Bahçenin Küllî Ağacı, özdeşlikle nitelenen Ağaç, ona keşfen malum olur. O, ağaca bakar "*kökü sabittir ve dalları gökyüzündedir*" (Kur'ân, 14/24). İlk olarak bu ağaç konuşmasını yapar. Onu Ebed bahçesinde Bir'in (el-ehad) Eli dikmiştir. Ağacın üzerine dört ruhani kuş konmuştur. Ağacın kökleri süflî âlemleri; dalları ise ulvî âlemleri simgeler. Yaprakları cennet hâllerini; meyveleri ise, bu hâllere bağlı olan ilimleri ve marifetleri simgeler. Gölgesi Allah'ın inayetine mazhar olanları korur. Birlik ve özdeşlik ilkesi olmasına rağmen, yaratılışın temelinde bulunan ikilik ve farklılığı da aynı şekilde kapsar. Dallarının sürekli olarak gövdeden yukarı ve aşağı hareket etmesi, ilkeden uzaklaşmayı ve ona dönmeyi; Allah'a doğru yükselmeyi ve tekrar varlıklara doğru inmeyi, yani varlıkların münavebeli hareketini simgeler" (İbn Arabi, 2005: 57-58).

Aranan manâ, mümkün varlıkların en şereflisi, mahdud varlıkların en aşkını olan Küllî Ağaç, sırlar ve hikmetler madenidir. Nur ve kelâmın pınarları ondadır. Dalları letafet, yaprakları yakıcı ışınlara karşı koruyucu, meyveleri ilim ve marifet menbaıdır. Dallarının birbirine çarpışı aşkın musikisini meydana getirir ve velayete ermiş kulun dahi aklını başından alır (İbn Arabi, 2005: 79-81).

Mesnevîlerde görülen ağaç ve üzerindeki kuşlar, Küllî Ağaç ve Ruhanî kuşları hatırlatmaktadır. Ruhanî kuşlardan olan kartal, güvercin, anka ve kargadan sadece karga ve güvercin, ağaç üzerinde tahayyül edilmiş olup diğer kuşlar bu bütünde ihmal edilmişlerdir. Dört ruhanî kuşun varlığının söz konusu olmaması Küllî Ağaç ve Ruhanî kuşlardan bahsetmeyi de mümkün kılmamaktadır. Bununla birlikte, ağaç ve kuş motifinin kökeninin, Küllî Ağaç ve Ruhanî Kuşlar arketipine dayandığını belirtmek gerekmektedir.

A411. A411. Ağaç ve Güvercin

Küllî Ağaç'ın üzerinde bulunan dört kuş; Kartal, Güvercin, Anka ve Karga'dır. Güvercin, ilk söz alandır. Dört kuş türünden biri olan tasavvufî ıstılahta, Nefs-i Küll'ün sembolüdür. Güvercin, Akl-ı Küll'ün sembolü olan Kartal'ın yansıması olup kesretin vücuda gelmesinin ilk adımı olan kargadan önceki aşamanın temsilidir (İbn Arabi, 2018c: 58).

Güvercin, Kartal'dan doğmuş olsa da her şeyden önce son sınırda (*sidretü'l-müntehâ*) tünemiş Kutsal Ruh'un sembolü olarak tezahür eder. Bu sınırı sadece Hz. Peygamber (s.a.s.) aşmıştır. Güvercinin ağacın tepesinde ilk görünmesi, varlıklara bağlı olan çift hakikati, yani onların varoluşunu ve kendi menşelerini müşahede ederek öze dönüşünü temsil eder. Havva'nın Âdem'in böğründen zuhur etmesi gibi, Güvercin de Kartal'dan zuhur eder ve bundan Kartal'ın haberi dahi olmaz. Böylece hakikatin ikili yönü, erkek ve dişi ya da aktif ve pasif yönü oluşur (İbn Arabi, 2018c: 58).

Güvercinin kendisinden sudur ettiği Kartal, onu görür görmez ona âşık olur. Konuşmasını duyduğunda ise, büyük bir sevinç gösterisinde bulunur. Güvercinin dış güzelliği, iç güzelliğinin fark edilmesine mani olan bir zuhur perdesidir. Güvercinin görüntüsü Mutlak Güzelliği, konuşması, varlığın zuhuruna neden olan Kelam'ın hatırlatıcısıdır. Akıl ve nefsi temsil eden Kartal ve Güvercin arasındaki ilgi *tekâbül* ve *temâyül* ile ortaya çıkar. Bunun nihayetinde, manevi nikâh gerçekleşir (İbn Arabi, 2018c: 58).

Güvercin, ayrıca, dişil bir form olarak Jung'a göre, animayı temsil eder. Mesnevîler içinde, Mecnun'un muhatap aldığı güvercin, yalnızca Ebû Bekr el-Vâlibî ve Fuzûlî'nin eserinde görülür. Bunlardan, Fuzûlî'nin eserinde, Mecnun güvercini sevgili ile değil, kendisi ile özdeşleştirir. Dolayısıyla burada, bir animadan bahsetme imkânı yoktur.

Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde, Ebû Bekr el-Vâlibî'nin görülen ağaç üstünde güvercin ise, birçok kez Mecnun'un konuştuğu ve çeşitli eserinde vesilelerle andığı bir kuş olarak yer alır. Mecnun, ağacın üzerindeki güvercin ile sohbete başlar:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فقلت حمام الأيك مالك باكيا أفارقت ألفا أم جفاك حبيب

تذكرنى ليلى على بعد دارها و ليلى قتول للرجال خلوب

["Dolu ağacın güvercinine neden ağlıyorsun diye sordum / Yakınında mı ayrıldın, yoksa sevdiğin mi sana soğuk? / Bana Leyla'yı ve uzak evini hatırlatıyorsun. / Ve Leyla, sahte adamların katilidir", s.36.]

Andelîb'de, Leyla, ağaca konan güvercin sûretindeki Mecnun'un ruhuna karşı şiir söyler:

Ey sūreti 'Anḳāyı 'acāyib cān-ver ḳuş

Cāyıng idi gülşen

Ne çūn men kadar ḫaste-nümā sen dili nā-ḫoş

Şāh üzre nişīn

... (s.108-9)

A412. A412. Ağaç ve Karga[400]

Kendi miracını gerçekleştiren kişiye sunulan ağaçtaki kuşlardan birini Karga'dır. Dört ruhani kuşun sonuncusu, Küllî Cismin temsili Anka'nın oğlu olan Karga, rengiyle zuhurun nihaî gelişimini simgeler. Varlığın uzunluk, genişlik ve derinlik boyutları bu

[400] Karga ile benzer niteliklere sahip olan baykuş (Bk.: *Hayvanlar*, "Baykuş"), tasavvufta sufilerin tercih ettiği uzleti sembolize eder. Feridüddin Attar soyundan iki sufi, Ahmed-i Kûf ve Nasıruddin Muhammed-i Kûf, muhtemelen tecridi seçtikleri için, kûf (baykuş) lakabıyla anılmışlardır (Yıldırım, 2008: 213). Elde bulunan Leyla ve Mecnun mesnevilerinde baykuş sadece Celili'nin mesnevisinde yer alır. Celili'de Mecnun, karga dışında baykuşa da seslenerek onunla dertleşir. Dünya mitlerinde çeşitli şekillerde yer aldığı gibi, Celili'de de baykuşun gözleri söz konusu edilir. Baykuşun iki gözü ateşten iki muma, şeb-efruz (geceyi aydınlatan) iki inciye ve şeb-çerağa (gece parlayan yakuta) benzetilir. Baykuşun keskin gözleri, Cemşid'in hazinesini bekleyen iki inci ve çerağ-ı hurşide (güneşin mumu) teşbih edilerek viranelerde gizli bulunulan hazinelerin bekçisi olarak tavsif edilir. Cem'in mülkünün hükümdarı, viranelerin alemsiz bir şahı olan baykuşun, virane ve harabelerde yaşaması, uzlet köşesini tercih etmesi, dünya mitlerinde yer alan bir başka özelliğinin Mesnevi'deki yansımasıdır. Beyitlerde, ıssızlığı ve karanlığı tercih eden baykuşun gece kuşu olduğuna vurgu yapılır. Baykuşun sahipsiz yerleri mesken tutması ve yalnız yaşaması, Mecnun'un onu, kendisi ile özdeşleştirdiği bir âşık olarak kabul etmesine neden olur. Baykuşun bu hâli, tenhalarda aşk belasına uğramış bir dertli olarak ona, dertlilerin derdinden anlayan olgun bir eda verir. Baykuş, yokluk kokusu taşıyan, dünya ve ahiret kaygısını terk etmiş bir kâmil gibidir. Onun bu erginliği, akıllılara nasihat etme özelliğini de beraberinde getirir. Baykuşu mürşidi olarak nitelendiren Mecnun, baykuş gibi bir dostu olmadığından dem vurur:

Etrâfa bakınca ol dil-efgâr
Gözine görindi cugd-ı kûhsâr
...
Olsan n'ola mürşid-i tarîküm
Yokdur çü senün gibi refîküm (871-96)

Baykuş, dünya anlatılarında yer alan tüm özellikleri ile Celili'nin Mesnevi'sinde de yer alır. Baykuşun fiziksel özellikleri, yaşam ortamı, aklının ve zekâsının ön plana çıktığı mitlere ek olarak Celili'nin mesnevisinde, âşık-tabiat ve kâmil bir canlı profili oluşturulur. Toplumdan soyutlanmış, uzleti tercih etmiş bir âşık olarak Mecnun'un tüm bu özellikleri taşıyan baykuşa kendisini yakın hissetmesi, en az kargaya hissetmiş olduğu yakınlık kadar tabiidir. Mecnun, renginden yola çıkarak kargayı bir âşık olarak tavsif ederken baykuşu da tenhalara kaçması dolayısıyla aynı şekilde değerlendirmiştir. Baykuş bu yönüyle sadece bir âşık değil, aşkta kemâle ermiş, hakîm, kendisinden bûy-ı fenâ alınan bir kâmil ve Mecnun'un kılavuzudur.

Ağaç üstünde görülen kuşlardan biri de bülbüldür. Doğu edebiyatlarında, bilhassa da İran ve Hint sahası edebiyatlarında bülbül, daima gül ile birlikte anılmış ve neredeyse bülbülsüz bir gül manzumesi kaleme alınmamıştır. Bülbül, gülün (sevgilinin) dikenine (vuslat yolundaki meşakkatlere) sabrederek en nihayetinde vuslata ermiş bir âşık olarak tasavvur edilmiştir. Kimi zaman mecazî, kimi zaman hakikî aşkın unsuru olan bülbül, esasen, sadık bir âşık rolünü üstlenmiştir (Zavotçu, 2002: 5.). Leyla ve Mecnun mesnevilerinde ağaç üzerinde tasvir edilen bülbül motifi sadece Dihlevi'nin eserinde yer almaktadır. Şair, bülbülün konduğu ağacı servi ağacı olarak belirlemiştir:

بنشست بزیر زاد سروی — چون در پر طوطی تذروی
در لاله و گل نظاره میکرد — جانرا بشکیب چاره میکرد
دید از غم گل بخارمی سفت — بریاد سمن سرود میگفت

(Bir servi fidanı altında oturdu sülün benzeri bir papağan gibi. / Lale ve güle bakardı ve çareyi sabretmekte bilirdi. / Sarhoş bir bülbülün öterek o daldan bu dala sektiğini gördü.", Dihlevi, 1965: 173.

noktada ele alınır. Karga, varlığa sonradan katılan, âhir ve ilk zâhirdir. Bu nedenle varlığın gizliliğini, dirilişini ve ilk hâline dönüşünü haber vermektedir (İbn Arabi, 2018c: 57).

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فما مضى إلا قليل إذ هو بغراب ساقط على شجره يسعق فدنا منه و قال:

إلا يا غراب البين هيجت لوعتى فويحك خبرنى بما أنت تصرخ

["Biraz sonra gaklayan bir karga ağaca düştü ona yaklaşıp ve dedi ki: Benim ızdırabımı yeniden başlattın benekli / Karga seni bağırtanı söyle bana.", s. 78.]

Nizâmî'de Mecnun, bir ağaç gölgesi bulup oturur. Ağacın "*gölgesi Allah'ın inayetine mazhar olanları korur"* (İbn Arabi, 2018c: 57). Mecnun, ağacın dalına konmuş karga ile konuşmaya başlar. Mesnevî'de karganın, keskinliği ile bilinen gözleri, meşaleye (şeb-çerağ) ve kehribara benzetilir. Karganın siyahlığı güzellerin saçları ile ilişkilendirilir. Ayrıca, Salih Peygamber'in devesi gibi siyah giyinmiş olduğu dile getirilir. Mecnun, dertleştiği kargayı renginden dolayı hutbe vermek üzere minbere çıkmış bir hatibe ve Hintli çocuğa (Hindu-beççe) ve zenci çocuğuna benzetir. "*Her biri birer konuşma (hutbe) yaparak kendi durumlarını ifade ederler*" (İbn Arabi, 2018c: 57). Karganın renginde kendi batınını gören Mecnun, onun aşk derdinden dolayı siyah renge bürünmüş olduğunu tasavvur eder:

Ağacın dalına konmuş bir karga görmüş
Gözü meşale gibi parlayan bir karga görmüş
…
Mecnun böyle bir yolcu görünce ünlemiş
Kargayla sohbete başlayıp derdinî söylemiş (1964-87)

***Şâhidî*:**

Oturıb sâyede ol merd bî-kâm
Yürümekden birazcık tutdı ârâm
…
Görir bir zâg konmış bir budâga
Gözüniñ rengi dönmiş şeb çerâga (2401-39)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yog idi sâye gibi hîç rahtı
Oturdı sâyeye bulup dırahtı
…
O zâgı çûn u 'aşk abdâlı gördi
Kararmış gönlinün hem-hâli gördi (1856-81)

***Celîlî*:**

Çün bakdı dırahta ol cefâ-hâh
Bir zâga göz tokındı nâ-gâh
…
Ben hastaya nûr-ı dîde sensin
Hem-derd-i dil-i remîde sensin (840-66)[401]

***Lârendeli Hamdî*:**

Oturmuş gördi bir şâhında bir zâğ
Gam-ı çeşmi dil-i şem'e komuş dağ
…
Yazılmışdur meğer ᶜışkile nâmun
Ki olubdur kare bahtum gibi camun (2673-96)

***Atâyî*:**

Hem anuñla bir pāre söz söyledi
Ḥallerin bir pīre ma'lūm eyledi (16a)

***Andelîb*:**

Şāḫ üstünde durġan ḳara donlu ḳuş
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi!

Könglüng ġamlıḳ gördüm bes özüng nā-ḫoş
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi! (s.87-8)

A420-A430. Tasavvufî Nesneler

A421. A421. Mive-i Hûb

Halk hikâyelerinde kahramanın dünyaya gelmesini sağlayan meyve, şifalı / mucizevî meyve olarak görülen "elma"dır. Elma, doğurganlığın, verimliliğin sembolüdür.

"Büyülü meyve" motifi, arketipsel bir motif olup cennette, Âdem ile Havva'nın yediği yasak meyveye dayandığı düşünülebilir[402]. Hikâye kahramanının mitik kahramanlar gibi olağanüstü şekilde dünyaya gelmesi, hikâyelerin asıl kahramanlarına özgü bir durumdur. Bunun, Allah tarafından verilmiş bir kut olduğu belirtilir: "Tanrı tarafından kut verilmiş kahramanlar, genellikle anne-babalarının ihtiyarlık çağında kutlu bir kişi tarafından (aksakallı pir, eren, dede, Hızır) verilen elmanın yenilmesi ile dünyaya gelirler". (Alıntılanan

[401] Celili'nin mesnevisinde, ağaç üzerinde *baykuş* motifine de rastlanır. Külli Ağaç'taki kuşlar arasında mevcut olmayan baykuşu Şair'in Dihlevi'nin eserinden esinlenerek aldığı düşünülebilir. Dihlevi, Mesnevi'sinde zaman zaman bülbül, zaman zaman karga ile beraber baykuşun da adını anar. Ayrıca baykuş, nitelikleri bakımından karga ile de benzerlik gösteren kuşlardandır. Bk.: Dihlevi, 1965: 132, 169, 218; Bk.: Bayak, 2019: 871-96.
[402] Türk anlatılarındaki örnekler için bk.: Aydoğan, 2006: 17-18.

Kaynak: Aydoğan, 2006: 18). Anlatılarda görülen yardımcı ihtiyarın görevlerinden biri de çocuksuz çifte çocuk sahibi olmada yardım etmesidir (Bk.: Çorbacı, 2000: 28.; Çalışkan, 2018: 249, 284; Erşahin, 2011: 240; Cemiloğlu, 1999; Şimşek, 2008: 193-204).

Kahraman'ın dünyaya gelişi, doğumundan önce başlayan bu mucizevi olaya dayanır. Mesnevîler içerisinde, halk hikâyelerinin motiflerinden büyük oranda izler barındıran Lârendeli Hamdî'nin eserinde de Kâmil Kahraman, mucizevi meyve ile dünyaya gelir; ancak buradaki meyve elma olmayıp "ayva"dır. Elma gibi, ayva da Anadolu'da bolluk ve bereketin simgesidir (Şenesen, 2011: 216). Şair, eserinde, ayvayı, şifalı bir meyve olarak değil, "mîve-i hûb" olarak tanımlar. Kahraman'ın istidadını, mîve-i hûbun aracılığı ile sezdirir. *Muhabbet*'in kökü olan *hûb*, *sevgi* anlamına geldiği gibi, *tohum* (Mutçalı, 1995: 145) anlamına da gelmektedir. Kahraman'da ortaya çıkacak olan muhabbet, bu tohumda gizlidir.

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu taze mîveden ger bû alasın
Muhakkak bil ki nevmîd olmayasın

Çün irişdi sana bu mîve-i hûb
Yakınlarda bir oğlun ola mahbûb (778-81)

"Sihirli meyve" motifi, Thompson'da "Evlilik" motif maddesinde, T510. T510. Miraculous conception > T511. T511. *Conception from eating*, şeklinde yer alır. Sayılan meyveler içinde "ayva" yer almamaktadır.

A430-A440. Yeryüzü Unsurları

A431. A431. Dağ

Dağ, tasavvufî literatürde "ricâlü'l-gayb" (gayb erenleri) manâsındaki "evtâd'ın temsilidir. Buna göre, Mecnun'un "dağ" ile dertleşmesi, edebî bir sanat olmanın ötesinde, bu sembolik manâ ile de ilgilidir. Mecnun'un dağ ile sohbeti, aslında dört kişi olan "evtâd"dan biri ile yapılan sohbetin ifadesidir (Tahralı, 1996: 219-220).

***Fuzûlî*:**

Bir daga erişdi yolda nâgâh
Kaddine libâs-ı vehm kûtâh
...
Gel aglayalum bu mâ-cerâya
Bir dem koşalum sadâ sadâya (1138-1157)

II. YAN MOTİFLER

B. AŞK ve EVLİLİK MOTİFLERİ

B0-B119. Aşk Motifleri

- **B0. Âşık-Tabiatlık**
- **B10. Âşık Olma**
- **B50. Âşıkların Tanışması**
- **B70. Aracılar**
- **B80. Elde Etmeye Çalışma**
- **B90. Hazin Aşk**
- **B110. Aşk -- Diğer**

B120-199. Evlilik Motifleri

- **B120. Evlilik**
- **B130. Evlilik Gelenekleri**
- **B150. Düğün Motifleri**
- **B160. Evliliğin Bitişi**
- **B170. Evlilik Hayatı**

B0-B119. Aşk Motifleri

B1. B1. Âşık-Tabiatlık

Mecnun:

***Nizâmî*:**

Aşk Kays'a iki eliyle su veriyormuş
Aşk cevheri ona nur gibi parlıyormuş (844)

***Mektebî*:**

"On yaşına gelince coşar; sebebsiz yere ağlayıp inler. Arayanlar (Levend, 1959: 60) onu her zaman bir harabede bulurlar; yüzünü gözünü gül suyu ile yıkarlar".

***Câmî*:**

آهنك به هر قبیله کردی جویایی هر جمیله کرد

جمعی به دیار وی رسیدند و آن میل و شعف وی بدیدند

["Her bir kabileye gidip, gezip ve güzel kızlar arayışındaydı. Etrafındakiler onda bu neşe ve meyli gördükten sonra onunla bu hususta önemli bir şey paylaşırlar". Cami, 1313: 5.]

***Nevâyî*:**

Süt bogzıdın ötkeç ok bolup kan
Bagrı bu bahanedin tolup kan
…
Mehd içre tartıban figanlar
Efganıda derddin nişanlar (646-54)

***Behiştî*:**

Her kanda ki görse bir cemîle
Vaslına bulurdı bir vesîle (254)

***Hamdullah Hamdî*:**

Meğer 'aşk ile gelmişdi ezelden
Anun-çün var idi hazzı güzelden
…
Görüp hayran olurdı reng ü rûyı
Güzel görmese efğan idi huya (252-58)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Velī aġlardı oġlan gice gündüz
Anasına ulurdı gice gündüz
…

Gözi bir mehveşe nā-gāh olub ṭuş
Kesildi aġlamaḳdan oldı ḫāmūş (20a)

***Celîlî*:**

Ol tıfl iderdi girye dâyim
Olmazidi mâdere mülâyim
…
Bir serv-kade olup hevâdâr
Bir lâle-ruh idiser dil-efgâr (274-79)

***Sevdâyî*:**

Ağlarıdı durmayup be-nâ-kâm
Ne emer idi ne hod kılar râm
…
Yoh dili ki kimse bile hâlin
Ya anlayalar nedür makâlin (173-175)

***Hakîrî*:**

Ağlar idi gece gündüz zâr zâr
Ata ana oldı ününden bîzâr
…
Bahar idi ol nigârın yüzüne
gelmez idi hergiz uyhu gözine (119a/14-119b/7)

***Fuzûlî*:**

Âhir günine evvel eyleyüp yâd
Ahıtdı sirişk kıldı feryâd
…
Zâtında çü var idi mahabbet
Mahbûb görünce dutdı ülfet (508-544)

***Lârendeli Hamdî*:**

Velî giryân idi ol tıfl dâim
Değildi dâyeye râm u mülâyim
…
Değil öz dâyesine bir nefes ram
Buçuk dem bir şanemsiz tutmaz ârâm (807-18)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Hidmet itdükçe dayesi candan
Ol yakışmaz kaçaridi ândan
…
Gülüb oynayub olmazidi şad
Eyleridi geh âh u geh feryâd (383-411)

***Halîfe*:**

Nâgâh anı bir perîveş aldı
Ol mâh-ruhi kucaga saldı
…
Tahmiri mahabbet ile olmış
Mihrile sirişt-i paki tolmış (Levend, 1959: 301-302)

***Andelîb*:**

"*Ammā Ḳays bir yaşıġa yetdi. 'Aşḳ diyesi gelip, sevü ḳoydı ve ḫurşīd-i 'aşḳ peykerige tāb bere başladı*". (s.30)

***Fâizî*:**

Her gėce o ṭıfl-ı derd-i 'unvān
Tā ṣubha degin olurdı giryān
...
Bir kimse ḳucaġa alsa anı
Ṭutardı fiġān-ıla cihānı (964-76)

Zeyd:

***Şâhidî*:**

O devrân içre var idi heves-bâz
Hevâ'-i dil-rûbâdan vâkıf-ı râz
…
Adı Zeyd idi ahlâkıla mevsuf
Çü 'Amr Zeyd hüsn idi ma'rûf (3853-3859)

***Lârendeli Hamdî*:**

Var idi ol zemân bir nev-cüvân ḥûb
Mahabbet yâr afla vü ışk matlûb (4405)

***Nâkâm*:**

Məhəbbət Câmînin peyvəstə məsti
Bəharistan eşqin moğpərəsti
Cünuni-zənciri boynunda nəhani
Təriqi-eşkdə Məcnuni sani (s.90-91)

Selâm-ı Bağdadi:

***Şâhidî*:**

Yürirdi ‘âlem-i ‘ışk içre çâlâk
Dili ebyâtıla şi’re heves-nâk (4314-19)

***Hamdullah Hamdî*:**

Zarâfet ehli ‘âşık-meşreb idi
Safâ fenninde sâhib-mezheb idi

***Lârendeli Hamdî*:**

Var idi bir yiğit 'âşık tabiat
Cihânı hiçe şaymışdı hakikat (4237-40)

Nevfel:

***Fuzûlî*:**

Hem aşk yolunda çoh yögürmiş
Hem çoh site-i zemâne görmiş (1457)

B2. B2. Aşkta Tecrübeli Olma

Müslim:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bu ‘ışḳuñ dürdüni nūş itmişidi
Nehān ḳahrını bī-ḥad çekmişidi (129a)

Nevfel:

***Dihlevî*:**

ازکش مکش دل ستمکار در سلسلۀ بتی کرفتار

[“O da bir sitemkâr gönülle meşgul olan ve o sitemkâr güzelin saçına tutkun olan (Nevfel tecrübeli bir âşık)”, s. 115.]

***Behiştî*:**

Sâhib-dil idi vü ‘ışk-pîşe
‘Uşşâka mu’în idi hemîşe (1003)

***Fuzûlî*:**

Hem aşk yolunda çoh yögürmiş
Hem çoh site-i zemâne görmiş (1487)

***Nâkâm*:**

Delir bərgüzidə adı Nofəl
Nəsəbdə cümlədən əlavü əfzəl
…
Götürsəydi nədəm şəmşiri-bürran
Verərdi şirlər şəmşirinə can (s.51)

B3. B3. Tasavvufî Aşk- Bk.: Tasavvufî Motifler A82-A110.

B10. B10. Âşık Olma

Zeyd, Zeynep'e Âşıktır:

***Şâhidî*:**

Atası kardeşinüñ kızına dil
Virüb olmışdı cândan aña mâyil (3861)

***Hamdullah Hamdî*:**

Dilinde kûh-ı enbûh idi endûh
Yiri endûhdan Mecnûn gibi kûh

Severdi 'emmüsinün duhterin ol
Komışdı yolına cân u serin ol (3319-20)

***Fuzûlî*:**

Olmışdı esîr bir nigâra
Büt zîblü Zeyneb adlu yâra

Çekmişdi mahabbetün cefâsın
Görmişdi melâmetün belâsın (1834-35)

***Lârendeli Hamdî*:**

Var idi ammisinün bir kızı hûb
Ki ana dil virüb idinmişdi matlûb (4413)

***Nâkâm*:**

Bu bəxti qarə yəni Zeydi-dilxun
Təəşşüqdə olub həməsri-Məcnun

Bir afətkarə olmuşdu giriftar
Əmisi düxtəridi ol pərivar (s.90-91)

Âmir, Amcasının Kızına Âşıktır:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Kemāl-i faẓlile olmışdı mevṣūf
‘Arab milkinde Āmir ismi ma‘rūf
…
‘Amūsı ḳızını sevmişidi bil
Velī virmişdi ḳız daḫı aña dil (136a)

Zeynep, Zeyd’e Âşıktır:

***Şâhidî*:**

Perî-peyker dahi ‘aşkından anuñ
Uraydı terkini cân u cihânuñ
…
Şarâb-ı ‘ışk kim virmişdi sâkî
Dilinde şevki kalmışıdı bâkî (4546-48)

***Hamdullah Hamdî*:**

Geçerdi gussasından Zeyneb’ün Zeyd
Ki ol âhûyı nice iyleye sayd
…
Zebûn idi velî bu yolda hâli
Yog idi harca anca genc ü mâlı (3339-40)

***Lârendeli Hamdî*:**

Hem anı kız da candan sevmiş idi
Gönülden 'ışkı gayrın savmış idi (4414)

Bir Güzel Mecnun’a Âşık Olur:

***Nâkâm*:**

Dilində rəşk edib peyda bir atəş
Yaxıldı atəşi-rəşkə o məhvəş (s.70)

B11. B11. İlk Görüşte Aşk[403]

Leyla ve Mecnun İlk Görüşte Birbirlerine Âşık Olurlar:

***Nizâmî*:**

O da Kays'a âşık olmuş, gönül vermiş
İkisinin de gönlünde aşk fidanı yeşermiş (872)

Leyla dikmiş Kays'ın yüzüne bakışlarını
Gönül vermiş, ama vermemiş ona muradını (877)

***Dihlevî*:**

لیلی خود از او خراب جان تر گشته نفس انفس گران تر

["Leyli ondan daha beter ve onun soluğu ondan daha beter. (nefes nefese kalmak) ondan daha âşık", s.77.]

***Süheylî*:**

"İkisi birbirlerine âşık olurlar" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Mektebî*:**

"Kız da Kays'a gönül verir" (Levend, 1959: 62).

***Hatifi*:**

"Leyla da Kays'ı sever" (Levend, 1959: 78).

***Şâhidî*:**

Dil-i Leyli'ye dahi ışk-ı serkeş
Cemâli Kays'dan salmışıdı âteş (958)

***Nevâyî*:**

Koynığa alıp nigâr başın
Saçıp yüzidin yüzige yaşın (918)

***Behiştî*:**

çünkim nazar itdi Kays'a Leylî
anun dahi oldı ana meyli

ol-dahi olup cünûn-ı sevdâ
Mecnûn gibi oldı zar u şeydâ (339-40)

[403] Thompson'ın İndeks'indeki T15. T15. *Love at first sight*, şeklinde yer almaktadır.

***Hamdullah Hamdî*:**

Olup Leyli de Kays'un mübtelâsı
Tolaşdı boynuna zülfi belâsı (303)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Virüb Leylī de Ḳays'a göñlüni hem
Maḥabbet iki başdan oldı muhkem (21b)

***Celîlî*:**

Leylî dahı 'ışkdın dil-efgâr
Ol serv-kade olur hevâdâr (321)

***Sevdâyî*:**

Leylî dahi çünki anı gördi
'Işkına ne dil ki cânı virdi (221)

***Hakîrî*:**

Bildi kim öz âşıkı zarî-durur
Hem özinin haste bîmârı durur (121a/7)

***Fuzûlî*:**

Her kim sorar olsa Kays'a bir râz
Leylî'den ana gelirdi âvâz (600, 602)

***Lârendeli Hamdî*:**

Dil ü cânına gamdan sûz düşmüş
Cihân gavgâları başına üşmüş (1046-63)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Leyli de gördi çün sebak-dâşın
Can ile kodı yolma başın (516)

***Atâyî*:**

'Aşḳ oları bir araya salda vir (3b)

***Örfî*:**

O vaḳte irdi ki bu iki ma'ṣūm
İkisi daḫı oldı 'ışḳa mefhūm (3-6)

***Andelîb*:**

"*Ammā Leylī hem sīnesiġa Ḳaysnıng tīr-i 'aşḳı cān boldı erse anıng tāb ṭāḳati ḳalmadı.*" (s.32).

***Nâkâm*:**

Olup Leyli dəxi Qeysin əsiri
Anın Qeys olmuş idi dilpəziri (s.11)

B11.1. B11.1. Gören Herkesin Güzel Kıza Âşık Olması

İbn Selam, Leyla'yı Görür Görmez Âşık Olur:

***Nizâmî*:**

Ayın on dördü gibi olan kızı görünce
Ona gönül vermiş, âşık olmuş görünce (2140)

***Câmî*:**

چون دید ز پرده روی آن ماه رفت آگهی اش ز جان آگاه

شد ملك دلش شکاری عشق وافتاد ز زخم کاری عشق

["Ay yüzlünü perde arkasından görünce tüm bildiklerini unutuverir. Yüreği aşk avına taklır ve aşkına giriftar olur.", s.31.]

***Mektebî*:**

"İbn-i Selam, Leyla'yı görüp âşık olur. O da ikinci bir Mecnun'a döner" (Levend, 1959: 66).

***Hâtifî*:**

"İbn-i Selam, Leyla'yı görerek âşık olur" (Levend, 1959: 79).

***Nevâyî*:**

çün İbnü-selâm kördi anı
şevk otığa tüşti haste canı (1419)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bu dahi oldı Leyli'ye
Hüsn-i ʿAzrâ'ya nitekim Vâmık

Leyli dir Leyli işidürdi her
Dem avunmazdı ol peri peyker (1331-35)

***Hamdullah Hamdî*:**

Görindi çün ana ol şem'-i tâbân
Yolında yil gibi oldı şitâbân
...
Anı da kıldı mecnûn 'aşk-ı Leylî
O sevdâda geçürdi yevm ü leyli (1315/20)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görür kim bir gül-i ḫod-rūyı olmış
Kenārı ḥüsnine ‘anber ṣaçılmış

Görince ḳalmadı ṣabr u ḳarārı
Ġazāl-i ‘aynınuñ oldı şikârı (63b)

Andelîb’de Es‘ad İbn Selām Leyla’ya âşık olur:

“*Leylīni görüp, anıng tīr-i ‘aşḳı, Es‘ad İbn Selāmnıng sīnesiġa cāy bolup …*” (s.77)

***Nâkâm*:**

Görüb Leylini nagah rəhgüzərdə
Olub üftadəsi əvvəl nəzərdə (s.47-48)

Nevfel, Leyla’yı Görünce Âşık Olur:

***Hâtifî*:**

“Kızın yüzünü görür görmez âşık olur” (Levend, 1959: 81).

***Hamdullah Hamdî*:**

Görüp Leylâ’yı Nevfel oldı ‘âşık
Didi bunun visâli bana lâyık (1727)

***Celîlî*:**

Cilve idicek cemâl-i Leylî
Nevfel dil ü cândan itdi meyli

Çün esdi hevâ-yı bâg-ı Leylî
Ol lâleyi yakdı dâg-ı Leylî (1224-5)

***Sevdâyî*:**

Nevfel görüp ana ‘âşık oldı
Özi tama‘ itdi gör ne kıldı (955)

***Hakîrî*:**

Gördi Nōfel Leylíniñ ruḥsārını
Şol müselsel mişl-i ‘anber-bārını

Bir naẓarda oldı uş ġayrān aña
İster idi cān ḳıla ḳurbān aña (155155b/ 10)

***Lârendeli Hamdî*:**

Açılup yolda yilden bürka'-i mâh
Cemâline tuş oldı dîde-i şâh (2521)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bari Nevfel çü gördi Leylâ'yı
Bedr olmuş cemâlinun ayı

ʿÂşık-ı zarı oldı çün Mecnûn
İtdi bu da gözi yaşın Ceyhûn (1917-19)

***Halîfe*:**

"Nevfel, Leyla'yı gmrünce bin canla ona âşık olur" (Levend, 1959: 308).

Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde T15.1. T15.1. *Princess so lovely that everyone falls in love with her*, maddesinde yer alır.

B11.1.1. B11.1.1. Ava Giderken Görme

Fuzûlî'de, İbn Selam, Leyla'yı ava giderken görüp âşık olur:

Bir râh-güzerde ol nigâra
Ugraşdı vü kıldı bir nezâre

Cân ü cigerinde kalmadı tâb
Mahv oldı nite ki odda sîm-âb (1435-36)

B12. B12. Görmeden Âşık Olma

İbn Selam / İbn Selam'ın Oğlu Leyla'nın Güzelliğini Duyup Ona Âşık Olur:

***Şâhidî*:**

Bu mahuñ vasfını gûş itmişdi
Hevâsından dili cûş itmişidi

Çü buldı gönlün ol mahbûbe râgıb
Olur biñ cânıla vaslına tâlib (2560-61)

***Celîlî*:**

Olmışdı kulakdan ana 'âşık
Gül-berge benefşe-i muvâfık

Gönlinde gözinde Leylî oldı
Pür-âteş ü âb seyli oldı (1266-69)

Sevdâyî'de, İbn Selam'ın oğlu Leyla'nın güzelliğini duyunca ona âşık olur:

İşidüp o 'âşık olmışıdı
Ol 'ışkıla gönli tolmışıdı

Başda heves-i visâl-i Leyli
Cânında dahi hayâl-i Leylî (672-75)

***Hakîrî*:**

Leylî'nin vasfını işitmiş idi
'Aklı başından anın getmiş idi

İster idi ermeğe ana mecâl
Ağlar idi hasret ile mâh-sâl (143b/12-144a/1)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çün ol meh-peykerin vasfın işitdi
Kararı kalmayub ârâmı gitdi

Cemâli şemᶜine pervane oldı
Ki yüz Mecnûn'dan divâne oldı (1957-59)

Thompson'ın İndeks'inde T11. T11. *Falling in love with person never seen*, şeklinde yer almaktadır.

B12.1. B12. 1. Resmini Görüp Âşık Olma[404]

B12.1.1. B12.1.1. Suretini Çizdirdiği Güzele Âşık Olma

Hakîrî'de, İbn Selam, güzelliğini duyduğu Leyla'nın suretini çizdirir ve gördüğü surete âşık olur:

Sûrete oldı cüvânın gözi tûş
'Işka düşdi eyledi cûş ü hurûş (144a/7-144b/3)

B13. 13. Rüyada Resmini Görüp Âşık Olma

B13.1. B13.1. Âşıkların Birbirlerinin Suretini Rüyada Görüp Âşık Olması:

***Lârendeli Hamdî*:**

Turub yatdı bu endişeyle ol mâh
Uyurken bir ʿaceb düş gördi nâ-gâh
…

[404] Bu motif, Thompson'da T11.2. T11.2. *Love through sight of Picture*, maddesinde yer alır.

Bu hâl içinde pes ol tıfl-ı güm-râh
Bir âh idüb uyanu geldi nâ-gâh (915-64)

Meğer bir gice yüz nazile ol mah
Uyurken bir ʿaceb düş gördi nâ-gâh
…
Dil ü cânına gamdan sûz düşmüş
Cihân gavgâları başına üşmüş (1046-63)

Bu motif, Thompson'da T11.3.1. T11.3.1. *Lovers meet in their dreams*, maddesinde yer alır.

B14. B14. Âşık'ın, Aşkını İtiraf Edince Âşık Olması

Leyla, Mecnun'un Kendisine Âşık Olduğunu İlan Etmesi Üzerine Ona Âşık Olur:

***Nevâyî*:**

Key canıma hasret otı salğan
Könglümni burun nazarda alğan
…
Ger zülf ile müşk-bîz ediler
İkkisi anga kenîz ediler (905-27)

***Hakîrî*:**

Bildi kim öz âşıkı zarî-durur
Hem özinin haste bîmârı durur (121a/7)

B15. B15. Önceden Takdir Olunan Aşk

Atâyî'nin mesnevîsinde, Leyla ve Mecnun'un aynı gün dünyaya gelmiş olması, onların ileride birbirlerine âşık olacağının mesajını verir. Lârendeli Hamdî'nin eserinde abdal, Mecnun'un babasının bir *mîve-i hûb* vererek Kays'ın ilerde aşka mübtela olacağını söyler.

Bu motif, Thompson'un İndeks'inde T22. T22. *Predestined lovers*, maddesinde yer alır.

B15.1. B15. 1. Aynı Gün Doğan Âşıkların Birbirlerini Sevmesi

***Atâyî*:**

Ḳays idüb ḳoydılar anuñ adını
Çünki Allāh virdi bende dādını

Leylī atasına daḫı Girdgār
Ḳız virdi ki anga Perverdigār (2b)

B16. B 16. Karşılıklı Aşk

Leyla ve Mecnun'un Aşkı Karşılıklıdır:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

انه كان صغيرا، و ليلى و هى ابنة عمه كانت صغيران ايضا، فكانا يجتمعان في تبهم (اي اغنام لهما يتحدثان و هما صغيران ، فلما شيا و كبرا جعل حبهما يزيد و ينمو كل يوم و ساعت

["O küçüktü ve amcasının kızı Leyla da küçüktü, ikisi de ahırda toplanır, (koyunlar onlarındı), konuşurlardı küçükken, ikisi de büyüyüp genç olduklarında sevgileri her gün, her saat artıyordu.", s. 1-2]

***Nizâmî*:**

Aşk gelip bu iki âşıka hem şarap sunmuş
Hem kötü, hem iyi bilinen şarap sunmuş (872-3)

Böylece bir süre gelip geçmiş
Zaman zaman her ikisi de feryat edermiş (889-91)

***Dihlevî*:**

و ان لاله رخان ارغوان ساق نيز از دل و جانش كشته مشتاق

ليلى خود از او خراب جان تر گشته نفس اتنفس گران تر

["Onların hepsi Kays'a meyilli ve o ancak o Leyli'ye yanmıştır. Leyli ondan daha beter ve onun nefes nefese kalışı ondan daha beter (ondan daha âşık)", s. 77.]

***Süheylî*:**

"İkisi birbirlerine âşık olurlar" (Levend, 1959: 113).

***Câmî*:**

گشتند به روى بكد گر خوش در خرمن هم زدند آتش

["Kays ve Leyli birbirlerine iyi geldiler ve artık ateş bacayı sardı", s. 6.]

***Mektebî*:**

"Kays, kızın yüzünü görünce âşık olur. Kız da Kays'a gönül verir. (Levend, 1959: 62)"

***Şâhidî*:**

İki matlûb birbirine tâlib
İki mergûb birbirine râgıb
…
Gam-ı ışkıla ol iki şekker-riz
Biribirine oldı fitne-engiz (957-996)

***Nevâyî*:**

Ya‘ni körüp anı Kays-ı mahzun
Ruhsarını kıldı kehrüba-gûn (801-808)

İstep anı bir eki dil-ârâm
Ol vâkı‘a içre koydılar gâm (918-21)

***Behiştî*:**

çünkim nazar itdi Kays’a Leylî
anun dahi oldı ana meyli
…
remz ile biri birine nâ-çâr
‘arz eyledi hâli ol iki yar (339-40)

***Hamdullah Hamdî*:**

Gözi sihriyle meftun itdi Kays’ı
Saçı bendiyle mecnun itdi Kays’ı

Olup Leyli de Kays’un mübtelâaı
Tolaşdı boynuna zülfi belâsı (299, 303)

***Celîlî*:**

Ol Kays’a vü Kays ana ‘âşık
Dil-dâde vü dilsitân muvafık (322)

***Sevdâyî*:**

Hem Leyli be-ᶜışk-ı Kays iy yâr
Oldı be-hezâr dil-haridar (229-34)

***Hakîrî*:**

Bildi kim öz âşıkı zarî-durur
Hem özinin haste bîmârı durur (121a/7)

***Fuzûlî*:**

Ol iki semen-ber ü sehî-kad
Birbirine oldılar mukayyed

Bir câmdan içdiler mey-i zevk
Ol iki harâb-ı bâde-i şevk (595-603)

Lârendeli Hamdî’de, Leyla ve Mecnun’un mektepte âşık olduğu rivayetine de yer verilir:

Ne hâlise ol iki yâr-ı sâdık
Sevişüb birbirine oldı ᶜâşık

…
Çü bunlar birbirine ᶜâşık oldı
Bu kulun biri lâ-büdd sâdık oldı (1310-28)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Göricek Kays oldı hayranı
Der-miyan itdi yolına canı

Leyli'de gördi çün sebak-dâşın
Can ile kodı yolma başın (492-516)

***Atâyî*:**

‘Aşḳ oları bir araya salda vir (3b)

***Örfî*:**

O vaḳte irdi ki bu iki ma‘ṣūm
İkisi daḫı oldı ‘ışḳa mefhum (3-6)

***Andelîb*:**

“*Ammā Ḳays bu ṣūretlerni görüp gūyā bir ṣūret-i bī-cān boldı. Ve yine gözi Leylīning ṣūretine düşdi, anga mung küngül birlen ‘āşıḳ-ı bī-ḳarār boldı.*” (s.32)

“*Ammā Leylī hem sīnesiġa Ḳaysnıng tīr-i ‘aşḳı cān boldı erse anıng tāb ṭāḳati ḳalmadı.*” (s.32)

***Nâkâm*:**

Kəməndi-əşkinə dilbəstə qıldı
Əsiri mübtəlayı xəstə qıldı. (s.11)

Olup Leyli dəxi Qeysin əsiri
Anın Qeys olmuş idi dilpəziri (s.11)

Zeyd ve Zeynep’in Aşkı Karşılıklıdır:

***Şâhidî*:**

Atası kardeşinüñ kızına dil
Virüb olmışdı cândan aña mâyil (3861)

Perî-peyker dahi ‘aşkından anuñ
Uraydı terkini cân u cihânuñ (4546-48)

***Hamdullah Hamdî*:**

Severdi ‘emmüsinün duhterin ol
Komışdı yolına cân u serin ol (3319-20)

Geçerdi gussasından Zeyneb’ün Zeyd
Ki ol âhûyı nice iyleye sayd (3339-40)

***Fuzûlî*:**

Olmışdı esîr bir nigâra
Büt zîblü Zeyneb adlu yâra

Çekmişdi mahabbetün cefâsın
Görmişdi melâmetün belâsın (1834-35)

***Lârendeli Hamdî*:**

Var idi ammisinün bir kızı hûb
Ki ana dil virüb idinmişdi matlûb

Hem anı kız da candan sevmiş idi
Gönülden 'ışkı gayrın savmış idi (4413-4414)

B17. B17. Tek Taraflı Aşk

İbn Selam’ın Leyla’ya Olan Aşkı Tek Taraflıdır:

***Nizâmî*:**

Ayın on dördü gibi olan kızı görünce
Ona gönül vermiş, âşık olmuş görünce (2140)

***Câmî*:**

چون دید ز پرده روی آن ماه رفت آگهی اش ز جان آگاه

شد ملك دلش شکاری عشق وافتاد ز زخم کاری عشق

[“Ay yüzlüsünü perde arkasından görünce tüm bildiklerini unutuverir. Yüreği aşk avına taklır ve aşkına giriftar olur.”, s. 31.]

***Nevâyî*:**

çün İbnü-selâm kördi anı
şevk otığa tüşti haste canı (1419)

***Hamdullah Hamdî*:**

Görindi çün ana ol şem‘-i tâbân
Yolında yil gibi oldı şitâbân
...

Anı da kıldı mecnûn ‘aşk-ı Leylî
O sevdâda geçürdi yevm ü leyli (1315/20)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görür kim bir gül-i ḫod-rūyı olmış
Kenārı ḥüsnine ‘anber ṣaçılmış

Görince ḳalmadı ṣabr u ḳarārı
Ġazāl-i ‘aynınuñ oldı şikârı (63b)

***Fuzûlî*:**

Bir râh-güzerde ol nigâra
Ugraşdı vü kıldı bir nezâre

Cân ü cigerinde kalmadı tâb
Mahv oldı nite ki odda sîm-âb (1435-36)

***Halîfe*:**

“Leyla’ya âşık olan İbn-i Selam, Mecnun gibi rüsvalığa başlar” (Levend, 1959: 306).

Andelîb’de Es‘ad İbn Selām Leyla’ya âşık olur:

“*Leylīni görüp, anıng tīr-i ‘aşḳı, Es‘ad İbn Selāmnıng sīnesiġa cāy bolup...*” (s.77)

***Nâkâm*:**

Görüb Leylini nagah rəhgüzərdə
Olub üftadəsi əvvəl nəzərdə (s.47-48)

Nevfel’in Leyla’ya Olan Aşkı Tek Taraflıdır:

***Hamdullah Hamdî*:**

Görüp Leylâ’yı Nevfel oldı ‘âşık
Didi bunun visâli bana lâyık (1727)

***Celîlî*:**

Cilve idicek cemâl-i Leylî
Nevfel dil ü cândan itdi meyli

Çün esdi hevâ-yı bâg-ı Leylî
Ol lâleyi yakdı dâg-ı Leylî (1224-5)

***Sevdâyî*:**

Nevfel görüp ana ‘âşık oldı
Özi tama‘ itdi gör ne kıldı (955)

***Hakîrî*:**

Gördi Nōfel Leylíniñ ruḥsārını
Şol müselsel miṣl-i ‘anber-bārını

Bir naẓarda oldı uş ġayrān aña
İster idi cān ḳıla ḳurbān aña (155155b/ 10)

***Lârendeli Hamdî*:**

Açılup yolda yilden bürka’-i mâh
Cemâline tuş oldı dîde-i şâh (2521)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bari Nevfel çü gördi Leylâ'yı
Bedr olmuş cemâlinun ayı

ʿÂşık-ı zarı oldı çün Mecnûn
İtdi bu da gözi yaşın Ceyhûn (1917-19)

Bir Güzelin Mecnun’a Olan Aşkı Tek Taraflıdır:

***Nâkâm*:**

Dilində rəşk edib peyda bir atəş
Yaxıldı atəşi-rəşkə o məhvəş (s.70)

B18. B18. Aşkta Sıradışı Başarı[405]

B18.1. B18.1. Güzel Kızın Talibinin Çok Olması

Leyla:

***Nizâmî*:**

Herkes birçok mal-mülk vaad ediyormuş
Bu yolla o güzele kavuşmak istiyormuş (2074-6)

O ay yüzlü güzeli alabilmek için her ay
Yüz genç dolanıyormuş obasında he ay (2083)

***Mektebî*:**

“Leyla’nın güzelliğini işitenler her yerden onu görmeğe gelirler” (Levend, 1959: 68).

***Hamdullah Hamdî*:**

Nesîm-i sîtı ammâ tâzelendi
Cemâli şöhreti âvâzelendi
…

[405] Bu motif, Thompson’ın İndeks’inde T27. T27. *Unusual success in love* şeklinde yer alır.

Kim el açar ala ol mâh-ı mehdi
Kimisi diş biler yiye o şehdi (1969-74)[406]

***Lârendeli Hamdî*:**

Varidi şehlerinün bir kızı hûb
Saçı çevgân-ı müşgîn gabgabı top
…
Ne denlü varsa hûbân-ı kabile
Kamusınaydı server ol cemile (1018-45)[407]

B18.2. B18.2. Güzelliği Görenin Şiir Okuması

***Hamdullah Hamdî*:**

Tolup vasf-ı cemâl-i Leylî âfâk
Anun medhinde şi'r okurdı 'uşşâk
…
Yöresinden geçerken hâs eger 'âm
Okurdı ana eş'âr ile peygâm (1194-6)

B18.3. B18.3. Üç Erkek Bir Kıza Âşık Olur

Kays, Leyla'ya Âşık Olur:

***Nizâmî*:**

Kays görünce bu cazibeyi gönül vermiş
Bütün benliğiyle sevmiş, gönül vermiş (871)

***Dihlevî*:**

و ان لاله رخان ارغوان ساق نیز از دل و جانش کشته مشتاق

["Onların hepsi Kays'a meyilli ve o ancak o Leyli'ye yanmıştır." s.77.]

***Câmî*:**

آن پرده ز رخ گشاد می داشت

وین صبر او خود به باد می داشت

["Leyli güzelliğini ortaya koyuyordu, Kays'ında aklı ve sabrı elden gidiyordu.", s. 6.]

***Şâhidî*:**

Cemâli matla'-ı envâr-ı Mevlâ
Ruhı şem'-i nehâr-ı nâm-ı Leylâ
...

[406] Ayrıca bk.: 1151-67.
[407] Ayrıca bk.: 1947-51.

Vechinde irdi hüsn-i melâhat kemâline
La'linde buldı zevk-i hâlâvet nihâyeti (908-939)[408]

***Behiştî*:**

bir gün ideridi Kays seyrân
bir mâh görür ki oldı hayrân
…
bir câzibe gördi ol kamerde
kim kendüyi virdi bir nazarda (279-81)

***Hamdullah Hamdî*:**

Gözi sihriyle meftun itdi Kays'ı
Saçı bendiyle mecnun itdi Kays'ı (282-298)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Velīkin içlerinde biri fettān
Nigār-ı sīb-i ġabġab nār-ı pistān
…
Çün ol dil-dārı Ḳays'uñ çeşmi gördi
Dil ü cānın revān mihrine virdi (21a-21b)

***Celîlî*:**

Ol bâg-ı cemâli gördi çün Kays
Nev-reste nihâli gördi çün Kays
…
Ol tâze bahâra oldı bülbül
Âşüfte-i gül esîr-i sünbül (318-20)

***Sevdâyî*:**

Işk eyledi Kays*'ı* eyle şeydâ
Pes nâle vü âh kaldı peydâ (217-20)

***Hakîrî*:**

Mekteb içre Kays gördi Leyli'ni
Ol melek-gılmân hûrun haylini (120a/8-120b/10)

***Fuzûlî*:**

Ol kızlar içinde bir perî-zâd
Kays ile mahabbet etdi bünyâd (564-81)

[408] Ayrıca bk.: 801-8.

***Lârendeli Hamdî*:**

Göricek yârınun resmin o müştak
Gidüb ârâmı oldı takati tâk (915-64)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Göricek Kays oldı hayranı
Der-miyan itdi yolına canı (492-515)

***Halîfe*:**

Bir mah-ruhidi namı Leyli
Kim varidi Kays'un ana meyli (Levend, 1959: 302)

***Atâyî*:**

Düşdi onuñ göngline 'aşḳ āteşi
Anuñ reng-i aḥvālini bilmez kişi (3a)

***Fâizî*:**

'Işḳ eyledi Ḳaysı zār u pā-māl
Sim-āb misāl mużṭarib ḥāl (998-1028)

***Örfî*:**

O vaḳte irdi ki bu iki ma'ṣūm
İkisi daḫı oldı 'ışḳa mefhūm

Biri ma'şūḳa oldı biri 'āşıḳ
Biri Leylī birisi Ḳays-ı ṣādıḳ (3-6)

***Andelîb*:**

Ḳaysnı otġa saladır (s.33)

***Nâkâm*:**

Alıp Qeysin əlindən ixtiyarın
Edip nabud aramü qərarın

Kəməndi-əşkinə dilbəstə qıldı
Əsiri mübtəlayı xəstə qıldı. (s.11)

İbn Selam Leyla'ya Âşık Olur:

***Nizâmî*:**

Ayın on dördü gibi olan kızı görünce
Ona gönül vermiş, âşık olmuş görünce (2140)

***Câmî*:**

چون دید ز پرده روی آن ماه رفت آگهی اش ز جان آگاه

شد ملك دلش شکاری عشق وافتاد ز زخم کاری عشق

["Ay yüzlünü perde arkasından görünce tüm bildiklerini unutuverir. Yüreği aşk avına taklır ve aşkına giriftar olur.", s. 31.]

***Şâhidî*:**

Bu mahuñ vasfını gûş itmişdi
Hevâsından dili cûş itmişidi

Çü buldı göñlün ol mahbûbe râgıb
Olur biñ cânıla vaslına tâlib (2560-61)

***Nevâyî*:**

çün İbnü-selâm kördi anı
şevk otığa tüşti haste canı (1419)

***Hamdullah Hamdî*:**

Görindi çün ana ol şem'-i tâbân
Yolında yil gibi oldı şitâbân
...
Anı da kıldı mecnûn 'aşk-ı Leylî
O sevdâda geçürdi yevm ü leyli (1315/20)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görür kim bir gül-i ḫod-rūyı olmış
Kenārı ḥüsnine 'anber ṣaçılmış

Görince ḳalmadı ṣabr u ḳarārı
Ġazāl-i 'aynınuñ oldı şikârı (63b)

***Celîlî*:**

Olmışdı kulakdan ana 'âşık
Gül-berge benefşe-i muvâfık

Gönlinde gözinde Leylî oldı
Pür-âteş ü âb seyli oldı (1266-69)

***Sevdâyî*:**

İşidüp o 'âşık olmışıdı
Ol 'ışkıla gönli tolmışıdı

Başda heves-i visâl-i Leyli
Cânında dahi hayâl-i Leylî (672-75)

***Hakîrî*:**

Leylî'nin vasfını işitmiş idi
'Aklı başından anın getmiş idi

İster idi ermeğe ana mecâl
Ağlar idi hasret ile mâh-sâl (143b/12-144a/1)

***Fuzûlî*:**

Bir râh-güzerde ol nigâra
Ugraşdı vü kıldı bir nezâre

Cân ü cigerinde kalmadı tâb
Mahv oldı nite ki odda sîm-âb (1435-36)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çün ol meh-peykerin vasfın işitdi
Kararı kalmayub ârâmı gitdi

Cemâli şemᶜine pervane oldı
Ki yüz Mecnûn'dan divâne oldı (1957-59)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bu dahi oldı Leyli'ye
Hüsn-i ʿAzrâ'ya nitekim Vâmık

Leyli dir Leyli işidürdi her
Dem avunmazdı ol peri peyker (1331-35)

Andelîb'de Es'ad İbn Selām Leyla'ya âşık olur:

"*Leylīni görüp, anıng tīr-i 'aşḳı, Es'ad İbn Selāmnıng sīnesiġa cāy bolup...*" (s.77)

***Nâkâm*:**

Görüb Leylini nagah rəhgüzərdə
Olub üftadəsi əvvəl nəzərdə (s.47-48)

Nevfel, Leyla'ya Âşık Olur:

***Hamdullah Hamdî*:**

Görüp Leylâ'yı Nevfel oldı 'âşık
Didi bunun visâli bana lâyık (1727)

***Celîlî*:**

Cilve idicek cemâl-i Leylî
Nevfel dil ü cândan itdi meyli

Çün esdi hevâ-yı bâg-ı Leylî
Ol lâleyi yakdı dâg-ı Leylî (1224-5)

***Sevdâyî*:**

Nevfel görüp ana ‘âşık oldı
Özi tama‘ itdi gör ne kıldı (955)

***Hakîrî*:**

Gördi Nōfel Leylíniñ ruḥsārını
Şol müselsel mişl-i ‘anber-bārını

Bir naẓarda oldı uş ġayrān aña
İster idi cān ḳıla ḳurbān aña (155155b/ 10)

***Lârendeli Hamdî*:**

Açılup yolda yilden bürka’-i mâh
Cemâline tuş oldı dîde-i şâh (2521)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bari Nevfel çü gördi Leylâ'yı
Bedr olmuş cemâlinun ayı

ʿÂşık-ı zarı oldı çün Mecnûn
İtdi bu da gözi yaşın Ceyhûn (1917-19)

B20. B20. Aşkın Tezâhürleri[409]

B20.1. B20.1. İlimle Değil, Aşkla Meşgul Olma

***Nizâmî*:**

Arkadaşları ilimden bir yaprak okuyormuş
Bunlarsa sevgi ve aşk teneffüs ediyormuş (880-8)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bahāne eyleyüb dersi idüb ḫīz
Giderlerdi mu‘allim-ḫāneye tīz (22a)

[409] Bu motif Thompson’ın İndeks’inde T24. T24. *The symptoms of love,* maddesinde yer almaktadır.

***Celîlî*:**

Bir lahza çıkup niyâz iderler
Bir birine keşf-i râz iderler (337-8)

***Fuzûlî*:**

Leylîde ohumak ıztırâbı
Olsa ruh-ı Kays idi kitâbı (602)

***Lârendeli Hamdî*:**

Okuyub yazma tedbîrinde sâir
Buların fıᶜli anlara mugayir
…
Lugat sormakda birbirine yârân
Kitâb-ı ᶜışk okur bunlar firâvân (1310-28)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İkisi dâhi mekteb içre karâr
İdemezdi od üzre câlis-vâr
...
Varuben mekteb içre bî-sâman
Otururlardı vâlih ü hayran (527-31)

***Atâyî*:**

Birbirinüñ levḥinde oḫurlar müdām
Elif ḳaddünge gelür nūn lām
…
Bir oyun ki āyet-i sem‘ hey ola
Lā-cerem dāyim vücūdı pey ola (3a)

***Andelîb*:**

"*El-ġaraż, ehl-i mekteb ‘ilm taḥṣīlige dem ursalar, bul iki nāzenīn ‘aşḳ ḫuṣūṣlıġa nefs urar erdiler*". (s.34)

B20.2. B20.2. Ağlama / Feryat Figan

Leyla, Geceleri Ağlar:

***Dihlevî*:**

كه خاك برخ چو سايه ميرفت

كاهى غم دل بايه ميگفت

["Bazen toprağı yüzüne saçar, bazen gönül gamını gölgesine söyler.", s. 88.]

چون غمزدگان بدرد میبود

با ناله و آه سرد میبود

["Gam yiyenler gibi dertle beraberdi, nale ve ah ile teselli ederdi kendini.", s.226.]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çekerdi bu ġamı her dem nihānī
Ḳılurdı sırrile āh u figanı (141a)

Dökerdi gözleri āb-ı revānı
Gören Nīl ü Aras ṣanurdı anı (141a)

Uzatdı derdile feryād u zārı
Teninde ḳalmadı ṣabr u ḳarārı (141b)

***Celîlî*:**

Her şeb bu bahâne ile ol mâh
Tâ subh iderdi girye vü âh (431-36)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ruhına şem^{c} gibi çeşm-i hûn-bâr
Döker her lahza eşk-i la^{c}l-i girdâr (1249)

Gice hâlvet bulub ârâm-gâhın
Oturub ağlar ü arturur ahın (1253)

Gidince kendüsinden ol peri-zâd
Bu nevile kılar efğân u feryâd (1257)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Giceler kim duyulmaz anda sırr
Ağlar idi açılmazdı ser ser (639)

B20.2.1. B20.2.1. Devamlı Ağlama

***Mektebî*:**

"Kays'dan ayrı düşen Leyla, sabahdan akşama kadar ağlar, …" (Levend, 1959: 62).

***Halîfe*:**

"… sevgilisinin hasretiyle daima ağlar" (Levend, 1959: 305).

B20.2.2. B20.2.2. Başka Varlıklarla Kendini Kıyaslayarak Ağlama

Andelîb'de, Leyla'nın bahçedeki mutlu canlıları görüp kendi hâline üzülür:

Ammā Leylī alarnı görüp aytur irdi: "Bu cānverler serv ü sünbüller vü semenler her ḳaysı öz cinsi birlen hem-dem ve hem-rāz bolup yürürler. Men nā-geh yārım birlen hem-dem vü hem-rāz bolmas men" diyip yıġlar irdi. (s.72)

B20.2.3. B20.2.3. Matem Tutma

Nâkâm'da**,** Leyla, babasının Nevfel ve Mecnun'dan kurtulduğunu memnuniyetle ifade etmesinin ardından Mecnun'a vasıl olamamasından dolayı matem tutar:

Axıtdı gözlərindən əşki-gülgun
Kənarın eylədi əşk ilə pürxun (s.71)

B20.2.4. B20.2.4. Bahane İle Ağlama

B20.2.4.1. B20.2.4.1. Bir Uzvunu Yaralayarak Ağlama

***Fuzûlî*:**

Ol terk kılup neşât ü râhat
Bir uzvını eyleyüp cerâhat

Eylerdi behâne ile nâle
Düşmezdi olar düşen hayâle (1229-1234)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Geh ki bî-ihtıyâr ide efgân
Sorsalar eydür idi sokdı yılan

Bu bahaneyle eyleyüb feryâd
Subha kadar ağlar idi ol nâ-şâd (643-44)

B20.2.4.2 B20.2.4.2. İşkenceyi Bahane Ederek Ağlama

***Lârendeli Hamdî*:**

Şikenceden o serv itmezdi efgân
Velîkin hicrden olmuşdı giryân
…
Gönülden dir idi kim bu nişâne
Elifler dâğlardur ᶜâşık-âne (1232-35)

B20.2.4.3. B20.2.4.3. Kocasının Ölümünü Bahane Ederek Ağlama

Leyla, İbn-i Selâm'ın Ölümünü Bahane Ederek Derdine Ağlar:

***Mektebî*:**

"Mecnun'u düşünerek ağlar" (Levend, 1959: 71).

***Fuzûlî*:**

Leylî'ni getürmege figâna
Ol vâkı'a oldı bir behâne
…
Hoş geldi bu âdet ol nigâra
Feryâd ü figâna buldı çâre (2446-2454)[410]

***Lârendeli Hamdî*:**

İdüb zevci vefatını bahane
Kılar feryâd gamdan yane yane
…
Yalandan ağlayub ol serv-i fettan
Kanı zevçtim diyu kılardı efgân (4613-16)[411]

***Nâkâm*:**

Ərəblərdə ərusi-şuyi-mürdə
Olub bir il pərişanü fəsurdə
…
Dili-zarin fəğandən sir qıldı
Fəğani aləmi dilgir qıldı (s.123)

B20.2.4.4. B20.2.4.4. Dilencinin Anlattığı Hikâyeden Etkilendiğini Söyleyerek Ağlama

Celîlî'de dilenci kılığındaki Mecnun ile buluşup ayrıldıktan sonra ağlayan Leyla, annesine onun okuduğu hikâyeden etkilendiği bahanesini uydurur:

Göynüklü okur diyü fesâne
Eylerdi anasına bahâne (464)

B20.2.5. B20.2.5. Ağladığını Hile / Bahanelerle Gizleme

***Lârendeli Hamdî*:**

İdüb her lahza bir dürlü bahane
Döker yaş yirine kan ol yegâne (1246-62)

[410] Ayrıca bk.: 2482-89.
[411] Ayrıca bk.: 4617-22.

B20.2.5.1. B20.2.5.1. Süslenerek Gizleme

***Fuzûlî*:**

Vermişdi özine dürlü zîver
Her zîvere bir netîce muzmer
…
Tâ olmaya eşki yüzde ma'lûm
Ruhsârına lû'lû' idi manzum (1420-28)

B20.2.5.2. B20.2.5.2. Gözyaşının Ter Olduğunu Söyleme

***Celâlzâde Sâlih*:**

Giceden subh olınca dökdügi yaş
Tâ ki eylerdi câmesin yamyaş

Ertesi sorsan ol gözi sâhir
Dir idi derledüm gice vâfir (640-41)

B20.2.5.3. B20.2.5.3. Yüzünü Tokatlama

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yüzi ṭutduḳca reng-i zaġfirānı
Tebāncayla ḳılurdı nār-ı dānı (26a)

B20.2.5.4. B20.2.5.4. Güler Yüzlü Davranma

Nâkâm'da, Leyla, kocasının yokluğunda Mecnun için ağlarken kocası geldiğinde güler yüzlü davranır:

Nə dəm bulsaydı fürsət şövhərindən
Tökürdü löleyi-tər gövhərindən

Edib fəryadlər giryan olurdu
Göüncə şövhərin xəndan olurdu (s.120-21)

B21. B21. Uykusuz Kalma

***Celîlî*:**

Tâ subh çü her şeb ola bî-hâb
Eylerdi bahâne-i teb ü tâb (432)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde, F564. F564. *Person never sleeps* maddesinde yer alır.

B22. B22. Tecrit Olma

B22.1. B22.1. Herkesle İlişkisini Kesme

Leyla, Herkesle İlişkisini Keser:

***Dihlevî*:**

آمیختنی نداشت باکس

مونس غم آشناد خود بس

["İlişkisini herkesten kesmiş, onun dostu yalnız gam olmuş.", s. 195.]

B22.2. B22.2. Toplulukta Yalnızlık

B22.2.1. B22.2.1. Çemen Seyrinde Yalnızlık

Leyla, arkadaşları ile çıktığı çemen gezisinde görünüşte onlarla beraber; ancak esasında yalnızdır:

***Dihlevî*:**

هر لاله ببوی مشك گشته

لیلی چو نهال خشك گشته

["Her servi ırmaktan su içerek yemyeşil elbiseye bürünürdü, Leyli ise gözyaşıyla elbisesini yıkardı.", s. 232.]

***Mektebî*:**

"Leyla, bir bahar günü arkadaşlarıyla birlikte gül bahçesine gider. Bir aralık arkadaşlarından ayrılıp bir köşeye çekilir" (Levend, 1959: 66).

***Hamdullah Hamdî*:**

Murâdı bu ki bulup bir penâhı
İde ol derdmend âvâre âhı
…
Çü meclis germ olup kalmadı huşyâr
Aradan ga'ib oldı ol perî-vâr (1242-72)

***Celîlî*:**

Geh serve gam-ı dırâzını dir
Derd-i dil-i cân-güdâzını dir
…
Geh sûsene hançer-i belâ dir
Geh sebzeye neşter-i cefâ dir (1661-70)

***Fuzûlî*:**

Lîkin heves eylemezdi Leyli
Olmazdı bu lu'b u lehve meyli (1350)

***Lârendeli Hamdî*:**

Söze girmezdi bir yüzden zebânı
Meğer Mecnun ola yâ dâstânı

Çü bir söz açıla ol mübtelâdan
Dir idi yine din işitmedüm ben (1585-91)

***Andelîb*:**

"*Ammā Leylī alarnı görüp aytur irdi: "Bu cānverler serv ü sünbüller vü semenler her ḳaysı öz cinsi birlen hem-dem ve hem-rāz bolup yürürler. Men nā-geh yārım birlen hem-dem vü hem-rāz bolmas men" diyip yıġlar irdi.*" (s.72)

B22.2.1.1. B22.2.1.1. Hile İle Ayrılma

Leyla, arkadaşlarını çiçek toplamaya göndererek kendisi yalnız kalıp ağlar:

***Fuzûlî*:**

Çün eyledi kesret anı dil-teng
Nî-reng ile verdi anlara reng
…
Tenhâ kalup etdi nâle-i zâr
Kıldı gözin ebrveş güher-bâr (1352-1360)

Celâlzâde Sâlih'te, Leyla'nın etrafındaki arkadaşları ona Mecnun'dan başka bir konu açacak olsalar Leyla bir bahane bularak oradan uzaklaşır:

Söylese il sözüni dirdi tur
Bir bahâneyile oluridi dûr (990-1003)

***Andelîb*:**

Sen üçin seyr-i bāġ itdim ey yār-ı vefādār
Münāsib men sanga erdim, manga sen, sen sezāvār

Murād-ı dil nīküge bir seyr-i bāġ u būstān itsek
Bir ādem bolmasa ḥaber sayamızdan özge cāndārī (s.74)

B22.2.1.2. B22.2.1.2. Tenhaya Çekilip Ağlama / Âh u Efgan Etme

Baharda arkadaşları ile kırlara geziye çıkan Leyla bir süre sonra onlardan ayrılarak tenhaya çekilir:

***Nizâmî*:**

Bir süre onlarla eğlenceye dalmış
Sonunda eğlence yerinden ayrılmış
…
Gül demeti gibi oturmuş çimenler üzerine
Bahardaki bülbül gibi başlamış feryat etmeye (1490-99)

***Mektebî*:**

"Bir aralık, arkadaşlarından ayrılıp bir köşeye çekilir. Ağlayarak sevgilisine hitap eder" (Levend, 1959: 66).

***Şâhidî*:**

Bulardan ayrılup ol serv-i bostân
Yüridi kebk-i ner gibi hırâmân
…
Döküp gözünden dürler jâle ile
Hitâb itdi hayâle nâle ile (1907-1910)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çemende ol perî-peyker perî-zâd
Perîler meclisine urdı bünyâd
…
Hıtâb itdi nigâra ağlayup zâr
Ki ey yâr-ı cefâkâr u vefâdâr (1271-74)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Meger bunlardan ayru Leylī bir gün
Giderdi derdile dil-teng ü mahzun

Varub bir serv ayaġında oturdı
Nikābın keşf idüb yüzden götürdi

Ten ü tenhā oturdı ol dil-fürūz
Fiġāna başladı çün 'ūd-ı dil-sūz (61b)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Söylese il sözüni dirdi tur
Bir bahâneyile oluridi dûr (990-1003)

***Andelîb*:**

"*El-ġaraż, ḳızlarġa aytdı: "Ey doġanlar! Her ḳaysılarngız gül çemenden gül alıp gül desteler baġlang, ḳanı görling kiming güli baġşı görünir*!" didi. (s.73)

Meni Leylī ser-gerdānı elem āvāre-i ḥayrān
Ḫudā yārımıng bolġay mı ḳan vaṣlıngnın miḳdārı (s.74)

***Nâkâm*:**

Nəhani bəzmdən çıxdı kənarə
Gedib pünhan kənari-cuyibarə
…
Məgər yoxmu dəxi Leylayə meyli
Ki etməz arzuyi-vəsli-Leyli (s.43-44)

Nâkâm'da, Leyla, acısını rahatça haykırmak için çeşitli bahanelerle evden uzaklaşır:

Mədar olmaq üçün gahi fəğanə
Qılıb peyda digərgun bir bəhanə

Serir duk ilə dəmsaz olurdu
Edib əfğan nəvapərdaz olurdu (s.34)

B22.2.2. B22.2.2. Sonbaharda Gezintiye Çıkma

***Halîfe*:**

"Leyla, sonbahar mevsiminde bir geççe arkadaşlarıyla bağa çıkar" (308).

B22.3. B22.3. Dağda Yaşama

Hamdullah Hamdî'de, Zeyd, Zeynep'in aşkından dağa çıkar:

Çü çeng-i zâga düşdi dâmen-i gül
Delürdi taga düşdi haste bülbül (3345)

Ahmed-i Rıdvan'de Âmir, tecrit olur:

Vefā ḳılmadı anda gördi ḳavmi
Ḥużūrından ḳamu ayırdı ḳavmi (137b)

B22.4. B22.4. Çölde Yaşama

Zeyd, Çöllere Düşer:

***Şâhidî*:**

Bu hâletle ki oldı emri müşkil
Tolandı kûh u sahrâ bir niçe yıl (3892)

B23. B23. Divane Olma[412]

Leyla Divane Olur:

***Hamdullah Hamdî*:**

Çıkup har-gâhdan âh ile her gâh
Kılurdı aglayu ‘azm-ı güzer-gâh
…
Tolup gönli gam-ı dil-ber kayusı
Komadı ata havfı er kayusı (2080-85)[413]

***Andelîb*:**

“*... kem kem anga hem ‘aşḳ hevesi zor ḳıla başladı ve āh tartıp dīvānevār öyden çıḳıp, özüni ḳöy-küçelerge urup yörür irdi.*” (s.63)

“*Mecnūn ‘aşḳı Leylīge andan zor ḳıldı kim gice gündiz ṣabaḥ u şām beşki ‘ale’d-devām ḫayme vü ḫargāhdan çıḳıp “Vay Mecnūn-ı dil-efkārım” diyip Mecnūnnıng yoluġa ḳarap her ṭarafġa baḳar ve yügürir irdi. El-ḳıṣṣa bir niçe gün mundaḳ rūzgār geçipdir irdi. Köp āh u riyāżat tartıp bī-hūş bolup yıḳılır irdi.*”, (s.68)

Zeyd Divane Olur:

***Nizâmî Şair-i İlhakî*:**

“Umudu kesen Zeyd deli gibi sahralara düşer.” (Levend, 1959: 25).

***Hamdullah Hamdî*:**

Zeynep’in kendisi ile evlendirilmemesinin ardından Zeyd, daha da dîvâne olur:

Kaçan kim ejdehâ aldı o genci
Ziyâde oldı Zeyd’ün derd ü renci
…
Geçürüp gussalardan mâh u sâli
Gün iken bagladı şekl-i hilâli (3348-53)

***Lârendeli Hamdî*:**

Olub Mecnün-şıfat deng ü fütâde
Ser-â-pâ kaldı zencür-i belâde
…

[412] Bu motif, Thompson’da T24.1. T24.1. *Love-sickness (Aşk hastalığı)*, şeklinde yer alır.
[413] Ayrıca bk.: 3549-57.

Gidübdür âdemîlik şimdi ilden
Yüze gülmek durur işleri dilden (4446-48)

B23.1. B23.1. Geceleri Çöle Gitme

Leyli kelimesi, Arapça *leyl* kökünden "geceye ait" manasına gelir. Şair, Leyla'nın geceleri çıkıp dolaşması ile ismi ile müsemma bir divane âşık tablosu çizmektedir.

Leyla, zaman zaman çöllere gider:

***Fuzûlî*:**

Uyhuya gederdi yâr u agyâr
Derd ehli hemîn kalurdı bîdâr

Sahrâya çıhardı evden ol mâh
Kâmınca kılurdı nâle vü âh (1285-86)

***Nâkâm*:**

Qalıb ənduh ilə biçarə Leyli
Diyari-hicrdə avarə Leyli
…
Xuraman gəşt edirdi subasu
Güşadə ruy, likin dəst er ru (s.126)

B23.2. B23.2. Yeme-İçmeden Kesilme

***Mektebî*:**

"Karısı Leyla'nın gece gündüz ağladığını yiyip içmeden kesildiğini, … söyler" (Levend, 1959: 66).

Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde T24.6. T24.6. *Lover refuses food and drink,.* maddesinde yer alır.

B24. B24. Aşkını İlan Etme

B24.1. B24.1. Kız Aşkını İlan Eder

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didi Mecnūn gerek cifti bu ṭāḳa
Ve ger ne ṣalmışam ġayrın ṭalāḳa (66a)

B24.2. B24.2. Gencin Aşkını İlan Etmesi

Hakîrî'de, İbn Selam'ın oğlu, babasına Leyla'ya âşık olduğunu söyler:

Aydur oğlan Leylî İbn-i Bü'l-Hasan
Urmamışken könlümi aldı zemân (145a/2)

B25. B25. Sevgiliyi Sorma

B25.1. B25.1. Haberciye Sorma

Leyla, haberciye Mecnun'dan haber sorar:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ثم أقمت عندها ثلاثاً تسألنی عن خبره و تبکی بکاء یتوجع لهاکبدی فوالله ما ظننت أحداً یحد کوجدها ولوعتهاف، لما أردت الر حیل سألت عنها فإذا هی لیلی العامریة

["Ben de onda üç gün kaldım, bana haberlerini sorup ağlıyor, öyle bir ağlıyor ki benim ciğerim acıyor. Vallahi onun kadar üzülen ve ızdırap yaşayan biri olduğunu düşünmüyorum, ben de gitmeye kalkınca ona kim olduğunu sordum. Meğerse o Amiri Leyla'ymış."Ebû Bekr el-Vâlibî, 1987: 95.]

***Dihlevî*:**

گفت از سر گریه کای نکوخوی — بیگانه نهای آشنا روی
دانم که بدین دم نژندی — نو گشت مراغم کهن باز
زان غمزده کین قرانه رانی — مارا خبری ده ارتوانی
کز دست دل ستم رسیده — چو نست میان آب دیده

["Ağlayarak söyledi: " Ey güzel ahlaklı insan, ey özge gibi görünen aşina! Bu hüzünlü nağmenden besbelli ki o dertli âşıktan (Mecnun'dan) haberin var mı? Nağmelerinde söz ettiğin o kederliden bize haber verebilir misin? Gönül elinden eziyet olmuş o (Mecnun) ağlar gözyaşı içinde ne hâldedir?", Dihlevi, 1965: 232-33.]

روز ازتف آفتاب چو نست — شبهاش بدیده خواب چو نست
دلربا بغم که میسپارد — غمرا برخ که میگذارد

["Gündüzler güneş sıcaklığında ne eder? Geceler gözleri nasıl uykuya dalar? Gönlünü gama verirken; kederi yüzünde nasıl görünür. (derdinî kime söyler)?", s. 127.]

B25.2. B25.2. Âşık, Hocasına Maşuğu Sorar

***Andelîb*:**

Mollām size 'arż eyleyin
Könglüm alġan yārım ḳanı?

…
Çöller adaşıp gitmesin
Vaşlım ṭalebkārım ḳanı? (s.65-7)

Hocası, Leyla'ya cevap verir:

Bolġalı cüdā Mecnūn gül-i bāġ-ı ḥaremingden
Her yan yügürdi irdi Mesīḥā-yı demingden
…
Bir ādemiḍn rāh viśāling sora almas
Āvāre bolupdır sening Mecnūn elemingden (s.65-7)

B25.3. B25.3. Âşık'ın Sevgilinin Dayısına Haber Sorar

***Atâyî*:**

Hiç bilir misin divane Mecnun'u
Var mı yok mu bizde derler onu (51b)

B26. B26. Sevgilinin Yolunu Gözleme

***Mektebî*:** "Karısı Leyla'nın … akşamlara kadar pencereden dağ yoluna baktığını söyler" (Levend, 1959: 66).

B26.1. B26.1. Sevgilinin Yolunu Gözleyip Gelen Geçene Sorma

Şâhidî'de, dama çıkıp sabahtan akşama kadar Mecnun'un yolunu gözleyen Leyla, gelip geçenden Mecnun'u sorar:

Ki kanden göre Mecnûn'uñ cemâlin
Ya nice sora andan vasf-ı hâlin (1797)

Hamdullah Hamdî'de, dama çıkıp sabahtan akşama kadar Mecnun'un yolunu gözleyen Leyla, gelip geçenden Mecnun'u sorar:

Çıkup bâm üzre mahfî ol dil-ârâm
Seherden yolların gözlerdi tâ şâm

Murâdı bu ki Mecnûn'u göreydi
Ya görmiş kimseden hâlin soraydı (1171-72)

Yol üzerine oturan Leyla, Mecnun'dan haber sorar:

Murâdı gözlemekden oturup râh
Ola ahvâline Mecnûn'un âgâh
…
Ki andan sordı hâl-i derd-mendi
Garîbi ya'nî Mecnûn müstemendi (3035-44)

Ahmed-i Rıdvan'da, yolda gördüğü pirden haber sorar:

Didi Leylī aña ḳandan gelürsin
Nedür ḥāl-i fülāndan ne bilürsin

Didi pīr-i süḫan şehd ü şeker-rīz
Ki ol vaḥşī-nişīn ü baḫşet-āmīz (121a)

B27. B27. Sevgiliyi Arama

Dihlevî'de, Leyla, devesine binip sevgilisini aramaya çıkar:

میراند شتر بدشت پویان

آن کم شده را بخاك جویان

["Deveyi kırda, badirelerde sürdü, bulmak için o kaybolmuş sevgilisini.", s. 197.]

Hamdullah Hamdî'de, Leyla, kocası öldükten sonra Mecnun'u aramaya çıkar:

Rivâyet olınur bir demde Leylî
Meger Mecnûn'a müştâk oldı haylî

Aradı buldı Mecnûn'ı fütâde
Yatur bî-hûş olup bî-nuş-ı bâde (3288-90)

Lârendeli Hamdî'de, Leyla, arkadaşları ile gezdiği bir gün, ava gideceği bahanesini üretip Mecnun'u görmek üzere çöle doğru yol alır:

Süvâr olub turub meh-rûlar ile
Saçı müşgîn gözi âhûlarile

Şikâre giderem diyü idüb ad
Yüzin sahraya tutdı nitekim bâd (1596-98)

B28. B28. Sevgilinin Adını Zikretme / Zikrettirme

Leyla, sürekli Mecnun'un adını zikrettiği gibi, arkadaşlarına da onun adını zikrettirir:

***Dihlevî*:**

با شب ز رفیق راز میگفت نامش میگفت او باز میگفت

["Geceye, dostundan, dostunun sırrından söz ederdi, adını söyler, durmadan adını söylerdi.", s.208.]

***Hakîrî*:**

Dedi Leyl'i ey za'îf ü nâ-tüvân
Mecnûn Mecnûnsuz Leylî bir zemân
…

Dedi ki sözi rûz şeb Mecnûn idi
Çeşm-i cânı hecr ile mahzun idi
…
‘Işk ile zâr u hazîn oldum bu gün
Leylî Mecnûn oldı Mecnûn içün (12a/11)

***Lârendeli Hamdî*:**

Taᶜassubla dir ol hûbân-ı mevzûn
Bile Leylî ile Mecnûn Mecnûn

Dem-â-dem hâtıriyçün meh-likânun
Anarlar adını ol mübtelânun (1590-91)

***Halîfe*:**

“Birer bahane ile arkadaşlarına Mecnun’un adını tekrarlatır” (Levend, 1959: 305).

***Nâkâm*:**

Müxatib eyləyib Məcnuni her dəm
Edirdi zikri namin həmdəmi-qəm (s.34)

B29. B29. Bir Çocuğa Sevgilisinin Adını Verme

***Mektebî*:**

“Leyla, birlikte getirdiği bir çocuğa Mecnun adını vermiştir. Sevgilisini hatırlayarak çocuğu Mecnun diye çağırmaktan zevk almaktadır” (Levend, 1959: 68).

B30. B30. Bayılma[414]

B30.1. B30.1. Sevgilinin Öldüğünü Duyunca Bayılma

***Dihlevî*:**

لیلی چو شنید این سخنرا

بر خاك فكند سرو بن را

[“Leyli bu sözü duyunca, yere düştü.”, Dihlevi, 1965: 236.]

Bu motif, biraz farklı şekilde Thomson’ın İndeks’inde T24.2. T24.2. *Swooning for love (Sevgilinin öldürülmesinden korktuğu için bayılma)* şeklinde yer alır.

[414] Bu motif, Thompson’ın İndeks’inde T24.2. T24.2. *Swooning for love*, maddesinde yer alır.

B30.2. B30.2. Sevgililerin Birbirini Görünce Bayılması

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"İki sevgili kendilerinden geçerler" (Levend, 1959: 27).

***Süheylî*:**

"Leyla gelince onu baygın bulur ve o da bayılır" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Mektebî*:**

"Leyla ile Mecnun birbirleirni görünce kendilerinden geçip yer düşerler" (Levend, 1959: 71).

***Nevâyî*:**

Kızlar boluban ol işdin âgâh
Kim beyle yıkıldı ekki dil-hâh (2619-26)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Biribirin göricek 'aḳlı gitdi
İkisi daḫı bī-hūş oldı yatdı (123a)

***Fuzûlî*:**

Leylî hem itürdi ihtiyârın
Bir dem görebilmedi nigârın

Hayrânlığı ol makâma yetdi
Kim düşdi ayakdan ussı getdi (846-47)

***Nâkâm*:**

Sirişkilə qılıb gülzari gülgun
Çəkib efğan deyib Məcnun Məcnun!

O rütbə ah edib dərcuş oldu
Ki torpağə düşüb bihuş oldu (s.44)

B30.3. B30.3. Aşkın Ağır Gelmesi İle Bayılma

***Andelîb*:**

"*Leylīge Mecnūnnıng 'aşḳı zor ḳılıp, bī-hūş bolup yıḳıldı. Niçe müddetden song hūşuġa gelip mest-i bī-iḫtiyār öyige geldi.*" (s.76)

B30.4. B30.4. Sevgilinin Ahvalini Öğrenince Bayılma

Andelîb'de, Mecnun'un divane hâlini hocasından öğrenen Leyla kendinden geçer:

"*...bī-hūdelıḳ rūy berip yıḳıldı ve özüni bilmey yatur irdi.*" (s.67)

B31. B31. Hastalanma

***Mektebî*:**

"Leyla hastalanır" (Levend, 1959: 66).

B31.1. B31.1. Sevgilinin Öldüğü Yalanı Üzerine Hasta Olma

***Dihlevî*:**

آمیخت بسر و نوجوانش

بیماری چشم ناتوانش

["O yeni servi fidanın (Leyli'nin) zayıf, güçsüz gözüne hastalık düştü.", Dihlevi, 1965: 240.]

***Şâhidî*:**

Mektebe gitmekten annesi tarafından men edilen Leylâ, üzüntüden hasta olur ve zayıf düşer:

Yanagı güllerinüñ rengi soldı
Tudagı milleri efsürde oldı
…
Cemâl-ı dil-rübâdan bulmayup kâm
Bu resme yordı bir niçe eyyâm (1108-1114)

B31.2. B31.2. Sevgilinin Ahvaline Üzülüp Hastalanma

***Behiştî*:**

Leylî'ye gelüp irişdi gam-nâk
hem eşkile nem yakası hem çâk
…
teb âteşiyile kızdı na'li
yâkût-ı kebûde döndi la'li (1669-1746)

B31.3. B31.3. Maşuk'u Rüyasında Gören Âşık'ın Hastalanması

***Celîlî*:**

Bu gussadan oldı çünki bî-dâr
Kıldı anı tâb-ı teb giriftâr

…
Kand içse leb-i şeker-feşânı
Pür-şerbet-i merg olur dehânı (1844-71)

***Halîfe*:**

"Rüyasında Mecnun'u görür. Uyanınca yakasını yırtıp ağlar. Günden güne eriyip solar, ipliğe döner" (Levend, 1959: 308).

B31.4. B31.4. Dedikoduların Hastalığı Ağırlaştırması

***Nevâyî*:**

Efzûn edi dem-be-dem sudâ'ı
Kim tüşti bu söz hem istimâ'ı
…
'Ömri kemmesi vahalga battı
Könglüni ölümge koydı yatta (3162-70)

B31.5. B31.5. Hastalanan Âşığa Tabibin Getirilmesi

***Mektebî*:**

"Telaşlanan babasıyle anası hekim bulmak üzere her tarafa adamlar gönderir" (Levend, 1959: 66).

B31.6. B31.6. Hekim, Hastanın Aşk Hastası Olduğunu Anlar ve Kimseye Bir Şey Söylemez

***Mektebî*:**

"Telaşlanan babasıyle anası hekim bulmak üzere her tarafa adamlar gönderir. Gelen hekim kızın yüzüne ve nabzına bakınca aşk hastası olduğunu anlar. Kimseye bir şey söylemez" (Levend, 1959: 66).

B31.7. B31.7. Hekimin Âşık'ın Arkadaşlarından Durumu Öğrenmesi

***Mektebî*:**

"Leyla'nın arkadaşlarına gizlice sorar. Onlar da bu dert hekimden saklanmaz diyerek Leyla'nın Mecnun'u sevdiğini söylerler" (Levend, 1959: 66).

B31.8. B31.8. Hekimin, Âşık'a Sevgilisinden Gül Getirdiği Yalanını Söylemesi

***Mektebî*:**

"Bir gün elinde bir gülle dönüp Leyla'ya: 'Mecnun'un yanında idim. Beni görünce bekliyormuş gibi koştu, senden haber sordu. Hâlini anlattım: Ben onun hekimiyim, ama ilacı sensin, dedim' diyerek elindeki gülü sunar"[415] (Levend, 1959: 66).

B31.9. B31.9. Hastalanan Âşık'ın Tabip İle Şifa Bulmaması

***Süheylî*:**

"Leyla, evine gelince ateşler içinde yatağa düşer. Hekim getirilir fakat Leyla iyileşmez. Annesi, kızına şifa bulmak için başka yerlere gider" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

B31.10. B31.10. İyileşme

***Celîlî*:**

Çün münharif oldı nahl-ı Meryem
İrişdi tabîb-i 'İsevî-dem
…
Neşter olıcak cerâhat-engîz
Penbe olur ana san nemek-rîz (1511-29)

B31.11. B31.11. Hastalanan Âşık'a Tabip Getirilmesi ve Hastanın İyileşmesi

Leyla[416]:

***Celîlî*:**

Çün münharif oldı nahl-ı Meryem
İrişdi tabîb-i 'İsevî-dem
…
Neşter olıcak cerâhat-engîz
Penbe olur ana san nemek-rîz (1511-29)

İbn Selam:

***Lârendeli Hamdî*:**

Dahi eylediler çok dürlü tımar
Ki tâ bir pâre sıhhat buldı bîmâr (4576)

[415] "Leyla hemen yatağından sıçrayıp gülü koklar. Sarı gül hemen kırmızı olur", Levend, 1959: 66.
[416] Nevai'nin eserinde Leyla, okula başladığı zaman, mizacının hassasiyetinden dolayı hasta olur ve tabibin getirilmesi sayesinde iyileşir: Yıglap ana ata ehibbâ / Başıga ketürdiler etıbba (3156).

B31.12. B31.12. Hasta Kızın İyileşmesi Sonucu Halka Altın ve Gümüş Dağıtılması

Leyla'nın iyileşmesinden sonra altın ve gümüş dağıtılır:

***Celîlî*:**

Fessâda dür ü güher virürler
Gencîne-i sîm ü zer virürler (1530)

Leyla, halka altın gümüş dağıtır:

Sîm ü zer idüp nisâr nâsa
Virdi dene zere kâse kâse (1576)

B31.13. B31.13. İyileşen Âşık'ın Ziyafet Vermesi

K'ol hasta-i 'ışk ya'nî Leylî
Toy itmege bir gün itdi meyli
…
Sîm ü zer idüp nisâr nâsa
Virdi dene zere kâse kâse (1554-76)

B32. B32. Fiziksel Değişim

Leyla:

***Nizâmî*:**

Kalede mahpus olan ay yüzlü Leyla
Zayıflıktan ipek bir tele dönmüş Leyla

Öylesine zayıflamış ki ne kadar bakılsa
Ayıramazmış kimse kıldan ne kadar baksa (1903-4)

***Behiştî*:**

toldı diline hayâl-i dilber
zülfi gibi oldı kaddi çenber (382)

***Hamdullah Hamdî*:**

Gül-i nesrîne döndi reng-i lâle
Nihâli naleden benzeerdi nâle (3046)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Hemīn Mecnūn içün eylerdi nāle
Vücūdı ża'file dönmişdi nale (141a)

Celîlî, Mecnun'u rüyasında ölmüş gören Leyla üzüntüden zayıflar:

San mâh ruhı hilâle döndi
Şimşâd kadi hılâle döndi (1855)

***Fuzûlî*:** Leyla, tıpkı Mecnun gibi kederinden zayıflamıştır:

Gördi ki görinmez olmuş ol zâr
Olmış gam ile za'îf ü bîmâr

Kaşı kimi kâmeti bükilmiş
Yaşı kimi peykeri tökilmiş (1636-37)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Za'feran oldı benzi lâleyiken
Döndi ince hilâle hâleyiken (437)

İbn Selam:

***Celâlzâde Sâlih*:**

Elif-i ser ü kaddi dal oldı
Derd-i ʿışkına hâli dal oldı (1334-35)

B33. B33. Âşık'ın Sevgilisine, Kendisini Babasından İstemesini Söylemesi

***Hâtifî*:**

" 'Beni babamdan iste' diye tavsiyede bulunur" (Levend, 1959: 80).

B34. B34. Meşhur Olma

B34.1. B34.1. Kızın Aşkının Meşhur Olması

***Mektebî*:**

"Bu iki dertlinin serüveni, sokaktan pazara düşmüş, gazellerde Leyla ve Mecnun adı yer almıştır" (Levend, 1959: 65).

Nevâyî'de, Zeyd'in ifadesine göre Leyla'nın aşkı destan olmuştur:

Ol nev' gamıngda nâ-tüvân-dur
Kim elge hadisi dâstân-dur (2018)

***Nâkâm*:**

O rütbə etdi ahi aşiqanə
Ki oldu eşqi məşhuri-zəmanə (s.79)

Nâkâm'da Leyla'nın aşktan muzdarip hâli dillere destan olmasıyla Leyla'nın talipleri artar:

Bulub şöhrət cəhanda bu fəsanə
Cəmali-Leyli düştü dastanə

Olub hər kəs tələbkar vüsali
Vüsal üçün edirdi bir xəyali (s.71)

B34.2. B34.2. Gencin Aşkının Meşhur Olması

Zeynep'e kavuşamayan Zeyd, halk içinde meşhur olur:

***Lârendeli Hamdî*:**

Tehı düşdi yimekden uyhudan dur
Ki tâ oldı cihan içinde meşhûr

Olub Mecnûn-sıfat deng ü fütâde
Ser-â-pâ kaldı zencür-i belâde (4445-46)

B34.3. B34.3. Âşıkların Meşhur Olması

***Hamdullah Hamdî*:**

Ol iki 'âşıkun nâz u niyâzı
Hôş öğretdi cihâna 'aşk-bâzi

'Irâk ile Hicâz'a bu terâne
Pür olup ırladı etfâl-i hâne (1210)

B35. B35. Çeşitli Unsurlarla Konuşma[417]

B35.1. B35.1. Aynada Kendi İle Konuşma

***Nizâmî*:**

Hasbıhal için aynanın karşısına geçiyormuş
Görüntüsüyle ahbaplık etmeye çalışıyormuş
...
Bütün dertlerini gölgesine anlatıyormuş
Bu yüzden komşusu gece uyuyamıyormuş (1407-9)

[417] İsmail Ünver, bu motifi, "İnsan olmayan varlıklarla konuşma", adı altında ele almıştır. Bk.: Ünver, 1986: 430-463.

B35.2. B35.2. Gönlüne Seslenme

Leyla, gönlüne seslenir:

***Nâkâm*:**

Deyirdi dəmadəm xəndani-xürrəm
Ki ey dil, xürrəm ol, keçdi dəmi-qəm
…
Təravət bul, Züleyxavəş cəvan ol
Bu ahəng ilə hər ləhzə sərayan (s.70)

B35.3. B35.3. Gölgesine Seslenme

Şâhidî'de, sabahlara kadar hasretinden gözyaşı döken Leyla gölgesi ile konuşur:

Dir idi sâyesine râzını ol
Komazdı sâye bigi uykuya yol (1804)

B35.4. B35.4. Gıyabında Sevgili İle Konuşma

***Nizâmî*:**

Ey benim vefalı ve uyumlu sevgilim
Benim gibi seven, bana layık sevgilim
...
İyilik yapıp bir haber yollayamaz mısın?
Haber gönderip hatrımı soramaz mısın? (1494-99)

***Dihlevî*:**

گرچه زدم سرد مردم ای دوست

خون سرد نشد هنوز در پوست

["Ey dost, halkın soğuk kanından, şimdilik kanımız damarda soğuk olmadı.", s. 245.]

***Mektebî*:**

"Ağlayarak sevgilisine hitap eder" (Levend, 1959: 66).

Şâhidî'de, kırlara giden Leyla, bir tenhada Mecnun'un hayali ile konuşur:

Nevâ'-i bülbüle geh oldı dem-sâz
Cigerden virdi bir göynüklü âvâz

Döküp gözünden dürler jâle ile
Hitâb itdi hayâle nâle ile (1907-1942)

Hamdullah Hamdî'de, Leyla, çemen meclisinde sevgilisinin hayaline seslenir:

Varup tenhâ bir arada oturdı
Hayâl-i yâri yâdına getürdi

Hıtâb itdi nigâra aglayup zâr
Ki ey yâr-ı cefâ-kâr u vefâ-dâr

***Hakîrî*:**

Derdi ki ey derdimin dermânı yâr
Uş bu mahzun cânımın cânânı yâr
…
Leylî idim şimdi Mecnun'a bugün
Şâd-kâm ol zâr kalsam gam değil (127/1-128a/5)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Öldüm iy dust intizârunla
Gele diyu figân u zârunla
…
Bunı didi vü cânını teslim
İtdi canane ol dehanı mim (2132-48)

Nâkâm'da, Leyla, Mecnun'a olan aşkını onun gıyabında dile getirir:

Qəmi-dirinəsin şerh eyləyirdi
Töküb xunabe derdin söyləyirdi
…
Səninlə gəşt edib səhrabasəhra
Sana peyru olurdum sayəasa (s.34)[418]

B35.5. B35.5. Servi ve Çemenle Konuşma

Dihlevî'de, Leyla, servi ve çemenle konuşur:

با سبزه زدوست راز گفتی

با سرو غم دراز گفتی

["Serviyle uzun uzun gamdan konuştu ve çimenle dost sırrından söz etti." s.231.]

Celîlî'de, Leyla ve arkadaşları baharda meclis kurdukları esnada, Leyla çiçeklerle konuşur:

Leylî ki tutardı câm-ı 'işret
Eylerdi neşâta nîm-rağbet
…
Geh sûsene hançer-i belâ dir
Geh sebzeye neşter-i cefâ dir (1661-70)

[418] Diğer motifler için bk.: s.43-44.

B35.6. B35.6. Mum ve Pervane İle Konuşma

Leyla, Mum ile Konuşur:

***Şâhidî*:**

Didi şem'a ki iy şem'-i şeb-efrûz
Ki olduñ yâr-ı şevkile ciger-sûz
…
Degül sözüñ benüm sûzımla yeksân
Ki yanına sende rişte bendedür cân (4849-57)

***Hamdullah Hamdî*:**

Düşüp pervâne gibi tâb-ı tebden
Şikâyet kıldı yandı şem'a şebden
…
Meger mahmûdrdur nevbet-zen-i şâh
Ya istigfâra gelmişdür seher-gâh (3530-41)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Gine Leylī düşüb derdile dāġa
Şikāyetler ḳılub şebden çirāġa

Didi bu şeb ne şebdür böyle muẓlim
Dil-i tārikdür ġaddār u ẓālim (145a)

***Fuzûlî*:**

Şem'e gam-ı dil beyân ederdi
Sûz-ı cigerin ıyân ederdi
…
Ne derd seni nizâr edüpdür
Âlüfte vü zerd ü zâr edüpdür (1243-65)

Fuzûlî'de, mumun konuşmadığını gören Leyla bu defa pervane ile iletişim kurmaya çalışır:

Pervâneye şerh ederdi râzın
Arz eyler idi olan niyâzın
…
Nâ-çâr kılup tahammül ü sabr
Ol kesre dilerdi gaybden cebr (1266-1282)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü pervâne uyımayub ol âfet
Giceden eyledi şem'e şikâyet
…

Acebdür âhire iriirse bu dün
Sabâh olub togarsa başuma gün (4676-80)

B35.7. B35.7. Ay İle Konuşma

Fuzûlî'de, Leyla, herkes uyuduktan sonra sahraya çıkarak ay ile konuşur:

Feryâdın edüp bülend-pâye
Râz-ı dilini açardı aya
…
Geh zâhir olan mana gamum tek
Geh gâib enîs ü hem-demüm tek (1287-1289)

Fuzûlî'de, Leyla daha sonra yeniaya seslenir:

Hurşîd-i cemâlün ey meh-i nev
Topraga nola bırahsa pertev

B35.8. B35.8. Bulut İle Konuşma

Fuzûlî'de, Leyla bir kır gezisinde de derdinî buluta açarak onunla konuşur. Leyla'nın o esnada ağlıyor olması ile muhatap olarak bulutu seçmesi manidardır:

Ebr ile tekellüm etdi âgâz
K'ey âhum ile hemîşe hem-râz
…
Al suyı bu çeşm-i hûn-feşândan
Deryâlara hem bagışla andan (1361-1367)

B35.9. B35.9. İnci İle Konuşma

Fuzûlî'de "dürr-i nâb"a (saf inciye) seslenir:

Bârân-ı visâlün ey dür-i nâb
Kılsa has ü hârı nola sîr-âb

Olma mey-i gaflet ile medhûş
Hem-sohbetün eyleme ferâmûş (1381-1383)

B35.10. B35.10. Sabah İle Konuşma

Lârendeli Hamdî'de Leyla, sabaha da seslenir:

Çü maᶜşûkânsın ey şubh-ı ru-pûş
Çü ʳâşık handeyi itmişsin ferâmuş
…
Mahalle mukrîsi öldüyse nâ-gâh
Kanı âvâze-i tabl-ı seher-gâh (4683-6)

B35.11. B35.11. Rüzgâr İle Konuşma

Leyla, rüzgâra seslenir:

***Halîfe*:**

"Yalnız kaldığı bir anda sabah rüzgârına hitap eder" (Levend, 1959: 305).

***Andelîb*:**

"*İrse ol şimālden bedeni andaḳ rāḥat tapdı, ammā Leylī zār-zār yıġlap ol şimālġa ḳarap: "Mening 'arżımnı yārıma yetgirgil" diyip ol şimālġa yalbarıp bu muḥammesni oḳudı",* (s.69-70).

***Nâkâm*:**

Edərdi gəh nəsimə ərzi-əhval
Deyirdi: "Ey nəsimi-ənbərinbal!
…
Bulub Məcnuni şərhi-dastan et
Məmin əhvalimi bir-bir bəyan et! (s.34)

Fuzûlî'de, Leyla, meltem ile konuşur:

Eylerdi sabâya derdin izhâr
K'ey bâd-ı sabâ dur imdi zinhâr

El gâfil iken bu mâ-cerâdan
Sultâna senâ yetür gedadan (1305-1315)

B35.12. B35.12. Deve İle Konuşma

Sevdâyî'de, kışlağa gitmek üzere deveye binen Leyla deveye hitap eder:

Bir mahmile girdi Leyli-i zâr
Kûh-ı gamın itdi nakâya bâr
…
Ben bî-kesi sen yetür ol aya
Bu derdi irüşdür ol devâya (1045-50)

B35.13. B35.13. Bülbül İle Konuşma

Andelîb'de, Leyla, bülbüle hitap eder:

"*Nā-gāh, Leylīning gözi bir bülbülge düşdi, gör kim, gül şāḫasında feryād ü fiġān ḳılur ve nāle tartar. Leylī ol bülbülni özüge hem-rāz ḳılıp, aytur irdi: "Ey cān-ver! Sening nālişing 'acebdir, nā-geh munça feryād fiġān ḳılur sen kim gündiz öltürşıng gül birlen bolsa,*

sen nā-geh nāle-i fiġān ḳılur sen? Dāġı hicrān mendedir!" diyip bülbülge bir söz ayġa bu turur:", (s.73).

B35.14. B35.14. Felek İle Konuşma

İbn-i Selâm ile evleneceğini öğrenen Leyla, feleğe sitem eder:

***Nevâyî*:**

dep kim ne-dür ey sipihr-i zâlim
salmak bu şikestelikke hâlim
…
feryâd ki ölgü kadar ğamım bar
tanğ yok ki özümge matemim bar (1513-66)

***Celîlî*:**

Çâk eyledi subhveş yakasın
K'ey çarh-ı felek ne bî-vefâsın
…
Gülzârı harîm-i zâg kıldun
Bu zâgı nedîm-i bâg kıldun (1295-98)

***Sevdâyî*:**

Bu resmile ol kılur hikâyet
Bahtından iderdi ol şikâyet (701-6)

***Fuzûlî*:**

Her lahza kılurdı âh ü feryâd
Derdi ki elünden ey felek dâd

Senden bu midi menüm murâdum
Devrânuna baglu i'tikâdum (1731-48)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki ey gerdün nedür senden bu işler
Bana kim câne cevrün nev nev işler
…
Hemın oldur cihân içre bana yâr
Anun gayriyle hergiz düzmezem kâr (2879-84)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didi iy çarh turfe-kâr itdün
Beni gâyetde dil-figâr itdün (1368-72)

Nevâyî'de, Mecnun'un anne-babasının vefatını öğrenen Leyla, feleğe sitemkâr olur:

Yıglar edi bu fesâneni dep
Nevha bile bu terâneni dep
…
Anga ata ananıng gamı-dur
Ham bu manga hem anıng gamı-dur (3115-45)

Lârendeli Hamdî'de, Leyla, halkı efganı ile uyandırması için *hurus-ı dehre* seslenir:

Var ise ey hurus-i dehr cânun
İşitsün halk uyan bir dem fiğanun

Başunda erre olsun tîğ-i kahir
Fiğânunla şebi kılmazsan âhir (4681-2)

B35.15. B35.15. Çeşitli Unsurlara Hitap Edip Allah'a Dönme

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Dili tesbīḥ idüb nām-ı Ḫuẕāyı
Ṣabāḥ olınca ḳıldı bu du'āyı (145b)

***Fuzûlî*:**

Râz-ı dil-i zârın etdi izhâr
K'ey vâkıf-ı hâl ü ârif-i zâr
…
Tâ kurbe teveccüh etdügüm çag
Alnum açug ola vü yüzüm ag (2515-2536)

B36. B36. Şiir Söyleme

Leyla, Şiir / Kaside / Gazel Söyler:

***Dihlevî*:**

میخواند قصیدهاء دلسوز میکرد گله زبخت بدروز

["Gönül yakıcı kasideler söyler, kötü geçmişine sitem ederdi." s. 196.]

میزد شغبی چو غم رسیدی میخواند چو بیدلان نشیدی

چون خسته شد از دل سیه روز گفت این غزل از درون پرسوز

["Gam geldiği zaman feryat ederdi, âşıklar gibi şiir okurdu. Kararmış gönlünden yorulduğunda, bu gazeli içinden söyledi.", s. 208.]

Şâhidî'de, Leyla, rüyasında şiir okur:

Nâr-ı 'ışkıñla ten-i hâkimde tâbum var benüm
Ol hevâdan âb bigi ıstırâbım var benüm
…
İştihârım pertev dutsa cihânı nolâ kim
Mihr-i ruhsâruñ bigi bir âfitâbım var benüm (4781-87)

***Behiştî*:**

okurdı fesâhatile eş'âr
eylerdi mü'essirini tekrâr (551)

Hamdullah Hamdî'de, savaştan sonra Leyla, babasının sözlerinin ardından ağlayarak gazel okur:

Ciger yakar gazel okurdı ya'nî
Selîs ü dil-pezîr elfâz u ma'nî (1965)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Dem-ā-dem kim ġazeller söylerdi
Kebūter ayaġına baġlarıdı (54b)

İşitse şi'r-i Mecnūn'ı kemāhī
Naẓīre diridi ol şi're bedīhī (55a)

Sevdâyî'de, Leyla ayrılığın acısı ile şiir söyler:

Gördün neler itdi bana devrân
Çeşmümden o servi kaldı pinhân
…
Ohurdı bu şi'ri hasret ile
Yüz derd ü firâk u mihnet ile (326-32)

Sevdâyî'de, Leyla, düğününde şiir söyler:

İy vây nideyüm karâr gitdi
Elden bugün ihtiyâr gitdi
…
Ohıdı bu şi'ri tökdi yaşın
Hasret odı yakdı bağrı başın (733-38)

Sevdâyî'de, Leyla ardında bıraktığı Mecnun için şiir okur:

Pes başladı iş bu şi'ri Leyli
Gözleri tökerdi ebr seyli
…
Bunı okıyup kılurdu feryâd
Bahtından iderdi her zemân dâd (1099-1106)

***Hakîrî*:**

Derdi ki ey derdimin dermânı yâr
Uş bu mahzun cânımın cânânı yâr
…
Leylî idim şimdi Mecnun'a bugün
Şâd-kâm ol zâr kalsam gam değil (127/1-128a/5)

Hakîrî'de, Leyla, vuslatta şiir söyler:

Leylî hem bu şi'ri bünyâd eyledi
Gamlı gönlün Mecnûn'un şâd eyledi (138b/10-139a/4)

Ahmed-i Rıdvan'da, Âmir şiir okur:

Oḳurdı derdile eş'ār-ı dil-sūz
Şeb-i tārikidi ġamdan aña rūz (137a)

İbn Selam, Şiir Söyler:

***Hakîrî*:**

Yine bu şi'ri dedi ez-dest-i 'ışk
Cân u dilden olmuş idi mest-i 'ışk (144b/4-9)

Zeyd, Şiir Söyler:

***Hamdullah Hamdî*:**

Okıyup aglar idi şi'r-i dil-sûz
Kesildi hâb u hûrişden şeb ü rûz (3349)[419]

B37. B37. Mektubu Muska Yapma

***Dihlevî*:**

از خواندن نامه چون بپرداخت تعویذ گلوی خویشتن ساخت

["Mektubun okumasını bitirince, onu boynuna muska yaptı", s. 164.]

B38. B38. Sınama

Câmî'de Leyla, Mecnun ile herkesin içinde ona müstağni tavır içerisinde olur. Mecnun, bu durumdan son derece rahatsız olup artık onun aşkından vazgeçmeyi düşünür:

ليلي سوي او نظر نينداخت زآن جمع به حال او نپر داخت

از عشوه كشيد زلف برو وز ناز فكند چين در ابرو

[419] Ayrıca bk.: 3474-77.

با هر كه نه قيس، در تبسم	با هر كه نه قيس، در تكلم
رو در همه بود او پشت با او	خوش با همه و درشت با او
قيس ار به خش نظاره كردي	از پيش نظر كناره كردي
ور آن به سخن زبان كشادي	ا ين كوش به ديكري نهادي

...

زو خواستمي به روزكاران	عذر كنه كناهكاران
كوبا همه بي كناهي من	يك تن پي عذر خواهي من؟

["Leyli ona hiç bakmaz ve o ortamda onunla hiç ilgilenmez. / Artık cilvesinin yerini ve nazlı hâllerini çatma kaşları tutmuş. / Kays'tan başka herkesle haşir neşir oluyordu. / Ondan başka herkesle gülüp eğleniyordu. / Herkese karşı nazik ve yakın, sadece Kays. / Kays ona baksa yüzünü ondan çeviriyordu. / Kays konuşurken onu değil, başkasını dinlemeyi tercih ediyordu"... "Sormak istiyorum: Yapmadığım Günahın cezasını. / Ben günahsız olduğum hâlde, benden neyin özrünü bekliyor?", s. 9.]

B38.1. B38.1. Âşık, Maşuk'un Kâsesini Kırması

***Hamdullah Hamdî*:**

Ta'âmın bahş iderken Leylî nâsa
O da ol demde sundı ana kâse

Bilüp anı tecâhül itdi Leylî
Kılup şîve tegâfül itdi Leylî (2905-7)

***Celîlî*:**

Leylî göricek tegâfül itdi
Mecnûnı bilüp tecâfül itdi

Bir kefçe urur o kâse-pâke
Kim kâse ufandı düşdi hâke (1577-86)

***Sevdâyî*:**

Mecnûn gelüben çanag uzatdı
Leyli uruban revan uşatdı (992-3)

***Hakîrî*:**

Aldı ol dem dasa vurdı kāsesin
Oldı ḥandān anda Mecnūn-ı hazin (151a/08)

***Atâyî*:**

Vardı Mecnun tepsi aldı gitti dir
Leyli ana gör kim anda netdi dir

Hamçe ilen yudu sıldı tebşini
Özünden seçmek dilerdi çün anı (62a)

***Örfî*:**

Uzatdı çenaġun anda nigāra
Didi lutf eyle gül ben dil-efkāra
…
Urup kepçe şikest itdi çanāġı
‘Acā’ib ‘işve gösterdi bayağı (137-151)

B38.2. B38.2. Sevgilinin Öldürülmesinden Korkup Haber Gönderme

***Lârendeli Hamdî*:**

Leyla, kabilesinin Mecnun’u öldürme kararı aldığı haberini Mecnun’a ulaştırır:

Didi kim ger bu sırdan ben siyeh-kâr
Kılam ol şifte-hâli haber-dâr
…
Başum üzre diyüb peyk-i sebük-bâl
Turub ᶜazm itdi küh-ı Necd'e derhâl (2276-94)

B38.3. B38.3. Sevgilinin Yaralandığına Üzülme

***Süheylî*:**

“Leyla, Mecnun’un yaralandığını öğrenince üzülür” (Abd El Maksoud, 2004: 114).

B39. B39. Dua Etme

B39.1. B39.1. Sevgili İle Karşılaşmak İçin Dua Etme

***Hamdullah Hamdî*:**

Baş açup el götürdi hem du‘âya
Münâcât itdi yalvardı Hudâ’ya
…
O gice bu du‘âyı tâ seher-gâh
Dilinde vird idindi iyledi âh (3542-5)

***Atâyî*:**

Rivāyet olınur ki Leylī nā-gāh
İderken ḥasret-i Mecnūn ile āh
…

Ṭalebkār oldı çün Mecnūn-ı Leylā
İrişdürdi anı maḳṣūda Mevlā (161-64)

B39.2. B39.2. Sevgiliyi Görmek İçin Devamlı Dua Etme

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Tażarru‘lar iderdi Ḥaḳḳa her dem
Ki bir sā‘at olaydı yāre hem-dem (141a)

B39.3. B39.3. Savaşta Maşuk Tarafının Galibiyet İçin Dua Etme

Leyla, savaşta galibiyet için dua eder:

***Andelîb*:**

Ammā Leylī hem feṭḥ ü nuṣretni ve ebrūnı Nüfül pādişāhġa tilep, Ḫudāġa zārı ḳalıp, yalbarur irdi. (s.82)

B40. B40. Sevgilinin Adını Zikrederek Ölme

***Dihlevî*:**

جانش که میان موج خون رفت

مجنون گویان زتن برون رفت

["Canı kan dalgasının ortasına gitti, o can Mecnun diye diye bedenden çıkıverdi.", s. 246.]

***Celîlî*:**

Leylî-i ciger-figâr u dil-hûn
Mecnûn diyü virdi cân-ı mahzûn (1976)

Mecnûn Mecnûn diyince tekrâr
Cânâna ulaşdı cân-ı gam-hâr (1925-6)

***Halîfe*:**

Leylî bu zamana kadar gelince
Mecnun idi zikri tâ ölünce (Levend, 1959: 308)

B41. B41. Hediye Gönderme

B41.1. B41.1. Elbise Gönderme

Leyla, Mecnun'a Elbise Gönderir:

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Hazinesinden yeni elbiseler çıkararak Zeyd'e verir ve Mecnun'u getirmesini rica eder" (Levend, 1959: 27).

***Hamdullah Hamdî*:**

Çıkardı mefreşinden hazz-ı dîbâ
Didi giysün bunı ol serv-i zîbâ

Semenden gönlek ak gülden 'imâme
Alup Zeyd anı uçdı san hamâme (3558-67)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çıḳardı niçe yük ḥüznile dībā
Muḳavvem cāmeler merġūb u zībā (146b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Dahi bir dest câme virdi ol mâh
Ki giysin bunı ol yâr-ı ciger-hâh (4072)

B41.2. B41.2. Gülsuyu Şerbeti

Leyla, Mecnun'a gülsuyu şerbeti götürür:

***Celîlî*:**

Eyyâm-ı temûzî-i cihân-tâb
Bir kâse getürmiş idi cüllâb

Çün Leylî uzatdı sîm-i hâmı
Sundı ana zer-nigâr camı (966-69)

İbn Selam, Leyla'ya Hediyeler Gönderir:

Nâkâm'da, İbn-i Selam, merak ettiği Leyla'yı görmek üzere Necd'e gittiğinde hediye sunar:

İrişdi mənzili-məqsudə məsrur
Hədiyyəsin qılıb təslimi-gəncur

Ədayi-xoşla müftəh zəbani
Güşad etdi dəri-gənci-nəhani (s.72)

İbn-i Selam, düğün gecesi Leyla'ya hediyeler sunar:

Dəri-gənci-ətasin açdı damad
Şəkərriz oldu gövhər saçdı damad
…
Ona verdi ümuri-ixtiyarın
Ona təslim qıldı cümlə varın (s.77)

B42. B42. Yasağa Karşı Çıkma

B42.1. B42.1. Âşık'ın Okula Gitmekte Israr Etmesi

***Andelîb*:**

Leyla, okula göndermesi için annesini ikna etmeye çalışır:

"*İrse, Leylīge Mecnūnıng 'aşḳı zor ḳılıp, ıżṭırābġa düşüp, kitābın ḳoluġa alıp baḳmay gidiberdi. … Anda Leylī cān annesige yalbarıp, zār-zār çūn ebr-i nev-bahār yıġlap sīm-āb kadar titrep ü yılan kadar tolġanıp durur irdi.*"

Annesi: "Barmaġıl!" didi. Anne ve ḳız bu sözni aytışmışdılar:

Leylī:

'Arżım işit, ey annecān — Güydürme cānım ḳoy bārī!
Başımġa yıḳmaġıl āsmān — Ey mihrbānım ḳoy bārī!
…

Leylī ḳızıngdan köp du'â — Cān birle her şām u ṣabā
Gel ḥācetim ḳılġıl revā — Ey ḫoş 'inānım ḳoy bārī! (s.37-9)

B42.2. B42.2. Annesinden İzin Alarak Okula Gitme

"*İrse Leylī dil-ārām başıġa çādır salıp ḫalāyı gözüden pinhān özüni yaşındırıp, Mecnūn-ı bī-nevānı istep, gūyā uçar ḳuş kadar bolup, edeb sarāyıġa bardı.*" (s.65)

B43. B43. Vasıyet

B43.1. B43.1. Âşık'ın, Sevgilisine İyi Davranılması ve Durumunun Bildirilmesi Konusunda Vasıyette Bulunması

Annesine Vasıyette Bulunur:

***Nizâmî*:**

Sırrını annesine anlatmaya başlamış
O anda vasiyetini söylemeye başlamış
…

Çok bekledim kurtar beni bu sıkıntıdan
Kabrimi ziyaret et, kurtar bu sıkıntıdan (3450-81)

***Dihlevî*:**

بردار زبستر هلاکم وز آب دودیده شوی پاکم

وز آتش سینه سوز عدوم بر بوی جگر رسان درودم

["Al beni ölüm yatağından ve iki gözün yaşlarıyla yıka beni tertemiz. İki bedenin yarasını azalt, izale et ve iki şehidin kanını bir eyle /yap.", s. 242-43.]

***Câmî*:**

گریان شد کای ستوده مادر! پاکیزه فراش پاك چادر

یك لحظه به مهر باش مایل! کن دست به گردم حمایل

["Ağlayarak Annesine: "Övgüye değer annem! Pak çadırı temizlenmiş. Bir an içinde olsa bana karşı merhametli ol! Elini belime sar!", s.51.]

***Hâtifî*:**

"Bir sonbahar günü öleceğini anlayarak anasına vasıyet eder. …, dedikten sonra ölür" (Levend, 1959: 82).

***Şâhidî*:**

Dil ü cânıyla 'arz idüb niyâzın
Gönülden mâzerine açdı râzın
…
Bu uzak yol içinde gâh u bî-gâh
Bize bâd-ı melâmet bulmaya râh (5206-73)

***Hamdullah Hamdî*:**

Vasıyyet kıldı ana açdı râzı
Didi ol serv-i nâz itdi niyâzı
…
Galat idüp olan mahlûka meftûn
Olur ol 'âkil iken adı mecnûn (3685-3715)

***Celîlî*:**

Mürde tenümi yü eşk-i terden
Kıl 'ıtrumı dûde-i ciğerden
…

Mecnûn'a ilet benüm selâmum
Ol puhteye bu hayâl-i hâmum (1886-90)

***Sevdâyî*:**

Eydür anasına ol dil-efgâr
Gel göreli bir zemân didâr
…
Ben senün olam vü sen benüm hem
Ne gussa-ı halk ola ne mâtem (1140-1171)

***Fuzûlî*:**

K'ey derd-i dilüm devâsı ane
Şem'-i emelüm ziyâsı ane
…
Çün kıldı vâsıyyetini âhir
Azm-i sefer etdi ol müsâfir (2867-2899)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu resmile çekerken zahmet ü renc
Söz açdı anesine ol belâ-senc
…
Bisât-ı hâk üzre bî-melâmet
Bile hem-hâb olalum tâ kıyâmet (4991-5043)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Andan anasın eyledi da'vet
Didi katlan ana yarım sâ'at
…
Lebe irdükde can-ı şirini
Bunı didi vü gitdi yirini (2112-2131)

***Halîfe*:**

"Öleceğini anlayınca anasını çağırıp vasıyet eder:

'Ben ölünce onu bul, derdinden öldüğümü söyle; beni bekletmesin, tez erişsin" (Levend, 1959: 308).

***Andelîb*:**

"*Zinhār be zinhār, bir niçe vaśıyyetim bar" diyip,... Mecnūnnıng ĥasb-i ĥāliden aydıp bir vaśıyyet-nāme ḳılıp ḳalġanı*:
…

Mening vaśıyyetim sanga cān inem
Ḳaçan gelse süver yārım incitme
Mening üçin ḳara baġrı ḳan inem
Yaman söz diyip ġam-güsārım incitme (s.105-107)

***Nâkâm*:**

Gəlib balini üzrə madəri-zar
Görüb Leylini çeşmin qıldı xunbar
…
Olub bu bəzmi-vəhdətdə həmağuş
Edəlim Câmî-nab vəsləti nuş.” (s.140-42)

Ablasına Vasıyette Bulunur:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Abasına hemān-dem acdı rāzı
Tażarru‘ eyleyüb ḳıldı niyazı
…
Bunuñ birle ki ‘aḳlidi dānā
Dinürdi adına Mecnūn-ı şeydā (155b-156a)

B44. B44. Rüyalar

B44.1. B44.1. Âşık, Rüyasında Maşuğun Elini Tutar ve Uyanır

***Şâhidî*:**

Uyânıb gördi cânı tâb içinde
Yanında mâhrûlar hˇâb içinde (4788-91)

B44.2. B44.2. Âşık’ın Vuslat Rüyasının Çıkması

***Dihlevî*:**

دو شنبه خیال خود کم و بیش آن آینه را نهاد در پیي

چون عکس دو آینه یکی بود رفت اربه یگانگی شکی بود

[“Dün geceki hayalini aklına getirdi. Aklına getirdiği hayalle gördüğü aynıydı.”, s. 202.]

B45. B45. Aşk Sırrının İfşa Olması

B45.1. B45.1. Topluma İfşa Olması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ثم انه لما اشتهر بحبها و ابتلي

[“Ardından sevgisiyle meşhur olduğunda ve sınandığında...” s. 4.]

***Nizâmî*:**

Gizli ola aşkı artık saklanamaz olmuş
Sır saklanamamış gün gibi aşikâr olmuş (2152)

***Dihlevî*:**

چون رفت بگوش هرکس این راز وز هر طرفی بر آمد آواز

کا زاده جوانی از فلان کوی شد شیفتهٔ فلان پری روی

در مکتب عشق شد غلامش خواند شب و روز لوح نامش

مقصودوی آن بت یکانه ست وان درس و تعلش بهانه ست

["Çünkü bu sır her kimin kulağına erişti ve her taraftan bir ses geldi. Ki filan mahalleden doğmuş genç, bir peri çehreye âşık oldu. Aşk mektebinde köle oldu ve gece gündüz onun ismini levhadan okudu. Yalnız ondan işittiğini öğrenir, diğer ilimleri boşverir", s. 83.]

***Süheylî*:**

"Her ikisi de aşklarını gizlemeye çalışırlar. Buna rağmen her tarafa yayılır" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Câmî*:**

در کفتن این فسانه ي راز نمام زبان کشید ي غماز

["Bu gizli ilişkinin içeriği ikiyüzlü ve haberci insanların ağızlarındda sakız olmaya başladı". s.15.]

***Mektebî*:**

"Bu iki dertlinin serüveni sokaktan pazara düşmüş, gazellerde Leyla ve Mecnun adı yer almıştır" (Levend, 1959: 65).

***Hâtifî*:**

"İki genç arasında başlayan aşkı arkadaşları sezerek evlerinde anlatırlar. Serüven çabuk yayılır" (Levend, 1959: 79).

***Şâhidî*:**

Egerçi kıldılar dilde nihânı
Ve likin kokusı dutdı cihânı
...
Bu söz olmışdurur âlemde meşhûr
Ki olmaz kâv içinde od mestur (1003-1015)

***Nevâyî*:**

Bu vâkı‘adın ki Kays ol şam
Tutmaydur edi vatanda aram (1021-25)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bular setr iyledükçe nâr-ı aşkı
Bürehne itdiler esrâr-ı ᶜaşkı (321-29)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü düşdi dillere Mecnūn u Leylī
Cihānda dāsitān oldı bu ḫaylī (24a/b)

***Celîlî*:**

Etfâle bu râz oldı rûşen
Pinhân ola mı nesîm-i gülşen
...
Ol gevher-i râz toldı her gûş
Oldı dür-i sufte gibi mengûş (368-77)

***Sevdâyî*:**

Gün gördi bular duyıldı esrar
‘Âlem hamu oldılar haber-dâr (262-7)

***Hakîrî*:**

Ol zeman cümle cihân içre ey yâr
Anların ahvâli oldı âşikâr

Gizlü râzı fâş oldı anların
Gözi dolı yaş oldı anların (121b/4-5)

***Fuzûlî*:**

Dilden dile düşdi bu fesâne
Fâş oldı bu mâcerâ cihâna

Kim Kays oluben esîr-i Leylî
Leylî dahi salmış ana meyli (618-644)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu resme itdügünden dem-be-dem âh
Anun hâlinden oldı halk agâh

Tuyub kavm-i karabeti de yek-sân
Perîşân oldılar çün zülf-i hûbân (1144-45)

***Atâyî*:**

Ṣoñra eyle çav düşdü ‘āleme
Sıġmaz oldu degme defter ḳaleme (3b)

***Örfî*:**

Bu ḥālet giderek oldı nümāyān
Bu rāzın ketmine olmadı imkān

Rākīb-i rū-siyāhuŋ biri nā-gāh
Didi kim vālid-i Leylā’ya eyvāh

Ḳızuŋla Ḳays oḳur ders-i maḥabbet
Seni rüsvā ider bu ḥālet elbet (10-12)

***Andelîb*:**

“*El-ḳıṣṣa bu reviş birlen bir niçe gün ‘ömr ötkürdiler. Bularnıng ‘aşḳ u maḥabbetleri gün günden ziyāde bolup, kem kem ‘Arab ḳabīlesiġa āşikāra bula başladı. Her ṭarafdan ġıybet ü şikāyet ḳıla başladılar*”. (s.34)

***Nâkâm*:**

Keçib bir dövr böylə dövri-dövran
Bu sirri bildi axər bəd seklan

Bu pünhan bəhs düşdü göftguyə
Çəkildi pərdə ruyi-arzuyə. (s.35)

B45.1.2. B45.1.2. Bir Yıl Sonra İfşa Olmaya Başlar

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bunun üstine geçdi çün bir yıl
Başladı hâl olmağa tebdil
...
Dile düşüb ʿalâmet oldılar
İl içinde melâmet oldılar (576-90)

***Nevâyî*’de, Nevfel, kızının sırrını öğrenir:**

Üyning yene sarı kahr u kînde
Kız ‘âşıkı bar emiş kemînde (2726)

B45.2. B45.2. Hocaya İfşa Olması

***Mektebî*:**

"Kulaktan kulağa yayılan sır hocanın kulağına da gider" (Levend, 1959: 62).

B45.3. B45.3. Aşk Sırrının İfşa Olması Üzerine Hocanın Âşıkların Yerini Değiştirmesi

***Mektebî*:**

"Kulaktan kulağa yayılan sır hocanın kulağına da gider. Dedikodunun okuldan dışarıya çıkmasından korkan hoca, onların yerlerini değiştirir" (Levend, 1959: 62).

B45.4. B45.4. Aşk Sırrının İfşa Olmasının Babanın Kulağına Gitmesi

***Mektebî*:**

"Bir gün babası pazarda dolaşırken Leyla ile Mecnun'un aşkını hikâye eden bir şiirin okunduğunu duyar. Okuyanı çağırıp: "Leyla kimdir, Mecnun neredendir?" diye sorar. Soranın kim olduğunu bilmeyen adam, hikâyeyi olduğu gibi anlatır" (Levend, 1959: 65).

B45.5. B45.5. Annesinin Kulağına Gitmesi

B45.5.1. B45.5.1. Kızın Durumunun Annesine Bildirilmesi

***Nizâmî*:**

Annesi durumdan haberdar olsun istemiş
Bilsin de şefkatle bir çare bulsun istemiş (1511-1515)

***Dihlevî*:**

تا گشت ز گفت او گوی اوباش بر مادر لیلی این خبر فاش

["Onların dedikodularından bu sözler Leyla'nın annesinin kulağına erişti, annesi bu sözün utancından köşeye çekildi.", s. 84.]

***Şâhidî*:**

Çü mâzer gûş kıldı mâcerâdan
Kızardı gül bigi benzi hayâdan (1030)

***Hamdullah Hamdî*:**

Dile alup bu râzı nice gammaz
Dinîldi mâder-i L e y l i'ye bu râz (343)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

İşidür nāgihān Leylī anası
Ki Ḳays olmış ḳızınuñ mübtelāsı (24b)

***Celîlî*:**

Çün mâder-i Leylî oldı âgâh
Buldı gam u gussa gönline râh (383)

***Sevdâyî*:**

Gün bildi ulu kiçi bu razı
Bildürdiler atasına sözi (272)

***Hakîrî*:**

Leylî anasına verdiler haber
Uş kızına ‘âşık oldı bu püser

Hem kızın dahı ana hayrân durur
Hem anın ‘ışkında ser-gerdân-durur (121b/5-6)

***Lârendeli Hamdî*:**

Kılub gûşına zîver dürr-ü ma’nî
Anası didi ol meh-rûya ya’nî (1264)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didiler Leyli'nün anesine
Âh idüb dögdi def gibi sîne
…
Kahrdan gûyiyâ delü oldı
Saçını çenberini heb yoldı (594-96)

***Halîfe*:**

“Macerayı haber alan Leyla’nın anası, kendini yerden yere vurur. Yüzünü tırnaklarıyla yırtar” (Levend, 1959: 303).

B45.5.2. B45.5.2. Arkadaşlarının Haberdar Etmesi

***Nâkâm*:**

Dəruni-xəyməsində oldu pünhan
O məhvəş kim görüb Leylini giryan
…
Ki ani eşq etməsin Məcnunə həmdəm
Bilib bu macərayi ümmi-Leyla (s.45-46

B45.5.3. B45.5.3. Cadının Haberdar Etmesi

***Lârendeli Hamdî*:**

Kadîmîden meğer var idi kallâş
Kapulannda bir kan karavaş
…
Didi keyfıyyet ü rengini kârun
Atasına anasına nigârun (1227-15)

B46. B46. Aşkta Sadakat

B46.1. B46.1. Sadakat Yemini

***Câmî*:**

شد باز به عشق، تازه پیمان

وز کرده ی کاغذی رقم زد

["Yeniden aşkı için yemin eder ve yaptıklarından pişmanlık duyar.", s. 15.]

***Behiştî*:**

'ahd eyledi pes ol iki cânân
oldukça bedenlerinde kim cân

itmeyeler ayruğına meyli
dildâr ana Kays u Kays'a Leylî (493-94)

B46.2. B46.2. Başkasıyla Evlenmeyi Reddetme

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çi ger sa'y itdiler müftī vü ḳāżī
Velī Leylī aña olmadı rāżī

Ḳabūl itmedi bir ferdüñ sözini
Ḳabālar çāk idüb yırtdı yüzini
…
Rıżā göstermedi çoḳ ḳıldı zārı
Bu işe olmadı hīç iḫtiyārı (66a-67a)

B46.2.1. B46.2.1. İsteksiz Gelinin Düğünde Meşşataya Direnmesi

***Hâtifî*:**

"Leyla, meşşatanın yüzünü bezemek için yaptığı süsleri yolar" (Levend, 1959: 79).

***Hamdullah Hamdî*:**

Dir idi çekse ger meşşâta sürme
Tonuma sür bunı çeşmüme sürme (2024-30)

***Celîlî*:**

Bu veche figân iderdi Leylî
Kim mâşıta kıldı ana meyli
…
Eşk oldı gül-âb-ı çehr-i pâk
Sen kılma ‘izârumı ‘araknâk (1299-1325)

***Sevdâyî*:**

Pes geldi o dem nice hatunlar
Leyli[y]i bezeye geldi onlar
…
Leyli bu işi kabul kılmaz
Her nice didük sözümüz almaz (713-18)

***Lârendeli Hamdî*:**

Gelüb yanına pes meşşâta dil-şâd
Oturdı kilide dâmâd içün âbâd
…
Kilere varmağa hîc bu serv-i mevzun
Değil râzı meğer kim ola Mecnun (2885-2903)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bari ol gice kim hilaf oldı
Leyli'ye leyle-i zifaf oldı
…
Her ne tib itse ana erzânı
Bâd-ı âha virürdi heb ânı (1374-82)

***Halîfe*:**

“… meşşatanın yüzüne sürdüğü düzgünleri tırnaklarıyla yolar” (Levend, 1959: 306).

B46.2.2. B46.2.2. Başkasıyla Evleneceğini Öğrenen Kızın Ağlayıp Yakasını Yırtması

***Câmî*:**

لیکن چو به لیلی این سخن گفت ز اندیشه چو زلف خود بر آشفت

از شعله این غم اش جگر سوخت رنـگ سمنش چو لاله افروخت

[“Likin bu sözleri Leyli’ye söylediğinde, üzüntüden saçlarını perişan eder. Bu kederin keskin alevlerinden yüreği parçalanır. Yüzü bembeyaz olur.”, s. 32.]

***Nevâyî*:**

leylî körüp eldin üyni hâli
çak etti urup yakanı hâli (1503)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ġam-ı Leylīyile çün zülf-i pür-çīn
Dili Türk ü Ḫıṭā olmışıdı Çīn

Bu ġamdan aġlayub çarḫı pür-aḫter
Gözinden her seḥer dökmişdi gevher (65a)

***Celîlî*:**

Kasd eyledi ol garîb ü gamnâk
Kim sabr yakasın eyleye çâk (1338)

***Sevdâyî*:**

Yırtdı yakasın u açdı başın
Seyl itdi akıtdı kanlu yaşın (699-700)

***Fuzûlî*:**

Leyla bu cefadan oldı âgâh
Kim buldı bahârına hazân râh (1718-21)

***Lârendeli Hamdî*:**

Perî-ruh perde ardında müşevveş
Gözi pür-âb u gönli âteş (1978)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Leyli işitdi çün bunı bî-bâk
Gül gibi yakasını itdi çâk (1367)

***Halîfe*:**

"Babası razı olur. Bunu işiten leyla ağlayıp inler" (Levend, 1959: 306).

***Andelîb*:**

"*Könglüde Mecnūn, dīdesi pür-ḫūn, evvelḳiden yü esse ziyāde bolup efġān ḳılur irdi.*" (s.77)

B46.2.3. B46.2.3. Feleğe Sitem Etmesi

***Nevâyî*:**

dep kim ne-dür ey sipihr-i zâlim
salmak bu şikestelikke hâlim
…
feryâd ki ölgü kadar ğamım bar
tanğ yok ki özümge matemim bar (1513-66)

***Celîlî*:**

Çâk eyledi subhveş yakasın
K'ey çarh-ı felek ne bî-vefâsın
…
Gülzârı harîm-i zâg kıldun
Bu zâgı nedîm-i bâg kıldun (1295-98)

***Sevdâyî*:**

Bu resmile ol kılur hikâyet
Bahtından iderdi ol şikâyet (701-6)

***Fuzûlî*:**

Her lahza kılurdı âh ü feryâd
Derdi ki elünden ey felek dâd
…
Vaslını tevakku' etdügüm yâr
Bi'llâh bu degül yanılma zinhar (1731-48)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didi iy çarh turfe-kâr itdün
Beni gâyetde dil-figâr itdün (1368-72)

B46.2.4. B46.2.4. Başkası İle Evleneceğini Öğrenen Kızın Ölmek İçin Dua Etmesi

***Mektebî*:**

"Leyla ise büsbütün hasta düşer ve ölümünü ister (Levend, 1959: 66).

Hakîrî'de, Leyla, İbn-i Selam'ın Oğlu ile evleneceğini öğrenince ölmek için dua eder:

Yâ İlâhî cânımı algıl menim
Çünki Mecnûn'a erişmez bu tenim (145a/12)

B46.2.5. B46.2.5. İstemeyerek Süslenmesi

***Fuzûlî*:**

El ta'nesi ile hâh ü nâ-hâh
Teklîfe düşüp bezendi ol mâh
…
Bir hadde erişdi âftâbı
Kim oldı nikâbı hüsni tâbı (1770-75)

B46.2.6. B46.2.6. Âşık'ın, Düğünde Mutsuz Olması

***Şâhidî*:**

Kamu itmişdi gûşın dürrile per
Dökerdi Leylî lîkin dideden dür
…
Tarabla mutrıb iderdi terâne
Tarhıle bu urırdı od câne (2597-2606)

***Hamdullah Hamdî*:**

O her dînârı dâg-ı gam sayardı
Nisâr-ı dirhemi derhem sayardı
…
Ser-i engüşti soksa nâ-geh ef'î
Dibinden def'î kesmek oldı def'î (2019-34)

***Fuzûlî*:**

Efgân ile mâtem etdi sûrı
Mâtem-kede mahfil-i sürûrı
…
Her lahza kılurdı âh ü feryâd
Derdi ki elünden ey felek dâd (1722-1748, 1786-88)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çün agâh oldı dil-ber bu haberden
Pür itdi çeşmini hün-ı ciğerden
…
Hemın oldur cihân içre bana yâr
Anun gayriyle hergiz düzmezem kâr (2879-84)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ba'dehu tutamadı kendüzini
Tolu yaş eyledi iki gözüni (1404-6)

***Nâkâm*:**

Qalıb möhnətdə ancaq Leyliyi-zar
Cəhan bu surdən oldu tərbkar (s.73)

B46.2.7. B46.2.7. Düğün Alayının Önüne Çıkan Âşık'ın Sitemlerine Gelinin Ağlaması

***Mektebî*:**

"Bunu işiten Leyla, çaresizliğini anlatır ve 'insan isteği ile cehenneme gider mi?' diyerek ağlar. Böylece kocasının evine varan leyla, sevgilisinden ve kabilesinden ayrı düştüğü için her dakika kanlı gözyaşları döker" (Levend, 1959: 68).

B46.2.8. B46.2.8. Sadık Âşık'ın Kocasını Reddetmesi[420]

B46.2.8.1. B46.2.8.1. Düğün Gecesi, Âşık Kızın Damada Başkasını Sevdiğini Söyleyip Onu Tehdit Etmesi

***Câmî*:**

!زد بانگ که: خیز و دور بنشین!	زین تازه رطب صبور بنشین
خوش نیست ز پاشکسته شاخی	میدان هو بدین فراخی
آن کس که فگار خار اوی ام	دل خسته در انتظار اوی ام
صبر و دل و دین فدای من گرد	جان را هدف بلای من گرد
...	
سوگند به صنع صانع پاك!	اعجوبه نگار تختحی خاك
که ت بار دگر ببینم	دست آورده در آستینم
بر روی تو آستین فشانم	بر فرق تو تیغ کین برانم
بر کین تو گر نباشدم دست	خود دس به گشتن خودم هس
خود را بگشتم به تیغ بیداد	وز دست جات گردم آزاد

["Leyli, "Uzak dur ve sabırlı ol." der. Senin bana karşı aşkın isbat olmadığı hâlde sanma ki ben sana heveslerinle yürütmek için meydan veriyorum. Acısına giriftar olduğum onu beklemekten yorgun düştüğüm / Sevgisini, sabrını, dinle imanını bana feda edip canı yanarak canını bana verip şimdi sahralarda beni özlüyordur. Dağlarda özleminden yüreğine taş basıyordur. Bu dünyayı yaratan kutsal varlığa yemin ederim, bir daha seni yanıma yanışırken görürsem, Seni terk ederim ve bıçağı alnının ta ortasına saplarım Eğer seni öldüremezsem bile kendi canıma kıyarım. "Bu ızdıraptan reha olmak için kendimi öldürürüm.", s.34-35.]

***Mektebî*:**

"Bir aralık İbn-i Selam'ın elini uzatması üzerine, Leyla kocasını göğsünden iter ve kendi yüzüne vurarak:

[420] Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde T288.1. T288.1. *Wife curses unbeloved husband who attempts to force her*, maddesinde yer alır.

‘Edeple otur ve kalk. Diken gibi gülfidanına asılma. Yalnız boyumun servisinden gölgelenmekle yetin. Yoksa gölgemi de tekrar senden alırım’, der (Levend, 1959: 68).

***Hâtifî*:**

“Bu taht bir taç sahibinindir. Bu para bir padişah basılmıştır” (Levend, 1959: 80).

***Halîfe*:**

“Göğsine elini urdı muhkem
Saldı anı tahttan hemân-dem
…
El urmamış ana sâhib-i şâh
Sen yimeye sa’y itme güstâh (Levend, 1959: 306).

B46.2.8.2. B46.2.8.2. Düğün Gecesi, Kızın Damada, Yaklaşması Hâlinde Kendisini Hançerle Öldüreceğini Söylemesi

Leyla, İbn-i Selam ile evlendiği düğün gecesi hançer ile kendisini öldürmek ister:

***Şâhidî*:**

Eline hançer alub cüst ü çâlâk
Diledi ki ide kendü zühresi çâk
…
Gelüb sevgendile dilber kelâma
Didi çün bu sözi İbn-i Selâm’a (2618-45)

***Atâyî*:**

Rūzunı saldı bıçakla üstüne
Geçdi cāndan durdı cānı ḳasdına (23b)

***Andelîb*:**

“*Ḳoluna ḫançer-i āb-dār alıp özüni öldürmekçi bolġanda, annesi ḳucaḳlap tutup, ḳomadı.”,* (s.77).

***Nâkâm*:**

Mükafatın digərgunə bulursən
Qətli-xəncəri-həsrət olursən (s.77-78)

Thompson’ın İndeks’inde, “Prenses, sevdalı kralı öldürmekle tehdit ediyor.” motifi yer alır: T322.2. T322.2. *Princess threatens to kill amorous king.* Motif, eşine sadık kadın davranışıdır.

B46.2.8.3. B46.2.8.3. Kızın Damadı Tokatlaması

***Nizâmî*:**

Leyla öyle bir tokat atmış ki İbn-i Selâm
Yere düşmüş ölmüş gibi koskaca İbn-i Selâm (2133)

***Hâtifî*:**

"Zifaf gecesi İbn-i Selam elini uzatınca Leyla kocasını tokatlayarak şunları söyler" (Levend, 1959: 80).

***Hamdullah Hamdî*:**

Tabanca urdı Leylî eyle muhkem
Ki düşdi merd-i mürde gibi ol dem
…
İnende meyveye el sunma küstâh
Ki gayrun mülkidür bu meyve-i şâh (2059-67)

***Celîlî*:**

Leylî urur ana bir tapança
Kim kaldı yüzinde nakş-ı pençe
…
Çün hâkümi kûze ide eyyâm
Kılmaz dehenüne lîk düşnâm (1351-65)

***Lârendeli Hamdî*:**

Yüzine urdı anun bir tapanca
Ki nesrinin benefşe laldı bunca
…
İdüb âhir visalinden ferâğat
Zarûrî görmege kıldı kanâ^{c}at (2949-71)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bir tabanca çalub yüzine berk
Deydi bunun yirine derd ü merk
…
İstedükçe yakınlık ol mehcûr
Bu kaçar andan oluridi dûr (1415-28)

Thompson'ın İndeks'inde, kadının, istemediği âşığına vurduğu motifi yer alır: T322. T322. *Girl strikes man who tries to kiss her*. Thompson'ın İndeks'indeki motif, eşine sadık kadının davranışıdır.

B46.2.8.4. B46.2.8.4. Âşık Kızın Damadın Kendisine Yaklaşmasını Önlemek İçin Perili Olduğu Yalanını Söylemesi

***Fuzûlî*:**

Bir şahs mana görindi nâgâh
Oldum perî oldugından âgâh
...
Ol sâde-zamîr ona inandı
Cinnî haberin sahîh sandı (1796-1818)

B46.2.8.5. B46.2.8.5. Âşık Kızın Ettiği Dua Sonucu, Damada Gelin Suretinde Bir Perinin Gelmesi[421]

***Andelîb*:**

"*Ammā Leylīning şerāfetiden Ḫudāy Te'ālā bir perīni Leylī ṣūretinde ḳılıp İbn Selāmġa gözkezdi.*" (s.104)

B46.2.8.6. B46.2.8.6. Düğün Gecesi Âşık Kızın Kocasına Başkasını Sevdiğini İtiraf Etmesi

***Nevâyî*:**

Nevfel'in kızı ile evlenen Mecnûn, gelinin de isteği ile evliliği kemâle erdirmez ve çöllere döner:

Çıktı dagı 'azm-i pûye etti
Gam bâdiyesiga kirdi ketti (2722)

B46.2.8.7. B46.2.8.7. Âşık Kızın Hak Âşığı Olduğunu Söylemesi

***Atâyî*:**

Āṣıḳım men Ḥaḳ cemāle 'āṣıḳım
Söz budur ki ḳavlim üste ṣādıḳım (23b)

[421] Damadın gelin suretinde bir periyi gelin sanması, şifahi bir bilgi olarak Firavn ve eşi Âsiye hadisesine dayanmaktadır.

B46.2.8.8. B46.2.8.8. Âşık Kızın Damadı Kendisinden Mahrum Etmekle Tehdit Etmesi

***Mektebî*:**

"Bir aralık İbn-i Selam'ın elini uzatması üzerine, Leyla kocasını göğsünden iter ve kendi yüzüne vurarak:

'Edeple otur ve kalk. Diken gibi gülfidanına asılma. Yalnız boyumun servisinden gölgelenmekle yetin. Yoksa gölgemi de tekrar senden alırım', der" (Levend, 1959: 68).

B46.2.9. B46.2.9. Damadın Aşkına Sadık Kadına Saygı Duyması

B46.2.9.1. B46.2.9.1. Damadın Gelinden Özür Dilemesi

***Hamdullah Hamdî*:**

Yüz urup öpdi pây-ı serv-i nâzı
Dileyüp 'özrin itdi çok niyâzı (2074-6)

***Nâkâm*:**

Dedi Leylayə kim: "Ey şahi-xuban!
Degil xali xətadən hâli-insan
…
Ki bir didarını görməklə şadəm
Təcavüz etsəm andən bədnəhadəm" (s.78-79)

B46.2.9.2. B46.2.9.2. Damadın Geline, "Kardeş Olalım" Demesi

***Atâyî*:**

Ḳardaş olalı bu evde ikimiz (24a)

B46.2.9.3. B46.2.9.3. Damadın Geline Uzaktan Bakmaya Razı Olması

***Mektebî*:**

"İbn-i Selam Leyla'nın istemediğini görerek sabreder. Onu uzaktan takip ederek evine götürür" (Levend, 1959: 68).

***Hamdullah Hamdî*:**

Irakdan iylemek geh geh nazâre
Yeg andan kim ide benden kenâre (2069-73)

B46.2.10. B46.2.10. Sevdiğinden Başkası ile Evleneceğinin Kızdan Gizli Tutulması

***Nevâyî*:**

dâye bile neçe mahrem-i râz
bar erdiler anğa gussa-perdâz (1462-63)

B46.2.11. B46.2.11. Sevgilinin Başkasıyla Evlenmesine Rağmen Sadakatini Koruması

***Süheylî*:**

"Mecnun'un Nevfel' damat olduğu haberi kendisini üzerse de sevgi ve bağlılığından bir şey kaybetmez" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

B46.2.12. B46.2.12. Âşıkların Başkaları İle Evlendikleri Düğün Gecesi Vuslata Ermesi

Nevâyî'de, Leyla ile Mecnun, başkasıyla evlendikleri gece vuslata ererler:

Tâ bir birige yetiştiler bat
Kim kördi visâl beyle heyhat
…
El kıssa ol ekki yâr-ı dil-bend
Çün boldılar etle vasl peyvend (2803-68)

Nevâyî'de, Nevfel'in kızı ile âşığı düğün gecesi vuslata erer:

Bî-hod kılıban bu hâlet anı
Ol mihr ü mahabbet nihânî
…
Baş adlı vü ketti vasldın şâd
Ma'şûkası kaldı gamdın âzâd (2733-44)

B46.2.13. B46.2.13. Kadının Kocasının Ölümüne Sevinmesi

***Mektebî*:**

"Leyla, kocasının ölümüne sevinir" (Levend, 1959: 71).

B46.2.14. B46.2.14. Gelinin Düğünde Şiir Söylemesi

Sevdâyî'de, Leyla düğününde şiir söyler:

İy vây nideyüm karâr gitdi
Elden bugün ihtiyâr gitdi
…

Ohıdı bu şi‘ri tökdi yaşın
Hasret odı yakdı bağrı başın (733-38)

B50. B50. Âşıkların Tanışması[422] ve İletişimi

B51. B51. Âşıkların Akraba Olması

Leyla ve Kays Amca Çocuklarıdır:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

انه كان صغيرا، و ليلى و هى ابنة عمه كانت صغيران ايضا، فكانا يجتمعان في تبهم (اي اغنام لهما) يتحدثان و هما صغيران ، فلما شيا و كبرا جعل حبهما يزيد و ينمو كل يوم و ساعت

["O küçüktü ve amcasının kızı Leyla da küçüktü, ikisi de ahırda toplanır, (koyunlar onlarındı), konuşurlardı. İkisi de büyüyüp genç olduklarında sevgileri her gün, her saat artıyordu.", s.1-2.]

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Zeyd amcasının kızı Zeynep'i sevmektedir" (Levend, 1959: 25-26).

Zeyd ve Zeynep / Zînet Amca Çocuklarıdır:

***Şâhidî*:**

Atası kardeşinüñ kızına dil
Virüb olmışdı cândan aña mâyil (3853-3861)

***Hamdullah Hamdî*:**

Severdi ‘emmüsinün duhterin ol
Komışdı yolına cân u serin ol (3319-20)

***Lârendeli Hamdî*:**

Var idi ammisinün bir kızı ol
Ki ana dil virüb idinmişdi matlûb (4413)

Nâkâm'da, Zeyd'in amcasının kızı Zînet'tir:

Bu bəxti qarə yəni Zeydi-dilxun
Təəşşüqdə olub həməsri-Məcnun

Bir afətkarə olmuşdu giriftar
Əmisi düxtəridi ol pərivar (s.90-91)

Âmir Amcasının Kızına Âşıktır:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Kemāl-i faẓlile olmışdı mevṣūf

[422] Motif, Thompson'ın İndeks'inde *T30. T30. Lovers' meeting* maddesindedir.

‘Arab milkinde Āmir ismi ma‘rūf
…
‘Amūsı ḳızını sevmişidi bil
Velī virmişdi ḳız daḫı aña dil (136a)

B52. B52. Âşıkların Okulda Tanışması

***Nizâmî*:**

Arkadaşları ilimden bir yaprak okuyormuş
Bunlarsa sevgi ve aşk teneffüs ediyormuş (880-8)

***Dihlevî*:**

زیرك دلیش چو باز خواندند درپیش معلمش نشاندند

[“Akıllı olduğunu bildikleri için onu muallime götürdüler.”, s. 73.]

زان سوی زدختران چون حور مسجد شده چون بهشت پر نور

[“Diğer tarafta meleğe benzer kızlar. Mescid parlak bir cennet gibi olmuştur.”, s.73]

***Mektebî*:**

“Nihayet Kays’ı okula verirler. Bir yanda melek gibi oğlanlar, bir yanda huri gibi kızlar otutmaktadır” (Levend, 1959: 61).

***Hatifi*:**

“Okuldaki güzel çocuklar arasında hepsinden güzel biri vardı” (Levend, 1959: 77).

***Şâhidî*:**

Ulûmuñ bâde virüb feth-i bâbın
Okurdı şevkile ‘ışkuñ kitâbın (990-992)

İki âyine-i tâbende manzar
Biribirine arz itmişdi peyker (957-996)

***Nevâyî*:**

Eylep anga levh-i sim teslim
Fi’l-hal etti sebaknı ta‘lim (734)

Köz uçı bile bakıp çü gâhî
Cândın çekip anda otluk âhı (862-71)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bulardan gayri ders ü ilme meşgul
Bularun dilleri şevk ile meşgul

…
Ne harf öğrendi ne nokta ne mektub
Hemân sevdâ-yı zülf ü hâl-i mahbub (303-17)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bahāne eyleyüb dersi idüb ḫīz
Giderlerdi mu‘allim-ḫāneye tīz (22a)

***Celîlî*:**

Ol tâze bahâra oldı bülbül
Âşüfte-i gül esîr-i sünbül (318-20)

Leylî dahı ‘ışkdın dil-efgâr
Ol serv-kade olur hevâdâr (321)

***Sevdâyî*:**

Ol mektebe dahi bir nice kız
Gelmişidi lebleri şeker-riz (201)

Kays ile meğer kim ol perî-zâd
Bir gün otururdı ruh-be-ruh şâd (217-20)

***Hakîrî*:**

Hem ohurdı bir nece kızlar dahı
Kayslan uş bir aradaydı ahı (120a/5)

***Fuzûlî*:**

Mektebde anunla oldı hem-dem
Bir niçe melek-misâl kız hem (559-583)

***Lârendeli Hamdî*:**

Okuyub yazma tedbîrinde sâir
Buların fıᶜli anlara mugayir
…
Lugat sormakda birbirine yârân
Kitâb-ı ᶜışk okur bunlar firâvân (1310-28)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İkisi dâhi mekteb içre karâr
İdemezdi od üzre câlis-vâr
...
Varuben mekteb içre bî-sâman
Otururlardı vâlih ü hayran (527-31)

***Halîfe*:**

Ol cem'de bir latif duhter
Duhter dime bir huceste ahter

Bir mah-ruhidi namı Leyli
Kim varidi Kays'un ana meyli (Levend, 1959: 302)

***Atâyî*:**

Birbirinüñ levḥinde oḫurlar müdām
Elif ḳaddünge gelür nūn lām
…
Bir oyun ki āyet-i sem‘ hey ola
Lā-cerem dāyim vücūdı pey ola (3a)

***Fâizî*:**

Her dil görüp eyledükde meyli
Ḳoymışlar o māha nām-ı Leyli
...
‘Işḳ eyledi Ḳaysı zār u pā-māl
Sim-āb misāl mużṭarib ḥāl (998-1028)

***Örfî*:**

O vaḳte irdi ki bu iki ma‘ṣūm
İkisi daḫı oldı ‘ışḳa mefhūm

Biri ma‘şūḳa oldı biri ‘āşıḳ
Biri Leylī birisi Ḳays-ı ṣādıḳ (3-6)

***Andelîb*:**

“*El-ġaraż, ehl-i mekteb ‘ilm taḥṣīlige dem ursalar, bul iki nāzenīn ‘aşḳ ḫuṣūṣlıġa nefs urar erdiler*”. (s.34)

***Nâkâm*:**

Çü getdi məktəbə, açdı kitabı
Ona dərs oldu ancaq əşq babı

Görüb məktəbdə Leyli'nin üzarın
Müsəlsəl kəştə zülfi-tabdarın. (s.10)

B55. B55. Âşıkların İletişimi[423]

B55.1. B55.1. Âşıkların Jest ve Mimiklerle İletişim Kurması

***Şâhidî*:**

Oturup her birisi bir kenâre
Göz ucıyla iderlerdi nezâre (1016)

***Celîlî*:**

Agyârdan ihtirâz iderler
Remz ile niyâz u nâz iderler (329)

Agyârdan ihtiyât iderler
Bu vechile ihtilât iderler (341)

***Fuzûlî*:**

Keyfiyyet-i hâl kılağa fâş
Gelmişdi tekellüme göz ü kaş

Eylerdi göziyle bu hitabı
Kaşıyle verürdi ol cevabı (612-615)

***Andelîb*:**

"*İki dil-ber köngül ḳuşları pervāzġa salıp, birbirlerige ḳaş u gözlerini ilçi ḳılıp olturdılar*". (s.34)

B55.2. B55.2. Mektupla İletişim Kurma

B55.2.1. B55.2.1. Kuşlarla Mektup Gönderme

***Nevâyî*:**

Mecnun, mektup yazarak kuşların kanadına bağlar:

Cân safhası üzre nâme yazıp
Her lafz yazarda köngli azıp
…
Geh tayr-ı havâdın eylep i'lâm
Geh bâd-ı sabâdın eylep i'lâm (2956-58)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Dem-ā-dem kim ġazeller söylerdi
Kebūter ayaġına bağlarıdı

[423] Motif, Thompson'ın İndeks'inde T41. T41. *Communication of lovers* maddesinde yer alır.

Anı murġile yāre gönderürdi
Yüzin ol murġızāre döndürürdi (55b)

B55.2.2. B55.2.2. Kâsıd Vasıtasıyla Mektuplaşma

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فدنا منه قال : يا قيس هذا كتاب ليلى و هي تقرأ عليك السلام، فلما ذكرها رجع إليه عقله و استوى قاعداً و تناول الكتاب و قرأه

["Ona yaklaştı ve dedi ki: Kays bu mektubu Leyla sana gönderdi ve onun sana selamı var, dediğimde kendine geldi ve düzgün oturdu, mesajı aldı ve okudu, …", s. 98.]

***Nizâmî*:**

Sana uzak yoldan bir haber getirdim
Yani dosttan dostuna haberler getirdim
...
Mektubu Leyladan aldığı gibi çıkarıp verdi
Öperek saygıyla Mecnun'un eline verdi (2717-2802)

***Dihlevî*:**

مجنون كه بديد نامهٔ دوست میخواست برون فتادن از پوست

["Mecnun dostunun mektubunu görünce, kendi kendine sığmadı", s. 165.]

***Câmî*:**

قاصد جویان ز خیمه بر خاست قد کرد پی برون شدن راست
...
شد لیلی را درون ز غم شاد و آن نامه ز جب خویش بگشاد

["Ayağa kalktı ve bir kâsıd (mektub götüren) aradı. Leyli içten mutlu olup o mektubu cebinden çıkardı.", s. 36-37.]

***Mektebî*:**

"… sonra yazdığı cevabı süvari ile gönderir" (Levend, 1959: 70).

Hâtifî'de, Leyla'nın evlendiği haberini Mecnun'a veren kocakarı vasıtasıyla mektuplaşıldığı anlaşılmaktadır" (Levend, 1959: 80).

***Şâhidî*:**

Murâdınca çü oldı hatem nâme
Virüb lutfıyla ol merd-i kirâme
...

Çü cehdiyle bu yolda eyledi cid
İrürdi nâmeyi Leylî'ye kâsıd (3411-3504)

***Nevâyî*:**

Leylî tileben devât u hâme
Fi'l-hâl muharrer etti nâme
…
Çün saldı sevâdığa nazar tîz
Bu nev‘ bolup edi güher-rîz (2195-2279)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ele barmagı gibi aldı hâme
Cevâbıyçün nigâra yazdı nâme
…
Yazıldı nâme çün tayy oldı kâgıd
Ulaşdurdı anı Mecnûn'a kâsıd (2227-72)

Yolum kim ugradı dün ol makâme
Nihânî bana teslîm itdi nâme (2811-13)

***Celîlî*:**

Kim hoş mısın ey garîb ü gamnâk
Ey sîne figâr u vey ciger çâk
…
Ger sunmaz isen fütâdeye dest
Ayaklayup eyleme anı pest (1436-87)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu veçhile irüb payane mektûb
Bırakdı hâmeyi ol serv-i merğüb

Virüb bir kâsid-i tayyare fi'l-hâl
Didi ki irür bunı ol yâre fi'l-hâl (3652-53)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Peyk-i Mecnûn'ı istedüb geldi
Nâmeyi virdi ol da çün aldı

Uçdı kuş gibi def‘i Mecnûn'e
Virdi çün nameyi o mahzûne (1562-63)

B55.2.3. B55.2.3. En Yakın Arkadaşı Vasıtasıyla Mektuplaşma

***Şâhidî*:**

Alurdı nüshasın ol yâr-ı cânı
İrürürdi gelib dildâre ânı

Aralıkda resûl-ı rûh perver
Olupdı bunlara ‘ışk içre rehber (3905-7)

Behiştî’de, Leyla ve Mecnun’un mektuplarını ulaştıran Şerif’tir:

çün yazdı tamâm ol harîri
hatm itdi tahiyyetü’l-fakîri

virdi eline Şerîf ün ol mâh
kâsid olup anı tayy ider râh (916-17)[424]

***Hamdullah Hamdî*:**

Dise Mecnûn kasâ’id pür-letâ’if
Alup anı çü helvâ vü katâ’if
…
İledüp ‘âşık u ma‘şûka nâme
Ara yirde uçardı san hamâme (3365-7)

***Hakîrî*:**

Söyledi bu şi’ri yâr içün
…
Nâmeyi çoh yazdı mihr eyledi
Sanasan her sözde yüz sihr eyledi (146b/10147/2)

Yétdi Mecnūna yéne yār nāmesi
Gétdi çün geldi ġam-ḥvār-nāmesi (150150a/ 07)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ol oldı ᶜışk kârında ana yâr
Ki olaydı kâsid-i mektub-ı dil-dâr (4466)

Andelîb’de, Leyla, mektubunu Bekir aracılığı ile iletir:

“*İrse Leylī Bekr diyigen bir âdeming ḳoluġa bir ḫaṭ berdi ve aydı: “Ey Bekr men gidenden song, bu ḫaṭṭını Mecnūnġa iletip bergey sen!” didi.* (s.91)

[424] Ayrıca bk.: 845-926.

***Nâkâm*:**

Ricadarəm edib ümmid səndən

Kərəm eyle götür bir namə bəndən
Bu gün ol məhvəşe getdim səlamə (s.99-105)

Behiştî'de Âşık'ın yakın arkadaşı Şerif'tir. Leyla, Mecnun'un yazdığı mektubu Şerîf aracılığı ile alır:

Başına sokar Şerîf anı
Tâ kim vire Leylîye nihânî
...
Mecnûn'dan idüp selâm evvel
Mektûbı virür ana muhassal (839-43)

Ahmed-i Rıdvan'da, âşıkların elçisi Âmir'dir.

Tamām eyledi Mecnūn nāmesini
Ḳodı ol dem elinden ḫāmesini

Anı ṣundı revān Āmir eline
Getürdi ol s̱enālardan diline (143b)

B55.2.4. B55.2.4. Arkadaş Vasıtasıyla Hile İle Mektuplaşma

Fuzûlî'de, Leyla, kendisine muska yazmak üzere gelmiş olduğu hilesine başvuran Zeyd'e, Mecnun'a yazdığı mektubu muska diye uzatır:

Cânına kılup itâb te'hîr
Ol nâme cevâbın etdi tahrîr (1954-2009)

B55.2.5. B55.2.5. Sevgilinin Dayısı Vasıtası İle Mektuplaşma

***Atâyî*:**

Mecnun'a der hat yazayım ey yigit
Bu kadar zahmet kabul et ...

Eyle al ki kimse onu bilmesin
Anda müfsidler hayale varmasın (52b-53b)

B55.2.6. B55.2.6. Kervan İle Mektup Gönderme

***Sevdâyî*:**

Çün nâme[y]i yazdı bükdi derhem
Mecnûn'a diler ki göndere hem

Bir kişini gördi kârvânı
Ol gider idi çağırdı anı (817-29)

B55.3. B55.3. Sevgiliden Haberdar Olma

Mektebî'de, "Leyla, Mecnun'un sesini işittiği zaman yanındakilere sorar. Onlar da bir koyunun hastalanıp yere düştüğünü, çobanın alıp götürdüğünü söylerler. Leyla bunu işitince kanlı gözyaşları dökerek çobana gidip sorar. Leyla'nın bir şeyden haberi olmadığını anlayan çoban, olup biteni söyleyerek onu büsbütün dertlendirir" (Levend, 1959: 68).

Hakîrî'de, Leyla, Mecnun'un ahvalinden aracılar vasıtasıyla haberdar olur:

Ḳış güni geldi vü érdi zemherír
Gétdi dünyādan çün bu faṣl-ı harir
…
Leylíye şerh étdiler hālın anıñ
'Ahdi üste nécedir alın anın (162162b/ 10-11)

Lârendeli Hamdî'de, Benî Sa'dî kabilesinden bir zat, kendisinden haber alınamayan Mecnun'u bir harabede gördüğü haberini Leylâ'ya iletir:

Beni Sa'dî çün anı böyle gördi
Ser-engüştine hayretden diş urdı
…
Çü Leylî bu haberden oldı agâh
Ki ol miskine kandedür vatan-geh (2309-16)

B56. B56. Âşıkların Konuşması[425]

B56.1. B56.1. İma İle Konuşma

***Şâhidî*:**

Sözi söylerleridi perde ile
Açarlarıdı râzı hurde ile (1017)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde *T42.1. Unacquainted lovers convers in sing language* maddesinde yer alır.

B56.2. B56.2. Bahanelerle Konuşma

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

انه كان صغيرا، و ليلى و هى ابنة عمه كانت صغيران ايضا، فكانا يجتمعان في تبهم (اي اغنام لهما) يتحدثان

[425] Motif, Thompson'ın İndeks'inde T42. T42. *Conversation of lovers* maddesinde yer alır.

["O küçüktü ve amcasının kızı Leyla da küçüktü, ikisi de ahırda toplanır, (koyunlar onlarındı), konuşurlardı.", s. 12.]

B56.2.1. B56.2.1. Dersi Bahane Ederek Konuşma

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bahāne eyleyüb dersi idüb ḫīz
Giderlerdi mu'allim-ḫāneye tīz (22a)

***Celîlî*:**

Üstâda dürûg idüp fesâne
Her biri idüp birer bahâne

Bir lahza çıkup niyâz iderler
Bir birine keşf-i râz iderler (337-8)

***Sevdâyî*:**

Biri birine galat sorardı
Bu nev' ile birbirin görürdi
…
Bir yirde durup o dem nihânî
Ol bunı sorar idi bu anı (236-57)

***Fuzûlî*:**

Söyleşmeğe ol iki yegâne
Kalmadı sebep meğer behâne
…
Ya'nî bu behâne ile bir dem
Yârın göre ola şâd ü hurrem (619-636)

***Lârendeli Hamdî*:**

Lugat sormakda birbirine yârân
Kitâb-ı ʿışk okur bunlar firâvân (1310-28)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bir bahâneyle tiz tiz tekrâr
Taşra çıkardı ol iki dil-dâr (527-28)

***Atâyî*:**

Bir oyun ki āyet-i sem' hey ola
Lā-cerem dāyim vücūdı pey ola (3a)

***Andelîb*:**

"*El-ġaraż, ehl-i mekteb 'ilm taḥṣīlige dem ursalar, bul iki nāzenīn 'aşḳ ḫuṣūṣlıġa nefs urar erdiler.*" (s.34)

B56.2.2. B56.2.2. Buluşma Esnasında Konuşma

Âşıkların buluşma esnasındaki konuşmaları, birbirlerine aşklarının derinliğinden bahsetmeleri şeklindedir. Mesnevîlerde karşılıklı şiir okuma şeklinde de çokça geçen konuşmalarda, iki âşık, kimseyle paylaşamadıkları duygularını birbirlerine ifade ederler:

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Leyla: "Beni gormediğin zamanlar sesin goklere yukseliyordu. Bu gün buluştuk niçin susuyorsun" diye sorar. Mecnun kanlı yaşlar dökerek şu cevabı verir: …" (Levend, 1959: 28).

***Dihlevî*:**

از هر نمطی سخن شد آغاز آمد بمیان جریدهٔ راز

...

هر یك زشب سیاه بی روز میکرد شکایتی جگر سوز

["Her şey hakkında konuşuldu, sonra râz defteri ortaya çıktı. … Her ikisi gecenin karanlığından gündüze acı şikâyetler ederlerdi.", s. 201-203.]

***Câmî*:**

لیلی پر سید کای یگانه! در مجمع عاشقان فسانه

این بیخودی از کجا فتادت؟ وین باده ی بیخودی که دادت؟

["Leyli ona sorar: Ey yegâne insan! Âşıklar mahfilinde namı olan. Kim sana böyle bir mey içirdi ki bilincini kaybedip de bayıldın? Kays dedi: O meyi sen bana verdin.", s.10.]

***Mektebî*:**

"Matem içinde ağlayanlar gibi birbirlerinin hatrını sordular" (Levend, 1959: 72).

"Leyla ağlayarak derdinî döker, Mecnun da hâlini anlattıktan sonra şöyle söyler:

'Senin gamından o kadar şikâyetim var ki nasıl bir fırsatla anlatacağımı bilemiyorum. …" (Levend, 1959: 72)

***Hâtifî*:**

"Leyla pencereden görünerek Mecnun'la konuşur" (Levend, 1959: 80).

"Kendine geldikten sonra iki âşık konuşurlar" (Levend, 1959: 81).

***Şâhidî*:**

Çü vârum varuñıla itdi birlik
İkilikle ne yüzden ola dirlik

Sen ol bâkî ki bulmışım fenâ ben
Fenâdayım bekâya âşinâ ben (5035-36)[426]

Nevâyî'de, Leyla, Mecnun'a ahvalini sorar:

Kirmiş edi anda Kays-ı gamnak
Gül yanglıg etip yakasını çak
…
Bu gam sanga kandın oldı hadis
Kim boldı bu şiddetingga ba'is (885-901)[427]

***Behiştî*:**

'âlemlere olduğuma rüsvâ
olacağum olmuşam ne pervâ (1494-1505)

ahşama kadar itdi ol iki yâr
biri birine meveddet izhâr (455-98)

***Hamdullah Hamdî*:**

Vasl-ı yâre irişen 'âşık niçün hâmûş olur
Nev-bahâr irse gül ü sûsen zebân u gûş olur
…
Ahvâl-i sûziş-i cigeri sorma şem'adan
Şerh iylemege hâli tolaşmaz zebân gerek (3626-3636)[428]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Dileyüb özrüni Leylī hemādem
Didi iy dil-şikeste çeşm-i pür-nem
…
Bilürsin kim beni bī-iḫtiyārem
Velīkin vaṣluña key intiẓārem (47a-47b)[429]

[426] Ayrıca bk.: 5061-82.
[427] Ayrıca bk.: 2575.
[428] Ayrıca bk.: 3588-3636.
[429] Ayrıca bk.: 150b-152b.

***Celîlî*:**

Birbirine ‘ışk u meşk iderler
Kim magz-ı hasûdı huşk iderler (452-59)

***Sevdâyî*:**

Leylî eydür iy şikâr-ı ‘ışkım
İy vâli-yi bi-karâr-ı ‘ışkım
…
Halün nice sorayum ben iy yâr
Kıldı beni fürkatün dil-efgâr (589-619)

***Hakîrî*:**

Éy fedā olsun saña cānım menim
Uş viṣāliñ derde dermāndır seniñ
…
Yoldaşım vaǵşíleri terk étmezem
Leylí eyder aparuram men seni (163163a/ 07-163163b/ 09)[430]

***Fuzûlî*:**

Râz-ı dil-i zârın etdi ifşâ
Bu şi’ri bedîhî kıldı inşâ
…
Mecnun ki ana nezâre kıldı
Râz-ı dilin âşikâre kıldı (1640-75)[431]

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki elâ ey bülbül-i güyâ zebânum
Firâk-ı hasretümle haste cânum
…
Emîn engâden ol iki hem-dem
Arada sözleri efsâne-i gam (4806-67)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didi kim nicesin vefâm ile
Gussa vü mihnet ü cefâm ile
…
Gice rûyum hayâlüni şem‘ it
Hâtırun intişârını cem‘ it (1757-69)[432]

[430] Ayrıca bk.: 159159b/ 07-160160b/ 05, 161161b/ 11-162162b/ 01.
[431] Ayrıca bk.: 2632-67.
[432] Ayrıca bk.: 2019-56.

***Halîfe*:**

"Leyla'nın gözü Mecnun'a ilişince:
Terk eyle bu giryeyi dem-â-dem

Bir dem olagör cihânda hurrem, der ve Mecnun'la konuşmaya başlar" (Levend, 1959: 307).

***Atâyî*:**

Mecnun eydür ey gönül ömrün dıraz
Bir zaman mürvet menimle eyle raz
…
Leyli uşbu sözleri Mecnun için
Söyledi cümle o bağrı hun için (281-30a)

***Örfî*:**

Didi Mecnūn aŋa sen kimsin eyā
Nigārā bilmedüm ben seni aṣlā
…
Benüm ol Leylī kim olduŋ dil-efkār
Degil midür benümçün itdigüŋ zār (176-9)

***Nâkâm*:**

Genə Leyli açıb nitqü guş sakit
Süxənpərdaz olub oldu gövhərriz
…
Mən u, ma u, tu u, həst yek çiz
Ke dər vəhdət nəbaşəd hiç təmiz." (s.132-34)[433]

B60. B60. Âşıkların Buluşması

***Nizâmî*:**

Çadırda yaşayan o peri yüzlü güzel koşmuş
Melekler gibi uçarak yârine doğru koşmuş (3173)

***Câmî*:**

هر راز کهن که بود گفتند هر در سخن که بود سفتند

["Birbirlerini görür ve hasret giderirler. / Tüm geçmiş anılarını anlatırlar. Her şeyle ilgili konuşurlar.", s. 44.]

[433] Ayrıca bk.: 67-68,74-77.

***Mektebî*:**

"Birbirlerinin yüzünü yeniden görünce kumaşın ipekleri gibi sarıldılar" (Levend, 1959: 72).

***Şâhidî*:**

Diledi kim varub keşf eyleye râz
Ola bir lahza Mecnûn'la dem-sâz
…
Görir kim cûş idüb göñlüñde sevdâ
Mey-i 'ışkıla olmış mest ü şeydâ (5108-111)

***Nevâyî*:**

Birbirini körgeç ekki dil-hâh
Çektiler anıng kadar âteşîn âh
…
Emdi ki kül oldı hırmen-i hûş
Bî-hûş yıkıldı ekki medhûş (1133-58)

***Behiştî*:**

bî-hûş yatur ol iki 'âşık
ahvâlde her biri muvafık (1371-1615)[434]

***Celîlî*:**

İrüp koçuşur ol iki 'âşık
Dil-dâde vü dilsitân-ı muvâfık
…
Şükr eyledi her biri hudâya
Bu ni'met ü 'işret ü safâya (955-65)[435]

***Hakîrî*:**

Dédi-kim muştulıġ éy zār u hazín
Geldi hāliñ şormaġa ol meh-cebín
…
Ġayġudan ḳurtuldılar onlar o dem
Güçlenmiş idiler sert ḳadem (159159b/ 01-159159b/ 03)

***Lârendeli Hamdî*:**

Biri birine ol iki yâr-ı cânî
Hikâyetler diyişdiler nihânî

[434] Diğer motifler için bk.: 432-38.
[435] Diğer motifler için bk.: 458-61.

Sözile deldiler bî-havf-ı ağyâr
Dür-i gencîne-i râz ol iki yâr (1673-82)[436]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ol iki zar yirine yirine
Yakdı hasret odını birbirine (700-13)

***Andelîb*:**

"*El-ġaraż, bar bar bul iki belā-keşlering 'aşḳları zor ḳılıp derd ü elemleri ziyāde bolup pīç ü tābga tüşüp yılan kadar tolġanur erdiler. El-ġaraż bul ḥāletde bir niçe furṣat zār zār çūn ebr-i nev-bahār yıġlaşıp durur erdiler.*", s.40.

Zeyd ve Zeynep Buluşur:

***Nizâmî Şair-i İlhakî*:**

"Bu sayede Zeyd ile Zeynep gizlice buluşup sevişirler. (Levend, 1959: 27)"

***Hamdullah Hamdî*:**

Bulup ol derd-mendün çâresini
Avutdılar dil-i âvâresini
…
Revân idüp şekerden tatlu balı
Soruşurlar idi bu resme hâli (3467-73)

Lârendeli Hamdî:

Bunı fıkr itdiler âhir ki ol mâh
Bulışub göstere yüz Zeyd'e geh gâh (4630-32)

Bu hâl üzre geçinürlerdi her-bâr
Bulışurlardı geh geh ol iki yâr (4638)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde T35. T35. *Lovers' rendezvous* maddesinde yer alır.

B60.1. B60.1. Geceleri Buluşmaları

***Câmî*:**

يك شب به هم آن دو پاك دامان در كشور عشق نيك نامان
ديدند جمال يكدگر را بردند ملال يكدگر را

["Gecelerin birinde bu iki âşık âşıklar diyarında / Yalnız başına oturup lafa dalmışlardı.", s.17.]

[436] Diğer motifler için bk.: 4778-96.

B60.2. B60.2. Âşıkların Buluşma Yeri

B60.2.1. B60.2.1. Çeşme Başında Buluşma

***Sevdâyî*:**

Hoş çeşme idi anun kenârı
Sen san ki behişt [ü] merg-zârı
…
Bunı didi ince kıldı zâri
Mecnûn'u didün ki yahdı varı (589-619)

***Atâyî*:**

İmdi munda gel oturgil bir zamān
Göreyim bir dem seni ey mihrbān

Leylī eydür subaşıdır uş bu yer
Hem öten geçrü çoḫ olur munda der (18b)

***Nâkâm*:**

İrişdi xeymeyi-Leylayə axir
Təni-zarində oldu rəşə zahir

Deyib: Ya dust" çəkdi nəreyi-hu
Anı guş etdi Leylayi-mələkru (s.67-68)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde T35.1. T35.1. *Fountain (well) as lovers' rendezvous* maddesinde yer alır.

B60.2.2. B60.2.2. Arkadaşlar Vasıtasıyla Arkadaşının Evinde Buluşma

Behiştî'de, Leyla ve Mecnun, Şerif vasıtasıyla buluşurlar:

tenhâ kala halkdan çü hâne
gitmeye Şerîf ide bahâne
…
bu veçhile basdı hayret anı
san peyker idi yoğidi cânı (1371-1615)

B60.3. B60.3. Kız, Sevgilisi İle Buluşmak İçin Onu Araması

Dihlevî'de, Leyla, devesine binip sevgilisini aramaya çıkar:

میراند شتر بدشت پویان

آن کم شده را بخاك جویان

["Deveyi kırda, badirelerde sürdü, bulmak için o kaybolmuş sevgilisini." s. 197.]

Lârendeli Hamdî'de, Leyla, arkadaşları ile gezdiği bir gün, ava gideceği bahanesini üretip Mecnun'u görmek üzere çöle doğru yol alır:

Süvâr olub turub meh-rûlar ile
Saçı müşgîn gözi âhûlarile
…
Yüridiler olub bir nurdan tüm
Meh idi sanki dil-ber bunlar encüm (1596-98)

B60.4. B60.4. Âşık'ın Buluşmada Şiir İstemesi

***Nizâmî*:**

Ona söyle şeker gibi tatlı dille şiir okusun
Lütfedip şiirlerinden birkaç beyit okusun

O şiir okusun ben dinleyeyim
O şarap getirsin ben de içeyim (3181-2)

***Şâhidî*:**

Gelüp ol perdeden keşf eylesün râz
Okusun bir niçe şi'r-i tarab-sâz
…
Kalub hayrân yetmişlerdi bî-hûş
Çü ol hâletden irdi anlara hûş (4981-87)

***Behiştî*:**

Mecnûn okudı şu denlü eş'âr
mest oldı semâ'ıyile dildâr

ma'şûk oluban ol iki 'âşık
biri birine olur muvâfık (491-92)

***Hamdullah Hamdî*:**

Dilek it var ki ol dil-dâr u dil-bend
İde teşrîf okıyup şi'r çün kand

Ol ebyât okıya ben iyleyem gûş
O câm-ı bâde suna ben kılam nûş (3105-9)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ola kim cūş idüb ol 'ayn-ı âteş
Ḳatumda oḳıya ebyāt-ı dil-keş (122a)

Ġazeller oḳıya gūş eyleyem ben
Mey-i ḥamrā ṣuna nūş eyleyem ben (123b)

***Celîlî*:**

Mecnûna dedi ki ey ciger-hûn
V'ey bahtı siyâh eşki gül-gûn
…
Bir şi'r okı hasb-i hâl olsun
Şerh-i dil-i pür-melâl olsun (973-78)

***Sevdâyî*:**

Ohıdı bu şi'ri anda ol mâh
Yüz derd ü firak-ı mihnet-âgâh
…
Cânumde bu dâğ-ı 'ışkunı koy
Olsun bana yâd-gâr hoş var (620-31)

***Lârendeli Hamdî*:**

Buyurdı pır ki ey merd-i güşâde
Bize vaşl olmaya bundan ziyâde
…
Ol ebyât okısun biz idelüm gûş
Getürsün bâde ol biz kılalum nûş (4134-46)

***Atâyî*:**

Munı didi öpdi Leylī başını
Tökdi ol dem iki gözyaşını (22b)

Deve üstünde onu kucakladı
Eli ayağın öpüp ol söyledi (42a)

B60.5. B60.5. Âşıkların Buluşmada Şiir Söylemesi

Hamdullah Hamdî'de, Leyla ve Mecnun şiir söylerler:

Esrâr-ı 'aşka vâkıf olan bî-zebân gerek
Genc-i nihâna mahzen olan bi-nişân gerek
…
Ahvâl-i sûziş-i cigeri sorma şem'adan
Şerh iylemege hâli tolaşmaz zebân gerek (3588-3636)

Hamdullah Hamdî'de, Zeyd Zeynep'e şiir söyler:

Sormak 'aceb degül tudagun la'l-i kân mıdur
Al iden anı zulm ile itdügi kan mıdur

…
Ey Zeyd ‘Amr vâvı gibi yârdan rakîb
Ayrılmaz oldı sana bu hâl az ziyân mıdur (3474-77)

B60.6. B60.6. Peçe Açma

Leyla, Mecnun ile buluşmasında peçesini açar:

***Mektebî*:**

“Leyla peçesini açar” (Levend, 1959: 72).

***Şâhidî*:**

Bu itmişdi cemâl-i burka’ın bâz
Ol urırdı hevâ içinde pervâz (1248)

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi Leylî görüp anda bu hâli
Benüm boynumadur bunun vebâli

Anun ırzâsı bildi kendüye farz
Kodı ‘ırzı cemâlin iyledi ‘arz (2364-5)

***Hakîrî*:**

Burkasın ref’ etdi Leylî ol zemân
Hüsnüni görsetdi Mecnun’a revân (138b/7)

***Lârendeli Hamdî*:**

Nikâbın açub itdi 'arz-ı ruhsâr
Cihanı kıldı cennet-veş pür-envâr
…
Açub bürka^{c} ye bü hür-ı müzeyyen
Yüzin gösterdi cennet revzeninden (4121-23)

***Nâkâm*:**

Edib Məcnununi mehman didar
Niqabın açdı qıldı ərz rüxsar (s.67)

B61. B61. Bahane İle Buluşma

B61.1. B61.1. Kocasının Mezarını Ziyarete Gitme Bahanesiyle Sevgilisini Arama

***Mektebî*:**

"Kocasının mezarını ziyaret bahanesiyle sık sık çöle gider. Mecnun'u görebilmek umuduyla her yeri araştırır" (Levend, 1959: 71).

B61.2. B61.2. Kör Dilenci Kılığındaki Sevgiliyle Yardım Bahanesiyle Görüşme

***Hâtifî*:**

"Leyla anasından izin alarak Kays'ı kalırır. Bu bahane ile görüşürler" (Levend, 1959: 79).

***Hamdullah Hamdî*:**

Leyla, kör bir dilenci kılığındaki Mecnun'u tanıyıp onun yanına gitmek için annesine bahane uydurur:

Görüp anı ırakdan, bildi Leyli
Anasına didi çun itdi meyli

Ki gol üftade aᶜmâ düşdi yire
H'ola ger dest-gîr olsam darîre (434-448)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṣevāb yanum olsun ben varayın
Bu gözsüzi yirinden ḳaldırayın
…
Didi anasına çün geldi dervīş
Kerem ḳılmaḳ gerek k'olmaya dil-rīş (30a-31a)

***Celîlî*:**

Leylî göricek bilür gedâyı
Bîgâne-sıfat ol âşnâyı (452-59)

***Sevdâyî*:**

Leyli işidecek ol sadâyı
Bildi işigündeki gedâyı (365-70)

***Hakîrî*:**

Uş bahane edüben Mecnûn-ı zâr
Yâr cemâlin gördi anda âşikâr (123b/10)

***Fuzûlî*:**

Leylî ki eşitdi ol sadânı
Bilgi eşiğindeki gedânı
…
Evden çıhup etdi arz-ı dîdâr
Kıldı sadaka zekât-ı ruhsâr (1680-1702)

***Lârendeli Hamdî*:**

Kapısına gelen Mecnun'u sesinden tanıyan Leyla, dilenciye parar vermek bahanesiyle onu görmeye çıkar:

Didi yâ dost urdı derdle der
Pes âvâzından anı bildi dil-ber
…
Pes andan geldi ol canı cihânu
Ki eline sadaka vire bu gedânun (2746-50)

Mecnun'un kör kılığında evlerine doğru geldiğini gören Leyla, köre yardım etmek gerektiği bahanesiyle annesinden izin alarak Mecnun'u görmeye gider:

Anasına didi nazile ol dem
Ki şol âᶜmâyı gör kim düşdi muhkem

Varup hâlini anun seyr ideyin
Elin nıtub Hakiçün hayr ideyin (2793-99)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didi anasına şu mistin kûr
Ne ʿaceb düşdi derden oldı dûr

Varayın yirden ânı kaldurayın
Yine ana ʿasâsın aldurayın (681-99)[437]

[437] Ayrıca bk.: 700-13.

B61.3. B61.3. Âşığın, Derviş Kılığındaki Sevgiliyle Görüşmesinin Annesinin Yönlendirmesiyle Olması

***Hakîrî*:**

Leylî'nin anası der cânım cânı
Gözlerimin nûrı damarım kanı

Dest-gîr ol şol za'îf hasteye
'Âciz ü derdmend ü pâ-besteye (123b/7-8)

B61.4. B61.4. Arkadaşını Bahane Ederek Görüşme

Behiştî'de, Leyla, arkadaşı Kerîme'yi bahane ederek Mecnun ile buluşmaya karar verir:

kavl eyledi Kays'ile pes ol yâr
çün eyleye mihr 'arz-ı ruhsâr

eyleye Kerîme'yi bahâne
hânesin idine âşiyâne (432-38)

Leyla, Kerîme'yi görme bahanesiyle Mecnun ile görüşmeye başlar:

Leylî dahi bildi geldi Mecnûn
oldı şağabı vü şevki efzûn
…
hirgâha getürdi itdi ikrâm
bin şermile girdi ol dil-ârâm (469-76)

Ayrılığa dayanamayan Leyla, Şerîf'ten Mecnun ile kendisini buluşturmasını ister. Buluşma için, Şerîf ile Leyla bir plan yaparlar. Buna göre, halkın tamamı ava gidecek, Şerîf bir bahane evde kalacak ve iki sevgiliyi buluşturacaktır:

kavi itdi Şerîfile semen-ber
kim şayda gide çü halk yek-ser
…
bu veçhile basdı hayret anı
san peyker idi yoğidi cânı (1371-1615)

B61.5. B61.5. Âşık'ın Annesini Uyutarak Görüşmeye Gitmesi

Celîlî'de, Leyla, annesini uyutarak sevgilisi ile buluşur:

Ol âhû-yı şîr-gîr-i pür-cûş
Çün mâdere virdi hâb-ı hargûş (954)

B61.6. B61.6. Dadısını Uzaklaştırarak Görüşme

Celâlzâde Sâlih'te, Leyla, Mecnun ile görüşmek için dadısını bir bahane ile uzaklaştırır:

Dayeye anladurdı ger bunı
Turmayub gözedürdi Mecnûn'ı
…
Dayeyi sâvdı bir bahane ile
Def'ine dâm kurdı dâne ile (1747-53)

B61.7. B61.7. Ava Çıkma Bahanesiyle Maşuğu Görmeye Gitme

Lârendeli Hamdî'de, Leyla, Mecnun'u görmek hevesine kapılınca arkadaşlarına ava gideceğini söyleyip Mecnun'u görmek üzere beraber çöle giderler:

Süvâr olub turub meh-rûlar ile
Saçı müşgîn gözi âhûlarile
…
Yüridiler olub bir nurdan tüm
Meh idi sanki dil-ber bunlar encüm (1596-98)

B65. B65. Vuslat

B65.1. B65.1. Vuslat Teklifinde Bulunma

***Hâtifî*:**

"Leyla visal ister" (Levend, 1959: 81).

***Şâhidî*:**

Didi Zeyd'e perî peyker ki iy yâr
'Acebdir 'âlem-i 'ış içre bu kâr
…
Çü idendi sengi bâlin hâk pister
Gönül ol hâl andan sormak ister (4016-24)

***Hamdullah Hamdî*:**

Getür serv-i hılâfı bî-hılâf it
Gil ile yâsemini hem-lihâf it (3564)

***Ahmed-i Rdvan*:**

Bulub anı getür ilden nihānī
Fülān mevżı'de ṣaḳla ol cüvānı (121a)

***Sevdâyî*:**

Maksûdunı söyle ta bilem men
Ne kim dilesen anı kılam men

El ele tutup çıkalı bir yan
Nice olalum gamıla biryân (1076-77)

***Fuzûlî*:**

Gel bezm-i visâle mahrem olgıl
Bir lahza menümle hem-dem olgıl (2668-2674)

***Lârendeli Hamdî*:**

Be-ğâyet oldı ol serv-i şeker-bâr
Cemâli ınübtelâsına taleb-kâr
…
Didi kıın hadden aşdı intizârunı
Bana bir lahza yüz gösterse yârunı (4710-26)

***Nâkâm*:**

Gətirdi ba-vəfa Zeydi hüzurə
Çıxardı razi-pünhanin zühurə
…
Olan keyfiyyəti ol pakzadə
Müfəssəl eylədi bir-bir ifadə (s.126-28)

B65.2. B65.2. Beraber Kaçma Teklifinde Bulunma

***Celâlzâde Sâlih*:**

Geçeni ko ki hâli zikr idelüm
Bu işin âhirini fikr idelüm
…
Bir nefes olmayam cüda senden
Cân gibi ki kâlib-i tenden (2041-43)

B65.3. B65.3. Vuslata Nail Olma

Leyla ile Mecnun Vuslata Nail Olurlar:

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"… İki vücud bir olur. Böylece bir gün, bir gece kalırlar. …" (Levend, 1959:28).

***Dihlevî*:**

چون بود دو دل یکی بسینه یعنی که دو در بیك خزینه

تن نیز بیك سبیله شد راست نقش دویی از میانه بر خاست

در ساخت بمهر دوست بادوست وا میخت دو مغزدریکی پوست

شد تازه دوچاشنی میکخوان شد زنده دوکالبد بیك جان

آسود د مرغ در یکی دام وامیخت او باده در یکی جام

["İki gönül bir göğüstedir, iki incinin bir hazinede olduğu gibi. / Cisim ise bir büyük yol gibi doğruldu. İkilik ortadan kalktı. / İki sevgili sevgiyle birbirine sarıldı ve iki ruh bir tende birleşti. / İki taze tat bir sofraya, bir araya geldi. / İki cisim bir canla canlandı. /İki bade bir kadehte oldu. İki kuş bir kafeste huzur buldu.", s. 200-201.]

***Şâhidî*:**

İki ten anda bir zevkile kandı
İki dil anda bir şevkile yandı

Dolaşub birbirine iki peyker
Karışdı nitekim şîriyle şekker (4953-5011)

***Nevâyî*:**

Mecnûn bile ol sipeh-büd-i çüşt
Yüz mihr bile kuçuştılar rüst (2519)

El kıssa ol ekki yâr-ı dil-bend
Çün boldılar etle vasl peyvend (2803-68)

***Behiştî*:**

nefsânî hevâdan ikisi pâk
gerçi dil ü cânlan heves-nâk (1418)

gitdi ikilik çün oldı vahdet
olundı muvahhid-âne sohbet (1444-48)

***Hamdullah Hamdî*:**

Düşicek sâye gibi ol iki nûr
İki yâr u iki müştâk u mehcûr
…
Kolından boynına takdı hamâ'il
Rakîb-i dîve tâ kim ola hâ'il (3588-3636)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bu vaż'ıle niçe gün bu iki yār
Biri biriyle ḳıldı niçe bāzār (144b)

Biri birine bulmışdı iki yār
İki bī-'aḳl u bī-hūş u dil-efgār (148a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu hâl üzre ol iki yâr-ı dil-sûz
Tolaşub kaldılar bir gice bir rûz

İki şeydâ biri birini koçmuş
Ğaraz murgı aralık yirden uçmuş (4778-96)

***Nâkâm*:**

Əyandır kim bu iki cismi tinin
Bu iki pakzadü pakdinîn

Degil sevdaları eşqi-məcazi
Həqiqi eşqdir bu eşqbazi (s.129-30)

Nevfel'in Kızı ile Âşığı Vuslata Ererler:

***Nevâyî*:**

Çün tang kuşı nâle-i yâd kıldı
'Âşık dagı hayr-bâd kıldı (2743)

B66. B66. Âşıkların Karşılaşması

B66.1. B66.1. Kırda Karşılaşma

***Hamdullah Hamdî*:**

İderken bu niyâzı ol büt-i nâz
Gazel başladı yolda bir hôş-âvâz

Hôş-âyende nitekim dürr-i meknûn
Cigerler yakıcı eş'âr-ı Mecnûn (1281-95)

***Celîlî*:**

Ol encümene irişdi nâgâh
K'itmişdi gazâl içün çerâgâh
…
Çün goncaveş ol dehen açardı
Bû üstine bergi gül saçardı (1673-1723)

***Hakîrî*:**

Çıkdı bir gün kişte ol Leyli ey cân
Ber-kenârı sebz ü âb-ı revân
…

Gördi Mecnûn Leylî ırağdan
Tâzelendi derdim ol nâzik-beden (135b/2)

***Fuzûlî*:**

Mecnûna mukabil oldı Leylî
Bahr-ı gama yetdi derd seyli (826)

B66.2. B66.2. Kaybolma Sonucu Çölde Karşılaşma

***Hâtifî*:**

"Leyla bir gün kervanla giderken uyuyakalır. Uyanınca devesinin kervandan ayrıldığını anlar. O sırada uzaktan gelen birini görerek devesini sürer. … Kays olduğunu anlar anlamaz devesinden inerek 'Ben Leyla'yım' der" (Levend, 1959: 81).

***Fuzûlî*:**

Baş kaldırup ol esîr-i mahzûn
Dönderdi cevâb ana ki Mecnûn (2575)

Sevdâyî:

Düşdi güzer ol semen-i zâra
Mecnün-ı hazin olan diyâra
…
İtürmiş özin bu resme Mecnûn
Leyli ne bilür o zâr [u] mahzûn (1059-65)

***Örfî*:**

İrişdi ṣubḥadek nākeyle Leylā
Maḳām-ı Ḳays'a kim ezkār-ı Mevlā
…
Çökerdi nākesin oldı piyāde
Yüridi kim vare ol nām-zāde (169-71)

B70. B70. Aracılar

B70.1. B70.1. Aracı Olarak "Kâsıd"

***Dihlevî*:**

جانش زشکنجهٔ بلا رست شمعش زطپانچهٔ عنارست

از شادی آن سخن که بگذشت گرد سرآن رفیق میگشت

شرمنده شدا زحق و فایست غلطید بعذر زیر پایش

از سوز دلشبسی دعا کرد وانگه زر خودش رها کرد

["Canı eziyetten kurtarıldı. Mumu ise eziyet tokadında... O sözün sevinci bitince, adamın başına dolandı. Onun vefasından utandı ve kendini onun (habercinin) ayağına attı. Yanık gönlüyle çok dua etti. Sonra yanından uzaklaştı.", s. 169.]

Şâhidî'de, haberci, Leyla'ya Mecnun'un ahvalinden haber vermiştir:

Didim 'ışkuñ bulalı göñlüne yol
Kesilmişdür kamû yâr andan ol
…
Gehî derdüñden olub âteş-i tîz
Gazeldir nâle ile âteş-engîz (3295-3302)

Behiştî'de, Leyla, Mecnun'dan haber almak için Şerîf'i gönderir:

geçdi bunun üzre hayli eyyâm
gâyetde za'îf olur gül-endâm
…
yalvardı Şerîf'e didi iy yâr
sor hâlini ol za'îfi gör var (1619-24)

***Hamdullah Hamdî*:**

Kaçan Mecnûn'a irsâl itse peygâm
Anunla gönderürdi ol dil-ârâm (3357, 3584a)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Gelür çünkim süvārī esb-i ṭārı
Buña Mecnūn idüb çoḳ dil-nüvāzı
...
Buzaġıle zaġandan ḳaç çü keklik
İriş Mecnūn iline eyle beglik (103a-106a)

***Hakîrî*:**

Ḳış güni geldi vü érdi zemherír
Gétdi dünyādan çün bu faṣl-ı ġarír
…
Hasretiñden yüregi biryān-durur
Fürḳatiñden gözleri giryān-durur (163163a/ 01)

Lârendeli Hamdî'de, Leyla, kabilesinin Mecnun'u öldürme kararı aldığı haberini Mecnun'a ulaştırır:

Didi kim ger bu sırdan ben siyeh-kâr
Kılam ol şifte-hâli haberdâr
…

Başum üzre diyüb peyk-i sebük-bâl
Turub ᶜazm itdi küh-ı Necd'e derhâl (2276-94)[438]

B70.2. B70.2. Aracı Olarak "Pîr"

B70.2.1. B70.2.1. Pirin, Âşıklar Arasında Habercilik Vazifesi Görmesi:

***Hamdullah Hamdî*:**

Senünle sohbete mî'âdı vardur
Sana andan safâ vü şâdî vardur (3067-73)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

'Aṭā eyledi pīre ḳıldı in'ām
Telaṭṭuf gösterüb çoġ itdi ikrām
…
Bes andan ṣoñra gel baña ḫaber ḳıl
Girü ol mevẕı'e luṭf it güẕer ḳıl (121b-122a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ayıtsan kim du'âlar kıldı Leylî
Elün öpüb senalar kıldı Leyli
…
Bu yana irişüb pîr-i vefa-dâr
Büt-i har-gâhîyi kıldı haber-dâr (4062-4116)[439]

***Atâyî*:**

Menden ona bir haber peygam yetir
Ger gelirsen ol buraya sen getir

Baba eydür hoş ola baş üstüne
Men varayım göz ile faş üstüne (57b-58a)

B70.2.2. B70.2.2. Pîr Vasıtasıyla Buluşma

Nizâmî'de, Leyla yaşlı adama küpelerini verip Mecnun ile kendisini buluşturmasını ister:

Dedikten sonra küpelerini çıkarmış
Öptükten sonra ihtiyarın önüne atmış
…
Uzaklarda bile olsa onu bulup bana getir
Bakayım, aydınlatsın içimi yüzündeki nur (3138-45)

[438] Diğer motifler için bk.: 2317-19.
[439] Diğer motifler için bk.: 4134-46.

***Hamdullah Hamdî*:**

Alup birkaç güher gûşından ol mest
Öpüp pîr önine kodı sebük-dest
…
Bana al gel varup oldugı câya
Ki mihr ile nazar idem ol aya (3052-54)

Lârendeli Hamdî'de Leyla, yolda gördüğü Pîr, Mecnûn'a gidip Leylâ ile buluşmasını sağlar:

Kadem-rencîde kılub himmet itsen
Varub anun fiğân-gâhına gitsen
…
Nice idersen idüb rây u tedbir
Bana anı getüri virsen ey pîr (4062-4116)

B70.3. B70.3. Aracı Olarak "Arkadaşlar"

***Nizâmî / İlhakî*:**

"Zeyd Mecnun'a sevgilisinden haber getirir. Mecnun sevinir, oynar; Leyla için şiirler soyler. Zeyd bunları Leyla'ya getirir. Her ikisinin mektuplannı birbirine ulaştırır." (Levend, 1959: 25-26).

***Şâhidî*:**

Didi iy hûb-ı seyret pâk-i dâmen
Haber vergil baña dîvâneden sen
…
Baña söz söyleye diyü yügündüm
Söze gelmedi gördüm yine döndüm (4001-12)[440]

***Nevâyî*:**

Dedi ki eger 'azîmet etseng
Leylî haşemiga yana yetseng
…
Zeyd oldı felek-rev üzre rakîb
Sürdi andak ki necm-i sâkıb (2002-32)[441]

***Behiştî*:**

şol-denlü Kerîme eyledi cehd
olmağa vesile eyledi ʿahd (405)[442]

[440] Diğer motifler için bk.: 3900-7, 4025-33, 4890-4912.
[441] Diğer motifler için bk.: 2176-80, 2188-94.
[442] Diğer motifler için bk.: 400-1, 408-414, 1619-71, 1748-56

***Hamdullah Hamdî*:**

Kaçan Mecnûn'a irsâl itse peygâm
Anunla gönderürdi ol dil-ârâm (3357)[443]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bulub anı getür ilden nihānī
Fülān mevżı'de ṣaḳla ol cüvānı (121b)[444]

***Fuzûlî*:**

Çün müjde-i merhamet yetürdün
Yârum haberin mana getürdün

Menden hem ana yetür senâlar
Râz eyle dürûdlar du'âlar (2388-2427)

***Lârendeli Hamdî*:**

Okıdub evlerinden Zeyd'i hâlî
Ana 'arz itdi ihfayile hâli
…
Neşâtile turub Zeyd-i diger-hâl
Göneldi râh-ı kûh-ı Necd'e derhâl (4710-26)[445]

***Nâkâm*:**

Verib Məcnunə Leylinin pəyamin
Qılıb təbliğ ona yari-Səlamin

Götürsün xətti-Məcnuni açıb bal
Yetirsin, eyləsin Leylini xoşhal (s.95)[446]

B70.3.1. B70.3.1. Arkadaşlar Vasıtasıyla Buluşma

***Şâhidî*:**

Leyla, Zeyd aracılığı ile Mecnun'a kendisi ile görüşmek istediği haberini ulaştırır:

Visâle irmege çün cânı uşdı
Alub miftâhını sandûkı açdı
…
Dili Zeyd'e irüb bûy-ı beşâret
Revâne oldı çün oldı işâret (4890-4912)

[443] Diğer motifler için bk.: 3558-67, 3584.
[444] Diğer motifler için bk: 122b, 137b, 142b, 144a, 147a.
[445] Diğer motifler için bk.: 4744.
[446] Diğer motifler için bk.: 97-99, 126-128.

Hamdullah Hamdî'de, Leyla, Zeyd ile giysi göndererek Mecnun'u davet eder:

Oturup hücrede turkurdı keydi
Kagırdı hâlvetine ya'nî Zeyd'i
…
Semenden gönlek ak gülden 'imâme
Alup Zeyd anı uçdı san hamâme (3558-67)

Ahmed-i Rıdvan'da, Leyla ile Mecnun, Âmir vasıtasıyla buluşurlar:

Bulub anı getür ilden nihānī
Fülān mevżı'de ṣaḳla ol cüvānı
…
Görem tā kim yüzinde āb u rengin
Vefā vezninde hem miḳdār-ı sengin (121b-122a)

Didi bes Āmir'e Leylī-i meyyāl
Getür Mecnūnı baña itme ihmal (144a)

Celîlî'de, Leyla Mecnun'u görmeye arkadaşıyla gider:

Hem-zâdı var idi bir semen-ber
Gülzâr-ı cemâle gonca-i ter (953)

Lârendeli Hamdî'de, Mecnun'un hasretine dayanamayan Leyla, Zeyd ile haber göndererek Mecnun ile buluşmak ister:

Didi kıın hadden aşdı intizârum
Bana bir lahza yüz gösterse yârum
…
İlet yâre vü kıl benden selâmı
İrür enva' ı lutfile peyâmı (4710-26)

Nâkâm'da, Leyla, Zeyd aracılığıyla Mecnun ile vuslat arzusunu Mecnun'a iletir:

Gətirdi bavəfa Zeydi hüzurə
Çıxardı razi-pünhanin zühurə
…
Olan keyfiyyəti ol pakzadə
Müfəssəl eylədi bir-bir ifadə (s.126-28)

B70.4. B70.4. Aracı Olarak "Dayı"

Mecnun'un dayısı âşıklar arasında aracılık vazifesi görür:

***Atâyî*:**

Hiç bilir misin divane Mecnun'u
Var mı yok mu bizde derler onu (51b)[447]

B70.5. B70.5. Aracı Olarak "Çoban"

***Mektebî*:**

"Bundan sonra çoban iki sevdalıdan birbirine haber götürüp getirir" (Levend, 1959: 68).

B70.6. B70.6. Aracı Olarak "Hekim"

***Mektebî*:**

"Leyla, kendine bakan hekimi çağırtarak derdinî açar ve çare bulmasını rica eder" (Levend, 1959: 71).

B70.6.1. B70.6.1. Hekimin Hastayı İyileştirmek İçin Âşıklar Arasında Aracı Olması

"Hekim, Leyla ile Mecnun arasında bir hafta gidip gelir. Bu suretle iki hastayı iyileştirir" (Levend, 1959:66).

B70.6.2. B70.6.2. Hekim Vasıtasıyla Buluşma

***Mektebî*:**

"Leyla, kendine bakan hekimi çağırtarak derdinî açar ve çare bulmasını rica eder. Hekim Mecnun'u dağda bulur. …mecnun sevinerek kalkar ve Leyla'nın çadırına gider" (Levend, 1959: 71).

B70.7. B70.7. Aracı Olarak "Halk"

Leyla, Mecnun'a şiirler yazıp Necd'e atar, bulanlar Mecnun'a ulaştırır, Mecnun da cevaplayarak aynı şekilde Leyla'ya şiir ulaştırır:

***Nizâmî*:**

O da hemen cevap verirmiş irticalen
Leyla'nın şiirine cevap verirmiş hemen (1434)

[447] Ayrıca bk.: 62a.

***Şâhidî*:**

Bedîhi ol dahi bir şi'r-i garrâ
Münâsib hâline iderdi inşâ

Bu resmile ol iki yâr-ı dilbend
Biribiriyle iderlerdi peyvend (1826-30)

***Hamdullah Hamdî*:**

Revân ol da bedîhî nazm iderdi
Getüren suyı od ile giderdi

Bu resme arada odlu haberler
Gelüp varurdı her şâm u seherler (1200-6)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Anı Mecnūna iltürlerdi der-ḥāl
Gelürdi başına biñ dürlü aḥvāl
...
Geçerdi remzile çoḳ dürlü esrār
İderlerdi bu resme niçe bāzār (55a-55b)

***Nâkâm*:**

Edirdi guş Məcnunin kəlamin
Kəlamində bulub buyi-pəyamin
...
Anı hifz eyləyib qasid kəman
Olurdu kuyi-Leylidə sərayan (s.35)

B70.8. B70.8. Aracıların Bayılan Âşıkları Ayıltması

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Zeyd gül suyu ve anberlerle bunları ovar" (Levend, 1959: 27).

***Mektebî*:**

"Hekim, korku ve telaş içinde bunları gül suyu ile ovar, ikisi de kendilerine gelir" (Levend, 1959: 71).

B71. B71. Arkadaşlar / Sırdaşlar

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Zeyd'in hâlini bilen Leyla zaman zaman onu çağırıp teselli eder. Leyla bir gun Zeyd'e sırrını açar." (Levend, 1959: 25-26).

***Lârendeli Hamdî*:**

Civâr-ı sâye-bânında mukarrer
ᶜArabdan var idi bir nice duhter
…
Buların ruhları sürhile gül-gûn
Nigârun dîdesi eşkile pür-hûn (1577-82)

Şâhidî'de, Zeyd ve Leyla sırdaştır:

O nâruñ kim yazdı Zeyd bîmâr
Şerârından olur Leylî haber-dâr

İdüb da'vet anı her-gâh-ı Leylî
Nevâziş birle kılurdı tesellî (3894-5)

Behiştî'de, Kerime, Leyla'nın sırdaşıdır:

bir yâri var-idi serv-bâlâ
kendü gibi nâzenîn ü zîbâ
...
ehl-i kerem ü Kerîme nâmı
ekrem sadef ü dür-i girâmî (388-90)

Hamdullah Hamdî'de, Zeyd ve Leyla arkadaştır:

Olup Leylî anun hâlinden âgâh
Okıdup hâlini sorardı geh gâh
…
Biri nây olup efgânda biri çeng
Birbirine tutarlardı âheng (3354-6)

***Hakîrî*:**

Bir neçe kızlar ki ana yâr idi
Birbirine mahrem-i esrâr idi (127a/6)

***Lârendeli Hamdî*:**

Şu denlü itdi âh u dökdi seyli
Ki tâ hâlinden agâh oldı Leyli
…
Vefa-dâr ınıiş âjıir anı bildi
Özine mahrenı-i esrâr kıldı (4455-61)

***Nâkâm*:**

Zeyd ile Leyla arkadaş olur:

Cəvari-xaneyi-Leylidə ol zar
Qılıb məskən edirdi nalə hər bar
…
Ona razi-dərunin söyləmişdi
Anı hâlindən agâh eyləmişdi (s.92)

B71.1. B71.1. Âşığın Arkadaşı / Sırdaşı İle Dertleşmesi

***Şâhidî*:**

Didi Zeyd'e perî peyker ki iy yâr
'Acebdir 'âlem-i 'ış içre bu kâr
…
Çü idendi sengi bâlin hâk pister
Gönül ol hâl andan sormak ister (4016-24)

***Behiştî*:**

gündüzde Kerîme gam-güsârı
şebde ğam-ı dilber idi yârı (555)

B71.2. B71.2. Âşığın Sevgilisini Görmeye Arkadaşı İle Gitmesi

Celîlî'de, Leyla, Mecnun'u görmeye arkadaşı ile gider:

Hem-zâdı var idi bir semen-ber
Gülzâr-ı cemâle gonca-i ter (953)

B71.3. B71.3. Arkadaş / Sırdaşın Sevgilinin Kimliği Hakkında Bilgi Toplayarak Âşığa Bildirmesi

***Behiştî*:**

h'îşum durur ol dür-i girâmî
Mecnûn lakabı vü Kays nâmı (395-97, 399-406)

B71.4. B71.4. Sırdaşların Sırrı Ele Vermemesi

***Nâkâm*:**

Bu sirri açmadı yaranı-Leyli
Xəbərdar olmadı əqrani-Leyli (s.23)

B71.5. B71.5. Sırdaşın Sırrı, Başka Bir Sırdaşla Paylaşması

***Behiştî*:**

Kerîme, Leyla'nın sırrını arkadaşı Şerîf ile paylaşır:

hem-h˘âbe iken Kerîme dildâr
bu sırrı kılur Şerîf e izhâr

dil-hoş kılup itdi çok müdârâ
ram itdi Şerîf'i ol dilârâ (403-4)

Şerîf, Mecnun'a, Leyla'nın onu sevdiği sırrını açar:

bir subh Şerîf olur revâne
'azm eyledi Kays-ı dil-sitâne
…
bildi ki nigâr-ı lâle-ruhsâr
kendü maraziyle oldı bî-mâr (408-414)

B71.6. B71.6. Arkadaş / Sırdaşın Âşığa Sadakatini Öldükten Sonra da Göstermesi

B71.6.1. B71.6.1. Arkadaş / Sırdaşın Matem Tutması

***Hamdullah Hamdî*:**

Ki çün Zeyd-i vefâ-dâr oldı âgâh
Husûf irdügine ol mâha nâ-gâh
…
Şu denlü nevha itdi kıldı zârî
Ki anı görenün gitdi karârı (3753-57)

B71.6.2. B71.6.2. Arkadaş / Sırdaşın Âşıkların Kabrini Ziyaret Etmesi

Zeyd, Mecnun ile Leyla'nın kabrini ziyaret eder:

***Şâhidî*:**

Vefâ âmûz-ı yâr nagz-ı güftâr
Safâ efrûz ya'ni Zeyd-i dildâr

Bulâruñ kabrini idüb mezâr ol
Olurdı derdile zâr u nizâr ol (5477-778)

***Hamdullah Hamdî*:**

İdüp dâ'im ziyâret ol mezârı
Kılurdı nâle vü efgân u zârî (3951)

***Andelîb*:**

"*... raḳṣ idip çūn bādī ṣarṣar kadar her ṭarafġa baḳıp Leylīninh mezārını istep yüvürir irdi. El-ḳıṣṣa Zeyd Leylīning mezārını nişān berdi.*", (s.121).

B71.6.3. B71.6.3. Arkadaş / Sırdaşın Âşıkları Rüyasında Görmesi

***Şâhidî*:**

Yazub bu hˇâb-ı sırrını mezâra
Didi remzini halka âşikâre

Bular unutdıgını ‘ışk-ı cemmâş
Cihân halkına oldı Zeyd’den fâş (5535-6)

***Hamdullah Hamdî*:**

Gice çün kim dehân-ı nâfe açdı
Cemâl-ı ‘âlem üzre müşk saçdı
…
Turup Zeyd uykusından oldı bîdâr
Hikâyet kıldı halka ol haber-dâr (3957-90)

***Fuzûlî*:**

Kim Zeyd-i sitem-resîde-i zâr
Ol vâkıadan olup haberdâr
…
Mecnûn ki haberden oldı âgâh
Sûz-ı ciger ile çekdi cihânda (2917-2935)

***Lârendeli Hamdî*:**

Meğer bir gice ki oldı nâf-ı devrân
Ser-i kâfur-rüze 'anber-efşân
…
Kamu fanı bu 'âlem hâkdür hem
Ebed bâkı o 'âlem pâkdür hem (5319-60)

***Andelîb*:**

“*Bir gice uyḳuda irdim. Nā-gāh ma‘lūm boldı kim bihişt-i ‘anber-sirişt üzre bir köşk peydā boldı. Ol içre bir niçe öy peydā boldı ve öy içinde bir taḫt-ı ‘ālī ve ol taḫt üzre iki dil-rübā birbirlerige ḳadeḥ berip şarāb-ı cennet içip gerdenleriden ḳol salışıp ve būse alışıp oltururlar. Men sürüdüm: “Bular kimler dururlar kim, zīb ü ferr birle olturırlar?” anda aydılar kim: “Bular Leylī birle Mecnūn dururlar. Ol dünyāda ‘āşıḳ bolup cebr ü cefā miḥnet köp çekmişler. İmdi bol dünyāda Ḥaḳ Te‘ālā bularnı birbirlerige ḳoşup bihişt-i’anber-sirişt içre mekān bermiş maḳṣad-ı aṣlıġa yetip munda devrān sürerler1 diyip aydılar.*”, (s.142).

B80. B80. Elde Etmeye Çalışma[448]

B80.1. B80.1. Yüklü Bir Mihirle / Hediye ile Elde Etmeye Çalışma

İbn Selam / İbn Selam'ın Oğlu Leyla İçin Çokça Hediye Gönderir:

***Nizâmî*:**

Hazineden binler vermeyi vadetmiş
Sürüden istediği kadar hayvan vadetmiş (1539)

Câmî'de, Leyla ile evlenmek için çokça mal teklif eden Sakifli bir delikanlıdır:

وادی وادی ز میش تا بز با چوپانان گریز

هر چیز طلب کنی، بیارم در پای تو ریزم آنچه دارم

[Vadi vadi kuzu ve keçilerimiz var, işi bilen çobanlarımız var. … Ne taleb edersiniz onu getiririz, neyimiz varsa ayağnıza dökeriz", s. 31.]

***Mektebî*:**

"Haber gönderip kızı babasından ister" (Levend, 1959: 66).

***Hâtifî*:**

"Hediyeler göndererek kızı babasından ister" (Levend, 1959: 79).

***Şâhidî*:**

Varub gösterdi bir bir armaganı
Hazînedâre ısmarladı anı

Pes andan söze geldi ol suhendân
Dehen dercin açub oldı der-efşân (2564-74)

***Nevâyî*:**

yüz nev' hediyye-yi kirâmi
yüz tuhfe vü nakd barça nâmi
…
yüklep barı tuhfe vü hizâne
maksad sarı boldılar revâne (1422-26)

***Hamdullah Hamdî*:**

Getürdi çok hazîne mâl-i bisyâr
Tümen dürr ü semen şekker be-har-vâr
…

[448] Motif, Thompson'da İndeks'inde, T50. T50. *Wooing* (Kur Yapma) maddesinde yer alır.

O zer kim biri bin sîme geçerdi
Kayurmayup kayır gibi saçardı (1983-2009)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Cevāhir gencinüñ ḳapusın açdı
Ne cevherler ki buldı ḫāke ṣaçdı
…
Çü bildi māl olur her derde çāre
Ḳamusın yükledüb gönderdi yâre (64a)

Celîlî'de, İbn Selam'ın oğlu, Leyla'yı ağır bir yükle ister:

Ol lâle-'izâra virmege mehr
Aldı niçe bin gulâm-ı meh-çehr
…
Bu çarh-ı münakkaş-ı pür-ahter
Olmışdı nikâha bir tabak zer (1271-89)

Sevdâyî'de, İbn Selam'ın oğlu, Leyla'yı ağır bir yükle ister:

Yüklendi kumaş u akçe partal
At u katır u koyun yögüş mal

Hem la'l ü cevahir itdi pür-bâr
Katar be-katar zer-i haridar (676-91)

***Fuzûlî*:**

Sarf eyleye genc ü mâl ü âlem
Cânâne yolında belki cân hem (1441-42)

***Lârendeli Hamdî*:**

Vücûdını bu yolda eyleyüb hâk
Zeri toprak gibi dağıtdı bî-bâk (1964)

Çekildi sînı ü zer yanınca vâfir
ᶜAbîr ü ʿanber ü üd u cevâhir
…
Bu resme tantana vü heybetile
İrişdi yâr iline şöhretile (2851-57)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mihrle ana mihr içün yekser
Bir niçe kol tonatdı meh-peyker
…
Vardı indürdi cümlesin ani
Der-i Mâlik'de oldı mihmâni (1340-50)

***Halîfe*:**

"Oğlunun bu hâlini gören İbn-i Selam'ın babası, hediyeler gönderip Leyla'yı babasından ister (Levend, 1959: 306).

***Atâyî*:**

Çekdiler at aḳça çoḫ māl u ḳumāş
Suvaldı Leylī atası ol baġrı daş (23a)

***Andelîb*:**

"*... bir niçe tivege zer ü zīver yüklep la'l-cevāhirlerni alıp gelip, Leylīning atasıġa berdiler...*" (s.91)

***Nâkâm*:**

Ona verdi neçə gənci-rəvani
Rəvanə eylədi Nəcdə həmana
…
Keçirdi töhfəsin bir bir nəzərdən
Neçə gənc idisə zərdən gövhərdən (s.48)

Nâkâm'da, İbn-i Selam, merak ettiği Leyla'yı görmek üzere Necd'e gittiğinde hediye sunar:

İrişdi mənzili-məqsudə məsrur
Hədiyyəsin qılıb təslimi-gəncur

Ədayi-xoşla müftəh zəbani
Güşad etdi dəri-gənci-nəhani (s.72)

İbn-i Selam, düğün gecesi Leyla'ya hediyeler sunar:

Dəri-gənci-ətasin açdı damad
Şəkərriz oldu gövhər saçdı damad
…
Ona verdi ümuri-ixtiyarın
Ona təslim qıldı cümlə varın (s.77)

Leyla'nın Talipleri Çokça Mal-Mülk Vaadeder:

***Nizâmî*:**

Herkes birçok mal-mülk vaad ediyormuş
Bu yolla o güzele kavuşmak istiyormuş (2074-6)

O ay yüzlü güzeli alabilmek için her ay
Yüz genç dolanıyormuş obasında he ay (2083)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde T52. T52. *Bride purchased* (Gelin satın alınır.) maddesinde yer alır.

B80.2. B80.2. Verilen Sözü Hatırlatıp Tekrar İsteme

***Nizâmî*:**

Olaydan haberdar olan İbn-i Selam gelmiş
Kendisine verilen sözün tutulmasını istemiş (2084)

***Mektebî*:**

"İsteyenlerin arttığını haber alan İbn-i Selam, tekrar hediyeler gönderip verilen sözü hatırlatır" (Levend, 1959: 68).

B80.3. B80.3. Annenin Oğluna Yol Göstermesi

Hakîrî'de, annesi, İbn Selam'ın oğluna nasihat eder:

Anası der yeme gam zinhar sen
Cehd edüb olasan ana yâr sen (145a/2)

B90. B90. Hazin Aşk[449]

B91. B91. Aşk Nedeniyle Ölüm[450]

B91.1. B91.1. Âşık Kadının Sonbahar Mevsiminde Hastalanıp Ölmesi

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

إذ مربه فارسان فنعيا إليه ليلى و قالا: مضت لسبيلها

["Yanına iki şövaliye gitti Leyla'nın ölüm haberini verdiler ve ona dediler ki: Yoluna gitti.", s. 102.]

***Nizâmî*:**

Leyla güzelliğin yüce tahtından inmiş
Hastalık denilen zindanın içine girmiş
…
Gizli sırlarını açığa vurunca rahatlamış
O anda canını verip cananını arzulamış (3483)

***Dihlevî*:**

آميخت بسر او نو جوانش بيماری چشم نا توانش
…
جانش كه ميان موج خون رفت مجنون گويان زتن برون رفت

[449] Thompson'ın İndeks'inde bu motif ,"Trajik Aşk" olarak geçer: T80. T80. *Tragic love*.
[450] Thompson'ın İndeks'inde bu motif, T81. T81. *Death from love* maddesinde yer alır.

["O yeni selvi fidanın (Leyli'nin) zayıf, gücsüz gözüne hastalık düştü. … Canı kan dalgasının ortasına gitti, o can Mecnun diye diye bedenden çıkıverdi.", s. 240-47.]

***Süheylî*:**

"Mecnun gelene kadar Leyla ölür ve cenaze hazırlıkları yapılır" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Mektebî*:**

"Sonbahar gelir. Leyla hastalanır; nihayet ölür" (Levend, 1959: 73).

***Hâtifî*:**

"Bir sonbahar günü öleceğini anlayarak anasına vasıyet eder. …, dedikten sonra ölür" (Levend, 1959: 82).

***Şâhidî*:**

Bu âşûb hevâ içinde nâ-gâh
Güli dehre fenâ yili bulur râh
…
Çü yâkın oldı kim bu murg-ı dem-sâz
Çıkub bend-i kafesden ura per-vâz (5174-99)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ki serv-i nâz-perver a'nî Leylî
Dükendi 'ömrinün çün yevm ü leyli
…
Cihân anun dahi işin kayırdı
İşinden kodı eşinden ayırdı (3675-3716)

***Celîlî*:**

Çün mâdere eyledi vasıyyet
Cân itdi vedâ'-ı cisme niyyet

Mecnûn Mecnûn diyince tekrâr
Cânâna ulaşdı cân-ı gam-hâr (1925-6)

***Hakîrî*:**

Ya'ní Leylí dünyeden ḳıldı sefer
Vardılar Mecnūna vérdiler ḥaber (165a/8)

***Fuzûlî*:**

Te'sîr-i havâ-yı nâ-münâsib
Terkîbine za'f kıldı gâlib
…

Ref’ oldı nişâne-i selâmet
Mevtine görindi min alâmet (2858-64)

Yâd eyledi yâr-ı mihr-bânın
Vasl ârzûsıyle verdi cânın (2900)

***Halîfe*:**

“Leyla, sonbahar mevsiminde …, dedikten sonra ölür” (Levend, 1959: 308).

Andelîb:

“*Leylī gün günden Mecnūnnıng ‘aşḳı zor ḳılıp rencūrlıġı gün günden ziyāde bolup lāle kadar ruḫsāresi sarıġıp ṣıḥḥatlıḳ ümīdinîden ve mesrūrīden düşüp ve rencūrlıḳ zindānlıġa giriftār bolup bahāristān ‘ömrüge bād-ı ḫazān yılı tapānça urup zaḫm saldı. Gün günden āteş-i ‘aşḳ müstevlī bolup güygen cigerige tāb u lerze saldı ve ḳayta başdan şikest sābla başladı. Bād-ı maḥabbet ḳurutġan sebze-i murādını bu ot köydüre başladı.*” (s.104-5),

“*... andan song Leylī bu sözlerni aydıp “Vay Mecnūn, vay Mecnūn” diyip bir āh tartıp cān berdi.*” (s.110)

***Nâkâm*:**

Solub rəngi-güli-rüxsari-Leyli
Olub afətzədə gülzari-Leyli
…
Fəryad etdi yari-dərdnakin
Dedi: “Ya dust!” verdi cani-pakin (s.139-142)

B91.2. B91.2. Rüyasında Sevgiliyi Kötü hâlde Gören Âşık Kadının Hastalanıp Ölmesi

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görür ḫˇābında Mecnūnı perīşān
Olur Leylī bu ġamdan zār u giryān
…
Getürdi ṣaḳlu rāzını diline
Sefer ḳıldı gine cānān iline (154b-157b)

***Sevdâyî*:**

Ol meh-veş [ü] pür-mezîr Leylî
Ol hüsn ile bi-nazîr Leyli
…
Gördi ki işi kemâle yetti
Hüsni güneşi zevâle yetdi (1128-39)

Leyli bunı söyledi revani
Pes kıldı tamâm virdi canı (1172)

B91.3. B91.3. Rüyasında Sevgiliyi Ölmüş Gören Âşık Kadının Hastalanıp Ölmesi

***Lârendeli Hamdî*:**

Girân-ser kıldı câm-ı devr-i devvâr
Gözi gibi za'îf oldı vü bımâr
…
Bunı didi vü gözlerin ter itdi
Ki kasd-ı ᶜazm-i mülk i diğer itdi (5043-47)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Gördi bir gice hᵛâb içinde
İy nice piç ü tâb içinde
…
Bunı didi vü cânını teslim
İtdi canane ol dehanı mim (2132-49)

B92. B92. Sevgilinin Ölümü Üzerine Ölmek

***Câmî*:**

تب، کرد به قصد جانش آهنگ نگذاشت به رخ ز صحت اش رنگ
…
رو سوی دیار یار دیرین افشاند به خنده جان شیرین

["Hastalık ateşi, canına kıymak istedi, yüzünden sağlığını almak istedi. Leyli tatlı canına gülümseyerek veda eder ve sevgilisinin diyarına göç eder.., s.51-52.]

***Behiştî*:**

çün gördi Şerîf işbu hâli
varidi meâd olur melâli
…
Leylî'ye buluşdurınca anı
gör hikmeti virdi ol da canı (1771-73)

B93. B93. Âşığın Sevgilisinin Anne-Babasının Ölümü Üzerine Hastalanıp Ölmesi

***Nevâyî*:**

Çün nevhası otı haddin aştı
Cismiga harâreti tutaştı
…

Yumdı tüketip anasıga söz
Hem sözdin ü hem anasıdın köz (3148-3259)

B94. B94. Âşıkların Aynı Anda Ölmesi

***Nevâyî*:**

Cismi yatıp erdi yerge makrûn
Leylî bile barmış erdi Mecnûn (3338-41)

B95. B95. Âşıkların Kabri

B95.1. B95.1. Türbe / Ziyaretgâh Olur

***Nizâmî*:**

Yakınları ikisinin üstüne bir türbe yaptırmış
İkisinin kabrini içine alan bir türbe yaptırmış
…
Gelenler oradan ayrılmak bilmiyormuş
Muradına ermeden oradan ayrılmıyormuş (3605-8)

***Câmî*:**

شد روضه ی آن دو کشته ی غم سر منزل عاشقان عالم

["Gamla öldürülen o iki aşığın mezarı âlemdeki âşıklar menzili oldu.", s. 52.]

***Mektebî*:**

"… iki cenazeyi yan yana iki kabre koyup üzerine bir türbe yaparlar" (Levend, 1959: 73).

***Hâtifî*:**

"Üzerine bir de türbe yaptırarak adını 'Bihişt-i fânî' koyarlar" (Levend, 1959: 82).

***Şâhidî*:**

Kemâl-i 'ışkıla bulmışdı ıtlâk
Mezârı oldı hâcet-gâh-ı 'uşşâk
…
Görindi anda çün lutf u ilâhî
Cihân halkınıñ oldı kıble-gâhî (5453-56)

***Behiştî*:**

hâcet-geh olup mezâr-ı pâkî
iksîr-i mücerreb oldı hâki (1777)

***Hamdullah Hamdî*:**

Kılup hâcet-geh ol hâk-i mezârı
Varup iylerler idi anda zârî (3750)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çün oldı ravżа-i Rıḍvān maḳāmı
Behişt-i ‘āşıḳān dinîldi namı

Ḳamu ‘āşıḳlaruñ dil-ḫāhı oldı
Miṣāl-i Ka‘be ḥācetgāhı oldı (159a)

***Celîlî*:**

Bünyâd iderler anda bir kasr
Kim mislini görmemişdi ol ‘asr
…
Ol kasr u harem çü buldı itmâm
Gülzâr-ı behişt olur ana nâm (1939-46)

***Sevdâyî*:**

Kabr üstine koydılar nişâne
Faş oldı bu macera cihâne

Tavfından olup murâd hâsıl
Ol kabre hâlâyık oldı mayil (1237-38)

***Fuzûlî*:**

Geçdükçe zamân mükerrem oldı
Hâcetgeh-i ehl-i âlem oldı
…
Ol meşhede Zeyd olup mücâvir
Âsâr-ı sadâkat etdi zâhir (3011-3014)

***Lârendeli Hamdî*:**

Behişt-i döstân oldı ol ziyâret
Bahar u bostan oldı ol ziyâret

Havâlisine tâ kim pür-letâfet
Binâ eylediler bir hoş imâret (5270-1)

Celâlzâde Sâlih’te, Leyla’nın kabri türbeye çevrilir ve adına *Behişt-i Sânî* denir:

Yapdılar üstine nişan içün
Türbe ol şâh-ı hüsn-i ân içün
…

Olıcak böyle ol binâ âbâd
Kodılardı Behişt-i Sâni âd (2176-77)

***Halîfe*:**

“Mezarı üstüne bir köşk yaptırarak adını ‘Cennetü’l-Hûr’ koyarlar” (Levend, 1959: 308).

***Nâkâm*:**

Gəlib hər kəs edər oldu ziyarət
Bu keyfiyyət cəhandə buldu şöhrət
…
Edibdir türbeyi-Leylini dər bər
Qılıbdır canını qurbani-dilbər (s.150)

B98. B98. Sevgililerin Defnedilmesi

B98.1. B98.1. Aynı Mezara Gömülme

***Şâhidî*:**

Kılur bir lahd içinde ol iki nûr
İderler bunları hâkile mestûr (5400-8)

***Nevâyî*:**

Çün rûhlarıga-dur nihânî
Cennetde visâl-i câvdânî

Netkey koşulup eki beden hem
Gûr bolsa alarga bir kefen hem (3345-3362)

***Behiştî*:**

bir türbe yapup ol iki yâre
başladı bu halk âh u zâre

defn itdiler ol iki şehîdi
makbûl-i Hudâ'yı ve sa’îdi (1775-76)

***Hamdullah Hamdî*:**

Akıdup gözyaşın anı yudılar
Getürüp Leylî katında kodılar
...
Bular dünyâda olmışlardı yek ‘ahd
Anun-çün oldılar âhırda yek mehd (3942-5)

***Sevdâyî*:**

Koydılar anı hem ol mezâra
Gam-nâk irişdi ğam-güsâra (1229-34)

***Fuzûlî*:**

Bir bezm iki âha mahfil oldı
Bir burc iki mâha menzil oldı (3004-3009)

***Andelîb*:**

"*... cem' bolup şüst-şūy ḳılıp birbirige aydur irdi kim "Elbette bular 'āşıḳ-ı pāk bolġaylar. İkilerin bir cāyda defn ḳılaylıng. İki 'āşıḳ birbirige dāḫil bolġay" dir erdiler.*", (s.136)

***Nâkâm*:**

Güşadə qıldılar Leyli məzarin
Gülagin etdilər Məcnun kənarin (s.150)

B98.2. B98.2. Sevgililerin Yan Yana Gömülmesi

***Nizâmî*:**

Leyla'nın mezarının yanını kazmışlar
Leyla'sının yanı başında toprağa vermişler
…
Hayattayken birbirlerine hep sadık kalmışlar
Mematta da birlikte aynı kabirde yatacaklar (3602-4)

***Câmî*:**

خاکش به جوار دوست کندند در خاك چو گوهرش فکندند

["Onun yanında mezarını kazdılar. Bir inci gibi toprağa gömdüler.", s. 52.]

***Mektebî*:**

"… iki cenazeyi yan yana iki kabre koyup …" (Levend, 1959: 73).

Bu motif Thomson'ın İndeks'inde T86. T86. *Lovers buried in same grave* maddesinde yer alır.

B98.3. B98.3. Âşıkların Yan Yana Gömülüp Araya Pencere Açılması

***Lârendeli Hamdî*:**

Pes ol iki mezârun ortasından
Geçürdiler biri birine revzen (5266)

B99. B99. Âşık Kadın Şehittir

Leyla, şehittir:

***Nizâmî*:**

Kefenime kan sür çünkü ben şehidim
Böylece bayramlık gibi olsun kefenim (3462)

***Dihlevî*:**

رنج دو جراحت اندکی کن خون سرد نشد هنوز در پوست

["İki bedenin yarasını azalt, izale et, ve iki şehidin kanını bir eyle /yap.", s. 245.]

***Câmî*:**

ز آن رنگ ببخش رو سفیدی م! کنست علامت شهدی م

["O inci misali renkle yüzümün aydınlanmasını bana bağışla ki o da benimşehit olmamın göstergesidir.", s. 51.]

***Hâtifî*:**

"Üzerine bir de türbe yaptırarak adını 'Bihişt-i fânî' koyarlar" (Levend, 1959: 82).

***Şâhidî*:**

Şehîdim baña rengîn pirhen kıl
Ki ya'ni cismüme hûnuñ kefen kıl (5223)

Nevâyî'de, açıkça şehadet zikredilmese de âşıkların pâk olduğu ifade edilerek şehadetlerine ima vardır:

Çün rûhlarıga-dur nihânî
Cennetde visâl-i câvdânî (3345-3362)

***Behiştî*:**

defn itdiler ol iki şehîdi
makbûl-i Hudâ'yı ve sa'îdi

hâcet-geh olup mezâr-ı pâkî
iksîr-i mücerreb oldı hâki (1774-77)

***Hamdullah Hamdî*:**

Anı hem kana boya kim şehîdem
Katîl-i hançer-i ‘aşk-ı şedîdem (3695)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḳara ḳanunla yuñ ḳurbān-ı ‘īdem
Beni ḫūnīn kefen eyleñ şehīdem (156b)

Fuzûlî, iki âşığın kabrini meşhed olarak isimlendirerek onların şehadete ermiş olduğunu ifade der:

Ol meşhede Zeyd olup mücâvir
Âsâr-ı sadâkat etdi zâhir (3011-3014)

***Lârendeli Hamdî*:**

Dahi kanlu kefen sar kim şehîdüm
Memâtum ‘îddür kurbân ‘ıydum (5006)

Celâlzâde Sâlih’te, Leyla’nın kabri türbeye çevrilir ve adına *Behişt-i Sânî* denir:

Yapdılar üstine nişan içün
Türbe ol şâh-ı hüsn-i ân içün
…
Olıcak böyle ol binâ âbâd
Kodılardı Behişt-i Sâni âd (2176-77)

***Halîfe*:**

“Mezarı üstüne bir köşk yaptırarak adını ‘Cennetü’l-Hûr’ koyarlar” (Levend, 1959: 308).

***Nâkâm*:**

Həman bimari-zarü bitəbibin
Şəhidi-eşqi-Məcnuni-qəribin (s.150)

B100. B100. Aşkta Rakipler[451]

B100.1. B100.1. Aynı Kızı Üç Kişinin Sevmesi

***Nizâmî*:** 871, 2140.

[451] Motif, Thompson’ın İndeks’inde T92. T92. *Rivals in love* maddesinde yer alır.

***Dihlevî*:** s.77.

***Süheylî*:** s.114.

***Câmî*:** s.6, 31.

***Mektebî*:** s.71.

***Hâtifî*:** s.80.

***Şâhidî*:** 908-939, 2560-61

***Nevâyî*:** 801-808, 1419.

***Behiştî*:** 279-81.

***Hamdullah Hamdî*:** 282-298, 1315-20, 1727.

***Ahmed-i Rıdvan*:** 21a-21b, 63b.

***Celîlî*:** 318-20, 1266-69, 1224-5.

***Sevdâyî*:** 217-20, 672-75, 955.

***Hakîrî*:** 120a/8-120b/10, 143b/12-144a/1, 155155b/ 10.

***Fuzûlî*:** 564-81, 1435-36.

***Lârendeli Hamdî*:** 915-64, 1957-59, 2521.

***Celâlzâde Sâlih*:** 492-515, 1331-35, 1917-19.

***Halîfe*:**

Bir mah-ruhidi namı Leyli
Kim varidi Kays'un ana meyli (Levend, 1959: 302).

***Atâyî*:** 3a.

***Fâizî*:** 998-1028.

***Örfî*:** 3-6.

***Andelîb*:** s.33, s.77.

***Nâkâm*:** s.11, s.47-48.

B100.2. B100.2. Aynı Kız İçin İki Kişinin Ölmesi

Mecnun, Leyla İçin Ölür:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فلما أصحنا هبطنا إلى واد كثير الحجارة و الرمل إذا نحن به ميتا

["Sabah gelince tozu ve taşı çok olan bir vadiye indik ve onu ölü bulduk.", s. 119.]

***Nizâmî*:**

Leyla'nın mezarına sarılınca feryat etmiş
"Ey sevgili! Demiş ruhunu teslim etmiş (3551-60)

***Dihlevî*:**

تا ساز كنند خشم و خون ريز بر كشته زنندخنجر تيز

["Ölmüş Mecnun'a kılıç çekip kanını dökmek istediler.", s. 256.]

***Câmî*:**

بر بالش خاك او بستر خار جان داده ز درد فرقت يار

["Toprak kucağında ve taş yatağında yârinin ayrılığına dayanamayıp orada can vermiş.", s. 47.]

***Şâhidî*:**

Revân olmış revânı kânı gitmiş
Beden kalmış yerinde cânı gitmiş (5390)

***Nevâyî*:**

Cismi yatıp erdi yerge makrûn
Leylî bile barmış erdi Mecnûn (3338-41)

***Behiştî*:**

olmış idi Kays'ile hem-âğûş
itmiş idi mevt camını nûş (1760-63)

***Hamdullah Hamdî*:**

Dehânından çıkınca bu du'âsı
Bile çıkdı anunla cân hümâsı (3863-65)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görüb cānān yolında zaḥmet ü bīm
Revān iy dost diyüb oldı teslim (167a)

***Celîlî*:**

Mecnûn çü du‘âya götürür dest
Fi’l-hâl düşüp yire olur pest (2013)

***Fuzûlî*:**

Leylî dedi verdi cân-ı şîrîn
Ol âşık-ı bî-karâr ü miskîn (2992-93)

***Lârendeli Hamdî*:**

Görüb cennetde cây-ı dûstânı
Çığırub döst diyu virdi cânı (5227-28)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Çünki geldi zemânile anı
Virdi Leyli diyu diyu cânı (2282)

***Andelîb*:**

... *cān-ı be-Ḥaḳ teslīm ḳıldı.* (s.134)

***Nâkâm*:**

İrişdi dari-üqbayə səlamət
Zəbanbənd oldu əfvahi-məlamət (s.149)

İbn Selam Leyla İçin Ölür:

***Nizâmî*:** 3380-3398.

***Câmî*:** s.42.

***Hamdullah Hamdî*:** 3432-42.

***Fuzûlî*:** 2434-2443.

***Lârendeli Hamdî*:** 4562-93.

***Atâyî*:** 61a.

***Nâkâm*:** s.122.

B100.3. B100.3. İki Arkadaşın Aşkta Rakip Olması

Mecnun ve Nevfel, Aşkta Rakiptir:

***Hamdullah Hamdî*:** 282-298, 1727.

***Celîlî*:** 318-20, 1224-5.

***Sevdâyî*:** 217-20, 955.

***Hakîrî*:** 120a/8-120b/10, 155155b/ 10.

***Lârendeli Hamdî*:** 915-64, 2521.

***Celâlzâde Sâlih*:** 492-515, 1917-19.

B100.4. B100.4. Rakibin Ölümü

B100.4.1. B100.4.1. Rakibin Rakibini Zehirleterek Öldürmek İstemesi

B100.4.1.1. B100.4.1.1. Zehirli Şerbet İle Öldürmek İstemesi

***Hâtifî*:**

"Mecnun'u ortadan kaldırmak icin zehirli şerbet hazırlatır" (Levend, 1959: 81).

***Hamdullah Hamdî*:**

Alup def'i ele şemşîr-i 'üryân
İrüp Mecnû'a kasd itdi ala cân (2369-70)

***Celîlî*:**

Emr itdi ki sâkî-i perî-çehr
Mecnûna içerü şerbet-i zehr (1229)

***Sevdâyî*:**

Buyurdı idün agulu şerbet
Mecnunile biz kılalı sohbet (956-59)

***Hakîrî*:**

Ol ölicek Leylí hem-rāżım ola
Menim ile oynıya dā'im güle (156156a/ 05)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ol dahi emri üzre zehr-âmîz
İtdi bir şerbet-i helâhil tîz (1921-28)

***Halîfe*:**

"Mecnun'u ortadan kaldırmaya karar verir" (Levend, 1959: 308).

B100.4.1.2. B100.4.1.2. Rakibin, Zehri Yanlışlıkla Kendisinin İçerek Ölmesi

***Hâtifî*:**

"Fakat yanlışlıkla zehirli şerbeti kendi içerek ölür" (Levend, 1959: 81).

***Hamdullah Hamdî*:**

Yanılup bezm içind sâkî-i mest
O zehri Nevfel'e sundı sebük-dest

İçüp Nevfel anı cân virdi derhâl
Yine cânına geldi itdügi âl (1732-33)

***Celîlî*:**

Ol zehri çü Nevfel eyledi nûş
Cân virdi cihândan oldı hâmûş (1231)

***Sevdâyî*:**

Mecnun'a çü şâh kasd koşdı
Kim ki kuyı kazdı kendi düşdi (960-66)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mekr gavgası başına üşdi
Kazduğı câha kendüsi düşdi (1929-32)

***Halîfe*:**

"Fakat hazırlattığı zehirli şerbeti kendi içerek ölür" (Levend, 1959: 308).

B100.4.1.3. B100.4.1.3. Zehirli Yemeği Yanlışlıkla Kendisinin Yemesi

***Hakîrî*:**

Ol ta'āmı hem özi nūş éyledi
Ol ta'āmı çün yédi ol kām-rān (156156a/ 09-156156b/ 01)

B100.5. B100.5. Rakibin Âşık'tan Özür Dilemesi

***Hâtifî*:**

"O da havada kalınca hemen Mecnun'un ayaklarına kapanır" (Levend, 1959: 80).

***Halîfe*:**

"Tövbe edip yalvarır" (Levend, 1959: 305).

***Andelîb*:**

"*İrse ol ādem zār-zār yıġlap ḫacālet deryāsıġa ġarḳ bolup Mecnūnnıng ayaġıġa yıḳılıp göz yüzleriden sürüp yıġlap zebān-ı 'öẕr ma'ẕeret açıp aytdı: "Ey Mecnūn! Muḳadder tutġul ḫaḳḳıngız cebr ḳıldım, imdi tevbe ḳıldım, ḳabūl ḫażretingiz bolsun. Günāhımnı ötgül?*" (s.127)

B100.6. B100.6. Rakibin Âşık'a, Maşukla Gerçek Bir Evlilik Yaşamadıklarını İtiraf Etmesi

***Andelîb*:**

"*Ve ammā bir niçe gün Leylī birlen rūzgār geçirdim. Be-ḫāk-i nām-ı perverdgār-ı hicdeh hezār 'ālem ve be-ḫāk-i ḫāne-i Ka'be bir mertebe Leylīning ḳolunı şerī'at işine tutġānım yoḳ. Her laḥẓa Leylī āşüfte-aḥvāl sening hicringde yıġlap manga bir rūy-ḫoş bermedi.*", (s.128)

B110. B110. Aşk-Diğer

B111. B111. Aşkta Eşitsizlikler[452]

B111.1. B111.1. Zengin ve Fakirin Aşkı[453]

B111.1.1. B111.1.1. Zengin Kız ve Fakir Oğlanın Aşkı

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Zeyd'in fakirlikten başka aybı yoktur. Vasisi olan amcası ise zengindir." (Levend, 1959: 25-26)

***Şâhidî*:**

Gınâda görmedi çün ahterini
Aña virmedi 'ammı duhterini (3885)

***Hamdullah Hamdî*:**

Severdi 'emmüsinün duhterin ol
Komışdı yolına cân u serin ol (3319-20)

***Fuzûlî*:**

Olmışdı esîr bir nigâra
Büt zîblü Zeyneb adlu yâra (1834-35)

[452] Motif, Thompson'ın İndeks'inde, T91. T91. *Unequals in Love*, maddesinde yer alır.
[453] Motif, Thompson'ın İndeks'inde, T91.5. T91.5. *Rich and poor in love*, maddesinde yer alır.

***Lârendeli Hamdî*:**

Var idi ammisinün bir kızı hûb
Ki ana dil virüb idinmişdi matlûb (4413)

***Nâkâm*:**

Bu bəxti qarə yəni Zeydi-dilxun
Təəşşüqdə olub həməsri-Məcnun

Bir afətkarə olmuşdu giriftar
Əmisi düxtəridi ol pərivar (s.90-91)

Fakir Âmir, Zengin Amca Kızına Âşıktır:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Kemāl-i faẓlile olmışdı mevṣūf
‘Arab milkinde Āmir ismi ma‘rūf
…
‘Amūsı ḳızını sevmişidi bil
Velī virmişdi ḳız daḫı aña dil (136a)

Motif, Thompson’ın İndeks’inde, T91.5.1. T91.5.1. *Rich girl in love with poor boy*, maddesinde yer alır.

B112. B112. Sevgilinin Ruhunun Güvercin Suretinde Gelmesi

Mecnun’un ruhu bir güvercin suretinde gelip bir dala konar ve Leyla onunla konuşur. Bu motif diğer mesnevîlerde yoktur:

Nâkâm:

Ammā Mecnūnnıng rūḥı bir kebūter ṣūretinde gelip işiging aldıda bir şāḫaġa ḳonup feryād u zār ḳıla başladı. Ammā Leylī-dil-ārām rencūrlıḳ bisāṭı üzre olturup ol ḳuşa ḳarap bu müstezādı oḳudı:

Ey ṣūreti ‘Anḳāyı ‘acāyib cān-ver ḳuş

Cāyıng idi gülşen

Ne çūn men kadar ḫaste-nümā sen dili nā-ḫoş

Şāh üzre nişīn

...”, (s.108-9).

B113. B113. Âşığın Ruhaniyetinin Dile Gelip Sevgilinin Yanına Gömülmesini Söylemesi

Leyla'nın ruhaniyeti dile gelip Mecnunun yanına defn edilmesini söyler:

Nâkâm:

"*Ammā oşul Leylī-dil-ārāmnıng rūḥı Mecnūn-dil-efkārnıng rūḥınıng aldıġına çıḳıp "mecnūn-ı bī-nevā mening izimden aġtarıp gele durur" diyip* ..". (s.136)

B114. B114. Kuş Olup Uçarak Cennete Girmek

Âşıkların ruhaniyeti kuş olup uçarak cennete girerler:

Nâkâm:

"*... Leylī-dil-ārāmnıng rūḥāniyeti ve Mecnūn-dil-efkārnıng rūḥāniyeti ikisi ḳuş bolup, bihişt-i 'anber-sirişt içre dāḫil boldı ve iki 'āşıḳ bir ḳoşulıp, 'ayşı-'işretde boldular*.",
(s.141).

B120. B199. Evlilik Motifleri

B120. B120. Evlilik

B125. B125. Eşit Olmayan Evlilik[454]

B125.1. B125.1. Zengin Kız İle Fakir Gencin Evlenmesi

Şâhidî'de, Zeyd ile Zeynep evlenir:

Bir iki dilber ile ol dilâ-râm
Gice olınca anda kıldı ârâm (4579-89)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde T121.5.2. T121.5.2. *Rich girl marries fakir*, maddesinde yer alır.

[454] Motif, Thompson'ın İndeks'inde T121. T121. *Unequal marriage*, maddesinde yer alır.

B130. B130. Evlilik Gelenekleri[455]

B130.1. B130.1.Evlilik Kısıtlamaları[456]

B130.1.1. B130.1.1. Babanın Ailesine Uygun Omadığı Gerekçesiyle Kızının Sevdiği Talibi Reddetmesi

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

و قيل إن المجنون لما شهر أمره بليلى خطبت له، فأبى أبو ها أن يزوجها، وهكذا كانت العرب إذا شهر رجل يحب امرأة لم يزوجوها منه

["Diyorlar ki, Mecnun Leyla'ya şiir ve onu sevdiğini söylediğinde onunla nişanlanmak istedi, ama Leyla'nın babası onunla evlendirmeyi kabul etmedi, çünkü Arapların adeti böyleydi, bir adam bir kızı sevdiğini herkesin arasında söylerse, kızı ona vermezlerdi, ...", s. 89.]

***Nizâmî*:**

Sürekli delilik alametleri gösteriyor o
Deli olduğu için aileme yaraşmıyor o (1042-51)

***Hüsrev-i Dihlevî*:**

شخصي كه زنفس نا سرانجام مارا بقبيله كرد بدنام

ديوانه و مسست او لاابالي وز مردمي زمانه خالي

از بي ننگي فتاده درننگ وز بي سنكي بخوردن سنگ

...

در ديو دلان توان نباشد در ديوچه استخوان نباشد

["O söylediğin Kays öyle bir adamdır ki nefsini kontrol edemediği için bizi kabile içinde rezil etti. Sarhoş ve laubali hâlde ve gelenek-görenekten çok uzaktır. Hayâsızlıktan alçaklığa düşmüş ve eli boşluktan taş yemeğe mecbur olmuş. ... O cin çarpanlarda kudret olmaz, küçük cinlerde kemik bile olmaz (o aile kuracak kadar güçlü değil)", s. 111-112.]

***Câmî*:**

گفت اين چه خيال نا درست است؟

چون خانه ى عنكبوت سست است

گر اين طلب از نخست بودى

درر كيش خرد درست بودى

[455] Motif, Thompson'ın İndeks'inde, T130. T130. *Marriage customs*, maddesinde yer alır.
[456] Motif, Thompson'ın İndeks'inde, T131. T131. *Marriage restrictions*, maddesinde yer alır.

...
رسوایی ازین بترچه باشد؟

باشد بتر این ز هر چه باشد!

["Bu ne uygunsuz hayâl? Örümcek yuvası gibi berbattır. Bu istek ilk başta olsaydı akla uygunluk bakımından doğru olurdu. ... Bundan kötü rüsvalık mı olur? Bu her şeyden beterdir! ...", s. 22-23.]

***Mektebî*:**

"Senin oğlun yola gelmeyen bir şeytandır. … Kendi kızıma bir harabede gelin odası kurmaya nasıl razı olurum" (Levend, 1959: 63).

***Hatifi*:**

"Kays'ın deli olduğu ileri sürülerek teklif reddedilir" (Levend, 1959: 79).

***Behiştî*:**

her neyse murâdun oldı ma'lûm
kizbi koyalum ki kizbdür şum
...
ma'zûr tutar bu ᶜözri 'âkil
cehd eyleye mi muhale kâmil (708-27)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ciger-gûşen senün Mecnûn lakabdur
Belü dîvane rüsvây-ı ʿArab'dur
…
Veli yar alımaz mecnuna ᶜakıl
Hususa olmaya ıslaha kabil (698-704)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Senüñ dīvānedür ferzendüñ iy şāh
Degüldür bī-nevāya lāyıḳ ol māh

Laṭīf olur çü dirler erüñ ẓarīfi
Degül dīvāne ferzāne ḥarīfi (34a)

***Celîlî*:**

Bir şahsa ki ola ilde bed-nâm
Pâ-mâl-i cünûn u gussa-fercâm

Dîvâne vü mest ü lâ'ubâlî
Hadden aşıru gam u melâli (728-44)

***Sevdâyî*:**

Dîvânedür ol cihân içinde
Başı gözi cümle kan içinde

Başı açug u ayağı yalın
Kim görse onun bu resme hâlin (528-49)

***Fuzûlî*:**

Dîv ile perî olur mı hem-dem
Olmaz sözi açma ebsem ebsem

Dîvâneye zâyi' eyleme renc
Vîrâne gerek nedür ana genc (1063-66)

***Lârendeli Hamdî*:**

Katı dîvânedür ol yâve-gûyun
Nişân-ı sengidür tıflân-ı kuyun

Delüdür kendüye ᶜaklı değil yâr
Görinür bana bu işden ögüş ᶜâr (1768-91)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ebedi anlama o divâne
Gele ʿaklı yirine uslane

Umma ıslâhını hâyâlündür
Bâl sanma belâ-yı bâlündür (1103-1159)

***Atâyî*:**

Leylī atası yine ḳız virmedi
Virmenem ḳız delüdür oġlung didi (4a)

***Örfî*:**

Velīkin Ḳays olup mecnūn-ı şeydā
Anuŋla niçe ülfet ide dānā
...
Ṣaḥīḥ olursa ʻaḳlı ḥall ü ʻaḳde
Ṣaḥīḥ olur nikāhı daḫı ʻaḳde (58-63)

***Andelîb*:**

"*Leylīning atası Seyyid benī ʻĀmirīden bu sözüni işidip: "Ey Seyyid ʻĀmirī sözüngizni bisyār ābdār görür men, anı cān u dil birlen ḳabūl ḳılur erdim ve līkin işidür men*

sizing oġlungız dīvāne vü āşüfte-aḥvāl, ḫāṭırı perīşān ırmiş, dīvāne bizing herimiz ırmez. Özüngiz hem ḫūb bilürsiz kim ḳabīle-i 'Arab āyīn cūy ādemler tururlar. Özümiz görüp bilip, (ḳızımızını) yanar otġa urmas biz oġlungız tā dīvānelıḳdan ḫāṭırı perīşānlıḳdan ṣıḥḥat bulmasa manga bul sözlerni ıẓhār ḳılmangizi ḳabūl ḳılmas biz." Diyip bir bir beyān ḳıldı". (s.44)

***Nâkâm*:**

Dedi "Sən tək mana olmazdı peyvənd
Əgər fərzəndin olsaydı xərədmənd
…
Verərsəm mən əgər bu əmrə əncam
Məni eylər məlamət xasü həm am (s.16)

B130.1.2. B130.1.2. Kızın Babasının Seçimiyle Evlenmek Zorunda Olması

***Nizâmî*:**

İstemeden o işin olmasına göstermiş rıza
Ay yüzlü Leyla'yı atmış ejderhanın ağzına (2105)

***Süheylî*:**

"… İbni Selam'a haber gönderilir" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Câmî*:**

هر يك به مقام خود نشستند مه را ستاره عقد بستند

["Her biri kendi makamında yerleşerek ayla yıldızın nikâhlarını kıyarlar.", s. 32.]

***Mektebî*:**

"Haber gönderip kızı babasından ister. Babası raz olur" (Levend, 1959: 66).

***Hâtifî*:**

"Babası razı olur. Nikâh kıyılır." (Levend, 1959: 79).

***Şâhidî*:**

Kamu itmişdi gûşın dürrile per
Dökerdi Leylî lîkin dideden dür (2597-2606)

***Nevâyî*:**

leylî körüp eldin üyni hâli
çak etti urup yakanı hâli (1462-1503)

***Hamdullah Hamdî*:**

O meclisde ki ulular okundı
Nikâh u ‘akd olup hutbe okundı (2010-18)

***Celîlî*:**

Çünkim iki cânib oldı râzî
Peyvend-i nikâh kıldı kâzî (1290-2)

***Sevdâyî*:**

Esbâb-ı nikâh olup revâne
Kabini kesildi nakd-i câne (692-98)

***Hakîrî*:**

Bü’l-Hasan elçi sözin kıldı kabul
Leylî’ni verdi ana ol bî-‘ukûl (145a/8)

***Fuzûlî*:**

Çün geldi bu râz-ı dil beyâna
Oldı ana râzı ata ane

Ol müşterîye verildi zühre
Şâyeste görildi mâra mühre (1443-44)

***Lârendeli Hamdî*:**

Nasîb eyledi ise Hakk tebârek
Yakînde ola bu ᶜarûs mübarek (1967-75)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bâri oldı iki taraf râzı
Meclis idüb getürdiler kâzı
…
Leyli'yi ol civâne itdi nikâh
İki nahl arasında oldı lakâh (1360-646)

***Atâyî*:**

Tûtî-i men kargaya gönderdiler
Leyli’ni İbn Selam’a verdiler (55a)

***Andelîb*:**

Ammā Leylīning cemā‘sı ittifāḳ olup, maṣlaḥat ḳılınġ bu ümīdni ḳılur irdi kim “Leylīni Es‘ad İbn Selāmġa fātiḥa ḳılsaḳ, şāyed ki, Mecnūnnı unutsa” diyip aralarında savçılar ḳatnaşıp ḳadaların ber-cāy ḳılıp Es‘ad bin Selāmġa Leylīni fātiḥa ḳıldılar. (s.77)

***Nâkâm*:**

Sitəm qıldı ərusi-binəvayə
Anı atdı dəhani-əjdəhayə (s.72)

Nisar oldu təbəqlə gövhərü zər
Sənaxan oldu əhli-bəzm yeksər (s.73)

Zeyd'in maşuğu Zeynep / Zînet, başkasıyla evlenir:

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Nihayet amcah ondan kurtulmak icin kızım bir zenginle evlendirir." (Levend, 1959: 25-26).

***Hamdullah Hamdî*:**

Kaçan kim ejdehâ aldı o genci
Ziyâde oldı Zeyd'ün derd ü renci (3348)

Nâkâm'da, Zînet kendisine uygun biriyle evlendirilir:

Bulub bir mərdi-dun əmma tavankər
Anı Zinətlə axır qıldı həmsər (s92)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde, T131.1.2.1. T131.1.2.1. *Girl must marry father's choice*, maddesinde yer alır.

B131. B131. Sevgilisini Unutması İçin Başkasıyla Evlendirme

***Andelîb*:**

Ammā Leylīning cemā'sı ittifāḳ olup, maṣlaḥat ḳılınġ bu ümīdni ḳılur irdi kim "Leylīni Es'ad İbn Selāmġa fātiḥa ḳılsaḳ, şāyed ki, Mecnūnnı unutsa" diyip aralarında savçılar ḳatnaşıp ḳadaların ber-cāy ḳılıp Es'ad bin Selāmġa Leylīni fātiḥa ḳıldılar. (s.77)

B132. B132. Babanın İyi Talibi Reddetmemesi

***Nizâmî*:**

Elçiye hayır diyebilmek için çok çabalamış
Ancak evet demekten başka çare bulamamış

İstemeden o işin olmasına göstermiş rıza
Ay yüzlü Leyla'yı atmış ejderhanın ağzına. (2104-5)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ne denlü kaçdısa idüp bahâne
Getürdi tutup ıkrârı miyâne (2008)

B132.1. B132.1. Hasta Olduğu Gerekçesi İle Mühlet İsteme

***Nizâmî*:**

"Çünkü bizim bu körpecik güzl kızımız
Biraz rahatsız, gücünü toplasın kuzumu" (1544-45)

***Mektebî*:**

"Babası razı olur; fakat kız hasta olduğu için bir müddet beklemesini diler" (Levend, 1959: 66).

***Hamdullah Hamdî*:**

Eger bu 'ukdeden bula felâhı
Olur şükrânesi 'ahd u nikâhı

Şu demde kim ola sag u selâme
Mübârek olsun ol İbni's-Selâm'e (1333-37)

***Nâkâm*:**

Vəli təxirine bir nəçə müddət
Gərək labüd olunsun sərf hümmət
…
Nə dəm kim bu mərəzdən buldu səhhət
Həman dəm etməyib bir ləhzə qəflət (s.48-49)

B132.2. B132.2. Küçük Olduğu İçin Mühlet İsteme

***Nevâyî*:**

likin anğa sabr hem kerek-tür
kim şâh-ı gülüm şikesterek-tür
…
kelsün dağı câm-ı vasi etip nûş
serv olsun gül bile hem-âğûş (1440-44)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Velī mehl isterüz sizden niçe gün
K'ara vaḳt-i mübārek rūz-ı meymūn
…
Henūz bu ġonca güldür nā-şüküfte
Ṣabīdür pister nāz içre ḫufte (64b-65a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki o la^{c}le gerçi lâyıkdur bu gevher
Velikin gencrekdür dahi duhter

Egerçi nâzenîhdür dil-sitândur
Dahı tâzedür amma nâ-tüvândur (1971-2)

B132.3. B132.3. İyi Talibe Haber Gönderme

Süheylî'de, Nevfel'in Leyla'nın kabilesine savaş açması üzerine, Leyla'nın babası, onu daha önce isteyen İbn Selam'a haber gönderip kızını hemen evlendirmek ister:

***Süheylî*:**

"Bunun üzerine, daha önce Leyla'yı isteyen İbni Selam'a haber gönderilir" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

B133. B133. Kadının Boşanmadan Sonra Babasının Evine Dönmesi

B133.1. B133.1. Eşinin Boşadığı Kadının Babasının Evine Geri Dönmesi

***Nizâmî / Şair-i İlhakî*:**

"Matem muddeti dolmuş, evine de dönmüştür. (Levend, 1959: 27).

***Hakîrî*:**

Gétdi atası evine ol ḳamer
Mecnūn 'ışḳında ḳuşanmışdı ger (149b-6)

B133.2. B133.2. Eşinin Boşadığı Kadını, Annesinin Eve Getirmesi

***Sevdâyî*:**

Leyli atası işitdi bildi
Pes vardı kızını aldı geldi (755)

B133.3. B133.3. Kocası Ölen Kadının Babasının Evine Geri Dönmesi

***Şâhidî*:**

Kafesden çünki ol kebk-i dilârâ
Halâs oldı diler kim tûta sahrâ
…
Rehâ perrin idüb özine şeh-per
Karar itdi anda ol tâvus peyker (4745-49)

***Nâkâm*:**

Yetirdi mataəmi-şuyin təmamə
Həman dəm eylədi təbdilcamə

Götürdü beytül-əhzanin o yerdən
Gedib babi evində qıldı məskən (s.126)

B134. B134. Nişanlanma

***Fuzûlî*:**

Ol servün ayagı baglu oldı
Âzâde iken adaglu oldı (1449)

***Atâyî*:**

“Leyla’yı Arap kethüdalarından biriyle nişanlarlar” (Levend, 1959: 324).

B140. B140. Kızın İstenmesi

Zeyd, Zeynep’i / Zinet’i İster

***Şâhidî*:**

Niçe kim istedi olmadı çâre
Terahhüm itmedi bu dil-fikâre (3886)

B140.1. B140.1. Toplulukla Kız İsteme

Mecnun’un Babası, Leyla’yı İstemeye Kabilesi ile Gider:

***Nizâmî*:**

Demiş ki: “Amacım sizlerle yakınlaşmaktır
Bu iki göz nurunu murada kavuşturmaktır

Sonra Leyla’nın babasına dönmüş yüzünü
Demiş: “Güldürelim şu sevgililerin yüzünü (1023-40)

***Dihlevî*:**

کویی بزبان خود که بی گفت

با گوهر پاك ما شود جفت

[“Hal dili ile söyledi ki bizim gibi temiz gönüllü ile akrabalık kurun”, s.111.]

***Câmî*:**

محروم اش ازین مراد مپسند

داماد گذاشتیم او فرزند

[“Onun bu istekten mahrum olmasına müsaade etme, damat da aynı evlat gibidir”, s.22.]

***Mektebî*:**

"Kays'ın babası, adamlarıyla birlikte Leyla kabilesine giderek kızı babasından ister" (Levend, 1959: 62).

***Hâtifî*:**

"Mecnun'un babası Leyla'yı ister" (Levend, 1959: 79).

***Şâhidî*:**

Görem çün mihrile senden rızâyı
Harîdârem iki virem bahâyı

Eger bu hizmete makbûl olam ben
Size ittibâ'umile kul olam ben (1397-1418)

***Nevâyî*:**

Kays ol ki ᶜarabda bi-bedel-dür
her fazlda el ara mesel-dür
…
emdi bu-dur iltimas u der-hâst
kim kılsak ekev nikâh işin râst (1786-1806)

***Behiştî*:**

lâyık bu durur ol iki dilber
bir burcda ola çün dü-peyker (666-707)

***Hamdullah Hamdî*:**

Dönüp hem vâlid-i L e y 1 a'ya bakdı
Ana tuzlu sözinden şekker akdi
…
Kusurum görüp itme lutfı taksir
Bu hayr işdür kerem kıl kılma te'hir (680-97)

***Celîlî*:**

Ya'nî idüben ri'âyet âyîn
Kim Leylî vü Kaysa ola kabîn (677-725)

***Sevdâyî*:**

İsterüz araya düşe bir bend
Tâ kim olalum sizünle peyvend

Kılmak dilerüz sizünle bir ad
Arada mahabbet ola bünyâd (505-27)

***Hakîrî*:**

Maslahat bu dediler ey Bü'l-Hasan
Leylî'ni vergil bugün Mecnûn'a sen (132b/6-132b/12)

***Fuzûlî*:**

Karşularına olup revâne
Kıldı olarunla azm-i hâne

Ehlen sehlen deyüp dem-â-dem
Min kez dedi ola hayr makdem (1025-1054)

***Lârendeli Hamdî*:**

Varalum isteyelüm ol nigârı
Nasîb itmiş ola kim bile Bârî
…
Çerâğ elde tururkendür şeb-efrûz
Çün elden düşe olur lâ-büdd cihân-sûz (1718-67)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İtme te'hir hayr işi bir dem
Belki bil cümleden bum akdem

Nʿola atsan bir üstüh[v]ân bi-çün
Kendü kûyûn iti durur Mecnûn (1052-1102)

***Halîfe*:**

"Nihayet Mecnun'un babası, kabilenin büyükleri ile birlikte Leyla'yı istemeye gider" (Levend, 1959: 305).

***Atâyî*:**

Leylī atasıına gönderdi kişi
Didi niçün dimiş ol yetmez işi
…
Çünki beñzer bitmez bu iş işden yaraḳ
Yitmeyen sözi dimeye yaḫşıraḳ (4a)

***Örfî*:**

Didiler vālid-i Leylī'ye yer yer
Ḫayırlı bir işe geldik birāder
…

Ḳızun Leylī'yi Ḳays-ı nā-murāde
Rıżā vir 'aḳd içün bir nāmzāde (54-7)

***Andelîb*:**

Seyyid benī velāyeting gözledi
Sözüng sözler boldı izing izledi

Mecnūn baġrın dağı bilen düzledi
Leylī adlıġ māh-ı tābān istemiş (s.43-44)

***Nâkâm*:**

Əbu Leylaya ol dəm qıldı izhar
Ki Leyladən üçün gəldim tələbkar
…
Anı bu qəyddən qılsan dilazad
Edərsən həm məni həm aləmi şad (s.16)

Kabilesi, Zeyd'e, Zeynep'i İster:

***Şâhidî*:**

Çü Zeyd'e gördiler ol dilber-râm
Sanem-i halk kamu itdiler ikdâm
…
Bu efsûnıla ya'ni düşti kayda
Rızâ virdigi kızı vire Zeyd'e (4549-78)

İbn Selam:

***Şâhidî*:**

Bir nice yegâne muhteşemle
İrdi der-i yâra ol haşemle (1271-89)

B150. B150. Düğün Motifleri

B151. B151. Düğüne Hazırlık

B151.1. B151.1. Düğün Günü

Leyla İle İbn Selam'ın Düğünü:

***Süheylî*:**

"İbni Selam sevinç içinde düğün hazırlığına başlar" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Mektebî*:**

"Nihayet nikâh kıyılır, düğün yapılır" (Levend, 1959: 68).

***Hâtifî*:**

"Babası razı olur. Nikâh kıyılır" (Levend, 1959: 68).

***Şâhidî*:**

Çü şöhret gösterüb çekdi emekler
Ulu toy eyledi dökdi yemekler (2590)

***Nevâyî*:**

Kim ol neçe kün ki çerh-i pür-fen
Kim köprek anga firîb erur fen
…
Kim meyl etiben tümen cefâga
Bergeyler o aynı ejdehâga (2760-72)

***Hamdullah Hamdî*:**

Seher-geh çün 'arûs-ı mihr-i gerdûn
Ele gül gibi aldı câm-ı gül-gûn
…
Varup dergâh-ı Leylî'ye her âdem
Nisâr iylerdi dînâr ile dirhem (2010-18)

***Fuzûlî*:**

Gül-çehre sanemler oldılar cem'
Her bir sanemün elinde şem'
…
Yüz gül başı üzre yüz tabak zer
Olmışdı nisâr içün mukarrer (1779-85)

***Lârendeli Hamdî*:**

Hem oldı cem^{c} ehl-i ^{c}ilm hayli
Ki ola İbn-i Selâm'a ^{c}akd-i Leylî (2877-78)

Pes oldı sanub ol meh-rûyı râzî
Nikâh itdi turdı gitdi kâzî (2918)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Şâm vakti irüb bu esnâde
Oldı gerdek mekânı âmâde
…
Âkıbet meclis idilüb hâli
$^{'}$Âdet üzre bilüsen ahvâli (1407-14)

***Atâyî*:**

Leylīni apardı ilden evine
Geldi ile cümle yıġladı ṭoyına

...
Yeddi geçe yeddi gün ṭoy itdiler
Virdiler Leylīni andan gitdiler (23a)

Zeyd ile Zeynep'in Düğünü

***Şâhidî*:**

Getürüb nây u def kânunla çeng
İderler kamu 'ıyş u nûşa âheng
…
Saçulur saça saça sola sağa
Getürdiler nigârı ol otağa (4579-89)

B151.1.1. B151.1.1. Düğünde Eğlence

***Şâhidî*:**

Getürüb nây u def kânunla çeng
İderler kamu 'ıyş u nûşa âheng (4579-89)

***Nevâyî*:**

Ol nev' ki resm erür ziyafet
Eylep anga dagı köp izafet (2766-67)

***Hamdullah Hamdî*:**

Sürüp gül yüzlüler gülgûn piyâle
Safâ toldı yemîn ile şimâle (2014)

***Sevdâyî*:**

Gül-çihre sanemler oldılar cem'
Her bir sanemün elinde bir şem' (707-11)

***Fuzûlî*:**

Gül-çehre sanemler oldılar cem'
Her bir sanemün elinde şem'
…
Yüz gül başı üzre yüz tabak zer
Olmışdı nisâr içün mukarrer (1779-85)

***Nâkâm*:**

Quruldu məclisi eyşi-ərusi
Sipehrin güldü simayi-əbusi
…
Nisar oldu təbəqlə gövhərü zər
Sənaxan oldu əhli-bəzm yeksər (s.73)

B152. B152. Düğün Gecesi

Zeyd ile Zeynep'in Düğün Gecesi

***Şâhidî*:**

Def'ü nâyüñ göge çıkdı figânı
Getürdiler otaga ol civânı (4590-4650)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde T136.3. T136.3. *Amusements at wedding* maddesinde yer alır.

B152.1. B152.1. Düğün Gecesi Gelinin Odasının Genç Kızlar Tarafından Süslenmesi

***Celâlzâde Sâlih*:**

Şâm vakti irüb bu esnâde
Oldı gerdek mekânı âmâde
…
Âkıbet meclis idilüb hâli
ʿÂdet üzre bilüsen ahvâli (1407-14)

B152.2. B152.2. Düğün Gecesi Hediye Verme

Şâhidî'de, düğün gecesi İbn Selam Leyla'ya altın ve gümüşten hediyeler verir:

Turıb dâmâd-ı zevkile seherden
Düzer mahmil-i 'arûsa sîm ü zerden
…
Ferâh bulsun diyü ol hûr-ı âyîn
İder cennet bigi hârgâh-ı tezyîn (2610-12)

Thompson'ın İndeks'inde, benzer olarak T136.4. T136.4. *Gifts at wedding (düğünde hediyeler)* motifi yer alır. Yalnız, bu motif, damadın geline verdiği hediyeyi kapsamaz.

B153. B153. Düğünden Sonraki Süreç

B153.1. B153.1. Gelini Süslü Mahmile Bindirme

***Hamdullah Hamdî*:**

Turup İbnü's-Selâm âsûde hoş-dil
'Arûsıyçün müzeyyen kıldı mahmil
…
Kamer ruhlı nice ferzâne-zâde
O pîl önince yürürdi piyâde (2052-55)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde T133.5. T133.5. *Mounting upon horse to fetch bride (Gelini getirmek için ata binme)* maddesinde yer alır.

B153.2. B153.2. Gelinin Düğünden Sonra Yola Çıkması

***Mektebî*:**

"Leyla, İbn Selam ile birlikte yola çıkar" (Levend, 1959: 68).

B160. B160. Evliliğin Bitişi

B161. B161. Düğün Gecesi Ayrılık[457]

B161.1. B161.1. İstenmediğini Anlayan Damadın Gelini Boşaması

***Hâtifî*:**

"İbn-i Selam, Leyla'yı boşar" (Levend, 1959: 80).

***Hakîrî*:**

Zevc-i Leylí dād u bí-dād éyledi
Bu sebebden āh u feryād éyledi

Oldı nā-çār Leylíye vérdi talāḳ
Cānına yüz dutdı çoḳ derd ü firāḳ (149149b/ 05)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Gördi itmez mülayemet hiç kâr
Gazaba geldi ol dahi nâ-çâr

Virdi âhir talâk kıldı tak
Leyli'yi kayddan eyledi ıtlâk (1429-30)

***Halîfe*:**

"İbn-i Selam, çaresiz kalınca Leyla'yı boşar" (Levend, 1959: 306).

B161.2. B161.2. Yaklaşmasına İzin Vermeyen Gelini Kocasının Boşaması

***Sevdâyî*:**

Usandı oğlan bu hâli gördi
Acuglanuban talak virdi (754)

[457] Thompson'ın İndeks'indeki T165.4. T165.4. *Bride and groom separated on wedding night (Düğün gecesi, gelin ve damat ayrılırlar.)* motifi yer almaktadır.

B161.3. B161.3. Kocası, Düğün Gecesi Hasta Olan Kadının Âzâd Olması

B161.3.1. B161.3.1. Geline Dokunan Damadı Sara Nöbetinin Tutması ve Damadın Öldü Sanılması

***Nevâyî*:**

Yâr elgi çü elgige yavuştı
Miskinge garîb kıssa tüşti (2773-79)

B162. B162. Ölüm Sonucu Evliliğin Bitişi

B162.1. B162.1. Kadının Kocasının Ölmesi

***Nizâmî*:**

Kocası mihnet çekmekten bıkmış
O gelinden ırak olsun hastalanmış
…
Gizli sırlarını açığa vurunca rahatlamış
O anda canını verip cananını arzulamış (3380-3398)

***Câmî*:**

مسکین زین غم زپادرافتاد بیمار به روی بستر افتاد
…
از کشمکش نفس رهاندش وز تنگی این قفس جهاندش

["Miskin, bu gam kedere dayanamadı ve hasta yataklarına düştü. Ansızın Tanrı'nın inayeti ile bu işkenceleri son bulur. Onu bu mücadeleden ve yaşadığı dar kafesten azad eder.", s.42.]

***Mektebî*:**

"Kılıcını çekip saldırdığı sırada vahşi hayvanlar üzerine atılıp İbn-i Selam'ı parçalar" (Levend, 1959: 71).

***Hamdullah Hamdî*:**

Selâmet terk idüp İbnü's-Selâm'ı
Sakâmet şerbetinden içdi câmı
…
Vücûdı nakdn ol da borca virdi
Bedenden gitdi bâkî burca irdi (3432-42)

***Fuzûlî*:**

Ol nev-res-i nâ-tüvân demâdem
Şevk ile çekerdi mihnet ü gam
…

Endîşe-i ömri oldı bâtıl
Cân verdi vü oldı Hakk'a vâsıl (2434-2443)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü bildi İbn-i Selâm anı ki Leyli
Özine kılmayısar dahi meyli
…
Cihân işkencesinden tâ ki cânı
Halâs oldı vü terk itdi cihanı (4562-93)

***Atâyî*:**

Leyli eri haste düşdi yatdı dir
Gitdiğin bildi vasıyyet ettdi dir

Ol çi gitti ahiret menziline
Döndi yasın kavmleri iline (61a)

***Nâkâm*:**

Tutub təb nagəhan İbn Səlami
Olub səfra füzun təlx oldu kami
…
Çıxıb mülki-cəhandən verdi canin
Rəha buldu qeyudindən cəhanin (s.122)

B152.2. B152.2. Kadının Sevgilisi İçin Ölmesi Üzerine Evliliğinin Sona Ermesi

***Andelîb*:**
"*... andan song Leylī bu sözlerni aydıp "Vay Mecnūn, vay Mecnūn" diyip bir āh tartıp cān berdi.*", (s.110).

B170. B170. Evlilik Hayatı

B171. B171. Gelinin Başka Diyarda Yedi Yıl Yaşaması

***Andelîb*:**

"*... Leylī bu ḥālde yedi yıl 'ömri besr ḳıldı.*" (s.104)

B172. B172. Başkasına Âşık Gelinin Kocası Tarafından Mahpus Edilmesi

***Nizâmî*:**

Leyla değil, o hisara hapsedilmiş güzel
O Hevdec Kalesi'nin hanımefendisi güzel
…
Sarhoş gibi gece kaçmasını istemiyormuş
Kaçıp aşk mabedine sığınsın istemiyormuş (3112-7)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ne fi'l itse veli ol mâh-ı tâbân
Müdâm İbn-i Selâm idi nigen-bân
…
Bilüb bu hâleti hem ol semen-ber
Çıkanmazdı revzenden dahi ser (4037-40)

***Hamdullah Hamdî*:**

Be-sûret gevher idi genc içinde
Esîr idi be-ma'nî renc içinde
…
Ki tâ kaçmaya bir gice çü mestân
İdüp 'azm-ı diyâr-ı put-perestân (3027-30)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde T381.0.2. T381.0.2. *Wife imprisoned in tower (house) to preserve chastity (Kadın, iffetini korumak için kulede (evde) hapsedildi.),* maddesinde yer alır.

B172.1. B172.1. Başkasına Âşık Gelinin Kocasından İzinsiz Çıkması

***Nizâmî*:**

Derken bir gün ortalıkta kimsecikler yokmuş
Gece karanlıkmış etrafta koruma yokmuş

Leyla sevgilisini düşünerek çıkmış dışarı
Kocası yokken fırsat bulup çıkmış dışarı (3119-21)

C. AKILLILAR ve ÂŞIKLAR

Bu motif grubunda, mesnevîlerde dikkat çeken iki karşıt kesim olarak akıllılar ve âşıkların birbirlerine karşı sözleri, eylemleri ve tepkileri yer almaktadır. Âşıkların kimler olduğu, âşıklık konusundaki tavırları gibi hususlar "Aşk ve Evlilik Motifleri"nde incelenmiştir. Burada, kesim olarak iki kutbun, hikâye boyunca sergilemiş olduğu duruş değerlendirilecektir[458].

Her şeyin zıddı ile kaimiyyeti ilkesinden hareketle, aşk hikâyelerinin bireysel temeli, kalp ve akl çatışmasına dayandığı gibi, toplumsal temeli de *âşık* ve *âkıl* çatışmasına dayanır. Diğer deyişle, kalp ve akl çatışmasının toplumsal düzlemdeki karşılığı, âşıklar ve akıllılardır. Bu nedenle şairler, âşık bireyin içsel mücadelesi yanında, toplumsal mücadelesine de yer vererek hikâyenin bu iki zemindeki yansımasını ortaya koyarlar. Hikâye'nin, âşıklar ve akıllılar temelinde var olduğu, Lârendeli Hamdî'nin eserindeki "Âkıller" ile dile getirilmiştir. Şair,

> Velî *'âkıller* itdi ittifakı
> Ki ol iki yâr-ı cân-ı bî-nifakı (5264)

beyti ile esasında hikâye boyunca "âşıklar" ile "âkıller"in çatışmasının varlığına, eserinin sonunda dikkat çekmiş olur.

Mesnevîlerde, aşkın ulvi bir mazhariyyet olması, âşıklık istidadı ve kabiliyetinin herkese mahsus olmaması ve aşkın kişinin kendine doğru seferindeki en önemli dönüştürücülerden biri olması nedeniyle âşıklık, âkılliğe tercih edilir. Aşk, aklın karşısında (veya kalp, beynin karşısında)dır. Bu durumda, âşık olan, tabii olarak makul olamaz. Makul olan da âşık olamaz. Birinin hükümranlığı, diğerinin varlığını fesheder.

Diğer yandan, toplumsal temelde durum bunun tam tersidir. Toplumu oluşturan akıllılar, aşk girdabına düşmüş kimseleri, akılsız, hastalıklı, problemli kabul eder. Bu

[458] Stith Thompson'ın Motif-İndeks'indeki "Akıllılar ve Aptallar" olarak çevrilen "Bilge ve Aptal" (The Wise and The Foolish ("Wise", hem *bilge* hem *akıllı* manasına gelir; ancak, ilk anlamı "bilge"dir. "Akıllı" olarak çevrilmesi durumunda Thompson'ın indeksinde yer alan "The Wise" motifinin, bilgiye ulaşma yolları ile ilgili alt maddelerinin varlığını izah güçleşir.) motifinde, "Bilgeler", "Aptallar"ın karşıtı; bilge, zeki, makul kimselerdir. Buna mukabil "Aptallar", çeşitli özellikleri bakımından (korkak, beceriksiz, mantıksız) yetersiz kimseler olarak karşıt kesimi oluştururlar. Aşk mesnevilerinde ise, âşıkların karşısındaki kesim "akıllılar"dır. Bu iki kutbun varlığı, hikâyenin en önemli iskeletlerinden birini oluşturmaktadır.

yüzden, âşıklar hakkında ve onların hayatları ile ilgili karar almaktan çekinmezler. Akıllıların âşıklara baskı uygulayabilmesi, varlık karşısında harekete geçme kabiliyetlerini kaybetmemiş olmaları ile ilgilidir. Âşıklar ise, derin bir duygunun içine gark olduklarından, karşı bir yaptırım uygulayabilmek şöyle dursun, kendilerine yapılanlara dahi pasif savunma geliştirme durumundadırlar. Âşıklar; bu uğraşı, test ve zulümlere, hâllerinin cevap olmasını umarak sözleri ve direnişleriyle tepki verirler. Neticede, âşıklar pasif savunan, akıllılar aktif yöneten veya taarruz eden kimseler olarak ortaya çıkar.

Âşıkların karşısında akıllıların olması, onların, âşıkların hâlinden anlamayan kesim olması kadar, âşıkların gittikleri yoldaki mukavemetini test eden kitle olmaları açısından da önemlidir. Dolayısıyla âşıklar, devamlı akıllılar tarafından teste tâbi tutulan, aynı zamanda, kendileri de onları varlıkları ile imtihan eden kimselerdir. Bu durumda, âşıklar ve akıllılar birbirlerinin imtihanıdırlar. Hikâye boyunca, birbirinden farklı bu iki kesim, sürekli bir mücadele ve kendi bakış açısını karşı tarafa kabul ettirme uğraşındadır. Hikâyenin sonunda, üstünlüğü kabul edilen âşıklar olur.

C. AKILLILAR ve ÂŞIKLAR

C0-C99. Akıllıların Âşıklara Sözel Tepkileri

- **C0. Nasihatler**
- **C10. Azarlama**
- **C20. Sitem**
- **C30. Kınama**
- **C40. Vasıyet Etme**

C100-199. Akıllıların Âşıklara Eylemsel Tepkileri

- **C100. Geri Döndürme Çabaları**
- **C110. Sınama**
- **C120. Men Etme**
- **C130. Hapsetme**
- **C140. Şiddet ve İşkence**
- **C150. Öldürmeye Teşebbüs**
- **C160. Başkasıyla Evlendirme ve Evlendirmeye Çalışma**

C170. Âşıkların Kavuşmasına Engel Olma

C200-299. Âşıkların Akıllılara Sözel Tepkileri

- **C200. Nasihatlere Cevaplar**
- **C220. Kınamalara Tepki**
- **C230. Aşkını İnkâr Etme**
- **C240. Geri Döndürme Çabalarına Tepki**

C250. Vasıyet Etme

C300-399. Âşıkların Akıllılara Eylemsel Tepkileri

C300. Tecrit Olma

C310. Başkasıyla Evlendirilmeye Tepki

C320. Geri Döndürme Çabalarına Tepki

C330. Diğer -- Tepkiler

C400-499. Âşıkların Zaferleri

C400. Akıllıların Kendini Kınaması

C410. Âzâd Olma

C420. Âşığın Hâlinin Üstünlüğünü Kabul Etme

C430. Vasıyetin Yerine Getirilmesi

C440. Aynı Kabre veya Yanyana Defnedip Üzerine Türbe Yapma

C0—C99. Akıllıların Âşıklara Sözel Tepkileri

C0. C0. Nasihatler

C1. C1. Babanın Nasihatleri

C1.1. C1.1. Babasının Aşktan Vazgeçmesi Konusunda Nasihat Etmesi

Mecnun'un babası Seyyid-i Âmir, yıllarca bir oğul özlemi çekmiş ve uzunca bir süre sonunda muradına nail olmuştur. Bundan sonra Seyyid-i Âmir'in en büyük isteği, tek hâlefi olan oğlunun kabilenin başına geçmesidir. Ancak Kays, babasının arzu ve beklentilerine muhalif olarak aşkın pençesine düşer ve akıl yolundan uzaklaşır. Kays'ın seçtiği yol ile hayal kırıklığına uğrayan Seyyid-i Âmir, onu yolundan döndürmek için çeşitli çözüm arayışlarına girer. Bazen tabiplere, hocalara giderken bazen de onu alıp Kâbe'ye götürür. Mecnun'a sık sık nasihat eder ve kabilenin ve mülkün başına geçmesi konusundaki beklentisini uğradığı hayal kırıklığı ile birlikte dile getirir. Seyyid-i Âmir, aynı zamanda oğlunun muradı önündeki en büyük engellerden birini de kendisi oluşturur. Hikâye boyunca devam eden bu mücadeleyi kaybeden, Seyyid-i Âmir olur.

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

يا قيس أما تتقى الله و تراقبه! كم تطيع هواك و تعصينى، فقد كنت أرجى ولدى، أفضلك عليهم و أوثرك، ... فعد عن ذكرها ولك فى قومك من هو خير لك منها

["Allah'tan korkmuyor musun? Hevana uyup benim sözümden çıkıyorsun, sen benim en sevdiğim oğlumdun, seni onlardan üst ve yakın tutuyordum, ... ondan bahsetmeyi bırak, senin milletinde sana ondan hayırlı olanlar vardır...,", s. 42.]

***Nizâmî*:**

Ey âşık, bu kararsızlık nereye kadar?
Bu bağrı yanık, boş çaba nereye kadar?
...
Yeter artık, sona erdir bu ham hevesini
Yele verdin şerefimle kendi haysiyetini (1275-1321)[459]

***Dihlevî*:**

ميسوخت بزاري از كزندش ميداد زسوزسيه پندش

كاي شمع دل او چراغ ديده وي ميوهٔ جان اوباغ ديده

با آن خوردي كه داشت رايت چون دروحل اوفتاد پايت

[459] Diğer motifler için bk.: 2316-69.

["Onun yaralı elini ayağından dolayı ona acıyıp ona gönülden nasihat ediyordu. Ey benim gönlümün şemi ve çırağı, ey benim can ve gözümün meyvesi ve bağı. Sen çok aklı başında birisiydin, bu çukura ayağın düştü"… s. 94.]

***Câmî*:**

كاي جان پدرا چه حال داري؟	رو بهر چه در او بال داري؟
امروز شنييه ام كه جايي	داري دل خود به دلربايي
در خطه ي اين خط مازي	نيكوهنري ست عشقباز،
ليكن همه كس به آنسزا نيست	هر منظر خوب، دلكشا نيست
ليلي كه به چشم تو عزيزست	نيست به كمترين كنيزست
بردار خداي را دل از وي!	پيوند اميد بكسل از وي
كن حي كه به لي اند موسوم،	وين نيز مقررست و معلم
داريم درين نشيمن جنك	صد تيغ به خون يكدكر رنك

["Ki ey bir tanem! Nasılsın? Hayatın nasıl gidiyor? / Duydum ki bir güzele tutulmuşsun. / Bu tehlikeli çizginin üstünde büyük hünerdir sevdalanmak. / Lakin her kimse bu sevgiye layık değil ve her güzelin zatı güzel değildir. Eğer Leyli senin gözünde azizdir; ama bil ki senin boyuna posuna layık bir kız değil. / Ne olur bu sevdadan vazgeç ve ayrıl ondan. / Her yer senin Leyli'n gibi hatunlarla dolu. / Bu arada bizim öyle düşmanlarımız var ki kanımıza susamışlar". s. 12-13.]

***Mektebî*:**

"Ona nasihatler eder;..." (Levend, 1959: 62)

"Sonra Mecnun'a nasihatler ederek: "Hem kendini hem de beni mahvedeceksin. Üzülme, ben sana daha güzel kız bulurum", der" (Levend, 1959: 62).

***Hatifi*:**

"Evde Mecnun'a tekrar nasihat eder" (Levend, 1959: 79).

***Şâhidî*:**

Baña hod pirlikle telhini dehr
İçerdi sende ayşım eyleme zehr
…

Özüñ dîvânelikde itme bed-nâm
Ki kâm olmaz deli dîvâneye râm (1318-1333)[460]

***Nevâyî*:**

Yıglap atası kılıp şikâyet
Aytıp yana pend-i bî-nihâyet (2637)

Behiştî'de, Mecnun'un babası oğlunun günden güne zayıfladığını görünce ona bu hâlinin sebebini sorarak, rüsva olmasından korktuğunu ifade eder:

üstâdına uğradun dirîğâ
korkum bu seni ki ide rüsvâ (593)[461]

***Hamdullah Hamdî*:**

Refîk it dôstdan bir nice hâsı
Bulasın tâ ki düşmenden hâlâsı

Demür yüreklü olsa yolda yoldaş
Ne gussa yol erine olsa yol taş (1031-83)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yaman olma heves ḳıl yaḫşı kāra
İşüñ her-dem tā kim gele her dem şümār (51a)[462]

Baña cānumdan özge çünki cānsın
Ḳarār it ḫānem içre ḫānumānsın

Ne'çün bī-menfe'at ṭaġa düşersin
'Abeş yire yüzüñ ṣuyın dökersin (50a-51b)

***Celîlî*:**

Ey cân-ı peder cihâna bakma
Su üzre bu hâkdâna bakma (563-629)[463]

***Sevdâyî*:**

Mecnun atası gör imdi neyler
Oğlına dönüp nasihat eyler
…

[460] Diğer motifler için bk.: 1442-44, 1620-55, 2830-72.
[461] Diğer motifler için bk.: 606-625.
[462] Diğer motifler için bk.: 57b.
[463] Diğer motifler için bk.: 523-28.

Ol demde gözüm görür cihânı
Gözüm açuban görem ben anı (427-46)[464]

***Fuzûlî*:**

Mecnûna dedi ki ey belâ-keş
Hâcet biter olmagıl müşevveş
…
Ref' ola alâmet-i cününun
Akl ola hemîşe reh-nümûnun (1068-71)[465]

***Hakîrî*:**

Ne gezersin deşt içinde dil-figâr
Nete edersin figan u âh u zâr (13a/9)

***Lârendeli Hamdî*:**

Oğlunu mağarayı mesken bulan Mecnun'un babası, ona nasihat eder:

Tenüne niş ire çün mâr-ı gamdan
Tiz ur tiryâk ᶜakl-ı muhteremden
…
Tur evden yana gidelüm gözün ac
Ki anandur anda dîdâruna muhtaç (1438-56)[466]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mecnun'un babası ve annesi eve getirdikleri oğullarına nasihat ederler:

Ata ana ana kıyamadılar
Mihrin elden anun koyamadılar
…
Ya'ni kim anı pende çekdiler
Ayağın pây-bende çekdiler (790-841)[467]

***Halîfe*:**

"Babası da nasihatler ederek kadınlara aldanmamasını, çalışıp hüner sahibi olmasını, kabilelerdeki kızlardan hangisini isterse kendisine onu alacağını söyler"(Levend, 1959: 303).

***Atâyî*:**

Sana n'olmuşdur ki olmuşsun bu hâl
Gel gideli gider elden mülk ü mal (33a-35b)[468]

[464] Diğer motifler için bk.: 567-81.
[465] Diğer motifler için bk.: 2058-2102.
[466] Diğer motifler için bk.: 1154-69, 1862-63, 3122-56,
[467] Diğer motifler için bk.: 953, 1263-71, 1292-93.
[468] Diğer motifler için bk.: 9a, 50a.

***Andelîb*:**

"*El-ḳıṣṣa, muḫtaṣar, Seyyid benī ʻĀmirī oġluna yine pend naṣīḥat ḳılıp: "Ey oġlum Leylī üçin köp köymegil, bizler sening üçin köp kūşişler ḳıldıḳ, Leyl[ī] seni dimedi, ol seni unutdı Leylī seni sevmez, sen hem andan geçgil!" diyip bir niçe yerlerden timṯāl geltirip bir söz aytdı* …" (s.45-46)[469]

***Nâkâm*:**

Ki rahi-eşq afətdir bəladır
Bəlasi afəti namüntəhadır

Həmişə şadman ol meygüsar ol
Nə atəşdə yaxıl nə dağdar ol! (s.31)[470]

C1.2. C1.2. Babasının, Âşığa, Kâbe'de Dua Etmesini Nasihat Etmesi

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فلما قدما مكة قال له : يا قيس! تعلق باستارالكعبة، ففعل، فقال : قل الهم ارحني من ليلي و حبها، فقال: اللهم من علي بليلي و قربها

["Mekke'ye ulaştıklarında babası ona dedi ki: Ey Kays! Kâbe'nin örtülerine tutun. Yaptı ve dedi ki: De ki: Allah'ım beni Leyla'dan ve aşkından uzaklaştır. Dedi: Allah'ım Leyla'yı bana ihsan et ve onu yaklaştır bana…" s. 5.]

***Nizâmî*:**

Tutmuş oğlunun elini sevgi ve şefkatle
Kâbe'nin gölgesinde tutmuş bir süreliğine

Demiş: "Burası oyun yeri değil ey oğul!
Durma koş, çünkü çare buradadır ey oğul! (1172-77)

***Mektebî*:**

"Babası, Mecnun'u dua etmek üzere Kâbe'ye götürür" (Levend, 1959: 64).

***Şâhidî*:**

Elini lutfile dutup harîfüñ
Getürdi zıllına beyt-i şerîfüñ
…

[469] Diğer motifler için bk.: s.59-60, 99.
[470] Diğer motifler için bk. s.82-84.

El urub halka-i bâb-ı Kerîm'e
Derûnuñdan niyâz eyle Rahim'e (1531-39)

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun'u Kâbe'ye götüren babası ona bu aşktan kurtulması yönünde dua etmesini öğütler:

Getürüp anı Kâbe sâyesine
Didi ol 'ömrinün sermâyesine
…
Di yâ Rab ben garîbe lutf-ı hâs it
Belâ-yı 'aşk-ı Leylî'den hâlâs it (849-52)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didi Mecnūn'a 'Āmir iy oġul gel
Ḥarem ḥalḳasına yapış urub el
…
Teferru' ḳıl göñülden iste taḥḳīḳ
Ki rūzı eyleye Ḥaḳ saña tevfīḳ (44b-45a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi kim bu degildür lehv-i câyi
Bulursın bunda derdüne devâyı
…
Kıl ey uran cihan tâkına bünyâd
Beni bu ibtilâ bendinden âzâd (1888-94)

***Örfî*:**

Gidelüm gel senüŋ ile Hicāz'a
Du'ālar idelüm ol bī-niyāza
…
İdüp Mecnūn'a nuṣḥ u pendi tefhīm
Ne disün vālideyne oldı teslīm (116-120)

***Andelîb*:**

"*El-ḳıṣṣa ḫane-i Ka'bege barıp Mecnūnnı girgizip ütgüzdi ve ḳoldan tutup: "Ey cānım balam Mecnūn-ı dil efkārım ey gözüming nūrı yüzigiming peyvendi, bu cāy bāzı oyun u dīvāneliḳ ḳılaturġan cāyı irmis. Bu cāy ālet tilemek taẓarru' u zārı cāyıdir. Bu yirde her kim ḥācet tilese revā bulur pāk köngül brlen ve ṣıdḳı iḫlāṣıng birlen bu mübtelālıḳ ve perīşānlıḳdan ḳutulmaḳ üçin Ḫudādan dermān tilep yıġlaġıl, inşā'Allāh Te'ālā bu belālardan ḫalāṣ bulursın!" diyip naṣīhat ḳıldı*". (s.49)

C2. C2. Annenin Nasihatleri

C2.1. C2.1. Annenin Oğluna Nasihatleri

Mecnun'un Annesi, Oğluna Nasihat Eder:

***Nizâmî*:**

Demiş: "Oğlum, bu hırçınlığın sebebi nedir?
Oyunsa eğer, bu ne biçim aşk oyunudur?
...
Canını ve gönlünü gam çekip incitme
Ne taş kalplisin ne demirden incitme" (3029-40)

***Dihlevî*:**

در پیش نشست او زار بگریست گفتا که به است مرگ ازین زیست

...

باری که گهی نبردم آن بار خود گوی که چون برم بیکبار

رندان که برند برهوا سنگ افزون نکنند جز بپا سنگ

["Annesi onun karşısında oturdu ve zulüm zulüm ağladı / Ve ona dedi ki bu hayattansa ölüm iyidir. /... / Taşımadığım yükü şu an bu yaşta bana taşıttırmak nasıl olur, sen söyle. Taşıyamam zaten. / Eğer yapabilsen bu sitemler benim hakkımda yapma, bu işten vazgeç bu senin ihtiyar annen de kurtulsun.", s.106-107.]

***Şâhidî*:**

Nedir bu girye vü feryâd-ı hayret
Kanı nâm u kanı nâmûs-ı gayret
…
Çü guş itdi bu pendi ol dil-fikâr
Cigerden ney bigis iniledi zâr (1369-73)[471]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Anası gösterüb envā'-ı şefḳat
Talaṭṭuflar ḳılub itdi naṣīḥat (115b)

***Celîlî*:**

Mâder çü görür ki irdi ferzend
Ser-rişte-i mihrden ider pend (557)

***Fuzûlî*:**

K'ey râhat-ı cân u nûr-ı dîde
Ferzend-i yegâne-i güzîde

[471] Diğer motifler için bk.: 3573-3585.

Şânunda riyâset-i Arab var
Mirâs-ı şecâat ü edeb var (944-978)

***Lârendeli Hamdî*:**

Eve dönen Mecnun'a annesi, boşuna bu dertle yanmaması, Leyla'yı almak için talepkâr olması ve bunun için de sabretmesi konusunda nasihat eder:

Elâ ey derd ü gamdan ᶜaklı gitmiş
Dilünde şol peri kim mesken itmiş
…
Eger takdir olursa muvafık
Olasın mâhe ol hurşîd-i lâyık (1542-47)[472]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mecnun'un babası ve annesi eve getirdikleri oğullarına nasihat ederler:

Ata ana ana kıyamadılar
Mihrin elden anun koyamadılar
…
Yaʾni kim ânı pende çekdiler
Ayağın pây-bende çekdiler (790-841)

***Andelîb*:**

Kays'ın annesi oğlunun âşık olduğunu anlayınca ona nasihat eder:

"*Ey cān oġlum, sen ḥālā nārsīde tursın, bu sözlerni ḳoyġıl. 'Aşḳbāzlıḳdan ḥālā sanki hīç peydā yoḳdur." Diyip bir niçe naṣīḥatlar birip, erte birlen yine mektebge iy*birdi". (s.36)

"*... men ne çāre ḳılayın kim, 'Arab ḳabīlesi bisyār nām-ı neng, 'ar ṭaleb tururlar, be nā-gāh atang be-ḥālingni işidip, urup yarıp, cānıngnı āzürde ḳılmasın. Avāzıngnı çıḳarmaġıl. Sırrımızını kişi bilmesin" diyip köp naṣīḥatler ḳıldı*". (s.64)

***Nâkâm*:**

Mecnun ile çölde buluşan annesi, Mecnun'a nasihat eder:

Dedi: "Ey cani-madər, gəl kərəm qıl
Bu gurbətdən keçib, tərki ələm qıl!
…
Əsamü rusiyahəm, hümmət eylə!
Qüsurimdən güzər qıl, ovdət eylə." (s.109-10)

[472] Diğer motifler için bk.: 1862-63, 3770-80.

C2.2. C2.2. Annenin, Kızına Nasihatleri

C2.2.1. C2.2.1. Kınanma Korkusu İle Adının Çıkmaması Konusunda Nasihat Etme

Leyla'nın Annesi Kızına Nasihat Eder:

***Dihlevî*:**

مادر زنهیب شرم اغیار بنشست بگوشهٔ دل افکار
...
فرزند خجسته را نهانی بنشاند زراه مهربانی
...
ترسم که چو گرددایں خبر فاش بدنام شوی مین اوباش

["Annesi, aşk ateşinden ve onu ayıplayanlardan korktu. … Mübarek çocuğunu gizlice yola getirmek istedi. … Korkarım, bu haber aşikâr olsa halk arasında çok rezil olursun.", s.84-86]

***Mektebî*:**

"… anasının nasihatlerine …" (Levend, 1959: 62).

***Şâhidî*:**

Budur korkum ki râzı yâr u evbaş
Çü tuya eyleyeler âleme fâş

İde hande bize ta'nile düşmen
Yüzümüz kılmaya bed-nâmlıkdan (1047-48)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ciger-gūşem ḳanı 'ār ile ġayret
Sana lâyık degüldür bu fazihet
…
Şekerden tatlu olsa sib şad-bâr
Gedilse bir pula almaz harıdâr (347-366)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Anası eyleyüb 'ār u ḥamiyyet
Dönüb Leylī'ye ḳıldı çoḳ naṣīḥat (25a)

***Celîlî*:**

Leylîye kıgırdı kim vire pend
Dedi ana ey huceste ferzend

…
Ger olmasa şerm-i kârdândan
Kim kurtula ta‘n-ı bed-gümândan (385-416)

***Sevdâyî*:**

Ne ‘âr idi sen bize getürdün
Nâmusumuzı hamu itirdün (278-81)

***Hakîrî*:**

Leylî anası bu sözi etdi ‘âr
‘Âr kıldı oldı derdim bî-karâr (121b/7)

***Fuzûlî*:**

Tedrîc-i mesâvî ile nâgâh
Leylî’nün anası oldı âgâh
…
Niçün sana ta’ne ede bed-gû
Nâmûsa taalluk iş midür bu (645-649)

***Lârendeli Hamdî*:**

Reva mıdur sana bu resme işler
Ki ta’n ide bize yâd u bilişler (1268-83)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Hîç sana düşer mi andan bu
Böyle bed-nâm ü böyle çirkin bû (602)

***Halîfe*:**

“Sonra kendini toplayarak nasihat eder” (Levend, 1959: 103).

***Andelîb*:**

“*El-ġaraż annesi dest-i nigār-ı cān-güẕāıdan tutup, öyge girgüzip, naṣīḥat birlen ḳızını olturġızıp, bir söz didi:*

Naṣīḥatim sanga söygüli cānım
Köyme ḳuzum cebr-i ‘aṣḳa ṣabr eyle
…
Nārı uynap gülüp gözebilmedi
Alġıl sözüm cebr-i ‘aṣḳa ṣabr eyle”. (s.63-4)

"*... men ne çāre ḳılayın kim, 'Arab ḳabīlesi bisyār nām-ı neng, 'ar ṭaleb tururlar, be nā-gāh atang be-ḥālingni işidip, urup yarıp, cānıngnı āzürde ḳılmasın. Avāzıngnı çıḳarmaġıl. Sırrımızını kişi bilmesin*" diyip...", (s.64).

***Nâkâm*:**

Verib dil aşiq olma hüşyar ol
Məlamətdən nədamətdən kənar ol. (s.46)

C2.2.2. C2.2.2. Annenin Kızına, Düğünde Kınanmaya Sebep Olmaması Yönünde Nasihat Etmesi

***Hamdullah Hamdî*:**

Perîşân oldı gönlü bu haberden
Varup pend itdi Leylâ'ya hazerden
…
Olur mâder peder hîş u bürâder
Bu kâr olmayıcak sana pür-âzer (2036-39)

***Celîlî*:**

Mâder irişüp ider nasihat
Kim itme ogul bize fazîhat

Rüsvây idüp bu hânmânı
'Âr odına yakma dûdbmânı (1327-8)

***Hakîrî*:**

Olmadı Leylí aña çün mültefit
Nāgehān anası geldi bir éşit
…
Tā ki ta'ne étmeye yaḫşı yaman
Mecnūn'ıñ 'ışḳın gel sen terk ḳıl (148a / 09-148a / 11)

***Lârendeli Hamdî*:**

Anası geldi yanına oturdı
Yüzinden perdesin mâhun götürdi
…
Çi ger pend itdi ol cân pâresine
Nemek şaçdı velîkin yâresine (2906-12)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didi dinle nasihatüm iy vay
İtme kendüni hem bizi rüsvây
…

Bilmiş ol senden oluruz bî-zâr
Cümle kavm ü kabile her kim var (1387-89)

C2.2.3. C2.2.3. Annenin Kızına Meşşataya Direnmemesini Nasihat Etmesi

***Hamdullah Hamdî*:**

Ki râzı olmasan olmağa bu kâr
Olur senden kabilen cümle bîzâr (2036-39)

***Celîlî*:**

Mâder irişüp ider nasîhat
Kim itme ogul bize fazîhat

Rüsvây idüp bu hânmânı
‘Âr odına yakma dûdmânı (1327-8)

***Sevdâyî*:**

Anası işitdiçün bu sözi
Geldi ki nasihat ide özi
…
Yarın diyeler bu sözi il her-câ
Kılma bizi hem özüni rüsvâ (719-26)

***Lârendeli Hamdî*:**

Anası geldi yanına oturdı
Yüzinden perdesin mâhun götürdi
…
Çi ger pend itdi ol cân pâresine
Nemek şaçdı velîkin yâresine (2906-12)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didi dinle nasihatüm iy vay
İtme kendüni hem bizi rüsvây
…
Bilmiş ol senden oluruz bî-zâr
Cümle kavm ü kabile her kim var (1387-89)

C2.2.4. C2.2.4. Annenin Damada Soğuk Davranmamasını Nasihat Etmesi

***Hakîrî*:**

Olmadı Leylí aña çün mültefit
Nāgehān anası geldi bir éşit
…
Mecnūn'ıñ 'ışḳın gel sen terk ḳıl (148a / 09-148a / 11)

C3. C3. Arkadaşların Nasihatleri

Arkadaşları Mecnun'a Nasihat Eder:

***Nizâmî*:**

Nasihat etmişler hiçbirine kulak asmamış
Birçok hikâye anlatmışlar, dikkate almamış (1009)

Arkadaşları Leyla'ya Nasihat Eder:

***Fuzûlî*:**

Her yan dediler ana ki ey mâh
Nâgeh olur atan ana âgâh
…
Yahşi nazar eylesen yamandur
Hem bize vü hem sana ziyandur (F., 849-852)

Celâlzâde Sâlih'te, Leyla'nın etrafında bulunan arkadaşları ona zaman zaman nasihat ederler:

Biri virse eger ana pendi
Öper ohşaridi o dil-bendi (1002)

C3.1. C3.1. Eve Dönmesi Konusunda Nasihat Etme

***Sevdâyî*:**

Mecnun'u dağda ziyaret eden iki arkadaşı ona bu divanelikten vazgeçmesi ve eve dönmesi yönünde nasihat ederler:

Yoldaşlar o dem ileri geldi
Ol dem hamu cân-ver dağıldı
…
Al sözümüzi gel imdi sende
Gam yakasını tik imdi sende (852-76)

***Celîlî*:**

Mecnun'un bir-iki dostu onu evine döndürmek niyetiyle yanına giderek kendisine nasihat eder:

Bir gün ki bir iki yâr-ı gam-hâr
Mecnûn içün oldular dil-efgâr
…
Yârândan öninde kılma vahşet
N'oldı o kadîmi 'ahd u ülfet (1039-83)[473]

C3.2. C3.2. Çemen Seyrine Çıkma Konusunda Nasihat

***Dihlevî*:**

وقت چمنست و بوستان هم ما منتظایم ودوستان هم

امروز اگر دمی چو یاران باشی بمراد دوستداران

گلگشت چمن کنیم چونباد باشیم بروی یکدگر شاد

["Çimene ve bostana girme zamanı geldi, biz bekleriz seni ve dostlar da… / Bugünler dostlar gibi bir zaman, arkadaşlarının istedikleri gibi davranırsan / Rüzgâr gibi bağı bostanı gezer dolaşırız, birbirimizin yanında sevinir eğleniriz.", Dihlevi, 1965:169.]

***Fuzûlî*:**

Bir niçe musâhib-i vefâdâr
Mecnûn-ı şikesteni görüp zâr

Her yan dediler ki ey belâ-keş
Gül çağıdur olmagıl müşevveş (802-812)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didiler ana iy garîb-i zar
Dahi çıkmadı mı başa bu kar
…
Gideyüz tâze yaze seyrine
Uyasın yine eski yârine (1612-57)

C3.3. C3.3. Kınanmalara Karşı Dikkatli Olması Konusunda Nasihat

Nevâyî'de, Leyla ile Mecnun'un aşkı ifşa olunca kabilesinden arkadaşları, ona bu durumun duyulup kınanmaması için evine gitmesini öğütler:

[473] Diğer motifler için bk.: 1039-83, 1741.

Dedi yeme ğam ki bâk emestür
Kim ‘ışk otıdın helâk emestür
…
Tâ bolmasun el bu iştin âgâh
Biz fikr eteli neçük ki dil-hâh (926-31)

C3.4. C3.4. Ehl-i Aşk Olan Yakın Arkadaşın Bu Yoldan Dönmesi Konusunda Nasihat Etmesi

Zeyd:

***Şâhidî*:**

Didi Mecnûn kim iy merd-i kâmil
Sözüñe fehm irürmez ‘akl-ı ‘âkil
…
Öziñ hûşyâr idüb mestânelikden
Berî kıl nefsüñi dîvânelikden (3911-30)

***Hamdullah Hamdî*:**

Sözin kim gevher-i nâ-süfte ola
Niçün sen süfte-dil âşüfte ola
…
Belâ pîrine ol tıfl-ı tarîkat
Bu resme iyledi pend ü nasîhat (3371-7)

***Hakîrî*:**

Ol ahdına çoh kılmadı ol mef vefâ
Sen dahı üzgil ümidündür kafâ (!45b/13-146a/2)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi Zeyd ana ta'n ile ki ey cân
Senün işünde 'aklum oldı hayran
…
Gel it bu şiftelikden feragat
Ki ere aşüftelik olur hakaret (4474-83)

***Nâkâm*:**

Təəssüf eylədi Zeydi-müşəvvəş

Dedi Məcnunə kim xanimansuz
Güruhi-arifanə daneşamuz
…
Məni seyr et ki oldum didəgiryan
Fəraqi-yardə səndən pərişan (s.93-95)

Selâm-ı Bağdadî:

***Şâhidî*:**

Terahhüm birle kıldı dil-nüvâzı
Didi ol bu belânuñ çâre-sâzı
…
Olasın ger anuñ def'ine mâyil
İdersin anı tedrîcile zâyil (4397-4410)

***Atâyî*:**

O Selam eydür ki tedbir edeli
Aşkını aklını hem cem‘ edeli

İlteyim men seni hublar katına
Bağdad'ın mahbubları sohbetine (60a)

Nevfel, Mecnun'a Nasihat Eder:

Nevfel, Mecnun'a âkıllerle olması yönünde nasihat eder:

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi Mecnûn'a hem ey bülbül-i mest
Gerek şûrîdelikden yuyasın dest
…
Eger anunla yâr olursa ef‘î
Vücûdı zehr-i kâtil ola def‘î (1422-27)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Niçe gün olasın bu yirde sākin
Bizümle idesin ‘ıyş-ı sevākin

Hevāyı terk idüb ‘aḳla uyasın
Dili pür-āteşi elden ḳoyasın (71a)

***Fuzûlî*:**

Sen cehd eyle ki yâr ola ehl
Çün yâr ola ehl kârdur sehl (1494)

***Celîlî*:**

Lîkin umaram ki ey nigû-rây
Vahşî gibi olma deşt-peymây
…

Yâkût lebün pür ideyüm ben
Ol hokkayı pür-dür ideyüm ben (1146-59)

***Lârendeli Hamdî*:**

Recâ oldur velî senden de ey nûr
Ki bu şûridelikden olasın dûr
…
Çün âdem oğlısın âdemle yâr ol
Ko bu şeydâlığı sâhib-vakâr ol (2092-95)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Sana dâhi velî budur lâzım
Şâd u handan olasın dâyim
…
Ehl-i ‘akl ile oturaturasın
Kendü ıslâh-ı hâlüni göresin (1824-37)

***Halîfe*:**

“ ‘Fakat sen de aklını başına topla, bu hâli bırak’, der” (Levend, 1959: 308).

Müslim, Mecnun’a Nasihat Eder:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didi Mecnūna iy merd-i dil-efkār
Bu ġamdan eyleme sen göñlüñi ṭar

Şitābıle virür gerdūn sebaḳlar
Ki bir demde durar biñ biñ varaklar (132a-1332b)[474]

Âmir Mecnun’a Nasihat Eder:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Anı Āmir görüb didi kim iy yār
Neden ḳılduñ özüñ bu resme bīmār
…
İgen çoġ aġlama çoġ aġladum ben
Bu nārile cigerler dağladum ben (138b)

[474] Diğer motifler için bk.: 133-a-133b.

C4. C4. Kabilenin Nasihatleri

C4.1. C4.1. Çöllere Düşen Âşığa Görenlerin Nasihat Etmesi

***Şâhidî*:**

Kimi rahm eyleyüb virürdi pendi
Kimi sarbıyla iderdi güzendi

Ne pendinden bunuñ dutardı bir râh
Ne darbından anuñ olurdı âgâh (1144-45)

Kabîle halk-i hişâvend kamu
Dirilüp virdi aña pend kamu (1284)

C4.2. C4.2. Kabilenin Başka Kızla Evlenmesi Konusunda Nasihat Etmesi

***Nizâmî*:**

Karşılarına oturtup nasihat etmişler
Ateşe çalı, çırpı atıp alevlendirmişler
...
Gönlünü okşayacak bir kız alalım sana
Sütle şeker gibi uyuşan bir kız alalım sana (1056-62)

***Hamdullah Hamdî*:**

Unut Leylâ'yı kim Leyli siyehdür
Anun mihrinde yan kim mihr ü mehdür (737-48)[475]

***Halîfe*:**

"Kabile halkı toplanıp nasihat ederler" (Levend, 1959: 303).

C4.3. C4.3. Kabilenin Başına Geçmesi Konusunda Nasihat

Câmî'de, maşuğun babasının halîfeye şikâyeti üzerine kabile Âşığa nasihat eder:

گفتند که غور کار دیدی؟! منشور خلیفه را شنیدی؟

من بعد مجال دم زدن نیست بالاتر این سخن، سخن نیست

["Hep beraber ona tavsiyelerde bulunup merhametle aydınlanmasını sağlamak istiyorlar. / Ona diyorlar ki: Yaptıklarının sonucunu gördün mü? Reis'in sözlerini duydun mu? /… /", s.19-20.]

[475] Ayrıca bk.: 502.

***Şâhidî*:**

Nasîhat virüb aña itdiler cehd
Vatandan yaña varub k'ola hem 'ahd

Bularuñ pendinî çün eyledi gûş
Derûn-ı 'ışk-ı nârından idüb cûş (3637-44)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bu ḳavmi virdiler cümle naṣīḥat
Didiler vaḳtidür eyle ḥamiyyet

Getür şimden girü başuña 'aḳluñ
Yitürdüñ ḫod bugün aṣluñla senüñ (118b-119a)

***Hakîrî*:**

Babasının kabri başında nedamet getirip ağlayan Mecnun'a insanlar çöl hayatını terk etmesi konusunda nasihat eder:

Dédiler aḳvām éy şūríde-ġāl
Kimseye vérmez ecel bilgil amān
…
Gel oturgil ḥānmānıñda müdām
'Ayş ilen dāim dirilgil ṣubġ <u> şām (158158b/ 09)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didiler ki ey şikeste-hâtır u zâr
Nedür tenhâ bu yirde ne işün var

Üzüldün dost u mahremlerimden
Çekildün sohbet-i hem-demleründen (3923-47)

C5. C5. Dayının Nasihatleri

Dayısı, Mecnun'a Nasihat Eder:

***Nizâmî*:**

Selim öğrenince yeğeninin neler yediğini
Aş ekmek yerine bitki yemekle yetindiğini
…
"Karnı doysun diye tane yiyen pek çok kuş
Farkına varmadan tuzağa düşü pek çok kuş (2988-90)[476]

[476] Diğer motifler için bk.: 3292-3300, 3113-15, 3319.

***Şâhidî*:**

Girür semmince ol merd-i kirâme
Ta'âmiyle getürmişdi aña câme
…
Ki kıl bu câme-i cismüñe perde
Vücûduñ varı olmasun nazarda (3529-31)

C6. C6. Âşıkların Yakınlarına Nasihat Edilmesi

C6.1. C6.1. Âşığın Babasına Nasihat Etme

Mecnun'un babasına nasihat edilir:

***Fuzûlî*:**

Her niçe ki tende canı vardur
Namûsumuza ziyânı vardur
…
Yâdun degül eyle oglunı yâd
Kıl çare ki düşmen olmaya şâd (2027-34)

Leyla'nın babasına nasihat edilir:

***Örfî*:**

Eger varise nāmūs ile 'ārun
Nedür mektebde kārı ol nigāruñ (13)

C6.2. C6.2. Âşığın Annesine Nasihat Etme

Leyla'nın annesine nasihat edilir:

***Nâkâm*:**

Dedi: "Leylidən artıq olma gafil
Ki Leylidir giriftari-səlasil

Əlac et dərdinə andən məqdəm
Ki ani eşq etməsin Məcnunə həmdəm (s.45-46)

C7. C7. Diğer – Nasihatler

C7.1. C7.1. Bir Kimsenin Nasihati

Nevâyî'de, insanların Mecnun ile Leyla'nın aşkını duyup dile düşmelerini önlemek için birisi Leyla'ya nasihat eder:

Bar erdi birisi derd-perverd
Fi'l-hal sanemga boldı hem-derd
…

Ta bolmasun el bu iştin agâh
Biz fikr eteli neçük ki dil-hah (927-30)

C7.2. C7.2. Yoldan Geçen Kervandakilerin Mecnun'a Nasihat Etmesi

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

يا قيس ما منع أبا ليلى أن يتلافى أمرك ويتداركه إلا أن قدصار مشهوراً فى الأ مصار ذكر ما دار بينكما من الرفث و الفسوق، فهولا كففت نفسك عن المعاصى وز جرتها عن القذع والأمور الفظيعة حتى يدوم لك صفاه المودة و غضارة النعمة خلليا عما أنت بصدده؟

["Esed kavminden birkaç kişi ticaret maksadıyla şama yöneldiler ve yollarında Mecnun'a rastladılar ve dediler ki: Ey Kays, Ebu Leyla'nın senin işin engelleyişi ve tamamlamasından kaçışı aranızdaki olan açık saçık sözler ve ahlaksızlıkları dünyanın her tarafında duyulmuş olmasından başka bir şeyden değildir. Kendini günahlardan alıkoyup aldatıcı ve korkunç şeylerden yasaklarsan, böylece sefanın, nezaketin ve zarafetinin içinde yaşarsın.", s. 45.]

C7.3. C7.3. Benî-Âmir'den Bir Adamın Mecnun'a Nasihat Etmesi

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ويحك استشعر البصر واستبق مودة الحبيب بكتمان الحب، واعلم أنك لا تصل إلى الحبيب إلا با لستر و نفيك الشنعة، فإن التهتك يقطع مواد الغبطة. وليس للمهتوك ألفة، والمستور طويل مدة الغبطة

["Mecnun'u Beytü'l-Haram'dan dönerken gördüm, ona dedim ki: Yazık sana, sabırlı ol ve sevdiğinin sevgisini sevgisini saklayarak seğirt ve bil ki sevdiğine sadece gizlemekle ve kabih şeyleri reddetmekle varırsın. Çünkü açılmak gıptanın maddelerini öldürür ve açılana ülfet yoktur ve mestur olana gıptanın süresi uzundur.", s.29.-30.]

***Hüsrev-i Dihlevî*:**

پرسيد يكيش ازان ميانه — كاي كرده زعافيت كرانه

اين سك سك كيست اندرين كرد — وز بهر كه ميكني چني جان

سك را چه خبر كه كام توچيست — يا نيك و بد پيام تو چيست

اورا چو ز عقل نيس تمكين — تعظيم ويت چراست چندين

ديوانه بدرد پا سخش داد — كاي از غم من دل تو آزاد

["Etrafına toplanmış olanlardan biri sordu: Ey afiyetten (sağlıktan) uzak kalmış kimse (Mecnun). Bu köpek kimin köpeği, bu gam yemeler kimden ötürüdür? Kimin için üzülüyor, kimin için böyle can veriyorsun? Niye köpeye anlatıyorsun, köpek seni ve sözünü nasıl anlar ki! Köpek iyiden kötüden anlamaz ki. O akıldan yoksul köpeye niye yalvarırsın, onun bu dünyadan haberi yok ve bu dünyayı anlamaz". s.191-192.]

C7.4. C7.4. Maşuğun Müstağni Tavrını Görenlerin Kahraman'a Nasihat Etmesi

***Hakîrî*:**

Tabağı Leyla tarafından yere vurulup kırılan Mecnun'u gören halk, Leyla'nın kendisini sevmediği, bu aşktan vazgeçmesi gerektiği yolunda ona nasihat eder:

Dédiler ḥalḳ aña éy Mecnūn-ı zār
Çanaġıñı nite daşa urdı yār
…
Yār démez çünki saña ol lāle-zār
Terkini ét éyleme zinhār 'ār (151151b/ 01- 05)

C7.5. C7.5. Âşığın Divaneliğini Gören Bir Güzelin Ona Nasihat Etmesi

Mecnun'u zincirle gören bir güzel, ona Leyla'dan vazgeçmesini, kendisini sevmesini öğütler:

***Nâkâm*:**

Görüb Məcnuni nagah bir pəriru
Dedi: "Ey aşiqi-valeh, nedir bu?
…
Olardım bən sənə yari-vəfadar
Səni hicranə etməzdim giriftar. (s.69)

C7.6. C7.6. Çobanın Âşığa Nasihat Etmesi

***Hakîrî*:**

Uş bu Leylî 'ışkını gel terk kıl
Men sana dedim bu lafzı toğrı bil (136a/4-7)

C7.7. C7.7. Habercinin Âşığa Nasihat Etmesi

C7.7.1. C7.7.1. Babasının Öldüğünü Söyleyen Habercinin Nasihat Etmesi

Mecnun'a, babasının ölümünü haber veren adam, ona babasının mezarını ziyaret etmesi konusunda nasihat eder. Bu nasihat, diğer mesnevîlerde avcı tarafından verilir.

***Nâkâm*:**

Həyatında olmadın ona övlad
Matəminlə künun bir dəm qılıb şad
…

Ziyarət qıl anı guş eylə bəndən
Ki olsun qəbdə xoşnud səndən (s.86)

C7.7.2. C7.7.2. Maşuğun Evlendiği Haberini Veren Habercinin Âşığa Nasihat Etmesi

***Câmî*:**

کن تازه گهر کز آرزویش شد عمر تو صرف جست

تو جان کدنی او دیگری یافت دل کند ز تو چو بهتری یافت

تو نیز ودار دست ازین کار! وه پهلوی خود بیفکن این با

یاری که ره وفا نورزد صد خرمن از او جوی نیرزد

["Bu dilekten ve gece gündüz kederlenmekten vazgeç" der. / Arzusundan bir tek arayıp taramakla ömür heba etmek oldu sana kalan. / Sen direnip emek verirken başkasının bulması ve onun senden iyisini bulunca senden koptuğu için, / Sen de bu sevdanı koyuver ve sırtındaki bu yükü yere indir / Yüzlerce insan olsa bile değmez vefaya sadık kalmayan yara.", s.31.]

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun'a Leyla'nın evlendiği haberini veren süvari ona kadınlar hakkında nasihat eder:

Zenûn teftîş olınsa sad-hezârı
Bulunmaz bir vefâda üstüvârı
…
Bu sözler togru zen hakkında hakdur
Zen egri olsa evsâfı uzakdur (2112-23)

C7.8. C7.8. Hekimin Âşığa Nasihat Etmesi

***Nevâyî*:**

geh nükte sürüp nasîhat-âmiz
otın bu nefesdin eyleben tiz (1301)

C10. C10. Azarlama

C11. C11. Annenin Azarlaması

Annesi, Leyla'yı Azarlar:

***Sevdâyî*:**

Ne 'âr idi sen bize getürdün
Nâmusumuzı hamu itirdün (278-81)

***Fuzûlî*:**

K'ey şûh nedür bu güft ü gûlar
Kılmak sana ta'ne ayb-cûlar
…
Niçün sana ta'ne ede bed-gû
Nâmûsa taalluk iş midür bu (645-649)

***Lârendeli Hamdî*:**

Harâb itdün niçe bin yıllık adı
'Arab bizden götürdi i'tikâdı
…
Bu sözler kim sana nakl itdüm el'ân
Eger tutmazsan olursun peşîmân (1273-93)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Kız olanda gerek hayâ vü edeb
Niçün olmaya sende dahı 'aceb
…
Cümle nâmûs u 'ârı bâd itdün
'Arab içre ne turfe ad itdün (602-07)

C20. C20. Sitem

C21. C21. Babanın Âşığa Sitemi

***Nizâmî*:**

Yeter artık, sona erdir bu ham hevesini
Yele verdin şerefimle kendi haysiyetini (1283-93)

***Dihlevî*:**

پیرانه سرم گذاشتی جهر بر پیری من نیامدت مهر

بودم بگمان گاه پیری مونس شویم بدستگیری

["Koca ihtiyar çağında beni yalnız bıraktın benim ihtiyarlığıma acımadın mı? Ben umuyordum ki İhtiyar çağımda sen benim elimden tutacaksın ve benim yârim olacaksın.", s. 94-95.]

***Şâhidî*:**

Usanmadıñ mı bu sevdâylıkdan
Usanmadıñ mı bu rüsvâylıkdan

Bizi düşmenlere kılduñ melâmet
Dahi gelmez mi senden bir nedâmet (1620-27)

***Hamdullah Hamdî*:**

Savurdun hırmen-i kadrüm yabana
Ki degmen il katında bir samana
…
Benüm başum ‘adûlar almag ister
Çeküp şemşîr-i tîzi çalmag ister (1046-57)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Virürsin cehlile sen bāde ḫırmen
Çekerven dāyimā ben ṭa‘n-ı düşmen (50b)

***Celîlî*:**

Ümmîd-i peder bu mıydı senden
Kim cân gibi gidesin bedenden
…
Senden niçün ire gönlüme gerd
Âyîne-i hâtıra dem-i serd (565-588)

***Sevdâyî*:**

İy can bu ne işdür eyledün
Yandum senün odına bugün ben
…
Rüsvây oluban namus apardun
Çok serzenişi bize getürdün (428-33)

***Fuzûlî*:**

Derdüm olasen menüm penâhum
Fahrum şerefüm ümîdgâhum
…
Senden ne reva bu mâ-ceralar
Ser-mâye-i ayb olan sadâlar (2058-2066)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Niçeye kadar bu iy oğul heyhat
Kahr-ı çarhla olasın iki kat
…
Eyü yandu ki nâr-ı teşvişe
Bişmedünmi dâhi iy cefa-pîşe (1264-66)

***Atâyî*:**

Song ata dir bu ne yoldur ey oğul
Bu ne yoldur ki dutupsun ey oğul
…
Senden özge dahı oğlum yok durur
Mal u beytü'l-mal u mülküm çok durur (33a)

C22. C22. Annenin Âşığa Sitemi

Mecnun'a Annesinin Sitemi:

***Nizâmî*:**

Demiş: Oğlum, bu hırçınlığın sebebi nedir?
Oyunsa eğer, bu ne biçim aşk oyunudur? (3029-31)

***Dihlevî*:**

در پیش نشست او زار بگریست گفتا که به است مرگ ازین زیست

…

باری که گهی نبردم آن بار خود گوی که چون برم بیکبار

رندان که برند برهوا سنگ افزون نکنند جز بپا سنگ

["Annesi onun karşısında oturdu ve zulüm zulüm ağladı / Ve ona dedi ki bu hayattansa ölüm iyidir. /... / Taşımadığım yükü şu an bu yaşta bana taşıttırmak nasıl olur, sen söyle. Taşıyamam zaten. / Eğer yapabilirsen bu zulümleri bana yapma, bu işten vazgeç bu senin ihtiyar annen de kurtulsun.", s. 106-107.]

***Lârendeli Hamdî*:**

Atan miskün şikâyetlerle gitdi
Benüm de uş ğamundan bana yitdi
…
Dil ü cânı yeter yak dil ü gamdan
Ki ne taşdur dilün ne cânun âhen (3770-80)

***Celâlzâde Sâlih*:**

ʿArab içinde eyledeîî bed-nâm
Beni ʿırz işi oldı 'ümle temâm
…
Ne revâdur bu iy gözüm nûrı
İhtiyar idesin şer u şûrı (799-802)[477]

[477] Bu sitem, Mecnun'a, anne ve babasının beraber yaptığı sitemdir.

***Atâyî*:**

Ben dahı bu dünyadan nakl ederim
Eve gidicek bu cihandan giderim
...
Gece gündüz zikr ü fikrim sen ü sen
Eridi bir kıla döndü ten ü ten (49a)

C30. C30. Kınanma

C31. C31. Babasının Âşığa Kınandıklarını İfade Etmesi

***Nizâmî*:**

Yeter artık, sona erdir bu ham hevesini
Yele verdin şerefimle kendi haysiyetini (1275-1321)

***Şâhidî*:**

Bizi düşmenlere kılduñ melâmet
Dahi gelmez mi senden bir nedâmet
…
Dirildün sen gamıyla bâde-hırmen
Helâk itdi beni ta'nile düşmen (1620-55)

***Hamdullah Hamdî*:**

Rakîbün zehri sana akrab oldı
Meger burc-ı sitâren 'akreb oldı
…
Kanı 'ırz u kanı gayret kanı 'âr
Ne 'izzet kaldı ne hürmet ne bir yâr (1031-83)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Virürsin cehlile sen bāde ḫırmen
Çekerven dāyimā ben ṭa'n-ı düşmen (50b)

***Sevdâyî*:**

Ne böyle beni bu 'âlem içre
Bed-nâm idesen sen âdem içre

Rüsvây oluban namus apardun
Çok serzenişi bize getürdün (432-33)

***Celâlzâde Sâlih*:**

'Arab içinde eyledin bed-nâm
Beni 'ırz işi oldı cümle temâm

Gitdi nâmûsumuz **اباعن جد**
Geldi geldi de sende buldı hadd (801-802)

***Atâyî*:**

Sen gözümsüm gözüm kör eyleme
Eller içinde meni hor eyleme (34a)

Eytdi namus etgil namus yek dürür
Öz yerinde ger geda ger beğ dürür (50a)

***Andelîb*:**

Raḳīblerden ṭa'ne çekmek mendedir
Menden geçip rızḳ u rūzum aldanma (s.59-60)

C32. C32. Âşığa Yöneltilen Kınamalar

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

حتي دعاني الناس احمق مائقا و قالوا تبوع للضلال مطيع

["... Hatta insanlar beni en aptal olarak isimlendirdiler, çağırdılar...", s.11.]

ثم أنه مر ببنى عمه، و كانوا معادين له يسخرون منه و يهزمون به و يقولون كيف ليلى و كيف حبك لها؟[478]

["...Ondan sonra kuzenlerine uğradı, onlar ona küsmüştü ve onunla dalga geçiyorlardı. Ona diyorlar ki: Leyla ve ona olan sevgin nasıl?", s. 61.]

***Nizâmî*:**

Mecnun'u haddinden fazla kınamışlar
Âşıktan ay yüzlü Leyla'yı saklamışlar (909)

***Dihlevî*:**

از دشنهٔ غم خراش خورده چه دشنهٔ که دورباش خورده

صد رخنه دلش زخنجر غم هر سو خلهٔ مخالفات هم

آن تن که شود ز تیغ روزن دوزند دگر بز خم سوزن

["Gam hançerinden aşınıp uzaktan ne hançerler yemiş. Gam hançerinden yüreğinde binlerce yara var ve o boş yerleri de muhalifler, rakipler doldurmuş. O kılıçtan yaralanan teni iğneyle dikerler", s. 80.]

[478] Diğer motifler için bk.: s. 9, 11, 30, 70, 90.

میرفت چو باد کوه بر کوه خلقی زپش دوان بانوه

["Yel gibi dağdan dağa gidiyor, birçok halk onun peşine düşmüş onu takip ediyordu", s. 90-91.]

***Câmî*:**

عا شق زده کوس جامه چاکي معشوق او لباس شرمناکي

["Âşık aşkından yırtılmış elbiseler giyer ve herkes ona acır. Maşuk ise aşkından utanç elbisesi giymek zorunda kalır", s. 7.]

***Şâhidî*:**

Cefâ taşda ki ol dutmışıdı baş
İrerdi her tarafdan başına taş (2476-83)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

'Adūlar ḳıldılar çoḳ mekrile fen
Dırāz oldı zebān-ı ṭa'n-ı düşmen (55b)

***Sevdâyî*:**

Mecnûn ne yana ki yüz tutardı
Kim ta'na kimisi taş atardı (383-5)[479]

***Hakîrî*:**

Düşmen oldı cümle-i 'ālem maña
Hem-dem olmaz bir zemān ādem maña (154154a/ 01)

***Lârendeli Hamdî*:**

Biri birine dirlerdi gelün tiz
Delü geldi uralum taşile biz (1352)

***Andelîb*:**

Mecnun'un Leyla'dan vazgeçmemesi üzerine kavmi Seyyid Bin Amiri'ye oğluna artık nasihatin fayda etmediğini söyleyip onu kınarlar:

"*Andan song, Seyyid benī 'Āmirīġa: "Ey Seyyid benī 'Āmirī! İmdi oġlungdan ṣıḥḥatlıḳ ümīdinî üzgül. Naṣīḥat birle tatarki bolmaz, imdi sen bilgil!" diyip, her ḳaysı bir ṭa'ne ḳılıp her ṭarafġa gitdiler*". (s.45-6)

[479] Diğer motifler için bk.: 383-5, 1072-84.

"*El-ġaraẓ Ḳaysnıng aḥvāli ḫalāyıḳġa meşhūr bulaberdi ve yine ṭa'neden iki ṭarafda nām-ı neng peydā buldı*". (s.36)[480]

C32.1. C32.1. Vuhuşun İntisabının Kınanması

***Hamdullah Hamdî*:**

İl anun tanlar idi bu hisâbın
Gürûh-ı vahşun ana intisâbın (2621-44)

C32.2. C32.2. Postundan Dolayı Kınanması

***Şâhidî*:**

Çölde gezmekte olan Mecnun'u, karşılaştığı bir kavim postundan dolayı kınar:

Didi ey 'ışkıla hayrân u şeyzâ
Yürirsen ser bürehne zâr ü tenhâ

Yüziñdür bağ-ı hüsn içre yaraşık
Degüldür giydügüñ ton saña lâyık (1722-1737)

C32.3. C32.3. Savaşın Çıkış Nedeninin Kınanmasına Neden Olması

Lârendeli Hamdî'de, Nevfel'in ordusu ile Leylâ'nın kabilesi arasındaki savaşta Nevfel mağlup olunca her şeyin Mecnûn'un başının altından çıktığı yolunda bir söylenti yayılır ve Mecnûn toplum tarafından kınanır:

Beg oglıymış koyub taht u külahı
İdenmiş tağlar başında âhı
…
Bu resme eyleyüb her kişi teşni[c]
İlün ta'nı nigâre virdi taşdı (2252-57)

C32.4. C32.4. Âkıl Olmadığı Ortaya Çıktığında Kınanması

Mecnun'un babası, oğluna Leyla'yı istemeye gittiklerinde oğlunun aklı başında biri olduğunu ispat etmek için Leyla'nın babasının oğlunu sınamasını ister. Leyla'nın kûyundan bir köpeği görünce aklı başından giden Mecnun, meclistekileri kendine güldürür ve babasını mahcup eder:

***Hamdullah Hamdî*:**

Peder-i Leyli bakup bu dâstane
Gülüp gösterdi anı dostâne

[480] Diğer motifler için bk.: s. 45-46.

Didi ger bunda olsa şemme-i huş
Seg-i bed-bûya olmazdı hem-âgûş (705-28)

***Hakîrî*:**

Yüzin öper ayağına düşer
Gülüşür işine hep cümle beşer (133a/7-133b/7)

***Lârendeli Hamdî*:**

Meger düşdi önine tal'at-ı yar
Ki unutdı gayreti vü ʿârı nâ-çâr (1815)

***Halîfe*:**

"Bu hâli gören Leyla'nın babası, gülümseyerek …" (Levend, 1959: 306).

C32.5. C32.5. Sevgilinin Cenazesinde Alay Edilmesi

***Dihlevî*:**

وانکس که نداشت لذت درد درگریهٔ فراق خوش بود

["Derdin lezzetini tatmayan kimseler, o hıçkırıklar içinde gülerlerdi.", s.255.]

C33. C33. Arkadaşları Tarafından Kınanması

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Gülerlerdi laṭīfe diyü aña
İşiden kişiler ḳalurdı ṭaña (22b)[481]

***Örfî*:**

Ḳays'la okuldaki arkadaşları alay eder:

Anı bir mel'abe idindi ṣıbyān
Olurlar idi reftārına ḥayrān

Lisāne yārun alsa ol şikeste
Niçe ṭaşlar atarlardı o meste (33-36)

[481] Diğer motifler için bk.: 22b, 36a-36b, 55b.

C34. C34. Avcı Tarafından Kınanması

C34.1. C34.1. Babaya Vefasızlığı Nedeniyle Kınama

Mecnun'a babasının ölüm haberini veren avcı, onu vefasızlığından dolayı kınar:

***Şâhidî*:**

Ne âta pâder ki gelür ne mâzer
Ne hem-râh u ne yâr u ne birâder
...
Hayâtında tutam kim tûr olub sen
Kaçardıñ eyleyü vahşet pezerden (2962-71)

***Fuzûlî*:**

Yoh sende nişân-ı nâm u nâmûs
Efsûs ki ârzûzsen efsûs
...
Yohdur mı cibilletünde âzerm
Allâh'dan eylemez misen şerm (2172-78)

Dut perde-i ismet içre ârâm
Rûsvây menem sen ol nîkû-nâm (2714)

C34.2. C34.2. Ceylana İlgisi Nedeniyle Kınama

***Hamdullah Hamdî*:**

Ceylana gösterdiği ilgiden dolayı avcı Mecnun'u kınar:

Ol âhûyı görüp bu tünd çün şîr
Dilinden atdı ana bir nice tîr (2551)

Leyla'ya Yöneltilen Kınamalar:

Hakîrî'de, Leyla, Mecnun'a aşkından dolayı herkesin kendisini kınadığı bilgisini ulaştırır:

Ta'ne éder bígāne baña
Hem dérler şimdi dívāne maña

Baş u cānım yolıña ḳıldım sebíl
Ta'ne ḳılma éy 'azízim doġru bil (150a/6-7)

C35. C35. Âşıkların Kınanması

Hamdullah Hamdî'de, iki âşık, kınayan insanların hışmına uğrar:

Bular birbirinün aşkında hayran
Rakib ortada fitne sanki şeytân (642-45)

Rakîb it gibi ürdi ol sadâya
Belâ oldı ol iki mübtelâya (1211-2)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Dile düşüb ʿalâmet oldılar
İl içinde melâmet oldılar (577-81)

Körlük bahanesiyle Leyla'nın mahalline gelen Kays'ın ve onunla buluşan Leyla'nın bu oyununu halk anlar ve iki sevgiliyi kınar:

Taʾna taşı atıldı her tarafa
Hazefʿarzı başladı telefe (716-21)

Zeyd, Kınanır:

***Fuzûlî*:**

Çekmişdi mahabbetün cefâsın
Görmişdi melâmetün belâsın (1834-35)

***Lârendeli Hamdî*:**

Olub Mecnûn-sıfat deng ü fütâde
Ser-â-pâ kaldı zencür-i belâde
…
Gidübdür âdemîlik şimdi ilden
Yüze gülmek durur işleri dilden (4446-48)

Zeyd ve Zeynep Kınanırlar:

***Fuzûlî*:**

Olmışdı esîr bir nigâra
Büt zîblü Zeyneb adlu yâra

Çekmişdi mahabbetün cefâsın
Görmişdi melâmetün belâsın (1834-35)

C36. C36. Eski Âşığın, Âşığı Kınaması

Lârendeli Hamdî'de, Zeyd, deli-divane gazeller okuyup figan eden Mecnun'u, bu hâlinden dolayı kınar:

Didi Zeyd ana ta'n ile ki ey cân
Senün işüfide 'aklum oldı hayran
…
Gel it bu şiftelikden feragat
Ki ere aşüftelik olur hakaret (4474-83)

C37. C37. Diğer -- Kınama

***Nevâyî*:**

Nevfel'in kızı ile âşığının vuslatı kınanmaya sebeptir:

Çün tang kuşı nâle-i yâd kıldı
'Âşık dagı hayr-bâd kıldı (2743)

C40. C40. VASIYET

Akıllıların âşıklara, âşıkların akıllılara ettiği vasıyetler olmak üzere iki şekilde ele alınabilir. Mecnun'un babası, oğlunu son kez gördüğünde, ona yasını tutması ve mirasına sahip çıkması konusunda vasıyet ederek yakında öleceğini ifade eder. Ayrıca, Leyla da annesine / ablasına, Mecnun'a iyi davranması konusunda vasıyette bulunur. Buradaki vasyet, akıllılardan olan Mecnun'un babasının âşıklardan olan Mecnun'a vasıyetidir.

***Şâhidî*:**

Ki çün ire ecelden baña hayret
Bu yüzden kılmaya cânumda hasret
…
Cihân yüzine şimdi bakıcak göz
Ataya anaya sensin yaluñuz (2830-72)

***Nevâyî*:**

Ümmîd-i hayâtımız ketip-tür
Âhengi rahîlimiz yetip-tür
…
Bu işte hak eylese hıtâbıng
Fikr et ki ne bolğusı cevâbıng (2409-70)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ki sözün sûzına tudum semâ'ı
Sana bana hemân itdüm vedâ'ı

…
Esen kal sen beni sayd iyledi mevt
Ben işümden işüm benden olup fevt (2506-16)

Ahmed-i Rıdvan[482]

***Celîlî*:**

K'ey cân-ı peder cihâna bakma
Su üzre bu hâkdâna bakma
…
Ger kâhkeşân çevürse dîvâr
Âhir olısar zemîne hemvâr (1733-40)

***Fuzûlî*:**

Budur keremünden iltimâsum
Kim dutasen öldügümde yasum
…
Bî-kesligüm olmaya mana âr
Ma'lûm edeler ki vârisüm var (2147-53)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ben iderven sefer sen der-emân ol
Gam almışdur beni sen şâd-mân ol
…
Ki ölürken seni görem önümde
Bilem tâ kimse kalmışdur sonumda (3122-56)

Nâkâm'da, babası, Mecnun'a, kendini unutmaması konusunda vasıyette bulunur:

Künun gülabanundən sən olma xamuş
Bəni həm gahü gâh qılma fəramuş

Ki sənsən gülşəni-eşqin həzari
Bu gülşən görməsin sənsiz bəhari (s.84-85)

C50-69. Akıllıların Âşıklara Eylemsel Tepkileri

C51. C51. Geri Döndürme Çabaları

C51.1. C51.1. Babanın Âşık Oğlunu Dağdan Geri Döndürmeye Çalışması

***Dihlevî*:**

باهم دو ستمکش زمانه رفتند ز دشت سوی خانه

["Zamaneden çekmiş iki dertli çölden evlerine doğru gittiler.", s. 103.]

[482] Vasıyet, eksik varaklar arasındadır. Bk.: 90a-90b.

***Süheylî*:**

"Kays'ın babası olayı öğrenince oğlunu yine evine götürür" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Şâhidî*:**

Girü bin mekrile ol ten güdâzı
Eve iletüp olurlar çâre sâzı (1510)

Gerü bin mekrile idüp fesâne
Eve iletir sımarlar dostâne (1683)

***Nevâyî*:**

Yeşti ata boynıdın resenni
'Azm etti havâ kılıp vatanını (2503-5)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yine anı iletdi hânesine
Tarahhum iyleyüp dîvânesine (1131)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Başub Mecnūnı 'Āmir sīnesine
Gine bir daḫı iltdi ḫanesine (53a)

***Celîlî*:**

Mecnûn çün işitdi bu nüvîdi
Gönlinde yir itdi vasl ümîdi

Turdı pedere uyup şitâbân
İrdi eve kat' idüp beyâbân (555-56)

***Sevdâyî*:**

Atayıla Mecnun-u şikeste
Geldi ive dil-figâr u haste (418-22)

***Hakîrî*:**

Oğlanı apardı miskin Eznesîm
Çün munı divane etmişdir Kerîm (130b/1)

***Fuzûlî*:**

Pîr ile cevân-ı dil-şikeste
Geldi eve dil-figâr ü haste (936-941)

***Lârendeli Hamdî*:**

Atası cehd ü hiyelle revânî
Götürdi evlerine ol cüvânı (1499-1501)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Aldı gitdi evine togrı anı
İstedi Leyli diyu diyu seni (779-82)

***Atâyî*:**

Soñra evine apardı Mecnūn'ı
Tā ki hem ana göre bir kez onı (12a)

***Andelîb*:**

"*Ammā Mecnūn bu sözüni işitgeç cāyından bī-iḫtiyar turup atası aldıġa düşdi. Ammā seyyid benī 'Āmirī bu ḥīle birle Mecnūn-ı ḫāṭır-perīşānı alıp öz menzilige yörüyiberdi.*", (s.62).

***Nâkâm*:**

Bu tədbir ilə Məcnunun atası
Olub Məcnuni-zarin pişvazı

Firib ilə gətirdi ganimanə
Anı təslim qıldı dustanə (s.32)

C51.2. C51.2. Arkadaşlarının Âşık'ı Geri Döndürmeye Çalışması

C51.2.1. C51.2.1. Dağdan Çemen Seyrine Yöneltme

***Dihlevî*:**

وقت چمنست و بوستان هم ما منتظایم ودوستان هم

امروز اگر دمی چو یاران باشی بمراد دوستداران

گلگشت چمن کنیم چونباد باشیم بروی یکدگر شاد

["Çimene ve bostana girme zamanı geldi, biz bekleriz seni ve dostlar da… / Bugünler dostlar gibi bir zaman, arkadaşlarının istedikleri gibi davranırsan / Rüzgâr gibi bağı bostanı gezer dolaşırız, birbirimizin yanında sevinir eğleniriz.", s.169.]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didiler ana iy garîb-i zar
Dahi çıkmadı mı başa bu kar
…
Gideyüz tâze yaze seyrine
Uyasın yine eski yârine (1612-57)

***Fuzûlî*:**

Bir niçe musâhib-i vefâdâr
Mecnûn-ı şikesteni görüp zâr

Her yan dediler ki ey belâ-keş
Gül çağıdur olmagıl müşevveş (802-812)

C51.3. C51.3. Annenin Âşık Kızını Tecritten Çıkarmaya Çalışması

C51.3.1 C51.3.1. Âşık Kızın Annesinin Telkiniyle Çemen Seyrine Çıkması

***Fuzûlî*:**

Leylî'nün anası gördi mutlak
Yoh Leylî-i nâ-tüvânda revnak
…
Tâ gussa vü gamda ola âzâd
Bir dem güle oynaya ola şâd (1321-1344)

***Andelîb*:**

"*Bir gün Leylīning annesi: "Ey Leylī cān bir niçe doġanlarıng birlen seyr-i çār-bāġ barsang, şāyed könglüng açılıp rencūrlıġıng teskīn bolġay. Dimāġıng tāze bolġay" didi. … El-ġaraż Leylī bir niçe duḫter-beççe ve nāzenīn perīveş māhliḳa ḳızlar birlen çehār-bāġa barıp temāşā-yı seyr-i gülistān ḳıldılar.*" (s.72)

C52. C52. Hile / Yalan

C52.1. C52.1. Leyla'yı Babasının Kendisi İle Evlendireceği Yalanı

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ذكر أن أباه الملوح و إخوته ساروا إلى الصحراء ليأخذه ويردوه إلى الحى و أهل بيته، و ذلك بعد ما نحل جسمه و اسود وجهه وجف جلده على عظامه، فلما وردوا عليه لقوه قاعداً على تل من رمل وهو يخط بأصبعه، فلما

دتو منه نفر، فناداه ابوه : يا قيس! انا ابوك الملوح و هذا أخوك، فطب نفسا و ابشر فقد وعدنى ابوها ان يزوجكها ويردك من نفارك و ينزل عند حكمك ورضاك

["Söylendi ki onun babası Mülevvah ve kardeşleri çöle gittiler onu mahallesine ve ailesine geri götürmek için, bu da vücudu zayıflayıp, yüzü kararıp derisi kemiklerine kurup yapıştıktan sonra, ona varınca onu bir kum tepesinin üstünde oturuyor ve parmağıyla kumun içine çiziyor, ona yaklaşınca kaçtı, babası ona seslendi: Kays! Ben babanım ve onlar kardeşlerindir, içini ferah tut ve sevin, onun babası onu seninle evlendireceğine ve husumetinden kurtarmaya söz verdi. Senin istediğini yapacak ve razı olacak.", s.42.]

***Celîlî*:**

Mecnûn çün işitdi bu nüvîdi
Gönlinde yir itdi vasl ümîdi

Turdı pedere uyup şitâbân
İrdi eve kat' idüp beyâbân (555-56)

C52.2. C52.2. Leyla'nın Çirkin Olduğunu Söyleme

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فليت شعرى ما إراها يمن يوصف با لجمال و الحسن ، و قد بلغتى أنها فوهاء قصيرة جاحظة العينين شهله سمجة، فعد عن ذكرها

["… Ben de söylendiği gibi onun güzel ve hoş biri olduğunu ümit ediyorum ama bana onun ağzı geniş ve çirkin, kısa ve gözleri patlak, koyungözlü ve kabih olduğunu söylediler, ondan bahsetmeyi bırak, …", s. 42.]

C52.3. C52.3. Leyla'nın Kahraman'ı Evde Beklediği Yalanı

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi tutup elin tur ey heves-dâr
Seni L e y l î taleb iyler ana var
…
Uyup atasına oldı revana
İnandunnadı gerçi bu bahâhe (489-97)

***Sevdâyî*:**

Virdi bu cevâb ile teselli
Kim dur gidelüm çağırdı Leylî
…
Atayıla Mecnun-u şikeste
Geldi ive dil-figâr u haste (418-22)

***Fuzûlî*:**

Verdi bu firîb ile tesellî
Kim dur gedelüm çağırdı Leylî
…
Pîr ile cevân-ı dil-şikeste
Geldi eve dil-figâr ü haste (936-941)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Gerçi aldadığın gümân itdi
Hele kalkub atasile gitdi
…
İltüb ısmarladı anasına
Çünki mu᾽tâd idi cefâsına (779-82)

***Halîfe*:**

" 'Seni Leyla istiyor' diye, Mecnun'u aldatarak eve getirir" (Abd El Maksoud, 2004: 303).

***Andelîb*:**

"*Ammā Mecnūn bu sözüni işitgeç cāyından bī-iḫtiyar turup atası aldıġa düşdi. Ammā seyyid benī 'Āmirī bu ḥīle birle Mecnūn-ı ḫāṭır-perīşānı alıp öz menzilige yörüyiberdi*". (s.62)

***Nâkâm*:**

Edib məhbubi namin guş Məcnun
Rəvan oldu rəvan məsrurü məmnun
…
Firib ilə gətirdi ganimanə
Anı təslim qıldı dustanə (s.32)

C52.4. C52.4. Sevgilinin Gülzarda Olduğunu Söyleme

Arkadaşları, Leyla'nın gülzarda olduğunu söyleyip Mecnun'u çölden çıkarırlar:

***Dihlevî*:**

شك نیست كه روی یار دیدن خوشتر زگل و بهار دیدن

لیكن گل توكه رشك باغست او نیز دران چمن چراغست

گه گه كه دلش بگیرد ازكاخ جان تازه كن بسبزی شاخ

هر جا كه بنفشهٔ ببوید از قامت تو فسانه گوید

…

بر خیز مگر زبخت روشن بیی گل تازه را بگلشن

["Şüphesiz sevgili yüzünü görmek, bahar çiçeklerini görmekten yeğdir. / Likin bostanın güllerini kıskandıran o parlak kandil misali sevgilin de o çimendedir. / Gönlü sıkıldığında ara sıra bostana gelir ve ağaçların yeşil dalları gibi canını tazelendirir. / Menefşeyi kokladığı zamanlar, senin boyundan söz edip kıssa der. / … / Kalk gidelim, kim bilir; belki şansın yaver geldi de o taze gül sevgilini o gülşende gördün.", s.171-72.]

***Lârendeli Hamdî*:**

Leb-i cüda hırânıân ol sabâ-vâr
Kim anda nıuntazırdur sana dil-dâr

Ümıd-i vaşl-ı yârile ol abdâl
Kodı deşti vü tağı turdı derhâl (3977-4004)

C52.5. C52.5. Diğer -- Çeşitli Hileler / Yalanlar

Mecnun'u mağarada bulan babası, onun katline mani olmak için hilelere başvurarak onu eve götürmenin yolunu bulurlar:

***Şâhidî*:**

Gerü bin mekrile idüp fesâne
Eve iletir sımarlar dostâne (1683)

***Lârendeli Hamdî*:**

Atası cehd ü hiyelle revânî
Götürdi evlerine ol cüvânı (1499-1501)

Mecnun'u perişan hâlde görenler, onun hâline acıyıp çeşitli hilelere başvurarak onu evine gönderirler:

***Şâhidî*:**

Girü bin mekrile ol ten güdâzı
Eve iletüp olurlar çâre sâzı (1510)

C53. C53. Maşuğun Evlenerek Aşkına Sadakatsizlik Ettiği Yalanı

Nizâmî:

Süvari bir Arap, Mecnun'a, Leyla'nın aşkına sadakatsizlik ettiği yalanını söyler:

Kocasının hizmetine girmeyi kabul etti
Diklenmedi kocasına sarıldı itaat etti (2164-92)

Şâhidî:

Bir sipahi Mecnun'a Leyla'nın vefasız olduğu konusunda yalan söyler:

Dügün ayini olub bi-behâne
Virildi akılla bir nev-civâne
...
Seni yıllarla çün añmaz o bi-dâd
Neden sen anı dâyim idesen yâd (2685-2700)

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun'a çölde bir süvari Leyla'nın evlendiği yalanını söyler:

Ol âvâre tuş oldı bir süvârâ
Yanından geçdi benzer tünd-mâra
…
Seni yıllar geçer ol iylemez yâd
İnende Leylî diyü itme feryâd (2096-2112)

***Lârendeli Hamdî*:**

Mecnun'a Leyla'nın evlendiği haberini getiren kocakarı, ona Leyla'nın Mecnun'u unuttuğu, başkasıyla evlenerek mutlu yaşadığı yalanını söyler:

Didi ki ey devr-i gerdündan habersiz
Bed-efâlinden eflâkün hazersiz
...
Niçe demdür ol itmedi seni yâd
Anı sen dahi anma düşdinüz yad (3010-3033)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Gördi bir karı geldi yanına
Didi bil iy gülen ziyanına
…
Sıdı itdügi ʿahd ü peymânı
Şimdi gör sen yalancı cananı (1433-49)

***Andelîb*:**

Leyla'nın Mecnun'a ulaştırmak üzere kendisine mektup verdiği Bekir, Mecnun'un Leyla'yı unutması için ona yalan söyler. Daha sonra da pişman olarak doğruyu söyler:

"*Munga bir söz aydayın, şāyed Leylīni unutġay" didi ve "Ey Mecnūn-ı āşüfte-aḥvāl miḫneting rīgen boldı, sen Leylīni vefādār diyip erding. İmdi bī-vefālıḳ ḳılıp şād u ḫürrem bolup İbn Selām diyigen yigitge tenini bağışlap Baġdād şehrige gitdi. Sen henīz Leylī diyip,*

nāle ḳılur sen" didi. El-ḳıṣṣa Mecnūn Bekr'den bu sözi işidip başını daşa urup pāre pāre ḳıldı. Ḳanı ayaġa cārī boldı. "Vay Leylī! Vay Leylī!" diyip yıḳıldı. Yaḳındır ki terk-i cān ḳılsa, ammā Bekr ayġan sözüge peşīmān ḳılıp, aydur irdi: "Ey Mecnūn! Men ḫaṭā ḳıldım yalġan söz didim, turġul, Leylī vefādār durur" diyip Mecnūnġa tesellī berip bu ġazelni aytdı:

Bir söz birlen könglüng melūl eyledim
'Arżım işit şāh-ı Mecnūn yıġlama
İmtiḥāndan Leylī sözün söyledim
Feryād idip köngli maḥzūn yıġlama (s.92-3)

C55. C55. Sınama

Leyla'nın babasının, deli olduğu gerekçesiyle kızını Mecnun'a vermek istememesi üzerine, Mecnun'un babası oğlunun âkıl olduğunu, bunu ispat için sınanabileceğini söyler. Meclise gelen Mecnun, Leyla'nın köpeğini görünce birdenbire kalkar ve onunla konuşup ona hürmet eder. Böylece âkıl olmadığı ortaya çıkar:

***Hamdullah Hamdî*:**

Peder-i Leyli bakup bu dâstane
Gülüp gösterdi anı dostâne

Didi ger bunda olsa şemme-i huş
Seg-i bed-bûya olmazdı hem-âgûş (705-28)

***Lârendeli Hamdî*:**

Meger düşdi önine tal'at-ı yar
Ki unutdı gayreti vü ᶜârı nâ-çâr (1815)

***Halîfe*:**

"Deli olup olmadığını anlamak üzerei Mecnun'u getirirler. Mecnun, Leyla'nın köpeğini görünce hemen diz çökerek köpeğin yüzünü gözünü öpmeye başlar" (Abd El Maksoud, 2004: 306).

***Hakîrî*:**

Yüzin öper ayağına düşer
Gülüşür işine hep cümle beşer (133a/7-133b/7)

***Andelîb*:**

"*El-ġaraż cemā'a benī 'Āmirī alarnıng bu nev' ṭa'ne sözlerige ḳahrı gelip ḳaytdılar, her ḳaysı ġam-resīde bulup, izleriġa yanıp gelür erken, bir fikr itdiler kim, bul dīvānening bir 'ilācını göriling" diyip gelip Mecnūn bī-nevānı çaġırıp, naṣīḥat birle: "Ey Mecnūn! Leylīni unutġıl! Öz ḳabīlemizden ḳaysı ḳızını hâlasang müyesser ḳılaynıng!" didiler. İrse Mecnūn bī-nevā, bul sözler nā-ḫoş gelip öz cemā'asıġa ḳarap bir muḫammes oḳıdı. Beyānı bu turur:*

Bir ḫaste men derdime dermān geregim yoḳ
Āşüfte men bes manga ārman geregim yoḳ
Bul ḫ ̌īş ü tebārdan manga iḥsān geregim yoḳ
Ẕevḳ etgüden özge gülistān geregim yoḳ
Leylī geregim cismim üçin cān geregim yoḳ (s.44-5)

C55.1. C55.1. Âşık, Sadakati ile Sınanır

***Süheylî*:**

"Nevfel, Mecnun'un sadakatini denemek için, Leyla yerine kızı Hûr'u vereceğini kendisine bildirir" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

C56. C56. Men Etme

C56.1. C56.1. Okuldan Men Etme

Mecnun ile Leyla'nın aşkından haberdar olan Leyla'nın annesi insanlar tarafından kınanma korkusu ile kızını okuldan alır:

***Süheylî*:**

"Leyla'nın annesi olayı öğrenince artık öğrenilmesi gerekli olan şeyleri öğrendiğini, bundan sonra okula gitmemesini söyler. Sonra durumu kızın babasına da anlatır. Baba, Leyla'nın bundan böyle dışarıya çıkmamasını tembih eder" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Mektebî*:**

"Nihayet dedikoduyu duyan anası Leyla'yı okuldan alır" (Levend, 1959: 62).

***Şâhidî*:**

Olub kasrında ders ü 'ilme meşgûl
Kesildi varmaz oldı mektebe ol (1096)

***Hamdullah Hamdî*:**

Katında oturup hışm ile mâder
Yüzinden ağu saçdı sözden âzer
…
Kadem basma işükden taşra ey nur
Olursın gün gibi ʿâlemde meşhur (354-70)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Daḫı varma muʻallim-ḫaneye sen
Oḳumaġı daḫı terk eyle aḥsen

Adım atma bu evden ṭaşra bir dem
Bu sırrı ṭuymasun hergiz babañ hem (25a)

***Sevdâyî*:**

Ger gayrıla dura otura kız
Pes karalığı getüre [hem] kız (289-96)

***Hakîrî*:**

Leylî'yi apardı ol sâ'at eve
Olmasun anlar biribirin seve (121b/8)

***Fuzûlî*:**

Min-ba'd gel eyle terk-i mekteb
Bil mektebüni hemîn ced ü eb
…
Ankâ kimi uzlet eyle pîşe
Eyle reviş eyle kim hemîşe (670-674)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Şimdiden sonra evde eyle karâr
Mektebe varma bir dahi zinhâr (609-10)

Andelîb'de, Leyla'nın annesi kızına okula gitmemesini, bu yasağın kendisine babası tarafında konulduğunu söyler:

"*El-ḳıṣṣa, Leylī erte birlen mektebge revāne buldı, annesi aydı:*

"Ey nūr-ı dīdem, balam, Leylī cān, indi mektebge barmaġıl, evide olturıp, 'ilm-i keşīde örgengil" didi. İrse Leylī pīç ü tābġa düşdi:

…

“Ey cānım balam, ḳız oġul gözüŋden song, taşġarı çıḳsa ṭa‘ne ḳılurlar, yine atang hem: “imdi Leylī mektebge barmasın” diyip gitdi” didi.”, (s.37)

***Nâkâm*:**

Bilib bu hâlı xişavəndi-Leyla
Nəzərdən qıldılar Leylayi ixfa

Dediler : “Dürr əgər olmazsa məknun
Düşər qiymətdən, olmaz qədri əfzun (s.12)

C57. C57. Kınanma Korkusu İle İki Âşığı Ayırma

C57.1. C57.1. Dadının İki âşığı Kınanma Korkusu İle Ayırması

Leyla’nın dadısı, kınanmalarından korktuğu için iki âşığı ayırır:

***Nevâyî*:**

Mecnun’un Leyla’nın kapısına geldiği ve âşıkların buluştuğu anlarda Leyla’nın dadısı iki âşığı halkın kınanmasından korumak için birbirinden ayırır:

Vehm etti ki kimse bilse nâ-gâh
Bolgunça ol ekki özdin âgâh

Bolgay ekisige havf-ı cân hem
Bolgay telef ekki nâ-tüvân hem (1133-58)

Andelîb’de, Leyla ile Mecnun’un bir arada defn edilmesi kararından sonra, Leyla’nın kabilesi halk tarafından abes karşılanmasından korkarak bu kararı uygulamak istemezler:

“*Ammā bir niçe vaḳt serzeniş-i ḫalāyıḳdan ḳorḳup Leylī ḳabīlesi ‘ār nāmīs ḳılıp Mecnūn-ı dil-efkārnı bu ḳabristānda ḳoymaz erdiler.*”, (s.136).

C58. C58. Âşıkların Kınanma Korkusu

C58.1. C58.1. Kınanma Korkusu İle Dua Etme

***Mektebî*:**

“Leyla kötü kalplilerin dedidokularından her gün yaralanmakta, babasının kulağına gidecek diye korkup Allah’a dua etmektedir” (Levend, 1959: 65).

C58.2. C58.2. Kınanma Korkusu İle Aşkını Gizli Tutma

Behiştî'de, Leyla, kınanmaktan korkarak aşkını gizli tutar:

ta'n eylemesün diridi bed-hˇâh
gizlü ideridi dâyimâ âh
…
şerm olmasayidi perde-dân
olmazidi hanede karârı (1366-68)

C58.3. C58.3. Kınanma Korkusu ile Yaralı Sevgilinin Yanına Gidememe

***Mektebî*:**

"Mecnun'un taşlandığı gün, pencere önünde oturmakta olan Leyla, sevgilisinin hâlini görüp parçalanır. Yanına gitmek ve yarasına merhem sürmek ister; fakat korkar, gidemez" (Levend, 1959: 67).

C58.4. C58.4. İki Âşığın Kınanma Korkusu İle Gizlice İletişim Kurması

***Şâhidî*:**

Oturup her birisi bir kenâre
Göz ucıyla iderlerdi nezâre

Sözi söylerleridi perde ile
Açarlarıdı râzı hurde ile (1016-7)

***Celîlî*:**

Agyârdan ihtirâz iderler
Remz ile niyâz u nâz iderler (329)

Agyârdan ihtiyât iderler
Bu vechile ihtilât iderler (341)

Fuzûlî'de, âşıkların diğer çocuklar tarafından fark edilince çaresiz ihtiyatlı davranmaya başlarlar. Mecnun, Leyla'ya dersi anlamamış gibi yaparak sorular sorar:

Gerd âyîne-i neşâta düşdi
Min-ba'd iş ihtiyâta düşdi

Söyleşmeğe ol iki yegâne
Kalmadı sebep meğer bahâne (612-29)

***Andelîb*:**

"*İki dil-ber köngül ḳuşları pervāzġa salıp, birbirlerige ḳaş u gözlerini ilçi ḳılıp olturdılar*". (s.34)

C58.4.1. C58.4.1. Âşıkların Kınanması Korkusu İle Mektupla İletişim Kurması

***Behiştî*:**

Mecnûn görüben sözini ma'kûl
mektûba olur zarûrî meşgul (763)

C58.5. C58.5. İki Âşığın Kınanma Korkusu İle Görüşememesi

Hamdullah Hamdî'de, rakîbin Mecnun ile Leyla'nın aşkından rahatsız olmasından sonra Mecnun Leyla'nın mahalline gelemez olur:

Bu söz güç geldi bir kaç ehl-i ʿâra
Gelimez oldı Mecnun ol diyara (651-52)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Gitmez oldı diyâr-ı yârine
Varmaz oldı anun tebârine (716-21)

***Halîfe*:**

"Leyla'ya gidip gelişini duyan rakibin inadı yüzünden Kays, Leyla'ya gidemez olur" (Levend, 1959: 303).

Andelîb'de, Mecnun Leyla'nın çadırına onu görmeye gider; ancak Leyla, kınanma korkusu ile çadırına geri girer:

"*Ammā Leylī hem atasıdan tırs edip ve raḳīpler ṭa'nesinden atası ḳorkusından ḥaẕer ḳılıp ḫaymesiġa girdi.*" (s.40)

C58.5.1. C58.5.1. Âşıkların Kınanması Korkusu İle Mektupla İletişim Kurması

***Behiştî*:**

Mecnûn görüben sözini ma'kûl
mektûba olur zarûrî meşgul (763)

C58.6. C58.6. Sevgiliyi Gözlerken / Sorarken Kınanmaktan Korkma

Hamdullah Hamdî'de, Leyla, Mecnun'dan haber sorarken kınanma korkusu yaşar:

Velî korkardı hârından rakîbün
Sorarken hâlin ol gül 'Andelîbün
…
İşitmesün diyü agyâr-ı bed-hâh
Kılurdı nîm-şebde hufyeten âh (1171-82)

C58.7. C58.7. Kınanma Korkusu İle Vuslat Talebini Reddetme

Sevdâyî'de, Leyla'nın vuslat arzusuna Mecnun, Leyla'nın iffetini muhafaza etmek adına olumsuz cevap verir. Mecnun, burada Leyla'nın, insanların diline düşmesinden korktuğunu ifade eder:

İl ağzını çünki tutmag olmaz
Kişi özin oda atmağ olmaz (1072-84)

Atâyî'de Leyla, Mecnun'un vuslat talebini kınanma korkusu ile geri çevirir:

Mecnūn eydür 'āşıḳa nāmūs mı var
Ne dirsing ne işidir sen ey yār
…
Gerçi 'aşḳ ile vücūdum beyle zār
Nām u nengnden öte bilmen birce var (18b-19a)

C58.8. C58.8. Âşığı Anlamazlıktan Gelme

Nevâyî'de Mecnun'un aşkını fark eden Leyla, bu durumun ayıplamaya sebep olmaması için tecâhül-i ârif yapar:

Körgeç hem anı nigâr-ı zîbâ
Öz könglini taptı nâ-şekîbâ
…
Kim yâr ola almay anda sâkir
Bolmas dîdâr ümîdi mümkin (809-15)

C60. C60. Hapsetme

***Mektebî*:**

"Baba, Leyla'nın bundan böyle dışarıya çıkmamasını tembih eder" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

"Emir namus belası her tarafı kapatır; kızı büsbütün hapseder" (Levend, 1959: 66).

***Hamdullah Hamdî*:**

Kılup her günde yüz dürlü bahâne
İderdi Leylî'yi mahbûs-ı hâne (378)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Adım atma bu evden ṭaşra bir dem
Bu sırrı ṭuymasun hergiz babañ hem (25a)

***Sevdâyî*:**

Hem pencereden çıkarma başun
Reng eyleme vesme birle kaşun (295)

***Fuzûlî*:**

Büt kimi bir evde eyle menzil
Olma dahi her yanaya mâil (673)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İhtiyat itdi lik o per gine
Bağladı kapuları üstine
…
Oturub kaldı hane içinde
Mal gibi hizane içinde (629-31)

C70. C79. Şiddet ve İşkence

C71. C71. Şiddet

C71.1. C71.1. Âşık Kızın Şiddete Maruz Kalması

Leyla, babası tarafından şiddete maruz kalır:

***Câmî*:**

آمد سوی لیلی آتش افکن و آن راز شبانه ساخت روشن

بهر ادبش گشاد پنجه گل رابه گتپانچه ساخت رنجه

["Sinirle Leyli'nin yanına gider ve o geceki gizli görüşmelerini öğrendiğini söyler. Anlayış göstermeden, yakıp yıkarak Leyli'yi rencide eder.", s.17.]

***Lârendeli Hamdî*:**

Katı hışm eyleyüb bı-reyb ü ᶜillet
İçürdi tâ ziyânile biraz let
…

Temâm idüb leti ol cevr-âyîn
Gazabdan alnına bırakdı yüz çîn (1227-40)

C71.2. C71.2. Babanın Âşık Oğluna Şiddet Uygulaması

Babası, Mecnun'a şiddet uygular:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فضربه أبوه

["... babası ona vurdu", s.5.]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Atası üstine nāẓır ḳomışdı
Annı bir kimseye ışmarlamışdı

Aña her gün şikence eyleridi (53a)

C71.2.1. C71.2.1. Âşığın El ve Ayaklarından Bağlanması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فحن ابنى بها وجدا فحبسناه و قيدناه، فكان يعض لسانه و شفتيه حتى كاد يقطعهما

["… sonra oğlum sevgiden onu özledi biz de onu tuttuk ve bağladık, sonra dudaklarını ve dilini ısırmaya başladı az kalsın kesiyordu, …", s.103.]

***Nevâyî*:**

Leyla'nın babasının şikâyeti üzerine Mecnun'un babası, oğlunu eve getirip zincir ile bağlar:

Saldılar anı üy içre bî-hod
Zencîr ile eyleben mukayyed (1279)

***Andelîb*:**

"*Gerdenige rîsmân hem bağlap koyılar. Amma Mecnun-ı bî-nevâ ayağıda zencîr boynıda ip...*" (s.48).

C72. C72. İşkence

Ahmed-i Rıdvan'da, babası Mecnun'a her gün işkence eder:

Atası üstine nāẓır ḳomışdı
Annı bir kimseye ışmarlamışdı

Aña her gün şikence eyleridi (53a)

C73. C73. Öldürmeye Teşebbüs

C73.1. C73.1. Âşığın Maşuğun Kabilesi Tarafından Ölüme Mahkûm Edilmesi

***Mektebî*:**

"Kabilenin şahı olan Leyla'nın babası bunu işitince öfkelenerek Mecnun'u öldürtmek üzere birini gönderir" (Levend, 1959: 65).

***Şâhidî*:**

Çü oldı şahneye ma'lûm bu hâl
Ki uğrı çâbuk idi şahne kıtâl (1562-72)

***Hamdullah Hamdî*:**

O Mecnûn'ı bulun itmen dirîgı
Ana şerbet vireyin âb-ı tîgı (953-67)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Verā ḳatl eyleye Mecnūn-ı pāki
Ola nā-ḥaḳ yire anuñ helaki (47b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Kesüb ya'ni başın ol bi-günâhun
Alalar hil'atini pâd-şâhun (2260-74)

***Nâkâm*:**

Gərək qanın töküb naçar anın
Daşin eəlin edim ol astanın (s.27)

C73.2. C73.2. Âşık Kızın Babası Tarafından Ölümle Tehdit Edilmesi

Babası, Leyla'yı öldürmekle tehdit eder:

Mektebî'de "Emir evde karısına: 'Leyla'nın sesini iştir ve Âmirileri andığını duyarsam onun da herkesin de kanını dökerim' der" (Levend, 1959: 66).

C73.3. C73.3. Maşuğun Kabile Tarafından Ölüme Mahkûm Edilmesi

Leyla, öldürülmeye karar verilir:

***Süheylî*:**

"Leyla'nın kabilesi toplanır, şu karara varırlar: "Eğer Nevfel, yeniden saldırırsa savaşın sebebi olan Leyla öldürülecektir" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

C74. C74. Âşığın Maşuğun Kabrinde Öldürülmek İstenmesi

***Dihlevî*:**

خویشان صنم ز شرم آن کار جستند بغیرت اندران غار

تا ساز کنند خشم و خون ریز بر کشته زنندخنجر تیز

چون دست به پنجه درزدندش پیچاك غضب بسر زدندش

["Put gibi güzel Leyli'nin akrabaları bu işi görünce, gayretten yerlerinden kalkıp o mağaraya (kabire) yaklaştılar. Ölmüş Mecnun'a kılıç çekip kanını dökmek istediler", s. 256.]

***Şâhidî*:**

Ki andan anı taşra çıkarıb tîz
Uralar kerdenine tiğ-i hûn-rîz

Cefâ itmege andan urdılar el
Görirler akdı cismi eylemiş hâl (5387-88)

C80. C89. Başkasıyla Evlendirme ve Evlendirmeye Çalışma

C81. C81. Kabilesinin Başka Bir Güzelle Evlenmeyi Teklif Etmesi

Kahraman'ı başkasıyla evlendirme motifi, Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinden itibaren görülmeye başlanır.

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

و قالوا لا خيرلك في ليلي و لا لها فيك، و قد رددنا عنها، ولك في بنات عمك من هي خيرلك منها، فل تزوجت واحدة منهن نرجو ان يزول عنك بعض ما بقلبك من حبها

["Ne Leyla'nın sana hayrı var ne de senin ona, ondan geri çevrildik, amcanın kızları içerisinde ondan daha hayırlı birisi vardır sana, eğer onlardan birisiyle evlenirsen kalbindeki ona karşı olan sevginden bir kısmının silinmesini umarız…", s. 11.]

فليت شعرى ما إراها يمن يوصف با لجمال و الحسن ، و قد بلغتى أنها فوهاء قصيرة جاحظة العينين شهله سمجة، فعد عن ذكرها و لك فى قومك من هو خيرلك منها.

["… Ben de söylendiği gibi onun güzel ve hoş biri olduğunu ümit ediyorum ama bana onun ağzı geniş ve çirkin, kısa ve gözleri patlak, koyungözlü ve kabih olduğunu söylediler, ondan bahsetmeyi bırak, senin milletinde sana ondan hayırlı olanlar vardır.", s. 42.]

***Nizâmî*:**

Mecnun'a kabilesi başka bir güzelle evlenmeyi teklif eder:

Karşılarına oturtup nasihat etmişler
Ateşe çalı, çırpı atıp alevlendirmişler
...
Gönlünü okşayacak bir kız alalım sana
Sütle şeker gibi uyuşan bir kız alalım sana (1056-62)

***Şâhidî*:**

Degüldür Leylî cismüñde revânuñ
K'anınçün urasın terkin cihânuñ

Şu kim itmez şarâbı mihrüñi nûş
Bu hoş kim idesin anı ferâmuş (1442-44)

C82. C82. Babasının Başka Bir Güzelle Evlenmesini Teklif Etmesi

***Câmî*:**

بردار خدای را دل از وی! پیوند امید بگسل از وی

وین نیز مقررست او معلوم کن حی که به لیلی اند موسوم

["Ne olur bu sevdadan vazgeç ve ayrıl ondan. / Her yer senin Leyli'n gibi hatunlarla dolu.", s.12.]

***Mektebî*:**

" 'Üzülme, ben sana daha güzel kız bulurum' der" (Levend, 1959: 63).

***Behiştî*:**

kimse sana görmez anı lâyık
andan çoğa nâzenîn ü fâyık (611)

***Lârendeli Hamdî*:**

Hevâ-yı Leylî'den döndür yüzüni
Yeter incid bizi vü kend'özüni

Bizüm öz kavmümüzde nazeninler
Ögüşdür mihr-hadd ü meh-cebînler (1154-69)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Akrabâ vü kabile içre hezâr
Çok cemile reşide kızlar var

Hüsn ile herbirisi efsâne
Ta'n ider gökde mâh u tâbâne (838-841)

***Halîfe*:**

"… kabilelerdeki kızlardan hangisini isterse kendisine onu alacağını söyler" (Levend, 1959: 303).

C83. C83. Annesinin Başka Bir Güzelle Evlenmesini Teklif Etmesi

***Fuzûlî*:**

Bir serv-i sehî-kad ü semen-ber
Tezvîcüne edelüm mukarrer (967)

C84. C84. Hâmisinin Onun İçin Başka Bir Kız Almayı Teklif Etmesi

Nevfel, Mecnun'a başkasıyla evlenmesini salık verir:

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi Nevfel idüp anca mürâ'ât
Ki bu eksügüge idem mükâfât
…
Sürûr u mûr olup hüsn ü cemâli
Sana devlet kapusın aça mâlı (1717-21)

C85. C85. Diğer – Evlendirme ve Evlendirmeye Çalışma

Nevfel'in Etrafındakiler Mecnun'a başka bir kızla evlenmeyi önerirler:

***Fuzûlî*:**

Andan yeğin edelüm sana yâr
Âsân işüni gel etme düşvâr (1598-99)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didiler Nevfeliler ana kim gel
Ko bu sevdayı bunda şahla kal

Vatan tut bir begendügün arada
Dilersen küh u dilersen ovada (2506-16)

C86. C86. Başkasıyla Evlendirilme

C86.1. C86.1. Âşığın Başkasıyla Evlendirilmesi

***Hüsrev-i Dihlevî*:** Mecnun, Nevfel'in kızı ile evlendirilir:

با آن حق نعمتي كه داري واجب نكند حرام خواري

اينست چو خواهش الهي تن دردادم بهرچه خواهي

["Boynumda büyük emeğin var, hiç bir zaman zahmetlerini boşa vermem. Allah'ın isteği ise bu dur. İstediğiniz her işi yaparım", s. 37.]

***Nevâyî*:**

Bir yatlıgı bar emiş perî-veş
Baştın ayagı latîf ü dil-keş
…
Mecnûn tilin andak eyledi bend
Kim boldı rızâsı birle hursend (2642-63)

***Andelîb*:**

"*Öz kabilemizden kaysı kızını hâlasang müyesser kılaylıng!" didiler*". (s.34).

C86.2. C86.2. Âşık Kızın Başkasıyla Evlendirilmesi

Leyla, Selam / İbn Selam'ın Oğlu ile evlendirilir:

***Nizâmî*:**

İstemeden o işin olmasına göstermiş rıza
Ay yüzlü Leyla'yı atmış ejderhanın ağzına. (2104-5)

***Câmî*:**

ليكن چو به ليلى اين سخن گفت ز انديشه چو زلف خود بر آشفت

از شعله اين غم اش جگر سوخت رنگ سمنش چو لاله افروخت

[“Likin bu sözleri Leyli’ye söylediğinde, üzüntüden saçlarını perişan eder. Bu kederin keskin alevlerinden yüreği parçalanır. Yüzü bembeyaz olur.”, s.32.]

***Şâhidî*:**

Bu fi’le gösterüb ya’ni rızâyı
Hevâle itdi mâhe ejdehâyı (2581)

***Nevâyî*:**

leylî körüp eldin üyni hâli
çak etti urup yakanı hâli (1503)

***Hamdullah Hamdî*:**

O meclisde ki ulular okundı
Nikâh u ‘akd olup hutbe okundı (2016)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ġam-ı Leylīyile çün zülf-i pür-çīn
Dili Türk ü Ḫıṭā olmışıdı Çīn

Bu ġamdan aġlayub çarḫı pür-aḫter
Gözinden her seḥer dökmişdi gevher (65a)

***Celîlî*:**

Kasd eyledi ol garîb ü gamnâk
Kim sabr yakasın eyleye çâk (1338)

***Sevdâyî*:**

Yırtdı yakasın u açdı başın
Seyl itdi akıtdı kanlu yaşın (699-700)

***Hakîrî*:**

Bü’l-Hasan elçi sözin kıldı kabul
Leylî’ni verdi ana ol bî-‘ukûl (145a/8)

***Fuzûlî*:**
Leyla bu cefadan oldı âgâh
Kim buldı bahârına hazân râh (1718-21)

***Lârendeli Hamdî*:**

Perî-ruh perde ardında müşevveş
Gözi pür-âb u gönli âteş (1978)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Leyli işitdi çün bunı bî-bâk
Gül gibi yakasını itdi çâk (1367)

***Atâyî*:**

Tûtî-i men kargaya gönderdiler
Leyli'ni İbn Selam'a verdiler (55a)

***Andelîb*:**

"*Könglüde Mecnūn, dīdesi pür-ḫūn, evvelḳiden yü esse ziyāde bolup efġān ḳılur irdi.*" *(s.77)*

***Nâkâm*:**

Sitəm qıldı ərusi-binəvayə
Anı atdı dəhani-əjdəhayə (s.72)

Zeyd'in Sevgilisi Zeynep / Zînet Başkasıyla Evlendirilir:

***Hamdullah Hamdî*:**

Kaçan kim ejdehâ aldı o genci
Ziyâde oldı Zeyd'ün derd ü renci (3348)

Nâkâm'da, Zînet kendisine uygun biriyle evlendirilir:

Bulub bir mərdi-dun əmma tavankər
Anı Zinətlə axır qıldı həmsər (s92)

C87. C87. Âşığa, Kendi Kızı İçin Talip Olma

C87.1. C87.1. Hâminin Âşığa Kızı İçin Talip Olması

***Süheylî*:**

"Nevfel, … Leyla yerine kızı Hûr'u vereceğini kendisine bildirir" (Abd El Maksoud, 2004: 112).

Nevâyî'de, Nevfel, Mecnun'un kızı ile evlenmesini ister:

Könglige tüşüp bu söz ki Nevfel
Mecnûnnı çü körmiş erdi evvel
…
Râzî ese bahtdın kuvansak
Yok dese kabîle sarı yansak (2527-35)

C87.2. C87.2. Haberci Kocakarının Âşığa Kızı İçin Talip Olması

***Lârendeli Hamdî*:**

Leyla'nın evlendiği haberini Mecnun'a getiren kocakarı, ona kendisine Leyla'dan vazgeçmesini öğütler ve kendi kızıyla evlenmesini teklif eder:

Benüm bir duhterüm var hûb u ferruh
Semen-sunâ vü nergis-çeşm ü gül-ruh
...
Çü Leyli ğayre oldı yâr u hem-dem
Ko anı sen de özge yâr tut hem (3034-41)

C90. C99. Âşıkların Kavuşmasına Engel Olma

C91. C91. Âşığın "Deli" Olduğu Gerekçesi ile Sevdiğine Verilmemesi

C91.1. C91.1. Geleneklere Göre İstendiğinde Verilmemesi

***Nizâmî*:**

Sürekli delilik alametleri gösteriyor o
Deli olduğu için aileme yaraşmıyor o (1042-51)

***Dihlevî*:**

شخصي كه زنفس نا سرانجام مارا بقبيله كرد بدنام
ديوانه و مسست او لاابالي وز مردمي زمانه خالي
از بي ننگي فتاده درننگ وز بي سنكي بخوردن سنگ
...
در ديو دلان توان نباشد در ديوچه استخوان نباشد

["O söylediğin Kays öyle bir adamdır ki nefsini kontrol edemediği için bizi kabile içinde rezil etti. Sarhoş ve laubali hâlde ve gelenek-görenekten çok uzaktır. Hayâsızlıktan alçaklığa düşmüş ve eli boşluktan taş yemeğe mecbur olmuş. ... O cin çarpanlarda kudret olmaz, küçük cinlerde kemik bile olmaz (o aile kuracak kadar güçlü değil).", s. 111-112.]

***Süheylî*:**

"Leyla'nın kabilesi, damat olacak kimseyi deli olduğu için red kararı alır" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Câmî*:**

گفت این چه خیال نا درست است؟

چون خانه ی عنکبوت سست است

گر این طلب از نخست بودی

درر کیش خرد درست بودی

...

رسوایی ازین بترچه باشد؟

باشد بتر این ز هر چه باشد!

["Bu ne uygunsuz hayal? Örümcek yuvası gibi berbattır. Bu istek ilk başta olsaydı akla uygunluk bakımından doğru olurdu. ... Bundan kötü rüsvalık mı olur? Bu her şeyden beterdir! ...", s. 22-23.]

Mektebî'de Mecnun'un şeytana benzetilmesi, Dihlevî'nin etkisini göstermektedir.

"Bu teklife kızan baba şu cevabı verir: "Senin oğlun yola gelmeyen bir şeytandır. Şeytanla melek nasıl bir arada geçinir. … Kendi kızıma bir harabede gelin odası kurmağa nasıl razı olurum" (Levend, 1959: 63).

***Hâtifî*:**

"Kays'ın deli olduğu ileri sürülerek teklif reddedilir" (Levend, 1959: 79).

***Behiştî*:**

her neyse murâdun oldı ma'lûm
kizbi koyalum ki kizbdür şum
...
ma'zûr tutar bu ᶜözri 'âkil
cehd eyleye mi muhale kâmil (708-27)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ciger-gûşen senün Mecnûn lakabdur
Belü dîvane rüsvây-ı ʿArab'dur (698-704)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Senüñ dīvānedür ferzendüñ iy şāh
Degüldür bī-nevāya lāyıḳ ol māh (34a)

***Celîlî*:**

Dîvâne vü mest ü lâ'ubâlî
Hadden aşıru gam u melâli (728-44)

***Sevdâyî*:**

Dîvânedür ol cihân içinde
Başı gözi cümle kan içinde (528-49)

***Fuzûlî*:**

Dîvâneye zâyi' eyleme renc
Vîrâne gerek nedür ana genc (1063-66)

***Lârendeli Hamdî*:**

Katı dîvânedür ol yâve-gûyun
Nişân-ı sengidür tıflân-ı kûyun (1768-91)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ebedi anlama o divâne
Gele ʿaklı yirine uslane (1103-1159)

***Halîfe*:**

"Bu hâli gören Leyla'nın babası, gülümseyerek böyle bir adama kızını veremeyeeğini söyler" (Levend, 1959: 306).

***Atâyî*:**

Leylī atası yine ḳız virmedi
Virmenem ḳız delüdür oġlung didi (4a)

***Örfî*:**

Velīkin Ḳays olup mecnūn-ı şeydā
Anuŋla niçe ülfet ide dānā (58-63)

***Andelîb*:**

"*Leylīning atası Seyyid benī 'Āmirīden bu sözüni işidip: "Ey Seyyid 'Āmirī sözüngizni bisyār ābdār görür men, anı cān u dil birlen ḳabūl ḳılur erdim ve līkin işidür men sizing oġlungız dīvāne vü āşüfte-aḥvāl, ḫāṭırı perīşān irmiş, dīvāne bizing herimiz irmez. Özüngiz hem ḫūb bilürsiz kim ḳabīle-i 'Arab āyīn cūy ādemler tururlar. Özümiz görüp bilip, (ḳızımızını) yanar otġa urmas biz oġlungız tā dīvānelıḳdan ḫāṭırı perīşānlıḳdan ṣıḥḥat bulmasa manga bul sözlerni ıẓhār ḳılmangizi ḳabūl ḳılmas biz." Diyip bir bir beyān ḳıldı*". (s.44)

***Nâkâm*:**

Dedi “Sən tək mana olmazdı peyvənd
Əgər fərzəndin olsaydı xərədmənd (s.16)

C91.2. C91.2. Tehdite Karşı Verilmemesi

***Nizâmî*:**

Cevaben demişler tuttuğun yol yol değil
Leyla bir Ay kursudur, yağlı poğaça değil (1667-72)

Nevfel’in ulağı bir kez daha gitmiş
Yine çok olumsuz haberler getirmiş (1673-7)

***Dihlevî*:**

دیوی که بود زحاضران دور کش جفت کند فرشته یاحور

کاری که ز نستبش جدا ییست کوشیدن آن نه نیك را ییست

[“... halktan uzak cin çarpmış birisi (şeytan) nasıl meleği kendisine çift olarak isteyebilir. Birbiri ile ilgisi olmayan işlerin birbiriyle vuslat bulması için çalışmak iyi bir iş değildir. ...”, s. 115-6.]

***Mektebî*:**

“… Leyla’nın babasına haber gönderip kızını Mecnun’a ister. Leyla’nın babası, bu teklifi cevaba bile layık görmeyip yapılan tehdidi reddedince …” (Levend, 1959: 67).

***Hâtifî*:**

“Nevfel bir mektup yazarak kızı babasından ister. Red cevabı alınca … (Levend, 1959: 81)”

***Şâhidî*:**

Haberci Nevfel’e çün irdi bî-kâm
Didi her ne ki denildiyse peygâm (2181)

***Nevâyî*:**

ol ay ki esiri bi-ᶜaded-dür
bu lahza birevge nâm-zed-dür

ger tapsa bu sözidin nedamet
ol narı vü siz beri selâmet (1807-26)

***Behiştî*:**

olmaz işi itme bana teklîf
var sana dahi bu işde tahfîf (1044-54)

***Hamdullah Hamdî*:**

Seg almaz ürmek ile kurs-ı mâhı
Gedâ giymek ne lâyık tâc-ı şâhı (1488-1502)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ber-ā-ber olmadı çün dürdile ṣāf
Kişi ḳadrince ḫoşdur kim ura lāf
...
Bu nām olmaya virdi her zübānuñ (73b)

***Celîlî*:**

Haddinden aşurma bu humârı
Tasdî'i ko ey gül-i bahârı
…
Sanma bizi bî-nevâ vü bî-berg
Hem gönlüne derd ü derdüne merg (1177-82)

***Sevdâyî*:**

Leylî kaçan ola ana hem-dem
Lâyık mı görür bizi ana hem (926-31)

***Hakîrî*:**

Bü'l-Hasan dér ben aña ḳız vérmezem
Men anı Leylíye lāyıḳ görmezem (154154b/ 07)

***Fuzûlî*:**

Kim bizde cünûn ilâcı yohdur
Dîvâneler ihtiyâcı yohdur (1507-10)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki Leyli fi'l-mesel bir mâh-ı nevdür
Gamma şad dil-i ᶜâşık girevdür (2145-59)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Kendüyi bilmez olmıyan Mecnun
Niçün endazeden çıkar birûn (1856-68)

***Atâyî*:**

Allāh billāh diyülsün uşbu sözi
Men delüye virmezem virmen ḳızımı (14a)

***Andelîb*:**

"*Ol cemā'a Nüfülning ḫaṭṭını oḳıp görüp, muṭāla'a bolup ning ü nāmüs ḳılıp "Leylīni Mecnūnġa aṣlā bermes miz, Nüfül ḳoludan her ne gelse ḳılsın, bizing ŋüfülden ẕerre pervāyımız yoḳ" diyip ilçini īẕā vü ḥaḳāretler bilen ḳartarıp iberdiler. Gelip alarnıng sözlerin ve ḥaḳāretlerin Nüfülġa bir bir beyān ḳıldı.*" (s.81-2)

***Nâkâm*:**

Dedilər: "Leylidir bir mah əkməl
İrişməz mahə dəsti-əzəmi-Nofəl (s.57)

C91.3. C91.3. Savaş İle Verilmemesi

***Nizâmî*:**

Hüner sahibinin nezdinde badbaht olmak
Şerefsiz olmaktan hayırlıdır bedbaht olmak (1807)

***Hamdullah Hamdî*:**

Velî bu şerbeti Mecnûn'a virmen
güli ol tab'-ı nâ-mevzûna virmen (1665)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Beni bī-'ār u bed-nām itme raḥm it
Sürūşı cinniye rām itme raḥm it (79a-b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu bir şüridedür âlemde bî-ᶜâr
Buçuk dem kendüye ᶜaklı değil yâr (2449-68)

***Atâyî*:**

İmdi meni hem ḳızı öldür digil bugün
Virme anga baġrına ḳoma dügün (14b)

***Andelîb*:**

"*Līkin Leylīni Mecnūna bersengiz bizler sizden aṣlā rāżī imesmiz vallāh siz bilür siz" didiler.* (s.82)

***Nâkâm*:**

Vəli Məcnune anı yar etməm
Bu nəngi kəndimə həmvar etməm (s.62-63)

C91.4. C91.4. Nişanlı Olduğu Gerekçesi İle Verilmemesi

***Nevâyî*:**

bir özge muhib habibi bolğay
özge kişininğ nasibi bolğay (1807)

***Fuzûlî*:**

Ammâ reh ü resmdür mukarrer
Bir avrete aybdür iki er (1575-79)

C100-199. Âşıkların Akıllılara Sözel Tepkileri

C100. C100. Nasihatlere Cevaplar

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فكان من جوابه أن قال:

إن الغوانى قتلت عشاقها يا ليت من جهل الصيابة ذاقها

["O da şöyle cevap verdi, dedi ki: "Güzeller âşıklarını öldürdüler / Keşke sevgiyi bilmeyen onu tatsaydı", s.29-30."]

C101. C101. Babanın Nasihatlerine Cevap

***Nizâmî*:**

Mecnun tatlı dilli babasına cevap vermiş
Ağzından bal damlatarak cevap vermiş
...
Canıma ateş düştü ama ben memnunum
Bütün sıkıntılarıma rağmen memnunum (1322-56)[483]

***Dihlevî*:**

با پیر بشرم گفت گریان کای زاقش من دل اندکی دود

["Babasına utanıp ağlayarak dedi ki: Ey baba! Benim bu alevimden senin gönlün pişmiş. Bana bundan bir darbe sana binlerce darbe olur. Ne yapayım ki ihtiyarı elimde olmayan nefs hile ile râm olmaz.", s.100-103.]

[483] Diğer motifler için bk.: 2372-2401.

***Câmî*:**

ترك غم عشق كار من نيست وين كار به اختيار من نيست

["Onun aşkını da, acısını da terk etmek benim işim değil, çünkü irademin dışında bir şeydir", s.13-14.]

***Mektebî*:**

"Mecnun: 'Sen gözyaşlarını bir sel gibi akıtıyorsun, hâlbuki ben Leyla'nın yüzü suyunu istiyorum'. Bunu dedikten, Leyla'dan başka bir şey düşünmediğini ve nasihatin faydasız olduğunu söyledikten sonra kalkar, …" (Levend, 1959: 69).

***Şâhidî*:**

Baña Hak'dan irişdi gerçi bu iş
Tapuñ andan ciger bigi dürlü teşvîş

Ve lîkin neyleyim bu nefs-i hod-gâm
Ki olmaz hîle vü efsunla râm (1335-49)[484]

***Nevâyî*:**

Key haylıng eşiki kıble-gâhım
Derding otını yarutkan âhım

Her çâre ki sen kılıp tahayyül
Könglüm otı hırmenin kılıp kül (2471-2501)

***Behiştî*:**

Mecnûn didi iy şefîk-i nâsıh
ma'kûl durur itdügün nasayih

çâre ne velî olan mukadder
k'aymdur eger eyü gerek şer (626-58)

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi ey hurde-dân u hoş şema'il
Cemâlün kıble-i kavm u kaba'il

Cemâl-i ᶜâleme bendür sevâdun
Cihanda zikr olmur yahşi adun (552-576)[485]

[484] Diğer motifler için bk.: 1657-81, 2873-98.
[485] Diğer motifler için bk.: 1084-1129, 2995-3002.

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Dilümden dūridi ṣabr u ḳarārum
Elümde yoġıdı hīç iḫtiyārum (51b-52b)[486]

***Sevdâyî*:**

Besdür bu kadar ki nâle kıldun
Gayr okına can havâle kıldun

Olma dahi beyle mest [ü] medhûş
Kılma özini dahi ferâmuş (567-81)

***Hakîrî*:**

Gece gündüz yoldaşımdır yâr menim
Derd ü gamdan ne fikrim var menim (130a/10-130b/13)

***Fuzûlî*:**

Aşk aldı derûnum u bîrûnum
Getdi yele sabrum u sükûnum

Men akla teveccüh eylerem çoh
Sevda yolumı duta ki yoh yoh (2108-2136)

***Lârendeli Hamdî*:**

Mahabbetden nasihatler ki dirsin
Benümçün dürlü dürlü kayd yirsin

Ki dirsin dil ᶜinânın zabt kıl var
Çekil kim pîr-belâdur turre-i yâr (1170-1201)[487]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bu melâmet libâsını bilsen
Almadum ihtiyarî egnüme ben

Bil ki giydürdi şûh-ı ʿışk anı
Cebr ü kahr ile söyledür mi beni (842-78)[488]

***Halîfe*:**

"Mecnun, ilgisinin cismani değil, ruhani olduğunu söyleyerek 'Beni kendi hâlime bırakın, incitmeyin' diye yalvarır" (Levend, 1959: 303).

[486] Diğer motifler için bk.: 58a-58b.
[487] Diğer motifler için bk.: 1468-99, 3157-83.
[488] Diğer motifler için bk.: 1272-84.

***Atâyî*:**

Neyleyim ki şerm-sarım men sana
Sen mana âdem dime yok di mana
...
Mende yoktur ihtiyarım bil meni
Ondan ötrü eylerim nevmid seni (35b)

***Andelîb*:**

"*... Ey şāhı ʻālem, ey vay, māh-ı müslimim, ve ey āsmān-ı şükūh-ı ʻArab, sening ḥaḳḳı dergāhıng secde-i maḳṣūdım, ḳıble-i mescūdım durur, mening bol göygen cānımġa pāre pāre bolġan yüregime sen merhem aġtarmaġıl, manga taḳdīri ezelden şol bolsa men ne çāre ḳılayın, tā men dīdārdan duymasam, dīvānelīkdan ayrılmas men, diyip*,…", (s.60-1).

C102. C102. Annenin Nasihatlerine Cevap

C102.1. C102.1. Âşık Oğulun, Annesinin Nasihatlerine Cevap Vermesi

***Nizâmî*:**

Demiş: "Ey ayağı başımın tacı annem
Cevherimle sedefini incittiğim annem!
...
Beni kendi dertlerimle başbaşa bırak
Sen evine dön, beni dertlerimle bırak[489] (3042-52)

***Şâhidî*:**

Nasîhatde dehânuñdır şeker-rîz
Kelâmuñ şerbetidür sıhhat-âmîz

Velî yandım çün oldı ışk-ı maksûd
Deli dîvâneye pend eylemez sûd (1377-82)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Baña ṭaʻn eyleyüb hīç itmegil ʻayb
Olur mı ādemī ʻālemde bī-ʻayb

Ḫaṭāsuz olmaya dünyāda insān
Ḫuẕādur lem-yezel bī-ʻayb u noḳṣān (66b-67a)[490]

[489] Diğer motifler için bk.: 2400-2502, 3586-3602.
[490] Diğer motifler için bk.: 116b.

***Celîlî*:**

Dîvâne-i ‘ışkam ü ciger çâk
Yana ne peder ne mâder ey pâk

Ben dîde pür-âb u dil pür-âzer
Ne mihr-i peder diler ne mâder (530-43)

***Lârendeli Hamdî*:**

Velî ben derd ü gamdan dil-figârum
Elümden ne gelür bî-ihtiyârum

Ana kim zahm urubdur mâr-ı gîsû
Füsûnile selâmet bula mı o (1551-61)[491]

***Atâyî*:**

Her yokuşun bir inişi var durur
Her yamanın yahşı işi var durur (49b)

C102.2. C102.2. Âşık Kızın Annesinin Nasihatlerine Cevap Vermesi

Leyla'nın Nasihatlere Cevapları:

***Mektebî*:**

"… anasının nasihatlerine: 'Düşün, bu yanmışı daha çok yakma, tedbirler aşktan kurtulunmaz. Ölenin yarasına merhem koymak neye yarar' diye cevap verir" (Levend, 1959: 62).

***Hamdullah Hamdî*:**

Yakup Leylî derûnın bu fesâne
Didi âh iyleyüp ey miskin ane (2040-48)

***Celîlî*:**

Leylî işidüp olur müşevveş
Hâşâke sanasın irdi âteş
…
Gönülde hevâ-yı dil-ber olsun
Ne mâder ü ne birâder olsun (1329-37)

***Sevdâyî*:**

Anasına çok ‘ıtab kıldı
Bu resmile bir cevâb kıldı

[491] Diğer motifler için bk.: 3781-96.

…
Ol resmile söz didi ki Leylî
İnandı anası oldı meyli (297-305)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu söz içürdi şankim Leylî'ye zehr
Anasına didi idüb ögüş kahr
…
Güher kim bula 'âlemde harıdâr
Dahi yokdur şadef birle ana kâr (2937-46)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Çün işitdi bu sözleri Leyli
Didi bundan kahırlanub hayli
…
Göğe akmaz su yoldan ayırmakla
Yere inmez hümâ çağırmakla (1390-1403)

***Halîfe*:**

"Nasihat eden annesine çıkışır" (Levend, 1959: 306).

C103. C103. Anne-Babanın Nasihatlerine Cevap

***Fuzûlî*:**

K'ey rûh- revânum ata ane
Kâm-ı dil ü cânum ata ane

Tahkîk edübem iüm hatâdur
Her ne desenüz mana revâdur (980-982)

C104. C104. Kabilenin Nasihatlerine Cevap

***Nizâmî*:**

Nasihat etmişler hiçbirine kulak asmamış
Birçok hikâye anlatmışlar, dikkate almamış (1009)

Mecnun duyunca akraba nasihatlerini
Acı gelmiş nasihatler, kaybetmiş kendini

Kendi elleriyle üstünü başını parçalamış
"Ben öldüm, ölü kefeni ne yapsın?" demiş. (1063-4)

***Nâkâm*:**

Dedi: "Çoxdur fələkdə nəcmi-rəhşan
Vəli anlardan olmaz mahi-taban

Zühurə çıxsa da hər nardən nur
Hər atəşden olurmu atəşi-Tur? (s.17-18)

C105. C105. Dayının / Amcanın Nasihatlerine Cevap

***Nizâmî*:**

Arzulu Selam bu sözlere kulak vermemiş
Mecnun'un nasihatlerini kabul etmemiş

Demiş: "Allah aşkına boşa çaba gösterme
Bu susuz adamı duru sudan mahrum etme (3301-4)

***Şâhidî*:**

Didi kim ben hevâ yolında mestim
Sanursın ola kim şehvet pür sitem

Benüm o reng 'ışkuñ pâdişâhî
Başımda efser-i şevk ilâhî (4412-4432)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bunı fikr itme k'anı giyerem ben
Geyersem de gine çāk eylerem ben (112a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi yâra sanır mısın ki mestüm
Ye hod âşüfte-i sevdâ-perestüm

Emir-i kişver-i 'ışk-ı helâlüm
Ki nefsüm hacletinden bî-vebâlüm (4330-46)

C106. C106. Arkadaşların Nasihatlerine Cevap

***Dihlevî*:**

گفت ای شب اوروزتان همه سور بادا شبتان زروزمن دور

من کز عمل جهان شم فرد بازم بجهان چه جاه ناورد

["Dedi: "Gece-gündüzünüz hep neşeli, seviçli olsun, geceniz gündüzüm gibi olmasın hiçbir zaman. Yalnızım cihan işinden, kaderim böyle yazılmış, savaştığım cihana yenildim ve cihan, savaşmama rağmen bana huzur vermedi.", s.170-171.]

***Celîlî*:**

K'ey bana nasîhat eyleyenler
Rüsvây-ı fazîhat eyleyenler

Yokdur kalem-i kazâya tagyîr
Hak olmaya hatt-ı levh-i takdir (1084-1116)

***Sevdâyî*:**

Mecnûn idür itmenüz bu pendi
Dutası degül bu pend bendi

Ben yâr ğamıyla olmışam şâd
Bu pend-i belâyı eylemeng yâd (869-76)

***Hakîrî*:**

Mecnūn eyder éy yārānlar n'édeyem
Men néce taḳdíre tedbír édeyem

Haḳḳ Te'ālā çünki dér Naǧnü ḳasem
Ḳudret ile başıma çekdi ḳalem (158158b/ 11-12)

***Lârendeli Hamdî*:**

Didi tanz eyleyüb bunlara yek-ser
Ki elâ ey 'ışk işinden bî-haberler (3949-75)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Didi iy yâr-ı suret ağyarum
Herbiri düşmen-i dil-âzârum

Hem beni hem özünüz incitmen
Gelün incindügüm yola gitmen (1658-81)

C106.1. C106.1. Ehl-i Aşk Olan Yakın Arkadaşının Nasihatlerine Cevap

Mecnun'un Zeyd'in Nasihatlerine Cevabı:

***Şâhidî*:**

Didi Zeyd'e ki iy merd-i heves-bâz
Saña çün olmamışdur keşfi bu râz

Beni dîvâne diyü itme bed-nâm
Odur dîvâne kim ol oldı hod-gâm (3936-72)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bana sen gerçi dîvâne didün nâm
Velî divâne oldun ola hôd-kâm

Beni dîv anlama kim dîv-bendem
Ferişte hırzı gibi bî-gezendem (3381-3407)

***Hakîrî*:**

Mecnun aydur men bu işi işlemen
Andan ayru kimseye yârim demen (146a/3-5)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki ey Zeyd eylüden sözi ziyâde
Sana düşmezdüm urmak bu arada

Hemîn sen gel götür dâim peyâmı
Dahi söyleme bu resme kelâmı (4486-4530)

Âmir'in Nasihatlerine Cevap:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Baña dīvāne sen neyüçün ḳoduñ nām
Aña dīvāne dirler k'ola ḫodgām

Çün cinnī degülven diyü bendem
Melek ḥırzī miṣāli bī-güzendem

Nevfel'in Nasihatlerine Cevap:

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bahtı yok bir siyah rûyın ben
Bir belâ-cü vü zişt-hüyın ben

Beni vîrânlugumda ko nâ-şâd
Bir harâbın ki olmazın âbâd (1838-46)

***Halîfe*:**

"Mecnun ağlar: Buna çok çalıştılar, fakat hepsi boşa gitdi. Bahtım yâr değil, … (Levend, 1959: 308)

C107. C107. Diğer – Nasihatlere Cevap

C107.1. C107.1. Çobanın Nasihatlerine Cevap

***Hakîrî*:**

Bilmedin sen 'ışk rumuzundan haber
Leylî hüsnün görmedin ey kec-nazar (136a/9-137a/1)

C108. C108. Müstağni Davranan Sevgiliden Vazgeçmesi Yönündeki Nasihatlere Cevap

Hakîrî'de, Leyla'nın Mecnun'un kâsesini kırması üzerine, olaya şahit olanlar, Mecnun'a Leyla'dan vazgeçmesini öğütlerler:

Mecnūn eyder yār olan böyle gerek
Derd içün ġam-ḫvār olan böyle gerek (151151b/ 07-151151b/ 13)

C109. C109. Kocakarının Nasihatlerine Cevap

***Lârendeli Hamdî*:**

Yüri var müşteri bul özge yirden
Ki olmuşdur beri Mecnûn bu berden (3045-51)

C110. C110. Maşuk'tan Vazgeçmesi Konusunda Nasihat Eden Zata Cevap

***Örfî*:**

İşitdi bu sözi çün Ḳays'ı nālān
Didi Leylā gibi yā var mı cānān
…
Güli bülbül gözinden eyle seyrān
Görünsün tā ḥaḳīḳatde gülistān (41-45)

C120. C120. Kınamalara Tepki

***Hakîrî*:**

Rūzí ḳıldı dā'imā şeydālıġı
Çāresiz tedbírsiz rüsvālıġı (158158b/ 12)

C121. C121. Babanın Kınandığı Yönündeki Söylemine Cevap

Mecnun, babasının kınandığı yönündeki ifadelerine cevap verir:

***Hamdullah Hamdî*:**

Çü bin bin ölmişem gam darbesinden
Ne derdüm var rakîbün harbesinden (1122)

Gidersen hâtırumdan tan degül sen
Ki bende 'aşk odına yandı sen ben (2389)

C122. C122. Arkadaşların Kınamalarına Cevap

***Fuzûlî*:**

Men reng-i melâmete boyandum
Sevdâ-zedeliğ odına yandum (868)

***Lârendeli Hamdî*:**

Geçenler yüzüne karşu sana yâr
İderler ‘aybunı ardunca tekrâr

Dili ta’n itmede her âşnânun
Kılıc gibidür üstinde kafânun (3973-74)

Mecnun, Selâm-ı Bağdâdî’nin kınamalarına cevap verir:

***Şâhidî*:**

Çü bulduñ sohbetim bâzârına râh
Uzatma ta’n eline eyle gütâh
…
Eger süst ola ayırur melâmet
Ve ger saht ola yüz dutar hacâlet (4412-4432)

***Celîlî*:**

Rahm eyle beni melâmet itme
‘Arz-ı vatan-ı selâmet itme (531)

***Atâyî*:**

İllâ mende kalmamış namus u neng
Eyle sangil ki menim tabut-ı teng

Ulular sanında sangil sen meni
Hâk-i zerde yetdi bilgil bu teni (50a)

Mecnun, Zeyd’in kınamasına cevap verir:

***Şâhidî*:**

Beni dîvane diyü itme bed-nâm
Odur dîvane kim ol oldı hod-gâm

Degülem dîv lîkin bend dîve
Çü urdum virmeyüb gönlümi rîve (3938-39)

Leyla, kınanmaya cevap verir:

***Lârendeli Hamdî*:**

Cihân içre kanı bir kimse bî-ᶜayb
Hudâ'dur ᶜaybsuz kim yok ana reyb (2938)

C123. C123. Âşığın Kınanmaktan Korkmaması

Mecnun, kınanmaktan korkmaz:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

لها حب تنشافي فؤادي فليس له و ان زجر انتهاء

و عاذلة تقطعني ملاما و في زجر العواذل لي بلاء

["Ve bir kınayan beni suçlamakla kesiyor / Kınayanların zecirlerinden bende bir bela var". s. 30.]

لعمري اني يوم جرعاء مالك لعاص لامر العاذلين مطيع

["Ömrümle yemin ediyorum eğer kumluk yerim olursa / Kınayanların emirlerine asi olurum". s. 69.]

الا لا تبين روعات قلبي و عصياني عليك العاذلينا[492]

["Benim kalbimin korkmalarını unutmayın / Ve senin için kınayanlara isyan ettiğimi". s. 81].

***Nizâmî*:**

İhramı parça parça olmuş, başı açılmış
Melâmet erbabının arasına karışmış (1069-72)

Vahşileşmiş tamamen gemi azıya almış
Halkın kınamasından canını kurtarmış (2528)

***Dihlevî*:**

فریاد که دل و بال من شد رسوائ من جمال من شد

["Figan, kolum kanadım gitti (yok oldu), kendi simam rezilliğim oldu", s.155.]

***Câmî*:**

عا شق زده کوس جامه چاکي معشوق او لباس شرمناکي

["Âşık aşkından yırtılmış elbiseler giyer ve herkes ona acır. Maşuk ise aşkından utanç elbisesi giymek zorunda kalır". s. 7.]

[492] Diğer motifler için bk.: s.72.

Mecnun, kendisine öğüt veren babasına, âşığın aşktan başka sakınacağı bir şey olmadığını söyler:

عاشق به نسب چکار دارد ؟ کز هر چه نه عشق، عار دارد

["Âşığın şecereye ne ihtiyacı var ki? Çünkü aşktan başka utanacağı, sakınacağı hiç bir şey yoktur". s.13.]

***Şâhidî*:**

K'ericek hüsn şehrinden çeküp baş
Melâmetlükdürür ol aña yoldaş
…
Nedimi âşıkuñ şeydâylıkdur
Ki ol şeyzâyluk rüsvâylıkdur (998-1000)

***Behiştî*:**

terk eyledi nâmı oldı bed-nâm
yanında bir oldı hâsile 'âm (1299)

***Hamdullah Hamdî*:**

O fâriğ medh ü zemminden cihânun
Cihân halkı kamu hayrân anun
...
Şu denlü atdılar her yanadan seng
Ki sındı câm-ı nâm u şîşe-i neng (770-781)

***Celîlî*:**

Günden güne 'ışk olup ziyade
Pes nâmıla nengi virdi bâde (229-34)
…
Sahrâya yüz urdı nâ-murâd ol
Raks itdi nite ki gird-bâd ol (486-88)

Babasının ölümü üzerine bir süre annesinin yanında kalan Mecnun, daha sonra kınanmaktan korkmadan tekrar dağa döner:

İdüp dil-i mâderini âbâd
Turur bir iki gün anda nâ-şâd
...
Kıldukça havâle sîneye seng
Olurdı şikeste şîşe-i neng (1801-8)[493]

[493] Diğer motifler için bk.: 1197.

***Sevdâyî*:**

Günden güne ‘ışk olup ziyade
Pes nâmıla nengi virdi bâde

ʿIşk eyledi çün gönülde nakli
Elden kadılar ʿınân-ı ‘aklı (229-34)

***Hakîrî*:**

Nâlesinden uyumazdı mûr u mâr
Eylemişdi terk nâmûs ile ‘âr (134a/12)

Terk kıldı ‘ışk yolında neng ü nâm
Zâr ederdi dâimâ der subh-ı şâm (139b/13)[494]

***Fuzûlî*:**

Aşk âteşine budur alâmet
Kim baş çeke şu’le-i melâmet (608)[495]

***Lârendeli Hamdî*:**

Mecnun, mağarada kendisine nasihat eden babasına, nasihatin bir işe yaramayacağını, bunun kendi elinde olmadığını ifade eder:

Bugün oldum kabilem içre ben hâr
Ki ider yârânlarını benden kamu ᶜâr (1479-80)

Meğer aldı ayağın dest-i hayret
Ki gitdi hatırından ᶜâr u gayret (1397)[496]

Celâlzâde Sâlih’te, Mecnun, Leyla’nın evine doğru onu görmeye giderken insanların onu kınamasından korkmaz:

Ağlayu gitdi yâr kûyına
Bakmadı ağyâr güft ü gûyına (1725-35)

Atâyî’de, Mecnun, Leyla’ya âşık için namusun söz konusu olamayacağını söyler:

Mecnūn eydür ‘āşıḳa nāmūs mı var
Ne dirsing ne işidir sen ey yār (18b)

[494] Diğer motifleri için bk.: 139b/13-140a/2, 159159a/ 05.
[495] Diğer motifleri için bk.: 868, 2470.
[496] Diğer motifleri için bk.: 1390;1426.

Babası Mecnun'a namuslu olmasını salık verir:

Eytdi namus etgil namus yek dürür
Öz yerinde ger geda ger beğ dürür
...
İllâ mende kalmamış namus u neng
Eyle sangil ki menim tabut-ı teng (50a)

***Nâkâm*:**

Şüurü nəngü nami verdi badə
Biyaban içrə qaldı o üftadə (s.13)

Toxundu şişeyi-namusumə səng
Şikəst oldu o şişə, qalmadı nəng (s.18-19)

Leyla, kınanmaktan korkmaz:

***Nizâmî*:**

Artık utanmayı, arlanmayı da unutmuş
Sazlı sözlü meclislerin de baştacı olmuş (1553)

Behiştî'de, Leyla, buluştukları esnada Mecnun'a halk tarafından kınanmaktan korkmadığını ifade eder:

'âlemde bana çü hem-dem olmaz
ne çekdügimi kimesne bilmez
…
'âlemlere olduğuma rüsvâ
olacağum olmuşam ne pervâ (1494-1505)

Hamdullah Hamdî'de, divane olan Leyla, kınanmaktan korkmadan Mecnun'u arar:

Taşa çaldı melâmet şişesini
Oda saldı ferâgat mîşesini (3557)

Mecnun, feragat etmiş, övgü ve yergiden, kınanmadan soyutlanmıştır:

O fârig medh ü zemminden cihânun
Cihân halkı kamu hayrân anun

Ne nâmûs u ne nâm u neng ü töhmet
Ne vehm-i ta'n u ne havf-ı melâmet (770-77)

Ahmed-i Rıdvan'da, Leyla, Mecnun'a olan aşkını ifşa ederken kınanmaktan korkmaz:

Bu yolda gerçi çekdi melāmet
Dönüb gitdi diyārına selāmet (67b)

C130. C130. Aşkını İnkâr Etme

C131. C131. Âşık Kızın, Aşkını İnkâr Etmesi

Leyla, Aşkını İnkâr Eder:

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi bilmen dahı ben Tanrı tanık
Nedür ma'şûka n'olur 'aşk u 'âşık (371-75)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didi ana yalandur bu ḥikāyet
Ḫaṭādur olınan naḳl u rivayet (25b)

***Celîlî*:**

Leylî çün işitdi bu hitâbı
Açmadı o çihreden nikâbı

Sevgend idüp andı Kirdgârı
Kim Kays ile yok kâr u bârı (417-8)

***Sevdâyî*:**

'Işk adlu kim ola ne kişidür
Bu söz bana di kimün işidür (297-305)

***Fuzûlî*:**

Sözler dersen ki bilmezem men
Mazmunını fehm kılmazam men (680-702)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çün işitdi bu sözi ol yüzi nûr
Özin ol maceradan tutdı key dûr
…
Bu resme sözler ile bâtıl u dûn
Ne lâzım ki ki eyleyesin bağrumı hûn (1294-1301)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Çün işitdi makâlini Leyli
Bî-huzur oldı gerçi kim hayli
…
Yeter urdu ki tîr-i ta'nı bana
Siper-i sîne niçe döysün ana (615-26)

***Halîfe*:**

"Leyla inkâr younu tutar. Anasına:

Bir nesne adı mı 'ışk bi'llâh
Söyle bana ana itme ikrâh (Levend, 1959: 303).

C132. C132. Aşkını Gizleme

***Câmî*:**

رازی که توانی اش تو گفتن

من نتوانم بجز نهفتن

["Senin söyleyebildiğin sırrı ben saklamaktan öteye geçemiyorum.", s.7.]

Behiştî'de, Leyla, aşk sırrını tutmak için mücadele eder:

Leylî dahi gitdi çünki Mecnûn
Hicrânîle oldı zâr u mahzun
…
Böyle diyüp ağlar idi tenhâ
Esrârını itmegiçün ihfâ (534-550)[497]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḳılurdı ney bigi zārī vü efġān
İderdi derdinî ṣadrında penhān (26a)

Hakîrî'de, İbn Selam, derdinî gizler:

Halk aydurdı n'oldı söyle hâlini
Bunca âh u zâr ilen ahvâlini (144a/2)

C140. C140. Geri Döndürme Çabalarına Tepki

C140.1. C140.1. Eve Gitme Israrına Red Cevabı Verme

Nizâmî'de, Mecnun'u kabilesi evine döndürmek için çalışır; ancak o çölün yolunu tutar:

Yeniden evine döndürmek için çalışmışlar
Kendi vatanına dönsün diye uğraşmışlar

Ama o bir ah çekip dağın yolunu tutmuş
Yakınlarından ayrılıp dağın yolunu tutmuş (3086-7)

[497] Ayrıca bk.: 1366-68.

Ahmed-i Rıdvan'da, Mecnun, babasının ısrarına rağmen çölde kalır:

İşi çün varmadı hīç ilerüye
Ümīdin ḳaṭ' idüb döndi girüye (91a)

Celîlî'de Mecnun'u eve dönmek konusunda ikna edemeyen arkadaşları geri dönerler:

'Azm eylediler vatanlarına
Bülbül gibi encümenlerine
…
Yârân gam u gussadan ciger hûn
İrişdiler evlerine mahzûn (1119-21)

Atâyî'de Mecnun, babasıyla dönmez:

Çok kucaklaşıp diyip ağlaşdırlar
Ayrılıp fürkat şarabın içdiler
…
Geldi geldi yitdi ol dem evine
Uşbu hâlin onda arz itdi gine (35a)

C150. C150. Vasıyet Etme

Âşık olarak Leyla, ölmeden evvel, annesine / ablasına maşuğuna hassas davranması konusunda vasıyette bulunur.

C150.1. C150.1. Anneye Nasihat Etme

***Nizâmî*:**

Sırrını annesine anlatmaya başlamış
O anda vasiyetini söylemeye başlamış
…
Çok bekledim kurtar beni bu sıkıntıdan
Kabrimi ziyaret et, kurtar bu sıkıntıdan (3450-81)

***Dihlevî*:**

بردار زبستر هلاكم وز آب دوديده شوى پاكم

وز آتش سينه سوز عدوم بر بوى جگر رسان درودم

["Al beni ölüm yatağından ve iki gözün yaşlarıyla yıka beni tertemiz. İki bedenin yarasını azalt, izale et ve iki şehidin kanını bir eyle /yap.", s.242-43.]

***Câmî*:**

گريان شد كاى ستوده مادر! پاكيزه فراش پاك چادر

يك لحظه به مهر باش مايل! كن دست به گردم حمايل

["Ağlayarak Annesine: "Övgüye değer annem! Pak çadırı temizlenmiş. Bir an içinde olsa bana karşı merhametli ol! Elini belime sar!", s.51.]

***Hâtifî*:**

"Bir sonbahar günü öleceğini anlayarak anasına vasıyet eder. …, dedikten sonra ölür" (Levend, 1959: 82).

***Şâhidî*:**

Dil ü cânıyla 'arz idüb niyâzın
Göñülden mâzerine açdı râzın
…
Bu uzak yol içinde gâh u bî-gâh
Bize bâd-ı melâmet bulmaya râh (5206-73)

***Hamdullah Hamdî*:**

Vasıyyet kıldı ana açdı râzı
Didi ol serv-i nâz itdi niyâzı
…
Galat idüp olan mahlûka meftûn
Olur ol 'âkil iken adı mecnûn (3685-3715)

***Celîlî*:**

Mürde tenümi yü eşk-i terden
Kıl 'ıtrumı dûde-i ciğerden
…
Mecnûn'a ilet benüm selâmum
Ol puhteye bu hayâl-i hâmum (1886-90)

***Sevdâyî*:**

Eydür anasına ol dil-efgâr
Gel göreli bir zemân didâr
…
Ben senün olam vü sen benüm hem
Ne gussa-ı halk ola ne mâtem (1140-1171)

***Fuzûlî*:**

K'ey derd-i dilüm devâsı ane
Şem'-i emelüm ziyâsı ane
…
Çün kıldı vâsıyyetini âhir
Azm-i sefer etdi ol müsâfir (2867-2899)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu resmile çekerken zahmet ü renc
Söz açdı anesine ol belâ-senc
…
Bisât-ı hâk üzre bl-melâmet
Bile hem-hâb olalum tâ kıyâmet (4991-5043)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Andan anasın eyledi da‘vet
Didi katlan ana yarım sâ‘at
…
Lebe irdükde can-ı şirini
Bunı didi vü gitdi yirini (2112-2131)

***Halîfe*:**

“Öleceğini anlayınca anasını çağırıp vasıyet eder:

‘Ben ölünce onu bul, derdinden öldüğümü söyle; beni bekletmesin, tez erişsin” (Levend, 1959: 308).

***Andelîb*:**

“*Zinhār be zinhār, bir niçe vaṣıyyetim bar” diyip,... Mecnūnnıng ḥasb-i ḥāliden aydıp bir vaṣıyyet-nāme ḳılıp ḳalġanı*:

…
Mening vaśıyyetim sanga cān inem
Ḳaçan gelse süver yārım incitme
Mening üçin ḳara baġrı ḳan inem
Yaman söz diyip ġam-güsārım incitme (s.105-107)

***Nâkâm*:**

Gəlib balini üzrə madəri-zar
Görüb Leylini çeşmin qıldı xunbar
…
Olub bu bəzmi-vəhdətdə həmağuş
Edəlim Câmî-nab vəsləti nuş.” (s.140-42)

C150.2. C150.2. Ablasına Vasıyette Bulunma

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Abasına hemān-dem acdı rāzı
Taẖarru‘ eyleyüb ḳıldı niyazı
…
Bunuñ birle ki ‘aḳlidi dānā
Dinürdi adına Mecnūn-ı şeydā (155b-156a)

C160-199. Âşıkların Akıllılara Eylemsel Tepkileri

C160. C160. Tecrit Olma

Mecnun'un Tecrit Olması:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

انا و ترك محادثه الناس

["... İnsanların dediklerini terk etti", s.13.]

***Nizâmî*:**

Türkler gibi evini barkını terk etmiş
Göç yerindeki bir çadırda ikamet etmiş (1067)

Yırtıcı hayvanlarla can yoldaşı olmuş
Böylece canavar insanlardan kurtulmuş (2528-53)

***Dihlevî*:**

آمیختنی نداشت باکس مونس غم آشناء حود بس

["İlişkisini herkesten kesmiş, onun dostu yalnız gam olmuş.", s.195.]

***Süheylî*:**

"… evinden kaçarak dağ yolunu tutar" (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Câmî*:**

مجنون و به غار غم حصاري

["Mecnun ve mağarada gam kalesi...", s. 25.]

همواره ز مردمان رمیده با وحش رمیده آرمیده

["Hep halktan ürküp ürkek hayvanlarla beraber yatar" dedi, s.38.]

***Mektebî*:**

"… bir ah çekip derdinî döktükten sonra Necd dağına çıkar" (Levend, 1959: 62).

***Hatifi*:**

"Leyla'yı göremeyen Kays, deliye dönerek sahralara düşer" (Levend, 1959: 79).

***Şâhidî*:**

Meger kim Hızrıdı hazrâya düşdi
Delürdi derdile sahrâya düşdi (1140)[498]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṣadāḳat ḳılmadı çün nesl-i Ādem
Bu yigdür kim olam vaḥşīye hem-dem (43b)[499]

***Hakîrî*:**

Düşmen oldı cümle-i 'ālem maña
Hem-dem olmaz bir zemān ādem maña (154154a/ 01)

***Fuzûlî*:**

Kıldı gözedüp tarîk-i vahşet
Eshâbdan inkıtâ'ı ülfet (898)[500]

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü terk itdi atayı vü anayı
Varub evc-i cebelde tutdı câyı
…
Olub tağ içre dem-sâz-ı ded ü dâm
Bularla tutdı vahşî gibi ârâm (1389-93)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mâ-hasal gördi mülk-i dünyâda
Cümle eşya zevale âmâde
…
Hıred ehlinde yok hayır gördi
Sureti cezbe küncine urdı (1180-82)

***Halîfe*:**

"Mecnun, artık sahralara düşmüştür" (Levend, 1959: 303).

***Atâyî*:**

Gördi yetmez yetmedi yoldaşına
Başın aldı gitdi dağlar başına (4b)

[498] Diğer motifler için bk.: 1166, 1453-56, 1685-89, 1697, 1714-17, 1721-22.
[499] Diğer motifler için bk.: 32a, 42b.
[500] Diğer motifler için bk.: 1216, 2790.

Leyla'nın Tecrit Olması:

***Dihlevî*:**

آمیختنی نداشت باکس

مونس غم آشناد خود بس

["İlişkisini herkesten kesmiş, onun dostu yalnız gam olmuş.", s.195.]

Zeyd'in Tecrit Olması:

Şâhidî'de, Zeyd, çöllere düşer:

Bu hâletle ki oldı emri müşkil
Tolandı kûh u sahrâ bir niçe yıl (3892)

Hamdullah Hamdî'de, Zeyd, Zeynep'in aşkından dağa çıkar:

Çü çeng-i zâga düşdi dâmen-i gül
Delürdi taga düşdi haste bülbül (3345)

Âmir'in Tecrit Olması:

Ahmed-i Rıdvan'de Âmir, tecrit olur:

Vefā ḳılmadı anda gördi ḳavmi
Ḥużūrından ḳamu ayırdı ḳavmi (137b)

C161. C161. Başkasıyla Evlendirilmeye Tepki

C161.1. C161.1. Başkasıyla Evlenmeyi Reddetme

***Câmî*:**

گفتی، لیلی به حسن بالاست لیکن به نسب فروتر از ماست

عاشق به نسب چکار دارد؟ کز هر چه نه عشق، عار دارد

["Öğütlerinin içinde bana söyledin: Leylim güzeldir ama bizim gibi soylu değil. Aşığın şecereye ne ihtiyacı var ki? Çünkü aşktan başka utanacağı, sakınacağı hiç bir şey yoktur.", s.13.]

***Fuzûlî*:**

Dersüz mana var dil-rübâlar
Leylî kimi çoh perî-likâlar
…
Men yek-cihetem tarîkatümde
Tağyîr işi yoh cibilletümde (1010-14)

***Lârendeli Hamdî*:**

Benüm gönlümün ammâ yok karârı
Ki sevdi kaldı ol gün yüzlü yârı (1192-1198)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Andan özge bana bakar yokdur
Gel diyu dâmenüm çeker yokdur (862-874)

***Nâkâm*:**

Dedi: “Çoxdur fələkdə nəcmi-rəhşan
Vəli anlardan olmaz mahi-taban (s.17-18)

C161.2. C161.2. Evlendiği Gece Ayrılma

***Dihlevî*:**

شبگیر که ابر نوبهاری بگریست چو عاشقان بزاری

از باغ نسیم صبح میجست کان مرغ رمیده دام بگست

بر شخص فرو درید جامه هم کفش گذاشت هم عمامه

بر بوی گلی که بود یارش دامن نگرف هیچ خارش

[“Sabahleyin nisan yağmuruna benzer ağlayan âşıklar gibi ağlamaya (yağmaya, yaş dökmeye) başladı. / Sabah nesimi bağdan eserken o esir düşmüş kuş tuzaktan kaçtı. / Kendi elbisesini giyip ammame ve ayakkabısını aldı. / Gül gibi olan sevgilisinin damenine diken dokunmadı. Eli ona dokunmadan gitti.”, s.141.]

***Nevâyî*:**

Çıktı dagı ‘azm-i pûye etti
Gam bâdiyesiga kirdi ketti (2722)

Bu motif, Thompson’da T165.4. T165.4. *Bride and groom separated on wedding night* maddesinde geçer.

C161.3. C161.3. Âşığın Başkası ile Evlenme Fikrini Duyunca Kaçması

***Süheylî*:**

“İbni Selam sevinç içinde düğün hazırlığına başlar. Leyla da belli etmemek için sevinir görünür. Fakat bir yandan yolculuk planlarını hazırlar. Leyla bir gece, sadık bir dostu ile Mecnun’a gitmek üzere yola çıkar” (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Hamdullah Hamdî*:**

Bulut gibi kararup gitdi Mecnûn
Perî gibi aradan yitdi Mecnûn

Ne denlü kim aratdı Nevfel anı
Bulınmadı ne nâm u ne nişânı (1723-4)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çün Mecnūn bu kelāmı gūş ḳıldı
Ṣanasın semm-i ḳātil nūş ḳıldı

Dögündi aġladı yırtdı yaḳasın
Çıḳardı derdiler tenden ḳabāsın (35a)

***Fuzûlî*:**

Efgân edüp etdi hırkasın çâk
Sahrâlara düşdi zâr ü gamnâk (1601)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bulardan ürküben gönli vü cânı
Vücûd-ı lâgarından kaçdı kanı (2517)

C165. C165. Geri Döndürme Çabalarına Tepki

C165.1. C165.1. Mekânına Dönme

Şâhidî'de, mağaradan eve getirilen Mecnun, evde daha fazla sabredemeyerek Necd dağına gider:

Pes idüp girü sabrı yerden çâk
İrişdi kûh-ı Necd'e cüst ü çâlâk
…
Uşup etrâfına dânâ vü nâdân
Anuñ hâline kılmışlardı hayrân (1986-89)

***Nevâyî*:**

Mecnun, babasının nasihatine cevap verdikten sonra boynunun ipini babasının eline vererek tekrar vatanına (evine) döner:

Tapşurdı resen başın atağa
Dedi ne deseng bu mübtelâğa
…
Yeşti ata boynıdın resenni
'Azm etti havâ kılıp vatanını (2503-5)

Kim çün haşemiga keldi Mecnûn
Şâd oldı alar ki erdi mahzûn (2509)

***Hamdullah Hamdî*:**

Turup çâk itdi bir gün perde vü pôst
Düşüp Leylî yolına na'ra-i dôst
…
Elinde seng ü âhen ayağında
Tolup vecd ile ol Necd'ün tagında (1134-6)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Gine Mecnūn olub ṭaġına gitdi
Bayaġı derdile dağına gitdi (42a)

Diyārını ḳoyub terk itdi bāġı
Gine ṭaına 'azm itdi bayağı (52a)

Gice gündüz dimedi sürdi gitdi
Gine yārı kuhun dağına yitdi (88a)

***Sevdâyî*:**

Mecnûn tutuban reh-i beyâbân
Ol pir kalup o yirde hayrân

Tenhâ-sefer ihtiyâr kıldı
'Azm-i ser-i kûy-ı yâr kıldı (382-84)

Celâlzâde Sâlih:

Bunı söylerken oldı nâ-peydâ
Tutdı sahra yolını bî-ser ü pâ

Hâlet-i vecde geldi âni hemân
Âh ide ide oldı Necd'e revân (890-1)

***Atâyî*:**

Gitdi beş gün evde durmadı gine
Çünki evde irmedi yoldaşına

Çıḫdı gine kūh-ı Necding başına
Kūh-ı Necd'e iyledi azmi gine (12a)

***Andelîb*:**

"*El-ġaraż bar-bar Mecnūnnıng 'aşḳ hevesi zor ḳılıp bend-i pāyını üzüp be-rāh-ı beyābān çıḳıp çarḫ urup bedr gitdi ve tīriklik āfeti ötüp renc-i nā-tüvānlıḳ birle 'aşḳ odundan ḥāceti kerem bolup: "Vay Leylī! Vay Leylī!" diyip zār-zār yıġlap çöllerde gezer irdi*.", (s.62).

***Nâkâm*:**

Təəllüq qeydin etdi parə parə
Yenə qıldı əzimət kuhsarə

Nəşimə neylədi möhnət hasarın
Müsəxxər eylədi vəhşət diyarın (s.32)

Mecnun, annesini görmek için eve gittikten sonra tekrar mekânına döner:

***Şâhidî*:**

Bilürdi kalmadugın kâbiliyyet
Döküb mâzer gözinden cûy-ı hasret

Çü bu yâs odına bagrı göyündi
Kân aglayu vedâ'ı itdi döndi (3603-4)

***Lârendeli Hamdî*:**

Vü ger ni ko ki ben dil-riş ü bî-mâr
Geçinem gârda ölünce nâ-çâr (1561)

Babasının ölümü üzerine bir süre annesinin yanında kalan Mecnun daha sonra tekrar dağa döner:

***Celîlî*:**

İdüp dil-i mâderini âbâd
Turur bir iki gün anda nâ-şâd
…
Çıkdı ser-i kûha şîr gibi
Şemşîr-i gelû-gîr gibi (1801-8)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Atası ḳabrinüñ çün terkin itdi
Gine deştile kūha düşdi gitdi (94b)

***Fuzûlî*:**

Çün müşg tökildi gerd-i kâfûr
Zulmâta bırahdı pertevin nûr

İhyâ kıluben merâsim-i vecd
Dutdı reh-i gûr-hâne-i Necd (2205-6)

Babasının vefatından sonra Mecnun, kendisini velîaht olarak görmek isteyen kabilesinin bu talebini reddederek tekrar dağa döner:

***Ahmed-i Rıdvan*:** Kavmi Mecnunun babası yerine emir olmasını isterler

Gine aḳvāmınuñ olub kebīri
Atası yirine ola emīri

İşidince bu sözi ḳacdı Mecnūn
Gine deştile kūha düşdi Mecnūn (119a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çok itdiler eve iletmeğe cehd Ki varub ola mülkine velî-'ahd
…
Yine eyledi <azm-i kûh Mecnûn
Yine başladı gözden dökmeğe hûn (3831-34)

C170. C170. Diğer -- Tepkiler

C171. C171. Vasıyet İçin Çağrılan Âşığın Babasının Yanına Gitmemesi

***Atâyî*:**

Kendügin bildi vasıyyet eyledi
Anca ki can dar idi Mecnun didi

Oğlunu çağırdı oğul yitmedi
Hem tabib derdine derman itmedi (35b)

C200-C299. Âşıkların Zaferi

C200. C200. Akıllıların Kendini Kınaması

C201. C201. Âşıkların İbretlik Ölümü Akıllıların Kendilerini Kınamasına Neden Olur

***Dihlevî*:**

از سوز دل آن حکایت زار کرد آن همه را درون دل کار

کردند بدرد اشك ریزی بر هر دو فتاده خاك بیزی

["O hüzünlü hikâyenin dağı orada olan bütün insanların gönlüne işledi. Üstlerine toprak dökülmüş o iki âşığın derdi için herkes ağladı, gözyaşlarını toprak üzerine döktüler.", s. 258.]

***Süheylî*:**

"Leyla'nın akrabaları hayrette kalırlar ve ikisini de oldukları gibi örterler ve mezarı kapatırlar" (Levend, 1959: 115).

***Câmî*:**

یکسر همه اهل آن قبیله از صدق درون، برون ز حیله

گشتند روان به جای آن کوه بر سینه هزار کوه اندوه

["Kabilenin tüm ahalisi hile ve ikiyüzlülük olmaksızın tüm içtenlikleriyle, hüzün dolu kalpleriyle Mecnun'un olduğu dağa çıktılar.", s. 48.]

***Mektebî*:**

"Bu hâli görüp şaşan kabile halkı, kendi kendilerini kınarlar" (Levend, 1959: 70).

***Şâhidî*:**

Urırlar ibret ile câne yâre
Kılurlar hasreti ile câme pâre

Girî kopdı bu halk içinde düpdüz
Nedâmetle kamu oldı ciğer-sûz (5394-95)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Çokub etrafına olub halka
'İbretidi bu işleri halka (2284)

C210. C210. Âzâd Olma

Kızının aşktaki durumunun zannettiklerinden daha derin olduğunu anlayan annesi, onun zaman zaman hapisten çıkmasına izin verir:

***Lârendeli Hamdî*:**

Velî virdi icâzet ki ol ciger-hᵛâh
Koya habsi vü çıka seyre geh gâh (1309)

C211. C211. Annenin Kızını Çemene Çıkarması

***Fuzûlî*:**

Leylî'nün anası gördi mutlak
Yoh Leylî-i nâ-tüvânda revnak
…
Tâ gussa vü gamda ola âzâd
Bir dem güle oynaya ola şâd (1321-1344)

***Andelîb*:**

"*Bir gün Leylīning annesi: "Ey Leylī cān bir niçe doġanlarıng birlen seyr-i çār-bāġ barsang, şāyed könglüng açılıp rencūrlıġıng teskīn bolġay. Dimāġıng tāze bolġay" didi. … El-ġaraż Leylī bir niçe duḫter-beççe ve nāzenīn perīveş māhliḳa ḳızlar birlen çehār-bāġa barıp temāşā-yı seyr-i gülistān ḳıldılar.*" (s.72)

C220. C220. Âşığın Hâlinin Üstünlüğünü Kabul Etme

Mecnun'un Kâbe'deki duasından sonra babası ve kavmi onun aşktaki üstünlüğünü idrak eder:

***Nizâmî*:**

Babası kulak verip Mecnun'u dinlemiş
Hikâyesini duyunca bir şey söylememiş

Gönlünün esarette olduğunu anlamış
Derdinîn çaresinin olmadığını anlamış (1199-1205)

***Şâhidî*:**

Yakîn bildi ki dönmüşdür mizâcı
Kabûl itmez dili derdi 'ilâcı (1553)

***Nevâyî*:**

bi-hod kalıban fakır atası
hayran ban hîş ü akribâsı

bu nevha vü eşk ü nâlişidin
ban yudılar elig işidin (1583-61)

Hamdullah Hamdî:

Anı bildi devâsuz rence düşmüş
Anı bilmez ki bâkî gence düşmüş (879)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Buña oldı yaḳīni bildi muṭlaḳ
Bu özde i‘tiḳād itdi muḥaḳḳaḳ
…
Ne kim işitdiyise mīr-i ‘ālem
Didi ḳavmine cümle ḳıldı ẓāhir (45b-46a)

***Celîlî*:**

Bildi yog imiş devâ bu derde
Ol sîne-i germ ü âh-ı serde (806)

***Hakîrî*:**

Terkin etdi mecnunluk ol hastecân
Hasret ilen eyledi yüz bin figân (131a/9)

***Fuzûlî*:**

Efzûn olur gam ü melâmet
Mümkin degül oglına selâmet (1131-32)

***Lârendeli Hamdî*:**

Yakın bildi ki anun cân-ı Hakîrî
Belâ zindânınun olmuş esiri

Dili zencîr-i ᶜışka beste düşmüş
Devâsuz derd içinde haste düşmüş (1926-37)

***Atâyî*:**

Sordılar andan cevābın Mecnūn’uñ
Kim çoḫdur fikri endīşi anuñ (9a)

C230. C230. Vasıyetin Yerine Getirilmesi

***Hâtifî*:**

“Leyla’nın anası Mecnun’u arayıp bularak Leyla’nın öldüğünü haber verir. ‘Gel, birlikte ağlayalım’ der” (Levend, 1959: 82).

***Celîlî*:**

Ol sîne figâr u dîde pür-hûn
Mecnûn yanına irişdi mahzun
…
Kim yansa iki çerâg-ı revgân
Tîre-şeb olur ziyâde rûşen (1967-79)

***Sevdâyî*:**

Mecnûn'a bu söz irişdi nâ-gâh
Anı işidicek eyledi âh
…
Leylî bize bunca zar koydı
Gitdi seni yâd-gâr koydı (1198-1207)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu resme gözlerinden cûy idüb hûn
Pes itdi 'azm-i efğân-gâh-ı Mecnûn
…
Mezân üzre çün şem^{c}-i şeb-efrüz
Yanalum yakılalum ey ciger-sûz (5163-90)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İhtiyârı gidüb o dem elden
'Âr idüb hiç üşenmedi ilden
...
Tutayuz dâmenin dem' gibi
Ağlayub yanayüz şem' gibi (2238-53)

***Halîfe*:**

"Leyla'nın anası, ağlaya ağlaya Mecnun'u bulmaya gider. … Kadın … şöyle söyler:

Şimdi ben ü sen çü bülbül-i bâğ
Efgân idelüm çemenden ırağ

Mecnun, bu sözü işitince yakasını yırtar" (Levend, 1959: 308-309).

***Andelîb*:**

"*Ey Mecnūn cānım balam ḳızım seni zamān tiliden terk itmedi. Olar vaḳti "Vay Mecnūn!" diyip cān berdi. Sening bütin şūrīde-ḥāl ṣūretleringi ḳızım manga bir bir beyān ḳıldı. Leylī manga vaṣıyyet ḳılıp irdi. "Bir elide daş gögsüge urup çöl ḳumunı başıġa savırıp yalançı dar teng ḳılıp bir dīvāne gelgey, anga ḫūb pervā ḳılıp 'izzet kerem bilen könglüni alavergin anı ḫoşnūd ibergey sen. Zinhār incitmegey sen" diyip irdi." "Tura gel! Öyümge yürgül. Egin başınglarıng yuvıp urup ḳul ayaġıngnı yaġlap sanga 'arūslıḳ ḳılayın kim tā ki Leylīning ervāḥı menden ḫūşūḳat bulsun! didi*." (s.119-20)

C240. C240. Aynı Kabre veya Yanyana Defnedip Üzerine Türbe Yapma

***Nizâmî*:**

Leyla'nın mezarının yanını kazmışlar
Leyla'sının yanı başında toprağa vermişler
…
Hayattayken birbirlerine hep sadık kalmışlar
Mematta da birlikte aynı kabirde yatacaklar (3602-4)

***Dihlevî*:**

وصل ارچه براهل دل او بالست وصلی که چنین بود حلالست

["Vuslat, gönül ehline vebalse de böyle olan vuslat helaldir", s.257.]

***Süheylî*:**

"Leyla'nın akrabaları hayrette kalırlar ve ikisini de oldukları gibi örtüp mezarı kapatırlar" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Mektebî*:**

"Mecnun'un naşını gül suyu ile yıkadıktan sonra, iki ceazeyi yan yana iki kabre koyup üzerine bir türbe yaparlar" (Levend, 1959: 73).

***Câmî*:**

خاکش به جوار دوست کندند در خاك چو گوهرش فکندند

["Onun yanında mezarını kazdılar. Bir inci gibi toprağa gömdüler.", s.52.]

***Şâhidî*:**

Kılur bir lahd içinde ol iki nûr
İderler bunları hâkile mestûr (5400-8)

***Nevâyî*:**

Çün rûhlarıga-dur nihânî
Cennetde visâl-i câvdânî

Netkey koşulup eki beden hem
Gûr bolsa alarga bir kefen hem (3345-3362)

***Behiştî*:**

bir türbe yapup ol iki yâre
başladı bu halk âh u zâre

defn itdiler ol iki şehîdi
makbûl-i Hudâ'yı ve sa'îdi (1775-76)

***Hamdullah Hamdî*:**

Akıdup gözyaşın anı yudılar
Getürüp Leylî katında kodılar
...
Bular dünyâda olmışlardı yek 'ahd
Anun-çün oldılar âhırda yek mehd (3942-5)

***Lârendeli Hamdî*:**

Velî 'âkıllar itdi ittifakı
Ki ol iki yâr-ı cân-ı bî-nifakı

Biri biriyle hem-kabr eyleyeler
Ne çâre hasrete sabr eyleyeler (5264-5)

***Sevdâyî*:**

Koydılar anı hem ol mezâra
Gam-nâk irişdi ğam-güsâra (1229-34)

***Fuzûlî*:**

Bir bezm iki âha mahfil oldı
Bir burc iki mâha menzil oldı (3004-3009)

***Andelîb*:**

"*... cem' bolup şüst-şūy ḳılıp birbirige aydur irdi kim "Elbette bular 'āşıḳ-ı pāk bolġaylar. İkilerin bir cāyda defn ḳılaylıng. İki 'āşıḳ birbirige dāḫil bolġay" dir erdiler.*", (s.136)

***Nâkâm*:**

Güşadə qıldılar Leyli məzarin
Gülagin etdilər Məcnun kənarin (s.150)

1. HAYVAN MOTİFLERİ

1.1. "Hayvan Motifleri" ve Türk edebiyatındaki Belirleyici Yöntemleri

Hayvan motifleri ile ilgili yapılmış çalışmalar, fabllar ve masallar ile başlar. Olağanüstü nitelikli masallar ve hayvanların anlatılardaki varlığı, bu tip masalların diğerlerinden ayrımını gerektirmiş ve araştırmacılar masalları çeşitli tasniflere tâbi tutmuşlardır. Masalların tasnifi probleminin, araştırmacıları oluşsal çözümleme çalışmalarına yönlendirmesi sonucu, motif eksenli analiz yöntemlerine başvurulmuştur (Propp, 2018: 6-21). Anlatıların kapsamlı motif indeksinin Thompson tarafından ortaya konması neticesinde, hayvan motifleri, çeşitli türdeki anlatıların motif çalışmalarının bir parçası olmuştur. Öyle ki Türk edebiyatındaki bazı türler üzerindeki çalışmalar, yalnızca hayvan motiflerini tespit amacı taşır.

Türk edebiyatının eserleri üzerinde yapılan hayvan motifi çalışmaları, genellikle iki tip araştırma biçimine yönelir. Bunlardan birincisinde, hayvan motifleri diğer motif tipleriyle beraber değerlendirilir. Bu çalışmalarda yöntemin, Thompson'ın İndeks'ine dayandırıldığı belirtilerek motifler, harf kodları ve motif başlıkları ile maddelenir. Söz konusu çalışmalarda, Thompson'ın İndeks'i esas alındığı için, anlatıda, hiçbir nitelik taşımayan pasif hayvanlar motif olarak değerlendirilmez. Efsanevî, dost, yardımcı, insanî özellikli gibi, çeşitli nitelikler taşıyan hayvanlar, İndeks'e göre tespit edilir ve İndeks'te olmayan motifler farklı kodlarla belirtilir.

Diğer tip çalışmalar, çoğunlukla, müstakil olarak "Hayvan Motifleri" başlığını taşır. Bu çalışmalar, ilkine nazaran, belli bir kültürün tek bir anlatı türünü (masallar, efsaneler, destanlar gibi) içine aldığı için, motif alanı dar tutularak sadece "hayvan motifleri"ni saptama amacı güder. Ancak bu tip çalışmalarda araştırmacıların hangi yönteme dayandığı bilgisine çoğunlukla rastlanmaz. Genellikle anlatılarda geçen her bir hayvan bir motif olarak kabul edilir ve tespit edilen hayvanlar alt alta sıralanır. Bu motif başlıklarında, bütüncede, hayvanların herhangi bir vasıf taşıyıp taşımadıklarına bakılmaksızın metin akışında geçtikleri yerler örnek olarak sunulur. Bu örneklerin içinde, Thompson'ın hayvan motifleri indeksindeki motif maddeleri ile ortak olanlar bulunabildiği gibi, anlatıda pasif konumda olup herhangi bir varlık göstermeyen hayvanlar da görülebilmektedir.

Hayvan motiflerinin tespitinde yönelinen birbirinden farklı bu iki tip çalışmadan hangisinin belirleyici olduğu konusundaki temel problem, "hayvan motiflerinin ne olduğu"

sorusuna dayanmaktadır. "Hayvan Motifleri", Thompson'ın İndeks'inde, *efsanevî*, *dost*, *yardımcı*, *insanî özellikli*, gibi çeşitli vasıflar çerçevesinde belirlenmiş hayvanları ele alırken ikinci tip araştırmalarda, motif olduğu öne sürülen hayvanların herhangi bir vasıf taşıyıp taşımadığına bakılmaz. "Motif" konulu olduğu belirtilen bu araştırmalarda hayvan isimleri, motif maddesi olarak yazılıp söz konusu hayvan ile ilgili tüm örnekler bu başlık altında sıralanır. Oysa Thompson, niteliğini belirlediği hayvanları "türler" şeklinde belirtmesi dışında ("Yardımcı Hayvanların Türleri" veya mitik hayvanlar), hayvanları tek başına ele alıp bir motif maddesi oluşturmaz. Örnek olarak; "Konuşan Hayvanlar" motif maddesinde, anlatılarda konuşma vasfı kaydedilen tüm hayvanları bu başlık altında toplar. Ancak, bu tip araştırmalarda, örneğin, "baykuş" bir motif olarak kabul edilip etrafında oluşmuş tüm olaylar bu başlık altında sıralanabilmektedir. Aynı şekilde, örnek olarak; "at" bir hayvan motifi olarak kabul edilip anlatıda "kahramanın atına binmesi" gibi motif değerinde olmayan, sıradan bir eylem dahi bu başlık altında değerlendirilebilmektedir. Oysa burada, bir hayvan motifinden bahsedilebilmesi için, bir motif-hayvanın varlığı zorunludur. Söz konusu at, binek hayvanı olması dışında, herhangi bir vasfı haiz değildir. Bu tür hayvan unsurlarının, sosyal, kültürel veya benzer açılardan ele alınıp incelenmesi elbette mümkündür; ancak bir motif tespiti araştırmasında yer alması beklenmemelidir.

1.2. "Hayvan Motifleri"ni Tespit Sorununun Kökeni

Hayvan motifleri tespitinde yukarıda görülen iki tip inceleme yöntemi, *değişmeyen* ve *değişen*[501] değerler temeline dayanır. Thompson ve Thompson'ın İndeks'ini esas alan araştırmalar, değişmeyen değerler olan "nitelik"leri motif kabul edip değişen değerler olarak "hayvan"ları gösterirken ikinci tip araştırmalar "hayvan"ları değişmeyen; motif değer olarak alıp "vasıf"ları (veya durumları) değişen unsurlar olarak kabul eder:

[501] Değişen ve değişmeyen değer kavramları J.Bédier'e aittir. Bk.: Rifat-Rifat, 2018: 7.

Değişmeyen Değer (Motif)	**Vasıflar**	Mitik, Sihirli, Dost, İnsan Özellikli vd.
Değişen Değer	**Hayvanlar**	At, karga, güvercin vd.

1. Tip Araştırmalar

Değişmeyen Değer (Motif)	**Hayvanlar**	At, deve, güvercin vd.
Değişen Değer	**Vasıflar**	Konuşan at, ata binme; Konuşan deve, devenin adı vd.

2. Tip Araştırmalar

İkinci tip araştırmalara göre, anlatıdaki her hayvan, değişmeyen değer olarak bir motiftir. Örnek olarak; bir araştırmada motif başlığı olarak "geyik" alınır. "Geyik motifi"nde, kahramanın imtihandan geçerek bir geyik avlamayı "başardığı" kaydedilir. Bu durum, araştırmacıya göre, burada bir "geyik motifi" olduğu anlamına gelmektedir. Oysa burada, "değişmeyen" değerde olan eylem "avlanma"dır. Geyik, anlatının değişik varyasyonlarında *ceylan* veya başka bir av hayvanı; "değişen" olabilir. Hatta çerçeve büyütülürse burada değişmeyen "imtihan", değişen "avlanma", alt değişen "geyik"tir. Dolayısıyla bir "geyik motifi"nden değil, bir "imtihan motifi"nden bahsetmek gerekmektedir.

Sayısı çokça arttırılabilecek olan bu tür örneklerde fark edildiği üzere, hayvan motiflerinin farklı algılanması, elbette, araştırmanın, herhangi bir yönteme dayanılarak hazırlanmamış olması kadar, "motif" kelimesinin itibarî kullanımı ile de ilgili görünmektedir. Bu durum, *değişmeyen* ve *değişen* değerlerin, esasen "hayvan motifleri" ile sınırlı olmayıp "motif" kavramını bağladığının fark edilmediğini de göstermektedir. Motif, sadece "bütüncedeki en küçük unsur" olarak kabul edilip "sıradışı, geleneksel, olağanüstü, canlı, mütekerrir" vasıfları yok sayıldığında veya kelime terim anlamından uzaklaştırıldığında bu tip muğlaklıklar ortaya çıkabilmektedir.

Anlatı türlerinde yürütülen araştırmalardaki hayvan motiflerinin farklı saptanması, hayvan motiflerinin nasıl tespit edileceği sorusunu beraberinde getirmektedir. Bir hayvanın motif değerinde olup olmadığını anlamak için "motif-hayvan" ve "motif-dışı-hayvan" (motif-dışı-hayvan) belirleyicileri kullanılabilir.

1.3. "Motif-Hayvan" ve "Motif-Dışı-Hayvan"

Anlatma esasına bağlı metinlerde, "motif değeri taşıyan en küçük unsur" niteliğinin bir hayvan için söz konusu olması durumunda, "hayvan motifleri"nden bahsedilir. Bu demektir ki anlatıda geçen her hayvan ya da bir hayvanın geçtiği her örgü, bir hayvan motifinin varlığını işaret etmemektedir. Hayvan motifleri, anlatı içinde çeşitli vasıfları ile öne çıkmış, bu vasıflar ile anlatının örgüsüne etki etmiş; *etken* bir hayvanın varlığını gerektirir. Bu hayvan, "motif-hayvan"dır.

"Motif-hayvan", etken bir unsur olarak anlatının akışında etkin bir rol oynar. Söz konusu etkin roller, bazen *mitik*, *üstün nitelikler* sergileyen, *masalsı* veya *olağandışı*, *insanî davranışlar* içerirken bazen de kahramanın mistik veya dünyevî yolculuğunda ona destekçi (pozitif) ya da onu yolundan döndürücü (negatif) eylemlerle ifade edilir.

"Motif-dışı-hayvan" ise, anlatıdaki varlığı motif değeri taşımayan, edilgen ve sıradan hayvandır. Bazen vasıfsız bir binek hayvanı bazen bir hediye unsuru bazen bir benzetme ögesidir. Neticede, motif-dışı-hayvanlar, anlatı içinde etkin bir rol icra etmezler ve varlıkları bir nesne kadar edilgendir.

Pasif bir varlık sergileyen motif-dışı-hayvanlar, metin akışında sayısız kez yer alabilirken aktif rol üstleniciler olan motif-hayvanlar, sınırlı sayıda varlık gösterir. Bu yüzden, motif-hayvanların aktif rol aldığı örgüler, onları aktive eden vasıflara dikkati ve bu vasıfların tasnifini zorunlu olarak beraberinde getirmiştir. Thompson'ın "Hayvan Motifleri" indeksi, motif-hayvanları, bu açıdan sınıflara ayırır. *Efsanevî*, *sihirli*, *bilge*, *insan davranışlı*, *dost* ve *minnettar hayvanlar* ve bunların alt başlıkları, hayvanların anlatılarda icra ettikleri fonksiyonları ifade ile tasnif amacı taşımaktadır.

Motif ve motif-dışı-hayvanlar, farklılıkları açısından şu şekilde maddelenebilir:

1. Motif-hayvan, varoluş özelliklerinin üstüne çıkarken motif-dışı-hayvan temel varlık amacını aşamaz.

2. Motif-hayvan; dinî, efsanevî, insanî, olağanüstü türünden özel bir nitelikle aktif rol üstlenirken motif-dışı-hayvan, olay örgüsünde pasif düzeyde kalarak herhangi bir nitelik sergileyemez.

3. Motif-hayvan, anlatıda, sınırlı sayıdaki hayvan için söz konusu olabilirken motif-dışı-hayvanlar, kahramanların temel ihtiyaçlarına binaen sayısız kez söz konusu edilebilir.

4. Motif-hayvanlar Thompson'ın "aktörler, olaylar ve nesneler" olarak belirlediği motif türlerinden "aktörler" sınıfında yer alırken motif-dışı-hayvanlar herhangi bir sınıfa dâhil olmazlar. Örnek olarak; "Kahraman uçan atına bindi." cümlesindeki "uçan at", bir motif-hayvandır. "Kahraman, atına bindi.", cümlesinde ise bir motif-dışı-hayvan vardır. Kahramanın, anlatı boyunca, ihtiyacına binaen, sayısız kez, atı söz konusu olabilir. Kahraman atına binip yolculuğa çıkabilir, at kaybolabilir, ölebilir. Burada dikkat edilmesi gereken, kahramanın atını sadece edilgen bir unsur, bir araç olarak kullanıp kullanmadığıdır. Motif değeri taşıyan olay, belki "yolculuğa çıkmak > at ile yolculuğa çıkmak", ya da "kaybolma > at ile kaybolma"dır; ancak, kesinlikle, bir hayvan motifi değildir. Oysa "uçan at", başlı başına bir motif-hayvandır ve "uçan hayvanlar" motifi içinde yer alır.

Yapılan araştırmalarda, çok sayıda motif-dışı-hayvan, motif-hayvanlarla birlikte değerlendirilmiştir. Bir araştırmada "deve" motif başlığı ele alınmış ve kahramanın deveyle yolculuk etmesi, devenin konuşması, kehanette bulunması gibi bütün eylemler, bu başlık altında sıralanmıştır. Oysa bunlardan ilki, bir motif-dışı-hayvan ile karşı karşıya olunduğunu gösterir. Kahraman, yaşadığı çağın gereği, yolculuk aracı olarak deveyi kullanmaktadır. İkincisinde deve, bir motif-hayvan olarak "konuşan hayvanlar" motif maddesinin; üçüncüsünde ise, yine bir motif-hayvan olarak "kehanet gösteren hayvanlar" motifinin alt ögesidir.

At, kurt, geyik gibi kült veya kutsal hayvanlar, Türklerde önemli bir yere sahip olduğundan, bu tür hayvanların tek başına bir motif olmadığının öne sürülmesi, ilk etapta oldukça aykırı görünebilir; ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, "kült hayvanlar", "kutsal hayvanlar" gibi motif maddeleri oluşturmanın gerekliliğidir. Aksi hâlde, atın veya kurdun hangi nedenle motif-hayvan olduğu konusu muğlak kalacaktır. Bundan daha kötüsü, at, tek başına bir motif-hayvan kabul edildiğinde, atın anlatıda geçtiği her yer, motif kapsamına alınacak ve bu durum ciddi bir metin tahlil hatası doğuracaktır. Bu nedenle, bu tür ikinci tip araştırmalarda, "Hayvan Motifleri" başlığı yerine, "Hayvanlar" veya "Hayvan Figürleri", "Hayvan Unsurları" gibi başlıkların tercih edilmesi, anlatıların sağlıklı bir yapısal tahlilinin yapılabilmesi açısından daha uygun görünmektedir.

1.4. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinin Hayvan Motifleri Tespitinde Temel Motiflerin Önemi

Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde hayvanlar, hikâyenin bütünü içinde dikkate değer bir yer tutar. Mecnun'un yakınlık kurduğu vahşi hayvanlardan zaman zaman karşılaşılan ve özdeşlik kurulan, ayrıca rüyalarda simgesel olarak yer alan hayvanlara kadar, Hikâye'de, birçok hayvan isminin zikredildiği görülür. *Karga*, *deve*, *bülbül*, *güvercin*, *ceylan*, *geyik* ve özellikle Hikâye boyunca varlığına işaret edilen *vahşi hayvanlar*, bazen *bilgelik* bazen *dostluk* bazen *minnettarlık* hususiyetleri ile varlıklarını hissettirir. Bunlar, Âşık'ın, tecrit olduğu dünyasının yerine ikâme edilen ve insanlardan bulunamayan desteğin, kendileri vasıtasıyla sağlandığı canlılardır. Mecnun, onların anlayışından, yakınlığından, vefasından güç alır ve derdinî, acısını onların varlığı ile gidermeye çalışır. Hayvanlar da ondaki üstünlüğü hissederek onu korur, ona yakınlık gösterir ve her türlü hizmetini görerek etkin rol oynarlar.

Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde Thompson'ın İndeks'i dikkate alınarak yapılacak hayvan motifleri tasnifi, bilge, konuşan, dost gibi hayvan motifleri gruplarından bahsetmeyi gerektirecektir; ancak bir anlatıda temel motiflerin belirlenmesi, anlatının motiflerinin tespit edilme düzleminin de belirleyicisidir. Dolayısıyla hayvanlar, bu gibi hususiyetlerin tasavvufî mahiyetle yorumlandığı bir bağlamla ele alınmak zorundadır. Vahşi hayvanlar, Âşık'ın başına yuva yapan kuşlar, Âşık'ın sevgili veya kendisi ile özdeşleştirerek kurtardığı ve akabinde özgür bıraktığı ve dertleştiği hayvanlar, tasavvufî manâ ile nitelendirilecek bir hayvanlar âlemi ile karşı karşıya olunduğunun göstergesidir.

Mesnevîlerde tasavvufî nitelikleri ile öne çıkan hayvanlar çeşitli vazifeler üstlenirler. Karga, baykuş, gâv, güvercin ve vuhuşu oluşturan hayvanlar, çeşitli zaman ve mekânlarda bu vazifeye istinaden ortaya çıkarlar. Bunlardan en önemlisi olan vuhuş, Mecnun'daki kerameti fark eden ve ona tâbi olan canlılar olarak hikâyelerde önemli yer tutmaktadır. Süleyman Peygamber gibi, Mecnun'un hâkimiyeti altına girmiş ve ona hizmet eden hayvanlar niteliğinde olan vahşi hayvanlar, İbn Arabi'nin *İttihadü'l-Kevnî* adlı eserinde belirtildiğine göre, hayvanların sâlike tâbi olmaları bakımından, seyr-i süluk içerisinde gelinen makamın bir göstergesidirler (İbn Arabi, 2018c: 29. Ayrıca Bk.: Harman, 2010: 56-60). Kahraman, âzâd ettiği hayvanlardan ünsiyet kurmak istediği hayvanlara kadar hayatı ve ölüm anında dahi bir hayvanlar ordusu ile çevrelenmiş ve korunmuştur. O hâlde vuhuşun Mecnun'a tâbiiyeti, ilahi bir emir gereği olduğundan, vahşi hayvanların teslimiyetini

gösteren eylemler, "tasavvufî nitelikli hayvan motifleri" bünyesinde değerlendirilmek durumundadır.

Vuhuşun mesnevîler içerisindeki konumu, onların tasavvufî olmayan bir anlatıda, *dost hayvanlar* olarak belirlenmesini gerektirecektir. Thompson'ın İndeks'ine göre *minnettar* veya *dost hayvanlar* grubuna alınabilecek olan vuhuşun konumunun bu noktada, bir karmaşa içerdiği fark edilir. Bunun nedeni, şairlerin vuhuşa yükledikleri manânın çeşitlilik arz etmesi ile ilgilidir.

Vahşi hayvanlar bazı mesnevîlerde Mecnun'un onları beslemesinden dolayı ona "minnettar hayvanlar" olarak yer alırken bazı mesnevîlerde ondaki kerameti fark edip ona hizmetkâr olan canlılar olarak bulunur. Bazı mesnevîlerde ise, bu iki nitelik bir arada değerlendirilerek vuhuş, "Dost Hayvan > Yardımcı Hayvan" motifi göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla vahşi hayvanlar hem dost hem minnettar hayvanlar başlığı altına alınabilme hususiyeti gösterir. Hikâyelerde, hayvan motiflerinin tasnifinde karşılaşılan bu zorluk, aynı hayvanın farklı mesnevîlerde, farklı motif başlığı altına alınabilmesi durumundan doğar:

Değişmeyen Değer (Motif)	Dost Hayvanlar	Minnettar Hayvanlar
Değişen Değer	Vahşi Hayvanlar	Vahşi Hayvanlar

Tablo-10

Burada, gözden kaçırılmaması gereken noktanın, bütün mesnevîlerdeki ortak unsurun Âşık'ın vahşi hayvanları beslemesi olduğu görülür. Âşık, kendisine getirilen yiyeceklerin çok azını alıp geri kalanını vahşilerle paylaşmaktadır. Vahşi hayvanların bu nedenle onun hizmetinde bulunduğu ve Âşık'ın esasında onları besleyerek kendisini onlara karşı koruduğu, Nizâmî, Hamdullah Hamdî, Lârendeli Hamdî gibi bazı şairlerin mesnevîlerinde kıssalar örnek gösterilerek belirtilmiştir. Ancak tasavvufî mahiyetin söz konusu olduğu bir anlatıda, vahşi hayvanlar, Kahraman'ın hükmü altına giren motif-hayvanlar olarak ne minnettar ne dost hayvan sınıfına dâhil olmayıp tasavvufî hayvanlar olarak değerlendirilmek durumundadır.

Mesnevîlerde tasavvufî nitelikleri ile öne çıkan ve mesnevîlerde diğerlerine nazaran en fazla yer tutan hayvanlardan biri *karga*dır. Karga, konuşması, haberciliği, uğursuzluğu, leş yiyiciliği ve rengi gibi hususiyetleri dolayısıyla çeşitli anlatılarda mitik bir kuş olarak yer

alır; ancak karganın bu mitik özellikleri temel motifleri tasavvufî olan mesnevîlerde elbette tasavvuf ile özdeşleştirilmiş ve tasavvufî literatürde önemli yer tutan kuşlardan biri olan karga, Âşık'ın gözünde sufi, derviş gibi vasıflarla tavsif edilmiştir.

Karganın mesnevîlerde tasavvufî nitelikleri ile anılması, onun bu özelliklerinin aktive edilip edilmediği sorusunu da beraberinde getirir. Kahraman için çoğunlukla bir dertleşme unsuru olan karga, çoğu mesnevîde kendisine yüklenen manâ ve mahiyetten habersiz olup Kahraman'a karşı gafil davranışlar sergileyen bir kuş portresi çizmektedir. Kahraman'ın gözünde yüklendiği manâ, kargayı sadece iki mesnevîde konuşan ve anlayan karga olması dolayısıyla motif-hayvan düzeyine çıkarmıştır. Bir başka mesnevîde de habercilik özelliği ile motif-hayvan özelliği gösterir.

Karganın alternatifi olan baykuşta da aynı durum söz konusudur. Dinî ve mitik kökenli bir kuş olarak öne çıkan baykuş, karganın bir seçeneği gibidir ve tasavvufî özellikleri sadece Âşık tarafından söze dökülür. Baykuş, hikâye içinde tüm bu niteliklerden habersiz, gafil bir kuş portresi çizer. Bu durum, baykuşun da motif-hayvan olduğunu söylemeyi imkânsız kılmaktadır:

Değişmeyen Değer (Motif)	Çeşitli Unsurlarla Konuşma	Tasavvufî Nitelikli Hayvanlar	Konuşan Hayvanlar	Haberci Hayvanlar
Değişen Değer	Karga / Baykuş / Güvercin / Ceylan / Deve vd.	Karga / Baykuş	Karga	Karga

Tablo-11

Değişmeyen ve değişen nitelikler temeline dayanan bu sonuç, karganın hangi örgülerde motif-hayvan, hangilerinde motif-dışı-hayvan özelliği gösterdiğini anlamayı kolaylaştırır. Eğer, yukarıda bahsedilen ikinci tip hayvan motifleri araştırmalarını örnek alarak bir "Hayvan Motifleri" tasnifi yapılsa değişmeyen unsur olarak ortaya bir "karga motifi"nin çıkması gerekmektedir. Bu tasnif ise, tepkisiz kalan karga ile tepki gösteren ve konuşan karga arasında motif olması bakımından hiçbir ayrım yapılmaması anlamına gelmektedir:

Değişmeyen Değer (Motif)	Karga / Baykuş
Değişen Değer	Dertleşme Unsuru / Ârif Hayvan / Konuşan Hayvan / Haberci Hayvan

Tablo-12

Oysa hikâyelerin işlevleri doğru şekilde analiz edildiğinde, tepkisiz kalan karganın, bir araçtan öteye geçmediği ve "Çeşitli Unsurlarla Konuşma" motifinin bir değişen unsuru olduğu görülecektir. Burada karga, motif-dışı-hayvandır.

Mesnevîlerde, karga, "hayvan motifleri" içindeki bir motif sınıfının belirleyicileri arasında yer almaktadır. Karga, Âşık'ın gözüyle bir sufi, mürşid gibi tasavvufî bir kahraman olarak algılanır. Karganın, kendisiyle dertleşen Mecnun'un ızdırabını anlayıp ona ârifçe bakması, onu bu noktada "tasavvufî nitelikli hayvan motifleri"nin belirleyicisi kılmaktadır. Konuşan ve Mecnun'u onaylayan karga, "konuşan hayvanlar" maddesinde yer almasına rağmen karganın, Mecnun'u irfani bilgisi dolayısıyla teyit etmesi, onu aynı zamanda, "tasavvufî hayvan motifleri" grubunun bir alt belirleyicisi de yapmaktadır. Bu durumda karga, hem ârif ve konuşan hayvanların bir maddesi hem de tasavvufî nitelikli hayvan motiflerinin unsuru konumundadır.

Hayvan Motifleri	**Hayvan Motifleri**	**Hayvan Motifleri**
Konuşan Hayvanlar	**Tasavvufî Nitelikli Hayvanlar**	**Tasavvufî Nitelikli Hayvanlar**
Konuşan Karga	Konuşan Hayvanlar	Ârif Hayvanlar
	Konuşan Karga	Ârif Karga

Tablo-13

Mesnevîlerdeki hayvanlar, sınırlı sayıda olmakla birlikte, aynı hayvanın her mesnevîde yer alış şekli ve amacı birbirinden farklılık arz edebilmektedir. Örnek olarak; Mecnun'un, genel olarak avcının elinden kurtararak âzâd ettiği ceylan, Ebû Bekr el-

Vâlibî'nin eserinden itibaren hemen hemen tüm mesnevîlerde yer alır. Mecnun, bazen yârinden ayrı düşmüş bir canlı şeklinde tahayyül ederek onu kendisi ile özdeşleştirirken bazen de gözlerini Leyla'nın gözlerine benzetir ve onu kurtarmak için varını yoğunu feda eder. Başka bir yerde ise, ceylan -bazı mesnevîlerde geyik- kurtarma söz konusu olmaksızın, Mecnun'un vahşi hayvanlar içinden en fazla yakınlık kurduğu canlıdır ve Mecnun onu yanından hiç ayırmaz. Mecnun'un bu tutumu, aynı şekilde, Leyla'nın köpeğine de sergileyerek ona özel ihtimam gösterdiği fark edilir. Burada, Kahraman'ın davranış ve yaklaşım şekli, yani işlev aynı, ancak nedeni ve hedefi farklı olmaktadır:

Değişmeyen Değer (Motif)	Kurtarma
Değişen Değer	Ceylan / Geyik / Güvercin / Gâv

Tablo-14

Değişmeyen Değer (Motif)	İlgi Gösterme
Değişen Değer	Ceylan / Geyik / Köpek

Tablo-15

Âşık'ın ceylan / geyik ile köpeğe gösterdiği ilginin temeli, onun içinde bulunduğu *aşk* hâli bakımından analiz edilebilir. Ceylan / geyiğe gösterilen ilgi, ceylan / geyiğin Leyla'ya benzemesi ile ilgili iken köpeğe gösterdiği ilgi, Leyla'nın mahallesinden olmasıdır (Ahmed Gazali, 2019: 29). Bu bakımdan, tasavvufî açıdan yapılacak bir tahlilde, ceylan ve köpeğin, mahbub ile ilgili olması dışında, herhangi bir vasıf taşımadığı ve Hikâye içindeki varlıklarının Âşık'ın hâlleri ile ilgili olarak ortaya çıktığı görülür.

Diğer ilgi gösterilen hayvanlardan olan güvercin ve gâv ise, Âşık'ın kendisi ile özdeşleştirmesi bakımından dikkat çeken hayvanlardır. Âşık, sülûkunda kendisini anlayabilecek varlıklara ihtiyaç duymakta ve karşılaştığı bazı hayvanları, bu nedenle kendisi ile özdeşleştirmektedir. Mahbub ile özdeşleştirdiği hayvanlar ise, onun maşuğa duyduğu ihtiyacın bir göstergesi olarak yer alır.

Âşık'ın ilgi gösterdiği hayvanlarla ilgili ortaya çıkan diğer bir soru, onun kurtardığı hayvanlara da ilgi gösterip göstermediğidir. Âşık, hayvanları kurtardıktan sonra, onlara ilgi gösterir. Bu durumda, *ilgi gösterme* değişmeyen, *kurtarma* değişen, *hayvanlar* alt değişen olarak ortaya çıkmaktadır:

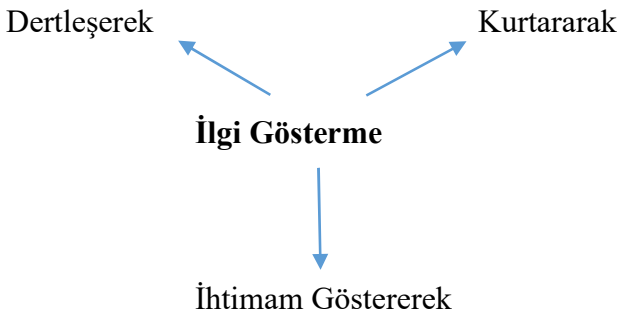

Değişmeyen Değer (Motif)	**Değişen Değer**	**Değişen Değer**
İlgi Gösterme	Konuşma	Karga / Baykuş / Güvercin / Bülbül / Ceylan / Geyik / Köpek Deve / Gâv
	Kurtarma	Güvercin / Ceylan / Geyik / Gâv
	İhtimam Gösterme / Dertleşme	Ceylan / Geyik / Köpek

Tablo-16

Görüldüğü üzere, mesnevîlerde geçen bütün hayvanlar, bir dertleşme aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Âşık, bazı hayvanları kurtarır bazısına tesadüf eder bazısı da onun peşinden gelir. Değişmeyen değer olan "ilgi gösterme" ve onun alt değişeni olan "kurtarma", "konuşma" ve "ihtimam gösterme", neticede tüm mesnevîlerde sabit olduğu için değişmeyen değerler olarak kabul edilir. Bu durumda, kurtarma, konuşma ve ihtimam gösterme, "Aşk Motifleri" kapsamına girerken bu işlevlerin yansıdığı bazı hayvanlar da motif-dışı-hayvan özelliği göstererek hayvan motifi kapsamının dışında kalır. Motif-hayvan özelliği gösteren hayvanlar, konuşarak, başında yuva yaparak, onu bırakmayıp ardından giderek ve Mecnun'a hizmet ederek aktif hâle gelirler:

Değişmeyen Değer (Motif)	Konuşan Hayvan	Ardından Gitme	Başına Yuva Yapma	Hizmet Etme
Değişen Değer	Karga	Ceylan / Geyik	Güvercin / Bülbül	Vahşi Hayvanlar

Tablo-17

"Ardından Gitme" motifi, ceylan / geyiğin Mecnun'a gösterdikleri pozitif bir tepkidir. Bazı mesnevîlerde, Mecnun, ceylan / geyiği kurtarıp onunla biraz dertleştikten sonra, onu âzâd eder. Ancak, ceylan / geyik, onu bırakmayıp peşinden gider. Burada, hayvanın motif-hayvan özelliği sergileyip kurtarılmasına karşılık dostluk gösterdiği ve Âşık'ı yalnız bırakmadığı sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla, ceylan / geyik "Dost Hayvanlar" motifi kapsamında değerlendirilebilir görünmektedir.

"Ardından gitme" eylemi, bazı mesnevîlerde Mecnun'un sergilediği bir davranış olarak yer alır. Mecnun, ceylan / geyiği âzâd ettikten sonra, bir müddet kendisi onun ardından gider. Bu durumda ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Değişmeyen Değer (Motif)	Ardından Gitme
Değişen Değer	Ceylan / Mecnun

Tablo-18

Burada, "Ardından Gitme" motifinin hangi değeri aktif hâle getirdiği önemlidir. Ceylanın aktif olduğu örgü, onun motif-hayvan özelliği göstererek "Hayvan Motifleri" kapsamına girdiği anlamına gelirken Mecnun'un aktif olması, aşk hâline işaret eden eylemin, "Aşk Motifleri"ne alınması gerektiği anlamına gelmektedir. Bu durumda, aynı eylemin, değişenleri nedeniyle, farklı motifler bağlamında değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılır.

Âşık'ın "başında yuva yapma" motifi, güvercin ve bülbül dışında, bazı mesnevîlerde kerkes (akbaba) ve cinsi belirtilmemiş bir kuş olarak dört farklı türde geçer. Ancak, diğer iki kuş, Mecnun'un onlara çağrısına cevap verme amacıyla yuva yapma eyleminde bulunmuş değildir. Şairler, bu durumu, Mecnun'un şuursuz ve divane hâlinin bir sonucu olarak yansıtmışlardır. Dolayısıyla akbaba ve diğer kuş, motif-dışı-hayvanlar olarak "Divanelik

Motifi"nde yer alırken güvercin ve bülbül, kendilerine yapılan seslenişe cevap veren motif-hayvanlar olarak "Hayvan Motifleri" kapsamına alınmıştır:

Değişmeyen Değer (Motif)	Başına Yuva Yapma	Aşk Motifleri
Değişen Değer	Güvercin / Bülbül	Akbaba / Diğer Kuş

Tablo-19

1.5. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Geçen Motif-Hayvanların Genel İncelemesi

1.5.1. Karga

1.5.1.1. Dinî Kaynaklarda Karga

Eski Ahit'te, rahmetten mahrum bırakılan Edom vadisini mesken tutan[502] iki kuştan birisi olarak geçen karga, Süleyman'ın Meselleri'nde, anne-babasına itaat etmeyenin gözünü oymakla vazifelendirilmiş bir ceza vasıtasıdır[503]. Karga, Nuh tufanının ardından yeryüzünde suların tamamen çekilip çekilmediğini araştırmak üzere gemiden gönderilmiş; ancak leş yemeye koyulduğu için gemiye dönemeyince[504] Nuh Peygamber tarafından lanetlenip "rızkın leş olsun" bedduasını alarak "kâsid-i Nuh" (Nuh'un habercisi); "gurâb-ı Nuh" (Nuh'un kargası) (Yıldırım, 2008: 733) adlarıyla anılagelmiştir.

Genel olarak uğursuzluğuyla nam salmış karganın bu ünü, aslında dünyanın ilk zamanlarına, Habil ve Kabil olayına dayanır. Kur'ân-ı Kerîm'de yeryüzünde ilk kan dökücü olarak bildirilen Kabil, öldürdüğü kardeşi Habil'in cesedinî gömmeyi, Allah'ın gönderdiği karga vasıtasıyla öğrenmiştir[505]. Bu nedenle, karganın uğursuzluğu, yerküredeki ilk mezarın kazılmasıyla yakından ilgilidir.

---

[502] "*... ve orada baykuşla karga oturacak."* Kitab-ı Mukaddes, 1997: 34/11.

[503] "*Babası ile istihza eden ve anasına itaat etmeği hor gören göz, onu dere kargaları oyacak ve kartal yavruları yiyecektir*." Kitab-ı Mukaddes, 1997: 30/17.

[504] Stith Thompson'ın Motif-İndeks'ine göre, Alman, İrlanda vb. anlatılarda, Nuh Peygamber'e dönmeyen kuş "kuzgun" olarak geçer. Bk.: A2234.1. A2234.1. *Raven does not return to Noah: must suffer thirst and break bill.*

[505] "*Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedinî nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedinî örtmekten âciz miyim ben?" dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu*" (Mâide 5/31).

Karganın meş'umluğu, Eski Ahit'te geçen, ekmek ve et getirerek İlyas Peygamber'i besleme[506] görevini üstlenmesiyle ters düşer. Bu ayrıcalık, kargaların başka bir şöhret alanları olan bilgelik ve zekâlarının yanında, beslenme hususunda büyüklerine, özellikle de anne-babalarına öncelik vermeleri dolayısıyla hayvanlar âleminde diğer kuşlardan farklı şekilde 'hayırlı evlat' olarak bilinmeleri (Bufalo-Firedancer, 2007: 66) ile ilişkili olabilir. Hatta uğursuzluklarının, ilk mezar kazıcısı olmalarına dayanması gibi, hayvanlar âlemindeki bu şöhretlerinin de İlyas Peygamber'i besleme ayrıcalığına sahip olmalarından ileri gelmesi mümkündür.

İbnü'l-Arabî'ye göre karga, dört varlık mertebesine işaret eden dört kuştan birisidir[507] (Suad el-Hakîm, 2005: 164) ve İbnü'l-Arabî onu kuş olarak saymamış, siyahlık ve gurbetin temsili saymıştır (Suad el-Hakîm, 2005: 404). Bu elbette, "karga"nın karşılığı olan Arapça "gurâb" kelimesinin gurbetle ilgili olması sebebiyledir. Karganın Esmaü'l-Hüsna'da yer alan isimlerden *el-Hâlik* isminin zikredicisi (İmam-ı Begavî, E.T.: 01.04.2019) olması, kıyametten haber vermesidir ki bu da onun hem haberci hem bilge yönü ile bağdaşır[508].

Hz. İbrahim'in Kur'ân-ı Kerîm'de, dört kuşu alıp eğitmesini[509] buyuran ayet-i kerimenin Mevlana'ya göre tefsirinde, bu dört kuştan biri kargadır. Mevlana, kargayı arzu ile özdeşleştirir[510]. Ayrıca, dört kuşun her birini, akıllıların akıl gözünü oyan bir kargaya benzetir (Mevlana Celaleddin Rumi, 2004: 147).

Karganın uğursuzluk ve zekâsı gibi, ezeli düşmanı baykuşla beraber anılması da kutsal kitaplara kadar dayanır. Eski Ahit'te melun bölgede yaşayan iki kuş, karga ve baykuş olarak geçer[511]. Rabb'in, hiç kimsenin mesken tutmasına müsaade etmediği, insanların varlığına dair herhangi bir yaşam emaresi bulunmayan yerlerde baykuş ile beraber kargayı müstevlî seçmesi, iki kuşun da yabanî tabiatları ile ilişkilidir. Karga ile baykuşun bazı yaratılış özelliklerinin yakın olması, onların rakip ve düşman olarak bilinmesine neden olur.

Karganın kutsal kitaplarda, hem bir bilgelik ve zekâ hem de uğursuzluk temsili olduğu görülmektedir. Karganın itaatsizlikte bulunanın gözünü oymakla vazifeli oluşu, celâl sıfatının gereğini yerine getirmedeki mükellefiyetinin bir sonucu olarak

---

[506] "*... ve orada seni beslemek için kargalara emrettim. ... Ve kargalar kendisine sabahlayın ekmek ve et ve akşamlayın ekmek ve et getiriyorlardı."* Kitab-ı Mukaddes, 1997: 17/4.
[507] Dört Kuş: Anka, Güvercin, Kartal ve Karga. (Suad El-Hakîm, 2005: 164).
[508] Karganın haberci kuş olma motifi, "Haberci Hayvanlar" motif maddesinde yer almaktadır.
[509] *"Dört kuş al, onları kendine çevir"*, Bakara 2/260.
[510] "*Kaz, tavus, karga ve horoz, insanlardaki dört huyun örneğidir. Kaz hırstır; horoz şehvettir; makam tavus gibidir; kargaysa arzu. Karganın arzusu ümitli olmaktır, ebedî olmayı veya uzn ömrü umar.",* Mevlana Celaleddin Rumi, 2004: 148.
[511] "*... ve orada baykuşla karga oturacak."* Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, İşaya, 34/11.

anlamlandırılabileceği gibi, zahiren bakıldığında da taşıdığı "uğursuzluk" aslında, bilgeliği işaret etmektedir. Yeryüzündeki ilk mezarın sahibine yol göstermek de aynı şekilde, karganın bilgeliği ve Allah'ın mesajını doğru iletmesi ile irtibatlıdır. Buradan hareketle, karganın, ileride görülecek "haberci kuş" olma vasfı da uğursuzluğu gibi, Habil ve Kabil olayına dayanmaktadır, denebilir.

1.5.1.2. Dünya Mitlerinde "Karga"

Karganın uğursuzluk ve bilgelik içeren çifte özelliği mitlerde de aynı şekilde yer alır. Thompson'ın Motif-İndeks'inde, *Creator*[512] motifinin *Joint Creators*[513] maddesinde, Hint anlatılarında şahin ile beraber ortak yaratıcı olarak geçen karga[514], *Earth Diver*[515] maddesinde dünya çekirdeğini toprakta araştırmak amacıyla gönderilen kuştur[516]. Karganın Hint anlatılarındaki varlığı, onun bilgelik[517] ve derinlik yönüne işaret eder. Hint anlatılarında karga, mutluluğu üç dünyada araştırır[518]. Genel olarak zekâsı ile öne çıkan karganın, Hint anlatılarında bu özelliğiyle de yer aldığı, *Cleverness*[519] motif maddesiyle Thompson ve Balys[520] tarafından belirlenir.

Yunan mitlerinde uğursuzluk simgesi olan karga (Hançerlioğlu, 2004: 241), Orta Asya ve Çin'de de kötülüğün ve şeytanın simgesidir (Çoruhlu, 2006: 158). Amerika Kızılderilileri arasında hainlik, dolandırıcılık özellikleri ile bilinir (Akalın, 1993: 97). Hainliğine Hint masallarında da rastlanan karganın, burada baykuşu kandırarak öldürdüğü görülür[521]. Karganın uğursuzluğu motifi, Yunan mitlerinde olduğu gibi Hint, İrlanda ve İspanya mitlerinde[522] de göze çarpar. Şeytan, cadı[523] şeklinde İngiltere anlatılarında yer bulan karga motifleri dışında, "kılık değiştirme" motifi çerçevesinde, kızılan kişinin karga

[512] Thompson, 1955-58: A0-A99. *Creator*.
[513] Thompson, 1955-58: A37. A37. *Joint creators.*
[514] Thompson, 1955-58: A37.1. A37.1. *Falcon and crow as joint creators*.
[515] Thompson, 1955-58: A812. A812. *Earth Diver*.
[516] Thompson, 1955-58: A812.3. *Creator sends crow, after creating her, to scout for earth-nucleus.*
[517] Thompso-Balys, 1958, J171.31. *Crow flying away says, "a wise man remains not in the place of calmity; but a fool stays there, and sups fear and sorrow*. — GANGES VALLEYS. Grierson Survey IX (1) 279; Thompson, 1955-58: J171.3.1. J171.3.1. *Crow flying away says, "A wise man remains not in the place of calamity; but a fool stays there, and sups fear and sorrow".*
[518] Thompson-Balys, 1958: J136. *Crow inspects the three worlds in searche of happiness,* s.:252., Thompson, 1955-58: J136. J136. *Crow inspects the three worlds in search of happiness*.
[519] Thompson, 1955-58: J1100. J1100. *Cleverness*.
[520] Thompson, 1955-58: for a stone to throw. Young crows: "What if he already has stone in hand?", Thompson-Balys, 1958: J1122.1: 259.
[521] Thompson, 1955-58: K2026. K2026. *Crow accepts owl's hospitality then burns owls to death.*
[522] Thompson, 1955-58: B147.2.2.1. B147.2.2.1. *Crow as bird of ill-omen*
[523] Thompson, 1955-58: G303.3.3.3.2. G303.3.3.3.2. *Devil in form of crow.*

şekline çevrildiği de vakıdır. Hint masallarında örneği görülen bu kılık değişikliğinin[524] Yunan mitlerinde de yeri vardır. Tanrıları hakir gören üç kibirli kardeşten Eumelos, itaatsizliğinin bedelini kargaya dönüşerek öder (Grimal, 2012: 15-16). Kleinis'in oğullarından Lykios, tanrıların ikazına rağmen onlara eşek kurban etmek ister. Eşeğin azması neticesinde parçalanmak üzere olan Lykios, merhamete gelen Apollon tarafından kargaya dönüştürülür (Grimal, 2012: 378, 442).

Karganın sesi ve ötüşü, S.Thompson'ın *Animal characteristics: voice and hearing*[525] motif maddesine[526] göre Fin, Tahltan adlı Kızılderili kabileleri ve Avustralya anlatılarında yer almıştır. Thompson'da, *Speaking Animals* motifindeki Hint anlatılarında tespit edilmiş bir motife göre, eskiden hayvanlar da insanlar gibi konuşmaktadır; ancak insanlar konuşan hayvanları öldürmeyi reddettikleri için hayvanlardan konuşma yetisi alınmıştır[527]. Thompson, konuşan hayvanlar arasında koyun[528], keçi[529], deve[530], köpek[531], vb.[532] hayvanları sayar. "Konuşan kuşlar" motif maddesinde ise güvercin[533], karga[534] yer alır.

Hayvanların seslerini kaybetmeleri ile ilgili Güney Afrika anlatılarında bulunan motifteki[535] beyaz karganın dilsizliği[536], siyahlığı ve konuşma yeteneği ile öne çıkan karga için farklı bir husustur. Araştırmacıların verdiği bilgiye göre, konuşan karga motifi ise Hint anlatıları ve Fransız-Kanada mitlerinde yer alır[537].

Karganın konuşma yetisi, haberci kuş olma vasfını da beraberinde getirir. Yunan mitinde, Apollo'ya adanan hayvanlar arasında kehanetleri ile ünlü karga da vardır (Grimal, 2012: "Apollon"). Önceleri beyaz bir kuş iken Apollo'ya getirdiği kötü haber nedeniyle lanetlenip o günden sonra siyah bir kuşa dönen (Hançerlioğlu, 2004: 241) karganın bundan dolayı genellikle kötü haber simgesi olduğu bilinir. Karganın haberci kuş olması motifi, Yunan ve Türk mitlerinde olduğu gibi Hint anlatıları ve Budist mitlerinde[538] de mevcuttur.

---

[524] Thompson, 1955-58: G263.1.5. 1.*Witch Transforms Man To Crowt.*
[525] Thompson, 1955-58: A2420. A2420. *Animal characteristics: voice and hearing.*
[526] Thompson, 1955-58: A2421.3. A2421.3. *Where crow got voice.* Traded with thunder-bird.
[527] Thompson, 1955-58: B210.3. B210.3. *Formerly animals and man spoke the same language*.
[528] Thompson, 1955-58: B211.1.1. B211.1.1. *Speaking sheep.*
[529] Thompson, 1955-58: B211.1.2. B211.1.2. *Speaking goat.*
[530] Thompson, 1955-58: B211.1.6. B211.1.6. *Speaking camel.*
[531] Thompson, 1955-58: B211.1.6. B211.1.6. *Speaking camel.*
[532] Diğer hayvanlar için bk.: Thompson, 1955-58: B210. B210. *Speaking animals*.
[533] Thompson, 1955-58: B211.3.5. B211.3.5. *Speaking dove.*
[534] Thompson, 1955-58: B211.3.9. B211.3.9. *Speaking crow.* Diğer maddeler için bk.: B211.3. B211.3. *Speaking bird.*
[535] Thompson, 1955-58: A2422. A2422. *How animal lost voice (or power of speech).*
[536] Thompson, 1955-58: A2422.3. A2422.3. *Why white crow is dumb.* Hottentot: Bleek 45 No. 22.
[537] Thompson, 1955-58: B211.3.9. *Speaking crow*; Thompson, 1955-58: B211.3.9. B211.3.9. *Speaking crow.*
[538] Aktaran: Thompson, 1955-58: B291.1.2. B291.1.2. *Crow as messenger.*

S.Thompson'ın İndeks'ine göre, Hint anlatılarında karga, "uyarıcı/uyaran kuş" vasfıyla yer alırken[539] *Prophetic animals*[540] motifinin *Crow as prophetic bird*[541] örneğinde bir kâhin olarak anılır. Karga, İrlanda mitlerinde kahramanın öteki dünyaya gelişini haber veren kuştur[542]. Mitraist[543] inanışta ise haberci ve müjdecidir (Yıldırım, 2015: 734). Mitraizm'in yedi aşamalı kurtuluş sürecine göre, karga/corx - Merkür/Utarit[544] birinci basamağı temsil eder (Kızıl, 2013: 119; Korkmaz, 2004: 96) ki bu, Şamanların ilk aşamada karga donuna girmesini andırır.

Karganın dostluğu veya hainliği, getirdiği haberlerden anlaşılır. Bazı mitlerde yanında olduğu kimselere doğru haberler getirerek onlara yardımcı olurken bazı mitlerde de olumsuz veya yanlış haberler ulaştırdığına rastlanır. Hint, Çin, Afrika vb anlatılarında ise doğru haber bağlamında yardımcı rolü[545] ile dikkat çeker. Karganın renginin, Litvanya, Flaman, Fransa, Japon, Hint gibi halkların anlatılarında söz konusu edildiği çeşitli araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir[546]. *The Oral Tales of India* adlı eserde de *Animal has color spilled on him: cause of his color*[547] maddesi, hayvanların renklerinin nedenlerini işaret eder. Rengi dolayısıyla öne çıkan karga da bunlar arasındadır[548].

Sık sık beraber anılan baykuş ve karga, birçok ortak özelliklere sahip iki ezeli düşman olarak bilinir. Bunun nedeni, vaktiyle tüm kuşların bir araya gelip kendilerine baykuşu lider seçmek istedikleri bir hikâyeye dayandırılır. Hikâyeye göre, karga, baykuşun cismen güzel olsa da bu iş için ehil olmadığını ileri sürer (Mütercim Âsım Efendi, 2009: 123). Yunan

---

[539] Thompson, 1955-58: B143.1.1. B143.1.1. *Warning crow*; Thompson-Balys (1958), B143.1.2. *Warning crow*.
[540] Thompson, 1955-58: B140. B140. *Prophetic animals*.
[541] Thompson, 1955-58: B143.0.8. B143.0.8. *Crow as prophetic bird.*
[542] Thompson, 1955-58: B143.0.8.1. B143.0.8.1. *Crows announce coming of hero to otherworld.* Irish myth: Cross., J951.3. J951.3. *Crow tries to prophesy like raven: detected by his voice.*
[543] İran'da doğan, güneş kaynaklı bir ışık tanrısı olarak kabul edilen Mitra (Mithra), güneşin özelliklerine (hakiki bilgi ve güce) sahip bir tanrı olarak düşünülmüştür. İran'dan Hindistan'a yayıldığı süreçte savaş, doğruluk ve zafer tanrısı olarak da kabul edilen Mitra, Roma'da Hristiyanlığın en büyük rakibi olmuştur. Yedi aşamalı bir kurtuluş sürecine içeren Mitraizm'de, bu aşamalar gezegenlerle ifade edilir. Bk.: Kızıl, 2013: 114-120; Gündüz, 2017.
[544] Merkür, iletişim gezegeni olarak bilinir ve bilgiyi, haberi, öğrenmeyi temsil eder.
[545] Thompson, 1955-58: B451.4. B451.4. *Helpful crow*.
[546] Aktaran: Thompson, 1955-58: A2411.2.1. *Origin of color of passeriformes*.
[547] Thompson-Balys, 1958: A2219.1. A2219.1. *Animal has color spilled on him: cause of his color.*
[548] Thompson, aynı indekste yer alan *Creation of birds* motifinin *Creation of Passeriformes* maddesinde karganın yaratılışına da yer verilmiştir. *Origin of animal characteristics: body covering* motifinin *Why certain animals are bare of covering* maddesinde *Why crow's head is bald?* sorusu ile karganın kel olması ile ilgili masalların varlığına işaret edilir. Aynı maddede *Why john-crow has bald head?* da yer alır. A2370. A2370. *Animal characteristics: extremities* motifinin A2378.4. A2378.4. *Why animal has short tail* maddesinde A2378.4.7. A2378.4.7. *Why crow has short tail* örneği, Hint anlatılarında karganın kısa kuyruklu oluşuna yer verdiğine işaret eder. A2430. A2430. *Animal characteristics: dwelling and food* motifinin A2431.3.6. A2431.3.6. *Crow's nest* maddesinde karganın yuvası, aynı motifin A2431.3.6.1. A2431.3.6.2. A2431.3.6.2 maddesinde ise yuvanın (sıkı olmama) özelliği söz konusudur.

mitinde, gözlerinin daha keskin olması nedeniyle karganın yerine baykuşun göreve alınması, iki kuş arasındaki ezeli rekabeti işaret etmesi bakımından önemli bir ayrıntıdır. Doğu'nun şaheserlerinden Kelile ve Dimne'de geçen "Baykuşlar ve Kargalar" hikâyesinde ise, iki kuş topluluğunun birbirleri ile mücadeleleri, kargaların baykuşlardan daha zeki ve iyi olduğu, buna karşın baykuşların zalim ve aptal oldukları anlatılır (Beydeba, 2016: 161-89). Hint mitlerinde tespit edilmiş bir motifte, kargalar ve baykuşların gece veya gündüz görüşünün esası konusundaki tartışmaları, her iki kuşun bilgelik yönüne işaret etmesi açısından önemlidir[549].

Tüm bu saptanmış motiflerden hareketle, karganın birçok dünya mitinde görünüşü, sesi, haberciliği, uğuru veya uğursuzluğu gibi vasıfları ile yer aldığı görülür. Karga, Hint anlatılarında olduğu gibi, bazı mitlerde hem olumlu hem olumsuz nitelikleri ile öne çıkarken bazı mitlerde de yalnızca olumsuz özellikleri ile anılmıştır. Halkların kargaya bu çifte bakışı, karganın göz ardı edilemeyen siyah renginin şer ile kurulan ilgisi kadar, bağlama göre ortaya çıkan "hikmetli" yaratılış niteliği ile de ilgili görünmektedir.

1.5.1.3. Türk Kültürü ve Anlatılarında "Karga"

Karganın kutsal kitaplar ve dünya mitlerinde görülen uğursuzluk, habercilik (iyi veya kötü) ve bilgelik motifleri, Tük anlatılarında da aynı şekilde yer alır. Türk mitlerinde Azrail'i simgeleyen karga (Gezgin, 2014: 111), Kuzey-Türk masallarında hainlik ve kıskançlığın sembolü olarak bilinir (Ögel, 2014: 704). Anadolu halkı da kargadan pek hoşlanmaz (Ögel, 2014: 704). Dünya mitlerinde örneği görülen "karga donuna çevirme" motifi, Türk mitosunda yar alır. Gün-Han, kızdığı halkının hepsini karga ve saksağana çevirmiştir (Ögel, 2013: 697, 704).

Türk coğrafyasında karganın kahramanlara akıl verdiği efsaneler görülür (Yiğit, 2018: 149). Sonsuzluğun, derin düşüncelîlîğin, olgunluğun remzi olan (Bogenbayev-Calmırza, 2014: 74) karga, güçlü şamanların yardımcı ruhu ve en çok suretine girdikleri kuşlardan birisidir (Çoruhlu, 2006: 157; Korkmaz, 2016: 145). Karganın bilgeliği gibi, konuşma konusundaki yeteneği de Uygur mitosunda işlenir. Uygur mitosunda, Tanrı'nın Bögü Han'a verdiği bütün dilleri bilen üç karga, Kağan'a dünyadaki önemli işler hakkında haber getirir (Ögel, 2014: 85). Bu, onların konuşma, habercilik, dost ve yardımcılık konusundaki yeteneklerini işaret eder. Türk anlatılarından Alabalık Masalında annelerinin

[549] Thompson, 1955-58: B299.2.1. B299.2.1. *Owls and crows dispute over merits of night or day vision.*

kendilerini öldüreceğini iki kardeş kargadan öğrenir ve karganın verdiği öğütler sayesinde ondan kurtulurlar (Yıldız, 2011: 166).

Karganın bilgeliği gibi konuşma konusundaki yeteneği de Uygur mitosunda işlenir. Uygur mitosunda, Tanrı'nın Bögü Han'a verdiği bütün dilleri bilen üç karga, Kağan'a dünyadaki önemli işler hakkında haber getirir (Ögel, 2014: 85). Bu, onların konuşma, habercilik, dost ve yardımcılık konusundaki yeteneklerini işaret eder. Türk anlatılarından "Alabalık" masalında annelerinin kendilerini öldüreceğini iki kardeş kargadan öğrenir ve karganın verdiği öğütler sayesinde ondan kurtulurlar (Yıldız, 2011: 166).

Ersarı Türkmenleri inancında, kargaların "gag" diye ötüşü, misafirin veya bir haberin gelişine[550] (Kalafat-Turan, 2015:31) yorulurken Azerbaycan ve Türkiye'de de gelecekten haber alma konusunda özel yetenekleri olduğuna inanılır (Kalafat, 2015: 31) ki bu inanç, Uygur mitosu ile benzerlik gösterir. Türk efsanelerinde karganın konuştuğu çeşitli örneklere rastlanır (Yiğit, 2018: 158). Ayrıca, Türk efsanelerinde dost ve yardımcı karga, koruduğu kimsenin yerini söylemez (Yiğit, 2018: 158). Konuşan karga motifi, Türkmen masallarında da yer alır (Sümbüllü, 2000: 31).

Karga ve baykuşun birlikte anıldığı örneklere Türk coğrafyasında da rastlanır. Bazı yörelerde, karga ve baykuşun bir evin üstünden geçmesi, oradan cenaze çıkacağına yorulur (Yiğit, 2018:92). Karganın sesi ve ötüşü de Türk anlatılarında yer bulur. Bir Türk efsanesinde karganın ötüşü, sevilen kişinin ölüm haberine yorulur (Yiğit, 2018: 146). Karga, Tanrı'nın sözünü yanlış ilettiği için cezalandırıldığı gibi (Yiğit, 2018: 166) Allah'ın haberci olarak kuluna gönderdiği elçi işlevi ile de ortaya çıkar (Yiğit, 2018: 168).

Karganın bir başka özelliği de "leş yiyiciliği"dir. Nuh tufanında olduğu gibi, Altay tufan efsanesine göre de yeryüzünde karaların olup olmadığını araştırmak üzere Nama tarafından gönderilen, ancak kendini leş yemeye kaptırdığı için geldiği yere geri dönemeyen karga, lanetli bir kuştur (Korkmaz, 2008: 96). Bir Altay yaratılış mitinde de, insana uzun ömür verecek olan kutsal suyu getirmekle görevlendirilen karga, Erlik'in leş suretinde önüne çıkması üzerine açgözlü davranarak leşi yemek isterken ağzındaki suyu dökmüştür. Ardıç ve çam ağaçlarının daima yeşil olması, kutsal suyun bu ağaçların üzerine dökülmesi nedeniyledir (Dilek, 2014: 100). Kırgız destanlarında da karganın leş yiyici özelliğine atıf vardır (Erdem, 2015: 216). Gelibolulu Âlî'nin Mihr ü Mâh adlı eserinde karga, bu meşhur leş yiyici özelliği ile anılır:

[550] Sulduz Karapapah Türklerinde de kargaların ötüşünün aynı manada algılandığı belirtilir: Kalafat, 2012: 153.

Yumadın çeşmümüz kara ile hâb
Yimedin lâşemüz gürûh-ı gurâb (756) (İçli, 2009).

Leş yiyen karga motifi, Mustafa Çelebi'nin Varka vü Gülşah'ında ölen askerlerin bedenlerinin kargalara kaldığı şeklindeki ifadede geçer:

Düşenler zaḥm-ı tīġ ile türābe
Fidā-yı ten ider zāġ u ġurābe (3746) (Yıldız, 2008).

Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr*'ında "Dâstân-ı Tûtî vü Zâg" başlığında karga ile bülbülün bir kafese konulduğu ve birbirlerinden her anlamda farklı oldukları anlatılır. Karga leş yerken bülbül şeker yer, karga bed sesli iken bülbül hoş seslidir. Karganın çirkin sesinin motif olarak yer aldığı bölümde, karganın leş yiyiciliği de dikkat çeker:

Bir kişi dutar-ıdı sevdâ-y-ıla
Bir kafasda tûtıyı karga-y-ıla
...
Nâdire bir nagme âgâz idicek
Perdelerde sûz-ile sâz idicek
…
Karga üni tûtinüñ âvâzını
Mahv ider-idi vü kamu sâzını (1811-14) (Yavuz, 2007).

1.5.1.4. Arap Edebiyatında Karga

Arap edebiyatında, cinsleri, özellikleri açısından çeşitli isimlerle anılan karga, şairlerin sık sık kendisine başvurduğu bir metafordur. Karganın Arapça karşılığı olan *gurâb* kelimesinin gurbetle ilgili olması, şairlerin kargayı ayrılık ve hasretle ilişkilendirmesine yol açmıştır. Karganın birçok kültürde varsayılan uğursuzluğu, Arap edebiyatında da aynı şekilde yer almıştır (Kavak, 2013: 117-142).

Cahiliyye dönemine ait karga ile ilgili inançlardan biri, karganın ötüşüne değişik manalar verilmesidir. Karga, bir defa öterse bu uğursuzluk olarak nitelendirilirken iki defa öterse bu uğur sebebi olarak yorumlanır. Karganın yüksek sesle öterek "gâk" demesi ayrılığa, daha kısık sesle "gîk" şeklinde ötmesi ise güzel bir habere yorulur. Kargalar arasında "*el-gâk*" adıyla anılan bir karga vardır ki şairler onun bu ötüşünü "firâk firâk" şeklinde, uğursuzluk haberi olarak algılamışlardır. Başlangıçta bu isim, çirkin sesinden dolayı sadece kargayı kastetmek için kullanılmışken sonradan bir karga türüne atfedilmiştir. İbn Cinnî, "*Karganın gâk demesi gibi ses çıkardığında, adeta "firâk firâk" der gibi olursun*, demiştir (Kavak, 2013: 126).

Arap şairleri, *gece kargası, ayrılık kargası, Nuh'un kargası, Gâk, Alakarga* vb. (Kavak, 2013: 19-126) şeklinde, çeşitlerini dikkate alarak isimlendirdikleri kargaları şiirlerinde niteliklerine göre işlerler. Bunlardan, Türkçeye *alakarga* şeklinde çevrilmiş, *gurâbu'l-beyn* olarak anılan *ayrılık kargası*, uğursuzlukla vasıflandırılır ve "şom ağızlı" kimseler için "*Yâ gurâbu'l-beyn!"* veya *"Eş'emü min gurâbu'l-beyn."*, "Alakargadan daha uğursuz" deyimleri kullanılır (Kavak, 2013: 121).

Nuh'un Kargası, tufandan sonra, Nuh Peygamber'in yeryüzünden suların çekilip çekilmediğini anlaması için kargayı göndermesi dolayısıyla bu isimle anılır. Karga, leş yemeye daldığı için geriye dönmemiştir. Bu olay, gittiği yerden dönmesi mümkün olmayanlar için, Arapçada, "*Lâ yerci'u fülânün hattâ yerci'u gurâbu Nûh*", "*Filanca, Nuh'un kargası dönene kadar dönmez*." meseline neden olmuştur (Kavak, 2013: 121-122).

Bunlar dışında *beyaz ayaklı, kara karga, benekli karga, tüylü karga, zeytin kargası* cinsleri ile edebiyatta yer bulan karganın, uğursuzluğu (ebu'ş-şûm), uyanıklığı (ebu-hazer), leş yiyiciliği ve oyuculuğu (ebu'l-cerrâh, ebu'l-hafr) vb. şeklinde künyeleri de Arapçada yer alır. Karga etrafında oluşmuş atasözleri ve deyimlerde de karganın bu künyelerine atıf vardır. Mesela, uyanık kimseler için "*Ahzeru min-gurâb*", "*Kargadan daya uyanık*." Veya Nuh Peygamber'in kargasına ithafen, "*Ebta'u min gurâbı Nûh*", "*Nuh'un kargasından daha yavaş*" deyimleri kullanılagelmiştir. Türkçede "Kılavuzu karga olanın burnu pislikten kurtulmaz" şeklindeki atasözü, Arapçanın söz varlığında "Karga kılavuzluk yaptığı kimseyi leşe götürür ya da karganın ardından giden kendini köpek leşinin üzerinde bulur." biçiminde yer alır (Kavak, 2013: 127).

Kargaların neredeyse birbirlerinin aynısı olması, bu minvaldeki atasözü ve deyimlere de kapı aralamıştır. Bir çocuğun babası ile olan benzerliğini dile getirmek için, "*Bir karganın diğerine benzediği kadar babasına benziyor*" deyimi kullanılır (Kavak, 2013: 135). Kargaların bu benzerlikleri tarihî bir vak'aya da isim olmuştur. Hz. Ali'ye aşırı derecede sevgi ve bağlılık duyan Şi'alar, Resulullah ile Hz. Ali'nin iki karga (gurâb) kadar birbirine benzemesinden yola çıkarak Cebrail'in vahyi yanlışlıkla Resulullah'a getirdiğini iddia etmiş ve bu iddia *Gurâbiyye* fırkasının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Öz, 1996: 333-337).

1.5.1.5. Fars Edebiyatında Karga

Zâğ, kelâğ, ebu'ş-şûm, ebû hazer, ebû zâcir, ebû hecâdib, ebû reydân, ebû hâtem, ebu'l-cerrâh, ibn berîc, ibn dâye adlarıyla anılan karga, Fars edebiyatında "uğursuzluk,

çirkinlik, siyahlık" simgesidir. Alakarga olarak bilinen, *gurâbu'l-beyn* karga türünün ayakları ve gagası kırmızıdır. Bir başka karga türü olan *gurâb-ı pîse*ye göre gaga ve ayakları daha uzundur. Bu tür kargalar, Arap edebiyatında olduğu gibi, Fars edebiyatında da uğursuzluk ve ayrılığı simgeler (Yıldırım, 2004: 734).

Karga etrafında oluşturulan hayaller, onun ilk mezar kazıcısı olması, cîfe-hâr (leş yiyici) özelliği, baykuş ile ezeli düşmanlığı, diğer kuşlarla mukayesesi, uğursuzluğu, çirkinliği vs. çerçevesindedir.

Karga ilk mezar kazıcıydı
İlk kabir Hâbil'in kabridir
Çirkin kabir kazıcı kargalar
Kabil'in ordusudurlar. (Tâhire-yi Saffârzâde) (Yıldırım, 2004: 734).

O âlemin simurgu benim, yuvam arştadır benim
Dünyanın akbabası ve kargası değilim ki leşlere konayım! (İmâduddîn-i Nesîmî) (Yıldırım, 2004: 734).

Yüz yıl yıkasalar kargayı Dicle'nin suyunda
Baktığında yine siyah, çirkin ve zavallı. (Pervîn-i İ'tisâmî) (Yıldırım, 2004: 735).

Şehname'de karga, tespitlere göre üç yerde geçer. Bunlardan birinde şair Firdevsî, gecenin siyahlığını kargaya teşbih eder[551]. Karga, burada müşebbehünbih olarak anılır. Diğeri, Behram-ı Gûr şerefine art arda yedi kadeh şarap içen Kobroy bahsindedir. Kobroy, şarabı içtikten sonra ıssız bir yerde uykuya dalınca karga gelip iki gözünü birden oyar[552]. Burada da, karganın göz oyucu özelliği ile yer aldığı görülür. Karganın geçtiği bir başka bölümde ise uğursuzluğuna atıf vardır. Burada karga, baykuşla beraber anılır. Hüsrev, kendilerine gelen uğursuzluğun kargadan mı yoksa baykuştan mı kaynaklandığını sorar[553].

[551] "*Felek karga kanadını andıran karanlık geceyi...*", Yıldırım, 2016: 700.
[552] *"Karga iki gözünü birden oymuş, ...",* Yıldırım, 2016: b.: 36895.
[553] *"Rum bilgelerine sormamız yaraşır: Bakalım bu kötülük kargalardan mı yoksa baykuşlardan mı çıktı?"*, Yıldırım, 2016: b.: 47770.

1.5.1.6. Türkçe Mesnevîlerde Karga

Dünya edebiyatında rengi, sesi, haberciliği, uğuru veya uğursuzluğu gibi birçok motif bağlamında geniş yer bulan karga, tasavvufî mesnevîlerden, Şemseddin-i Sivasî'nin *Gülşen-Âbâd*'ında, kendisini zarif, kıssahan, şair (Durmaz, 2019: 20) bir kuş olarak tavsif eder. Karga, marifet yolunda karmaşık, tüm kuşların en merdi, kıssa anlatıcısı, türlü ilimlerden nasipdar bir âlim, gizli işlere vakıf bir kuştur:

Ben dahi bir yâr-ı nâzik kargayım
Ma'rifet yolunda batsat burgayım

Kuşların merdânesiyim ben fakîr
Kıssa-hânım şâirim san'at-ı kesîr

Her kemâlâtıyla deryâ olmuşam
İlm-i tarihçeyi dahi bilmişem
...
Hak Teâlâ bana fermân eyledi
Hâbil'i toprağa defnetsin dedi
...
Kâbilidi çün sözümü anladı
Tanının hükmün kabul ettim dedi (Durmaz, 2019: 152-154).

Karganın, diğer divan edebiyatı mesnevîlerinde özellikle teşbih unsuru olarak belli bir yekûn tuttuğu görülür. Şairler, kargayı rengi dolayısıyla çoğu kez geceye teşbih ederler. Sevgilinin saçı ve ben'inin karganın rengi ile ilişkilendirildiği örneklerin yanısıra, sufilerin siyah elbiselerinin de karga ile özdeşleştirildiği beyitlere rastlanır. Karganın hüma kuşu, şahin ve doğan gibi kuşlarla kıyaslanıp onlardan hakir görüldüğü de vakıdır.

1.5.1.6.1. Müşebbehün-bih Olarak Karga

Karganın, teşbih unsuru olarak yer aldığı beyitlerin başında "gece" gelir. Şairler, gecenin siyahlığını tasvir ederken sık sık karganın renginden istifade ederler. Abdi'nin Heft-Peyker'inde -divan edebiyatında gözlerinin keskinliği nedeniyle genellikle "şeb-çerağ" (gece parlayan taş) olarak anılan kargadan yola çıkarak- felek, "mürde-çerağ" (ölü parlaklık) şeklinde anılır. Karganın kanadı, adeta bütün dağ ve çölleri kaplamıştır:

Ol şeb olmışdı çarḫ mürde-çerāġ
Kūh [u] deşt oldı ḳīr ṣan per-i zāġ (2202) (Güzelova, 2008).

Ahmed-i Rıdvan ve Hayati'nin aynı adlı eseri ile Mustafa Çelebi'nin Varka vü Gülşah'ı ve Lamii'in Veyse vü Ramin'inde de gecenin siyahlığı ile karganın rengi arasında bağ kurulur:

Leşker içre söyünmiş idi çerāġ
Tutmış idi felek yüzin pür-zāġ (A.R. 1296)

Leşker içre söyünmişidi çerāġ
Ţutmışıdı felek yüzin bir zāġ (Hayati 1296)

Seḥer çün zāġ-ı şeb pervāze geldi
Ḫurūs-ı ṣubḥgāh āvāze geldi (5004) (Yıldız, 2008).

Yitürmiş beyżesin zāġ-ı şeb-i tār
Bulımazdı fetīlin yaḳmaġa nār (1321) (Yıldız, 2008).

Cihān çekmişdi başın per-i zāġa
Felek mūm yaḳdı yüz kez biñ çerāġa (2414) (Yıldız, 2008).

Felekden gösterüp şeb şekl-i fānūs
Ser-i zāġ üzre gördi per-i ṭāvūs (2826) (Öztürk, 2009).

Karganın siyahlığını andıran bir diğer husus ise sevgilinin ben'idir. Sevgilinin ben'i, divan edebiyatında Hintliye, Kâbe'ye, Hacerü'l-Esved'e benzetmelere konu olmasının yanısıra, aşağıdaki beyitte, can doğanını avlamak amacıyla tuzak kuran karganın yavrusu olarak da tasvir edilmiştir:

Saçı dāmında ḫāli beççe-i zāġ
Ḳurar şeh-bāz-ı cānı dutmaġa āġ (798) (Yıldız, 2008).

Sevgilinin zülfünün siyahlığı kargayı andıran unsurlardan birisidir. Sevgilinin iki zülfü iki karga kanadını andırır:

İki zülfi iki zāġ-ı siyeh-per
Girüp Ḫuld-ı berīne uçmaḳ ister (835) (Yıldız, 2008).

Vücudun dumandan siyaha dönmesi, karganın siyahlığına teşbih edilir:

Cemālüm reşk iken ṭāvūs-ı bāġa
Duḫānumdan vücūdum döndi zāġa (5845) (Yıldız, 2008).

Baht güneşinin kanadının kişiden kaçması, zulmet (karanlık) kargasının kanat açmasını beraberinde getirecektir:

Kişiden ḳaçsa bāz-ı mihr-i devlet
Açar per başı üzre zāġ-ı ẓulmet (6067) (Yıldız, 2008).

Matem elbisesinin siyahlığı da yine kargayı andıran unsurlar arasındadır:

Libās-ı mātemi zāġ itdi der-ber
Durur ḳuşlar müheyyā dökmege per (6112) (Yıldız, 2008).

Yitürdi āb u rengin şāhid-i bāġ
Siyeh-pūş oldı dutdı mātemin zāġ (6492) (Yıldız, 2008).

Karganın siyahlığının söz konusu edildiği Lamii'ye ait bir beyitte ise, feleğin karardığını gören Ramin, hüma gibi gönlüne, karga pençesinin neden atıldığını sorar:

Nedür her şeb baña bu āteşīn dāġ
Hümā baġrına urma çengel-i zāġ (4610) (Öztürk, 2009).

Dilüm ṭūṭīsini ṣalduñ duzaġa
Düşürdüñ cān hümāsın ceng-i zāġa (5450) (Öztürk, 2009).

Lârendeli Hamdî'nin Leyla ve Mecnun mesnevîsinde, çadır ve karga arasında teşbih kurulur. Leyla'nın kabilesinin çadırları, Mecnun'un gözüne, sevgilinin cefasından dolayı, zamanın hızlı kanat çırpan kargasının ters dönmüş, uğursuz yuvası gibi görünür:

Yahud zāġ-ı sebük-bāl-i zemāne
Nigūn yapmışdı yir yir āşiyāne (1095) (Kütük, 2002).

1.5.1.6.2. Karganın Olumsuz Özellikleri ile Anılması

Karga, gerek rengi gerek sesi gerek leş yiyici olması dolayısıyla mesnevîlerde hakir görülür. Nuh tufanında olduğu gibi, Altay tufan efsanesine göre de yeryüzünde karaların olup olmadığını araştırmak üzere Nama tarafından gönderilen, ancak kendini leş yemeye kaptırdığı için geldiği yere geri dönemeyen karga, lanetli bir kuştur (Korkmaz, 2008: 96). Bir Altay yaratılış mitinde de, insana uzun ömür verecek olan kutsal suyu getirmekle görevlendirilen karga, Erlik'in leş suretinde önüne çıkması üzerine açgözlü davranarak leşi yemek isterken ağzındaki suyu dökmüştür. Ardıç ve çam ağaçlarının daima yeşil olması, kutsal suyun bu ağaçların üzerine dökülmesi nedeniyledir (Dilek, 2014: 100). Kırgız destanlarında da karganın leş yiyici özelliğine atıf vardır (Erdem, 2015: 216). Gelibolulu Âlî'nin Mihr ü Mâh adlı eserinde karga, bu meşhur leş yiyici özelliği ile anılır:

Yumadın çeşmümüz kara ile hâb
Yimedin lâşemüz gürûh-ı gurâb (75 (İçli, 2009).

Leş yiyen karga motifi, Mustafa Çelebi'nin Varka vü Gülşah'ında ölen askerlerin bedenlerinin kargalara kaldığı şeklindeki ifadede geçer:

Düşenler zahm-ı tīġ ile türābe
Fidā-yı ten ider zāġ u ġurābe (3746) (Yıldız, 2008).

Karganın hakir bir kuş olarak anıldığı bir beyitte Şair, "bahçe yabancılardan korunmazsa tatlı incir, karganın lokması olur", der:

Ḳorunmazise ilden 'arśa-i bāġ
Olur incir-i şīrīn ḳurśa-i zāġ (6553) (Yıldız, 2008).

Ötüşünün nahoşluğu birçok anlatıda yer alan karga, sözü ustalıkla söyleyenin elinde bülbül gibi öterek beyan köşkünü şeker tarlasına çevirir:

Ḳılup ṭūṭīleyin zāġı süḫandān
Beyān ḳaṣrını itdi şekkeristān (4324) (Yıldız, 2008).

1.5.1.6.3. Karganın Diğer Kuşlardan Hakir Görülmesi

Karga, kıyaslandığı tüm kuşlardan hakir görülür. Karganın hüma ile kıyaslanıp aşağı görüldüğü Şem ü Pervane'de yer alan bir beyitte, Pervane ile Şem'in karga ile hüma gibi birbirine layık olmadığı ifade edilir. Burada karga, Pervane'dir:

Ḳarga olmaz hümāya çün hem-deṃ
Neden oldı ol oŋmaduḳ maḥrem (1118) (Kara, 2009).

Şair, sufi görünüşlü yalancı kimselerin siyah giymekle ak yüzlü olamayacaklarını, şayet böyle olsa her karganın ak şahin olması gerektiğini ifade eder:

Siyeh geymekle olsaydı yüzi aġ
Gerek bāz-ı sefīd olaydı her zāġ (5278) (Öztürk, 2009).

Aşağıdaki beyitte, karganın kanat açmakla doğanla bir tutulamayacağı söz konusu edilir:

Ne zāġ olur per açmaġ ile şeh-bāz
Ne dādda meges olur hem-āvāz (667) (Yıldız, 2008).

Lamii'nin Veyse vü Ramin'inde karga bayağı, anka ve tavus ile mukayesesi kabul edilemeyecek bir kuş olarak geçer. Burada ikiyüzlü, ateşperest şeyh kargaya benzetilir:

Kelaġiken geçinür ḫalḳa 'anḳa
Olur mı zaġ ṭāvūs-ı semāya (5334) (Öztürk, 2009).

Şair, büyücü ve hileci kadının aslına mugayir olarak kargayı şahin, baykuşu kaknüs olarak ifade etmesinden bahseder:

Ġurābı şāhin oḳur būmı ḳaknüs
Uçurmasında çoḳdur anuñ efsūs (2167) (Yıldız, 2008).

Şair, mertliğin önemini kastederek tüyü, kanadı yolunduğu takdirde tavusun kargadan farkı kalmayacağını ifade eder:

Viren fer cilvedür ṭāvūs -ı bāġa
Döner yolsan per ü bālin kelāġa (6674) (Yıldız, 2008).

Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr*'ında "Dâstân-ı Tûtî vü Zâg" başlığında karga ile bülbülün bir kafese konulduğu ve birbirlerinden her anlamda farklı oldukları anlatılır. Karga leş yerken bülbül şeker yer, karga bed sesli iken bülbül hoş seslidir. Karganın çirkin sesinin motif olarak yer aldığı bölümde, karganın leş yiyiciliği de dikkat çeker:

Bir kişi dutar-ıdı sevdâ-y-ıla
Bir kafasda tûtıyı karga-y-ıla

Biribiri hâletinden bî-haber
Karga sergîn yir-idi tûtî şeker

Niçe kim tûtî şeker h˘ônın açar
Karga şekker üstine sergîn saçar
...
Nâdire bir nagme âgâz idicek
Perdelerde sûz-ile sâz idicek

Ol kadar kavġâ figân ider-idi
Çagıruban herzeler söyler-idi

Kim bu tûtî çün olur-ıdı melûl
Ögine düşmez-idi darb-ı usûl

Karga üni tûtinüñ âvâzını
Mahv ider-idi vü kamu sâzını (1811-14) (Yavuz, 2007).

Bülbül-nâme, Gül ü Bülbül, Bülbüliyye mesnevîlerinde ise karga hased ve fitneci bir kuş olarak yer alır. Karga ve kuzgun, diğer kuşları bülbüle karşı kışkırtır ve olayın Süleyman Peygamber'e intikaline neden olur:

Dirilüp kuşlarun elh-i fesâdı
Hümez karga buna bais ü badi (185) (Yazar, 1999).

Bularun efsesi kargayla kuzgun
Biri de saksağan filinde azgun (199) (Yazar, 1999).

Bu kuşlarda yoğ idi zerre izan
Hamakat ile kalmışlardı nadan

Bularda yoğ idi hüsn ü edalar
Cihanda ideler savt u sadâlar

Bed olmagun bularun savt u şanı
Dahı olmamagın ‘aşk u cüvanı

Bular ötdükde insan dinlemezdi
Tatayyur eyleyüp hayr anlamazdı (203-206) (Yazar, 1999).

Didi bu işimüz gönlince olmaz
Süleyman’a varılmayınca olmaz

Süleyman’dur şehinşâhı cihânun
Hakından gelmege evlâdur anun (241-2) (Yazar, 1999).

Şakî kuşlar idüp divanda davâ
Husûsan karga kuzgun itdi gavga (280) (Yazar, 1999).

1.5.1.6.4. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Karga

Karga, Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde vuhuştan sonra en geniş yeri tutan hayvandır. Mesnevîlerde Mecnun’un karşısına çıkan karga, Âşık’ın tenhadaki varlığı ve rengi dolayısıyla kendisi ile özdeşleştirdiği bir sufi temsilidir.

Ebû Bekr el-Vâlibî’nin eserinden itibaren görülen karga, diğer şairlerin eserlerinde de büyük ölçüde yer alır. Vâlibî’nin eserinde Mecnun, karganın ötüşüyle kendi ızdırabını hatırlayarak ona hitap etmektedir.

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فما مضى إلا قليل إذ هو بغراب ساقط على شجره يسعق فدنا منه و قال:

إلا يا غراب البين هيجت لوعتى فويحك خبرنى بما أنت تصرخ

[“Biraz sonra gaklayan bir karga ağaca düştü ona yaklaşıp ve dedi ki: Benim ızdırabımı yeniden başlattın benekli / Karga seni bağırtanı söyle bana.”, s. 78.]

Nizâmî’nin Mesnevî’sinde karga, sıradan bir kuş olmaktan çıkıp tasavvufî bir mahiyet kazanır. Şair, Salih Peygamber’in devesine benzettiği kargayı, renginden dolayı hutbe vermek üzere minbere çıkmış bir hatip ve Hindu-beççe olarak görür. Karganın

renginde kendi batınını gören Mecnun, onun aşk derdinden dolayı siyah renge bürünmüş olduğunu tasavvur eder. Karganın keskinliği ile bilinen gözlerini, meşaleye (şeb-çerağ) ve kehribara benzetir. Karganın siyahlığı güzellerin saçları ile ilişkilendirilir:

Ağacın dalına konmuş bir karga görmüş
Gözü meşale gibi parlayan bir karga görmüş

Güzellerin saçı gibi karaymış kanatları
Parlak, güzel, çok çekiciymiş kanatları

İyi huylu, sanki Salih Peygamber'in devesi
Siyahlar giyinmiş, Peygamber'in devesi gibi

Bir dala konmuş, gözlerini etrafa dikmiş
Sanki cam altındaki siyah kehribar imiş

Mecnun böyle bir yolcu görünce ünlemiş
Kargayla sohbete başlayıp derdinî söylemiş

Demiş: "Ey rengi siyah, defteri beyaz kuş
Kimin yüzünden karalara büründün ey kuş!
...
Belki de hutbe okumaya çıkan bir hatipsin
Görevinin gereğince mi siyah giyiyorsun?

Kimin hizmetinde olan zenci çocuğusun?
Hangi yol kesen eşkıyanın Hintli uşağısın? (1964-87) (Tokmak, 2013).

Karganın bunun dışında, Nizâmî'de iki defa daha zikredildiği görülür. Mecnun, Leyla'ya, gıyabında ettiği sitemde, kendisini güvercine rakibini ise kargaya benzetir:

Bu güvercin çekti bahçenin zahmetini
Olgunlaştığında karga yedi meyvesini (2234) (Tokmak, 2013).

Müşebbehün-bih olarak, havanın karanlığı ile karganın kanadı arasında da ilgi kurulur:

Akşam olup hava karga kanadı gibi kararmış
Yarasalar uykudan uyanıp başlarını kaldırmış (1989) (Tokmak, 2013).

Dihlevî'nin eserinde Mecnun, savaştan sonra kargaya gözlerini oydurmak ister. Karga burada, mitik özelliği ile yer alır:

چون ماند فتاده بر زمین دیر　　تشنه جگری زخون خود سیر

مرغان که باوج میپریدند　　گستاخ بسوی او دویدند

زاغی برش نشست خونخوار دردیده کشی کشید منقار

["Uzun süre düştüğü yerde kendi kanına doymuşlar gibi kaldı. / Gökyüzünde kuşlar, küstahçasına ona doğru uçuyorlardı. / Vahşi bir karga onun üzerine oturup gözünü gagaladı. / Ve tutkun o dost, sabırsızca olayı gürüp bulut gibi ağlardı. / Bunu gören akıllı adam gözün zarar göreceğini fark etti.", s. 123.]

1.5.1.6.5. Türk Edebiyatındaki Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Karga

Karga, motif olarak *Şâhidî*, *Hamdullah Hamdî*, *Celîlî*, *Lârendeli Hamdî* ve *Andelîb*'e ait mesnevîlerde yer alır. Tasavvufî nitelikleri tüm mesnevîlerde öne çıkarılan karga, ayrıca, Andelîb'de "konuşan karga" ve "haberci kuş" motifleri ile de yer alır. Bunlar dışında, Farsça mesnevîlerde olduğu gibi, karga, rengi ve gözleri dolayısıyla da anılır.

Şahidî'nin Mesnevî'sinde, Mecnun, siyah rengi dolayısıyla kâh gönlüne kâh karalar giymiş yaslı hâline benzettiği karga ile dertleşir. Karganın mitlerde yer alan gözlerinin keskinliği, Mesnevî'de "şeb-çerağ" ile ifade edilir:

Görir bir zâg konmış bir budâga
Gözinin rengi dönmiş şeb-çerâga
...
Dir iy bahtım yüzi gibi siyeh-pûş
Gam-ı dilberi sini kıldı hâmûş (2395-2439) (Erbay, 2012).

Yazın ardından hazanın gelmesini, gülşen ü bağdaki bülbüllerin yerine karganın oturması ile ifade eder:

Çiçeklerden boşaldı gülşen u bâġ
Oturdı yerine bülbüllerüñ zâġ (5148) (Erbay, 2012).

Hamdullah Hamdî'nin Mesnevî'sinde de karganın gözleri şeb-çerağa benzetilir. Bir başka beyitte, sarıkları ve cübbeleri siyah olan hâlvetîler (Salih, 2014: 280) anılarak karga, başına siyah hırka çekmiş bir hâlvetî sufisi ile özdeşleştirilir[554]. Beyitte hâlvetîlerin, hâlvet hâlinde, yalnız kalmayı önemseyen âdetlerine atıf vardır. Mecnun, âşıklık ruh hâli ile kargayı da kendi gibi aşk abdalı zanneder. Ancak, yine de onun kendisine nazaran özgür ve nimet içinde geçen vakti ile kara rengini tezat bularak neden renginin bu denli siyah olduğunu sorar. Karganın siyahlığı zenciye ve Hindû ile Hindû-beççeye teşbih edilir:

Gözi tuş oldı şah üstinde zâga
Ki benzer çeşmi şebde şeb-çerâga

[554] Bu teşbih, yukarıda geçen, Muidi'nin Şem ü Pervane'sindeki sahte sufilerin kargaya benzetilmesini hatırlatır.

...
Çeküp baş hırkaya hâlvetde hâmuş
Oturmış hâlvetî gibi siyah-pûş
…
Niçün şeb-reng olursın ey şeb-efrûz
Geçerken rûz-ı ni‘metde şeb ü rûz
...
‘Aceb mi zengî kul gibi kaçasın
Ya Hindûsın yahûd Hindû-beçesin
... (1856-81) (Güler, 1982).

Ahmed-i Rıdvan’ın Mesnevî’sinde hazanın gelişi atlas feleğinin siyaha bürünmesi, karga rengine dönmesi şeklinde ifade edilir:

Nedendür al u ṣaru kisvet-i bāġ
Ne'çün geydi kebūdī-aṭlası zāġ (11a) (Ahmed-i Rıdvan, ASL 414).

Leyla’nın güzelliğinin tasvir edildiği bölümde, saçın siyahlığı, karganın rengine teşbih edilir:

Ruḫ-ı zülfi çü şebdür bāġa düşdi
Ya meş‘aledür ki çeng-i zāġa düşdi (21b) (Ahmed-i Rıdvan, ASL 414).

Mecnun, Leyla’ya yazdığı mektubunda ona evliliğinden dolayı sitem ederken bülbüllerin yerinde karganın oturduğunu ifade eder:

Gülistāndan gidüb dihḳān-ı cāhil
Yirinde zāġuñ oturmış ‘anādil (108a) (Ahmed-i Rıdvan, ASL 414).

Celîlî’nin Mesnevî’sinde karganın gözü “şeb-çerâğa” benzetilir. Bundan başka, bağrı yanık, siyah bir dağa, ayrıca, başına siyah sarık sarmış vaziyette güvercini zikreden bir şeyhe teşbih edilir. Karganın renginin geniş yer tuttuğu Mesnevî’de, siyahlığı çeşitli benzetmelere konu olur. Bir beyitte, Hamdullah Hamdî’de olduğu gibi bir hâlvetî sufisine benzetilir. Karganın suskun hâli, hâlvetîlerin, hâlvet âdetleri ile bağdaştırılır. Bunlardan başka, Kâbe’nin siyah örtüsü ile karganın siyahlığı arasında ilgi kurulur. Şair, sevgilinin saçını da karganın siyah kanadı ile özdeşleştirir:

Çün bakdı dırahta ol cefâ-hâh
Bir zâga gözi tokındı nâ-gâh

Kim gözleri şeb-çerâga benzer
Göynüklü siyâh taga benzer
...
Sarunur idi siyeh ‘imâme
San şeyh idi zâkir-i hamâme

...
Perrün ‘alem-i siyâh-ı Ka‘be
Ya câme-i ‘izz ü câh-ı Ka‘be

Mihrâb-ı du‘âya urdı ol per
San gîsû-yı ‘anberîn-i dil-ber
... (831-66) (Nas, 2011).

Lârendeli Hamdî’nin Mesnevî’sinde Mecnûn, çölde giderken bir ağacın üzerinde gördüğü karga ile söyleşir. Burada karga, rengi dolayısıyla siyah cübbe giymiş Sâlihîlere benzetilir:

Oturmış gördi bir şâhında bir zâğ
Gam-ı çeşmi dil-i şem'e ḳomuş dâğ
...
Çü nâka sâlih ol murğ-ı mücerred
Giyinmiş Sâlihîler gibi esved
...
Çü Mecnûn gördi ol murğ-ı ğarîbi
Hurûşa geldi canı ᶜandelîbi

Hitâb idüb didi ki ey murğ-ı hâmûş
Neden sensin cihan içre siyeh-pûş (2673-95) (Kütük, 2002).

Atâyî’nin Mesnevî’sinde, Leyla, kendisinin İbn-i Selam ile evliliğinin haksızlığını ifade ederken, karganın renkli bir eve konması veya gül bahçesine girmesinin reva olmadığını söyler. Leyla, karganın renginden yola çıkarak, “Habeşi” benzetmesini yapar:

İstedi karga kona menkuş eve
Nerdübana çıkmak ister kör deve
...
Karga ister gire gül-i bostana
Habeşi ister gele hatun yanına
...
Tûtî-i men kargaya gönderdiler
Leyli’ni İbn Selam’a verdiler (55a) (Atâyî, ASL 644).

Aşağıda yer alan, ***Andelîb***’in Mesnevî’sine ait kısımda Mecnun, bir ağaç dalında rastladığı kargaya rengi gibi kara bir söz söyler. Kargayı, âşık gönlü ile bir gören Âşık, diğer mesnevîlerdeki siyah cübbe ve sarıklı mûti sufi yerine, amelsizliğinden dolayı nuru kaçmış bir sufiye benzetir:

"... gözi dıraḫtıng şāḫasıġa düşdi gördi ki kim dıraḫtıng şāḫasında bir ḳara zāġ olturmış. Mecnūn zāġınıng ḳara perin ḳara libās aḳıda ḳılıp: "Ey zāġ 'azālıḳ mu sen ḳara libās giyip sen?" diyip ol zāġa ḳarap bir söz didi:

Şāḫ üstünde durġan ḳara donlu ḳuş
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi!
Könglüng ġamlıḳ gördüm bes özüng nā-ḫoş
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi?
...
Giygening ḳaradır bilip sen bir ḫūb
'Amelsiz ṣūfī kadar durup sen ḳarap
Tiling bolsa manga belli bir cevāb
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi! (s.87-88)

1.5.2. Deve

1.5.2.1. Dinî Kaynaklarda Deve

Kitab-ı Mukaddes'te deve, mal varlığının işareti ve binek hayvanı olarak yer alır. Bazı peygamberlerin bahislerinin geçtiği yerlerde devenin de adına rastlanır. İbrahim Peygamber için, İncil'de, "*Onun hatırı için Firavun Avram'a iyi davrandı. Avram davar, sığır, erkek ve dişi eşek, erkek ve kadın köle, deve sahibi oldu*[555]*"* denir. Eyüp Peygamber'in sahibi olduğu hayvanlar arasında devenin sayıca çok olduğu görülür: *Yedi bin koyu, üç bin deve, beş yüz çift öküz, beş yüz çift eşek ve pek çok köleye sahipti. Doğudaki insanların en zengini oydu* (Kitab-ı Mukaddes, Eyüp 1:3). Rebeka'nın İshak Peygamber'e eş olmasında İbrahim'in kölesine ve develerine su içirmesi işaret olarak yorumlanır: *Onlara su verdikten sonra develerin için de su çekeyim* dedi (Kitab-ı Mukaddes, Yaratılış 24:19). Kitab-ı Mukaddes'te ayrıca, zengin kimselerin Tanrı egemenliğine girmesi, devenin iğne deliğinden geçmesinden daha imkânsız olarak anılır[556].

Kur'ân-ı Kerîm'de deve on altı ayette geçer. Ayetlerin içinde en dikkat çekenler, Salih Peygamber'in kavmi Semud'a gönderilen mucize dişi deve ile ilgili olanlardır. Sosyal

[555] Yaratılış 12:16. Bir başka Yaratılış babında, "*RAB efendimi alabildiğine kutsadı. Onu zengin etti. Ona davar, sığır, altın, gümüş, erkek ve kadın köleler, develer, eşekler verdi* (24:35).

[556] Kitab-ı Mukaddes, Matta 19:24; Markos 10:25; Luka 18:25. Bu bablar dışında, Eski Ahit'te deve ile ilgili çok sayıda bab mevcuttur. Devenin geçtiği diğer Yaratılış ve bölüm babları: 24:10, 24:11, 24:14, 24:20, 24:22, 24:30, 24:31, 24:32, 24:44, 24:46, 24:61, 24:63, 24:64, 30:43, 31:17, 31:34, 32:7, 32:13, 37:25. Mısır'dan Çıkış 9:3. Levililer'de ve Yasa'nın Tekrarı'nda eti haram olan hayvan olarak geçer: 11:4; 14:7. Hâkimler: 6:5, 7:12, 8:21, 8:26. 1.Samuel: 15:3, 27:9, 30:17. Krallar: 8:9. 1.Tarihler: 5:21, 12:40, 27:30, 14:15. Ezra: 2:65. Nehemya 7:67. Eyüp 1:17, 39:13, 39:14, 42:12. Yeşaya 21:7, 30:6, 60:6, 66:20,. Yeremya: 2:23, 49:29, 49:32. Hezekiel: 25:5. Zekeriya: 14:15.

adaletsizliklere işaret edilen ayetlerde, zengin kesimin fakir kimseleri ezerek temel haklardan mahrum bırakmaları sonucu, dişi devenin toplumda adaleti sağlama aracı olarak gönderildiği ifade edilir[557]. Bir başka dikkat çeken ayet ise *Ğâşiye* suresinde geçer. Sure'de, devenin mucize yaratılışına işaret edilir: "*Bakmazlar mı o deveye nasıl da yaratılmış*?" (Ğâşiye, 88/17). Devenin iğne deliğinden geçme metaforu Kur'ân-ı Kerîm'de de mevcuttur. Allah'ın ayetlerini inkâr edenlerin deve iğnenin deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyecekleri buyurulur (Araf, 7/40).

1.5.2.2. Dünya Mitlerinde "Deve"

Deve mitolojik bir unsur olarak en fazla Arap toplumunda görülür. Arap toplumunda, özellikle bedevi Araplar için, büyük önem sahibi olan deve; mihr, kan diyeti, yolculuk aracı, et ve sütünden, ayrıca idrarından faydalanılan bir hayvan olarak son derece önemli bir yere sahiptir. Öyle ki Araplar, bazı develeri putlara adarlar ve develere ibadet ederlerdi[558]. Deve ile ilgili mitik inanışlardan biri, "*Beliyye*" denilen uygulamadır. Buna göre, Araplar, ölen kişinin mezarına getirdikleri deveyi bağlarlar ve onu aç ve susuz bırakarak ölmesini beklerlerdi. Böylece, deve, ölen kişinin öbür dünyadaki bineği olmuş olurdu. Bir diğer inanış ise, hasta kişinin iyileşmesi durumunda devesini putlara adayacağına söz vermesi idi. Bu şekilde adanan deveye, "*sâibe*" denirdi (Usta, 2019: 188-191).

Savaşta deve bulundurmayı uğur sayan Arapların inanışları arasında en dikkat çekenlerinden biri, su ve yiyecek bulmak için uğurlu saydıkları deveyi serbest bırakıp takip etmektir. Deve, onları kaynağa iletecektir (Usta, 2019: 190).

Mythological Motifs'te devenin yaratılışı, Thompson ve Balys tarafından belirlenen Hint anlatılarında yer alır[559]. Devenin, fizikî özellikleri ile ilgili motifler Alman masalları, Yahudi ve Fransız anlatıları yanında Yunan ve Roma vb. anlatılarında görülür. Bahsi geçen milletlerin anlatılarında kısa kulaklı deve motifi tespit edilmiştir[560]. Bazı anlatılarda da devenin boynunun eğikliği motifi görülür[561]. *Mythological Motifs*'te sırtının kamburluğu[562],

[557] A'raf, 7:73, 7:77; Hûd, 11:64; İsra, 17:59; Şuarâ, 26:155; Kamer, 54:27; Şems, 91:13. Devenin geçtiği diğer sure ve ayet numaraları: 6:144; Yusuf, 12:65, 12:72; Hac, 22: 36; Mürselat, 77:33; Tekvir, 81:4.
[558] Bu durum, Hintlilerin, onlar için büyük öneme sahip olan ineği, aynı zamanda kutsal hayvan olarak görmelerini hatırlatmaktadır.
[559] Thompson, 1955-58: A1873. A1873. *Creation of camel.* India: Thompson-Balys.
[560] Thompson, 1955-58: A2232.1. A2232.1. *Camel asks for horns: punishment, short ears*; A2325.4. A2325.4. *Why camel has short* ears; A2325.7. A2325.7. *Why camel has no ears.*
[561] Thompson, 1955-58: A2351.1. A2351.1. *Why camel's neck bends upwards.*
[562] Thompson, 1955-58: A2356.2.13. A2356.2.13. *Why camel has humped back.*

Animal Motifs'te kanatlı deve motifi[563] Hint anlatılarında dikkat çeker. Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde de görülen devenin alınacak yolu belirlemesi, Thompson'ın tespitlerine göre Yahudi anlatılarında[564] mevcuttur[565]. Konuşan deve motifi Hıristiyan anlatıları ile Hint anlatılarında görülür[566].

1.5.2.3. Türk Kültürü ve Anlatılarında "Deve"

Deve farklı lehçelerde *teve, tive, tevey, tebe, vb.* şekillerde anılır (Önkal-Özkurt, 1994: 222). Türk mitolojisinde deve, alp simgesi veya bir ongundur. Kahramanlar tarafından töz olarak kabul edilen erkek deve (buğra), kahramanların güç göstergelerinin bir aracı olarak Dede Korkut hikâyelerinde (Çoruhlu, 2006: 150-151) yer alır. Eski Türk geleneklerinde deve güreşlerinin oldukça revaçta olduğu belirtilmektedir (Roux, 2013: 184). Devenin töz olma özelliğinin İslamiyetten sonra da devam ettiği gözlemlenir. Mesela, Karahanlılarda deve, bir unvan ongunudur ve kanatlı olarak tasvir edildiği de görülür. Bunun nedeni, deve ile hükümdarlık arasında kurulan ilişkiye dayanır (Çoruhlu, 2006: 150-151).

Jean-Paul, bir mit veya ayinde rastlanmayan hayvanlar konusunda dikkatli olunması ve bunun nedeninin sorgulanması gerektiğini ifade eder. Deve, kuzey ve doğu geleneğinde bir "tabu" değilken güney ve batı geleneğinde, önceden Asya'da var olan bir geleneğe bağlı olarak "tabu" hayvandır (Roux, 2013: 23). İklim değişikliklerinin bazı türleri yok etmesiyle karşı karşıya kalan Yakutlar, kuzeye yöneldiklerinde *deve*yi kaybetmişler; ancak adını koruyarak rengeyiğine vermişlerdir (Roux, 2013: 20).

Deve çobanlığı, Manas Destanı'nda aşağı bir iş olarak görülür. Manas'ın karısı, Kanı-Key Htun, Manas'ı aşağılamak için ona "deve çobanı" der (Ögel, 2014: 557). Diğer yandan, erkek deve manasına gelen buğra, gücü temsil eder. Alman Bet, Manas'a, "Halk içinde, sen ey Manas, en kudretli bir buğra (deve) gibisin!" der (Ögel, 2014: 551). Ayrıca Kırgızlarda, deve haricindeki her türlü hayvan eti ile beslenmenin yaygın olması, devenin tabu kabul edilmesi ile ilgilidir (Roux, 2013: 373). Altaylı şamanlar ise, savaş ilahı olan Kızagan Tengere'yi kızıl donlu bir erkek deve üstünde çağırır (Çoruhlu, 2009: 151; Korkmaz, 2008: 56).

---

[563] Thompson, 1955-58: B47. B47. *Winged camel.*
[564] Thompson, 1955-58: B151.1.5. B151.1.5. *Camel determines road to be taken.* Jewish: Neuman.
[565] Thompson, kâhin hayvan motifi olarak "karga"yı da anar. *Prophetic animals* motifinin *Crow as prophetic bird* örneğinde bir kâhin olarak anılır. Karga, İrlanda mitlerinde kahramanın öteki dünyaya gelişini haber veren kuştur. Bk.: Thompson, 1955-58: B140. B140. *Prophetic animals*; B143.0.8. B143.0.8. *Crow as prophetic bird;* B143.0.8.1. B143.0.8.1. *Crows announce coming of hero to otherworld.* Irish myth: Cross., J951.3.
[566] S.Thompson, , 1955-58: B211.1.6. B211.1.6. *Speaking camel.*

Deve, bazı olağanüstü denebilecek sezgilere sahip bir hayvandır. Çölde fırtına çıkacağını sezip yere yatıp başlarını kuma sokarak yolculara işaret verir (Roux, 2013: 71). Deve, çölde su kaynaklarını keşf eder (Roux, 2013: 71). Hayvanın güdümünde yapılan yolculuklarda, devenin yolcuyu emniyetli ve arzu edilen bir yere ulaştırdığı gerçeğine rastlanmaktadır. Mesela, bir efsanede, Kutsal Haç'ı hangi kilisede muhafaza edeceğini bilemeyen kont, Tanrı'ya güvenmeyi kararlaştırarak emaneti deveye yükleyerek deveyi salar. Deve, bir tapınağın önüne gelerek çöker. Böylece tapınak, Tanrı tarafından seçilmiş olarak kabul edilir (Roux, 2013: 135-136).

1.5.2.4. Arap Edebiyatında "Deve"

Arapçada, binden fazla ismi olduğu söylenen deve (Ceviz, 2007: 55), Arap toplumunda varsıllığı işaret etmesi açısından ikincil öneme[567] sahiptir. Deve, kurak çöl koşullarına uygun bir yaratılıştadır ve bu nedenle *sefînetü's-sahrâ (çöl gemisi)* (Önkal-Bozkurt, 1994: 222-226) adıyla anılır. Her cinsi ve farklı fizikî özelliklere sahip olanı için ayrı isimler telaffuz edilmiştir. Dişi deveye *nâke*, hızlı koşana *hecin*, tek hörgüçlüsüne *i'râb*, çift hörgüçlü olanına *fâlic* denir (Ceviz, 2007: 55). Arapçada *cemel* olan, *Batı'da* devenin karşılığı olarak kullanılan *camel* kelimesinin aslının, Sümerce *gammal* olduğu ifade edilmiştir (Önkal-Bozkurt, 1994: 222-226).

Yolculukların ve yük taşımanın başta gelen iki aracı olan deve ve at, Arap toplumunda şiirlere konu olmuş hayvanlardır. Özellikle deve, bedevi Arapların ayrılmaz yol arkadaşıdır (Usta, 2019: 188). Bazı şairler atın tasvirine önem verirken bazıları deveyi ön plana çıkarmıştır. Ancak, şairlerin çoğu, kasidelerinde deve tasvirine yer vermişlerdir. Özellikle Cahiliye devri şairlerinden *Tarafa*'nın uzun kasidesinde yaptığı deve tasviri, adının "*Deve Şairi"* olarak anılmasına neden olmuştur (Ceviz, 2007: 57-60). Şair, devesinin fizikî özelliklerinden bahsederek onun nitelikleri ile kendi psikesi arasında irtibat kurar. Bazen de devesinin yürüyüşünden yola çıkarak onu dans eden şuh bir cariye olarak düşünür[568].

Develerin müzikten hoşlanması, ezgiler sayesinde yönetilmelerine imkân tanımıştır (Önkal-Bozkurt, 1994: 222-226). Arapça edebiyatın vezni olan aruz vezninin doğuşunda da devenin yürüyüşünün etkin rol oynadığı bilinmektedir.

[567] "Araplara nazaran deve, Türkler ve Moğollar için zenginliğin en önemli işaretlerinden biridir". Bk.: Roux, 2013: 22.
[568] Kasidenin ilgili bölümlerinin Türkçe karşılığı için bk.: Ceviz, 2007: 57-60.

1.5.2.5. Türkçe Mesnevîlerde "Deve"

Türkçe mesnevîlerde deve, motif-hayvan olarak yer aldığı mesnevîler dışında, genellikle bir binek ve yük hayvanı olarak, ayırca zenginlik işareti olarak anılır. Örneğin; *Hayati*'nin *Heft-Peyker* adlı eserinde, deve, varsıllık kaynaklarından biridir.

> Gitdi gāhī ḳoyuna geh deveye
> Kelle-i ṭaġa yaydı gāh ovaya (3237) (Sürelli, 2012).

Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Zeliha'sında Zeliha'nın çeyizleri arasında develer de vardır:

> Bin şütür virdi cümle pîl-beden
> Şîr-dîdâr u ejdehâ-gerden
> ...
> Bunlarun barı iki bin har-vâr
> Sîm sultanî mağribî dinâr (2982-2987) (Öztürk, 2013).

Türkçe mesnevîlerde kehanet gösteren deve, *Yusuf u Züleyha* mesnevîlerinde görülür. Arap kökenli bir hikâye olan *Yusuf u Züleyha*'da coğrafya koşulları gereği tercih edilen deveye şairler sık sık yer vermişlerdir. Ahmedî'nin *Yusuf u Züleyha*'sının *Ahvâl-i Cemel-i Yûsuf Aleyhi's-selâm* bölümünde, Yusuf bir deve yavrusu alıp büyütür. Deve, Yusuf'un zindana atılması ile ağlayıp dövünür, hasret gözyaşları döker. Devenin ağlamasına dayanamayan Yakup Peygamber, devenin sahibine götürülmesini ister. Deve, yolculuk boyunca okunan kasideler nedeniyle ağlar. En nihayetinde Yusuf'un yerini bulur ve zindana gelip çöker, Yusuf'un yüzünü görüp maksuduna erdikten sonra yola revan olur:

> Bir deve yavrusını Yûsuf civân
> Almış anı saklar idi ol zamân
> ...
> Gitmek ister ol Arab gitmez deve
> Ol Arab urur gidelüm dir eve
> ...
> Yûsuf'ı gördi devesi ol zamân
> İrdi maksûda yola oldı revân (1437-1513) (Kadıoğlu, 2017).

Hamdullah Hamdî'nin aynı adlı eserinde, Yusuf'un kokusunu alan develer, kuyuya doğru yönelir ve yüzlerini toprağa sürerler:

> Bazı ravi didi ki bezirgan
> Gelicek çâha cümle nâke heman

Buy-ı Yusuf'la mest olup cânı
Her bir yire urdı pâlânı

Azm idüp çâha cümlesi pûyân
Sürdiler yüzlerni hâke revân (1597-98) (Öztürk, 1993).

1.5.2.6. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Deve

Bedevi Arapların yolculukları esnasında muhatap aldıkları ve çoğunlukla tasvir edip yoldaş bildikleri deve, Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde de aynı itibarla yer alır. Deve, âşıkların zaman zaman vuku bulan yolculukları esnasında dertleştikleri hayvandır. Bu âşık, bazen Mecnun iken bazen Leyla'dır. Devenin, bunun dışında, yolcuları menzillerine götüren, pasif bir binek hayvanı ve hediye taşıyan bir yük hayvanı olarak da anıldığı görülür.

Tüm bunlar arasında devenin içerisinde yer aldığı görülen motif, Leyla'yı, Mecnun'un diyarına götürmesidir. Deve, burada sıradan bir binek hayvanı olmaktan çıkıp motif-hayvan seviyesine yükselir. Devenin motif-dışı-hayvan olarak bütün mesnevîlerde yer alır.

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde deve bir binek hayvanı ve Mecnun'un avcıya sattığı meta olarak yer alır. Bunlar dışında motif hayvan olarak bir vasfı haiz değildir.

Nizâmî'de Mecnun, Leyla'nın kabrinden dönerken bindiği deveyi süratle sürer:

Ölüm dansı yaparcasına deve sürüyormuş
Ayrılıktan dem vuran şiirler okuyormuş (3527) (Tokmak, 2013).

Mecnun'u merak eden herkes onu görmek için develerine binip giderler:

Onun şiirlerini okuyan gam-zede herkes
Devesini sürer, görmeye gidermiş herkes (3261) (Tokmak, 2013).

Herkes gibi Selam-ı Bağdadi de meşhur olan Mecnun'u görmek ister. Bunun için, gerekli eşyaları yükleyerek devesine biner:

Yüklemiş gerekli şeyleri hızlı devesine
Salmış yularını: " Yürü!" demiş devesine

O dertli garibi bulmak için yollara düşmüş
Fersah fersah deve sürmüş, çöllere düşmüş (3264-6) (Tokmak, 2013).

Şâhidî'de, İbn-i Selâm'ın Leyla için hazırladığı hediyeler, devenin mahmili üzerine yüklenir:

Turıb dâmâd-ı zevkile seherden
Düzer mahmil-i 'arûsa sîm ü zerden (2610) (Erbay, 2012).

Ali Şir Nevâyî'de, babası, kendinden geçmiş olan Mecnun'u mahmile bindirip eve getirir:

Eylep anga mahmil içre menzil
Menzil sarı 'azm kıldı mahmil

Ey mahmil-i 'ışk sar-banı
'Azm eyledi derd karvanı (1036-37) (Şavk, 2011).

Arkadaşları kendinden geçen Leylâ'yı deveye bindirip uzaklaştırırlar:

Bu hâlet içinde tapkaç anı
Bir nâka çökerdiler revânî

Nâka üze anı koydılar çüşt
Elgin ayagını tangdılar rüst (2624-25)

Hamdullah Hamdî'de İbn Selam, Leyla'ya hediyelerini develere yükler:

Nice yüz tabla nâfe la'l-i bisyâr
Kabîle ile deve çulları armaganı

Çekildi çekmek içün ferş-ı zîbâ
Katâr ile deve gülleri dîbâ (1987-88)

Ahmed-i Rıdvan'da Kâbe'ye gitmek üzere yola çıkan kabile, azıklarını mahmillere yükler:

Düzeldi tūşeler baġlandı maḥmil
Gönüldiler yola menzil-be-menzil (45b) (Ahmed-i Rıdvan, ASL 414).

Sevdâyî'de çölde karşılaşan Leylâ ile Mecnun daha sorna develerine binip ayrılırlar:

Pes bindi heyûn-u reh-neverdi
Mecnun deve[y]i tutup yiderdi

Çün geldi yahm ive irişdi
Leyli deve[y]i çökürdi düşdi (1087-88) (Bayak, 2019).

Mecnun, Leyla'yı istemeye içinde develerin de bulunduğu hediyelerle gider:

Ag u kızıl u kumaş u partal
At u deve koyun u yögüş mal (522) (Bayak, 2019).

Hakîrî'de, Leyla, Mecnun'u deveye bindirir, beraber yol alırlar:

Nāḳıya bindirdi Mecnūn'ı revān
Yola düşüben géderler şād-mān (163b/10) (Koçak, 2006).

Fuzûlî'de İbn-i Selam, Leyla için hazırladığı hediyeleri bin deveye yükler:

Min nâka nebât-ı kand yüklü
Nesrîn derilü benefşe tüglü (1715) (Doğan, 2010).

Lârendeli Hamdî'de Kays, bir gün rast geldiği bir deveye binerek çöllerde Leylâ'yı aramaya koyulur. Burada Şair'in, Arap şairleri gibi deveyi ve gidişini övdüğü görülür:

Meger bir gün serây önünde tayyâr
Görür bir nâka var çâlâk u seyyar

Yürise berkden katı gider ol
Sabâyı nâka mânendi yider ol (1075-76) (Kütük, 2002).

Atâyî'de, güçten düşen Leyla'nın devesi kaybolur:

Güçden azmıştı devesi Leyli'nün
Az durur çok takdiri vardır anun (40b) (Atâyî, ASL 644).

Celâlzâde Sâlih'te, İbn-i Selam'ın zenginliği sahip olduğu develerin sayısı ile ölçülür:

Deve ahmâli hod katârile
Gelmez idi hesâba bârile (1347) (Kütük, 1995).

Örfî'de Leyla'nın devesi kaybolur:

Şütür aldı başını girdi bī-rāh
Anun üstinde idi ya'nī ol māh (165-7) (Kütük, 1995).

1.5.3. Bülbül

1.5.3.1. Dünya Mitlerinde "Bülbül"

Yunan mitinde, Niobe'nin doğurganlığını kıskanıp onun büyük oğlu Amaleus'u öldürmek isterken yanlışlıkla kendi oğlu Itylos'u öldüren Aedon, duyduğu üzüntüyü kaldıramaz ve tanrılardan yardım ister. Tanrılar onu bülbüle dönüştürür (Grimal, 2012: 7).

Başka bir efsaneye göre ise, mutlu bir beraberlik yaşayan Polytekhnos ile Aedon çifti, bir süre sonra kibirlenerek Hera ile Zeus'tan daha mutlu bir hayat sürdüklerini dile getirip

övünmeye başlarlar. Bundan rahatsız olan Hera, Eris'i onları cezalandırmak için gönderir. Eris, iki eşin arasına rekabet duygusu sokar ve eşler birbirleriyle yarışmaya başlarlar. Polytekhnos bir savaş arabası yapacak, Aedon ise kumaş dokuyacaktır. Kim önce bitirirse diğerine hizmetçi tutacaktır. Hera'nın yardımı ile Aedon dokumayı önce bitirince Polytekhnos, intikam almak ister. Aedon'un kızkardeşini lekeleyip kardeşi tarafından tanınmaz şekle sokarak onu ablasına hizmetçi olarak getirir. Aedon'a gerçeği söylediği takdirde de ölümle tehdit eder. Aedon, bir gün gerçeği anlar ve iki kardeş Polytekhnos'ten intikam almaya karar verirler. Aedon bunun için oğlu Itys'i kurban eder. Öldürdüğü oğlunu yemekolarak kocasına sunar. Durumu sonradan öğrenen Polytekhnos, kaçan kızkardeşlerin peşine düşer. Aedon'un babası Pandareos'un uşakları onu bala bulayarak bırakırlar. Sineklerden acı çeken Polytekhnos'a Aedon yardım etmek ister, ancak bu durum, babasının öfkelenmesine neden olur. Zeus, bu aileye acıyarak hepsini kuşa çevirir. Aedon bülbüle dönüşür[569] (Grimal, 2012: 7-8, 335).

Bir Avrupa Ortaçağ anlatısına göre, yılan gören bülbülün korkudan gözüne uyku girmez. Korkusunu bastırmak için göğsünü gülün dikenine dayayıp dertli dertli öter. Bülbülün sesinin bundan dolayı dokunaklı olduğunu söylenirmiş (Akalın, 1993: 81). Avrupa folkloruna göre, bülbül geceleri hiç uyumayan bir bahar kuşudur (Akalın, 1993: 81).

"*Bülbülün Yaratılışı*" motifi, S.Thompson'ın İndeks'ine göre, Estonya, Livonya, Litvanya ve Yunan anlatılarında geçer[570]. Hayvan özellikleri ve bir başkasının niteliklerini elde etme motif başlığında (*Animal characteristics: obtaining another's qualities*[571]), tek gözlü bir canlı olan bülbül, yine tek gözlü bir canlıdan ödünç aldığı gözü geri vermeyi unutur. Bu motif, Alman, Fin ve Japon anlatılarında geçer[572]. Estonya'ya ait bir anlatıda bülbül, çocuğu çağıran öküzü duyar ve onun şarkısını öğrenir[573]. Litvanya ve Japon anlatılarında *bülbülün şarkısı* motifi yer alır[574]. Hint anlatılarında *Yardımcı Bülbül* motifi görülürken[575] bülbüle dönüşme motifi, Yunan anlatılarında[576] yer alır[577].

---

[569] Efsanenin bir başka versiyonu Prokne ile Philomela arasında geçer. Aedon burada Prokne, Philomela ise kızkardeşidir. Efsanede Prokne bülbül olur. Bk.: Pierre Grimal, 2012: 626.
[570] Thompson, 1955-58: A1912.2. A1912.2. *Creation of nightingale.*
[571] Thompson, 1955-58: A2240. A2240. *Animal characteristics: obtaining another's qualities*.
[572] Thompson, 1955-58: A2241.5. A2241.5. *Nightingale borrows blindworm's eye.* Sami Akalın, bülbül dışındaki tek gözlü canlının *kurtçuk* olduğunu söyler. Bk.: Sami Akalın, 1993: 81.
[573] Thompson, 1955-58: A2272.1.1. A2272.1.1. *Nightingale hears boy call oxen: learns her song*.
[574] Thompson, 1955-58: A2426.2.1. A2426.2.1. *Nightingale's song.*
[575] Thompson, 1955-58: B451.2. B451.2. *Helpful nightingale.*
[576] Thompson, 1955-58: D151.3. D151.3. *Transformation: man to nightingale*.
[577] Bülbül ile ilgili diğer motifler için bk.: Thompson, 1955-58: B282.3.1. B282.3.1. *Wedding of lark and nightingale*; K1984.2.1. K1984.2.1. *Girl claims to have overeaten on a nightingale's thigh*; T257.5. T257.5. *Jealous husband kills nightingale which his wife gets up to hear*; U144. U144. *Nightingale cannot lodge with birds whose nest is made of manure.*

Tüm bu motiflerde dikkat çeken nokta, bülbülün sesidir. Bülbül, genellikle, duyduğu ızdıraptan dolayı inleyen bir canlıdan dönüşmüş veya güzel bir melodiyi taklit ederek sesindeki cazibeyi ortaya çıkarmıştır. Dünya anlatılarında yer alan bülbülün sesi, aşağıda görüleceği üzere Türk kültürü ve anlatılarında da aynı şekilde yer alır.

1.5.3.2. Türk Kültürü ve Anlatılarında "Bülbül"

Türk kavimlerinde *keleçek*, *kujulak*, *böbürdek*, *böberdek*, *ötlügen* adlarıyla da bilinen bülbül (Kaya, 2007: 173), serçe nevinden, güzel sesi ile meşhur, küçük ve hareketli bir kuştur (Meral, 1997: 79). Türk kültüründeki inanışa göre, Hz. İbrahim ateşe atıldığında meydanı terk etmeyen tek canlıdır. Çünkü onun yanmaya istidadı vardır ve ötüşü de bu yangının sonucudur. Ayrıca, bülbül, İsm-i Azam'ı bilen kuştur. Ötüşü de bununla ilgilidir (Kalafat, 2013: 33).

Efsaneye göre, güle olan aşkıyla bilinen bülbül, sürekli gülün yanına gelip yanık yanık öter. Gül, onun aşktaki sadakatini sınamak için dikenli dallarına konmasına izin verir. Bülbül, yine gülün dalına konup öterken kendinden geçer, dikenin bağrına batıp kanını akıttığını duymaz. Bülbülün akan kanı gülü kırmızıya boyar. Böylece gül, rengini bülbülden alır. Bülbül, sâdık âşığı, gül nazlı maşuğu simgeler (Kaya, 2007: 173).

Bir Anadolu efsanesinde, aşkı karşılık bulmayan delikanlı canına kıyar ve bülbüle dönüşerek dünyaya döner. Delikanlının aşkına karşılık vermediğine pişman olan kız da canına kıyar ve kırmızı bir gül olarak dünyaya döner. Bülbül, âşıkların sözcüsü olarak daima gülün yanında öter (Akt.: Yıldız, 2011: 161).

Bir Özbek masalında, Keloğlan, kendisini yemek isteyen cadıdan kaçarken önce güvercine, sonra bülbüle dönüşür. Gülün üzerine konan bülbül, hizmetçiler tarafından yakalanınca tekrar insana dönüşür ve konuşmaya başlar (Saçkesen, 2010: 627).

1.5.3.3. Fars Edebiyatında "Bülbül"

Farsçada "andelîb" adıyla anılan bülbül, güzel sesinden dolayı *hoşhân* (hoş sesli), *hoş-gû*, *hoş-âheng*, *nevâ sâz* (şarkıcı), *şûh-zebân* (tatlı dilli), *bülbül-i Davud lahn* (Davud sesli), âteş-*zebân* (ateş sözlü) olarak bilinir. Ayrıca, geceleri de öten bir kuş olması dolayısıyla *morg-ı şebhân* (gecelerin kuşu), *şeb-âheng* (gece öten), *morg-ı seher* ve inlemesi dolayısıyla *şûrîde* (perişan), *zâr* adlarıyla anılır. Dilinden sadece gülün anladığı bülbül, her

ötüşünde farklı nağmeler, farklı manalar gizlemesinden dolayı *hezâr âvâz*, *hezâr âvâ* (bin sesli), *hezâr destân* (bin bir türlü hikâye sahibi), *destân serâ* ve gülzârı mesken tutmuş olması dolayısıyla *morg-ı çemen* olarak da bilinir (Yıldırım, 2004: 185; Kurnaz, 1992: 85-486).

Şairlik ile özdeş görülen bülbül, Sadî-yi Şirâzi (*Andelîb-i Şîrâz, Bülbül-i Hezârdestân*) gibi bazı şairleri tavsif eder (Yıldırım, 2004: 185). Fars edebiyatında bülbülü ve onun güle aşkını en güzel ifade eden şair Şirâzî'dir (Kurnaz, 1992: 485; Zavotçu, 1997: 9). Şairlerin dizelerinde, bülbül, tutkulu bir âşık, gül ise sevgili olarak tasvir edilmiştir. Bu tasavvurda, insanın mutlak güzelliğe ulaşma tutkusuna işaret vardır (Yıldırım, 2004: 185). Bülbül, baharın gelişini muştulayan bir kuş olarak *bülbülâsâ* (bülbül gibi öten), *bülbül şoden* (şarkı söylemek), *bülbül mizâcî* (perişanlık), *bülbül nefes* (şair) mazmunları ile eserlerde yer alır (Yıldırım, 2004: 186).

Doğu edebiyatlarında, bilhassa da İran ve Hint sahası edebiyatlarında bülbül, daima gül ile birlikte anılmış ve neredeyse bülbülsüz bir gül manzumesi kaleme alınmamıştır. Bülbül, gülün (sevgilinin) dikenine (vuslat yolundaki meşakkatlere) sabrederek en nihayetinde vuslata ermiş bir âşık olarak tasavvur edilmiştir. Bazen mecazî, bazen hakikî aşkın unsuru olan bülbül, esasen, sadık bir âşık rolünü üstlenmiştir (Zavotçu, 1997: 5).

Zavotçu'ya göre, Hint, İran, Afganistan ve Anadolu sahasının etkileşimleri, ortak mazmun ve motiflerin oluşmasına yol açmıştır. Bunlardan biri de bülbül ve gül mazmunudur. Gül ve bülbül hikâyeleri, Kelile ve Dimne'ye kadar giden bir süreci takip etmektedir. Alegorik hikâyeler üzerinden, çeşitli mesajlar verme gayesiyle ele alınmış olan eser, bir esinlenme sonucu olarak bülbül ve gül hikâyelerinin de kaynağını oluşturur (Zavotçu, 1997: 5-7).

Feridüddin-i Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* ve *Bülbülnâme* adlı eserleri gül ve bülbül temalarını içeren ilk eserler olmaları dolayısıyla önem taşır. Özellikle *Bülbülnâme*[578], Türk edebiyatındaki şairlere, tercüme veya telif kapsamında, aynı adlı veya *Gül ü Bülbül* başlıklı mesnevîler oluşturma kapısını aralamış olması açısından mühimdir (Zavotçu, 1997: 10). *Bülbülnâme*, küçük bir eser olup kısaca, diğer kuşların güle ötüşünü çekememeleri sonucu şikâyet ettikleri bülbülü, Hz. Süleyman'ın haklı bularak özgür bırakmasını anlatır (Zavotçu, 1997: 13). Araştırmacılara göre, *Bülbülnâme* dışında, Fars edebiyatında bülbül ve gül

[578] Bu eserin, Attâr'a ait olduğu araştırmacılarca şüpheli bulunmuştur. Bk.: Şahinoğlu, 1991: 95-98; Kurnaz, 1992: 486. Ancak Gencay Zavotçu, eserin Devletşah Tezkiresi'nde Attâr'a ait olarak gösterilmesini delil göstererek eserin Attâr'a aidiyetinin kuvvetle muhtemel olduğunu ifade eder. Zavotçu'nun tek isnadı da bu değildir. Araştırmacı, eserin tertibi ve sık sık tasavvufî hikâyelere yer verilmesinin de Attâr'ın diğer mesnevilerinde görülen tertip hususu ile büyük oranda benzeştiğini ifade etmektedir. Bk.: Zavotçu, 2002: 12-13.

temasının eser düzeyinde kaleme alındığı başka bir örnek mevcut değildir (Zavotçu, 1997: 16; Kurnaz, 1992: 486).

Mantıku't-Tayr'da ise, Simurg'a ulaşmak üzere yola çıkma konusunda kuşlar birer birer gelip mazeretlerini bildirir. Bu kuşların ilki mekânı gülşen olan bülbüldür. Bülbül, Hüdhüd'e yolculuğa çıkmama konusundaki mazeretini şu sözlerle bildirir:

> "*Aşkın esrarı bende kemal buldu. Geceleri bu sırları tekrarlayıp sabahlarım. ... Çalan ney seslerindeki iniltiler bana aittir, benim haykırışlarımdır; çengden çıkan nağme benim nağmemin yankısıdır. ... Bende bir bülbül olarak güle duyduğum aşkın sevdası vardır. Bu aşk bana yeter. Zaten benim arzum ve sevdasında olduğum bir güzel güldür. ... Simurg'a gidebilmek için, ben gibi bir aciz bülbülün dayanma gücü yok ki. Bülbül olarak bana gülün aşkı yeter. ...*" (Yaşarbaş, 2017: 73-74).

Selman-ı Saveci'nin Cemşid ü Hurşid'inde bülbül, aşk derdi çeken Sultan'a seslenerek nasihat eder. Burada bülbül, "konuşan kuş" motifi kapsamındadır:

> Der âmed bülbül-i sâhib-fesâhat
> Ki bâdâ Husrev efruh-ı sabâhat
>
> Demî bâ-dustân hoş bâş u handân
> Ki dünyâ-râ bekâî nîst çendân
>
> To in suret ki bini beste ber-hem
> Füru rized çü gül ez-hem be-yek dem (240-242) [579]

1.5.3.4. Türkçe Mesnevîlerde "Bülbül"

Ayvazoğlu "*Güller Kitabı"*nda, şairlerin, baharın umumî letafetini gül ile hülasa ettiklerini, baharı karşılayan ve takdire ilk kalkışan kuşun bülbül olup diğer kuşlara öncülük ettiğini ifade ile gül ile bülbülün beraber anılmasının bundan mütevellit olduğunu yazar (Ayvazoğlu, 2016: 358). Avam nazarında, en yaygın teşbihlerin gül ve bülbüle ait olduğu, temiz ve güzel yüzlü bir çocuğun "gül", dile gelmeye başlayınca "bülbül" olduğu (Ayvazoğlu, 2016: 356), Yazar'ın mühim dikkatlerinden biridir.

[579] Güzel konuşan bülbül dedi: / "Ey Sultan, günün uğurlu, mübarek olsun. / Bir lahza arkadaşlarla hoş ve neşeli ol / Zira dünya o kadar da kalıcı değildir. / Gördüğün birbirine bağlanmış bu suret / Bir anda gül gibi parçalanıp ortadan kalkar". Emini, 1996: 136.

Bülbülün edebiyattaki bu önemi, Fars edebiyatındaki "Bülbülnâme"nin tercemesinden oluşturulan çeşitli mesnevîlerin kaleme alınmasını sağlamıştır. Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı, XIV. yüzyıla ait eldeki tek gül ve bülbül temalı eserlerden birisi sayılır (Zavotçu, 2002: 23). XV. yüzyılda, Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ının bir tercemesi olan Ali Şir Nevâyî'nin *Lisânü't-Tayr*'ı da gül ve bülbül temalı bölümler içerir (Canpolat, 1995). Bu yüzyılda, biri müellifi belirsiz, diğeri Rıfâî'ye ait olmak üzere iki *Bülbülnâme* daha vardır. Vahidî, Fazlî, İznikli Bekâyî, Kırım Hanı Gazi Giray'ın *Gül ü Bülbül* mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivasî'nin *Gülşen-Âbâd*'ı XVI. yüzyılın gül ve bülbül temalı mesnevîlerindendir (Zavotçu, 1997: 28-29). XVII. yüzyılda, Ömer Fuâdî Efendi'nin *Bülbüliyye* mesnevîsi, XVIII. yüzyılda Manisalı Birrî Mehmed Efendi'nin *Bülbül-nâme*'si, XIX. yüzyılda İlmî'nin *Bülbüliyye* ve Abdurrahîm Utızimenî'nin *Gül ü Bülbül* mesnevîleri ile Âgah Osman Paşa ve Yenişehirli Avnî'nin *Bülbül-nâme*'leri (Zavotçu, 1997: 32-39; Zavotçu, 2002: 896-902) Türk edebiyatında gül ve bülbül temalı eserlere gösterilen ilgiye işaret eder.

Gülşehri'nin *Mantıku't-Tayr*'ında, Simurg'u bulmak için yola çıkmak konusunda özrünü Hüdhüd'e ilk bildiren kuş *bülbül*dür. Bülbül, mekânının gülistan olduğunu, böyle zorlu bir yolculuğun onun tabiatına uygun olmadığını dile getirir:

> Geldi bülbül ortaya hayrân u mest
> Vâlih ü medhûş u ser-gerdân u mest
>
> Kim benüm işüm gülistânda biter
> Nevbahâr u bâg u bostânda biter
> ...
> Her gün işümüz bizüm gulgul-durur
> Sevdügümüz dünyada bir gül-durur (263-68) (Yavuz, 2007).

Ali Şir Nevâyî'nin *Lisânü't-Tayr*'ında, Hüdhüd, kuşları Simurg'a kavuşturacağı müjdesini verip sırayla her kuşa hitap eder ve kuşların tabiatlarına göre ötüp onları över. Hüdhüd, Bülbül gibi şakıyıp ona da seslenir. Ondan, güzel nağmeleriyle durmadan şakımasını ve asıl gül olan Simurg'a meyl etmesini ister:

"Ey sefa bahçesinin bülbülü! Güzel nağmelerinle durmadan şakı. ... Hicran ateşiyle kül olmuş vücudun güzel gül bahçesinden ırak kaldı. Artık, ümit bahçesine uç. Kırmızı güle mâyil ol. ..." (Kosimov, 2017: 51).

Hikâye'de, Bülbül, Papağan ve Tavus Kuşu'ndan sonra özrünü beyan eden kuştur. Bülbül, artık gülşene alıştığını, ondan ayrı kalmaya gücünün yetmeyeceğini, gülün aşkı ondayken Padişah'a şirksiz, kâmil bir gözle bakamayacağını ifade eder:

> "*Ey bu toplumun önderi! Ben artık gülün kokusuna aşina oldum. Ondan ayrılırsam divane olur, akıl ve sabırdan uzak kalırım. ... O gülşenden uzak düşüp lâl oldum, şarkı söyleyecek takatim kalmadı. Onu ne zaman ansam gülşende olduğumu hissederim. Ondan ne zaman ayrı kalsam dert ateşine düşerim. ... Padişah'a kâmil bir yüzle nazar etmek lazım, ben bu gülün aşkı ile ona nasıl bakarım?*" (Kosimov, 2017: 59-60).

Şemseddin-i Sivasî'nin tasavvufî nitelikli *Gülşen-âbâd* adlı eserinin, *Evsâf-ı Hasâyis-i Tuyûrân* adlı ilk bölümünde, kuşlar kendilerini övüp tavsif ederler. Şarkıcı olarak öne çıkan Bülbül (Durmaz, 2019: 20), kendisini, kuşların en nazlısı, güzel sesli, Nakşibendî olarak vasf eder:

Ben bugün âlemde bir hoş bülbülüm
Ârif sazında yâr-ı ehl-i dilim
...
Nakşibendi'm şehriyim ko bendeyim
Bülbülüm sâhib-i usûlüm bendeyim
...
Kastım oldur sohbetim handân ola
Dâsitânım işiten hayrân ola (Durmaz, 2019: 166-68).

Eserin ikinci kısmında, çiçekler, hâlvetteki Gül'ün yüzünü görmek için sabırsızlanırlar. Onu beklemeye daha fazla dayanamayıp ricacı olması için Bülbül'ü ikna etmek isterler. Ancak Bülbül, Gül'den böyle bir talepte bulunamayacağını, Gül'ü beklemekten usanmanın haddine olmadığını ifade eder:

...
"Niyâz eyle bugün ol mürşide var
Bizim-çün hazrete lutfeyle yalvar

Ki cem' oldu kapında bunca ahbâb
Olara lutf edip feth eylegil bâb
...
İştti bunu bülbül etti feryâd
Dedi kandan-durur bu murg-ı nâ-şâd
...

Benim hadim değildir etmek ibrâm
Benim bir âşık-ı nâ-şâad u nâ-kâm (Durmaz, 2019: 166-68).

Gülün zuhûru ile onu gören Bülbül, senalar okur, yakasını yırtar:

Senâlar okudu bülbül firâvân
Esip bâd-ı sabâ pe oldu handân

Dehânın açtı etti sînesin çâk
Girip meydân-ı şevka olu çâlâk (Aksoy, 2017: 81).

Fazli'nin, *Gül ü Bülbül* adlı eserinde, Bülbül gönlü temsil eder ve Gül'e olan aşkı ile imtihan olunur:

Kim meger var idi bir âvâre
Derd-i 'aşk ile zâr ü bi-çâre (Öztekin, 2002: 132).

Bülbül, hakiki aşkı bulmak ümidiyle tacı tahtı terk etmiş bir şehzadeyi temsil eder:

Gerçi 'aşkile bir fütâde idi
Aslı da lîk şâh-zâde idi

Taht u tâcı idüp hevâyile terk
Dâmenin tutmış idi 'aşkile berk

Olup âşufte 'aşkile her an
Olmış idi cihânda ser-gerdân (Öztekin, 2002: 133).

Ömer Fuadî'nin *Bülbüliyye*'sinde, diğer kuşların şikâyeti üzerine Süleyman'ın emriyle bülbülü çağıran Hüdhüd'e bülbül:

Didi bülbül beni neyler Süleyman
Yerüm olmış iken dâim gülistan

Gülistanda virildi bana aşkum
Gülistansuz bulınmaz zevk u şevkum (256-57) (Yazar, 1999) diye cevap verir.

Diğer kuşlar bülbülü, güle olan aşkından Mecnun'a dönüp halka karışmayı unuttuğu, kimseye faydası dokunmaz hâle geldiği için tekebbür ehlinden olduğu için şilayet ederler:

Didiler Bülbül'ün hâli diger-gûn
Hevâ-yı 'aşk-ı gülden oldı Mecnûn

Gam-ı Leylî ile Mecnûn-âsâ
Mekân olmış dahı kuhsâr u sahrâ

Gelüp erbâb-ı divâne karışmaz
Dahı yıldızı halk ile barışmaz

Görinmez kimseye zerrece nef'i
Tekebbürdür dem-â-dem şân u vaz'î
...
Melâhîler gibi âvâze eyler
Zikirde hem karînin tâze eyler(284-303) (Yazar, 1999).

Bülbül, kuşların kendisine haset ettiklerini, herkesin ettiğini bulacağını ifade eder:

Didi Bülbül benüm bir merd-i vahid
Mu'în ola bana ol ferd-i vâhid

Hased ile idüp telbîs-i da'vâ
Başuma çökdi bunca ehl-i gavgâ
...
Nîk ü bedden ne itse bulur insân
Bu ma'nâyı dimişdür ehl-i 'irfân (343-47) (Yazar, 1999).

Manisalı Birrî-i Attâr'ın mensur *Bülbül-nâme*'sinde, bülbül:

"*Bana gerdûnun âzârı kem-âzâr oldığımdandır. Sipehrin vazı nâ-hemvârı hemvâr oldığımdandır*" (Emir, 1993) deyip tevekkül kılar.

Bülbül'ün, alegorik ve tasavvufî mahiyette, eser düzeyinde ele alınmış örneklerinden başka, çeşitli mesnevîlerde motif olarak var olduğu da görülür. Ahmedî'nin, Selmân-ı Savecî'den tercüme ederek zenginleştirdiği Cemşîd ü Hurşîd'inde görülen "bülbül" motifinde, Cemşîd, bülbül ile dertleşir. Selman-ı Saveci'nin eserinde, Cemşîd, güvercin ile dertleşirken Ahmedî'nin Mesnevî'sinde güvercinin yerini bülbül almıştır. Cemşîd, burada bülbüle, tüm varının elinden alındığı, tac ve tahtından olduğu konusunda dert yanar:

Çün işitdi Melik bülbül ḫiṭābın
Anuñ bu resm ile virdi cevābın

Didi kim bī-vefā durur zemāne
Cefāsına anuñ yoḳdur girāne

Velī bende ne varsa ġāret itdi
Dil ü ʿaḳl u ten ü cān daḫı gitdi

Eger mülk ü eger tāc u eger taḫt
Eger māl ü eger genc ü eger baḫt

Elümden çün ḳamusın aldı gerdūn
Beni bu resm ile ḳıldı ciger-ḫūn (613-17) (Ördek, 2018).

1.5.3.5. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Bülbül

Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde büllbül, bazen âşıkların dertleştiği bir kuş olarak karşımıza çıkarken bazen Mecnun'un "başına yuva yapan kuş" bazen de Mecnun'un sözlerine "öterek karşılık veren kuş" olarak görülür. Bunlar dışında, klâsik edebiyat geleneğinin bir yansıması olarak şairler sık sık âşıkları bülbül ile özdeşleştirirler:

Nizâmî'de Leyla, evlendikten sonra hasretin acısıyla ağıt okur:

Bazen sarhoşlar gibi yalpa vurmuş
Bin bülbül gibi inleyip ağıt okurmuş (2149) (Tokmak, 2013).

Şair, Mecnun ile Leyla'yı şiir okuyan bülbüllere benzetir:

Bu iki sarhoş bülbülün sesi etrafa yayılmış
Tüm kristal kadehleri tuz buz edip dağıtmış (1436) (Tokmak, 2013).

***Dihlevî*:**

دیر از سر شاخ بلبلی مست در جستهٔ صوت خویش میجست

["Sarhoş bir bülbülün öterek o daldan bu dala sektiğini gördü.", s. 174.]

Şâhidî'de Leyla, kocasının ölümünü bahane ederek bülbül gibi nale edip ağlar:

Döküb gül-berg ne üstine jâle
İder bülbül bigi derdile nâle (4518-21) (Erbay, 2012).

***Ali Şir Nevâyî**'de* Mecnun, bülbüle hitap ederek onunla dertleşir:

Bülbül bile saz etip nevanı
Bülbüldin aşar edi figanı
...
Yanıngda sening gül-i baharî
Könglümde mening firak hârı (1003-16) (Şavk, 2011).

Behiştî'de, Mecnun'a Âşık olan Leyla bülbül gibi inler:

Bülbül gibi eyler-idi nâle
Gül-berge saçardı eşk-i jâle (386) (Aygün, 1999).

Hamdullah Hamdî'de Leyla, İbn-i Selam ile aynı evde, kafesteki bülbül gibidir:

Nice râhat bula bülbül kafesde
Uçarken gönli gülzâr-ı hevesde (3422) (Güler, 1982).

Ahmed-i Rıdvan'da Leyla ve Mecnun, birbirine Âşık iki bülbüldür:

Ol iki bülbül mestüñ ṣadāsı
Ḳamu 'uşşāḳa irmişdi nevası (Ahmed-i Rıdvan, ASL 414).

Lârendeli Hamdî'de ecnun, bülbüller ile dertleşir:

Diyüb bülbüllere râzını ol mâh
İder rüşen dili derdinî her-gâh (3980) (Kütük, 2002).

Nâkâm'da, Leyla, gülistanda, bülbüllere naz eder:

Olub mürğani-bağ ilə həmavaz
Qılıb gəh bülbülə gahi gülə naz. (s.40-41) (Piriyev, 2007).

1.5.4. Güvercin

1.5.4.1. Dinî Kaynaklarda Güvercin

Tüm kültürlerde bir uğur ve barış simgesi sayılan güvercin, dinî terminolojide insanlarla birlikte, kardeşçe yaşama duygusunu, huzuru ve mutluluğu götüren kutsal kuş (Meydan Larousse, 1969: 267) olarak kabul edilir. Güvercin, esasen Nuh tufanından beri müjdeli haber getiren kuştur. Eski Ahit'te, Nuh'un, yeryüzünden suların çekilip çekilmediğini anlamak için gemiden gönderdiği güvercin[580], ilk seferinde konacak yer bulamadığı için gemiye döner. İkinci kez gönderilişinde ağzında zeytin dalı ile gelir ve bu, suların azaldığına işaret eder. Zeytin dalının barış simgesi olarak değerlendirilmesi güvercinin bu müjdeli dönüşüne atfedilir. Güvercinin üçüncü kez gönderildiğinde geri

[580] Efsaneye göre, güvercinden önce suların çekilip çekilmediğini bildirmeleri için sırayla kuzgun, karga ve saksağan gönderilir. Ancak onlar gemiye dönmeyince Nuh Peygamber, bu iş için güvercini görevlendirir. Güvercin ağzında yeşil bir dal ile dönüp müjdeli haberi verince Nuh Peygamber gönderdiği diğer kuşların ne yaptığını sorar. Güvercin; kuzgun, karga ve saksağanın leş yemeye daldıkları için dönemediklerini söyler. Bunun üzerine Nuh Peygamber, adıgeçen kuşları lanetleyip güvercini sadık hizmetçisi tayin edip ona dua eder. (İnan, 1995: 22.).

dönmemesi üzerine ise suların tamamen çekildiği anlaşılır[581]. Levililer'de Rabb'e yakınlığı arzu eden kimsenin kumru veya güvercin yavrularından arz etmesi gerektiği söylenir[582] ki bu, güvercindeki masumiyetin bir ifadesidir. İncil'de İsa, vaftiz olurken Allah'ın Ruhu'nun bir güvercin olup üzerine geldiğine görür[583]. Buna göre, güvercin Kutsal Ruh'u temsil eder. Kitab-ı Mukaddes'te genel olarak güvercin konusunda saflık ve masumiyet imgelerine rastlanır[584].

İslamî inanca göre ise, Hz. Peygamber (s.a.s.) Sevr'deki mağarada gizlenirken mağaranın önünde bulunan ağacın üzerine bir çift güvercin yuva yapar ve yumurtlar. Müşrikler, böylece Hz. Peygamber'in mağarada olmadığına kanaat getirirler. Ayrıca, güvercinin, saygısından dolayı Kâbe'nin üzerinden uçmadığına inanılır (Akalın, 1993: 89). Bunlardan dolayı, güvercin İslamiyet'te de olumlu niteliklerle anılır.

Tasavvufî inançta, güvercin, önemli bir simgedir. Evliyaullahların uyku esnasında ruhlarının güvercin olup uçtuğuna ve kutsal yerleri dolaştığına inanılır (Gezgin, 2014: 97). Kuş donuna girme motifi, Şamanist inançtaki varlığını Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra suret değiştirerek devam ettirmiştir. Şamanizm'de şaman; kaz, kuğu gibi hayvanların donuna girerken tasavvufta evliyaullahların güvercin donuna girerek suret değiştirdiklerine inanılır. Hacı Bektaş-ı Velî'nin Anadolu'ya gelişi güvercin donuna girmek suretiyledir (Alptekin, 2018: 187).

İbnü'l-Arabi'ye göre güvercin, dört varlık mertebesinin simgesi olan dört kuştan ikincisi; taayyün-i evvel (ilk mertebe) olan kartalın karşıtı, taayyün-i sânî (ikinci mertebe) mertebesinin remzidir. Bu mertebe, İlk Akıl'ın karşıtı olan Küllî Nefs; Kudret Kalemi'nin karşıtı olan Levh-i Mahfuz[585]; Âdem'in karşıtı olan Havva mertebesidir (Suad El-Hakîm, 2005: "*Güvercin"*). Buna göre güvercin, varlığı asıldan zuhur eden, küllî nefsin izharı dişil varlıktır ki akıl, kalem ve Âdem, kendisini onda izhar eder. Kartalın gök olduğu düşünülürse güvercinin yer olması, kartalın yağmur olduğu düşünülürse güvercinin toprak olması icap

---

581 "*... fakat güvercin ayağının tabanına bir istirahat yeri bulmadı ve gemiye onun yanına döndü; çünkü sular bütün yeryüzünde idiler ve elini uzatıp onu tuttu ve onu kendi yanına gemiye aldı. Ve diğer yedi gün daha bekledi ve güvercini gemiden tekrar gönderdi ve akşam vakti güvercin onun yanınaa girdi ve işte ağzında yeni koparılmış zeytin yaprağı vardı ve Nuh suların yeryüzünden eksilmiş olduklarını bildi. Ve diğer yedi gün daha bekledi ve güvercini gönderdi ve artık tekrar kendisine dönmedi.*", Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 8:11.

582 "*Ve eğer Rabbe yakılan takdime olarak takdimesi kuşlardansa o zaman takdimesini kumrulardan yahut güvercin yavrularından arz edecektir."* (Levililer, 1:14)

583 "*Ve İsa vaftiz olunup hemen sudan çıktı ve işte gökler açıldı ve Allah'ın Ruhunun güvercin gibi inip üzerine geldiğini gördü*" (Kitab-ı Mukaddes, Matta, 3:16).

584 Ayrıca bk: Markos 1:10, Luka 3:21, Yuhanna 1:32.

585 "*Kaleme ve onunla yazılanlara and olsun!"*, Kalem 68/1.

eder. Güvercinin aslın aynası olması, onun beyaz renkli olmasını gerektirmiştir; zira ayna parlaktır.

1.5.4.2. Dünya Mitlerinde Güvercin

Yunan mitinde Aphrodite'nin kuşu sayılan güvercin, Tanrıçanın en sevdiği canlıdır. Aphrodite'nin arabasını güvercinler çeker (Gezgin, 2014: 97). Aphrodite'nin güvercini sevmesi Eros ile aralarında geçen bir yarışmaya dayandırılır. Birlikte çiçek toplamaya çıkan Aphrodite ile Eros en fazla çiçeği kimin toplayacağı konusunda yarışırlar. Aphrodite'nin geri kalması Peristera'ya dokunur. Peristera Aphrodite'e yardım ederek en fazla çiçeği onun toplamasını sağlar. Ancak, Eros bu durumdan hoşnut olmaz ve Peristera'yı güvercine çevirir. Aphrodite, Peristera'nın cezasını hafifletmek için onu hizmetine alıp kendi kuşu yapar (Grimal, 2007: 613).

Pleiades takımyıldızını oluşturan yedi adet yıldız, inanışa göre aslında yedi kız kardeşlerdir. Pleiadlar, Pleione'yle birlikte Boiotia'da iken, korkunç avcı Orion ile karşılaşırlar. Orion onlara âşık olur ve onları beş yıl boyunca takip eder. Sonunda Pleiadlar güvercin hâline gelir. Onlara acıyan Zeus, Pleiadları takımyıldızına dönüştürü (Gezgin, 2014: 97; Grimal, 2007: 640-41).

Semiramis efsanesine göre, Suriye'de, Askalon'da bir gölde yaşadığına inanılan Derketo adındaki tanrıçaya büyük saygı gösteriliyordu. Derketo'nun vücudu balık şeklinde, yüzü kadın yüzü şeklindedir. Derketo'dan hoşlanmayan Aphrodite, onun Kaystros adındaki Suriyeli bir gence âşık olmasını sağlar. Kaystros'tan çocuğu olan Derketo, bu utancı kaldıramayarak çocuğunu terk edip babasını öldürtür. Güvercinler, çocuğu alarak yakın çevredeki çobanların sütü ve peynirini çalarak onu büyütürler. Durumu fark eden çobanlar harikulade güzellikteki küçük kızı bulup onu çobanbaşına götürürler. Çobanbaşı, çocuğa Suriye dilinde karşılığı "güvercinlerden gelen" anlamında olan Semiramis adını verirler (Grimal, 2004: 710-712). Semiramis, yetenekleri sayesinde Babylon'un hükümdarı olur ve kâhin Ammon'dan oğlu tarafından öldürüleceği kehanetini öğrenir. Kraliçe, bundan kurtulmak için güvercine dönüşerek imparatorluğu oğlu Ninyas'a bırakır (Grimal, 2004: 710-712).

Atinalı, genç bir delikanlı olan Hermokhares, Pythia Apollonu tapınağının önünde dans etmekte olan Ktesylla'yı görerek ona âşık olur. Üzerine, kendisinden başka hiç kimse ile evlenmeyeceğine Artemis'in huzurunda yemin ettiğini yazdığı bir elmayı genç kıza doğru atar. Ktesylla, elmanın üzerindeki yazıyı yüksek sesle okuyunca yemin etmiş olur. Ktesylla

elmayı utanç içinde fırlatır ancak, Hermokhares genç kızın babasını bularak ondan Apollon'un şahitliğinde kızını kendisine vereceğine dair söz alır. Kızın babası zaman içinde sözünü unuttup kızını başkasıyla nişanlar. Genç kız, nişanı dolayısıyla Artemis tapınağına kurban sunmaya gittiğinde Hermokhares'i görüp ona âşık olur ve gizlice onunla kaçar. İki âşık Atina'da evlenirler. Kteylla'nın bir süre sonra çocuğu olur; ancak çocuk ölür. Böylece, Ktesylla'nın babasının Apollon'a karşı işlemiş olduğu suç cezasız kalmamış olur. Cenaze töreninde, ölünün bulunduğu yerden bir güvercinin uçtuğu ve cesedin kaybolduğu görülür. Kendisine danışılan Kâhin Aphrodite'e göre, Ktesylla tanrısallık mertebesine ulaşmıştır (Grimal, 2004:277-278).

Anios'un üç kızı, topraktan zeytinyağı, buğday ve şarap çıkarma gücüne sahiplerdir. Troiya Savaşı'nda Yunanlara kızlarının kendilerine hizmet etmelerini öneren Anios, kâhin olduğu için savaşın on yıl süreceğinden haberdardır. Yunanların mecburen hizmetlerine başvurduğu üç kız başta gönüllü olarak gelmiş olsalar da daha sonra sıkılıp kaçarlar. Yunanların peşlerine düşmesi üzerine, ataları Dionysos onları birer güvercine dönüştürür. Delos Adası'nda güvercin öldürmenin yasak olması bu mite dayandırılır (Grimal, 2004: 64-65).

Hint mitine göre ölüm tanrısı Yama'nın elçilerinden biri güvercin; kapotadır (Kaya, 2003: 215). S.Thompson'ın motif indeksinde güvercin ile ilgili motiflere genellikle Hint anlatılarında rastlanır. *Mythological Motifs*'te, güvercinin yaratılışı *Creation of pigeon*[586] motif maddesiyle Hint masallarında tespit edilmiştir. Hint anlatılarında güvercin motifi, *Animals* motifinde güvercinler ülkesi motifi[587] ve güvercinlerin krallığı motifi *King of pigeons*[588] maddeleri ile belirlenir. Güvercinlerin, kahramana görevini tamamlama konusunda yardımcı olmaları Hint anlatılarında görülen bir yardımcı güvercin motifidir[589].

Güvercinin, Yahudi mitlerinde, genellikle olumlu nitelikleri ile yer aldığı görülür. Neuman tarafından tespit edilen anlatılarda, güvercinin habercilik özelliği, *Animals Pigeon as messenger*[590] adı ile Thompson'ın indeksinde yer bulur. Yardımcı güvercin motifi İndeks'te *Helpful pigeon*[591] motif maddesiyle görülür.

[586] Thompson, 1955-58: A1947. *Creation of pigeon.*
[587] Thompson, 1955-58: B222.1. *Land of pigeons.*
[588] Thompson, 1955-58: B242.2.4. *King of pigeons*.
[589] Thompson, 1955-58: H982.1. *Pigeons cover the sun's rays with their outstretched wings and lengthen night to six months so that hero's task can be completed in one night*
[590] Thompson, 1955-58: B291.1.12. *Pigeon as messenger.*
[591] Thompson, 1955-58: B457.2. *Helpful pigeon.*

Güvercine dönüşme motifi, Fransız Kanadalı anlatıları, Hint ve Yeni Zelanda gibi anlatılarda mevcuttur[592]. Budizm'e ait mitlerde güvercine dönüşme motifi *Reincarnation as pigeon*[593] motif maddesi ile belirlenir. Güvercinin karga ile beraber anıldığı bir Budist anlatısında, karganın yiyecek çalabilmek için kurnaz davranıp güvercinle arkadaş olduğu görülür[594]. Bu motif, karganın meşhur zekâsı ile güvercinin malum saflığını örneklemiş olması açısından önemlidir.

Güvercin ile ilgili Thompson'da geçen diğer motifler, güvercin-tanrı[595], kahramanın güvercin başı ile doğması[596], Afrika anlatılarında geçen güvercinle evlilik[597], güvercin yumurtasına ulaşma[598] vb şeklindedir.

1.5.4.3. Türk Kültürü ve Anlatılarında Güvercin

Türk kültüründe güvercin kutsal hayvan olarak yorumlanır. Bu nedenle, avlanılmaz ve öldürülmez (Kalafat, 2015: 57). Tasavvufî inançta, velilerin donuna girdiği hayvan olarak karşımıza çıkar. Hazar Türklerinde güvercinin bacasına konduğu veya yuva yaptığı evin halkının zenginleşeceğine inanılır (Kalafat, 2012: 148). Altay mitlerinde, uzun yaşamın simgesi olduğuna inanılan güvercin, Altay-Tufan efsanesinde, Nuh tufanında olduğu gibi, Nama tarafından karaların olup olmadığını kontrol etmek üzere sandıktan çıkarılarak gönderilen ve ağzında huş dalıyla dönüp kurtuluş müjdesini veren düşsel kuştur (Dilek, 2008: 75).

Bahaeddin Ögel'in verdiği bilgiye göre, bir Türk masalında, yaşlı kadın güvercin şekline girerek kızının evine uçar ve onunla konuşur (Ögel, 2014: 696). Bir başka güvercin donuna girme motifi, Keloğlan masalında görülür. Keloğlan'ın karısına göz koyan Han'ın karısı güvercin olur (Ögel, 2013: 697). Bir Özbek masalında devenin güvercine dönüşüp kaçtığı motifi yer alır (Saçkesen, 2010:130). Güvercinin şahin ile beraber anıldığına sık sık rastlanır. Özbek masalında şahine dönüşen cadı adam, güvercini kovalar (Saçkesen, 2010:131). Aynı masalda, güvercin güle dönüşür (Saçkesen, 2010:131). Yine bir Özbek masalında güzel kız, güvercine dönüşür (Saçkesen, 2010:270).

---

[592] Thompson, 1955-58: D154.2. *Transformation: man to pigeon.*
[593] Thompson, 1955-58: E613.6.1. *Reincarnation as pigeon.*
[594] Thompson, 1955-58: K359.4. *Crow makes friends with pigeon so as to be able to steal food in household to which he belongs.*
[595] Thompson, 1955-58: A132.6.5. *Pigeon-god.*
[596] Thompson, 1955-58: L112.11. *Heroine born with pigeon's head.*
[597] Thompson, 1955-58: B602.3. *Marriage to pigeon.*
[598] Thompson, 1955-58: Q285.1.2.1. Q285.1.2.1. *Boy reaches into bird's nest for pigeon's eggs.*

Yardımcı güvercin motifi, dünya masallarında oluğu gibi Türkmen masallarında da görülür. Bir Türkmen masalında, güvercinler, kahramana ulaşmak istediği yere nasıl gidebileceğini söyler (Sümbüllü, 2000: 31).

Dede Korkut'ta Deli Dumrul'un savaşmaya kalkıştığı Azrail güvercin olup pencereden uçar gider[599]. Abdal Musa ve Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait menakıbnamelerde de güvercin donuna girme örneklerine rastlanır (Alptekin, 2018: 187; Ögel, 2013: 697). Muğla efsanesinde Ulalı Hüsameddin Efendi'nin Mekke'de namaz kıldığı ve güvercin olarak uçup geldiği rivayet edilir (Önal, 2003: 309). Gaziantep'e ait bir efsanede, Gazali'nin güvercin şekline dönüştüğü inancı yer alır (Köksel, 1999: 490).

Ali Berat Alptekin'in *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı* adlı eserinde, tespit edilmiş konuşan güvercin motifi mevcuttur. Motif, 31 numaralı Şah İsmail Hikâyesi'nde geçer (Alptekin, 2005: 198, 293). Ayrıca, Araştırmacı, iki farklı hikâyede yardımcı güvercin motifi de tespit etmiştir (Alptekin, 2005: 186, 198, 292-293).

1.5.4.4. Fars Edebiyatında Güvercin

Farsçada *kebter, kebûter, kefter, hemam, hemame* ve *selsele* (Yıldırım, 2008: 455) adlarıyla anılan güvercine İran mitolojisinde *peyk-i Nahid: Nahid'in habercisi* de denilir (Yıldırım, 2008: 455). Fars edebiyatında, özellikle Hint tarzı gazellerde güvercinin haberciliği konusunda ilgi çekici tasvirler bulunur:

> *Çekmem minnetini güvercin kanadının*
> *Uçmaya sevdalanmış kendisi mektubumun.*
> *Bilir misin nedendir, kızartısı gözündeki güvercinin?*
> *Götürür mektubumu da ağlar gönül derdime zarı zarı* (Yıldırım, 2008: 456).

Güvercinin sesi, özellikle tasavvufî çevrelerde takdir edilir ve ötüşüne anlamlar yüklenir. Senâî, güvercini "ku ku", ötüşünü "Nerede? Nerede?" olarak "Hakk'ı arama, Hakk'a vasıl olma" şeklinde yorumlamıştır (Yıldırım, 2008: 456). Bazı şairler tarafından güvercin, sevgilinin karşılığı olarak da kullanılmıştır:

[599] *"Azrail'e çalmağa hamle kıldı. Azrail bir güvercin oldu. Pencereden uçtu gitti".* Ergin, 2004: 179.

Gittim ben, ancak kaldı gönül kuşum yanında senin
Mektup getirmek için güvercin gibi senden. (Ebû Saîd-i Ebul'l-Hayr) (Yıldırım, 2008: 456)

Karganın rakibi baykuşla anılması gibi, güvercin de edebi eserlerde şahinle anılır. Güvercinin şahinle anılması tabiatlarının zıt oluşuyla ilgilidir. Çeşitli anlatılarda görülen bu durum, Farsça şiirlerde de fark edilir:

Güvercin güvercinle, şahin şahinle
Her kuş hemcinsyle uçar. (Nizâmî-yi Gencevi) (Yıldırım, 2008: 456)

Selman-ı Saveci'nin Cemşid ü Hurşid'inde konuşan güvercin motifi yer alır. Hikâyede, kahraman güvercin ile dertleşir:

Melik bā-ū ḥadīṯ-i rāz mī-goft
Ġam-ı dil bā-kebūter bāz-mī-goft

Dü müştāḳ ez-ḫayāl ān şeb ne-ḫoftend
Heme şeb tā be-rūz efsāne goftend

Melik mī-goft bā-nālān kebūter
Ki ḥāl-i tu-st ez-ḥālem nikū-ter

Tu yārī dārī vü ḫurrem diyārī
Merā yārī vü bāḳī nīst yārī

Tu der mesken nişeste fāriġü'l-bāl
Men-i sergeşte gerdān bī-per ü bāl

Men ān murġam ki mesken rā be-hiştem
Ne-ḫūrdem dāne rā rānd ez behiştem

Men ü tu her dü dāġ-ı şevḳ dārīm
Zi-zülf-i yār-ı müşkīn ṭavḳ dārīm (1832-1838) (Ördek, 2018: 137)

1.5.4.5. Türkçe Mesnevîlerde Güvercin

Güvercin, taranan Türk edebiyatının mesnevîlerinde genellikle motif olarak görülmemiş; ancak hikâye içinde şairlerin, âşıkların mektuplaşmaları bahislerinde, habercilik fonksiyonuna işaret ederek güvercini andıklarına rastlanmıştır. Birçok mesnevîde görülebilecek bu işlev, bazı mesnevîlerdeki yer alış şekilleriyle buraya nakledilmiştir.

1.5.4.5.1. Haberci

15.y.y. şairlerinden Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Zeliha'da mektup ulaştıran kuş olarak güvercin defalarca zikredilir. Güvercinin karşılığı olarak çoğu yerde *hamame* de geçer:

> Urdılar mühri mihr-i dilber-ile
> Ṣaldılar maġribe kebūter-ile
>
> Şarḳ ṭāvūsı itmedin cevelān
> Ġarba irişdi ol ḥamāme revān
>
> İricek ol kebūterüñ ḫaberi
> Ḳahḳaha eyledi o kebg-i derī (2900-2) (Güler, 1982).
>
> Gönli oldı güşāde nāme gibi
> Ẕevḳden raḳṣ ider ḥamāme gibi (2880) (Güler, 1982).
>
> ʿĀşıḳuñ dilberine nāmesisin
> Müjde peyġāmınuñ ḥamāmesisin (3190) (Güler, 1982).
>
> Ṭap oḳı iftirāḳ nāmelerin
> Ṭap uçur ol ḫaber ḥamāmelerin (5659) (Güler, 1982).
>
> Ṭayy idüp rāh-ı Mışrı nāme gibi
> Burca ʿazm itdiler ḥamāme gibi (5953) (Güler, 1982).

Abdi'nin Heft-Peyker'i ve Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah'ında, güvercin, mektubu ulaştıracak bir vasıta işlevindedir:

> Nâmeyi tâ kebûter ide şâd
> Sol kesüñ yanına k'ola dil-şâd (6810-11) (Güzelova, 2008).
>
> Lâzım oldı kebûter ile hemân
> İre bu nâme âsitâna her ân (6816) (Güzelova, 2008).
>
> Kebûter gibi açup bâl ile per
> İlet gam nâmesini dayuña ver (3200) (Yıldız, 2008).

1.5.4.5.2. Güzellik

Ali Şir Nevâyî'nin *Lisanü't-Tayr*'ında Hüdhüd'ün hitap ederek övdüğü ve Simurg'a ulaşmak konusunda cesaret verdiği kuşlar arasında Güvercin de vardır. Hüdhüd, Güvercin gibi havalanıp ona kendi yuvasına çekilip oturmamasını, kanatları varken Padişah'a gitmek için gayret etmesini salık verir:

"*Ey Güvercin! Semaya doğru uç da havada şirin oyunlar göster. Evinde fazla oturma, yoksa gözlerin karanlıktan görmez olur. Padişah'ın sarayını arzu et ve bu umutla kanat çırp. Çünkü sen, yücelere gönülle uçup Padişah'ın kalesine konmayı hafızandan çıkarmışsın. Şimdi oraya doğru kanat çırp ve bahsettiğim yere kon! İşte ancak o zaman gerçek anlamda mutlu olursun. Belki o, samanla sana tuzak kurup seni yakalar da güvercinler şahına kavuşursun*" (Canpolat, 1995: 53).

Güvercin ise, bu zorlu yolculuk için Hüdhüd'e özrünü beyan eden kuşlar arasında yer alır:

"*Ey hidayet rehberi, kâmil vasıfların sahibi! Cenâb-ı Hak, kuşlardan bana, insanların elinden yemeyi uygun gördü. Benim için, insanlar çeşitli saraylar yapıp bana tahıl ve su verirler. Ben dünyada, insanların kurduğu tuzakların mahpusuyum, bu yüzden onlara alıştım. ... Hakk'ın buyurduğu buysa ondan kaçmak aklı başında birinin yapacağı iş mi? Kaderim için şükredip bu zahmetli hayat ile karşılaşmasam daha iyi olmaz mı?* " (Canpolat, 1995: 62-63.)

Güvercin, mesnevîlerde güzellik unsurlarının anlatıldığı bölümlerde de sıklıkla karşımıza çıkar. Hamdi'nin mesnevîsinde Züleyha'nın güzellik unsurlarından bahsedilirken güvercinden yararlanılır:

Seyr iden ol hümâyı tâkından
Bir kebûter sanurdı sakından (Hamdì, YZ., s. 4-75) (Çetinkaya, 2008: 47).

Züleyha'nın cariyeleri için Yahya, kebuter benzetmesi yapar:

Kimi sâzende vü kimi hoş-âvâz
İderdi ol kebûterlerle pervâz (Yahyâ, YZ., s.53) (Çetinkaya, 2008: 88).

Hüsn'ün güzelliğinin dile getirildiği *Hüsn ü Aşk*'ta, Hüsn'ün nazı güvercin ile somutlaştırılır:

Hayret-dih-i cân o çeşm-i şehbâz
Âhû-yı füsûn kebûter-i nâz (424) (Doğan, 2011: b.: 424).

Celîlî'nin Hüsrev ü Şîrîn'inde naz güvercin ile sembolize edilir.

Şikâr u sayda meyl itdükce şeh-bâz
Birez itdi kebûter şîve vü nâz (Celîlî, HŞ. s.244-245) (Akt.: Çetinkaya, 2008: 664)

Güvercin ile doğanın zıt tabiatları, çeşitli hayal ve imajlara zemin hazırlar. Hamidi Belhi'nin Yusuf u Züleyha'sında Yusuf Peygamber'in muktedir olduğu dönemde doğan ile güvercinin birlikte olduğu huzur ortamından bahsedilir:

Bāz u kebūter idiler hem-nişīn
Şīr ile rūbā idiler hem-ḳarīn (Hamidi Belhi-Yusuf u Züleyha-1130) (Türk, 2014).

Aşağıdaki beyitlerde güvercin ile doğan beraber zikredilir:

Salarken âlemün saydına şeh-bâz
Dili kıldı kebuter gibi pervaz (Lamii-Veyse vü Ramin-2585) (Öztürk, 2009: 128)

Meges şeh-bâzveş açmış idi per
Şikâr eylerdi hûn üzre kebûter (Mustafa Çelebi-Varka ve Gülşah-1173) (Yıldız, 2008: 708)

Ahmedî"nin Selman-ı Saveci'den tercüme ettiği Cemşid ü Hurşid Mesnevîsinde, güvercin bir motif olarak yer alır. "Konuşan güvercin" motifinin görüldüğü eserde, Şah, güvercin ile dertleşir. Güvercin, âşığa sabır telkin eder:

Meger servüñ ṭalından bir kebūter
Maḳām itmiş idi şāha berāber

Şeh ile ol daḫı nāle iderdi
Meger var idi anuñ daḫı derdi
…
Bu 'ışḳuñ işi cevr ile belādur
Vay aña kim belāya mübtelādur (2829-2837) (Ördek, 2018: 137-138).

"Güvercin" motifi, Cem Sultan'ın, Cemşid ü Hurşid'inde de görülür. Cemşîd, dibinde oturduğu servinin dalında bulunan güvercinle konuşur. Cemşîd, nâlelerine eşlik eden güvercinin de kendisi gibi âşık olduğunu, onunla hem-derd olduklarını ifade eder. Burada, güvercinin konuşması, Cemşîd'e cevap vermesi söz konusu değildir:

O servüñ ṭalı üzre bir kebūter
Ḳılurdı nāleler şāha ber-ā-ber

Şehenşeh nālesine āheng iderdi
Meger anda da vardı 'aşḳ derdi

Melik-zāde ol kebūterle oldı dem-rāz
Aña rāzın diyüben oldı hem-rāz
…
Senüñ daḫı bilürem dil-berüñ var
Uçup varmaġa hem bāl ü perüñ var
…
İkimüzde de dil-ber şevḳı vardur
Saçından boynumuzda ṭavḳı vardur (2949-54) (İnce, 2000).

1.5.4.6. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Güvercin

Mesnevîlerde Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinden itibaren görülen güvercin, ağaç üzerinde resmedilen kuşlardandır. Âşık, güvercini kâh kendisi gibi bir âşık kâh Leyla'yı hatırlatan bir maşuk olarak görür.

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

لقد هتفت فی جنح لیل حمامة — علی فتن وهنا و إنی لنائم

فقلت اعتذارا عند ذاك و إننی — لنفسی فیما قد أتیت للائم

أأزعم أنی عشق ذو صبابة — بلبلی ولا أبکی و تبکی البه

کذبت و بیت الله لو کنت عشقا — لما سبقتنی بالبکاء الحمائم

["Gece vaktinde bir güvercin bağırdı / Uyurken bir zayıf dalın üstünde / Ben de o anda özür diledim / Ben de kendimi yaptıklarımla suçlayanım. / Leyla'ya âşık bir özleyen olduğuma iddialıyım. / Ve hayvanlar ağlıyor ben de ağlamam. / Yalan söylemişim Allah'ın eviyle yemin ediyorum ki / Ben âşık olsaydım güvercinler benden önce ağlamazdı.", s.34-35.]

Nizâmî'de güvercin, bir teşbih unsuru olarak görülür. Mecnun, kendisini güvercine, rakibini kargaya teşbih eder:

Bu güvercin çekti bahçenin zahmetini
Olgunlaştığında karga yedi meyvesini (2234) (Tokmak, 2013).

Ali Şir Nevâyî'de, temizliği, saflığı sembolize eden güvercin, Mecnun'un anne ve babasını simgeler. Bunun nedeni, Türk halklarında, ölenlerin canını güvercinin sembolize etmesi olmalıdır (Beydili, 2005: 355). Mecnun'un rüyasında, anne ve baba, iki güvercin

suretindedir. İki kartal[600] inerek bu iki güvercini yer. Mecnun, anne-babasının öldüğünü bu rüya üzerine anlar:

Kim ekki kebûter-i yegâne
Bir üyde çıkardılar cevâne
...
Yokkarıdın indi ekki bürgüt
Kıldılar eki hamâmeni kût (2993-3000) (Şavk, 2011).

Güvercinin bir başka mitik niteliği olan haberciliği, teşbih unsuru olarak Fuzûlî'nin Mesnevî'sinde görülür. Şair, Zeyd'i Leyla ve Mecnun arasında mektup getirip görürmesi dolayısıyla güvercine benzetir. Burada güvercin, müşebbehünbih olarak yer alır:

Mektûb ile Zeyd olup sebük-per
Azm eyledi eyle kim kebûter (1937) (Doğan, 2010).

Lârendeli Hamdî'de, Mecnun'un Pîr'in gelmesiyle etrafından dağıttığı hayvanlar arasında güvercin de vardır:

Irakdan çünki Mecnun bakdı pire
Dili meyi itdi hem-çün tıfl şire

İdüb hayvanlara bir tünd âvâz
Tağıtdı çün kebûter zümresin bâz (4087-8) (Kütük, 2002).

[600] Jean-Paul Roux'un verdiği bilgiye göre, rüyada kartal görmek, Yakutlarda kötüye işarettir. Bu tespit, rüya yorumları ile hayvanlara ait kehanetlerin birbirine karışmış olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilir. Öteki dünyadan gelmiş bir tin olarak resmedilen hayvan, ölüm meleği olarak düşünülebilir. Bk.: Roux, 2013: 78.

1.5.5. Ceylan / Âhû / Gazâle

1.5.5.1. Dinî Kaynaklarda Ceylan

Ceylan, Kitab-ı Mukadddes'te, birçok defa yer alır. Bunların bir kısmında, ceylan, yenilmesi helal avlar arasında sayılır (Kitab-ı Mukaddes, Yasa'nın Tekrarı 12:15, 12:22, 14:5, 15:22). Çeviklik ve hızlı koşabilme, ceylanın ikinci anılan niteliklerindendir. Seruya'nın oğlu Asahel'in bir ceylan kadar çevik ve hızlı olduğu ifade edilir (Kitab-ı Mukaddes, Samuel 2:18). Aynı teşbih, Davut Peygamber'e katılan Gadlıların çeviklikleri söz konusu edilirken de anılır (Kitab-ı Mukaddes, Tarihler 12:8). Kovalanan bir kişinin hızı, ceylanın avcıdan kaçarkenki hızıyla örtüştürülür (Kitab-ı Mukaddes, Yeşaya 13:14).

Ceylan, Kitab-ı Mukaddes'te sık sık kadınla özdeşleştirilir. Kadınlara "geyik yavrusu gibi ol!" şeklindeki nasihatte, ceylan da geyikle beraber anılır (Kitab-ı Mukaddes, Ezgiler Ezgisi 2:7, 2:9, 2:17, 3:5, 4:5, 7:3, 8:14). İsa'nın öğrencisi olan *Tabita* adlı bir kadından söz edilirken *Tabita*'nın ceylan manasına geldiği ifade edilir (Kitab-ı Mukaddes, Elçilerin İşleri 9:36, 9:39, 9:41). Ceylanın insanı emzirmesi, bir tasavvur olarak zinadan korunma hakkında söz konusu edilen nasihatler bölümünde geçer (Kitab-ı Mukaddes Süleyman'ın Özdeyişleri 5:19)[601] .

Kur'ân-ı Kerîm'de ceylan, "behîmetü'l-en'am" adı ile işaret edilen, eti helal dört ayaklılar arasında sayılır (Maide, 5:1)[602]. "Ceylan gözlü huriler" (Vakıa 56:22; Tur 52:20), güzel gözlerin niteliği ve kadındaki güzellik unsurlarında gözün ilk sırada yer aldığını işaret eder. "Huri" kelimesi, "gözün siyahının çok siyah, beyazının çok beyaz" olması manasına gelen "havr" kelimesinden gelmektedir. Bu göz özelliği ise ceylan ve inekte bulunur (Yazar Yok, 2011).

1.5.5.2. Dünya Mitlerinde Ceylan

Thompson'da, *Animal Motifs*'te ceylanın hayvanların kıralı olarak Afrika anlatılarında yer aldığı görülür[603]. Ceylan, yardımcı hayvanlardandır[604] ve Afrika anlatılarında insana transformasyonuna[605] rastlanır.

[601] Burada ceylan ve geyik beraber anılır.
[602] Tefsir için bk.: Eren, 2012.
[603] Thompson, 1955-58: B240.6. B240.6. *Gazelle as king of animals.*
[604] Thompson, 1955-58: B443.4. B443.4. *Helpful gazelle.*
[605] Thompson, 1955-58: D314.1.4. D314.1.4. *Transformation: gazelle to person.*

Ceylan, arslan ve boğa gibi mit ve efsanelerde yer alan av motifleri, söz konusu olan bir ejderha olmasa bile, kahramanın eril gücünü ispatlama ve av konusundaki yeteneğini ortaya koyma anlamı taşır (Sürelli, 2012: 86).

1.5.5.3. Arap Edebiyatında Ceylan

Arapçada, غزل, "kur yapma, aşk şiiri ve aşk itirafı" manasınadır (Mutçalı, 1995: "غزل"). Aynı kökten gelen "gazâle", "dişi ceylan" manasına gelir (Mutçalı, 1995: "غزالة") Gazâle ve gazel arasında kurulan ilgi dolayısıyla, "ceylan" genel olarak "kadın" ve "aşk" anlamlarını içerir.

Bedevi Arapların en çok düşkün olduğu avların başında gelen ceylan (Özaydın, 1991: 322), şairlerin de sık sık sevgililerini çeşitli vesilelerle benzettikleri hayvanlardan biridir. Ka'b'ın *Kaside-i Bürde*'sinde, Şair, sevgilisi Suad'ı sürmeli gözleri, ılık bakışları ve çeşitli fiziksel yönleri ile bir ceylana benzetir (Demirayak, 2001: 567). Yedinci yüzyıl şairlerinden *Zürrumre* de şiirlerinde öne çıkan ceylan tasviri ile tanınır (Yıldız, 2013: 581). Muallaka şairlerinden *İmru'u'l-Kays*, sevgilisinin ürkek bakışlarını ceylanın bakışlarına teşbih eder[606]. *Tarafa* ise, sevgilisini annesinden henüz ayrılmış, meyvesini düşürmek gayesiyle misvak ağacını sallayan, kiraz dudaklı bir ceylana benzetir (Ceviz vd., 2004: b. 6-7).

Araplarda, çöl coğrafyasının -av hayvanı olarak- reel gereksinimlerinden olan ceylanlar, fiziki özellikleri ile öne çıkan hayvanlardır. Şairlerin, eskiden beri kadınla özdeşleştirilen ceylanları bu manada şiirlerinde anmamalarını düşünmek imkânsız olurdu. Arap kaynaklı Leyla ve Mecnun mesnevîleri, bu bağlamda sık sık ceylan motifine yer veren hikâyeler arasındadır.

1.5.5.4. Fars Edebiyatında Ceylan

Şahname'de Behram, cariyesi Azade ile ava çıktıklarında karşılarına, dişi ve erkek olmak üzere bir çift ceylan çıkar. Behram, Azade'ye hangisini vurmasını istediğini sorar. Azade, Behram'dan, oku ile erkek olanı dişi, dişi olanı erkek yapmasını ister. Behram'ın istediğini yapması üzerine, ceylanların kan revan içinde kalmasına çok üzülen Azade,

606 "*Vecre'nin yavrulu ceylanlarının bakışını andıran ürkek bakışlarla (etrafına bakınarak) korunmaya çalışıyordu.",* Ceviz vd., 2004: b.33.

Behram'ı acımasızlıkla suçlar. Bunun üzerine Behram, cariyeyi devesinin ayakları altında ezerek öldürür (Yıldırım 2016: b. 36080-36100).

1.5.5.5. Türk Kültürü ve Anlatılarında Ceylan

Halk hikâyelerinde kahramanı ıssız bir ortama veya mağaraya çeken, onun bade içip âşık olacağı kızla karşılaşmasını sağlayan hayvan "ceylan-geyik"tir (Yiğit, 2017: 372). Ceylan/geyiğin, kahramanları tuzağa düşürdüğü (Akt.: Aydoğan, 2006: 61), don değiştirmek suretiyle kahramana yol gösterdiği veya onu kötü yola sürüklediği araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir (Aydoğan, 2006: 62, 95-96).

Ebu Müslim'e nehrin geçit yolunu gösteren bir ceylandır. Başka bir bölümde ise, bir ceylan Ebu Müslim'e bakarak ona bir şeyler anlatmak ister gibi davranır. Ebu Müslim'in takip ettiği ceylan, onu su kaynağına götürür (Roux, 2013: 135).

Manas Destanı'nda ceylan, av hayvanı olarak geçer ve bir yerde ceylanların çok olması o bölgenin medenileşmemiş olduğu şeklinde yorumlanır (Sarı, 2016: 12, 88, 210). halk anlatılarından *"Hayırsız Kız"* adlı efsanede, ceylan sütü, şifacı etkisi nedeniyle yer alır. Sütten içen padişahın gözleri açılır (Yıldız, 2011: 53). *"Yavru Ceylan"* efsanesinde ceylan yavrusu avlayan adam, evine gidip oğlunun öldüğünü görünce bir daha ceylan avına gitmez (Yıldız, 2011: 101).

1.5.5.6. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Ceylan

Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde ceylan, Mecnun'un, özellikle gözleri dolayısıyla Leyla'nın yerine koyarak yanından hiç ayırmadığı, zaman zaman hitap ettiği zaman zaman avcının tuzağından varını yoğunu vererek kurtardığı canlı olarak yer alır. Mecnun'un, ceylanı avcıdan satın almasından sonra, bazı mesnevîlerde ceylan, onun ardından giderken bazı mesnevîlerde Mecnun, bir müddet azad ettiği ceylanın peşinden gider. Ceylan, bazı mesnevîlerde Mecnun'u sütüyle besler. Mesnevîlerde yer alan avlanma motiflerinde, avcıların hedefindeki av, ceylandır.

Ebû Bekr el-Vâlibî nin eserinde ceylan, Âşık'ın sevgiliye benzetmesi dolayısıyla avcıların elinden kurtardığı canlı olarak sık sık yer alır.

خف الله، لا تقتله ان شبيه حياتي و قد ارعدت مني فراتصي

فوالله ما برح حتي اشتراه و خلي سبيله

["Allah'tan kork, onu öldürme, doğrusu o onun benzeridir. Hayatımdır ki sen benim göğsümü titrettin / Vallahi onu satın alıp bırakana kadar yoluna gitmedi". s. 17-18.]

Ardından bir dağın başında iki ceylan görür ve onlara yaklaşmak için uğraşır; ancak ceylanlar onu görünce kaçar. Mecnun, bu kaçışı "beni öldürüp kaçtılar" şeklinde yorumlar:

قال: فلما فرغ من انشاد هذه الاشعار ظهر له غزالن في اصل جبل، فتبعهما حتي وقف بحذاتهما و جعل ينظر اليها و يبكي و يقول :

ايا جبل الثلج الذي في ظلاله غزالان مكحولان مؤتلفان

غزالان شببا في نعيم و غبطة و رغدة عيش ناعم عطران

ارغتهما ختلا فلم استطعهما ففران وشيكا بعد ما قتلاني

["Bu şiirleri söylemeyi bitirince bir dağın başında iki ceylan gördü. Onların yanına durana kadar yaklaştı, onlara bakıp ağlamaya başladı ve şöyle söyledi: Ey gölgelerinde oturan sürmeli / Anlaşık iki ceylan kar dağı / Refah ve gıpta içinde yetişen güzel kokulu / İki ceylan ve yumuşak refah yaşamın içinde / Onlar beni farketmeden yaklaşmaya çalıştım ama yapamadım. / Onlar da beni öldürdükten sonra kaçtılar.", s. 58.]

Mecnun, avcıların elindeki iki geyiği kurtarmak için dört koyun teklif eder. Geyikleri satın alana kadar yoluna devam etmez:

ثم نهض من الواديين و مر علي وجهه يدور في الصحراء فمر برجلين قد قنصا ظبيا وربطاه، فدنا منهما المجنون و تهمله ساعة ثم قال لهما اختارا مثاة من غنمي مكانه و خلياه، فابيا عليه، فلم يزل بهما حتي اعطاهما اربع شياه من غنمه مكانه، ثم خلياه، فا نشا

يقول

شريت بشاتي شبه ليلي ولو ابوا لاعطيت من مالي طريقي و تالدي

فلو كستما حرين ما بعتما معا شيها لليلي بيعة المتزايد

و اعتفتماها رغبة في ثوابها ولم ترغبا في ناقص غير زانه

و قال ايضا:

يا صاحبي اللذين اليوم قد اخذا في الحبل شبها لليلي ثم غلاها

اني اري اليوم في اعطاف حبلكما مشابها اشبهت ليلي فحلاها

و ارشداها الي خضراء معشبة يوما و ان طلبت الفا فدلاها

و اورداها غديرا لا عدمتكما من ماء مزن قريب عند مرعاها

["Sonra Vadiyeyin'den kalktı ve çölde dolaşmaya gitti. Bir geyiği avlamaya başlamış iki adamla karşılaştı. Mecnun onların yanlarına yaklaştı ve geyiğe bir saatliğine baktı. Sonra onlara dedi ki: Onun yerine benim koyunlarımdan birini seçin ve onu bırakın. Onlar da kabul etmediler, onlara kabul ettirmek için onun yerine dört tane koyun verene kadar ısrar etti, kabul ettiler ve bıraktılar, ondan sonra dedi ki: Koyunlarımla Leyla'ya benzeyeni satın aldım / Kabul etmeseler benim paramdan ve mirasımdan verirdim. / Siz özgür olsaydınız birlikte satmazdınız / Leyla'yı benzeyenle pazarlık yapıyor gibi / Ve onu sevabı almak için bırakırdınız / Ve eksilmeyip artmayanı istemezdinîz. Dedi ki: Bugün Leyla'ya benzeyeni ipte alan / Ve onu değerlendiren arkadaşlarım. Bugün sizin geyiğinizde Leyla'ya benzeyeni görüyorum o yüzden onu bırakın. / Yeşillikle dolu bir yere götürün bir gün / Ve eğer sevgi isterse gösterin / Allah sizi eksik etmesin, ona su götürün / Bırakacağınız otlağa yakın bir nehirden.", s. 60-61.]

Nizâmî'de, Nevfel, Mecnun ile karşılaştığı esnada ceylan avındadır:

> Derede, tepede, korkutucu mağaralarda
> Avlanmak için ceylan arıyormuş oralarda (1567-8) (Tokmak, 2013).

Şâhidî'de, Mecnun, ceylanı avcıdan kurtarır:

> Düşüb ol dâme bir âhû giriftâr
> Olub kılmışdı bend içinde nâçâr
> …
> Ne var bir pîr kim düşse miyâne
> Ne var bir tîr kim ire nişâne (2343-2383) (Erbay, 2012).

Ali Şir Nevâyî'de Mecnun'un yakınlık gösterdiği hayvanların başında ceylan gelmektedir:

> Ol vahş ki erdiler celîsi
> Bir ciyrân edi anıng enîsi (2920-23) (Şavk, 2011).

Behiştî'de Leyla, Mecnun'a, ceylanın -dinî ve mitik kaynaklarda da görülen- hareketli yapısına atıfta bulunarak ceylan gibi yerinde durmadığını ifade eder. Burada ceylan, müşebbehünbihtir:

> Ahu gibi dutmayan kararı
> 'Adet idinen figan u zarı (1452) (Aygün, 1999).

Leyla, Mecnun'a çölün ceylanı şeklinde hitap eder:

> İy âhû-yı deşt ü kebg-i sahrâ
> Gönlümi iden esîr ü şeydâ (791) (Aygün, 1999).

Hamdullah Hamdî'de Mecnun, ceylanın gözlerini Leyla'nın gözlerine teşbih eder:

Güzel gözler benzer çeşm-i yâra
Mu'attar bûyı bû-yı nev-bahâra (1761) (Güler, 1982).

Ahmed-i Rıdvan'da Mecnun, ceylanı gözleri itibariyle Leyla'ya benzetir:

Gözi cāẕūsı çeşm-i yāre beñzer
Cihānı mest iden ḫammāra beñzer (81b) (Ahmed-i Rıdvan, ASL 414).

Celîlî'de, Mecnun, gözlerini Leyla'nın gözlerine benzettiği ceylana hitap eder:

Benzer diyü çeşm-i yâra
Sürer anı çeşm-i eşk-bâra
...
Ey nâfe-güşa-yı âhû-yı Çîn
V'ey gâliyesa-yı âhû-yı Çîn (924-43) (Nas, 2011).

Hakîrî'de Mecnun, ceylanın gözlerini Leyla'nın gözleri ile özdeşleştirir:

Gözleri yār gözine oḫşar tamām
Munlarıñ gözine cānım ez-ġulām (157a/ 05) (Koçak, 2006).

Fuzûlî'de Mecnun, ceylana hitap eder:

K'ey bâdiye-gerd ü bâd-nâverd
Nâzük bedeniyle nâz-perverd (1175) (Doğan, 2010)

Lârendeli Hamdî'de Mecnun, kurtardığı ceylanla biraz konuştuktan sonra onu azad eder:

Şikârun bendin aldı hurrem ü şâd
Öpüp iki gözinden kıldı âzâd (2628-41) (Kütük, 2002).

Andelîb'de Mecnun, ceylanlara, gözlerinin Leyla'nın gözlerine benzediklerini söyler:

"*Ammā Mecnūn-ı dil-şikeste āhū-beççelering başların sıpap ve gözlerinden öpüp alıp aydur irdi: "Ey cānverler, gözleringiz Leylīning gözüge oḫşar, diyip āzāde ḳıldı*" (s.85) (Evnak, 1378).

1.5.6. Geyik

1.5.6.1. Dinî Kaynaklarda Geyik

Kitab-ı Mukaddes'te ceylanla beraber eti helal olan dört ayaklılar arasında sayılır (Kitab-ı Mukaddes, Yasa'nın Tekrarı 12:15, 12:22, 145, 15:22). Rabb, kendisini düşmanlarının elinden kurtardığı vakit, Davud Peygamber, Rabb'in kendisine geyiklerinki

gibi, onu doruklarda tutan ayaklar verdiğini ifade eder[607] (Kitab-ı Mukaddes, Samuel 22:34; Mezmurlar 18:33). Dinî ve mitik metinlerde, efsane ve masallarda, geyik ve ceylanın sık sık beraber anıldığı görülür. Kitab-ı Mukaddes'te de, ceylanın kadınla özdeşleştirildiği bablarda geyik, ceylanla beraber zikredilmiştir (Kitab-ı Mukaddes, Ezgiler Ezgisi 2:7, 2:9, 2:17, 3:5, 4:5, 7:3, 8:14). Bunlar dışında, geyik, varsıllığın ifadesi (Kitab-ı Mukaddes, Kırallar 4:23), yabani, otla beslenen bir canlı (Kitab-ı Mukaddes, Eyüp 39:1; Mezmurlar 29:9, 42:1; Ağıtlar 1:6) ve tuzağa düşen bir hayvan olarak Kitab-ı Mukaddes'te anılmaktadır (Kitab-ı Mukaddes, Süleyman'ın Özdeyişleri 7:22).

1.5.6.2. Dünya Mitlerinde Geyik

Zoomorfik dönemde, insanlarda hayvanlara karşı, güçleri veya sevimlilikleri nedeniyle, korku ve merhamet içeren duygular hâkimdir. Bu korku ve hayranlık duyguları, söz konusu dönemde, yırtıcı hayvanlar kadar geyik gibi narin hayvanları da tanrılığa yükseltmiştir (Armutak, 2002: 0–0). Geyiğin bir kült unsuru olması, bu nedenle birçok toplumda gözlemlenebilir.

Tek bir uygarlık ve kültüre atfedilemeyecek olan geyik kültü, evrensel bir boyut taşımaktadır (Kaya, 2014: 235). Yeryüzünde ilk kez hangi topluluğun kült kabul ettiği bilinmemekle beraber, geyik tanrısı *Haruva* ile söz varlığında ve maddi-manevi kültüründe yaygın bir biçimde kendini gösteren geyik imgesi, bu kültün çıkış noktasının Hitit uygarlığı olabileceğinin göstergeleri sayılmaktadır (Kaya, 2014: 230-231). Geyiğin kutsallığı, Hititlerin eski uygarlıklardan yaptıkları bir kültür aktarımıdır ve bu aktarım, Hititlerden Asya ve Avrupa toplumlarına geçerek evrensel bir boyut kazanmıştır (Kaya, 2014: 234). Birçok kültürde bir kült olarak kabul edilen geyik (Savaş, 2002: 97), özellikle Yunan, Roma, Hint, Hitit gibi kültürlerde öne çıkmıştır.

Yunan mitolojisinde, Apollo'nun ikiz kardeşi, Roma'da Diana olarak bilinen tanrıça Artemis'in özdeşleştirildiği hayvanlardan biri geyiktir. Hiçbir zaman evlenmemiş olan Artemis, babası Zeus'tan kendisini av silahlarıyla techiz etmesini, avcılık yetisiyle donatmasını ister. Vahşi hayvanları, geyikleri avlama, Artemis'in en büyük zevkidir. Acımasızlığıyla meşhur Artemis, kendisini uygunsuz bir şekilde görmesine tahammül edemediği bir faniyi geyiğe çevirerek vahşi hayvanlara yem etmiştir. Başka bir rivayete göre ise, kendisi geyik kılığına girmiş ve avlanan iki kardeşi uçuruma çekip öldürmüştür. Tanrıça,

[607] Geyik gibi koşma kabiliyetine sahip olma Habakkuk 3:19 ve Yeşaya 35:6 bablarında da geçer.

geyik boynuzları ile resmedilir (Grimal, 2012; Can, 2017 :87-93 Hançerlioğlu, 2004: "*Geyik*"; Erhat, 2018: 56-61).

Ren geyiği, Eskimolar tarafından bütün hayvanların koruyucusu olarak kabul edilen bir tanrıçadır. Ren geyiği, kimseye görünmez ve nerede oturduğu kimse tarafından bilinmezmiş (Hançerlioğlu, 2004: "*Pinga*"). Amerikan yerlilerine göre geyik, tanrılar yolunun rehberleri iken bazı toplumlarda geyikler, ruhları başka bir yaşama aktaran canlılar olarak kabul edilir. Hint Vedalarında ise geyik, rüzgâr tanrısının temsili sayılmaktadır (Akt. Armutak, 2002: "*Geyik*")[608]. Brahmanalar'da, geyik kılığına girme motifi, Hint mitlerinde görülen geyik motiflerinden biridir[609].

Dünyanın birçok yerinde kutsal figürlerden birisi olarak kabul edilen geyik motifi, Asya ve Avrupa toplulukları arasında kaynaşmış ve yaygın bir kültür unsuru hâline gelmiştir (Kaya, 2014: 240).

Oldukça fazla sayıda geyikle ilgili motiflerin bulunduğu Thompson'ın İndeks'inde, geyiğin ve rengeyiğinin kökeni Hint ve Eskimo anlatılarında Thompson ve Balys tarafından tespit edilmiştir[610]. Geyiğin boynuzlarının hilekâr olmamasının karşılığı, ödül olarak var olması Yahudi ve Hint anlatılarında geçer[611]. Geyiğin koşması, durması ve tekrar koşması[612], altın ve gümüş boynuzlu geyik motifi[613], geyiğin fiziksel özellikleri ile ilgili saptanmış motiflerdendir. Yardımcı geyik motifi ise İrlanda, Yahudi, Hint, Kore, Afrika toplumlarına ait anlatılarda tespit edilmiştir[614].

Thompson'ın geyikle ilgili kayd ettiği motifler arasında, Türk anlatı ve menkıbelerinde de görülen, geyiğe transformasyon dikkat çeker. Transformasyon iki türlüdür: İnsandan geyiğe[615] ve geyikten insana veya objeye[616]. Reenkarnasyon da geyikle ilgili öne çıkan motiflerdendir[617].

---

[608] Geyiğin rüzgâr tanrısının temsili olması, boynuzlarının ağaca benzerliği ile ilişkili olmalıdır.
[609] Pracapati, dişi geyik kılığına giren kızına yaklaşmak için geyik kılığına girer. Fatma Hicret Un, 2011: 33.
[610] Thompson, 1955-58: A1875. A1875. *Origin of deer*; A1875.1. A1875.1. *Origin of reindeer.*
[611] Thompson, 1955-58: A2326.1.1.1. A2326.1.1.1. *Why deer has antlers: as reward for not cheating.*
[612] Thompson, 1955-58: A2461.4. A2461.4. *Why deer run, stop, and run on again (defense).*
[613] Thompson, 1955-58: B15.3.2.1. B15.3.2.1. *Deer with a gold and a silver horn.*
[614] Thompson, 1955-58: B443.1. B443.1. *Helpful deer (stag, doe).*
[615] Thompson, 1955-58:, D114.1.1. D114.1.1. *Transformation: man to deer*; D114.1.1.1. D114.1.1.1. *Transformation: girl to deer (fawn) (by druid).*
[616] Thompson, 1955-58: D314.1.3. D314.1.3. *Transformation: deer to woman*; D421.5. D421.5. *Transformation: deer to object.*
[617] Thompson, 1955-58: E612.5. E612.5. *Reincarnation as deer.*

1.5.6.3. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Geyik

Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde geyik, bazı şairlerin ceylanın alternatifi olarak andığı canlıdır. Bu durum, dinî kaynaklarda, kadının ceylanla beraber geyiğe de teşbih edilmesini hatırlatır. Kollektif şuuraltında, ceylan ve geyiğin, kadının imgesi durumunda olması, mesnevîlerde, aynı durumlar ve olaylar söz konusu olduğunda bazı şairlerin ceylanı bazısının geyiği anlamasına neden olmuştur.

Nizâmî'de Mecnun'un avcının tuzağından kurtardığı geyik motifi yer alır. Ayrıca Mecnun, kendisine gelen yiyecekleri aslan ve geyiğe verdiğini ifade eder:

> Ben veririm, verdiğimi aslan ve geyik yutar
> Onlar yiyecekleri tüketir benim karnım doyar (2979-87) (Tokmak, 2013).

Dihlevî'de, arkadaşları Mecnun'a insanlardan ilişkisini kesip geyiklerle ünsiyet kurduğu konusunda kınamada bulunurlar:

خو باز گرفتی از همه کس با شیر و گوزن ساختی بس

["Herkesten ilişkini kestin, sen aslan, geyiklerle arkadaş oldun.", s. 169.]

Câmî'nin eserinde Mecnun, kucağında bir geyik yavrusu ile ölü bulunur. Geyik de onunla beraber ölmüştür:

با آهو کی سفید او روشن همچون للی به چشم او گردن

بر بالش خاك او بستر خار جان داده ز درد فرقت یار

همخوابه چو دیده ماجرایش او نیز بمرده در وفایش

["Beyaz ve parlak bir ceylancık; gözü ve boynuyla Leyla gibi. Toprak yastıkta ve diken yatakta yârini ayrılık derdiyle can verdi. Eşi onun macerasını görünce o da ona vefa içinde öldü", s. 47.]

Ali Şir Nevâyî'de Mecnûn hitap ettiği hayvanlar arasında geyik de vardır:

> Bu nev' keyik bile niyâzı
> Kuşlar bile özge nev' râzı (2954) (Şavk, 2011).

Behiştî'de Leyla, Mecnun'a, geyiğin arkadaşı olarak hitap eder:

> İy gûr u gevezn hem-'inânı
> Bâdiye vü deşt pâs-bânı (1455) (Aygün, 1999).

Hamdullah Hamdî'de, Mecnun'un devamlı ünsiyet hâlinde olduğu hayvan geyiktir:

Var idi bir geyicek key şegab-nâk
Güzel âdem gibi nâzük tarab-nâk

Kara gözler ile kıyma bakışlu
Yügürse yil yürise su akışlu (2638-39) (Güler, 1982).

Ahmed-i Rıdvan'da Mecnun, geyikleri kendisi ile özdeşleştirerek onlarla dertleşir:

Varub gevzenleri luṭfile gördi
Ṣanasın kim peẕer ferzende irdi
...
Çü 'aynuñdur naẓīri çeşm-i yārum
Ḥabībümden ḳoḫuñdur yādigārum (84b) (Ahmed-i Rıdvan, ASL 414).

Atâyî'de, Nevfel, geyik avlanmaya gider, ancak tüm geyiklerin Mecnun'un yanında olduğunu öğrenir:

Nevfel eydür gelmişim av itmege
Uşbu dağda geyik alıp gitmege

Geyik oldugı bunun yanındadır
Bizden özge cümle muna bendedir (13a) (Atâyî, ASL 644).

D. HAYVAN MOTİFLERİ

D0-D10. Tasavvufî Nitelikli Hayvanlar

D1. Ârif Hayvanlar

D2. Vahşi Hayvanlar

D10-20. İnsanî Nitelikli Hayvanlar

D11. Konuşan Hayvanlar

D20-D30. Özel Nitelikli Hayvanlar

D21. D21. Öterek Karşılık Veren Kuşlar

D30-40. Haberci Hayvanlar

D31. D31. Haberci Kuşlar

D40-D50. Dost Hayvanlar

D41. D41. Başa Yuva Yapan Hayvanlar

D50-60. Kehanet Gösteren Hayvanlar

D60-D70. Mitik Hayvanlar

D61. D61. Mitik Kuşlar

D0-D10. Tasavvufî Nitelikli Hayvanlar

D1. D1. Ârif Hayvanlar

D1.1. D1.1. Ârif Kuşlar

D1.1.1. D1.1.1. Karga

Şâhidî, *Hamdullah Hamdî*, *Celîlî*, *Lârendeli Hamdî* ve *Andelîb*'in mesnevîlerinde yer verilen karganın, şairler tarafından, özellikle renginin söz konusu edildiği gözlemlenir. Gece, sufi, dağ, gönül yarası gibi zahiren çeşitli unsurlara benzetilen karganın rengi, esasında bundan daha fazlasını ifade eder. Diğer tüm renkleri içinde barındıran siyahın, en uç noktayı, kompleksi, gizemi, derinliği temsil etmesi, rengin sahibinin de tüm derinliklere ve ilimlere hâkim etmiş bir varlık olduğu hissini uyandırır. Nitekim külli cismin simgesi olan karga, duyular ve cisimler âleminin öncüsü, feleğin sureti, suretlerin aslıdır ve varlıkların istivası onun üzerinden gerçekleşir (Suad El-Hakîm, 2005: 317-318). Erginleşme sürecindeki kula, Allah'ın mesajını iletme görevi verilen varlık, rüşdün bilgisine sahip bir bilge olarak kargadır. Genel olarak kuşların, metafizik âlemin habercileri olan meleklerin şehadet âlemindeki karşılıkları oldukları malumdur. Kuşların verdikleri bilgi ise fıtratlarına uygunluk arz eder. Her şeyin sureti siretine ışık tuttuğuna göre, kargaların renkleri de onların derinlik ve bilgeliklerini işaret etmektedir. Ayrıca, kargaların kulağa hoş gelmeyen sesleri, acı realiteleri haber verme vazifesini üstlendikleri anlamına da gelir. Bunlar, ilk etapta rahatsız eden; ancak aranan ve beklenen bilgilerdir. Kahramana, batınî yolculuğunda umduğu destek, çeşitli varlıklar aracılığı ile ulaşır. *Klâsik Yunan mitlerinde bu figür, Hermes-Merkür'dür* (Campbell, 2017: 73). Karganın iletişimi, haberi, bilgi ve bilgeliği simgeleyen Merkür (Yıldırım, 2008: 734) gezegeninin yeryüzündeki yansıması olduğu düşünülebilir. Karganın, Mecnun'un karşısına çıkması, Mecnun'un eşikten geçmiş olduğu anlamına gelir ki bu noktada karga da onu destekleyen bir yardımcıyı simgeler.

Mecnun'un, kargayı haberci kılmak istemesi, belki karganın haberci kuş olduğu bilgisinin bilinçaltındaki varlığının bir işareti olarak değerlendirilebilir; ancak Âşık, bu fonksiyonu karşılaştığı her canlıya yüklediği için, burada kargaya özgü bir durumun söz konusu olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Âşık'ın, karga ile dertleşmesi ve derdinî onun anlayacağını umması, karganın özellikle kahramanın zorlu süreci olan aşk imtihanına vakıf olduğunu sezmesiyle ilgili görünmektedir. İslam tasavvufuna göre, âlemlerin aşk ile yaratılmış olmasından hareketle, bilge olan karganın bu bilgiye vukufiyetinde şaşılacak bir durum olmasa gerektir. Karganın genellikle "bilge kuş" olarak tavsifi, onun salt ilme değil, irfan bilgisine de sahip olduğu manasındadır. Dolayısıyla karga, sadece âlim değil, âriftir de.

Mecnun'un, karga ile dertleşmesinin temelinde de ondaki bu irfan bilgisini sezmesi yatar; ancak beklenenin aksine, mesnevîlerde, Mecnun'un hâlinden gafil olan karganın daldan dala konması, onun zannedildiği gibi ârif bir kuş olmadığı izlenimini uyandırır. Bazı şairlerin Mecnun'un bu konudaki yanılgısını işaret etmeleri ise, mitlerden, destanlar ve masallardan farklı anlatılar olan mesnevîlerin, reel boyutları kaybetmemesine özen göstermeleri ile ilgilidir. Ayrıca, Âşık'ın, âşıklık ruh hâli ile kendi batınının yansıması olarak gördüğü her varlığı aynı dertten muzdarip sanması, onun psikesinin geldiği noktayı ifade eder ki bu da âşıklık derecesindeki seviyeyi göstermek açısından mühim bir örgüdür. Çaresizlik ruh hâli, Mecnun'u, kargayı sevgiliye haber ulaştıracak bir haberci olarak görmeye iter. Mesnevîlerde kargaya yer verilmesinde, şairlerin, özellikle bu çaresizlik noktasını işaret etme gayesi güttükleri düşünülmektedir.

Tasavvufî mesnevîler içinde "ârif kuş karga" motifi, ilk olarak ***Lârendeli Hamdî***'ye ait eserde yer alır. Lârendeli Hamdî'nin Mesnevî'sinde Mecnun, çölde giderken bir ağacın üzerinde gördüğü karga ile söyleşir. Burada karga, rengi dolayısıyla siyah cübbe giymiş Sâlihîlere benzetilir. Şairin, "Sâlihîler" ile Sâlihiyye tarikati mensuplarını kastettiği düşünülmektedir. Mesnevî'de karga, Mecnun'un hâlinden anladığını, ona "nâle vü âh" ve gözyaşı ile ifade eden bir ârif timsalidir. Mecnun, karganın Leyla'ya kendisinden haber götürmesini isteyerek ona habercilik fonksiyonu da yükler:

Oturmış gördi bir şâhında bir zâğ
Gam-ı çeşmi dil-i şem'e ḳomuş dâğ
...
Çü nâka sâlih ol murğ-ı mücerred
Giyinmiş Sâlihîler gibi esved
...
Harâb oldum bana bir çâre kılsun
Saçı gibi yeter âvâre kılsun
...
Gözinden yaş dökerek uçdı ol zâğ
Kodı canına Mecnûn hastenün dâğ (2673-95)

Diğer "ârif karga" motifi ***Andelîb***'de yer alır. Farklı olarak Andelîb'de, Mecnun, söylediği şiire ve sorduğu soruya gafil olmayarak karganın, kendisine "belî" cevabını verdiğine hayretle şahit olur.

"... gözi dıraḫtıng şāḫasıġa düşdi gördi ki kim dıraḫtıng şāḫasında bir ḳara zāġ olturmış. Mecnūn zāġınıng ḳara perin ḳara libās aḳıda ḳılıp: "Ey zāġ 'azālıḳ mu sen ḳara libās giyip sen?" diyip ol zāġa ḳarap bir söz didi:

Şāḫ üstünde durġan ḳara donlu ḳuş
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi!
Könglüng ġamlıḳ gördüm bes özüng nā-ḫoş
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi?
...
Giygening ḳaradır bilip sen bir ḫūb
'Amelsiz ṣūfī kadar durup sen ḳarap
Tiling bolsa manga belli bir cevāb
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi!
...

... andan Mecnūn bu sözlerni aydıp, zāġdan bellī cevāb işitmi ḥayrān boldı" (Evnak, s.87-88..

D2. D2. Vahşi Hayvanlar

D2.1. D2.1. Vahşi Hayvanların Edinimi

D2.1.1. D2.1.1. Keramet[618]

Vahşi hayvanlar, tasavvufî mesnevîlerde Mecnun'un *vecd* hâlinde iken etrafına toplanan ve ondaki nurani tabiatı sezerek hâkimiyeti altına giren hayvanlardır. Hayvanlara hâkimiyeti ve onların dilini anladığı bilinen Hz. Süleyman'a dayanan motif, sâlikin, sülûk yolunda belli bir düzeye gelmesi sonucu hayvanlar âleminin onun emrine boyun eğmesi ile gerçekleşir. Hayvanların, Kahraman'ın hâkimiyetine girmesi durumunu İbn Arabi, seyr-i süluka girip zikre devam eden salike, madenler ve bitkiler âleminden sonra hayvanlar âleminin de teslim olacağı, bütün hayvanların ona selama duracağı şeklinde izah eder (İbn Arabi, 2018c:29).

Nizâmî:

Çölde bulunan bütün vahşiler gelmiş
Koşa koşa Mecnun'un hizmetine girmiş
...
Hepsi Mecnun'un emrine amade olmuş
O Süleyman gibi onlara padişah olmuş (2528-53)[619]

***Dihlevî*:**

نفسی که نباشدش هوا رام رامش زکجا شود دد او دام

["Heva ve hevesine ram olmayan nefse, nerede vahşi hayvan varsa râm olur", s.257.]

[618] Halk anlatılarında da görülen bu motif için bk.: İnevi, 2019: 32-25.
[619] Diğer motifler için bk.: 1557-61, 2716, 3148-51, 3267-8, 3525-6, 3574-81, 3586.

***Süheylî*:**

"Vahşi hayvanlarla arkadaş olur. Hayvanlar onun emri ile hareket ederler" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Câmî*:**

وا کرد ز انس ناکسان خوی و آورد به سوی وحشیان روی
با وي همه وحش رام کشتند در انس به وی تمام کشتند
می رفت به کوه و دشت چون شاه با او چو سپه، وحوش همراه
چون بر سر تخت خود نشستی کردش دد او دام حلقه بستی

["Artık sarhoş birine dönüşür ve hayvanlar âlemine sığınır. Tüm yaban hayvanları Mecnun karşısında uysallaştılar ve ona muti' oldular. Bir şehzade misali dağlara taşlar gidiyordu ve hayvanlar da ona eşlik ediyorlardı. Kendi tahtına oturduğunda bütün hayvanlar ona tâbi oldular.", s.36-37.]

***Mektebî*:**

"… vahşi hayvanlara hükmeden bir şahdır" (Levend, 1959: 69).

***Şâhidî*:**

Vuhuşıyle tolub etrâf-ı murgân
Aña irmişdi san mühr-i Süleymân (3032-3065)

***Behiştî*:**

yürürdi sibâ'ile selâmet
'uşşâka 'aceb mi bu kerâmet (1343-56)

***Hamdullah Hamdî*:**

Gürûh-ı vahş-ı sahrâ vü beyâbân
Ana hizmetde olmışlar şitâbân
…
O 'âşık çün cihândan vahşet itdi
Kerâmet buldı vahşî hızmet itdi (2647-9)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Sibā' ardınca giderdi firāvān
Muṭī'idi ḳamu emrine ferman (152b)

***Hakîrî*:**

Gezmez idi anda gayrı cânavar
Anda bumaz idi insandan eser (129b/7)

Ḥānmāndan olmışam āvāre men
Ġayr-i vahşí kimse gelmez yanıma (153153a/ 03)[620]

Fuzûlî'de vahşi hayvanların onun hâkimiyetine girmesi, zatında görülen hayır nişanesine bağlanır:

Zâtında görüp nişâne-i hayr
Hem vahş mutî'i oldı hem tayr
...
Ol zâr idi mülk-i derd şâhı
Hayl-i ded ü dâm anun sipâhı (1213-1215)[621]

***Lârendeli Hamdî*:**

Kamusı hükmineydi bende ferman
Arada şâh idi ol çün Süleyman (3326-51)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Cümle olmuş ana muti᾽ ü ram
Dedleri sayd eylemiş bî-dâm (1587 -1602)[622]

***Atâyî*:**

Mecnunun yanında gezer cümlesi
Bu velayetdür bil ey şāh kesi (13a)

Pâk-damenlik nasib olmuş bize
Hal-i ma işit ki arz ettim bize (43a) [623]

***Örfî*:**

Bahāyimden gidüp bi'l-cümle vahşet
İderler idiler Ḳays ile ülfet (101-3)

***Nâkâm*:**

Şükuhi oldu bir həddə rəsidə
Ki oldu cümle vəhşi aramidə (s.135)[624]

[620] Diğer motifler için bk.: 154154a/ 01, 157157b/ 07.
[621] Diğer motifler için bk.: 898, 1458-1466, 1602.
[622] Diğer motifler için bk.: 1658-81, 2067, 1582-1602, 2067, 2240, 2283-90.
[623] Diğer motifler için bk.: 12b, 34b, 43b, 52a.
[624] Diğer motifler için bk.: s.115, 145, 150.

D2.1.1.1. D2.1.1.1. Tüm Geyiklerin Onun Yanında Olması

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فلما صرت بناحية الحمى اذا انا باراكه قد بدا منها قطيع من ظباء فى شخص انسان يرى من ظل تلك الاراكة، فتعجب قصحابى منه

["Hima tarafına varınca misvak ağaçlarını gördüm Arkasından bir geyik sürüsü gözüktü, bir kişinin etrafında, o misvak ağaçların gölgesinin arkasından gözüküyordu. Arkadaşlarım şaşırdı", s. 88-89.]

***Atâyî*:**

Nevfel eydür gelmişim av itmege
Uşbu dağda geyik alıp gitmege

Geyik oldugı bunun yanındadır
Bizden özge cümle muna bendedir (13a)

D2.1.2. D2.1.2. Gıda Vererek

Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde Mecnun, vahşi hayvanları, kendisine getirilen yiyeceklerden onlara vermek sûretiyle yanında tutar. Bazı mesnevîlerde, şairler, hayvanların bu tutuma karşı vefakâr davrandığını kıssalarla dile getirirken bazılarında bu durum açıkça ifade edilmez; ancak genel olarak Mecnun'un bu eylemi, tüm mesnevîlerde ortak bir husus olarak karşımıza çıkar.

Hayvanların gıda için minnettar olması, çeşitli dünya ve Türk halk anlatılarında tespit edilmiş bir motiftir. Bu motif Thompson'da, "*Animal grateful for food*" maddesi ile belirtilir[625]. Fransa, Litvanya, Çin, Japon, Hint, Afrika gibi birçok kültürün anlatılarında, hayvanların bu suretle kahramana minnet duyduğu Araştırmacı tarafından kaydedilmiştir.

Türk halk anlatılarında, Yukarıçukurova Masallarından *Kör Dev* adlı masalda, çocuğun yiyecek verdiği köpek, onunla konuşarak gitmesi gereken yolu gösterir. Aynı masalda, gencin önüne et koyduğu köpek, ona kötülük etmeyeceğini bildirir (Şimşek, 1990: 211). Sihirli ve konuşan hayvan motifleri başlıklarında değerlendirilen bu motiflerde, köpeğin, kendisine verilen gıdaya karşılık vefa gösterdiği görülmektedir. Türk dünyasına ait bir efsanede ise, kendisine yiyecek verilen köpek, gece sahibini tehlikeden korur (Yiğit, 2018: 172).

[625] Thompson, 1955-58: B390. B390. *Animals grateful for other kind acts*; B391. B391. *Animal grateful for food*.

Şâhidî'de, Mecnun, kendisine getirilen yemeklerden bir lokma alıp kalanını vahşi hayvanlarla paylaşır. Mecnun, onların yemesi ile kendisinin doyduğunu ifade eder:

Ve lîkin her ne dürlü gelsedi hˇân
Olub bir lokman ol şem'-i sûzân

Kalanını verüridi vuhûşa
İderdi anlara ni'met-i tûşa (3071-72)

Getürdügüñ alurım lîk ey yâr
Yimezsem ben ta'âmı yiyici var

Dökerim yir anı gevzen ü şîr
Olaruñ yidüginden olurum sîr (3551-3552)

Hamdullah Hamdî'de Şair, Mecnun'un vahşilere gıda vermek suretiyle ettiği ihsanın onların da ona hizmetinin nedeni olduğunu ifade ediyor. Bu noktada, Merve hükümdarı ile vezirinin hikâyesi mesel olarak devreye girer. Hikâyeye göre, Padişah kızdığı kimseleri köpeklerine yem eder. Aynı akıbetin kendisine de uğrayacağından endişelenen vezir, köpekleri besleyerek kendisine alıştırır. Gün gelip Padişah tarafından köpeklere atılınca köpeklerin hücumundan kurtulmuş olur. Şair'e göre Mecnun'un bu tavrı da vahşileri ona râm etmiştir:

Turup ol hânı vahşe iyledi bahş
Bu bir lokma yimedi hep yidi vahş (2941)

Yir idi kendü bir zerre nevâle
İderdi bâkîsin vahşe havâle (2647)

Mutî' itmişdi in'âmı sibâ'ı
Anun-çün oldı anlarun mutâ'ı (2647-9)

Aña segler hücūm itdiler evvel
Biliecek anı andan çekdiler el (2651-85)

Anun-çün vahş ile dâ'im yürürem
Tuz etmek bulsam anlara virürem (2951)

Ahmed-i Rıdvan'da Mecnun, vahşileri beslemek konusunda titizdir. Bu davranış aslında kendi koruması için, vahşileri temin etmektir:

Vuḥūşile iderdi zindegānı
Virürdi anlara luṭfile nānı (96a)

Sibā‘ı her nefes ṣaḳlardı Mecnūn
Ġıdāyı cānıle bislerdi Mecnūn
…
Belī ol kim silāḥ-ı kār olubdur
Ḥışār-ı cān'içün mi‘mār olubdur (98b)

Lârendeli Hamdî, vahşi hayvanlarla dostluk kuran Mecnun'un bu eyleminin doğal ve doğru olduğunu bir hikâye ile destekleyerek anlatır. Hikâyeye göre, hiddetlendiği kimseleri köpeklere yem eden bir padişah, yıllarca ona hizmet etmiş vezirine de aynı akıbeti müstahak görmüştür. Ancak, durumu öngören vezir, vaktiyle köpekleri beslemiş, onları kendisine alıştırmıştır. Bir gün padişahın hiddetine uğradığında köpekler vefa gösterir ve ona zarar vermez. Şair, Mecnun'un etrafındaki vahşilerin zararından, cömertliği ve onlara gösterdiği ihsanı dolayısıyla emin olduğunu ifade ederek öğüt verir:

Görün Mecnûn'ı ki itdigünden inᶜâm
Havâlisinde kal'aydı ded ü dâm
...
Büzürg âlemiyise hem-demün ger
Çü senden yiye olur sana çâker (3421-25)

Mecnun, dayısının getirdiği yemeği yemeyerek yanındaki vahşi hayvanlara verir. Mecnun, onların yediği ile doyduğunu ifade eder:

Ne yimek başladı kılmağa nâle
Ki ol höndan yimedi bir nevale

Yemekden ol muᶜarrâ idi h'ân
Alub andan vuhüşa virdi anı (3709-10)

Bu resme kim bu hayvanlarla yârum
Bular çinedüginden ben toyarum (3725)

Nâkâm'da, Mecnun, dünyanın zevkinden geçmiş bir âşıktır ve et ve ekmek nevinden ne alsa onunla vahşileri doyurur:

Veli Məcnun keçib zövqi cəhandən
Fənavül etmədi bir loğmə andən

Gəhi büryan alırdı gah nani
Edirdi sir anınlə vəhşiyani (s.107-8)

D2.1.3. D2.1.3. Avcı/ Tuzak/ Ölümden Kurtararak / Âzâd Ederek

Thompson'da, *Animals grateful for rescue from peril of death*[626] şeklinde Çin, Hint, Kore, Afrika gibi birçok kültürün anlatılarında yer alan motif, hayvanların ölümden kurtarılmaları dolayısıyla minnettar olmalarını kapsar. *Animal grateful to captor for release*[627] motifi ise, hayvanların özgür bırakılmaları nedeniyle ortaya çıkan minnettarlığı ifade eder. Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde, tuzağa düşürülmüş hayvanların kurtarılmaları ölmelerini engellemek içindir. Dolayısıyla, ölümden kurtarmak ile tuzaktan kurtarmak aynı amaca hizmet etmekte olduğundan, bu iki unsur beraber değerlendirilmiştir.

Ölümden / tuzaktan kurtarma, mesnevîlerde birkaç şekilde görülmektedir:

1. Değerli bir taş karşılığında satın alarak
2. Değiş-Tokuş
    a. Koyun / Kuzu verme
    b. At/lar/ını Verme
    c. Silah, Para ve Elbiselerini Verme
    d. İnci Verme
3. İlgi Gösterme / Dertleşme

Ancak, bunlardan *satın alma*, *değiş-tokuş* ve *ilgi gösterme* eylemleri dışındakiler, Mecnun'un edindiği değil, kurtardığı hayvanları kapsar. Bu nedenle, kurtardığı hayvanlar "Tasavvufî Motifler" grubunun "Aşk Motifleri" maddelerinde yer alır. Diğerleri, hayvanların Kahraman'ı bırakmayıp onunla yoldaş olmayı seçmeleri; motif-hayvan olmaları bakımından bu grupta değerlendirilmiştir.

D2.1.3.1. D2.1.3.1. Satın Alarak

D2.1.3.1.1. D2.1.3.1.1. Değerli Bir Taş Karşılığında Satın Alarak

D2.1.3.1.1.1. D2.1.3.1.1.1. Ceylan

[626] Thompson, 1955-58: B360. B360. *Animals grateful for rescue from peril of death*.
[627] Thompson, 1955-58: B370. B370. *Animal grateful to captor for release*.

Satın alarak edinme, Thompson'ın İndeks'inde, Hint, Afrika gibi kültürlerin anlatılarında yer alır[628]. Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde, Mecnun, ceylan / geyiği kıymetli takılarının karşılığında alır.

Mecnun'un avcının tuzağından kurtardığı hayvanlar, bazı mesnevîlerde ceylan olarak geçerken bazı mesnevîlerde bir ve iki ceylan yavrusu olarak geçer.

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görür Mecnūn iderken yolda nāle
Ṭutulmış dāma bir niçe ġazāle
…
Eliyle bunlaruñ bendinî çözdi
Hezār iḳdāmile ol dāmı bozdı (82a-82b)

***Celîlî*:**

Etrâfı biraz ki eyledi geşt
Görindi gözine âhû-yı deşt
…
Benzer diyü çeşm-i yâra
Sürer anı çeşm-i eşk-bâra (901-24)

Hakîrî'de, tuzağa düşmüş iki ceylan söz konusudur. Mecnun, minnettar ceylanları yüzük kaşı karşılığında ölümden / tuzaktan kurtarır:

Gördi bir ṣayyād dutmış iki ṣayd
Bende ṣalub éylemiş anları ḳayd
...
Uns dutdılar anınla rūz <u> seb
Çün ḥalāṣ olmaġa ol idi sebeb (157a/ 01-157a/ 13)

D2.1.4. D2.1.4. Değiş-Tokuş

Değiş-tokuş karşılığında edinme motifi, Thompson'ın İndeks'inde, Yardımcı Hayvanlar motifinde yer aldığı şekliyle çeşitli mitler ve Hint anlatılarında tespit edilmiştir[629]. Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde, Mecnun'un ceylan /geyiği koyun / kuzu veya atını ve elbiselerini bağışlayarak edindiği görülür.

[628] Thompson, 1955-58: *Helpful animal purchased.*
[629] Thompson, 1955-58: B312.2. B312.2. *Helpful animals obtained by Exchange.*

D2.1.4.1. D2.1.4.1. Silah, Para ve Elbiselerini Vererek Kurtarması

D2.1.4.1.1. D2.1.4.1.1. Geyik / Ahu

***Fuzûlî*:**

Kâbe'den dönüşünde Leyla'nın evinin yolunu tutan Mecnun, yolda bir avcı tarafından tuzağa düşürülmüş ceylan yavrusu görür ve avcıdan onu serbest bırakmasını ister. Avcının kabul etmemesi üzerine Mecnun, bütün atlarını vererek ceylanı kurtardıktan sonra onunla hasbihal eder. Mecnun, Leyla gözlü ceylandan kendisi ile beraber gezmesini, varlığıyla kendisine teselli vermesini ister:

Bir âhû esîr-i dâmı olmuş
Kan yaşı kara gözüne dolmuş
...
Kıldukda hayâl-i çeşm-i Leylî
Sen ver men-i hasteye tesellî (1162-1183)

D2.1.5. D2.1.5. İlgi Göstererek / Dertleşerek

D2.1.5.5.1. D2.1.5.5.1. Ceylan

İlgi gösterme / dertleşme mesnevîlerde, Mecnun'un bazı hayvanlara yakınlık göstermesini ifade eder. Mecnun, ceylan / geyiği çoğunlukla Leyla'ya benzetip ona özel ilgi gösterir; onunla dertleşir, onu öpüp okşar. Ceylan / geyik, Mecnun'un bu ilgisine bigâne kalmayıp minnetini onu yalnız bırakmayarak göstermiş olur[630].

Celîlî'de, Mecnun, avcıdan kurtardığı ceylana o derece yakınlık ve ilgi gösterip onunla o derece dertleşir ki ceylan onu yalnız bırakmaz:

Mecnun tutup âhûyı öperdi
Şefkat idüp arkasın yeperdi
...
Ey âhû-yı deşt sana nâ-gâh
Ger kûy-ı nigar ola çerâgâh
...
Mecnun dile derd idüp nevale
Bu resme iderdi ah u nale (923-944)

[630] Minnet duygusunu ifade şekilleri, "Minnettar Hayvanların Eylemleri" bahsinde irdelenecektir.

Fuzûlî'de, Mecnun, kurtardığı ceylanı sever, ondan kendisini yalnız bırakmamasını, Leyla'yı andıkça yanında olmasını ister:

Yüz urdı yüzine kıldı efgan
Göz sürdi gözine oldı giryan
...
Kıldukda hayal-i çeşm-i Leyli
Sen ver men-i hasteye teselli (1174-1186)

Andelîb'de, Mecnun, ceylanı Leyla'ya benzetip geyiği, kendi çocuğu gibi tahayyül edip öpüp okşadıktan sonra azad eder; ancak hayvanlar onun peşini bırakmaz:

"Ammā Mecnūn-ı dil-şikeste āhū-beççelering başların sıpap ve gözlerinden öpüp alıp aydur irdi: "Ey cānverler, gözleringiz Leylīning gözüge oḫşar, diyip āzāde ḳıldı". (s.85)

"İrse Mecnūn gūyā ata ferzendinî yitirip tapġan kadar ol gevzening gerdesinden aylanıp zaḫmlarnı ḫoş-bendlıḳ ḳılıp ḍarb tapġan cāyların māliş ḳılıp yüz gözünden būse alıp bend-i pāyını aşıp ḳoyaberdi"(86).

D2.2. D2.2. Vuhuşun Kahraman'a Hizmet Etmesi[631]

D2.2.1. D2.2.1. Şahsî Hizmetini Görme

Hayvanlar, Âşık'ın her türlü ihtiyacını karşılarlar. Ceylanlar, acıktığında sütünden verir[632], kuşlar balına gölge olur, diğer vuhuş uyumak istediğinde yerini yaparlar.

***Nizâmî*:**

Bazen uyumak isteyip seçince bir yeri
Tilki gelip süpürürmüş kuyruğuyla o yeri (2540-44)

Şâhidî'de, vahşiler Mecnun'un her konuda hizmetini görürler. Yatacağı zaman ona yer ayarlar, dizlerini başına yastık yaparlar. Kuşlar, ona gölge olması için kanat açar:

Ne vahşi kim olurdı anda yeksân
İderdi hizmetin anuñ şitâbân
...

[631] Halk anlatılarında da görülen motif için bk.: İnevi, 2019: 325-31.
[632] Kahraman'ın ceylanların sütü ile beslemesi motifi, Yunus Peygamber'e dayanır. Yunus Peygamber balığın karnından çıktığında dişi bir ceylan tarafından kırk gün boyunca emzirilmiştir. Harman, 2013: 597-99. Ayrıca, İbn Tufeyl'in *Hayy Bin Yakzan* adlı eserinde de Hayy, ceylanların sütü ile beslenir. Bk.: Yaltkaya, 2017: 41.

Dirilüb dürlü kuşlar ol ârâyâ
Dutarlardı per âçub aña sâye (3037-3046)

Behiştî'de, Mecnun'a akbaba perdedan olur. Yılan beline kemer, bebrin pençesi tarağı olur, yatağı arslan, yastığı kaplan…

olup kemer ana mar-ı gerze
hem-hᵛâbesi oldı şîr-i şerze
...
bâlîni peleng ü pisteri şîr
hem-râh olur hemîşe nahcîr (1343-53)

Hamdullah Hamdî'de vahşiler, Mecnun'un hizmetini görmek konusunda seridirler. Yürüse aslan onun emrine giren bir asker olur, uyumak istese ceylan kolunu yastık eyler. Tavşan önünden giden haberci, kaplan kapıcı, aslan bekçidir:

Gürûh-ı vahş-ı sahrâ vü beyâbân
Ana hizmetde olmışlar şitâbân
...
Yürürse şîr olur çâvuş yolına
Yatursa yasdanur âhû kolına (2622-31)

Ahmed-i Rıdvan'da kaplan ve bebr Mecnun'un hizmetkârı, kuşlar ve diğer evciller çocukları olmuş, tüm vahşiler önünde ellerini bağlamıştır. Uyusa, tilki gözcülük eder, kaplan ve aslan bekçilik:

Müdāmī şīrile 'işret iderdi
Peleng ü bebr aña ḫıdmet iderdi
...
Eger Mecnūn varaydı ḫᵛāba her gāh
Anı beklerdi uyḫusında rūbāh (94a-95b)

Celîlî'de Mecnûn'u arkadaşları Necd'de hayvanlarla samimi bulurlar. Arslan yastığı, kaplan yastığı, ceylan sütannesi, aslan göğsünü kaşıyan, kaplan üzerinde tavla oynadığı oyuncağıdır:

Olmışdı peleng-i hâk-i râhı
Bâlîn-i nihâl-i tekyegâhı
...
Salmışdı peleng-i tahta-i nerd
K'ol oynaya zâr-ı mihnet ü derd (1043-58)

Sevdâyî'de, geyikler boynuzlarıyla Mecnun'a gölgelik ederler, arslanlar kuyruklarıyla yelpeler, kurtlar her daim hizmetinde durur, geyikler gönlünü eğlendirirler:

Dört yanın anun giyikler almış
Boynuzmı buğu gölge kılmış
...
Kurtlar dahi ayağu katunda
Durmışdı hamusı hizmetünde
... (843-50)

Hakîrî'de Mecnun, acıkınca ceylanların sütünden içer, onlarla oynar:

Ac olub ol dem-ki isterdi ta'ām
Anlarıñ şirin içerdi éy hümām
...
Oynar idi āhūlarlan bir zemān
Ḳılmaz idi yār derd-ilen fiġān (157b 05-6)

Fuzûlî'de, tüm vahşiler onun askeridirler:

Gûr olmış idi perenge hem-râz
Gürg olmış idi gevezne dem-sâz
…
Yanında dutardı mûr hâne
Gözyaşından yıgardı dâne (2229-48)

Lârendeli Hamdî'de, vahşiler onun emrine amadedir. Mecnun onların içinde Süleyman Peygamber misali bir şahtır. Her birisi ona ayrı hizmette bulunur; yatacağı zaman tilki yeri süpürür, ceylan ayağını yüzüne sürüp tozuyla sürme çeker, kurt yanı başında ona kast edenlere atılmak için durur, ceylan sütünden içirir:

Ger oturaydı ger turaydı dâim
Kamusı hidmetinde idi kâim
...
Kafasında tururdı her nefes kurd
Ki kıla ana kasd idenleri mürd (3423-25)

Kemer idi beline halka-i mâr
Serîn olmuşidi püşte-i hâr (1383-88)

Celâlzâde Sâlih'te Mecnun uyurken kurt, kuş onu bekler. Hayvanların her biri kendisine düşen işte merdanedir:

Dört yanından eyleyüb âgûş
Bekleyüb yatur anı kurd u kuş
...

Her biri hıdmetinde pervâne
Kendüye düşen işde merd-âne (1591-1601)

***Atâyî*:**

Yer süpürüp kurt ona kardaş olup
Can-averler cümlesi yoldaş olup (43b)

Nâkâm'da vahşiler Mecnun'un etrafında toplanır, onun emrine râm olurlar. Tilki yerini yapar, kuşlar gölgeliğini, ceylan gönlünü... Tüm vahşiler onun askeri olur, o ise bir şahtır:

Çəkib ətrafına möhkəm hasari
Olurlardı o şahın pasidari (s.86)
...
Ki hökmü nafiz oldu marü murə
Təsəllüt eylər oldu şirü gurə (s.89-90)

D2.2.2. D2.2.2. Ardından Giderek Yakınlık Gösterme

D2.2.2.1. D2.2.2.1. Ceylan

Hakîrî 'de, Mecnun'un avcının tuzağından kurtardığı iki ceylan onu terk etmeyerek yakîni olurlar:

Vahşîler anı ḳoyuban getmedi
Ol faḳîr u ḥasteyi terk etmedi

Üns dutdılar anıñla rūz u şeb
Çün ḥalāṣ olmaġa ol idi sebeb (157b/03-04)

Celîlî'de, Mecnun'un kurtardığı âhû/lar ne tarafa gitse yanınca gelirler:

Ne yana ki vara ol vefa-hâh
Âhûlar olur yanınca hem-râh (945)

Fuzûlî'de Mecnun'un elbiselerini bağışlayarak kurtardığı ceylanlar, onun peşini bırakmaz:

Çün ol beşeriyyetin unutdı
Âhû hem anunla üns dutdı

Anun sebebiyle hem çoh âhû
Sahrâda onunla dutdılar hû (1182-83)

Andelîb'de Mecnun ceylanları avcının elinden atını vermek suretiyle kurtarıp azad ettiği hâlde ceylanlar onu bırakmayıp peşinden giderler:

"Ammā bul āhū-beççeler hem arḳasıdan barur erdiler, hergiz Mecnūndan ḳalmas erdiler ve cüdā bolmas erdiler, kem kem alarıng sebebīden köp cānverler Mecnūnġa rām boldular ve arḳasıdan ergişdiler", (s.85).

D2.2.3. D2.2.3. Yabancıdan Koruyup Sevdiğine İhtiram Gösterme

D2.2.3.1. D2.2.3.1. Yabancıdan Koruma

***Nizâmî*:**

O gün Necid Dağı'na çıkmış oturmuş
Etrafından vahşi hayvanlar halka olmuş (2716)

***Dihlevî*:**

او خفته و سر بخاکدانش شیران شکار پاسبانش

["Yüzü toprağın üzerinde uymuş, vahşi hayvanlar etrafını sarmış, kuşatmışlar.", s. 197.]

Şâhidî'de Mecnun'a izinsiz yaklaşmak isteyeni vahşiler hemen parça parça ederler:

Şu kim bî-izin irem derd-i kenâra
İderlerdi hemân-dem pâre pâre (3057)

Behiştî'de, Mecnun nerede dursa vahşiler orada ona bekçilik eder:

Ârâm ide kanda kim nihânî
Dâm u ded olurdı pâspânı (1352)

Hamdullah Hamdî'de, Mecnun'un yanına biri izinsiz girmeye kalksa vahşiler cellat kesilip onu parçalarlar:

İcâzetsüz o yire gelse bir yâd
Üşüp yırtarlar idi sanki cellâd (2633)

Ahmed-i Rıdvan'da, Mecnun'un yanına sevmediği biri gelse, vahşiler onu bakışından tanıyıp parçalarlar:

Eger bir sevmedügi kimse gelse
Gelüb Mecnūn-ı nā-gāh kimse görse

Baḳışından anı bilürleridi
Peleng ü şīr anı yırtarlardı (96a)

Celîlî'de, arslan, Mecnun'un bir ev kıldığı dağın kapısında bekleyen bir ejderha gibidir:

Şîr ana seg-i der-i serâdur
Her halka-i der bir ejdehâdur (1043-58)

***Atâyî*:**

Kasdı olan Mecnun'a korkar idi
Gel geçen bular tutup yırtar idi (44a)

Nâkâm'da, Mecnun'un etrafından kimse vahşilerin izni olmadan geçemez. Mecnun'a muhabbeti olana izin verirleri olmayanın kanını akıtırlar:

Kimə kim olmasaydı yar Məcnun
Anı eylərlər idi qərqeyi-xun (s.90)

Pələngü şir olublar pasibani
Edirlər hifz ol gənci-rəvani (s.115)

D2.2.4. D2.2.4. Sevdiklerine İhtiram Gösterme

Behiştî'de, Leylâ'nın isteği üzerine Mecnûn'dan haber almaya giden Şerîf'i, Mecnûn'un etrafındaki yabanî hayvanlar karşılar ve ona herhangi bir engel çıkarmazlar:

gördi çü Şerîf'i dâm ile ded
râhına birisi olmadı sedd

gitdiler ırağ ü kaldı tenhâ
her birisi tutdı râh-ı sahrâ (1632-33)

Hamdullah Hamdî'de Selâm-ı Bağdâdî'yi gören Mecnûn, vahşi hayvanlardan ürkmemesi için vahşileri uyarır:

Çağırdı ol sibâ'-ı vahşe hâ'il
Selâm'a olmayalar tâb ki hâ'il (3164)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Eger bir sevdügi gelse ḳatına
Anı ḳılsa muṣāḥıb ḥażretine

Ḳılurlardı aña i'zāz u ikrām
İderlerdi talaṭṭuf birle in'ām (96a)

Mecnun'un arkadaşı Âmir, vahşilerle hem-dem olmuştur:

Çü Āmir ḫāṣıdı bunlara maḥrem
Olurdı ḳapuda dedlerle hem-dem (148b)

Lârendeli Hamdî'de Mecnûn'a âşina olan etrafındaki vahşi hayvanlar, bir süre sonra yoldaşı Zeyd'e de âşina olurlar:

Varurak şöyle oldı kim ded ü dâm
Ana da oldılar Mecnun gibi râm (4468)

D2.2.5. D2.2.5. Kahraman'ın İzniyle Yol Verme

Şâhidî'de, Zeyd, Mecnun'a Leylâ'dan haber getirince onun iyi niyetini anlayan Mecnun, etrafındaki vahşi hayvanları dağıtır:

Ki hüsni mushafında hûbdur fâl
Çü şîre tıfl aña meyl itdi derhâl

Virüb mihr-i beşâretden şu'â'ı
İşâret birle tâgıtdı sübâ'ı (4047-8)

Mecnun, Selâm-ı Bağdâdî'yi görünce etrafındaki vahşi hayvanları dağıtıp onun gelmesine izin verir:

Çü bildi aña gelmekdür murâdı
Kagırdı kâtına ol hoş nihâdı

Elin saldı sibâ'uñ çokına ol
Gidüb bunlar Selâm'a virdiler yol (4338-9)

Hamdullah Hamdî'de Mecnûn'a bir atlı haber getirdiğinde, kendisini yabancıya karşı korumak isteyen vahşileri, Mecnun haberciden sakındırır:

Turup depretdi vahşun her birine
Ki sindi her biri yirlü yirine (2742)

Mecnûn'un yanına gelen pirin vahşi hayvanlardan korkması sonucu, Mecnûn'un hayvanları ürkütüp piri çağırması:

Katından ürküdüp dirrende şîri
Huzûrına okudı döndi pîri (3066)

Ahmed-i Rıdvan'da, Mecnun, yabancı olmadığını anladığı Zeyd'i yanına çağırırken vahşileri uzaklaştırır:

İşidüb bu sözi Mecnūn-ı pür-ġam
Sibā'ını ıraġ itdi hemān dem (164b)

Mecnun, Müslim'in yaklaştırırken etrafındaki vahşileri uzaklaştırır:

Kenārından sibā'ı heb yitürdi
Anı ol demde ḳatına getürdi (129b)

Süvari bir habercinin geldiğini gören Mecnun, vahşi hayvanları ona karşı sakin olmaları konusunda ikaz eder:

Yasaġ idüb sibā'a didi dinmeñ
Bunuñ bir ḳılına sehvile degmeñ (102b)

Mecnun, haber getiren piri yanına kabul etmek için vahşileri dağıtır:

Sibā'ı ṭaġıdub ḳıldı perīşān
Ḳıġırdı ḳatına pīri şitābān (121a)

Lârendeli Hamdî'de Mecnun, Selâm-ı Bağdâdî'nin geldiğini görünce bir nara atarak etrafındaki vahşi hayvanları dağıtır:

Görüb Mecnun anı kıldı cezmi
Ki kendüden yanadur toğru 'azmi
…
Kaçurdı ol vuhûş-ı hevl-nâki
Peleng ü şîr ü gürg ü ezmerâki (4255-57)

Mecnun, pîrin geldiğini görünce seslenerek etrafındaki hayvanları dağıtır:

İdüb hayvanlara bir tünd âvâz
Tağıtdı çün kebûter zümresin bâz

Anunçün eyledi hayvanları dür
Ki korku kılmaya ol piri ma'zûr (4087-89)

Mecnûn, Leylâ ile buluşmak için beklediği esnada, vahşi hayvanlara kendisinden bir süre uzak durmalarını tembihler:

Pes emr itdi vuhüşa mâr eger mür
Ki bir mikdâr özinden turalar dûr (4115)

D2.2.6. D2.2.6. Sevgiliye İhtiram Gösterme

***Dihlevî*:**

با عشق چو صدق بود همدست هريك زددان بجانبی جست

["Aşkına sadık olduğu için Leyli, hayvanlar onun görür görmez Mecnun'nun etrafından dağıldılar.", s.198.]

Behiştî'de, Mecnûn ile buluşmaya giden Leylâ, onun etrafının vahşi hayvanlarla çevrildiğini görür. Şerîf, bu durumdan korkarken Leylâ herhangi bir korku belirtisi göstermez. Bilakis Mecnûn'a doğru yürüyen Leylâ'yı vahşi hayvanlar sevgiyle karşılar:

anlardan idüp cemâze vahşet
vehm itdi Şerif'e geldi dehşet
...
yalayup iderler ol rehi ter
incinmedi gerden-i semenber (1389-1404)

Lârendeli Hamdî'de Leylâ, Mecnun'un yanındaki vahşi hayvanlardan korkmaz:

Hazer kılmayub ol yutıcılardan
Segirdüb taşra çıkdı tiz derden (4748)

D2.2.7. D2.2.7. Âşıkların Mahremiyetini Koruma

Şâhidî'de Leyla ile Mecnun'un buluşmasında kendinden geçen Mecnun ile Leyla'nın etrafını vahşi hayvanlar sarar:

Sibâ'uñ hayl-i cem' olmış buları
Araya almışıdı kâmû vârı

K'ola reh olmamaga râh-ı halka
Bu leşker irişüb bagladı halka (4944-48)

Hamdullah Hamdî'de Leyla ile Mecnun buluştuklarında etraflarını vahşiler sarar:

Vuhûş itdiler anları ihâta
Gören bu hâli düşdi ihtiyâta (3593-94)

Sibâ' anları kaplayup çü halka
Kesüp yol virmediler gayr halka (3601)

O meclis kim sibâ' olmışdı havli
Gören dir tanlayup lâ-havle kavli (3603)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Sibā' almış ḳamu çevre buları
Ṭolayu ḳaplamış bu iki yārı

Sibā'idi ḳamu çevre gider gāh
Kimesne anlara bulmazidi rāh (148a)

Hakîrî'de Mecnûn'un Leylâ ile buluşmasında etrafını hayvanlar sarar:

Yuva yapdı murġ u mār
Vahşîler yanında dutdılar ḳarār

Cāneverler dutdılar hem-dem aña
Gece gündüz mūnis ü mahrem aña (162b/03-4)

Lârendeli Hamdî'de Leylâ ile Mecnûn'un buluşmasında etraftaki vahşi hayvanlarda onların etrafında zırh oluştururarak yoldan kimsenin geçmesine müsaade etmezler:

İhata eyleyüb ol iki yârı
Demürden sanki yapmışlar hisârı
...
Şulardan ki ol arada yügrişürdi
Bular bir kaçını yırtub düşürdi (4757-61)

Buluşan Leylâ ve Mecnûn'un evinin etrafını vahşi hayvanlar korumaya alarak oraya kimseyi yaklaştırmazlar:

Tutub ol cân-verler her kenârı
Harem gerdine çekdiler hişân
...
Bularun korkusından şöyle kim var
Der-i der-gâhdan geçmezdi deyyâr (4770-74)

D2.2.8. D2.2.8. Matem Tutma

Behiştî'de, Şerif, Mecnun'un ölüsünün etrafını vahşilerin sarmış olduğunu görür. Hayvanlar matem tutmakta, yakalarını yırtıp başlarına toprak saçmaktadırlar:

bu yirde görür vuhûş bisyâr
anda idügin bilür vefâ-dâr
...
sincâb idüben yakasını çâk
rûbeh saçar idi başına hâk (1755-70)

Ahmed-i Rıdvan'da, hayvanlar, Mecnun'a olan bağlılıklarını ölüsünün başında matem tutarak gösterirler:

Bunı gördi behāyim oldı Mecnūn
Ḳamusı ḳıldılar ġamdan ciger-ḫūn
...
Ḳara geydi libāsın āhū-yı çīn
Dil-i ṣad-pāresin ḳan itdi müşgīn (167b)

Celîlî'de, kaplanın rengi, matemden dağlanmış olmasına bağlanır:

İrdi çü pelenge gussa vü gam
Endâmına urdı dâg-ı mâtem (2034)

Sevdâyî'de, Mecnun'un ölümünün ardından vahşi hayvanlar matem tutar. Vahşi hayvanların birarada toplanıp matem tutuyor olmaları Hac kafilesi tarafından fark edilir ve orada bir kişinin can verdiği bu şekilde anlaşılır:

Çün vuhş u tuyûr gördi anı
Mâtem tutup itdiler figânı
...
Tutmışlarıdı kamusı mâtem
Kılurlarıdı figân her dem (1224-28)

Celâlzâde Sâlih'te, Mecnun'un ölümünün ardından vahşi hayvanlar yas tutar:

Def'i vahş içine figân düşdi
Başlarına şerâr-ı gam üşdi
...
Çünki âhû ana nigâh itdi
Etin ayağın siyah itdi (2283-90)

D2.2.9. D2.2.9. Na'şını Koruma

Hamdullah Hamdî'de, Mecnun'un Leyla'nın kabrinde öldüğünde vahşi hayvanlar da etrafında bir set oluşturmuşlardır. Hayvanlar, bir yıl Mecnun'un başında bekleyip onu korurlar:

Yatup ol hâlet üzre kaldı bir yıl
Sibâ'un dehşetinden tuymadı il
…
Yaturdı ol mürimiş üstühân-vâr
Anı beklerdi nice üstühân-vâr (3933-36)

Mecnun'un öldüğü etrafındaki vahşi hayvanların dağılmasıyla ortaya çıkar:

Bu hâlet üzre çün kim geçdi bir yıl
Tagıldılar siba'lar tuydılar il (3938)

Lârendeli Hamdî'de, Mecnûn'un leylâ'nın kabri üstünde vefat etmesi üzerine etrafındaki vahşi hayvanlar onu terk etmezler ve Mecnûn'un çevresini sararak oraya insanların yaklaşmasına mani olurlar:

Nitekim anda tutmuşdı bular cây
Basamazdı kişi ol yöreye pay

ʿAcebdür vahşîden böyle keramet
Ki yokdur âdemîde bu emânet (5250-51)

Nâkâm'da, Vahşiler Mecnun'un mezarında beklerler:

Zəbaü vəhşlər bir neçə müddət
Edip ol türbeyi-pəeki hərasət
...
Bu hâl üzrə keçib bir neçə əyyam
Pərakəndə olub getdi dədü-dam (s.150)

D2.2.10. D2.2.10. Defnetme

Celîlî'de, Mecnun'un ölümünden sonra ona son vazifelerini vahşi hayvanlar yapar. Örümcek ağı kefen yapar, aslan mezar kazar, göğsünü ona tabut kılar:

Ol mürdeye ʻankebût-ı pîçân
Târ-ı kefen itdi rişte-i cân
...
Şîr oldı bu derdden çü bî-kût
Gögsin ana kıldı tahta tâbût (2032-6)

D2.3. D2.3. Vahşi ve Evcil Hayvanların Birlikte Yaşaması

Şâhidî'de, Mecnun'un hayvanların arasındaki şahlığı, hayvanların huyunu değiştirmiş, yurtıcılar ve evciller beraber yaşar olmuştur:

Şu hadde irmişdi şehligi bil
Ki olmışdı vuhûşuñ hûyı tebdîl
…
Olub ol cem'ide âhuyle bebr
Virürdi şîr-i âhû pençeye şîr (3047-51)

Ali Şir Nevâyî'de, geyiklerin içinde, Mecnun'un köpeği gibi bekçilik yapan kurtlar vardır:

her yan börü pâs-bân iti kadar
yok yok ne dedim şubân iti kadar (1701-5)

Behiştî'de geyik ve aslan Mecnun'a beraber hizmet eder:

yanında gevezn ü şîr adı bes
olmışidi perde-dân kerkes (1343)

Hamdullah Hamdî'de, Mecnun'un yabani hayvanlara sultan olması, onlardaki vahşi güdüleri ortadan kaldırmıştır. Öyle ki aslan ve ceylan, kurt ve kuzu barışıktır:

Gürûh-ı vahşe eyle hükm iderdi
Siba'dan yırtıcı hûyın giderdi

Katında şîr ile âhû barışdı
Koyun sürisi kurd ile karışdı (2624-25)

Ahmed Rıdvan'da, ceylana zarar vermeyen vahşi kaplan, koyuna dokunmayan aslandır:

Aranıb kelbile ṣulḥ itmişidi
Ara yirden 'adāvet gitmişidi
...
Ġanem gürgile olmışdı muṣāḥıb
Biri birisine yār-ı münāsib (95b)

Sevdâyî'de, vuhuş ve tuyur Mecnun'un başında beraber ağlar:

Çün vuhş u tuyûr gördi anı
Mâtem tutup itdiler figânı (1224)

Hakîrî'de, vuhuş ve tuyur ona beraber hizmet eder:

Vaġş u tuyūr olmışdı hem-dem aña
Géce gündüz mūnis ü mahrem aña (164b/9)

Fuzûlî'de vahşi hayvanların arasındaki ünsiyet o mertebeye erişir ki ceylan aslanın sütünden içer:

Devrinde derendeler olup râm
Dutmışdı biri biriyle ârâm
…
Şir olmış idi enîs-i nahçîr
Nahçîr emerdi şîrden şîr (2231-3)

Lârendeli Hamdî'de, kaplan, ceylan ile tilki, koyun ile sırdaş olmuştur. Larendeli'de de ceylan aslandan süt emer. Larendeli bu motifi, Fuzûlî'den almış olmalıdır

Peleng âhûya dem-sâz olmuşidi
Ganem gürgile hem-râz olmuşidi

Seg ile sulh idüb hargüş u nahçîr
Emerdi şirden âhû-bere şîr (3341-42)

Celâlzâde Sâlih'te, kurt, kuş Mecnun'un başında beraber bekler:

Dört yanından eyleyüb âgûş
Bekleyüb yatur anı kurd u kuş (1591)

Andelîb'de, Mecnun, dağın eteğinde vuhuş ve tuyur ile beraber yaşar:

"*... bir dag̱nıng dāmenesinde köp vuhūş u tuyūr birlen*..." (s.110)

***Nâkâm*:**

Qənəmlə gürg həm şir ilə ahu
Bulub üns oldu yekdigərlə yekru (s.90)

D10-20. İnsanî Nitelikli Hayvanlar

D11. D11. Konuşan Hayvanlar

D11.1. D11.1. Konuşan Kuşlar

D11.1.1. D11.1.1. Karga

Diğer mesnevîlerden farklı olarak ***Andelîb***'de, Mecnun, söylediği şiire ve sorduğu soruya gafil olmayarak karganın, kendisine "belî" cevabını verdiğine hayretle şahit olur.

"... gözi dıraḫtıng şāḫasıġa düşdi gördi ki kim dıraḫtıng şāḫasında bir ḳara zāġ olturmış. Mecnūn zāġınıng ḳara perin ḳara libās aḳıda ḳılıp: "Ey zāġ 'azālıḳ mu sen ḳara libās giyip sen?" diyip ol zāġa ḳarap bir söz didi:

Şāḫ üstünde durġan ḳara donlu ḳuş
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi!
Könglüng ġamlıḳ gördüm bes özüng nā-ḫoş
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi?
...
Giygening ḳaradır bilip sen bir ḫūb
'Amelsiz ṣūfī kadar durup sen ḳarap
Tiling bolsa manga belli bir cevāb
Sen hem men kadar yārdan cüdā düşgen mi!
...

... andan Mecnūn bu sözlerni aydıp, zāġdan ***bellī*** cevāb işitmi ḥayrān boldı". (s.87-88)

D20-D30. Özel Nitelikli Hayvanlar

D21. D21. Öterek Karşılık Veren Kuşlar

Klâsik İran ve Türk edebiyatlarında, âşığın kendisi olarak düşünülen bülbül, Leyla ve Mecnun mesnevîlerinde Mecnun'un kendisi ile özdeş kabul ettiği kuştur. Mecnun, Celîlî'de bir servinin, Lârendeli Hamdî'de, bir gülün yanına gelip oturduğunda bülbül de gelip gülün dalına konar. Bülbül, kendisi ile konuşan Âşık'a, kendi dilince karşılık vererek aşka aşina tabiatının gereğini yerine getirir.

Türkçe Leyla ve Mecnun'larda "öterek karşılık veren bülbül" Celîlî ve Lârendeli Hamdî'nin mesnevîlerinde yer alır. ***Celîlî***'de Mecnun şiir okudukça bülbül de onu takdir eder. Mecnun, gül kitabını arzu ettikçe bülbül ondan fasıllar okur. Mecnun, Leyla'yı andıkça bülbül servin dalını kucaklar. Mecnun aşkı rivayet ettikçe bülbül aşk ayetini okur. Mecnun, başında yuva yapan ve kendisine hem-zeban olan bülbülü incitip kovmaz:

Mecnûn diledükçe gül kitâbın
Bülbül okur idi fasl u bâbın
...
Mecnûn anıcak o gül-nihâlin
Bülbül koçar idi serv dalın
...
Mecnûn çün ide rivâyet-i 'ışk
Bülbül okır idi âyet-i 'ışk
...
Kim yapdı başında âşiyân ol
Hem kendüye oldı hem-zebân ol (1617-1630)

Lârendeli Hamdî'de, Mecnun, bir gülün yanına dinlenmek için oturur. Mecnun, derdinden figan edip inlerken ansızın bir bülbül gelip gülün dalına konar. Mecnun figan ettikçe bülbül de karşılık verir. Mecnun ağladıkça büllbül de gözlerinden kanlı yaş akıtır. Böylece Mecnun çöle dönene kadar bülbül onunla sırdaş olur:

Gelüb bir bülbül ol gül üzre nâ-gâh
Konub Mecnûn'ı idindi nazar-gâh
...
Ne yüzden başlasa Mecnûn fiğâne
Çeker ol savtdan bülbül terâne (3995-4004)

D30-40. Haberci Hayvanlar

D31. D31. Haberci Kuşlar

D31.1. D31.1. Karga

Karganın haberci kuş olma özelliği, yukarıda görüldüğü üzere, dinî kaynaklar ve mitik metinlerde sıkça anılmıştır. Uğursuzluğunun kötü haber getirmesine dayandığı bilinen karga, Leyla ve Mecnun mesnevîlerinden *Andelîb*'in Mesnevî'sinde haberci fonksiyonu ile yer alır. Mecnun'u dağlarda ve çöllerde arayan babası, oğlunun yerini karganın varlığı sayesinde öğrenir. Karga, dile gelerek veya öterek Mecnun'un yerini bildirmez; ancak onun varlığı sayesinde Mecnun'un babası, oğlunun yerinden haberdar olmuş olur:

"Nā-gāh bir ḳarġa yetdi, gördi kim bir teng ü tārīk yirde bir adam görünür miṣāl bir mūrçe ḳarār ḳılġan dik". (s.57)

Karga, burada, konuşma veya başka bir eylemle var olmaması dolayısıyla motif-dışı-hayvan özelliği gösteriyor gibi görünebilir; ancak, Mecnun'un bulunamadığı bir anda, birdenbire onun olduğu yerde görünmesi, onun Tanrı tarafından gönderilmiş bir kuş olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Mecnun'un bu sayede bulunması, karganın dinî kaynaklar ve mitlerde görülen habercilik fonksiyonunun aktive edildiği anlamına gelmektedir.

Karga, *Şâhidî*, *Hamdullah Hamdî*, *Celîlî*, *Lârendeli Hamdî'nin* mesnevîlerinde, Mecnun'un Leyla'ya kendisinden haber götürmesini beklediği kuştur. Mecnun'un bu arzusu, esasen denk geldiği tüm hayvanlar için söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle bu durum, karganın habercilik özelliğine hasredilebilir görünmemektedir. Nitekim bu örgülerde, karganın habercilik fonksiyonu aktive edilmiş de değildir.

D40-D50. Dost Hayvanlar

D41. D41. Başa Yuva Yapan Hayvanlar

Âşık'ın başına kuşun yuva yapması, Şâhidî'de Mecnun'un rüyasında gördüğü bir motiftir. ***Câmî***'de, Leyla'yı beklerken başına bir kuş yuva yapar.

عهدی چو گذشت در میانه مرغی بهسرش گرفت خانه

["Zaman akıp gider ve bir kuş, başında yuva kurar.", s.45.]

D41.1. D41.1. Bülbül

Âşığın başına yuva yapan kuş, ***Celîlî***'de *bülbül*dür:

Ol mûy ki görmemişdi şâne
Bülbül ider anı âşiyâne

Mecnûnı çü hem-zebân idindi
Bülbül saçın âşiyân idindi

Ne zahmet-i has ne cem'-i hâşâk
Ol mûyı idindi hâne-i pâk (1614-16)

Mecnun şiir okudukça saçlarındaki bülbül de onu takdir eder. Mecnun, gül kitabını arzu ettikçe bülbül ondan fasıllar okur. Mecnun, Leyla'yı andıkça bülbül servin dalını kucaklar. Mecnun aşkı rivayet ettikçe bülbül aşk ayetini okur. Mecnun, başında yuva yapan ve kendisine hem-zeban olan bülbülü incitip kovmaz:

Kim yapdı başında âşiyân ol
Hem kendüye oldı hem-zebân ol

İncitmedi ol garîb murgı
Gönli gibi bî-nasîb murgı (1617-1630)

Baharın gelmesi ile yavrular da Mecnun'un saçlarındaki yuvalarından ayrılıp uçar:

Çünkim per ü bâl açup hevâdan
Bülbül beçeler uçar yuvadan (1636)

D41.2. D41.2. Güvercin

Fuzûlî'de Mecnun, tuzağa düşmüş bir güvercini kurtarmak için kolundaki inciyi verir. Güvercini tuzaktan kurtaran Mecnun, âşıklık ruh hâlinin neticesi olarak ardından güvercinle yakınlık kurar. Güvercini kendi gibi bir âşık olarak niteleyerek hem-derdi, sırdaşı olmasını ister. Bunun için saçlarının yuvası, gözyaşlarının da yemi ve suyu olarak hazır olduğunu ifade eder. Sevgiliye kendisinden haber iletmesi ve ondan da kendisine cevap getirmesi için güvercine yalvaran Mecnun, ona bu minvalde o denli konuşur ki güvercin Mecnun'a alışarak onunla ünsiyet kurar. Güvercinin ünsiyetinin işareti, Mecnun'un başında

yuva yapmasıdır. Güvercin, gündüzleri Mecnun'un başında yuvalanırken geceleri de ona bekçilik yapar[633]:

Bir menzile yetdi zâr ü muztar
Bir dâmda gördi bir kebûter
…
Başında olup şeb âşiyânı
Gündüz ol olurdı pâsbânı (1187-1212)

Mecnun'un başına yuva yapan iki farklı cins kuştan *bülbül* ve *güvercin*, Âşık'ın kendisi ile özdeşleştirdiği canlılardır. Bülbül ve güvercinin onlara gösterilen yakınlığa karşılık vererek Mecnun'un başında yuva yapmaları, onların "dost hayvanlar" kategorisinde gösterilmelerini gerektirir. "Yuva yapma", Âşık'ın pejmürde hâli ve perişan saçlarının getirdiği bir motiftir. Mecnun'un, söz konusu kuşlarla bu derece yakınlık kurmak istemesi, içinde bulunduğu hissiyatı perçinleme ve harici unsurları dahi bu hissiyata dâhil etme arzu ve iştiyakı ile açıklanabilir.

Mecnun'un, içinde kaybolma arzusu taşıdığı aşk "daire"si, yuva ile sembolize edilir. Yuva yuvarlaktır ve yuvarlak, fenomenolojik olarak, dışarıya tamamen kapalı olmanın, bütün harici etkileri dışarıda bırakmanın şeklî ifadesidir. *İçi dolu yuvarlaklığa ait hayaller, kendimize odaklanmamıza, varlığımızı içerden ve içsel biçimde ileriye taşımamıza yardımcı olur* (Bachelard, 2017: 279-80). Mecnun'un içinde yaşadığı çöl ve dağ, yuvanın geniş mekânlarıdır. Dağ ve çöl, sığınma ve derinleşme duygusu ile Mecnun'un sahipliğini yaptığı geniş çemberlerin izdüşümüdür. Mağara, aynı çemberin daha dar, yuva ise en dar şeklidir:

[633] Bu motif, Hz. Peygamber'in gizlendiği Serv mağarasının önündeki ağaca güvercinin yuva yapması olayını hatırlatmaktadır. Celili'de güvercinin yerini *bülbül* alırken Fuzuli'nin güvercini tercih etmesi, söz konusu tarihi olay ile ilgili olabileceğini düşündürmektedir.

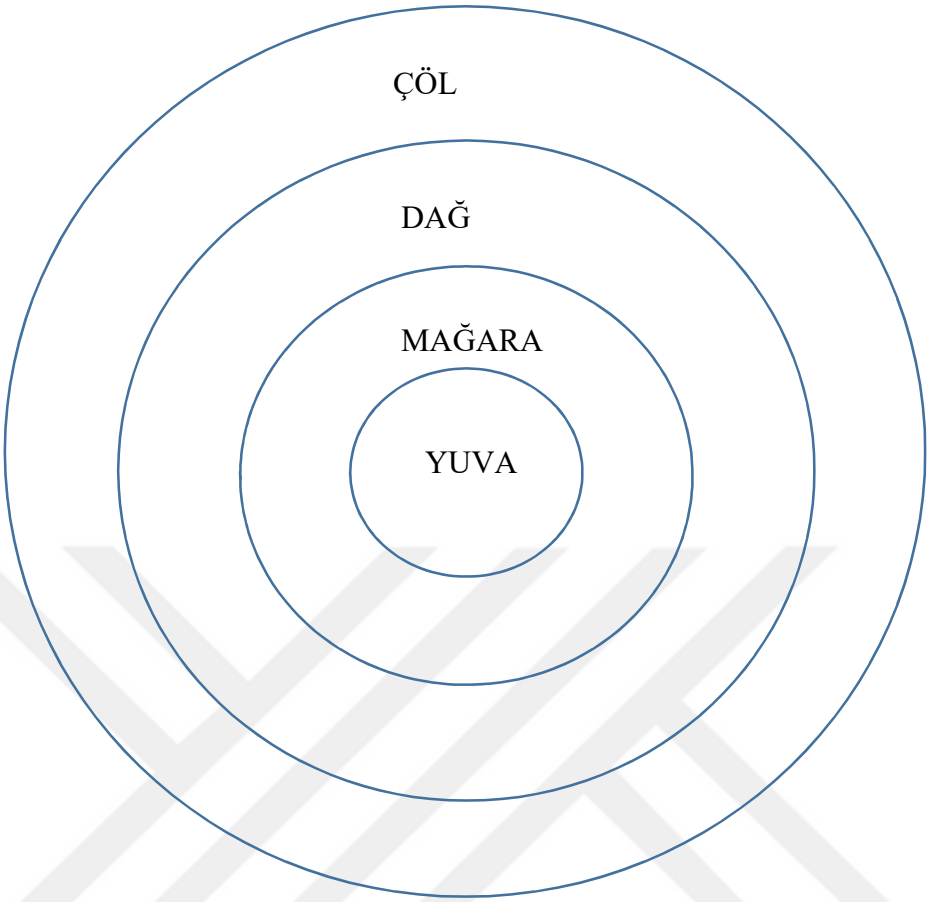

Şekil-5

Dağ, çöl ve mağara, Mecnun için bir sığınakken başındaki yuva da kuşların sığınağıdır veya Mecnun, bu mekânların sahibi iken kuşlar da yuvanın sahipliğini yapmaktadır. Gerçek, canlı bir yuva, bir anda evrenin merkezi olan, kozmik bir durumun sonucu (Bachelard, 2017: 128), Âşık için heyecan vericidir. Yuvanın inşa edildiği mekân, kuş için "güven" ifadesi iken Mecnun, bu yuvanın meskeni olma onuruna sahip olmuştur. Yuva, daima geri dönülen yerdir. Bu dönüş işareti, sınırsızca kurulan hayallerin belirtisidir (Bachelard, 2017: 132). Mecnun, kuşların çağrısı ile hayalini kurduğu, dişi kuşun yaptığı yuvaya döner.

Mecnun ve kuşlar, böylece aynı hissiyatta birleşirler. Bu, Mecnun'un, insanlardan tecrid olduğu bir dünyada, hayvanlarla ortak duyguda buluşmak istemesi ile izah edilebilir. Mecnun, bu dairenin içinde kaybolma iştiyakı ile yüklü iken yuvayı da başının üzerinde taşıma arzusundadır. Kuşlar, Mecnun ile söyleşir ve onunla bir bahar geçirir, adeta ona, Leyla ile kurmak istediği yuvanın bir şeklini yaşatırlar.

D50-60. Kehanet Gösteren Hayvanlar

D51. D51. Deve

Yukarıda geçtiği üzere[634], devenin kehaneti, bedevi Araplardan beri bilinen ve kendisinden faydalanılan bir hususdur. Devenin, yer tayini konusunda mülhem bir canlı olduğu, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Mescid-i Nebevi'nin yapılacağı yerin tayini konusundaki tutumu dolayısıyla tarihi kaynaklarda nakl edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.), evin inşa edileceği bölgenin belirlenmesi için, devenin serbestçe yürümesine müsaade edip çöktüğü yerin esas alınmasını buyurmuştur. Böylece, Mescid-i Nebevi, devenin çöktüğü bir araziye inşa edilmiştir (Önkal, A., Bozkurt, N., 1994: 224).

Arap kaynaklı bir hikâye olan Leyla ve Mecnun'da, devenin kehanetine motif olarak yer verilmesi, deveye ait bu özelliğin bedevi Araplar dönemine dayanan bir reel hayat pratiği olması ile ilgilidir. hâlef şairler, bu motifi olduğu gibi aktarmış ve Leyla ile Mecnun'un buluşmasını bu vesile ile sağlamışlardır.

Sevdâyî'de, kışlağa gitmek üzere deveye binen Leyla, deveye hitap ederek ondan, kendisini Mecnun'a iletmesini ister:

Bir mahmile girdi Leyli-i zâr
Kûh-ı gamın itdi nakâya bâr
...
Lutfu benüm ile kâr-ı hayr it
Mecnun'um olan diyâra seyr it

Ben bî-kesi sen yetür ol aya
Bu derdi irüşdür ol devâya
...
Ol yire irişdi k'anda Mecnūn
Dāyim gezer idi zār u mahzun (1045-61)

Fuzûlî'de, devesine ahvalini açan Leyla, onun kendisini Mecnun'un olduğu diyara götürmesini ister. Devesi, Leyla'yı Mecnun'un olduğu yere götürür:

Lutf eyle bina-yı kâr-ı hayr et
Mecnûn'um olan diyâra seyr et

Bu şîfteni yetür ol aya
Bu derdi yetişdür ol devâya (2549-60)

[634] Bk.: "Dünya Mitlerinde Deve".

D60-D70. Mitik Hayvanlar

D61. D61. Mitik Kuşlar

D61.1. D61.1. Karga

D61.1.1. D61.1.1. Leş Yiyen Karga

Karga, motif olarak *Şâhidî*, *Hamdullah Hamdî*, *Celîlî*, *Lârendeli Hamdî* ve *Andelîb*'e ait mesnevîlerde yer alır. Kronolojik sırayla; Şâhidî, Hamdullah Hamdî ve Celîlî'de habercilik fonksiyonu yüklenen kuş ve ayrıca, sembolik; Mecnun'un batınını simgeleyen bir motif olarak; Lârendeli Hamdî'de ârif, bilge bir kuş olarak, Andelîb'de ise "konuşan karga" olarak yer alır. Karganın konuşması, hikmet sahibi oluşunun bir göstergesidir.

Şahidî'nin Mesnevîsinde, savaşta, Leyla'nın öldürüleceğini öğrenen Mecnun'un perişan hâlde toprağa yıkılması ve leş yiyici bir kargaların onu öldü sanarak üstüne konması motifi vardır. Burada karganın leş yiyici ve göz oyma özelliği ile yer aldığı görülür:

Konardı geşteler üstine küstâh
Kulâg u zâg iderlerdi sürâh

Buña dahı irüb bir zâg-ı hˇûn-hˇâr
Gözini oymaga uzatdı minkâr (2309-10)

D61.2. D61.2. Göz Oyucu Karga

***Dihlevî*:**

چون ماند فتاده بر زمین دیر تشنه جگری زخون خود سیر
مرغان که باوج میپریدند گستاخ بسوی او دویدند
زاغی برش نشست خونخوار دردیده کشی کشید منقار
و آن یار دران اسیر بي صبر میدیدو هي گریست چون ابر

["Uzun süre düştüğü yerde kendi kanına doymuşlar gibi kaldı. / Gökyüzünde kuşlar, küstahçasına ona doğru uçuyorlardı. / Vahşi bir karga onun üzerine oturup gözünü gagaladı. / Ve tutkun o dost, sabırsızca olayı gürüp bulut gibi ağlardı. / Bunu gören akıllı adam gözün zarar göreceğini fark etti.", s.123.]

***Şâhidî*:**

Buña dahi irüb bir zâğ-ı hˇûn-hˇâr
Gözini oymağa uzatdı minkâr

III. DİĞER MOTİFLER

E. TOPLUM MOTİFLERİ

E0-E10. Yöneticiler

- **E0. Asil Yönetici Sınıfı**
- **E1. Kabile Reisinin Oğlu**
- **E2. E2. Kabile Reisinin Kızı**

E10-E20. Diğer Toplumsal Sınıflar

- **E11. E11. Soylu Kişiler**
- **E12. E12. Dinî / Tasavvufî Şahıslar**
- **E13. E13. Zengin Kişiler**
- **E14. E14. Fakir Kişiler**
- **E15. E15. Dilenciler**

E20-E30. Aile

- **E21. Karı-Koca**
- **E22. Ebeveyn ve Çocuklar**
- **E23. Kardeşler**
- **E24. Diğer İlişkiler**

E30-E40. Diğer Toplumsal İlişkiler

E31. Arkadaşlık

E32.2. Misafirlik

E33. Öğretmen ve Öğrenci

E40-E50. Meslekler

E41. Çobanlık

E42. Avcılık

E43. Dadılık

E45. Öğrenilen Meslekler

E50-E60. Diğer Meslekler

E51. Asker

E60-E70. E60-E70. Yönetim

E61. Halîfe

E62. Ordu

E63. Esirler

E70-E80. Gelenekler

E71. Kadının Peçe Takması

E72. Yas Gelenekleri

E73. Selamlama Gelenekleri

E0-E10. Yöneticiler

E0. E0. Asil Yönetici Sınıfı

Arapların Cahiliye döneminden kalmış övünç kaynaklarından olan "neseb", kabileler hâlinde yaşayan halkın kendilerini güçlü hissetmek adına öne çıkardıkları, "asabiyye" olarak da ifade edilen özellikle baba tarafından "soy"larıdır. Çoğul şekliyle "ensab" olarak ifade edilen soy bilgisi, Araplar için en üstün ilim alanlarından birini teşkil eder. Bu konuda kaleme alınmış kitaplar da belli bir yekûn tutar. Sadece kabileler değil, satılık hayvanlar adına da tutulmuş neseb kayıtları, Arapların bu övüncü ne derece ileriye götürdüklerinin kanıtıdır (Fayda, 1991: 244-45; Kılıç, 2017: 45-55). İslam dinî, nesebin üstünlüğü ile övünmenin manasızlığını beyan ederek buna karşı koymuşsa da[635] Araplar arasında neseb temayüzü İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir.

Arap kavmiyetçilik anlayışında, asabiyete dayalı nesebin gayesi iktidar olmaktır. Böylece, hâkimiyet denilen mülk, asabiyetin etkisiyle diğer kabilelerden tek bir kabileye, oradan bir aileye, aileden belli bir ferde geçerek gittikçe özelleşip tek bir kişide toplanır (Uludağ, 1982: 128). Arap kaynaklı bir hikâye olan Leyla ve Mecnun, bedevi Arapların geleneklerine uygun bir zemin üzerine kuruludur. Bu nedenle, Arapların İslamiyet'ten sonra da devam eden kavmiyetçilik anlayışlarının izlerinin, mesnevîlerde kalın çizgilerle çizilmiş olduğunu görmek mümkündür. Genel itibariyle, Mecnun'un babası, kavmin önde gelen ailelerinden birisi olarak reis konumunda bulunmaktadır. Böylece, idealize edilen karakter, özellikle yöneticilik vasfını haizse diğer şahsi özelliklerinden önce, asaleten üstün; neseb ve haseb itibariyle mühim bir karakter olmalıdır. Mecnun'un babası, bu maksatla bazı mesnevîlerde asaleten de övülmüştür. Behiştî, Hamdullah Hamdî, Celîlî, Sevdâyî ve Celâlzâde Sâlih'te asalet, şairler tarafından dile getirilir. Asalet, "haseb" ve "neseb" kelimeleri ile ifade edilir. Neseb, kişinin soyunu işaret ederken "haseb[636]" soyunun temizliğini, şerefini işaret etmektedir.

Şahname'de, hükümdarların aynı soydan geldikleri, bu nedenle övülmeye layık oldukları ifadelerine sık sık rastlanır. Bunlardan birinde, Feridûn, babasının kim olduğunu annesine sorar. Annesi, babasının geçmiş hükümdarlardan Tehmurs'un soyuna dayandığını söyler (Lugal, 2014: 87). Keyhüsrev'in tahtını Lohrasp'a bırakması, sıradan birisi olduğu

[635] Müminun 23/101; Hucurat 49/13; Tekasür 102/1. Ayrıca bu konuda, "Asabiyet davası güden bizden değildir." (Müslim, İmaret 57) hadis-i şerifi mevcuttur.
[636] حَسُبَ: "Asil olmak, şerefli nesebi olmak; itibarlı, değerli olmak". Bk.: Mutçalı, 1995.

gerekçesiyle abes karşılanırken Keyhüsrev'in, onun soyunun hükümdar Peşeng ile Keykubad'dan geldiğini ifade etmesi üzerine herkes Lohrasp'a biat eder (Lugal, 2014: 1023).

Leyla ve Mecnun hikâyelerinde, Mecnun, Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinden itibaren, toplumun önde gelen şahsiyetlerinden biri olarak anılır. Baba, Vâlibî'nin eserinde, "büyük bir hoca" iken, hikâyeyi ilk şekillendiren şair Nizâmî'nin tesiriyle kaleme alınan hikâyelerde Mecnun, haseb ve neseb itibariyle üstün bir babanın oğlu olarak tavsif edilmiştir[637]:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فإذا أبوه شيخ كبير

["Babası büyük bir hocaydı, …", s.103.]

***Nizâmî*:**

Benî 'Âmir kabilesinin reisi imiş
Oraların en bayındır ili onun imiş (805-810)

***Süheylî*:**

"Âmirî kabilesi reisinin …", (Abd El Maksoud, 2004: 113).

***Câmî*:**

كز عمريان بلند قدري بر صدر شرف خجسته بدري

مقبول عرب به كارسازي محبوب عجم به دلنواز

["Âmeriyanlardan daha da saygıdeğersin, şeref mertebesinin en üstün onurusun. Araplar içinde yolu aydınlattığın için makbul, Acemler içinde de cana yakın davranışlarından dolayı mahbubsun." s. 4.]

***Mektebî*:**

"Arap diyarında şan ve şeref sahibi bir büyük Şah vardı. Zühal yıldızında otağ kurmuştu. Birçok kabile buyruğu altında idi" (Abd El Maksoud, 2004: 60).

[637] Tasavvufî mesnevilerden Behişti'nin eserinde, Mecnun'un babası değil, bizzat kendisi, asaleten üstünlüğü ile öne çıkarılır. Kays idi vü bî-kıyâs mâli / Bî-misl kemâli vü cemâli / 'Âlemde sahâyile yegâne / Dirleridi Hâtem-i zemâne (218-266).

***Hâtifî*:**

"Arap ülkesinde, akıllılar arasında tanınmış adı kutlu bir adam vardı. … Taç ve tahta lâyıktı. Arap kabileleri içinde ün kazanmıştı. Soyu sopu yüksekti. Mevki sahibi ve akıllı idi" (Levend, 1959: 77).

***Şâhidî*:**

Ki varıdı meger bir ferruh ahter
Kabâil-i Arab içinde mihter
…
Arab mihterleri içinde server
Anuñla fahr iderdi Âmiri'ler (835-41)

***Ali Şir Nevâyî*:**

Kim berr-i 'Arabda kâr-dânî
Bar erdi 'Arabga hükm-rani (606-09)

***Hamdullah Hamdî*:**

Kaba'ilde şehir idi ʿArab'da
Hasebde eşref ü a'lā hasebde (219-224)

Ahmed-i Rıdvan'da, hikâyenin başı, Mecnun'un babasının üstünlüğü ile değil, Kahraman'ın doğumu ile başlar. Hikâyenin geri kalan kısımlarında da eksik parçalar mevcuttur. Hikâyenin bu hâlinden çıkarıldığına göre, Şair, *Âmir* adlı Mecnun'un babasının niteliklerinden özel olarak bahsetmez:

Hemān-dem yitişüb ol kişi ẓāhir
Ḫaber virdi ki irdi şāh-ı 'Āmir (33a)

Kavminin, Mecnun'a babası gibi kendilerine önder olmasını istedikleri kısımda da Âmir'in üstünlüğünü sezmek mümkündür:

Çü ḳavmi ḳıldılar Mecnūniçün cehd
K'ideler atası bigi velī 'ahd (119a)

***Celîlî*:**

Kim vardı kabâ'il-i 'Arab'da
Bir merd-i kavî haseb nesebde (250-52)

***Sevdâyî*:**

Varıdı memâlik-i 'Arabda
Bir Hüsrev-i hûbân nesebde (148-50)

***Hakîrî*:**

Seyyid-i ‘Âmiriyân dirler ana dinleyesen
…
Nâm-dâr-ı şehsüvâr ü şehr-yâr
Kâm-rân kâm-yâb u kâm-kâr (118b/8-11)

***Fuzûlî*:**

Emrine Arab mutî’ ü münkad
Geh Basra makâmı gâh Bağdâd (477-79)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki var idi ᶜArab mülkünde bir mîr
Saha vü lutf kânı vü cihân-gîr (733-40)

Mecnun, babasına hitap ederken onun üstün nesebini öne çıkarır:

Ḳara evden rūḥ-ı ṣaḥrāya her-sāl
Ḳor ey ᶜālī-neseb ḳavmüñ siyeh ḥāl (1189)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ḥasebile nesebde kāmilidi
Gün gibi luṭfi ḫalḳa şāmilidi (333-4)

***Halîfe*:**

Amir ilinün büzürk-vârı
Ma’mûr andan ‘Arab diyarı

Hem-sâhib-i fazl idli vü hem cûd
Fazl u keremi ‘Arabda mevcûd (Levend, 1959: 301).

Atâyî’de, Kahraman ile Maşuk’un babası beraber anılmıştır:

Ol ulusda iki beyler var idi
Baġdād ilinde olar ser-dār idi (2b)

***Faizî*:**

Kim ḫayl-ı ‘Arabda bir kerem-verz
İḥsān-ıla rū-sinās her merz (888-89)

Andelîb’in mesnevîsinde Arap kabilelerinin liderlerine “Seyyid” adını verdiklerine rastlanır. Kays’ın babası, Seyyid benî-Amirî’dir:

"*Ziyāde uluġ –bozorgüvār irdi, vilāyeti hem ma ʻmūr u ābādanlıḳ irdi. Seyyid benī ʻĀmirī ziyāde ṣāḥib-hüner ve cümleʼ-i āfāḳdan şāyeste, dervīş-nüvāz, mihmān-divist hoş-iḳbāl irdi. Her çend ki özi görünir irdi ve meşhūr irdi*", (s.29).

***Nâkâm*:**

Əbi-Məcnun idi Amiridə ol dəm
Əmiri-möhtərəm, miri-müəzzəm (s.15)

***Sevdâyî*:**

Emrine ʻArab mutiʻ u münkad
Geh Basra gezerdi gâh Bağdâd (494-96)

***Lârendeli Hamdî*:**

Şükûh iklîminündi nâm-dârı
Ki nâmı tutmuşidi her diyârı (1010-11)

***Atâyî*:**

Ol ulusda iki beyler var idi
Baġdād ilinde olar ser-dār idi (2a)

İbn-i Selam:

Leyla'ya talip olan İbn-i Selam, sıradan birisi değil, neseb ve haseb itibari ile üstün bir zattır. Leyla'ya layık görülmesinin bir nedeni de onun bu üstün asaletidir.

***Nizâmî*:**

Bu genç hüner sahibi, ağırlığı olan biriymiş
Arapların gözünde yeri, itibarı olan biriymiş (1528-31)

***Şâhidî*:**

Onuñ hulkına halk olmışdı mâyil
Eli altından varupdı kabâyil (2556-59)

***Nevâyî*:**

salim anğa barça ᶜaybdın zât
baht İbnü-selâm dep anğa at (1414)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yüce pâye büyük sâye uzun boy
Kabîle çok bahâdır kavm ulu boy (1311-12)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḳabīle çoġıdı ḳavm ü ḳarābet
İderlerdi aña ḫiẕmet mürā‘āt (63b)

***Celîlî*:**

Bir mîr-i kabîle vardı dil-şâd
Kim İbn Selâm idi ana ad (1263)

***Sevdâyî*:**

Ser-dârıdı ol kamu ‘Arabda
Sultanıdı özi bir tarafda (669-70)

***Hakîrî*:**

Var idi bir padşâh-ı ‘âlî-makâm
Sâhib-i devlet idi İbn-i Selâm (143b/10-11)

***Fuzûlî*:**

Ol asrda var idi Arab’da
Bir mu’teber aslda nesebde (1429)

***Lârendeli Hamdî*:**

Var idi bir beg eşrâf-ı ᶜArabdan
Ki ᶜâlî-kadr idi aşl u nesebden (1952)

***Celâlzâde Sâlih*:**

ʿArab içre meğerki hürmetlü
Bir ulu var idi sa‘âdetlü (1330)

***Andelîb*:**

Es‘ad İbn Selâm

“...‘Arab ḳabīlesinden Es‘ad İbn Selām diyigen bir yigit bar irdi. Ziyāde yigit irdi. Atasına ‘Abdü’s-selām diyir irdiler. Ziyāde ġanī devletmend irdi.”, (s.76).

***Nâkâm*:**

Rəfiül-şövkətü sahibxəzanə
Həmişə rayinə tabe zəmanə (s.47)

E0.1. E0.1. Kabile Reisinin Özellikleri

E0.1.1. E0.1.1. Adil, Asil, Yiğit, Cömert, Misafirperver Yönetici[638]

***Nizâmî*:**

Hüner sahibiymiş, yiğitlikte eşsizmiş
Kabile reisliğine en çok yaraşan o imiş
…
Fakir-fukara dostu, misafir-perver
İkbâli özü kabuğunda gizli bir server (805-811)

***Dihlevî*:**

بنشست پدر بشادماني　　بكشاد دري بهيهماني

بيكانه و خوش را صلا دار　　هم نزل فشاند او هم عطا دار

["Babası çok sevindi ve kapısını misafirlere açtı, ikramda bulundu. Akrabaları ve yabancıları davet etti. Sadaka ve bahşiş dağıttı. Annesi de perde arkasında odayı dehlize kadar süsledi. Kabilenin ileri gelenlerini çağırdı. Gökleri nağmeyle tazelendirdi. Birçok iyilere onların ağırlığı kadar bağışlar dağıtır". s.71.]

***Câmî*:**

مقبول عرب به كارسازی　　محبوب عجم به دلنوازی

...

داده كف او شكست حاتم　　بر بسته به جود، دست حاتم

["Araplar içinde yolu aydınlattığın için makbul; Acemler içinde de cana yakın davranışlarından dolayı mahbubsun. … Onun cömertliği en cömert insanlarla karşılaştırılınca onların elleri havada kalıyordu.", s.34.]

***Şâhidî*:**

Gınâda cûd u ihsânile mevsûf
Sehâda Hâtem-i Tayy gibi ma'rûf
…
Nesim-i hulkıla ile dehri temâmı
Mu'attar kılmışıdı bûy-ı nâmı (835-41)

***Nevâyî*:**

Bi-çare uluska çare-saz ol
Hân-güster ü mihmannevâz ol
…

[638] Thompson'da, yöneticinin diğer insanlardan üstün özelliklere sahip olması, "*P12.10. P12.10. King is superior to all in strength, beauty, largeness, etc., and usually has victory.* Icelandic: *Boberg; Jewish: *Neuman.", motif maddesinde yer alır. Ayrıca, yöneticinin asalet sahibi oluşu, "*P12.9. P12.9. Nobility of character a mark of kings.*" motif maddesi ile belirlenir.

Daniş anga kesb ü cûd pişe
Daniş bile cud etip hemişe (608-11)

***Hamdullah Hamdî*:**

Gedâ-perver safâ-peyker vefâ-dost
Serinde sırr-ı devlet magzıdur post (236)

***Celîlî*:**

Hem mansıb-ı câh u hem hıredmend
Dürcinde yog idi dürr-i ferzend (250-52)

***Sevdâyî*:**

Hem sâhib-i câh idi hıred-mend
Virmemiş idi Hak ona ferzend (150)

***Fuzûlî*:**

Müstecmi'-i cümle-i fezâil
Bulmışdı riyâset-i kabâil (478)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki var idi ᶜArab mülkünde bir mîr
Saha vü lutf kânı vü cihân-gîr
…
Saᶜadet munisi ikbal yârı
Kamu maksûdını virmişdi Bâri (733)

***Celâlzâde Sâlih*:**

ʿAmir âdlu kabileden bir er
Hayli dânâ idi vü ehl-i hüner (333)

***Fâizî*:**

Hem ḫāṣṣā-ı edeble maʿrūf
Hem lāẓıme-i ʿArab'la mevṣūf (892)

***Andelîb*:**

" *Āmirī ziyāde ṣāḥib-hüner ve cümle'-i āfāḳdan ṣāyeste, dervīş-nüvāz, mihmān-divist hoş-iḳbāl irdi. Her çend ki özi görünir irdi ve meşhūr irdi.*", (s.29).

Leyla'nın Babası:

***Lârendeli Hamdî*:**

Sahâvet birle meşhur olmuşidi
Cihân cûdından anun tolmuşidi (1014)

İbn-i Selam:

***Nizâmî*:**

Bu genç hüner sahibi, ağırlığı olan biriymiş
Arapların gözünde yeri, itibarı olan biriymiş (1528-31)

***Şâhidî*:**

Onuñ hulkına halk olmışdı mâyil
Eli altından varupdı kabâyil (2556-59)

***Nevâyî*:**

salim anğa barça ᶜaybdın zât
baht İbnü-selâm dep anğa at (1414)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yüce pâye büyük sâye uzun boy
Kabîle çok bahâdır kavm ulu boy (1311-12)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḳabīle çoġıdı ḳavm ü ḳarābet
İderlerdi aña ḫiẕmet mürā'āt (63b)

***Celîlî*:**

Bir mîr-i kabîle vardı dil-şâd
Kim İbn Selâm idi ana ad (1263)

***Sevdâyî*:**

Ser-dârıdı ol kamu 'Arabda
Sultanıdı özi bir tarafda (669-70)

***Hakîrî*:**

Var idi bir padşâh-ı 'âlî-makâm
Sâhib-i devlet idi İbn-i Selâm (143b/10-11)

***Fuzûlî*:**

Ol asrda var idi Arab'da
Bir mu'teber aslda nesebde (1429)

***Lârendeli Hamdî*:**

Var idi bir beg eşrâf-ı ᶜArabdan
Ki ᶜâlî-kadr idi aşl u nesebden (1952)

***Celâlzâde Sâlih*:**

ʿArab içre meğerki hürmetlü
Bir ulu var idi saʿâdetlü (1330)

***Andelîb*:**

Esʿad İbn Selâm:

"...ʿArab ḳabīlesinden Esʿad İbn Selām diyigen bir yigit bar irdi. Ziyāde yigit irdi. Atasına ʿAbdü's-selām diyir irdiler. Ziyāde ġanī devletmend irdi.", (s.76).

***Nâkâm*:**

Rəfiül-şövkətü sahibxəzanə
Həmişə rayinə tabe zəmanə (s.47)

E0.1.2. E0.1.2. Saygısızlığı Affetmemesi

Nevfel, Leyla'nın babasına elçi göndererek Leyla'yı Mecnun'a ister; ancak Kabile Reisi bu duruma sinirlenerek Nevfel'e rest çeker[639]:

***Nizâmî*:**

Giden ulak dönüp haberi kabileye iletmiş
İyi niyetleri ve sevgiyi de yerle bir etmiş

Cevaben demişler tuttuğun yol yol değil
Leyla bir Ay kursudur, yağlı poğaça değil (1667-72)

***Dihlevî*:**

خیشان صنم که آن شنیدند شان نیز بکین برون دویدند

["O sanem gibi güzel Leyla'nın akrabaları bu sözü duyunca onlar da kin ve nefretle kabileden dışarıya çıktılar, savaş alanına gittiler.", s.117.]

[639] Kıralın, öfkesini belirtmekteki aceleciliği Thompson'da P12.13. P12.13. *King quick to anger*, motif maddesinde yer alır.

***Şâhidî*:**

Eger cenk eylerise iderüz ceng
Ger ok atarsa ol biz urırız seng (2169-73)

***Nevâyî*:**

leyli atası hem olğaç âgâh
meclis yasaban neçük ki dil-hâh (1807-26)

***Behiştî*:**

didi ki bu işe yokdur imkân
bu yolda virem nihâyeti cân (1044-54)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yine Nevfel çün aldı bed cevâbı
Dilinden cûşa geldi hışm tâbı (1488-1502)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Eger şimşīrile gelseñ ḳılam ceng
Ve ger Ḳāruda ḥüsnüñ ḥāžırveş seng (73b)

***Celîlî*:**

Haddinden aşurma bu humârı
Tasdî'i ko ey gül-i bahârı (1179-82)

***Sevdâyî*:**

Bilmez meğer ol kişi özini
Haddinden öte dimiş sözini (926-31)

***Hakîrî*:**

Bü'l-Hasan dér men-daḥı ceng éderem
Dönmen anıñ ḳarşusına géderem (155a/6-7)

***Fuzûlî*:**

Lâf ile kılıçdan urmagıl dem
Kim var kılıcumuz bizüm hem (1507-10)

***Lârendeli Hamdî*:**

Şeh açub okıdıkda nâmesini
Gazabdan çâk kıldı câmesini (2145-59)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Tâ ki irdi ana bu efsâne
Kükredi döndi şîr-i gurrâne (1868-69)

***Atâyî*:**

Çün cevāb eytdi Nevfel ilçisine
Ġayret itdi Nevfel işitdi yine (14a)

***Andelîb*:**

"*Ammā ilçi barıp Nüfülning ḫaṭṭını alarġa berdi.*", (s.81).

***Nâkâm*:**

Əgər Nofəl olursə cəngcuyan
Bu şəmşir iştə bu gəncər bu məydan (s.57)

E0.1.3. E0.1.3. Kararından Dönmemesi

***Nizâmî*:**

Gelinin dertli babası huzura varmış
Tevazu içinde ayaklarına kapanmış
…
Ama kızımı asla ve kata vermem bir şeytana
Nikâhlamak değil, deliyi atmak gerek zindana (1797-1823)

***Hamdullah Hamdî*:**

Didi Leylî atası zâr u giryân
Ki ey hân-ı mürüvvet kân-ı ihsân
…
İte atılsa yeg ol tâze meyve
Nasîb olmakdan ol dîvâne dîve (1655-79)

***Lârendeli Hamdî*:**

Nigârinün atası geldi ğam-nâk
Şeh öninde kodı yüz yire çün hâk (2434-48)

***Atâyî*:**

İmdi meni hem ḳızı öldür digil bugün
Virme anga baġrına ḳoma düğün (14b)

***Andelîb*:**

"*El-ġaraż, Leylīning cemā'asi 'āciz bolup: "El-amān, el-amān bi'l-zevāl el-īmān ve men şerre'ş-şeyṭān bā'iş el-amān ve el-amān" diyip Müselmān kişige bu niçek ḫūn-ı nā-ḥaḳ turur" diyip ḳılınçlarnı gerdenlerge alıp*...", (s.83).

***Nâkâm*:**

Çü Nofəl gördü bu ahu ənini
Edib əfv onları tərk etdi kini (s.62)

E0.1.4. E0.1.4. Ailesini Korur

***Nizâmî*:**

Arabistan'da kızımı anmayan kalmadı
Esip de kızımı anmayan rüzgâr kalmadı

Ona sahip olmadan kızımı dile düşürdü
Dünya dedikoducularının diline düşürdü (1808-9)

***Câmî*:**

چون مانع دل رمیده مجنون از صحبت آن نگار موزون
یعنی پدر بزر گوارش آن در همه فن بزرگ کارش
بر خواند به رسم داد خواهی محمل به خلیفه افکند
بر خواند به رس داد خواهی افسانه ی خویش را کماهی
کز عامریان ستیزه خویی در بیت او غزل بدیهه گویی
از قاعده ی ادب فتاده خود را مجنون لقب بهاده

["Güzel yüzlü nigarından mahrum kalan Mecnun / Yani Leyli'nin babası tarafından cezalandırılan. / Kalkıp yargıcın yanına gider. / Leyli'nin babası başına gelenleri hâlifeye anlatır. / Ameri kabilesinden bir savaşçı ki; şiirle, gazelle, boş konuşmakta / Davranışları saygı çerçevesinin dışında olurken bir de utanmadan kendine "Mecnun" adı vermiş", s. 18.]

***Nevâyî*:**

hem oğlunga hem sanğa bilür-men
kim her ne kılay desem kılur-men
…
kıl zabtın anıng çü boldung agâh
mundın narı kim ne'üzubillâh (1260-72)

***Fuzûlî*:**

Dün Leylî atası ol siyeh-dil
Ol mün'im-i sifle pîr-i câhil
...
Çün mahz-ı şer oldı zât-ı ef'î
Vâcib görinür müdâm def'i (2026-30)

***Andelîb*:**

"*El-ḳıṣṣa Leylīning atası vü ḫ ̔īş ü tebārı ve ehli ḳabīlesi Mecnūnnıng vaḳāsını işidip neng ḳılıp pādişāġa barıp arż ḳıldılar kim: "Dād-ı pādişāhımız fülān deştden bir cinli dīvāne yigit glip bizing diyārımızġa Leylīni bed-nām ḳılmaḳ üçin baş açıḳ ayaḳ yalang gāh raḳṣ ḳılıp ve gāh yerini būse ḳılur ve yine sā'at sā'at ġazel-ḫ ̔ānīlıḳlar ḳılur ve ḫoş āvāz birle oḳır, il andan yād alur ve Leylī hem anıng ferāġından bir post u üstüḫ ̔ān bolup yanıp turur, şol vaḳt 'ilācını ḳılmasangız bolmaz, ḳızımızını ḫalāyıḳġa bed-nām ḳılıp yürür, bizler ulusnıng ṭa'nesinde ḳaldıḳ" diyip feryād ḳıldılar ve ol cemā'a maṣlaḥat birle silāḥ-ı ḫūn-rīzlıḳ alıp ve anıng def'i üçin kūşişde buldular.*

İrse pādişā der-ġażab bolup kişi buyurdı: "Ol yigitni tapıp alıp geling anıng ḫūb ihtimāmını ḳılayın!" didi.", (s.53).

E0.1.5. E0.1.5. Ava Düşkünlük

İbn-i Selâm:

***Nizâmî*:**

Bir gün güçlü silahlarla oraya gelmiş
O bölge avladığında avlanmaya gelmiş

Derede, tepede, korkutucu mağaralarda
Avlanmak için ceylan arıyormuş oralarda (1567-8)

***Fuzûlî*:**

Ol turfe hümâ-yı evc-i ikbâl
Âsûde-zamîr ü fârigû'l-bâl

Av kasdına eylemişdi pervâz
Altında ukâb elinde şehbâz (1433-34)

***Nâkâm*:**

Həvəsnak idi peyvəstə şikarə
Şikar əzmilə çıxmışdı kənarə (s.47)

Nevfel:

Nevfel, bir kumandan olarak tıpkı kabile reisleri ve diğer soylular gibi ava düşkündür:

***Şâhidî*:**

Meger kim eyleyüb niyyet şikâre
Gelür seyr ider bir gün ol diyâre (1979-81)

***Nevâyî*:**

ol kün kılıban hava-yı nahçir
av emriğa kılmış erdi tedbir (1709)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ki varup kûh-ı Necd'e Nevfel-i şîr
İderken anda cüst ü cû-yı nahcîr (1354-55)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Meger 'azm eyledi bir gün şikāre
İrişdi yolı ol kūh içre ġāra (68a)

***Celîlî*:**

Bir subh ider hevâ-yı nahcîr
Kim ola şikâr-efgen ol şîr (1125-27)

***Hakîrî*:**

Bir gün ez-taḳdír-i Hayy u kār-sāz
Ava çıhdı nāgehān ol ser-firāz (152152b/ 01)

***Lârendeli Hamdî*:**

Tenine zeyn idüb bir gün silâhı
Av içün eyledi kaşd-ı nevâhî

Havâsı birle kıldı ᶜazm-i nahçîr
Giderek irdi kûh-ı Necd'e ol şîr (1994-95)

***Atâyî*:**

Nevfel eydür gelmişim av itmege
Uşbu dağda geyik alıp gitmeğe (23a)

***Nâkâm*:**

İradət eyləyib bir gün şikarə
Əzimət eyləmişdi mürci-zarə (s.51)

Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde *P12.1. P12.1.Hunting a madness of king,* şeklinde yer alır.

E0.1.6. E0.1.6. Reisliğin Sonu

E0.1.6.1. E0.1.6.1. Kabile Reisinin Ölümü Üzerine Liderliğin Sona Ermesi

***Nizâmî*:**

Aniden ecel pusudan ok gibi fırlamış
Hazırlık yapamadan işini tamamlamış (2420)

***Şâhidî*:**

'Anâ'-i hasretile ol şikeste
İrişüb meskenine oldı haste

Bir iki günki yandı tende cânı
Firâkıyla revân oldı revânı (3605-6)

***Nevâyî*:**

Yüzlendi kabîlega 'azâyî
Sûg ehliga tüşti hây hâyî (2965-80)

***Hamdullah Hamdî*:**

Tagıtdı mâlı ammâ dirdi hûşı
Ecel yolına tutdı çeşm ü gûşı (2388-97)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Serāyında niçe gün ḫaste yatdı
Ecel irişdi nā-gāh öldi gitdi (91a)

***Celîlî*:**

Cân murgı kafesden itdi pervâz
Kim oldı hümâ-yı 'arşa dem-sâz (1741-2)

***Hakîrî*:**

Çoġ ġam endūh ile ḳıldı vefāt
Cür‘a içdi der-dem ez-mā’ül- memāt (158a/3-5)

***Fuzûlî*:**

Derdine bulınmaz oldı dermân
Mecnûn dedi verdi âkıbet cân (2154-57)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ecel çıkub kemınünden zemânun
İşi bozdı vü düzdi işüfi anun (3207)

***Atâyî*:**

Mecnun atası yürüdü ol yola
Ta ki ol yerde dahı hâli n'ol (37a)

***Andelîb*:**

"*… bir niçe günden song dünyādan rıḥlet ḳıldı.*", (s.101).

***Nâkâm*:**

Təzərvi-ruhi oldu rəsteyi-dam
Çəmənzari-cəhanında buldu aram (s.85)

E0.1.7. E0.1.7. Reisliğin Devamı

E0.1.7.1. E0.1.7.1. Reisliğin Devamı İçin Oğul İsteme

***Nizâmî*:**

Bir halîfe kadar şöhret sahibi biriymiş
Oğlu yokmuş, ışıksız bir mum gibiymiş (811)

Ali Şir Nevâyî:

Malı köp ü ‘ömr-i süst-peyvend
Ferzendga erdi ârzûmend (613-22)

***Hamdullah Hamdî*:**

Hem ehl-i haşmet idi hem hıred-mend
Yoğ idi eksügi illa ki ferzend

Halîfe-var egerçi nâmı meşhur
Halef suzlikda amma şem‘-i bî-nûr (223-26)

***Celîlî*:**

Hem mansıb-ı câh u hem hıredmend
Dürcinde yog idi dürr-i ferzend

Saçdukca sehâb katre-i pür
Olmazdı sadefde dâne-i dür (252-55)

Sevdâyî:

Olmazıdı hiç uşağı anun
Virmez idi behre bağı anun

Pes bunun içün çekerdi çok gam
Dâyim tutar idi gönli mâtem (150-65)

***Hakîrî*:**

Yalvarır Hâlık'a leyl ü nehâr
Söyler idi yâ Kerîm ü Kirdgâr (119a/1)

***Fuzûlî*:**

Ferzende olup hemîşe tâlib
Tahsîl-i bekâ-yı nesl râgıb

Çok mâh-likâ sanemler aldı
Çoh turfe zemîne tohm saldı[640] (495-497)

***Lârendeli Hamdî*:**

Halîfe-vâr gerçi olmuşdı meşhûr
Halefsizlikden idi lîk mecbur

Ne kim isterse virmişdi Hudâvend
Müyesser kılmamışdı lîk ferzend (741-42)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Oğul isterdi kim ala kâmın
Andura yirde komıya nâmın

Bu cihetden ziyâde gamdayidi
Ölümün yâd idüb elemdeyidi (340-56)

[640] Babanın, çocuk sahibi olmak için çok sayıda evlilik yapması, sadece Fuzuli'de vardır. Bu durum, Hz. İbrahim'in Sare'den çocuk sahibi olamayınca Hâcer ile evlenmesini hatırlatır.

***Atâyî*:**

Dünyā aḥvāli olarda çü yoḫdı
Allāh hīç ferzend dil-bendler yoḫıdı

Çünki kemlik yoḫıdı ez-mülk-i māl
Dāyim Allāh'dan dilerlerdi ‘ayāl (2b)

Fâizî:

Ol pir ėdeydi terk-i cānı
Ḳalurdı ḫalifesiz mekānı

Soyunse çerāġ-ı ‘ömri ol ān
Olurdı ol encümin perisān (915-916)

Andelîb:

“*Dānege ārzūmend irdi, Seyyid benī ‘Āmirī ferzendge andaḳ müştāḳ irdi*”. (s.29)

E0.1.7.3. E0.1.7.3. Birden Fazla Evlilik Yapma

***Fuzûlî*:**

Çok mâh-likâ sanemler aldı
Çoh turfe zemîne tohm saldı (495-497)

E1. E1. Kabile Reisinin Oğlu

E1.1. E1.1. Aşka Müptela Olup Reisliği Reddetme[641]

***Nizâmî*:**

Bir mezar kaz, oğlum öldü diye düşün
Bir sarhoş âşık ölmüş yine diye düşün (2372-2401)

***Şâhidî*:**

Bularuñ pendinî çün eyledi gûş
Derûn-ı ‘ışk-ı nârından idüb cûş (3637-44)

***Nevâyî*:**

Ne buyruğung olsa söz demes-men
Mecnun-men lik kays emes-men (2471-2501)

[641] Bu motif, Thompson’ın İndeks’inde “Prens taht iddiasında bulunmazsa babanın ve Tanrı’nın nimetini kaybeder”, şeklindeki motifi andırır.

***Behiştî*:**

hâşâ ki idem bu kân ben terk
çün dâmenine yapışmışam berk (626-58)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ev anma bana kim câna kafesdür
Dil-i dîvâneye vîrâne besdür (2995-3002)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

İşidince bu sözi ḳacdı Mecnūn
Gine deştile kūha düşdi Mecnūn (119a)

***Celîlî*:**

Kes benden ümîdün ey dil-efgâr
Çün kim çemenünde bitdi pür-hâr (530-43)

***Sevdâyî*:**

Çok kıldı figân u nâle vü zâr
Oglından ümid kesdi nâ-çâr (567-81)

***Hakîrî*:**

Bu işiñ hem çāresi yoḥdur yaḳín
Ḳılmañız daḥı naṣíhat her ‘ayn (158158b/ 12)

***Fuzûlî*:**

Ancak mana arz-ı mülk ü mâl et
Oglunı özün kimi hayâl et (2124-28)

***Lârendeli Hamdî*:**

Yine vahşîlerde oldı hem-kâr
Ne yâr ol kimseye ne kimse ana yâr (3834)

***Celâlzâde Sâlih*:**

El yumak yeg durur bize andan
Unıdun nef̓ yok size andan (1312-23)

***Atâyî*:**

Almadı menden song oğlum digil
Gelmedi hiç meclise naklim digil (34b)

***Andelîb*:**

Öz ḥālime ḳoy Ka‘bem atam könglüm dindir
Men ġamġa sezāvār (s.60-1)

***Nâkâm*:**

Salahimdən bənim qəti-nəzər qıl
Beni bu hâlimə tərk et güzər qıl! (s.32)

E2. E2. Kabile Reisinin Kızı

E2.1. E2.1. Adının Korunması İçin Hapsedilme

***Nizâmî*:**

O sevgilinin kölesi, sevgili hapsedilmiş
Uzaktan birbirinin kokusuyla yetinirlermiş (926)

Leyla kapalı kapılar ardında yaşıyormuş
Usanmış artık, bir şey yapmak istiyormuş (1551)

***Dihlevî*:**

مه را بسرای بند کردند دیوار سرا بلند کردند

[“Ay gibi Leyli’yi sarayda esir ettiler, sarayın da duvarlarını yücelttiler.”, s.87.]

***Şâhidî*:**

Pezer sem’ine k’irdi hâl-i duhter
Hacâletden bırakdı âşığa ser
…
Çıkarma perdeden ol perde-dârı
Çü güldür gülsitânı olsun hisârı (1069-71)

***Hamdullah Hamdî*:**

Kılup her günde yüz dürlü bahâne
İderdi Leylî’yi mahbûs-ı hâne (378)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Adım atma bu evden ṭaşra bir dem
Bu sırrı ṭuymasun hergiz babañ hem (25a)

***Celîlî*:**

Emr itdi ki serv-i nev-bahârı
Ev içre geçüre rüzgârı

…
Leylî çün esîr-i hâne oldı
Pâ-best-i gam-ı zamâne oldı (420-22)

***Sevdâyî*:**

Hem pencereden çıkarma başun
Reng eyleme vesme birle kaşun (295)

***Fuzûlî*:**

Büt kimi bir evde eyle menzil
Olma dahi her yanaya mâil (673)

***Lârendeli Hamdî*:**

Serây içre varidi kalᶜa muhkem
İletdiler nigârı anda ol dem
…
Çü Yusuf gibi mahbûs oldı ol mâh
Züleyhâ-vâr ururdı göklere âh (1240-44)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İhtiyat itdi lik o per gine
Bağladı kapuları üstine
…
Oturub kaldı hane içinde
Mal gibi hizane içinde (629-31)

E2.2. E2.2. Adını Çıkaran Kişi İle Evlenememesi

***Nizâmî*:**

Sürekli delilik alametleri gösteriyor o
Deli olduğu için aileme yaraşmıyor o (1042-51)

***Hüsrev-i Dihlevî*:**

شخصي كه زنفس نا سرانجام مارا بقبيله كرد بدنام

ديوانه و مسست او لاابالي وز مردمي زمانه خالي

از بي ننگي فتاده درننگ وز بي سنكي بخوردن سنگ

…

در ديو دلان توان نباشد در ديوچه استخوان نباشد

["O söylediğin Kays öyle bir adamdır ki nefsini kontrol edemediği için bizi kabile içinde rezil etti. Sarhoş ve laubali hâlde ve gelenek-görenekten çok uzaktır. Hayâsızlıktan alçaklığa düşmüş ve eli boşluktan

taş yemeğe mecbur olmuş. ... O cin çarpanlarda kudret olmaz, küçük cinlerde kemik bile olmaz (o aile kuracak kadar güçlü değil).", s. 111-112.]

***Câmî*:**

گفت این چه خیال نا درست است؟

چون خانه ی عنکبوت سست است

گر این طلب از نخست بودی

درر کیش خرد درست بودی

...

رسوایی ازین بترچه باشد؟

باشد بتر این ز هر چه باشد!

["Bu ne uygunsuz hayal? Örümcek yuvası gibi berbattır. Bu istek ilk başta olsaydı akla uygunluk bakımından doğru olurdu. ... Bundan kötü rüsvalık mı olur? Bu her şeyden beterdir! ...", s. 22-23.]

***Behiştî*:**

her neyse murâdun oldı ma'lûm
kizbi koyalum ki kizbdür şum (708-27)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ciger-gûşen senün Mecnûn lakabdur
Belü dîvane rüsvây-ı ʿArab'dur (698-704)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Senüñ dīvānedür ferzendüñ iy şāh
Degüldür bī-nevāya lāyıḳ ol māh (34a)

***Celîlî*:**

Bir şahsa ki ola ilde bed-nâm
Pâ-mâl-i cünûn u gussa-fercâm (728-44)

***Sevdâyî*:**

Dîvânedür ol cihân içinde
Başı gözi cümle kan içinde (528-49)

***Fuzûlî*:**

Dîv ile perî olur mı hem-dem
Olmaz sözi açma ebsem ebsem

Dîvâneye zâyi' eyleme renc

Vîrâne gerek nedür ana genc (1063-66)

***Lârendeli Hamdî*:**

Delüdür kendüye ᶜaklı değil yâr
Görinür bana bu işden ögüş ᶜâr (1768-91)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ebedi anlama o divâne
Gele ʿaklı yirine uslane (1103-1159)

***Atâyî*:**

Leylī atası yine ḳız virmedi
Virmenem ḳız delüdür oġlung didi (4a)

***Örfî*:**

Velīkin Ḳays olup mecnūn-ı şeydā
Anuŋla niçe ülfet ide dānā (58-63)

***Andelîb*:**

"*Leylīning atası Seyyid benī ʻĀmirīden bu sözüni işidip: "Ey Seyyid ʻĀmirī sözüngizni bisyār ābdār görür men, anı cān u dil birlen ḳabūl ḳılur erdim ve līkin işidür men sizing oġlungız dīvāne vü āşüfte-aḥvāl, ḫāṭırı perīşān irmiş, dīvāne bizing herimiz irmez. Özüngiz hem ḫūb bilürsiz kim ḳabīle-i ʻArab āyīn cūy ādemler tururlar. Özümiz görüp bilip, (ḳızımızını) yanar otġa urmas biz oġlungız tā dīvānelıḳdan ḫāṭırı perīşānlıḳdan ṣıḥḥat bulmasa manga bul sözlerni ıẓhār ḳılmangizi ḳabūl ḳılmas biz." Diyip bir bir beyān ḳıldı*", (s.44).

***Nâkâm*:**

Verərsəm mən əgər bu əmrə əncam
Məni eylər məlamət xasü həm am (s.16)

E10-E20. Diğer Toplumsal Sınıflar

E11. E11. Soylu Kişiler

Selam-ı Bağdadi:

***Nizâmî*:**

Söz ustası bilge olayı şöyle anlatmış
Bağdat zenginlerinden bir genç varmış (3253)

***Lârendeli Hamdî*:**

Virürdi balıt ana devlet selâmın
Ki atası Selâm urmışdı nâmın (4244)

Selim-i Âmirî:

***Lârendeli Hamdî*:**

Sahî vü kâmil ü şâhib-hüner merd
Oturmuş turmuş u çekmiş ögüş derd (3680)

E12. E12. Dinî / Tasavvufî Şahıslar

E12.1. E12.1. Pir / Mürşid-i Kamil / Abdal / Veli

***Mektebî*:**

بکریست که یا رب این جوانمرد

هرکز نبود خلاصش از درد

سوز ابدی ده از عطایش

وانکه بعدم فکن دوایش

سوزی که ازو حیات خیزد

تن سوزد و استخوان نریزد

["Ağlar ve şöyle dua eder: 'Ya Rabbi, bu delikanlı asla bu dertten kurtulmasın; onu ebedi ateşle yak. Sonra ilacını öbür dünyaya bırak. Öyle bir ateş ki ondan hayat çıksın; teni yaksın, fakat kemikleri bıraksın'. Mecnun bu duayı işitince yerinden kalkıp " âmin" der ve kendini umudsuzca çöllere atar". s. 63.]

Hatifî'nin eserinde, babası Mecnun'u, çare olması için bir dervişe götürür (Levend, 1959:79).

***Hamdullah Hamdî*:**

Urup el-kıssa Mecnûn destine dest
İletdi hâne-kâh-ı şeyha ser-mest
…
Du'â it kim ziyâde ola her rûz
Gam-ı Mecnûn u ol hüsn-i dil-efrûz (927-41)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Meger kim varidi bir şeyḫ-i kāmil
Zamānında fünūn içinde kāmil
…

Sürüb Mecnūn Şeyḫuñ ḥażretine
Revān cebri iletdi ḫalvetine (56b-58b)[642]

***Lârendeli Hamdî*:**

Var içinde anun bir turfe abdâl
Yüz urmuş hake ᶜarz eyler Hak'a hâl (762-777)[643]

***Celâlzâde Sâlih*:**

İy reh-i Hakk'da mürşid-i kâmil
Bir du'â eyle bana himmet kıl
…
Ya Râb olsun hemîşe rûz-efsûn
Nâr-ı Leyli mahabbet-i Mecnun (1307-1311)[644]

E13. E13. Zengin Kişiler

Mecnun'un Babası:

***Nizâmî*:**

Gönlünce yaşamada sultanı Arapların,
Zenginliğe gelince Kânûn'u Acemlerin (803)

***Şâhidî*:**

Halâsiçün ki dökdi mâl-i Ḳârûn
Dahi turdukça Mecnûn oldı Mecnûn (2788)

***Nevâyî*:**

At u tevesi hisab ile çöp
Koy u kozısı hisabdın köp (612)

***Hamdullah Hamdî*:**

Dirüp emsâl ü genci sanki Karun
Virüp iyledi harcı misl-i Ceyhun (238)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḫazāyın ḳuflini acdı tamāmî
Ṭoyurdı ṭoy idüb ḫāṣile ʻāmı (19a)[645]

[642] Eksik varaklar nedeniyle Kahraman'ın Mürşid-i Kâmil ile konuşması yarım kalmıştır; ancak gidişattan, Kahraman'ın ondan dua istediği anlaşılmaktadır.
[643] Ayrıca bk.: 1833-35.
[644] Ayrıca bk.: 935-36.
[645] Ahmed-i Rıdvan'da eksik olan varaklar, Mecnun'un babasının zenginliğinin tavsif edildiği kısımlara ulaşmayı engellemektedir. Ancak, Mecnun'un doğumundan sonra hazinesinin ağzını açması, onun zenginliğinin göstergelerinden biridir.

***Celîlî*:**

Şükrâne nisâr idier peder genc
Ol sîm-beri alur güher-senc (271)

***Sevdâyî*:**

Meşhûrıdı tâc [u] tahtıla ol
Mağrûrıdı nîk bahtıla ol (149)

***Fuzûlî*:**

Kim hayl-i Arab'da bir cevân-merd
Cem'iyyet-i izz ü câh ile ferd (477)

***Lârendeli Hamdî*:**

Eli Hâtem eli gibiydi der-bâr
Kefi feyyaz hem-çün nahl-i pür-bâr (733-34)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ad u şan ehliidi gâyetde
Mülk ü malıyla ol vilâyetde (333-4)

***Atâyî*:**

Çünki kemlik yoḫıdı ez-mülk-i māl
Dāyim Allāh'dan dilerlerdi 'ayāl (2a)

***Andelîb*:**

"*Seyyid benī 'Āmirī anıŋg ḫarıslıġından ḫazīnesiniŋg işigini açıp, zer u neḳreden Ḫudānıŋg yoluġa taṣadduḳlar birür irdi.*", (29).

***Nâkâm*:**

Əbi-Məcnun idi Amiridə ol dəm
Əmiri-möhtərəm, miri-müəzzəm (s.15)

Leyla'nın Babası:

***Sevdâyî*:**

Kim kavm-i 'Arabda ol civân-merd
Cem'iyyet-i [f]izz ü câh ile ferd (495)

***Lârendeli Hamdî*:**

Sahâvet birle meşhur olmuşidi
Cihân cûdından anun tolmuşidi (1013)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mâlik idi atasının adı
Namı tutmuşdı mülk-i Bağdâd'ı (978)

***Atâyî*:**

Çünki kemlik yoḫıdı ez-mülk-i māl
Dāyim Allāh'dan dilerlerdi ‘ayāl (2a)

İbn Selam:

***Nizâmî*:**

Hem güçlüymüş hem de çok zenginmiş
Halk arasında parmakla gösterilen biriymiş (1531)

***Şâhidî*:**

‘Arabda adıla dutmışdı şöhret
‘Acemde mâlıla bulmışdı rif’at (2558)

***Nevâyî*:**

hem atığa yok şümâre peydâ
hem koyığa yok kenâre peydâ (1415-17)

***Behiştî*:**

her bir kefı bir yem-i ‘atâdur
engüştleri girih-küşâdur (996)

***Hamdullah Hamdî*:**

Cemâl ü mâl ile meşhûr-ı ‘âlem
Kemâl ü hâl ile makbûl-ı âdem (1313)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Cevāhir gencinüñ ḳapusın açdı
Ne cevherler ki buldı ḫāke ṣaçdı (64a)

***Celîlî*:**

Zengî beçe k’ola câme gül-gûn
San merdüm-i dîde garka-i hûn (1274-81)

***Sevdâyî*:**

Yüklendi kumaş u akçe partal
At u katır u koyun yögüş mal (678-83)

***Hakîrî*:**

Var idi bir padşâh-ı ‘âlî-makâm
Sâhib-i devlet idi İbn-i Selâm (143b/10-11)

***Fuzûlî*:**

Vermiş Hak anun olan murâdın
Baht İbn-i Selâm kılmış adın (1432)

***Lârendeli Hamdî*:**

Sahi idi şu resme ol mükerrem
Ki cüdından idi şermende Hâtem (1953)

***Celâlzâde Sâlih*:**

ʿArab içre meğerki hürmetlü
Bir ulu var idi sa‘âdetlü (1330-1)

***Andelîb*:**

“*Ziyādə ġanī devletmend irdi.*”, (s.76).

***Nâkâm*:**

Rəfiül-şövkətü sahibxəzanə
Həmişə rayinə tabe zəmanə (s.47)

Selam-ı Bağdadi:

***Nizâmî*:**

Söz ustası bilge olayı şöyle anlatmış
Bağdat zenginlerinden bir genç varmış (3253)

***Lârendeli Hamdî*:**

Virürdi balıt ana devlet selâmın
Ki atası Selâm urmışdı nâmın (4244)

Nevfel:

***Nizâmî*:**

Hem haşmetliymiş hem saygın dostları varmış
Hem çok zenginmiş, hem güç ve itibarı varmış (1567)

***Şâhidî*:**

Kaçan bezm içre yüz dutsa sehâya
Virürdi heft bahrı feyz-i mâye (1978)

***Hamdullah Hamdî*:**

Hem ehl-i haşmet idi hem hışım-dâr
Hümâ-yı devlet idi hem direm-vâr (1356)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṣaçardı keffi deryā bigi lū'lū
Ġażabda şīridi şefḳatde āhū (68a)

***Sevdâyî*:**

Mîridi kamu 'Arabda ol dem
Hoş vakt gezerdi şâd u hurrem (889)

***Fuzûlî*:**

Kim var idi bir huceste-fercâm
Ol asrda âdil ü nîkû-nâm (1455)

***Lârendeli Hamdî*:**

Sa'âdet-mend idi hayl ü haşem-dâr
Mürüvvet kânı idi hem derem-dâr (1992)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ol nevâhîde var idi bir şâh
Adı Nevfel büzürk ü ʿâli câh (1801)

***Atâyî*:**

Nevfel idi adı onun şehriyār
Memleket dutmışdı anunla karar (12b)

Selim-i Âmirî:

***Lârendeli Hamdî*:**

Sahî vü kâmil ü şâhib-hüner merd
Oturmuş turmuş u çekmiş ögüş derd (3680)

E14. E14. Fakir Kişiler

Zeyd:

***Şâhidî*:**

Gınâda görmedi çün ahterini
Aña virmedi ‘ammı duhterini (3885-86)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu dervîş idi ‘emmüsi tüvân-ger
Anun-çün virmez idi Zeyd’e duhter (3341-2)

***Lârendeli Hamdî*:**

Dilemedi dili Zeyd-i gedâyı
Ki o derviş idi bu gözlerdi bayı (4442)

***Nâkâm*:**

Anın eşqində həm Zeydi-diləfkar
Olub sübhü məsa nalanü xunbar (s.91-92)

Âmir:

Ahmed-i Rıdvan

Kemālile zamānuñ fecriyidi
Velī ‘aybı cihānda faḳīridi (137a)

E15. E15. Dilenciler

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

هو كذلك إذ رأى عجوزا معها سائل فى عنقه سلسلة تدور به على الأ بواب

[“O bu hâldeyken yaşlı bir kadın gördü. Yanında sürdüğü zincirle bağlamış bir dilenci vardı. Onunla kapıları dolaşıyordu”, s.75.]

***Nizâmî*:**

Uzaktan bir kocakarı çıkmış meydana
Yanında bir çılgın, geliyormuş o yana (1998-2049)

***Şâhidî*:**

Çü buldı pîre-zen bu hôş şikârı
Şimârınuñ görindi râst-gârı (2453-2503)

Irakdan bir ‘acûze oldı peydâ
Bile bir şahs var mânend-i şeydâ (2456-64)

***Hamdullah Hamdî*:**

Meger gördi gelür bir pîre ‘avret
Bile bir şahs var dîvâne hey’et (1893-1940)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bunuñ tedbīrin itdük kim varavuz
Bunı maḥbūs şekline ḳoyavuz (86b)

Fuzûlî’de, esiri gezdiren kocakarı değil, yaşlı bir adamdır:

Bir pîr-i hazîn görindi nâgâh
Zencirlü bir esîri hem-râh (1603)

***Lârendeli Hamdî*:**

Irakdan bir ‘acûze oldı peyda
Bile bir şahş urunmuş şekl-i şeydâ (2710)

***Atâyî*:**

Sen meni gezdür ki ḳulum diyeyim
Geşt iderim Ḥak yoluna söyleyim (25a)

***Nâkâm*:**

Çəkib zəncirə bir divan əvari?
Müqəyyəd eyləmişdi ol fikari (s.66)

E20-E30. AİLE

E21. E21. Karı-Koca

E21.1. E21.1. Kadın Kocasını Destekler ve Yönlendirir

Ali Şir Nevâyî’nin eserinde Mecnun’un annesi kendinden önceki mesnevîlere göre baba ile beraber hareket etme konusunda daha aktif rol oynar. Mecnun Kabe’ye gittiğinde annesi de onunla beraberdir. Mecnun ile ilgili her konuda baba ile istişaresi söz konusudur. Ayrıca, diğer mesnevîlerde Mecnun’u yedirip giydiren yalnızca anne iken Nevâyî’de de bu hususta anne-baba müşterektir:

hak rahm etip ekki bi-nevâğa
bergey anı ol ata anağa (1583-90)

***Dihlevî*:**

روزی دوسه برگ کار پرداخت واسباب عروس يك بيك ساخت

پس گفت به پير خانه تزود پيرانه دود زبهر مقصود

["Annesi onu evlendirmesi için her gün uğraşmaya başladı. Kocasına, hemen maksudumuz için koşalım" dedi, s.109.]

***Nevâyî*:**

lâl etti yana anasını gam
bi-hâl hazin atasını hem

olturdılar ikki zâr-ı bi-hod
köp fikr etip ettiler yana red (1576-77) [646]

***Andelîb*:**

"*Anda Mecnūnnıng annesi Mecnūnnıng atasıġa ḳarap Mecnūn beyān ḳılıp niçe yerlerden timṯāl geltirip bul muḥammesin oḳur irdi. Muḥammes-i żu'afā-yı bī-çāre bu turur…*", (s.41-42).

E21.2. E21.2. Eşinin Ardından Ölür

***Nevâyî*:**

Bu vâkı'a içre nâ-tüvân zâl
Andın ki degeyler oldı bed-hâl (2981-89)

E22. E22. Ebeveyn ve Çocuklar

E22.1. E22.1. Anne-Oğul

E22.1.1. E22.1.1 Anne, Oğulun Sırdaşıdır

Andelîb'de Kahraman'ın annesi, diğer mesnevîlere göre çok daha olayların içindedir. Kays'ın okuldan geldiği ilk gün annesi ona okulda ne öğrendiğini sorar. Kays bunun üzerine sırrını ilk kez annesine açar ve ona âşık olduğunu nazm ile ifade eder:

[646] Diğer motifler için bk.: Ali Şir Nevai, age., s. 1579-82,

"*İrse Ḳays'nıng annesi ḫursend bolup, Ḳaysnıng ḳolundan taḫtesin alıp "ey" balam bol gün mektebge barıp, nāme okıdıng?" diyip sordı. İrse Kays annesige görgen ü işitgening beyān kılıp bir söz aytdı:*

Elḳıṣṣa, annesi Ḳaysdan bu sözlerni işidip bildi kim, oġlı 'aşḳ sevdāsıġa ulaşıpdır". (s.33)

E22.1.1.1. E22.1.1.1. Anne, Oğluna Nasihat Eder

***Nizâmî*:**

Demiş: "Oğlum, bu hırçınlığın sebebi nedir?
Oyunsa eğer, bu ne biçim aşk oyunudur? (3029-40)

***Dihlevî*:**

در پیش نشست او زار بگریست گفتا که به است مرگ ازین زیست

...

باری که گهی نبردم آن بار خود گوی که چون برم بیکبار

رندان که برند برهوا سنگ افزون نکنند جز بپا سنگ

["Annesi onun karşısında oturdu ve zulüm zulüm ağladı / Ve ona dedi ki bu hayattansa ölüm iyidir. /... / Taşımadığım yükü şu an bu yaşta bana taşıttırmak nasıl olur, sen söyle. Taşıyamam zaten. / Eğer yapabilirsen bu zulümleri bana yapma, bu işten vazgeç bu senin ihtiyar annen de kurtulsun.", s.106-107.]

***Şâhidî*:**

Nedir bu girye vü feryâd-ı hayret
Kanı nâm u kanı nâmûs-ı gayret (1369-73)[647]

***Nevâyî*:**

Her yandın olup nasîhat-engîz
Her pend anga bir sinân-ı hûn-rîz (1191-94)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Anası gösterüb envā'-ı şefḳat
Talaṭṭuflar ḳılub itdi naṣīḥat (115b)

***Celîlî*:**

Mâder çü görür ki irdi ferzend
Ser-rişte-i mihrden ider pend (557)

[647] Diğer motifler için bk.: 3573-3585.

***Fuzûlî*:**

K'ey râhat-ı cân u nûr-ı dîde
Ferzend-i yegâne-i güzîde (944-978)

***Lârendeli Hamdî*:**

Eve dönen Mecnun'a annesi, boşuna bu dertle yanmaması, Leyla'yı almak için talepkâr olması ve bunun için de sabretmesi konusunda nasihat eder:

Elâ ey derd ü gamdan ᶜaklı gitmiş
Dilünde şol peri kim mesken itmiş (1542-47)[648]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Yaʾni kim ânı pende çekdiler
Ayağın pây-bende çekdiler (790-841)

***Andelîb*:**

Kays'ın annesi oğlunun âşık olduğunu anlayınca ona nasihat eder:

"*Ey cān oġlum, sen ḥālā nārsīde tursın, bu sözlerni ḳoyġıl. 'Aşḳbāzlıḳdan ḥālā sanki hīç peydā yoḳdur." Diyip bir niçe naṣīḥatlar birip, erte birlen yine mektebge iy*birdi". (s.36)

"*... men ne çāre ḳılayın kim, 'Arab ḳabīlesi bisyār nām-ı neng, 'ar ṭaleb tururlar, be nā-gāh atang be-ḥālingni işidip, urup yarıp, cānıngnı āzürde ḳılmasın. Avāzıngnı çıḳarmaġıl. Sırrımızını kişi bilmesin" diyip köp naṣīḥatler ḳıldı.*", (s.64).

***Nâkâm*:**

Mecnun ile çölde buluşan annesi, Mecnun'a nasihat eder:

Dedi: "Ey cani-madər, gəl kərəm qıl
Bu gurbətdən keçib, tərki ələm qıl! (s.109-10)

E22.1.1.2. E22.1.1.2. Anne, Oğluna İtina Gösterir

***Nizâmî*:** 3019-25.

***Dihlevî*:** Bk.: *Tasavvufî Motifler*, Dipnot: 242.

[648] Diğer motifler için bk.: 1862-63, 3770-80.

***Şâhidî*:** 1351-57.

***Hamdullah Hamdî*:** 499-500, 2510-11, 3004, 2970-73, 2983-94, 3003-3005, 3041-82.

***Ahmed-i Rıdvan*:** 115a-115b.

***Celîlî*:** 558-60, 1798.

***Sevdâyî*:** 423-24, 1798.

***Celâlzâde Sâlih*:** 392-411, 782-88.

Halîfe'de babası tarafından eve getirilen Mecnun'u annesi yıkayıp giydirir (Levend, 1959: 303).

E22.1.1.3. E22.1.1.3. Anne, Oğlunun Derdinden Can Verir

***Nizâmî*:**

Onun da ömrü babası gibi sona ermiş
O da Mecnun'un hasretiyle göçüp gitmiş (3056)

***Şâhidî*:**

Bir iki gün ki yandı tende cânı
Firâkıyla revân oldı revânı (3604-5)

***Nevâyî*:**

Bir yandın ogul gam u şikenci
Bir yandın abuşka derd ü renci (2981-89)

***Hamdullah Hamdî*:**

Evine gitdi mâder zâr u giryân
Anun derdinde virdi ol dahi cân (3004)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Velīkin bu ġuṣṣadan ḳanıle ṭoldı
Bu derdile anası daḫı öldi (141b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çeküb zahmet atası gibi vâfir
Bu dahi Ârzûdan öldi âhir (3800)

***Nâkâm*:**

Verib fərzəndinîn dərdilə canın
Rəhayab oldu dərdindən cəhanın (s.110)

E22.1.1.4. E22.1.1.4. Oğul, Annesinin Ölümüne Matem Tutar[649]

***Nizâmî*:**

Anne ve babasını anarak yola koyulmuş
Mezarların başına gidip feryada koyulmuş (3078-80)

***Şâhidî*:**

Bu hâletden çü agâh oldı Mecnûn
Dirîg vü hayfla akıtdı ceyhûn (3611-13)

***Nevâyî*:**

Çün boldı vatan anası gûrı
Tüşti yene ‘âlem içre şûrı (3041-94)

***Hamdullah Hamdî*:**

İşidüp anı Mecnun tutdı matem
Gamın anun da çekdi bir nice dem (3004-5)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

İşidüb anesi fevtin Mecnūn
Revān itdi gözinden çeşme-i ḫūn
...
Anasıyla atasın yād iderdi
Yüzini ḫāk idüb feryād iderdi (118a-b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Atasını anasını idüb yâd
Saçub kan gözlerinden kıldı feryâd (3823-25)

***Atâyî*:**

Toprağa bulandı Mecnun ser-be-ser
Ağla ki gelmez gider mader peder (38b)

[649] Thompson’da, “Çocuk, annesinin ölümüne kederden hastalanıyor”, “P231.1. P231.1. *Boy sickens from grief at mother's death*” şeklinde yer alır.

***Nâkâm*:**

Cəhani tutdu əfğani, sədasi
Fəğanin guş qıldı əqrəbasi (s.112-13)

E22.2. E22.2. Baba-Oğul

E22.2.1. E22.2.1. En Büyük Oğul, Diğerlerinden Daha Gözdedir[650]

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

يا قيس أما تتقى الله و تراقبه! كم تطيع هواك و تعصينى، فقد كنت أرجى ولدى، أفضلك عليهم و أوثرك، ... فعد عن ذكرها ولك فى قومك من هو خير لك منها

["Allah'tan korkmuyor musun? Hevana uyup benim sözümden çıkıyorsun, sen benim en sevdiğim oğlumdun, seni onlardan üst ve yakın tutuyordum, ... ondan bahsetmeyi bırak, senin milletinde sana ondan hayırlı olanlar vardır...," s.42.]

E22.2.2. E22.2.2. Baba, Oğluna Nasihat Eder

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:** Bk.: *Tasavvufî Motifler*, Dipnot: 648, 649.

***Nizâmî*:** 1172-77, 1275-1321, 2316-69.

***Dihlevî*:** Bk.: *Tasavvufî Motifler*, Dipnot:651.

***Câmî*:** Bk.: *Tasavvufî Motifler*, Dipnot:647.

***Şâhidî*:** 1318-1333, 1442-44, 1531-39, 1620-55, 2830-72.

***Nevâyî*:** 2637.

***Behiştî*:** 606-625.

***Hamdullah Hamdî*:** 849-52, 1031-83.

***Ahmed-i Rıdvan*:** 44b-45a, 50a-51b, 57b.

***Celîlî*:** 523-28, 563-629, 1733-40.

***Sevdâyî*:** 427-46, 567-81.

***Hakîrî*:** 13a/9.

[650] Thomson'ın İndeks'indeki P233.5. P233.5. *Oldest son responsible to father for welfare of others.* (Diğerlerinin refahından büyük oğul sorumludur.) şeklindeki motif ile benzerlik taşımaktadır.

***Fuzûlî*:** 924-29, 1068-71, 2058-2102, 2147-53.

***Lârendeli Hamdî*:** 1154-69, 1438-56, 1862-63, 1888-94, 3212-33.

***Celâlzâde Sâlih*:** 790-841, 953, 1263-71, 1292-93.

***Örfî*:** 116-120.

***Andelîb*:** s.49.

***Nâkâm*:** s.84-85.

E22.2.3. E22.2.3. Babanın, Oğlunun Derdinden Can Vermesi

***Nizâmî*:** 2421

***Şâhidî*:** 3605-6

***Nevâyî*:** 2965-80

***Hamdullah Hamdî*:** 2388-97

***Ahmed-i Rıdvan*:** 91a

***Celîlî*:** 1741-2

***Hakîrî*:** 158a/3-5

***Fuzûlî*:** 2154-57

***Lârendeli Hamdî*:** 3207

***Atâyî*:** 37a

***Andelîb*:** s.101

***Nâkâm*:** s.85

E22.2.4. E22.2.4. Oğulun, Babasının Ölümü Üzerine Matem Tutması

***Nizâmî*:**

O bütün yıl boyunca ıstırap çekmiş
Buraya adım atar atmaz da yasa girmiş (2469)

***Şâhidî*:**

Gehi sürerdi düşüb lahdine ber
Gehi hâkin urdı tâc ber efser (2974-77)

***Nevâyî*:**

Derd üztige derdi çün uzaldı
Ol gûr-istân içinde kaldı (3092-4)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yüzine def gibi urdı tabanca
Tehî dilde figân eyledi anca (2561-2600)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

O mevẓi‘den gidüb Ḳays-ı yigāne
Atası ḳabrine oldı revāne

Yüz urub ḫākine ḳabrin ḳocdı
Öpüp ṭoprağını başına ṣacdı (91b)

***Celîlî*:**

Mecnûn bir iki gün itdi mâtem
Geymişdi pelâs-ı gussa vü gam (1797)

***Hakîrî*:**

Topraġa sürdi yüzin ol dil-figār
Éyledi yüz nāle vü zār-ı fiġān (158158a/ 08-158158b/ 07)

***Fuẓûlî*:**

İrşâdunı bilmedüm ganimet
Yüz vây ki fevt olındı fursat (2188-2203)

***Lârendeli Hamdî*:**

Tutardı ger atası matemini
Yir idi hem yine dil ber gamını (3310-11)

***Atâyî*:**

Dem-be-dem toprak tökerdi başına
Ey neler gelir bu âdem başına (38b)

***Nâkâm*:**

Görüb qəmxarini xak içrə pünhan
Mükeddər oldu hâlı qıldı əfgan (s.86-87)

E22.2.5. E22.2.5. Babanın Mezarında Kaside / Mersiye Okuma

***Hamdullah Hamdî*:**

Peder gûrına karşu ta seher-gâh
Kasâid nazm iderdi iyleyüp âh (2601)

Celîlî'de, Mecnun, babasının ölümünün ardından mersiye okur:

Geh derd-i derûndan ol ciger-hûn
Mersiye okurdı anda mevzûn (1794)

E22.2.6. E22.2.6. Babasının Mezarında Kur'ân-ı Kerîm Okuma

Andelîb'de, Mecnun babasının kabrinde üç gün durup Kur'ân-ı Kerîm okur. Bu motif diğer mesnevîlerde yoktur:

"*... atasınıng ḳabrinde üç gice gündiz durup ḫatm-i Ḳur'ān ḳıldı.*", (s.103).

E22.3. E22.3. Anne-Kız

E22.3.1. E22.3.1. Annenin, Kızının Öldüğüne İnanmaması

Nevâyî'de Leyla'nın annesi, ölen kızının yüzüne su serperek onu uyandırmaya çalışmak:

Geh 'ârızıga yüzin yetkürdi
Ruhsârıga eşkidin su urdı (3270-1)

E22.3.2. E22.3.2. Annenin, Kızının Derdinden Can Vermesi

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Velīkin bu ġuṣṣadan ḳanıle ṭoldı
Bu derdile anası daḫı öldi (141b)

E22.3.3. E22.3.3. Kızının Vefatının Ardından Annesinin Matem Tutması

***Nizâmî*:**

Annesi gelin kızını o hâlde görmüş
Acaba kıyameti d o anda mı görmüş? (3484-92)

***Şâhidî*:**

‘Arûsın gördi çün bu resme mâzer
Revân oldı gözinden âb-ı âzer (5307-26)

***Nevâyî*:**

Ak saçını yaydı nevha tüzdi
Her pençe ki urdı barın üzdi (3274-3305)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu derde ugrayup bî-çâre mâder
Figân itdi başına saçdı âzer (3717-21)

***Celîlî*:**

Ak pürçeğini yolardı mâder
Urup kara bagrına gam-âzer (1932)

***Sevdâyî*:**

Leyli’nün anası ol dil-efgâr
Ağlardı kılurdı nâle vü zâr (1174-79)

***Fuzûlî*:**

Ahyâ-ı Arab’da kopdı şîven
Yanmışlara evler oldı külhan (2915-21)

***Lârendeli Hamdî*:**

Giyindi har-geh ol demden beru hem
ᶜAzâ-gîrün gibi esvâb-ı mâtem (5048-60)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Örtilüb yüzine siyah ol dem
Yüzi tutdı evel ana matem (2149-2237)

***Andelîb*:**

“*... annesi feryād ḳılıp saçın yayıp yüzün yırtıp başıġ topraḳ saçıp gūyā başıġa ḳıyāmetni barça ḳıldı. “Vay murādıġa yetmey ölen ḳızım! Vay yalġuzım balam!” diyip fiġān ḳılur irdi*.”, (s.110).

***Nâkâm*:**

Tənin məşmum edib tər ilə
Qılıb tətəyib odü ənbər ilə (s.142)

E22.3.4. E22.3.4. Annesinin Vefatının Ardından Kızının Matem Tutması

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Anası'çün niçe gün ṭutdı yāsı
Yoġıdı yaşınuñ hergiz ḳıyāsı
…
Gehī zārile efġān iderdi
Geh eyleyüb penhān iderdi (141b-142a)

E22.4. E22.4. Baba-Kız

E22.4.1. E22.4.1. Babanın Kızına Şiddet Uygulaması[651]

***Câmî*:**

آمد سوی لیلی آتش افکن و آن راز شبانه ساخت روشن

بهر ادبش گشاد پنجه گل رابه گتپانچه ساخت رنجه

["Sinirle Leyli'nin yanına gider ve o geceki gizli görüşmelerini öğrendiğini söyler. Anlayış göstermeden, yakıp yıkarak Leyli'yi rencide eder.", s.17.]

***Lârendeli Hamdî*:**

Katı hışm eyleyüb bı-reyb ü ᶜillet
İçürdi tâ ziyânile biraz let (1227-40)

E22.4.2. E22.4.2. Babanın Ölümü Üzerine Kızının Matem Tutması

***Atâyî*:**

Leyli'nin hem ölmüşdü atası
Çün bu yasdan gitti duttu ol yası (62a)

E22.4.3. E22.4.3. Kızın Babasının Ölümü Üzerine Yemek Vermesi

***Atâyî*:**

Atası aşını verdi Leyli dir
Çün var idi Mecnun ilen meyli dir (62a)

[651] Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde P237. P237. *Daughters flogged by parents.*(Ebeveynler tarafından kırbaçlanan kızlar) motif maddesi ile benzerlik taşımaktadır.

E23. E23. Kardeşler

E23.1. E23.1. Erkek Kardeşler

E23.1.1. E23.1.1. On Erkek Kardeşler

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

از جاه هزار زیب و فر داشت و آن از همه به، که ده پسر داشت

["Dünya malından eksiği yok belki fazlası da vardı ve daha da güzeli 10tane oğlu vardı.", s.4.]

E23.2. E23.2. Erkek Kardeş-Kız Kardeş

E23.2.1. E23.2.1. Erkek Kardeşin Kız Kardeşi İçin Matem Tutması

Ahmed-i Rıdvan'da Mecnun'un dayısı, kardeşi olan Mecnun'un annesi için yas tutar:

Meger ṭutmışidi ḳardaşı yasın
Varub geymişidi mātem libasın (118a)

E24. E24. Diğer İlişkiler[652]

E24.1. E24.1. Dayı / Amca-Erkek Yeğen

E24.1.1. E24.1.1. Yardımcı Olarak Annenin Erkek Kardeşi

***Nizâmî*:** 2988-90, 3292-3300, 3113-15, 3319.

***Ahmed-i Rıdvan*:** Eserde adı hâl*im*-i *Âmiri*'dir. Eserde, üstün nitelikli bir kişi olarak yer alır. Mecnun ile babası öldükten sonra o ilgilenir.

Ḥalīm-i ʻĀmirī dinürdi adı
Bulurdı her kişi andan muradı
…
Ḥalīm ol ḥāleti çün bilmişidi
Bile ḳaftān u göñlüñ almışıdı (111a-112a)

***Lârendeli Hamdî*:** 3240-46.

Atâyî'nin mesnevîsinde Mecnun'un dayısı *Zeyd* olarak geçer:

Mecnun'un bir dayısı Zeyd var idi
Gönlü onun Mecnun ilen yar idi
…

[652] Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde P290. P290. *Other relatives*, şeklinde yer alır.

Gine yemek giymek aldı bir pare
Geldi kim Mecnun'u dağda göre (47a)

E24.2. E24.2. Amca

E24.2.1. E24.2.1. Yardımcı Olarak Babanın Erkek Kardeşi

***Şâhidî*:** 2962-71, 3529-31.

***Nâkâm*:** s.106.

E24.3. E24.3. Kuzenler

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

ثم أنه مر ببنى عمه، و كانوا معادين له يسخرون منه و يهزمون به و يقولون كيف ليلى و كيف حبك لها؟

["...Ondan sonra kuzenlerine uğradı, onlar ona küsmüştü ve onunla dalga geçiyorlardı. Ona diyorlar ki: Leyla ve ona olan sevgin nasıl?", s.61.]

Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde P295. P295. *Cousins* şeklinde yer alır.

E30-E40. Diğer Toplumsal İlişkiler

E31. E31. Arkadaşlık[653]

E31.1. E31.1. Aynı Dertten Muzdarip Olanların Arkadaş Olması

***Dihlevî*:** Bk.: *Tasavvufî Motifler*, Dipnot: 258.

***Şâhidî*:** 3853-3861, 4314-19.

***Nevâyî*:** 1960-94.

***Behiştî*:** 994-1003.

***Hamdullah Hamdî*:** 3247, 3315-18.

***Ahmed-i Rıdvan*:** 129a, 164b.

***Fuzûlî*:** 1455-57, 1831-32

***Hakîrî*:** 128a/10-129b/1.

***Lârendeli Hamdî*:** 4237-44, 4405-10.

[653] Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde P310. P310. *Friendship* şeklinde yer alır.

***Atâyî*:** 60a**.**

***Andelîb*:** s.78.

***Nâkâm*:** s.51, s.90-92.

E31.2. E31.2. Arkadaş, Vefakârdır

E31.2.1. E31.2.1. Arkadaşın, Arkadaşının Zarar Görmesini Önlemesi

***Dihlevî*:** Bk.: *Tasavvufî Motifler*, Dipnot: 457.

***Şâhidî*:** 4033-38.

***Nevâyî*:** 2619-26.

***Behiştî*:** 1633-37.

***Celîlî*:** 1039-83, 1121.

***Sevdâyî*:** 852-67.

***Hakîrî*:** 147a/5.

***Celâlzâde Sâlih*:** 1582-89.

***Nâkâm*:** s.115.

E31.2.2. E31.2.1. Nasihat Etme

***Nizâmî*:** 1009.

***Dihlevî*:** Bk.: *Tasavvufî Motifler*, Dipnot: 667.

***Şâhidî*:** 3911-30, 4397-4410.

***Behiştî*:** 416-421, 751-66.

***Hamdullah Hamdî*:** 1422-27, 3371-7.

***Ahmed-i Rıdvan*:** 71a, 132a-133b, 138b.

***Celîlî*:** 1039-83, 1146-59.

***Sevdâyî*:** 852-76.

***Hakîrî*:** 145b/13-146a/2.

***Fuzûlî*:** 802-812, 849-852, 1494.

***Lârendeli Hamdî*:** 2092-95, 4474-83.

***Celâlzâde Sâlih*:** 1002, 1612-57, 1824-37.

***Atâyî*:** 60a.

***Nâkâm*:** s.93-95.

E31.2.3. E31.2.3. Arkadaşının Sevgilisi İle Evlenmeyi Reddetmesi

***Fuzûlî*:** 1581-87.

E31.2.4. E31.2.4. Arkadaşının Ölümünden Sonra Matem Tutması

***Şâhidî*:** 5477-778.

***Hamdullah Hamdî*:** 3753-57, 3951.

***Andelîb*:** s.121.

E31.2.5. E31.2.5. Kabrini Ziyaret Etmesi

***Şâhidî*:** 5477-778.

***Hamdullah Hamdî*:** 3951.

***Andelîb*:** s.121.

E31.2.6. E31.2.6. Arkadaşına İhanet Etmesi

E31.2.6.1. E31.2.6.1. Arkadaşının Sevgilisine Âşık Olması

***Hamdullah Hamdî*:** 1725-33.

***Celîlî*:** 1224-5.

***Sevdâyî*:** 955.

***Hakîrî*:** 155155b/ 10.

***Lârendeli Hamdî*:** 2521.

***Celâlzâde Sâlih*:** 1917-20.

E31.2.6.2. E31.2.6.2. Arkadaşını Öldürmeye Kalkışması

***Hamdullah Hamdî*:** 2369-70.

***Celîlî*:** 1229.

***Sevdâyî*:** 956-59.

***Hakîrî*:** 156156a/ 05.

***Celâlzâde Sâlih*:** 1921-28.

E31.2.6.3. E31.2.6.3. İki Arkadaşın Aşkta Rakip Olması

Mecnun ve Nevfel, aşkta rakiptir:

***Hamdullah Hamdî*:** 282-298, 1727.

***Celîlî*:** 318-20, 1224-5.

***Sevdâyî*:** 217-20, 955.

***Hakîrî*:** 120a/8-120b/10, 155155b/ 10.

***Lârendeli Hamdî*:** 915-64, 2521.

***Celâlzâde Sâlih*:** 492-515, 1917-19.

E32.2. E32.2. Misafirlik

E32.1. E32.1. Ev Sahibinin Konuklarına Sayısız İkramlarda Bulunması

Leyla'nın babası, Mecnun'un kabilesine karşı misafirperver davranır:

***Nizâmî*:** 1026-29.

***Dihlevî*:**

از راه کرم برسم تازی بنشست بمیهمان نوازی

["Leyla'nın babası onları karşıladı çok misafirperverlik sergiledi.", s.109.]

***Câmî*:**

آمد پدرش چنان که دانی وافکند بساط میهمانی

در اصل او نسب یگانه ی دهر در فضل و ادب فسانه ی شهر

["Malum, babası gelip bir ziyafet oluşturdu.", s.22.]

***Sevdâyî*:** 511-14.

***Fuzûlî*:** 1031-36.

Lârendeli Hamdî: 1722-23.

Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde P324.1. P324.1. *Host treats guest with food and everything possible* (Ev sahibi, konuklara yiyecek ve mümkün olan her şeyi tedarik eder.) şeklinde yer alır.

E32.2. E32.2. Leyla'nın Babasının İbn Selam'ın Ailesine Misafirperver Davranması

***Celîlî*:**

Meclis idüp ehl-i 'izz ü temkîn
Oldı meh ü mihre 'akd-i kâbîn (1291)

***Sevdâyî*:**

İ'zâzile cümle karşu vardı
İkrâmile çok buları sordı (682)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Vardı indürdi cümlesin anı
Der-i Mâlik'de oldı mihmâni (1350)

E32.3. E32.3. Misafirin Karşılanması

***Sevdâyî*:**

İ'zâzile cümle karşu vardı
İkrâmile çok buları sordı (682)

E32.4. E32.4. Ev Sahibi, Misafirini Uzun Süre Ziyafet Çemberi İçine Alır

Nevfel, Mecnun'a Karşı Oldukça Misafirperverdir:

***Nizâmî*:**

Arap adetleri gereği sarık sarmış başına
Nevfel'le oturup işret sofrasının başına (1628-9, 1641)

***Şâhidî*:**

Çü yedi içdi vü buldı ferâgat
Açıldı göñül cânı oldı râhat (2094-99)

Nevâyî'de, Nevfel, Mecnun'un ailesine misafir olur:

Akşamğaça kâm-ranlığ eylep
Bu hayl anga mîz-bânlığ eylep (2513-20)

Ayrıca, Mecnun'un kabilesi Nevfel'in kızını Mecnun ile evlendirme teklifini olumlu değerlendirerek Nevfel'e iade-i ziyarette bulunurlar. Nevfel ikramda bulunur:

Kıldı tarab u neşât ança
Ol hayl ile inbisât ança (2543-45)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu hâl ile geçürüp rûzgârı
İçerlerdi şarâb-ı hôş-güvârı (1443-55)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bilāsınca oturdı yidi içdi
Cihān endīşesinden cümle gecdi
…
Ḳılurdı Ḳaysile ʻıyş u neşāṭı
Yimezdi her nehān ansuz sümāṭı (71b-72a)

***Fuzûlî*:**

Bezm-i tarabı makâm dutdı
Meyl-i tarab etdi câm dutdı (1492-98)

Lârendeli Hamdî'de, Mecnun, Nevfel'e üç ay misafir olur:

Bu resmile üç ay mikdârı bunlar
Safa vü ʿişret itdiler mukarrer (2096-2113)

***Atâyî*:**

Bunı didi ol makāmdan göçdiler
Mecnunı hem aldı yola düşdiler (13b)

***Andelîb*:**

"*Mecnūnnıng sözleriden işidip ḥalāvet ḳılsa ammā Mecnūn Leylīning ʻaşḳıdan bir niçe sözleri ʻāşıḳāne aytur irdi. Nüfül ẕevḳ ḳılur irdi.*", (s.80).

***Nâkâm*:**

Bu növilə iki-üç mak yekca
Bərabər tutdular Câmî-müsəffa (s.55)

Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde P338. P338. *Sitting in a circle of feasts* (Ziyafet çemberi içinde oturmak.) şeklinde yer alır.

E33. E33. Öğretmen ve Öğrenci

***Dihlevî*:**

داناء رقم زبهر تعليم كردش بكنار تخته تسليم

["Yazı hocası öğretmek için onu kara tahtanın yanına teslim etti/yerleştirdi", s.73.]

E40-E50. Meslekler

E41. E41. Çobanlık

Câmî'de, Leyla'nın kabilesine ait bir çobandan söz edilir:

گفتا كه : شبان ليلى ام من پرورده ى خوان ليلى ام من

["Ona dedi: Kurban olayım sana, seni gördüğüme çok sevindim. / Seni gözüm bir yerden ısırıyor. Kimsin? Kimlerdensin? / Çoban der: Ben Leyligillerin çobanıyım, onların sofrasında yetişmişim. / Mecnun'un kulağına dost sesi gelir, gözyaşı gibi yere dökülür. / Gözü görmekten dili ise konuşmaktan âciz kalır. / Uzun bir süre bilinçsiz kaldı.", s.26.]

E41.1. E41.1. Çobanın Kahraman'a Nasihat Etmesi

***Hakîrî*:**

Uş bu Leylî 'ışkını gel terk kıl
Men sana dedim bu lafzı toğrı bil (136a/4-7)

Şâhidî'de, Mecnun, bir çobanın sürüsüne dâhil olarak Leyla'yı görme imkânı bulur:

Didi çobane kıl derdüme çâre
Beni sür süriyile kûy-ı yâre (1706)

***Nevâyî*:**

Allıga yetişti bir sürük koy
Çûbânı göründi âşnâ-rûy (2567-68)

Hakîrî:

Dedi Mecnûn rahtımı al ey çoban
Bir koyun derisi ver bana hemân (135b/2)

E42. E42. Avcılık

***Nizâmî*:**

Avcı bu sözleri duyunca donakalmış
Parmağı ağzında öylece kalakalmış (1887-1941)[654]

***Şâhidî*:**

Çün ol âşufteye dûş oldı sayyâd
Didi ey ehl-i beytinden olan yâd (2962-71)[655]

***Hamdullah Hamdî*:**

Rivâyet olunur kim bir seher-gâh
Görür Necd'e çıkup bir avcı nâ-gâh (2549-59)[656]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Meger 'azm eyledi bir gün ṣikāre
İrişdi yolı ol kūh içre ġāra (68a)

Ḳabūl itdi bunuñ ḳavlini ṣayyād
Giriftārın ḳamu eyledi āzād (86a)

***Celîlî*:**

Bir subh ider hevâ-yı nahcîr
Kim ola şikâr-efgen ol şîr (1125-29)

***Hakîrî*:**

Gördi bir ṣayyād dutmış iki ṣayd
Bende ṣalub éylemiş anları ḳayd (157157a/ 01)[657]

***Fuzûlî*:**

Min ta'n ile bir cefâcı sayyâd
Ol zâra yetişdi kıldı feryâd (2172-78)[658]

***Lârendeli Hamdî*:**

Hazerden düşmüş endamına lerze
Turur sayyâd hem-çü şîr-i şerze(2598-99)[659]

[654] Ayrıca bk.: 1567-8.
[655] Ayrıca bk.: 1979-81, 2343-2383.
[656] Ayrıca bk.: 1354-63, 1752-81.
[657] Ayrıca bk.: 152152b/ 01.
[658] Ayrıca bk.: 1174-1183, 1433-34.
[659] Ayrıca bk.: 1994-95, 2547-49.

***Atâyî*:**

Geldi Mecnūn gördi bir ṣayyādkār
Eylemişdir bir niçe āhū şikâr (15b)

Ṣayyād eydür kim ‘ayālim çoḫ durur
Yoḫsulum ey ‘āşıḳ hīç ne'm yoḫ durur (16a)

Sayyad eydür ki atan öldü igit
Özüne çün yitmedin mevtine yit (38a)

***Andelîb*:**

“*Ammā ṣayyād ol maḥzūnıng ḥālini görüp başucunda olturup ḥālini sorap bu mest-zādını oḳudı.*”, (s.54-6)[660].

***Nâkâm*:**

Həvəsnak idi peyvəstə şikarə
Şikar əzmilə çıxmışdı kənarə (s.47)[661]

E43. E43. Dadılık

***Nizâmî*:** 834.

***Şâhidî*:** 886-7.

***Ali Şir Nevâyî*:** 642, 1133.

***Hamdullah Hamdî*:** 243.

***Ahmed-i Rıdvan*:** 19a.

***Celîlî*:** 273.

***Sevdâyî*:** 169.

***Hakîrî*:** 119a/12.

***Fuzûlî*:** 526-27.

***Lârendeli Hamdî*:** 795-99.

***Celâlzâde Sâlih*:** 376-81, 1747.

***Fâizî*:** 961-62.

[660] Ayrıca bk.: s.85-86.
[661] Ayrıca bk.: s.51-52.

E45. E45. Öğrenilen Meslekler

E45.1. E45.1. Öğretmen / Müderris

***Nizâmî*:**

Bilgin bir öğretmene vermiş onu
Gece, gündüz eğitip yetiştirsin onu (849-50)

***Dihlevî*:**

زيرك دليش چو باز خواندند درپيش معلمش نشاندند

["Akıllı olduğunu bildikleri için onu muallime götürdüler.", s. 73.]

***Şâhidî*:**

Hurûfu levh-i sîmîn üzre tahrîr
İdüb ta'lîm ider üstâd-ı tahrîr (899)

***Nevâyî*:**

Tapıldı hünerver üstadi
Âdem içinde melek-nihadî (676)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bile bir hâcede gılman u vildan
Kamusı gül-'izâr u bülbül-elhân (280)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bes andan mektebe gönderdi Ḳays'ı
Ki ta'lîm ide üstād aña dersi (21a)

***Celîlî*:**

Kıldı anı üstâda teslîm
Tâ mâha 'utârid ise ta'lîm (283-84)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki vardı bir muʿallim anda üstâd
Özinden nice fen itmişdi icâd (1310-12)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ger muʾallim dise idüb taʾlîm
Bu iki noktalu harfdür cim (544)

***Atâyî*:**

Çünki Mecnūn geldi mollā vaḳtine
Leylī daḫı geldi hem ṣoḥbetine (3a)

***Örfî*:**

Ḳabā'ilden idiler Ḳays u Leylā
İkisi oḳudı bir ḫˇācede tā (2)

***Andelîb*:**

"… *Molla da Mecnūn birlen oḳuġan oğlanlar*, (s.70).

E45.2. E45.2. Tabiplik

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

بلغنى أنه دخل بابل واجتمع إليه المطببون و أقبلوا يسقونه شربة بعد شربة ويكو و نه، فلما أكثروا عليه أنشأ يقول[662]

["Bana ulaştı ki o Babil'e girdi ve başına doktorlar toplandı, onu yudum yudum su vermeyi ve dağlamayı kabul ettiler, üzerine fazla geldikleri zaman söylenmeye başladı", s.15.]

***Nevâyî*:**

başı üze keltürüp hakimi
kim bergey anga ümid ü bimi (1298)

Yıglap ana ata ehibbâ
Başıga ketürdiler etıbba (3156)

Sevdâyî'de, Mecnun'un babası her gördüğü tabipten deva ister:

İzhâr idüp ana ihtiyacın
Bîmârınun istedi 'ilâcın (564-66)

***Celîlî*:**

Çün münharif oldı nahl-ı Meryem
İrişdi tabîb-i 'İsevî-dem (1511-29)

***Fuzûlî*:**

Bîmârına min tabîb-i hâzık
Bir şerbet içürmedi muvâfık (1080-83)

[662] Diğer motifler için bk.: s.100.

***Lârendeli Hamdî*:**

Dahi eylediler çok dürlü tımar
Ki tâ bir pâre sıhhat buldı bîmâr (4576)

E50-E60. Diğer Meslekler

E51. E51. Asker[663]

E51.1. E51.1. Kumandan

Nevfel:

***Nizâmî*:**

Adı Nevfel'miş gözü pek, kahraman bir yiğit
O taraflardaki herkesi itaat ettirmiş bir yiğit (1564-7)

***Şâhidî*:**

Zamanuñ tîgle olub tâc-dârı
Dutardı ol erligiyle diyârı (1975)

***Nevâyî*:**

yahşilik ile ᶜarabda mevsüm
ârâm-gehi bu merz ile bûm (1707-8)

***Behiştî*:**

var idi kabilesinde bir mîr
kim ahşam olmazdı ana zencîr (994)

***Hamdullah Hamdî*:**

Savâş içinde bulsa düşmene yol
Atılmış ok çekilmiş tîg idi ol (1354-57)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Şehe düşmen-şiken merd-efgenidi
Cihāngīr-i zamān[664] Rüstem-tenidi (68a)

***Celîlî*:**

K'ol server-i'ahd Nevfel-i gurd
K'itmişdi hasûd mağzını hurd (1123)

[663] Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde P461. P461. *Soldier*, şeklinde yer almaktadır.
[664] Metinde "zaman-ı Rüstem" şeklindedir ancak bu şekilde vezin fazlalığına sebep olmaktadır.

***Sevdâyî*:**

Tîğıla musâf müşkile hâl
Ma‘rûf-ı zemâne adı Nev-fel (888)

***Hakîrî*:**

Nofel adlu var idi bir pâd-şâh
Bâ-şecâ’at hem hükûmet-i dest-gâh (152a/11)

***Fuzûlî*:**

Tîgiyle mesaff müşkili hâll
Ma’rûf-ı zemâne adı Nevfel (1456)

***Lârendeli Hamdî*:**

Melik-zâde vü şâhib-efser idi
Eben ʿan cedd emir-i server idi (1990)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mihr-bân idi dûsta çün mîgi
Kahraman idi düşmene çün tîgi (1801-2)

***Atâyî*:**

Nevfel idi adı onun şehriyār
Memleket dutmışdı anunla karar

***Andelîb*:**

“*Şol ‘aṣrda Nüfül atlıḳ bir pādişāh bar irdi, ziyāde ṣāḥib-i ‘adālet ü ṣāḥib-i şecā‘at, ehl-i pehlevān irdi. Ṣūreti leşker-şiken, şīr-terkīb, ṭā‘at-perest pādişāh u mihrli ġazāl u şīr-i ġażabādem irdi.*”, (s.78).

***Nâkâm*:**

Yəli-şirəfkəni-meydani-rəzmin
Çirağı-rövşəni əyvani-bəzmin (s.51)

E60-E70. Yönetim

E61. E61. Halîfe[665]

E61.1. E61.1. Suçlunun, Ölüm Cezasına Çarptırılması İstemiyle Halîfeye Şikâyet Edilmesi

Leyla'nın babası, Mecnun'u, kabilenin halîfesine şikâyet eder ve katledilmesini ister:

***Nizâmî*:** 1808-9.

***Câmî*:**

چون مانع دل رمیده مجنون — از صحبت آن نگار موزون
یعنی پدر بزر گوارش — آن در همه فن بزرگ کارش
بر خواند به رسم داد خواهی — محمل به خلیفه افکند
بر خواند به رس داد خواهی — افسانه ی خویش را کماهی
کز عامریان ستیزه خویی — در بیت او غزل بدیهه گویی
از قاعده ی ادب فتاده — خود را مجنون لقب بهاده

["Güzel yüzlü nigarından mahrum kalan Mecnun / Yani Leyli'nin babası tarafından cezalandırılan. / Kalkıp yargıcın yanına gider. / Leyli'nin babası başına gelenleri hâlifeye anlatır. / Ameri kabilesinden bir savaşçı ki; şiirle, gazelle, boş konuşmakta / Davranışları saygı çerçevesinin dışında olurken bir de utanmadan kendine "Mecnun" adı vermiş", s.18.]

***Fuzûlî*:** 2026-30.

***Andelîb*:**

"*İrse pādişā der-ġażab bolup kişi buyurdı: "Ol yigitni tapıp alıp geling anıng ḫūb ihtimāmını ḳılayın!*" *didi*.", (s.53).

E61.2. E61.2. Kabile Yönetiminin Suçlunun Öldürülmesi Kararını Alması

***Şâhidî*:**

Çü oldı şahneye ma'lûm bu hâl
Ki uğrı çâbuk idi şahne kıtâl (1562-72)

***Hamdullah Hamdî*:**

O Mecnûn'ı bulun itmen dirîgı
Ana şerbet vireyin âb-ı tîgı (953-67)

[665] Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde P510. P510. *Law courts* (Yasa Mahkemeleri) şeklinde yer almaktadır.

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Verā ḳatl eyleye Mecnūn-ı pāki
Ola nā-ḥaḳ yire anuñ helaki (47b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Kesüb ya'ni başın ol bi-günâhun
Alalar hil'atini pâd-şâhun (2260-74)

***Nâkâm*:**

Gərək qanın töküb naçar anın
Daşin eəlin edim ol astanın (s.27)

E62. E62. Ordu

Nevfel'in ve Leyla'nın Kabilesinin Ordusu:

***Nizâmî*:**

Askerleriyle birlikte çekmiş kılıcını
Aslanlar gibi kabileye vurmuş kılıcını (1677-90)[666]

***Şâhidî*:**

Ki toldı leşkeriñden rûy-ı sahrâ
Savaş esbâbını düzdi müheyyâ (2178)

***Nevâyî*:**

cem^{c} eyledi her kabiledin hayl
fi-l-hâl uruşka eyledi meyl (1828)

***Behiştî*:**

emr itdi sipâha çünki âmir
yanında olur cemî'i hâzır (1071-5)

***Hamdullah Hamdî*:**

Yarag itdi savaşa ive ive
Buyurdı yüz yavuz dîvâne dîve (1484)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Sipāhīsin düzetdi çekdi şimşīr
Yüridi düşmenüñ üstine çün şīr (74a)

[666] Ayrıca bk.: 1752-58.

***Celîlî*:**

Sancak çeküp urdı tabl-ı nâmûs
Kim ide hasûd sînesin kûs (1184)

***Sevdâyî*:**

İkki yanudan çaldı leşker
Birbirine tiğ çaldı leşker (936)

***Hakîrî*:**

Cumle-i āfāḳa oldı āsikār
Kim iki lesker ḳılurlar kār-zār (155a/10)

***Fuzûlî*:**

Satranc-sıfat ol iki leşker
Birbirine durdılar berâber (1514)

***Lârendeli Hamdî*:**

Medine birle Bağdâd'un arası
Pür oldı ceyşle kûh u ovası (2356-57)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Oldı ârâste iki ʿasker
Karşulaşdı sevad-ı bahr u ber (1877)

***Atâyî*:**

Yine ilçi saldı bitmedi bu iş
İş onga yetdi ki leşker oldı iş (14a)

***Andelîb*:**

"*Ammā Nüfülning ḳahrı gelip kernāy u sernāy ḳoyup leşker tartıp benī Ḥayy üstüge revān boldı.*", (s.82).

***Nâkâm*:**

Çəkib şəmşir kin hər iki ləşkər
İki canibdən oldu hemləavər (s.58)

E62.1. E62.1. Komutanın Orduyu Savaştan Geri Çekmesi

***Şâhidî*:**

Çeküb düzgin niyâma urdı şemşîr
İrişdi mîşesine yine ol şîr (2277-93)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çekildi tîr-i kîne sînelerden
Boşaldı künc-i sîne kînelerden (1577-88)

***Lârendeli Hamdî*:**

Miyâncı çün bu kavli kıldı âğâz
Çeriler geldi pes ceng itmeden vaz (2239-49)

E62.2. E62.2. Komutanın Orduyu İkinci Kez Savaşa Sürmesi

***Nizâmî*:**

İntikam için asker toplamış her yandan
Uzun süre asker toplamış dört bir yandan (1752-75)

***Hamdullah Hamdî*:**

Alup bunca çeriyi yola girdi
Ol evvelki savaş yirine irdi (1615-7)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çekem bu kişvere bir leşker enbūh
Dilüñde ḳomayam āṣār-ı endūh (76b)

***Fuzûlî*:**

Çün tîg çeküp mübâriz-i Rûm
Şâm ehlini etdi emre mahkûm (1567-73)

***Lârendeli Hamdî*:**

Kılub dîvân okıtdı ehl-i harbi
Kamusına yedürdi nfk-ı cerbi (2347-48)

***Nâkâm*:**

Edirdi zəxmi qərqi-xun -xun yəlani
Qılırdı tiği bəhri-xun cəhani (s.61-62)

Bu motif, Thompson'ın İndeks'inde P551.4. P551.4. *Hero drives retreating warriors back into battle* (Kahraman, geri çekilen savaşçıları savaşa tekrar sürüyor.), şeklindedir.

E62.3. E62.3. Savaş Unsurları

E62.3.1. E62.3.1. Silahlar[667]

E62.3.1.1. E62.3.1.1. Kılıç, Zırh, Ok

***Nizâmî*:**

Fırlayıp savaş hazırlığına başlamış
Zırhını giymiş üstüne, kılıcını kuşanmış (1659-90)

Hep birlikte tekrar hücuma başlamışlar
Her taraftan Nevfel'e ok yağdırmışlar (1725-6)

***Dihlevî*:**

گشت از دو طرف روانه شمشیر و اویخت بحمله شیر باشیر

هر تیغ زنی بخنچر و خشت سرها همه می درودومی کشت

["İki taraf arasında kılıçlar çarpıştı ve aslanlar gibi birbirlerine saldırdılar. Her kılıç çeken hançer ve kerpiç ile başlar vurur ve adamlar öldürürdü.", s.118.]

***Şâhidî*:**

Gehî gürz ururıdı ol gehî tîr
Gehî nîze gehî pûlâd-ı şimşîr (2256)

***Nevâyî*:**

ittik kılıç istep el helaki
baş kırkar üçün neçük ki pâki (1826-77)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çukalın giydi tîgın çekdi def'î
At üstüne atıldı sanki ef'î (1478-83)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṣanasın berḳ-ı sūzānidi şimşīr
Seḥer bigi belürdi arada tīr (74a-74b)

***Celîlî*:**

Şemşîr çü kesdi mihr-i merdüm
Mihr-i felek oldı ortadan güm
…
San hançer-i tîz çâk çâki
Salmış dile rahne-i helâki (1183-1219)

[667] Motif, Thompson'ın İndeks'inde P553. P553. *Weapons* olarak yer almaktadır.

***Sevdâyî*:**

Bârân gibi tökülürdi oklar
Cân virübeni düşerdi çoklar (932-52)

***Fuzûlî*:**

Seyyâreden aldı mihr meydân
Saldı kılıç u getürdi kalhan (1512-26)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bahadırlar elinden tiğ-i hunin
Urur cân hirmenine âteş-i kin (2160-97)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Tâ ki birgün şehenşeh-i hâver
Eline tig alub başa miğfer (1874-1909)

***Nâkâm*:**

Çəkib şəmşir kin hər iki ləşkər
İki canibdən oldu hemləavər (s.57-58)

E62.3.1.2. E62.3.1.2. Çok Şiddetli, Kanlı Savaş

***Nizâmî*:**

Öylesine şiddetli ve katı savaş yapmışlar
Ki kılıç testeresiyle tahtayı tabut yapmışlar (1760-75)

***Dihlevî*:**

گشت از دو طرف روانه شمشیر و اویخت بحمله شیر باشیر

هر تیغ زنی بخنچر و خشت سرها همه می درودومی کشت

["İki taraf arasında kılıçlar çarpıştı ve aslanlar gibi birbirlerine saldırdılar. Her kılıç çeken hançer ve kerpiç ile başlar vurur ve adamlar öldürürdü.", s.118.]

***Şâhidî*:**

Kamu esbâb-ı cengi saçdı bunlar
Şikest olub öñünden saçdı bunlar (2252-60)

***Nevâyî*:**

ol ekki sipeh kılıp müdârâ
hazm oldı alarga âşkârâ (1826-77)

***Hamdullah Hamdî*:**

Kime ursa geçerdi darb-ı nîze
Yini tiz igne sanki eski beze (1619-38)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṭoḳuşdılar ṣanasın kim iki kūh
Yüceldi na‘reler ḫalḳ içre enbūh (74a-74b)

***Celîlî*:**

Yir zelzeleye varup sadâdan
Taglar yıkılurdı püşt-i pâdan (1183-1219)

***Sevdâyî*:**

Tig almış eline pehlevânlar
Başlar kesilüp toki idi kanlar (932-52)

***Hakîrî*:**

Ṣubġ tā şām étdiler ceng ü cedel
Vérdi nuṣret Nōfele ol Lem-yezel (155155b/ 05-155155b/ 07)

***Fuzûlî*:**

Ref’ oldı iki tarafdan âzerm
Hengâme-i rezmi etdiler germ (1512-26)

***Lârendeli Hamdî*:**

At ayağından itdi ᶜarşa-ı hâk
Dilîrân mateminde yakasın çâk (2160-97)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Az kaldı ki ol iki ʿasker
Birbirin dükede kıra yekser (1874-1909)

***Atâyî*:**

Gene onlar cem‘ olup savaşdılar
Leylī atası sıyıldı ḳaçdılar (14a)

***Andelîb*:**

“*El-ġaraż bir niçe günler birbirleri bilen andaḳ uruşlar ḳıldılar kim su urunġa ḳan aḳdı.*”, (s.82).

***Nâkâm*:**

Həvani nizələr qıldı neyistan
Zəmini xuni-sərbazan meyistan (s.57-58)

E62.3.1.3. E62.3.1.3. Savaşta Yenilgi

Leyla'nın Kabilesi Yenilgiye Uğrar:

***Nizâmî*:**

Düşmana saldırıp onları alt etmişler
Yaralamış, kırıp döküp öldürmüşler (1778-9)

***Hamdullah Hamdî*:**

Sipâh el bir idüp çûn urdılar tîg
Tagıldı saff-ı düşmen nitekim mîg (1639-46)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ser-ā-ser oldı Necdīler şikeste
Ḳaçanlar azidi çoġıdı küşte (77a)

***Celîlî*:**

Maglûb olur çü kavm-i Leylî
Her yana gürîz kıldı hayli (1222)

***Sevdâyî*:**

Basıldı o demde kavm-i Leyli
Kaçup kırılup dağıldı hayli (953)

***Hakîrî*:**

Bü'l-Hasanıñ leşkeri oldı helāk
Ḳaldılar mecrūh u zār u derd-nāk

Ḳıldılar taraş olarıñ leşkeriñ
Māl u mülk ü raḥt ile sím ü zerin (155b/7-8)

***Fuzûlî*:**

El-kıssa hilâf-ı resm-i evvel
A'dâya muzaffer oldı Nevfel (1574)

***Lârendeli Hamdî*:**

[c]Arûs atasmun gitdi mecali
Cidal eyleyicek kalmadı hâli (2417-20)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Akıbet sındı cânib-i Leyli

Kaçdı tağıldı Necd ili hayli (1912-14)

***Atâyî*:**

Gene onlar cem‘ olup savaşdılar
Leylī atası sıyıldı ḳaçdılar (14a)

***Andelîb*:**

“*El-ḳıṣṣa benī Ḥayy cemā‘asiden köp kişi ḳırıldı.*” (s.82)

***Nâkâm*:**

Sipahi Nofəlin oldu müzəffər
Həzimət buldu Nəcd əhli sərasər (s.62)

Motif, Thompson’ın İndeks’inde P555. P555. *Defeat in battle* maddesinde yer almaktadır.

E62.3.1.4. E62.3.1.4. Savaşı Yarıda Bırakma

E62.3.1.4.1. E62.3.1.4.1. Sevgilinin Zarar Göreceği Korkusu İle Savaşı Yarıda Bırakma

***Dihlevî*:**

گفت ای همه مرهم از تو آزار بازا دل ازین ستیزه بازار

[Dedi: Ey eziyetlere merhem olan sevgili! Geri dön ve gönlümü bu sıkıntıdan kurtar.”, s.120.]

***Şâhidî*:**

Çeküb düzgin niyâma urdı şemşîr
İrişdi mîşesine yine ol şîr (2277-93)

***Nevâyî*:**

‘Arz eyledi keyfiyetini Mecnûn
Nevfel ki eşitti boldı mahzûn (1905-1937)

E62.3.1.4.2. E62.3.1.4.1. Komutanın İlk Defa Savaş Kaybederek Şaşkınlığa Uğraması[668]

Nevfel'in ordusu yenilir:

***Nizâmî*:**

Bu kadar büyük orduyu görünce Nevfel
Barıştan başka yol bulamamış Nevfel (1727)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çû Nevfel göri bu cem'-i girânı
Olur bildi barışmasa ziyânı (1577-88)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṣavaşurdı egerçi Nevfelīler
Velīkin ḳavm-i Necdidi muzaffer
…
Ferāġat gösterem ceng ü cedelden
Ḳoyam şimşīrümi ol sā'at elden (75b)

***Fuzûlî*:**

Bu rezmde bilmezem nedür hâl
Kim fethüme nusret eyler ihmâl (1552-1555)

***Lârendeli Hamdî*:**

Miyâncı çün bu kavli kıldı âğâz
Çeriler geldi pes ceng itmeden vaz (2239-49)

***Nâkâm*:**

Sipəhsalar Nofəl tiği-dərdəst
Çəkib nərə bəsani-şir sərməst (s.61-62)

E62.3.1.4.3. E62.3.1.4.3. Yenilen Ordunun Komutandan Af Dilemesi

***Nizâmî*:**

Kabilenin büyükleri acz içinde kalmışlar
Nevfel'in eşiğini öperek huzuruna çıkmışlar (1781-88)

[668] Bu motif, Thompson'ın İndeks'indeki P557.5. P557.5. *Warrior disgraced by slaying of those under his protection* (Savaşçı, koruması altındaki kişilerin katledilmesiyle rezil oldu.), şeklindeki motif ile benzerlik göstermektedir.

***Hamdullah Hamdî*:**

Çû Nevfel göri bu cem‘-i girânı
Olur bildi barışmasa ziyânı (1577-88)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bize raḥm eyleyüb şāhā ẓahīr ol
Ayaḳda ḳalmışuz gel dest-gīr ol

Bize ḳıyma ki cümle olmışuz biz
Yile virme bizi ḫāk olmışuz biz (77a)

***Andelîb*:**

"*El-ġaraż, Leylīning cemā‘asi ‘āciz bolup: "El-amān, el-amān bi'l-zevāl el-īmān ve men şerre'ş-şeyṭān bā‘iṣ el-amān ve el-amān" diyip Müselmān kişige bu niçek ḫūn-ı nā-ḥaḳ turur" diyip ḳılınçlarnı gerdenlerge alıp...*", (s.83).

***Nâkâm*:**

Bürəhnəsər olub ətfalü piran
Əmanə gəldilər etdilər əfgan (s.62)

E62.3.1.4.4. E62.3.1.4.4. Kabile Reisinin Komutandan Af Dilemesi

***Fuzûlî*:**

Leylî'nün atası açdı başın
Doldurdu gözine kanlu yaşın (1575-79)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü afvün merheminün dirisiyüm
Kemine kullannun birisiyüm (2434-48)

***Atâyî*:**

Boynına ṭaḳdırdı ḳurşaḳ vardı ol
Vardı Nevfel işiginde durdı ol

Eytdi gitdi nām u nengim cümlesi
Âdemim hem mālım esbābım besī (14a-14b)

E62.3.1.4.5. E62.3.1.4.4. Savaşa Tekrar Hazırlanmak İçin Barış

***Nizâmî*:**

Bu kadar büyük orduyu görünce Nevfel
Barıştan başka yol bulamamış Nevfel (1727-37)

***Hamdullah Hamdî*:**

Mukayyed olmayup Nevfel sözine
Nevâzişler kılup güldi yüzine (1612-14)

***Lârendeli Hamdî*:**

Miyâncı çün bu kavli kıldı âğâz
Çeriler geldi pes ceng itmeden vaz (2239-49)

***Nâkâm*:**

Olüb hər iki canib sülhə mail
Müvadat ilə həll oldu təsail (s.49)

E62.3.1.4.6. E62.3.1.4.6. Savaşı Durdurmak İçin Hile

Şâhidî'de, Leyla'nın kabilesi hileye başvurarak bir kızın başını kesip Leyla öldü diyerek Nevfel'i aldatmaya karar verir:

Bu resme kıldılar çün rây u tedbir
Ki ideler mahv ol bed-râyı bunlar (2261-67)

E63. E63. Esirler

E63.1. E63.1. Çok Sayıda Esir Alma

***Celâlzâde Sâlih*:**

Aldılar çok esir anlardun
Oldılar hayli sir anlardan (1914)

E63.2. E63.2. Liderin Kızının Esir Alınması

***Celîlî*:**

Çün gerdiş-i bî-sebât-ı gerdûn
Leylîyi ider esîr ü mahzûn (1223)

***Sevdâyî*:**

Bu resmi1e çün oldı bunlar
Leyli'ni esir kıldı bunlar (953-54)

***Hakîrî*:**

Leylíyi götürdiler Mecnūn içün
Āb-ı çeşmi recle vü ceyhūn içün (155155b/ 09)

***Lârendeli Hamdî*:**

Alub Leylî'yi döndi menziline
Ki Mecnûn'a vire varub iline(2519-21)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Biri Leyli'yidi kim aldılar
Toğrı Nevfel önine geldiler (1914-15)

E63.2.1. E63.2.1. Kabilenin Liderinin Esir Alınması

***Atâyî*:**

Leylī atası sıyıldı özi dir
Dutsaġ oldı daḫı ötmez sözi dir (14a)

E70-E80. Gelenekler

E71. E71. Kadının Peçe Takması

***Şâhidî*:**

Bu itmişdi cemâl-i burka'ın bâz
Ol urırdı hevâ içinde pervâz (1248)

***Hakîrî*:**

Burkasın ref' etdi Leylî ol zemân
Hüsnüni görsetdi Mecnun'a revân (138b/7)

***Lârendeli Hamdî*:**

Nikâbın açub itdi 'arz-ı ruhsâr
Cihanı kıldı cennet-veş pür-envâr
…
Açub bürka[c] ye bü hür-ı müzeyyen
Yüzin gösterdi cennet revzeninden (4121-23)

***Nâkâm*:**

Edib Məcnununi mehman didar
Niqabın açdı qıldı ərz rüxsar (s.67)

E72. E72. Yas Gelenekleri[669]

E72.1. E72.1. Üstünü Başını Yırtma[670], Saçını Açma / Saçlarını Yolma[671]

Nizâmî:

"*Mecnun bu mektuptan başka üstünde başında nesi varsa yırttı, parçaladı*." (Tarlan, 2016: 142).

***Dihlevî*:**

مجنون ز سماع این ترانه برداشت نفیر عاشعانه

آزرده دل او جکر دریده بردر بعیادتش رسیده

["Üstü başını yırtarak, Leyli'nin kapısına ulaşmıştı.", s.249.]

بیرون شد او کرد پیرهن چاك وافکند بتارك از زمین خاك

["Dışarı çıktı, yakasını yırttı, başına toprak saçtı", s.90.]

مجنون زخبر کشی وفادار آگه شده بود زحمت یار

آزرده دل و جگر دریده بردر بعیادتش رسیده

["Mecnun, o vefalı güzelin ölümünden haberdar olmuştu. / Üstünü başını yırtarak Leyli'nin kapısına ulaşmıştı.", s.250.]

***Şâhidî*:**

Olub dîvâne sürdi topraga ten
Girîbânına kadar çâk itdi dâmen (1452)

***Behiştî*:**

Gül gibi idüp yakasını çâk
Ol servün olur rehinde hâşâk (474)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü Mecnūn eyledi aña naẓāre
El urdı kim ḳabāsın ide pare (152b)

Gine çāk itdi Mecnūn cāmesini
Ḫalāṣ oldı bozub hengâmesini (53a)

[669] Motif, Thompson'ın İndeks'inde, P681. P681. *Mourning customs*, şeklinde geçmektedir.
[670] Motif, Thompson'ın İndeks'inde, P678.1. P678.1. *Tearing garments as sign of grief* (Giysileri keder işareti olarak yırtma) şeklinde yer almaktadır.
[671] Motif, Thompson'ın İndeks'inde P678. P678. *Pulling out hair as sign of grief.* (Keder belirtisi olarak saçları çekme.), şeklinde yer almaktadır.

***Celîlî*:**

Gül gibi yakasın eyledi çâk
Bülbül gibi koydı başına hâk (481)

***Sevdâyî*:**

Yırtdı yakasın u açdı başın
Seyl itdi akıtdı kanlu yaşın (380)

***Fuzûlî*:**

Çâk eyledi câme kıldı nâle
Hâli bedel oldı özge hâle (857-864)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Râh-ı sahrâ tutub ki gitmiş idi
Câmesin pâre pare itmiş idi

Teni ‘üryân yüreği büryan
Gözi giryân bağrı tolu kan (894-95)

***Atâyî*:**

El vurup donu yakasın yırttı ol
Baştan ayağa yakasın yırttı ol (53b)

***Andelîb*:**

“*El-ḳıṣṣa andan song atasıdan bu süzüni işidip yüregige ot düşüp ḳayta beter tāze bolup libāslarını cān huvludan pāre pāre kılıp* ...” (s.46).

***Nâkâm*:**

Edənlər guş olub zar şəğəfnak
Edirdi ta bədamən caməsin çak (s.49)

E72.2. E72.2. Matem İfadesi Olarak Saçını Açma / Saçlarını Yolma[672], Başına Toprak Saçmak, Başını Taşlara Vurma, Yaka Yırtma

Leyla’nın annesi / ablası, Leyla’nın vefatı üzerine saçını açar / saçlarını yolar:

***Nizâmî*:**

Atmış başörtüsünü ak pak saçlarından
Darmadağın etmiş saçlarını sıkıntıdan (3485)

[672] Motif, Thompson’ın İndeks’inde P678. P678. *Pulling out hair as sign of grief.* (Keder belirtisi olarak saçları çekme.), şeklinde yer almaktadır.

Dihlevî'de, Mecnun'un annesi, oğlunun durumuna büyük keder duyarak saçlarını yolar:

غلطیده بخاك تیره مویان آن گم شده را بخاك جویان

["Saçını yolarak kara toprağa düştü ve kayıp Mecnun'u sürüne sürüne aradı.", s. 92.]

***Şâhidî*:**

Başını açdı saçdı başına hâk
Ciger derdinden itdi zehreler çâk (5312)

***Nevâyî*:**

Ak saçını yaydı nevha tüzdi
Her pençe ki urdı barın üzdi (3274)

***Hamdullah Hamdî*:**

Açup ak pürçeginden mi'cerini
Kara taşlar ile dögdi serini (3718)

Ahmed-i Rıdvan'da ablası, Leyla'nın ölümü üzerine saçlarını yolar:

Serinden mi'cerin ol dem giderdi
Semen bigi ṣaçın yile virdi

Yüzini yırtaban ṣaçını yoldı
Fiġānından zemīn eṭrāfı ṭoldı (157a-157b)

***Celîlî*:**

Ak pürçeğini yolardı mâder
Urup kara bagrına gam-âzer (1927-32)

***Sevdâyî*:**

Saçın yoluban urur yüzine
Gâh ellerini çalur dizine (275)

***Fuzûlî*:**

Bî-çâre anası açdı başın
Başından aşurdı kanlu yaşın (2915)

Fuzûlî'de, Leyla, kocasının ölümünü bahane ederek saçlarını dağıtır:

Gîsû-yı mu'anber etdi ber-bâd
Eflâke yetürdi âh u feryâd (2450)

***Lârendeli Hamdî*:**

Açub başmı mânend-i semen-zâr
Saçını yollara virdi semen-vâr (5050)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Yüzini döke saçını yola
Yola girdi giderdi zar ola (2240)

***Andelîb*:**

"…*annesi feryād ḳılıp saçın yayıp yüzün yırtıp*", (s.110).

***Nâkâm*:**

Sərindən etdi yeksər kəndə muyin
Xəraş etdi urub sərpəncə ruyin (s.142)

Başkasıyla evleneceğini öğrenen Leyla, saçlarını dağıtır:

***Câmî*:**

لیکن چو به لیلی این سخن گفت ز اندیشه چو زلف خود بر آشفت

["Lakin bu sözleri Leyli'ye dediğinde, üzüntüden saçlarını perişan eder.", s.32.]

Mecnun, babasının ölümü üzerine başına toprak saçar:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Dem-be-dem toprak tökerdi başına
Ey neler gelir bu âdem başına (38b)

Kah töker toprak o gûrdan başına
Geh koyar başını o gûrun daşına (39a)

***Andelîb*:**

Mecnun, Padişahın kendisine verdiği sözü tutmayıp Leylayı babasına teslim etmesi üzerine başına toprak saçar:

"*... andan ṣong Mecnūn-ı dil-efkār bu sözlerni aydıp yüz ferr-i beyābānġa barıp āh u efġān tartıp ısıḳ ḳumlarnı başıġa saçıp durur*, ...", (s.84).

Leyla'nın ölümü üzerine annesi başına toprak saçar:

Dihlevî'de, Mecnun, aşk acısından yakasını yırtıp başına toprak saçar:

بیرون شده کرد پریهن چاك وافکند بتارك از زمین خاك

["Dışarı çıktı, yakasını yırttı, başına toprak saçtı.", s.90.]

***Şâhidî*:**

Başını açdı saçdı başına hâk
Ciger derdinden itdi zehreler çâk (5312)

Ahmed-i Rıdvan'da, Mecnun'un ölümüne vahşiler başlarına toprak saçar:

Bu ġamdan sīnesin şīr eyledi çāk
Peleng ü bebrü ḳoydı başına ḫāk (167b)

***Sevdâyî*:**

Aslan savururdı başa toprağ
Kavlan kamu cismin eyledi dağ (1226)

Celîlî'de, Leyla'nın ölümünün ardından annesi ve kavmi üzerlerine toprak saçarlar:

Kim gül gibi câmesin ider çâk
Kim sebzeveş üstine döker hâk (1928)

Hamdullah Hamdî'de, Leyla'nın ölümü üzerine annesi başına toprak saçar:

Saçup dögerdi akıdup yaşını
Başına hâki vü hâke başını (2565)

***Lârendeli Hamdî*:**

Figân idüb başına koydı toprak
Vücûdın lerze tutdı hem-çü yaprak (5057)

Leyla'nın vefat haberini alan Mecnun dövünüp başını taşa vurur:

***Nizâmî*:**

Kanlı gözyaşlarıyla kumları boyuyormuş
Hayıflanarak başını taştan taşa vuruyormuş (3529-32)

Lârendeli Hamdî'de, Mecnun, Leyla'nın kendisine verilmediğinden haberdar olur:

Eline taş alub başını dögdi
Kara bahtına ilendi vü sögdi (1826-29)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Başını dögeridi taşına
Gâh içini gâh taşına (2220)

***Andelîb*:**

"*... cism-i pür-şerāresini yetgürdi. Zār-zār çūn ebr-i nev-bahār yıġlap başını daşa urdı, irse başı yarılıp ḳan ayaġıġa cārī boldı* ...", (s.115).

E72.3. E72.3. Yaka Yırtma

Leyla'nın ölümü üzerine annesi yakasını yırtar:

Dihlevî'de, Leyla'nın ölümü üzerine Mecnun, üstünü başını yırtar:

آزرده دل و جگر دریده بردر بعیادتش رسیده

["Üstünü başını yırtarak, Leyli'nin kapısına ulaşmıştı.", s. 251.]

Câmî'de, Mecnun'un kabilesi, Mecnun'un ölümünü duyunca giysilerini yırtar:

چون هل حای این خبر شنیدند بر خود همه جامه ها دریدند

["Mecnun'un aşireti bu haberi duyunca üzüntüden giysilerini yırttılar.", s. 48.]

***Nevâyî*:**

Taşkarı ata yalang kılıp baş
Yırtıp yaka köksige urup taş (3304)

Köksini yaka kadar etti pâre
Kim könglidin urdı ot şerâre (3276)

Behiştî'de Mecnun'un ölümü üzerine hayvanlardan sincap yakasını yırtar:

sincâb idüben yakasını çâk
rûbeh saçar idi başma hâk (1764-70)

Ahmed-i Rıdvan'da, Nevfel'in karşısında Leyla'nın kavmi başına toprak saçar:

Ḳoyub ser-cümlesi başına ṭopraḳ
Didiler Nevfele iy sāye-i Ḥaḳ

Celîlî'de, Leyla'nın ölümünün ardından annesi ve kavmi yaka yırtıp üzerlerine toprak saçarlar:

Kim gül gibi câmesin ider çâk
Kim sebzeveş üstine döker hâk (1928)

İbn-i Selam'ın oğlu ile evlenen Leyla, yakasını yırtar:

Kasd eyledi ol garîb ü gamnâk
Kim sabr yakasın eyleye çâk (1338)

Fuzûlî'de, Leyla, kocasının ölümünü bahane ederek üstünü başını yırtar:

Çâk etdi ferâgat ile câme
Fâş etdi figânı hâs ü âma (2448)

Lârendeli Hamdî'de, Leyla'nın vefatı ile Arap güzelleri de matem tutar:

Yakasın çâk idüb hem-çün gül-i ter
Kesüb atdı şaçm her mâh-peyker (5064)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Kimi yoldı saçını sünbül-vâr
Kimi yırtdı yakayı gül-girdâr (2952)

Nâkâm'da, Mecnun elbiselerini yırtarak dolaşır:

Edənlər guş olub zar şəğəfnak
Edirdi ta bədamən caməsin çak (s.49)

E72.4. E72.4. Süslenmeyi Terk Etme

E72.4.1. E72.4.1. Kocasının Ölümünden Sonra Kadının Süslenmeyi Terk Etmesi

Şâhidî'de, Leyla, kocasının ölümünden sonra girdiği matemde süslenmeyi terk eder:

Komazdı yakmayub resm-i tılısma
Gözine sürme vü kâşına vü şemme (4718-21)

E72.4.2. E72.4.2. Kocası Ölen Kadının İki Yıl Boyunca Yas Tutması

Mesnevîlerde, Araplara ait olduğu şairlerce ifade edilen gelenekte, Leyla, kocası ölünce iki yıl boyunca mateme girer:

***Nizâmî*:**

İki yıl bir yere gitmez hep evde oturur
Ne kimseyi görür, ne de kimse onu görür (3417)

***Şâhidî*:**

'Arûsa bir musîbet olsa peydâ
İki yıl oturub bir yerde tenhâ (4523-37)

Nevâyî'de, Mecnun'un ölen annesinin ardından karalar giyerler:

Tuttılar anıng dagı 'azâsın
Keydiler anıng dagı karasın

***Hamdullah Hamdî*:**

Arab'da 'âdet idi bu ezelden
Er ölse otururdı iki yıl zen (3457-9)

Sevdâyî'de, Leyla'nın ölümünün ardından matem tutan kabilesi, karalar giyer:

Giydi kara ol kabîle varı
Eydürler idi hezâr zârı (1175)

Fuzûlî'de, kabile reisi, kederinden siyah imame takar:

Ger mâtem içün misâl-i hâme
Sarmışdı başa siyeh imâme (862)

***Lârendeli Hamdî*:**

İki yıl kimseye göstermeyüb yüz
Otururdt evinde gice gündüz (4618)

Celâlzâde Sâlih'te ölen Leyla'Nın yüzüne matem ifadesi olarak siyah örtü örtülür**:**

Örtilüb yüzine siyah ol dem
Yüzi tutdı evel ana matem (2150)

Leyla'nın annesi karalar giyer:

Kareler giymişidi leyle dönüb
Odlara yanmışidi veyle dönüb (2217)

E72.4.3. E72.4.3. Bir Yıl / Bir-İki Yıl Matem Tutma

***Fuzûlî*:**

Bir yıl iki yıl dutardı mâtem
Feryâd ü figân edüp demâdem (2446-2454)

***Nâkâm*:**

Ərəblərdə ərusi-şuyi-mürdə
Olub bir il pərişanü fəsurdə (s.123)

E72.4.4. E72.4.4. Karalar Giyinme

Nizâmî'de, Leyla, kocasının ölümü üzerine karalar giyer

Evinde istediği gibi karalar giyer
Gönlünce ağıt yakar ağlayıp inler (3418)

Hamdullah Hamdî'de, Leyla'nın vefatından sonra kavmi karalar giyer:

'Arab kavmi tolup anun gamından
Kara giydi kamusı mâteminden (3747)

***Celîlî*:**

Mecnûn bir iki gün itdi mâtem
Geymişdi pelâs-ı gussa vü gam (1797)

Fuzûlî'de, çocuk sahibi olmayan kabile reisi, başına keder işareti olarak siyah imame sarmıştır:

Ger mâtem içün misâl-i hâme
Sarmışdı başa siyeh imâme

Çizgindi başına dûd-ı âhı
Yandurdı imâme-i siyâhı

Lârendeli Hamdî'de, Mecnun, canının acısından sinesini dağda taş ile döver:

Taşile sinesini çâk iderdi
Yaşile çehresini pâk iderdi (1986)

Leyla'nın vefatı üzerine annesi matem tutar:

Kara giydi vü gözden dökdi bârân
Niteki ebr-i siyâh-ı nev-bahârân (5049)

Benefşe şâhı gibi kâmeti ham
Karalar giydi tutdı katı mâtem (5142)

Leyla'nın vefatı ile Arap güzelleri de matem tutar:

Giyindi har-geh ol demden beru hem
[c]Azâ-gırün gibi esvâb-ı mâtem
…
Siyeh câmeyle meh rüyân-ı dil-sûz
Misâl-i şem[r] idiler mâtem-efrüz (5060-5062)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Kareler giymişidi leyle dönüb
Odlara yanmışidi veyle dönüb (2217)

E73. E73. Selamlama Gelenekleri[673]

E73.1. E73.1. Allah'ın Selamı ile Selamla(ş)ma

***Nizâmî*:**

Baba görünce oğlunu selam vermiş
Gönlünü alacak güzel sözler söylemiş

***Andelîb*:**

"*Ammā atası munı bu ḥālde görüp selām aydıp* ...", (s.57)

"*Esselāmu 'aleyküm keremlik şahım*", (s.57)

Selim-i Amiri, Mecnun'a selam verir:

***Nizâmî*:**

Yol yorgunu yolcular gibi selam vermiş
Vahşilerden korkmuş, uzaktan selamlamış (2963)

***Şâhidî*:**

Sibâ'ı görüb ol pîr kirâmı
Irakdan virdi Mecnûn'a selâmı

Selâmun gûş idüb Mecnûn-ı bî-dil
Çü gördi anı oldı aña mâyil (3516-17)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bulardan havf idüb çekdi ligâmı
Irakdan virdi Mecnûn'a selâmı (3690-91)

Çü Mecnûn anladı anun selâmın
Nişânın istedi vü sordı nâmın (3692)

[673] Motif, Thompson'ın İndeks'inde P682. P682. *Greeting customs*, şeklinde geçmektedir.

Selam-ı Bağdadi, Mecnun'a selam verir:

***Nizâmî*:**

Kays'ın ayağa kalktığını görünce Selam
Can u gönülden Mecnun'a vermiş selam
…
Selamına karşılık verip ağırlamış Selam'ı
"Nereden geliyorsun?" demiş, sormuş hatırını (3272-4)

***Şâhidî*:**

Selâm andan göricek bu kıyâmı
İlerü vardı vü virdi selâmı

Selâm'ın revâ idüb Mecnûn-ı bî-dil
Didi aña olub cânıyla mâyil (4340-41)

***Hamdullah Hamdî*:**

Düşüp cân-ı Selâm ol iştiyaka
Selâm itmege ana sürdi nâka (3158)

Selâm andan çü gördi bu kıyâmı
Zebân-ı lutf ile virdi selâmı

Selâmı hoş gelüp Mecnûn'a gayet
Tekarrub gösterüp kıldı ri'âyet (3165-6)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki düşdi ârzûa âhir Selâm'e
Ki Mecnûn'a gele andan selâme (4244-48)

***Atâyî*:**

Vahşiler hiç tınmadı geldi Selam
Mecnun'a geldi selam dedi Selam (60a)

Andelîb'de, mektebe giden Kays, hocasına selam verir:

"*El-ḳıṣṣa: Ḳays mekteb ḫānāġa barıp, mollāsıġa selām berip bir ṭarafda olturdı...*" (s.34)

Andelîb'de, mektebe giden Leyla, hocasına selam verir:

"*Mektebge barıp mollāsıġa ḳarap selām berip*", ... (s.65)

Mecnun, Pîre Selam Verir:

***Hamdullah Hamdî*:**

Peder kaldı kapuda girdi Mecnûn
Görüp şeyhi selâmı virdi Mecnûn (930)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Girdügi gibi evvel ol nâ-kam
Virdi yokluk yüzünden ana selâm

Şeyhe anun niyazı hoş geldi
Hürmetile selamını aldı (1298-99)

***Atâyî*:**

Merhaba ey pir-i dana merhaba
Ey mübarek yüznü hoş kaldım cana (58b)

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun'u harabede bulan babası oğluna selam verir:

Peder çünkim işitdi bu kelâmı
Katı hebet olup virdi selâmı (1021)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bes andan virdi oġlına selāmı
Aña rıfḳıle söyledi kelamı (49b)

Ahmed-i Rıdvan'da, Mecnun'un dayısı hâlîm-i 'Âmirî, Mecnun'a selam verir:

Bu heybetden müsāfirveş kelāmı
Iraḳdan söyledi virdi selamı (111b)

Behişti'de, Şerif, Mecnun ile selamlaşır:

tenhâ kalıcak yanına vardı
bin 'izzetile selâm virdi

redd idemedi anun selâmın
bilemedi n'eydügi kelâmın (1627-28)

Hamdullah Hamdî'de, İbn Selam, Leyla'yı istemek için gittiğinde selam verir:

Atası anası ol hôş-hırâmun
Selâmın aldılar İbni's-Selâmun (1333)

Ahmed-i Rıdvan'da, Müslim, Mecnun'a selam verir:

Varub Müslim aña virdi selāmı
Tevāżu‘ birle söyledi kelamı (130a)

Zeyd, Mecnun'a selam verir:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

İrişüb söyledi aña kelāmı
Hezārān luṭfile virdi selamı (164a)

***Hakîrî*:**

Vardı anın yanına etdi selâm
Nâmeyi sundı ana ey hümâm (147a/4-6)

Mecnun'a arkadaşları Necd'e yanına gittiklerinde selam verirler ve Mecnun da bu selama mukabelede bulunur:

***Celîlî*:**

Mecnûna selâm eylediler
Ta‘zîm-i tamam eylediler

Mecnûn dahı ihtirâm kıldı
V'aleyküm es-selâm kıldı (1060-1)

***Sevdâyî*:**

Bunlar ana virdiler selâmı
Mecnûn'ile kıldılar kelâmı

***Atâyî*:**

Zeyd imiş geldi onga virdi selām
Mecnūn iderming ‘aleyke ve selam (9b)

Celîlî'de, Nevfel, Mecnun ile tanışmak için ona selam verir:

Çün kıldı selâm u merhabâlar
Yanına alup ider vefâlar (1134)

***Lârendeli Hamdî*:**

Nedür hâli diyüb eyler selâmı
Senün gözler irâdâtun temamı (4099)

***Atâyî*:**

Avcı Mecnun'a selam verir:

Geldi sayyad Mecnun'a verdi selam
Mecnun ile söyledi bir kaç kelam (37b)

Andelîb'de, İbn Selam Mecnun'a selam verir:

... ve Mecnūnġa selām ḳıldı. (s.126)

Motif, Thompson'ın İndeks'inde P682.1. P682.1. *Greeting in God's name*, şeklinde geçmektedir.

E73.2. E73.2. Selam Gönderme

E73.2.1. E73.2.1. Babaya Selam İletme

Mecnun, babasına selam gönderir:

***Câmî*:**

کز من به پدر بری سلامی وز پی برسانی اش کلامی

["Benden babaya selam ve ardından bir söz ulaştır diye", s. 21.]

E73.2.2. E73.2.2. Elçi ile Selam İletme

Behişti'de, Nevfel, Leyla'nın babasına elçi ile selam iletir:

Nevfel'den ide selâm evvel
ahbân selâm ide müseccel (1015)

bizden iledüp selâm u peygâm
ma'zûr idügümi eyle i'lâm (1059)

Behişti'de, Leyla'nın babası Nevfel'in selamına elçi ile karşılık verir:

ʿarz eyledi evvelâ selâmı
bir bir didi ba'dehu peyâmı (1041)

E73.2.2. E73.2.2. Sevgiliye Gönderilen Selamlar

Zeyd, Mecnun'a Leyla'nın selamını iletir:

***Şâhidî*:**

Sorar hâlüñi ‘arz ider selâmın
Diler kim gûş ide senden kelâmın (4054)

Behiştî’de, Şerif, Mecnun’a Leyla’nın selamını iletir:

gönderdi tapuna çok selâmı
var 'arz idecek size peyâmı (1648)

Behiştî’de, Mecnun, Şerif aracılığı ile Leyla’ya selam iletir:

Mecnûn’dan idüp selâm evvel
mektûbı virür ana muhassal (840)

Leyla’nın gönderdiği pîr Mecnun’a Leyla’nın mesajını iletir:

Seni sordı selâm iyledi Leylî
Senünle sohbete var meyli haylî (3069)

Hamdullah Hamdî’de ölmek üzere olan Leyla, annesi ile Mecnun’a selam gönderir:

İdesin hem ana benden selâmı
Diyesin hazretine bu kelâmı (3703)

***Celîlî*:**

Mecnûn’a ilet benüm selâmum
Ol puhteye bu hayâl-i hâmum (1886-90)

Lârendeli Hamdî’de, Leyla, Pîr aracılığı ile Mecnun’a selam iletir:

Ana tekrâr idüb benden selâmı
Ayıt kim söylesün bir kac kelâmı (4143)

Lârendeli Hamdî’de, Leyla, Zeyd aracılığı ile Mecnun’a selam iletir:

İlet yâre vü kıl benden selâmı
İrür enva' ı lutfile peyâmı (4725)

Dahi didi selâm eyler nigârun
Gözün nün iki ᶜâlemde varun (4742)

F. DİN MOTİFLERİ

F0-F99. Dinî İbadetler

F0. F0. Namaz

F1. F1. Oruç

F2. F2. Hacc

F3. F3. Kurban

F4. F4. Sadaka

F5. F5. Dua

F6. F6. Secde

F7. F7. Köle Âzâd Etme

F100-199. Dinî Yapılar ve Nesneler

F100. F100. Dinî Yapılar

F101. F101. Kâbe

F110- F120. Dinî Objeler

F200-F299. Dinî / Manevî Kişilikler

F201. F201. Hoca

F202. F202. Abdal / Mürşid-i Kâmil / Ehl-i Kâmil / Pîr / Evliya

F0-F9. Dinî İbadetler

F0. F0. Namaz

Mecnun, bazı mesnevîlerde namaz kılar:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü ‘ışḳuñ yolına gelmişdi ḳāyim
Namāzidi işi ṣavmile dāyim (56a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bunı zann itme kim Mecnûn-ı nâlân
Şu şeydâlar gibiydi kim var el'ân

Değildi bı-namâz u rûze vü nûr
Edeble yâr idi ᶜaklile maᶜmûr (4363-64)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Râh-ı ‘ışk içre agleb-i evkât
Her-giz itmezdi terk-i savm u salât (1164)

***Nâkâm*:**

Gümani-nabica etmə ki Məcnun
Həvayi-nəfsinə olmuşdu məftun
…
Salatü somdən məhrumü məhcur
Fərasətdən kənar, adabdan dur (s.135)

F1. F1. Oruç

Mecnun, oruç tutar:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü ‘ışḳuñ yolına gelmişdi ḳāyim
Namāzidi işi śavmile dāyim (56a)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Râh-ı ‘ışk içre agleb-i evkât
Her-giz itmezdi terk-i savm u salât (1164)

***Nâkâm*:**

Salatü somdən məhrumü məhcur
Fərasətdən kənar, adabdan dur (s.135)

F2. F2. Hacc

Mecnun, babasının zoruyla Hacc'a gider:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فأقبل الناس إلى أبى المجنون و قالوا: لو أخرجته إلى مكة فعوذته بيت الله الحرام لعل الله يعافيه مما ابتلى!فأخرجه أبوه إلى مكه

["İnsanlar Mecnun'un babasına kabul ettirdiler ve ona dediler: Eğer onu Mekke'ye ve Beytullah'a gönderirsen umulur ki sınandığı şeyde onu iyileştirsin! Babası onu Mekke'ye yolcu etti,...", Ebû Bekr el-Vâlibî, 1987: 4-5.]

***Nizâmî*:**

Babası oğlunu bin bir zahmetle ikna etmiş
Ay parçası evladını taht-ı revana bindirmiş (1167)

***Şâhidî*:**

İdüp biñ dürlü cehd âşuftesin ol
Koyup mehdine dutdı Ka'beye yol

Göñülden terk idüb fi'l-i güzâfı
Çün irdi Ka'beye itdi tavâfı (1528-29)

***Nevâyî*:**

barıp neçe kün tilep öz ü yat
mecnünnı tapıp ketürdiler bat (1583-61)

***Behiştî*:**

esbâbını cümle hâzır itdi
dil-dâde'i aldı hacca gitdi (1156-61)

***Hamdullah Hamdî*:**

Olındı ittifâk âhır bu râya
Varalar Ka'be'ye sa'y-ı du'âya

Ki hâcet-gâh odur cümle du'âya
Du'â mihrâbıdur arz u semâya (836-7)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Elini aldı Mecnūn'uñ eline
Atası yüridi Mekke yolına (44b)

***Celîlî*:**

Sa'y itdi defer idüp Hicâza
Bî-çâreyi ilte çâre-sâza

Mecnûnı bile alup şitâbân
Tutdı reh-i Ka'be-i beyâbân (757-59)

***Fuzûlî*:**

Ursa Hacer-i mübâreke baş
Yumşana eger ola kara taş (1089-1092)

***Lârendeli Hamdî*:**

Alub yüz cehd ile Mecnûn'ı bile
Göneldi Ka'be'ye mır-i kabile (1882)

***Atâyî*:**

Mecnūn atası diledi Mecnūnı
Alıp ilet Ka'be evine anı
...
Mecnūn'ı aldı yüridi ol yola
Tā ki göre taḳdīri gör kim n'ola (8b)

***Örfî*:**

'Azīmet itdiler semt-i Ḥicāze
Ser-āgāz ideler tā bī-niyāze
…
Teveccüh itdirüp beyt-i Ḫudā'ya
El açdı her biri ḫayır du'āya (121-123)

***Andelîb*:**

"*El-ḳıṣṣa muḫtaṣar Seyyid benī 'Āmirīğa bu sözler ma'ḳūl bolup ferzendi dülbendinîng bir tivege mundurıp ḫāne-i Ka'bege revān boldi*", (s.49)

***Nâkâm*:**

Yazıq Məcnun atası didə giryan
Biyabandə olub Məcnunu cuyan

Bulub vəhşətdə ol dilxunu axır
Gətirdi Kəbəyə Məcnunu axır (s. 24-25)

Leyla Hacc'a gider:

***Câmî*:**

می رفت رهی به آن درازی با محمل او به عشقبازی

["Leyli Hac için Tanrı evine uygun bir biçimde hazırlanır.", s.29.]

F3. F3. Kurban

Mecnun'un babası, oğlu olması için kurban keser:

***Lârendeli Hamdî*:**

Kılardı nezr ü kurbân u atâlar
İderdi çok tazarru'lar du'âlar (747)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Kesdi kurban ana dil ü candan
Niçe dürlü semîn-i hayvandan (374)

F4. F4. Sadaka

Mecnun'un babası, Seyyid-i Âmiri, oğlu olması için sadaka verir:

Nizâmî:

Arzusuna kavuşmak için bağışlıyormuş
Fakir-fukaraya para, sadaka veriyormuş (818-19)

***Mektebî*:**

"Tanrı'nın lutfettiği bütün nimetlere malik olduğu hâlde, oğlu olmadığı icin üzgün bulunan bu Şah, muradına ermek için fakirlere yardım eder; yıkık mezarlarda saraylar yaptırır" (Levend, 1959: 60).

***Şâhidî*:**

İderdi bu murâd içün keremler
Virürdi sâyil olana diremler (842-49)

***Behiştî*:**

cûşişde dili hemîşe çün dîg
dîg üzre dökerdi sîmi çün rîg

…
şol-denlü iderdi ana ihsan
kalmazdı havâyicinde noksan (1200-5)

***Hamdullah Hamdî*:**

İderdi bu tama‘da çok keremler
‘Atâ iylerdi dinar u diremler (223-33)

***Lârendeli Hamdî*:**

İşitse kande bir üryân ye bir âc
İderdi şöyle ki ili ana muhtâc (739)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İtdi şükrâne Hakk yolına nisâr
Niçe yüz bin derâhim ü dinîr (373)

***Faizî*:**

‘Acze bu yėter delil-i kāfi
Ḫayr aŋladuġuŋ cıḳar ḫilāfı (940-953)

Andelîb:

“… *bu ṭāha birle sā’il ve dervīşlerge köp köp ḫayır ve iḥsān ḳılıp, zārī vü tażarru‘ birle dergāh-ı vācibü’l-vücūdġa yüz urup, yıġlar irdi*”. (s.29).

Nâkâm’da, Leyla’nın kendisine verilmesi üzerine İbn-i Selam, sadaka dağıtır:

Nisar zər qılıb xərvar-xərvar
Təsəddüq eylədi hər bar təkrar (s.49)

F5. F5. Dua

F5.1. F5.1. Kâbe’de Dua

Kâbe’de edilen dualaların geri çevrilmez. Bu bakımdan, Âşık, Kâbe’de dua etmeye sevk edilir:

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فلما قدما مكة قال له : يا قيس! تعلق باستارالكعبة، ففعل، فقال : قل الهم ارحني من ليلي و حبها، فقال: اللهم من علي بليلي و قربها

["Mekke'ye ulaştıklarında babası ona dedi ki: Ey Kays! Kabe'nin örtülerine tutun. Yaptı ve dedi ki: De ki: Allah'ım beni Leyla'dan ve aşkından uzaklaştır. Dedi: Allah'ım Leyla'yı bana ihsan et ve onu yaklaştır bana…" s.5.]

***Nizâmî*:**

Halkayı bağrına basmış şöyle diyormuş:
"Bugün kapındaki halka benim" diyormuş
…
Tanrı'm Leyla'yı görme arzumu artır
Ona olan meylimi günden güne artır (1178-98)

***Dihlevî*:**

گنجینهٔ عشق شد او جودم بی عشق مباد تار او پودم

["Vücudum ışk hazinesi oldu, ya Rab olmasın vücudum aşksız. /… /, s.220-221.]

***Mektebî*:**

"Ya Rabbi, dedi. Beni bu beladan kurtar. … Leyla'nın gamını gönlümde artır. Onun aşkından başka gönlümden her şeyi çıkar" (Levend, 1959: 64-65).

Şâhidî:

Elinde halka dilden didi yâ Rab
Beni kim halka kıldı tâbıla tab
…
Cemâline fidâ olsun revânum
Helâl olsun eger içerse kanum (1531-51)

***Nevâyî*:**

leyli ʿışkın tenimde can kıl
leylî şevkin regimde kan kıl (1583-61)

***Behiştî*:**

'âşıklarun eyleyüp emîri
darb-ı mesel eyle ben fakîri

ma'mûr o ki 'ışkun ide vîrân
'âkil o ki 'ışkun ide hayrân (1222-56)

***Hamdullah Hamdî*:**

Beni 'aşkumda irgür ol makâme
Yitem ben kala 'aşkum bi's-selâme

…
İli ‘âlemde ‘aşk olsun bana dîn
Emîn olsun belâdan diyen âmîn (836-78)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ki Leylī ‘ışḳını bende müdām it
Anuñ ‘ışḳı yile ‘ömrüm tamām it (46a-46b)

***Celîlî*:**

‘Işḳı dil ü câna reh-nümûn kıl
Günden güne derdümi füzûn kıl (790-804)

Fuzûlî’de, Mecnun’un Kabe’deli duasının oradaki manevi havanın tesiri ile olduğuna dikkat çekilir. Âşık, o makamda şevke gelerek aşkının artması için dua etmekten kendini alamaz:

Mecnûn bulup ol makâmdan zevk
Saldı anı çerhe neş’e-i şevk

Sûz ile çeküp ciğerden âvâz
Arz etdi binâ-yı Kabe’ye râz (1101-1130)

***Lârendeli Hamdî*:**

Şarab ı ᶜışḳdanven gerçi mecnûn
Veli sen ᶜışḳumı dem dem kıl efzûn (1895-19259)

***Atâyî*:**

Menden ayurma menim hem Leylīmi
Artuḫ itgil daḫı gerek meylimi (8b-9b)

***Örfî*:**

Benüm ‘ışḳum Ḫudā’ya izdiyād it
Derūnum ‘ışḳ-ı Leylī ile şād it (121-30)

***Andelîb*:**

Be ḫāk-i ẕāt-ı pāking derdimni bisyār ḳıl, yā Rab
‘İlācı bolmasın andaḳ ki zār u zār ḳıl, yā Rab
Gözüm yaşın ciger ḳanı bilen gül-nār ḳıl, yā Rab
Ser-ā-pā peykerim Leylī üçin efkār ḳıl, yā Rab
Başımġa raḥmeti ‘aşḳıngnı bes ser-şār ḳıl, yā Rab (s.51-52)

***Nâkâm*:**

Tənimdə daim et asari-eşqin
Dilimdə şöləvar qıl nari-eşqin" (s.25)

F5.2. F5.2. Abdal / Mürşid-i Kâmil / Pir / Veli'nin Duası

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde görülmeyen abdal / mürşid-i kâmil / pir / veli motifi, ilk kez ***Mektebî***'nin eserinde görülür. Babasının oğlunun hâline çare olması için götürdüğü Pîr, Mecnun'un derecesini anlar ve onun ayağına kapanıp aşktan kurtulmaması için dua eder:

بکریست که یا رب این جوانمرد

هرکز نبود خلاصش از درد

سوز ابدی ده از عطایش

وانکه بعدم فکن دوایش

سوزی که ازو حیات خیزد

تن سوزد و استخوان نریزد

["Ağlar ve şöyle dua eder: 'Ya Rabbi, bu delikanlı asla bu dertten kurtulmasın; onu ebedi ateşle yak. Sonra ilacını öbür dünyaya bırak. Öyle bir ateş ki ondan hayat çıksın; teni yaksın, fakat kemikleri bıraksın'. Mecnun bu duayı işitince yerinden kalkıp " âmin" der ve kendini umudsuzca çöllere atar". s.63.]

F5.2.1. F5.2.1. Pîrden Aşkın Artması İçin Dua İsteme

***Hâtifî*:**

"Babası Mecnun'u dervişe götürür. Mecnun aşkının artması için dua eder" (Levend, 1959: 79).

***Hamdullah Hamdî*:**

Mecnun'un babası oğlunu Pîr'e götürür. Mecnun, ondan kendisine dua etmesini ister:

Urup el-kıssa Mecnûn destine dest
İletdi hâne-kâh-ı şeyha ser-mest
…
Du'â it kim ziyâde ola her rûz
Gam-ı Mecnûn u ol hüsn-i dil-efrûz (927-41)[674]

[674] Ayrıca bk.: 2704-25, 1685-99, 836-78.

Ahmed-i Rıdvan'da kabilesinin istişaresi sonucu Mecnun, bir mürşid-i kâmile iletilir. *Abdu'r-Rahman* isimli kâmil mürşid, zamanının bütün ilimlerine vakıf, insanların hacetlerine çare bulan bir zattır. Mecnun'u görünce onun baştan başta aşka gark olduğunu anlar:

Meger kim varidi bir şeyḫ-i kāmil
Zamānında fünūn içinde kāmil
…
Sürüb Mecnūn Şeyḫuñ ḥażretine
Revān cebri iletdi ḫalvetine (56b-58b)[675]

Sürerler atı cengīler şitābān
Du'ā-yı ṣulḥ oḳur Mecnūn-ı ḫayrān
…
Eger şūm olmayaydı hem-çenān mīġ
Ururdı Nevfel'üñ aṣḥābına tīġ (74b)

Ki Leylī 'ışḳını bende müdām it
Anuñ 'ışḳı yile 'ömrüm tamām it (46a-46b)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İy reh-i Hakk'da mürşid-i kâmil
Bir du'â eyle bana himmet kıl
…
Ya Râb olsun hemîşe rûz-efsûn
Nâr-ı Leyli mahabbet-i Mecnun (1307-1311)

F5.3. F5.3. Dertten Kurtulmak İçin Dua

***Mektebî*:**

"Bir gece Allah'a yalvardıktan sonra yere kapanır, uykuya dalar. Rüyasında yanına birinin geldiğini görür. Gelen adam Mecnun'a bir muska bağlar. Mecnun'un gönlü, dertten kurtulur" (Levend, 1959: 69).

F5.4. F5.4. Dua ile Ölümü İsteme

***Nizâmî*:**

Tanrım! Beni bu mihnetten kurtar artık
Beni sevdiğimin huzuruna kavuştur artık
...

[675] Eksik varaklar nedeniyle Kahraman'ın Mürşid-i Kâmil ile konuşması yarım kalmıştır; ancak gidişattan, Kahraman'ın ondan dua istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca bk.: 100a-101b.

Leyla'nın mezarına sarılınca feryat etmiş
"Ey sevgili! Demiş ruhunu teslim etmiş (3551-60)

***Hâtifî*:**

"Allah'a yalvararak ölümünü ister. … Ruhunu teslim etmek zamanı gelince gökten 'fütûhât' kapıları açıldı. Dostların makamını gördü, Leyla diye can verdi" (Levend, 1959: 82).

***Hamdullah Hamdî*:**

Za'îfem döymezem ben bu belâya
Döyer mi peşşe darb-ı ejdehâya (3777-8)

Dehânından çıkınca bu du'âsı
Bile çıkdı anunla cân hümâsı (3863-65)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Hemān ol dem göge ṭutdı yüzini
Elini ḳaldurub yumdı gözini
...
Görüb cānān yolında zaḥmet ü bīm
Revān iy dost diyüb oldı teslīm (166b-167a)

***Celîlî*:**

Mecnûn çü du'âya götürür dest
Fi'l-hâl düşüp yire olur pest (2013)

***Lârendeli Hamdî*:**

Beni kurtar İlâhi bu belâdan
Belâ yı ref kıl bir mübtelâdan
…
Be-hakk nâle-i 'uşşâk-ı nâ-şâd
Beni bu vartadan yâ Rabb kıl âzâd (5207-9)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Beni kurtar cefâ-yı dünyâdan
Hazzımı vir safa-yı ʿukbâdan
...
Olduğı içün du'â güzer-gâhı
Kendü gibi ğaribler rahı (2269-74)

***Andelîb*:**

Ey Ḫudāya yār diyip derdimni efzūn ḳıl meni
Aḳızıp gözyaşımı deryā-yı Ceyḥūn ḳıl meni (s.132)

... cān-ı be-Ḥaḳ teslīm ḳıldı. (s.134)

***Nâkâm*:**

Güşad et bəxtimə babi-fəlahi
Mübarək qıl bənə, ya Rəb səbahi!

Bəni boylə pərişanhal qoyma (s.96-97)

İrişdi dari-üqbayə səlamət
Zəbanbənd oldu əfvahi-məlamət (s.149)

F5.6. F5.6. Oğlu Olması İçin Dua Etme

Nizâmî:

Sonunda Tanrı dualarını kabul etmiş
Ona dilediği gibi bir oğul ihsan etmiş (829)[676]

Sevdâyî:

Bu resme kılurdı çok niyâzı
Şâm u seher ol Hudâ'ya sûzı
…
Her subh kılur salâda râzı
Ol hazrete karşu çok niyâzı (153-65)

***Hakîrî*:**

Bir oğul vergil mana bi-çareyem
Haste vü derdmen (ü) âvâreyem
…
Verdi bir oğul ana ol-dem İlâh
Hüsnini görüb hacîl olurdı mâh (119a/1-6)[677]

***Fuzûlî*:**

Te'sîr kılup figân u âhı
Avn etdi inâyet-i İlâhî

Bir gece açıldı bâb-ı rahmet
Buldı esr-i duâ icabet (499-501)[678]

[676] Ayrıca bk.: 2686-2702, 1111-45, 2222-2274, 1897, 1691-1706, 1178-98.
[677] Ayrıca bk.: 157b/2-158158b/ 11.
[678] Ayrıca bk.: 2283-2329, 1526-43, 1101-1130, 2856-57, 2969-80, 2302-2329, 2698-2735.

***Lârendeli Hamdî*:**

Dilerdi nesl ü peyvend içün ol şâh
Hudâ'dan bir veled şâm u seher-gâh
…
Bu idi cedd ü cehdinden muradı
Ki 'âlemden güm olmayaydı adı (743-49)[679]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bir seher ki Hudâ'ya itdi niyâz
Didi iy ʿâlem-i serâyir-i râz
…
Yalunuzlık hemîn sana yaraşur
Bir oğul vir ki ol bana yaraşur (340-366)[680]

Andelîb:

"*… bu ṭāha birle sā'il ve dervīşlerge köp köp ḫayır ve iḥsān ḳılıp, zārī vü tażarru' birle dergāh-ı vācibü'l-vücūdġa yüz urup, yıġlar irdi*". (s.29).[681]

***Atâyî*:**

Çünki kemlik yoḫıdı ez-mülk-i māl
Dāyim Allāh'dan dilerlerdi 'ayāl (2b)

Nâkâm:

Sanıb hər kokəbi bir babi-hacət
Kəvakibdən edib ümidi-nüsrət
...
Mübarək qıl bənə, ya Rəb səbahi!
Bəni boylə pərişanhal qoyma (s.95-97)[682]

F5.7. F5.7. Cengde, Sevgilininn Tarafının Kazanması İçin Dua

***Nizâmî*:**

Mecnun, savaşta Leyla'nın tarafı için dua eder:

Herkes süvari herkes savaş derdinde
Mecnun ise bir köşede can çekişmede
…
Bu tarafın askerleri içinde coşuyormuş
Karşı tarafın başarısı için çalışıyormuş (1691-1706)

[679] Ayrıca bk.: 2483-89, 1895-1925.
[680] Ayrıca bk.: 1770-94.
[681] Ayrıca bk.: s.51-52.
[682] Ayrıca bk.: s.58-59, s.25.

***Şâhidî*:**

Kişi tîgiyle urır hasme âheng
Velî ‘âşık ider mi yârla ceng
...
Alupdır göñlüm ol serv-i revânum
Göñül her kande ise anda cânum (2228-49)

Hamdullah Hamdî:

Anun-çün biz atarduk düşmene tîr
O düşmen fethine iylerdi tekbîr

Biz anun yolına olduk fedâyî
Kılur ol kavm-ı Leylâ’ya du‘âyı (1685-99)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Sürerler atı cengīler şitābān
Du‘ā-yı ṣulḥ oḳur Mecnūn-ı ḫayrān
…
Eger şūm olmayaydı hem-çenān mīġ
Ururdı Nevfel'üñ aṣḥābına tīġ (74b)

***Celîlî*:**

Mecnun, savaşta Leylâ’nın tarafının galip gelmesi için dua eder:

Mecnûn-ı şikeste-hâl u dil-teng
Kılmışdı bu sâza gerçi âheng

Lîk olsa du‘âyiçün nevâ-sâz
Eylerdi muhâlifin ser-âgâz (1220-21)

***Fuzûlî*:**

Biz cân kıluruz yolunda pâ-mâl
Sen düşmen içün dilersen ikbâl
…
Çün leşker-i yârdur kılan rezm
Ol rezme ne lâyık eylemek ‘azm (1526-43)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ben anun içün eylerven neberdi
Anun yine ᶜadü fethinde derdi (2483-89)

***Örfî*:**

Görüb bu ḥālet Mecnūn-ı şeydā
Şecā‘atle yüridi cenge ammā
…
Degilsem vasl-ı dil-dārile ḫurrem
Benümçün olmasun tek tab‘ı pür-ġam (77-94)

***Nâkâm*:**

Vəli Məcnun edib bir qeyri-ahəng
Olub Leyli sipahi birlə yekrəng
…
Tərəfdarani-Leyli olsa Mənsur
Qılıb xəndə olurdu şadü məşkur (s.58-59)

F5.8. F5.8. Diğer -- Aşkın Artması İçin Dua

***Dihlevî*:**

گنجینهٔ عشق شد او جودم بی عشق مباد تار او پودم

[“Vücudum ışk hazinesi oldu, ya Rab olmasın vücudum aşksız. /… /, s.220-221.]

***Şâhidî*:**

Ki ey âyine-i hûrşîd-i ‘âlem
Cihân bâgı ruhuñ ‘aksiyle hürrem
...
Ki iy dâr iy ‘âlem dâver-i cûd
Kapuñdandur küşâde bâb-ı maksûd (3116-75)[683]

***Nevâyî*:**

çek ᶜaynıma ᶜışk tutyasın
ur kalbime ᶜışk kimyâsın

könğlümge fezâ harim-i ᶜışk et (1024-25)

***Behiştî*:**

câmi’de hatıb ider du’âyı
tâ kurtara Hak bu mübtelâyı
…
mecmû’ı du’âlar itdi ammâ
vardukça ziyâde oldı sevdâ (1153-55)[684]

[683] Ayrıca bk.: 2228-49, 1531-51.
[684] Ayrıca bk.: 1222-56, 1667-8.

***Celîlî*:**

K'ey peyk-i ecel irüp sebük-hîz
Vir müjde-i merg-i râhat-engîz
...
Mecnûn çü du'âya götürür dest
Fi'l-hâl düşüp yire olur pest (2013)[685]

***Atâyî*:**

Menden ayurma menim hem Leylīmi
Artuḫ itgil daḫı gerek meylimi (8b-9b)

F6. F6. Secde

F6.1. F6.1. Şükür Secdesi

***Şâhidî*:**

Bu cûşile gelüp Mecnûn vecde
Yüz urıp hâlikına kıldı secde (2080-81)[686]

***Nevâyî*:**

Menzilga yüz urdı gam-ber-gam
Yüz koydı vü secde kıldı her gam (2072)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Tâ ki geldi özine bir pare
Secde-i şükre vardı bî-çâre (370-1)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu söz zevkiyle Mecnûn düşdi vecde
Bu va'de iyledi şükrâne secde (1394)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṣafādan vardılar şevḳile vecde
Bu vaṣla ḳıldılar şükrile secde (123b)[687]

***Lârendeli Hamdî*:**

Dahi sonra uyub rûyın zemine
Sücûd-ı şükr kıldı ol kemine (4734)

[685] Diğer motifler için bk.: 1220-21, 790-804.
[686] Diğer motifler için bk.: 4915.
[687] Diğer motifler için bk.: 52b, 70a, 147a.

***Nâkâm*:**

Düşüb xaki-niyazə oldu rumal
Mükərrər səcdeyi-şükr etdi filhal (s.128)[688]

F6.2. F6.2. Diğer -- Secdeler

***Hakîrî*:**

Secde edüb çün münâcât eyledi
Yâr hayâlin hâcât eyledi (131a/12)

F7. F7. Köle Âzâd Etme

Fâizî'de bulunan bu motifte, Kahraman'ın babası oğlu olduktan son bütün kölelerini âzâd eder:

Şükrāne-i ṭal'at-ı peri-zād
Hep ėtdi nökerlerini āzād (959)

F10-19. Dinî Yapılar ve Nesneler

F10. F10. Dinî Yapılar

F11. F11. Kâbe

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فأقبل الناس إلى أبى المجنون و قالوا: لو أخرجته إلى مكة فعوذته بيت الله الحرام لعل الله يعافيه مما ابتلى!فأخرجه أبوه إلى مكه

["İnsanlar Mecnun'un babasına kabul ettirdiler ve ona dediler: Eğer onu Mekke'ye ve Beytullah'a gönderirsen umulur ki sınandığı şeyde onu iyileştirsin! Babası onu Mekke'ye yolcu etti,...", s.4-5.]

***Nizâmî*:**

Hepsi birden şu sözde ittifak etmişler
"Kâbe'de çözülür bu mesele" demişler (1163-71)

***Mektebî*:**

"Babası Mecnun'u dua etmek üzere Kâbe'ye götürür. … Fakat Mecnun'u bırakmazlar; deveye bindirip uzaklaştırırlar." (Levend, 1959: 64).

[688] Ayrıca bk.: s.99-105.

***Şâhidî*:**

Göñülden terk idüb fi'l-i güzâfı
Çün irdi Kâbe'ye itdi tavâfı (1528-29)

***Behiştî*:**

çün Ka'be sevâdı oldı manzûr
pür oldı sevâd-ı dideye nûr (1210)

***Hamdullah Hamdî*:**

Olındı ittifâk âhır bu râya
Varalar Ka'be'ye sa'y-ı du'âya (836-7)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Elini aldı Mecnūn'uñ eline
Atası yüridi Mekke yolına (44b)

***Celîlî*:**

Mecnûnı bile alup şitâbân
Tutdı reh-i Ka'be-i beyâbân (757-59)

***Fuzûlî*:**

Çün Kabe'ye irdi ol nîkû-hûy
Mecnun'a dedi ki ey belâ-cûy (1095)

***Lârendeli Hamdî*:**

Alub yüz cehd ile Mecnûn'ı bile
Göneldi Ka'be'ye mır-i kabile (1882)

***Atâyî*:**

Mecnūn atası diledi Mecnūnı
Alıp ilet Ka'be evine anı (8b)

***Örfî*:**

Teveccüh itdirüp beyt-i Ḫudā'ya
El açdı her biri ḫayır du'āya (121-123)

***Andelîb*:**

"*El-ḳıṣṣa muḫtaṣar Seyyid benī 'Āmirīğa bu sözler ma'ḳūl bolup ferzendi dülbendinîng bir tivege mundurıp ḫāne-i Ka'bege revān boldî*", (s.49).

***Nâkâm*:**

Bulub vəhşətdə ol dilxunu axır
Gətirdi Kəbəyə Məcnunu axır (s. 24-25)

F20- F29. Dinî Objeler

F21. F21. Hacerü'l-Esved

***Fuzûlî*:**

Ursa Hacer-i mübâreke baş
Yumşana eger ola kara taş (1089-1092)

F30-F39. Dinî / Manevî Kişilikler

F31. F31. Hoca

***Ebû Bekr el-Vâlibî*:**

فإذا أبوه شيخ كبير

["Babası büyük bir hocaydı, …", s.103.]

F32. F32. Abdal / Mürşid-i Kâmil / Ehl-i Kâmil / Pîr / Evliya

Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserinde görülmeyen abdal / mürşid-i kâmil / pir / veli motifi, ilk kez ***Mektebî***'nin eserinde görülür. Babasının oğlunun hâline çare olması için götürdüğü pîr, Mecnun'un derecesini anlar ve onun ayağına kapanıp aşktan kurtulmaması için dua eder:

بكريست كه يا رب اين جوانمرد

هركز نبود خلاصش از درد

سوز ابدی ده از عطایش

وانكه بعدم فكن دوايش

سوزی كه ازو حيات خيزد

تن سوزد و استخوان نريزد

["Ağlar ve şöyle dua eder: 'Ya Rabbi, bu delikanlı asla bu dertten kurtulmasın; onu ebedi ateşle yak. Sonra ilacını öbür dünyaya bırak. Öyle bir ateş ki ondan hayat çıksın; teni yaksın, fakat kemikleri bıraksın'. Mecnun bu duayı işitince yerinden kalkıp " âmin" der ve kendini umudsuzca çöllere atar.", s. 63.]

***Şâhidî*:**

Sözin Zeyd'üñ çü gûş itdi ol abdâl
Sevincinden semâ'a girdi derhâl (4890-4912)

***Behiştî*:**

Mecnûn dime ana 'âkil ancak
Bu 'ışk yolında kâmil ancak (1259-87)

***Hamdullah Hamdî*:**

Urup el-kıssa Mecnûn destine dest
İletdi hâne-kâh-ı şeyha ser-mest (927-41)[689]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Meger kim varidi bir şeyḫ-i kāmil
Zamānında fünūn içinde kâmil (56b-58b)[690]

***Fuzûlî*:**

Kim olsa bu iç kemâle kâbil
Demek olur ana zât-ı kâmil (2787-2809)

***Lârendeli Hamdî*:**

Var içinde anun bir turfe abdâl
Yüz urmuş hake ᶜarz eyler Hak'a hâl (762-777)[691]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Varidi ol diyârda bir pir
Pir-i rüşen zarfür-i pür-tedbîr (922-52)[692]

Halîfe'nin eserinde Mecnun'un babası, zamanında aşk acısı çekmiş bir "pîr"e danışır. Pîr, Mecnun'un ağlamaması için, Leyla'nın sokağından alınacak toprak ile gözüne sürme çekilmesini, yakasını yırtmaması için de Leyla'dan bir nişane alınıp boynuna takılmasını söyler. Mecnun, gözündeki sürme dökülmesinden diye ağlamaz, ancak bu defa da eteğini yırtar (Levend, 1959: 305):

***Atâyî*:**

Beyle gördü Mecnun abdal hâlini
Sonra sordu atası ahvalini (48a)

[689] Ayrıca bk.: 3256-70, 3035-61.
[690] Eksik varaklar nedeniyle Kahraman'ın Mürşid-i Kâmil ile konuşması yarım kalmıştır; ancak gidişattan, Kahraman'ın ondan dua istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca bk.: 169b.
[691] Ayrıca bk.: 1700, 1833-63.
[692] Ayrıca bk.: 1160-83, 1307-1311.

***Örfî*:**

İrüşdürdi kemāle ‘ışkı anı
‘Iyān oldı ana sırr-ı nihānī (97-98)

***Andelîb*:**

“*...her yerde bir şerāfetlıġ bozorg görseler bula ayaġa yıḳılıp andan ḥacet tiler irdiler ve yine* ***evliyālar****ge is ve çerāġ ḳılıp ervāḥlardan Mecnūnnıng derdige şifā tiler irdiler*”. (s.49)

***Nâkâm*:**

Həvayi-nəfsini etmişdi mədum
Mələksirət olub, olmuşdu məsum (s.135)

G. KARAKTER ÖZELLİKLERİ, FITRÎ, KESBÎ VE ŞEKLÎ ÖZELLİKLER

G0-G99. Karakterin Olumlu Özellikleri

G0. Ahlâklılık, Akıllılık, Cömertlik, Cana Yakınlık, Maharet, Adalet ve Fazilet Sahibi Olma

G10. Misafirperverlik

G20. Cengâverlik

G30. İtaatkârlık

G40. Ahlâk ve Hayâ Sahibi Olma

G50. Şefkat

G60. Temizlik / Titizlik

G70. Vefakârlık

G80. Merhametli Olma

G90. Minnettarlık

G100-199. Olumsuz-Kişisel

G100. Hainlik

G110. Hilekârlık

G200- G299. Kesbî Özellikler

G200. İlim Sahibi Olma

G300-G399. Fıtrî Özellikler

G300. Şairlik

G310. Âşık-Tabiatlık

G320. Fasih Konuşma

G330. Diğer – Fasih Konuşma

G400-499. Şeklî Özellikler

G400. Güzellik

G500-599. Olumlu-Toplumsal

G500. Vefakârlık

G510. Minnettarlık

G520. Hayâ

G600-699. Olumsuz-Toplumsal

G600. Hilekârlık

G0-G99. Karakterin Olumlu Özellikleri

G0. G0. Ahlâklılık, Akıllılık, Cömertlik, Cana Yakınlık, Maharet, Adalet ve Fazilet Sahibi Olma

Benî Âmir (Mecnun'un Babası):

***Nizâmî*:**

Hüner sahibiymiş, yiğitlikte eşsizmiş
Kabile reisliğine en çok yaraşan o imiş
…
Fakir-fukara dostu, misafir-perver
İkbâli özü kabuğunda gizli bir server (805-811)

***Dihlevî*:**

بنشست پدر بشادماني　　بكشاد دري بهيهماني
بيكانه و خوش را صلا دار　　هم نزل فشاند او هم عطا دار

["Babası çok sevindi ve kapısını misafirlere açtı, ikramda bulundu. Akrabaları ve yabancıları davet etti. Sadaka ve bahşiş dağıttı. Annesi de perde arkasında odayı dehlize kadar süsledi. Kabilenin ileri gelenlerini çağırdı. Gökleri nağmeyle tazelendirdi. Birçok iyilere onların ağırlığı kadar bağışlar dağıtır". s.71.]

***Câmî*:**

مقبول عرب به كارسازی　　محبوب عجم به دلنوازی
...
داده كف او شكست حاتم　　بر بسته به جود، دست حاتم

["Araplar içinde yolu aydınlattığın için makbul; Acemler içinde de cana yakın davranışlarından dolayı mahbubsun. … Onun cömertliği en cömert insanlarla karşılaştırılınca onların elleri havada kalıyordu.", s.3-4.]

***Şâhidî*:**

Gınâda cûd u ihsânile mevsûf
Sehâda Hâtem-i Tayy gibi ma'rûf
…
Nesim-i hulkıla ile dehri temâmı
Mu'attar kılmışıdı bûy-ı nâmı (835-41)

***Nevâyî*:**

Bi-çare uluska çare-saz ol
Hân-güster ü mihmannevâz ol
…
Daniş anga kesb ü cûd pişe
Daniş bile cud etip hemişe (608-11)

***Hamdullah Hamdî*:**

Gedâ-perver safâ-peyker vefâ-dost
Serinde sırr-ı devlet magzıdur post (236)

***Celîlî*:**

Hem mansıb-ı câh u hem hıredmend
Dürcinde yog idi dürr-i ferzend (250-52)

***Sevdâyî*:**

Hem sâhib-i câh idi hıred-mend
Virmemiş idi Hak ona ferzend (150)

***Fuzûlî*:**

Müstecmi'-i cümle-i fezâil
Bulmışdı riyâset-i kabâil (478)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki var idi ᶜArab mülkünde bir mîr
Saha vü lutf kânı vü cihân-gîr
…
Saᶜadet munisi ikbal yârı
Kamu maksûdını virmişdi Bâri (733)

***Celâlzâde Sâlih*:**

ʿAmir âdlu kabileden bir er
Hayli dânâ idi vü ehl-i hüner (333)

***Fâizî*:**

Hem ḫāṣṣa-i edeble maʿrūf
Hem lāẓıme-i ʿArab'la mevṣūf (892)

***Andelîb*:**

" *Āmirī ziyāde ṣāḥib-hüner ve cümle'-i āfāḳdan şāyeste, dervīş-nüvāz, mihmān-divist hoş-iḳbāl irdi. Her çend ki özi görünir irdi ve meşhūr irdi.*", (s.29).

Leyla'nın Babası

***Lârendeli Hamdî*:**

Sahâvet birle meşhur olmuşidi
Cihân cûdından anun tolmuşidi (1014)

Mecnun:

***Dihlevî*:**

قیس هنری که در زمانه هست از همگی هنر یگانه

["Kays bu zamanede hünerli birisidir ve onun hüneri münferittir.", s.111.]

***Câmî*:**

قیس هنری ست دیگر آن طاق چون بخت به بند گی ت مشتاق

["Öbür yüce ise Kays-ı hünerîdir ki baht gibi o da senin emrinde olamaya heveslidir. Soyda ve asalette dünyada tek, erdem ve edepte efsane birisidir.", s.22.]

***Şâhidî*:**

Cemâl içre vahidü'l-'asrdur ol
Hünerlerde ferîdü'd-dehrdür ol (14114)

***Nevâyî*:**

Babası, Mecnun için şöyle söyler:

Mecnūn ki fütüvvet ehli erdi
İḥsān u mürüvvet ehli erdi (2645)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Hüner şarṭın çünkim ḳıldı itmām
Didiler lā-cerem Ḳays-ı hüner-nām (19b)

***Hamdullah Hamdî*:**

Zihî Kays-ı hüner-ver merd-i kâmil
Ki ol yârun sözine oldı kâ'il (3509)

***Fuzûlî*:**

Bir server idi kerîm ü âdil
Cümle ded ü dâma adli şâmil (2231)

Selim-i Âmiri:

***Şâhidî*:**

Hüner ehliydi dünyâsı ma'mûr
Selîm-i 'Âmirî dimekle meşhur (3508-10)

***Lârendeli Hamdî*:**

Sahî vü kâmil ü sâhib-hüner merd
Oturmuş turmuş u çekmiş ögüş derd (3680)

Zeyd:

***Şâhidî*:**

Adı Zeyd idi ahlâkıla mevsûf
Çü ‘Amr Zeyd hüsn idi ma’rûf (3859)

***Fuzûlî*:**

Meşhûr idi fazlı vü kemâli
Ma’rûf idi hüsni vü cemâli (1832)

***Lârendeli Hamdî*:**

Hüner-mend il sahi vü pâk gevher
Musaffa tab' u rûşen rây u server (4408)

Âmir:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Cüvān-ı pākidi ẕātı hüner pür
Ġazel dirdi laṭīf ü ḫūb çün dür (136a)

Nevfel:

***Hamdullah Hamdî*:**

Meger Nevfel emîr idi ‘Arab’da
Hünerde bî-nazîr idi ‘Arab’da 1354)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṣaçardı keffi deryā bigi lū’lū
Ġażabda şīridi şefḳatde āhū (68a)

***Sevdâyî*:**

Kim varıdı bir huceste-fercam
Ol ‘asrda ‘âdil ü nigû-nâm (887-89)

***Fuzûlî*:**

Kim var idi bir huceste-fercâm
Ol asrda âdil ü nîkû-nâm (1455-57)

***Nâkâm*:**

Elm əfraz idi müli-ərəbde
Pəsəndidəydi ətvarü ədəbdə (s.51)

İbn Selam / İbn Selam'ın Oğlu:

***Hamdullah Hamdî*:**

Hünerde bî-nazîr idi 'Arab'da
Ki ehl-i dil dilîr idi 'Arabda

Anun a'lâ idi her yirde kadri
Bülend idi kamu mahfilde sadrı (1310-12)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Cüvān-ı pehlevānidi hünermend
Bulınmazdı anuñ ḥüsnine mānend (63b)

***Fuzûlî*:**

İdrâki bülend ü hüsni dil-keş
Etvârı huceste sîreti hâş (1431)

***Lârendeli Hamdî*:**

Sahi idi şu resme ol mükerrem
Ki cüdından idi şermende Hâtem (1953)

***Celâlzâde Sâlih*:**

'Arab içre meğerki hürmetlü
Bir ulu var idi sa'âdetlü (1330)

***Andelîb*:**

"*... 'Arab ḳabīlesinden Es'ad İbn Selām diyigen bir yigit bir irdi. Ziyāde yigit irdi.*", s.76.

***Nâkâm*:**

Rəfiül-şövkətü sahibxəzanə
Həmişə rayinə tabe zəmanə (s.47)

G1. G1. Cömert Karakterin Sadaka Dağıtıp İhsanda Bulunması

***Nizâmî*:**

Baba görünce oğlunu coşup taşmış
Hazinenin kapısını ardına kadar açmış.

Mutluluktan hazîneyi saçıp savurmuş
Gül dağıtır gibi, altın saçıp savurmuş. (832-33)

***Dihlevî*:**

بنشست پدر بشادماني	بكشاد دري بهيهماني
بيكانه و خوش را صلا دار	هم نزل فشاند او هم عطا دار
و اندر پس پرده مادرش نيز	آراست زصفه تا بدهليز
ميريخت بخوبتر شماري	اندازه هريكي نثاري

["Babası çok sevindi ve kapısını misafirlere açtı, ikramda bulundu. Akrabaları ve yabancıları davet etti. Sadaka ve bahşiş dağıttı. Annesi de perde arkasında odayı dehlize kadar süsledi. Kabilenin ileri gelenlerini çağırdı. Gökleri nağmeyle tazelendirdi. Birçok iyilere onların ağırlığı kadar bağışlar dağıtır". s.71.]

***Şâhidî*:**

Re'is-i Âmiri idüb neşâtî
Ziyâfet eyleyü dökdi simâtı
…
Şu deñlü halka in'âm itdi genci
Atâsından ki tuydı her dilenci (858-60)

***Hamdullah Hamdî*:**

Peder çün gördi ferzendi cemâlin
Ana şükrâne virdi bunca mâlın
…
Anun-çün mâlı hare itdi firâvân
Fakire çok ᶜatâlar itdi ihsân (245-7)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḫazāyın ḳuflini acdı tamāmî
Ṭoyurdı ṭoy idüb ḫāṣile ʻāmı (19a)

***Celîlî*:**

Şükrâne nisâr idiser peder genc
Ol sîm-beri alur güher-senc (271)

***Sevdâyî*:**

Atası 'azîm toy kıldı
Gavga vü haşem yögüş yığıldı

Malı vü hazînesi ne ki var
Cümlesini kıldı ana îsar (170-71)

***Hakîrî*:**

Muştulug verdi o dem çok sîm ü zer
Hem murassa tâc hem zerrîn güher

Mey içüb ol-dem kıldılar toy düğün
'Iyd hem nev-rûz idi o gün (119a/8-11)

***Fuzûlî*:**

Şâd oldılar andan ata ane
Şükrâne verildi çok hizâne (505)

***Lârendeli Hamdî*:**

İderlerdi bu tertîb üzre timâr
Güzellendi varurak ol peri-vâr
…
ᶜArab resmince çekdürdi taᶜâmı
Konukladı kamu hâssı vü ᶜâmı (800-3)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İtdi şükrâne Hakk yolına nisâr
Niçe yüz bin derâhim ü dinîr

Kesdi kurban ana dil ü candan
Niçe dürlü semîn-i hayvandan (372-74)

***Andelîb*:**

"Seyyid benī 'Āmirī anıŋg ḫarıslıġından ḫazīnesiniŋg işigini açıp, zer u neḳreden Ḫudānıŋg yoluġa taṣadduḳlar birür irdi". (29) … "*Seyyid benī 'Āmirībol sözüni tamām ḳılġandan soŋ tamām ra'iyyet ü tābi'atlarıġa toy birip, ḫamd-i ṯenā birle meşġūl boldi*", (s.30).

G3. G3. Diğer

Muallim:

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki vardı bir mucallim anda üstâd
Özinden nice fen itmişdi icâd

Hüner-mend idi ğâyet fazıl idi
Kemâlât içre hayli kâmil idi (1311-13)

G10. G10. Misafirperverlik

Leyla'nın Babası

***Nizâmî*:**

Karşılayıp ağırlamak için dışarı çıkmışlar
Şefkat göstermişler, vefalı davranmışlar

Konukları evlerine buyur etmişler
Yiyecek her ne varsa ikram etmişler (1026-29)

***Dihlevî*:**

از راه کرم برسم تازی بنشست بمیهمان نوازی

["Leyla'nın babası onları karşıladı çok misafirperverlik sergiledi.", s.109.]

***Câmî*:**

آمد پدرش چنان که دانی وافکند بساط میهمانی

در اصل او نسب یگانه ی دهر در فضل و ادب فسانه ی شهر

["Malum, babası gelip bir ziyafet oluşturdu.", s.22.]

***Sevdâyî*:**

Leylî atası buları gördi
Yir gösterüben olar oturdı
…
Çün sofracılar getürdi hânı
Pes kıldılar ol zemin du'ânı (511-14)

***Fuzûlî*:**

Ehlen sehlen deyüp dem-â-dem
Min kez dedi ola hayr makdem (1031-36)

Lârendeli Hamdî:

Biri birine eylediler 'ilâm
Ki mihmândur gelen idelüm ikrâm (1722-23)

***Halîfe*:**

"Leyla'nın kabilesi, misafirlere ziyafet çeker" (Levend, 1959: 306).

Nevfel:

***Süheylî*:**

"… onu kendisiyle beraber evine götürür" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

G20. G20. Cengâverlik

Nevfel:

***Nizâmî*:**

Adı Nevfel'miş gözü pek, kahraman bir yiğit
O taraflardaki herkesi itaat ettirmiş bir yiğit
…
Hem haşmetliymiş hem saygın dostları varmış
Hem çok zenginmiş, hem güç ve itibarı varmış (1564-7)

***Şâhidî*:**

Ki ol devr içre bir mîr-i civân baht
Varaydı mülk gerü sâhib-i taht
…
Çü rezm içre uraydı tîgden dem
Mukâbil gelmezidi Sâm u Rüstem (1974-78)

***Nevâyî*:**

Nevfel ki ᶜarabda erdi nadir
tiğığa kader okığa kadir

yahşilik ile ᶜarabda mevsüm
ârâm-gehi bu merz ile bûm (1707-8)

***Behiştî*:**

var idi kabilesinde bir mîr
kim ahşam olmazdı ana zencîr

hasm olsayidi anunla 'Anter
mümkün miyidi ki kurt ara ser (994-95)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ṣadīka mûm idi ā'dāya āhen
Yanar od idi rezme bezme gülşen
...
Ṣavāş içinde bulsa düşmene yol
Atılmış oḳ çekilmiş tīg idi ol (1354-57)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Şehe düşmen-şiken merd-efgenidi
Cihāngīr-i zamān Rüstem-tenidi (38a)

Cüvān-ı pehlevānidi hünermend
Bulınmazdı anuñ ḥüsnine mānend (63b)

***Celîlî*:**

Geh cām ṭutardı gāh āhen
Geh āteş olurdı gāh gülşen (1123-5)

***Sevdâyî*:**

Tīġıla muṣāf müşkile ḥāl
Ma‘rûf-ı zemāne adı Nevfel (888)

***Hakîrî*:**

Nōfel adlu var idi bir pād-şāh
Bā-şecā‘at hem hükūmet-i dest-gāh
…
‘Ālem içre merd-bāşed pír idi
Píşesi dā’im anıñ naḥçír idi (152152a/ 13)

***Fuzûlî*:**

Tîgiyle mesaff müşkili hâll
Ma’rûf-ı zemâne adı Nevfel (1456)

***Lârendeli Hamdî*:**

Rahim idi dem-i ihsânda ol hân
Gazab vaktinde amma şîr-i ğarrân (1989-93)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mihr-bân idi dûsta çün mîgi
Kahraman idi düşmene çün tîgi (1802)

***Andelîb*:**

“*Şol ‘aṣrda Nüfül atlıḳ bir pādişāh bar irdi, ziyāde ṣāḥib-i ‘adālet ü ṣāḥib-i şecā‘at, ehl-i pehlevān irdi. Ṣūreti leşker-şiken, şīr-terkīb, ṭā‘at-perest pādişāh u mihrli ġazāl u şīr-i ġażabādem irdi.*”, (s.78).

***Nâkâm*:**

Əyan etmişdi aləmdə şücaət
Ona qılmışdı aləmlər itaət (s.51)

G30. G30. İtaatkârlık

G30.1. G30.1. Büyüklerine İtaatkâr Olma

G30.1.1. G30.1.1. Evliliği Kabul Etme

***Dihlevî*:** Mecnun, babasına duyduğu hürmet sebebiyle Nevfel'in kızıyla evlenmeyi kabul eder:

با آن حق نعمتي كه داري واجب نكند حرام خواري

اينست چو خواهش الهي تن دردادم بهرچه خواهي

["Boynumda büyük emeğin var, hiç bir zaman zahmetlerini boşa vermem. Allah'ın isteği ise bu dur. İstediğiniz her işi yaparım". s. 137.]

***Nevâyî*:** Mecnun babasının rızasını kazanmak için istemeden Nevfel'in kızı ile evliliği kabul eder:

Andak ki tilep hudâ rızâsın
Andın song ata ana rızâsın
…
Hükm et ki ne nev' etey şi'ârım
Etmekde anı ne ihtiyârım (2642-63)

G30.1.2. G30.1.2. Hatır İçin Yemek Yeme

Mecnun, anne-babasının hatırı için istemediği hâlde yemek yer:

***Dihlevî*:**

چون خورد بقدر رغبت آن خورد مادر سر سفره را بهم كرد

["İster istemez biraz yedi annesi sofrayı topladı", s.104.]

***Şâhidî*:**

Bir iki lokma ol ışkile meftûn
Sunıb yidi atası hâtırıyçün (1358-60)

***Lârendeli Hamdî*:**

Hem ol dem turdı Kays önine mâder
Getürdi hoş taᶜâm-ı rûh-perver

Anası hâtıriyçün ol şikeste
Bir iki kerre sundı haste beste (1527-31)

G30.1.3. G30.1.3. Özür Dileme

G30.1.3.1. G30.1.3.1. Anneden Özür Dileme

***Nizâmî*:**

Verdiği öğütleri dinlemediği için utanmış
Özür dileyip onun ayak bastığı yeri öpmüş (3054)

G30.1.3.2. G30.1.3.2. Babadan Özür Dileme

***Nevâyî*:**

Fehm olgaç atasının melâli
Tofrag etip anı infi‘âli
…
Dedi ki keçür günâhım âhır
Kim lutfung erür penâhım âhır (2639-41)

***Hamdullah Hamdî*:**

Peder dîdârını çün gördi Mecnûn
Düşüp ayagına yüz sürdi Mecnûn

Didi katunda pür-cürm ü günâhem
Kabul it ‘özrümi kim ‘’özr-hâhem (1022-3)

***Nâkâm*:**

Görüb məxdumini Məcnuni-şeyda
Sərildi məkdəmində sayə asa

Dedi: “Ey validi-vala nəvanəm
Qəbul üzrümi kim, natəvanəm (s.29)

G40. G40. Ahlâk ve Hayâ Sahibi Olma

Leyla'yı Mecnun için babasından isteyen Nevfel, Mecnun'un ahlakını över:

***Nevâyî*:**

İfrāt-ı ḥayā vü infi'āli
Ḳoymay ḳılunġa şerh-i ḥāli (1789)

***Behişt*î:**

Mecnun, ahlaken muteber birisidir:

Aḫlāḳı ḳabāyil içre maḳbūl
Ef'āli cemī' ḫayra maḥmūl (220)

Zeyd:

***Şâhidî*:**

Adı Zeyd idi aḫlāḳıla mevṣūf
Çü 'Amr Zeyd ḥüsn idi ma'rūf (3859)

***Lârendeli Hamdî*:**

Hünermend ü sahî vü pâk gevher
Muṣaffa ṭab' u rūşen rāy u server (4408)

Leyla, ahlâk sahibidir:

***Behişt*î:**

Olmasa ḥayāsı pāyine bend
Deşte düşendi ol şeker-ḫand

Şerm olmasayidi perde-dān
Olmazidi ḫānede ḳarārı (1366-68)

G40.1. G40.1. Sevgiliden Uzak Durulması

Mecnun ve Leyla, birbirlerine haram olduğu için yaklaşmazlar:

***Şâhidî*:**

Ki bu 'unvānla beni görmek ol
Diyār-ı 'aḳl içinde yok aña yol
...
İrürmedüm egerçi şūyı kāma
Velī meyl eylemez göñlüm ḥarāma (4088-91)

***Hamdullah Hamdî*:**

Egerçi ol ḥelāle virmedüm dil
Ḥarāma hem-nişīn olmak da müşkil

Ḥarāma ger ḥarīm olam helākem
Diyānet meẕhebinde ‘ayb-nākem (3084-5)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

İleri varmada çünkim ḫaṭar var
Benüm bu cānuma andan żarar var
…
Budur evlā ki pīr işleyem ben
Ol işümden ḥacālet bulmayam ben (123b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bize vaṣl olmaya bundan ziyāde
...
Bir iş ki anı ḥarām itmiş ola Ḥaḳ
Mübāşir olmazam ben aña muṭlaḳ
...
Bilürven ol daḥi ‘āşıḳ durur pāk
Ḥarāma baḳmaz ola idüb idrāk (4134-41)

G40.2. G40.2. Sevgilinin Vuslat Talebinin Reddedilmesi

***Sevdâyî*:**

Mecnûn işidüp bu razı andan
Namus odına dutuşdı candan (1072-84)

***Fuzûlî*:**

Dut perde-i ismet içre ârâm
Rûsvây menem sen ol nîkû-nâm
…
Çün men reh-i resm ü aşk dutdum
Nâmûs sahla her hâlelden (2714-2726)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Seni bed-nâm ider ʿArab kavmi
Nergisüne harâm ider nevmi (2044-59)

G40.3. G40.3. Annenin Hayâ Sahibi Olması

Leyla'nın annesi, Mecnun'un aşkını duyunca bundan hicap duyar:

***Dihlevî*:**

تا گشت زگفت و گوی او باش بر مادر لیلی این خبر فاش

["Onların dedikoduları ve bu sözleri Leyla'nın annesinin kulağına erişti, annesi bu sözün utancından köşeye çekildi.", s.84.]

***Şâhidî*:**

Çü mâzer gûş kıldı mâcerâdan
Kızardı gül bigi benzi hayâdan

Olub agyâr şerminden dil-fikâr
Diline nâr-ı hayret iyledi kâr (1030-31)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bizi rüsvây-ı hâs u 'âm idersin
'Arab ta'nı ile bed-nâm idersin (355)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ve ger ṣabr eyler isem ḳan-ı ṭāḳat
Ḳanı nāmūs u nengile ḥamiyyet (63a)

***Celîlî*:**

Şerm ü edeb ü hayâ-yı 'âdet
İden bulur efser-i sa'âdet

Ey ebr-i hayâ vü gülşen-i 'âr
Salma yire âb-ı rûy zinhar (385-416)

***Sevdâyî*:**

Ne 'âr idi sen bize getürdün
Nâmusumuzı hamu itirdün (278-81)

***Hakîrî*:**

Nāmūsımızı yitirdiñ der-'arab
Hem özin terk éylediñ 'ayş u ṭarab (148a / 10)

***Fuzûlî*:**

Ey iki gözüm yaman olur 'âr
Nâmûsumuzı itürme zinhar

Biz ‘âlem içinde nîk-nâmuz
Ma’rûf-ı tamâm-ı hâs u âmuz (665-666)

***Lârendeli Hamdî*:**

Reva mıdur sana bu resme işler
Ki ta’n ide bize yâd u bilişler
…
Beri ola çü bir duhter hayâdan
Anun toğmaması yegdür anadan (1271-76)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Kız olanda gerek haya vü edeb
Niçün olmaya sende dahi ‘aceb (603)

Didi dinle nasihatüm iy vay
İtme kendüni hem bizi rüsvây (1387)

***Nâkâm*:**

Məlamətdən nədamətdən kənar ol.
Bu pənd içrə əyandır əmr düşvar (s.46)

Mecnun’un Annesi:

***Fuzûlî*:**

Şânunda riyâset-i Arab var
Mîrâs-ı şecâat ü edeb var (945)

***Andelîb*:**

“*El-ḳıṣṣa, andan song Ḳaysdan annesi:“Bu sözlerni aytmaġıl, ‘aşḳıngnı pinhān saḳlaġıl, birüning ḳısına melāmet ḳılmaġıl, mübādā, Leylīning annesi işidip, anneng birlen ‘adāvet ḳılmasın ve yine atang işitse, seni bu ḥālda ḳomas...”,* (s.36).

G40.4. G40.4. Babanın Hayâ Sahibi Olması

Mecnun’un Babası:

***Dihlevî*:**

بنشید پدر چو حال فرزند گم شد زخجالت و سر افکند

[“Onların dedikoduları ve bu sözleri Leyla’nın annesinin kulağına erişti, annesi bu sözün utancından köşeye çekildi.”, s.84.]

***Hamdullah Hamdî*:**

Ki ey nûr-ı dü-dîde ko bu kârı
‘Arab ta’niyle tap vir bize ‘ârı (504)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Virürsin cehlile sen bāde ḫırmen
Çekerven dāyimā ben ṭa‘n-ı düşmen (50b)

***Celîlî*:**

‘İlm ü edeb ola tâ şi’ârun
Nâmûs-ı esâsı perdedârun (800)

***Sevdâyî*:**

Ne iş bu ki eyledün sen iy yâr
Geldi bu işün katı bana ‘âr

***Fuzûlî*:**

Senden ne revâ bu mâcerâlar
Sermâye-i ayb olan sadâlar (2066)

***Lârendeli Hamdî*:**

Gözüm nûrı sana düşmeye bu kâr
Ki görinür bize bu kârdan ᶜâr
…
Benüm nâmûsuma kuvvet vireydün
Oğulluk şartına şöhret vireydün (1426-29)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Şimdi ise bu itdügün girdar
Bana ʿâr üzre ʿârdurki ʿâr

ʿArab içinde eyledeîî bed-nâm
Beni ʿırz işi oldı ‘ümle temâm (800-802)

***Atâyî*:**

Sen gözümsüm gözüm kör eyleme
Eller içinde meni hor eyleme (34a)

***Andelîb*:**

"*... ve yine "Ey ferzend bu ḳılıḳ ve bu ef'āl yaşlıḳda zīnet berür, imdi uluġ bolup sen bu gerdārıng be-ġāyet 'ayb turur.*", (s.59).

G50. G50. Şefkat

G50.1. G50.1. Anne Müşfiktir

***Nizâmî*:**

Annesi görünce oğlunu uzaktan
Yarasına tuz basılmış sanki o an (3019-25)

***Dihlevî*:**

مادر چو بدید حال فرزند	بکست زدرد بندش ازبند
بو سيید چو مادران سرش را	ترکرد بکریه پیکرش را
که جماهدرید بهر سامانش	کاه از مژه دوخت اك دامانش
کریان نفسي ببر کشیدش	پس جمه پاره برکشیدش
شست ازنم دیدکان نخستش	اراست بجبه و عما مه
زین لاله کري چو باز پرداخت	کرمي سوي مطبخ خورش تاخت
آورد زراه مهرباني	مادر پختي چنانك داني
میراند مکس زروي خوانش	مي داد نواله در دهانش
مجنون که درونه پرزغم داشت	زاندیشه کجا غم شکم داشت
میخود ز بهر روي مادر	ني لقمه که شعلهاء آذر
چون خورد بقدر رغبت آن خورد	مادر سر سفره را بهم کرد

["Annesi çocuğunun hâlini görünce bedeni kederden parça parça oldu. Diğer anneler gibi onun başını öptü ve gözünden akan yaş onun elbisesini ıslattı. Onun derdinî görerek bazan elbisesini yırttı, bazan da kirpikleri ile yırttığı cameyi dikti. Şefkatle annesi pişirdiği yemeği ona getirdi. Onun sofrasından sivrisinekleri kovuyor ve onun ağzına da yemek veriyordu. Gönlü dertle dolmuş Mecnun karmaşıklıktan karnını düşünmezdi. Annesinin pişirdiği yemeklerden yerdi ama yemeği değil sanki yakıcı alev gibi lokmalar yerdi. İster istemez biraz yedi, annesi sofrayı topladı." ... Dihlevi, 1959: 104-106. Diğer motifler için Bk.: s.107-108.]

***Şâhidî*:**

Çü mâzer gördi bu hâletde anı
Diline od düşüp yandı cânı

Yüz urup yüzine öpdi serini
Yaşından eyledi nem peykerini (1351-57)

Hamdullah Hamdî'de, babası tarafından bir bahane ile eve gelen Mecnun'a annesi kavuşur:

Görüp ferzendinî bî-çâre mâder
Dögindi ağladı geh sine gâh ser

Kucup öpdi biraz boynın 'ızarın
Silüp şefkat yeniyle hem ğubârın (499-500)

Oğluna kavuşan Mecnûn'un annesi onu yıkar, paklar:

Tonatdı ildi dikdi vuşla-i çak
Yuyup cismi ğubârın iyledi pâk (501)[693]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü gördi anası oġlın ıraḳdan
Fiġān itdi görince ḳarşuraḳdan

Gül-i sürḫin gördi zerde olmış
Yüzi āyīnesi jeng ḫurde olmış (115a-115b)

***Celîlî*:**

Karşuladı kocdı öpdi gözin
Pâk itdi gül-âb-ı terle yüzin
…
Egninden alup pelâs-ı çâki
Geydürdi ana libâs-ı pâki (558-60)[694]

***Sevdâyî*:**

Mâder çıkarup pelâs-ı çâki
Geydürdi ana harîr-i pâki (1798)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Koçub öpdi yüzini hem gözini
Sildi yerliyle yüzünün tozını

[693] Diğer motifler için bk.: 2510-11, 3004, 2970-73, 2983-94, 3003-3005, 3041-82.
[694] Diğer motifler için bk.: 1798.

…
Giydürüb yini câmeler kat kat
Urdı başa ʿimâmesün heyhât (782-88)[695]

Halîfe'de babası tarafından eve getirilen Mecnun'u annesi yıkayıp giydirir (Levend, 1959: 303).

G60. G60. Temizlik / Titizlik

***Behiştî*:**

pak idi şu resme ol peri-rû
kondurmaz-idi ki üstine mû (429)

G70. G70. Vefakârlık

Selîm-i Âmirî / Zeyd: Mecnun'un Dayısı / Amcası:

***Şâhidî*:**

Ta'âmile gelüb ol nîk-i nâme
Getürürdi aña ki gâh câme (3508-10)[696]

***Hamdullah Hamdî*:**

Selîm 'âleme hayr u sehâsı
Husûsâ hakk-ı Mecnûn'a vefâsı (2922-24)[697]

Ahmed-i Rıdvan'da, hâlîm-i Âmirî, Mecnun'a vefa gösterir:

Çekerdi dāyimā Mecnūniçin ġam
Anuñ her zaḫmına olmışdı merhem (111a)[698]

***Lârendeli Hamdî*:**

Selim anı çü gördi böyle üryân
Kefensiz gurlar içinde giryân (3700-08)[699]

***Atâyî*:**

Mecnun'un bir dayısı Zeyd var idi
Gönlü onun Mecnun ilen yar idi (47a)[700]

[695] Diğer motifler için bk.: 392-411.
[696] Diğer motifler için bk.: 3511-15, 3529-36, 3624-31.
[697] Diğer motifler için bk.: 2926-54, 2974-79.
[698] Diğer motifler için bk.: 112, 115a, 118a.
[699] Diğer motifler için bk.: 3815-20, 3685-89, 3762-69.
[700] Diğer motifler için bk.: 47b, 48a, 48b, 50b-53b, 57a, 61b.

***Nâkâm*:**

Səlim Amiri oldu pədidar
Əyadət qıldı Məcnuni digərbar (s.112)[701]

Nevfel, Mecnun'a Vaad Ettiği Leyla'yı Babasından İster:

***Süheylî*:**

"Ona, Leyla'yı zorla da olsa alacağını vaat eder. … Nevfel, Leyla'nın kabilesine mektup yazarak Leyla'yı babasından ister" (Abd El Maksoud, 2004: 113-114).

***Hâtifî*:**

"Leyla'yı iyilikle olmazsa zorla alacağını söyleyerek yardımını vaadeder. … Nevfel, bir mektup yazarak kızı babasından ister" (Levend, 1959: 80-81).

***Şâhidî*:**

Çü Nevfel diñledi ol mübtelāyı
Diledi k'eyleye 'ahde vefāyı
...
Gelüb inṣāfa bir dem Ḥaḳḳ'ı yād it
Bunı ol dilberile nām-zād it (2124-2155)

***Nevâyî*:**

Bu ᶜuḳdedın isteben güşādıng
Kâmınğ bile yetkürey murâdınğ

Ger bolmasa ol ġaraż müyesser
Bar-dur anġa ħod ᶜivāz müyesser (1764-5)[702]

***Behiştî*:**

Mecnūn'ı irişdürüp murāda
Ḥüznin mütebeddil ide şāda (1010-43)

***Hamdullah Hamdî*:**

Ki ey āvāre 'āşıḳ itme ta'cîl
Ḳıluram sana vasl-ı yāri taḥṣîl
...
Od olup taşda gizlense nihānī
Demür olup çıḳaram taşdan anı (1389-93)

[701] Diğer motifler için bk.: s.106, 107-8, 112.
[702] Diğer motifler için bk.: 1764-65.

Virün Leylā'yı ḳon ceng ü cidāli
Yoġ ise uşda tīġ uş lā'ubālī (1488-92)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bes andan yād idüb ḥayy-ı mu'īni
Bu 'ahdi eyleyüb ḳıldı yemīni
...
Eger luṭfile olmazsa müyesser
Çeke ol kişvere ḳahrile leşker (69b-70a)

Getürüñ Leyliyi şimdi baña siz
Ve ger ni tīġumuñ ḍarbın görürsiz (73a)

***Celîlî*:**

Ben yārunı sana hem-dem idem
Sen bülbüli bāġa maḥrem idem

Ger ṣulḥ ola aramızda yā ceng
Ol dürri idem senüñle hem-seng (1137-45)

***Sevdâyî*:**

Āṣār-ı telaṭṭuf itdi izhār
Mecnūn'a didi kim iy vefādār

'Āşık kime olmışsan iy yâr
Şāyed ḳılalum bu derde timār (901-10)

***Hakîrî*:**

Ḥayrdır ger iki ġam-gín şād ola
Beldeden ber-bende-dān āzād ola (154b/9-155a/3)

***Fuzûlî*:**

Nevfel dedi ey edīb-i kâmil
Feyz-i naẓarumdan ola ġāfil
...
Sen cehd eyle ki yār ola ehl
Çün yār ola ehl kārdur sehl (1492-4)

V'er olsa bu hayr işde te'ḫīr
Ha ta'n-ı sinān u darb-ı şemşīr (1500-06)

***Lârendeli Hamdî*:**

Sana tā hem-ser olmayınca ol māh
Kemendüm cengden ḳalmaya kütāh (261-69)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Kendüne cebre olasın meşgūl
Virmeyesin melāl ü ḥüzne yol (1819-25)

***Atâyî*:**

Leyli atasına gönderdi kişi
Hatırım çün ol yetüsün yoldaşı (13b),

***Andelîb*:**

"*İrse Nüfülning ḳahrı gelip Leylīning atasıġa savçı iberdi kim: "Leylīni munda ibersin Mecnūnġa berür men, eger ibermese leşger tartıp üstüge barıp ḍarb-ı şemşīüfülning r birlen alıp, Mecnūnġa berür men" diyip, ilçi revāne ḳıldı. Ammā ilçi barıp Nüfülning ḫaṭṭını alarġa berdi.*", (s.81).

***Nâkâm*:**

Bu vəhşət tərkinə ahəng səndən
Bu yolda tiğ bəndən cəng bəndən (s.54-55)

Kumandan, Sözünde Durarak Savaş Açar:

Nevfel, Mecnun'a verdiği sözde durarak Leyla'nın kabilesiyle savaşır:

***Nizâmî*:**

Fırlayıp savaş hazırlığına başlamış
Zırhını giymiş üstüne, kılıcını kuşanmış (1659-61)

***Süheylî*:**

"Red cevabı alınca hücuma geçer" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

***Mektebî*:**

"Nevfel askeriyle kabile üzerine saldırır. Kanlı bir savaş başlar" (Levend, 1959: 67).

***Hâtifî*:**

"Ret cevabı alınca savaşa girer".

***Şâhidî*:**

Ki ṭoldı leşkerinden rūy-ı ṣaḥrā
Ṣavaş esbābını düzdi müheyya

…
Çeküb ṣancaḳ mukābil düzdiler ṣaf
Urırlar tīġa dest-i ḳabẓa-i kef (2178-2201)

***Nevâyî*:**

Cemᶜ eyledi her ḳabiledin hayl
Fi-l-hâl uruşḳa eyledi meyl
...
Mecnun eşi saᶜy u ḥīlesiġa
Sürdi Leyli ḳabīlesiġa (1826-34)

***Behiştî*:**

Nevfel işidüp olur perīşān
Mecmū' sipāha itdi fermān
...
Pür-āteş olup gider ġazabnāk
Gelmez gözine 'adūsı ḫāşāk (1070-7)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çukalın giydi tîgın çekdi defʿî
At üstüne atıldı sanki efʿî
...
Uçar kuşa binüp yil gibi esdi
Nice menzilleri bir demde kesdi (1480-86)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yolumda ṣavulun ġavġā gelibdür
Sizi ġarḳ itmege deryā gelibdür (75b/4)

Sipāhīsin düzetdi çekdi şimşīr
Yüridi düşmenüñ üstine çün şīr (74a/8)

***Celîlî*:**

Ṣancaḳ çeküp urdı tabl-ı nāmūs
Kim ide ḥasūd sīnesin kūs (1184)

***Sevdâyî*:**

Cem' itdi sipâh-ı bî-nihâyet
Çaldurdı nefîr ü çekdi râyet (932)

***Hakîrî*:**

Nōfel atlandı çapa ḥaylí ḥaşem
Bü'l-Ḥasan mülki saru baṣdı ḳadem (155b/04)

***Fuzûlî*:**

Cem' etdi sipāh-ı bī-nihāyet
Çaldurdı nefīr ü çekdi rāyet (1512)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çün oldı rü-be-rü ol iki leşker
Çalındı tabi u götrildi ᶜālemler (2162)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Tâ ki irdi ana bu efsâne
Kükredi döndi şîr-i gurrâne
…
Oldı onlara da haber nā-gāh
Rezme 'azm itdi diyü Nevfel şah (1868-72)

***Andelîb*:**

"*Ammā Nüfülning ḳahrı gelip … ḳoyup leşker tartıp benī Ḥayy üstüge revān boldı.*", (s.82).

***Atâyî*:**

Yine ilçi saldı bitmedi bu iş
İş onga yetdi ki leşker oldı iş (14a)

***Nâkâm*:**

Verib Nəcd əhli dəxi rəng cəngdə
Çəkib səf qıldılar ahəng cəngə
...
İrişdi çərxə fəryadi-təbirə
Fələkdə çeşmi əncüm oldu xirə (s.57)

G70.1. G70.1. Arkadaşların Zor Zamanındaki Vefası

G70.1.1. G70.1.1. Aramaya Çıkma

Arkadaşları Mecnun'a vefa gösterip uzlette olduğu süreçte onu aramaya çıkarlar:

***Dihlevî*:**

صحرا چو غبار می نوشتند تا بر سر خلوتش گشت گردی

["Toz toprak misali çölü arayarak, nihayet onu dinç bir yerde (kendi hâlvetinde) buldular.", s.168.]

بر خیز که گل شکوفه نو کرد دلها بنشاط می گرو کرد

["Kalk haydi gidelim, güller yeni tomurcuklandı ve gönüller şarap neşesi için grev olarak meyhaneciye verildi.", s.169.]

یاران عزیز در چمن گاه بودند نشسته چشم در راه

["Mecnun dostları çimende oturmuş bir biçimde onu beklemekteydiler. Arkadaşları Mecnun'u çimende karşılayıp üstünü başını temizlerler.", s.172.]

Zeyd Arkadaşını Arar:

***Şâhidî*:**

Yüriyüb geşt kıldı kûhı çün bâd
Tolandı deşt-i vîrânile âbâd
…
Sorardı gördigi pîr ü civânı
Son ucı buldı bir vâdide ânı (4033-38)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

İrişüb ol yire Mecnūnı buldı
Gözi ḳan yaşile ol demde ṭoldı (164a)

***Hakîrî*:**

Gördi sahrâda gezer bâ-nevha zâr
Hem yanında vahşî bî-had bî-şümâr (147a/5)

***Nâkâm*:**

Rəvanə oldu Zeydi-paksurət
Cünun səhrasinə qıldı əzimət

Gəzib vadibəvadi hər məkani
Bulub Məcnuni axir nagəhani (s.115)

Şerif, Arkadaşını Arar:

***Behiştî*:**

dönmişdi vücûdı bî-revâne
başında çü serv âşiyâne
…
pür zemzemeden anun dimağı
fark eylemez oldı sol u sağı (1633-37)

G70.1.2. G70.1.2. Döndürmeye Çalışma

***Celîlî*:**

Etrâfına halka oldı yârân
Ser-halka-i cem‘ zâr u giryân
…
Yârândan öninde kılma vahşet
N’oldı o kadîmi ‘ahd u ülfet (1039-83)

***Sevdâyî*:**

Bunlar ana itdi iy dil-âzâr
Gel gideli olma beyle efgâr
…
Gider bu hevâyı başdan iy yâr
Kalma bu fürakıla dahi zâr (852-67)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Gitdiler Necd'e toğrı ol yârân
İrdiler çün o tağa âhir-i kâr
…
Bulub âhir birinde gördiler
Bir isuzlık yirinde gördiler (1582-89)

***Halîfe*:**

“Bir bahar günü, arkadaşları Mecnun’u görmeye giderler. Onu … gezmeye teşvik ederler” (Levend, 1959: 307).

G70.1.3. G70.1.3. Fenalaşan Arkadaşı Eve Götürme

Çemende arkadaşları ile geziye çıkan Leyla, gördüğü rüya sonrasında uyanıp fenalaşınca arkadaşları tarafından eve götürülür:

***Dihlevî*:**

شوریده زجاش برگرفتند فریاد او نفیر در گرفتند
بیخویشتنش بخانه بردند زان گونه بمادرش سپردند

[“Perişan olan aşığı (Leyli’yi) yerinden aldılar. Bağırdılar, çağırdılar. Baygın düşen, kendinden habersiz kalan Leyli’yi eve götürdüler ve o hâliyle onu annesine verdiler.”, s.236.]

***Şâhidî*:**

Düşüb sürdi ruhı elini ḫāke
Diyedüñ sıḥḥati irdi helāke
…

Bu yaḳardı ġam derdiyle sīne
Olar iletirdi anı ḫānesine (4794-4803)

Nevâyî'de, Leyla'yı arkadaşları kınanmaktan kurtarır:

Ḳızlar boluban ol işdin āgāh
Kim beyle yıḳıldı ekki dil-hˇāh
…
Vāḳıf bolmay ḳabīlede el
'Azm oldı alarga eyle kim yel (2619-26)

Savaştan Sonra Zincire Vurulan Âşık'ı Kurtarır:

***Mektebî*:**

"Nevfel, Mecnun'un Leyla'nın kabilesi arasında çamurlara batmış yatmakta olduğunu görünce onu kurtarmak için aracı gönderir" (Levend, 1959: 67).

G70.1.4. G70.1.4. Yaralı Arkadaşa Yardım Etme

***Süheylî*:**

"Nevfel, yaralı olan Mecnun'u evine götürür" (Abd El Maksoud, 2004: 114).

G70.1.5. G701.5. Arkadaşların Sevgili İle Haberleşmeyi Sağlaması

Zeyd:

***Nizâmî*:**

Çadırda yaşayan o peri yüzlü güzel koşmuş
Melekler gibi uçarak yârine doğru koşmuş (3173)

***Câmî*:**

يك شب به هم آن دو پاك دامان در كشور عشق نيك نامان

["Gecelerin birinde bu iki âşık âşıklar diyarında / Yalnız başına oturup lafa dalmışlardı.", s.17]

ديدند جمال يكدگر را بردند ملال يكدگر را

هر راز كهن كه بود گفتند هر در سخن كه بود سفتند

["Birbirlerini görür ve hasret giderirler. / Tüm geçmiş anılarını anlatırlar. Her şeyle ilgili konuşurlar.", s.44.]

***Şâhidî*:**

Alurdı nüshasın ol yâr-ı cânı
İrürürdi gelib dildâre ânı

Aralıkda resûl-ı rûh perver
Olupdı bunlara ‘ışk içre rehber (3905-7)[703]

***Nevâyî*:**

Dedi ki eger ‘azîmet etseng
Leylî haşemiga yana yetseng

Ne til bile de yetür selâmım
Yâ beyle vü beyle de peyâmım (2002-32)[704]

***Behiştî*:**

bî-hûş yatur ol iki ’âşık
ahvâlde her biri muvafık (1371-1615)[705]

***Hamdullah Hamdî*:**

Dise Mecnûn kasâ’id pür-letâ’if
Alup anı çü helvâ vü katâ’if
…
İledüp ‘âşık u ma‘şûka nâme
Ara yirde uçardı san hamâme (3365-7)[706]

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Biraz müddet çü Zeydi aldı gitdi
Anı Leylī mezārına iletdi (165b)[707]

***Celîlî*:**

İrüp koçuşur ol iki ‘âşık
Dil-dâde vü dilsitân-ı muvâfık
…
Şükr eyledi her biri hudâya
Bu ni‘met ü ‘işret ü safâya (955-65)[708]

***Hakîrî*:**

Zeyd aldı nâmeyi düşdi yola
Kim bilür kim Hâlı’ın hükmi n’ola
…
Verdi yârın nâmesin bir dest-i yâr
Aldı munı ohıya ey kâm-kâr (146b/1-4)[709]

---

[703] Diğer motifler için bk.: 3900-7, 4025-33, 4001-12, 4054-66, 4890-4911, 5108-111.
[704] Diğer motifler için bk.: 2002-32, 2176-80, 2188-94, 2743.
[705] Diğer motifler için bk.: 405, 432-38, 400-1, 408-414, 1619-71, 1748-56.
[706] Diğer motifler için bk.: 3357, 3558-67, 3584.
[707] Diğer motifler için bk.: 121b, 122b, 137b, 142b, 144a, 147a.
[708] Diğer motifler için bk.: 458-61.
[709] Diğer motifler için bk.: 145b/10-11, 159159b/ 01-159159b/ 03, 147a/10-147b/1, 147^{b}2-5.

***Fuzûlî*:**

Yazdı aluben eline hâme
Dildârına bir itâb-nâme (1855-1935)[710]

***Lârendeli Hamdî*:**

Biri birine ol iki yâr-ı cânî
Hikâyetler diyişdiler nihânî

Sözile deldiler bî-havf-ı ağyâr
Dür-i gencîne-i râz ol iki yâr (1673-82)[711]

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ol iki zar yirine yirine
Yakdı hasret odını birbirine (700-13)

***Andelîb*:**

"*El-ġaraż, bar bar bul iki belā-keşlering 'aşḳları zor ḳılıp derd ü elemleri ziyāde bolup pīç ü tābga tüşüp yılan kadar tolġanur erdiler. El-ġaraż bul ḥāletde bir niçe furṣat zār zār çūn ebr-i nev-bahār yıġlaşıp durur erdiler.*", s.40.

***Atâyî*:**

Beyle diyüp yazdı Mecnun nâmeyi
Tîn idüben Zeyd'e tapşırdı onu (57a)

***Andelîb*:**

"*Ammā Leylī dil-ārāmıng ḳaṣīdeni ta'vīż ḳılıp Zeydge berip*", ... (s.96)

***Nâkâm*:**

Götürsün xətti-Məcnuni açıb bal
Yetirsin, eyləsin Leylini xoşhal (s.95)[712]

Şerif:

Behiştî'de, Âşık'ın yakın arkadaşı Şerif'tir. Mecnun, Leyla'ya yazdığı mektubu Şerîf aracılığı ile Leyla'ya iletir:

Başına sokar Şerîf anı
Tâ kim vire Leylîye nihânî

[710] Diğer motifler için bk.: 1845-51, 2388-2427, 1936-37.
[711] Diğer motifler için bk.: 4710-26, 4744, 4778-96.
[712] Diğer motifler için bk.: 97-99, 126-128.

...
Mecnûn'dan idüp selâm evvel
Mektûbı virür ana muhassal (839-43)[713]

Kerîme:

Behiştî'de, Kerîme de Leyla'nın Mecnun'dan haber almasını sağlar:

bana getürür Şerîf her dem
hem-dem ideyin sana yime gam (399-400, 405)

Âmir:

Ahmed-i Rıdvan'da, Âşık'ın yakın arkadaşı Âmir'dir:

Tamām eyledi Mecnūn nāmesini
Ḳodı ol dem elinden ḫāmesini

Anı ṣundı revān Āmir eline
Getürdi ol ṣenālardan diline (143b)

G70.1.6. G70.1.6. Kendisine Teklif Edilen Arkadaşının Sevdiğini Reddetme

Leyla'yı Kendisine Vermeyi Teklif Eden Babasını Nevfel Geri Çevirir

***Fuzûlî*:**

Çün hükmün eder bu resmi pâ-mâl
Bârî anı gayre verme sen al
…
Nevfel dedi ey güzîn-i eşrâf
Yoh mende hilâf-ı adl ü insâf (1581-87)

G70.1.7. G70.1.7. Son Vazifeyi Yerine Getirme

Zeyd, rüyasında gördüğü Leyla ile Mecnun'un akıbetini onların mezar taşına işler:

***Nizâmî / Şair-i ilhakî*:**

"Zeyd, Mecnun'la Leyla'nın kabrini her gün ziyaret etmekte ve Mecnun'un beyitlerini okumaktadır. Bir gün yine bunları düşünürken uykuya dalar …" (Levend, 1959: 30).

[713] Diğer motifler için bk.: 408-414, 416-421, 556-58, 1371-74, 1748-56.

***Şâhidî*:**

Yazub bu ḥ̆âb-ı sırrını mezâra
Didi remzini halka âşikâre

Bular unutdıgını ‘ışk-ı cemmâş
Cihân halkına oldı Zeyd’den fâş (5535-6)

***Hamdullah Hamdî*:**

Zeyd, Mecnun ile Leyla’nın kabrini ziyaret eder:

İdüp dâ’im ziyâret ol mezârı
Kılurdı nâle vü efgân u zârî (3951)

***Fuzûlî*:**

Ol meşhede Zeyd olup mücâvir
Âsâr-ı sadâka etdi zâhir

Ta’mîr içün etdi çoh atâlar
Tedric ile kıldı çoh binâlar (3014-15)

***Lârendeli Hamdî*:**

Cihân halkına kıldı anı zâhir
Ki cennetde nicedür anlar âhir

Kamu fanı bu 'âlem hâkdür hem
Ebed bâkı o 'âlem pâkdür hem (5359-60)

Mâtem, Mecnun’un kabrini ziyaret edip imar eder:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Kim ide yārinüñ ḳabrin ziyāret
Dil-i vīrānı eyleye ‘imāret (160b-161a)

G80. G80. Merhametli Olma

Nevfel:

***Nizâmî*:**

Savaşı kazanan bu yakarışa dayanamamış
Affetmiş, günahlarının tamamını bağışlamış

Gelin hemen gelirse mutlu olurum demiş
Bu kabileden tamamen hoşnut olurum demiş. (1789-90)

O merhamet dolu sözleri duyunca Nevfel
Onu bağışlamış: “Kalk ihtiyar” demiş Nevfel (1825-34)

***Hamdullah Hamdî*:**

İşidüp bunı Nevfel şefkat itdi
Olara ‘afvı ile minnet itdi (1652)
...
Meseldür bu mesel gül gibi solmaz
Nasîb olmayıcak ol basup olmaz (1682-82)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bu vechile olundı çok tekellüm
Żarūrī Nevfele geldi teraḥḥum

Ferāġat gösterüb ceng ü cedelden
Bıraḳdı Leylinüñ tedbīrin elden (78b/9)

***Fuzûlî*:**

Nevfel dedi ey güzîn-i eşrâf
Yoh mende hilâf-ı adl ü insâf
…
Munı dedi açdı âlet-i rezm
Öz memleketine eyledi azm (1583-93)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü gördi bu ğırîvi feth şahı
Kodı rahm eyleyüb geçmiş günâhı (2431)

***Atâyî*:**

Seyyid ‘Āmir ṭa‘nasından ol kişi
Leylīni virdi anga bitdi işi (14b)

***Andelîb*:**

“*Leylīni atasıġa tabşırdı: “Bar imdi ḳızıngnı berseng bergil*”, (s.83).

***Nâkâm*:**

Görüb bu kəsrəti qıldı təəmmül
Ki sülh olmazsa müşküldür təhəmmül (s.49)

G90. G90. Minnettarlık

G91. G91. Çocuğu Olan Kabile Reisi, Allah'a Şükrederek Hazinesinden Bağışta Bulunur

***Nizâmî*:**

Baba görünce oğlunu coşup taşmış
Hazinenin kapısını ardına kadar açmış.

Mutluluktan hazîneyi saçıp savurmuş
Gül dağıtır gibi, altın saçıp savurmuş. (N. 832-33)

***Dihlevî*:**

بنشست پدر بشادماني　　بكشاد دري بهيهماني
بيكانه و خوش را صلا دار　　هم نزل فشاند او هم عطا دار
و اندر پس پرده مادرش نيز　　آراست زصفه تا بدهليز
ميريخت بخوبتر شماري　　اندازه هريكي نثاري

["Babası çok sevindi ve kapısını misafirlere açtı, ikramda bulundu. Akrabaları ve yabancıları davet etti. Sadaka ve bahşiş dağıttı. Annesi de perde arkasında odayı dehlize kadar süsledi. Kabilenin ileri gelenlerini çağırdı. Gökleri nağmeyle tazelendirdi. Birçok iyilere onların ağırlığı kadar bağışlar dağıtır". s.71.]

***Şâhidî*:**

Ḫazīne ḳuflını kıldı güşāde
Virür şükrāneler biliş u yāde (859)

***Nevâyî*:**

El-ḳıṣṣa atası tapḳaç ol dür
Köp saçtı güher ḳılıp teḫāfür (639)

***Hamdullah Hamdî*:**

Peder çün gördi ferzendi cemalin
Ana şükrāne virdi bunca mālin (245)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḫazāyin ḳuflini acdı tamāmı
Ṭoyurdı ṭoy idüb ḫāṣile ʻāmı (18a)

***Celîlî*:**

Şükrāne niṣār ider peder genc
Ol sīm-beri alur güher-senc (271)

***Sevdâyî*:**

Mālı vü ḫazīnesi ne ki var
Cümlesini ḳıldı aña īṯār (71)

***Hakîrî*:**

Muştulug verdi o dem çok sîm ü zer
Hem murassa tâc hem zerrîn güher

Mey içüb ol-dem kıldılar toy düğün
‘Iyd hem nev-rûz idi o gün (119a/8-11)

***Fuzûlî*:**

Şād oldılar andan ata ane
Şükrāne verildi çok ḫizāne (505)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ḫazīne ḳapusın açup atası
Şu deñlü dökdi zer kim yoḳ ḳıyāsı (801)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İtdi şükrāne Ḥaḳ yolına niṯār
Biçe yüz biñ derāhim ü dīnār (370-74)

***Fâizî*:**

Çün gördi peder cemāl-i pākın
Beẕl eyledi ḫalḳa çoḳ ḫazā’in
...
Çün ġonçe-i ser-girān-ı gülzār
Çoḳ kīseler eyledi nigūnsār (956-9)

***Andelîb*:**

“Seyyid benī ‘Āmirī anıŋg ḫarıslıġından ḫazīnesiniŋg işigini açıp, zer u neḳreden Ḫudānıŋg yoluġa taṣadduḳlar birür irdi”. (29)

“*Seyyid benī ‘Āmirībol sözüni tamām ḳılġandan soŋ tamām ra’iyyet ü tābi’atlarıġa toy birip, ḥamd-i ṯenā birle meşġūl boldi*”. (s.30)

G92. G92. Şükür Secdesi Yapma

G92.1. G92.1. Zincirlerinden Kurtulan Âşık Şükür Secdesi Yapar

***Nevâyî*:**

Mecnun zincirlerinden kurtulunca şükür secdesi yapar:

Yüz şükr ile yerge ḳoydı başın
Közdin aḳızıp niyāz yaşın (1400)

***Şâhidî*:**

Ümīd-i vaṣlıla maġrūr oldı
Ṣanasın kim viṣāl-i yār buldı

Bu cūşile gelüb Mecnūn vecde
Yüz urıb Ḫāliḳına ḳıldı secde (2080-1)

G92.2. G92.2. Sevgiliye Kavuşma Ümidi ile Âşık Şükür Secdesi Yapar

Nevfel'in kendisini Leyla'ya kavuşturma vaadi sonrasında Mecnun şükür secdesi yapar:

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu söz ẕevḳiyle Mecnūn düşdi vecde
Bu va'de iyledi şükrāne secde (1394)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Gelüb bu şevḳıle ḥālāt-ı vecde
Bu ni'met şükrine çoġ itdi secde (70a)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bu sözden idinüb ümmīd ol abdāl
Öninde secde-i şükr itdi der-ḥāl (2070)

***Nâkâm*:**

Edince guş Məcnun bu Nəvidi
Təravətyab olub nəxli-ümidi

Həzaran şükr edib təzim qıldı
Sənalar söylədi, təkərrim qıldı (s.30)

G92.3. G92.3. Sevgilinin Vuslat Arzusunu Duyan Âşık Şükür Secdesi Yapar

Mecnun, Leyla'nın vuslat arzuladığı haberini alınca şükür secdesine kapanır:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Nigārından çü Mecnūn buldı behre
Sücūd-ı şükr idüb ḫāk itdi çehre (147a/8)

***Lârendeli Hamdî*:**

Dahi sonra urub rūy-ı zemīne
Sücūd-ı şükr ḳıldı ol kemīne (4734)

***Nâkâm*:**

Düşüb xaki-niyazə oldu rumal
Mükərrər səcdeyi-şükr etdi filhal (s.128)

G92.4. G92.4. Birbirini Gören Âşıklar Şükür Secdesi Yapar

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ṣafādan vardılar şevḳıle vecde
Bu vaṣla ḳıldılar şükrile secde (123b/1)

***Celîlî*:**

Şükr eyledi her biri Ḫudāya
Bu ni‘met ü ‘işret ü ṣafāya (955-65)

G92.5. G92.5. Oğlu Olan Kabile Reisi Şükür Secdesi Yapar

***Celâlzâde Sâlih*:**

Mecnun’un babası, oğlu olunca şükür secdesi yapar:

Tā ki geldi özine bir pāre
Secde-i şükre vardı bī-çāre (370-1)

G93. G93. Şükretme

G93.1. G93.1. Âşık, Sevgiliye Yakın Olduğu için Şükreder

***Behiştî*:**

Mecnun, vuslat anında Leyla’ya yakın olduğu için şükreder:

Uyandı şükür bu ḫufte bahtum
Şāh oldum olup sipihr tahtum (1540)

Bī-hûşlık uyhusından iy māh
Uyardı beni şükür kim Allāh (1548)

***Nevâyî*:**

Leylī özini sagındı Mecnûn
Şükr etti ki yārı erdi makrûn (2863)

G93.2. G93.2. Sevgilinin Vuslat Arzusunu Okuyan Âşık Şükreder

Mecnun, Leyla'nın vuslat arzusunu mektupta okuyunca şükreder:

***Nâkâm*:**

Qılıb Məcnunu xürrəm nameyi-yār
Fərəhdən səcdəyə şükür səd bār (s.102)

G93.3. G93.3. Aradığını Bulunca Şükretme

G93.3.1. G93.3.1. Meşhur Âşığın Bulan Kişi Şükretmesi

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Müslim, hep görmek istediği Mecnun'u görünce şükreder:

Ḳılurven şükrini ol Ẕü'l-Celālüñ
Ki ḳaldı ben ḳula rūzı cemālüñ (130a/7)

G93.3.2. G93.3.2. Âşığın Kâbe'den Dönüşte Aşkı Bulduğu için Şükretmesi

***Fuzûlî*:**

Mecnun, Kâbe'den dönerken aşkı bulduğu için şükreder:

Yüz şükr ki yār-ı gār buldum
Gezdüm bu cihānı yār buldum (1148)

G100-199. Olumsuz-Kişisel

G100. G100. Hainlik

Nevfel, Leyla'ya âşık olur:

***Hâtifî*:**

"Kızın yüzünü görür görmez âşık olur" (Levend, 1959: 81).

***Celîlî*:**

Cilve idicek cemâl-i Leylî
Nevfel dil ü cândan itdi meyli

Çün esdi hevâ-yı bâg-ı Leylî
Ol lâleyi yakdı dâg-ı Leylî (1224-5)

***Sevdâyî*:**

Nevfel görüp ana 'âşık oldı
Özi tama' itdi gör ne kıldı (955)

***Hakîrî*:**

Gétdi elden ṣabr u ārāmı anıñ
Tārik oldı vaḳt-i eyyāmı anın

‘Işḳ anı mahzūn-ı bımār éyledi
Müptelā vü zār u efġān éyledi (156156a/ 01**)**

***Lârendeli Hamdî*:**

Alub Leylî'yi döndi menziline
Ki Mecnûn'a vire varub iline
…
Dil ü cândan olub Leylî'ye âşık
Didi kim bu sanemdür bana lâyık (2519-21)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bari Nevfel çü gördi Leylâ'yı
Bedr olmuş cemâlinun ayı
…
Yâriken affa bî-ğam u teşviş
Oldı ani rakîb-i bed-endîş (1917-20)

G110. G110. Hilekârlık

***Hâtifî*:**

“Mecnun’u ortadan kaldırmak için zehirli şerbet hazırlatır” (Levend, 1959: 81).

***Celîlî*:**

Nevfel, bezmde Mecnun’a zehirli şerbet sundurur:

Emr itdi ki sâkî-i perî-çehr
Mecnûna içerü şerbet-i zehr (1229)

***Sevdâyî*:**

Buyurdı idün agulu şerbet
Mecnunile biz kılalı sohbet (956-59)

***Hakîrî*:**

Nevfel, Leylâ’ya kavuşmak için Mecnûn’un yemeğine zehir kattırır:

Ṣufrecíni çaġıruban söyledi
Yeri var yémek getür maña dedi

Zehr tökgil ol ta‘āma éy cevān
Meclise sen hāẓır ét anı revan (156156a/ 05)

***Lârendeli Hamdî*:**

Buyurdı itdiler iki kâse şerbet
Birine katdılar zehr-i mezelle (2526)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bunı bir mahremine didi hâss
K'ide şerbetle derd-mendi hâlâs

Ol dahi emri üzre zehr-âmîz
İtdi bir şerbet-i helâhil tîz (1927-28)

G200- G299. KESBÎ ÖZELLİKLER

G200. G200. İlim Sahibi Olma

Ebû Bekr el-Vâlibî'de, Mecnun'un babası, büyük bir hocadır:

فإذا أبوه شيخ كبير

["Babası büyük bir hocaydı, …", s.103.]

Ahmed-i Rıdvan'da *Müslim*, her fende âlimdir:

Aña ismiyle Müslim dirleridi
Anı her fende 'ālim dirleridi (129a)

Nevâyî'de, Mecnun ilimde, diğer çocukların önüne geçer:

Az vaktda eyledi zamane
Anı barı 'ilm ara yegâne (738-40)

G300-G399. FITRÎ ÖZELLİKLER

G300. G300. Şairlik

Selam-ı Bağdadi:

***Şâhidî*:**

Yürirdi 'âlem-i 'ışk içre çâlâk
Dili ebyâtıla şi're heves-nâk (4319)

***Hamdullah Hamdî*:**

Tarîk-i 'aşk içinde cüst ü çâlâk
Kemâl ü şi'r ü inşâya heves-nâk (3153)

***Lârendeli Hamdî*:**

Tarîk-i 'ışk içinde cüst ü çâlâk
Mizâcı nazm u eş'âra heves-nâk (4244)

G310. G310. Âşık-Tabiatlık

Mecnun:

***Nizâmî*:**

Aşk Kays'a iki eliyle su veriyormuş
Aşk cevheri ona nur gibi parlıyormuş (844)

***Câmî*:**

آهنك به هر قبيله كردى جويايى هر جميله كرد

جمعى به ديار وى رسيدند و آن ميل و شعف وى بديدند

["Her bir kabileye gidip, gezip ve güzel kızlar arayışındaydı. Etrafındakiler onda bu neşe ve meyli gördükten sonra onunla bu hususta önemli bir şey paylaşırlar.", s. 5.]

***Nevâyî*:**

Süt bogzıdın ötkeç ok bolup kan
Bagrı bu bahanedin tolup kan
…
Mehd içre tartıban figanlar
Efganıda derddin nişanlar (646-54)

***Behiştî*:**

Her kanda ki görse bir cemîle
Vaslına bulurdı bir vesîle (254)

***Hamdullah Hamdî*:**

Meğer 'aşk ile gelmişdi ezelden
Anun-çün var idi hazzı güzelden
…
Görüp hayran olurdı reng ü rûyı
Güzel görmese efğan idi huya (252-58)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Velī aġlardı oġlan gice gündüz
Anasına ulurdı gice gündüz
…
Gözi bir mehveşe nā-gāh olub ṭuş
Kesildi aġlamaḳdan oldı ḫāmūş (20a)

***Celîlî*:**

Ol tıfl iderdi girye dâyim
Olmazidi mâdere mülâyim
…
Bir serv-kade olup hevâdâr
Bir lâle-ruh idiser dil-efgâr (274-79)

***Sevdâyî*:**

Ağlarıdı durmayup be-nâ-kâm
Ne emer idi ne hod kılar râm
…
Yoh dili ki kimse bile hâlin
Ya anlayalar nedür makâlin (173-175)

***Hakîrî*:**

Ağlar idi gece gündüz zâr zâr
Ata ana oldı ününden bîzâr
…
Bahar idi ol nigârın yüzüne
gelmez idi hergiz uyhu gözine (119a/14-119b/7)

***Fuzûlî*:**

Âhir günine evvel eyleyüp yâd
Ahıtdı sirişk kıldı feryâd
…
Zâtında çü var idi mahabbet
Mahbûb görünce dutdı ülfet (508-544)

***Lârendeli Hamdî*:**

Velî giryân idi ol tıfl dâim
Değildi dâyeye râm u mülâyim
…
Değil öz dâyesine bir nefes ram
Buçuk dem bir şanemsiz tutmaz ârâm (807-18)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Hidmet itdükçe dayesi candan
Ol yakışmaz kaçaridi ândan
…
Gülüb oynayub olmazidi şad
Eyleridi geh âh u geh feryâd (383-411)

***Halîfe*:**

Nâgâh anı bir perîveş aldı

Ol mâh-ruhi kucaga saldı
…
Tahmiri mahabbet ile olmış
Mihrile sirişt-i paki tolmış (Levend, 1959: 301-302).

***Andelîb*:**

"*Ammā Ḳays bir yaşıġa yetdi. 'Aşḳ diyesi gelip, sevü ḳoydı ve ḫurşīd-i 'aşḳ peykerige tāb bere başladı*". (s.30)

***Fâizî*:**

Her gėce o ṭıfl-ı derd-i 'unvān
Tā ṣubha degin olurdı giryān
...
Bir kimse ḳucaġa alsa anı
Ṭutardı fiġān-ıla cihānı (964-76)

Zeyd:

***Şâhidî*:**

O devrân içre var idi heves-bâz
Hevâ'-i dil-rûbâdan vâkıf-ı râz
…
Adı Zeyd idi ahlâkıla mevsuf
Çü 'Amr Zeyd hüsn idi ma'rûf (3853-3859)

***Lârendeli Hamdî*:**

Var idi ol zemân bir nev-cüvân ḥûb
Mahabbet yâr afla vü ışk matlûb (4405)

***Nâkâm*:**

Məhəbbət Câmînin peyvəstə məsti
Bəharistan eşqin moğpərəsti

Cünuni-zənciri boynunda nəhani
Təriqi-eşkdə Məcnuni sani (s.90-91)

Selâm-ı Bağdadi:

***Şâhidî*:**

Yürirdi 'âlem-i 'ışk içre çâlâk
Dili ebyâtıla şi're heves-nâk (4314-19)

***Hamdullah Hamdî*:**

Zarâfet ehli ‘âşık-meşreb idi
Safâ fenninde sâhib-mezheb idi

***Lârendeli Hamdî*:**

Var idi bir yiğit 'âşık tabiat
Cihânı hiçe şaymışdı hakikat (4237-40)

Nevfel:

***Fuzûlî*:**

Hem aşk yolunda çoh yögürmiş
Hem çoh site-i zemâne görmiş (1457)

G320. G320. Fasih Konuşma

Mecnun:

Ali Şir Nevâyî

Bolgaç tili lafzdan haberlık
Her lafz ki dep barı eserlık
…
Ne kılsa beyan hıredga ma‘kul
Baştın ayagı nazarda makbul (655-60)

Selam-ı Bağdadi:

***Şâhidî*:**

Melîh idi fasîh idi kelâmı
Selîm idi selâm olmışdı nâmı (4318)

G330. G330. Diğer

G330.1. G330.1. Gönderilen Elçi Fesahat Sahibidir

Behiştî’de, Şah Nevfel, Mecnun için Leyla’yı babasından istemek üzere fasih konuşan bir elçi gönderir:

bir şahs bulundı çüst ü çâlâk
hem ehl-i sühan hem ehl-i idrâk

Hamdullah Hamdî’de, İbn-i Selam Leyla’yı fasih konuşan bir elçi aracılığı ile ister:

Ölü iş dirgürür kavl-i fasîhi
Nitekim mürdeyi nefh-i Mesîhî (1996)

G400-499. ŞEKLÎ ÖZELLIKLER

G400. G400. Güzellik

Mecnun:

***Nizâmî*:**

Yedi seki geçmiş on yaşını bulmuş
Halkta güzelliği dillere destan olmuş
...
Yüzünü uzaktan görenler duruyormuş
Nazar için dualar okuyup üflüyormuş (844-48)

***Dihlevî*:**

و ان لاله رخان ارغوان ساق نیز از دل و جانش کشته مشتاق

["Onların hepsi Kays'a meyilli ve o ancak o Leyli'ye yanmıştır.", s. 77.]

***Câmî*:**

فرخندکی مه تمامش بیرون زقیاس، و قیس نامش

بینا، نظر پدر به حالش خرم، دل مادر از جمالش

قیس آن ز قیاس عقل بیرون نامش به کمان خلق مجنون

["Onun saygıdeğer ve güzel yüzlülüğü kıyasa sığmazdı ve adı da Kays idi. Atasının aydın bir şekilde gözü üzerinde idi. Anasının yüreği cemalinden sevinçli idi. Kays'ın güzelliği akla sığmazdı, insanlara göre mecnundu.", s. 4.]

***Şâhidî*:**

Binüb hüsn atına ol rûy-ı sâde
Kamu güzelleri kıldı piyâde (852)

İrişdi pençden çün hefte sâlî
Düşürdi fitneye halkı cemâlî (894)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çaçan kim ᶜömrinün on oldı sâli
Hikâyet oldı illerde cemâli

Gören ol hüsn ü hulk-ı meh-likâyı
İderdi alkış okurdı duᶜâyı (262-263)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü deh sāle yitişdi Ḳays-ı Mecnūn
Cemāliyle cihānı ḳıldı meftun

İrişdi çünkim on dört sāle yaşı

Bu dünyā ḫalḳına and oldı başı (20b)

***Fuzûlî*:**

Âvâzı vü zihni vü cemâli
Kılmışdı mukayyed ehl-i hâli (2808)

Lârendeli Hamdî:

Yidiye irdi i'zâzile sâlı
İl içre dâstân oldı cemâli
…
Muᶜanber caᶜdı oldı piç-der-piç
Cihan içre nazîri yoğidi hiç (863-66)

Kays, on yaşına girince âşıkları daha da artar:

Çün irdi on yaşma ol kamer-veş
Gönüller hirmenine urdı âteş

Nireden kim geçe ol şâh-zâde
Olur 'âşıkları binden ziyâde (873-74)

Halîfe'nin eserinde Kays'ın mektebe başladığı zaman, sınıftaki arkadaşlarının onunla yakınlaşmak arzusu, Kays'taki güzelliğe işaret etmektedir (Bk.: Levend, 1959: 302).

***Atâyî*:**

Eyle ṣūret iki sīne pür-kemāl
Virmiş anlara ki göre viṣāl (3a)

***Fâizî*:**

Ḥüsnine kemāl-i munżam oldı
Her menḳabede müsellem oldı (980)

Leyla:

***Nizâmî*:**

Ay parçası, süslü bir bebekmiş sanki
Bir ulu serviymiş bakanı çekermiş sanki
…
Her gönülde havasından bir sevda
Saçları gece misali kara, adı Leyla (856-70)

***Dihlevî*:**

اندر صف آن بتان شیرین چون زهره بثور او مه پروین

["O güzel şirin güzellerin arasında Zühre, Venüs, Ay ve Pervin gibi parlak. Devamlı bir güzelliğe dönüyor", s. 75.]

***Câmî*:**

آن پرده ز رخ گشاد می داشت

وین صبر او خود به باد می داشت

["Leyli güzelliğini ortaya koyuyordu, Kays'ında aklı ve sabrı elden gidiyordu.", s.6.]

***Şâhidî*:**

Cemâli matla'-ı envâr-ı Mevlâ
Ruhı şem'-i nehâr-ı nâm-ı Leylâ
...
Vechinde irdi hüsn-i melâhat kemâline
La'linde buldı zevk-i hâlâvet nihâyeti (908-939)

***Behiştî*:**

bir gün ideridi Kays seyrân
bir mâh görür ki oldı hayrân
…
bir câzibe gördi ol kamerde
kim kendüyi virdi bir nazarda (279-81)

***Hamdullah Hamdî*:**

Gözi sihriyle meftun itdi Kays'ı
Saçı bendiyle mecnun itdi Kays'ı (282-298)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Velīkin içlerinde biri fettān
Nigār-ı sīb-i ġabġab nār-ı pistān
…
Çün ol dil-dārı Ḳays'uñ çeşmi gördi
Dil ü cānın revān mihrine virdi (21a-21b)

***Celîlî*:**

Ol bâg-ı cemâli gördi çün Kays
Nev-reste nihâli gördi çün Kays
…
Ol tâze bahâra oldı bülbül
Âşüfte-i gül esîr-i sünbül (318-20)

***Sevdâyî*:**

Işk eyledi Kays'ı eyle şeydâ
Pes nâle vü âh kaldı peydâ (217-20)

***Hakîrî*:**

Mekteb içre Kays gördi Leyli'ni
Ol melek-gılmân hûrun haylini (120a/8-120b/10)

***Fuzûlî*:**

Ol kızlar içinde bir perî-zâd
Kays ile mahabbet etdi bünyâd (564-81)

***Lârendeli Hamdî*:**

Göricek yârınun resmin o müştak
Gidüb ârâmı oldı takati tâk (915-64)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Göricek Kays oldı hayranı
Der-miyan itdi yolına canı (492-515)

***Halîfe*:**

Bir mah-ruhidi namı Leyli
Kim varidi Kays'un ana meyli (Levend, 1959: 302).

***Atâyî*:**

Düşdi onuñ göngline 'aşḳ āteşi
Anuñ reng-i aḥvālini bilmez kişi (3a)

***Fâizî*:**

'Işḳ eyledi Ḳaysı zār u pā-māl
Sim-āb misāl mużṭarib ḥāl (998-1028)

***Örfî*:**

O vaḳte irdi ki bu iki ma'ṣūm
İkisi daḫı oldı 'ışḳa mefhūm

Biri ma'şūḳa oldı biri 'āşıḳ
Biri Leylī birisi Ḳays-ı ṣādıḳ (3-6)

***Andelîb*:**

"*Ḳaysnı otġa saladır.*" (s.33)

***Nâkâm*:**

Alıp Qeysin əlindən ixtiyarın
Edip nabud aramü qərarın

Kəməndi-əşkinə dilbəstə qıldı
Əsiri mübtəlayı xəstə qıldı. (s.11)

İbn Selam:

***Hamdullah Hamdî*:**

Yüce pâye büyük sâye uzun boy
Kabîle çok bahâdır kavm ulu boy

Cemâl ü mâl ile meşhûr-ı ‘âlem
Kemâl ü hâl ile makbûl-ı âdem (1310-14)

***Hakîrî*:**

Var idi bir oğlu anın hüsni mâh
Kâmrân u baht yâr ‘âlî-câh (143b/14)

***Fuzûlî*:**

İdrâki bülend ü hüsni dil-keş
Etvârı huceste sîreti hâş (1430)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Varidi bir cemîl-i ferzendi
Dil-ber ü dil-ruba vü dil-bendi (1333)

Zeyd:

***Fuzûlî*:**

Meşhûr idi fazlı vü kemâli
Ma’rûf idi hüsni vü cemâli (1831-32)

***Nâkâm*:**

Yüzü Mehri səmayi xubruyi
Gözü ahuyi səhrayi nikruyi (s.90)

Zeynep:

***Şâhidî*:**

Ki luṭf-ı ḫüsnile ol māh-ı ruḫsār
Latīf ü āb-dāridi perī-vār
...

Ṣanavber ḳadd ü sīmīn ten şeker-leb
Semen ḥad sīb ġabġab adı Zeyneb (3866-78)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bu ter duḫter ki aḫter ṣūret idi
Adı Zeyneb cemāli ziynet idi
...
İderse bir aġız ol ġonca güftār
Ṣudan ol yaġdurur ol la'l-i dür-bār (3326-36)

***Fuzûlî*:**

Olmışdı esîr bir nigâra
Büt zîblü Zeyneb adlu yâra (1834)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki zirā ol mehün idi cemāli
Şeref burcında māh-ı lā-yezāli
...
Yüzi ḥûb idi pākīze nihādı
Zemānun zeyni Zeyneb idi adı (L. 4419-33)

Kerime:

***Behiştî*:**

Bir yāri var-idi serv-bālā
Kendü gibi nāzenīn ü zībā
...
Ehl-i kerem ü Kerīme nāmı
Ekrem ṣadef ü dürr-i girāmī (388-90)

Zinet:

***Nâkâm*:**

Bir afətkarə olmuşdu giriftar
Əmisi düxtəridi ol pərivar
...
Sərapa mübamu əndami zinət
Vücudi zeybi-aləm, nami Zinət (s.91)

Âmir'in Amcasının Kızının Güzelliği:

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bugün devrinde ol māh-ı dil-ārām
Nihādı nīkidi hem nāzūk-endām (A.R. 136a/9-11, 136b/ 1-8)

G500-599. Olumlu-Toplumsal

G500. G500. Vefakârlık

G501. G501. Kabile, Üyesini Arar

***Nizâmî*:**

Akrabaları Mecnun'un haberini almışlar
Onu hoşa gitmeyecek şekilde bulmuşlar (2052-55)

***Şâhidî*:**

Meger ol genç künc-i gâr içinde
Yaturdı halka olup mâr içinde (1583)

Ki tutmış anda bir gâr içre mesken
O gârı eylemiş âhıla külhan (2795-99)

***Nevâyî*:**

Tofrag ile yer üze hem-aguş
Eylep gam-ı 'aşk garet-i huş

Barı kılıban figan u zari
Hazır kılıban revan 'imarî (1036-40)[714]

***Atâyî*:**

Soñra gine terk idüben döndiler
Uçuban giden gelüben ḳondılar (9a)[715]

***Nâkâm*:**

Tərəfdarani-Məcnun şitaban
Bəyani-bəladə qıldı puyan
…
Ənisi valideyni-ah oldu
İqamətgahi matəmgah oldu (s.27)

***Nizâmî*:**

Çare bulmak için para harcamak istemişler
Mecnun'un derdine bir çare bulmak istemişler (1055)[716]

***Dihlevî*:**

[714] Diğer motifler için bk.: 1161-1185.
[715] Diğer motifler için bk.: 36a.
[716] Diğer motifler için bk.: 1013-24, 1221-5.

از اهل قبیله مهتری چند گشتند بهم ز خویش و پیوند

["Kabile ehlinden bir ihtiyar grubu akrabalarla beraber yola düştüler.", s.109.]

G502. G502. Son Vazifeyi Yerine Getirme

G502.1. G502.1. Kabile Üyesini Defneder

Mecnun:

***Nizâmî*:**

Akrabaları seçkin büyükler, iyi kalpliler
Özetle bütün dertliler bir araya gelmişler (3595-3601)

***Dihlevî*:**

لیلی گویان برادر او خویش ایشان زپس او جنازه در پیش

بردند برون جنازهٔ ماه بر خاست فغان زکوچه وراه

یکجا شده مرد و زن فراهم پروین او بنات نعش باهم

["Akrabaları Leyli Leyli diyerek, tabutun arkasından önünden hareket ederlerdi. Cenazeyi dışarıya çıkardılar ve yolda, sokakta feryatlar yükselmeye başladı. Erkek, kadın bir araya toplanmış, kızlar ve güzeller de o cenazenin yanındaydı.", s.251.]

***Şâhidî*:**

Kılur bir lahd içinde ol iki nûr
İderler bunları hâkile mestûr (5400-8)

***Nevâyî*:**

Barı dediler bu ekki gam-nâk
Her şâyibe-i fesâddın pâk

Kim ‘ömrleride ‘ışk-ı kâtil
Kılmay nefesi alarnı hoş-dil (3345-3362)

***Behiştî*:**

bir türbe yapup ol iki yâre
başladı bu halk âh u zâre
…
hâcet-geh olup mezâr-ı pâkî
iksîr-i mücerreb oldı hâki (1774-77)

***Hamdullah Hamdî*:**

Bunı hoş gördiler halk ittifâkî
Ki bir yirde olalar mest ü sâkî

Bular dünyâda olmışlardı yek ‘ahd
Anun-çün oldılar âhırda yek mehd (3942-5)[717]

***Celîlî*:**

Ol vâkı‘adan melûl u mahzûn
Hâk içre iderler anı medfûn (2037-41)

***Sevdâyî*:**

Tavfından olup murâd hâsıl
Ol kabre hâlâyık oldı mayil (1237-38)

***Fuzûlî*:**

Koydılar anı felekde rûha hem-râz
Ten oldı ten ile yerde dem-sâz
…
Bir bezm iki âha mahfil oldı
Bir burc iki mâha menzil oldı (3004-3009)

***Lârendeli Hamdî*:**

Pes âhir âb-ı dîdeyle yudılar
Götürüb hâkden kabre kodılar (5262-9)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Gördiler her neyise sâzın anun
Kıldılar evvelâ nemazun anun

İtdiler ba‘dehu anı medfun
Kesdi gavga-yı ‘âlemi Mecnun (2299-2300)[718]

***Andelîb*:**

“*... cem‘ bolup şüst-şūy ḳılıp birbirige aydur ırdi kim “Elbette bular ‘āşıḳ-ı pāk bolġaylar. İkilerin bir cāyda defn ḳılaylıng. İki ‘āşıḳ birbirige dāḫil bolġay” dir erdiler*.”, (s.136).

“*Ammā ḳabīle-i ‘Arabnıng bozorgüvārı: “Zinhār bularġa yaman til ötgürmeng. Bular ‘āşıḳ-ı pāk erkenler!” diyip*” ... (s.136).

[717] Diğer motifler için bk.: 3723.
[718] Diğer motifler için bk.: 2175-77.

G510. G510. Minnettarlık

G511. G511. Divane Âşığı Bulan Kabile Şükreder

***Nevâyî*:**

Mecnun'u bulan kabilesi şükreder:

Şükr eyleben oldılar yaña şād
Vīrāne köngülni eylep ābād (1184)

G520. G520. Hayâ

Leyla'nın kabilesi, Mecnun'un kendilerini utandırdığını ifade ederler:

***Hamdullah Hamdî*:**

Bizi rüsvây-ı hâs u 'âm idüpdür
Hemân gendü gibi bed-nâm idüpdür (956-57)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Didiler cümlesi ne kārdur bu
Ḥacāletdür bize ne 'ārdur bu (47b)

***Lârendeli Hamdî*:**

Ki bir dîvâne kıldı bizi bed-nâm
İl içre eyledi bî-ᶜâr u nâ-kâm (2260-74)

***Nâkâm*:**

Dedi: "Bir də o Məcnuni-pərişan
Olursa kuyi-Leylidə nümayan

Gərək qanın töküb naçar anın
Daşin eəlin edim ol astanın (s.27)

G530-530. Olumsuz-Toplumsal

G531. G531. Hilekârlık

G531.1. G531.1. Savaşta Hilekârlık

G531.1.1. G531.1.1. Kabile, Sevgilinin Öldüğü Haberini Yayar

Leyla'nın kabilesi, savaşı durdurmak için Leyla'nın öldüğü haberini yayarlar:

***Dihlevî*:**

چون فتنهٔ ما برون زد این تاب　　آن به که کنیم فتنهٔ در خوا

خیزیم و سبك زخون لیلی　　در خاك روان کنیم سیلی

آفت زجهان چو گشت گم نام　　غوغا ز دو سوی گیرد آرام

هم رخنهٔ فتنه بسته کردر　　هم دل کزند رسته گردد

هم سکهٔ قیس اندران راز　　بد سوختهٔ درونه پرواز

["Bu fitne bizden çıktı, o hâlde en iyisi bu fitneyi susturma. / Ağlayıp gözyaşımızı toprağa serpe serpe Leyla'nın öldüğünü söyleyelim. / Bu güzelin ölüm haberi her iki tarafı da susturur. / Hem fitne yatar hem ise gönlümüz serbest olur. / Bu söz içi yanan Kays'ı rahatlatır ve bu şekilde Kays da kurtulur.", s.119.]

G531.1.2. G531.1.2. Kabile, Bir Kızın Başını Keserek Sevgilinin Öldüğü Haberini Yaymaya Karar Verir

Leyla'nın kabilesi hileye başvurarak bir kızın başını kesip leyla öldü diyerek nevfel'i aldatmaya karar verir:

***Şâhidî*:**

Çü Mecnûn oldı bu hâletden âgâh
Döküb gözyaşın itdi derdle âh
…
Baña yüz duta deyu baht-ı fercâm
Helâk-i cânına itmişler ikdâm (2268-77)

H. ÇEŞİTLİ MOTİF GRUPLARI

H0-H59. Formüller

H0. Formüller

H10. Mesnevîlerin Biçimsel Çerçevesi

H20-H40. Renk Motifleri

Z40-Z59. Sayı Motifleri

Z60-Z80. Semboller

H0-H59. FORMÜLLER

H10. H10. Mesnevîlerin Biçimsel Çerçevesi

H10.1. H10.1. Başlangıç Formülleri

H10.1.1. H10.1.1. Besmele

***Nizâmî*:**

Ey adı başlangıçların en güzeli Tanrı'm!
Adını anmadan söze nasıl başlarım Tanrı'm! (1)

***Dihlevî*:**

باسم الملك الوهاب

["Melik ve Vehhab olanın adıyla...", s.1.]

***Mektebî*:**

بسم الله الرحمن الرحيم (Mektebî-i Şirâzî, 1312 :2)

***Hatifi*:**

بسم الله الرحمن الرحيم (Hâtifî, İstanbul Ünv. Kütüphanesi, No: 68 v.1b)

***Behiştî*:**

Bi'smi'llâhi'r-Rahmani'r-Rahîm (Aygün, 1999: 237).

***Hakîrî*:**

Olmağ içün dür şeytân-ı racîm
Yazdım bi'smi'llâhir'r-rahmâni'r-rahîm (117a/1-2)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bi-hamdi'l-Kâdiri'l-Ferdi'l-Alîmi
Ve bi'smillâhi Rahmâni'r-rahîmi (1)

***Atâyî*:**

Bismillāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm (1b)

***Andelîb*:**

Bi'smi'llâhi'r-Rahmani'r-Rahîm (s.29)

H10.1.2. H10.1.2. Hamdele

***Fuzûlî*:**

Elhamdü li-vâhibü'l-mekârim
Ve'ş-şükrü li-sahibi'l-merâhim (1-19)

***Hakîrî*:**

Kim O'dur darende-i ferd-i hamd
Hâlık-ı ins ü peri arz u semâ (117a/5)

***Lârendeli Hamdî*:**

Bi-hamdi'l-Kâdiri'l-Ferdi'l-Alîmi
Ve bi'smillâhi Rahmâni'r-rahîmi (1)

H10.1.3. H10.1.3. Dibâce

***Dihlevî*:**

ای داده بدل خزینهٔ راز عقل از شده خزینه پرداز

…

همواره در تو جای من باد توفیق تو رهنمای من باد

["Ey gönle sır hazinesini veren! Akıl senin için hazine ödeyen hazineci olmuştur. Yerim her zaman yanında olsun, yardımın benim rehberim olsun.", s.1-7.]

***Câmî*:**

ای خاك تو تاج سربلندان مجنون رو عقل هوشمندان

…

باشد به چو من شکسته رایی زین چنگ زدن رسد نوابی

["Senin yürüdüğün toprak onurlu insanların baş tacıdır. Akıllı insanların aklı sana mecnundur. … Bu hâlimle sadece sana erişmek ümidiyle sana doğru geliyorum.", s.3.]

***Şâhidî*:**

Zekâ'-i matla'-ı eşvâkdur bu
Kitâb-ı Gülşen-i Uşşâkdur bu
…
Gönül dürcinde olan cevher-i hâss
Dizülsün ey hevâ bahrinde gavvâs (1-40)

***Behiştî*:**

Allah'ı çü zikr ide sühan-gûy
Elbette olur kelâmı dil-cûy (1-7)

***Hamdullah Hamdî*:**

Çün ismu'llah ola 'unvân-ı defter
Gerek kim tâ ebed olmaya ebter (1-10)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Cihān milkini ġāfil olma cūyān
Bu ġaflet uyḫusından bir dem uyan
…
İgen bu devlete sen olma maġrūr
Bu milki tekye ḳılun olma mağrur (6a-9a)

***Hakîrî*:**

Her sözün olmasa ilkin nâm-ı Hayy
Bulmağ olmaz bilgil zû-yı menfaat (117a/3-117b/13)

***Fuzûlî*:**

Ey neş'et-i hüsni aşka te'sîr kılan
Aşkıyle binâ-yı kevni ta'mîr kılan
Leylî ser-i zülfini girih-gîr kılan
Mecûn-ı hazîn boynına zencîr kılan (Doğan, 2010: 22-25).

***Lârendeli Hamdî*:**

Hudâ kim bir durur bî-misl ü mânend
Hudâvendân ana dirler hudâvend (3-12)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Nedür ol dürr ki söz ana muhtâc
Güher-i nazm u nesr sikine tâc (1-25)

H10.1.4. H10.1.4. Tevhid

***Mektebî* (**Mektebî-i Şirâzî, 1312., s.2).

***Hâtifî* (**Hâtifî, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi*, No: 68 v.1b-3a.)

***Şâhidî*:**

Çü bismillâhdır miftâh-ı maksûd
Anuñla feth olur gencîne-i cûd (41-299)

***Behiştî*:**

İy ehl-i nazar hakîm ü dânâ
Dânişde gerek kişi tüvânâ (43-63)

***Hamdullah Hamdî*:**

Kamu mülk-i şehâdet ‘âlem-i gayb
Senün sun’unlaa mevcûd oldı lâ-reyb (11-47)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḳılursın ḳullaruña rızḳ-ı ḳısmet
Bu ḳısmet içre var biñ dürlü ḥikmet
…
Senüñ tevḥīd-i ẕātuñ söyler āsān
Nebāt u ma‘den ü ḥayvān u insān (1b-2a)

Anı gördüm ki her şeyde işāret
Anuñ tevḥīdi ne eyler delālet

Vücūduñdur senüñ āyīne-i Ḥaḳ
Ki sende görinür her şey muḥaḳḳaḳ (5b-7b)

***Sevdâyî*:**

Âgâz-ı suhan be-nâm-ı Allâh
El-‘izzetü ve’l-bekâu lillâh (1-45)

***Fuzûlî*:**

Ey munis-i ehl-i zevk yâdun
Ebvâb-ı emel kilidi adun (20-54)

***Lârendeli Hamdî*:**

Eyâ tuğra-keş-i mensur- evvel
Ki ezel bürhânı sendendür müseccel (13-113)

***Celâlzâde Sâlih*:**

İy celâlün bâr-kâgından numune nüh felek
Âsitân-ı ‘izzetün der-bânı her kudsî melek (26-39)

H10.1.5. H10.1.5. Münâcât

Mektebî (Levend, 1959: 59).

Hâtifî (Hâtifî, No: 68 v.3b-4b)

***Şâhidî*:**

Hudâyâ çünki nurundan cihânı
Münevver kıldı lütfun câvidânı (300-401)

***Behiştî*:**

İy ‘özr-pezîri ‘özr-hâhun
Gaftâr-ı zünûbı pür-günâhun (8-23)

***Hamdullah Hamdî*:**

İlâhî kâzî-i envâ’-ı hâcât
Kapundur halka mihrâb-ı münâcât (48-85)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Ḫudāẕā rūzı ḳıl Rıḍvān'a tevfīḳ
Seng vaṣfuñda tā kim ide taḥḳīḳ (2b)

***Sevdâyî*:**

İy Hayy u Kadîm ü Ferd ü Ekber
Ta’zîm ü senân iderler ezber (46-73)

***Hakîrî*:**

Ey ‘ademden ‘âlemi çü bâd eden
Ey kamu ahlka lutf u cûd eden (117a/13-117b/13)

***Fuzûlî*:**

Yâ Rab kerem et ki hâr ü zârem
Dergâha besî ümîd-vârem (55-97)

***Lârendeli Hamdî*:**

Elâ ey ‘özr-gîr-i cürm-i kârân
Recâ-bahş-ı kamu ümmîd-i vârân (114-192)

H10.1.6. H10.1.6. Na’t

Mektebî (Mektebî-i Şirâzî, 1312, s.4-5).

Hâtifî (Hâtifî, No: 68 v.4b-6a).

***Şâhidî*:**

Habîbü’l- Hakk fahr-i her dü ‘âlem
Tabîbü’l-halk zahr-i âl-i âdem (402-573)

***Behiştî*:**

İy vasfı kıdem vücûdı vâcib
Kapunda sevâ esîr ü hâcib (24-42, 95-125)

***Hamdullah Hamdî*:**

İ helvâ-yı pesîn ü milh-i evvel
Ümîd-i âcil ü nakd-ı mu'accel (86-123)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Şeh-i Sulṭān-ı iḳlīm-i şerī'at
İmām-ı enbiyā ḫatm-i nübüvvet (3b)

***Sevdâyî*:**

İy mazhar-ı nûr-ı ma'den-i cûd
Mihrünle mükevvenât mevcûd (74-117)

***Fuzûlî*:**

Ey pâdişeh-i serîr-i levlâk
Maksûd-ı vücûd-ı hâk ü eflâk (173-217)

***Lârendeli Hamdî*:**

Eyâ hurşîd-i çarh-ı قاب قوسين
Çerâğ-ı mürselin ü şem'-i kevneyn (193-286)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Ne Resûl ol ki mefhar-ı 'âlem
Dürr-i yekdâne-i benî-âdem (40-64, 82-105)

H10.1.7. H10.1.7. Mi'râciyye

Mektebî (Mektebî-i Şirâzî, 1312, s.5).

Hâtifî (Hâtifî, No: 68 v.6a-8b).

***Behiştî*:**

İy eşheb-i şeb-rev-i çü kerrûb
Tâvus- cinân misâli mahbûb (126-154)

***Hamdullah Hamdî*:**

Meger kim bir gice nûr-ı Celâlî
Cemâl-i kevne virdi zülf ü hâli (124-191)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çü mi'rāc idüp irdükde āsmāna
İrişdürdüñ mekānuñ lā-mekāna
…
İdüp in'āmını 'Āmir firāvāñ
Ṭoyūrmışdı cihān ḫalḳını yeksan (4a-5b)

***Fuzûlî*:**

Çün feyz-i vücudun ile ey pâk
Reşk-i felek oldı arsa-i hâk (218-277)

***Lârendeli Hamdî*:**

Meger bir şeb ki ‘âlem rûşen idi
Felek bâğı açılmış gülşen idi (287-399)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bir şeb-i târ içinde ol âye
Şehsüvâr-ı semend-i İsrâ’ye (65-81)

H10.1.8. H10.1.8. Ehl-i Beytin Övgüsü

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Çehār-erkānile baġlandı şer‘uñ
Niẓām anuñla buldı aṣl u fer‘uñ
…
Daḫı āliyle aṣḥāba temāmet
Ḫuẓā'dan ola teslīm ü taḥıyyet (3b)

***Lârendeli Hamdî*:** 400-430.

***Celâlzâde Sâlih*:** 106-131.

H10.1.9. H10.1.9. Devrin Padişahının Övgüsü

***Mektebî* (**Mektebî-i Şirâzî, 1312, s.8-10).

***Behiştî*:** 155-192.

***Fuzûlî*:** 350-398.

***Lârendeli Hamdî*:** 431-535.

H10.1.10. H10.1.10. Şehzade Övgüsü

***Şâhidî*:** 574-679.

***Lârendeli Hamdî*:** 536-649.

H10.1.11. H10.1.10. Şair Övgüsü

Nizâmî'ye Övgü

Mektebî (Mektebî-i Şirâzî, 1312, s.13-14).

H10.1.11. H10.1.11. Sebeb-i Telif / Sebeb-i Nazm

***Hatifi* (**Hâtifî, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi*, No: 68 v.11b-14a).

***Şâhidî*:** 680.

***Behiştî*:** 193-212.

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bu miḥnetden ki göñlüm ḳıldı nā-şād
Kime ḳılam ʻaceb zārī vü feryād
…
Anuñ'çün ḳılmışam bu naẓma bünyād
Ki işidenler ḳılalar ḫayrile yād (9a-10b)[719]

***Sevdâyî*:** 118.

***Fuzûlî*:** 399.473.

***Lârendeli Hamdî*:** 650-732.

***Celâlzâde Sâlih*:** 132-210.

***Halîfe*: (**Levend, 1959: 300).

H10.1.13. H10.1.13. Hikâyât

***Hamdullah Hamdî*:** 200-217.

***Celâlzâde Sâlih*:** 211-276.

H10.1.14. H10.1.14. Ser-Âgâz

***Mektebî* (**Mektebî-i Şirâzî, 1312, s.14).

Hâtifî (Hâtifî, *İstanbul Ünv. Kütüphanesi*, No: 68 v.18a.).

***Behiştî*:** 213.

[719] Nüshada sebeb-i nazm bölümü, *Der-Ḥāl-i Ḫ̈īş ü Şikāyet-i ez-Ḥasūdān*, başlığı altında verilmiş görünmektedir. Bk.: ASL 414, v. 9a.

***Hamdullah Hamdî*:** 218.

***Ahmed-i Rıdvan*:** 17a.

***Fuzûlî*:** 474.

***Lârendeli Hamdî*:** 733.

***Celâlzâde Sâlih*:** 277.

***Halîfe*:** (Levend, 1959: 299-300).

***Nâkâm*:** (s.9)

H10.1.15. Diğer Nazım Şekilleri

H10.1.15.1. H10.1.15.1. Kaside

H10.1.15.1.1. H10.1.15.1.1. Tevhid Hakkında Kaside

***Şâhidî*:**

قصیده اندر توحید باری[720]

قصیدهٔ اندر بیان کلمهٔ توحید[721]

***Fuzûlî*:** 98-116.

***Lârendeli Hamdî*:** 95-113.

***Celâlzâde Sâlih*:** 26-39.

H10.1.15.1.2. H10.1.15.1.2. Na't Üzerine Kasideler

***Şâhidî*:**

قصیده نعت افضل البشر علیه افضل الصلوات والسلام[722]

***Hamdullah Hamdî*:**

Na't-ı Seyyidü'l-Mürselîn (162-190)

***Fuzûlî*:** 259-277.

***Lârendeli Hamdî*:** 260-286.

[720] "Allah'ın Birliği Hakkında Kaside", Erbay, 2012: 41.
[721] "Kelime-i Tevhîdin Açıklanması Konusunda Kaside", Erbay, 2012: 41.
[722] "İnsanların en faziletlisini (salat u selam onun üzerine olsun) övgü için kaside", Erbay, 2012: 41.

***Celâlzâde Sâlih*:** 82-105.

H10.1.15.1.3. H10.1.15.1.3. Saltanat Övgüsü Hakkında Kaside

***Şâhidî*:**

قصیده فی مدح خلت سلطنته[723]

***Fuzûlî*:** 374-396.

***Lârendeli Hamdî*:** 521-535.

H10.1.15.1.4. H10.1.15.1.4. Şehzade Övgüsü Hakkında Kaside

***Lârendeli Hamdî*:** 619-649.

H10.1.15.1.5. H10.1.15.1.5. Gazeller

***Şâhidî*:** 1176-1180.

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Görelden sünbülüñ iy verd-i gülzār
Göñül dāmına olmışdur giriftār
…
İşidüb Aḥmed-i Rıḍvān kelāmın
‘Aceb mi olsa deryālar güher-bār (16b)

H10.2. H10.2. Geçiş Bölümleri

H10.2.1. H10.2.1. Kasideler

***Şâhidî*:**

قصیده خواندان مجنون در مناجات[724]

H10.2.2. H10.2.2. Gazel

***Mektebî*’**de, Leyla’nın Mecnun’a yazdığı mektupta bir gazel yer alır, Mecnun da bu gazele karşılık bir gazel kaleme alır (Mektebî-i Şirâzî, Tahran, 1312, s.73, s.75).

[723] “Saltanatın uzun sürmesi adına kaside”, Erbay, 2012: 41.
[724] “Mecnûn’un münacât söylemesi”, Erbay, 2012: 41.

***Şâhidî*:**

شعر در صنعت حسن ليلى[725]

شعر خواندان مجنون مناسب حال خود[726]

شعر خواندان مجنون در فراق ليلى[727]

شعر خواندان مجنون پيش ليلى[728]

شعر خواندان مجنون[729]

شعر خواندان ليلى بمناسب حال خود[730]

شعر خواندان مجنون[731]

شعر خواندان مجنون[732]

شعر خواندان مجنون بزير خرگاه ليلي[733]

شعر خواندان مجنون در ليلي[734] خواب

***Hamdullah Hamdî*:** 415-420, 600-604, 3626-3630, 640-650, 763-768, 1016-1020, 2145-2149, 1141- 1145, 1438-1442, 1473-1477, 2218-2224, 3474-3478, 3632-3636, 3831-3835, 3105-3109, 3308-3314.

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Hezār-ı dil bahārından kesilmez
Nigār-ı gül-'iẕārından kesimez
…
Ayrılmaz Aḥmed-i Rıḍvān ḳapuñdan
Çü bende şehr-i yārından kesilmez (35a, 48b, 124b)

***Sevdâyî*:** 326-332, 621-626, 628-631, 733-737, 1091-1098, 1099-1105, 1150-1155.

***Hakîrî*:** 121b/12-122a/3, 123a/7-123a/12, 124a/5-124b/12, 128a/11-128b/3, 128b/12-129a/4, 134b/6-134b/10, 138a/8-138b/2, 138b/11, 139a/4, 141a/13-141b/6, 142a/13-142b/6, 143b/2-143b/6, 144b/4-144b/9, 146a/7-146a/13, 146b/6-146b/8, 146b/10-

[725] "Leylâ'nın güzel sıfatları için şiir", Aygün, 2012: 42.
[726] "Mecnûn'un kendi hâlini anlatan şiir", Aygün, 2012: 42.
[727] "Mecnûn'un Leylâ'dan ayrılmasına şiir", Aygün, 2012: 42.
[728] "Mecnûn'un Leylâ'ya şiir okuması", Aygün, 2012: 42.
[729] "Mecnûn'un şiir okuması", Aygün, 2012: 42.
[730] "Leylâ'nın kendi hâlini anlatan şiir okuması", Aygün, 2012: 42.
[731] "Mecnûn'un şiir okuması", Aygün, 2012: 42.
[732] "Mecnûn'un şiir okuması", Aygün, 2012: 42.
[733] "Mecnûn'un Leylâ'nın evinde söylediği şiir", Aygün, 2012: 42.
[734] "Leyla'ya rüyasında Mecnun'un şiir okuması", Aygün, 2012: 42.

147a/1, 147a/12-147b/2, 148b/4-148b/10, 149b/07-149b/12, 150a/12-150b/4, 153b/3-153b/9, 159b/11-160a/3, 164a/03-164a/8, 164b/11-165a/1, 165a/11, 165a/14.

***Fuzûlî*:** 715-723, 789-797, 889-896, 972-978, 1016-1021, 1123-1130, 1398-1404, 1485-1491, 1641-1647,1670-1675, 1750-1757,2323-2329, 2379-2383, 2475-2481, 2537-2543, 2609-2617, 2638-2644, 2658-2662, 2687-2691, 2728-2735, 2768-2774, 2810-2814, 2906-2912, 2982-2988.

***Lârendeli Hamdî*:** 868-882, 1340-1344, 2589-2595, 3298-3302, 4158-4162.

***Atâyî*:**

Ḫandasın ey gül'iẓarım gel gel
Ey ḥabībim sevgi yārim gel gel
…
Cām-ı ḳatil tek ḫūn-ābı cāna nūş
Baḫtımı iden siyeh-pūş gel gel (5a-5b)

Nevmīd itme yā Kerīm-i Kirdgār
Çün senin dergahına men rehberim (24b)

***Halîfe*:** Leyla, gazel söyler (Levend, 1959: 303); Mecnun, gazel söyler (Levend, 1959: 303, 304, 305, 306; 310-312).

***Andelîb*:** s.39-40, s.56-57, s.62-63, s.71, s.74, s.79, s.97, s.103-104, s.109-110, s.114, s.127, s.129-130, s.133.

***Nâkâm*:** s.53, s.118-120.

H10.2.3. H10.2.3. Murabba

***Sevdâyî*:** 971-985.

***Fuzûlî*:** 1922-1935, 1996-2009.

***Andelîb*:** s.33, s.34, s.37-38, s.43, s.46, s.48-49, s.53-54, s.57-58, s.59-60, s.61-62, s.63-64, s.67-68, s.73, s.76, s.83, s.84, s.87, s.89, s.90, s.92-93, s.94, s.95, s.96, s.98-99, s.107, s.108, s.111, s.117-118, s.119, s.120, s.121, s.124-125, s.126, s.128, s.129, s.132, s.133-134, s.135, s.140-141.

H10.2.4. H10.2.4. Terci-Bentler

***Şâhidî*:**

ترجيع خواندان مجنون بحضو ليلي[735]

[735] "Mecnûn'un Leylâ'nın huzurunda terci okuması", Aygün, 2012: 46.

***Andelîb*:** s.31-32, 35-36, s.41-42, s.44-45, s.47-48, s.50-51, s.66-67, s.69, s.80-81, s.85, s.99-100, s.101, s.102, s.105-106, s.111-113, s.115-116, s.122, s.130-131, s.136-137, s.138, s.139.

H10.2.5. H10.2.5. Müseddes

***Andelîb*:** s.91-92.

H10.2.6. H10.2.6. Müstezatlar

***Şâhidî*:**

قاصد از زبان مجنون مستزاد گفتن (Aygün, 2012: 44).

***Andelîb*:** s.54-55, s.60-61, s.74-75, s.108-109.

H10.2.7. H10.2.7. Kıt'alar

***Andelîb*:** s.30, s.65, s.68.

H10.2.8. H10.2.8. Hikâyeler

***Nizâmî*:** 1343-51, 2565-2607.

***Şâhidî*:** 3842-3892.

***Hamdullah Hamdî*:** 2955-68, 3271-80.

***Ahmed-i Rıdvan*:** 52b, 96a, 113b, 136a, 165b.

***Lârendeli Hamdî*:** 3367-3420, 3421-25, 3731-51.

H10.2.9. H10.2.9. Bölüm Sonu Formülleri

***Fuzûlî*:** 724-788, 1676-1679, 1758-1829, 1936-1954, 2010-2019, 2207-2228, 2330-2378, 2384-2427, 2544-2548, 2663-2686, 2775-2786, 2913-2924, 2989-3034, 3035-3077.

H10.3. H10.3. Sonuç Formülleri

Gazeller

***Şâhidî*:** 4781-4187.

H10.3.1. H10.3.1. Kıt'alar

***Celâlzâde Sâlih*:** Tarih-i Nazm (Kütük, 1995: 330).

H10.3.2. H10.3.2. Tarihler

Mektebî

(îbetkeM-Şirâzî, 1312, s.9 i) **چون مکتبی این کتاب بگوشد تاریخ کتاب مکتبی بود**[736]

H10.3.3. H10.3.3. Şair Övgüsü

H10.3.3.1. H10.3.3.1. Nizâmî'ye Övgü

***Hâtifî*:**

"O mana mülkünün hazinesini açan, yani şöhret sayfalarını yazan ve şairlerin sultanı olan Nizâmî. …" (Levend, 1959: 83).

H10.3.3.2. H10.3.3.2. Diğer Şairlere Övgü

Hâtifî (Levend, 1959: 84).

H10.3.4. H10.3.4. Nasihat

Halîfe (Levend, 1959: 309).

H10.3.5. H10.3.5. Münacât

***Halîfe*:** (Levend, 1959: 309).

H10.3.6. H10.3.6. Na't

***Halîfe*:** (Levend, 1959: 309).

H10.3.7. H10.3.7. Mi'racname

***Halîfe*:** (Levend, 1959: 309).

[736] A.S.Levend, eserin tarihinin H. 895 olduğunu belirtir. Bk.: Levend, 1959: 59.

H10.3.8. H10.3.8. Medhiye

***Halîfe*:** (Levend, 1959: 309).

H10.3.9. H10.3.8. Diğer

***Halîfe*:** (Levend, 1959: 309).

H20-H29. RENK MOTİFLERİ

H21. H21. Gece, Gökyüzü Rengi Olarak Lacivert

***Nizâmî*:**

Gece lacivert renkli olan gökyüzü (1952)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Bu reng-i sebzile ol lāciverdi
Ġubārından olubdur ḫayre zerdi (154b)

H22. H22. Sabah, Mavi ve Sarı Olan Gökyüzü

***Nizâmî*:**

Sabah maviden sarıya dönmüş gökyüzü (1952)

H23. H23. Güneş Rengi Olarak Sarı

***Nizâmî*:**

Gülmeye başlayınca gökteki o sarıgül (1953)

H24. H24. Ufuk Rengi Olarak Kırmızı

***Nizâmî*:**

Ufuklarda kırmızı gül açtırmış o sarıgül (1953)

H25. H25. Süs Rengi Olarak Kırmızı

***Fuzûlî*:**

Tâ mahv ola gözden ahıdur hûn
Hem gönlegi hem donıydı gülgûn (1422)

H26. H26. Göz Rengi Olarak Kara

***Nizâmî*:**

Acıyarak değil, severek buseler kondurmuş
Ceylanların kara gözüne öpücük kondurmuş

Bu göz sevgilinin gözü olmasa da diyormuş
O kara gözlerin yadigârı diye avunuyormuş (1895-96)

H30-H49. SAYI MOTİFLERİ

H31. H31. Formulistik Sayı: Bir

Bütün sayıları kapsadığına inanılan "bir", başlangıcı ifade eder (Schimmel, yty.: 51-52). Mesnevîlerde, Kays'ın bir yaşına girmesi, fiziksel ve fıtrî bazı durumların belirmesine sebep olur. Bir yaşına gelen Kays'ın güzelliği artar, hâli değişip huyu ortaya çıkmaya başlar. Âşık-tabiat olduğu bu evrede anlaşılır:

***Nizâmî*:**

Doğumun üstünden tam bir yıl geçmiş
Çocuğun güzelliği günden güne artmış. (843)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bunun üstine geçdi çün bir yıl
Başladı hâl olmağa tebdil (576)

***Andelîb*:**

"*Ammā Ḳays bir yaşıġa yetdi. 'Aşḳ diyesi gelip, sevü ḳoydı ve ḫurşīd-i 'aşḳ peykerige tāb bere başladı.*", (s.30).

H32. H32. Formulistik Sayı: Üç

Rakamlar içinde farklı bir yeri olan "üç", dualitenin (iki) neden olduğu olumsuzluğu giderir. Çeşitli inançlarda olan üçleme veya üçlülük, "üç"ün önemine işaret eder ve ilk gerçek sayı olarak bile kabul edilir. Ayrıca kapsamlı üç, basit yuvarlak bir sayıya çevrilebilir. Yunus'un balinanın karnında üç gün geçirmiş olması, 3 en güçlü dev gibi. (Schimmel, yty.: 69-80). *Lârendeli Hamdî*'nin eserinde, Kays'ın üç yaşından bahsedilmesi ve Nevfel ile Mecnun'un işret hâlinin üç ay sürmesi, "üç"ün, bu basit yuvarlak sayıya çevrilmesinin örneğini oluşturur:

***Lârendeli Hamdî*:**

Kaçan ki irdi üçe garrâyla yaşı
Halayık anda çâbüke oldı başı (821-22)

Nevfel ile Mecnûn, üç ayı işret ile geçirirler:

Bu resmile üç ay mikdârı bunlar
Safa vü ᶜişret itdiler mukarrer (2113)

H34. H34. Formulistik Sayı: Dört

"Dört", dünyada bilinen ilk düzenle ayrılamaz bir şekilde bağlantılı kabul edilir. Oluşumların çok yönlülüğünün sabir formlar biçiminde düzenlenmesi ile doğadan uygarlığa doğru bir gelişime işaret eder. İlk insanlar, ayın dört aşamasını (hilâl, büyüme-dolunay-küçülme) gözlemlemişlerdir. Güneşin konumuna göre belirlenen mevsimler ve 4 yön, 4 rüzgâr gibi tabiat olaylarının belirlenmesinde de 4 etkendir (Schimmel, yty.: 98-99). *Lârendeli Hamdî*'nin eserinde, Kays'ın 4 yaşına gelmesi, ay konumlarının tamamlanması ile ilişkilendirilmiştir. Âdetâ, bir devreyi / döngüyü tamamlayan Kays, böylece mektebe havâle edilir:

***Lârendeli Hamdî*:**

Çün ol meh-talᶜat irdi çar sâle
Atası mektebe itdi havale (839)

H36. H36. Formulistik Sayı: Yedi

Eski zamanlardan itibaren, insanlığı kendisine hayran bırakmış bir rakam olan "yedi", insan gelişiminin evreleri bakımından kullanılır. *Sir Thomas Browne*'a göre her yedi yıl, yaşamda, bedenin ya da zihnin, bazen her ikisinin doğasında bir değişiklik yapar. Benzer bakış açısı İbn Tufeyl'in kaleme aldığı Hayy bin Yakzan'da da görülür. Hikâyede, yabani bir ortamda tek başına yetişen kahraman 7 yıllık aşamalarla ahlaksal ve ruhsal mükemmelliğe ulaşır (Schimmel, yty.: 140142). *Nizâmî* ve *Lârendeli Hamdî*'nin eserinde Kays'ın, yedi yaşına vurgu yapılır. Andelîb'in eserinde ise, "yedi", bekleme süresi olarak belirlenir:

***Nizâmî*:**

İki, üç yıl gülerek yedi yaşına gelmiş
Mutluluk bağında nazlı yetiştirilmiş

Çocuk yaklaşık yedi yaşına gelmiş
Lale yanaklarında menekşeler bitmiş (845-46)

***Lârendeli Hamdî*:**

Yidiye irdi i'zâzile sâlı
İl içre dâstân oldı cemâli (863)

Yidi kerre pey-â-pey urdı çarhı
Ki geçdi luᶜb-ı çarhı yidi çarhı (4733)

***Andelîb*:**

Mecnun, Leyla'nın sabretmesini söylemesi üzerine yedi yıl bekler:

"*Mecnūn Leylīning "ṣabr ḳılġıl" diyigeng rāżī bolup ṣabr ider irdi. El-ḳıṣṣa Mecnūn tā yedi yıl ṣabr ḳıldı.*", (s.97).

Leyla, İbn Selam'ın ona dokunamadığı evliliğinde yedi yıl boyunca Mecnun'a hasret olarak yaşar:

"*... Leylī bu ḥālde yedi yıl 'ömri* …", (s.104).

H38. H38. Formulistik Sayı: On

On, mükemmellik, tamlık ifade eder. Bu mana ile on, her şeyi içermektedir (Schimmel, yty.: 193). Mesnevîlerde Mecnun, on yaşına geldiğinde, güzelliği kemâle ermiş, gelişimi tamamlanmıştır:

***Nizâmî*:**

Yedi sekiz geçmiş, on yaşını bulmuş
Halkta güzelliği dillere destan olmuş (845-7)

***Fuzûlî*:**

Çün sür'at ile dönüp zamâne
On yaşına yetdi ol yegâne (550)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çün irdi on yaşına ol kamer-veş
Gönüller hirmenine urdı âteş (873-74)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Girdi çün on yaşına ol cânân
Hüsnle oldı bir meh-i tâbân (430-1)

H39. H39. Formulistik Sayı: On İki

***Atâyî*:**

Ba'żī rāvī söylemiş on iki yıl
Durmuş anda şeydā Mecnūn bil ey dil (20b)

H40. H40. Formulistik Sayı: Kırk

Büyük sayıların en büyüleyicisi olarak kabul edilir. Başlangıçtan beri, yazgı ile ve sık olarak da ciddi durumlarla bağdaştırılan bir sayı olmuştur. Musa'nın dağda, İsrailoğullarının çölde geçirdiği süre 40 gündür. St. Augustine, 40'ı, zamanla edinilen bilgi anlamına gelen "10"un sonuncusu olarak yorumlamıştır. 40, böylece, ömür boyu bilgiye uygun yaşamayı öğretir. Kutsal metinlerde, 40 gün, 40 yıl gibi ifadelerin işaret ettiği üzere, bu sayı, bekleme ve hazırlama süresidir (Schimmel, yty.: 265-67). Kutadgu Bilig'de, insanın olgunluk yaşının kırk olduğu belirtilerek bu yaş ile ilgili uyarılarda bulunulur (Güvenç, 2009: 87). Mesnevîlerde, Mecnun ile Nevfel'in işret süresi 40 gündür. Atâyî'de, Mecnun'un dağda geçirdiği süre ise 40 yıldır. Bu süre, onun âdetâ "çile" çıkarma süresidir:

***Celâlzâde Sâlih*:**

Anda kırk gün bu güne rûz u şeb
Oldı şahane 'ayş u nûş u tarab (475)

***Atâyî*:**

Bu ḥāl ile geçer 'ömrüm menim bil
O ḥāl ilen o daġda geçdi ḳırḫ yıl (17a)

H50-H50. SEMBOLİZM

H51. H51. Renk Sembolizmi

H51.1. H51.1. Matem Rengi Olarak Siyah / Kara

***Nizâmî*:**

Evinde istediği gibi karalar giyer
Gönlünce ağıt yakar ağlayıp inler (3416-18)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Yüzine aġ u surḫ urmadı Leylī
Didi rengüm siyāh olmaḳdur evli (65b)

***Fuzûlî*:**

Gülzârlar içre lâle çağı
Benzerdi evine lâle dağı (485)

***Lârendeli Hamdî*:**

ᶜArab dil berleri yırtub yakayı
ᶜAzâ içün giyindiler karayı

Siyeh câmeyle meh rüyân-ı dil-sûz
Misâl-i şemʾ idiler mâtem-efrûz (5061-62)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Örtilüb yüzine siyah ol dem
Yüzi tutdı evel ana matem (2150)

Thompson'ın İndeks'inde Z143.1. Z143.1. *Black as symbol of grief* (Kederin rengi olarak siyah), şeklinde yer almaktadır.

H51.2. H51.2. Âşık'ın Gönlünün Sembolü Olarak Kara Karga

***Nizâmî*:**

Niçin gece renklisin, geceleri parlayan kuş (1970)

***Şâhidî*:**

Dir iy bahtım yüzi gibi siyeh-pûş
Gam-ı dilberi sini kıldı hâmûş (2411)

***Hamdullah Hamdî*:**

Niçün şeb-reng olursın ey şeb-efrûz
Geçerken rûz-ı ni'metde şeb ü rûz (1862)

***Celîlî*:**

Sen zülf-i siyâh-ı dil-rübâsın
Sankim şeb-i 'işret ü safâsın (843)

***Lârendeli Hamdî*:**

Çü naka şalih ol murğ-ı mücerred
Giyinmiş sâlihîler gibi esved (2675)

***Andelîb*:**

"*Mecnūn zāġınıng ḳara perin ḳara libās aḳıda ḳılıp: "Ey zāġ 'azālıḳ mu sen ḳara libās giyip sen?" diyip ol zāġa ḳarap bir söz didi:",* (s.87).

H52. H52. Matem Rengi Olarak Mavi[737]

***Fuzûlî*:**

Gerdûn kimi rahtı nîle urdı
Âteş kimi başa kül savurdı (2451)

H53. H53. Pembe

***Celâlzâde Sâlih*:**

Bedenin miske itdiler nisbet
Sardılar anı penbeye kat kat (2161)

H54. H54. Matem Rengi Olarak Sarı Sandalye

***Dihlevî*:**

در حجلهٔ لعبستان آزر بنشست فراز کرسی زر

["Gelin odasına girip sarı renkli bir sandalyeye oturdu.", s.139.]

H60-H69. İsimler[738]

H61. H61. Mecnun

***Nizâmî*:**

Aşka düşmemiş, aşk nedir bilmeyenler
Kalkıp Kays'a Mecnun lakabını vermişler (907-8)

***Dihlevî*:**

رازش بزمانه وعام کردند مجنون زمانش نام کردند

["Onun sırlarını yeri geldikçe söylediler ve ismini zamanla "Mecnun" koydular", s.92.]

[737] Thompson'ın İndeks'inde, sembolik renk olarak mavi, Z144. Z144. *Symbolic color: blue*, maddesinde yer almaktadır.
[738] Thompson'ın İndeks'inde, Z183. Z183. *Symbolic names.*", olarak yer almaktadır.

***Câmî*:**

وسواس محبتش فزون شد و آن اوسوسه عاقبت جنون شد

آمد به جنون ز پرده بیرون مجنون لقبش نهاد کردون

در هر محفل که جاش کردند مجنون مجنون نداش کردند

["Onu o kadar derin duygularla sevmeye başlamıştı ki artık cünun noktasına gelmişti. Cünun hâlinden de çıktığı zaman artık mecnuna dönmüştü. Her bir yere adım attığı an ona "Mecnun! Mecnun!" diye seslenirler", s. 12.]

***Şâhidî*:**

Sadâsı tutdı afâkı temâmı
Dinîldi Kays iken Mecnûn nâmı (1171)

***Nevâyî*:**

Kim kıldı çü gerdiş-i zamâne
Mecnûn sözin el ara fesâne (1213-26)

***Behiştî*:**

Bu hüsnile Kays'ı itdi meftûn
'Âkıl iken oldı adı Mecnûn (336)

***Hamdullah Hamdî*:**

Kaşı nüm dilinde oldı meknûn
Anun-çün didiler mecnuna Mecnun (300)

O kim bu fitneye olmadı meftun
Didi gıybet dilinden Kays'a Mecnûn (339)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Şu deñlü eyledi 'ışḳ anı meftūn
Ki görenler didi ismine Mecnūn

Ne bilsünler çü 'ışḳa düşmişler
Anuñ'çün 'āḳıle Mecnūn didiler
…
Cünūn-ı 'ışḳ irmişdi kemāhī
Sözi ḥālinüñ olmışdı güvahī (23b)

***Celîlî*:**

Mecnûn oldı diyü buldı iştihârı
Ol milket-i derd şehriyârı (489-90)

***Sevdâyî*:**

Divaneliği çün itdi bünyâd
Mecnûn kodılar o dem ana ad (382)

***Fuzûlî*:**

Kim Kays iken adı oldı Mecnûn
Ahvâlini etdi gam diğer-gûn (796-797)

***Lârendeli Hamdî*:**

Tarîk-i ᶜakldan çün geldi bîrûn
Kabile takdılar adını Mecnun (1358)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Hemin ol günden il görüb meftun
Lakabın takdılar anun Mecnûn (732)

***Atâyî*:**

ʻAḳl u dāniş onga çün yār oldı dir
Mecnūn idi anda bünyād oldı dir (5a)

***Örfî*:**

Gelüp bir yire her birisi maḥzūn
Didiler Ḳays olur ḥasretle mecnun (48)

***Andelîb*:**

"*Dīvānevār her ṭarafda yürüp "Mecnūn" ad göterdi*". (s.62)

***Nâkâm*:**

Edip Qeys adını axər o dilxun
Fədayi-eşqi-Leyli oldu Məcnun
…
Salahi-əqldən adabdən dur
Olub məcnunluğu aləmdə məşhur (s.13)

H62. H62. İbn Selâm

***Nizâmî*:**

Bu genç hüner sahibi, ağırlığı olan biriymiş
Arapların gözünde yeri, itibarı olan biriymiş (1528-31)

***Nevâyî*:**

salim anğa barça ᶜaybdın zât
baht İbnü-selâm dep anğa at (1414)

***Hamdullah Hamdî*:**

‘Azîz oldıgı-çün ilde selâmı
Anun İbnü’s-Selâm olmışdı nâmı (1314)

***Ahmed-i Rıdvan*:**

Cihāna luṭfile ṣalmışdı sāye
Refî‘ü'ş-şānidi ol çarḫ-ı pāye (63a)

***Celîlî*:**

Bir mîr-i kabîle vardı dil-şâd
Kim İbn Selâm idi ana ad (1262)

***Sevdâyî*:**

Ser-dârıdı ol kamu ‘Arabda
Sultanıdı özi bir tarafda (669-70)

***Hakîrî*:**

Var idi bir padşâh-ı ‘âlî-makâm
Sâhib-i devlet idi İbn-i Selâm (143b/12)

***Fuzûlî*:**

Vermiş Hak anun olan murâdın
Baht İbn-i Selâm kılmış adın (1432)

***Lârendeli Hamdî*:**

Anun İbn-i Selâm olmuşdı adı
Cihândan ışla alurdı dadı (1955)

***Celâlzâde Sâlih*:**

Anun İbn-i Selam idi nâmı
Çekilürdi bu nâm ile câmı (1331)

***Andelîb*: Es‘ad İbn Selām**

“*... ‘Arab ḳabīlesinden Es‘ad İbn Selām diyigen bir yigit bar irdi. Ziyāde yigit irdi. Atasına ‘Abdü’s-selām diyir irdiler. Ziyāde ġanī devletmend irdi.*”, (s.76).

***Nâkâm*:**

Səlami cümləyə məqsud əqsa
Kəlamin eyləyirdi cümlə esqa.

Qedər icra qılıb cümlə məramin
Qəza İbn Səlam etmişdi namin. (s.47)

H63. H63. Mâtem

Ahmed-i Rıdvan'da, kötü haber getirenin adı Mâtem'dir.

Ki dinürdi anuñ ismine Mātem
Didi Leylī'çün ṭut imdi matem (159a)

SONUÇ

Müzik, tiyatro, görsel sanatlar gibi çeşitli kullanım alanları bulunan motif, edebiyatta şiir ve anlatma esasına dayalı metinler için kullanılan bir kavramdır. Motif, tahkiyevî metinlerin en küçük yapı birimi olması bakımından araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmış; ancak bu tanımlar muğlaklığın ortadan kalkması için yeterli olmamıştır. Her şeyden önce, "canlı" ve "dinamik" varlıklar olduğunun göz ardı edilmesi, motiflerin yapılan çalışmalarda tema, mazmun, öge, işlev gibi bazı kavramlarla karıştırılmasına neden olmuştur. Oysa motif; gazel ve kaside gibi nazım biçimlerinde mazmunu oluşturan öge işlevi görürken anlatma esasına dayalı eserlerde, konu ve temayı oluşturan ögeler olarak bulunması gereken bir kavramdır.

Motif araştırmaları, özellikle sözlü kültür ürünlerinde motiflerin statik unsurlar olarak tespiti şeklinde gerçekleştirilmiştir. Motif merkezli bu yöntemlerden biri olan Stith Thompson'ın *Motif-Indeks Of Folk Literature* adlı eseri, çoğu motif araştırmasının başvuru kaynağıdır. Ancak Stith Thompson'ın, motifleri, aslî yapıya (ur-form) ulaşmak maksadıyla tespit etmesine karşın, yapılan araştırmalarda amaç ve yöntem yoksunluğunun dikkat çektiği görülmüş, bu tip çalışmaların yanlış motif tespitleri yanında, yöntemsiz çalışmalar olduğu anlaşılmıştır.

Motif araştırmaları, sözlü kültür ürünlerinden divan edebiyatı sahasına *fikir*, *süreç* ve *sonuç* bakımlarından intikal etmiştir. Anlatma esasına dayalı metinlerin başında gelen mesneviler üzerindeki motif araştırmalarının, halk edebiyatı sahasındaki yöntem ve kaynaklar ile ilerlemesi, mesnevilerin özgün motiflerinin ortaya çıkarılmasına mani olmuştur. Bunun sonucunda, Divan edebiyatı alanında yapılan araştırmaların masal motifleri seviyesinde kaldığı ve araştırmacıların mesneviler için oldukça yetersiz çalışmalar ortaya koyduğu fark edilmiştir.

Divan edebiyatında, mesnevilerin kendine özgü formu, motif araştırmalarının hangi teori ve yöntemlerle gerçekleştirileceği sorusunu doğurmuştur. Leyla ve Mecnun mesnevilerinin, "mecazdan hakikate dönüş" teması gereği, kahramanın dönüşümü merkezinde ağırlıklı olarak bir durum hikâyesini içermesi, temayı merkeze alan Yeni Eleştiri ve ek olarak Arketipçi Eleştiri kuramlarının uygun bir yöntem olarak belirlenmesini gerektirmiştir. Ancak, Yeni Eleştiri'nin tek tek eserleri merkeze alan ve geleneği dışlayan yapısı, tercüme-nazire geleneğinin ürünleri olan ve farklı gelenekleri kapsayan mesnevilere yönelik çalışmalarda, Yapısalcı kuramdan da faydalanmayı zorunlu kılmıştır.

Çalışmada, motif merkezli bir yöntem olan Thompson'ın İndeks'inden büyük oranda faydalanılmış; ancak tasavvufi nitelikli Leyla ve Mecnun hikâyelerinde, temayı dikkate alan metin merkezli bir inceleme yönteminin geliştirilmesi gerekmiştir. Bu bakış açısı ile motifler, metinlerdeki pozisyonlarına göre; Temel Motifler, Yan Motifler ve Diğer Motifler şeklinde tasnif edilmiştir. Temel Motiflerin, diğer motiflerin tasnifini de belirlediği sonucuna varılmış ve Thompson'ın İndeks'indeki bazı motif maddelerinin, Temel Motifler'i oluşturan "Tasavvufi Motifler" çatısı altında yeniden değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Kahramanın "mecazdan hakikate geçiş" sürecinde uğradığı "İmtihanlar" ve kerametinin bir göstergesi olarak etrafını kuşatan "Hayvanlar"ın bu motif gruplarından olduğu görülmüştür.

Motiflerin doğru tasnif edilebilmesi ve Temel Motifler'i oluşturan Tasavvufi Motifler'in hangi şairden itibaren başladığının anlaşılabilmesi için, çalışmanın, hikâyenin ilk kaynağından itibaren ve Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki seyri bakımından bütüncül bir bakış açısı ile ele alınması gerekmiştir. Bu bütüncül bakış açısı sayesinde, Leyla ve Mecnun hikâyelerinin, genel kabulün aksine, Nizâmî'den itibaren tasavvufî bir tarza evrilmediği, Nizâmî'nin, hikâyenin ilk sağlam kaynağı Ebû Bekr el-Vâlibî'nin eserindeki sûfiyane tarzı eserine yansıttığı anlaşılmıştır. Diğer Fars şairleri Dihlevî ve Câmi'de de durumun yaklaşık olarak aynı şekilde olduğu, Mektebî ve Hâtifî'de ise, geleneğin tesiri ile bir derece daha tasavvufî motiflerin fazlalaştığı görülmüştür.

Hikâyenin, tasavvufî motiflerdeki zenginliği, daha çok gelenek bünyesinde olup ilk defa Gülşehri'nin eserinde, *Leylâ'dan Mevlâ'ya geçiş* motifi yer almıştır. Mesneviler içerisinde tasavvufi yönüyle en fazla öne çıkan şairler; Şâhidî, Behiştî, Hamdullah Hamdî, Hakîrî, Fuzûlî, Lârendeli Hamdî, Celâlzâde Sâlih, Atâyî, Örfî ve Nâkâm'dır. Tasavvufi motiflerin en fazla görüldüğü mesnevi ise, Lârendeli Hamdî olarak tespit edilmiştir.

Kahramanın dönüşümü merkezinde ve "mecazdan hakikate geçiş" bağlamındaki motiflerin tespitinde, şairlerin yönlendirmelerine riayet ve dikkat edilmiş; şairlerin, önde gelen motiflerden biri olarak Kays'ın, "Kâmil Kahraman Mecnun" olmasını, hikâyelerdeki en geniş motif varlığı olarak işlediği fark edilmiştir. Kahraman'ın doğumundan ölümüne birtakım hâl, makam ve tecrübelerini içeren Tasavvufi Motifler'in; Kahraman'ın nüzulü, eğitim süreci, kökeni ve ailesi gibi zahirî; şevk, aşk, sema, vecd, hayret, fakr, keramet gibi batınî boyutun temsili bakımından ele alınması gerekmiştir.

Tasavvufi Motifler'de öne çıkan "Vuslat" motif maddesi ile ilgili yapılan çalışmalarda, Mecnun'un Leyla ile bir olduğunu ifade ettiği kısımların "fenafillaha erdiği"

şeklinde yorumlanmasının doğru olmadığı, tasavvufi literatüre göre, Âşık'ın bu noktada "fenafilmahbub" seviyesinde ve henüz seyr-i sülûkun başında olduğu anlaşılmıştır. Mecnun'un fenafillaha erdiğini gösterir motiflerin ise, Leyla'yı tanımaması ve reddetmesi olduğu sonucuna varılmıştır. Nizami'nin eserine farklı bir şair tarafından eklendiği tespit edilen ve meşru olmayan "Vuslat" motifinin, tasavvufi yönü ağır basan mesnevilerde dahi bulunduğu görülmüştür.

Çoğunluğu Kahraman ile bağlantılı olarak hikâyede yer alan "Hayvan Motifleri" grubu, Thompson'ın İndeks'inden farklı olarak Temel Motifler'e destekçi tasavvufi nitelikli motif-hayvanları içermektedir. Diğer Motifler grubundaki, Thompson'da "Karakter Özellikleri" olarak yer alan motif grubu ise; "Karakter Özellikleri, Fıtrî, Kesbî ve Şeklî Özellikler" olarak mesnevilere uyarlanmıştır.

Tasavvufi Motifler ve Hayvan Motifleri bakımından en fazla motifi eserine dâhil eden Lârendeli Hamdî'nin şairler arasında beş yüz elliye yakın motif sayısı ile öne çıktığı tespit edilmiştir. Bundan sonra, eserlerinde en fazla motife yer veren şairlerin başında dört yüz elli civarında motif ile Hamdullah Hamdî, Şâhidî ve Nizâmî'nin olduğu anlaşılmıştır.

Bir motifin birden fazla motif başlığı altında yer alabilme ve aynı motifin eser içinde birden fazla tekrar etme durumlarından dolayı, eserlerdeki motiflerin sayısını tam olarak tespit edebilmek pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca, tema merkezli motif incelemesini hedefleyen bu çalışmada, motiflerin edebî eserlerdeki varlıklarının metnin edebî değerini ne şekilde etkilediği üzerinde durulmuş, motif unsurlarının sayısal varlığını tespit hedeflenmemiştir. Bununla birlikte, yaklaşık olarak eserlerindeki motif varlığı bakımından şairler; Ahmed-i Rıdvan, Fuzûlî, Celâlzâde Sâlih, Nâkâm, Celîlî, Nevâyî, Hakîrî, Dihlevî, Sevdâyî, Atâyî, Mektebî, Behiştî, Câmî, Halîfe, Ebû Bekr El-Vâlibî, Hâtifî, Süheylî, Örfî ve Fâizî şeklinde sıralanabilir.

Yapılan bu çalışma sonucunda; divan edebiyatı sahasının mesnevilerine yönelik bir motif-indeksin oluşturulabilmesinin, mesnevilerin konu ve teması dikkate alınarak oluşturulacak indekslerin varlığını gerekli kıldığı anlaşılmıştır. Zengin bir motif varlığına sahip olan Leyla ve Mecnun mesnevileri örneğinde, halk edebiyatı ve modern edebiyat kuramlarından faydalanılarak bunun ilk teorik ve kapsamlı örneği oluşturulmuştur. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki mesneviler, başlangıçtaki çizgisinden itibaren ele alınmış ve bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Metinlerin edebi değeri ve motif varlığını ortaya çıkarma hedefinde olan bu çalışmanın, genelde divan edebiyatı mesnevileri; özelde, tasavvufî nitelikli benzeri çalışmalara da kaynaklık teşkil etmesi amaçlanmıştır.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Abdu'l-Hakîm El-Afifi (2011), *Bilimsel ve Dinî Açıdan Rüyalar ve Kâbuslar* (Çeviren: Bünyamin Açıkalın), Rağbet Yayınları, İstanbul.

Ahmed Gazâlî, *Âşıkların Hâlleri Sevanihu'l-Uşşâk*, (Türkçesi: Koç T.- Çetinkaya M., 2019), Hece Yayınları, Ankara.

Ahmedî, *Yusuf u Züleyha, (*Hzl: Kadıoğlu, İ., 2017), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

Akalın, LS. (1993), *Türk Folklarunda Kuşlar*, Kültür Bakanlığı-Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ersa Matbaası, Ankara.

Aktulum, K. (1999), *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara Öteki, Yayınevi.

Abdülkerim el-Cilî, (2015), *Fütûhat-ı Mekkiyye Şerhi*, Harf Yayınevi, İstanbul.

Ali Şir Nevâyi, *Lisânü't-Tayr*, (Hzl: Canpolat, M., 1995), TDK Yayınları, Ankara.

Ali Şir Nevâyi, *Leyli vü Mecnun*, (Hzl: Ç. Şavk, Ü., 2011), TDK Yayınları, Ankara.

Aliyev, S. (1996), *Leylî vü Mecnûn'da Tanrı ve İnsan Sevgisi*, Fuzûlî Kitabı, İBB Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Alptekin, AB. (2009), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Alptekin, AB. (2018), *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Aslan, E. (1990), *Halk Hikâyelerini İnceleme Yöntemleri*: *Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Âşık Paşa, *Garibname*, (Hzl: Yavuz, K.) 2000, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

Ateş, S. (2004), "*İslam Tasavvufu*", Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.

Aydemir, Y. (2009), *Vücûdî, Hayâl u Yâr*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Aydın, A. (2018), *Divan Şiirinde Rakip Portresi*, Kitabevi, İstanbul.

Aynî, MA., *Tasavvuf Tarihi*, (Hzl: Yananlı, HR., 2017), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.

Ayvazoğlu, B. (2016), *Güller Kitabı*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Ayvazoğlu, B. (2017), *Aşk Estetiği*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Bachelard, G., *Mekânın Poetikası,* (Çeviren: Tümertekin, A., 2017), İthaki Yayınları, İstanbul.

Bachelard, G., *Ateşin Psikanalizi*, (Çeviren: Yiğit, A., 1995), Bağlam Yayınları, İstanbul.

Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım, (1994), (Hzl: Küçük, S.), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Bali, M. (1973), *Erciş'li Emrah İle Selvi Han* Hikâyesi *Varyantların Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Barthes, R. (1979), *Göstergebilim İlkeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Bayak, C. (2019), *Sevdâyî Kıssa-i Birle Leyli*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

Beydeba, *Kelile ve Dimne*, (Hzl: Koca, O., 2016), Beyan Yayınları, İstanbul.

Beydili, C. (2005), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara.

Bilen, O. (2016), *Çağdaş Yorumbilim Kuramları*, Doğubatı, Ankara.

Câmî (1313), *Leylî vu Mecnûn*, (Hzl: Vâhid-i Destgirdî, 2016), Tahran.

Campbell, J., *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çeviren: Gürses, S., 2015), İthaki Yayınları, İstanbul.

Can, Ş. (2017), *Klâsik Yunan Mitolojisi*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.

Candan, E. (2020), *Ezoterizme Giriş*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul.

Cem Sultan, *Cemşîd ü Hurşîd*, (Hzl: İnce, A., 2000), TDK Yayınları, Ankara.

Ceylan, Ö. (2000), *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul.

Chittick, W. (2008), *Varolmanın Boyutları*, İnsan Yayınları, İstanbul.

Çobanoğlu, Ö. (2012), *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Çoruhlu, Y. (2006), *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Dede Korkut Kitabı, (Hzl: Ergin, M., 2004), TDK Yayınları, Ankara.

Demirli E. (2015), *Sadreddin Konevi'de Bilgi ve Varlık*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Demirli, E. (2017), *İbnü'l-Arabi Metafiziği*, Sufi Kitap, İstanbul.

Dilek, İ. (2014), *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü (Altay/Yakut)*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Doğan, MN. (2010), *Fuzûlî Leyla ve Mecnun*, Yelkenli Yayınevi, İstanbul.

Doğan, MN (2011), *Şeyh Galib Hüsn ü Aşk*, Yelkenli Kitabevi, İstanbul.

Ebî Bekr el-Vâlibî, *Divanu Mecnun Leylî*, (Hzl.: Ali Hasan, 1987), Mektebetü'l-Âdâb ve Matbatühâ Bi'l-Câmîz, Mısır.

Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvufî İslam'da Manevi Hayat* (Türkçesi: Demirli E.- Kartal, A. 2018), İz Yayıncılık, İstanbul.

Eliade, M., *İmgeler ve Simgeler*, (Çeviren: Kılıçbay, MA., 2018), Doğubatı Yayınları, Ankara.

Emil, B. (Yılı Yok), *Türk Kültür ve Edebiyatından-2 / Şahsiyetler*, Akçağ Yayınları, Ankara

Emir Hüsrev-i Dihlevî, *Mecnun u Leyli*, Tahir Ahmed Oğlu Muharremof, Moskova, 1965.

Erhat, A. (2018), *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Erzurumlu İbrahim Hakkı (1997), *Marifetname*, Kaya Matbacılık, İstanbul, C.1.

Fahreddin-i Irâkî, *Aşk Metafiziği*, (Tercüme ve Notlandırma: Alkan, E., 2012), Hayykitap, İstanbul.

Fahruddin Er-Râzî, *Kitâbu'n-Nefs ve'r-Rûh ve Şerhu Kuvâhumâ*, (Çeviren: Aydeniz, H., 2019), Elis Yayınları, Ankara.

Fayda, M. (1991), "*Ensâb*", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul, s.244-45.

Fazli, *Gül ü Bülbül*, (Hzl: Öztekin, N., 2002), Akademi Kitabevi, İzmir.

Feridüddin-i Attar, *Mantıku't-Tayr*, (Çeviren: Yaşarbaş E., 2017), Ravza Yayınları, İstanbul.

Firdevsî, *Şahnâme I*, (Çeviren: Lugal, N., 2014), Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Firdevsî, *Şahnâme II*, (Çeviren: Yıldırım, N., 2016), Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Fordham, F., *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, (Çeviren: Yalçıner, A., 2019), Say Yayınları, İstanbul.

Frager, R. (2019), *Kalp, Nefs ve Ruh*, Sufi Kitap, İstanbul.

Friedlander, S. (2017), *Mevlana Celaleddin Rumi'nin Unutulmuş Mesajı*, Sufi Kitap, İstanbul.

Bufalo G.-Firedancer S.; *Şamanların Erk Hayvanları*, (Hazırlayan ve Çeviren: Uluçer, B., 2007), Okyanus Yayınları, İstanbul.

Gezgin, D. (2014), *Hayvan Mitosları*, Sel Yayınları, İstanbul.

Güder Öznal N. (2011), *İbrahim Edhem Destanı*, Eğitim Kitabevi, Konya.

Gülşehri, *Mantıku't-Tayr*, (Hzl: Yavuz, K., 2007), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Gümüş, İ. (2017), *Türk Masalları ve Max Lüthi Yöntemi*, Gece Kitaplığı, Ankara.

Gündüz, Ş. (2017), "*Mitra*" ve "*Mitraizm*", *Din ve İnanç sözlüğü*, Vadi Yayınları, İstanbul.

"Hamdullah Hamdî Divanı", (Hzl Özyıldırım, AE.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Hançerlioğlu, O. (2004), *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

İbn Arabi, *Allah'ın İsimlerinin Sırları ve Manalarının Keşfi*, (Notlarla Tercüme Eden: Biçer, R., 2018a), Gelenek Yayıncılık, İstanbul.

İbn Arabi, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, C.1, (Çeviri: Demirli, E., 2019a), Litera Yayıncılık, İstanbul.

İbn Arabi, *Fütûhât-ı Mekkiyye Özeti*, (Çeviren: Demirli, E., 2016), Litera Yayıncılık, İstanbul.

İbn Arabi, *Fususu'l-Hikem*, (Çeviri ve Şerh: Demirli, E., 2019), Alfa Araştırma, İstanbul.

İbn Haldun, *Mukaddime I*, (Hzl: Uludağ, S., 1982), Dergâh Yayınları, İstanbul.

İbn Tufeyl, *Hayy bin Yakzan*, (Hzl: Yaltkaya, Ş., 2017), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.

İbnü'l-Arabî, *Manevî Seferler (El-İsfâr an Netâici'l-Esfâr),*(Çeviren: Bedirhan, M., 2009), Nefes Yayınevi, İstanbul.

İmam Gazali, *İhyâu 'Ulûmid'd-Dîn*, (Tercüme Eden: Serdaroğlu, A., 1992), Bedir Yayınevi, İstanbul.

İmru'u'l-Kays ve Muallakası (Hzl: Nurettin Ceviz vd., 2004), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

İnan A. (1995), *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara.

İnce, A. (2000), *Cem Sultan Cemşîd ü Hurşîd*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

İsmayıl Bəy Nâkâm, *Məcnun və Leyli*, (Hzl: Piriyev, Y., 2007), Bakı-Nurlan.

Jung, CG., *Dört Arketip*, (Çeviren: Yılmazer, ZA., 2017), Metis Yayınları, İstanbul.

Kadıoğlu, İ. (2017), *Diyarbakırlı Ahmedî Yûsuf u Züleyhâ* (İnceleme, Metin, Dizin, Sözlük), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

Kalafat, Y. (2015), *Mitolojik Devridayım II*, Berikan Yayınları, Ankara.

Kalafat, Y. (2013), *Batı Türklüğü ve Halk İnanmalarının Mitolojik Kök Hücreleri*, Berikan Yayınevi, Ankara.

Kalafat, Y.-Turan, A. (2015), *Türk Halk İnançlarında Hayvan Üslubunda Mitolojik Devridayım-II*, Berikan Yayınları, Ankara.

Kalafat, Y. (2016), *Anadolu Türk Mitolojisinden Yapraklar II*, Berikan Yayınevi, Ankara.

Kaplan, M. (2019), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri Türk Edebiyatında Tipler*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Kartal, A. (2013), *Doğu'nun Uzun Hikâyesi*, Edebiyat Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

Kavak, F. (2013), *Klâsik Arap Edebiyatı Kaynaklarında Karga Motifi*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 1, s.117-142

Kaya, D. (2007), *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Kaya, K. (2003), *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, İmge Kitabevi, İstanbul.

Kelabazi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, (Hzl: Uludağ, S., 2013), Dergâh Yayınları, İstanbul.

Kemaleddin Demiri, *Hayatü'l-Hayvan fî Garâibü'l-Mahlûkat Tercümesi*, (Hzl: Meral, K., 1997), Çelik Yayınevi, İstanbul.

Keskiner, C. (1995), *Turkish Motifs*, İstanbul, Temel Matbaacılık.

Kısa, C. (2005), *Carl Gustav Jung'da Din ve Bireyleşme Süreci*, İzmir ilahiyat Vakfı Yayınları, İzmir.

Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, (1997), Orhan Matbaacılık, İstanbul.

Korkmaz, E. (2004), *Ansiklopedik Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar, İstanbul.

Korkmaz, E. (2016), *Şamanizm Esrik Yolculuk*, Berfin Yayınları, İstanbul.

Korkmaz, E. (2008), *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar, İstanbul.

Kortantamer, T. (1997), *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamsesi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

Kosimov, N. (2017), *Ali Şîr Nevâî Lisânü't-Tayr*, Semerkand, İstanbul.

Köse, N. (1996), *Halk Hikâyelerinde Yapı*, Ankara: Milli Folklor Yayınları.

Levend, AS. (1959), *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnun*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Mengi, M. (2010), *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Merter, M. (2014), *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*, Kanüs Yayınları, İstanbul.

Mevlana Celaleddin Rumi, (Hzl: Karaismailoğlu, A., 2004), C.II, Akçağ Yayınları, Ankara.

Moran, B. (2005), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Muallim Naci (2006), *Lûgat-ı Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Muhammed Hacı Yusuf (2019), *İbnü'l-Arabî Zaman ve Kozmoloji*, Nefes Yayıncılık, İstanbul.

Muhyiddin İbn Arabi, *Âdem Kelimesindeki İlahi Hikmet Fassı*, (Tercüme ve Şerh: Nusreddin M. Ali, 2018b), Litera Yayıncılık, İstanbul.

Muhyiddin İbn Arabi, *Nurlar Risalesi -İttihâdü'l-Kevnî-*, (Çeviren: Kanık, M. 2018c), İnsan Yayınları, İstanbul.

Mutçalı, S. (1995) *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul.

Mütercim Âsım Efendi (2009), *Burhan-ı Katı*, TDK Yayınları, İstanbul.

Nas, ŞK. (2011), *Celîlî'nin Leyla vü Mecnun Mesnevîsi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta.

Nas, ŞK. (2017), *Celîlî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevîsi*, Palet Yayınları, Konya.

Nizâmî-yi Gencevî Leylâ ile Mecnun, (Çeviren: Tokmak, A.N., 2013), Say Yayınları, İstanbul.

Nur Mehemmed Endelib, *Leyli-Mecnun*, (Hzl: Evnak Ç., 1378), Türkmenistan.

İbn Arabi, *İlahî Aşk*, (Çeviren: Kanık, M., 2005), İnsan Yayınları, İstanbul.

Okuyucu, C. (2010), *Divan Edebiyatı Estetiği*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Ögel, B. (2014), *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ögel, B. (2013), *Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Önal, MN. (2003), *Muğla Efsaneleri*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.

Grimal, P. (2012), *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Partridge, Eric (2006), *Origins A Short Etymological Dictionary of Modern English*, Routled-ge Taylor & Francis Group, Londonand New York.

Propp, V., *Masalın Biçimbilimi*, (Çeviren: Rifat, M., Rifat, S., 2008), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Roux, J-P., *Türklerin Tarihi*, (Çeviren: Kazancıgil, A., 2013), İstanbul, Kabalcı Yayınları.

Said-i Nursî (1995), *Mesnevî-i Nuriye*, Envar Neşriyat, İstanbul.

Sadreddin Konevi, *Esma-i Hüsna Şerhi*, (Çeviren: Demirli, E., 2014), Kapı Yayınları, İstanbul.

Sakaoğlu, S. (2007), *Masal Araştırmaları*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Salihoğlu, SA. (2019). *Sufilerde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*, Hayykitap, İstanbul.

Sarı, E. (2016), *Manas Destanı*, Net Medya Yayıncılık, Antalya.

Schimmel, A. (yty.), *Sayıların Gizemi* (Çevirmen: Küpüşoğlu, M.), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Schopenhauer, A. (2018), *Aşkın Metafiziği*, Şule Yayınları, İstanbul.

Seyidoğlu, B. (1975), *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar*, Baylan Matbaası, Ankara.

Suad el-Hakîm (2005), *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul

Sunar, C. (2003), *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul,

Sühreverdi, Ş., *Cebrail'in Kanat Sesi*, (Çeviri: Baran, S., 2016), Sufi Kitap, İstanbul.

Sühreverdi, Ş. (2017), *Nur Heykelleri Tasavvufun Kelimesi Burçlar Risalesi*, Litera Yayıncılık, İstanbul.

Şemseddin-i Sivasi, *Gülşen-Âbâd* (Hzl: Aksoy, H., 2017), Sivas Belediyesi Kültür İşleri, Sivas.

Şemseddin-i Sivasi, *Evsâf-ı Hasâyis-i Tuyûrân* (Hzl: Durmaz, H., 2019), Menekşe Kitap, İstanbul.

Şentürk, A.A. (1995), *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîbe Dair*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Şişman, B.-Kuzubaş, M. (2007), *Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, Ötüken, İstanbul.

Tahralı, M. (1996), *Leylâ vü Mecnun Üzerine*, Fuzûlî Kitabı, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s.213-222.

Tarlan, AN. (2016), *Leylâ ile Mecnun-Nizâmî*, MEB Yayınları, Ankara.

Thompson, S. (1955-56), *The Folklate*, New York.

Thompson, S. (1955-1958), *Motif-Index of Folk Literature*, Bloomington: Indiana University.

Toprak, İ. (2019), *Ebû Müslim Horasanî Hikâyesi*, Büyüyen Ay, İstanbul.

Todorov, T. (2018), *Poetikaya Giriş*, Metis Yayınları, İstanbul.

Toprak, M. (2003), *Hermeneutik ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Tökel, DA. (2011), *Kurmacadan Anlatıya Kendisi İçin Olmayan Bir Metin Olarak Mesnevî*, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI, Mesnevî: Hikâyenin Şiiri, Turkuaz Yayınları, İstanbul.

Turinay, N. (1996), *Klâsik Romana ve Leylâ vü Mecnun'a Dair*, Fuzûlî Kitabı, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Türkdoğan, MG. (2011), *Klâsik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevîleri Üzerinde Mukayeseli Bir Çalışma*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

Uluç, T. (2015), *İbn Arabi'de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İstanbul.

Uludağ, S.(2012), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Usta, A. (2004) *Medine Arap Devleti'nin Resmi Gazetesi Kur'an ve Hz. Muhammed'in Yaşam Öyküsü*, Havuz Yayınları.

Usta, İ. (2019), *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Ünver, İ. (1986), *Mesnevî*, Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Sayı: 415-416 / Temmuz-Ağustos-Eylül.

Yavuz, H. (1987), *Yazın Üzerine*, *Divan Şiiri Simgeci Bir Şiir Mi?*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Yıldız, M. (2010), *Niyazî Mısrî Kasîde-i Bürde Tesbî'i*, H Yayınları, İstanbul.

Yüncü, H. (2000), *Klâsik Termodinamik Prensipleri*, Feryal Matbacılık, Ankara.

Tezler

Abd El Maksoud, BSM. (2004), *Leyla ile Mecnun Mesnevîsinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatında Ele Alınış Biçimi ve Lârendeli Hamdî'nin Eseri*, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Armutlu, S. (1998), *Zâtî'nin Şem ü Pervâne'si*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.

Ateşli, N. (2010), *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı ile Ali Şir Nevâyî'nin Lisanü't-Tayr'ının Şekil ve Muhteva Açısından Karşılaştırılması*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi

Ayan, E. (2010), *Sâlim Efendi'nin Husrev ü Şîrîn Mesnevîsi ve Türk Edebiyatından Husrev ü Şîrîn Mesnevîleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Ayan, G. (1983), *Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Ayaz, A. (2014), *Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Kadîmî'nin Leyla vü Mecnun Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Aydoğan, E. (2006), *Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Mitolojik Unsurlar*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Aygün, ZA. (1999), *Behiştî'nin Leyla vü Mecnun Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.

Bakırcı, N. (2000), *Niğde Masalları*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi.

Büyüker, N. (2011), *Kâfzâde Fâizî Leylî vü Mecnûn (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Coşkun, N. (2009), *On Altıncı Yüzyıl İkili Aşk Mesnevîlerinden Şâh u Gedâ (Bursalı Rahmî) Hüsn ü Dil (Âhî) Şem ü Pervâne (Zâtî)'de Tahkiye Unsurları*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.

Çalışkan, FK. (2018), *Arpaçay Köylerinden Derlenen Masalların ve Halk Hikâyelerinin Motif İncelemeleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.

Çetinkaya, Ü. (2008), *Aşk Mesnevîlerinde Kadın: Yusuf u Züleyha ve Hüsrev ü Şirin Mesnevîleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Çorbacı, Ç. (2000), *Türk Masallarında Yardımcı İhtiyar Motifi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Demir, R. (2006), *Hatâyî- Tebrizi ve Molla Câmî'nin Yusuf u Züleyha Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme (İnceleme-Metin)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Derman, S. (2009), *Mesnevîlerde Şehzadelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Dinçtürk, E. (2008) *Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîlerinde Allah Korkusu Motifleri*, (*Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdı, Yahya Bey Örnekler)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Emini, GN. (1996), *Selman-ı Saveci ve Cemşid ü Hurşid Mesnevîsi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Emir, MZ. (1993), *Manisalı Birrî-i Attâr Mehmet Dede Bülbül-nâme*, (*Tenkitli Metni ve İncelenmesi)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Erbay, N. (2012), *Edirneli Şâhidî'nin Leyla vü Mecnun (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Erdem, ÖK. (2015), *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Erşahin, İ. (2011), *Kahramanmaraş Masalları Üzerine Tip ve Motif Araştırması*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Feyzioğlu, N. (1991), *İskender-nâme Üzerine Bir İnceleme*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Feyzioğlu, N. (1996), *Garîb-Nâme Üzerinde Bir Motif İncelemesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Güler, Z. (1982), *Hamdullah Hamdî Leyla vü Mecnun*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Güzelova, H. (2008) *Abdi'nin, Heft Peyker Mesnevîsi (İnceleme-Metin-Dizin)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara. Hacettepe Üniversitesi.

Harmancı, ME. (2003), *Manisalı Câmi'î Muhabbet-nâme (Vamık u Azra)*, *İnceleme-Metin-Nesre Çeviri*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

İçli, A. (2009), *Mihr ü Mâh Gelibolulu Mustafa Alî (İnceleme-Metin)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi,

İnan, MU. (2006), *Edirneli Güftî Ali ve Şah u Derviş Mesnevîsi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

İnevi, NK. (2019), *Keramet Motifi Üzerine Bir Araştırma*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Kara, N. (2009), *Kalkandelenli Mu'îdî'nin Şem ü Pervâne Mesnevîsi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.

Karadağ, M. (1984), *Erzurum ve Çevresinden Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerinde Araştırmalar*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Karakaya, B. (2012) *Garib'in Yusuf u Züleyhâ'sı* (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.

Keskin, F. (2008), *On Altıncı Yüzyıl İkili Aşk Mesnevîlerinde Tahkiye Unsurları*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.

Koçak A. (2006), *Leyla vü Mecnun Tebrizli Hakîrî*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Köksal, H. (1983), *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Eruzurum: Atatürk Üniversitesi.

Kütük, R. (1995), *Celal-zade Salih Çelebi Leyla vü Mecnun (Tenkidli Metin-İnceleme)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Kütük, R. (2002), *Lârendeli Hamdî'nin Leyla vü Mecnun Mesnevîsi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ve Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Ördek, Ş. (2018), *Cemşîd ü Hurşîd Mesnevîleri ve Ahmedî ile Selmân-ı Sâvecî'nin Cemşîd ü Hurşîd Mesnevîlerinin Mukayesesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Özer, G. (2002), *Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Mesnevîsindeki Dinî Motiflerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Özşener, F. (2010), *Dramatik Metinde Motif Kullanımı*, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sahne Sanatları Anasanat Dalı, Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Öztürk, M. (2009), *Lami'î Çelebi'nin Veyse Vü Ramin Mesnevîsi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Öztürk, Z. (1993), *Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Zeliha Mesnevî'sinde Tipler ve Motifler*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Saçkesen, A. (2010), *Özbek Masallarının Tip ve Motif Yapısı*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Solak, A. (2003), *Leylâ vü Mecnun Hikâyesi (Metin-İnceleme-Dizin-Tıpkıbasım)*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Sümbüllü, YZ. (2000), *Türkmen Masalları Üzerine Motif İncelemesi (Büyülü Masallar)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Sürelli, B. (2012), *Türk Edebiyatında Heft Peyker Mesnevîleri ve Hayâtî'nin Heft Peyker*'i, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Şimşek, E. (1990), *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Taghġzadehzonuz, R. (2016), *Işknâme (Ferruh u Hümâ) Mesnevîsinde Sevgililerin "İlk Âşık Olma" Motifinin İran Aşk Mesnevîleriyle Karşılaştırılması*", Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.

Tanç, N. (2013), *Alımlama Estetiği Işığında Hüsn ü Aşk'ın Tahlil ve Tenkidi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi.

Tarlan, AN. (1922), *İslâm Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevîsi*, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Taşlıova, MM. (2006), *Kars'ta Sözel Hikâyecilik ve Hikâyeler*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk hâlbilimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Taştan, H. (2009), *Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Allah Korkusu (Hamdullah Hamdî ve Fuzûlî Örnekleri)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Tavukçu, OH. (2000), *Ahmed Rıdvan, Hüsrev ü Şirin (İnceleme-Metin)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Türk, Ş. (2014), *Hamîdî Belhî, Yusuf u Züleyha*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi.

Uçak, S. (2015), *Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevîsinin Tenkitli Metni ve İncelemesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Yazar, İ. (1999), *Ömer Fuadi Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Bülbüliyye'sinin Metni*, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Yıldırım, N. (2004), *Anadolu Masallarında Şamanizm İzleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Yıldız, A. (2008), *Türk Edebiyatında Varka ve Gülşah Mesnevîleri ve Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah Mesnevîsi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Yıldız, Ç. (2011), *El-Ferec Ba'de'ş-Şidde*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.

Yıldız, ŞN. (2011), *Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Yiğit, NH. (2018), *Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifle*r, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Bartın: Bartın Üniversitesi.

Yiğit, S. (2017), *Lâmi'î'nin Vâmık u 'Azrâ Mesnevîsinn Mahallî Unsurlar Açısından İncelenmesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi.

Zavotçu, G. (1997), *Türk Edebiyatında Gül ve Bülbül Mesnevîleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Makale ve Bildiriler

Abalı, N. (2009). Türk Halk Hikâyelerinde "İlk Görüşte Aşk" Motifi, Ensest Yasağı ve Egzogami. *Millî Folklor*, Yıl 21, Sayı: 83, s.99.

Arda, ZC. (1970). Edebiyatta Motif Araştırmaları. *Hareket*. Ocak, Sayı: 49, s.20-23.

Armutak, A. (2002). Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I. *Journal Of The Faculty Of Veterınary Medıcıne*, Vol. 28, No. 2, Pp. 0–0.

Atik, A. (2010). Nizamî, Hâtifî ve Celilî'nin Leylâ ve Mecnûn'unda Âşıkların Haberleşmesi. *Turkish Studies*, Volume 5/3 Summer 2010.

Aykanat, T. (2012). Geleneksel Anlatı Formları Olarak Mesnevîler ve Klâsik Aşk Mesnevîlerinin Motif Yapısı. *Turkish Studies*: Prof. Dr. Mehmet Aydın Armağanı 7, s. 4-I (Güz 2012): 883-906.

Bogenbayev, N.- Calmırza A. (2014). Eski Türk Dünya Görüşündeki "Kut" Ve "Karga" Kavramları. *Millî Folklor*, Yıl 26, Sayı 103.

Bozkurt, N. (2010). Sünnet. *DİA*, C.38, s.157-159.

Ceviz, N. (10-15 Eylül 2007). Arap Şiirinde Deve Motifi, *ICANAS Kongresi*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.

Coşkun, S. (2010). Sünnet ve Geleneğin Döngüsel Yapısı Üzerine. *Hadis Tetkikleri Dergisi* (HTD), VIII/2, 2010, pp. 7–25.

Çavuşoğlu, M. (1984). Mazmûn. *Türk Dili*, Nu. 388-389, Nisan-Mayıs.

Çelik, N. (2016). Mesnevî ve Halk Hikâyelerinin Yapı (Zaman, Mekân, Kişi) ve Motif Açısından Mukayesesi (Masnavı And Folk Stories Comparison In Terms Of Structure And Motıf). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42, Şubat 2016.

Demirkazık, Hİ. (2011). Divan Şirinde Karga. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 24, İstanbul, s.131-178.

Dilidüzgün Ş. (2013). Yeni Eleştiri Bağlamında Metindilbilimsel Çözümlemelerle Cevat Şakir'i Anlamak. *Turkish Studies*, Volume 8/13, p. 811-827.

Dundes, A. (Sep. - Dec., 1997). The Motif-Indeks and Type Indeks: A Critique. *Journal of Folklore Research*, Vol. 34, No. 3, pp. 195-202. Published by: Indiana University Press.

Freedman, W. (1971). Edebi Motif: Bir Tanım ve Değerlendirme (Çeviren: Özşener, Funda (2009). *Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yedi*, (2) , 61-66.

Güleç, H. (2006). Süleymânnâme'de Eski Türk Destanlarına Ait Unsurlar, Dil-Üslûp ve Motifler. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S.36, s.243-258.

Gürkan, SL. (2010). Sünnet. *DİA*, C.38, s.155-157, İstanbul.

Güvenç, AÖ. (2009). Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, *Atatürk Üiversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 41, s.85-97.

Haksever, AC.- Altıntop, N. (2016). Dede Ömer Ruşenî'nin Dîvân'ında Tasavvufî Mertebeler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.:5, Sayı:5, s.1432.

Kara, K. (2001). Mevlâna'nın Mesnevîsinde Kalp-Gönül. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2005, Y. 6, S. 14, ss. 483-523.

Karagöz, E. (2019). Motif-İndeks Of Folk-Literature Kullanımı ve Karşılaşılan Bazı Sorunlara Çözüm Önerileri. *Milli Folklor* 124, (Kış): 75-90.

Kaya, M. (2014). Uygarlıklarda Kutsal Geyik Motifi ve Geyik Motifine Bağlı Yer Adları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 11. (230-254).

Kılıç, Ü. (2017). Ensabın Cahiliye Arapları ve Hz. Peygamber Nazarındaki Yeri ve Önemi. *Siyer Araştırmaları Dergisi*, Temmuz-Aralık, İstanbul.

Kızıl, H. (2013). Mitra'dan "Mithras'ın Sırları"na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni. *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 17 Sayı: 55, s.s.114-120.

Köksel, B. (1999). Gaziantep Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifi Üzerine. *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri*, Adana Valiliği Yayınları, Adana.

Köse, N. (2000). Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Halk Hikâyeleri. *Milli Folklor*, Sayı 45, s. 22-39.

Nutku, Ö. (1994). Türklerde Düğün. *DİA*, C.10, s.16-18, İstanbul.

Ögke, A. (2009). İbnü'l-Arabi'nin Fususu'l-Hikem'inde Ayna Metaforu. *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-2), Sayı:23, s.s.75-99

Özkan, Ö. (2009). Tasavvufî Mesnevîlerde Sıklıkla İşlenen Bir Motif: Sefer/ Seyahat. *Turkish Studies International Periodical For the Languages*, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring, s.s. 1755-1778.

Sağlam, H. (2020). Motif ve Mazmun Üzerine Bir Karşılaştırma. *The Journal of Academic Social Science*, Şubat, Yıl:8, Sayı: 101.

Salih, E. (2014). Makedonya'da Tasavvuf Alanında Etkili Olan Halvetilik ve Pir Mehmet Hayatî Halvetî Asitanesi. *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, 07-09 Mayıs 2014: Toplantı Yeri: Trakya Üniversitesi Balkan Kongre Merkezi, Edirne, s.280

Savaş, SÖ. (2002). Hititler'de "Fırtına Tanrısı" ile "Boğa Kültü" Üzerine Gözlemler ve Yorumlar. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 5: 97-170.

Şenesen, O. (2011). Türk Halk Kültüründe Bolluk Ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri. *Folklor/Edebiyat*, cilt:17, sayı:66, 2011/2, s.216

Şimşek, E. (2002). Halk Hikâyelerinde Kullanılan "Epizot" Terimi ve Türkçe Karşılığı Üzerine. *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı*: Kültür Bakanlığı Yayınları. s. 657-664.

Tökel, DA. (1998). Bir Bildungsroman Olarak Leyla vü Mecnun Mesnevisi. *Dergâh*, Ekim, S.104.

Yoksul, U. (2019). Yeni Eleştiri Bağlamında Oya Uysal'ın Ürperti Şiiri Üzerine Bir Tahlil Denemesi. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S.19, c.7, s.111-119.

Ansiklopedi Maddeleri

Akün, ÖF. (1994). "Divan Edebiyatı". TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.9., s.389.

Ateş, A. (1957). "Leyla ile Mecnun". MEB İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul.

Avcı, C.- Şentürk, R. (2001). "Kabile". TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.

Ceyhan, S. (2012). "Vecd". TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.42, İstanbul.

Çağrıcı, M. (2010). "Şevk". TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.39, s.20-22.

Çelebi, İ. (2008). "Rüya". TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.35, s.306-309.

Demirayak, K. (2001). “Kasidetü’l-Bürde”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.24, s.567.

Fayda, M. (1991). “Ensâb”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C. XI, İst., s.244-45.

Harman, ÖF. (2010). “Süleyman”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.

Harman, ÖF. (1996). “Firavun”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.13, s.118-121, İstanbul.

Harman, ÖF. (2001). “İsmail”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.23, s.76-80, İstanbul.

Harman, ÖF. (2013). “Yunus”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.43, s.599, İstanbul.

Kartal, A. (2009). “Sekr”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.36, İstanbul.

Kurnaz, C. (1992). “Bülbül”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.6, s.485-486, İstanbul.

Meydan Larousse (1969). “Güvercin”, C.8, s.267.

Önkal, A.-Bozkurt, N. (1994). “Deve”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.9, s.222-226, İstanbul.

Öz, M. (1996). “Gurâbiyye”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 13, s. 333-337, İstanbul.

Özaydın, A. (1991). “Arap”. “İslâm’dan Önce Araplarda Sosyal ve İktisadi Hayat”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.3, s.322, İstanbul.

Şahinoğlu, MN. (1991). “Attâr, Ferîdüddîn”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.4, s.95-98, İstanbul.

Topaloğlu, B. (2012). “Vedûd”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.42, s.598-99, İstanbul.

Tosun, N. (2012). “Üveysîlik”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.42, s.400-401, İstanbul.

Uludağ, S. (1995). “Fakr”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.12, s.132-134, İstanbul.

Uludağ, S. (2008). “Rüya”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.35, s.309-310, İstanbul.

Uludağ, S. (1988). “Abdal”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.1, s.59-61, İstanbul.

Yaran, R. (1994). “Düğün”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.10, s.15-16, İstanbul.

Yavuz, YŞ. (2000). “İlham”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.22,s.98-100, İstanbul.

Yetik, E. (1998). “Hayret”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.17, s.60-61, İstanbul.

Yıldız, M. (2013). “Zürrumre”. TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C.44, s.581, İstanbul.

Zavotçu, G. (2002). “Türk Edebiyatında Gül ve Bülbül”, *Türkler*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Elektronik Kaynaklar

https://kuran-ikerim.org/70-ders-maide-suresi-1-5-helaller-ve-haramlar. E.T.: 16.07.2019.

https://kuran-ikerim.org/kuran-i-kerimde-havariler, E.T.: 16.07.2019

http://www.tasavvufdergisi.net/Makaleler/864783537_14.26.pdf 20.08.2020

http://www.terzibaba13.com/wp-content/uploads/2014/09/75_G%C3%BCl%C5%9Fen-i-Raz.pdf (E.T.: 20.06.2020).

https://hadis.ihya.org/kutubusitte/hadisler (E.T.: 24.06.2020).

http://www.terzibaba.com/kitaplar.pdf/4.lub-ul_lub.pdf (E.T.: 20.06.2020).

https://www.yenisafak.com/yazarlar/farukbeser/onemli-bir-kuran-kavrami-ulul-elbb-2053104 (E.T.: 20.06.2020).

https://hadis.ihya.org/kutubusitte/konu/314.html (E.T.: 20.06.2020).

https://kuran-ikerim.org/kuran-i-kerimde-havariler (E.T.: 16.07.2019).

https://www.nisanyansozluk.com/?k=motif&lnk=1 (E.T.: 10.09.2019).

https://sozluk.gov.tr/?kelime (E.T.: 1.11.2019).

https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C3%B6r (E.T.:1.11.2019).

http://www.kuranikerim.com/telmalili/enam.htm. (E.T.: 24.03.2020).

http://hadisci.com/yalan-hakkinda-hadisler-sayfa-002 (E.T.: 25.03.2020).

http://dosyalar.semazen.net/e_kitap/Yuz_Mertebe.pdf (E.T.: 28.03.2020).

http://www.ortadogugazetesi.com/makale.php?id=16315 (E.T.: 01.04.2019).

https://kuran-ikerim.org/70-ders-maide-suresi-1-5-helaller-ve-haramlar (E.T.: 16.07.2019).

http://dosyalar.semazen.net/e_kitap/Yuz_Mertebe.pdf (E.T.: 20.06.2020).

http://dosyalar.semazen.net/fihimafih.pdf (E.T.: 20.06.2020).

https://www.yenisafak.com/yazarlar/farukbeser/onemli-bir-kuran-kavrami-ulul-elbb-2053104 (E.T. 20.06.2020).

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10615,girispdf.pdf?0. (E.T.: 29.10.2019).

Yazma Eserler

Ahmed-i Rıdvan, *Leyla vü Mecnun*, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Seyfettin Özege Bölümü, ASL 414.

Atâyî, *Leyla ile Mecnun*, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Seyfettin Özege Bölümü, ASL 644.

Hâtifî, *Leylî vü Mecnûn*, İstanbul Ünv. Kütüphanesi, No: 68 v.1b.

Mektebî-i Şirâzî, *Leylî vü Mecnûn*, Tahran, H. 131.

EK (MOTİF-İNDEKS)

II. BÖLÜM **121**
I. TEMEL MOTİFLER **121**
1. TASAVVUFÎ MOTİFLER **121**
1.1. Tasavvufun Bâtınî (Dikey) Kökeni / Tarihi **121**
1.2. Esma-i Zat, Esma-i Sıfat, Esma-i Fiil **124**
1.3. Taalluk, Tahakkuk, Tahalluk **125**
1.4. Ayna-Suret İlişkisi ve Sevginin Çeşitleri **127**
1.5. Aşkın Hâlleri **129**
1.6. Mecazdan Hakikate Geçiş **130**
1.7. Tasavvufî Motiflerin Belirlenmesi **133**
1.8. Dinî ve Tasavvufî Motifler **139**
1.9. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinin Tasavvufî Yönü **143**
1.9.1. Ebû Bekr el-Vâlibî **144**
1.9.2. Nizâmî **146**
1.9.3. Hüsrev-i Dihlevî **147**
1.9.4. Süheylî **148**
1.9.5. Câmî **148**
1.9.6. Mektebî **149**
1.9.7. Hâtifî **150**
1.9.8. Gülşehri **150**
1.9.9. Âşık Paşa **151**
1.9.10. Şâhidî **151**
1.9.11. Nevâyî **155**
1.9.12. Behiştî **156**
1.9.13. Hamdullah Hamdî **158**
1.9.14. Ahmed-i Rıdvan **160**
1.9.15. Celîlî **162**
1.9.16. Sevdâyî **163**
1.9.17. Hakîrî **164**
1.9.18. Fuzûlî **165**
1.9.19. Lârendeli Hamdî **171**
1.9.20. Celâlzâde Sâlih **173**
1.9.21. Halîfe **175**

1.9.22. Atâyî **175**
1.9.23. Örfî **177**
1.9.24. Andelîb **178**
1.9.25. Nâkâm **179**
1.10. Seyr-i Sülûk, Bireyleşme Süreci ve Monomitin Çekirdeği **182**
1.11. Kahramanların Döngüsü ve İç-İsim **189**
1.11.1. Kays ve Mecnun (İç-İsim) **192**
A. TASAVVUFİ MOTİFLER **197**
A0-A450. Tasavvufî Motifler **198**
A0-A0. Tasavvufî Kişilikler **198**
A1. A1. Abdal / Mürşid-i Kâmil / Ehl-i Kâmil / Pîr / Derviş **198**
A1.1. A1.1. Kahraman'ın Doğumunun Babasının Tesadüf Ettiği Bir Abdal Sayesinde Olması **199**
A1.2. A1.2. Kahraman'ın, Babası Tarafından Pîre Götürülmesi **200**
A1.2.1. A1.2.1. Abdal'ın, Kahraman'ın Aşktan Kurtulmaması İçin Dua Etmemesi **200**
A1.2.2. A1.2.2. Kahraman'ın Pîrden Dua İstemesi **200**
A1.2.3. A1.2.3. Pîrin Çare Önermesi **201**
A1.3. A1.3. Ehl-i Kâmilin, Kahraman'ın Üstün Olduğunu Anlaması **202**
A1.4. A1.4. Pîrin Sevgililer Arasındaki İletişimi Sağlaması **203**
A1.5. A1.5. Pîrin Âşıkların Sonunu Murakabe Yoluyla Görmesi **203**
A10-A410. Kâmil Kahraman **203**
A10. A10. Kâmil Kahraman'ın Nüzulü ve Bebekliği **204**
A10.1. A10.1. Kâmil Kahraman Arzulanan Çocuk **204**
A10.2. A10.2. Kâmil Kahraman'ın Dua ve Hayır-Hasenat ile Gelmesi **207**
A10.3. A10.3. Kâmil Kahraman'ın Abdal'ın Verdiği Mive-i Hûb Yardımı ile Dünyaya Gelmesi **211**
A11. A11. Kâmil Kahraman İçin Ziyafet ve İhsanda Bulunma **212**
A12. A12. Kahraman Doğunca Şükür Secdesi Yapılması **214**
A12. A12. Köle Âzâd Edilmesi **214**
A14. A14. Ad Konulması **214**
A14.1. A14.1. Kabile Tarafından Ad Konulması **215**
A14.2. A14.2. Baba Tarafından Ad Konulması **216**
A14.3. A14.3. Dedesinin Adını Alma **216**
A15. A15. Kâmil Kahraman'ın Talihinin Öngörülmesi **216**
A15.1. A15.1. Müneccimlerin, Âşık Olacağını Öngörmesi **216**

A15.2. A15.2. Abdal ve Ehl-i İrfan'ın Âşık Olacağını Öngörmesi 218
A15.2.1. A15.2.1. Kahraman'ın Doğmadan Önce Âşık Olacağının Öngörülmesi 218
A15.2.2. A15.2.2. Kahraman'ın Doğduktan Sonra Âşık Olacağının Öngörülmesi 218
A15.3. A15.3. Halkın Âşık Olacağını Öngörmesi 219
A16. A16. Kâmil Kahraman Tek hâlef 219
A17. A17. Kâmil Kahraman İlk ve En Sevilen Çocuk 222
A30. A30. Kâmil Kahraman'ın Yetiştirilmesi 223
A31. A31. Kâmil Kahraman Dadıya Verilir 223
A31.1. A31.1. Kahraman'ın Dadılara Teslim Edilmesi 225
A31.2. A31.2. Dadıya Verilip Geri Alınması 225
A32. A32. Kâmil Kahraman'ın Sünneti 225
A32.1. A32.1. On Yaşına Girince Sünnet Edilir 226
A32.2. A32.2. On Dört Yaşında Sünnet Edilmesi 227
A32.3. Üç Yaşında Sünnet Edilir 227
A40. A40. Kâmil Kahraman'ın İlim Süreci 227
A41. A41. Kâmil Kahraman'ın Mektebe Verilmesi 227
A42. A42. Özel Hoca Tutma 230
A50. A50. Kâmil Kahraman'ın Kökeni, Ailesi ve Çevresi 230
A51. A51. Kâmil Kahraman'ın Kabilesi 230
A52. A52. Kâmil Kahraman'ın Ailesi 233
A52.1. A52.1. Kâmil Kahraman'ın Babası 233
A52.1.1. A52.1.1. Kâmil Kahraman'ın Babasının Haseb ve Neseb İtibariyle Üstün Olması 233
A52.1.2. A52.1.2. Kâmil Kahraman'ın Babasının Zengin Olması 238
A52.1.3. A52.1.3. Kahraman'ın Babasının Kararsız / Çok Gezen Olması 240
A52.2. A52.2. Kâmil Kahraman'ın Annesi 240
A52.2.1. A52.2.1. Annenin Müşfik Olması 240
A52.2.2. A52.2.2. Annenin, Kahraman'a Yol Gösterici Olması 242
A52.2.3. A52.2.3. Annenin, Baba İle Müşterek Hareket Etmesi 244
A52.2.4. A52.2.4. Annenin, Kahraman'ın İlk Sırdaşı Olması 245
A52.3. A52.3. Kâmil Kahraman'ın Dayısı / Amcası 245
A60. A60. Kâmil Kahraman'ın Arkadaşları 247
A61. A61. Mektep Arkadaşları 247
A62. A62. Eski Arkadaşları 248

A63. A63. Arkadaşları / Dostları / Sırdaşları 248
A64. A64. Kahraman'ın Yeni Arkadaşları 249
A64.1. A64.1. Kahraman'ın, Yeni Arkadaşının Sevgilinin Kabilesinden Aşk Ehli Olması 249
A64.2. A64.2. Kahraman'ın, Yeni Arkadaşının Sevgilinin Arkadaşı Olan Bir Aşk Ehli Olması 250
A64.3. A64.3. Kahraman'ın, Yeni Arkadaşının Aşk Ehli Olması 250
A64.4. A64.4. Kahraman'ın Yeni Arkadaşının Kumandan (Nevfel)'in Ordusundan Bir Aşk Ehli Olması 250
A64.5. A64.5. Kahraman'ın Yeni Arkadaşının Şiir Heveslisi Bir Aşk Ehli Olması 250
A64.6. A64.6. Kahraman'ın Yeni Arkadaşının Sevgilinin Kabilesinden Olması 252
A64.7. A64.7. Kahraman'ın Yeni Arkadaşının Savaşçı Olması 252
A64.8. A64.8. Kahraman'ın, Yeni Arkadaşının Savaşçı Bir Aşk Ehli Olması ... 254
A64.9. A64.9. Kahraman'ın, Yeni Arkadaşının Savaşçı, Şâir Bir Aşk Ehli Olması 255
A65. A65. Kahraman'ın Arkadaşları ile Tanışması 255
A65.1. A65.1. Av Esnasında Tanışma 255
A65.2. A65.2. İşret Üzre Gezerken Karşılaşma 256
A65.3. A65.3. Namını Duyup Arayarak Bulma 257
A65.3.1. A65.3.1. Şiir Meclisinde Şiirini Duyup Arayarak Bulma 257
A70-A380. Kâmil Kahraman'ın Nitelikleri 258
A71. A71. Kâmil Kahraman'ın Fizikî Nitelikleri 258
A71.1. A71.1. Kâmil Kahraman "Cemil" İsminin Mazharı 258
A71.1.1. A71.1.1. Olağanüstü Güzellikte Doğması 258
A71.1.2. A71.1.2. Gittikçe Güzelleşme 261
A71.1.3. A71.1.3. Güzelliği İle Meşhur Olma 264
A72. A72. Kâmil Kahraman'ın Kalbî Nitelikleri 266
A72.1. A72.1. *Vedûd* (Çok Seven) İsminin Erken Zuhuru 266
A80. A80. Hâl Motifleri 266
A81. A81. Şevk Motifleri 267
A81.1. A81.1. Küçükken Ortaya Çıkan Şevk 267
A81.2. A81.2. Çocukken / Gençken Ortaya Çıkan Şevk 271
A81.3. A81.3. Dua Etme 272
A81.3.1. A81.3.1. Kâbe'de, Aşkının Artması İçin Dua Etme 272
A81.3.2. A81.3.2. Dervişin Yanında Aşkının Artması İçin Dua Etme 274

A82. A82. Aşk Motifleri 274
A82.1. A82.1. En Güzele Âşık Olma 274
A82.1.1. A82.1.1. Karşılaşma 276
A82.1.1.1. A82.1.1.1. Çocukken Âşık Olma 277
A82.1.1.1.1. A82.1.1.1.1. Koyunları Otlatırken Âşık Olma 277
A82.1.1.1.2. A82.1.1.1.2. Mektepte Karşılaşma / Ta'lim Sürecinde Âşık Olma . 277
A82.1.1.1.3. A82.1.1.1.3. Namını Duyması Üzerine Ararken Karşılaşıp Âşık Olma 284
A82.1.1.1.4. A82.1.1.1.4. Rüyasında Resmini Görüp Âşık Olma 285
A82.2. A82.2. Güzel Gördüğüne Âşık Olma 286
A83. A83. Aşk Sırrını Açma 287
A83.1. A83.1. Babaya Sırrını Açma 287
A83.2. A82.2. Anneye Sırrını Açma 287
A83.3. A83.3. Arkadaşlarına Aşk Sırrını Açma 287
A83.4. A83.4. Aşkını Sevgiliye İlan Etme 287
A83.5. A83.5. Topluma Aşk Sırrını Açma 288
A84. A84. Sadakat 288
A84.1. A84.1. Sadakat Yemini 288
A84.2. A84.2. Başkasıyla Evlenmeyi Reddetme 290
A84.3. A84.3. Evlendiği Gece Ayrılma 290
A85. A85. İç-İsmin Zuhuru 290
A85.1. A85.1. Kays, *Mecnun* Olur 290
A86. A86. Hayâ 295
A86.1. A86.1. İşaret Dili Kullanma 297
A86.2. A86.2. Maşuğun Adının İfşa Olmasından Hayâ Etme 297
A86.3. A86.3. Maşuğun Sûretinin İfşa Olmasından Hayâ Etme 299
A86.4. A86.4. Maşuğun Vuslat Talebini Reddetme 299
A86.5. A86.5. Sevgiliyi Korumak İçin Onunla Buluşmaktan Vazgeçme 300
A87. A87. Melâmet 300
A88. A88. Aşkın Yuvası / Uzlet / Çile / Kâmil Kahraman'ın Vatan-ı Aslîsi 304
A88.1. A88.1. Kâmil Kahraman'ın Vatan-ı Aslîsi Olarak "Dağ" 306
A88.1.1. A88.1.1. Dağda Otuz Yıl Geçirme 310
A88.1.2. A88.1.2. Dağda Kırk Yıl Geçirme 310
A88.2. A88.2. Kâmil Kahraman'ın Vatan-ı Aslîsi Olarak "Çöl" 310
A88.3. A88.3. Kâmil Kahraman'ın Vatan-ı Aslîsi Olarak (Viran) Mağara 315

A88.4. A88.4. Vatan-ı Aslî Olarak Sevgilinin Kûyu 318
A88.4.1. A88.4.1. Her Fırsatta Maşuğun Kûyuna Gitme 318
A88.4.2. A88.4.2. Sevgilinin Sarayına Su Yolunu Takip Ederek Gitme 320
A88.4.3. A88.4.3. Diğer Âşıklarla Gitme 320
A88.4.4. A88.4.4. Geceleri Sevgilinin Kûyuna Gitme 321
A88.4.5. A88.4.5. Bahane ile Gitme 321
A88.4.5.1. A88.4.5.1. Yemek Alma Bahanesiyle Sevgilinin Kûyuna Gitme 321
A88.4.6. A88.4.6. Hile İle Gitmek / Kılık Değiştirme 323
A88.4.6.1. A88.4.6.1. Esir Kılığında Gitme 323
A88.4.6.2. A88.4.6.2. İkinci Kez Kılık Değiştirerek Gitme 324
A88.4.6.3. A88.4.6.3. Kör Dilenci Kılığında Gitme 325
A88.4.6.4. A88.4.6.4. Posta Girip Gitme 326
A88.4.6.4.1. A88.4.6.4.1. Posta Girmiş Âşık'ın, Maşuk Tarafından Tanınması. 327
A88.4.6.4.2. A88.4.6.4.2. Post İçinde Yere Düşen Âşık'ın, Çoban Tarafından Hasta Olduğu Gerekçesiyle Kurtarılması 327
A88.4.6.5. A88.4.6.5. Derviş Kılığında Gitme 327
A88.5. A88.5. Vatan-ı Aslî Olarak Sevgilinin Kabri 328
A89. A89. Vatan-ı Aslîye Dönüş Motifleri 330
A89.1. A89.1. Necd'e Dönüş 330
A89.1.1. A89.1.1. Yolculuk Esnasında Sevgiliyi Hatırlayınca Dönme 330
A89.1.2. A89.1.1.1. Anne-Babanın Kabrinden Dönme 330
A89.1.3. A89.1.3. Evden Dönme 331
A89.1.4. A89.1.4. Annesini Terk Edip Dönme 332
A89.1.5. A89.1.5. Babasını Terk Edip Dönme 332
A89.1.6. A89.1.6. Kâbe'den Dönme 333
A89.1.7. A89.1.7. Sevgiliye Vasıl Olamayınca Dönme 333
A89.1.8. A89.1.8. Savaştan Sonra Dönme 333
A89.1.9. A89.1.9. Maşuk İle Buluştuktan Sonra Dönme 334
A89.1.10. A89.1.10. Zincirlerini Kırıp Maşuğun Kûyundan Dönme 335
A89.1.11. A89.1.11. Maşuğun Kabrinden Dönme 336
A89.2. A89.2. Çöle Dönüş 337
A89.2.1. A89.2.1. Anne-Babanın Kabrinden Dönme 337
A89.2.2. A89.2.2. Üç Gün Kalıp Dönme 337
A89.2.3. A89.2.3. Evden Dönme 338
A89.2.4. A89.2.4. Zincirlerinden Kurtulup Dönme 338

A89.2.5. A89.2.5. Annesini Terk Edip Dönme 339
A89.2.6. A89.2.6. Babasını Terk Edip Dönme 339
A89.2.7. A89.2.7. Kabilesinden Dönme 339
A89.2.8. A89.2.8. Maşuktan Dönme 340
A89.2.9. A89.2.9. Vuslattan Sonra Dönme 341
A89.2.10. A89.2.10. Sevgiliyi Göremeden Kûyundan Dönme 341
A89.2.11. A89.2.11. Zincirlerini Kırıp Dönme 341
A89.2.12. A89.2.12. Kör Dilenci Kılığında Maşuğu Görüp Dönme 342
A89.2.13. A89.2.13. Kaybolan Sevgiliyi Yerine Ulaştırıp Dönme 342
A89.2.14. A89.2.14. Sevgiliye Vasıl Olamayınca Dönme 342
A89.2.14.1. A89.2.14.1. Savaştan Sonra Dönme 342
A89.2.15. A89.2.15. Maşuğun Adını Levhadan Silip Dönme 343
A89.2.16. A89.2.16. Köpekle Konuştuktan Sonra Dönme 344
A89.2.17. A89.2.17. Servi ile Konuştuktan Sonra Dönme 344
A89.2.18. A89.2.18. Evlilikten Sonra Dönme 344
A89.2.19. A89.2.19. Kâbe'den Sonra Dönme 344
A89.2.20. A89.2.20. Başına Yuva Yapan Bülbüllerin Uçup Gitmesinden Sonra Dönme 345
A89.3. A89.3. Mağaraya Dönüş 345
A89.3.1. A89.3.1. Annesini Bırakıp Dönme 345
A89.3.2. A89.3.2. Sevgilinin Kabrine Dönüş 345
A89.3.3. A89.3.3. Her Gün Maşuğun Kabrine Dönme 346
A90. A90. Tanıyamama 346
A90.1. A90.1. Babasını Tanıyamaması 346
A90.2. A90.2. Dayısını Tanıyamaması 349
A90.3. A90.3. Amcasını Tanıyamaması 349
A90.4. A90.4. Arkadaşını Tanıyamaması 350
A91. A91. Sevgiliyi Sorma 350
A91.1. A91.1. Sevgilinin Diyarından Gelen Kişiye Sevgiliyi Sorma 350
A91.2. A91.2. Sevgilinin Diyarından Gelen Çobana Sevgiliyi Sorma 350
A91.3. A91.3. Kendisini Öldürmek Üzere Gelen Kişiye Sevgiliyi Sorma 350
A91.4. A91.4. Tanıdığa Sevgiliyi Sorma 350
A91.5. A91.5. Babasına Sevgiliyi Sorması 351
A92. A92. Sevgiliyi Bulamama 351
A93. A93. Fizikî Değişim 351

A93.1. A93.1. Üzüntüden Kaynaklanan Olumsuz Değişim 351
A93.1.1. A93.1.1. Âşık Olunca Değişim / Zayıflama 351
A93.1.1.1. A93.1.1.1. Aşırı Zayıflık Sonucu Zincirlerden Kurtulma 353
A93.1.2. A93.1.2. Sevgilinin Evliliğinden Sonra Daha Da Zayıflama 353
A93.2. A93.2. Mutluluktan Kaynaklanan Değişim 354
A93.2.1. A93.2.1. Sevgili ile Vuslat Ümidi Üzerine Fizikî Değişim 354
A94. A94. Sevgili ile Haberleşme 355
A94.1. A94.1. Sevgili ile Haberleşme 355
A94.1.1. A94.1.1. En Yakın Arkadaşı Vasıtasıyla Haberleşme 355
A95. A95. Buluşma / Görüşme 356
A95.1. A95.1. Çeşme Başında Buluşma 357
A95.2. A95.2. Sevgilinin Peçesini Açması 358
A96. A96. Mektuplaşma 359
A96.1. A96.1. Mektup Yazma 359
A96.1.1. A96.1.1. Kâsıddan Kâğıt-Kalem Alıp Mektup Yazma 359
A96.1.2. A96.1.2. Mektup Gönderme 360
A96.1.2.1. A96.1.2.1. Kuşlarla Mektup Gönderme 360
A96.1.3. A96.1.3. Kâsıd Vasıtasıyla Mektuplaşma 360
A96.1.4. A96.1.4. En Yakın Arkadaşı Vasıtasıyla Mektuplaşma 362
A96.1.5. A96.1.5. Kocakarı Vasıtasıyla Mektuplaşma 363
A96.1.6. A96.1.6. Belirsiz Aracılar Vasıtasıyla Şiirle Haberleşme 363
A97. A97. Vuslat 364
A98. A98. Aşkın Artması 366
A98.1. A98.1. Kâbe'den Dönüşte Aşkın Ziyade Olması 366
A98.2. A98.2. Ehl-i Kâmil'in Duası Sonucu Aşkın Ziyade Olması 366
A99. A99. Aranıp Bulunma 366
A99.1. A99.1. Aranıp Bulunma 366
A99.1.1. A99.1.1. Arkadaşı Arayıp Bulur 366
A99.1.2. A99.1.2. Annesi Arar 367
A99.2. A99.2. Yerinin Haber Verilmesi Üzerine Bulma 367
A99.2.1. A99.2.1. Babasının, Yerinin Haber Verilmesi Üzerine Bulması 367
A99.3. A99.3. Aranıp Divane Bulunma 369
A99.3.1. A99.3.1. Babasının Arayıp Divane Bulunması 369
A99.3.2. A99.3.2. Annesinin Divane Bulması 371
A99.3.3. A99.3.3. Kabilesinin Arayıp Divane Bulması 371

A99.3.4. A99.3.4. Başka Kabileden Bir Adamın Arayıp Divane Bulması 372
A99.3.5. A99.3.5. Tesadüf Edip Divane Bulma 372
A99.3.5.1. A99.3.5.1. Yabancının Tesadüf Etmesi 372
A99.3.5.2. A99.3.5.2. Kumandan'ın Tesadüf Etmesi 373
A99.4. A99.4. Vuhuş ile Bulma 373
A99.4.1. A99.4.1. Babasının Vuhuş ile Bulması 373
A99.4.2. A99.4.2. Dayısının Arayıp Vuhuş İle Bulması 373
A99.4.3. A99.4.3. Arkadaşlarının Arayıp Vuhuş İle Bulması 374
A99.4.4. A99.4.4. Pîrin Arayıp Vuhuş İle Bulması 375
A99.4.5. A99.4.5. Maşuk'un Arayıp Vuhuş İle Bulması 375
A99.4.6. A994.6. Maşuk'un Annesinin Arayıp Vuhuş İle Bulması 376
A99.4.7. A99.4.7. Şiirlerini Kaydetmek İsteyen Gencin Arayıp Vuhuş İle Bulması 376
A99.5. A99.5. Gelen İnilti ile Bulma 377
A99.5.1. A99.5.1. Babasının Gelen İnilti İle Bulması 377
A99.6. A99.6. Duyduğu Feryat Üzere Bulma 378
A99.6.1. A99.6.1. Babasının Duyduğu Feryat Figan Üzerine Bulması 378
A99.6.2. A99.6.2. Dayısının Duyduğu Feryat Üzerine Bulması 378
A99.7. A99.7. Şiir Okurken Bulma 378
A99.7.1. A99.7.1. Babasının Şiir Okurken Bulması 379
A99.8. A99.8. Maşuk'un Kûyunda Bulma 379
A99.8.1. A99.8.1. Kabilesinin Arayıp Maşuk'un Kûyunda Bulması 379
A99.9. A99.9. Sorarak Bulma 379
A99.9.1. A99.9.1. Babasının Avcıya Sorarak Bulması 379
A100. A100. Aranıp Bulunamama 379
A100.1. A100.1. Babasının Arayıp Bulamaması 380
A100.2. A100.2. Kabilesinin Arayıp Bulamaması 380
A100.4. A100.4. Pîrin Arayıp Bulamaması 381
A100.5. A100.5. Arkadaşının Aratıp Ancak Bulamaması 382
A100.6. A100.6. Maşuk'un Aratıp Bulamaması 382
A101. A101. Hitaplar 382
A101.1. A101.1. Kendine Hitap 382
A101.2. A101.2. Kendisi İle Özdeşleştirdiği Varlıklara Hitap 383
A101.2.1. A101.2.1. Ağaç Üstündeki Kargaya Hitap 383
A101.2.2. A101.2.2. Ağaç Üstündeki Bülbüle Hitap 384

A101.2.3. A101.2.3. Ağaç Üstündeki Baykuşa Hitap 385
A101.2.4. A101.2.4. Dağa Hitap 385
A101.2.5. A101.2.5. Avcıdan Kurtardığı Güvercine Hitap 385
A101.2.6. A101.2.6. Avcıdan Kurtardığı Ceylana Hitap 386
A101.2.7. A101.2.7. Köpeğe Hitap 386
A101.2.8. A101.2.8. Deveye Hitap 386
A101.2.9. A101.2.9. Geyiğe Hitap 387
A101.3. A101.3. Farklı Unsurlara Hitap Edip Allah'a Dönme 387
A101.3.1. A101.3.1. Gök Cisimlerine Yalvardıktan Sonra Allah'a Yönelme 387
A101.3.2. A101.3.2. Diğer Unsurlara Yalvardıktan Sonra Allah'a Yönelme 388
A101.4. A101.4. Gıyabında Sevgiliye Hitap 389
A101.4.1. A101.4.1. Sevgili İle Özdeşleştirilen Varlıklara Hitap 390
A101.4.1.1. A101.4.1.1. Serviye Hitap 390
A101.4.1.2. A101.4.1.2. Avcıdan Kurtardığı Geyiğe Hitap 391
A101.4.1.3. A101.4.1.3. Avcıdan Kurtardığı Ceylana Hitap 391
A101.4.1.4. A101.4.1.4. Ağaç Üstündeki Güvercine Hitap 392
A101.5. A101.5. Rakibe Hitap 392
A101.6. A101.6. Suya Hitap 393
A102. A102. Tecrit Olma / Mücerred Yaşamı Seçme 393
A103. A103. Kendini Unutma 395
A104. A104. Sevgilinin Adını Zikretme 396
A104.1. A104.1. Âşığın Zikrinin Sevgiliye Malum Olması 398
A105. A105. Sevgiliden Başkasından Bahsedilmesini İstememek 398
A105.1. A105.1. Ona Yaklaşabilmek İçin Sevgiliden Bahsetmenin Gerekmesi.. 399
A105.2. A105.2. Kahraman'ın, Babasına Başkasından Bahsetmemesini Söylemesi 399
A106. A106. Anne-Babasının Ölümüne Aldırmamak 399
A107. A107. Sabırszlık 399
A107.1. A107.1. Aşk Hâlinde Hissedilen Sabırsızlık 400
A107.2. A107.2. Sevgiliden Gelen Mektubu Okumada Gösterilen Sabırsızlık ... 400
A107.3. A107.3. Sevgilinin Kûyuna Gitmede Gösterilen Sabırsızlık 401
A107.4. A107.4. Tecritte Gösterilen Sabırsızlık 401
A108. A108. Kendisi ile Özdeşleştirdiği Varlıklara Meyil 401
A108.1. A108.1. Köpeğe Meyil 401
A108.2. A108.2. Kahraman'ın, Köpeğin Tasmasını Boynuna Bağlaması 401

A108.3. A108.3. Kendisi İle Özdeşleştirdiği Hayvanları Kurtarma 401
A108.3.1. A108.3.1. Güvercini Kurtarma..... 401
A109. A109. Sevgili İle Özdeşleştirdiği Varlıklara Meyil..... 402
A109.1. A109.1. Ceylan / Geyiğe Meyil..... 402
A109.1.1. A109.1.1. Ceylanın Ardından Gitme..... 403
A109.2. A109.2. Güvercin 404
A109.3. A109.3. Sevgilinin Mahallesinin Köpeğine Meyil 405
A109.4. A109.4. Sevgiliyi Anımsatan Varlıkları Kurtarma 406
A109.4.1. A109.4.1. Geyik / Ceylan..... 406
A109.4.1.1. A109.4.1.1. Koyun / Kuzu Vererek Kurtarma..... 406
A109.4.1.2. A109.4.1.2. At /lar/ ını Vererek Kurtarma 408
A109.4.1.3. A109.4.1.3. Silah, Para ve Elbiselerini Vererek Kurtarma 409
A109.4.1.4. A109.4.1.4. İnci Vererek Kurtarma 410
A109.4.2. A109.4.2. Gâv 411
A109.4.3. A109.4.3. Kâmil Kahraman'ın Serviyi Kurtarması 412
A109.4.3.1. A109.4.3.1. İnci Vererek Kurtarma 412
A110. A110. Dua Etme 412
A110.1 A110.1. Savaşı Sevgilinin Tarafının Kazanması İçin Dua Etme 412
A111. A111. Beddua Etme 414
A112. A112. Sevgili ile Hac Kafilesine Katılma 415
A113. A113. Mektubu Boynuna Muska Olarak Asma..... 415
A114. A114. Kuşların Başına Yuva Yapması..... 415
A114.1. A114.1. Sevgiliyi Beklerken Kuşların Başında Yuva Yapması 416
A115. A115. Aşkın Meşhur Olması 417
A116. A116. Gözünü Kargaya Gagalatma 419
A117. A117. Bazen Gülüp Bazen Ağlama..... 419
A118. A118. Temizlenip Giyinme..... 419
A118.1. A118.1. Sevgiliye Kavuşma Neşesiyle Temizlenip Giyinme..... 419
A118.1.1. A118.1.1. Temizlenip Hâmîsinin Verdiği Kıyafetleri Giyme..... 419
A118.2. A118.2. Sevgiliyle Buluşmak İçin Temizlenip Giyinme 420
A118.2.1. A118.2.1. Maşuğunun Hediye Ettiği Elbiseyi Temizlenip Giyinme.... 420
A118.2.2. A118.2.2. Pîrin Verdiği Elbiseyi Giyinme 421
A119. A119. Sevgiliye Haber Göndermek için Ulağa Varını Yoğunu Verme..... 421
A120. A120. Vecd Motifleri..... 421
A121. A121. Âh Etme / Feryat-Figan..... 421

A121.1. A121.1. Sevgiliyi Görünce Âh Etme 422
A122. A122. Sevgilinin Kûyuna Giderken Feryat Etme 422
A122.1. A122.1. Sevgiliden Ayrılınca Feryat Etme 423
A122.2. A122.2. Sevgili Ölünce Feryat Etme 423
A123. A123. Sevgiliyi Görünce Nara Atma 423
A123.1. A123.1. Sevgiliyi Tanıyınca Nara Atma 424
A124. A124. Sekr / Sarhoşluk 424
A124.1. A124.1. Sevgiliyi Görünce Sarhoş Olma / Vuslat Düşüncesi İle Sarhoş Olma 424
A124.2. A124.2. Mektubu Alınca Sarhoş Olma 425
A124.3. A124.3. Öpüp Yüzüne Gözüne Sürme 425
A124.3.1. A124.3.1. Mektubu Öpüp Yüzüne Gözüne Sürme 425
A124.3.2. A124.3.2. Sevgilinin Bastığı Yerleri Öpme, Yüz Sürme 426
A124.3.3. A124.3.3. Sevgiliden Gönderilen Hediyeyi Öpüp Yüze Sürme 426
A124.3.3.1. A124.3.3.1. Elbiseyi Yüzüne Sürüp Öpme 426
A124.3.4. A124.3.4. Habercinin Elini Ayağını Öpme 426
A125. A125. Sekr / Bayılma 427
A125.1. A125.1. Sevgiliyi Görünce Bayılma / Sevgili İle Görüşmeye Giderken Bayılma 427
A125.2. A125.2. Mektup Alınca Bayılma 429
A125.5.1. A125.5.1. Mektubu Okuyunca Bayılma 430
A125.5. A125.5. Diğer -- Bayılma 430
A125.5.1. A125.5.1. Aşkın Şiddeti ile Bayılma 430
A125.5.2. A125.5.2. Sevgilinin Kabilesinden Çobanla Tanışınca Bayılma 430
A126. A126. Üstünü Başını Yırtma 430
A126.1. A126.1. Âşık Olunca / Aşktan Üstünü Başını Yırtma 430
A126.2. A126.2. Vuslat Anında Üstünü Başını Yırtma 431
A126.3. A126.3. Mektubu Alınca Üstünü Başını Yırtma 431
A126.4. A126.4. Diğer – Üstünü Başını Yırtma 432
A126.4.1. A126.4.1. Sevgiliyi Göremeyince / Sevgiliden Ayrılınca Üstünü Başını Yırtma 432
A126.4.2. A126.4.2. Sevgilinin Ölüm Haberini Alınca Üstünü Başını Yırtma 432
A126.4.3. A126.4.3. Sevgilinin Kendisini Unuttuğu Söylenince Üstünü Başını Yırtma 433
A126.4.4. A126.4.4. Sevgilinin Evlendiği Haberini Alınca Üstünü Başını Yırtma 433

A127. A127. Secde Etme 433
A127.1. A127.1. Sevgiliyi Görünce Secde Etme / Vuslat Düşüncesi İle Secde Etme 433
A127.1.1. A127.1.1. Şükür Secdesi 433
A127.1.2. A127.1.2. Sevgilinin Vuslat Haberini Alınca Secde Etme 434
A127.2. A127.2. Mektubu Alınca Secde Etme 434
A127.2.1. A127.2.1. Şükür Secdesi 434
A127.3. A127.3. Sevgiliye Yapılan Secde 434
A127.3.1. A127.3.1. Sevgilinin Mekânında Yapılan Secde 435
A130-130. Sema Motifleri 436
A131. A131. Kabz Motifleri 437
A131.1. A131.1. Şiir Söyleme 437
A131.1.1. A131.1.1. Dili Açılır Açılmaz Şiir Söyleme 437
A131.1.2. A131.1.2. Âşık Olunca Şiir Söyleme 437
A131.1.3. A131.1.3. Diğer – Kabz 440
A131.1.3.1. A131.1.3.1. Buluşmada Âşık'ın, Maşuk'a Şiir Okuması 440
A131.2. A131.2. Şarkı / Gazel / Kaside 441
A131.3. A131.3. Raks 443
A131.3.1. A131.3.1. Aşkın Etkisi İle Raks Etme 443
A131.3.2. A131.3.2. Sevgilinin Evlendiği Haberini Alınca Raks Etme 443
A131.3.3. A131.3.3. Sevgilinin Cenazesinde Raks Etme 443
A131.3.4. A131.3.4. Sevgilinin Cenazesinden Dönerken Raks Etme 444
A132. A132. Bast Motifleri 444
A132.1. A132.1. Sevgilinin Davetini Duyunca Sema Etme 444
A132.2. A132.2. Şiir 444
A132.2.1. A132.2.1. Sevgilinin Adını Duyunca Şiir Söyleme 444
A132.2.2. A132.2.2. Vuslat Şevki İle Şiir Söyleme 444
A132.2.3. A132.2.3. Vuslata Giderken Gazel Okuma 445
A132.2.4. A132.2.4. Sevgiliden Gelen Haberle Şiir Okuma 445
A132.3. A132.3. Şarkı / Gazel / Kaside 446
A132.3.1. A132.3.1. Sevgilinin Cenazesinde Şarkı Söyleme 446
A132.3.2. A132.3.2. Sevgiliden Mektup Alınca Şarkı Söyleme 446
A132.3.3. A132.3.3. Sevgiliden Bahsedilince Şarkı Söyleme 446
A132.3.4. A132.3.4. Sevgili İle Buluşmaya Giderken Şarkı Söyleme 446
A132.3.5 A132.3.5. Sevgili İle Kavuşma Umuduyla Gazel / Kaside / Şarkı Söyleme 446

A132.4. A132.4. Raks 447
A132.4.1. A132.4.1. Sevgilinin Cenazesinde Raks Etme 447
A132.4.2. A132.4.2. Sevgilinin Adını Duyunca Raks Etme 447
A132.4.3. A132.4.3. Sevgiliyi Görmeye Giderken Taşlanınca Raks Etme 448
A132.4.4. A132.4.4. Sevgili Kâseyi Kırınca Raks Etme 448
A132.4.5. A132.4.5. Mektup Alınca Raks Etme 449
A132.4.6. A132.4.6. Sevgilinin Davetini Duyunca Raks Etme 449
A132.4.7. A132.4.7. Sevgilinin Kendisine İsteneceğini Duyunca Raks Etme 449
A132.4.8. A132.4.8. Sevgilinin Diyarına Gidince Semâ Etme 450
A132.4.10. A132.4.10. Sevgilinin Evliliğinin Gerçek Olmadığını Duyunca Raks Etme 450
A132.4.11. A132.4.11. Savaşta Raks Etme 450
A133. A133. Sekr / Bayılma 451
A133.1. A133.1. Sevgilinin Şiirini Duyunca Bayılma 451
A133.2. A133.2. Sevgilinin Adını Duyunca Bayılma 451
A133.4. A133.4. Sevgilinin Adını Çağırması Üzerine Bayılma 452
A133.5. A133.5. Sevgilinin Öldüğünü Duyunca Bayılma 452
A133.6. A133.6. Sevgilinin Evlendiğini Duyunca Bayılma 452
A133.7. A133.7. Kabilenin Nasihatleri Üzerine Bayılma 453
A134. A134. Sahv / Ayılma 453
A134.1. A134.1. Ayıldığında Sevgilinin Yüzünü Görme 453
A134.2. A134.2. Gül Suyu ile Ayıltılma 453
A134.2.1. A134.2.1. Sevgilinin Dizinde Gül Suyu İle Ayılma 453
A134.2.2. A134.2.2. Arkadaşı Tarafından Gül Suyu Ayıltılma 454
A134.2.3. A134.2.3. Hekim Tarafından Gül Suyu İle Ayıltılma 454
A134.3. A134.3. Pîr Tarafından Gözyaşı İle Ayıltılma 454
A135. A135. Sevgiliye Kavuşma Neşesiyle Temizlenip Giyinme 455
A135.1. A135.1. Temizlenip Hâmîsinin Verdiği Kıyafetleri Giyme 455
A135.2. A135.2. Sevgiliyle Buluşmak İçin Temizlenip Giyinme 456
A135.2.1. A135.2.1. Temizlenip Maşuğunun Hediye Ettiği Elbiseyi Giyme 456
A135.2.2. A135.2.2. Pîrin Verdiği Elbiseyi Giyme 456
A136. A136. Sevgiliye Haber Göndermek için Ulağa Varını Yoğunu Verme 456
A140-140. İmtihanlar 457
A141. A141. Kınanma / Aşağılanma 457
A141.1. A141.1. Aşk Sırrının İfşa Olması 459

A141.1.1. A141.1.1. Toplum Tarafından Kınanma 459
A141.1.1.1. A141.1.1.1. Çocuklar Tarafından Kınanma / Alay Edilme 462
A141.1.1.1.1. A141.1.1.1. Çocuklar Âşık'ı Taşlar 462
A141.1.2. A141.1.2. Bir Yıl Sonra İfşa Olmaya Başlaması 462
A141.1.3. A141.1.3. Arkadaşlarına İfşa Olur 463
A141.1.4. A141.1.4. Babasına İfşa Edilmesi 463
A141.2. A141.2. Görüşme Sırrının İfşa Olması 465
A141.3. A141.3. Diğer – Kınanma 466
A141.3.1. A141.3.1. Vuhuşun İntisabının Kınanması 466
A141.3.2. A141.3.2. Postundan Dolayı Kınanması 466
A141.3.2.1. A141.3.2.1. Postundan Dolayı Maşuk Tarafından Kınanması 467
A141.3.3. A141.3.3. Savaşın Çıkış Nedeninin Kınanmasına Neden Olması 467
A141.3.4. A141.3.4. Âkıl Olmadığı Ortaya Çıktığında Kınanması 467
A141.3.5. A141.3.5. Sevgilinin Cenazesinde Alay Edilme 468
["Derdin lezzetini tatmayan kimseler, o hıçkırıklar içinde gülerlerdi.", s.255.] 468
A141.3.6. A141.3.6. Avcı Tarafından Babasının Vefasızlığı Nedeniyle Kınanması 468
A145. A145. Ayrılık 469
A145.1. A145.1. Maşuğun Okuldan Alınması Sonucu Ayrılık 469
A145.2. A145.2. Buluşma / Vuslat Sonucu Ayrılık 471
A145.2.1. A145.2.1. Bir Yıl Süren Ayrılık 473
A145.3. A145.3. Dadı Tarafından Ayrılma 473
A145.4. A145.4. Beraber Hac Görevini İfa Ettikten Sonra Ayrılma 473
A150. A150. Tecrit Edilme 474
A155. A155. Şiddet ve İşkenceye Maruz Kalma 475
A155.1. A155.1. Şiddete Maruz Kalma 475
["... babası ona vurdu", s.5.] 475
A155.1.1. A155.1.1. El ve Ayaklarından Bağlanma 475
A155.1.2. A155.1.2. Maşuğun Kabilesi Tarafından Zincire Vurulma 475
A160. A160. Şikâyet Edilme 476
A160.1. A160.1. Maşuğun Babasının Şikâyeti 476
A160.1.1. A160.1.1. Halîfeye / Padişaha Şikâyet Edilme 476
A160.1.2. A160.1.2. Babasına Şikâyet Edilme 477
A160.1.3. A160.1.3. Halkın Şikâyeti 477
A160.1.4. A160.1.4. Maşuğun Babasına Şikâyet Edilme 477

A165. A165. Tedaviye Çalışılma 478
A165.1. A165.1. İlaçla Tedaviye Çalışılması 478
A165.2. A165.2. Pîr / Mürşid-i Kâmil İle Tedaviye Çalışılması 478
A165.3. A165.3. Pîr / Mürşid-i Kâmilin Sevgilinin Mahallesinin Toprağından Âşık'ın Gözüne Sürülmesini Salık Vermesi 479
A165.4. A165.4. Pîr / Mürşid-i Kâmilin Sevgilinin Mahallesinden Bir Köpeğin İpinin Âşık'ın Yakasına Bağlanmasını Salık Vermesi 480
A165.5. A165.5. Muska ve Büyü İle Tedaviye Çalışılma 481
A165.6. A165.6. Kâbe'ye Götürerek Tedaviye Çalışılması 481
A165.7. A165.7. Sadaka Dağıtma 483
A165.7.1. A165.7.1. Kahraman'ın Babasının Sadaka Dağıtması 483
A170. A170. Dönüşe Zorlanma 483
A170.1. A170.1. Babasının Dönüşe Zorlaması 483
A170.2. A170.2. Kabilesinin Dönüşe Zorlaması 484
A170.3. A170.3. Arkadaşlarının Dönüşe Zorlaması 485
A180. A180. Nasihatler 485
A180.1. A180.1. Babasının, Kahraman'a Nasihat Etmesi 486
A180.1.1. A180.1.1. Babasının, Kâbe'de Felahı İçin Dua Etmesini Nasihat Etmesi 487
A180.1.2. A180.1.2. Babasının, Uzletteki Kahraman'a, Bu Yoldan Dönmesi İçin Nasihat Etmesi 489
A180.1.3. A180.1.3. Eve Dönen Kahraman'a Babasının Nasihat Etmesi 491
A180.1.4. A180.1.4. Sevgiliyi İsteyip Vasıl Olamadıktan Sonra Babasının Kahraman'a Nasihat Etmesi 492
A180.1.5. A180.1.5. Ölmek Üzere Olan Babanın Nasihati 493
A180.2. A180.2. Annesinin, Kahraman'a Nasihat Etmesi 493
A180.3. A180.3. Anne-Babasının Nasihat Etmesi 496
A180.4. A180.4. Kabilesinin Kahraman'a Nasihat Etmesi 496
A180.4.1. A180.4.1. Tecrit Olan Kahraman'a Görenlerin Nasihat Etmesi 496
A180.4.2. A180.4.2. Aşkını İfşa Eden Kahraman'a Kabilesinden Birkaç Kişinin Nasihat Etmesi 496
A180.4.3. A180.4.3. Leyla'yı İstemeden Eli Boş Dönen Kabilesinin Kahraman'a Nasihat Etmesi 496
A180.4.4. A180.4.4. Babası Tarafından Eve Getirilen Kahraman'a Kavminin Nasihat Etmesi 497
A180.4.5. A180.4.5. Anne-Babasının Ölümünden Sonra Aklını Başına Alması İçin Nasihat Edilmesi 497

A180.4.6. A180.4.6. Maşuğun Babasının Halîfeye Şikâyeti Üzerine Yapılan Nasihat 498

A180.5. A180.5. Dayısı / Amcasının Mecnun'a Nasihat Etmesi 498

A180.6. A180.6. Avcı, Kahraman'a Babasına Vefasızlığı Nedeniyle Nasihat Edilmesi 498

A180.7. A180.7. Arkadaşlarının Nasihatleri 499

A180.7.1. A180.7.1. Arkadaşlarının Nasihat Etmesi 499

A180.7.1.1. A180.7.1.1. Tecritten Vazgeçmesi Konusunda Nasihat..... 499

A180.7.1.2. A180.7.1.2. Çemen Seyrine Çıkma Konusunda Nasihat..... 500

A180.7.2. A180.7.2. Ehl-i Aşk Olan Yakın Arkadaşının Nasihat Etmesi 501

A180.7.2.1. A180.7.2.1. Aşk Sırrını Muhafaza Etmesi Konusunda Nasihat 502

A180.7.2.2. A180.7.2.2. Sabretmesi Konusunda Nasihat 503

A180.7.2.3. A180.7.2.3. İfşa Olmamak İçin Mektup Yazması Konusunda Nasihat 503

A180.7.2.4. A180.7.2.4. Âkıllerle Olması Konusunda Nasihat 503

A180.8. A180.8. Maşuk'un, Kahraman'a Sabırlı Olup Tecriti Terk Etmesini Nasihat Etmesi 504

A180.9. A180.9. Diğer -- Nasihatler 505

A180.9.1. A180.9.1. Yoldan Geçen Kervandakilerin Kahraman'a Nasihat Etmesi 505

A180.9.2. A180.9.2. Benî-Âmir'den Bir Adamın Mecnun'a Nasihat Etmesi..... 505

A180.9.3. A180.9.3. Maşuk'un İstiğnasını Görenlerin Kahraman'a Nasihat Etmesi 506

A180.9.4. A180.9.4. Kahraman'ın Divaneliğini Gören Bir Güzelin Ona Nasihat Etmesi 506

A180.9.5. A180.9.5. Çobaın Kahraman'a Nasihat Etmesi..... 506

A180.9.6. A180.9.6. Habercinin Kahraman'a Nasihat Etmesi 507

A180.9.6.1. A180.9.6.1. Babasının Öldüğünü Söyleyen Habercinin Nasihat Etmesi 507

A180.9.6.2. A180.9.6.2. Leyla'nın Evlendiği Haberini Veren Habercinin Nasihat Etmesi 507

A180.9.7. A180.9.7. Hekimin Nasihat Etmesi 508

A190. A190. Kahraman'ın Nasihatlere Cevapları..... 508

A190.1. A190.1. Babasının Nasihatlerine Cevabı 508

A190.2. A190.2. Annesinin Nasihatlerine Cevabı 511

A190.3. A190.3. Anne-Babasının Nasihatlerine Cevabı..... 512

A190.4. A190.4. Kabilesinin Nasihatlerine Cevabı..... 512

A190.5. A190.5. Dayısının / Amcasının Nasihatlerine Cevabı 512
A190.6. A190.6. Arkadaşlarının Nasihatlerine Cevabı 513
A190.6.1. A190.6.1. Ehl-i Aşk Olan Arkadaşının Nasihatlerine Cevabı 514
A190.7. A190.7. Diğer – Nasihatlere Cevaplar 515
A190.7.1. A190.7.1. Çoban'ın Nasihatlerine Cevap 515
A190.7.2.1. A190.7.2.1. Müstağni Davranan Sevgiliden Vazgeçmesi Yönündeki Nasihatlere Cevap 515
A190.7.2.2. A190.7.2.2. Kocakarının Nasihatlerine Cevap 516
A190.7.2.3. A190.7.2.3. Maşuk'tan Vazgeçmesi Konusunda Nasihat Eden Zata Cevap 516
A190.7.2.4. A190.7.2.4. Bir Güzelin Leyla'dan Vazgeçmesi Konusundaki Nasihatlerine Cevabı 516
A190.8. A190.8. Maşuk'un Nasihatlerine Cevap 516
A195. A195. Diğer – İmtihanlar 516
A195.1. A195.1. Çölde Susuz Kalma 516
A195.2. A195.2. Âşık'ın, Sebep Olduğu Savaş Dolayısıyla Üzülmesi 517
A200-200. Hileler / Yalanlar 517
A201. A201. Eve Döndürmek İçin Yapılan Hileler 517
A201.1. A201.1. Maşuğun Başkasıyla Evleneceği Yalanı 517
A201.2. A201.2. Maşuğun Çirkin Olduğunu Söyleme 518
A201.3. A201.3. Maşuğun Kahraman'ı Evde Beklediği Yalanı 518
A201.4. A201.4. Sevgilinin Gülzarda Olduğunu Söyleme 519
A202. A202. Savaşı Durdurmak İçin Yapılan Hileler 520
A202.1. A202.1. Maşuk'un Kabilesinin Savaşı Durdurmak İçin Maşuk'un Öldüğü Haberini Yayaması 520
A202.2. A202.2. Maşuk'un Kabilesinin Bir Kızın Başını Kesip Rakibini Aldatmaya Karar Vermesi 520
A203. A203. Yalanlar 521
A203.1. A203.1. Maşuğun Evlenerek Aşkına Sadakatsizlik Ettiği Yalanı 521
A204. A204. İhanetler 522
A204.1. A204.1. Vaadini Tutmakta Gecikme 522
A204.2. A204.2. Savaşı Kaybettiği İçin Sözünü Tutmama 524
A204.3. A204.3. Vaadinden Dönme 524
A204.4. A204.4. Arkadaşının Sevgilisine Âşık Olması 526
A204.5. A204.5. Kahraman'ın Zehirlenerek Öldürülmek İstenmesi 527
A204.5.1. A204.5.1. Zehirli Şerbetle Öldürmek İsteme 527

A204.5.2. A204.5.2. Zehirli Yemekle Öldürmek İsteme 528
A205. A205. Sınanma 528
A205.1. A205.1. Sadakati ile Sınanma 528
A205.1.1. A205.1.1. Sevgili Tarafından Sınanma 528
A205.1.2. A205.1.2. Başkası Tarafından Sınanma 530
A205.2. A205.2. Âkıl Olup Olmadığı Hususunda Sınanma 530
A205.3. A205.3. Kahraman, Ölümünden Sonra Gılman ile Sınanır 531
A210. A210. Sabretme 532
A211. A211. Aşkın Ortaya Çıkmaması Hususunda Sabırlı Olma 532
A212. A212. Aşkı Taşıma Hususunda Sabırlı Olma 532
A213. A213. Uzlet Süreci 533
A213.1. A213.1. Otuz Yıl Süren Uzlet 533
A213.1. A213.1. Kırk Yıl Süren Uzlet 533
A214. A214. Sevgilinin "Bekle" Demesi Üzerine Bekleme 533
A214.1. A214.1. Sevgilinin "Bekle" Demesi Üzerine Yedi Yıl Bekleme 533
A214.2. A214.12. Sevgilinin "Bekle" Demesi Üzerine On İki Yıl Ayakta Bekleme 533
A220. A220. Maşuğa Vasıl Olamama 534
A221. A221. Maşuk'un İstenmesi Üzerine Karar Almak İçin Süre İsteme 534
A222. A222. Kızın Adını Çıkardığı Gerekçesiyle Reddedilme 534
A223. A223. Âkıl Olmadığı Gerekçesiyle Vasıl Olamama 534
A223.1. A223.1. Geleneklere Göre İstediğinde Vasıl Olamama 534
A223.2. A223.2. Tehdit ile İstendiğinde Vasıl Olamama 537
A223.3. A223.3. Savaşa Rağmen Vasıl Olamama 540
A223.3.1. A223.3.1. Savaşın Yinelenmesi 541
A223.3.2. A223.3.2. Savaşın Durdurulması 542
A223.3.2.1. A223.3.2.1. Âşık'ın Yaralanması Üzerine Savaşın Durdurulması 542
A223.3.2.2. A223.3.2.2. Âşık'ın Esir Edilmesi Üzerine Savaşın Durdurulması 542
A224. A224. Nişanlı Olduğu Gerekçesi İle Vasıl Olamama 543
A225. A225. Evlendirilmek İstenme / Evlendirilme 543
A225.1. A225.1. Kabilesinin Başka Bir Güzelle Evlenmeyi Teklif Etmesi 543
A225.2. A225.2. Babasının Başka Bir Güzelle Evlenmesini Teklif Etmesi 544
A225.2.1. A225.2.1. Sevgili Soylu Olmadığı Gerekçesi İle Başkasıyla Evlenmeyi Teklif Etme 544
A225.2.2. A225.2.2. Kabileden Biriyle Evlenmeyi Teklif Etme 545
A225.3. A225.3. Annesinin Başka Bir Güzelle Evlenmesini Teklif Etmesi 545

A225.4. A225.4. Hâmîsinin Onun İçin Başka Bir Kız Almayı Teklif Etmesi..... 545

A225.5. A225.5. Diğer – Başkasıyla Evlenmeyi Teklif Etme 546

A225.5.1. A225.5.1. Maşuk'u Almak İçin Savaşan Askerlerin Başka Bir Kızla Evlenmeyi Önermesi 546

A225.5.2. A225.5.2. Kızı İçin Talip Olma 546

A225.5.3. A225.5.3. Başka Bir Güzelin Kahraman'a Talip Olması..... 546

A230. A230. Başkasıyla Evlendirilme 547

A240. A240. Rakip 547

A241. A241. Rakibin Maşuk İle Evliliği 548

A241.1. A241.1. Âşık'ın, Maşuk'un Rakip İle Evliliği Üzerine Alayın Önüne Çıkıp Sitemler Etmesi 548

A242. A242. Rakibin Kılıcına Hedef Olma..... 550

A243. A243. Rakibin Ölümüne Üzülme..... 551

A243.1. A243.1. Önce Sevinip Sonra Üzülme 552

A244. A244. Rakip'in, Âşık'tan Özür Dilemesi 552

A245. A245. Rakip'in, Âşık'a, Maşukla Gerçek Bir Evlilik Yaşamadıklarını Söylemesi..... 553

A250. A250. Hastalık ve Ölüm..... 553

A251. A251. Anne-Babasının Ölümüne Neden Olma..... 553

A251.1. A251.1. Babanın Ölümü..... 553

A251.1.1. A251.1.1. Kahraman'ın Babasının Mezarında Nedamet Getirmesi... 553

A251.2. A251.2. Annenin Ölümüne Neden Olma..... 555

A251.1.2. A251.1.2. Kahraman'ın Anne-Babasının Mezarında Baygınlık Geçirmesi 556

A252. A252. Sevgilinin Hastalığı ve Ölümü..... 556

A252.1. A252.1. Sevgilinin Hastalığı..... 556

A252.1.1. A252.1.1. Kahraman'ın Anne-Babasının Vefatı Üzerine Sevgilinin Hastalanması..... 556

A252.2. A252.2. Sevgilinin Ölümü 557

A252.2.1. A252.2.1. Kahraman'ın, Ölmüş Sevgilisinin Yüzündeki Örtüyü Gizlice Açması 559

A252.2.2. A252.2.2. Kahraman'ın Maşuk'un Ölümü Üzerine Feryat Figan Etmesinden Halkın Uyuyamaması..... 559

A252.2.3. A252.2.3. Sevgilinin Ölümü Üzerine Kahraman'ın Feleğe İsyan Etmesi 559

A253. A253. Öldürülmeye Çalışılma..... 560

A253.1. A253.1. Maşuğun Kabilesi Tarafından Öldürülmeye Çalışılma..... 560

A253.2. A253.2. İnfaz Edecek Kişinin, Âşık'ın Hâlini Görünce Ona Acıyıp Öldürmekten Vazgeçmesi 561

A253.3. A253.3. İnfaz Edecek Kişinin, Âşık'ın Karşı Koymaması Üzerine Kendini Yaralayarak Âşık'ı Bulamadığını Söylemesi 561

A260. A260. *Vedûd* (Çok Sevilen) İsminin Zuhuru 561

A261. A261. Kâmil Kahraman'ın Ailesi Tarafından Çok Sevilmesi 561

A262. A262. Dadısı / Dadıları Tarafından Çok Sevilmesi 562

A263. A263. Kabilesi Tarafından Çok Sevilmesi 563

A264. A264. Karşı Cins Tarafından Çok Sevilmesi 564

A264.1. A264.1. Okul Çağında Çok Sevilmesi 564

A264.2. A264.2. Maşuk'u Tarafından Çok Sevilmesi 564

A265. A265. Kabiledeki Arkadaşları Tarafından Sevilmesi 567

A266. A266. Yakın Arkadaşları Tarafından Çok Sevilmesi 568

A266.1.1. A266.1.1. Kızı İle Evlendirilecek Kadar Çok Sevilmesi 569

A267. A267. Diğer Sevenler 569

A267.1. A267.1. Gören Herkesin Sevmesi 569

A270. A270. Uruc Seferi / İsra / Fena-fil-Mahbub / Fena-fil-Leyli 570

A271. A271. Âşığın Kolundan Maşuk ile Aynı Anda Kan Gelmesi 570

A271.1. A271.1. Babasının Yanında Kolundan Kan Gelmesi 570

A271.2. A271.2. Kan Gelirken Bayılma 570

A271.3. A271.3. Kan Gelirken Titreme 570

A171.4. A171.4. Kan Gelirken Gözlerinin Kanlanması 571

A271.5. A271.5. Koldan Akan Kanın Maşuğun Adını Yazması 571

A271.6. A271.6. Titreme 571

A272. A272. İki İsimden Birini Silme 571

A273. A273. İki Suretten Birini Kazıma 572

A274. A274. Sevgilinin Adını Benimseme 573

A280. A280. Hakiki Sevgiliye Dönüş / Fenafillah 573

A281. A281. Tanıyamama ve Reddetme 574

A282. A282. Vuslatta Nefsin Olmaması 575

A283. A283. Hayret 577

A283.1. A283.1. Sevgiliyi Görünce Hayrete Kapılma 577

A283.2. A283.2. Sevgilinin Kûyunda Hayrete Kapılma 579

A283.3. A283.3. Hayrete Kapılmaktan Korkma 579

A290. A290. Makamlar 580

A291. A291. Fakr 580

A291.1. A291.1. Yeme-İçmeden Fâriğ Olma 580
A291.1.1. A291.1.1. Yemek Yemesi Konusundaki Israrları Reddetmesi 582
A291.1.1.1. A291.1.1.1. Arkadaşını Reddetmesi 582
A291.1.1.2. A291.1.1.2. Dayısının / Amcasının Yemek Israrını Reddedip Bu Konuda Nefsinin Terbiye Olduğunu Söylemesi 583
A291.1.2. A291.1.2. Yemeğini Hayvanlara Vermesi 584
A291.1.3. A291.1.3. Annesinin Yemeklerinden Zorla Birkaç Lokma Yemesi 584
A291.1.4. A291.1.4. On İki Yıl Yemeden İçmeden Kalması 585
A291.1.5. A291.1.5. Nebat İle Beslenmesi 585
A291.1.6. A291.1.6. Kötü Yiyeceklerle Beslenmesi 585
A291.1.7. A291.1.7. Diğer – Yeme-İçmeden Fariğ Olma 586
A291.1.7.1. A291.1.7.1. Bebekken Güzeli, Yemeğe Tercih Etme 586
A291.1.7.2. A291.1.7.2. Âşık Olunca Yeme-İçmeden Kesilme 586
A291.1.7.3. A291.1.7.3. Sevgilisi Olmadan Yemek Yemez 586
A295. A295. Uykudan Fâriğ Olma 587
A295.1. A295.1. Âşık Olunca Uyumama 587
A295.1.1. A295.1.1. Arkadaşının Onun Uyumadığını Fark Etmesi 588
A300. A300. Giyim-Kuşamdan Fariğ Olma 588
A301. A301. Kahraman'ın, Aşk Ateşinin Fazlalığı Dolayısıyla Elbiselerini Parçalaması 588
A302. A302. Kahraman'ın Elbiselerini Yakması 590
A303. A303. Çıplak Bulunup Zorla Giyindirilme 590
A303.1. A303.1. Süvarinin Kahraman'ı Çıplak Bulması 590
A303.2. A303.2. Dayısının Kahraman'ı Çıplak Görüp Giyindirmesi 590
A303.3. A303.3. Babasının Kahraman'ı Çıplak Görüp Giyindirmesi 591
A303.3.1. A303.3.1. Babasının Kahraman'ı Şeyhe Götürürken Giydirmesi 592
A303.4. A303.4. Annesinin Kahraman'ı Giyindirmesi 592
A303.5. A303.5. Diğer – Giyindirme 593
A303.5.1. A303.5.1. Anne ve Babasının Giyindirmesi 593
A304. A304. Giyinmeyi Reddetme 593
A304.1. A304.1. Kahraman'ın Dayısının Getirdiği Elbiseyi Giymeyi Reddetmesi 593
A305. A305. Kıyafetlerini Bağışlama 594
A305.1. A305.1. Kahraman'ın Geyik / Ceylanı / Gâv-ı Deştîyi Kurtarmak İçin Kıyafetlerini Bağışlaması 594
A310-310. Şehadet 594

A311. A311. Kahraman'ın Sevgilinin Mezarında Dua Edip Şehadete Ermesi 594
A312. A312. Sevgilinin Kabrini Kucaklayıp Dost Diyerek Ölme 596
A313. A313. Sevgilinin Kabrini Kucaklayıp Adını Zikrederek Ölme 596
A314. A314. Kahraman'ın Sevgilinin Mezarına Girip Can Vermesi 597
A315. A315. Sevgilinin Ayağına Yüzünü Koyarak Can Verme 597
A316. A316. Kahraman'ın Yanı Başında Yazılı Şiirle Ölü Bulunması 598
A317. A317. Kahraman'ın Dişi Geyikle, Arkasındaki Taşta Yazılı Şiirle Ölü Bulunması 598
A318. A318. Kahraman'ın Dişi Bir Geyikle Ölü Bulunması 599
A319. A319. Kahraman'ın Sevgili ile Aynı Anda Ölmesi 599
A320. A320. Sevgilinin Adını Söyleyip Ölme 599
A321. A321. Kahraman'ın, Sevgilinin Ölüm Haberi Alınca Dua Edip Ölmesi 599
A330. A330. Kahraman'ın Şehadetinin Malum Olması 599
A330.1. A330.1. Bir Sufiye Rüyasında Malum Olması 599
A330.2. A330.2. Kahraman'ın Şehadetinin Arkadaşına Rüyasında Malum Olup Halka Duyurulması 600
A330.3. A330.3. Kahraman Rüyasında Âşıklar Üzerine Üstün Kılındığını Öğrenir 600
A331. A331. Kahramanın Ölümünün Anlaşılmaması 601
A331.1. A331.1. Kahraman'ın Ölümünün Vuhuşun Dağılması İle Bir Yıl Sonra Anlaşılması 601
A332. A332. Kahraman'ın Sadece Kemiklerinin Kalması 601
A333. A333. Kahraman'ın Ölümüne Vuhuşun Matem Tutması 601
A334. A334. Kahraman'ın Naaşının Gül Suyu İle Yıkanması 603
A340. A340. Kahraman'ın Defnedilmesi 603
A341. A341. Hac Kafilesi Tarafından Defn Edilmesi 603
A342. A342. Kahraman'ın Kabilesi Tarafından Defnedilmesi 603
A343. A343. Sevgili ile Beraber Defnedilme 604
A343.1. A343.1. Sevgili İle Aynı Mezara Gömülme 604
A343.2. A343.2. Sevgilinin Yanına Gömülmesi 605
A343.2.1. A343.2.1. Sevgilinin Yanına Gömülüp İki Mezar Arasına Pencere Açılması 605
A344. A344. Mezarın Türbe / Hâcetgâha Çevrilmesi 606
A345. A345. Kahraman'ın Cennette Olduğunun Halka İfşa Edilip Mezar Taşına Yazılması 607
A350. A350. Kerametler 607
A351. A351. Hayvanlara Hükmetme / Vuhuşun Kahraman'a Tâbî Olması 607

A351.1. A351.1. Sevgiliyi Beklediği Yedi Sene Boyunca Vahşilerle Beraber Olması 610

A351.2. A351.2. Tüm Geyiklerin Onun Yanında Olması 611

A351.3. A351.3. Vuhuşun Kahraman'a Hizmet Etmesi..... 611

A351.4. A351.4. Kahraman Dönünce Vuhuşun Şükretmesi..... 612

A351.5. A351.5. Vuhuşun Huy Değiştirmesi ve Evcillerle Vahşilerin Barış İçinde Yaşaması..... 612

A351.6. A351.6. Vuhuşun Kahraman'ın Üzüntüsü İle Üzülmesi..... 613

A351.7. A351.7. Vuhuşun Kahraman'ı Yabancılardan Koruması..... 613

A351.7.1. A351.7.1. Kahraman'ın Yakınlarına Vuhuşun Müsaade Etmesi 614

A351.7.1.1. A351.7.1.1. Kahraman'ın Vuhuşa, Ziyaretçiye Yol Vermelerini İşaret Etmesi 614

A351.7.1.2. A351.7.1.2. Kahraman'ın Vuhuşa, Ziyaretçiye Yol Vermeleri İçin Bağırması..... 615

A351.7.1.3. A351.7.1.3. Kahraman'ın Sevgilinin Kabrine Giderken Vuhuşun Yanında Olması 615

A351.7.1.4. A351.7.1.4. Sevgilinin Kabrini Ziyaretten Sonra Vatanına Vuhuş İle Dönmesi 616

A351.7.1.5. A351.7.1.5. Sevgilinin Kabrinde Vuhuşun Âşık'ı Koruması..... 616

A351.8. A351.8. Vuslat Anında Vuhuş 616

A351.8.1. A351.8.1. Vuslata Giderken Vuhuşun Kahraman'ın Peşinden Gelmesi 616

A351.8.2. A351.8.2. Vuslat Anında Vuhuşun Raks Etmesi 617

A351.8.3. A351.8.3. Vuslat Anında Vuhuşun Âşık'ı Koruması..... 617

A351.8.4. A351.8.4. Vuslat Anında Vuhuşun Emri Üzerine Uzaklaşması..... 618

A351.8.5. A351.8.4. Vuslat Anında Vuhuşun Kendiliğinden Uzaklaşması..... 618

A351.8.6. A351.8.6. Âşık'ın Vuslattan Sonra Vatanına Vuhuş İle Dönmesi..... 618

A351.9. A351.9. Ölüm Anında Vuhuş..... 618

A351.9.1. A351.9.1. Vuhuşun Kahraman'ın Na'şını Çevrelemesi..... 618

A351.9.2. A351.9.2. Vuhuşun Kahraman'ın Ölü Bedenine Saldırması..... 619

A351.9.3. A351.9.3. Dağlardaki Vuhuşun Kahraman'ın Mezarına Gelmesi..... 619

A351.9.4. A351.9.4. Vuhuun Kahraman İçin Matem Tutması 619

A351.9.5. A351.9.5. Vuhuş, Kahraman'ın Ölümü Üzerine Ölür 620

A351.9.6. A351.9.6. Hüma Kuşu Tarafından Sevgilinin Mezarına Götürülme.. 621

A351.10. A351.10. Vuhuşun İtaatinin Meşhur Olması 621

A352. A352. Kahraman'ın Arandığında Vuhuş İle Bulunması..... 621

A352.1 A352.1. Babasının Vuhuş İle Bulması..... 621

A352.2. A352.2. Dayısının Vuhuş İle Bulması 622
A352.3. A352.3. Ziyaretçilerinin Vuhuş İle Bulması 622
A352.4. A352.4. Arkadaşlarının Vuhuş İle Bulması 623
A352.5. A352.5. Aracının Vuhuş İle Bulması 623
A352.6. A352.6. Sonradan Hâmîsi Olacak Kumandanın İlk Kez Vuhuş İle Görmesi 623
A352.7. A352.7. Maşuk'un Kahraman'ı Vuhuş İle Bulması 624
A353. A353. Yiyip İçmeden Yaşama 624
A353.1. A353.1. On İki Yıl Yemeden İçmeden Kalması 625
A354. A354. Uykusuz Yaşaması 625
A355. A355. Rakip'in Elini Kurutup Dua İle Eski hâline Çevirme 625
A356. A356. Rakip'in Vahşiler Tarafından Parçalanması 626
A357. A357. Maşuk'un Kabrinde Rüyasında Gördüğü Gülü Elinde Bulması 627
A358. A358. İlham 627
A358.1. A358.1. Babasının Ölümü Kalbine İlham Olunması 627
A358.2. A358.2. Savaştaki Hilenin Kahraman'a Malum Olması 627
A360. A360. Rüyalar 628
A360.1. A360.1. Kahraman'ın Rüyasında Âkıbetini Görmesi 629
A360.2. A360.2. Kahraman'ın Rüyasında Maşuk'un Öldürüleceğini Görmesi . 630
A360.3. A360.3. Kahraman'ın Rüyasında Anne-Babasının Öldüğünü Görmesi 630
A360.4. A360.4. Kahraman'ın Rüyasında Âşık Olması 630
A360.5. A360.5. Kahraman'ın, Maşuk'un Evlendiğini Rüyasında Görmesi 631
A360.6. A360.6. Kahraman'ın Rüyasında Kendisine Muska Bağlandığını Görmesi 631
A360.7. A360.7. Kahraman'ın Rüyasında Hakk'ın Ona Rahmet Ettiğini Gördüğünü Söylemesi 631
A360.8. A360.8. Âşık'ın Rüyasında Sevgilisinin Ona Bir Deste Gül Verdiğini Görmesi 632
A360.8.1. A360.8.1. Rüyasında, Mezarında Uyuduğu Maşuğun Ona Gül Verdiğini Görmesi 632
A360.9. A360.9. Kahraman'ın Rüyada Cennette Görülmesi 633
A360.10. A360.10. Rüyayı Tabir Ettirmek 633
A360.10.1. A360.10.1. Kahraman'ın, Rüyasını Annesine Tabir Ettirmesi 633
A360.10.2. A360.10.2. Rüyasını Tabir Edecek Birini Araması 634
A361. A361. Duasının Makbuliyeti 634
A361.1. A361.1. Rakip'in Tutulan Kolunun Onun Duası İle Açılması 634

A361.2. A361.2. Savaşın Duasıyla Kaybedilmesi 635
A361.3. A361.3. Ölmek İçin Ettiği Duanın Kabul Olması 635
A361.4. A361.4. Vahdete Ermek İçin Ettiği Duanın Kabul Olması 637
A361.5. A361.5. Duası Sonucu Rüya Görmesi 637
A361.6. A361.6. Muradı Olanın Ona Gelmesi 637
A361.7. A361.7. Duasının Alınması 637
A370. A370. Kâmil Kahramanın İbadatı 637
A371. A371. Namaz 637
A372. A372. Oruç 638
A380-380. Kâmil Kahraman'ın Aklî Nitelikleri 639
A381. A381. İlimde Üstünlük 639
A381.1. A381.1. Kâmil Kahraman'ın Arkadaşlarını Geçmesi 639
A381.2. A381.2. Kâmil Kahraman'ın Arkadaşları Kıskanması 639
A382. A382. Kâmil Kahraman İrfan Sahibi 639
A382.1. A382.1. Çocukken Olgun Davranışlara Sahip Olması 639
A382.2. A382.2. Konuştuğunda Fasih Konuşması 640
A382.2.1. A382.2.1. Fasih Konuşmasının Meşhur Olması 640
A390-A400. Kâmil Kahraman'ın Yetenekleri 640
A391. A391. Kâmil Kahraman'ın Meşhur Şair Olması 640
A391.1. A391.1. Sevgilinin Çoluk Çocuk Herkesten Kahraman'ın Şiirini Duyması 640
A391.2. A391.2. Sevgili Çemende Otururken Birisi Mecnun'un Gazelini Okuyarak Geçmesi 641
A391.3. A391.3. Kahraman'ın Şiirini Duyan Kumandan'ın Onunla Tanışmak İstemesi 641
A391.4. A391.4. Kahraman'ın Şiirleri Duyanların Aşka Getirmesi 641
A391.5. A391.5. Şiirlerinin Kayda Geçirilmesi 642
A391.5.1. A391.5.1. Şiirlerin Şöhretini Duyup Gelen Birinin Şiirleri Kayda Geçirmesi 642
A391.5.2. A391.5.2. Yabancı Bir Kabile Tarafından Kayda Geçirilmesi 643
A391.5.3. A391.5.3. Şiirlerin Halk Tarafından Kayda Geçirilmesi 643
A392. A392. Kâmil Kahraman Güçlü Avcı 643
A400. A410. Şahsi ve Diğer Nitelikleri 644
A401. A401. Kahraman, Âdil Hükümdar 644
A402. A402. Büyüklerine Saygılı ve İtaatkâr Olması 644
A402.1. A402.1. Evliliğe Razı Olma 644

A402.2. A402.2. Hatır İçin Yemek Yemek 645
A402.3. A402.3. Vasıyeti Yerine Getirme 645
A402.3.1. A402.3.1. Babasının, Mezarını Ziyaret Etmesi Yönündeki Nasihatini Yerine Getirmesi 645
A402.4. A402.4. Özür Dileme / Ayaklarına Kapanma 645
A402.4.1. A402.4.1. Annesinden Özür Dilemesi 645
A402.4.2. A402.4.2. Kahraman'ın Babasından Özür Dilemesi 646
A405. A405. Ahlâkı 646
A405.1. A405.1. Kahraman'ın Maşuk'un Vuslat Talebini Reddetmesi 646
A406. A406. Temizliği 647
A407. A407. Gençliğinde Sefahate Düşkünlüğü 647
A410-420. (Küllî) Ağaç ve Kuşlar 647
A411. A411. Ağaç ve Güvercin 648
A412. A412. Ağaç ve Karga 650
A420-A430. Tasavvufî Nesneler 652
A421. A421. Mive-i Hûb 652
A430-A440. Yeryüzü Unsurları 653
A431. A431. Dağ 653
II. YAN MOTİFLER 654
B. AŞK ve EVLİLİK MOTİFLERİ 654
B0-B119. Aşk Motifleri 655
B1. B1. Âşık-Tabiatlık 655
B2. B2. Aşkta Tecrübeli Olma 658
B3. B3. Tasavvufî Aşk- Bk.: Tasavvufî Motifler A82-A110. 659
B10. B10. Âşık Olma 659
B11. B11. İlk Görüşte Aşk 661
B11.1. B11.1. Gören Herkesin Güzel Kıza Âşık Olması 663
B11.1.1. B11.1.1. Ava Giderken Görme 665
B12. B12. Görmeden Âşık Olma 665
B12.1. B12. 1. Resmini Görüp Âşık Olma 666
B12.1.1. B12.1.1. Suretini Çizdirdiği Güzele Âşık Olma 666
B13. 13. Rüyada Resmini Görüp Âşık Olma 666
B13.1. B13.1. Âşıkların Birbirlerinin Suretini Rüyada Görüp Âşık Olması: 666
B14. B14. Âşık'ın, Aşkını İtiraf Edince Âşık Olması 667
B15. B15. Önceden Takdir Olunan Aşk 667

B15.1. B15. 1. Aynı Gün Doğan Âşıkların Birbirlerini Sevmesi 667
B16. B 16. Karşılıklı Aşk 668
B17. B17. Tek Taraflı Aşk 671
B18. B18. Aşkta Sıradışı Başarı 673
B18.1. B18.1. Güzel Kızın Talibinin Çok Olması 673
B18.2. B18.2. Güzelliği Görenin Şiir Okuması 674
B18.3. B18.3. Üç Erkek Bir Kıza Âşık Olur 674
B20. B20. Aşkın Tezâhürleri 679
B20.1. B20.1. İlimle Değil, Aşkla Meşgul Olma 679
B20.2. B20.2. Ağlama / Feryat Figan 680
B20.2.1. B20.2.1. Devamlı Ağlama 681
B20.2.2. B20.2.2. Başka Varlıklarla Kendini Kıyaslayarak Ağlama 682
B20.2.3. B20.2.3. Matem Tutma 682
B20.2.4. B20.2.4. Bahane İle Ağlama 682
B20.2.4.1. B20.2.4.1. Bir Uzvunu Yaralayarak Ağlama 682
B20.2.4.2 B20.2.4.2. İşkenceyi Bahane Ederek Ağlama 682
B20.2.4.3. B20.2.4.3. Kocasının Ölümünü Bahane Ederek Ağlama 683
B20.2.4.4. B20.2.4.4. Dilencinin Anlattığı Hikâyeden Etkilendiğini Söyleyerek Ağlama 683
B20.2.5. B20.2.5. Ağladığını Hile / Bahanelerle Gizleme 684
B20.2.5.1. B20.2.5.1. Süslenerek Gizleme 684
B20.2.5.2. B20.2.5.2. Gözyaşının Ter Olduğunu Söyleme 684
B20.2.5.3. B20.2.5.3. Yüzünü Tokatlama 684
B20.2.5.4. B20.2.5.4. Güler Yüzlü Davranma 684
B21. B21. Uykusuz Kalma 684
B22. B22. Tecrit Olma 685
B22.1. B22.1. Herkesle İlişkisini Kesme 685
B22.2. B22.2. Toplulukta Yalnızlık 685
B22.2.1. B22.2.1. Çemen Seyrinde Yalnızlık 685
B22.2.1.1. B22.2.1.1. Hile İle Ayrılma 686
B22.2.1.2. B22.2.1.2. Tenhaya Çekilip Ağlama / Âh u Efgan Etme 687
B22.2.2. B22.2.2. Sonbaharda Gezintiye Çıkma 688
B22.3. B22.3. Dağda Yaşama 688
B22.4. B22.4. Çölde Yaşama 688
B23. B23. Divane Olma 689

B23.1. B23.1. Geceleri Çöle Gitme 690
B23.2. B23.2. Yeme-İçmeden Kesilme 690
B24. B24. Aşkını İlan Etme 690
B24.1. B24.1. Kız Aşkını İlan Eder 690
B24.2. B24.2. Gencin Aşkını İlan Etmesi 691
B25. B25. Sevgiliyi Sorma 691
B25.1. B25.1. Haberciye Sorma 691
B25.2. B25.2. Âşık, Hocasına Maşuğu Sorar 691
B25.3. B25.3. Âşık'ın Sevgilinin Dayısına Haber Sorar 692
B26. B26. Sevgilinin Yolunu Gözleme 692
B26.1. B26.1. Sevgilinin Yolunu Gözleyip Gelen Geçene Sorma 692
B27. B27. Sevgiliyi Arama 693
B28. B28. Sevgilinin Adını Zikretme / Zikrettirme 693
B29. B29. Bir Çocuğa Sevgilisinin Adını Verme 694
B30. B30. Bayılma 694
B30.1. B30.1. Sevgilinin Öldüğünü Duyunca Bayılma 694
B30.2. B30.2. Sevgililerin Birbirini Görünce Bayılması 695
B30.3. B30.3. Aşkın Ağır Gelmesi İle Bayılma 695
B30.4. B30.4. Sevgilinin Ahvalini Öğrenince Bayılma 696
B31. B31. Hastalanma 696
B31.1. B31.1. Sevgilinin Öldüğü Yalanı Üzerine Hasta Olma 696
B31.2. B31.2. Sevgilinin Ahvaline Üzülüp Hastalanma 696
B31.3. B31.3. Maşuk'u Rüyasında Gören Âşık'ın Hastalanması 696
B31.4. B31.4. Dedikoduların Hastalığı Ağırlaştırması 697
B31.5. B31.5. Hastalanan Âşığa Tabibin Getirilmesi 697
B31.6. B31.6. Hekim, Hastanın Aşk Hastası Olduğunu Anlar ve Kimseye Bir Şey Söylemez 697
B31.7. B31.7. Hekimin Âşık'ın Arkadaşlarından Durumu Öğrenmesi 697
B31.8. B31.8. Hekimin, Âşık'a Sevgilisinden Gül Getirdiği Yalanını Söylemesi 697
B31.9. B31.9. Hastalanan Âşık'ın Tabip İle Şifa Bulmaması 698
B31.10. B31.10. İyileşme 698
B31.11. B31.11. Hastalanan Âşık'a Tabip Getirilmesi ve Hastanın İyileşmesi... 698
B31.12. B31.12. Hasta Kızın İyileşmesi Sonucu Halka Altın ve Gümüş Dağıtılması 698
B31.13. B31.13. İyileşen Âşık'ın Ziyafet Vermesi 699
B32. B32. Fiziksel Değişim 699

B33. B33. Âşık'ın Sevgilisine, Kendisini Babasından İstemesini Söylemesi 700
B34. B34. Meşhur Olma 700
B34.1. B34.1. Kızın Aşkının Meşhur Olması 700
B34.2. B34.2. Gencin Aşkının Meşhur Olması 701
B34.3. B34.3. Âşıkların Meşhur Olması 701
B35. B35. Çeşitli Unsurlarla Konuşma 701
B35.1. B35.1. Aynada Kendi İle Konuşma 701
B35.2. B35.2. Gönlüne Seslenme 701
B35.3. B35.3. Gölgesine Seslenme 702
B35.4. B35.4. Gıyabında Sevgili İle Konuşma 702
B35.5. B35.5. Servi ve Çemenle Konuşma 703
B35.6. B35.6. Mum ve Pervane İle Konuşma 704
B35.7. B35.7. Ay İle Konuşma 705
B35.8. B35.8. Bulut İle Konuşma 705
B35.9. B35.9. İnci İle Konuşma 705
B35.10. B35.10. Sabah İle Konuşma 705
B35.11. B35.11. Rüzgâr İle Konuşma 706
B35.12. B35.12. Deve İle Konuşma 706
B35.13. B35.13. Bülbül İle Konuşma 706
B35.14. B35.14. Felek İle Konuşma 707
B35.15. B35.15. Çeşitli Unsurlara Hitap Edip Allah'a Dönme 708
B36. B36. Şiir Söyleme 708
B37. B37. Mektubu Muska Yapma 710
B38. B38. Sınama 710
B38.1. B38.1. Âşık, Maşuk'un Kâsesini Kırması 711
B38.2. B38.2. Sevgilinin Öldürülmesinden Korkup Haber Gönderme 712
B38.3. B38.3. Sevgilinin Yaralandığına Üzülme 712
B39. B39. Dua Etme 712
B39.1. B39.1. Sevgili İle Karşılaşmak İçin Dua Etme 712
B39.2. B39.2. Sevgiliyi Görmek İçin Devamlı Dua Etme 713
B39.3. B39.3. Savaşta Maşuk Tarafının Galibiyet İçin Dua Etme 713
B40. B40. Sevgilinin Adını Zikrederek Ölme 713
B41. B41. Hediye Gönderme 714
B41.1. B41.1. Elbise Gönderme 714
B41.2. B41.2. Gülsuyu Şerbeti 714

B42. B42. Yasağa Karşı Çıkma 715
B42.1. B42.1. Âşık'ın Okula Gitmekte Israr Etmesi 715
B42.2. B42.2. Annesinden İzin Alarak Okula Gitme 715
B43. B43. Vasıyet 715
B44. B44. Rüyalar 718
B44.1. B44.1. Âşık, Rüyasında Maşuğun Elini Tutar ve Uyanır 718
B44.2. B44.2. Âşık'ın Vuslat Rüyasının Çıkması 718
B45. B45. Aşk Sırrının İfşa Olması 718
B45.1. B45.1. Topluma İfşa Olması 718
B45.1.2. B45.1.2. Bir Yıl Sonra İfşa Olmaya Başlar 721
B45.2. B45.2. Hocaya İfşa Olması 722
B45.3. B45.3. Aşk Sırrının İfşa Olması Üzerine Hocanın Âşıkların Yerini Değiştirmesi 722
B45.4. B45.4. Aşk Sırrının İfşa Olmasının Babanın Kulağına Gitmesi 722
B45.5. B45.5. Annesinin Kulağına Gitmesi 722
B45.5.2. B45.5.2. Arkadaşlarının Haberdar Etmesi 723
B45.5.3. B45.5.3. Cadının Haberdar Etmesi 724
B46. B46. Aşkta Sadakat 724
B46.1. B46.1. Sadakat Yemini 724
B46.2. B46.2. Başkasıyla Evlenmeyi Reddetme 724
B46.2.1. B46.2.1. İsteksiz Gelinin Düğünde Meşşataya Direnmesi 724
B46.2.2. B46.2.2. Başkasıyla Evleneceğini Öğrenen Kızın Ağlayıp Yakasını Yırtması 725
B46.2.3. B46.2.3. Feleğe Sitem Etmesi 726
B46.2.4. B46.2.4. Başkası İle Evleneceğini Öğrenen Kızın Ölmek İçin Dua Etmesi 727
B46.2.5. B46.2.5. İstemeyerek Süslenmesi 727
B46.2.6. B46.2.6. Âşık'ın, Düğünde Mutsuz Olması 728
B46.2.7. B46.2.7. Düğün Alayının Önüne Çıkan Âşık'ın Sitemlerine Gelinin Ağlaması 729
B46.2.8. B46.2.8. Sadık Âşık'ın Kocasını Reddetmesi 729
B46.2.8.1. B46.2.8.1. Düğün Gecesi, Âşık Kızın Damada Başkasını Sevdiğini Söyleyip Onu Tehdit Etmesi 729
B46.2.8.2. B46.2.8.2. Düğün Gecesi, Kızın Damada, Yaklaşması Hâlinde Kendisini Hançerle Öldüreceğini Söylemesi 730
B46.2.8.3. B46.2.8.3. Kızın Damadı Tokatlaması 731

B46.2.8.4. B46.2.8.4. Âşık Kızın Damadın Kendisine Yaklaşmasını Önlemek İçin Perili Olduğu Yalanını Söylemesi 732

B46.2.8.5. B46.2.8.5. Âşık Kızın Ettiği Dua Sonucu, Damada Gelin Suretinde Bir Perinin Gelmesi 732

B46.2.8.6. B46.2.8.6. Düğün Gecesi Âşık Kızın Kocasına Başkasını Sevdiğini İtiraf Etmesi 732

B46.2.8.7. B46.2.8.7. Âşık Kızın Hak Âşığı Olduğunu Söylemesi 732

B46.2.8.8. B46.2.8.8. Âşık Kızın Damadı Kendisinden Mahrum Etmekle Tehdit Etmesi 733

B46.2.9. B46.2.9. Damadın Aşkına Sadık Kadına Saygı Duyması 733

B46.2.9.1. B46.2.9.1. Damadın Gelinden Özür Dilemesi 733

B46.2.9.2. B46.2.9.2. Damadın Geline, "Kardeş Olalım" Demesi 733

B46.2.9.3. B46.2.9.3. Damadın Geline Uzaktan Bakmaya Razı Olması 733

B46.2.10. B46.2.10. Sevdiğinden Başkası ile Evleneceğinin Kızdan Gizli Tutulması 734

B46.2.11. B46.2.11. Sevgilinin Başkasıyla Evlenmesine Rağmen Sadakatini Koruması 734

B46.2.12. B46.2.12. Âşıkların Başkaları İle Evlendikleri Düğün Gecesi Vuslata Ermesi 734

B46.2.13. B46.2.13. Kadının Kocasının Ölümüne Sevinmesi 734

B46.2.14. B46.2.14. Gelinin Düğünde Şiir Söylemesi 734

B50. B50. Âşıkların Tanışması ve İletişimi 735

B51. B51. Âşıkların Akraba Olması 735

B52. B52. Âşıkların Okulda Tanışması 736

B55. B55. Âşıkların İletişimi 739

B55.1. B55.1. Âşıkların Jest ve Mimiklerle İletişim Kurması 739

B55.2. B55.2. Mektupla İletişim Kurma 739

B55.2.1. B55.2.1. Kuşlarla Mektup Gönderme 739

B55.2.2. B55.2.2. Kâsıd Vasıtasıyla Mektuplaşma 740

B55.2.3. B55.2.3. En Yakın Arkadaşı Vasıtasıyla Mektuplaşma 742

B55.2.4. B55.2.4. Arkadaş Vasıtasıyla Hile İle Mektuplaşma 743

B55.2.5. B55.2.5. Sevgilinin Dayısı Vasıtası İle Mektuplaşma 743

B55.2.6. B55.2.6. Kervan İle Mektup Gönderme 743

B55.3. B55.3. Sevgiliden Haberdar Olma 744

B56. B56. Âşıkların Konuşması 744

B56.1. B56.1. İma İle Konuşma 744

B56.2. B56.2. Bahanelerle Konuşma 744

B56.2.1. B56.2.1. Dersi Bahane Ederek Konuşma 745
B56.2.2. B56.2.2. Buluşma Esnasında Konuşma 746
B60. B60. Âşıkların Buluşması 749
B60.1. B60.1. Geceleri Buluşmaları 751
B60.2. B60.2. Âşıkların Buluşma Yeri 752
B60.2.1. B60.2.1. Çeşme Başında Buluşma 752
B60.2.2. B60.2.2. Arkadaşlar Vasıtasıyla Arkadaşının Evinde Buluşma 752
B60.3. B60.3. Kızın, Sevgilisi İle Buluşmak İçin Onu Araması 752
B60.4. B60.4. Âşık'ın Buluşmada Şiir İstemesi 753
B60.5. B60.5. Âşıkların Buluşmada Şiir Söylemesi 754
B60.6. B60.6. Peçe Açma 755
B61. B61. Bahane İle Buluşma 756
B61.1. B61.1. Kocasının Mezarını Ziyarete Gitme Bahanesiyle Sevgilisini Arama 756
B61.2. B61.2. Kör Dilenci Kılığındaki Sevgiliyle Yardım Bahanesiyle Görüşme 756
B61.3. B61.3. Âşığın, Derviş Kılığındaki Sevgiliyle Görüşmesinin Annesinin Yönlendirmesiyle Olması 758
B61.4. B61.4. Arkadaşını Bahane Ederek Görüşme 758
B61.5. B61.5. Âşık'ın Annesini Uyutarak Görüşmeye Gitmesi 758
B61.6. B61.6. Dadısını Uzaklaştırarak Görüşme 759
B61.7. B61.7. Ava Çıkma Bahanesiyle Maşuğu Görmeye Gitme 759
B65. B65. Vuslat 759
B65.1. B65.1. Vuslat Teklifinde Bulunma 759
B65.2. B65.2. Beraber Kaçma Teklifinde Bulunma 760
B65.3. B65.3. Vuslata Nail Olma 760
B66. B66. Âşıkların Karşılaşması 762
B66.1. B66.1. Kırda Karşılaşma 762
B66.2. B66.2. Kaybolma Sonucu Çölde Karşılaşma 763
B70. B70. Aracılar 763
B70.1. B70.1. Aracı Olarak "Kâsıd" 763
B70.2. B70.2. Aracı Olarak "Pîr" 765
B70.2.1. B70.2.1. Pirin, Âşıklar Arasında Habercilik Vazifesi Görmesi: 765
B70.2.2. B70.2.2. Pîr Vasıtasıyla Buluşma 765
B70.3. B70.3. Aracı Olarak "Arkadaşlar" 766
B70.3.1. B70.3.1. Arkadaşlar Vasıtasıyla Buluşma 767
B70.4. B70.4. Aracı Olarak "Dayı" 769

B70.5. B70.5. Aracı Olarak "Çoban" **769**
B70.6. B70.6. Aracı Olarak "Hekim" **769**
B70.6.1. B70.6.1. Hekimin Hastayı İyileştirmek İçin Âşıklar Arasında Aracı Olması **769**
B70.6.2. B70.6.2. Hekim Vasıtasıyla Buluşma **769**
B70.7. B70.7. Aracı Olarak "Halk" **769**
B70.8. B70.8. Aracıların Bayılan Âşıkları Ayıltması **770**
B71. B71. Arkadaşlar / Sırdaşlar **771**
B71.1. B71.1. Âşığın Arkadaşı / Sırdaşı İle Dertleşmesi **772**
B71.2. B71.2. Âşığın Sevgilisini Görmeye Arkadaşı İle Gitmesi **772**
B71.3. B71.3. Arkadaş / Sırdaşın Sevgilinin Kimliği Hakkında Bilgi Toplayarak Âşığa Bildirmesi **772**
B71.4. B71.4. Sırdaşların Sırrı Ele Vermemesi **772**
B71.5. B71.5. Sırdaşın Sırrı, Başka Bir Sırdaşla Paylaşması **772**
B71.6. B71.6. Arkadaş / Sırdaşın Âşığa Sadakatini Öldükten Sonra da Göstermesi **773**
B71.6.1. B71.6.1. Arkadaş / Sırdaşın Matem Tutması **773**
B71.6.2. B71.6.2. Arkadaş / Sırdaşın Âşıkların Kabrini Ziyaret Etmesi **773**
B71.6.3. B71.6.3. Arkadaş / Sırdaşın Âşıkları Rüyasında Görmesi **774**
B80. B80. Elde Etmeye Çalışma **775**
B80.1. B80.1. Yüklü Bir Mihirle / Hediye ile Elde Etmeye Çalışma **775**
B80.2. B80.2. Verilen Sözü Hatırlatıp Tekrar İsteme **778**
B80.3. B80.3. Annenin Oğluna Yol Göstermesi **778**
B90. B90. Hazin Aşk **778**
B91. B91. Aşk Nedeniyle Ölüm **778**
B91.1. B91.1. Âşık Kadının Sonbahar Mevsiminde Hastalanıp Ölmesi **778**
B91.2. B91.2. Rüyasında Sevgiliyi Kötü hâlde Gören Âşık Kadının Hastalanıp Ölmesi **780**
B91.3. B91.3. Rüyasında Sevgiliyi Ölmüş Gören Âşık Kadının Hastalanıp Ölmesi **781**
B92. B92. Sevgilinin Ölümü Üzerine Ölmek **781**
B93. B93. Âşığın Sevgilisinin Anne-Babasının Ölümü Üzerine Hastalanıp Ölmesi **781**
B94. B94. Âşıkların Aynı Anda Ölmesi **782**
B95. B95. Âşıkların Kabri **782**
B95.1. B95.1. Türbe / Ziyaretgâh Olur **782**
B98. B98. Sevgililerin Defnedilmesi **784**

B98.1. B98.1. Aynı Mezara Gömülme 784
B98.2. B98.2. Sevgililerin Yan Yana Gömülmesi..... 785
B98.3. B98.3. Âşıkların Yan Yana Gömülüp Araya Pencere Açılması 785
B99. B99. Âşık Kadın Şehittir..... 786
B100. B100. Aşkta Rakipler..... 787
B100.1. B100.1. Aynı Kızı Üç Kişinin Sevmesi 787
B100.2. B100.2. Aynı Kız İçin İki Kişinin Ölmesi 788
B100.3. B100.3. İki Arkadaşın Aşkta Rakip Olması 790
B100.4. B100.4. Rakibin Ölümü..... 791
B100.4.1. B100.4.1. Rakibin Rakibini Zehirleterek Öldürmek İstemesi..... 791
B100.4.1.1. B100.4.1.1. Zehirli Şerbet İle Öldürmek İstemesi..... 791
B100.4.1.2. B100.4.1.2. Rakibin, Zehri Yanlışlıkla Kendisinin İçerek Ölmesi ... 792
B100.4.1.3. B100.4.1.3. Zehirli Yemeği Yanlışlıkla Kendisinin Yemesi..... 792
B100.5. B100.5. Rakibin Âşık'tan Özür Dilemesi..... 792
B100.6. B100.6. Rakibin Âşık'a, Maşukla Gerçek Bir Evlilik Yaşamadıklarını İtiraf Etmesi 793
B110. B110. Aşk-Diğer..... 793
B111. B111. Aşkta Eşitsizlikler..... 793
B111.1. B111.1. Zengin ve Fakirin Aşkı 793
B111.1.1. B111.1.1. Zengin Kız ve Fakir Oğlanın Aşkı..... 793
B112. B112. Sevgilinin Ruhunun Güvercin Suretinde Gelmesi..... 794
B113. B113. Âşığın Ruhaniyetinin Dile Gelip Sevgilinin Yanına Gömülmesini Söylemesi..... 795
B114. B114. Kuş Olup Uçarak Cennete Girmek..... 795
B120. B120. Evlilik..... 795
B125. B125. Eşit Olmayan Evlilik 795
B125.1. B125.1. Zengin Kız İle Fakir Gencin Evlenmesi..... 795
B130. B130. Evlilik Gelenekleri..... 795
B130.1. B130.1.Evlilik Kısıtlamaları..... 795
B130.1.1. B130.1.1. Babanın Ailesine Uygun Omadığı Gerekçesiyle Kızının Sevdiği Talibi Reddetmesi..... 795
B130.1.2. B130.1.2. Kızın Babasının Seçimiyle Evlenmek Zorunda Olması..... 799
B131. B131. Sevgilisini Unutması İçin Başkasıyla Evlendirme 801
B132. B132. Babanın İyi Talibi Reddetmemesi..... 801
B132.1. B132.1. Hasta Olduğu Gerekçesi İle Mühlet İsteme..... 801
B132.2. B132.2. Küçük Olduğu İçin Mühlet İsteme..... 802

B132.3. B132.3. İyi Talibe Haber Gönderme 803
B133. B133. Kadının Boşanmadan Sonra Babasının Evine Dönmesi 803
B133.1. B133.1. Eşinin Boşadığı Kadının Babasının Evine Geri Dönmesi 803
B133.2. B133.2. Eşinin Boşadığı Kadını, Annesinin Eve Getirmesi 803
B133.3. B133.3. Kocası Ölen Kadının Babasının Evine Geri Dönmesi 803
B134. B134. Nişanlanma 804
B140. B140. Kızın İstenmesi 804
B140.1. B140.1. Toplulukla Kız İsteme 804
B150. B150. Düğün Motifleri 807
B151. B151. Düğüne Hazırlık 807
B151.1. B151.1. Düğün Günü 807
B151.1.1. B151.1.1. Düğünde Eğlence 809
B152. B152. Düğün Gecesi 809
B152.1. B152.1. Düğün Gecesi Gelinin Odasının Genç Kızlar Tarafından Süslenmesi 810
B152.2. B152.2. Düğün Gecesi Hediye Verme 810
B153. B153. Düğünden Sonraki Süreç 810
B153.1. B153.1. Gelini Süslü Mahmile Bindirme 810
B153.2. B153.2. Gelinin Düğünden Sonra Yola Çıkması 811
B160. B160. Evliliğin Bitişi 811
B161. B161. Düğün Gecesi Ayrılık 811
B161.1. B161.1. İstenmediğini Anlayan Damadın Gelini Boşaması 811
B161.2. B161.2. Yaklaşmasına İzin Vermeyen Gelini Kocasının Boşaması 811
B161.3. B161.3. Kocası, Düğün Gecesi Hasta Olan Kadının Âzâd Olması 811
B161.3.1. B161.3.1. Geline Dokunan Damadı Sara Nöbetinin Tutması ve Damadın Öldü Sanılması 812
B162. B162. Ölüm Sonucu Evliliğin Bitişi 812
B162.1. B162.1. Kadının Kocasının Ölmesi 812
B152.2. B152.2. Kadının Sevgilisi İçin Ölmesi Üzerine Evliliğinin Sona Ermesi 813
B170. B170. Evlilik Hayatı 813
B171. B171. Gelinin Başka Diyarda Yedi Yıl Yaşaması 813
B172. B172. Başkasına Âşık Gelinin Kocası Tarafından Mahpus Edilmesi 813
B172.1. B172.1. Başkasına Âşık Gelinin Kocasından İzinsiz Çıkması 814
C. AKILLILAR ve ÂŞIKLAR 815
C. AKILLILAR ve ÂŞIKLAR 817
C0—C99. Akıllıların Âşıklara Sözel Tepkileri 819

C0. C0. Nasihatler 819
C1. C1. Babanın Nasihatleri 819
C1.1. C1.1. Babasının Aşktan Vazgeçmesi Konusunda Nasihat Etmesi 819
C1.2. C1.2. Babasının, Âşığa, Kâbe'de Dua Etmesini Nasihat Etmesi 823
C2. C2. Annenin Nasihatleri 825
C2.1. C2.1. Annenin Oğluna Nasihatleri 825
C2.2. C2.2. Annenin, Kızına Nasihatleri 827
C2.2.1. C2.2.1. Kınanma Korkusu İle Adının Çıkmaması Konusunda Nasihat Etme 827
C2.2.2. C2.2.2. Annenin Kızına, Düğünde Kınanmaya Sebep Olmaması Yönünde Nasihat Etmesi 829
C2.2.3. C2.2.3. Annenin Kızına Meşşataya Direnmemesini Nasihat Etmesi 830
C2.2.4. C2.2.4. Annenin Damada Soğuk Davranmamasını Nasihat Etmesi 831
C3. C3. Arkadaşların Nasihatleri 831
C3.1. C3.1. Eve Dönmesi Konusunda Nasihat Etme 831
C3.2. C3.2. Çemen Seyrine Çıkma Konusunda Nasihat 832
C3.3. C3.3. Kınanmalara Karşı Dikkatli Olması Konusunda Nasihat 832
C3.4. C3.4. Ehl-i Aşk Olan Yakın Arkadaşın Bu Yoldan Dönmesi Konusunda Nasihat Etmesi 833
C4. C4. Kabilenin Nasihatleri 836
C4.1. C4.1. Çöllere Düşen Âşığa Görenlerin Nasihat Etmesi 836
C4.2. C4.2. Kabilenin Başka Kızla Evlenmesi Konusunda Nasihat Etmesi 836
C4.3. C4.3. Kabilenin Başına Geçmesi Konusunda Nasihat 836
C5. C5. Dayının Nasihatleri 837
C6. C6. Âşıkların Yakınlarına Nasihat Edilmesi 838
C6.1. C6.1. Âşığın Babasına Nasihat Etme 838
C6.2. C6.2. Âşığın Annesine Nasihat Etme 838
C7. C7. Diğer – Nasihatler 838
C7.1. C7.1. Bir Kimsenin Nasihati 838
C7.2. C7.2. Yoldan Geçen Kervandakilerin Mecnun'a Nasihat Etmesi 839
C7.3. C7.3. Benî-Âmir'den Bir Adamın Mecnun'a Nasihat Etmesi 839
C7.4. C7.4. Maşuğun Müstağni Tavrını Görenlerin Kahraman'a Nasihat Etmesi840
C7.5. C7.5. Âşığın Divaneliğini Gören Bir Güzelin Ona Nasihat Etmesi 840
C7.6. C7.6. Çobanın Âşığa Nasihat Etmesi 840
C7.7. C7.7. Habercinin Âşığa Nasihat Etmesi 840
C7.7.1. C7.7.1. Babasının Öldüğünü Söyleyen Habercinin Nasihat Etmesi 840

C7.7.2. C7.7.2. Maşuğun Evlendiği Haberini Veren Habercinin Âşığa Nasihat Etmesi 841
C7.8. C7.8. Hekimin Âşığa Nasihat Etmesi 841
C10. C10. Azarlama 841
C11. C11. Annenin Azarlaması 841
C20. C20. Sitem 842
C21. C21. Babanın Âşığa Sitemi 842
C22. C22. Annenin Âşığa Sitemi 844
C30. C30. Kınanma 845
C31. C31. Babasının Âşığa Kınandıklarını İfade Etmesi 845
C32. C32. Âşığa Yöneltilen Kınamalar 846
C32.1. C32.1. Vuhuşun İntisabının Kınanması 848
C32.2. C32.2. Postundan Dolayı Kınanması 848
C32.3. C32.3. Savaşın Çıkış Nedeninin Kınanmasına Neden Olması 848
C32.4. C32.4. Âkıl Olmadığı Ortaya Çıktığında Kınanması 848
C32.5. C32.5. Sevgilinin Cenazesinde Alay Edilmesi 849
C33. C33. Arkadaşları Tarafından Kınanması 849
C34. C34. Avcı Tarafından Kınanması 850
C34.1. C34.1. Babaya Vefasızlığı Nedeniyle Kınama 850
C34.2. C34.2. Ceylana İlgisi Nedeniyle Kınama 850
C35. C35. Âşıkların Kınanması 851
C36. C36. Eski Âşığın, Âşığı Kınaması 852
C37. C37. Diğer -- Kınama 852
C40. C40. Vasıyet 852
C50-69. Akıllıların Âşıklara Eylemsel Tepkileri 853
C51. C51. Geri Döndürme Çabaları 853
C51.1. C51.1. Babanın Âşık Oğlunu Dağdan Geri Döndürmeye Çalışması 853
C51.2. C51.2. Arkadaşlarının Âşık'ı Geri Döndürmeye Çalışması 855
C51.2.1. C51.2.1. Dağdan Çemen Seyrine Yöneltme 855
C51.3. C51.3. Annenin Âşık Kızını Tecritten Çıkarmaya Çalışması 856
C51.3.1 C51.3.1. Âşık Kızın Annesinin Telkiniyle Çemen Seyrine Çıkması 856
C52. C52. Hile / Yalan 856
C52.1. C52.1. Leyla'yı Babasının Kendisi İle Evlendireceği Yalanı 856
C52.2. C52.2. Leyla'nın Çirkin Olduğunu Söyleme 857
C52.3. C52.3. Leyla'nın Kahraman'ı Evde Beklediği Yalanı 857

C52.4. C52.4. Sevgilinin Gülzarda Olduğunu Söyleme 858
C52.5. C52.5. Diğer -- Çeşitli Hileler / Yalanlar 859
C53. C53. Maşuğun Evlenerek Aşkına Sadakatsizlik Ettiği Yalanı 859
C55. C55. Sınama 861
C55.1. C55.1. Âşık, Sadakati ile Sınanır 862
C56. C56. Men Etme 862
C56.1. C56.1. Okuldan Men Etme 862
C57. C57. Kınanma Korkusu İle İki Âşığı Ayırma 864
C57.1. C57.1. Dadının İki âşığı Kınanma Korkusu İle Ayırması 864
C58. C58. Âşıkların Kınanma Korkusu 864
C58.1. C58.1. Kınanma Korkusu İle Dua Etme 864
C58.2. C58.2. Kınanma Korkusu İle Aşkını Gizli Tutma 865
C58.3. C58.3. Kınanma Korkusu ile Yaralı Sevgilinin Yanına Gidememe 865
C58.4. C58.4. İki Âşığın Kınanma Korkusu İle Gizlice İletişim Kurması 865
C58.4.1. C58.4.1. Âşıkların Kınanması Korkusu İle Mektupla İletişim Kurması. 866
C58.5. C58.5. İki Âşığın Kınanma Korkusu İle Görüşememesi 866
C58.5.1. C58.5.1. Âşıkların Kınanması Korkusu İle Mektupla İletişim Kurması. 866
C58.6. C58.6. Sevgiliyi Gözlerken / Sorarken Kınanmaktan Korkma 867
C58.7. C58.7. Kınanma Korkusu İle Vuslat Talebini Reddetme 867
C58.8. C58.8. Âşığı Anlamazlıktan Gelme 867
C60. C60. Hapsetme 867
C70. C79. Şiddet ve İşkence 868
C71. C71. Şiddet 868
C71.1. C71.1. Âşık Kızın Şiddete Maruz Kalması 868
C71.2. C71.2. Babanın Âşık Oğluna Şiddet Uygulaması 869
C71.2.1. C71.2.1. Âşığın El ve Ayaklarından Bağlanması 869
C72. C72. İşkence 870
C73. C73. Öldürmeye Teşebbüs 870
C73.1. C73.1. Âşığın Maşuğun Kabilesi Tarafından Ölüme Mahkûm Edilmesi ... 870
C73.2. C73.2. Âşık Kızın Babası Tarafından Ölümle Tehdit Edilmesi 871
C73.3. C73.3. Maşuğun Kabile Tarafından Ölüme Mahkûm Edilmesi 871
C74. C74. Âşığın Maşuğun Kabrinde Öldürülmek İstenmesi 871
C80. C89. Başkasıyla Evlendirme ve Evlendirmeye Çalışma 871
C81. C81. Kabilesinin Başka Bir Güzelle Evlenmeyi Teklif Etmesi 871
C82. C82. Babasının Başka Bir Güzelle Evlenmesini Teklif Etmesi 872

C83. C83. Annesinin Başka Bir Güzelle Evlenmesini Teklif Etmesi 873
C84. C84. Hâmisinin Onun İçin Başka Bir Kız Almayı Teklif Etmesi..... 873
C85. C85. Diğer – Evlendirme ve Evlendirmeye Çalışma 873
C86. C86. Başkasıyla Evlendirilme..... 874
C86.1. C86.1. Âşığın Başkasıyla Evlendirilmesi..... 874
C86.2. C86.2. Âşık Kızın Başkasıyla Evlendirilmesi 874
C87. C87. Âşığa, Kendi Kızı İçin Talip Olma..... 876
C87.1. C87.1. Hâminin Âşığa Kızı İçin Talip Olması..... 876
C87.2. C87.2. Haberci Kocakarının Âşığa Kızı İçin Talip Olması..... 877
C90. C99. Âşıkların Kavuşmasına Engel Olma 877
C91. C91. Âşığın "Deli" Olduğu Gerekçesi ile Sevdiğine Verilmemesi 877
C91.1. C91.1. Geleneklere Göre İstendiğinde Verilmemesi 877
C91.2. C91.2. Tehdite Karşı Verilmemesi..... 880
C91.3. C91.3. Savaş İle Verilmemesi 882
C91.4. C91.4. Nişanlı Olduğu Gerekçesi İle Verilmemesi 883
C100-199. Âşıkların Akıllılara Sözel Tepkileri..... 883
C100. C100. Nasihatlere Cevaplar 883
C101. C101. Babanın Nasihatlerine Cevap 883
C102. C102. Annenin Nasihatlerine Cevap 886
C102.1. C102.1. Âşık Oğulun, Annesinin Nasihatlerine Cevap Vermesi 886
C102.2. C102.2. Âşık Kızın Annesinin Nasihatlerine Cevap Vermesi..... 887
C103. C103. Anne-Babanın Nasihatlerine Cevap..... 888
C104. C104. Kabilenin Nasihatlerine Cevap..... 888
C105. C105. Dayının / Amcanın Nasihatlerine Cevap 889
C106. C106. Arkadaşların Nasihatlerine Cevap..... 889
C106.1. C106.1. Ehl-i Aşk Olan Yakın Arkadaşının Nasihatlerine Cevap..... 890
C107. C107. Diğer – Nasihatlere Cevap 891
C107.1. C107.1. Çobanın Nasihatlerine Cevap 891
C108. C108. Müstağni Davranan Sevgiliden Vazgeçmesi Yönündeki Nasihatlere Cevap 892
C109. C109. Kocakarının Nasihatlerine Cevap 892
C110. C110. Maşuk'tan Vazgeçmesi Konusunda Nasihat Eden Zata Cevap 892
C120. C120. Kınamalara Tepki..... 892
C121. C121. Babanın Kınandığı Yönündeki Söylemine Cevap 892
C122. C122. Arkadaşların Kınamalarına Cevap..... 893

C123. C123. Âşık Kınanmaktan Korkmaz 894
C130. C130. Aşkını İnkâr Etme 898
C131. C131. Âşık Kızın, Aşkını İnkâr Etmesi 898
C132. C132. Aşkını Gizleme 899
C140. C140. Geri Döndürme Çabalarına Tepki 899
C140.1. C140.1. Eve Gitme Israrına Red Cevabı Verme 899
C150. C150. Vasıyet Etme 900
C150.1. C150.1. Anneye Nasihat Etme 900
C150.2. C150.2. Ablasına Vasıyette Bulunma 903
C160-199. Âşıkların Akıllılara Eylemsel Tepkileri 903
C160. C160. Tecrit Olma 903
C161. C161. Başkasıyla Evlendirilmeye Tepki 905
C161.1. C161.1. Başkasıyla Evlenmeyi Reddetme 905
C161.2. C161.2. Evlendiği Gece Ayrılma 906
C161.3. C161.3. Âşığın Başkası ile Evlenme Fikrini Duyunca Kaçması 906
C165. C165. Geri Döndürme Çabalarına Tepki 907
C165.1. C165.1. Mekânına Dönme 907
C170. C170. Diğer -- Tepkiler 910
C171. C171. Vasıyet İçin Çağrılan Âşığın Babasının Yanına Gitmemesi 910
C200-C299. Âşıkların Zaferi 910
C200. C200. Akıllıların Kendini Kınaması 910
C201. C201. Âşıkların İbretlik Ölümü Akıllıların Kendilerini Kınamasına Neden Olur 910
C210. C210. Âzâd Olma 911
C211. C211. Annenin Kızını Çemene Çıkarması 912
C220. C220. Âşığın Hâlinin Üstünlüğünü Kabul Etme 912
C230. C230. Vasıyetin Yerine Getirilmesi 913
C240. C240. Aynı Kabre veya Yanyana Defnedip Üzerine Türbe Yapma 915
1. HAYVAN MOTİFLERİ 917
1.1. “Hayvan Motifleri” ve Türk edebiyatındaki Belirleyici Yöntemleri 917
1.2. “Hayvan Motifleri”ni Tespit Sorununun Kökeni 918
1.3. “Motif-Hayvan” ve “Motif-Dışı-Hayvan” 920
1.4. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinin Hayvan Motifleri Tespitinde Temel Motiflerin Önemi 922
1.5. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Geçen Motif-Hayvanların Genel İncelemesi. 929
1.5.1. Karga 929

1.5.1.1. Dinî Kaynaklarda Karga 929
1.5.1.2. Dünya Mitlerinde "Karga" 931
1.5.1.3. Türk Kültürü ve Anlatılarında "Karga" 934
1.5.1.4. Arap Edebiyatında Karga 936
1.5.1.5. Fars Edebiyatında Karga 937
1.5.1.6. Türkçe Mesnevîlerde Karga 939
1.5.1.6.1. Müşebbehün-bih Olarak Karga 939
1.5.1.6.2. Karganın Olumsuz Özellikleri ile Anılması 941
1.5.1.6.3. Karganın Diğer Kuşlardan Hakir Görülmesi 942
1.5.1.6.4. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Karga 944
1.5.1.6.5. Türk Edebiyatındaki Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Karga 946
1.5.2. Deve 949
1.5.2.1. Dinî Kaynaklarda Deve 949
1.5.2.2. Dünya Mitlerinde "Deve" 950
1.5.2.3. Türk Kültürü ve Anlatılarında "Deve" 951
1.5.2.4. Arap Edebiyatında "Deve" 952
1.5.2.5. Türkçe Mesnevîlerde "Deve" 953
1.5.2.6. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Deve 954
1.5.3. Bülbül 956
1.5.3.1. Dünya Mitlerinde "Bülbül" 956
1.5.3.2. Türk Kültürü ve Anlatılarında "Bülbül" 958
1.5.3.3. Fars Edebiyatında "Bülbül" 958
1.5.3.4. Türkçe Mesnevîlerde "Bülbül" 960
1.5.3.5. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Bülbül 965
1.5.4. Güvercin 966
1.5.4.1. Dinî Kaynaklarda Güvercin 966
1.5.4.2. Dünya Mitlerinde Güvercin 968
1.5.4.3. Türk Kültürü ve Anlatılarında Güvercin 970
1.5.4.4. Fars Edebiyatında Güvercin 971
1.5.4.5. Türkçe Mesnevîlerde Güvercin 972
1.5.4.5.1. Haberci 973
1.5.4.5.2. Güzellik 973
1.5.4.6. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Güvercin 976
1.5.5. Ceylan / Âhû / Gazâle 978
1.5.5.1. Dinî Kaynaklarda Ceylan 978

1.5.5.2. Dünya Mitlerinde Ceylan 978
1.5.5.3. Arap Edebiyatında Ceylan 979
1.5.5.4. Fars Edebiyatında Ceylan 979
1.5.5.5. Türk Kültürü ve Anlatılarında Ceylan 980
1.5.5.6. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Ceylan 980
1.5.6. Geyik 983
1.5.6.1. Dinî Kaynaklarda Geyik 983
1.5.6.2. Dünya Mitlerinde Geyik 984
1.5.6.3. Leyla ve Mecnun Mesnevîlerinde Geyik 986
D. HAYVAN MOTİFLERİ 988
D0-D10. Tasavvufî Nitelikli Hayvanlar 989
D1. D1. Ârif Hayvanlar 989
D1.1. D1.1. Ârif Kuşlar 989
D1.1.1. D1.1.1. Karga 989
D2. D2. Vahşi Hayvanlar 991
D2.1. D2.1. Vahşi Hayvanların Edinîmi 991
D2.1.1. D2.1.1. Keramet 991
D2.1.1.1. D2.1.1.1. Tüm Geyiklerin Onun Yanında Olması 994
D2.1.2. D2.1.2. Gıda Vererek 994
D2.1.3. D2.1.3. Avcı/ Tuzak/ Ölümden Kurtararak / Âzâd Ederek 997
D2.1.3.1. D2.1.3.1. Satın Alarak 998
D2.1.3.1.1. D2.1.3.1.1. Değerli Bir Taş Karşılığında Satın Alarak 998
D2.1.3.1.1.1. D2.1.3.1.1.1. Ceylan 998
D2.1.4. D2.1.4. Değiş-Tokuş 998
D2.1.4.1. D2.1.4.1. Silah, Para ve Elbiselerini Vererek Kurtarması 999
D2.1.4.1.1. D2.1.4.1.1. Geyik / Ahu 999
D2.1.5. D2.1.5. İlgi Göstererek / Dertleşerek 999
D2.1.5.5.1. D2.1.5.5.1. Ceylan 999
D2.2. D2.2. Vuhuşun Kahraman'a Hizmet Etmesi 1000
D2.2.1. D2.2.1. Şahsî Hizmetini Görme 1000
D2.2.2. D2.2.2. Ardından Giderek Yakınlık Gösterme 1003
D2.2.2.1. D2.2.2.1. Ceylan 1003
D2.2.3. D2.2.3. Yabancıdan Koruyup Sevdiğine İhtiram Gösterme 1004
D2.2.3.1. D2.2.3.1. Yabancıdan Koruma 1004
D2.2.4. D2.2.4. Sevdiklerine İhtiram Gösterme 1005

D2.2.5. D2.2.5. Kahraman'ın İzniyle Yol Verme 1006
D2.2.6. D2.2.6. Sevgiliye İhtiram Gösterme 1007
D2.2.7. D2.2.7. Âşıkların Mahremiyetini Koruma 1008
D2.2.8. D2.2.8. Matem Tutma 1009
D2.2.9. D2.2.9. Naaşını Koruma 1010
D2.2.10. D2.2.10. Defnetme 1011
D2.3. D2.3. Vahşi ve Evcil Hayvanların Birlikte Yaşaması 1011
D10-20. İnsanî Nitelikli Hayvanlar 1013
D11. D11. Konuşan Hayvanlar 1013
D11.1. D11.1. Konuşan Kuşlar 1013
D11.1.1. D11.1.1. Karga 1013
D20-D30. Özel Nitelikli Hayvanlar 1014
D21. D21. Öterek Karşılık Veren Kuşlar 1014
D30-40. Haberci Hayvanlar 1015
D31. D31. Haberci Kuşlar 1015
D31.1. D31.1. Karga 1015
D40-D50. Dost Hayvanlar 1015
D41. D41. Başa Yuva Yapan Hayvanlar 1015
D41.1. D41.1. Bülbül 1016
D41.2. D41.2. Güvercin 1016
D50-60. Kehanet Gösteren Hayvanlar 1019
D51. D51. Deve 1019
D60-D70. Mitik Hayvanlar 1020
D61. D61. Mitik Kuşlar 1020
D61.1. D61.1. Karga 1020
D61.1.1. D61.1.1. Leş Yiyen Karga 1020
D61.2. D61.2. Göz Oyucu Karga 1020
D70-80. Diğer-Hayvan Motifleri 1021
D71. D71. Devenin Yavrusuna Gitmesi 1021
III. DİĞER MOTİFLER 1022
E. TOPLUM MOTİFLERİ 1022
E0-E10. Yöneticiler 1024
E0. E0. Asil Yönetici Sınıfı 1024
E0.1. E0.1. Kabile Reisinin Özellikleri 1030
E0.1.1. E0.1.1. Adil, Asil, Yiğit, Cömert, Misafirperver Yönetici 1030

E0.1.2. E0.1.2. Saygısızlığı Affetmemesi 1033
E0.1.3. E0.1.3. Kararından Dönmemesi 1035
E0.1.4. E0.1.4. Ailesini Koruması 1036
E0.1.5. E0.1.5. Ava Düşkünlük 1037
E0.1.6. E0.1.6. Reisliğin Sonu 1039
E0.1.6.1. E0.1.6.1. Kabile Reisinin Ölümü Üzerine Liderliğin Sona Ermesi 1039
E0.1.7. E0.1.7. Reisliğin Devamı 1040
E0.1.7.1. E0.1.7.1. Reisliğin Devamı İçin Oğul İsteme 1040
E0.1.7.3. E0.1.7.3. Birden Fazla Evlilik Yapma 1042
E1. E1. Kabile Reisinin Oğlu 1042
E1.1. E1.1. Aşka Müptela Olup Reisliği Reddetme 1042
E2. E2. Kabile Reisinin Kızı 1044
E2.1. E2.1. Adının Korunması İçin Hapsedilme 1044
E2.2. E2.2. Adını Çıkaran Kişi İle Evlenememesi 1045
E10-E20. Diğer Toplumsal Sınıflar 1047
E11. E11. Soylu Kişiler 1047
E12. E12. Dinî / Tasavvufî Şahıslar 1048
E12.1. E12.1. Pir / Mürşid-i Kamil / Abdal / Veli 1048
E13. E13. Zengin Kişiler 1049
E14. E14. Fakir Kişiler 1054
E15. E15. Dilenciler 1054
E20-E30. AİLE 1055
E21. E21. Karı-Koca 1055
E21.1. E21.1. Kadın Kocasını Destekler ve Yönlendirir 1055
E21.2. E21.2. Eşinin Ardından Ölür 1056
E22. E22. Ebeveyn ve Çocuklar 1056
E22.1. E22.1. Anne-Oğul 1056
E22.1.1. E22.1.1 Annenin, Oğulun Sırdaşı Olması 1056
E22.1.1.1. E22.1.1.1. Annenin, Oğluna Nasihat Etmesi 1057
E22.1.1.2. E22.1.1.2. Annenin, Oğluna İtina Göstermesi 1058
E22.1.1.3. E22.1.1.3. Annenin, Oğlunun Derdinden Can Vermesi 1059
E22.1.1.4. E22.1.1.4. Oğulun, Annesinin Ölümüne Matem Tutması 1060
E22.2. E22.2. Baba-Oğul 1061
E22.2.1. E22.2.1. En Büyük Oğul, Diğerlerinden Daha Gözdedir 1061
E22.2.2. E22.2.2. Babanın, Oğluna Nasihat Etmesi 1061

E22.2.3. E22.2.3. Babanın, Oğlunun Derdinden Can Vermesi 1062
E22.2.4. E22.2.4. Oğulun, Babasının Ölümü Üzerine Matem Tutması 1062
E22.2.5. E22.2.5. Babanın Mezarında Kaside / Mersiye Okuma 1064
E22.2.6. E22.2.6. Babasının Mezarında Kur'ân-ı Kerîm Okuma 1064
E22.3. E22.3. Anne-Kız 1064
E22.3.1. E22.3.1. Annenin, Kızının Öldüğüne İnanmaması 1064
E22.3.2. E22.3.2. Annenin, Kızının Derdinden Can Vermesi 1064
E22.3.3. E22.3.3. Kızının Vefatının Ardından Annesinin Matem Tutması 1064
E22.3.4. E22.3.4. Annesinin Vefatının Ardından Kızının Matem Tutması 1066
E22.4. E22.4. Baba-Kız 1066
E22.4.1. E22.4.1. Babanın Kızına Şiddet Uygulaması 1066
E22.4.2. E22.4.2. Babanın Ölümü Üzerine Kızının Matem Tutması 1066
E22.4.3. E22.4.3. Kızın Babasının Ölümü Üzerine Yemek Vermesi 1066
E23. E23. Kardeşler 1067
E23.1. E23.1. Erkek Kardeşler 1067
E23.1.1. E23.1.1. On Erkek Kardeş 1067
E23.2. E23.2. Erkek Kardeş-Kız Kardeş 1067
E23.2.1. E23.2.1. Erkek Kardeşin Kız Kardeşi İçin Matem Tutması 1067
E24. E24. Diğer İlişkiler 1067
E24.1. E24.1. Dayı / Amca-Erkek Yeğen 1067
E24.1.1. E24.1.1. Yardımcı Olarak Annenin Erkek Kardeşi 1067
E24.2. E24.2. Amca 1068
E24.2.1. E24.2.1. Yardımcı Olarak Babanın Erkek Kardeşi 1068
E24.3. E24.3. Kuzenler 1068
E30-E40. Diğer Toplumsal İlişkiler 1068
E31. E31. Arkadaşlık 1068
E31.1. E31.1. Aynı Dertten Muzdarip Olanların Arkadaş Olması 1068
E31.2. E31.2. Arkadaş, Vefakârdır 1069
E31.2.1. E31.2.1. Arkadaşın, Arkadaşının Zarar Görmesini Önlemesi 1069
E31.2.2. E31.2.1. Nasihat Etme 1069
E31.2.3. E31.2.3. Arkadaşının Sevgilisi İle Evlenmeyi Reddetmesi 1070
E31.2.4. E31.2.4. Arkadaşının Ölümünden Sonra Matem Tutması 1070
E31.2.5. E31.2.5. Kabrini Ziyaret Etmesi 1070
E31.2.6. E31.2.6. Arkadaşına İhanet Etmesi 1070
E31.2.6.1. E31.2.6.1. Arkadaşının Sevgilisine Âşık Olması 1070

E31.2.6.2. E31.2.6.2. Arkadaşını Öldürmeye Kalkışması 1071
E31.2.6.3. E31.2.6.3. İki Arkadaşın Aşkta Rakip Olması 1071
E32.2. E32.2. Misafirlik 1071
E32.1. E32.1. Ev Sahibinin Konuklarına Sayısız İkramlarda Bulunması 1071
E32.2. E32.2. Leyla'nın Babasının İbn Selam'ın Ailesine Misafirperver Davranması 1072
E32.3. E32.3. Misafirin Karşılanması 1072
E32.4. E32.4. Ev Sahibi, Misafirini Uzun Süre Ziyafet Çemberi İçine Alır 1072
E33. E33. Öğretmen ve Öğrenci …….. 1073
E40-E50. Meslekler 1074
E41. E41. Çobanlık 1074
E41.1. E41.1. Çobanın Kahraman'a Nasihat Etmesi 1074
E42. E42. Avcılık 1075
E43. E43. Dadılık 1076
E45. E45. Öğrenilen Meslekler 1077
E45.1. E45.1. Öğretmenlik / Müderris 1077
E45.2. E45.2. Tabiplik 1078
E50-E60. Diğer Meslekler 1079
E51. E51. Asker 1079
E51.1. E51.1. Kumandan 1079
E60-E70. Yönetim 1081
E61. E61. Halîfe 1081
E61.1. E61.1. Suçlunun, Ölüm Cezasına Çarptırılması İstemiyle Halîfeye Şikâyet Edilmesi 1081
E61.2. E61.2. Kabile Yönetiminin Suçlunun Öldürülmesi Kararını Alması 1081
E62. E62. Ordu 1082
E62.1. E62.1. Komutanın Orduyu Savaştan Geri Çekmesi 1083
E62.2. E62.2. Komutanın Orduyu İkinci Kez Savaşa Sürmesi 1084
E62.3. E62.3. Savaş Unsurları 1085
E62.3.1. E62.3.1. Silahlar 1085
E62.3.1.1. E62.3.1.1. Kılıç, Zırh, Ok 1085
E62.3.1.2. E62.3.1.2. Çok Şiddetli, Kanlı Savaş 1086
E62.3.1.3. E62.3.1.3. Savaşta Yenilgi 1088
E62.3.1.4. E62.3.1.4. Savaşı Yarıda Bırakma 1089
E62.3.1.4.1. E62.3.1.4.1. Sevgilinin Zarar Göreceği Korkusu İle Savaşı Yarıda Bırakma 1089

E62.3.1.4.2. E62.3.1.4.1. Komutanın İlk Defa Savaş Kaybederek Şaşkınlığa Uğraması 1090
E62.3.1.4.3. E62.3.1.4.3. Yenilen Ordunun Komutandan Af Dilemesi 1090
E62.3.1.4.4. E62.3.1.4.4. Kabile Reisinin Komutandan Af Dilemesi 1091
E62.3.1.4.5. E62.3.1.4.4. Savaşa Tekrar Hazırlanmak İçin Barış 1091
E62.3.1.4.6. E62.3.1.4.6. Savaşı Durdurmak İçin Hile 1092
E63. E63. Esirler 1092
E63.1. E63.1. Çok Sayıda Esir Alma 1092
E63.2. E63.2. Liderin Kızının Esir Alınması 1092
E63.2.1. E63.2.1. Kabilenin Liderinin Esir Alınması 1093
E70-E80. Gelenekler 1093
E71. E71. Kadının Peçe Takması 1093
E72. E72. Yas Gelenekleri 1094
E72.1. E72.1. Üstünü Başını Yırtma, Saçını Açma / Saçlarını Yolma 1094
E72.2. E72.2. Matem İfadesi Olarak Saçını Açma / Saçlarını Yolma, Başına Toprak Saçmak, Başını Taşlara Vurma, Yaka Yırtma 1095
E72.4. E72.4. Süslenmeyi Terk Etme 1100
E72.4.1. E72.4.1. Kocasının Ölümünden Sonra Kadının Süslenmeyi Terk Etmesi 1100
E72.4.2. E72.4.2. Kocası Ölen Kadının İki Yıl Boyunca Yas Tutması 1100
E72.4.3. E72.4.3. Bir Yıl / Bir-İki Yıl Matem Tutma 1101
E72.4.4. E72.4.4. Karalar Giyinme 1102
E73. E73. Selamlama Gelenekleri 1103
E73.1. E73.1. Allah'ın Selamı ile Selamla(ş)ma 1103
E73.2. E73.2. Selam Gönderme 1107
E73.2.1. E73.2.1. Babaya Selam İletme 1107
E73.2.2. E73.2.2. Elçi ile Selam İletme 1107
E73.2.2. E73.2.2. Sevgiliye Gönderilen Selamlar 1107
F. DİN MOTİFLERİ 1109
F0-F9. Dinî İbadetler 1110
F0. F0. Namaz 1110
F1. F1. Oruç 1110
F2. F2. Hacc 1111
F3. F3. Kurban 1113
F4. F4. Sadaka 1113
F5. F5. Dua 1114

F5.1. F5.1. Kâbe'de Dua 1114
F5.2. F5.2. Abdal / Mürşid-i Kâmil / Pir / Veli'nin Duası 1117
F5.2.1. F5.2.1. Pîrden Aşkın Artması İçin Dua İsteme 1117
F5.3. F5.3. Dertten Kurtulmak İçin Dua 1118
F5.4. F5.4. Dua ile Ölümü İsteme 1118
F5.6. F5.6. Oğlu Olması İçin Dua Etme 1120
F5.7. F5.7. Cengde, Sevgilininn Tarafının Kazanması İçin Dua 1121
F5.8. F5.8. Diğer -- Aşkın Artması İçin Dua 1123
F6. F6. Secde 1124
F6.1. F6.1. Şükür Secdesi 1124
F6.2. F6.2. Diğer -- Secdeler 1125
F7. F7. Köle Âzâd Etme 1125
F10-19. Dinî Yapılar ve Nesneler 1125
F10. F10. Dinî Yapılar 1125
F11. F11. Kâbe 1125
F20- F29. Dinî Objeler 1127
F21. F21. Hacerü'l-Esved 1127
F30-F39. Dinî / Manevî Kişilikler 1127
F31. F31. Hoca 1127
F32. F32. Abdal / Mürşid-i Kâmil / Ehl-i Kâmil / Pîr / Evliya 1127
G. KARAKTER ÖZELLİKLERİ, FITRÎ, KESBÎ VE ŞEKLÎ ÖZELLİKLER 1130
G0-G99. Karakterin Olumlu Özellikleri 1132
G0. G0. Ahlâklılık, Akıllılık, Cömertlik, Cana Yakınlık, Maharet, Adalet ve Fazilet Sahibi Olma 1132
G1. G1. Cömert Karakter, Sadaka Dağıtır ve İhsanda Bulunur 1136
G3. G3. Diğer 1138
G10. G10. Misafirperverlik 1139
G20. G20. Cengâverlik 1140
G30. G30. İtaatkârlık 1142
G30.1. G30.1. Büyüklerine İtaatkâr Olma 1142
G30.1.1. G30.1.1. Evliliği Kabul Etme 1142
G30.1.2. G30.1.2. Hatır İçin Yemek Yeme 1142
G30.1.3. G30.1.3. Özür Dileme 1143
G30.1.3.1. G30.1.3.1. Anneden Özür Dileme 1143
G30.1.3.2. G30.1.3.2. Babadan Özür Dileme 1143

G40. G40. Ahlâk ve Hayâ Sahibi Olma 1144
G40.1. G40.1. Sevgiliden Uzak Durulması 1144
G40.2. G40.2. Sevgilinin Vuslat Talebinin Reddedilmesi 1145
G40.3. G40.3. Annenin Hayâ Sahibi Olması 1146
G40.4. G40.4. Babanın Hayâ Sahibi Olması 1147
G50. G50. Şefkat 1149
G50.1. G50.1. Anne Müşfiktir 1149
G60. G60. Temizlik / Titizlik 1151
G70. G70. Vefakârlık 1151
G70.1. G70.1. Arkadaşların Zor Zamanındaki Vefası 1156
G70.1.1. G70.1.1. Aramaya Çıkma 1156
G70.1.2. G70.1.2. Döndürmeye Çalışma 1158
G70.1.3. G70.1.3. Fenalaşan Arkadaşı Eve Götürme 1158
G70.1.4. G70.1.4. Yaralı Arkadaşa Yardım Etme 1159
G70.1.5. G701.5. Arkadaşların Sevgili İle Haberleşmeyi Sağlaması 1159
G70.1.6. G70.1.6. Kendisine Teklif Edilen Arkadaşının Sevdiğini Reddetme .. 1162
G70.1.7. G70.1.7. Son Vazifeyi Yerine Getirme 1162
G80. G80. Merhametli Olma 1163
G90. G90. Minnettarlık 1165
G91. G91. Çocuğu Olan Kabile Reisi, Allah'a Şükrederek Hazinesinden Bağışta Bulunur 1165
G92. G92. Şükür Secdesi Yapma 1166
G92.1. G92.1. Zincirlerinden Kurtulan Âşık Şükür Secdesi Yapar 1166
G92.2. G92.2. Sevgiliye Kavuşma Ümidi ile Âşık Şükür Secdesi Yapar 1167
G92.3. G92.3. Sevgilinin Vuslat Arzusunu Duyan Âşık Şükür Secdesi Yapar 1167
G92.4. G92.4. Birbirini Gören Âşıklar Şükür Secdesi Yapar 1168
G92.5. G92.5. Oğlu Olan Kabile Reisi Şükür Secdesi Yapar 1168
G93. G93. Şükretme 1168
G93.1. G93.1. Âşık, Sevgiliye Yakın Olduğu için Şükreder 1168
G93.2. G93.2. Sevgilinin Vuslat Arzusunu Okuyan Âşık Şükreder 1169
G93.3. G93.3. Aradığını Bulunca Şükretme 1169
G93.3.1. G93.3.1. Meşhur Âşığın Bulan Kişi Şükretmesi 1169
G93.3.2. G93.3.2. Âşığın Kâbe'den Dönüşte Aşkı Bulduğu için Şükretmesi 1169
G100-199. Olumsuz-Kişisel 1169
G100. G100. Hainlik 1169

G110. G110. Hilekârlık 1170
G200- G299. Kesbî Özellikler 1171
G200. G200. İlim Sahibi Olma 1171
G300-G399. Fıtrî Özellikler 1171
G300. G300. Şairlik 1171
G310. G310. Âşık-Tabiatlık 1172
G320. G320. Fasih Konuşma 1175
G330. G330. Diğer 1176
G330.1. G330.1. Gönderilen Elçi Fesahat Sahibidir 1176
G400-499. Şeklî Özellıkler 1176
G400. G400. Güzellik 1176
G500-599. Olumlu-Toplumsal 1182
G500. G500. Vefakârlık 1182
G501. G501. Kabile, Üyesini Arar 1182
G502. G502. Son Vazifeyi Yerine Getirme 1183
G502.1. G502.1. Kabile Üyesini Defneder 1183
G510. G510. Minnettarlık 1185
G511. G511. Divane Âşığı Bulan Kabile Şükreder 1185
G520. G520. Hayâ 1185
G530-530. Olumsuz-Toplumsal 1186
G531. G531. Hilekârlık 1186
G531.1. G531.1. Savaşta Hilekârlık 1186
G531.1.1. G531.1.1. Kabile, Sevgilinin Öldüğü Haberini Yayar 1186
G531.1.2. G531.1.2. Kabile, Bir Kızın Başını Keserek Sevgilinin Öldüğü Haberini Yaymaya Karar Verir 1187
H. ÇEŞİTLİ MOTİF GRUPLARI 1188
H0-H59. FORMÜLLER 1189
H10. H10. Mesnevîlerin Biçimsel Çerçevesi 1189
H10.1. H10.1. Başlangıç Formülleri 1189
H10.1.1. H10.1.1. Besmele 1189
H10.1.2. H10.1.2. Hamdele 1190
H10.1.3. H10.1.3. Dibâce 1190
H10.1.4. H10.1.4. Tevhid 1191
H10.1.5. H10.1.5. Münâcât 1192
H10.1.6. H10.1.6. Na't 1193

H10.1.7. H10.1.7. Mi'râciyye 1194
H10.1.8. H10.1.8. Ehl-i Beytin Övgüsü 1195
H10.1.9. H10.1.9. Devrin Padişahının Övgüsü 1195
H10.1.10. H10.1.10. Şehzade Övgüsü 1195
H10.1.11. H10.1.10. Şair Övgüsü 1196
H10.1.11. H10.1.11. Sebeb-i Telif / Sebeb-i Nazm 1196
H10.1.13. H10.1.13. Hikâyât 1196
H10.1.14. H10.1.14. Ser-Âgâz 1196
H10.1.15. Diğer Nazım Şekilleri 1197
H10.1.15.1. H10.1.15.1. Kaside 1197
H10.1.15.1.1. H10.1.15.1.1. Tevhid Hakkında Kaside 1197
H10.1.15.1.3. H10.1.15.1.3. Saltanat Övgüsü Hakkında Kaside 1198
H10.1.15.1.4. H10.1.15.1.4. Şehzade Övgüsü Hakkında Kaside 1198
H10.1.15.1.5. H10.1.15.1.5. Gazeller 1198
H10.2. H10.2. Geçiş Bölümleri 1198
H10.2.1. H10.2.1. Kasideler 1198
H10.2.2. H10.2.2. Gazel 1198
H10.2.3. H10.2.3. Murabba 1200
H10.2.4. H10.2.4. Terci-Bentler 1200
H10.2.5. H10.2.5. Müseddes 1201
H10.2.6. H10.2.6. Müstezatlar 1201
H10.2.7. H10.2.7. Kıt'alar 1201
H10.2.8. H10.2.8. Hikâyeler 1201
H10.2.9. H10.2.9. Bölüm Sonu Formülleri 1201
H10.3. H10.3. Sonuç Formülleri 1201
H10.3.1. H10.3.1. Kıt'alar 1202
H10.3.2. H10.3.2. Tarihler 1202
H10.3.3. H10.3.3. Şair Övgüsü 1202
H10.3.3.1. H10.3.3.1. Nizâmî'ye Övgü 1202
H10.3.3.2. H10.3.3.2. Diğer Şairlere Övgü 1202
H10.3.4. H10.3.4. Nasihat 1202
H10.3.5. H10.3.5. Münacât 1202
H10.3.6. H10.3.6. Na't 1202
H10.3.7. H10.3.7. Mi'racname 1202
H10.3.8. H10.3.8. Medhiye 1203

H10.3.9. H10.3.8. Diğer 1203
H20-H29. RENK MOTİFLERİ 1203
H21. H21. Gece, Gökyüzü Rengi Olarak Lacivert 1203
H22. H22. Sabah, Mavi ve Sarı Olan Gökyüzü 1203
H23. H23. Güneş Rengi Olarak Sarı 1203
H24. H24. Ufuk Rengi Olarak Kırmızı 1203
H25. H25. Süs Rengi Olarak Kırmızı 1203
H26. H26. Göz Rengi Olarak Kara 1204
H30-H49. SAYI MOTİFLERİ 1204
H31. H31. Formulistik Sayı: Bir 1204
H32. H32. Formulistik Sayı: İki 1204
H33. H33. Formulistik Sayı: Üç 1204
H34. H34. Formulistik Sayı: Dört 1205
H35. H35. Formulistik Sayı: Beş-On 1205
H36. H36. Formulistik Sayı: Altı 1205
H37. H37. Formulistik Sayı: Yedi 1205
H38. H38. Formulistik Sayı: On 1206
H39. H39. Formulistik Sayı: On İki 1206
H40. H40. Formulistik Sayı: Kırk 1207
H50-H50. SEMBOLİZM 1207
H51. H51. Renk Sembolizmi 1207
H51.1. H51.1. Matem Rengi Olarak Siyah / Kara 1207
H51.2. H51.2. Âşık'ın Gönlünün Sembolü Olarak Kara Karga 1208
H52. H52. Matem Rengi Olarak Mavi 1208
H53. H53. Pembe 1208
H54. H54. Matem Rengi Olarak Sarı Sandalye 1209
H60-H69. İsimler 1209
H61. H61. Mecnun 1209
H62. H62. İbn Selâm 1211